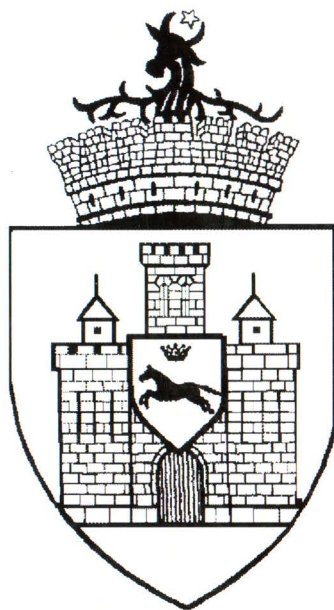

COMPLEXUL MUZEAL NATIONAL "MOLDOVA"-IASI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(**SERIE NOUĂ**)

IV - VII

1998 - 2001

Buletinul „Ioan Neculce” acceptă spre publicare studii (cca. 30 p.), articole (cca. 20 p.), recenzii (cca. 5 p.) și note bibliografice (1-2 p.). Materialele vor fi prezentate redacției pe dischetă și cu un exemplar redactat (fontul - BOOKMAN OLD STYLE sau TIMES NEW ROMAN, notele să fie trecute în subsolul paginii; în eventualitatea în care textul conține imagini, acestea să fie nescanate și cu precizarea locului unde vor fi înserate în text).

Revista a adoptat ortografia „Sextil Pușcariu” (cu „â” și „sunt”). Pentru următorul număr, materialele vor fi trimise redacției până la data de 31 august a.c.

Colegiul de redacție își rezervă dreptul de a nu accepta publicarea sau de a reprograma apariția anumitor materiale.

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(SERIE NOUĂ)

COLEGIUL DE REDACȚIE

Adriana Ioniuc
I. Caproșu
Dumitru Șandru
V. Cristian
Gh. Pungă
Lucia Cojocaru

REDACȚIA

Zamfira Pungă (secretar de redacție)

Coralia Costăș (traducător)

Cecilia Mocanu, Vadim Mocanu (tehoredactere)

Adresa redacției
Adress de la redaction
Editor's office

Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața „Ștefan cel Mare și Sfânt” nr. 1
Iași 6600 tel. 032/114136 int. 122, 142
E-mail: buletin_neculce@hotmail.com

ISSN 1454-07-54

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(SERIE NOUĂ)

IV - VII

1998 – 2001

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române

AAMRSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice”

AB = Arhivele Basarabiei – Chișinău

ACMI = Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice

AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași

AMAE = Arhivele Ministerului Afacerilor Externe

AN = Arhivele Naționale

ANRM = Arhivele Naționale din Republica Moldova

ARMSI = Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice

AȘUI = Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași

ASRI = Arhivele Serviciului Român de Informații

BCMI = Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice

BOR = Biserica Ortodoxă Română

BRV = Bibliografia românească veche

CDM = Catalogul documentelor moldovenești

CDTR. = Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului

DIR = Documente privind istoria României

DRH = Documenta Romaniae Historica

G.B. = Glasul Bisericii

H.U. = Historia Urbana

MCA = Materiale și cercetări arheologice

Mem. sect. ist. = Memoriile Secției Istorice

MIM. = Materiale de istorie și muzeistică

MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei

MO = Monitorul Oficial

ms. = manuscris

SAI = Studii și articole de istorie

SCIA = Studii și cercetări de Istoria Artei

SCIV = Studii și cercetări de istorie veche

SMIM = Studii și materiale de istorie medie

MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI
BULETINUL „IOAN NECULCE”

(Serie nouă)
IV - VII (1998 – 2001)

SUMAR

ISTORIE

GH. PUNGĂ, <i>Unde a fost „Gura Bașeului”?</i>	1
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>Cu privire la evoluția istorică a orașului Tîrgoviște în secolele XIV – XVI</i>	7
DAN FLOAREȘ, <i>Sfatul Domnesc al lui Petru Șchiopu</i>	37
MIHAI RĂUSANU, <i>Prețurile în Țara Moldovei între anii 1572 și 1711</i>	61
SORIN IFTIMI, <i>Ținutul Iașilor în Evul Mediu (II). Indice de localități</i>	77
VALENTIN ALEXEI CONSTANTINOV, <i>Despre tratatul lui Radu Mihnea cu orașul Brașov din 12 septembrie 1611</i>	107
DAN DUMITRU IACOB, <i>Proiecte edilitare în Iași primei jumătăți de secol XIX. Piața de la Biserica Sfânta Paraschiva</i>	125
ANA LIPSIUC, <i>Consecințele social-economice ale războiului ruso-turc din 1806-1812 asupra Țării Moldovei</i>	141
ELENA CHIABURU, <i>Meșterii tipografi din Țara Moldovei până la 1829</i>	155
VALERICA IRICIUC, <i>Învățămintul istoric în școlile particulare din Iași (1864-1898)</i>	185
CONSTANTIN CLOȘCĂ, <i>Începuturile și afirmarea școlii românești de inginerie (1864-1914)</i>	207
GHEORGHE CLIVETI, <i>Din activitatea diplomatică a lui P.P. Carp: întrevederea cu Otto von Bismarck, la Berlin, în mai 1871</i>	217
LILIANA MUSCĂ, <i>Politica externă românească din anii 1912 - 1913 reflectată în trei publicații ieșene: „Mișcarea”, „Opinia”, „Unirea”</i>	223
LENUȚA CHIRIȚĂ, <i>Câteva considerații asupra introducerii radiofoniei în România</i>	233
MIHAELA DENISIA LIUȘNEA, <i>Lărgirea cadrului relațiilor diplomatice ale României după Locarno</i>	239
DUMITRU ȘANDRU, <i>Cercurile conducătoare ale României și agricultura țării în perioada interbelică</i>	247
DUMITRU ȘANDRU, <i>Cooperația minoritarilor din România interbelică</i>	255
FLORIAN BANU, <i>Tratatul româno-german din 23 martie 1939. Ecouri internaționale</i>	269
DUMITRU ȘANDRU, <i>Arestările operate în 1945 în România după instaurarea Guvernului Petru Groza</i>	277
IULIAN CHIRIAC, <i>1948. Lichidarea serviciilor secrete românești</i>	289

PATRIMONIUL

VIRGINIA VASILOVICI, <i>Controversata paternitate a unui tablou Rubens sau Caravaggio</i>	301
AUREL ISTRATI, <i>O lucrare inedită, semnată de Camil Ressu, în patrimoniul Muzeului de Artă din Iași</i>	313
LUCIA IONESCU, <i>Barocul târziu moldovenesc în arhitectura ieșeană</i>	319
LUCIA IONESCU, <i>Iconostasul bisericii Sfinților Teodori din Iași. Datări și încadrări stilistice</i>	327
ADINA GRIGOROVSKI, <i>Mănăstirea Bârnova – Considerații asupra stării de conservare</i>	333
MARIA GEBĂ, ANA-MARIA VLAD, EMIL GHIOCEL IOANID, <i>Piese de plumb: procese de coroziune și modalități de conservare</i>	341
AURICA ICHIM, <i>Palatul Cuza – Vodă din Iași. Proprietarii și restaurările sale în perioada 1827-1959</i>	349
MONICA NĂNESCU, <i>Oscar Paul Lochmann - Mărturii ale istoriei mecanismelor muzicale la Muzeul Științei și Tehnicii "Șt. Procopiu" – Iași</i>	357
LUCIA COJOCARU, <i>Conservarea preventivă în muzeele de arheologie ale Greciei</i>	361
ELENA CLIVETI, <i>Corelația muzeu – școală. Studiu sociologic</i>	369
LUCIA IONESCU, <i>Itinerarii artistice europene 1998</i>	373

DOCUMENTAR

C.A. STOIDE, <i>La cronologia documentelor moldovenești din sec. XIV-XVII</i>	385
I. CAPROȘU, <i>Sama vîstieriei Țării Moldovei pe anul 1764; <Sama A II-A></i>	393

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

DORU BĂDĂRĂ, <i>Țiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea</i> , Brăila, Editura Istros, 1998, (Elena Chiaburu)	473
VICTOR SPINEI, <i>Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII</i> , Iași, Institutul European, 1999, 516p. (Laurențiu Rădvan) ...	477
ION EREMIA, <i>Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653)</i> , Chișinău, Editura Cartdidact, 1999, 295 p. (Valentin Alexei Constantinov)	478
LARISA SVETLICINĂI, DEMIR DRAGNEV, EUGENIA BOCIAROV, <i>Moldova în epoca feudalismului Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750)</i> , volumul VIII, Chișinău, 1998, 256 p. (Cătălina - Elena Iliescu)	479
SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, <i>Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei</i> , Chișinău, Editura Museum, 1998, 168 p. + 4p. planșe, (Cătălina-Elena Iliescu)	480
<i>Bucovina în primele descrieri geografice și istorice, economice și demografice</i> (Cătălina - Elena Iliescu)	481
BOGDAN ANTONIU, ALEXANDRU BARNEA, ECATERINA LUNG, BOGDAN MURGESCU (coordonator), MIRELA-LUMINITA MURGESCU, GHEORGHE VLAD NISTOR, CRISTIAN OLARIU, LUCIA POPA, <i>Istoria lumii în texte. De la începuturi până în zilele noastre</i> , București, Universitas, 1999, 1356 p. (Laurențiu Rădvan)	483
DEMIR DRAGNEV, <i>Țara Moldovei în epoca luminilor</i> , Chișinău, Editura Civitas, 1999, 190 p. (Cătălina - Elena Iliescu).....	484

THE HISTORY MUSEUM OF MOLDAVIA
"IOAN NECULCE" BULLETIN

(new series)
4th – 7th (1998 – 2001)

TABLE OF CONTENTS

HISTORY

GH. PUNGĂ, <i>Where Was "Gura Bașeului"?</i>	1
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>Concerning The Historical Evolution Of The City Of Târgoviște During The 14th-15th Centuries</i>	7
DAN FLOAREȘ, <i>The Princely Council Of Petru Șchiopu</i>	37
MIHAI RĂUSANU, <i>Prices In Moldavia During The Period 1572-1711</i>	61
SORIN IFTIMI, <i>The County Of Iași During The Middle Ages (II). Index Of Localities</i>	77
VALENTIN ALEXEI CONSTANTINOV, <i>Concerning The Treaty Between Radu Mihnea and The City Of Brașov Of 12 September 1611</i>	107
DAN DUMITRU IACOB, <i>Public Utility Projects In The City Of Iași During The First Half Of The 19th Century. The Square Of The St. Paraschiva Church</i>	125
ANA LIPSIUC, <i>The Socio-Economical Consequences Of The Russian-Turkish War Of 1806-1812 In Moldavia</i>	141
ELENA CHIABURU, <i>Printing Artisans Of Moldavia Before 1829</i>	155
VALERICA IRICIUC, <i>The Historical Education In Private Schools Of Iași 1864-1898</i>	185
CONSTANTIN CLOȘCĂ, <i>The Beginnings and The Recognition Of The Romanian School Of Engineering (1864-1914)</i>	207
GHEORGHE CLIVETI, <i>Of The Diplomatic Activity Of P.P. Carp: The Meeting With Otto van Bismarck Of May 1871, In Berlin</i>	217
LILIANA MUSCĂ, <i>The Romanian External Politics Of 1912-1913 As Reflected In Three Publications Of Iași: "The Movement", "The Opinion", "The Union"</i>	223
LENUȚA CHIRIȚĂ, <i>Remarks On The Introduction Of Radiophony In Romania</i>	233
MIHAELA DENISIA LIUȘNEA, <i>Enlargement Of The Diplomatic Relation Framework Of Romania After Locarno</i>	239
DUMITRU ȘANDRU, <i>Romania's Leading Parties and The Agriculture Of The Country In The Between-War Period</i>	247
DUMITRU ȘANDRU, <i>The Cooperation Of The Minorities In The Between-War Romania</i>	255
FLORIAN BANU, <i>The Rōmāniān-German Treaty Of 23 Māch 1939. International Echoes</i>	269

DUMITRU ȘANDRU, <i>Arrests Of 1945 In Romania After The Instauration Of Petru Groza Government</i>	277
IULIAN CHIRIAC, 1948. <i>The Suppression Of The Romanian Secrete Services</i>	289

HERITAGE

VIRGINIA VASILOVICI, <i>The Controversial Paternity Of A Painting By Rubens Or Caravaggio</i>	301
AUREL ISTRATI, <i>An Unknown Painting Signed Camil Ressu' In The Patrimony Of The Art Museum Of Iași</i>	313
LUCIA IONESCU, <i>The Late Moldavian Baroque In The Architecture Of Iași</i>	319
LUCIA IONESCU, <i>The Iconostasis Of The Church Of Saints Theodor In Iași. Dating and Stylistic Positioning</i>	327
ADINA GRIGOROVSKI, <i>The Monastery Of Bârnova. Approach Of The State Of Conservation</i>	333
MARIA GEBĂ, ANA-MARIA VLAD, EMIL GHIOCEL IOANID, <i>Lead Items: Corrosion Processes and Conservation Methods</i>	341
AURICA ICHIM, <i>The Palace Of Prince Cuza In Iași. Its Owners and Restorations During The Period 1827-1959</i>	349
MONICA NĂNESCU, <i>Oscar Paul Lochmann – Proofs Of The History Of Musical Mechanisms At "Ștefan Procopiu" Science and Technique Museum In Iași</i>	357
LUCIA COJOCARU, <i>Preventive Conservation In The Archaeology Museums Of Greece</i>	361
ELENA CLIVETI, <i>The School-Museum Correlation. A Sociologic Approach</i>	369
LUCIA IONESCU, <i>European Artistic Itineraries 1998</i>	373

DOCUMENTS

C.A. STOIDE, <i>The Chronology Of The Moldavian Documents Of The 14th-17th Centuries</i>	385
I. CAPROȘU, <i>The Report Of The Treasury Of The Country Of Moldavia For 1764. The Second Report</i>	393

BIBLIOGRAPHIC NOTES AND REVIEWS

DORU BĂDĂRĂ, <i>The Romanian Printing At The End Of The 17th Century and Beginning Of The 18th Century</i> , Brăila, Istros Publishing House, 1998 (Elena Chiaburu)	473
VICTOR SPINEI, <i>The Great Migrations Of East and South-East Of Europe During The 9th-13th Centuries</i> , Iași, Institutul European Publishing House, 1999, 516 p. (Laurențiu Rădvan)	477
ION EREMIA, <i>The External Relations Of Vasile Lupu (1634-1653)</i> , Chișinău, Cartidact Publishing House, 1999, 295 p. (Valentin Alexei Constantinov)	478

- LARISA SVETLICINĂI, DEMIR DRAGNEV, EUGENIA BOCIAROV, *Moldavia During The Feudalism Epoch. Moldavian Documents Of The 18th Century (1711-1750)*, tome VIII, Chişinău, 1998, 256 p. (Cătălina - Elena Iliescu) 479
- SILVIU ANDRIEŞ-TABAC, *Territorial Heraldry Of Bessarabia and Transnistria*, Chişinău, Museum Publishing House, 1998, 168 p. and 4 p. plates (Cătălina - Elena Iliescu) 480
- Bucovina In The First Geographic and Historic, Economic and Demographic Descriptions* (Cătălina - Elena Iliescu) 481
- BOGDAN ANTONIU, ALEXANDRU BARNEA, ECATERINA LUNG, BOGDAN MURGESCU (coordinator), MIRELA-LUMINIŢA MURGESCU, GHEORGHE VLAD NISTOR, CRISTIAN OLARIU, LUCIA POPA, *The World History In Texts. From The Beginnings To The Present Times*, Bucharest, Universitas Publishing House, 1999, 1356 p. (Laurenţiu Rădvan) 483
- DEMIR DRAGNEV, *The Country Of Moldavia During The Illuminist Epoch*, Chişinău, Civitas Publishing House, 1999, 190 p. (Cătălina - Elena Iliescu) 484

SOMMAIRE

ISTORIE

GH. PUNGĂ, <i>Où se trouvait „Gura Bașeului” ?</i>	1
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>Sur l'évolution historique de la ville de Tîrgoviște pendant les XIVe-XVIe siècles</i>	7
DAN FLOAREȘ, <i>Le Conseil princier de Petru Șchiopu</i>	37
MIHAI RĂUSANU, <i>Les Prix au Pays de la Moldavie entre 1572 et 1711</i>	61
SORIN IFTIMI, <i>La Contée de Iași pendant le Moyen-Age (II). Indice de localités</i>	77
V. ALEXEI CONSTANTINOV, <i>Sur le traité de Radu Mihnea avec la ville de Brașov du 12 septembre 1611</i>	107
DAN DUMITRU IACOB, <i>Projets édilitaires dans la ville de Iași pendant la première moitié du XIXe siècle – La place de l'église la St. Paraschiva</i>	125
ANA LIPSIUC, <i>Les Conséquences socio-économiques de la guerre russo-turque de 1806-1812 sur le Pays de la Moldavie</i>	141
ELENA CHIABURU, <i>Maîtres typographes du Pays de la Moldavie avant 1829</i>	155
VALERICA IRICIUC, <i>L'Enseignement historique dans les écoles privées de Iași (1864-1898)</i>	185
CONSTANTIN CLOȘCĂ, <i>Les Débuts et l'affirmation de l'école roumaine d'ingénierie (1864-1914)</i>	207
GH. CLIVETI, <i>De l'activité diplomatique de P.P.Carp : l'entrevue d'Otto von Bismarck à Berlin, en mai 1871</i>	217
LILIANA MUSCĂ, <i>La Politique externe roumaine pendant les années 1912-1913 reflétée dans trois publications de Iași: „Mișcarea”, „Opinia”, „Unire”</i>	223
LENUȚA CHIRIȚĂ, <i>Quelques considérations sur l'introduction de la radiophonie en Roumanie</i>	233
MIHAELA DENISIA LIUȘNEA, <i>L'Elargissement du cadre des relations diplomatiques de la Roumanie après Locarno</i>	239
DUMITRU ȘANDRU, <i>Les cercles au pouvoir en Roumanie et l'agriculture du pays pendant l'entre-deux-guerres</i>	247
DUMITRU ȘANDRU, <i>La coopération des minorités de la Roumanie de l'entre-deux-guerres</i>	255

FLORIN BANU, <i>Le Traité roumaino-allemand de 23 mars 1939 – échos internationaux</i>	269
DUMITRU ȘANDRU, <i>Les Arrestations effectuées en 1945 après l'instauration du gouvernement Petru Groza</i>	277
IULIAN CHIRIAC, 1948. <i>La suppression des services secrets roumains</i>	289

PATRIMOINE

VIRGINIA VASILOVICI, <i>La Controversée paternité d'un tableau Rubens ou Caravaggio</i>	301
AUREL ISTRATI, <i>Un Travail inédit signé par Camil Ressu, dans le patrimoine de Musée d'Art de Iași</i>	313
LUCIA IONESCU, <i>Le Baroque moldave tardif dans l'architecture de Iași</i>	319
LUCIA IONESCU, <i>L'Iconostase de l'Eglise des Saints Teodori de Iasi. Datations et encadrements stylistiques</i>	327
ADINA GRIGOROVSKI, <i>Le Monastère de Bârnova. Considérations sur l'état de conservation</i>	333
MARIA GEBĂ, ANA-MARIA VLAD, EMIL GHIOCEL IOANID, <i>Pièces en plomb: procès de corrosion et modalités de conservation</i>	341
AURICA ICHIM, <i>Le Palais Cuza Vodă de Iași. Les propriétaires et ses restaurations pendant la période 1827-1959</i>	349
MONICA NĂNESCU, <i>Oscar Paul Lochmann – Témoignages de l'histoire des mécanismes musicaux du Musée des Sciences et Techniques „Ștefan Procopiu”</i>	357
LUCIA COJOCARU, <i>La Conservation préventive dans les musées d'archéologie de la Grèce</i>	361
ELENA CLIVETI, <i>La Corrélation musée – école. Etude sociologique</i>	369
LUCIA IONESCU, <i>Des Itinéraires artistiques européens 1998</i>	373

DOCUMENTAIRE

C.A. STOIDE, <i>La Chronologie des documents moldaves des XIVe-XVIIe siècles</i>	385
I. CAPROȘU, <i>Le Compte de la trésorerie du Pays de la Moldavie pour l'année 1764 (le IIe compte)</i>	393

COMPTE-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

DORU BĂDĂRĂ, <i>La Presse roumaine à la fin du XVIIe siècle et au début du XVIIIe siècle, Brăila, Maison d'Editions Istros, 1998, (Elena Chiaburu)</i>	473
VICTOR SPINEI, <i>Les Grandes migrations de l'est et du sud-est de l'Europe pendant les IXe-XIIe siècles, Iași, Maison d'Editions Institutul European, 1999 (Laurențiu Rădvan)</i>	477

- ION EREMIA, *Les Relations externes de Vasile Lupu (1634-1653)*, Chişinău, Maison d'Editions Cartdidact, 1999, (Valentin Alexei Constantinescu) 478
- LARISA SVETLICINAI, DEMIR DRAGNEV, EUGENIA BOCIAROV, *La Moldavie pendant l'époque du féodalisme. Documents moldaves du XVIIIe siècle (1711-1750)*, tome VIII, Chişinău, 1998..... (Cătălina - Elena Iliescu) 479
- SILVIU ANDRIEŞ-TABAC, *L'héraldique territoriale de Bessarabie et Transnistrie*, Chişinău, Maison d'Editions Museum, 1998 (Cătălina - Elena Iliescu) 480
- La Bucovine dans les premières descriptions géographiques et historiques, économiques et démographiques* (Cătălina – Elena Iliescu) 481
- BOGDAN ANTONIU, ALEXANDRU BARNEA, ECATERINA LUNG, BOGDAN MURGESCU (coordonator), MIRELA-LUMINIŢA MURGESCU, GHEORGHE VLAD NISTOR, CRISTIAN OLARIU, LUCIA POPA, *Histoire du monde en textes. Des débuts jusqu'à nos jours*, Bucureşti, Maison d'Editions Universitas, 1999 (Laurenţiu Rădvan) 483
- DEMIR DRAGNEV, *Le Pays de la Moldavie à l'époque des Lumières*, Chişinău, Maison d'Editions Civitas, 1999, (Cătălina - Elena Iliescu) 484

UNDE A FOST „GURA BAȘEULUI”?

Atestat documentar încă din vremea lui Alexandru cel Bun, pârâul Bașeu (Bașău) care izvorăște din dreptul satului Suharău, străbătând județul Botoșani pe o lungime de peste 100 Km, se vărsa în Prut, în secolul al XV-lea, în dreptul satului Băscăceni (astăzi Românești). De-a lungul acestei ape, documentele medievale menționează numeroase sate, mori de apă și o adevărată salbă de iazuri¹. Numele pârâului (care, probabil, derivă din bașa, pașa) ca și toponimia din această regiune ne determină să presupunem că aici a existat o intensă locuire încă din vremea când Hoarda de Aur controla teritoriul est-carpatic. Denumiri ca Băscăceni, Ostopceni, Ciuhur, Hănești, Tătărășeni sau Cișmănești au, foarte probabil, o etimologie tătarască². Interesantă este evoluția satului Băscăceni (numit și Bascacăuți, Boscoteni, Băscăcenii Ciogolii, Băscăcenii Ghiduleanului, Băscăceni-Răzeși)³ al cărui nume derivă de la acei dregători mongoli prevăzuți cu puternice escorte de călăreți care țineau sub o strictă observație pe localnici⁴. Așezarea este menționată pentru prima dată într-un act emis de Alexandru cel Bun, în Bascacauți, la 30 aprilie 1431⁵. Prezența domnului în această regiune trebuie să fie asociată cu lupta pe care moldovenii aliați cu tătarii au dus-o cu Polonia, începând cu acest an⁶.

Peste puțin timp, la 26 mai 1435, din „Gura Bașeului”, Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, emitea două acte⁷: un privilegiu comercial acordat brașovenilor și un document prin care porunceă vameșilor din Bacău și Trotuș, „să nu le facă pagubă și piedici” ardelenilor. Prezența domnului moldovean la confluența Bașeului cu Prutul trebuie pusă în legătură cu pericolul unui atac venit din partea fratelui său Iliăș, care era sprijinit de polonezi. De altfel, la 6 august 1435, la Podriga, localitate situată puțin mai la nord, a avut loc o luptă între cei doi rivali. Domnul Moldovei a trebuit să stea cu oastea sa în tabără (de aici și datarea topică „la Gura Bașeului”) de vreme ce reprezentanții Brașovului s-au deplasat până la Prut pentru a li se întări vechiul privilegiu comercial.

Reeditând acest document, Mihai Costăchescu a identificat „Gura Bașeului” cu localitatea Ștefănești⁸, în dreptul căreia pârâul se vărsa în Prut, în secolul al XX-lea. Pentru această localizare au optat D. Ciurea⁹ și editorii

¹ Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964. Harta de sfârșit. Jan Dlugosz considera că „Bașeul izvorăște din lacul din apropierea satului Ștefănești (*Annales seu cronicae Incliti Regni Poloniae*, Varșovia, 1964, p. 83). Cărturarul polon confunda, probabil, Iazul Domnesc, situat în nordul târgului, cu izvoarele acestui pârâu.

² Ioan D. Canciuc, Gh. Pungă, *Românești, Județul Botoșani, Monografie*, București, 1999, p. 12.

³ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ teritoriale*, partea I, București, 1991, sub voce.

⁴ Victor Spinei, *Ultimile valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996, p. 232.

⁵ DRH, A, vol. I, ediție C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 102. În originalul slavon satul se numea Băscăcăuți.

⁶ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 270.

⁷ DRH, D, vol. I, nr. 215 și 216. Datarea topică din originalul slavon este „Na Ustie Bașovia”.

⁸ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, București, 1932, p. 677. Pentru alte ediții, vezi DRH, A, vol. I, nr. 102.

⁹ D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV – XIX*, în AIIAI, tom. VII, 1970, p. 24. După harta întocmită de Emil Diaconescu, Bașeul se vărsa în Prut în vremea lui Ștefan cel Mare (vezi *Vechi drumuri moldovenești. Contribuțiuni în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iași, 1939).

colecției naționale de izvoare *Documenta Romaniae Historica*, I, seria D¹⁰. În ceea ce ne privește, atunci când am consacrat un articol târgului Ștefănești am considerat că „Gura Bașeului”, toponimic pe care nu-l mai întâlnim în izvoarele medievale, trebuie localizat tot în zona acestei așezări¹¹.

Reeditând porunca domnească adresată vameșilor din Bacău și Trotuș, C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi au considerat că „Gura Bașeului” a fost un loc din satul Băscăceni aflat la confluența acestui pârâu cu Prutul¹².

Un punct de vedere deosebit a avut regretatul cercetător Al.I. Gonța care a identificat, fără nici o justificare, acest toponimic cu Bobuleștii, sat situat între Băscăceni și Ștefănești¹³.

Câteva documente depistate recent conțin unele informații pe baza cărora se poate stabili locul unde Bașeul se vărsa în Prut în secolul al XV-lea. Astfel, într-o hotarnică făcută satelor Ostopceni și Bobulești, la 3 octombrie 1765, se menționează Bașeul Vechi ce se afla în dreptul celor două localități¹⁴. Peste câțiva ani, la 1776, într-un alt act, care se referea la o pricină de hotar dintre stăpânii satelor Bădeuți și Bobulești, se arăta că *de mulți ani* ultimul sat se întindea până¹⁵ în gura Bașeului Nou, unde da în Prut. De aici, hotarul dintre cele două localități mergea spre sud „peste Drumul cel Mare al Hotinului și peste Bașeul Vechi”. Dintr-un alt document emis la 16 ianuarie <1777> aflăm că Bașeul Vechi era sec: „... am trecut Drumul cel Mare (al Hotinului n. ns.) asupra șăsului Prutului piste Bașăul Sec [...] și de acole tot în drept până în Gura Bașăului Nou”¹⁶. Conflictul însă a continuat pentru că Toma Iamandi a scos pietrele de hotar. La 9 septembrie 1796, vornicul de poartă Tăutu restabilea vechiul hotar care delimita cele două sate, începând de la gura Bașeului Nou¹⁷. Peste puțin timp, la 10 februarie 1797, șapte boieri divaniți împuterniceau pe stolnicul Enache Codrescu și medelnicerul C. Donici să pună semne de hotare între cele două sate, în linie dreaptă, de la Movila Mare, aflată în vestul târgului Ștefănești, și până la gura Bașeului Nou, din dreptul satului Bădeuți¹⁸.

Așadar, în cea de a doua jumătate al secolului al XVIII-lea Bașeul Vechi era sec, pârâul vărsându-se în Prut, la sud de târgul Ștefănești, în dreptul satului Bădeuți. Același curs l-a avut Bașeul și la începutul secolului următor.

Pe harta întocmită de Dimitrie Cantemir, principe care, după bătălia de la Stănilești a stat câteva zile la Ștefănești¹⁹, se observă clar că Bașeul era afluent al Prutului, în dreptul acestei localități²⁰. În acest context remarcăm și faptul că

¹⁰ Vezi nota nr. 7.

¹¹ Gh. Pungă, *Contribuții documentare privitoare la evoluția târgului Ștefănești (sec. XV-XVII)*, în AIIAI, tom. XV, 1978, p. 284. Între argumentele menționate atunci amintim și faptul că, în dreptul satului Bădeuți, există și astăzi toponimicul Gârla Morii, care era un braț al Bașeului ce se vărsa în Prut.

¹² Vezi nota nr. 5.

¹³ Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A, Moldova, Veacurile XIV-XVII, Indicele numelor de locuri*, București, 1990, Ediție îngrijită de I. Caproșu, sub *vocca Bașeu*, p. 23. După alți cercetători Bașeul se vărsa în Prut în dreptul satului Ostopceni, inclus astăzi în Românești (vezi, *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, București, 1996, sub *vocca Bașeu* și *Ibidem*, vol. XXIV, București, 1998). Identificarea este greșită, deoarece satul Ostopceni se afla în nordul Băscăcenilor, unde a fost vechea confluență a celor două ape (vezi Ioan D. Canciuc, Gh. Pungă, loc. cit.).

¹⁴ Gh. Pungă, Zamfira Pungă, *Din documentele satului Bobulești*, în „Arhivele Moldovei”, III-IV, 1996-1997, Iași, 1999, p. 65-66.

¹⁵ *Ibidem*, p. 70-72.

¹⁶ Gh. Pungă, *Din documentele satului Bădeuți în „Ioan Neculce”*, (Serie nouă), II-III, 1996-1997, p. 260.

¹⁷ Gh. Pungă, Zamfira Pungă, *op. cit.*, p. 73-75.

¹⁸ Gh. Pungă, *Din documentele...*, p. 270-271.

¹⁹ Vezi *Înălțări străine despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 456, 487-488.

²⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ediție P.P. Panaitescu, București, 1973, harta de la sfârșit.

pe o hartă a moșiei Băscăceni care are multe detalii geografice și istorice nu este redat Bașeul și nici albia lui care era probabil colmatată (vezi anexa).

Alte informații ne ajută să coborâm această dată. Miron Costin, care în calitate de pârcălab de Hotin și mare vornic al Țării de Sus, cu reședința la Dorohoi, trebuie să fi cunoscut foarte bine această zonă, scria că „Bașeul se varsă în Prut la Ștefănești”²¹.

Este însă greu de precizat când pâ râul și-a schimbat albia. Din cercetarea documentelor păstrate am putea presupune că evenimentul a avut loc din cauza conflictului ivit între diverși proprietari privind stăpânirea iazului și a unei mori din dreptul satului Bădeuți. Astfel, la 7 martie 1591, Petru Șchiopul da lui Sava Dorosan din târgul Ștefănești un loc de moară, pe apa Bașeului, în seliștea Bădeuților²². Peste câțiva ani, la 1603, Ieremia Movilă, întărea marelui ceașnic Caraiman „un loc cu vad de moară și cu două mori care sunt gata pe acel loc, pe Bașeu, mai jos de târgul Ștefănești, la seliștea Bădeuților”²³. Dintr-o traducere românească făcută în secolul al XVIII-lea, aflăm că, la 7 aprilie 1611, Constantin Movilă întorcea lui Gheorghe vornicul „o săliște, anume Bădeuții..., cari fost-au luată di cii mai înnainți stăpânitori domni către ocolul târgului nostru Ștefăneștii”. De reținut este faptul că în document nu sunt menționate și iazurile de pe Bașeu²⁴. Cu toate acestea, la 8 august 1634, Cazacu, urmașul vornicului Gheorghe, vindea câte o jumătate din satele Bădeuți și Săbeșani „cu bălți di pești și cu iazuri și cu vad di moară”, pe pâ râul Bașeu, lui Pătrașco Ciogolea fost logofăt, iar celelalte două jumătăți erau date lui Gheorghe Jora fost sulger, ginerele acestui boier. Atât mărturia boierilor cât și ispisocul domnesc²⁵ care sunt păstrate doar în copii făcute în secolul al XVIII-lea trebuie suspectate de fals. Și aceasta pentru că fostul vornic Gheorghe și fiul său Cazacu nu stăpâneau decât părțile nordice ale satelor Bădeuți și Săbeșani, fără iazuri și vaduri de moară, care se aflau în proprietatea familiei Caraiman. De aici s-a iscat un lung conflict dintre stăpânii localităților Bădeuți și Bobulești care a durat peste un veac; și aceasta nu numai pentru stabilirea hotarelor, cât mai ales pentru morile și iazurile de pe Bașeu²⁶. Una dintre mori se afla în dreptul locului numit și astăzi *opust*, unde există o cădere a nivelului pâ râului cu circa doi metri față de zona Ștefăneștilor.

Derivând din limba ucraineană, cuvântul *opust* înseamnă stăvilar cu jgheab din lemn prin care se scurgea apa dintr-un iaz²⁷. În anii 1818 - 1819, în *Catastihul de venituri și cheltuieli al târgului Ștefănești* se consemna cheltuirea a 2880 de lei „cu facerea opustului de piatră, în apa Bașăului, la moara Bădeuții”²⁸. Această construcție prezenta o deosebită importanță pentru proprietar, din vreme ce în copia contractului de arendare a târgului Ștefănești din 12 iulie 1837, la al 19-lea punct, se prevedea: „Opustul cel de piatră să am

²¹ Miron Costin, *Opere*, Ediție P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 216.

²² *DIR*, A, XVI/4, nr. 10.

²³ *Ibidem*, XVII/1, nr. 129.

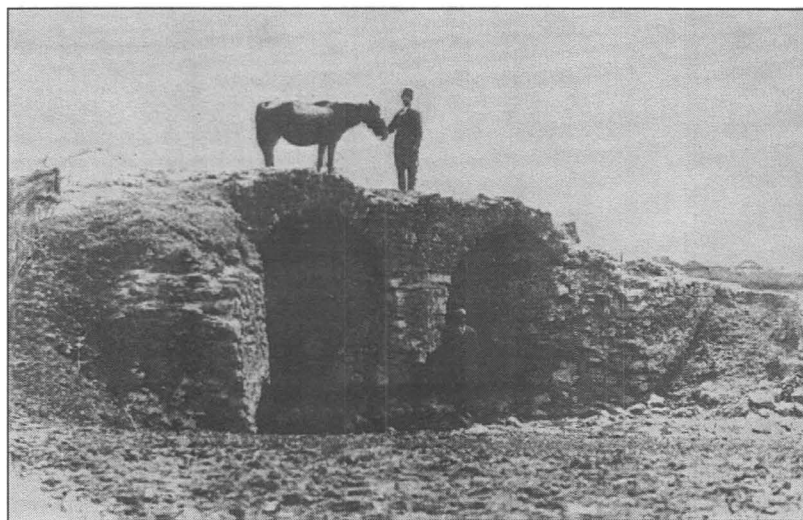
²⁴ *Ibidem*, XVII/3, nr. 26.

²⁵ *DRH*, A, XXII, nr. 226. Vezi și nr. 228 unde se află și mărturia boierilor. Dintr-un izvod de împărțire a moșiilor sulgerului Gheorghe Jora din 20 mai 1670 aflăm că familia acestui boier stăpânea jumătate din satele Săbeșani și Bădiuți care „sânt în hotarul târgului Ștefănești, ce iaste cu gălăcavă” (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, 1929, p. 21-22, nr. 24).

²⁶ Vezi *supra*, n. nr. 2, 14 și 16.

²⁷ *Dicționarul explicativ la limba română*, București, 1978, sub voce.

²⁸ Vezi Gheorghe Pungă, *Noi contribuții privind istoria târgului Ștefănești (sec. XVIII - mijlocul sec. XIX)*, în AIIAI, t. XVII, 1980, p. 324.

Opustul de pe Bașeu
(fotografie făcută în deceniul al VI-lea al secolului XX)

a-l păzi să nu se strice și a-l meremetisi cu ajutorul locuitorilor, păzindu-l în bună stare”²⁹. După tradiția locală, această iezătură nu ar fi fost altceva decât un pod construit în vremea lui Ștefan cel Mare³⁰. El a fost demantelat după al doilea război mondial, piatra fiind folosită de localnici la diferite construcții. La circa 400 de metri în amonte de acest zăgaz a apărut, un crac al Bașeului, numit și azi Gârla Morii, care se vărsa

în Prut. Acesta este Bașeul Nou menționat în documentele medievale.

În secolul XX, la o dată pe care deocamdată nu o putem preciza, Bașeul și-a croit o altă albie care se află la câteva sute de metri mai la nord de Gârla Morii, în apropierea locului numit Bulboană. Nu este exclus ca cea de-a doua moară atestată de documentele medievale în dreptul satului Bădeuți să se fi aflat tocmai în această zonă. Trebuie să remarcăm însă și faptul că ambele brațe ale Bașeului se vărsau în Prut în locuri diferite, cel aflat în dreptul Gârlei Morii, care a fost vechiul hotar dintre satele Bădeuți și Bobulești, este astăzi colmatat³¹.

În deceniul al VI-lea al secolului XX, locuitorii din satele Bădeuți, Bohulești și Românești au construit o iezătură în dreptul ultimului canal deviind Bașeul pe vechea albie pentru a adăpa vitele din lunca acestui pârâu. Construcția a durat puțin timp, ea fiind distrusă în urma unor inundații. Așa se explică de ce în unele hărți elaborate în această perioadă este redat cu două guri de vărsare. În anii '70 ai secolului XX s-a construit un alt canal care lega Bașeul de Prut în dreptul Ștefăneștilor³².

Deoarece nu există documente din secolele XV-XVI care să localizeze satele din sudul Bădeuților de pe Bașeu (Bobulești, Rângăuți, Ostopeni și Băscăcenii) nu excludem și posibilitatea ca pârâul să-și fi schimbat albia tocmai în această perioadă. Dintr-un document original românesc emis la 13 februarie 1611 cunoaștem că *Bobuleștii se aflau pe Prut, cu loc de moară pe acest râu și nu pe Bașeu, pe unde trecea vechea albie*.

O discuție aparte ar merita poate problema satului Sebeșani (Săbășani), format probabil din coloniști ardeleni, astăzi dispărut. Din

²⁹ *Ibidem*, Deocamdată nu știm dacă construcția din anexă este opustul cel vechi. Cert este faptul că localnicii numesc și astăzi zona respectivă “La opust”. Spre răsărit, există un mal de pământ ridicat de mâna omului.

³⁰ *Ibidem*. Vezi și Constantin C. Giurescu, *Cum să trage cuvântul den om în om*, în MI, nr. 2, 1971, p. 53. Pentru numeroasele tradiții și legende locale legate de Ștefan cel Mare privitoare la biserică și curțile domnești, plantarea viei de pe dealul Stânca, unde la 1476 s-ar fi adăpostit, într-o peșteră, soția domnului, vezi Teodorescu Kirileanu, *Ștefan cel Mare și Sfant*, Focșani, 1903, p. 133-134 și 171-172.

³¹ Acest braț al Bașeului înconjură de fapt pădurea Bădeuți pe la sud. Pe aici curgea Bașeul Nou atestat în secolul XVIII și nu pe brațul aflat puțin mai la nord, pe unde și astăzi se varsă o parte a pârâului în Prut. Din discuțiile purtate cu bunicii, părinții și vecinii mai în vârstă rezultă că debitul Bașeului a scăzut la mai puțin de jumătate față de perioada interbelică. Acest braț artificial nu a avut nici un rezultat practic. Dimpotrivă a lăsat fără apă vitele din satele situate mai la sud, iar producția piscicolă este acum aproape inexistentă.

³² *DIR*, A, XVII, A, II, nr. 8.

documentele păstrate, dar și din cercetarea topografiei locale putem deduce că așezarea se afla în stânga Bașeului, în dreptul satului Bădeuți. Partea care i-a revenit lui Gheorghe Jora trebuie să se fi aflat pe promontoriul dintre Gârla Morii și opustul de piatră, iar cealaltă jumătate la locul situat mai la sud numit și astăzi Cotul Bisericii (Săliște), care din cauza inundațiilor (uneori Prutul se unea cu Bașeul pe o lățime de 3-4 Km), sătenii s-au mutat în dreapta Bașeului, loc cu o mai mare altitudine. Este, posibil, ca aceste brațe ale Bașeului să se fi creat și cu ocazia acestor mari revărsări de ape. De altfel, o tradiție locală arată că strămutarea locuitorilor s-a făcut de Ștefan Stărcea, vechilul lui Constantin Paladi, proprietarul Ștefăneștilor și Bădeuților, pe la 1704³³.

Deși este o notă care vizează istoria locală, considerăm că ea poate să stârnească interesul istoricilor, geografilor, demografilor, hidrologilor etc. care au posibilitatea să vină cu noi sugestii și observații.

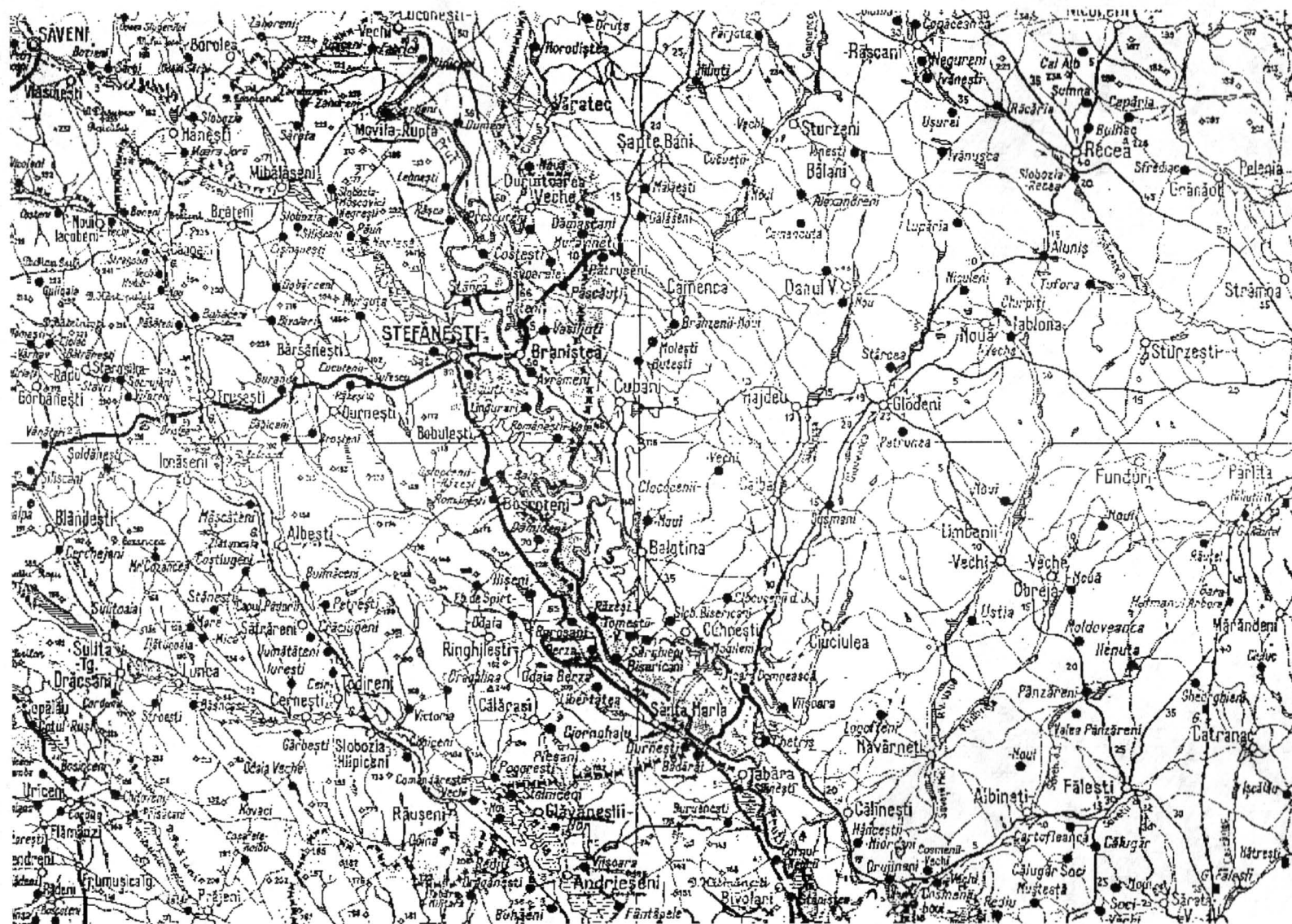
Où se trouvait „Gura Bașeului” ?

Résumé

Le toponyme Gura Bașeului apparaît pour la première et la dernière fois en deux actes émises par Ștefan II le 26 mai 1435. Il a été identifié au village Băscăceni situé à l'embouchure du Bașeu au Prut et attesté dans les documents dès 1431. Certains historiens ont considéré que cet endroit se trouvait près des villages Ostopceni (de nos jours inclus dans Românești, département de Botoșani) ou Bobulești, d'autres l'ont identifié à Ștefănești, là où au XXe siècle le ruisseau embouchait dans le Prut.

On a repris la recherche et on est arrivé à la conclusion que le Bașeu avait changé son lit même avant la moitié du XVIIe siècle, sa confluence au Prut étant constatée à côté du village Bădeuți par le bras Gârla Morții, nommé aussi le Nouveau Bașeu. Les documents montrent que l'ancien lit fut par la suite nommé le Bașeu Sec. Il est possible que cet événement eût lieu à un moment antérieur soit à cause des étangs de la zone de Bădeuți, soit à cause des inondations. Il est sûr que le toponyme Gura Bașeului de 1435 se trouvait à côté du village Băscăceni, inclus de nos jours dans Românești.

³³ *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, București, 1898, p. 270. Deși data este greșită (1704) cei doi boieri trăind la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor nu este exclus ca informația să aibă un sâmbure de adevăr. Interesant este faptul că această tradiție locală consemnează și faptul că în partea de est a satului Bădeuți se află un pod de piatră foarte vechi despre care legenda spune că ar fi fost făcut de Ștefan cel Mare. (*Ibidem*). În realitate, construcția era opustul de piatră zidit la începutul secolului XIX.

Hartă din perioada interbelică

CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA ISTORICĂ A ORAȘULUI ȚÎRGOVIȘTE ÎN SECOLELE XIV - XVI

Studiul de față ia în discuție aspecte ale evoluției istorice a vechii reședințe a Țării Românești, Țîrgoviștea. Ne-am îndreptat spre cercetarea acestui oraș pentru că, asemeni altor centre urbane din spațiul românesc, Țîrgoviștea nu beneficiază de o analiză sistematică și amănunțită a statutului pe care l-a deținut în evul mediu, a organizării sale interne, a diverselor categorii etnice și sociale etc. Pentru acest oraș nu s-a scris, până în prezent, nici o monografie realizată conform tuturor rigorilor științifice. Această situație nu este singulară, majoritatea centrelor urbane din Țara Românească, nebeneficiind de o astfel de monografie. Țîrgoviștea reprezintă un oraș prea important pentru a fi neglijat. Istoria sa medievală se îmbină deseori cu cea a țării din care a făcut parte, pentru mai bine de două secole aici aflându-se reședința principală a domniei. De asemenea, orașul de pe Ialomița a fost și un mare centru comercial, religios și cultural. Aici s-a aflat timp de un secol și jumătate Mitropolia Țării Românești și tot aici s-a înființat prima tipografie de la sud de Carpați.

Din punct de vedere istoriografic, situația Țîrgoviștei precum și a altor orașe nu este prea bună. În perioada de după al doilea război mondial și până în 1989, având la bază o comandă politică, s-au scris unele lucrări monografice pentru orașe, însă acestea puneau accentul pe epoca veche, pentru a demonstra mărturiile vechimii poporului român pe respectivele meleaguri. Se trecea cu vederea epoca medievală, unde se insista doar dacă se putea vorbi de vreo răscoală țărănească, pentru ca apoi să se insiste pe istoria modernă a respectivelor localități, unde exista material „din belșug” pentru a ilustra „crunta” luptă de clasă și starea „neagră” de sărăcie în care se zbătea proletariatul (în caz că aceasta din urmă nu exista, era inventată)¹. Toate aceste lucrări reprezintă un balast istoriografic. De asemenea, istoricul interesat de situația din evul mediu a Țîrgoviștei se confruntă și cu lucrările unor „cercetători” autohtoni, iubitori ai orașului din care provin, ale căror opere diletante nu fac decât să încurce². Limpezind deci apele istoriografice de toate aceste lucrări, observăm că rămân foarte puține studii, scrise cu metodă, rigurozitate și apel direct la izvoare. Dintre acestea amintim, ca fiind cea mai merituoasă lucrare, *Țîrgoviștea și monumentele sale* realizată de Nicolae Stoicescu și Cristian Moisescu³, care se concentrează însă pe analiza istorică și arhitectonică a monumentelor orașului și mai puțin pe organizarea și evoluția acestuia (câteva date în acest sens se află în prima parte a lucrării amintite, într-o lucrare a lui Gabriel Mihăescu și Eugen Fruchter⁴ și într-un studiu al Liei Lehr⁵). Tot referitor la monumentele Țîrgoviștei, în special la bisericile

¹ Pentru orașul Țîrgoviște nu deținem o astfel de monografie. Pentru exemplificare, a se vedea *Istoria Craiovei*, coordonatori: Titus Georgescu, Constantin Bărbăciaru, Florea Firan, Craiova, 1977.

² Vezi Mircea B. Ionescu, *Țîrgoviștea, Țîrgoviște*, 1928, și Îdem, *Țîrgoviștea. Schițe istorice și topografice*, Oradea, 1929.

³ N. Stoicescu, Cristian Moisescu, *Țîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976. Studiul *Curtea domnească din Țîrgoviște*, realizat de N. Constantinescu și Cristian Moisescu, a fost publicat la București, în 1965. Vezi și studiul lui Cristian Moisescu, Gh.I. Cantacuzino, *Biserica Steleu*, București, 1968, precum și Cristian Moisescu, *Țîrgoviște. Monumente istorice și de artă*, București, 1979.

⁴ Gabriel Mihăescu, Eugen Fruchter, *Curtea domnească din Țîrgoviște*, București, 1986.

⁵ Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașului Țîrgoviște în secolele XVI-XVII*, în „Valachica”, 1972, 3.

orașului, s-au scris o serie de studii, multe găzduite în paginile revistei „Glasul bisericii”, iar începând cu 1969, multe articole au apărut în revista muzeului local „Acta Valachica”, multe lăsând însă de dorit sub raport științific. Merită însă a fi menționate studiile referitoare la monumente din oraș publicate în alte reviste de Nicolae Șerbănescu⁶, Constantin Nițescu⁷, Victor Brătulescu⁸ și Pavel Chihaia⁹, cele privind săpăturile arheologice efectuate de Nicolae Constantinescu¹⁰, Gh.I. Cantacuzino, G. Mihăescu și Cristian Moisesescu¹¹, precum și altele¹².

Dacă situația istoriografiei privitoare la orașul Tîrgoviște nu este una dintre cele mai bune, în ceea ce privește izvoarele, pentru secolele XIV-XVI, lucrurile stau altfel. Documentele interne din această perioadă au fost publicate în colecția națională *Documenta Romaniae Historica*¹³, de folos fiindu-ne și colecția *Documente privind istoria României*¹⁴, chiar dacă aceasta din urmă nu respectă în întregime normele științifice de editare a documentelor. George Potra a publicat în 1972 singurul volum ce cuprinde documente referitoare la zona Tîrgoviștei, însă calitatea transcrierilor vechilor acte lasă de dorit din punct de vedere paleografic¹⁵. Izvoarelor diplomatice li se adaugă, ca surse pentru cercetarea trecutului Tîrgoviștei, izvoarele externe¹⁶ și rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse aici în ultimele decenii¹⁷. Pentru că din secolul al XIV-lea nu deținem decât o mână de documente pentru toată Țara Românească, iar pentru secolul al XV-lea doar câteva sute, dintre care doar puține fac referire la orașe, am fost obligați să apelăm uneori la surse târzii, precum cele din secolele XVII-XVIII, surse ce ne ajută să clarificăm anumite probleme (spre exemplu, moșia orașului).

⁶ Nicolae Șerbănescu, *Mitropolia din Tîrgoviște*, în G.B., 1959, 7-12.

⁷ Constantin Nițescu, *Mitropolia Tîrgoviștei*, în G.B., 1963, 1-2; Idem, *Vechi ctitorii tîrgoviștene (Pisanii și inscripții)*, în G.B., 1965, 1-2.

⁸ Victor Brătulescu, *Monumente de arhitectură din Tîrgoviște*, în G.B., 1967, nr. 3-4.

⁹ Pavel Chihaia, *Monumente gotice în Tîrgoviște*, ed. I, în „Valachica”, Tîrgoviște, 1969, 1, ediția a II-a, în Idem, *Artă medievală*, vol. I, *Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1998.

¹⁰ N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra curții domnești din Tîrgoviște (secolele XIV-XVII)*, în S.C.I.V., 1964, 2.

¹¹ Gh.I. Cantacuzino, G. Mihăescu, Cristian Moisesescu, *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice efectuate la ansamblul mănăstiresc Stelea* (1969-1970), în „Studia Valachica”, 1970, 2; Gh.I. Cantacuzino, P. Diaconescu, G. Mihăescu, *Cercetări arheologice în zona centrală a orașului Tîrgoviște*, în M.C.A., 1986 și altele.

¹² Paul I. Cernovodeanu, *Un meșter sas la Tîrgoviștea, în 1494*, în „Studia Valachica”, 1970, 2.

¹³ *Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), întocmit de P.P. Panaitescu <și> Damaschin Mioc, București, 1966; vol. II (1501-1525) de Ștefan Ștefănescu <și> Olimpia Diaconescu, 1972; vol. III (1526-1535) de Damaschin Mioc, 1975; vol. IV (1536-1550) de Damaschin Mioc, 1981; vol. V (1551-1565) de Damaschin Mioc <și> Marieta Adam Chiper, 1983; vol. VI (1565-1570) de Ștefan Ștefănescu, 1985; vol. VII (1571-1575) de Ștefan Ștefănescu <și> Olimpia Diaconescu, 1988; vol. VIII (1576-1580) de Damaschin Mioc <și> Ioana Constantinescu, 1996; XI (1593-1601), de Damaschin Mioc, Ștefan Ștefănescu, Marieta Adam ș.a., 1975; seria D, vol. I (1222-1456) de Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrod G. Gundisch, Damaschin Mioc <și> Viorica Pervain, 1977.

¹⁴ *Documente privind istoria României*, seria B, veacul XIII-XV, București, 1953; veacul XVI, vol. V, 1952 și vol. VI, 1953; veacul XVII, vol. I-III, 1951 și vol. IV, 1954.

¹⁵ George Potra, *Tezaurul documentar al județului Dîmbovița (1418-1800)*, f. I, 1972.

¹⁶ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea 1-2, 1887-1890, vol. 2, partea 1-2, 1891, vol. 15, partea 1-2, 1911-1913, București; Ioan Bogdan, *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București 1902; Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413-1508, București, 1905; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I-XI, București, 1929-1933; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895.

¹⁷ Vezi nota 10.

Pe baza izvoarelor și a unor surse secundare, ne propunem în lucrarea de față să realizăm un studiu de caz pentru orașul Tîrgoviște, de la începuturile sale până la sfârșitul secolului al XVI-lea, această limită cronologică putând fi depășită în funcție de informațiile furnizate de izvoare. Încercăm să descifrăm modul în care s-a ridicat orașul Tîrgoviște, cum a devenit acesta unul din marile orașe ale Țării Românești și reședință a domniei, dar și felul în care se arăta orașul, întinderea sa, componența lui etnică, precum și modul în care a fost perceput acest spațiu urban în Evul Mediu. Ne limităm în lucrare la aceste aspecte, deoarece chestiuni precum administrarea orașului, autonomia acestuia și raporturile cu domnia au fost tratate în unele lucrări anterioare.

Începuturile Tîrgoviștei sunt controversate. Menționarea documentară a orașului este, credem, mai târzie față de apariția sa reală. Dovezi, în acest sens, putem obține prin coroborarea informațiilor de ordin arheologic, documentar și lingvistic. Inițial, aici a existat un loc de schimb, ce era folosit pentru schimbul produselor de pe valea Ialomiței, așa cum locuri similare se înșiruiau pe văile majorității râurilor din spațiul extra și intra-carpatic. Spre deosebire de Argeș, Buzău sau Rîmnicul-Vîlcii, orașe ce au luat numele râului pe care se aflau, Tîrgoviștea își trage numele din însăși denumirea locului de comerț. Faptul că „tîrgoviște” înseamnă „locul unde a fost un tîrg”, sugerează posibila întrerupere temporară a funcționării locului de schimb, într-o perioadă nedeterminată, situație pentru care nu avem însă dovezi. Constantin C. Giurescu vorbește despre denumirea Tîrgoviștei ca despre cea a unui „tîrg prin excelență”¹⁸, în timp ce Petre P. Panaitescu consideră că putem lua în considerare și interpretarea „tîrgoviștei” în sensul „seliștei” din Transilvania, de „tîrg mare”, „sat mare”¹⁹. Această din urmă interpretare nu are temei, de vreme ce sufixul „-iște”, care este de origine slavă²⁰, nu desemnează ceva mare, ci locul unde a fost ceva. Întâlnim și alți termeni formați cu sufixul „-iște”, precum miriște ce înseamnă „locul unde a fost grîu” (inițial: mei), sau porumbiște, „locul unde a fost porumb”²¹; în concluzie nu putem interpreta termenul de „seliște” ca drept „sat mare”, iar „tîrgoviște” ca drept „tîrg mare”. Denumirea de „tîrgoviște” este foarte răspândită la sud de Dunăre, în Bulgaria și Serbia Veche²², forma aproape identică a termenului fiind prezentă în slavonă (tûrgovište), croată (trgovîstse), sârbă (trgovîšte), ucraineană (torhovytśa), și polonă (targowisko)²³. Termenul mai este întâlnit în spațiul românesc extracarpatic. În Țara Românească a mai existat o așezare (sat) purtând numele de Tîrgoviște, menționată prima dată într-un document emis de Radu cel Mare între 1495 și 1505, satul fiind întărit

¹⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, partea 2, București 1937, p. 128.

¹⁹ Petre P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 282 (anterior, Panaitescu admitea că „tîrgoviște” înseamnă „loc de tîrg”; Idem, *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării?*, în *Interpretări românești*, ed. a II-a, de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, București, 1994, p.163). O interpretare originală întâlnim și la Gabriel Mihăescu și Eugen Fruchter, *op. cit.*, p.14-15, care consideră că numele Tîrgoviștei derivă din tîrg, vinovată de această transformare fiind cancelaria domnească ce folosea în actele oficiale limba slavonă (transformare precum cea din Cimpulung în Dolgopol). Vom arăta în continuare că toponimul „tîrgoviște” apare și în Transilvania, unde limba folosită în cancelarie nu era slavona ci latina, deci nu este posibilă o astfel de evoluție a termenului.

²⁰ G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 250-252.

²¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 440-441. Iordan afirmă ca toponimicul de „tîrgoviște” desemnează existența unui tîrg sau a unui fost tîrg (*Ibidem*, p. 259 și 445).

²² Un oraș Tîrgoviște se află în Bulgaria, lângă Șumla, iar altul, numit și Rozai, la nord-vest de Novi Pazar, în Serbia Veche (Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 282).

²³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p.445.

mănăstirii Tismana²⁴. Ultima mențiune a așezării datează din 1569, apoi probabil dispare²⁵. După nume și probabil localizare este foarte posibil ca și aici să fi existat un târg, amplasarea fiind favorabilă, la Dunăre, lângă Gura Văii de astăzi²⁶. O altă Țirgoviște a existat în Moldova, unde în ținutul Putnei, a fost un sat cu acest nume. În documente, acest sat apare deseori sub denumirea de Țirgoveți²⁷, însă din punct de vedere toponimic se surprinde existența aici tot a unui fost târg. În această zonă a funcționat până la sfârșitul secolului al XV-lea, începutul secolului următor, Târgul Putnei, acesta dispărând datorită luptelor repetate duse în sudul Moldovei și nordul Munteniei între Ștefan cel Mare și domnii Țării Românești. În locul târgului a rămas un sat, Țirgoveți, ce apare și sub numele de Țirgoviște, Țirgoviștii²⁸; acest sat a dispărut, aici rămânând un hotar de moșie, lângă comuna Bolotești de astăzi²⁹. Numele de Țirgoviște apare și în Banat, unde un sat cu această denumire există și astăzi lângă Lugoj. Satul este menționat mai târziu în documente, pe la 1690-1700, sub numele de „Tergovistie”³⁰. Probabil, și în acest loc s-a aflat un târg, ce a dispărut la o dată și din motive necunoscute, singura urmă a sa fiind păstrată în numele satului.

Așezarea geografică a Țirgoviștei a favorizat dezvoltarea acesteia ca oraș, datorită aflării la limita dintre dealuri (Subcarpații Prahovei, la nord) și câmpie (Câmpia Țirgoviștei la sud), pe valea Ialomiței, servind însă ca debușeu și pentru produsele de pe valea Dîmboviței, ce curge câțiva kilometri la vest de Țirgoviște. Orașele din Țara Românească s-au dezvoltat pe trei linii imaginare: una în preajma munților (Cîmpulung, Argeș, Rîmnicul-Vîlcii), alta la zona de trecere dintre deal și câmpie (Buzău, Țirgșor, Țirgoviște, Pitești, Țirgul Jiului), și o a treia la Dunăre sau în preajma acesteia (Brăila, Cornățel, Giurgiu, Calafat). Observăm că cele mai numeroase centre urbane au apărut la limita deal-câmpie, aici încadrându-se și Țirgoviștea. Motivele apariției acestei așezări sunt economice (locurile de comerț aflate aici erau folosite de locuitorii ambelor zone pentru schimbul produselor), geografice și strategice (posibilitatea de a se refugia mai ușor spre locuri mai bine protejate de atacurile străine). Pe valea Dîmboviței cobora cunoscutul „Drum al Brăilei” ce făcea legătura, prin Cîmpulung, cu Brașovul, drum amintit indirect la 1358³¹ și în mod direct în privilegiul lui Vladislav I dat brașovenilor la 20 ianuarie 1368³². Această cale, ce lega sud-estul Transilvaniei de Dunăre, a favorizat dezvoltarea vieții urbane la sud de Carpați. Regalitatea maghiară a avut un rol foarte important în

²⁴ D.R.H., B, I, p. 420, nr. 260. Acest sat face parte dintr-un domeniu mai mare, al Tismanei, ce cuprindea și alte sate, precum Varovnic, Petrovița, Jidovștița, întărite mănăstirii începând cu Mircea cel Bătrîn. Primele acte care s-au păstrat le avem de la acest domn, dar este posibil ca daniile să fi fost făcute de către predecesorii săi (*Ibidem*, p. 22, nr. 8, 27 iunie 1387).

²⁵ *Ibidem*, VI, p. 176, nr. 141 (act din 11 aprilie 1563). Câțiva ani mai înainte, în 1560, Țirgoviștea apare ca seliște (*Ibidem*, V, p. 199, nr. 184).

²⁶ Vezi în D.I.R., B, veacurile XIII-XVI, *Indicele numelor de locuri*, întocmit de Ion Donat (responsabil), București, 1956, p. 141; Nicolae Constantinescu, în *Constatări statistice și considerații istorice asupra satei medievale dispărute*, în *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn. Studiu arheologic și istoric*, București, 1972, p. 220, crede că Țirgoviștea a dispărut după 1500.

²⁷ D.I.R., A, veacurile XIV-XVII (1384-1625), *Indicele numelor de locuri*, întocmit de Alexandru I. Gonța, ediție de I. Caproșu, București, 1990, p. 255.

²⁸ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea II, București, 1992, p. 1193.

²⁹ Constantin C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ediția a II-a, București, 1997, p. 311-312.

³⁰ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, p. 196.

³¹ D.R.H., D, I, p. 72, nr. 39.

³² *Ibidem*, p. 86, nr. 46.

fixarea acestui drum comercial, integrat în cadrul politicii de expansiune a regatului către Marea Neagră (marea invazie tătară din 1241 a blocat această politică ce a fost reluată în prima jumătate a secolului al XIV-lea)³³. Actul din 1358, dar mai ales cel din 1368, reprezintă un succes al regalității maghiare, care a impus domnului Țării Românești un compromis, acesta recunoscând culoarul (drumul) dintre Brașov și Dunărea de Jos ca o zonă de liberă circulație a mărfurilor, având un regim vamal privilegiat³⁴. Pe acest drum s-a dezvoltat și Tîrgoviștea, beneficiind de intensificarea schimburilor comerciale. În 1358-1368, așezarea era, probabil, în ascensiune, chiar dacă ea nu este menționată documentar. Dacă aici a existat un târg, credem că, în cadrul organizării fiscale a țării, aici se afla o vamă internă. O analiză mai atentă a actului de la 1368 ne arată că, la acea vreme, mai existau și alte vămi în țară, în afara Cîmpulungului și a Slatinei, din moment ce negustorilor brașoveni, după ce plăteau aceste vămi, li se permitea „să treacă slobози și nestânjeniți prin țara noastră”.

Tot pe „drumul Brăilei” s-a ridicat un alt oraș al Țării Românești, Tîrgșorul. Numele sub care apare această așezare în acte este diferit, în funcție de limba în care în care este scris documentul. Astfel în actul latin emis de Știbor, voievodul Transilvaniei, la 7 septembrie 1412, Tîrgșorul apare menționat pentru prima dată sub forma *Novo Foro*, târgul nou, documentul surprinzând deci situația de nouă așezare de comerț a Tîrgșorului³⁵. Actele slavone preiau denumirea românească de Tîrgșor - Тръшоръ³⁶ și într-adevăr acest nume trebuie pus în legătură cu cel al orașului vecin, ce ne stă în atenție, Tîrgoviștea. Deși cele două așezări sunt menționate documentar cam în aceeași perioadă, analizând numele lor, observăm că Tîrgoviștea era față de Tîrgșor târgul mai mare și mai vechi (la cea vreme, s-a încercat diferențierea prin nume a celor două centre de schimb).

Faptul că la Tîrgoviște se afla un important loc de comerț pentru zonă și, bineînțeles, o vamă, se observă chiar din primele mențiuni documentare. Astfel, Mircea cel Bătrîn acordă „negustorilor și pîrgarilor” polonezi dreptul de a veni liberi cu mărfurile lor în Țara Românească, urmând să fie scutiți de vămi, cu excepția Tîrgoviștei³⁷. Actul nu este datat, dar admitem interpretarea lui Panaitescu, care propune anul 1403 ca dată de emitere al privilegiului (între 1401, când Vitold devine mare cneaz, și înainte de 1404, când Mircea cucerește Chilia)³⁸. Privilegiul surprinde poziția Tîrgoviștei ca vamă internă principală, în condițiile în care aici se ridicase o curte domnească, probabil pentru Mihail, fiul lui Mircea, ce devenise domn asociat. Ridicarea acestei curți în Tîrgoviște poate fi interpretată din două perspective: 1. confirmare a poziției de centru important în țară a acestei așezări aleasă de domnie, în aceste condiții, pentru a găzdui o nouă reședință; 2. inițiativă domnească, autoritatea centrală determinând prin curtea sa de aici formarea așezării urbane. În ceea ce ne privește, înclinăm spre prima variantă. Argumentele ne vin dintr-o

³³ Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediția a II a, București, 1999, p. 165.

³⁴ *Ibidem*, p. 168-170.

³⁵ *D.R.H.*, dosar I, p. 192, nr.118.

³⁶ *Ibidem*, p. 197, nr. 120 (actul emis de Mircea cel Bătrîn la 6 august 1413, ce copiază actul lui Știbor din 1412).

³⁷ B.P. Hașdeu, *Arhiva istorică a României*, București, 1865, tom I, partea I, p. 3-4.

³⁸ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 101.

direcție mai puțin menționată până acum: comunitatea săsească. Sașii au început să vină la sud de Carpați încă dinainte de 1300. Prezența lor în acest spațiu se încadrează tot în politica de extindere a sferei de influență a regatului maghiar către Marea Neagră și gurile Dunării. Regalitatea maghiară a acționat aici prin intermediul cavalerilor teutoni (1211-1225), sau, ulterior invaziei mongole, a cavalerilor ioaniți (1247). Odată cu aceste intervenții militare, „descălecat” militar, cum îl numește Șerban Papacostea, are loc și „descălecatul” poporului, al oamenilor de rând: români, sași și unguri³⁹. Românii au venit în spațiul sud și est-carpatic din motive mai mult politice și religioase, datorită presiunii confesionale exercitată de către regalitate, în timp ce sașii și ungurii au avut și interese economice, căutând locuri bune pentru practicarea meșteșugurilor și comerțului. Diploma acordată cavalerilor ioaniți în 1247 de către Bela IV surprinde existența acestei colonizări, pe care regalitatea încerca să o țină sub control: se cere ioaniților să nu-i primească „pe țărani din regatul nostru, de orice stare și neam ar fi, și pe sașii și teutoni din regatul nostru, să se așeze în ținuturile sus-numite (voievodatele de la sud de Carpați, n.ns.), decât cu îngăduință regală osebită”⁴⁰. Observăm că spre sud mergeau țărani, români sau maghiari, dar și sași și teutoni, ultimele două categorii fiind deosebite după regiunea de unde au venit. Sașii vin în acest spațiu și pentru a scăpa de tendințele tot mai autoritare ale regelui maghiar, cu care au ajuns deseori la conflict (revolta din 1277 a sașilor din jurul Sibiului, sau revolta din 1342)⁴¹. În Țara Românească, îi găsim așezați pe sași, până târziu, în cele mai vechi orașe: Cîmpulung, Rîmnicul-Vîlcii, Argeș și Tîrgoviștea (ultimul oraș reprezintă cel mai sudic centru în care s-a stabilit o comunitate importantă de sași). Ei au preferat deci, încă de la început, să se așeze în locuri unde se practica schimbul, contribuind astfel la ridicarea urbană a respectivelor centre.

Tradiția istorică surprinde prezența sașilor și rolul acestora la formarea primelor așezări urbane. *Letopisețul cantacuzinesc* al lui Stoica Ludescu menționează că legendarul Negru Vodă a coborât din Țara Ungurească, din Amlaș și Făgăraș, cu o „mulțime de noroadе: români, papistași, sași...”. Cronica menționează că primul oraș „făcut” de domn și „noroadе” e Cîmpulungul, centru urban în care sașii au deținut poziții importante (interesant e faptul că singurii străini prezenți în cronică, veniți împreună cu Negru vodă, sunt sașii, ce erau totodată și papistași, catolici)⁴². Actul lui Vladislav privind statutul catolicilor din Țara Românească, emis în 1369, atunci când amintește categoriile catolicilor o face în ordinea: orășenii (*civibus*), poporul (*populis*) și oaspeții (*hospitibus*), aceasta deoarece majoritatea catolicilor, a sașilor, se aflau în orașe⁴³. În Tîrgoviște, sașii au fost prezenți încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea începutul secolului al XIV-lea, fapt certificat de cercetările arheologice recente, ce au remarcat, în legătură cu un anumit tip de ceramică din acea vreme, analogii foarte mari cu ceramica găsită

³⁹ Șerban Papacostea, *Geneza statelor românești: schiță istoriografică și istorică*, în op. cit., p. 27.

⁴⁰ *D.R.H.*, dosar I, p. 27, nr.10.

⁴¹ Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, București, 1980, p.161.

⁴² *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu, D. Simionescu, București, 1960, p. 12.

⁴³ *D.R.H.*, B, I, p. 12, nr. 3.

în Transilvania, ce este atribuită coloniștilor sași⁴⁴. Credem că acești coloniști s-au așezat nu pe un loc deșert, ci lângă târgul amintit al văii, contribuind la obținerea de către acesta a atributelor urbane⁴⁵. Abia apoi, domnia, atrasă de posibilitățile economice ale acestei așezări, aflată în plină dezvoltare, și-a stabilit aici la sfârșitul secolului al XIV-lea o reședință. Situația este identică cu cea de la Cîmpulung, unde domnia și-a ridicat o curte după ce această așezare devenise oraș (sașii au avut și aici un rol important pentru devenirea urbană, ei ridicând o importantă biserică, Bărăția, în care la 1300 era îngropat comitele lor, Laurențiu).

Am lăsat la urmă, ceea ce se consideră de către unii istorici a fi prima mențiune a Tîrgoviștei, cea a bavarezului Johann Schiltberger. Acesta a participat la expediția lui Sigismund de Luxemburg împotriva turcilor otomani, fiind martor al bătăliei de la Nicopole (septembrie 1396), pe care o descrie în memoriile sale. Luat prizonier de către turci și apoi de către mongoli, Schiltberger petrece departe de țara sa mai mult de două decenii, reușind ulterior să fugă⁴⁶. Pentru noi mărturia sa este importantă, deoarece menționează câteva din principalele orașe din Țara Românească și Moldova. Printre altele, el spune că: „am fost și în Țara Românească în cele două capitale ale ei care sunt numite Argeș (Agrich, în forma din text, n.ns) și Tîrgoviște (Turkoich în text, n.ns.)”⁴⁷. Identificarea celui de-al doilea oraș cu Tîrgoviștea credem că este plauzibilă, nefiind contestată de către istorici. Probleme apar datorită faptului că Schiltberger a trecut prin spațiul românesc de două ori, o dată la ducere, spre Nicopole, a doua oară, la întoarcere, când venea din prizonierat. Maria Holban, în *Călători străini*, crede că mențiunea Tîrgoviștei se face în prima călătorie⁴⁸, în 1396, în timp ce Gh.I. Cantacuzino, afirmă că acest lucru este posibil și pentru întoarcerea bavarezului în Europa, după 1420⁴⁹. Cercetând textul, așa cum este reprodus în *Călători străini* după cea mai bună ediție, cea a lui Valentin Langmantel (Tubingen, 1885), înclinăm spre prima variantă, pentru că atunci când Schiltberger vorbește de întoarcerea în spațiul românesc reproduce fidel drumul pe care l-a urmat prezentând principalele repere ale acestuia: Chilia-Cetatea Albă-Iași-Suceava, de acolo mergând la Liov, continuându-și drumul spre casă⁵⁰. Urmând un astfel de traseu, pare mai puțin logic un ocol prin Brăila, Tîrgoviște, Argeș și apoi revenire în Moldova, mai ales pentru un om întors dintr-un lung prizonierat. În aceste condiții, admitem că Schiltberg a trecut prin cele două „capitale” ale Țării Românești înainte de 1396, când are loc bătălia de la Nicopole.

Acceptând această variantă, atunci este posibil ca Mihail I să fi fost asociat la domnie înainte de 1396, în condițiile în care Tîrgoviștea i-a fost reședință. O situație asemănătoare întâlnim cu câteva decenii mai înainte,

⁴⁴ Vezi concluziile colocviului *Semnificația rezultatelor săpăturilor arheologice privind începuturile orașelor medievale din Țara Românească*, în H.U., III, 1995, nr. 1-2, p. 233.

⁴⁵ Cercetările arheologice confirmă atingerea de către Tîrgoviște a stadiului urban în a doua jumătate a secolului al XIV-lea (vezi Petru Diaconescu, *Cercetări arheologice la curtea domnească din Tîrgoviște*, în „Valachica”, 15, 1997, p. 67-8).

⁴⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 26-27.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁹ Gh.I. Cantacuzino, *Probleme ale raportului dintre începuturile așezărilor urbane medievale și curțile domnești din Țara Românească*, în „Studia Valachica”, 1970, 2, p. 100-101.

⁵⁰ *Călători străini*, I, p. 31.

când Basarab I rezida la Argeș, iar fiul său Nicolae Alexandru, domn asociat, și-a stabilit curtea la Cîmpulung. O parte a istoricilor sunt de acord cu Petre P. Panaitescu, ce crede că anul asocierii lui Mihail este 1408⁵¹, în timp ce Emil Vîrtosu consideră că asocierea la tron poate fi pusă în legătură cu creșterea pericolului otoman, după 1393⁵². Neavând suficiente dovezi în sprijinul uneia dintre aceste teorii, preferăm să afirmăm ceea ce este sigur: Țirgoviștea, ca așezare urbană, se ridică pe locul unui vechi loc de schimb, cu concursul coloniștilor sași, veniți aici începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Până la momentul domniei lui Mircea cel Bătrîn credem că orașul era deja constituit, în condițiile în care și „drumul Brăilei” era deja consacrat în actele oficiale, Țirgoviștea reprezentând o etapă importantă a acestui drum. Atras de posibilitățile acestui nou centru urban, Mircea (sau unul din predecesorii săi) stabilește aici o curte, ce va deveni reședință pentru Mihail, (în Moldova, Alexandrel, fiul lui Ștefan cel Mare, avea curtea sa la Bacău, oraș care însă nu a devenit reședință principală a țării). În 1412, în privilegiul dat brașovenilor de voievodul Transilvaniei⁵³, act reluat apoi de Mircea în 1413, în două variante una slavonă, alta latină⁵⁴, Țirgoviștea apare ca vamă alături de Brăila, Țirgșor și Bran (în această formă, privilegiul va fi reînnoit de către toți domnii până la Vlad Dracul inclusiv). Mihail emite în Țirgoviște ca domn asociat primul său act cunoscut, pe la 1417-1418, act în care așezarea apare pentru întâia dată menționată ca oraș (ораш господства ми, „orașul domniei mele”, în documentul slavon)⁵⁵.

Potrivit concepției medievale, reședința țării nu era stabilă, locul unde se afla domnul considerându-se a fi centrul politic, militar și administrativ, indiferent că acesta se afla într-un oraș sau alt tip de așezare. Abia când reședința se va stabili într-un singur loc putem vorbi de capitală. În Țara Românească, acest lucru se petrece abia după jumătatea secolului al XVII-lea, când Bucureștii vor rămâne singura reședință (Țirgoviștea va mai fi folosită ca reședință de vară de Constantin Brîncoveanu). În Țara Moldovei, situația este asemănătoare, însă primele reședințe nu sunt la fel de sigure precum în sudul Carpaților: prima reședință a țării pare a fi fost Baia (reședință a lui Dragoș și, probabil, a lui Bogdan), apoi, probabil, Siretul (reședință a lui Lațcu), pentru ca, începând cu domnia lui Petru I, reședință principală să devină Suceava (domnii rezidau în cetatea Sucevei)⁵⁶. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, domnii Moldovei își stabilesc reședința la Iași.

Reședința Țării Românești a cunoscut o evoluție asemănătoare. Primii domni au rezidat la Argeș, care pare să fi fost nucleul de la care a pornit

⁵¹ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 56. N. Iorga propune, fără a aduce argumente, anul 1399, ca dată a asocierii lui Mihail (*Istoria românilor*, vol. III, ediție de Victor Spinei, București, 1993, p. 253).

⁵² Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în sec. al XVI-lea*, București, 1960, p. 292. Credem că este posibil ca Mihail să fi fost asociat la domnie în această perioadă; Mircea a dorit să reglementeze succesiunea la tron, în condițiile în care se confrunța cu pretendenți, precum Vlad.

⁵³ *D.R.H.*, D. I, p. 191, nr. 118.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 197, nr. 120 și p. 198, nr. 121.

⁵⁵ *Ibidem*, B, I, p. 82, nr. 39.

⁵⁶ Mircea D. Matci, Emil I. Emândi, *Cetatea de scaun și Curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 22-25 (autorii consideră că stabilirea la Suceava a reședinței Moldovei are loc la sfârșitul deceniului nouă al secolului al XIV-lea).

închegarea statală de la sud de Carpați⁵⁷. Odată cu extinderea țării spre sud și est are loc și un proces paralel, firesc, de mutare a reședinței dinspre munte spre câmpie⁵⁸. La începuturile Țării Românești, domnia și-a impus autoritatea asupra stăpânirilor locale, preluând sistemul de curți locale pe care le-a transformat în curți proprii. În aceste curți se afla, ca reprezentant al puterii domnului în teritoriu, pârcașul, care avea atribuții juridice, supraveghea căile comerciale, încasa vămile și strângea cetele de slujitori în caz de necesitate militară. Astfel de curți (ce aveau și rol de a reședință a domnului când acesta mergea prin țară, la scaune de judecată etc.) se aflau peste tot cuprinsul Țării Românești, dar în special la est de râul Olt (la vest, în Oltenia, încă supraviețuia o veche autonomie, reprezentată de bănie; din acest spațiu, domnii emit foarte puține acte între secolele XIV și XVI). Unele dintre curți apar menționate în izvoare sau au fost cercetate din punct de vedere arheologic (Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, București, Craiova, Floci, Gherghița, Slatina, Rîmnicul-Vîlcii, Tîrgșor), în timp ce altele nu pot fi identificate decât după locul de emiterie al unor acte domnești (Afumați, Brîncoveni, Didrih-Dridu, Florești, Greaca, Rușii Logofătului, mănăstirile Argeș, Glavacioc, Govora, Mislea și Tismana)⁵⁹. În cadrul acestui sistem multiplu de curți, domnia prefera una ca drept reședință, orientându-se în general spre acea curte ce deținea o poziție geografică și strategică favorabilă. Datorită extinderii Țării Românești spre sud-est, Argeșul și-a pierdut poziția avantajoasă pe care o deținea anterior, la începutul secolului al XV-lea fiind prea aproape de munți, și de Transilvania, și prea departe de Dunăre. În aceste condiții, în mod firesc, domnia a preferat o reședință situată mai spre centrul țării. Tîrgoviștea întrunea această condiție, deoarece avea bine asigurate legăturile cu toate părțile statului, fiind mai bine poziționată și din punct de vedere administrativ (dacă tragem o linie dreaptă de la Severin la Brăila, constatăm că Tîrgoviștea se află cam la jumătatea distanței). Această situație, la care se adaugă interesele economice (așezarea Tîrgoviștei pe un important drum comercial) și politice, vor determina, după Mircea cel Bătrîn, stabilirea reședinței țării la Tîrgoviște. Procesul de mutare aici a reședinței nu a fost direct și imediat, dar a fost ireversibil.

În documentele slavone, reședințele domnești apar sub forma „насто́лнїи градъ”, „насто́лнїи варошъ” și „сто́л”, „cetate de scaun”, „oraș de scaun” și „scaun” (scaun cu dublu sens de tron, dar și de loc al tronului, centru al statului unde se află domnul), sau „градъ”, „cetate”. Tîrgoviștea apare menționată pentru prima dată ca „scaun” într-un act slavon emis de Alexandru Aldea, la 25 iunie 1436 (forma din act este насто ши сто́лъ Тръговиши – „scaunul de față Tîrgoviște”⁶⁰), iar ca „oraș de scaun” – „насто́лнїи орашъ”, în hrisovul emis de către Vladislav II, la 5 august 1451⁶¹. Bucureștii apar însă drept „cetate” – „градъ” încă din primul act în care sunt pomeniți, act emis de

⁵⁷ N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, p. 143-145.

⁵⁸ Pentru condițiile în care s-a desfășurat procesul de închegare statală la sud de Carpați, vezi Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotoririi ungare, în Constituirea statelor feudale românești*, coordonator Nicolae Stoicescu, București, 1980, p. 41-96.

⁵⁹ Pentru precizarea locului de rezidență al domnilor și de emiterie a actelor oficiale pentru perioada secolelor XIV-XVI, a se vedea indicele *D.R.H.*, B, vol. I VIII, XI, precum și lista rezumatelor documentelor din *D.I.R.*, XVI, B, vol. V-VI.

⁶⁰ *D.R.H.*, B, I, p. 139, nr. 77.

⁶¹ *Ibidem*, p. 184, nr. 105.

Vlad Țepeș, la 20 septembrie 1459⁶², în timp ce Țirgoviștea este menționată consecvent ca „oraș de scaun” și nu „cetate”, precum apar Bucureștii pe tot parcursul secolului al XV-lea (abia la sfârșitul domniei lui Vlad Călugărul, Țirgoviștea apare sub forma „cetate de scaun” într-un act emis la 15 iulie 1494⁶³). Probabil, pisarii hrisoavelor domnești făceau deosebire între cele două reședințe, deoarece curtea din Țirgoviște se afla într-un oraș, în timp ce curtea din București era situată într-o cetate, orașul fiind în curs de constituire. După această dată, forma „cetate de scaun”, „cetate”, apare foarte des menționată pentru cele două reședințe domnești amintite, termenul de „scaun” mai fiind folosit și în cazul altor curți, precum Pitești⁶⁴, Slatina⁶⁵ și Gherghița⁶⁶.

Mihail I a stat la Țirgoviște, în timp ce Dan al II-lea (1420-1424, 1426-1431, cu intermitențe) a preferat Argeșul (în schimb, Dan al II-lea a întărit Țirgoviștenilor un privilegiu fiscal prin care orașenii erau scutiți de plata vămilor din țară, cu excepția celei din propriul oraș⁶⁷). Începând cu Alexandru Aldea (1431-1436), majoritatea domnilor rezidă în centrul de pe Ialomița, foarte puține acte din cele păstrate fiind emise din alte curți domnești. După Alexandru Aldea vor rezida aici Vlad Dracul (1436-1442, 1443-1447), Vladislav al II-lea (1447-1456) și Vlad Țepeș (1456-1462), până în 1462 Țirgoviștea fiind principalul oraș al țării. Dacă din timpul lui Mircea cel Bătrîn și al fiului său, Mihail, cercetările arheologice de la Țirgoviște au scos la iveală urmele unei case domnești și a unei biserici-paracelis, înconjurată de un zid de piatră cu două turnuri⁶⁸, din perioada lui Vlad Țepeș datează un turn de observație și pază, ridicat în interiorul curții, cunoscutul turn al Chindiei⁶⁹.

Un moment de cotitură în evoluția reședinței domnești îl reprezintă ridicarea de către Vlad Țepeș, în sud, în Câmpia Vlașcăi, a unei fortificații cu rol de apărare, dar mai ales de supraveghere a drumului ce venea de la Giurgiul ocupat de turci: „cetatea Dîmboviței”, Bucureștii. Vlad Țepeș când a ridicat această fortificație, aflată pe urmele alteia mai vechi, nu a avut în intenție așezarea aici a reședinței⁷⁰, el având interese militare și strategice (vezi planul său antiotoman din 1461-1462, plan concretizat în prima fază, apoi eșuat)⁷¹. Locul de reședință al lui Vlad Țepeș a fost tot Țirgoviștea, documentele emise de domn din „cetatea Bucureștilor” – „град Букуреши” datorându-se prezenței sale aici pentru supravegherea lucrărilor de construcție⁷², sau pentru a supraveghea linia Dunării în perspectiva începerii luptelor cu otomanii⁷³. Abia urmașul său la tron, Radu cel Frumos, este primul

⁶² *Ibidem*, p. 203, nr. 118.

⁶³ *Ibidem*, p. 409, nr. 250.

⁶⁴ *Ibidem*, III, p. 201, nr. 126.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 334, nr. 199.

⁶⁶ *Ibidem*, V, p. 38, nr. 35.

⁶⁷ Țirgoviștenii aveau astfel de scutiri din perioada anterioară lui Dan al II-lea: „cum ați dat (vamă, n.n.s.) în zilele vechilor domni, astfel și acum” (*Ibidem*, I, p. 109, nr. 55).

⁶⁸ Nicolae Constantinescu, Cristian Moisesescu, *op. cit.*, p. 17.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 34 – 35.

⁷⁰ Dan Berindei în *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1462-1862)*, București, 1963, p. 16-17, crede că Bucureștii au îndeplinit rolul de „cetate de scaun” începând cu domnia lui Vlad Țepeș.

⁷¹ Petre Ș. Năsturel, *Cetatea București în veacul al XV-lea*, în *M.I.M.*, I, 1964, p. 143 – 147.

⁷² Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești*, p. 318, nr. 318 (document din 14 martie R.H., 1457 ce amintește prezența domnului lângă *castro Bokoresht* – „Cetatea București”).

⁷³ *D.R.H.*, B, I, p. 205, nr. 120 (document emis în 1461, cu câteva luni înaintea luptelor cu otomanii).

domn ce va rezida efectiv în București⁷⁴, motivul fiind presiunea turcilor otomani. După ce, în noiembrie 1473, „cetatea de scaun numită Dîmbovița” este puternic avariata de atacul lui Ștefan cel Mare⁷⁵, Tîrgoviștea este din nou preferată de domni, mai ales de cei fideli lui Ștefan, precum Laiotă Basarab⁷⁶. În schimb, Basarab cel Tânăr, sau Țepeluș domn apropiat turcilor, stă în București, în curtea pe care o reface (în acte apare „Cetatea Nouă” – нови град)⁷⁷.

Dacă Vlad Călugărul (1482-1495) a preferat curtea de la București⁷⁸, Radu cel Mare a stat majoritatea perioadei domniei sale (1495-1508) la Tîrgoviște. Unul dintre domnii care au acordat curții din Tîrgoviște o atenție deosebită a fost Neagoe Basarab (1512-1521). Predecesorul său începuse să ridice la sugestia patriarhului Nifon un nou lăcaș pentru Mitropolia Țării Românești, care rămăsese la Argeș, însă cel care termină biserica este Neagoe (sfîntirea are loc la 17 mai 1520⁷⁹). Neagoe Basarab rezidă majoritatea timpului în Tîrgoviște, însă, precum alți domni, merge și prin țară, (emite documente din Pitești, unde ridică o curte nouă, probabil în locul alteia mai veche⁸⁰, din Curtea de Argeș, unde ctitorește cunoscuta mănăstire de lângă oraș, sau din București, această reședință primind anual vizita domnului, dovadă documentele date de aici). Radu de la Afumați (1522-1529, cu intermitențe) emite cele mai multe acte ale sale din Tîrgoviște, fapt ce se explică prin conflictul aproape permanent cu otomanii. În schimb Vladislav III și Vlad Încatul, care au colaborat strâns cu turcii, au rezidat în special la București de unde puteau ține mai ușor legătura cu susținătorii lor.

Urmează o perioadă de instabilitate între cele două reședințe. Astfel, în timpul lui Vlad Vintilă (1532-1535) și Radu Paisie (1535-1545), între Tîrgoviște și București, domnii aleg prima reședință. Lui Radu Paisie i se atribuie acoperirea cu plumb a lăcașului Mitropoliei din Tîrgoviște, lucrările fiind gata la 20 septembrie 1537, așa cum reiese din pisania lăcașului⁸¹. Situația se schimbă după acest domn, când vine la tron Mircea Ciobanul (1545-1552, 1553-1554, 1558-1559), care reface curtea de la București, care, ca de altfel și restul orașului, va avea de suferit datorită distrugerilor și jafurilor făcute de turci cu ocazia mazilirii domnului, petrecută în 1554. În locul lui Mircea Ciobanul, este adus domn Pătrașcu cel Bun (1554-1557), care rezidă și în București și în Tîrgoviște. În schimb Petru cel Tânăr (1559-1568) stă tot timpul domniei sale în București, aceeași situație fiind întâlnită și sub Alexandru al II-lea Mircea (1568-1577, cu o scurtă pauză, în mai 1574, când Ioan Vodă pune ca domn în București pe pretendentul Vintilă Vodă)⁸². Fiul lui Alexandru II Mircea, Mihnea Turcitul, a preferat tot Bucureștii, unde a stat aproape permanent pe timpul celor două domnii (1577-1583, 1585-1591), el mergând la Tîrgoviște numai în lunile de vară.

⁷⁴ Primul act în care Bucureștii apar „cetate de scaun”- „настоли град” a fost emis de către Radu cel Frumos, la 14 octombrie 1465 (*Ibidem*, p. 219, nr. 128).

⁷⁵ Petre P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV – XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 17.

⁷⁶ *D.R.H.*, B, I, p. 247, nr. 150.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 265, nr. 161.

⁷⁸ Totuși se pare că Vlad Călugărul a fost preocupat și de curtea de la Tîrgoviște dovadă aducerea din Transilvania a unui meșter tunar, „pixenmaister” Michel, ce urma să se ocupe de consolidarea fortificațiilor din acest oraș (Paul Cernovodcanu, *op. cit.*, p. 230-231).

⁷⁹ N. Stoicescu, Cristian Moisesu, *op. cit.*, p. 170-171.

⁸⁰ *D.R.H.*, B, II, p. 321, nr. 165 (document din 22 noiembrie 1517 ce amintește „noile curți din orașul Pitești”). Din acest centru Neagoe Basarab emite mai multe hrisoave (ianuarie 1518, vara 1519).

⁸¹ N. Stoicescu, Cristian Moisesu, *op. cit.*, p. 179.

⁸² Alexandru al II-lea Mircea emite acte și din Tîrgoviște, în special în timpul verii, în lunile iulie-septembrie, așa cum face în 1570, 1571, 1572 (indicele *D.R.H.*, B, vol. VII-VIII).

După 1557, constatăm că domnii nu mai merg pe la celelalte curți din țară, preferând să stea numai în București și Tîrgoviște.

Petru Cercel (1583-1585) rezidă majoritatea timpului la Tîrgoviște, motivele acestei orientări fiind de natură politică. După Mihnea Turcitul, Ștefan Surdul (1591-1592), Alexandru cel Rău (1592-1593), precum și Mihai Viteazul (în prima parte a domniei sale, ce a durat între 1593-1601) au stat numai la București. Ultimul domn amintit se ridică în noiembrie 1594 împotriva otomanilor, încadrându-se, prin politica sa, în planurile de cruciadă ale Ligii Sfinte. Primele acțiuni au loc chiar în București: uciderea creditorilor levantini și a turcilor din acest oraș. Fiind nevoit să se retragă din fața turcilor după lupta de la Călugăreni (august 1595), Mihai va abandona în favoarea acestora cele două reședințe importante, Bucureștii și Tîrgoviștea. În fiecare din cele două orașe, Sinan Pașa ridică fortificații, însă în urma contraofensivei lui Sigismund Báthory și Mihai Viteazul din octombrie 1595, este nevoit să abandoneze aceste întărituri, aruncându-le în aer⁸³. Aceste acțiuni asociate cu distrugerile provocate de oștile creștine vor afecta foarte mult cele două orașe și curțile lor domnești, cel mai greu încercat fiind Bucureștii. Ruinarea curții de aici îl determină pe Mihai să stea în a doua parte a domniei la Tîrgoviște, această situație prelungindu-se și în primul sfert al secolului XVII (1600-1625) până când Alexandru Coconul va prefera să revină la București.

Alternarea dintre cele două reședințe reprezintă deci o caracteristică a secolelor XVI și XVII, abia în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, balanța înclinând în favoarea Bucureștilor. Referitor la această problemă, opiniile istoricilor sunt împărțite. Petre P. Panaitescu⁸⁴ și George Potra⁸⁵ consideră că argumentul principal pentru stabilirea reședinței Țării Românești la București a fost cel economic. Tîrgoviștea ar fi profitat de pe urma comerțului cu orașele din Transilvania, în timp ce Bucureștii s-au dezvoltat datorită intensificării legăturilor economice cu sudul Dunării (Imperiul Otoman). Panaitescu adaugă, ca argument în favoarea Bucureștilor, importanța strategică⁸⁶, acest oraș fiind așezat pe o serie de dealuri la marginea întinsei păduri a Vlăsiei, reprezentând un punct de observație spre Dunăre. Nicolae Stoicescu consideră că Bucureștii s-au impus ca reședință datorită influenței otomane, orașul fiind aproape de Dunăre și de Giurgiu, hotarul Imperiului Otoman⁸⁷; Constantin C. Giurescu are un punct de vedere asemănător⁸⁸. În ceea ce ne privește, credem că la baza stabilirii, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a reședinței Țării Românești în București au stat mai mulți factori de influență. Primul factor este cel politico-militar, reprezentat de către turcii otomani, care au căutat să țină sub control numirea, și uneori activitatea domnilor Țării Românești, fapt ce se manifestă tot mai puternic în a doua parte a secolului al XVI-lea. Reședința din orașul de pe Dîmbovița era mult mai ușor de supravegheat de către garnizoana turcă aflată în kazaua de la Giurgiu, Bucureștii fiind la mai puțin de o zi de mers de Dunăre. Această așezare a reședinței domnești făcea, de fapt, mult mai

⁸³ A se vedea numeroasele mărturii ale călătorilor străini din *Ibidem* (Alfonso Visconti, Diego Galan, Filippo Pigafetta).

⁸⁴ Petre P. Panaitescu, *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării?*, p. 167-168.

⁸⁵ George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, 1990, p. 16.

⁸⁶ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 168.

⁸⁷ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 10.

⁸⁸ Constantin C. Giurescu în *Istoria Bucureștilor*, București, 1979, p. 51, afirmă că Radu cel Frumos a ales reședința de la București „ca să fie mai aproape de turci”.

ușoară intervenția otomanilor în Țara Românească, din punct de vedere politic și militar (poziția Bucureștilor era strategică, dar nu în favoarea domnilor țării, ci în favoarea turcilor). Un al doilea factor, secundar, este reprezentat de relațiile comerciale dintre țara de la sud de Carpați și spațiul otoman, relații care au cunoscut o dezvoltare accentuată tot în a doua jumătate a secolului al XVI-lea⁸⁹, rolul Bucureștilor fiind unul foarte important⁹⁰.

Domnii Țării Românești au încercat să ducă o abilită politică de echilibru și de legătură între spațiul creștin și cel otoman. Din acest punct de vedere, așezarea Tîrgoviștei a fost preferată de către domnii ce s-au îndepărtat de la linia colaborării politice cu Poarta, în timp ce în curtea din București au stat domni favorabili politicii otomanilor⁹¹. Reședința din Tîrgoviște a fost folosită de unii domni, în a doua parte a secolului al XVI-lea, și ca loc de retragere pe timpul verii, dovadă fiind faptul că multe documente interne au fost emise din acest loc, în această perioadă, în lunile iunie-septembrie; deci această curte a avut rol și de reședință de vară. Tîrgoviștea avea avantaj în fața Bucureștilor, datorită situării sale centrale, deținând în Țara Românească poziția pe care o aveau Iașii în Țara Moldovei, însă influența politică externă a favorizat reședința de la București.

*

Ca și celelalte centre urbane din Țara Românească sau din Moldova, Tîrgoviștea avea în jur o moșie (ocină, hotar), stăpânită de către comunitatea orășenească. Originile acestei moșii (ale moșiilor de orașe, în general) sunt greu de elucidat în condițiile în care s-au păstrat foarte puține documente vechi privitoare la acestea. Toate centrele urbane au moșia în stăpânire din perioada de dinaintea constituirii statale, când multe se aflau în stadiul de așezare sătească. Pe fondul extinderii Țării Românești dinspre munte spre sud și est, domnia a adus sub supunerea sa toate formele de stăpânire locală. Recunoscându-se autoritatea noului stăpân, a domnului, implicit a fost recunoscut și dreptul acestuia de a dispune după cum dorea de întregul pământ al țării (dreptul de *dominium eminens*). Domnia a permis comunităților urbane să păstreze în folosință moșia din jurul orașului, însă în condițiile în care acest loc era considerat „loc domnesc”⁹², în baza dreptului amintit. În schimbul folosirii ocinei, orășenii erau obligați să plătească dări pe produsele obținute pe această ocină, precum și „birul orașului”⁹³. În cazul unui singur oraș vechi, Cîmpulungul, ridicat înainte de întemeierea țării, moșia s-a aflat în stăpânirea orășenilor, situație ce a fost recunoscută de domnie prin privilegiile acordate comunității⁹⁴. În ceea ce privește Tîrgoviștea, moșia era reprezentată

⁸⁹ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV-XVI)*, București, 1965, p. 74.

⁹⁰ Idem, *Aspecte din istoria negoțului bucureștean în secolul al XVI-lea*, în „Studii. Revista de istorie”, V, 1959, p. 27 (rolul Bucureștilor în comerțul cu Imperiul Otoman crește și datorită orientării comerciale a țărilor române și a Transilvaniei spre acest spațiu, după transformarea Ungariei în pașalâc).

⁹¹ Există și excepții de la această situație. Astfel, Mircea Ciobanul, care a rezidat în București, a avut relații cu forțele antiotomane, în timp ce, în Tîrgoviște, s-au aflat domni ce au întreținut relații apropiate cu otomanii (Radu Paisie, Mihnea Turcitul). Mihai Viteazul, după ce a rupt legăturile cu Poarta în noiembrie 1594 a continuat să stea în București, fiind nevoit să se mule la Tîrgoviște abia după distrugerea orașului de pe Dîmbovița de către Sinan Pașa.

⁹² Vezi precizările privind stăpânirile efective ale domniei în orașe (notele 122-126).

⁹³ D.R.H., B, I, p. 82, nr. 39.

⁹⁴ S-au păstrat doar actele domnești din secolul XVII prin care este întărită orășenilor din Cîmpulung stăpânirea asupra moșiei din jurul acestui centru urban (Ioan Răuțescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung-Muscel, 1943, p. 361, act emis de Radu Mihnea la 7 mai 1615; D.R.H., B, XXIII,

de locul din jurul așezării, loc considerat a fi domnesc. Foarte multe acte din secolele XVI-XVII vorbesc de practicarea pe această moșie a viticulturii, amintindu-se numeroase tranzacții ce se referă la viile situate în „Dealul Țirgoviștei”. În Țara Românească, locurile în care se aflau vii purtau de obicei denumirea de „deal”, chiar dacă se aflau în regiuni nedeluroase (astfel, apare în documente „Dealul Bucureștilor”, dar și „Dealul Piteștilor”, „Dealul Topolovenilor” și „Dealul Sătenilor”⁹⁵. Aceste „dealuri” sunt menționate în strânsă legătură cu așezarea de care țineau, făcând parte, probabil, din moșia respectivelor orașe sau sate. Mai dificil de identificat este hotarul, marginea acestor moșii sau dealuri, datorită transformărilor de proprietate ce au avut loc până în epoca modernă. În ceea ce privește moșia Țirgoviștei, aceasta se întindea pe partea dreaptă a Ialomitei, unde se afla orașul, dar și pe partea stângă a râului; în cuprinsul său se aflau toponime precum „Valea Voievozii”, sau „Valea lui Voievod” (azi, comună cu numele Valea Voievozilor lângă Țirgoviște, n.ns.)⁹⁶, „Valea Sasului”⁹⁷.

Pe partea stângă a râului se afla o suprafață destul de mare a moșiei Țirgoviștei, fapt dovedit de câteva acte de la sfârșitul secolului al XVI-lea, prin care Mihai Viteazul întărește mănăstirii Gorgota o parte din ocina orașului. În toate cele trei documente păstrate în legătură cu această danie întâlnim următorul hotar: „dinspre Cărbunarii Jiului, la un stejar înfierat, apoi din jos pe Drumul Slănicului, de aici în sus pe apa Slănicului, până în Drumul Bivolarilor, iar pe Drumul Izvoarelor în sus, până în vârf, apoi până la Piscul Blidarului, în jos până la Stupina sfintei mănăstiri de la Deal, iar apoi iarăși merge până în Vîrful Drăghiei în sus, iar până în vârful Cărbunarilor”⁹⁸. Toponimele prezente în această descriere de hotar ne arată că ocina Țirgoviștei se întindea mult spre nord, pe valea râului Slănic, probabil până la izvoarele acestuia. Partea de ocină amintită mai sus, aflată în jurul Gorgotei, a fost dăruită acestei mănăstiri de către ctitorul lăcașului, Pătrașcu cel Bun. Informații despre danie s-au păstrat din timpul domniei lui Mihai Viteazul, însă informațiile cuprinse în documente sunt contradictorii. Astfel, în primul act, emis la 7 iulie <1596> domnul întărește ocina și vecinii de lângă mănăstire, „pentru că am știut domnia mea că a miluit dinainte vreme părintele domniei mele, Io Pătrașco voievod...”, motivul întăririi fiind acela că „au venit tilharii (turcii, în 1595, n.ns.) de au jefuit și au stricat Sfânta mănăstire”. Acum, are loc și o nouă hotărnicire a ocinei făcută de frații Buzești, Radu mare clucer și Preda mare postelnic, hotarul fiind cel amintit mai sus. După un an, la 3 decembrie 1597, domnul emite un nou act de întărire, datorită plângerii egumenului Daniil, că „nu pot (călugării, n.ns.) să dobândească locul de hrană”. Dacă în primul act se vorbea de ocina de lângă mănăstire, acum se precizează: „ocină din ocina domniei mele din Țirgoviște”⁹⁹. În aceeași zi, județul Chirfote, pârgarii și oamenii buni și bătrâni din oraș, emit și ei un act privitor la această danie din moșie, numită însă „ocină din ocina

p.252, nr. 144, act emis de Leon Tomșa la 26 august 1630; *Ibidem*, XXV, p. 262, nr. 250, act emis de Matei Basarab la 12 aprilie 1636).

⁹⁵ *Indicele D.R.II.*, B, I-VIII, XI și *Indicele numelor de locuri, D.I.R.*, B, veacurile XIII-XVI, veacul XVII, întocmit de Ion Donat (responsabil), București, 1960.

⁹⁶ *D.I.R.*, XVII, B, III, p. 221, nr. 195; *D.R.II.*, B, XXI, p. 249, nr. 126 și altele.

⁹⁷ *Ibidem*, XXIV, p. 123, nr. 91.

⁹⁸ *Ibidem*, XI, p. 238, nr. 181.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 357, nr. 269.

orașului din Tîrgoviște”¹⁰⁰. Referitor la această problemă s-au pronunțat mai mulți istorici, opiniile fiind împărțite. Emil Vîrtosu consideră că dania a fost făcută efectiv din ocina orașului în virtutea dreptului dominial. Orășenii nemulțumiți că drepturile le-au fost încălcate, i-au împiedicat pe călugări să ia ocina în stăpânire, însă, până la urmă, hotărârea domnului s-a impus. Actul emis de județul și sfatul orașului recunoaște tacit stăpânirea mănăstirii, și deci, dreptul domnului de a dispune de moșia orașului¹⁰¹. Ion Donat crede că avem de-a face, de fapt, cu o danie dintr-o ocină domnească de la Tîrgoviște, ce putea fi parte componentă din moșia orașului¹⁰². În ceea ce ne privește, credem că cedarea acestei părți din moșia Tîrgoviștei către mănăstirea Gorgota se încadrează în procesul de danii pe care domnia le-a făcut din stăpânirea orășenilor, în virtutea dreptului dominial. Acest fenomen începe să apară la începutul secolului al XVI-lea, când Neagoe Basarab a luat ocina Flămânzeștilor din moșia Argeșului și a dăruit-o mănăstirii ctitorite de el lângă oraș. În acest caz, domnul a putut oferi o compensație orășenilor, dându-le în schimb, Partea Sasului¹⁰³. Câteva decenii mai târziu, Pătrașcu cel Bun ctitorește Gorgota și îi dăruiește locul din jur, chiar dacă acesta făcea parte din moșia Tîrgoviștei. Acestea sunt singurele danii mai importante făcute de domni din ocine de orașe pe parcursul secolului al XVI-lea¹⁰⁴. Observăm că ambele danii sunt făcute către mănăstiri ridicate în preajma orașelor, domnii căutând să înzestreze cât mai bine aceste lăcașuri. Fiecărei mănăstiri, ctitorul i-a dăruit locul pe care se afla, însă cele două situații amintite au caracter excepțional, pentru că locul ce le-a fost dat era, față de alte danii asemănătoare, foarte întins, afectând moșia orășenilor. Existau și alte mănăstiri situate lângă orașe ce se aflau pe locuri luate, probabil, tot din hotarul orașului: Dealul, lângă Tîrgoviște, Sfânta Troiță, lângă București, Sfântul Nicolae (Aron vodă), lângă Iași¹⁰⁵. Inițial, locurile pe care se aflau aceste lăcașuri nu erau foarte întinse, domnii acordându-le, în schimb, numeroase sate cu vecini, heleștee, vii, dughene etc. ... Reacția de împotrivire a orășenilor se explică prin faptul că aceștia erau o categorie de oameni liberi din punct de vedere juridic care, atunci când considerau că le era încălcat un drept (drept care, în acest caz, aparținea domniei), se ridicau și cereau respectarea acestuia, chiar și atunci când se loveau de autoritatea centrală (argeșenii au solicitat retrocedarea Flămânzeștilor pe tot parcursul secolului al XVI-lea, de fiecare dată domnii respingându-le această cerere). Chiar dacă au recunoscut până la urmă danii, precum cele amintite mai sus, orășenii au avut permanent tendința de a încălca locurile mănăstirești, fenomen devenit o obișnuință în secolul XVIII. Luarea de părți din moșia orașelor nu a reprezentat totuși un fenomen

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 354, nr. 268.

¹⁰¹ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *D.I.R.*, Introducere, vol. II, București, 1956, p. 452-454.

¹⁰² Ion Donat, *Domeniul domnesc din Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, București, 1996, p. 117-118.

¹⁰³ *D.R.H.*, B, II, p. 464, nr.249 și III, p. 52, nr. 30.

¹⁰⁴ Ion Donat a făcut o analiză sistematică a documentelor ce cuprind stăpâniri diverse ale domnilor de pe teritoriul orașelor și a constatat că doar cinci au fost dăruite sau vândute unor boieri, în timp ce 55 au fost date unor mănăstiri. Dintre aceste stăpâniri, majoritatea o reprezintă locurile cu suprafață mică, dughene, vii sau grădini (Ion Donat, *op. cit.*, p. 119).

¹⁰⁵ Istrate Dabija este cel care dăruiește mănăstirii Aron vodă un loc mai întins, luat din hotarul Iașilor, pentru că aceasta nu avea „loc și pământ hotărât pentru locuința și hrana pe înprejurul slintei mănăstirii...” (I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, Iași, 2000, p. 24, nr. 26).

constant în Țara Românească, spre deosebire de Moldova. În secolul XVIII, domnii au făcut astfel de dării doar din moșiile unor orașe decăzute, precum Tîrgșorul¹⁰⁶, Gherghița¹⁰⁷ sau Flocii¹⁰⁸, iar atunci când au încercat să ia moșia orașelor mai mari sau mai vechi, s-au lovit de rezistența locuitorilor¹⁰⁹.

În jurul moșiei orașului se aflau cele „12 sate”, despre care deținem informații abia de la sfârșitul secolului al XVII-lea, din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu. *Anatefterul* din această perioadă conține și o „carte de pîrcălăbie” dată reprezentanților domnului din Tîrgoviște, ce primeau dreptul de a ține pîrcălăbia din tîrg și din cele 12 sate din jurul tîrgului, avînd dreptul de a face judecata acestor sate și de a lua vama¹¹⁰.

Aceste „12 sate” făceau parte din hinterlandul orașului, aflîndu-se în strînsă legătură (în special economică) cu acesta. Apariția lor este dificil de explicat, în condițiile lipsei izvoarelor. De asemenea, nu le cunoaștem numele și nu știm dacă numărul lor era fix. Dimitrie Cantemir vorbește despre existența în Țara Moldovei a orașelor sau tîrgurilor „împreună cu 12 sate mai apropiate de ele”¹¹¹, deși în Moldova ocoalele aveau un număr de sate mai mare sau mai mic de 12. Creșterea numărului satelor de ocol din acest spațiu se datorează intervenției domnilor, care, precum Ștefan cel Mare, au adăugat ocoalelor multe sate, obținute prin cumpărări sau confiscări. Ulterior, tot domnii sunt aceia care încep să dăruiască sate de ocol mănăstirilor sau boierilor¹¹². Credem că cele „12 sate” din Țara Românească și ocoalele din Țara Moldovei reprezintă o instituție asemănătoare, apărută în condiții similare, dar evoluată diferit, datorită situației aparte din fiecare țară. Aceste sate erau, probabil, precum în Moldova, sate domnești, alese pentru deservirea curții sau a reprezentanților autorității centrale. Cărțile de pîrcălăbie din *Anatefter* leagă cele „12 sate” de pîrcălăbi, oamenii domnului în orașe; aceștia au atribuții juridice și fiscale asupra centrelor urbane și a celor „12 sate” din jur.

Aceste „12 sate” au făcut parte, probabil, din grupul de sate deservit de un tîrg încă din perioada anterioară întemeierii Țării Românești. Domnia a stabilit sau a confirmat aceste sate și a intervenit pentru a asigura buna funcționare a tîrgului sau curții lângă care se aflau, precum și preluarea constantă de venituri, obligînd aceste sate să vîndă și să cumpere numai din tîrgul de care depindeau (aici plătind și vama). Nu știm însă cu certitudine, datorită lipsei informațiilor istorice, dacă, precum în Moldova, rostul acestor sate a fost de deservire a curții domnești. La sfârșitul secolului al XVII-lea, când documentele pomenesc cele „12 sate”, observăm că acestea apar nu numai în jurul orașelor în

¹⁰⁶ George Potra, Nicolae Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632-1857)*, f. a., p. 382, nr. 46, p. 439, nr. 90 (acte din 1700 și 1760).

¹⁰⁷ Gherasim Timuș, *Documente relative la Mitropolia din București*, în B.O.R., 1894, p. 844 (act din 1765).

¹⁰⁸ Al. T. Dumitrescu, *Despre Orașul de Floci*, în R.I.A.F., vol. XI, 1910, anexa A, nr. 1, p. 433 (act din 1 august 1768) și anexa A, nr. 2, p. 434 (act din 30 septembrie 1779).

¹⁰⁹ Alexandru Șutu (1818-1821) încearcă preluarea moșiei Tîrgoviștei, urmărind înzestrarea cu aceasta a fiicei sale, Catinca, ce urma să se căsătorească cu Manolache Băleanul. Cu toată opoziția lor, orașenii sînt puși la clacă și își pierd mare parte din drepturi. În februarie 1821, după moartea domnului, la plîngerea tîrgoviștenilor, Divanul țării hotărăște că orașenii sînt liberi pe moșia lor (vezi studiul lui Radu Gioglovan, *Două procese pentru apărarea moșiei orașului Tîrgoviște în sec. XIX*, în S.A.I., II, 1957, p. 470-463). În sprijinul lor, tîrgoviștenii au adus și acte false, precum unul prin care Matei Basarab le-ar fi întărit moșia din jurul orașului (C.D.T.R., V, București, 1985, p. 98, nr. 202).

¹¹⁰ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în S.M.I.M., V, 1962, p. 377, nr. 16.

¹¹¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. de Gh. Guțu, București, 1973, p. 263.

¹¹² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 147-152.

care s-au aflat curți domnești, precum Rîmnicul Sărat, Buzău, Gherghița, București, Tîrgșor, Pitești, Tîrgoviște, dar și în jurul Cîmpinei, Vălenilor, Odovaiei, care nu erau așezări urbane (și în care nu găsim curți), acestea fiind doar simple locuri de schimb¹¹³. Nu știm cu siguranță rostul acestui grup de sate aflate în jurul centrelor urbane înainte de secolul al XVII-lea, dar probabil ele au continuat să existe datorită interesului domniei de a avea asigurată o sursă de venituri. Un fapt sigur este acela că cele „12 sate” nu aveau legătură cu instituțiile orășenești ci doar cu cele domnești.

În ceea ce privește satele ce țineau de Tîrgoviște, datorită stării izvoarelor, nu putem preciza care erau acestea. Doar despre un sat, Rușii, știm că era obligat să dea vamă la Tîrgoviște, deoarece la 1 august 1451, satul era scutit de această vamă, fiind dăruit unui boier¹¹⁴. În jurul Tîrgoviștei se aflau și alte sate, precum Aninoasa, Săteni, Popșa sau Răzvad, însă acestea apar în documente ca fiind stăpânite de boieri sau mănăstiri.

Vatra orașului Tîrgoviște se afla pe o mică înălțime ce se întindea paralel cu Ialomița, în lungul unui braț al acesteia, Iazul Morii (în evul mediu, pe acest braț, documentele surprind existența mai multor mori¹¹⁵). Planul era neregulat, asemeni majorității centrelor urbane din zona extracarpatică. Ulițele orașului nu erau largi, casele fiind dispuse inegal (în zona centrală erau mai înghesuite, pentru a lăsa spre periferie loc unor spații tot mai largi). Cercetările efectuate recent au identificat totuși un punct comun cu modelul urban occidental, elementul de pornire fiind piața¹¹⁶. Și în Tîrgoviște piața avea o situație centrală, era alungită (putem vorbi mai degrabă de o stradă-piață), în imediata sa apropiere aflându-se curtea domnească (așezarea curții este influențată deci de interese economice), aici reunindu-se drumurile cele mai importante ce intrau în oraș. În orașul de pe Ialomița nucleul a fost reprezentat de strada-piață ce mai târziu va purta numele de Ulița Mare, uliță de-a lungul căreia cercetările arheologice au identificat cele mai vechi urme de locuire de tip urban¹¹⁷. În această zonă se aflau, de asemenea, cartierul săsesc, cu bisericile sale¹¹⁸, precum și curți boierești. Sașii, comercianți și meșteșugari, s-au așezat de la început lângă piață, ce reprezintă astfel nucleul inițial al așezării. Din păcate, nu ni s-au păstrat clădiri vechi din oraș pentru a vedea dacă în apropierea acestei piețe erau cumva sediile reprezentanților orășenilor.

Potrivit unor informații mai târzii (din secolele XVII-XVIII), topografic, Tîrgoviștea era împărțită în trei mari părți: 1. zona centrală, amintită mai sus,

¹¹³ *Anatefterul*, p. 373-381, nr. 1, 10, 15-22. Întâlnim 12 sate și în jurul vămii Dragoslavelor, acestea fiind singurele cărora le cunoaștem numele (C. Rădulescu Codin, I. Răuțescu, *Dragoslavele*, ediția I, Cîmpulung, 1923, p. 21).

¹¹⁴ *D.R.H.*, B, I, p. 181, nr. 104.

¹¹⁵ *D.I.R.*, XVII, B, III, p. 169, nr.141. Multe documente vorbesc de morile „de supt mal”, malul reprezentând partea cea mai înaltă, pe care se afla orașul și care domina Iazul Morii și Ialomița.

¹¹⁶ Teodor Octavian Gheorghiu, Radu Radoslav, *Spațiul central al orașului medieval românesc extracarpatic din secolele XIV-XVI, spațiu al coeziunii sociale. Elemente pentru un studiu comparatist european*, în II.U., 1993, nr. 2, p. 162.

¹¹⁷ În acest spațiu, s-au descoperit circa 20 de locuințe cu beci, de tip urban în ceea ce privește arhitectura; dispoziția și inventarul (Petru Diaconescu, *op. cit.*, p. 67).

¹¹⁸ Pentru așezarea mahalalei săsești vezi *D.I.R.*, XVII, B, I, p.256, nr.242. Nu cunoaștem poziția exactă a bisericii catolice Sfânta Maria, dar se pare că aceasta se afla pe o latură a pieței centrale (în *Cronica mănăstirii franciscane din Tîrgoviște*, în B.P. Hașdeu, *op. cit.*, tom I, partea II, București, 1865, p. 54, se precizează: „la marginea teritoriului mănăstirii noastre (franciscane, n.ns.), în direcția fluviului (râul Ialomița, n.ns.) se văd încă ruinele vechiului locaș al sașilor catolici”).

cu piața („bazarul”¹¹⁹), curtea domnească și mahalaua săsească; 2. zona de nord și nord-vest sau „tîrgul de sus” (Suseni); 3. zona de sud și sud-est sau „tîrgul de jos”¹²⁰. Ultimele două părți au apărut în urma măririi orașului și datorită înființării unor noi locuri de schimb ce nu aveau spațiu suficient în centru, fenomen întâlnit și în alte orașe¹²¹.

Atât pe vatra orașului, cît și pe moșie, domnia a deținut importante stăpîniri, denumirea sub care sunt menționate acestea în documente fiind cea de „loc domnesc”. Astfel, „loc domnesc” e considerat a fi locul curții, la fel și țigăniile domnești¹²². În Tîrgoviște, sau lângă, domnia stăpînea „grădina domnească” cu „ciutăria”¹²³, „baia domnească”¹²⁴, „heleștee domnești”¹²⁵, precum și dughene, case, multe astfel de locuri fiind obținute prin vânzări-cumpărări¹²⁶.

Vatra orașului cuprindea locuințe, biserici, dar și grădini sau vii, fiind destul de întinsă, prezentând aspecte cu totul diferite călătorilor străini, obișnuiți cu un alt tip de oraș, cu plan regulat și ziduri înconjurătoare. Reacțiile celor ce au trecut de-a lungul secolelor prin Tîrgoviște sunt dintre cele mai diverse, mergînd de la uimire pînă la cel mai profund dispreț, față de ceea ce unii considerau a fi un „sat mai mare”¹²⁷. Johann Schiltberger este primul călător străin care menționează Tîrgoviștea, prima descriere a orașului datorîndu-se lui Francesco della Valle Padovanul, 1532-1534. Acesta afirmă că orașul „nu prea mare și așezat în șes” ar fi înconjurat cu ziduri, iar „castelul” domnului „e împrejmuit cu pari de stejar foarte groși”¹²⁸. Descrierea „fortificațiilor” Tîrgoviștei este în acest caz destul de fidelă, în condițiile în care alte prezentări ale orașului menționează ziduri, întărituri, șanțuri, metereze (vezi Felix Petancic, ce ne-a transmis o descriere indirectă, fantezistă)¹²⁹. Tîrgoviștea nu a avut decît întărituri de lemn și pămînt, prima oară menționate în cronica lui Tursun Beg (1462)¹³⁰, întărituri ridicate probabil în prima jumătate a sec. al XV-lea de primii domni ce au rezidat aici, datorită creșterii pericolului otoman. Aceste fortificații nu puteau decît să amâne cucerirea orașului, în nici un caz să o oprească. În 1595, Sinan Pașa devastează Tîrgoviștea și bisericile ei și, totodată, consolidează vechile întărituri¹³¹, descrise ulterior de călătorii ce trec pe aici la începutul secolului al XVII-lea, pentru ca, pe la 1645, Matei Basarab să porceadă la o refacere completă a fortificațiilor¹³² (ruinele de ziduri ce se văd astăzi datează din această perioadă). În nici un caz, valul de pămînt dublat de un șanț, consolidat cu palisadă de lemn, nu se compara cu zidurile din jurul

¹¹⁹ La 27 iulie 1630, Leon Tomșa întărește scutirea de vamă acordată mănăstirii Nucet pentru orice va vinde în „bazarul” din Tîrgoviște (*D.R.H.*, B, XXIII, p. 239, nr. 135).

¹²⁰ Cristian Moisesescu, *Tîrgoviște*, p. 24.

¹²¹ George D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1935, p. 9-10; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 63.

¹²² *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 178, nr. 190.

¹²³ *Ibidem*, XVII, B, I, p. 326, nr. 294; George Potra, *op. cit.*, p. 420, nr. 599.

¹²⁴ Alexandru Lăpedatu, *Baia domnească din Tîrgoviște*, în B.C.M.I., 1910, p. 90.

¹²⁵ George Potra, *Tezaurul documentar*, p. 379, nr. 556.

¹²⁶ În acest sens, deținem informații pentru București; *D.I.R.*, XVII, B, II, p. 334-335, nr. 297. Situația era identică în Tîrgoviște.

¹²⁷ Ioan, arhiepiscop de Sultanieh, spune despre locuitorii Țării Românești, că ei „nu au orașe mari, ci sate mari și animale” (*Călători străini*, I, p. 39).

¹²⁸ *Ibidem*, p. 322.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 444.

¹³⁰ M. Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind Țările române*, I, București, 1966, p. 67.

¹³¹ Mărturia lui Giuseppe Piscula, în *Călători străini*, III, p. 630.

¹³² Paul de Alep afirmă că orașul „este înconjurat de o palancă de lemn, ridicată de Matei <Basarab> (*Ibidem*, VI, p. 106).

orașelor apusene. Întinderea destul de mare a centrelor urbane din spațiul extracarpatic (în interior se aflau numeroase locuri pustii, grădini, curți boierești foarte mari) a făcut ca înconjurarea cu fortificații de piatră să fie practic imposibilă, datorită costurilor uriașe. Domnia nu s-a implicat în astfel de proiecte destul de costisitoare, ridicând doar ziduri în jurul curților domnești¹³³ (în 1574, curtea era încă fortificată doar cu garduri de lemn, conform mărturiei lui Pierre Lescalopier¹³⁴; abia Petru Cercel pune să se construiască zidul incintei curții și turnul de la intrare¹³⁵). Comunitatea orașenească, nedisponând de o autonomie mai largă și neavând coeziunea necesară, nu și-a putut permite inițiative de acest gen. În aceste condiții, orașele din spațiul extracarpatic erau vulnerabile în fața oricărui atac din afară, ce determina, în majoritatea cazurilor, jefuirea caselor și bisericilor, chiar distrugerea.

Pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cea mai amănunțită descriere a Tîrgoviștei ne parvine de la genovezul Franco Sivori, care l-a însoțit pe Petru Cercel în scurta sa domnie din Țara Românească. În tonul elogios ce caracterizează întreaga prezentare a domnului și a înfăptuirilor sale, se încadrează și zugrăvirea curții de la Tîrgoviște. Petru Cercel contribuie la refacerea vechiului palat, ridică biserica mare din curte, o fântână, reamenajează „ciutăria” (loc rezervat domnului pentru vânătoare). Sivori crede că, față de București, Tîrgoviștea e mult mai potrivită pentru reședință, fiind „o așezare mult mai frumoasă și plăcută, bine și bogat populată”. Se surprind aici avantajele orașului de pe Ialomița, ce a fost considerat de mulți domni, nevoiți să stea la București, ca o reședință de vară potrivită. În general, călătorii străini au fost mai îngăduitori cu Tîrgoviștea în descrierile lor; Pierre Lescalopier spune despre București, în 1574, că nu a văzut nici o clădire frumoasă, iar palatul domnului „era făcut din lemnărie umplută cu chirpici de pământ amestecat cu paie tocate”¹³⁶. Uneori, și tonul lui Sivori este exagerat: Ialomița e un „râu încântător”, orașul este „îmbelșugat de toate cele, îndestulat cu apă bună, cu puțuri și fântâni”, iar palatul este considerat a fi de „proporții mari”¹³⁷ (Jacques Bongars, ce trecea prin Tîrgoviștea în 1585, vede aici „un palat mic, dar frumos și impunător pentru cît poate țara...”)¹³⁸. Mulți călători au remarcat câmpiile roditoare, viile de lângă oraș (cele din „Dealul Tîrgoviștei”) și vinurile produse aici (Pigafetta)¹³⁹ însă nu transmit alte informații. Periferiile orașului, situația locuitorilor obișnuiți nu apar deloc în acest fel de izvoare. Cauza ne-o spune tot un călător, Andrei Bogoslavič: „ceilalți locuitori sunt toți schismatici...”¹⁴⁰. Atitudinea călătorilor este subiectivă, în funcție și de zona de unde provin, de nivelul de cultură sau profesie (Lescalopier, spre exemplu, făcea parte dintr-o ilustră familie de magistrați ai Parlamentului de la Paris, având studii de drept la Universitatea din Padova)¹⁴¹. Mărturiile străinilor care trec prin orașele din acest spațiu trebuie tratate diferențiat, pentru că aceștia vin din zone cu un alt tip de oraș, cu o altă fizionomie. Faptul că multe

¹³³ Tot Paul de Alep precizează că palanca a fost construită de domn „cu mare trudă” (*Ibidem*, p. 118).

¹³⁴ *Ibidem*, II, p. 428.

¹³⁵ Nicolae Stoicescu, Cristian Moisesu, *op. cit.*, p. 52.

¹³⁶ *Călători străini*, II, p. 426–427.

¹³⁷ *Ibidem*, III, p. 11 – 12.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 418.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 550.

¹⁴⁰ *Ibidem*, V, p. 3.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 418.

mărturii de acest gen s-au păstrat se datorează originii și motivului pentru care erau prezenți acești străini în spațiul românesc. Diplomația era discret îmbinată cu misionarismul, majoritatea călătorilor fiind catolici și având misiunea de a culege și a transmite date despre starea bisericii apusene din aceste locuri. Astfel, ne-au parvenit și date de ordin demografic, etnic și religios despre Țirgoviște, precum și despre alte centre urbane.

În Țara Românească, episcopia catolică a fost înființată la Argeș în 1381¹⁴². Comunități importante de catolici existau printre sașii sau ungurii din Cîmpulung, Rîmnicul Vîlcii, Argeș și Țirgoviște. Date despre aceste comunități ni se transmit în special după Reformă, ce a afectat Transilvania, determinând ruperea legăturilor directe dintre catolicii din Țara Românească și Roma, legături ce se făceau tocmai prin intermediul Transilvaniei. Majoritatea misionarilor catolici ce vin la sud de Carpați, după 1560, constată starea de ruină a bisericilor și sărăcia comunităților aflate în număr tot mai mic (dar sprijinite de domni, precum Petru Cercel¹⁴³ și Radu Șerban)¹⁴⁴. Jeronim Arsengo în a sa *Vizitație apostolică*, din 1581, scrie că a găsit în Țirgoviște o mie de case de români ortodocși și 22 de case de sași catolici cu 130 de locuitori de rit roman, vorbind limbile germană, maghiară și română¹⁴⁵. La 1623, Andrei Bogoslavič găsește numai 40 de case de catolici, ceilalți locuitori ai orașului, schismatici, fiind în număr de peste 40 000¹⁴⁶, pentru ca în timpul lui Matei Basarab, la 1640, Petru Bakšić să vorbească de 100 de catolici și de 4.000 de case ale schismaticilor cu 20 000 de suflete¹⁴⁷. În funcție de aceste informații putem face o aproximare a populației orașului. Dacă la 1583 populația Țării Românești era de aproximativ 400 000 de locuitori (Sivori spune că Petru Cercel putea ridica până la 40 000 de călăreți¹⁴⁸), luând ca bază și datele lui Arsengo, putem afirma că Țirgoviștea avea în jur de 5 000-6 000 de locuitori. În timpul lui Petru Cercel este posibil să fi crescut puțin populația orașului, pentru că tot Sivori spune că odată cu domnul s-au strămutat din București meșteșugarii și negustorii, lor adăugându-li-se boierii, „astfel că au ajuns atît de mulți împreună cu cei localnici, că se găseau orișice fel de mărfuri...”¹⁴⁹. În perioadele când domnia rezida în oraș, populația creștea, datorită atracției reprezentate de curte, ce avea necesitățile ei de aprovizionare, iar mare parte din boieri fiind nevoiți să fie prezenți în preajma domnului. Când reședința era stabilită în alt oraș, se petrecea fenomenul invers, de scădere a populației. Cifrele avansate de Bakšić la 1640, de 20 000 de locuitori, sunt puțin exagerate, însă putem admite o creștere a populației Țirgoviștei pentru domnia lui Matei Basarab, ce a rezidat aici un timp mai îndelungat ¹⁵⁰.

*

¹⁴² C. Auner, *Episcopia catolică a Argeșului*, în R.C., 1914, p. 439.

¹⁴³ Petru Cercel acordă venituri călugărilor mănăstirii Sf. Francisc din Țirgoviște (*Călători străini*, III, p. 12).

¹⁴⁴ Radu Șerban întărește vechiul privilegiu pe care îl deținea „popii sași” din Cîmpulung (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. 1, București, 1901, p. 273, nr. II).

¹⁴⁵ *Călători străini*, II, p. 509.

¹⁴⁶ *Ibidem*, V, p. 9.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 215.

¹⁴⁸ *Ibidem*, III, p. 18. Vezi și Paul Cernovodcanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Călamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 62 și p. 69 (nota 115).

¹⁴⁹ *Călători străini*, II, p. 509.

¹⁵⁰ Paul de Alep spune că Țirgoviștea este mare „cam cât Alepul sau Damascul” (*Ibidem*, VI, p. 118).

Pentru că i-am amintit pe sași, trebuie să vorbim și despre caracterul cosmopolit al Tîrgoviștei, specific orașelor medievale. Majoritatea documentelor, precum și mărturiile narrative, surprind faptul că *românii* reprezentau cea mai mare parte a populației orașului (cea mai mare parte din nume sunt românești). *Sașii* au venit în oraș începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ei au fost însoțiți și de unii unguri, însă este dificil de separat o categorie etnică de cealaltă, pentru că actele îi privesc de obicei la fel, ca drept catolici, așa că îi vom cerceta la un loc¹⁵¹. *Sașii* s-au așezat laolaltă, formând o mahala (cartier) a lor, aflată imediat lângă curtea domnească (faptul că s-au așezat aici, demonstrează vechimea prezenței în Tîrgoviște a comunității de sași). În zonă, a rămas până astăzi denumirea unei străzi, „Fundătura Brașovului”, aici fiind locul unde se strâneau până târziu în epoca modernă negustorii veniți cu mărfuri din Transilvania¹⁵². Așezați aparte în oraș, sașii formau o comunitate distinctă, fapt surprins și de documente. Printre martorii unui act emis de Toma județul, în timpul domniei lui Neagoe Basarab (data exactă nu e cunoscută), apare și un Chelem venit „dintre sași”¹⁵³. Această formulare arată clar situația categoriei sașilor ce era tratată aparte de către conducerea orașului sau domnie. Românii erau și ei împărțiți în mahalale în funcție de parohia de care aparțineau. La 9 aprilie 1588, județul Tudoran întărește printr-un act vânzarea unor case din „enoria lui Cracea”, lângă „biserica lui Cracea”¹⁵⁴ („enoria” este sinonimă cu parohia („poporul”) întâlnită în Moldova). Ceea ce contează deci în așezarea locuitorilor orașului este apartenența la o religie, dar și apartenența la un meșteșug (meseriașii se așează, de obicei, în același loc), aceste două aspecte determinând structura orașului. Alte documente vorbesc de locuri de case la „Barați” loc aflat tot în mahalaua săsească. Numele este luat de la călugării franciscani ce aveau aici o mănăstire¹⁵⁵. O întărire dată de Radu Șerban în aprilie 1607 precizează și unde se afla locul sașilor: „din sus de curtea domniei mele, aproape lângă biserica săs(ească)...”¹⁵⁶. Prezența sașilor în Tîrgoviște este dovedită și de toponime, precum „Valea Sașilor” de pe moșia orașului¹⁵⁷. Vechilor sași, veniți în Tîrgoviște încă de la început, li se adaugă locuitori catolici, germani în special sosiți aici în sec. XVI¹⁵⁸.

În cartierul lor din Tîrgoviște, sașii au ridicat biserica Sfânta Maria, despre care *Cronica mănăstirii franciscane* din oraș afirmă că e întemeiată pe la 1300 în timpul domniei lui Radu Vodă Negru¹⁵⁹. În persoana acestui domn l-am putea identifica pe Basarab I sau Radu I, însă credem că cronica a menționat această dată și acest domn pentru a face legătura cu momentul întemeierii țării și pentru a susține pozițiile Bisericii Romano-catolice, ce ar

¹⁵¹ În acest sens, avem în documente, nume precum: Iștfan sasul, Frenți sasul (*D.I.R.*, B, V, p. 219, nr. 230; CVII, B, I, p. 256, nr. 242). De altfel, termenul de „oraș” provine din maghiarul „varos”.

¹⁵² Pavel Chihaiia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 352.

¹⁵³ *D.R.H.*, B, II, p. 192, nr. 94.

¹⁵⁴ *D.I.R.*, XVI, B, V, p. 352, nr. 371.

¹⁵⁵ În 1585, Tudoran județ întărește niște case de la „Barați”, printre martori fiind prezenți și oameni din rândul sașilor (*Ibidem*, p. 219, nr. 230).

¹⁵⁶ *Ibidem*, XVII, B, I, p. 256, nr. 242.

¹⁵⁷ *D.R.H.*, B, XXIV, p. 334, nr. 250.

¹⁵⁸ În documente apare Jeva frâncul și Radu frâncul (*D.I.R.*, XVI, B, V, p. 219, nr. 230; XVII, I, p. 256, nr. 242 și IV, p. 576, nr. 589).

¹⁵⁹ *Cronica mănăstirii franciscane*, p. 51. Cronica reprezintă de fapt un fragment dintr-o lucrare mai amplă despre țările române, scrisă de Blasius Kleiner, la 1761 (părți din această cronică sînt reproduse în *Călători străini*, IX, p. 433-436).

data de la începuturile Țării Românești. Nu cunoaștem momentul când a fost ridicată biserica, însă ea exista la 1417, așa cum reiese din cronica amintită, și este posibil ca în refacerea sau susținerea ei să fi fost implicată și soția catolică a lui Mircea cel Bătrîn, mama lui Mihail I¹⁶⁰. În orice caz, la 1440 documentele pomenesc pe un Mihail „care spune că este pleban în Țirgoviște”¹⁶¹, probabil, preot catolic la biserica Sfânta Maria (nu putea fi preot la biserica Sfântul Francisc, deoarece „plebani” nu erau decât preoții de parohie¹⁶²). Biserica Sfânta Maria este considerată a fi a comunității orașenilor, precum este Bărăția din Cîmpulung. Sugestivă este prezența emblemei religioase „Sfânta Maria Rugătoare” pe sigiliul Țirgoviștei, nici o altă biserică din oraș neavând la acea dată acest hram¹⁶³. Alături de Sfânta Maria mai exista în Țirgoviște și mănăstirea Sf. Francisc, ce aparținea ordinului cu același nume (franciscanii erau numiți „barați”, termenul provenind din maghiarul „barat”, ce înseamnă „frate” sau „călugăr”)¹⁶⁴; Bărății au existat în mai multe orașe din spațiul extracarpatic: Cîmpulung, București și Bacău). Nu știm exact data când a fost înființată mănăstirea din Țirgoviște; cert este faptul că a fost ridicată în urma primirii de către franciscani a unui privilegiu acordat de către domnie. Date despre acest privilegiu avem din sec. al XVII-lea, când Radu Șerban, Alexandru Iliș și domnii următori întăresc scutirea de dări acordată mănăstirii baraților din Țirgoviște. De asemenea, mănăstirii îi fusese dăruit din vechime, nu știm de către cine, satul Șotînga cu câteva case de rumâni¹⁶⁵. În 1521 mănăstirea franciscană exista, de vreme ce în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* apare un „gardian”¹⁶⁶ și „frați ai ordinului minorităților” din Țirgoviște¹⁶⁷. Pavel Chihaia afirma, în primul său studiu despre bisericile catolice din Țirgoviște, că lăcașul a fost ridicat de către comunitatea reformată a franciscanilor observanți, în 1525¹⁶⁸, bazându-se pe cele spuse de Francesco della Valle, care, în 1532, scria că „în acest oraș (Țirgoviște, n.ns.) a fost înălțată o biserică a Sfântului Francisc...”¹⁶⁹. Ulterior, Chihaia își schimbă punctul de vedere și ia în calcul izvorul amintit mai sus, din 1521, afirmând că monumentul este înălțat la sfârșitul sec. al XV-lea¹⁷⁰. Nu este exclus să avem și în cazul Țirgoviștei situația de la Cîmpulung, unde Cloașterul a aparținut inițial Ordinului dominican, trecând apoi, în a doua jumătate a secolului al XV-lea sau începutul sec. al XVI-lea, la franciscani. Oricum, în 1581, Jeronim Arseno găsește mănăstirea distrusă de zece ani și fără „slujitor”, doar cu un călugăr,

¹⁶⁰ Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 353. Documentul din 22 iunie 1418 arată că mama lui Mihail se întorcea dintr-o vizită la unguri (*D.R.H.*, B, I, p. 86, nr. 42). Biserica Sfânta Maria exista la 1417, această dată fiind găsită la jumătatea secolului al XVIII-lea pe un vas ce se afla în biserică (*Cronica mănăstirii franciscane*, p. 51).

¹⁶¹ *D.R.H.*, B, I, p. 157, nr. 90.

¹⁶² Interesant este faptul că, în unele zone, a supraviețuit regionalismul „plebanuș” ce desemna un preot paroh catolic (Gh. Bulgăre, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, 2000, p. 285).

¹⁶³ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 492–494.

¹⁶⁴ Iosif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Bacău, 1996, p. 33.

¹⁶⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 66. Scutirea de dări a mănăstirii și a rumânilor din Șotînga apare și într-un act emis de Constantin Brîncoveanu la 28 aprilie 1690 (George Potra, *Documente brîncovenești în legătură cu biserici și mănăstiri din țară și străinătate*, în G.B., XXIII, 1964, nr. 11–12, p. 1106, nr. 3).

¹⁶⁶ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. 1, Brașov, 1886, p. 341.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 346.

¹⁶⁸ Pavel Chihaia, *Monumente gotice*, ediția I-a, p. 26–27.

¹⁶⁹ *Călători străini*, I, p. 322.

¹⁷⁰ Pavel Chihaia, *Din cetățile de scaun*, p. 365 și idem, *Monumente gotice*, ediția II-a, p. 298.

Celestino, ce reîncepuse ridicarea chiliilor¹⁷¹. După câțiva ani, mănăstirea avea deja șase călugări, căroră Petru Cercel le dă „venituri bune”¹⁷². Munca depusă de Celestino este continuată de franciscanul Francesco Pastis din Candia care vine în Tîrgoviște pe la <1588-1589>, aici el găsind 30 de familii de sași și câțiva raguzani ce țineau de catolicism¹⁷³. În 1595, când Sinan pașa fortifică orașul pentru a se apăra de oștile creștine, el include în „cetate” și una din bisericile catolice (martorii vremii indică biserica Sfântul Francisc¹⁷⁴).

Datorită impreciziei izvoarelor, evoluția de după secolul al XVI-lea a celor două biserici catolice din oraș a creat confuzii în rândul puținilor cercetători care și-au îndreptat atenția spre această problemă. Decăderea bisericilor catolice în prima parte a secolului al XVII-lea i-a determinat și pe călătorii străini care au trecut prin Tîrgoviște să nu mai poată să le deosebească. În 1623, Andrei Bogoslavič identifică cu exactitate cele două lăcașuri, biserica mănăstirii fiind ruinată din cauza războaielor neîncetate, în timp ce cealaltă biserică, „ce cândva a fost catedrală”, era fără acoperiș¹⁷⁵. Petru Bakšić, în prima sa călătorie la Tîrgoviște, din 1640, scrie despre biserica Sfânta Maria că era lungă de 20 de pași și lată de 10 și că avea un singur altar, în timp ce biserica Sfântul Francisc era „mare și frumoasă”, având o lungime de 40 de pași și o lățime de 14. Acest din urmă lăcaș era ruinat, din el rămânând doar zidurile; un localnic, care clădea o biserică ortodoxă în apropiere, începuse să ia materiale pentru construcție de aici, însă la plângerea catolicilor Matei Basarab a interzis acest lucru¹⁷⁶. În a doua călătorie în Țara Românească, din 1648, Bakšić prezintă doar, ceea ce el numește „biserica din Tîrgoviște”, despre al cărei hram nu este sigur: „unii spun că biserica ar fi închinată Sfintei Fecioare, alții că ar fi fost închinată Sfântului Francisc”¹⁷⁷. Cealaltă biserică catolică din oraș se afla într-o stare jalnică, domnul neîngăduind refacerea ei, „pentru că ajunge pentru papistași o singură biserică”¹⁷⁸. Pornind de la cele scrise de Bakšić istoricii s-au lansat în afirmarea a diverse teorii privind evoluția acestor biserici, teorii ce mai mult încurcă pe cititorul neavizat. Mărturia franciscanului este, credem, cea mai prețioasă în ceea ce privește monumentele catolice din Tîrgoviște, însă trebuie interpretată corect. Pavel Chihaia, într-un prim studiu dedicat acestei chestiuni, consideră informațiile transmise de Bakšić ca fiind corecte¹⁷⁹; în lucrarea *Din cetățile de scaun*, Chihaia realizează existența unor neconcordanțe în mărturia lui Bakšić, afirmând că acesta a dat pe nedrept bisericii Sfânta Maria hramul Sfântului Francisc¹⁸⁰. Ulterior, Nicolae Stoicescu, în lucrarea sa despre monumentele Tîrgoviștei, nu ia în seamă părerea lui Chihaia și consideră valabile afirmațiile făcute de Bakšić în călătoria din 1640¹⁸¹. În ceea ce ne privește, observând neconcordanțele dintre mărturiile călătorilor străini, ne alăturăm lui Pavel

¹⁷¹ *Călători străini*, II, p. 509-510.

¹⁷² *Ibidem*, III, p. 12.

¹⁷³ Francesco Pastis afirmă că înainte de revenirea franciscanilor în Tîrgoviște, sașii de aici practicau luteranismul, având un preot luteran (*Ibidem*, p. 639).

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 561.

¹⁷⁵ *Ibidem*, V, p. 8-9.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 214-215.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 256-257.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 259.

¹⁷⁹ Pavel Chihaia, *Monumente gotice*, ediția I a, p. 24-25, 30-31.

¹⁸⁰ *Idem*, *Din cetățile de scaun*, p. 353.

¹⁸¹ N. Stoicescu, Cristian Moisesescu, *op. cit.*, p. 150-153.

Chihaia și credem că izvorul menționat, deși foarte prețios ca informație istorică, cuprinde o eroare: încurcă biserica Sfânta Maria cu Sfântul Francisc și invers, confuzie determinată de starea de ruină a lăcașurilor, precum și de starea de decădere a comunității săsești din oraș. Chihaia și-a dat seama de această neclaritate însă nu a adus prea multe argumente lămuritoare, fapt pe care încercăm să îl facem noi în continuare. În prima sa descriere a Țirgoviștei (1640), Bakšić spune despre biserica Sfânta Maria că avea o „casă sau mănăstire lipită de biserică” (de fapt, chiliile călugărilor de la mănăstire), precum și câteva vii și un sat¹⁸². În a doua descriere (1648), Bakšić prezintă același lăcaș, cu același plan, aceeași casă lângă biserică, cu vii și sat, însă de data aceasta ne oferă și numele satului: Șotînga¹⁸³. Cunoaștem din privilegiile acordate de domni, de-a lungul timpului, mănăstirii Sfântul Francisc din Țirgoviște, că satul Șotînga a aparținut numai acestui locaș și niciodată nu a ținut de biserica orășenilor, Sfânta Maria¹⁸⁴. Deci, de fapt, biserica amintită este cea închinată Sfântului Francisc. De asemenea, prin coroborarea altor izvoare, putem identifica a doua biserică descrisă de Bakšić ca fiind Sfântul Francisc cu Sfânta Maria. Călugărul franciscan spune că această biserică avea, la 1640, numai zidurile, fapt ce se potrivește cu prezentarea lui Bogoslavič din 1623. Într-o altă mărturie, din 1660, Gabriel Thomasij scrie că biserica Sfânta Maria era o biserică mare și fără acoperiș, deci având numai zidurile, în timp ce mănăstirea Sfântul Francisc continua să funcționeze, deși fusese avariata de atacul tătarilor din 1658¹⁸⁵. Această descriere se potrivește cu cele afirmate de noi anterior. În concluzie, cele două biserici catolice din Țirgoviște au cunoscut următoarea evoluție: biserica mare, Sfânta Maria, a orășenilor sași, a fost ruinată de atacurile asupra orașului de la sfârșitul secolului al XVI-lea începutul secolului al XVII-lea, din construcția principală păstrându-se doar zidurile, ale căror urme se vor vedea până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁸⁶. Din această biserică se mai păstrează astăzi doar câteva profile de piatră aflate în biserica Crețulescu¹⁸⁷. Biserica mai mică, Sfântul Francisc, afectată și ea de atacurile străine, a continuat să funcționeze în cadrul mănăstirii aflată sub oblăduirea franciscanilor observanți din Custodia Bulgariei. Această biserică va fi dărâmată complet în 1898, pe locul ei ridicându-se biserica ortodoxă Sfânta Maria¹⁸⁸.

În general, documentele oficiale sau cele narative nu ne oferă detalii despre starea comunității săsești. Aceasta a fost, probabil, înfloritoare la început, însă la sfârșitul sec. al XVI-lea același Arsengo spune că „sunt oameni săraci, de meserie dăltuitori, lucrători la cuptoare și săpători și sunt supuși domnului Țării Românești”. Acești dăltuitori („scupinari” în textul original, „cei ce taie cu dalta”) pot fi lucrători la carierele de piatră sau, mai sigur, la Ocna Mică de lângă Țirgoviște. Se știe că domnii Țărilor Române încurajau venirea coloniștilor străini

¹⁸² *Călători străini*, V, p. 214-215.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 256-257.

¹⁸⁴ Vezi nota 164.

¹⁸⁵ *Călători străini*, VII, p. 128.

¹⁸⁶ În timpul lui Matei Basarab, când călugării de la mănăstirea franciscană au cerut voie domnului să dărâme zidurile bisericii mari, pentru a folosi materialul, acesta le-a interzis acest lucru, spunând: „ceea ce n-au făcut alții nu voi face eu” (*Ibidem*, V, p. 260. La 1760 încă se mai vedeau urmele vechii bisericii Sfânta Maria (*Cronica mănăstirii franciscane*, p. 54).

¹⁸⁷ P. Chihaia, *Monumente gotice*, ediția II a, p. 291.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 297.

specializați în minerit („băiași”), dar și a negustorilor sau meșteșugarilor¹⁸⁹. Cu timpul, vechii sași și unguri din Tîrgoviște sunt asimilați. La 1640, sașii din acest oraș, probabil, nu mai vorbeau limba germană ci numai limba română, precum sașii din Cîmpulung¹⁹⁰ (deși își pierd limba, sașii continuă să își păstreze religia, catolicii din Tîrgoviște fiind menționați și în secolul XVIII). La jumătatea secolului al XVII-lea, mai erau în Tîrgoviște aproximativ 100 de catolici, însă majoritatea nu era formată din sași, ci din poloni, unguri, sârbi, mulți dintre aceștia fiind angajați ca mercenari în slujba domnului¹⁹¹.

Izvoarele menționează și prezența altor categorii etnice, precum grecii, raguzanii, evreii și armenii. Grecii sunt prezenți în Țara Românească dinainte de secolul XV. Un Filos logofătul, probabil grec, scrie un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn în 8 ianuarie 1392¹⁹². În Tîrgoviște, nu pot fi decât greci Nicola Metaxar sau Gherghe Paranudi, ce apar ca vecini (?), fiind întăriți alături de „zece case de oameni” mănăstirilor Cozia și mănăstirii Codmeana de Mihail, fiul lui Mircea¹⁹³. Un negustor grec Polos Arghiros apare în 1415 ca posesor al unei importante averi, strînsă pe când se afla în slujba domnului Țării Românești¹⁹⁴. Grecii de mai sus sunt veniți din Imperiul Bizantin, refugiindu-se în țările române în special datorită presiunilor tot mai puternice pe care le exercitau turcii otomani. După căderea Imperiului Bizantin, grecii au continuat să rămână implicați în comerțul de la Marea Neagră și Dunăre, tot mai mulți preferând să se așeze în Țara Românească, în special în orașe. Un act emis de județul Tîrgoviștei în 1597 ne dezvăluie noi nume de greci: Isar grec și Chirfoti Zosil¹⁹⁵. Probabil și în Tîrgoviște, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, a crescut numărul grecilor, de vreme ce în cealaltă reședință a țării, București, se cerea în 1580 să nu se amestece într-o cumpărătură „nici grec, nici orășan”¹⁹⁶. Mulți greci veniți aici erau călugări, ei stînd la mănăstiri închinare, precum Dealul sau Panaghia.

Alți străini, despre care deținem informații că au fost prezenți în Tîrgoviște, sunt *raguzanii* și *italienii*. Primii vin pentru a face comerț în Țara Românească în special după 1349, când Republica raguzană încheie un tratat cu Ștefan Dușan. Acest tratat surprinde într-unul din articolele sale și existența comerțului cu Țara Românească: „numai arme să nu transporte, nici în Bulgaria, nici în Țara lui Basarabă...”¹⁹⁷. Ni s-au păstrat din 1438 numele unor raguzani din Tîrgoviște ce se judecă datorită unor neînțelegeri cu privire la niște postav: Liubisa Ivanovici se judecă cu Bogdan Vlasievici, Racaț Boghisici și frații Iurcovici, Marco și Marin, din Tîrgoviște¹⁹⁸. Raguzanii continuă să fie intermediari de comerț și în secolul al XVI-lea, unul dintre ei ducând corespondența Ecaterinei Salvaresso aflată în 1578 în Țara Românească către sora sa Maria, de la Veneția¹⁹⁹; câțiva ani mai târziu, în

¹⁸⁹ În 1534 întâlnim în Tîrgoviște pe Hans „Kirscher”, „cojocar”, ce scrie fratelui său Iacob, din Brașov (N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, București, 1926, p. 1, nr. I).

¹⁹⁰ Bakšić spune despre sași din Cîmpulung că vorbeau numai în românește (*Călători străini*, V, p. 210).

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 215.

¹⁹² *D.R.H.*, B, I, nr. 17.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 82, nr. 39.

¹⁹⁴ Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973, p. 44.

¹⁹⁵ *D.R.H.*, B, XI, P. 355, nr. 268.

¹⁹⁶ *Ibidem*, VIII, p. 535, nr. 329.

¹⁹⁷ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, ediția II-a, editată de Gheorghe Lazăr, București, 2000, p. 125.

¹⁹⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 129.

¹⁹⁹ Idem, *Contribuții la istoria Murteniei în a doua jumătate a secolului XVI*, în A.A.R.M.S.I., seria II, tom XVIII, 1895-1896, p. 30-31.

timpul domniei lui Petru Cercel, Franco Sivori spune că la biserica mănăstirii Sf. Francisc mergeau la slujbă “toți italienii, francezii și mulți raguzani care fac negoț în Țara Românească²⁰⁰, dovadă că numărul acestora din urmă continuă să fie însemnat²⁰¹.

Italianii au venit în Țara Românească, la început, în scopuri comerciale, genovezii și venețienii având interese în acest sens la Dunărea de Jos (secolele XIII-XV). Un Gașpar (nume unguresc) italianul este amintit în 1469 judecându-se pentru niște piper la Țirgoviște (era deci implicat în comerțul cu produse orientale), însă nu știm dacă el era din orașul de pe Ialomița²⁰². După căderea emporiilor pe care le aveau la Marea Neagră și la Dunăre datorită avansului otoman, numărul italienilor scade treptat, în secolul XVI ei fiind prezenți doar în calitate de doctori și arhitecți, răspunzând unor solicitări ale domnilor. Astfel, la 16 ianuarie 1553 Radu Ilie vodă scrie generalului Castaldo, pentru a-i cere un arhitect, deoarece vechiul arhitect, italianul Alexandru, murise, trântit de pe cal²⁰³. Alți italieni au venit ca secretari ai domnului, precum Francesco Rugiella, secretar al lui Petru Cercel, sau simpli negustori (și creditor), precum Tommaso și Giacomo Alberti, prezenți la curtea din Țirgoviște în aceeași perioadă (prezențe sporadice nu stabile)²⁰⁴. Unii dintre ei însă s-au așezat aici permanent pentru a scăpa de opresiunea turcească, cum sunt genovezii fugiți din Chios pe care îi întâlnește în Țirgoviște Pierre Lescalopier, în 1574²⁰⁵.

Pe lângă aceste categorii etnice, au venit în orașele Țării Românești și *armeni*. Numărul lor este, până în sec. XVI, mai mare în Moldova și Transilvania decât la sud de Carpați, ei venind în special dinspre Crimeea (Caffa, Soldaia) sau dinspre Podolia, prin Halici²⁰⁶. În secolul XV avem mențiuni doar despre un Hacicu, armean din Rîmnicul Vîlcii²⁰⁷, și un Avedic din Argeș²⁰⁸. Tot armean, după nume, pare a fi Zanvel, ce apare într-o scrisoare a lui Vlad Dracul către brașoveni, din 1438-1446, domnul solicitând să se înapoieze avutul acestui „om bun al său din Țirgoviște” ce fusese omorât și jefuit. Zanvel pare a fi fost un negustor foarte avut, din moment ce avusese asupra lui 250 de florini, 500 de perperi, o pungă cu 300 aspri și un inel de aur în valoare de 10 florini. De asemenea, avea haine de Ypres, spadă și șapcă, și probabil era în relații foarte apropiate cu domnul, din moment ce acesta dă răgaz doar o săptămână brașovenilor pentru a da avutul, a găsi și pedepsi vinovatul²⁰⁹. Astfel de personaje făceau cu siguranță parte dintr-un patriciat al orașului, format din negustori și meșteșugari înstăriți, cămătari, aflați în relații privilegiate cu domnia pe care o ajutau cu bani²¹⁰. În secolul al XVI-lea, încep emigrările de armeni din Asia Mică, formându-se noi comunități în orașele

²⁰⁰ *Călători străini*, III, p. 12.

²⁰¹ Și după domnia lui Petru Cercel întâlnim raguzani în Țirgoviște, aceștia participând, alături de sași, la slujbele bisericii catolice (*Ibidem*, p. 639).

²⁰² N. Iorga, *Istoria comerțului*, p. 128.

²⁰³ Andrei Veress, *op. cit.*, I, p. 124, nr. 160.

²⁰⁴ În aceeași situație sunt și câțiva francezi: Berthier din Lyon, secretar al lui Petru Cercel, trimis de către curtea franceză, Mellier de la Constance, Dominique Perot; (*Călători străini*, III, p. 12, notele 34 și 35).

²⁰⁵ *Ibidem*, II, p. 428.

²⁰⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 92-93.

²⁰⁷ *D.R.H.*, B, I, p. 316, nr. 196 și p. 411, nr. 252. Fiul lui Hacicu apare într-o scrisoare a lui Radu cel Mare către brașoveni; (Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 234, nr. CXCIV).

²⁰⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 132.

²⁰⁹ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 81 – 82, nr. LVI.

²¹⁰ R. Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (sec. XV – prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Cumidava”, Brașov, 4, 1970, p. 91.

muntenești, printre care și Tîrgoviște²¹¹ (oricum, numărul armenilor din Țara Românească nu a fost atât de mare, precum în Moldova).

Alături de armeni, apar sporadic și *evrei*, prezența lor în orașul de pe Ialomița nefiind însă atestată documentar în secolele XIV-XVI (deținem informații din a doua jumătate a secolului al XVI-lea despre un evreu cămătar din Ocna Mare²¹² și despre o comunitate evreiască din București ²¹³).

Cu siguranță, în Tîrgoviște au fost prezenți izolat și *sârbi* (precum un Marco sârbul²¹⁴) sau *bulgari*, refugiați aici datorită oprimării otomane la care erau supuși aceștia în sudul Dunării²¹⁵.

În orașele de la sud de Carpați existau și *țigani*, ce locuiau în comunități separate, fiind robi domnești, boierești sau mănăstirești. Aceste comunități purtau numele de „țigăanii” (grupau mai multe sălașe), precum erau în Tîrgoviște, țigănia Mitropoliei²¹⁶ și cea domnească²¹⁷.

Observăm numai din puținele informații ce s-au păstrat din secolele XIV-XVI că avem de-a face cu o complexitate etnică, românii majoritari adăugându-li-se alogeni stabiliți în acest spațiu din motive foarte diverse: economice, politice, religioase. Străinii veniți în orașele din spațiul extracarpatic, inclusiv în Tîrgoviște, se ocupau cu comerțul, cămătăria sau meșteșugurile. Ei au avut tendința firească de a se grupa în mahalale și pe ulițe aparte, permițându-li-se să aibă un reprezentant al lor, biserică proprie²¹⁸. Aceste elemente străine au fost acceptate, deoarece concepția medievală despre oraș permitea locuirea mai multor etnii la un loc; conta mai mult condiția socială și religioasă, apoi cea etnică. Unul dintre motivele acceptării (sau încurajării) de către domnie a venirii elementelor etnice alogene se datorează și situației demografice din epoca respectivă. Populația era destul de rară în Europa evului mediu, în unele din țările vecine (Ungaria, Polonia) monarhii încurajând colonizarea. În general, în acest proces au fost angrenate elemente germane, care au venit și pentru că au primit privilegii ce le-au permis dezvoltarea liberă din punct de vedere economic și politic²¹⁹. Nu avem informații despre existența în Țara Românească a unei politici de colonizare, însă credem că prezența elementelor străine, în special în orașe, dovedește faptul că domnia, dacă nu a organizat colonizarea, a permis și încurajat așezarea și stabilirea acestor categorii. În secolele XIV-XVI, sașii (probabil și grecii și țigani) au reprezentat un grup etnic semnificativ ca număr în unele din centrele urbane de la sud de Carpați, spre deosebire de celelalte categorii etnice (italieni, armeni) ce apar sporadic. Elementele etnice străine au contribuit la dezvoltarea orașului medieval, situație de la care spațiul românesc nu face excepție.

²¹¹ H.Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, în „Balcanica”, II-III, 1939-1940, p. 116. La începutul secolului al XVII-lea, călători precum Bogoslavici (*Călători străini*, V, p. 3), sau Baksic (*Ibidem*, p. 216) scriu despre armenii existenți în Tîrgoviște.

²¹² D.I.R., XVI, B, V, p. 172 și p. 204, nr. 216.

²¹³ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, I, editată de Victor Eskenasy, București, 1986, p. 30, nr. 38.

²¹⁴ D.R.H., B, VII, p. 34, nr. 24 (act din <1571-1574>, 8 mai).

²¹⁵ Walerand de Wavrin vorbește de 12000 de bulgari (cifra exagerată) ce ar fi trecut pe la 1445 în Țara Românească de frica turcilor (*Călători străini*, I, p. 112).

²¹⁶ D.R.H., B, VII, p. 32, nr. 22.

²¹⁷ D.I.R., XVI, B, V, p. 178, nr. 190.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 448, nr. 430 (apare un „bașa al străinilor”); în 1550, comunitatea evreiască din București avea ca fruntaș pe David Ibn Usa, probabil lider religios (vezi nota 172).

²¹⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 82.

În urma analizei evoluției Țirgoviștei, de la începuturi și până la sfârșitul secolului al XVI-lea, credem că se impun următoarele concluzii:

Țirgoviștea a apărut înainte de secolul al XIV-lea, la o dată greu de stabilit, ca Țirg al văii Ialomiței. Cercetările arheologice efectuate până în prezent nu pot pune acest Țirg în legătură cu vreo formațiune politică existentă în acest spațiu înainte de întemeierea Țării Românești, așa cum este cazul Argeșului. Comunitățile de sași stabilite aici începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea au contribuit la dezvoltarea așezării, probabil la obținerea de către aceasta a caracterelor urbane (organizare, instituții).

Recunoașterea Țirgoviștei drept centru urban a venit din partea domniei ce și-a stabilit aici, la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul veacului următor, o rezidență. Nici o așezare nu era recunoscută ca oraș decât atunci când apărea în actele oficiale ca „Țirg/oraș al domniei mele” (тръг/варош господства ми). Prima mențiune documentară este mult posterioară apariției orașului, datorită penuriei de documente legate de primul secol de existență a Țării Românești.

Începând cu Mihail I (1418-1420), Țirgoviștea îndeplinește și statutul de reședință a țării, nefiind însă unica de acest fel. În secolul al XVI-lea, domnia își stabilește reședința, în special, în curțile din București și Țirgoviște. Așezarea reședinței în București a fost determinată de factori politici, militari (influența otomană), dar și economici (orientarea comercială a Țării Românești spre spațiul sud-dunărean). Reședința din Țirgoviște a continuat să fie folosită de către domnii mai puțin favorabili politicii otomane sau ca reședință de vară (spre sfârșitul secolului al XVI-lea, domnii rezidă numai în curțile de la București și Țirgoviște).

Orașul cuprindea în jurul său o moșie, aflată de la început în folosința orașenilor, care plăteau domniei dări pentru produsele obținute aici. Din această moșie, în virtutea dreptului de *dominium eminens*, domnii au făcut danii către mănăstirile ctitorite de ei (în cazul Țirgoviștei, către Gorgota). În veacul al XVI-lea, acest fenomen nu a cunoscut dimensiunile pe care le va atinge în Moldova, sau, ulterior, în Țara Românească (în secolul XVIII). În jurul moșiei se aflau cele „12 sate”, probabil, instituție asemănătoare cu ocolul din Moldova, dar despre care însă nu cunoaștem prea multe. Din informațiile furnizate de acte din a doua parte a secolului al XVII-lea aflăm că aceste sate plăteau vamă în Țirgul de care țineau și erau judecate de reprezentanții domnului, pârcălabii. Datorită precarității izvoarelor, nu cunoaștem care a fost rostul exact al acestui grup de sate; probabil ele țineau de curtea domnească din așezarea de care depindeau.

Planul orașului Țirgoviște se încadrează în tipologia orașului medieval european timpuriu, fiind neregulat. Un element comun este reprezentat de piața sau strada centrală-piața în jurul căreia gravita viața așezării (curtea domnească și cartierul săsesc sunt așezate în strânsă legătură cu aceasta). Aspectul exterior al orașului nu cuprinde similitudini cu cel al orașului de model central și vest-european, lucru surprins în mărturiile călătorilor străini ce au parcurs acest spațiu. Orașul medieval din spațiul românesc era un oraș deschis, nefortificat, întins pe o suprafață destul de mare față de populația pe care o avea.

În ceea ce privește populația, Țirgoviștea prezenta, precum celelalte centre urbane medievale, un caracter cosmopolit. În oraș locuiau români, sași,

unguri, greci, raguzani, italieni și armeni. Comunitățile etnice se grupau pe o uliță proprie, formând o mahala cu biserică proprie. Momentul venirii acestor grupuri, precum și proporția lor în cadrul populației orașului, a variat de la o perioadă la alta, în funcție și de circumstanțele istorice.

Rămân încă neclare o serie de aspecte din viața orașului, pe care sperăm, ca prin cercetarea documentelor posterioare secolului al XVI-lea sau prin publicarea de noi izvoare (precum documentele de la Athos) să le elucidăm. Problema celor „12 sate” nu este suficient de clară, deoarece aceste sate sunt greu de identificat, neavând statutul satelor de ocol din Moldova. Integrând aceste aspecte în cercetarea acestei vechi reședințe a țării de la sud de Carpați, poate se va realiza, cât mai curând, și pentru Târgoviște o monografie istorică, completă, foarte necesară în actualul context istoriografic.

The Historical Evolution of The Town of Târgoviște (14th – 16th centuries)

Summary

This study is one of the first systematic researches in Romanian historiography to consider aspects of the mediaeval historical evolution of the town of Târgoviște, residence of Wallachia. The study is based on the analysis of documentary, archaeological and narrative sources, presenting the evolution of the ruler's residence, the way the town looked then, its area and its ethnical structure.

By this research, the following conclusions were reached. Târgoviște emerged before the 14th century, at a moment difficult to specify, as a market town, in the valley of the Ialomița River. The Saxon communities that had settled there, at the beginning of the 13th century contributed to the development of this site. The acknowledgement of Târgoviște as an urban center was given by the ruling authority that had built a residence there, at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century.

The town of Târgoviște was surrounded, as most of the other urban center of Wallachia, by an estate („moșie” in the Romanian documents), which belonged to the town's inhabitants, who paid taxes for the products gathered there. The rulers sometime made donations from this part of the town to the monasteries they had founded (in the case of Târgoviște, to the Gorgota Monastery). Around the town estate, there were the “12 villages”, an institution resembling the “ocol” in Moldavia, but which developed differently. Considering the plan of the town, one can see that it fits into the patterns of the early mediaeval town and has an irregular shape. The central street represents a particular element that is common to the Western European town and the towns of Wallachia. This was the market, a representative place for the whole life of the settlement (the princely court and the Saxon neighbourhood were in a close connection with it). As for the population, like all other urban centers, Târgoviște had a cosmopolitan feature, as Romanians, Saxons, Hungarians, Greeks, Armenians and Italians dwelled in the town (each ethnical community has its own street, quarter and church).

These aspects are but a glimpse of the image of the town of Târgoviște during the Middle Ages, an urban center that, due to these aspects, fits into the Central and East-European model of town, preserving some local peculiarities.

SFATUL DOMNESC AL LUI PETRU ȘCHIOPUL

În istoriografia noastră medievală există incertitudini chiar la stabilirea filiației domnilor¹ și este ușor de imaginat în ce măsură sporesc dificultățile în privința cercetării aplicate boierimii. Cauzele – caracterul irelevant al izvoarelor documentare și cel lapidar al cronisticii – au condus spre soluția urmăririi situației proprietății, adică o muncă anevoioasă și cu rezultate minime. În plus, nu este vorba doar de a stabili simpla componentă a sfatului domnesc, în diferite epoci, sau eventualele legături de rudenie între membrii acestuia. Ideal ar trebui puse în evidență grupările, „partidele”, personalitățile, deși, în condițiile amintite, asemenea năzuințe par în general compromise. Paradoxal, de mai mare ajutor sunt, până la urmă, izvoarele externe: rapoartele diplomatice, relațiile călătorilor străini, corespondența vremii etc.

O situație inedită, ieșită din comun poate însă arunca o lumină asupra realităților respective. Reacția țării, în speță a boierilor, în fața unui domn străin – fie el muntean, dar oricum un ne-Mușatin – devine extrem de semnificativă. De aceea domnii precum cele ale unui Despot sau Gaspar Grațiani, de pildă, nu în ultimul rând, a lui Petru Șchiopul, merită o atenție deosebită.

În privința istoriografiei acestei chestiuni, Petru Șchiopul a stat desigur în atenția multor autori, unii dintre dregătorii săi beneficiind, de asemenea, de asemenea, de un tratament similar. Firește, trebuie să începem cu N. Iorga care „ne-a obligat” să-l urmărim pas cu pas în această întreprindere. Veritabila sa monografie, de la sfârșitul veacului trecut, a epuizat practic multe aspecte legate de acest subiect². Cercetat tangențial și de alți specialiști, fie în lucrări speciale, dar de mai mică întindere, fie în cadrul unor sinteze³, Petru Șchiopul nu a mai beneficiat de vreo monografie, exceptând-o pe cea relativ recentă a regretatului Gheorghe David⁴. Explicația, sau mai curând „vina” o poartă, încă o dată, N. Iorga, care a făcut posibilă doar cercetarea unor aspecte marginale ale problemei, unul din acestea fiind și evoluția sfatului domnesc.

S-a încercat aici o tratare cronologică, urmărindu-se coordonatele Sfatului, succesiv, pentru cele două domnii a lui Petru vodă, apoi evoluția celor care l-au urmat în exil, după 1591, dar și pe cât a fost posibil, hiatusul din 1579-1582, provocat de domnia lui Iancu Sasul.

Pentru prima domnie (1574-1579), sfatul domnesc apare menționat documentar de 27 de ori, între 5 martie 1575 și 21 septembrie 1579. Pare un adevărat record față de predecesorii săi, dacă ne gândim doar la cei mai apropiați: în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu sfatul nu este menționat niciodată, de 25 de ori la Bogdan Lăpușneanu și de 15 ori la Ioan vodă⁵.

De aici se pot trage felurite concluzii, cea mai facilă fiind aceea că Alexandru vodă a guvernat ca un tiran în a doua domnie și oricum nu mai putea

¹ Este și cazul lui Petru Șchiopul, confundat multă vreme cu Petru cel Tânăr, inclusiv de N. Iorga. Problema a fost rezolvată abia de St. Nicolaescu, *Petru vodă cel Tânăr și Petru vodă Șchiopul. O chestiune controversată din istoria românilor. Îndreptări, lămuriri și întregiri cu privire la filiațiunea și domniile lor*, București, 1915.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, București, 1900, *Prefața*.

³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/2, ediția a IV-a, București, 1943; Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Moldova. Secolele XIV-XVII*, București, 1971.

⁴ Gheorghe David, *Petru Șchiopul*, București, 1984.

⁵ *D.I.R.*, XVI, A, vol. II-III, *passim*.

convoca sfatul odată ce își măcelărise toți boierii⁶. Fiul, Bogdan, fiind nevârstnic, va fi fost îngrădit atât de mamă cât și de boieri⁷. Chiar și sfatul lui Ioan vodă, cu numai 15 mențiuni în doi ani ar indica spre o domnie autoritară⁸. În sfârșit, Petru Șchiopul, de a cărui tutelare de către boieri s-a vorbit atât în istoriografia noastră, ar confirma și el o relație între psihologie și statistică.

În realitate, nimic nu este mai fals decât o asemenea aserțiune. A doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564-1568) a fost una extrem de agitată, datorită numărului mare de претенdenți; marele logofăt a fost o lungă perioadă prizonier în Transilvania și, oricum, din acea vreme ne-au rămas doar 13 documente⁹. O „cadență” de 6-7 mențiuni ale sfatului există atât la Bogdan Lăpușneanu (1568-1572) și la Ioan vodă (1572-1574) cât și, în sfârșit, la Petru (1574-1579). Apoi această statistică ar putea fi valabilă, s-ar preta la anumite concluzii, doar în cazul unei istorii mai „stabile” decât a noastră, a unei mari puteri de pildă, dacă termenul s-ar putea aplica secolului al XVI-lea, dar în nici un caz Țării Moldovei.

Nu este locul aici pentru o expunere a dificultăților întâmpinate de Petru vodă la ocuparea tronului. O radiografie a societății moldovene din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea ar necesita un spațiu prea întins și, oricum, subiectul a fost deja tratat exhaustiv¹⁰. Să notăm, totuși, că scurta epopee eroică a lui Ioan vodă se terminase catastrofal pentru țară. Masacrul de la Roșcani, din iunie 1574, a fost semnalul pentru declanșarea unui jaf cumplit al tătarilor¹¹, șocul fiind resimțit mult timp după aceea. Eroarea de apreciere a lui Ioan, ce va fi crezut prea mult în declinul puterii otomane după Lepanto, a costat mult prea scump Țara Moldovei. A fost însă o mare șansă că succesorul la scaunul Țării a fost tocmai persoana potrivită unei necesare epoci de refacere. Confundat multă vreme de istoriografia noastră cu Petru cel Tânăr, fiul Chiajnei și al lui Mircea Ciobanul, Petru Șchiopul era, în realitate, fiul lui Mircea „Pribeagul”, deci nepotul lui Mircea cel Rău și astfel strănepot al lui Vlad Țepeș¹². Fratele mai mare, Alexandru-Mircea, domnea deja în Țara Românească, un altul, Miloș, trăind la Constantinople.

Primit cu neîncredere, dacă nu chiar cu „uimire”¹³ de noii săi supuși, Petru avea pe lângă handicapul fizic, real sau exagerat de moldoveni, și importanta „vină” de a fi muntean. Adăugând și vorbirea defectuoasă, viciată de aplicarea unor reguli fonetice turcești - între două consoane intercala mereu o vocală¹⁴! - ca și caracterul mult prea blând pentru a fi pe placul unei țări prea aspre, ne putem imagina avatarurile noului domn. De altfel, înclinații prea războinice nici nu putea avea cel crescut în umbra Porții, o limbă românească bună nu putea vorbi, iarăși, cel născut în pribegie, ajuns pe pământul țării când trecuse probabil de 40 de ani¹⁵. Calități mari au

⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XII, Iași, 1924, p. XII.

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, București, 1937, p. 98.

⁸ *Ibidem*, p. 144; Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 141.

⁹ Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1993, p. 113.

¹⁰ Idem, *Țara Moldovei în contextul relațiilor internaționale (1538-1572)*, Iași, 1994.

¹¹ Grigore Urche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 162.

¹² St. Nicolaescu, *op. cit.*

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 157.

¹⁴ Alexandra Roman, *Considerații asupra grafiei din documentele și însemnările românești scrise de Petru Șchiopul*, în „Limba română”, 1, XXVI/1997, p. 63-78.

¹⁵ St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 12 și 30.

precumpănit însă aceste defecte. Abil diplomat, Petru vodă a trebuit și a reușit, în plan intern, să-și apropie marea boierime.

Condițiile vitrege ale începutului domniei lui Petru vodă explică convocarea relativ târzie a primului sfat. Într-adevăr, dacă socotim începutul real al domniei la 11 iunie 1574, adică data asasinării lui Ioan vodă la Roșcani (data oficială, a numirii la Poartă, fiind 28 februarie)¹⁶, primul sfat apare, am văzut, abia la 5 martie 1575, deci după aproape nouă luni.

Să nu uităm, însă, că turcii au plecat din țară abia toamna târziu¹⁷, iar tătarii au prădat la granița sudică a Poloniei până în anul următor¹⁸. După cum observa și N. Iorga, în aceste condiții, Petru a trebuit să facă eforturi „pentru a îngrămădi în juru-i întreaga nobilime moldovenească, iertând trecutul și renunțând la căpetuiala rudelor, tovarășilor de exil, seizilor munteni ai familiei Mirceștilor”¹⁹. De altfel, dacă o parte însemnată a boierimii trebuie să fi pierit în vara lui 1574, în cursul războiului, o altă parte, în frunte cu Lupe Huru, socrul lui Ioan vodă și Ioan Golăi, marele logofăt, s-a retras în Polonia; în sfârșit, o grupare se refugiase în Ardeal, precum logofătul Petru Albotă și fiul său Gorcea²⁰. În orice caz, eforturile de reconciliere ale lui Petru au dat roade, astfel că în sfatul de la 5 martie regăsim șapte boieri ai lui Ioan vodă²¹.

Lista începe cu Zbierea, boier fără dregătorie, dar se vede cu o poziție însemnată la curte. Nu știm exact ce legătură avea cu Ionașcu Zbierea, cel decapitat de Ioan vodă „în ziua de Paști” 1572²². Se trăgea oricum dintr-o familie veche, un Zbierea fiind părcălab al lui Ștefan cel Mare, iar un altul, poate fiul, a fost dregător al lui Ștefan cel Tânăr și al lui Petru Rareș. Un urmaș târziu, realizând monografia familiei, la sfârșitul secolului al XIX-lea, îi cobora prin artificii istorico-lingvistice ingenioase, demne de un B. P. Hasdeu, până la întemeierea Moldovei, sau măcar până la Alexandru cel Bun²³. În orice caz, cel în discuție, confundat de N. Stoicescu cu cel ucis de Ioan vodă²⁴, a fost apoi părcălab de Orhei²⁵ și apoi de Hotin (la 22 februarie 1578)²⁶. De la această ultimă dată nu îl mai găsim menționat.

Mare logofăt era Ioan Golia (Golăi/Golâi), ce ocupase aceeași înaltă dregătorie și la Ioan vodă. A fost confundat, uneori, cu fratele său, Ieremia, părcălab de Hotin, mort în vara lui 1574²⁷. Ambii erau fiii lui Lazăr (Lazor) Golia, diac la Petru Rareș, la 1533²⁸, și ai Elenei. Ioan Golia a avut aptitudini cărturărești, fiind „patronul” logofeților caligrafi și ctitorul acelei prime „biserice de piatră” de la viitoarea mănăstire Golia din Iași. Căsătorit cu „cneaghina” Ana, a avut mai mulți copii, între care Mihail și Cârștina²⁹. A fost posesorul unui domeniu respectabil, Golăieștii Iașilor fiind satul cel mai cunoscut, urmat de Ocsentia pe Nistru,

¹⁶ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. XXIV.

¹⁷ În noiembrie, Cigala nu ajunsese încă la Constantinopol (*Ibidem*, p. XXVII).

¹⁸ *Ibidem*, p. XXVIII.

¹⁹ *Ibidem*, p. XXIX.

²⁰ *Ibidem*, p. XXX.

²¹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 42-44.

²² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 152.

²³ Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 24-32.

²⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 336-337.

²⁵ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 59.

²⁶ *Ibidem*, p. 93.

²⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 158; după Sever Zotta, cei doi nu erau frați, Ieremia lipsind din pomelnicul de la Golia (*Mănăstirea Golia. Schiță istorică*, în BCMI, 1924, extras, p. 22-23).

²⁸ *D.I.R.*, XVI, A, I, p. 351, 354, 359, 361, 368.

²⁹ *Idem*, III, p. 197.

Rujinți pe Ciuhur, Iucșani pe Jijia, fără a mai socoti via cu crame și pivnițe de la Cotnari³⁰. Ocupând înalta dregătorie aproape tot cursul primei domnii a lui Petru, a fost înlocuit spre sfârșitul acesteia, de la 2 aprilie 1579, cu Gheorghe³¹. Pe la 1580 a fost ucis, nu știm din ce pricini, de Iancu Sasul³².

În ordinea importanței ar urma Cozma Murgul, mare vornic al Țării de Jos, boier fără dregătorie atât la Bogdan Lăpușneanu cât și la Ioan vodă. A fost mare vornic în toată perioada primei domnii a lui Petru, dispărând apoi și din sfatul lui Iancu Sasul și din cel al lui Petru, la a doua domnie. Nu știm prea multe despre familia sa și ce legătură va fi avut cu acel Oană (Ion) Murgu, dăruit de Ștefan cel Mare cu două sate la 3 octombrie 1491³³. Nu trebuie confundat cu un alt Murgu, poate o rudă, pârcălab de Roman în aceeași vreme (1576-1579)³⁴.

Simion Bilăi, vornicul Țării de Sus³⁵, a trecut și el prin sfatul predecesorului lui Petru, la care ocupase dregătoria de stolnic³⁶. A dispărut la Iancu Sasul, poate ucis de acesta, odată ce nu îl mai întâlnim la Petru vodă. Căsătorit cu Sinclitichia, fiica lui Gavril logofăt, a avut doi băieți, pe Ionașcu, mare vâtaf de Suceava și Iurașco Bilavici, diac între 1577 și 1579³⁷.

„Noutățile“ apar în rândul pârcălabilor. Cel de Hotin – Cârstea Ghionea (sau Ghenovici) – a avut o carieră impresionantă³⁸. Dispărut din sfat în timpul lui Iancu Sasul a redevenit pârcălab, acum de Neamț, la a doua domnie a lui Petru³⁹. Ascensiunea îi începe însă abia odată cu Movileștii, la care a fost mare vornic al Țării de Sus, aceeași dregătorie ocupând-o și la Ștefan al II-lea Tomșa⁴⁰.

Andronic⁴¹ și Dragul⁴² – ceilalți vremelnici pârcălabi de Hotin – sunt personaje puțin cunoscute. Ultimul a fost și pârcălab de Neamț împreună cu un Petrașco⁴³, la fel de obscur. Toma Berheci și Burciul, pârcălabii de Roman, sunt ceva mai cunoscuți. Primul vine, în orice caz, dintr-o familie cu oarecare prestigiu⁴⁴. Fiul lui Lupe Berheci, era căsătorit cu Anghelina, fiica lui Andreica Șeptilici. Logofăt al doilea la Lăpușneni⁴⁵, până la venirea lui Ioan Golia a „învățat“ și în actele lui Ioan vodă (la 19 august 1572)⁴⁶. La Petru a mai fost și pârcălab de Neamț (1576)⁴⁷, pentru ca apoi să dispară, poate și din cauza vârstei. Burciul (sau Borcea) a fost și comis, între 1576 și 1578. Cum a alternat

³⁰ *Ibidem*, p. 36.

³¹ *Ibidem*, p. 36.

³² Însemnarea tergală a „mitropolitului Teofan pe un Tetraevanghel răscumpărat la Liov: „și chinuindu-l Iancul voievod, nefiind vinovat, în sfârșit i-a tăiat capul etc“(Ștefan Berechet, *Documente slave de prin arhivele ruse*, București, 1920, p. 9-10). Curios, S. Zotta nu a cunoscut această însemnare, crezând că Ioan Golia a murit pe la 1584 ! (*op. cit.*, p. 27), revenind asupra problemei mai târziu.

³³ *Idem*, XV, II, p. 169.

³⁴ *Idem*, XVI, III, p. 74-123; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 319.

³⁵ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 44-123.

³⁶ *Ibidem*, p. 10-36.

³⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 293-294.

³⁸ *Ibidem*, p. 299-300.

³⁹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 199, 456.

⁴⁰ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 299-300.

⁴¹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 44-100.

⁴² *Ibidem*, p. 44-96.

⁴³ *Ibidem*, p. 44, 57, 87.

⁴⁴ Șt. S. Gorovci, *Urecheștii model de ascensiune socială*, în AILA Iași, XXIX, 1992, p. 503.

⁴⁵ *D.I.R.*, XVI, A, II, p. 34.

⁴⁶ *Idem*, XVI, III, p. 8. Primul document contrasemnat de Ioan Golia este din 5 octombrie 1572 (*Ibidem*, p. 9).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 65, 67, 68, 70, 71, 93.

mereu cu un Popescu, ne putem întreba dacă nu este vorba, în realitate, de același personaj, un Burciul Popescu⁴⁸.

Slăvilă a fost, ca și Murgul și Bilăi, unul din cei care l-au trădat, la Cahul, pe Ioan vodă, trecând, în ajunul bătăliei, la Petru⁴⁹. Portar al Sucevei și (deci) hatman până la 22 februarie 1578⁵⁰, îl mai găsim menționat de două ori, ca mare vornic al Țării de Sus⁵¹, pentru ca ulterior să dispară. Pârcălabul de Orhei, Negrilă - poate o rudă a hatmanului Simeon Negrilă, cel implicat în complotul de la începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu⁵² - apare în sfat doar două luni (martie - mai 1575)⁵³.

Un Gavril mare spătar (1575 - iulie 1578)⁵⁴ apare simultan cu Gavril pârcălab de Hotin⁵⁵; un al treilea, care apare la 20 iulie 1577⁵⁶, fiind un personaj celebru: marele logofăt al Lăpușnenilor.

Probleme ridică Iani vistierul. Aflat în această dregătorie și la Ioan vodă și, cu unele întreruperi, în ambele domnii ale lui Petru, a fost și comis la Iancu Sasul. Să fie celebrul Iani Cantacuzino, legat ulterior și de Mihai Viteazul sau, mai curând, Iani Calughera, grec din Pagoniana, cel căsătorit cu o Elisaftha⁵⁷ ?

Iurașcu Vartic, marele paharnic, greu de deosebit de fratele Ionașcu, vine dintr-o familie cu greutate. Tatăl, Petru Vartic, a fost dregător (hatman) al Rareșeștilor⁵⁸. Iurașcu a mai fost și pârcălab de Hotin. Una din fiicele sale, Anghelina, a fost îngropată la Galata, în schimbul unei danii către mănăstire⁵⁹, acesta sugerând și apropierea strânsă de Petru Șchiopul. În orice caz, Iurașcu i-a supraviețuit fratelui, o dată ce dania respectivă, satul Malitinți din ținutul Cernăuților, a slujit și pomenirii lui Ionașcu. La 7 mai 1586, Vasilca, văduva lui Iurașcu, răscumpără satul⁶⁰. Ionașcu apare ultima dată menționat la 6 ianuarie 1583 ca mare vornic al Țării de Jos⁶¹, deci cei doi au murit într-un interval destul de scurt, în a doua domnie a lui Petru.

Stolnicul Nicola Hrisoverghis, Nicola „Românul” la N. Iorga, unul din intimii lui Petru ar fi rămas alături de el până la sfârșit, cum credea marele istoric⁶². Un Nicola l-a slujit și pe Iancu Sasul, ca portar al Sucevei⁶³ și, după o ultimă mențiune ca pârcălab de Roman, în 1584⁶⁴, dispare și el din sfat. N. Stoicescu credea că ar fi vorba de două personaje distincte: un mare spătar și un pârcălab de Neamț⁶⁵. În realitate, întâlnim doar la 14 martie 1583, simultan, un Nicola pârcălab de Hotin și unul de Roman, nici unul ca pârcălab de Neamț⁶⁶.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 67, 68, 70, 71, 76, 77, 80, 81, 84, 85.

⁴⁹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 160.

⁵⁰ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 44-93.

⁵¹ La 19 august și 21 septembrie 1579 - ultimul sfat al lui Petru vodă (*Ibidem*, p. 120, respectiv, p. 123).

⁵² Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 100 și urm.

⁵³ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 44, 46, 48, 50.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 44-100.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 57-93.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁵⁷ Ne putem întreba și dacă Iane, vistierul lui Petru, este același cu Iane comisul lui Iancu; mențiunile ca vistier (*Ibidem*, p. 10 etc.).

⁵⁸ N. Iorga îl credea de origine armeană (*op. cit.*, p. 158).

⁵⁹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 319.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 199.

⁶² Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. XXX.

⁶³ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 180, 181, 183, 186.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 246.

⁶⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 321.

⁶⁶ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 202.

Nu știm dacă alt pârcălab de Roman, Sava⁶⁷, este același cu stolnicul ultimilor ani de domnie ai lui Petru (1587-1591)⁶⁸.

Evident, în timp, apar figuri noi. Un Lupu (Luca) Stroici, de pildă, personaj celebru mai apoi, încă tânăr în această epocă, venea cu argumentul unor studii solide din Transilvania, poate la Bistrița, sub îndrumarea tatălui, Ioan Stroici, cămăraș de Rodna în anii Rareșeștilor⁶⁹. Vistier în 1579⁷⁰, ajunge mare logofăt la Iancu Sasul, fiind păstrat ca atare și de Petru⁷¹. Este posibil ca marele vistier din 1579 să fi fost, totuși, Ioan Stroici⁷², dar în acest caz, apare întrebarea cum a ajuns fiul Luca direct mare logofăt – al doilea om în stat – fără a parcurge vreo treaptă intermediară din *cursus honorum*.

Cei trei (sau patru ?) Gheorghe apar în sfat (firește) fără nume de familie, care ar da un indiciu de identificare. La 22 februarie 1579 apar însă, simultan, Gheorghe mare logofăt și Gheorghe vistier. Despre ultimul, N. Iorga credea că este vechiul Jurjea, vistierul lui Bogdan Lăpușneanu⁷³. Gheorghe logofătul ar putea fi soțul Alexandrei, sora lui Petru, deci cumnat cu domnul și alături de el până la sfârșit. Evident, acesta este sigur diferit de Gheorghe pârcălab de Hotin la Iancu Sasul.

O altă figură interesantă a fost și Condrea Bucium, ceașnic la Ioan vodă⁷⁴ și pârcălab de Orhei la Petru (1575-1578)⁷⁵. Se observă că a ocupat acest post exact în punctul culminant al agitațiilor căzăcești dar, mai norocos decât predecesorii săi, îl aflăm, în aprilie 1579, pârcălab de Neamț⁷⁶. Adevărata ascensiune o începe sub Iancu Sasul la care ajunge mare vornic al Țării de Jos⁷⁷, redevenind pârcălab la Petru⁷⁸. Din nou mare vornic în ultimii ani ai acestuia, a fost unul din puținii care rămâne în dregătorie și la Aron Tiranul⁷⁹.

Melentie Balica, pe care N. Iorga îl confundă cu fiul său Isac⁸⁰, a fost și el unul din boierii ce și-au început *cursus honorum* la domnia lui Petru. Ceașnic (1576-1578)⁸¹ și apoi portar al Sucevei (din 1579)⁸², a păstrat această ultimă dregătorie și la Iancu Sasul⁸³ și, parțial, în a doua domnie a lui Petru⁸⁴. Tatăl, Gherghina Buzescu, pitar în Țara Românească, a fost căsătorit cu Maria, fiica lui Petru Rareș. Au rezultat, în afara lui Melentie, alte două fete – Elena și Elisafra – măritate cu Ioan Stroici și, respectiv, cu Dumitru Barnovschi, Luca Stroici și viitorul domn Miron fiind deci nepoții lui Melentie. Cum Gherghina a murit de timpuriu, Maria Rareș s-a recăsătorit cu Ioan Moghilă logofăt, și el la a doua căsătorie. Din prima îi avea Toader, pe Ana-Șcheauca și pe Greaca, din

⁶⁷ *Ibidem*, p. 74, 100.

⁶⁸ Un Sandul Sava apare ca stolnic în sfatul lui Alexandru Lăpușneanu, în 1560 (*D.I.R.*, XVI, A, II, p. 152), dar este puțin probabil să fie același cu cel din 1587-1591 (*Idem*, III, p. 341 și urm).

⁶⁹ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 205, nota 38.

⁷⁰ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 106.

⁷¹ *Ibidem*, p. 132.

⁷² Șt.S. Gorovei, *op. cit.*, p. 504-505 (arborele genealogic).

⁷³ N. Iorga *op. cit.*, p. 158.

⁷⁴ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 10 și urm.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 106.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 133 și urm.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 241.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 341 și, respectiv, *idem*, IV, p. 40.

⁸⁰ N. Iorga *op. cit.*, p. 180.

⁸¹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 74, 76, 77, 80; 82, 84, 96, 100.

⁸² *Ibidem*, p. 106 și urm.

⁸³ *Ibidem*, p. 133 și urm.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 133 și urm.

a doua, deci cu Maria, pe Ieremia, Simion și Gheorghe. Aceștia au fost nu doar frați după mamă cu Melentie dar și cumnați, pentru că acesta s-a căsătorit cu Ana-Șcheauca, sora sa vitregă⁸⁵. Ctitor, pe la 1583-1586, al mănăstirii omonime din marginea Iașilor (actuala Frumoasa) o va închina metoh mănăstirii de pe Muntele Sinai. Această aplecare spre cele sfinte a fost, se pare, cauzată de o rană gravă, căpătată în cursul unei lupte cu cazacii, în toamna anului 1582. De altfel, spre sfârșitul vieții, el pare să se fi călugărit, Al. I. Gonța crezând că Melentie ar fi fost tocmai numele de monah, cel de mirean fiind Leonte⁸⁶. Se pare că a fost o decizie de ultimă oră, identică cu cea a lui Alexandru Lăpușneanu, odată ce, murind la începutul lui august 1586⁸⁷, apare încă menționat în sfat, la 26 februarie a aceluiași an⁸⁸. Oricum, personaj de prim rang, Melentie (Leonte ?) Balica a fost, alături de domn însuși, un alt muntean bine implantat în Țara Moldovei.

Încolo, după expresia lui N. Iorga – „tot oameni de improvizatie, ridicați din nimic, Burtea, Cocora, Pojoca, Popăscul”⁸⁹. Acestor personaje obscure le-am mai putea adăuga un Cămărzan, Pațea sau Casin. Cum primii doi au fost pârclabi de Orhei, bastionul din calea cazacilor, le putem deduce oarecum soarta.

Prezențe efemere în sfat au avut și un Dumitru postelnic (poate cel din vremea lui Alexandru Lăpușneanu) sau Stoica comis, ambii doar câteva luni, în 1575⁹⁰.

Relativ la sfatul primei domnii a lui Petru vodă, să observăm, deocamdată, că această manieră de prezentare a marilor dregători poate să pară seacă, nesemnificativă - o simplă alăturare de fișe biografice. Din păcate (sau, mai curând, din fericire!) se pare că au lipsit cu desăvârșire „partidele”, grupările boierești, care au făcut viața amară atâtor predecesori ai lui Petru. Atunci când un raport venețian, din 1574, afirma că „moldovenii nu vor să se supună lui Petru, pentru că nu e din neamul lor, ci e frate cu Alexandru, domnul Munteniei”⁹¹, prin oponenți am fi tentați să-i înțelegem, ca de obicei, pe boieri. Să nu uităm, însă, că mulți dintre aceștia trecuseră de bună voie de partea lui Petru chiar în cursul războiului din vara lui 1574. De asemenea, timpul lui Ioan vodă a însemnat și o oarecare „democrație” și este foarte posibil ca opoziția amintită să fi fost una realmente populară.

Este greu de detectat, în rest, o opoziție a marii boierimi. Ocazii au fost; să nu uităm că din vara lui 1577 a început caruselul expedițiilor căzăcești. O eventuală nemulțumire a boierimii (sau măcar a unei grupări) ar fi aruncat-o, logic, în brațele unuia din „domnișori”. Că nu a fost așa se vede și din aceea că un Ioan Potcoavă nu a putut în, este drept foarte scurtul lui răstimp de stăpânire, să încropească un sfat domnesc. În singurul document rămas de la el, o întăritură pentru mănăstirea Bistrița, în loc de marele logofăt, cum era firesc, a „învățat” Burlă hatmanul⁹².

O singură excepție aici, Vasile Bălțatul, fost logofăt, soțul Chiajnei, fiica lui Alexandru Lăpușneanu, cel care „...s-a închinat aceluia lotru, Crețul, și a ieșit din țara domniei mele <a lui Petru> și nu i-a fost de ajuns cât rău a făcut

⁸⁵ Șt.S. Gorovei, *op. cit.*, p. 504; Al.I. Gonța, *Mănăstirea Balica din Iași – o ctitorie din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești din Țara Românească*, în „*Studii de istorie medievală*”, Iași, 1998, p. 246-247.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 246.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 248.

⁸⁸ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 303-304.

⁸⁹ N. Iorga *op. cit.*, p. 180.

⁹⁰ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 44 și urm.

⁹¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, VIII, p. 179; *idem*, XI, p. XXXVIII; N. Iorga, *op. cit.*, p. 159.

⁹² *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 91-92.

cu Crețul, ci s-a ridicat și cu Ivan, fratele Crețului și au venit cu mulți lotri cazaci, căci și aceștia au fost asupra domniei mele și asupra țării domniei mele; astfel, destul rău au făcut țării domniei mele și însuși Bălțatul a pierit cu acești lotri⁹³. Oricum, Vasile Bălțatul nu făcuse parte din sfat, el trebuind să fi fost logofăt al doilea sau al treilea.

În orice caz, primul sfat de după tulburările pricinuite de frații Potcoavă, cel din 22 februarie 1578, a fost aproape neschimbat⁹⁴.

Să arătăm, iarăși, că Iancu Sasul a considerat necesar să schimbe aproape din temelii sfatul domnesc, considerându-i, probabil, pe vechii boieri prea atașați de predecesorul său. Chiar dacă unii au rămas (cinci), nu-i mai găsim în aceleași dregători. Melentie Balica a fost singurul rămas în „post” – portar al Sucevei. Există, ce-i drept, două „promovări” spectaculoase – Luca Stroici, ajuns din vistier mare logofăt și Condrea Bucium, din pârcălab de Orhei, mare vornic de Țara de Jos – dar în rest, nume noi⁹⁵.

Cei aproape doi ani și jumătate de domnie ai lui Iancu Sasul (decembrie 1579-august 1582) conțin, fără îndoială, multe elemente interesante. Desigur că „influența occidentalismului” din al său „nou și interesant divan”⁹⁶ a fost mult exagerată de N. Iorga. Chiar dacă, așa cum arătam mai sus, Iancu vodă a remaniat, într-adevăr, sfatul puținii străini pătrunși acum nu vin din Apus ci din Levantul prin excelență oriental. Am putea vorbi, așadar, mai curând de un început de penetrație levantină care, vizibil și la Petru⁹⁷, are acum ecouri și în componența sfatului.

Figura care se impune acum este cea a lui Bartolomeo Brutti, noul mare postelnic. Prezența sa aici este, firește, o răsplată pentru ajutorul dat lui Iancu la obținerea tronului; originea și cariera sa sunt binecunoscute⁹⁸. Ceva probleme ridică Bernat (Bernarea), desigur un Bernard; un sas⁹⁹, sau poate un venețian (Bernardo Borisi ?)¹⁰⁰, în orice caz, pârcălab de Neamț alături de grecul Nicola¹⁰¹. Iani, probabil Calughera, nu este o noutate, el venind, cum arătam, de la domnia lui Ioan vodă. În sfârșit, de la 8 decembrie 1581, apare și un nou spătar, Filip¹⁰². Este vorba de fiul Mariei Paleolog, soția domnului, deci un fiu vitreg al lui Iancu¹⁰³.

Restul boierilor noi erau autohtoni: Luca Stroici mare logofăt, Iurescul vornicul Țării de Sus, Ion Solomon vistier, fără a-i mai pomeni pe pârcălabi. N. Iorga arăta convingător că trebuie să fi fost mai ales tineri pe care Iancu a știut să-i câștige¹⁰⁴.

⁹³ *Ibidem*, p. 95.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 93.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 133.

⁹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 190.

⁹⁷ Petru s-a folosit de unele elemente străine în administrație, obligat la aceasta de marile datorii contractate la cumpărarea tronului. În prima domnie, de pildă, medicul său de curte, Solomon Aschenazi, controla strângerea dijei (Al.I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 162).

⁹⁸ Evoluția sa, la V. Apostolescu, *Un aventurier apusean la curtea lui Petru Șchiopul: Bartolomeo Brutti*, în AIIA, XVIII, 1981, p. 567-574.

⁹⁹ Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 191.

¹⁰¹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 133.

¹⁰² *Ibidem*, p. 180.

¹⁰³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 190 și 191.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 191.

În schimb, a „izbutit“ să-i nemușumească pe ceilalți. Este posibil ca decimarea vechii boierimi – „prealabila curățire cu barda călăului“¹⁰⁵ – să fie iarăși o exagerare. Opoziția ce se constituie acum pare mai puțin afectată de goana după numerar a domnului, căreia i-a căzut victimă, se pare, Ioan Golia, cât, mai curând de puțină aplecare spre „pravoslaviie“, subliniată în două rânduri de cronicar¹⁰⁶.

Sigur este că boierii își reiau vechile tactici: „protestul prin pribegie“, care nu este, iată, împrumutat de la munteni, cum afirma Gh. I. Brătianu¹⁰⁷ – dar și jalbele la Poartă¹⁰⁸. Cei care au pribegit – Movileștii și ruda lor, hatmanul Balica – au folosit pretextul sfîntirii proaspetei lor ctitorii, Sucevița, antrenând cu acest prilej în fugă și pe primii doi prelați ai țării – mitropolitul Teofan și episcopul Rădăuților, Gheorghe Movilă¹⁰⁹.

Căderea lui Iancu s-a datorat însă mai puțin jalbelor boierești, cât propriilor imprudențe în politica externă. Relațiile încordate cu Polonia, apropierea de Austria, unde își pregătea fuga, fiind dată în vileag la Poartă de Christofor Dzierzek¹¹⁰ – dar și schimbarea de dispoziție a lui Sinan pașa, protectorul lui Iancu, au condus, la sfârșitul lui august 1582, la mazilirea sa. Petru, aflat tot acest răstimp în exil la Alep, este rechemat și, la 13 septembrie¹¹¹, pleacă spre țară, ajungând în Iași la 17 octombrie¹¹².

Cronicarul descrie foarte succint și plastic această reîntoarcere: „auzind deci pribegii care erau fugiți pîntr-alte țări de nevoia Iancului-vodă, cu dragoste s-au reîntors la domnul său, Pătru-vodă. Pre carii i-au miluit iară cu boierile lor“¹¹³.

Într-adevăr, nu mai putem vorbi acum de o remaniere a sfatului cât, mai curând de o restaurație. Este drept, echilibratul domn a știut să păstreze și elementele de valoare provenite de la predecesor. Astfel, Luca Stroici a ocupat, în continuare, înalta dregătorie de mare logofăt. Condrea Bucium a rămas și el, un timp, mare vornic al Țării de Jos¹¹⁴. Uimitoare, la prima vedere, pare păstrarea lui Bartolomeo Brutti dar, se pare, aceasta a fost una din condițiile impuse de Sinan, cu care se înrudea¹¹⁵.

A doua domnie a lui Petru a însemnat, însă, în primul rând, începutul ascensiunii Movileștilor. A fost, desigur, o răsplată pentru atitudinea lor din vremea lui Iancu Sasul. În fapt, primul sfat al lui Petru, la 6 ianuarie 1583, este martor la o întărire în favoarea Suceviței, implicit, un act de favoare pentru această familie¹¹⁶. Interesant este că în lista martorilor lipsește vornicul Țării de Sus, iar Ieremia, ce apare la începutul documentului ca „rugător“, este

¹⁰⁵ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. XLVII.

¹⁰⁶ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 170-171.

¹⁰⁷ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 146.

¹⁰⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 170-171.

¹⁰⁹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. L; Șt. Berechet, *op. cit.*, p. 9-10.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. XLIX.

¹¹¹ *Ibidem*, p. XLII.

¹¹² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 173.

¹¹³ *Ibidem*; aceeași idee – „...cu toții l-au așteptat cu bucurie și boierii pribegi încă au venit și i-au boierit pe toți cu boierile lor“, la Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1984, p. 82.

¹¹⁴ De fapt, exact două luni: 14 martie – 15 mai 1583 (*D.I.R.*, XVI, A, III, p. 202, 204, 207, 211, 213, 214, 217, 219); va reveni în august 1584 (*Ibidem*, p. 341 și urm).

¹¹⁵ Raportul bailului Paolo Contarini la doge, din 15 septembrie 1582, arată că Petru a plecat spre Moldova avându-l chiar în suită pe Brutti (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, II, București, 1930, p. 230); în privința condiționării domniei de atitudinea față de Brutti, și la V. Apostolescu, *op. cit.*, p. 567-568 și D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în AIIA, X, 1973, p. 37.

¹¹⁶ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 198-200.

desemnat cu titlul de vornic. Dacă el ar fi ocupat dregătoria respectivă, nimic nu era mai firesc decât absența sa ca martor. La 14 martie 1583, vornic al Țării de Sus este însă Condrea Bucium¹¹⁷, pentru ca, la 6 august, vornici să fie Vartic (Ionașcu) și Ieremia Movilă¹¹⁸ ! De aici încolo Ieremia a ocupat, neîntrerupt, această dregătorie, până la 16 martie 1591, când îl aflăm tot vornic, dar al Țării de Jos¹¹⁹, aceasta până la părăsirea țării, împreună cu domnul, la sfârșitul lui august 1591.

Gheorghe Movilă a reocupat, firesc, scaunul episcopal al Rădăuților, pentru ca, după retragerea lui Teofan II¹²⁰, în 1587, să devină mitropolitul țării.

Mai puțin lămurită este situația celorlalți doi frați. Simion era doar aprod în documentul amintit, din 6 ianuarie 1583¹²¹. Când relatează exodul boierimii, din 1591, Grigore Ureche amintește de „Stroici logofătul cel mare, Iremiia Movilă vornicul și frati-său Simion paharnicul, carii mai apoi amândoi au căzut la domnie și fratele lor Toader spătariul...”¹²². Or, paharnic (ceasnic) la a doua domnie a lui Petru a fost, aproape tot timpul, (un) Gheorghe, exceptând ultimele două luni când apare (un) Vasile (aprilie-iunie 1591)¹²³. De asemenea, spătari au fost Stan, Bârlădeanul și Nădăbaico. Rezultă că frații Simion și Toader au fost, cel mult, dregători de rangul al doilea, care nu aveau acces în sfat.

O carieră mai mult decât interesantă a avut-o Andrei (Corcodel). Menționat prima dată ca pârcălab de Hotin (14 ianuarie 1584)¹²⁴, el a urcat rapid scara onorurilor. După o scurtă trecere la pârcălăbia de Neamț (ianuarie-martie 1576), de la 11 aprilie 1586 a devenit portar al Sucevei și hatman în locul lui Melentie Balica¹²⁵. În ultimele luni de domnie ale lui Petru, Andrei a fost mare vornic al Țării de Sus¹²⁶, pentru a redeveni hatman în sfatul lui Aron Tiranul¹²⁷. Există aici o oarecare neconcordanță, deoarece Grigore Ureche îl trece printre boierii care l-au însoțit pe domn în exil¹²⁸. Probabil o eroare a cronicarului, odată ce acolo apare drept „Andrei hatmanul” și știm că din 16 martie era vornic al Țării de Sus. La 7 mai 1593 era prezent la Constantinopol, când Andronic Cantacuzino îl informa pe Petru despre eforturile făcute pentru readucerea sa pe tronul Țării Moldovei¹²⁹. Pe malul Bosforului l-a cunoscut însă pe Mihai Viteazul care l-a luat cu el în Țara Românească, probabil chiar la îndemnul lui Andronic¹³⁰. Și astfel, fostul hatman moldovean a ajuns mare logofăt în sfatul domnului unificator (în răstimpul 2 octombrie – 14 decembrie 1594). Amestecat probabil în complotul de

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 202.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 227; să remarcăm, în privința lui Ionașcu Vartic o anumită neconcordanță: aminteam anterior despre recuperarea satului Malitinți de către văduva lui Iurașco Vartic, ce fusese daniel către mănăstirea Galata și pentru pomenirea fratelui Ionașcu. Documentul este datat 7 mai 1586, dar între 8 aprilie – 8 mai 1587 și între 2 martie – 6 mai 1590, Vartic, care nu poate fi decât Ionașcu, re apare ca vornic al Țării de Sus. În plus, cunoaștem împrejurările morții sale, la 1594 (*D.I.R.*, XVI, A, IV, p. 117).

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹²⁰ Al.I. Ciurea, *Șirul mitropoliților Bisericii Ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice*, în vol. „Credință și cultură în Moldova”, II, Iași, 1996, p. 61.

¹²¹ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 198.

¹²² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 177.

¹²³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 306.

¹²⁴ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 11.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 313; în calitate de hatman a luat măsuri pentru stărpirea hoșilor din munții de la granița cu Transilvania, la 9 și 13 iulie 1584 (Al.I. Gonța, *op. cit.*, p. 168).

¹²⁶ *D.I.R.*, XVI, A, IV, p. 11.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 40.

¹²⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 177.

¹²⁹ *D.I.R.*, XVI, A, IV, p. 82-83.

¹³⁰ Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, III, *Studii cu privire la Mihai Viteazul (1593-1601)*, București, 1997, p. 411.

la sfârșitul verii lui 1596 a fost însă executat de Mihai¹³¹. Acesta i-a confiscat averile căci o aflăm pe soția Todosia (Tudosca Hâra) pârându-se, la 7 mai 1597, la Suceava, în fața lui Ieremia Movilă, cu Drăghici Bogza logofăt, pentru două sate. Todosia, nepoata lui Luca Stroici – cel care contrasemnează actul – a pierdut procesul¹³², ceea ce, în treacăt fie spus, pune într-o lumină frumoasă dreptatea care se făcea pe atunci la judecățile domnești.

Andrei Corcodel nu este singurul boier care a ocupat dregătorii în ambele țări, în acea vreme. Primul, de fapt, a fost Ivan Noroceă din Răzvad, cel în care N. Stoicescu vedea „una din cele mai interesante figuri din istoria politică a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea”¹³³.

Căsătorit cu Stana, fiica lui Mircea Ciobanul și a Chiajnei¹³⁴, Ivan Noroceă a avut o carieră strălucită în Țara Românească. Mare postelnic (1561-1564) și apoi mare logofăt (1564-1568), a rămas credincios cumnatului său, Petru cel Tânăr, și după mazilirea acestuia¹³⁵. La venirea pe tron a lui Alexandru-Mircea, pribegea în Transilvania, unde a rămas aproape două decenii. Bine „implantat” și acolo, și-a căsătorit o fiică, Zamfira, cu Petru Racz, apoi cu Ioan Balinlitt și a cumpărat sau a primit moșia Cetea, lângă Orăștie, unde a locuit cu fiul său Petru¹³⁶. Dar marea „lovitură” a dat-o cu cealaltă fiică, Velica, pețită de Petru vodă pentru nepotul și fiul său adoptiv Vlad, fiul lui Miloș.

Nunta Velicăi cu Vlad, din vara anului 1587, a fost mai mult un act politic, marcând împăcarea celor două ramuri ale familiei domnitoare muntene: descendenții lui Mihnea cel Rău și cei ai lui Radu cel Mare¹³⁷. Desfășurată cu mare pompă la Tecuci, ceremonia a prilejuit întâlnirea dintre Petru și nepotul său Mihnea, domnul Țării Românești, alte solii venind din Transilvania – însuși cancelarul Ștefan Josica și Gaspar Kornis – și chiar de la Poartă – ceașul Mustafa „Lungul”¹³⁸. Rămasă de pomină și în analele Moldovei – „aceată veselie au fostu la Tecuciu”! – petrecerea, intercalată de cronicar între două relatări ale incursiunilor căzăcești¹³⁹, a durat mai bine de două luni¹⁴⁰.

Căsnicia, însă, nu a durat prea mult. La 6 august 1589, Vlad, pentru care unchiul și tatăl adoptiv, Petru vodă, cumpărase scaunul Țării Românești, murea otrăvit la Constantinopol. Autorul moral al faptei a fost, probabil, Mihnea – celălalt nepot și deci vărul lui Vlad – care a izbutit astfel să-și salveze scaunul domnesc¹⁴¹. Situația este cel puțin ciudată și vine în contradicție dacă nu cu caracterul lui Mihnea – care nu era tocmai la prima ispravă de acest gen,

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² D.I.R., XVI, A, IV, p. 162-163; Șt.S. Gorovei, *op. cit.*, p. 506. În plus, Todosia nu reușea să recupereze nici 6 000 de taleri împrumutați lui Mihai Viteazul (Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 411).

¹³³ N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, extras din AIIA, XI/1974, p. 252.

¹³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 226-227.

¹³⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 252-253; N. Iorga, *Un pact de familie și o nuntă domnească*, în ARMSI, s. III, XII, 1932, p. 29.

¹³⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, București, 1937, p. 227.

¹³⁷ De fapt, două ramuri ale aceleiași linii principale, cea a Drăculeștilor – Vlad Țepeș, tatăl lui Mihnea cel Rău, străbunicul lui Petru și, respectiv, Vlad Călugărul, bunicul lui Mircea Ciobanul, erau fiii lui Vlad Dracul (St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 30).

¹³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 227.

¹³⁹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 175-176 (bazat, probabil, pe amintirile tatălui său, Nestor).

¹⁴⁰ Scrisoarea lui Pascal de Marini Poli la Marioara Vallarga – la 2 iulie, Mihnea nu se întorsese încă! (N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în ARMSI, s. II, XVIII, 1895-1896, p. 72).

¹⁴¹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXVII.

dacă ne gândim la soarta lui Petru Cercel – cel puțin cu firea lui Petru, atât de departe de duplicitate¹⁴².

Velica s-a consolat relativ repede, măritându-se cu Fabio Genga, favoritul lui Sigismund Báthory¹⁴³, ajungând în final iubita lui Mihai Viteazul! Tatăl, convins probabil de Petru vodă, a trecut în Moldova unde îl aflăm, de la 24 aprilie 1589, până la 2 martie 1590, pârcălab de Neamț¹⁴⁴, iar de la 16 martie 1591 pârcălab de Roman¹⁴⁵. Nu l-a urmat pe ocrotitorul său în exil și, la 25 decembrie 1591, îl găsim în primul sfat al lui Aron vodă ca mare vornic al Țării de Sus¹⁴⁶. A mai fost și hatman, tot la Aron¹⁴⁷, pentru a trece din nou în Transilvania unde îl aflăm amestecat în căderea lui Balthazar Báthory. După execuția acestuia, la 11 septembrie 1594, Sigismund s-a simțit obligat să-l răsplătească pe neliniștitul boier¹⁴⁸. A ajuns, în final, în Țara Românească, devenind mare vornic la Mihai Viteazul și a participat cu vitejie la luptele cu otomanii, inclusiv la Călugăreni. Ultima mențiune în sfatul muntean datează din 3 februarie 1597¹⁴⁹. Dacă îi recapitulăm cariera – să recunoaștem, fabuloasă - observăm că am trecut cu el prin aproape jumătate de veac de istorie românească.

Pentru că a fost vorba de nunți domnești, să o amintim și pe aceea de la sfârșitul aceluia extraordinar an, 1587. Astfel, în decembrie, domnița Maria, fiica lui Petru vodă și a Mariei Amirali, s-a măritat cu Zotu Tigara, un greco-albanez din Epir¹⁵⁰. Din acest ginere Petru și-a făcut, nu un spătar, cum a crezut N. Iorga¹⁵¹, ci un pârcălab de Hotin. Apare în această dregătorie și, implicit, în sfat, relativ târziu, la 15 mai 1589¹⁵², și atunci doar pentru trei luni – până la 24 august¹⁵³. Îl mai găsim menționat o singură dată, în același post, la 16 martie 1591¹⁵⁴. Aceasta pentru că Zotu era desigur, mai aplecat spre negustorie decât spre onoruri și, în consecință, era mai mult pe drum. Acest „om de afaceri“ a găsit totuși timp să fie ctitor la Hlincea¹⁵⁵ și îl vom afla, mai târziu, amestecat în urâta afacere din jurul moștenirii lui Petru vodă.

Rămânând în sfera familiei, îl putem „recupera“ acum, cu oarecare certitudine, și pe Gheorghe, nepotul de soră a lui Petru, paharnic (1583-1589)¹⁵⁶ și apoi hatman (1590-1591)¹⁵⁷. Îl vom regăsi în exilul tirolez, alături de domn și de fiul acestuia, Ștefan.

Cum foarte numeroșii „Gheorghe“ din sfatul primei domnii s-au mai rărit în cea de-a doua, mergând din aproape în aproape și observând că Gheorghe paharnicul de mai sus este simultan cu un altul, pârcălab de Hotin, în sfatul de la 30 august 1584¹⁵⁸, se pare că am mai „izolat“ pe unul dintre ei. Gheorghe

¹⁴² Interesant este că la 3 mai 1590, deci la aproape un an de la derularea tragediei, Vlad reapare ca martor la o danie a lui Petru, dar este desigur o eroare la citirea datei (*D.I.R.*, XVI, A, III, p. 456).

¹⁴³ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 377.

¹⁴⁴ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 418.

¹⁴⁵ Idem, IV, p. 11.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 40.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 80.

¹⁴⁸ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 377.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 376-377.

¹⁵⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 228.

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 423.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 424, 426, 431, 434, 437, 438, 441, 444.

¹⁵⁴ Idem, IV, p. 11.

¹⁵⁵ N. Iorga, *Întoarcerea unei pribege: doamna Maria Minio*, în ARMSI, s. III, XII, 1932, p. 227.

¹⁵⁶ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 199.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 451 și Idem, IV, p. 11, 16, 17, 30.

¹⁵⁸ Idem, III, p. 262.

Lozonschi a fost și el un personaj de seamă al vremii: socrul lui Ieremia Movilă și tatăl Elisabetei, cea care a fost, fără îndoială, „una din figurile cele mai marcante în galeria doamnelor române” – expresia încununând frumoasa și exacta descriere a lui C. Gane¹⁵⁹.

Revenind la Gheorghe Lozonschi și judecând retroactiv, el ar putea fi atunci pârcălabul de Hotin din prima domnie a lui Petru (18 aprilie – 4 iulie 1578)¹⁶⁰ și cel al lui Iancu Sasul (20 martie 1580 - 28 iunie 1581)¹⁶¹.

Una din problemele cele mai chinuitoare ale lui Petru vodă, în această a doua domnie, au fost (iarăși) năvălirile cazacilor. Două epistole interesante, cu tangențe și asupra problemei în discuție – sfatul domnesc – pot completa tabloul acestei perioade.

Se știe că între 1583-1585 domnia în Țara Românească a lui Mihnea a fost întreruptă de cea a lui Petru Cercel. Aflată în exil la Rodos, Ecaterina Salvaressi, mama lui Mihnea, îi scria la Veneția, la 14 ianuarie 1584, Marioarei Vallarga, sora sa: „Ci nu te supăra deloc pentru nenorocirea care ne-a lovit, căci așa e obiceiul țării acesteia: când vreau să puie alt domn, scot pe cel dintâi și îl trimit aiurea, precum au făcut și cu Petru voievod, unchiul nepotului tău, și acuma află că domnește iarăși în Moldova. Și dacă întrebi și despre sora noastră, e bine și se află cu fetele ei la Constantinopol, dar bărbatul și ginerii sunt în Moldova cu cumnatul meu, domnul de care îți scriu”¹⁶².

Sora în discuție, Lucreția, avea într-adevăr trei fete cu Constantin Frangopulo. Ginerii erau Ioan de Marini Poli, soțul lui Esther, Pârvul clucerul, soțul Benettei, în sfârșit, Petru spătarul, cel al Păunei. O analiză rapidă a sfatului domnesc de după 1584 arată, la prima vedere, că Petru a avut discreția de a nu impune și Țării aceste rude prin alianță. Totuși, un fapt oarecum ieșit din comun petrecut (iar) în 1587 ar putea contrazice această aserțiune. Cronicarul l-a plasat chiar înaintea relatării nunții lui Vlad cu Velica: „ridicatu-sau o samă de cazaci ca niște lupi ce sântu învațați de-a pururea la pradă, de au intrat în țară și au prădat și multe bucate au luat de la ținutul Sorociei. Iară Pârvul pârcălabul Sorociei s-au îndemnat cu hânsarii și cu alții carii au vrut de bună voie și i-au ajunsu la Perieslavul. Acolo cazacii vrând să nu dea dobânda, moldovenii să scoată al său, tare războiul s-au făcut între dâșii și în doao zile bătându-i de abia au spartu pe cazaci. Mai apoi, dacă i-au biruit, pre toți i-au omorât, fără numai unul zic să fi scăpat; o samă vii i-au prins și i-au trimis la Petru vodă, pre carii i-au trimis la împărăție”¹⁶³.

Este posibilă o simplă coincidență, deși Pârvu este un nume rar la moldoveni. Oricum, acest frumos serviciu a fost „compensat” ulterior de mașinațiile lui Ioan de Marini Poli, care au întunecat ultimii ani de exil ai lui Petru.

Celălalt moment, legat tot de cazaci, s-a petrecut doi ani mai târziu. Astfel, în februarie 1589, la Constantinopol, se aflase despre fuga lui Petru în Muntenia datorită cazacilor, veniți - firește - iar cu un „domnișor” și care ar fi incendiat mai multe sate și chiar reședința domnească. Revenit rapid, domnul ar fi dispus decapitări de boieri și confiscări de bunuri¹⁶⁴.

¹⁵⁹ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, I, Iași, 1971, p. 140-141.

¹⁶⁰ *D.I.R.*, XVI, A, III, p. 96 și 100.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 133, 140, 152, 154, 158, 162, 165.

¹⁶² N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, p. 58.

¹⁶³ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 175.

¹⁶⁴ D. Ciurca, *op. cit.*, p. 38.

Lăsând la o parte că însăși firea lui Petru nu se potrivea cu asemenea măsuri, se poate observa că există, într-adevăr, între 20 decembrie 1588 și 24 aprilie 1589, o întrerupere relativ îndelungată a convocării sfatului, explicabilă tocmai prin evenimentele relatate. Dar sfatul de la 24 aprilie este aproape identic cu cel de la 20 decembrie¹⁶⁵, puținii dregători înlocuiți – un Bejan pârcălab de Roman sau Gavril pârcălab de Neamț – reapărând ulterior. Firește, nu putem verifica eventualele defecțiuni ale boierilor de rangul doi sau trei, dar chiar dacă ele au existat nu putem, încă odată, să nu punem la îndoială măsurile extreme amintite mai sus.

De altfel, ca și la prima domnie, problemele lui Petru vodă nu au venit din această direcție. Devotamentul castei boierești a fost o constantă a stăpânirii sale în Țara Moldovei, acesta verificându-se impresionant în împrejurările lui 1591.

Anul respectiv nu părea cu nimic mai deosebit decât cei de dinainte. Aceeași veșnică încordare polono-otomană pe tema cazacilor, același „etern” Christofor Dzierzek în drum spre Poartă pentru a calma spiritele, acum întovărașit și de Brutti¹⁶⁶. Și, desigur, pe când Dzierzek nu apucase nici să treacă Dunărea, aceeași cazaci în pradă, în aprilie, aducând cu ei și nelipsitul „domnișor” – un Lazăr, firește, și el un fiu al lui Ioan vodă¹⁶⁷. Situația era, fără îndoială, critică, dar cu nimic mai rea decât în perioada anterioară. De unde atunci neașteptata decizie a lui Petru vodă de a părăsi scaunul Țării?

Izvoarele din epocă, atât cele diplomatice cât și cele cronistice, sunt unanime: cauza acestui gest trebuie căutată în fiscalitatea exagerată practică de otomani. Era vorba, mai exact, de cereri suplimentare, peste obligațiile stabilite¹⁶⁸.

Pretextul a fost reluarea războiului cu Iranul, cauza reală fiind, de fapt, mazilirea marelui vizir Sinan și nevoia urgentă de numerar a succesorului său, Ferhad pașa¹⁶⁹. Chiar dacă Petru vodă dispunea de suficienți bani, temerile sale s-au legat de constituirea unui nedorit precedent¹⁷⁰.

Să nu uităm, iarăși, că Sinan rămăsese singurul sprijin la Poartă al domnului, în condițiile în care și nepotul Mihnea fusese mazilit și obligat să treacă la islamism. Îndepărtarea lui Sinan însemna pentru Petru și pericolul unei eventuale rechemări la Constantinopol unde ar fi putut împărtăși soarta lui Mihnea. La 24 septembrie 1591, într-o petiție către împăratul Rudolf al II-lea, Petru arăta limpede motivul fugii: abuzurile otomanilor și frica de turcire – pentru el și fiul său¹⁷¹.

Fapt este că după o încheiere extrem de minuțioasă a tuturor socotelilor administrative¹⁷², după ce a remis și ultimul tribut, Petru a trecut, la 19/29 august, în Polonia. Dacă gestul domnului, obosit, „îmbătrânit înainte de vreme”¹⁷³, poate fi, până la un punct, explicabil, uimitoare a fost atitudinea boierimii care l-a însoțit, într-un număr impresionant, în exil.

¹⁶⁵ D.I.R., XVI, A, III, p. 418 și, respectiv, 411. Interesant este că sfatul din 24 aprilie 1589 a fost convocat la Vaslui, ceea ce confirmă știrea privind arderea curții domnești.

¹⁶⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 144, 220-221, 252; *Idem*, XI, p. 220-221.

¹⁶⁷ *Idem*, III/1, p. 149 și *Idem*, XI, p. LXXIV. Privit până acum ca o personalitate extrem de energică doar în domeniul politic și militar, Ioan vodă trebuie reconsiderat în același sens – fără nici o ironie – și în cel sentimental.

¹⁶⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 177; R. Popescu, *op. cit.*, p. 84; Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 158-159 și 163, nota 324.

¹⁶⁹ *Idem*, XI, p. LXXIII.

¹⁷⁰ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 177.

¹⁷¹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXV.

¹⁷² Așteptat, în acest sens, încheierea anului financiar, la 15 august (Sf. Maria) – vezi *Ibidem*, p. LXXIV.

¹⁷³ *Ibidem*.

Au plecat, astfel, Luca Stroici marele logofăt și fratele său Simion, Ieremia Movilă, vornicul Țării de Sus și frații săi – Gheorghe, mitropolitul Țării, Simion și Toader, boieri de rangul al doilea – apoi Gheorghe hatmanul, Vasile paharnicul, Zotu Tigara pârcaľab de Hotin și fratele său Apostol, Gheorghe Hrisoverghi cămăraș, clericii Anastasie, egumen al Galatei, Teodosie Barbovschi, viitorul mitropolit și Adam preotul¹⁷⁴. Altor boieri de rangul doi și trei nu le mai cunoaștem numele.

Desigur, pribegia nu era cu totul necunoscută boierimii moldovene. Formă de protest sau măcar de elementară protecție, am văzut-o aleasă chiar de Movilești cu un deceniu mai înainte. Oricât s-ar încerca o apropiere a situațiilor¹⁷⁵ nu putem să nu observăm marile diferențe față de 1581. Iancu Sasul era atunci o realitate îngrijorătoare, acum, în 1591, nu se cunoștea nici măcar numele eventualului succesor al lui Petru¹⁷⁶. Să nu uităm apoi moșiile părăsite într-o vreme când numerarul era atât de rar, ca și tulburările serioase izbucnite printre țărani, previzibile, generate (și) de vidul de la conducere¹⁷⁷.

Explicația din cronica țării – „...boierii se temură a rămânea, să nu pață ca mai înainte cu Iancul vodă”¹⁷⁸ – este, încă odată, una *post-factum*, chiar dacă îl are ca autor moral probabil pe Nistor Ureche, contemporan cu evenimentele. Este adevărat că, până la urmă, prudența celor plecați s-a dovedit înțeleaptă, purtarea lui Aron vodă amintind-o bine pe cea a lui Iancu Sasul, determinând, un an mai târziu, un nou val de emigrări. Cei care au riscat și au rămas au plătit scump: Bartolomeo Brutti a sfârșit sugrumat în închisoare, în iunie 1592¹⁷⁹, Ionașcu (?) Vartic a fost ucis și el, pentru hicleie, „în munte”, în toamna lui 1594¹⁸⁰, în sfârșit, Condrea Bucium a fost și el executat, în 1592, fiind bănuít de complicitate cu orheienii răsculați¹⁸¹.

Revenind la soarta fugarilor, după un scurt tranzit prin Polonia, nu lipsit de unele incidente¹⁸², ei au trecut rapid în teritoriul imperialilor, prin munții Maramureșului, oprindu-se un timp la Satu Mare în așteptarea deciziei lui Rudolf al II-lea. Reamintim că, la 24 septembrie, Petru îi scrisese împăratului. Cerea un adăpost în Ungaria ori în altă parte a Austriei, sau măcar un pașaport pentru Roma¹⁸³.

Prevăzând fricțiunile pe care le va avea cu Poarta, Rudolf îl va refuza, iscăľind, totuși, la 14 octombrie, un pașaport pentru Roma. Primind învoirea, Petru s-a îndreptat spre Cașovia și apoi Tulln, pentru a ajunge la Viena, reședința arhiducelui Ernst, care îi va permite, până la urmă, rămânerea la Tulln, pe timpul iernii¹⁸⁴.

Aici, la 12/22 ianuarie 1592, Petru a redactat primul său testament. Grijile sale s-au îndreptat întâi către Irina „Botezata”, mama lui Ștefan, cu care se căsătorise în taină chiar înainte de a părăsi țara. Ți permitea să se mărite

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. LXXV; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 177; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 146.

¹⁷⁵ Aproximarea a fost făcută de Gh. I. Brătianu dar, este drept, de la „înălțimea” sintezei lucrurile se văd altfel (*Ibidem*, p. 146).

¹⁷⁶ Aron a fost numit abia la 22 septembrie și a plecat spre țară la 14 noiembrie (Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 750; Idem, III/1, p. 159).

¹⁷⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 249.

¹⁷⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 177.

¹⁷⁹ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 42; asasinarea lui Brutti a determinat mazilirea lui Aron, în iulie 1592.

¹⁸⁰ *D.I.R.*, XVI, A, IV, p. 117.

¹⁸¹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 179.

¹⁸² Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/2, p. 157; Idem, XI, p. 280.

¹⁸³ Vezi nota 164.

¹⁸⁴ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXVI-LXXVII.

din nou, dacă nu va prefera să se călugărească după moartea sa. Ștefan era dat în grija lui Gheorghe hatmanul, nepotul domnului, tot el urmând să administreze robii și casa. În sfârșit, Maria și soțul ei, Zotu, au fost oarecum lăsați la o parte, ei primind, se pare, suficient încă de la nunta lor, în decembrie 1587¹⁸⁵.

Momentul de slăbiciune care va fi determinat acest gest a trecut; de asemenea, furtuna diplomatică stârnită de turci, enervați de a le fi scăpat o asemenea pradă, părea să se fi stins în primăvara lui 1592¹⁸⁶. În martie, îmbunat probabil de noi daruri, împăratul i-a permis fostului domn să se așeze în posesiunile Casei de Austria¹⁸⁷.

Avatarurilor lui Petru pe acest pământ străin unde, de altfel, își va găsi și sfârșitul, sunt binecunoscute și, oricum, nu fac subiectul rândurilor de față. Interesează mai mult că o parte a boierilor pribegi – Luca și Șimion Stroici, frații Movilă - s-au retras în Polonia, unde aveau legături și prieteni¹⁸⁸. Un alt grup, format din Apostol Tigara, Gheorghe, Vasile ceașnicul și Gheorghe hatmanul a trecut în Veneția; lângă Petru, la Bozen, unde s-a stabilit în final, au mai rămas doar soția Irina, fiul Ștefan, Gheorghe Movilă, fiica Maria și soțul ei Zotu Tigara¹⁸⁹. Ulterior, Zotu pleacă și el la Veneția, cu toate rugămințile lui Petru.

De aici a ajuns la Moscova pentru a achiziționa blănuri și, în sfârșit, oricât ar părea de necrezut, s-a întors în Moldova, unde ajunge postelnic la Aron vodă¹⁹⁰ !

Așadar, la începutul toamnei lui 1592, acel „sfat domnesc în exil“ pare a se fi destrămat. În realitate, mulți dintre cei care, la prima vedere, par să-l fi părăsit pe fostul domn au acționat și în continuare în folosul său. Ne referim, desigur, mai mult la Movilești – de altfel, fostul și viitorul mitropolit Gheorghe Movilă a rămas, cum s-a văzut, lângă Petru – și la Stroicești, care, se pare, au fost cei mai apropiați și l-au prețuit sincer pe domn. De altfel, este posibil ca tocmai în sânul acestei grupări „poloneze“ să se fi născut gândul întoarcerii în scaun a lui Petru. Îngrijorați de veștile sumbre venite din țară, unde metodele lui Aron vodă au determinat, repetăm, un al doilea val de emigrări¹⁹¹, boierii de aici au încercat, într-o primă fază, să-l convingă pe fostul domn să vină în Polonia, unde avea oricum asigurate un domeniu și unele bunuri. În acest scop, Luca Stroici și Ieremia Movilă l-au vizitat, în decembrie 1593, la Bozen¹⁹².

În același timp, o grupare constantinopolitană, condusă de Andronic Cantacuzino și patriarhul Ieremia, acționa mult mai hotărât pentru revenirea lui Petru, cerându-i, tot în decembrie 1593, să vină la Adrianopol¹⁹³. Desigur, în privința celor de aici, nu ne putem face nici o iluzie. Era vorba prea puțin de devotament și mai mult de interes. Într-adevăr, cu un Mihnea turcit și un Petru pribeag „clientela Mirceștilor murea de foame“¹⁹⁴.

¹⁸⁵ Testamentul este reprodus în *ibidem*, p. 250-252.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. LXXVI.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. LXXVII; *Idem*, III/1, p. 162-163.

¹⁸⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 178.

¹⁸⁹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXVIII-LXXIX.

¹⁹⁰ *D.I.R.*, XVI, A, IV, p. 70.

¹⁹¹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 182; Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXXIV.

¹⁹² *Ibidem*, p. 313, 376-377, 450-451; A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 255; Document Ciurea, *op. cit.*, p. 41.

¹⁹³ *D.I.R.*, XVI, A, IV, p. 97.

¹⁹⁴ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXXI.

Dar Petru era mult prea obosit și bătrân pentru a se mai angrena într-o asemenea luptă. Era afectat psihic și de moartea Irinei, soția anilor de exil¹⁹⁵, dar, mai ales, de josnicul proces intentat de Ioan (Giovanni) de Marini Poli, în primăvara lui 1593¹⁹⁶.

În plus, chiar dacă Petru ar fi avut energia necesară, poliția imperială începuse să se închidă în jurul său. Unele indiscreții ale lui Benedetto Brutti – fratele lui Bartolomeo – care mijlocea revenirea pe lângă Sinan, din nou mare vizir, au ajuns la cunoștința ambasadei imperiale de la Constantinopol¹⁹⁷. Prin rezidentul Krechwitz știrile au ajuns rapid și în Austria unde, firește, supravegherea în jurul fostului domn a crescut.

Pe de altă parte și situația politică internațională s-a schimbat. Criza relațiilor osmano-austriece ajunsese la apogeu. Ciocnirile de graniță, în zona bosniaco-croată, începute în aprilie 1592, au culminat, în 1593, cu declararea oficială a conflictului, rămas în istorie ca „războiul de 13 ani” sau „războiul cel lung”¹⁹⁸. Era evident că ambele părți aflate în luptă aveau nevoie de domni credincioși în țările române, dar, în același timp, și de personalități energice acolo.

În aceste condiții, atitudinea binevoitoare a otomanilor față de Petru apare ca extrem de suspectă. Intrat în corespondență cu domnul pribeag, marele vizir îl invita insistent, în vara lui 1593, să revină în teritoriul Imperiului otoman: „Aici eu <Sinan> am făcut o anafora și urmarea anaforalei a fost că greșeala ta a fost iertată și să te așezi la Chios și, când vei lua hârtia cea mare, se cuvine, cum ți se scrie să faci și să gonești frica din inima ta și cu bună dispoziție să vii cu familia ta la Chios, să te așezi, deoarece toată greșeala a fost iertată. Numai să vii cu bărbăție și nu vei avea nici un rău și îndată, fără zăbavă să vii, căci tu ai făcut paretisis <demisie> și nu ai făcut violențe. Și ce rău să-ți vină? Numai să vii cât mai repede”¹⁹⁹.

Stilul eliptic era propriu epocii dar capcana pare prea transparentă, chiar și pentru otomani. Se subînțelegea că Petru nu trebuia să vină doar cu familia – redusă atunci, de fapt, la fiul Ștefan – ci mai ales cu averea²⁰⁰.

Cealaltă tabără a încercat și ea să se folosească de exilat, cerându-i să organizeze revolte în țările române. Refuzul firesc al lui Petru a întărit persecuțiile amfitrionului și, mai curând, temnicerului său, Kühbach²⁰¹. În realitate, Petru îi interesa pe imperiali probabil tot din aceeași perspectivă bănească, ca și pe otomani.

În asemenea condiții sfârșitul lui Petru, la 1 iulie 1594, la Zimmerlehen, trebuie să fi fost un fel de izbăvire. Moartea sa a fost însă și prilejul unei ultime reuniri a celor ce l-au însoțit în exil, determinată nu atât de gânduri pioase cât de „mirosul pradei”²⁰².

Într-adevăr, lupta în jurul moștenirii – implicit a custodiei micului Ștefan – a pus, după expresia lui N. Iorga, „în cea mai rea lumină boierimea românească a timpului și ne destăinuiește o decădere morală, care face pe

¹⁹⁵ La 3 noiembrie 1592; epitaful, la St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 29; v. și Sorin Iftimi, *Roabele orientale de la curtea Doamnei (secolele XVI-XVIII)*, în *Omăgiu istoricului Dan Berindei*, Focșani, 2001, p. 20-35.

¹⁹⁶ Amănunte în Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXX și urm.

¹⁹⁷ Idem, III/1, p. 167; Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXXVI.

¹⁹⁸ A. Dedei, *Istoria imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 262 și urm.

¹⁹⁹ D.I.R., XVI, A, IV, p. 88.

²⁰⁰ Avea, oricum, sume depuse în Imperiul otoman (Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. LXXIV).

²⁰¹ *Ibidem*, p. LXXXVI.

²⁰² *Ibidem*, p. LXXXIX.

fanarioți albi ca zăpada²⁰³. Lăsând la o parte exagerările – despre decădere morală s-a vorbit în toate epocile – să observăm iarăși că marele istoric a extins oprobiul asupra întregii boierimi, deși nu era cazul. A fost, desigur, o afacere degradantă dar aici au fost amestecați doar un număr relativ mic de apropiați ai lui Petru: domnița Maria cu „bărbosul și vicleanul ei soț”²⁰⁴, Alexandra, sora lui Petru, Gheorghe hatmanul, nepotul acestuia. Mai curând, o afacere de familie în care Movileștii, de pildă, sau Stroiceștii nu au fost amestecați.

În Polonia, gruparea boierească de acolo, cu rândurile tot mai îngroșate de proaspeții fugari din țară, a rămas credincioasă lui Petru vodă până la sfârșit. În fruntea ei se impunea tot mai mult Ieremia Movilă. Abia când a pierdut definitiv speranța recuperării lui Ștefan, încăput pe mâna iezuiților, în vederea impunerii lui ca domn, cel mai mare dintre frații Movilă a decis, în acord cu ceilalți pribegi, să obțină tronul pentru el însuși. Domnia lui Ieremia Movilă a continuat linia politică schițată cu discreția caracteristică de Petru vodă, evident și sub unghiul raporturilor cu sfatul domnesc.

Parafrazând o celebră expresie am putea spune, la final, că „fiecare domn își are Sfatul pe care îl merită”. Cum Petru vodă, pe lângă marile calități, ce au răzbătut și în rândurile de față, nu a fost, orice s-ar spune, un om de acțiune, am putea fi tentați să-i privim pe sfetnicii săi într-un mod asemănător.

O asemenea viziune ar fi, desigur, falsă: alături de personalități scânteietoare, precum un Luca Stroici sau Bartolomeo Brutti, au stat figuri energice ca Ivan Noroce, Andrei Corcodel sau acel enigmatic Pârvu, pârcălab de Soroca, dar și intriganți desăvârșiți, precum Zotu Tigara. Cumpăna între asemenea personalități puternice a fost bine ținută de Petru vodă și poate aici rezida principalul său merit. Nici un caz de hicleenie²⁰⁵ în aproape două decenii de domnie – iată o performanță neatinsă până atunci de vreun domn în istoria Țării Moldovei. Relațiile excelente între domn și boieri sunt poate o cheie, o explicație, pentru lungimea relativ mare a domniei lui Petru. Prin contrast, domniile scurte care au caracterizat secolul al XVI-lea românesc, pot avea aici una din cauze.

În sfârșit, Petru a fost invocat de unii istorici ca un precursor al lui Mihai Viteazul²⁰⁶. Fiind primul Basarab pe tronul Mușatinilor, lui Petru i s-a speculat poate prea mult și intitulăția din celebrul tratat comercial cu Anglia: „Noi Petru...domn al Țării Românești și al Moldovei”²⁰⁷, avându-se în vedere și faptul că în Țara Românească domnea nevârstnicul său nepot. Se uita însă că în spatele lui Mihnea se afla puternica personalitate a mamei sale, Ecaterina Salvaressi, ce nu ar fi admis o știrbire a prerogativelor sale. Apoi regina Elisabeta – reprezentată de William Harborne – apare în același document ca „...regina Angliei, Franței și Irlandei”²⁰⁸ ceea ce încheie credem chestiunea.

Privind cu necesară prudență spre exagerările naționaliste să amintim, totuși, cele două cazuri de dregători alternativi, în Țara Românească și Moldova: Andrei Corcodel și Ivan Noroce, care stabilesc, de data aceasta o legătură indiscutabilă între Petru și Mihai Viteazul.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ *Ibidem*.

²⁰⁵ Cu excepția amintită a lui Vasile Bălțatul – vezi nota 87.

²⁰⁶ Gh. David, *op. cit.*, p. 243.

²⁰⁷ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 174.

²⁰⁸ *Ibidem*.

**SFATUL DOMNESC AL LUI PETRU ȘCHIOPUL
PRIMA DOMNIE (1574-1579) I**

Dragătorii	10 V 1574 (ultimul la Ioan vodă)	5 III '75 (primul la Petru)	23 III și 30 III '75	2 V '75	16 VII '75	5 IX '75	17 IX '75	18 IV și 20 IV '76	16 VII '76 ⁴	8 XI și 5 XII '76	6 II '77	16 III '77	22 II '78 ⁹	18 IV '78	4 VII '78
Boieri fără dragătorie	Cozma Murgul ¹	Zbierea ¹	idem	idem	idem	-	Zbierea Caraghiuzel	Zbierea	-	-	-	-	-	-	-
Logoditul	Ion Golia	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Gheorghe ¹⁰	idem	idem
Vornicul	Dumbravă	C. Murgul	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Tăii de Sus	(Ion Gruzăză)	Blău	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Tăii de Jos			idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Părcălab Hoin	Lupu Hurul	Cârstea și Andronic	idem	idem	idem	Tonder și idem	idem	idem	Gheorghe și Ioan	Andronic și Gavril	idem	idem	Zbierea Gavril	Vartic și Gheorghe (Lozonschi)	Andron și idem
Părcălab Neanț	Toader	Petrașco și Dragul	Toader și idem	idem	idem	idem	Berheci și Iani	idem	Ștefan Golai și Brânză	idem și Iani	Dragul și idem	Ștefan Golai și idem	Berheci și idem	Gragul și Ștefan	Șt. Golai și Brânza
Fărcălab Roman	Caraghiuzul ¹	Berheci ² și Buciul	Vitold ³ și idem	Toader și idem	idem	idem	Petru ⁶ și Brânză	idem	Murgu și Sava	Brânză și Condrea ⁶	idem	Petru și Brânză ⁶	idem	Murgul și Sima	idem
Portarul	Ieremia Golia	Slăvilă	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Ghenghea	Slăvilă	idem	idem	idem ¹¹	Ghenghea	idem
Suceveni															
Părcălab Orhei	Danciulă	Negrilă	idem	idem	idem	Zbierea și idem	Bucium	idem	-	Bucium și Cămărzan	-	idem	Bucium	-	idem
Spătarul	Gligor	Gavril	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Casin ⁷	Gavril ⁷	Idia	Gavril	idem	idem
Vistierul	Iani	idem	idem	idem	idem	idem	Gheorghe	idem	Iani	Gheorghe	idem	idem	idem	Iani	idem
Postelnicul	Mălai Petru	Dumitru	idem	idem	idem	-	Aslan	idem	Bucte	Vartic ⁸	idem	idem	Belam	Curt	Burtea
Ceșnicul	Bucium	Vartic	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Balica	idem	idem	idem	Vartic	Balica	idem
Stolnicul	Blău ¹	idem	idem	idem	idem	idem	idem și Bulăul	Nicola	Pațca	Nicula	idem	idem	idem	-	Pațca
Comisul	Pănoară	idem	idem	idem	idem	idem	-	Borciul ¹⁰	Popescu ⁹	Borciul ¹⁰	Popescu ⁹	Borciul ¹⁰	idem ⁸	Popescu ⁸	idem

1 Boieri fără dragătorie la Bogdan Lăpușneanu (sfatul din 11.3. 1569)

2 Un Toma Berheci al doilea pisar aparce la 17.5.1575.

3 Hotărâncește, în aceeași calitate, satul Toplița, din ocolul Neamțului, la 11 iulie 1575.

4 Actul este o copie din sec al XIX-lea; deși o întăritură pentru mănăstirea Bistrița, originalul se află la Vărtic (un posibil fals)

5 Iurașco Vartic („fost postelnic” – DIR, A, XVI, III, p. 284) - în general, greu de deosebit de fratele Ioan.

6 Poate Petre Condrea ?

7 Gavril Casin ?

8 Buciul Popescu ?

9 După întreruperea lui Potcoavă.

10 La 5 aprilie 1578, Ioan Golia reapare ca mare logofăt.

11 Încă de la 3 aprilie, hatman era Ghenghea.

**SFATUL DOMNESC AL LUI PETRU ȘCHIOPUL
PRIMA DOMNIE (1574-1579)- II**

Dregătoria	4VII78	2,6,18,26IV78	28V79	1VI79	19VIII79	21IX79/1	21IX79/2 (ultimul sfat al lui Petru) ¹	20III'80 (primul sfat al lui Iancu Sasu)	8III'82 (ultimul sfat al Iancu Sasu)	6I'83 (primul sfat al lui Petru la a doua domnie)
Boieri fără dregătorie	-									
Logofătul	I. Golia	Gheorghe	idem	idem	idem	idem	idem	Lupu Stroici ²	idem	idem
Vornicul Țării de Sus Țării de Jos	Murgu Bilăi	idem	idem	idem	idem Slăvilă	idem Bilăi	idem Slăvilă	Bucium Iurescul	idem	Vartic Ieremia Movilă
Părcălab Hotin	Gheorghe și Andronic	Iurașcu Varticovici și Vartic	idem	idem	idem	idem	idem	Toader și Gheorghe	idem și Petrea Solacu	Gavrila și Gavrilăș
Părcălab Neamț	Șt. Golăi și Brânză	Codrea și idem	Șt. Golăi idem	idem	idem	idem	idem	Bărnat și Nicola	Bernat	Cârstea și Golăi
Părcălab Roman	Murgu și Sava	idem și Șt. Golăi	Petrea și Golăiaș	Condrea și Murgul	Vascan și idem	idem	Golăiaș și idem	Ilea și Jurj	idem	Nicula și Toma
Portarul Sucevei	Ghenghea	Balica	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Nicola	Balica
Părcălab Orhei	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spătarul	Gavril	Pojog	idem	idem	idem	idem	idem	-	Filip	Stan
Vistierul	Gheorghe	Stroici	idem	idem	idem	idem	idem	Solomon	idem	Iani
Posetnicul	Burtea	Iani	idem	idem	idem	idem	idem	Bruț ³	idem	idem
Ceșnicul	Balica	Burtea	idem	idem	idem	idem	idem	Golăi ⁴	idem	Gheorghe ⁵
Șiolicul	Pațea	Cocor	idem	idem	idem	idem	idem	Rădici	idem	Cocorea
Comisul	Popescu	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Iani	idem	Stan

1 Neconcordanțele între cele două documente, emise în aceeași zi, sunt uimitoare. Ambele au același pisar, sunt originale slave – ceea ce face puțin probabilă ipoteza unui fals. Singura explicație rămâne graba sau neatenția pisarului.

2 Într-un act de la 28 februarie 1580, I. Golia reapare ca mare logofăt !

3 Evident, Bartolomeo Brutti.

4 Firește, Șteful Golăi, fratele lui Ioan.

5 Nepotul lui Petru Șchiopul.

**SFATUL DOMNESC AL LUI PETRU ȘCHIOPUL
A DOUA DOMNIE (1582-1591)- I**

Dregătonia	61'83 (primul sfat al lui Petru la a doua domnie)	14 III '83	24, 29 III '83	12, 23 IV, 10, 15 V, '83	6 VIII '83	14 I '84	20 III, 5 IV '84	8, 13, 14 IV '84	30 VIII '84 ¹	1 X '84	30 III, 2, 5, 6, 8 IV '85	15 IX '85
Boieri fără dregătorie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Logofătul	Lupu Stroici	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Vornicul	Vartic	Condrea	idem	idem	Vartic	idem	idem	idem	Bucium	idem	idem	idem
Țarii de Sus	Ieremia	Bucium	idem	idem	Ieremia	idem	idem	idem	Bucium	idem	idem	idem
Țarii de Jos	Movila	Vartic	idem	idem	Movila	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Păcălab	Gavrila	Nicolae	idem	idem	Gavrila	idem	lurașco	idem	Gheorghe	Bucium	Andrei	Bucium
Hotin	și Gavrița	idem	idem	idem	Gavrila	Andrei	idem	idem	Cucor	Andrei	lurașcu	Gheorghe
Păcălab	Cârstea și Golai	idem	idem	idem	idem	idem	Bucium	idem	Gavrila	Dracsin	Bucium	Caraiman
Neamț	Nicula și Toma	idem	idem	idem	idem	David	Petrea	Nicola	Bejan	Gheorghe	idem ²	Miron
Roman	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Luca	idem	idem
Portarul	Balica	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Andrei	Balica	idem	Andrei
Sucevei	idem	Pațea	-	Nădăbaico	-	Danciul	-	idem	-	-	-	-
Păcălab	-	Popescul	-	Popescul	-	Durac	-	idem	-	-	-	-
Orhei	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spătarul	Stan	-	-	-	idem	-	-	-	Bărlădeanul	Stan	Nădăbaico	idem
Vistierul	Iani	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Postelnicul	Brutti	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Ceșnicul	Gheorghe ³	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Stolnicul	Cocorea	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Sava	Cocor	idem	idem
Comisul	Stan	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem

1 Documentul conține practic genealogia lui Petru Șchiopul

2 Un hrisev de la Pângărați, datat 7094 (1585): Miron și Luca – păcălăbi de Roman; Bucium – Hotin; Andrei și Dracsin – Neamț etc

**SFATUL DOMNESC AL LUI PETRU ȘCHIOPUL
LA A DOUA DOMNIE (1582-1591) - II**

Dregătoria	12 I '86	20, 26, 28 II, 11 III '86	11, 13 IV '86	22 V '86	31 '87	7 III '87	8 IV '87	10, 16 IV, 8 V/1,2 '87	15 XI, 20 XII '87, 28 I, 21 V, 20 VIII '88	24 IV '89	25 IV '89	15 V '89	23, 25 V, 5, 20, 25 VI, 10 VII, 22, 24 VIII '89	28 I '90	2 III '90	6 II 90 ¹
Boieri fără dregătorie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Logofătul	Stroici	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Vornicul	Vartic	idem	idem	idem	idem	Bucium idem	Vartic idem	idem	Bucium idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Țani de Sus	I. Movilă	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Țani de Jos	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Parcălab Hotin	Bucium	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Parcălab Neamț	Andrei Drăscu	idem	Caraiman Drăgușan	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Parcălab Roman	Luca Miton	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Portarul Sucevei	Balica	-	Andrei ⁶	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Parcălab Orhei	-	-	-	Simion Pană	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sătarul	Nădăbaie	idem	idem	idem	-	idem	Bărlădeanu	idem	idem	-	-	idem	idem	idem	Bărlădeanu	Stan
Vistierul	Iani	-	idem	idem	idem	-	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Postelnicul	Bruti	idem	idem	idem	-	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem
Ceasnicul	Gheorgh	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	-	idem	idem	Hristofor ²	idem	idem
Solnicul	Cocor	idem	idem	idem	Caraghiuzel	Sava	Caraghiuzel	idem	Sava	idem	idem	idem	idem	idem	idem	Nicoară
Comisul	Stan	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem	idem

1 Document fals

2 Cristofor Bruti

3 Zota Tigara, gherele domnului

4 Ivan Noroce

5 Șteful Golăi

6 Andrei Corcodei

**SFATUL DOMNESC AL LUI PETRU ȘCHIOPUL
A DOUA DOMNIE (1582-1591) - III**

	16 II '1591	25 IV '91	30 IV '91	16 VI '91 (ultimul sfat al lui Petru)	25 XII '91 (primul sfat al lui Aron)	3 V '92
Dregătoria						
Boieri fără dregătorie	-	-	-	-	-	-
Logofătul	Stroici	idem	idem	idem	Bărlădeanu	idem
Vornicul	Jeremia Movilă	idem	idem	idem	Condrea Bucium Ivan	idem
Țarii de Sus	Andrei					
Țarii de Jos						
Părcălab	Gheorghe Zota	idem	idem	idem	Molodeț Jora	idem
Hotin						
Părcălab	Cârstea	idem	idem	-	Bejan	idem
Neamț	Dragotă	Ivan Dracsin	idem			
Părcălab	Bejan	Ionașco	idem	idem	idem	idem
Roman	Ivan	Andreica			Onciul	
Portarul	Gheorghe	idem	idem	idem	Andrei	idem
Sucevei						
Părcălab	-	-	-	-	-	-
Orhei						
Spătarul	Nădăbaico	idem	idem	idem	Constantin	idem
Vistierul	-	lane	idem	idem	Planșa	Teț...
Postelnicul	Brutti	idem	Coste	Brut	Pangratie	Oprea
Ceașnicul	-	Vasile	idem	idem	Bejan	șters
Stolnicul	Sava	idem	idem	idem	Panaghioț	șters
Comisul	Stan	idem	idem	idem	idem	idem

Le Conseil princier de Petru Șchiopul

Résumé

Les difficultés de ce genre d'investigation sont connues ; de toute façon, l'étude présente n'est pas pour autant généalogique, ce qui aurait requis une analyse attentive de la propriété, étant surtout axé sur la présentation des coordonnées de politique interne pendant le règne d'un des plus controversés et, implicitement, intéressants princes de la fin du Moyen-Âge roumain.

Les avatars de Petru Șchiopul – le premier prince originaire de Valachie au trône de la Moldavie – n'ont été ni atténués par cette descendance ni moindres par rapport à ceux d'autres princes, surtout de ceux qui étaient complètement étrangers à cet espace : antérieurement, Despot Vodă ou ultérieurement, Gaspar Grătianu. La réaction normale de rejet a été pourtant dépassée à cause des qualités personnelles du prince, canalisées vers les efforts de redressement du pays, ébranlé par les événements de l'année 1574. L'équilibre nécessaire s'est aussi reflété dans le cadre du conseil princier, constitué, pendant le premier règne (1574-1579), des dignitaires mêmes de Ioan Vodă. La politique de réconciliation suivie par le prince a aussi bénéficié de la sage décision d'éviter d'introduire dans le conseil des parents ou des proches, pratique courante d'autres princes, et surtout, du successeur immédiat – Iancu Sasul (1579-1582).

Toutefois, le règne de Iancu Vodă a représenté une chance de plus pour Petru, la caste des nobles ne réalisant qu'alors, par contraste, les grandes qualités de ce dernier. La politique dure de Iancu Sasul dans les rapports aux nobles est allée jusqu'à la suppression physique des incommodes, l'exécution du grand chancelier Ioan Golăi étant un tel exemple.

La réconciliation de l'attitude des nobles pendant le second règne de Petru (1582-1591), la reprise de la politique modérée, l'équilibre maintenu par le prince entre les personnalités remarquables et les différents caractères du conseil constituent les véritables caractéristiques de cette période. Il est à noter que l'alternance de certains dignitaires entre les deux pays roumains – Andrei Corcodel et Ivan Noroce de Răzvad.

Enfin, l'étonnant exode de la noblesse à la fin de l'été 1591, concomitante à la décision bienveillante du prince de renoncer au trône, suggère, une fois de plus, de manière rétroactive, le caractère des relations existantes au sommet de la pyramide sociale de l'époque.

La conclusion souligne la constitution d'un modèle politique suivi aussi bien par les Movilești que par Radu Mihnea - l'arrière-petit-fils du prince étudié dans ce contexte - , ce dernier, l'appliquant, il est vrai, d'une manière nuancée, proche de l'absolutisme monarchique.

PREȚURILE ÎN ȚARA MÔLDOVEI ÎNTRE ANII 1572 ȘI 1711

În ultima vreme, în istoriografia românească se acordă o atenție tot mai accentuată fenomenelor de ordin economic și financiar. Preocuparea aceasta, în care se integrează și lucrarea noastră, este cu atât mai meritorie pentru spațiul Țării Moldovei, pentru care se simte lipsa acută a unor studii în această privință, în raport cu Țara Românească, unde studiile financiare deja apărute (R. Cămărășescu, C. Fotino, D. Mioc) făceau previzibilă o monografie a istoriei prețurilor*.

Cercetarea noastră urmărește întocmirea unui curs al prețurilor pe diverse materii și pornește de la izvoarele scrise (documentele interne sau externe, cronicile, relațiile călătorilor străini) a căror informație este bogată dar și dificil de controlat, prudență pe care am vrut-o reală pe tot parcursul lucrării. Lucrările pertinente cu privire la acest fenomen sunt puține, ele rezumându-se fie la anumite considerații generale (Gh. Zane, H.Dj. Siruni, N. Stoicescu), fie la definirea corectă a unor fenomene monetare (Șt.I. Dumitrescu). O parte din cercetători au tratat aspecte ale acestei probleme pe o perioadă de timp limitată (Const. A. Stoide) sau extinsă (M. Berza) și au abordat acest fenomen în strânsă legătură cu fixarea momentului suzeranității otomane asupra Țărilor Române**.

*

Într-un memoriu adresat regelui Poloniei Sigismund I, anul 1526, astronomul Copernik aprecia că dintre flagelele care aduc decăderea popoarelor, și anume: discordia, mortalitatea, sterilitatea și deteriorarea monedei, cel din urmă ruinează treptat statul, neputând fi evitat¹.

Calcululele noastre vor putea surprinde mai ușor deprecierea monetară internă (scăderea puterii de cumpărare a monedei) decât cea externă (un număr sporit de monede pentru a obține o unitate monetară externă). S-a apreciat că deflația duce la deplasarea averii de la debitor la creditor, având efecte opuse inflației, deoarece cu banii împrumutați, debitorul cumpără înainte de deflație bunuri, pe care le vinde după deflație, constatând că nu mai obține același număr de monede cu care le-a cumpărat, din cauza prețului scăzut².

* Analiza pe care o vom desfășura cu privire la prețurile diverselor materii comerciale și pe care o dorim una mai detaliată pleacă de la schema întocmită de cercetătorul Damaschin Mioc.

** Aceste dezbateri sunt reluate în special de Ioan Caproșu, care fondat pe o analiză documentară detaliată se oprește la domnia lui Ioan Vodă cel Viteaz dintre anii 1572 și 1574 (*O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 50-53). Calculele financiare ale lui Bogdan Murgescu (*Câteva observații pe marginea datoriilor domnurilor Țării Românești și Moldovei în 1594*, RI, nr. 3-4, 1995, p. 244, făcându-se referire aici la datoriile lui Petru Șchiopul, succesorul lui Ioan Vodă) converg spre această opinie care în ultima vreme câștigă tot mai mult teren (v. și Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, 1991, p. 187). Cu acest moment însemnat începe și studiul nostru care caută să adâncească acest domeniu, urmărind implicațiile monetare asupra economiei și societății din Țara Moldovei până la 1711.

¹ Ștefan I. Dumitrescu, *Moneta. Schimbul, tehnica și gândirea monetară*, București, 1944, p. 532-533. În cuprinsul lucrării vom folosi următoarele sigle: Ghibănescu, *Ispisoace*, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*; Ghibănescu, *Surete*, Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*; Hurmuzaki, *Documente*, v. III/2, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, v. III, partea a II-a; Hurmuzaki, *Documente*, S. II, v. I, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment II, v. I.

² Ștefan I. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 475-481.

Urmările schimbului comercial fiind piața și instrumentul de schimb, pe piață între diversele bunuri și instrumentul monetar se stabilesc raporturi de schimb sub forma prețurilor, prețul, fiind și el, la rândul lui, o noțiune inclusă într-o economie monetară și o piață organizată, unde se poate întâlni cererea și oferta și se poate stabili un raport între ele. Prețul este un element ce nu poate fi supus unei politici, iar printr-o politică a prețurilor nu se va putea influența, cu atât mai puțin îndrepta, o situație monetară dificilă. O problemă a prețului nu există, el formându-se între vânzător și cumpărător, iar ceea ce depășește limitele sale se rezolvă de către lege³.

1. Pământul cultivat și construcțiile.

Cele mai multe acte cuprind date despre prețurile satelor, printr-un sat înțelegându-se vatra cu grădini și case, hotarele cu pășune, apă și pădure precum și țăranii cu gospodăriile lor.

Pentru intervalul de timp pe care îl analizăm, numărul vânzărilor de sate este de 156, cumpărătorii fiind, în majoritatea lor, boierii, în proporție de 80% (129 sate cumpărate), urmați de domnie (11%), cler (7%) și țăranime. Multe din aceste sate cumpărate au fost vândute, într-o ordine pe care o vrem ierarhică, de către boieri, cler, țăranime și domnie. Adică, satele au avut cumpărători, în principal pe boieri și ca vânzători, într-o proporție egală, pe boieri și cler. Estimările pe care le vom face sunt aproximative, deoarece izvoarele documentare pe care le-am parcurs nu sunt exhaustive.

Domnia a vândut mult mai numeroase sate, dacă ținem cont de faptul că vânzările erau deghizate, fiind însoțite de darea în schimb a unui număr de cai. Documentele confirmă faptul că proprietatea domnească a fost risipită începând cu ultimul sfert al secolului al XVI-lea⁴, următoarea etapă cu cel mai mare numărul de vânzări fiind între anii 1626 și 1650 (22%) urmată de altă etapă cuprinsă între anii 1656 și 1680 (19%). Ultimele două perioade au procente mai reduse (între 1601 și 1625 cu 18% și între 1683 și 1711 cu 16%), dar este evident că epocii cu cel mai bun procent i se adaugă și alte vânzări, întărite ulterior, dar efectuate între 1574 și 1600.

Prețurile satelor în zloți până la 1600 arată un salt brusc de la 1 000 zloți tătărești (1574) la 3000 în 1577⁵, sumă constantă până la 1591, pentru ca la 1598 să întâlnim 4 000 zloți, creșterea de care nu este străină devalorizarea asprului⁶. Folosit rar la tranzacții, asprul indică o scădere a valorii sale și nu a prețului satelor: 35 000 aspri (1582), 20 000 la 1585⁷, iar la 1591 un sat se lua cu 100 taleri și 12 000 aspri, adică cca 22 800 aspri dacă socotim talerul la 12 potronici și potronicul la nouă bani⁸. La același raport, o jumătate de sat costa 130 taleri⁹, adică cca 14 000 de bani sau aspri¹⁰, iar haraciul din 1591 de 59 322

³ *Ibidem*, p. 58-75, 81.

⁴ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 53, 102 ș. urm. După calculele noastre, în acest sfert de veac s au vândut 25% din totalul satelor domnești.

⁵ În ordine: *D.I.R.*, A, XVI, v. III, nr. 40 și 115. Deși prețurile variază în funcție de mărimea satelor, totuși se poate distinge o evoluție. „Zlotul tătărească” era ducatul venețian de aur (O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 48).

⁶ *D.I.R.*, A, XVI, v. IV, nr. 18 (1591, 3000 zloți), respective nr. 282 (1598). Vezi Cemal Kafadar, *Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin*, A.E.S.C., 1991, nr. 2, p. 381-400.

⁷ *D.I.R.*, A, XVI, v. III, nr. 247; Ghibănescu, *Surete*, v. XIX, nr. 132. Cu o etimologie turcă, asprul era monedă de argint.

⁸ *D.I.R.*, A, XVI, v. IV, nr. 6 și 8. Talerul era monedă austriacă de argint, potronicul era monedă de argint poloneză iar banul era dinarul unguresc de argint emis de Habsburgi după 1527.

⁹ T. Bălan, *Documente bucovinene*, v. I, nr. 42 (12 august 1588).

galbeni¹¹, la raportul galben-taler de 1:1,5¹², valora 88 983 de taleri, sumă cu care se cumpărau 342 de aste. După același act (v. nota 9), cel șapte sate date hanului de către Ieremia Movilă¹³ prețuiau 1 820 de taleri sau 1 212 de galbeni.

Între anii 1601 și 1625, prețul mediu exprimat în galben, monedă ce înlocuia asprul la aceste tranzacții, era de 350, fiind depășit în rare cazuri¹⁴, iar haraciul din 1620 (34 400)¹⁵ valora 98 de sate. Constatăm că lefile substanțiale ale dărbănilor din vremea lui Ștefan Tomșa (1621-1623) prețuiau 14 sate¹⁶, prețul mediu exprimat în taleri fiind același de 350 de taleri.

Pentru intervalul dintre anii 1626 și 1650, prețul maxim în galbeni era de 300, iar în taleri prețul mediu era de 375¹⁷, situație în care haraciul sporit de la începutul domniei lui Vasile Lupu, de 70 000 reali (talerei)¹⁸, echivala cu 186 sate. Dacă galbenul are față de taler raportul 1:1,66¹⁹, atunci cu 47 000 galbeni, cât valora haraciul, se cumpărau 156 de sate. În comparație cu 1620, se poate constata că în galbeni, haraciul sporise cu o treime, iar *valoarea sa* exprimată în prețul satelor, crește doar cu jumătate (de la 98 la 156 sate). La tranzacții apare leul cu prețul mediu de 300²⁰.

Prețul mediu în galbeni, pentru intervalul cuprins între anii 1651 și 1680 era de 300, iar exprimat în taleri era de 500. Cele 500-600 de pungi înseamnă, în raport cu haraciul din 1653 (de 165 de pungi)²¹, că la înnoirea domniilor s-au cheltuit echivalentul a trei haraciuri într-un singur an. Cu dificultate, prețul mediu în lei s-ar putea fixa la 533, iar dacă o pungă are 500 lei²², atunci valoarea haraciului echivalează cu 156 de sate. Banii confiscați de la Antonie vodă²³ au valoarea de 938 sate. Cum galbenul valora un leu și jumătate (1674)²⁴, atunci haraciul valora 61 875 galbeni, sumă cu care se cumpărau 206 sate (la preț mediu). Deși leul valorează mai puțin, în mod firesc ar fi trebuit să cumpărăm mai multe sate cu leul decât cu galbenul. Situația se datorează prețului ridicat în leu al satelor. Prin comparație cu situația anterioară, vedem că în galbeni, haraciul sporește cu o treime, iar valoarea în prețul satelor, este aceeași, deci *acum s-a ajuns la un echilibru* (de la 156 la 206 sate). Calculele sunt relative și axate pe document, chiar dacă uneori par incompatibile (suma de 61 875 ar indica faptul că haraciul din istoria Moldovei

¹⁰ La 1586, asprul valora un ban, v. T. Codrescu, *Uricariul*, v. II, p. 260.

¹¹ M. Maxim, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, S.M.I.M., 1994, p. 23-25. Galbenul era ducut unguresc de aur, desemnat în actele slavone prin abrevierea „*ug. zlat*”, care în Țările Române va deveni nume de monedă („*ughîr*”), v. O. Iliescu, *Economia monetară a Țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul*, RI, 1993, nr. 5-6, p. 433.

¹² *Instituțiile feudale în Țările Române. Dicționar*, 1988, coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu, p. 204, s.v. *galben*.

¹³ Miron Costin, *Opere*, 1958, p. 269.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ M. Berza, *op. cit.*, p. 34-36.

¹⁶ M. Costin, *op. cit.*, p. 88 (lefile erau de 5 000 de ughi)

¹⁷ *D.R.H.*, A, v. XXI, nr. 255 (la 1632, un galben valora 120 de aspri).

¹⁸ M. Berza, *op. cit.*, p. 36-39, 21.

¹⁹ *C.D.M.*, v. II, nr. 1982 (1647, 18 galbeni echivalau cu 30 de taleri).

²⁰ Sunt puține excepții: *C.D.M.*, S I, nr. 640 (1 000 lei și 100 oi pe jumătate de sat). *Leul* era monedă de argint emisă în 1575 în provincia Holland iar prin intermediul negustorilor din Țările de Jos, prezenți pe piața otomană, va ajunge și în Moldova.

²¹ M. Berza, *op. cit.*, p. 23, iar pentru relatare vezi M. Costin, *op. cit.*, p. 122 (cele 500-600 pungi s-au cheltuit în anul 1665).

²² *C.D.M.*, v. IV, nr. 1227 (1689).

²³ I. Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, 1982, p. 256 (1 000 de pungi).

²⁴ *C.D.M.*, v. III, nr. 2387.

nu are punctul de vârf în 1591). Actul din 1653 indică un sat prețuit la 600 zloți²⁵, această monedă lipsind ulterior de la tranzacții.

Actele restrânse dintre anii 1681 și 1711 indică un preț mediu de 120 galbeni iar în lei prețul mediu era 400²⁶. Cele 130 de pungi din timpul domniei lui Dimitrie Cantemir²⁷ înseamnă 65 000 lei, sumă echivalentă cu prețul a 162 sate. În altă monedă, un sat era estimat la 350 de taleri²⁸.

Eventualele neconcordanțe le explicăm prin faptul că valoarea haraciului o facem în echivalențe monetare oferite de actele interne, în care ne sunt indicate prețul satelor, aceste echivalențe nefiind însă universal valabile și generând uneori sume ireale.

De o întindere variabilă, *jirebia* indică prețuri cu totul variabile. O jirebie costa 15-20 taleri²⁹ dar și 45-50 taleri³⁰, valora constant 15 lei dar putea să fie vândută și cu 35 de lei³¹.

„*Pământul*”, unitate de suprafață de regulă de 20 de pași³², are o valoare de un leu până la foametea din 1638, moment după care costă doi lei³³, sumă și ea des întâlnită în acte. În potronici „pământul” a fost vândut cu patru, 10 și chiar 24 de potronici³⁴, fiind estimat și la patru galbeni³⁵ sau un zlot³⁶.

„*Pasul*”, unitate de lungime de 1,67m³⁷, a avut o valoare constantă. Dacă potronicul era 10 bani, iar un leu era cotate la 12 potronici³⁸, atunci în 1679 un „pas” se vindea cu 45 de bani, iar în 1638 pe 150 de „pași” dându-se 50 galbeni³⁹, revine 135 de bani la un galben, valoarea apropiată cu cea din anul 1632⁴⁰. Uneori „pasul” costa 13 bani⁴¹, un ort⁴² sau 15 lei⁴³.

„*Stânjenul*”, măsură de lungime de 1,96m⁴⁴, a costat un leu, un ort⁴⁵ sau 30 aspri⁴⁶. Ca și jirebia, „*bătrânu*” indica prețuri de 40 sau 150 de lei⁴⁷, fiind vândut și cu 84 galbeni⁴⁸.

Prin „*seliște*” se desemna locul unde a fost un sat risipit sau un loc vândut pentru întemeierea unui sat⁴⁹. Seliștile au fost cumpărate de boierime și cler, prima categorie în proporție categorică (19 din 21 de vânzări). În valoare

²⁵ *Ibidem*, nr. 30 (8 octombrie).

²⁶ Excepție în anul 1704 (T. Bălan, *op. cit.*, v. III, nr. 93:1 350 de lei).

²⁷ M. Berza, *op. cit.*, p. 24-26.

²⁸ C.D.M., v. V, nr. 493 (1705).

²⁹ C.D.M., v. I, nr. 1344 (1607); T. Bălan, *op. cit.*, v. I, nr. 135 (1643).

³⁰ D.I.R., A., XVII, v. III, nr. 334 (1615); Ghibănescu, *Ispisoace*, v. II/2, nr. 52.

³¹ T. Codrescu, *op. cit.*, v. VIII, p. 13 (1667); T. Bălan, *op. cit.*, v. III, nr. 871.

³² N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 114-115.

³³ C.D.M., v. II, nr. 1273. Alte mărturii despre foamete vezi mai jos.

³⁴ Ghibănescu, *op. cit.*, v. IV/1, nr. 143 (22 august 1691).

³⁵ C.D.M., v. V, nr. 962 (1710 f. l. z.).

³⁶ C.D.M., v. II, nr. 1102; v. IV, nr. 646; Ghibănescu, *Surete*, v. I, nr. 162 etc.

³⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 43.

³⁸ A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, nr. 151.

³⁹ C.D.M., v. II, nr. 407, respective C.S.M., v. II, nr. 11319.

⁴⁰ D.R.II., A., v. XXI, nr. 255 (120 aspri).

⁴¹ Ghibănescu, *Ispisoace*, v. IV/1, nr. 37 (8 august 1681).

⁴² C.D.M., v. V, nr. 976, 980, 978 (actele datează din 1710).

⁴³ Ghibănescu, *loc. cit.*, nr. 144 (1691-1692) respectiv Const. A. Stoide, C. Solom, *Documente tecucene*, v. II, nr. 32,35 (1686).

⁴⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁵ C.D.M., v. V, nr. 299 (1704) și nr. 2201 (1700).

⁴⁶ Ghibănescu, *Surete*, v. XXIV, nr. 96 (2 septembrie 1612).

⁴⁷ *Ibidem*, v. XVII, nr. 5 (1664); C.D.M., v. II, nr. 1892; v. III, nr. 782.

⁴⁸ C.D.M., v. III, nr. 779 (1662).

⁴⁹ *Instituții. Dicționar*, p. 433, s.v. *seliște*.

medie de 5 000 aspri⁵⁰, seliștile, pentru perioada de până la 1625, au fost vândute în ughi până la 300 de ughi⁵¹ și au valorat până la 900 taleri⁵², sume mari fiind întâlnite și la 1647. În galbeni, prețul n-a depășit suma de 230⁵³, iar după anul 1646, vânzările se restrâng și se efectuează numai în lei⁵⁴.

Datorită faptului că asigura o rentabilitate sporită, producția viticolă nu era supusă monopolului otoman⁵⁵. Prețul unei suprafețe cultivate cu *viță-de-vie* întâmpină dificultăți deoarece principala măsură de suprafață avea mărime variabilă și era compusă de la una până la trei firtae⁵⁶. Uneori, actele indică suprafața vândută prin formula „vie” care evident creează probleme pentru stabilirea unui curs al prețului.

Până la 1625, prețurile sunt superioare la vânzările din preajma podgoriei de la Cotnari⁵⁷, față de alte zone⁵⁸. Sume mari se înregistrau și în apropiere de Huși și Hârlău⁵⁹, la vânzările din mediul urban⁶⁰, iar uneori actele fac distincție⁶¹. La sat, o vie de dimensiuni mici costa 12 ughi⁶².

Dacă în 1628, o falce la Cotnari era estimată la 70 de taleri⁶³, sumă apropiată de cea din regiunea Huși, la 1653, va fi de 100 taleri⁶⁴. În mediul rural, prețul unei vii nu depășea suma de 45 de zloți între anii 1626 și 1653, ceea ce la un raport galben-zlot de 1:2,5⁶⁵, însemna 40 de bani pentru un zlot. Într-o vreme cu instrument monetar restrâns, o vie, chiar și de sat, se vindea în natură (1627)⁶⁶, iar o vie bună prețuia 10 galbeni⁶⁷, adică 16,6 taleri (1647), sumă cu care sub foametea din 1686 se cumpărau trei pogoane de vie paragină⁶⁸. Suprafețele viticole, asupra cărora se fixau și dări (*fălceria* etc.) și care permiteau obținerea de producții bogate⁶⁹, vor fi obiectul unor vânzări mult mai numeroase după anul 1653, plata efectuându-se, de regulă, în lei. În zona urbană a Iașilor, prețul unei fălci era până la 35 de lei (1663)⁷⁰. Dacă la 1662, un pogor în Odobești costa 10 ughi, în timpul foametei (spre 1686) valora 20 lei⁷¹, adică 12 ughi⁷². Terenurile viticole înzestrate cu crame erau coate mai bine⁷³, și în această epocă făcând-se distincție⁷⁴. Un pogon de vie bună se da cu 25 lei, iar altul de vie paragină cu 22 de lei⁷⁵.

⁵⁰ Ghibănescu, *op. cit.*, v. XXI, nr. 92; Idem, *Ispisoace*, v. I/2, nr. 42 (1610).

⁵¹ D.I.R., A., XVII, v. II, nr. 319 (1609).

⁵² D.I.R., A. XVII, v. V, nr. 266; C.D.M., SI, nr. 225 bis (800 de taleri).

⁵³ La 1647, seliștea se vindea cu 660 taleri (C.D.M., v. II, nr. 1977) iar în 1642 costa 200 de ughi (T. Bălan, *op. cit.*, v. I, nr. 129).

⁵⁴ C.D.M., SI, nr. 880 (1668, 550 lei); I. Antonovici, *Documente bărlădene*, v. II, nr. 10 (1708:205 lei și 10 potronici).

⁵⁵ D. Mioc, *Prețurile din Țara Românească în secolele XV-XVI și dinamica lor*, Rd I, 1980, nr. 2, p. 321.

⁵⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 133-137, 141.

⁵⁷ Ghibănescu, *Surete*, v. XXI, nr. 95 (o falce cu 100 ughi); D.I.R., A., XVII, v. IV, nr. 276 (o falce cu 41 ughi), nr. 178 (o falce cu 2 000 aspri).

⁵⁸ Ghibănescu, *loc cit.*, nr. 90; C.D.M., v. I, nr. 787 (o vie cu 40 de zloți).

⁵⁹ L.T. Boga, *Documente basarabene*, v. V, nr. 18.

⁶⁰ C.D.M., v. II, nr. 162 (vie vândută în Copou cu 60 de taleri).

⁶¹ D.I.R., A., XVII, v. III, nr. 299 (1615, „vie proastă și părăsită”).

⁶² Ghibănescu, *op. cit.*, v. II, nr. 133 (8 februarie 1618).

⁶³ D.R.H., A., v. XIX, nr. 329; v. XXI, nr. 174 (60 de taleri).

⁶⁴ D.R.H., A., v. XXII, nr. 200 (60 taleri); C.D.M., v. III, nr. 1.

⁶⁵ D.R.H., A., v. XXI, nr. 185. Un galben era egal cu 120 aspri (doc. nr. 255).

⁶⁶ *Ibidem*, v. XIX, nr. 144 (17 lei, două vaci, 10 micșe de făină etc.).

⁶⁷ C.D.M., SI, nr. 605 (vic din satul Târgovești).

⁶⁸ C.D.M., v. II, nr. 1982 (un ughi era 1,66 taler) și v. IV, nr. 1057.

⁶⁹ M. Costin, *op. cit.*, p. 180 („mare roadă” „în vin, în stupi”).

⁷⁰ C.D.M., v. II, nr. 943 (fălci de vie la Șorogari).

⁷¹ T. Codrescu, *op. cit.*, v. XX, p. 77; N. Iorga, *Studii și documente*, v. VII, nr. 7.

⁷² C.D.M., v. III, nr. 2387 (1674, un ughi era un leu și jumătate).

⁷³ *Ibidem*, nr. 1127 (șase fălci se dau cu 400 de talcri).

Pe lângă plasament (în apropierea râurilor) și zonă (sat, oraș), la fixarea prețurilor privind *morile și vadurile de mori* intrau și alte criterii: înzestrarea morii cu „pietre și fiare” (care ajungeau la sume mari)⁷⁶, prezența roților de moară (o pereche prețuia cinci taleri⁷⁷ iar o jumătate de piatră era prețuită drept un cal⁷⁸) cât și a numărului ridicat al acestora⁷⁹. Moara fără pietre și roate era vândută asemenea vadului cu suma egală de 60 lei (1650)⁸⁰, preț cu care la 1691 se cumpărau două vaduri⁸¹. Constatăm o prezență foarte activă a domniei și a clerului⁸² în asemenea tranzacții, dat fiind venitul oricând stabil (perceperea *uiumu-lui* la măcinarea grânelor), iar interesul a fost captat și de vadurile situate pe gârla Putnei⁸³. Până la 1619, un vad prețuia, constant, 42 taleri pentru ca în 1638 numai jumătate de vad să coste 25 taleri⁸⁴. Lipsa grânelor scade profitul morarilor, care unii în timpul foametei (1685) vând o moară numai cu 26 lei⁸⁵. Plata, fixată în bani, se achita uneori în natură (1626)⁸⁶ iar tranzacția se făcea aparte și pentru locul de moară⁸⁷. Prețul unui vad de moară la sat a fost în permanentă creștere⁸⁸ și sunt cazuri când morile intrau în achitarea unor datorii⁸⁹.

Pentru vânzarea de case la oraș, concurența impunea vânzătorilor atenție sporită⁹⁰, iar pentru construirea unei case la sat, se cheltuiau 150 de lei⁹¹. Tranzacțiile privind casele apar în Muntenia abia în 1570, iar în Moldova spre anul 1583⁹². La 1585 se introducea obligația găzduirii solilor străini⁹³ iar în privința cumpărătorilor de case predominau boierii, urmați de cler și domnie. Actele indică casele de sat, cu acareturi, și casele la oraș (cu pivnițe de piatră, cu cuhne, cu terenul lor) aici arătându-se și ulițele pe care se aflau. Prețurile pentru prima categorie n-au trecut de 24 de lei de casă până la 1659 și de 50 de taleri până la 1634⁹⁴. Prețul caselor de la oraș abia cu 1641 este mai mare în taleri⁹⁵ și galbeni⁹⁶. Pentru a doua parte a acestui secol, vânzările privesc numai casele din orașe și sunt efectuate în lei. Față de sat, o casă la

⁷⁴ C.D.M., v. V, nr. 1025 (ciosvârți de vie roditoare și de loc sterp).

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 512 respectiv Ghibănescu, *op. cit.*, v. V, nr. 238.

⁷⁶ C.D.M., v. III, nr. 840 (1662), v. V, nr. 791 (1708): sume de 200 lei, 100 taleri.

⁷⁷ Ghibănescu, *op. cit.*, v. XXI, nr. 14 (27 ianuarie 1624).

⁷⁸ C.D.M., v. II, nr. 1667 (30 taleri în 1643).

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 1597 (60 000 aspri pentru mori cu trei roți); A.V. Sava, *Documente putnene*, v. I, nr. 21 (mori cu două roți drept 150 de galbeni).

⁸⁰ C.D.M., v. IV, nr. 86 (1676) respective C.D.M., v. II, nr. 2121 (1650).

⁸¹ A.V. Sava, *Documente... Orhei*, nr. 155 (13 mai).

⁸² Pentru domnie, v. D.R.H., A., v. XIX, nr. 127; C.D.M., v. IV, nr. 797. Pentru cler, v. D.I.R., A, XVI, v. IV, nr. 67; C.D.M., v. II, nr. 905, 1258, 1277 etc.

⁸³ C.D.M., v. II, nr. 1494 (60 lei un vad); T. Codrescu, *op. cit.*, v. XXI, p. 256.

⁸⁴ D.I.R., A, XVII, v. IV, nr. 426 respectiv C.D.M., v. II, nr. 1283.

⁸⁵ C.D.M., v. IV, nr. 916.

⁸⁶ D.R.H., A, v. XIX, nr. 118 (de 80 lei se da stupi, vacă cu vițel, postav).

⁸⁷ D.I.R., A, XVI, v. III, nr. 482 (1588, 400 de zloți tătarăști).

⁸⁸ C.D.M., v. III, nr. 1342 (în anul 1666, o datorie de 67 de ughi).

⁸⁹ Cursul este ascendent: 10 galbeni în 1618 (D.I.R., A, XVII, v. IV, nr. 311), 15 galbeni în 1637 (Const. A. Stoide, *Documente tecucene*, v. I, nr. 20) și 29 de ughi (C.D.M., v. III, nr. 2007, în anul 1648).

⁹⁰ În 1690, pentru a se vinde o casă cu cinci lei, s-au făcut reparații de 19 potronici, adică de un leu și jumătate („Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iași, fasc. I, nr. 20. În continuare se va abrevia: I.N., F. I, nr. ...).

⁹¹ Ghibănescu, *Ispisoace*, v. II/2, nr. 147 (1651).

⁹² D. Mioc, *op. cit.*, p. 322; D.I.R., A, XVI, v. III, nr. 277 (în Iași, cu 7 000 aspri).

⁹³ D.I.R., A, XVI, v. III, nr. 327.

⁹⁴ Ghibănescu, *Surete*, v. IV, nr. 167 respectiv D.R.H., A, v. XXII, nr. 2.

⁹⁵ C.D.M., v. II, nr. 1515 (200 taleri). La 1681 era 250 taleri (I.N., f. IV, nr. 12).

⁹⁶ C.D.M., v. II, nr. 1762 (în anul 1645 era 30 de galbeni).

oraș costa până la 200 lei (1638)⁹⁷ și cele mai căutate erau cele din Iași, capitala Moldovei, și mai puțin cel din alte orașe⁹⁸.

Față de casele cu loc care costau până la 120 sau chiar 223 lei⁹⁹, s-ar putea spune că cele cu pivniță erau mai bine cotate¹⁰⁰, deși uneori avea și prețuri nule¹⁰¹.

Actele cu prețuri vizează și *locurile de casă*, care la sat variaau după întindere¹⁰². În secolul al XVII-lea, în mediul rural, prețurile în taleri au fost constante¹⁰³, cu mici excepții¹⁰⁴, iar în galbeni erau indicate la suma de 20, quantum aproape egal cu 45 zloți¹⁰⁵, dat fiind raportul galben-zlot de 1:2,5¹⁰⁶. La oraș, o singură dată s-a depășit în ughi suma de 12¹⁰⁷, iar în taleri se ajungea până la 350, pentru că în lei, prețul mediu să fie de 150 până în anul 1654¹⁰⁸, iar prețul maxim pentru anii de până la 1711 să fie de 65 lei¹⁰⁹. La 1693 costa 50 potronici, monedă folosită rar la tranzacții, sumă care echivala cu 25 de orți¹¹⁰. Se vede că locurile de case se vindeau în a doua jumătate a acestui veac, în comparație cu casele despre care nu sunt acte. Încetează deci vânzările caselor și sporește cumpărarea locurilor de casă (atenția populației este orientată spre așezările stabile).

Pentru aceeași jumătate de secol, actele arată vânzări de *locuri de dughene cu pivnițe* cu prețul de 200 lei¹¹¹ și *dughene* de până la 110 lei sau 75 galbeni¹¹², valoarea fiind egală (raportul galben-leu fiind 1:1,5)¹¹³. O prăvălie costa 500 aslani (lei) iar o groapă de pivniță dărâmată, 70 groși¹¹⁴, pentru ca actul din 1669 să arate un preț demn de o doamnă a Moldovei: 1 400 lei pentru un loc cu pivniță și dughene¹¹⁵.

Locurile de prisăci, care apar în tranzacții din 1584¹¹⁶ și sunt înzestrate cu pomeți și livezi, au avut în taleri un preț stabil de 20¹¹⁷, depășirile mari fiind cu totul rare¹¹⁸. Pentru perioada noastră, cu rare excepții¹¹⁹, a fost depășită suma de 20 ughi, iar în lei prețul mediu era 20¹²⁰. În orți un loc de prisacă costa șase orți (1706), adică un leu și jumătate¹²¹.

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 1179.

⁹⁸ *C.D.M.*, v. III, nr. 675 (1661, Bacău); T. Codrescu, *op. cit.*, v. V (târg Cotnari).

⁹⁹ I.N., f. IX, nr. 81 (1698) respectiv Ghibănescu, *op. cit.*, v. V, nr. 82 (1675).

¹⁰⁰ *C.D.M.* S I, nr. 946 (1679, 400 lei), nr. 993 (1689, 200 lei) etc.

¹⁰¹ Ghibănescu, *op. cit.*, v. VIII, nr. 4 (1702, 70 lei); v. XXII, (1706, 15 lei).

¹⁰² *C.D.M.*, S I, nr. 855 (11 lei); *C.D.M.*, v. II, nr. 1353 (jirebii cu 400 de lei).

¹⁰³ *D.R.H.*, A. v. XXII, nr. 13 (trei locuri cu 200 taleri).

¹⁰⁴ *Ibidem*, v. IV, nr. 871 (1685, 25 taleri); T. Codrescu, *op. cit.*, v. XVI, p. 9 (1609, 26 taleri); *D.R.H.*, A, XXI, nr. 97 (1632, 40 taleri) etc.

¹⁰⁵ *D.I.R.*, A, v. cu, nr. 501 (1619) și *D.R.H.*, A, v. XIX, nr. 352 (1628).

¹⁰⁶ *D.R.H.*, A, v. XXI, nr. 185 (1632).

¹⁰⁷ *C.D.M.*, v. II, nr. 1815 (1645, 70 ughi).

¹⁰⁸ *C.D.M.*, v. IV, nr. 668 (1681). Pentru leu, *C.D.M.*, v. III, nr. 97 (1654, 70 lei).

¹⁰⁹ I.N., f. I, nr. 18 (8 iunie 1672).

¹¹⁰ I.N., f. II, nr. 91 iar paritatea, v. *C.D.M.*, S I, nr. 978 (un ort = doi potronici).

¹¹¹ I.N., f. VII, nr. 62 (1708); *C.D.M.*, v. II, nr. 2149 (1650) etc.

¹¹² I.N., f. IV, nr. 81 (1693) respectiv *C.D.M.*, v. III, nr. 611 (1660, 75 ughi).

¹¹³ *C.D.M.*, v. III, nr. 2385 (1674).

¹¹⁴ *Ibidem*, nr. 268 (1657) respectiv *C.D.M.*, v. V, nr. 222 (1703).

¹¹⁵ *Ibidem*, v. III, nr. 1833 (Doamna Dafina).

¹¹⁶ *D.I.R.*, A, XVI, v. III, nr. 314, prețul de 60 zloți fiind întâlnit și la anul 1700 (Ghibănescu, *op. cit.*, v. XX, nr. 75).

¹¹⁷ T. Codrescu, *op. cit.*, v. VIII, p. 11 (1611); *D.R.H.*, A, v. XIX, nr. 49 (1626) etc.

¹¹⁸ *D.I.R.*, A, XVII, v. V, nr. 381 (50 taleri); *C.D.M.*, v. III, nr. 810 (80 taleri).

¹¹⁹ *C.D.M.*, v. II, nr. 1175 (60 ughi); v. IV, nr. 638 (34 galbeni).

¹²⁰ *C.D.M.*, v. IV, nr. 1585 (20 lei); T. Codrescu, *op. cit.*, v. XV, p. 267 (25 lei).

¹²¹ Ghibănescu, *op. cit.*, v. VIII, nr. 61. Pentru paritate, v. *C.D.M.*, v. V, nr. 896 (în anul 1709 un leu este echivalent cu patru orți).

O prezență proporționată pentru perioada noastră o au în acte și *prisăcile*, care din 1587 costau sume diverse în zloți¹²² sau constante până la 35 taleri¹²³. În lei, aceste vânzări, în care este implicat activ clerul au prețul maxim de 28 lei¹²⁴, iar în 1661 o prisacă costa 27 potronici, adică cca șapte lei (1685)¹²⁵. Prisaca avea 100 stupi¹²⁶, iar stupul, constant, s-a vândut cu un leu, sumă cu care se putea achita darea pe casă în timpul domniei lui Vasile Lupu¹²⁷.

O *livadă de pomi* a costat sub 25 de lei (1706)¹²⁸, iar o grădină cu 130 pomi prețuia 80 zloți¹²⁹. O grădină costa 30 (1602), iar împreună cu o luncă, 60 de taleri¹³⁰. La vremuri de foamete, două pogoane de pădure costau trei lei, iar un loc cu nuci și perji, 30 de potronici¹³¹.

Poienile costau în medie 20 lei¹³², iar în taleri rar treceau de 14 taleri¹³³, fiind cumpărate mai ales de mănăstiri. O jumătate de poiană prețuia 130 zloți, dar și 30¹³⁴, iar o poiană costa un ughi, adică 1,66 taleri¹³⁵.

Împreună cu o prisacă, *heleșteul* costa 7 000 aspri¹³⁶, iar cu un iaz vechi se vindea cu 40 taleri (1601), adică 4 320 bani¹³⁷. Separat, heleșteul ajungea la 150 de lei, iar un loc de heleșteu la 12 taleri¹³⁸.

Constatăm că prețurile s-au exprimat în sume greu de echivalat în monede și au fost influențate de stadiul dezvoltării economiei țării (foametea din anii 1638, 1660 și 1684). Probabil că prețurile au variat de la o piață la alta¹³⁹, dar actele nu ne permit să verificăm (doar la prețurile caselor din oraș, am putut compara cele din Iași cu cele din alte orașe).

2. Omul ca forță de muncă silită.

Deși actele interne privitoare la vânzarea *țăranilor* sunt puțin numeroase, ele ne îngăduie unele estimări. Pentru o datorie de șapte vaci, 10 oi, nouă lei fără un ort, Stan cu soția, Maria, se dădeau vecini jupânului Ursu¹⁴⁰. Vacile însumează 21 ughi¹⁴¹, oile prețuiesc 10 ughi¹⁴², iar nouă lei face șase galbeni¹⁴³, suma totală fiind 37 galbeni, adică echivalentul a nouă locuri de prisăci sau a două case la oraș¹⁴⁴.

¹²² N. Iorga, *op. cit.*, v. VI, nr. 5 (500 galbeni tătarăști); *C.D.M.*, v. II, nr. 731 (1631, 60 zloți), nr. 1373 (195 zloți); v. V, nr. 319 (1704, 200 zloți) etc.

¹²³ Actul din 1647 face excepție (*C.D.M.*, v. II, nr. 1950, 100 de taleri).

¹²⁴ *C.D.M.*, v. IV, nr. 570 (17 ianuarie 1681).

¹²⁵ Ghibănescu, *op. cit.*, v. IV, nr. 12 (1661) și *C.D.M.*, v. IV, nr. 917 (1685).

¹²⁶ T. Codrescu, *op. cit.*, v. XI, p. 209 (1658, un stup prețuia 2,33 lei).

¹²⁷ *C.D.M.*, v. IV, nr. 1130 (1688); I. Neculce, *op. cit.*, p. 178 (anii 1634-1636).

¹²⁸ *C.D.M.*, v. V, nr. 605. Un măr (pom) costa un leu, *Ibidem*, v. II, nr. 2148 (1650).

¹²⁹ *D.I.R.*, A, XVI, v. III, nr. 387 (cca. trei pomi reveneau la doi zloți).

¹³⁰ *C.D.M.*, v. I, nr. 1118, respectiv Ghibănescu, *op. cit.*, v. II, nr. 99.

¹³¹ *C.D.M.*, v. III, nr. 651 (1661) respectiv nr. 616 (în 1660, foamete „rea”).

¹³² *Ibidem*, nr. 1899 (1669); Ghibănescu, *op. cit.*, v. IV, nr. 45 (1666, 14 lei noi).

¹³³ Prețul citat (*C.D.M.*, v. II, nr. 102) este depășit în 1603 (Ghibănescu, *Ispisoace*, v. I/2, nr. 10), o poiană prețuind drept un cal de 45 de taleri.

¹³⁴ A.V. Sava, *Documente putnene*, v. II, nr. 3 (1588); *D.R.H.*, A, v. XXII, nr. 65.

¹³⁵ *C.D.M.*, v. II, nr. 1974 (1647-1660), iar paritatea la v. II, nr. 1982 (1647).

¹³⁶ *Suceava. Documente privitoare la istoria orașului*, întocmit de I. Caproșu, G. Irimescu, Mihai-Ștefan Ceaușu, V.Gh. Miron, București, 1989, nr. 176.

¹³⁷ *C.D.M.*, v. I, nr. 1105. La 1617, talerul era 108 bani (*D.I.R.*, A, XVII, v. IV, nr. 247).

¹³⁸ *C.D.M.*, v. V, nr. 385 (1705) și *D.I.R.*, A, XVII, v. III, nr. 319 (1615).

¹³⁹ I. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 83-84.

¹⁴⁰ Ghibănescu, *Surte*, v. V, nr. 52 (18 mai 1672).

¹⁴¹ Pentru paritate vezi în textul lucrării la nota 113.

¹⁴² Ghibănescu, *op. cit.*, v. III, nr. 101 (o vacă cu trei ughi); Idem, *Ispisoace*, v. III/2 (oia costa un ughi).

¹⁴³ *C.D.M.*, v. III, nr. 907 (locul de patru ughi); Ghibănescu, *Surte*, v. IV, nr. 35.

¹⁴⁴ Ghibănescu, *loc. cit.*

Un vecin cu fiii săi era vândut cu 30 lei (1710), suma cu care se cumpărau două locuri de casă în Iași¹⁴⁵. Patru jirebii și jumătate cu trei vecini se vindeau cu 120 lei, iar în același an (1648), o parte de sat cu 30 vecini costa 90 de taleri¹⁴⁶. La paritatea taler-leu de 1:1,66¹⁴⁷ constatăm că sumele erau aproximativ egale. Un loc de casă, la sat, cu vecini costa 80 galbeni¹⁴⁸, preț cu care se luau 27 vaci sau 80 de oi (vezi notele 141 și 142). Se cumpărau ocini din două sate cu robi cu 120 lei și 30 stupi, prețuiți la doi zloți¹⁴⁹, iar dacă stupii valorau cinci lei¹⁵⁰, atunci 125 lei echivalau cu cca 15 locuri de prisăci¹⁵¹. Un prizonier se răscumpăra de la turci cu 250 zloți tătarăști¹⁵², adică cu patru poieni sau opt locuri de prisăci¹⁵³.

Actele numeroase cu privire la *robii țigani*, care ne îngăduie o analiză mai detaliată, se datoresc răscumpărării unora de la moarte de către boierime și cler, cât și vânzării lor pe piața liberă. Pentru copii, sumele nu trec de 20 ughi sau 24 taleri¹⁵⁴, iar în cazul unui sume cu un copil, prețurile sunt 20 ughi¹⁵⁵, 200 zloți sau 600 aspri¹⁵⁶, cei 200 zloți valorând atunci trei case cu pivnițe¹⁵⁷. De la 1630, prețul unei țigănci era în creștere inițial, dar apoi în continuă scădere¹⁵⁸, cu toate că în 1620, o țigancă se vindea cu 40 lei și doi bani, adică cu 90 lei¹⁵⁹, sumă echivalentă cu valoarea a șase livezi cu pomeți¹⁶⁰.

Un rob țigan costa, cu rare excepții¹⁶¹, sub 30 de ughi, în lei se vindea cu 18, dar și cu 50 în cazul unor țigani cobzari¹⁶². Era estimat la valoarea unui cal și sunt și cazuri de auto-vânzare (1706)¹⁶³. La 25 de lei un rob prețuia cât o livadă¹⁶⁴.

Un sălaș (familie) de țigani a costat multă vreme în lei suma de 50¹⁶⁵, aceeași sumă în taleri fiind prețul mediu¹⁶⁶ (valoarea unui loc de casă)¹⁶⁷. La 1602, se vindea cu 4 000 aspri, adică valoarea a patru cai¹⁶⁸. În galbeni, prețul mediu pentru perioada pe care o cercetăm a fost de 30 ughi, fiind depășit în rare cazuri¹⁶⁹. Suma valora cu o casă¹⁷⁰ sau cu o ocină¹⁷¹.

¹⁴⁵ C.D.M., v. V, nr. 220 (1703); T. Codrescu, *op. cit.*, v. XVII, nr. 196.

¹⁴⁶ C.D.M., S I, nr. 678, respectiv C.D.M., v. II, nr. 2053.

¹⁴⁷ C.D.M., v. III, nr. 230 (26 februarie 1657).

¹⁴⁸ Ghibănescu, *op. cit.*, v. III, nr. 69 (22 ianuarie 1652).

¹⁴⁹ Idem, *Ispisoace*, v. II/2, nr. 35 (18 mai 1644).

¹⁵⁰ H.Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 19 (un zlot era egal cu doi lei și jumătate).

¹⁵¹ C.D.M., S I, nr. 608 (1641, opt lei pentru un loc de prisacă).

¹⁵² D.R.H., A, XXI, nr. 37 (25 aprilie 1632).

¹⁵³ D.R.H., A, v. XXII, nr. 65 respectiv Ghibănescu, *Surete*, v. XXI, nr. 33. Pentru spațiul Țării Moldovei, între anii 1572 și 1711, vom reveni cu alt articol consacrat monedelor și echivalențelor monetare, pe baza analizei izvoarelor documentare.

¹⁵⁴ C.D.M., v. III, nr. 550 respectiv Ghibănescu, *op. cit.*, v. XIX, nr. 155 (1571).

¹⁵⁵ C.D.M., v. II, nr. 1865 (1646); v. III, nr. 117 (1655; 18 ughi).

¹⁵⁶ D.I.R., A, XVI, v. IV, nr. 147; Ghibănescu, *Ispisoace*, v. I/1, nr. 51.

¹⁵⁷ T. Codrescu, *op. cit.*, v. V, p. 213 (1610-1611).

¹⁵⁸ C.D.M., v. II, nr. 614 (20 ughi), nr. 1920 (18 ughi); v. V, nr. 421 (1705, 12 ughi).

¹⁵⁹ C.D.M., S I, nr. 369. În 1623, doi bani costau 50 lei (D.I.R., A, XVII, v. V, nr. 287).

¹⁶⁰ Ghibănescu, *Surete*, v. II, nr. 76 (în 1621, o livadă costa 15 lei).

¹⁶¹ D.R.H., A, v. XXII, nr. 93 (35 de galbeni).

¹⁶² C.D.M., v. IV, nr. 439 (18 lei); v. V, nr. 423 (18 lei), nr. 963 (50 lei).

¹⁶³ C.D.M., v. V, nr. 515 (auto-vânzare, 40 lei); Ghibănescu, *op. cit.*, v. II, nr. 55.

¹⁶⁴ C.D.M., v. V, nr. 605 (27 septembrie 1706).

¹⁶⁵ C.D.M., v. II, nr. 1548 (1641); v. IV, nr. 2079 (1699); v. V, nr. 198 (1703).

¹⁶⁶ Ghibănescu, *op. cit.*, v. XXI, nr. 138 (1619); C.D.M., v. II, nr. 991 (1634).

¹⁶⁷ C.D.M., v. II, nr. 1852 (90 ughi); D.R.H., A, v. XIX, nr. 229 (100 ughi) etc.

¹⁶⁸ Ghibănescu, *op. cit.*, v. XX, nr. 109 și nr. 160 (un cal, 1 000 aspri).

¹⁶⁹ C.D.M., v. II, nr. 1852 (90 ughi); D.R.H., A, v. XIX, nr. 229 (100 ughi) etc.

¹⁷⁰ D.R.H., A, v. XIX, nr. 273 (25 ughi); C.D.M., S I, nr. 148 (1586).

¹⁷¹ C.D.M., v. III, nr. 1971 (1670).

Deși restrânse, datorită imposibilității de a include această categorie într-una din celelalte două (pământ, mărfuri), considerațiile de aici ajută la o estimare realistă a bunurilor care făcea obiectul tranzacțiilor comerciale. Prețurile sunt mult mai constante, putându-se surprinde mai bine existența unui anumit curs.

3. Mărfurile propriu-zise.

Caii au fost un articol comercial căutat pe piața internă cât și în exterior, pe aceste animale fiind impuse dări)"caii de olac", „dajdea calului" ș.a.) pentru a se face față nevoilor bănești stringente. În aspri, caii de țară au costat 1 000¹⁷², pe când caii buni, de rasă, au valorat 2 666 de aspri¹⁷³.

Prețul mediu în galbeni până la 1631 era unul ridicat de 50 ughi, depășit la 1619 (suma este de 140 ughi) sau în 1611 când avem 120 ughi¹⁷⁴, care la 120 aspri de un ughi¹⁷⁵, valorau cât 14 400 aspri. Până la 1665, când avem ultimul act în ughi, vânzările peste prețul mediu de 30 sunt puține¹⁷⁶.

În privința evoluției prețului în taleri, constatăm același fenomen interesant; cu începutul domniei lui Vasile Lupu (1634), prezența cailor în tranzacțiile interne se limitează drastic. Reducerea actelor cu prețuri după 1634 se datorează faptului că încetează acele vânzări deghizate de sate către boieri, efectuate de domnie și achitate într-un anumit număr de cai „biciuluiți"¹⁷⁷ după întinderea satului. Apoi, actele puține nu arată vânzări separate de cai, ci faptul că ei erau incluși doar la suma care se plătea pentru cumpărarea unor ocini¹⁷⁸, realitate care ar arăta numărul redus, dar cu atât mai prețios, al cailor. După 1634, pentru actele care sunt, prețul mediu este de 50 de taleri¹⁷⁹, același quantum fiind valabil și pentru perioada de până la 1634¹⁸⁰.

Pentru cai, în care se achitau și cheltuielile de judecată¹⁸¹, sumele erau fixe în zloți (60 zloți)¹⁸². În lei, un cal se vindea până la 1634 cu 30 lei¹⁸³, iar pentru anii de până la 1711, cu dificultate, prețul mediu s-ar fixa la 35 de lei¹⁸⁴. Prețurile numeroase în lei explică absența actelor cu prețurile fixate în alte monede pentru anii de după 1659¹⁸⁵. Suma medie, care s-ar raporta la un cal „prețeluit pe eftin"¹⁸⁶, de 35 lei ar însemna 4 200 bani¹⁸⁷. Saltul constant în Muntenia (pentru anii 1691-1700)¹⁸⁸ este greu perceptibil în Moldova, deoarece

¹⁷² T. Codrescu, *op. cit.*, v. XVI, p. 255 (1597); *C.D.M.*, S I, nr. 148 (1586).

¹⁷³ *D.I.R.*, A, XVI, v. III, nr. 463 (1588).

¹⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.*, v. V, nr. 60 (1619); Ghibănescu, *Ispisoace*, v. I/2, nr. 45.

¹⁷⁵ *D.R.H.*, A, v. XXI, nr. 255 (1632).

¹⁷⁶ *D.R.H.*, A, v. XIX, nr. 184 (40 ughi); v. XXII, nr. 69.

¹⁷⁷ Cuvântul „biciuluit" are etimologie maghiară (becsulni, becsleni) și înseamnă a prețui, a prețelui (Ghibănescu, *Surete*, v. VIII, p. 68-69).

¹⁷⁸ L.T. Boga, *op. cit.*, v. VII, nr. 43 (1647); *C.D.M.*, v. II, nr. 725 (1655) etc.

¹⁷⁹ *D.I.R.*, A, XVI, v. III, nr. 256; *C.D.M.*, v. II, nr. 725. Alte acte nu sunt.

¹⁸⁰ Excepții: 1655 (*C.D.M.*, v. III, nr. 725), 1662 (*Ibidem*, nr. 840, 100 de taleri).

¹⁸¹ D.P. Bogdan, *Cinci acte moldovenești din anii 1438, 1531, 1601, 1604 și 1668, Rd I*, nr. 2, 1976, p. 249-250 (la 1604, se da un cal de 20 de taleri).

¹⁸² Și aici sunt excepții: 1591 (*D.I.R.*, A, XVI, v. IV, nr. 6, 100 taleri); Ghibănescu, *loc. cit.*, nr. 170 (1610, 88 de taleri).

¹⁸³ Face excepție actul din 1611 (*C.D.M.*, S I, nr. 289, 70 de lei).

¹⁸⁴ Ghibănescu, *Surete*, v. IV, nr. 94 (1 august 1659).

¹⁸⁵ Pentru acte care depășesc mult acest preț, v. *C.D.M.*, v. II, nr. 1587 (80 lei, 1646); Ghibănescu, *Ispisoace*, v. III/1, nr. 66 (1657, 80 lei) etc.

¹⁸⁶ N. Iorga, *op. cit.*, v. VI, nr. 122 (29 aprilie 1717, 30 de lei).

¹⁸⁷ *C.D.M.*, v. V, nr. 687 (1707, leul valora 12 potronici sau 120 de bani).

¹⁸⁸ R. Cămărășescu, C. Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească (sec. XV-XVII)*, S.M.I., M., 1973, p. 230.

prețurile de după 1689 sunt cotate la suma de 40 lei, sumă care trece ușor peste prețul mediu¹⁸⁹.

Cursul prețului a urmat creșterea de la sfârșitul secolului al XVI-lea, constatată și în Țara Românească¹⁹⁰, când s-a ajuns la 2 666 de aspri pentru ca prețul mediu în galbeni să arate până la 1631, o nouă creștere (50 ughi care fac 6 000 aspri). Pentru anii de după 1631, dacă transformăm prețul mediu în lei (35 lei) în galbeni, avem, la raportul galben-leu de 1:1,5¹⁹¹, cca 25 galbeni care fac 5 000 de bani, deci o ușoară scădere față de perioada anterioară. Unele acte (până la 1602) arată vânzări de ocină fără a spune la cât s-au prețuit caii¹⁹² sau ne indică vânzări deosebite¹⁹³, această ultimă situație fiind specifică și *iepelor*¹⁹⁴. În ughi, o iapă trecea foarte rar peste suma de 25, iar uneori ocinile erau plătite în ughi și iepe¹⁹⁵, pentru ca în lei suma maximă să fie 12¹⁹⁶. O iapă costa 13 taleri și figura la plata ocinilor¹⁹⁷ cât și la schimbul realizat prin troc¹⁹⁸.

Boul, grevat de dări (bou domnesc, boul de seliște ș.a.) și servind la achitarea amenzilor (gloabă), a trecut peste șase ughi foarte rar¹⁹⁹, adică 720 aspri²⁰⁰, iar *vacile* cu viței costau sub patru ughi²⁰¹. Un bou de negoț costa până la 32 zloți, iar o vacă avea suma maximă de 18 zloți²⁰², adică 13 ughi pentru boul de negoț și șapte ughi pentru vacă²⁰³, sau 1 560 aspri, respectiv 840 aspri. În taleri, un bou prețuia constant 15 taleri²⁰⁴, iar până la 1633, prețul unei vaci a fost în creștere²⁰⁵, pentru ca apoi să scadă²⁰⁶. Un loc de casă la țară era cumpărat cu doi boi și cinci taleri²⁰⁷ adică 35 taleri. Până la 1640, rareori boul a costat șapte lei²⁰⁸, an după care prețul mediu este 15 lei²⁰⁹, iar boii tineri n-au costat peste șase lei²¹⁰. Fără fluctuații, prețul unei vaci cu viței era șapte lei²¹¹, iar până la 1669, două fâlci de vie costau doi boi și două vaci, în valoare de 30 lei²¹². Tot atunci, o poiană costa patru iepe cu mânji, patru

¹⁸⁹ Vol. *Moldova în epoca feudalismului*, coord. Sovetov, v. VI, 1992, nr. 50 (1689).

¹⁹⁰ R. Cămărășescu, C. Fotino, *op. cit.*, p. 230-231.

¹⁹¹ C.D.M., v. III, nr. 2387 (1674).

¹⁹² A.V. Sava, *op. cit.*, v. I, nr. 9; D.I.R., A, XVI, v. III, nr. 111, 139 etc.

¹⁹³ A.V. Sava, *Documente ... Lăpușna*, nr. 94 (1670: o ocină costa un cal și o căruță); N. Iorga, *op. cit.*, v. XVI, nr. 6 (1699: ocini prețuite drept un rădvan cu șase cai, cu hamuri, cu șale etc.).

¹⁹⁴ C.D.M., v. II, nr. 972 (1634: pentru uricele unui sat se da 40 oi cu miei, doi cai, doi boi, două iepe cu mânji, patru vaci cu viței); V. III, nr. 979 (1663 un sat prețuia 200 oi, 200 stupi, 20 vaci și 20 iepe).

¹⁹⁵ C.D.M., v. III, nr. 134 (1655, 70 ughi); v. II, nr. 79 (ocină cu doi ughi și o iapă).

¹⁹⁶ C.D.M., S I, nr. 858 (29 iunie 1667).

¹⁹⁷ Ghibănescu, *Ispisoace*, v. II/2, nr. 148; Ibidem, *Surete*, v. III, nr. 113 (jumătate de bătrân costa 15 lei și două iepe); C.D.M., v. II, nr. 1373 (1639: ocini vândute drept 1 000 aspri, doi boi și o iapă) etc.

¹⁹⁸ A.V. Sava, *op. cit.*, nr. 71 (ocini pentru 10 iepe cu mânji), nr. 112 (1682: o vie cu pomi pentru o iapă); C.D.M., v. IV, nr. 814 (1684: ocină pentru opt stupi și o iapă cu căruță) etc.

¹⁹⁹ C.A. Stoida, C. Solomon, *op. cit.*, v. II, nr. 8 (1639, opt ughi).

²⁰⁰ D.R.H., A, v. XXI, nr. 255 (1632: un galben valora 120 aspri).

²⁰¹ Ghibănescu, *Surete*, v. III, nr. 101; Idem, *Ispisoace*, v. II/1, nr. 95.

²⁰² D.R.H., A, v. XIX, nr. 457 (31 decembrie 1628).

²⁰³ D.R.H., A, v. XXI, nr. 185 (1632: un ughi face doi zloți jumătate).

²⁰⁴ L.T. Boga, *op. cit.*, v. II, nr. 2 (1649: 20 taleri) etc. Până la 1600, rar costa peste șase taleri (D.I.R., A, XVI, v. III, nr. 567: 15 taleri), deci o creștere de două ori și jumătate (de la șase la 15), situație valabilă și pentru Muntenia (D. Mioc, *op. cit.*, p. 324).

²⁰⁵ D.I.R., A, XVII, v. I, nr. 105, (patru taleri); D.I.R., A, v. XXI, nr. 308 (25 taleri).

²⁰⁶ T. Codrescu, *op. cit.*, v. XII, p. 285 (1656: două vaci cu viței costă 10 taleri).

²⁰⁷ D.I.R., A, XVII, v. V, nr. 305 (20 iunie 1623).

²⁰⁸ D.I.R., A, XVII, v. V, nr. 287 (1623: un bou prețuia 25 de lei).

²⁰⁹ Excepție în anul 1685 (N. Iorga, *op. cit.*, v. V, nr. 21, 30 de lei).

²¹⁰ C.D.M., v. IV, nr. 303 (1678); T. Bălan, *op. cit.*, v. III, nr. 156 (1719, un leu).

²¹¹ C.D.M., S I, nr. 905 (1673, șase lei); T. Bălan, *loc. cit.*, nr. 64 (1687, opt lei).

²¹² Vol. *Moldova în epoca feudalismului*, coord. Sovetov, v. V, nr. 107 (16 martie).

boi, o vacă cu vițel, o iapă tânără și 20 de lei²¹³, adică, la prețurile pe care le-am citat, cca 145 lei, sumă cu care cumpărau două locuri de casă la sat (v. nota 109) sau șase pogoane de vie bună (v. nota 75). La 1626, o poiană costa numai un bou și două vaci²¹⁴, adică cca 55 taleri, sau o falce de vie la Huși (v. nota 64).

Mai puțin au prețuit *oile*, care s-au vândut constant cu un ughi²¹⁵, patru zloți (adică 1,60 ughi)²¹⁶, un leu sau până la 47 aspri²¹⁷, dovadă că până la 1628 prețul crește de patru ori (de la 47 la 190 aspri).

La 1646, o ocină costa 80 lei și 30 oi, adică 110 lei, iar în 1644, jumătate de sat se vindea cu 1 000 lei și 100 oi²¹⁸. La 1619, o seliște prețuia 100 ughi, 50 oi și patru cai²¹⁹, adică 150 ughi care cu 200 ughi (prețul mediu a patru cai) fac 350 ughi. Cu opt lei și patru *berbeci* se vindea o ocină²²⁰, iar dacă un bou tânăr costa șase lei (v. nota 218), atunci doi boi, 40 oi cu miei și 40 oi sterpe fac cca 100 lei, adică valoarea unei seliști²²¹.

Un *mascur* (porc) bun costa patru zloți, adică 190 aspri (v. mai sus) și prețuia constant trei taleri²²², adică cca doi ughi sau 240 aspri. Un *gonitor* costa șase lei, iar altul „mai prost” patru lei²²³, pentru ca în 1616, o ocină să se vândă cu 10 lei, trei stupi, doi gonitori (câini) și o vacă cu vițel²²⁴, adică cu 30 lei (v. notele 127 și 211).

În privința prețurilor la *cereale*, constatăm că *mierța*, ca și ocaua, era măsură de capacitate și pentru materiile uscate, de cca 2,56 l în 1684²²⁵. O merță de mălai costa un taler²²⁶, iar sub „foametea cea mare di era merța un ug” (1684)²²⁷, ea va crește la 1,66 taleri²²⁸. Scade de la trei potronici, adică un leu sau 0,34 ughi²²⁹ pentru ca în timpul foametei să coste doi zloți și un ughi, adică cca doi ughi²³⁰. Acte târzii arată prețul în timpul acestei calamități de un leu sau un taler²³¹. Pentru ca „să ne scutem capetele de fumete”, o ocină costa 20 lei și cinci merțe de mălai²³², adică 25 de lei, sumă cu care era vândut un rob (v. nota 164).

La 1649 o mierță de pâine costa cinci potronici, adică 45 șalenghi (bani) iar în 1660, era un galben, adică 180 șalenghi²³³, pentru ca să coste mai

²¹³ C.D.M., v. III, nr. 1899 (9 decembrie 1669).

²¹⁴ D.R.H., A, v. XIX, nr. 16 (3 februarie).

²¹⁵ *Ibidem*, nr. 235 (un berbec); Ghibănescu, *Ispisoace*, V. III/2, nr. 71 (situație întâlnită în anul 1670).

²¹⁶ D.R.H., A, v. XIX, nr. 457; v. XXI, nr. 185 (un ughi face doi zloți jumătate).

²¹⁷ Vol. *Moldova...*, coord. Sovietov, v. IV, nr. 66, respective C.D.M., S I, nr. 640.

²¹⁸ Ghibănescu, *Surete*, v. II, nr. 83 (1632) respective D.I.R., A, XVI, v. III, nr. 536, 537 (45 de aspri), 538 (1589, 34 de aspri).

²¹⁹ D.I.R., A, XVII, v. IV, nr. 375 (1619).

²²⁰ Ghibănescu, *Ispisoace*, v. III/1, nr. 55 (8 noiembrie 1657).

²²¹ D.I.R., A, v. XXII, nr. 123 (12 mai 1634).

²²² C.D.M., v. IV, nr. 1761 (1695); v. II, nr. 1719 (1644).

²²³ D.R.H., A, v. XIX, nr. 457 (1628) respective C.D.M., v. III, nr. 461; v. IV, nr. 1595 (1693 f. l. z.). Are loc, deci, o creștere de 1/4 (190 la 240 aspri) în a doua jumătate a acestui veac.

²²⁴ Ghibănescu, *op. cit.*, v. II/1, nr. 2 (2 aprilie).

²²⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 203 și 182 (o merță = 16 ocale, o oca = 1,69 l).

²²⁶ C.D.M., v. III, nr. 461 (1659-1660, decembrie 20).

²²⁷ Ghibănescu, *op. cit.*, v. III/1, nr. 119. Vezi și C.I. Andreescu, C.A. Stoida, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659-1661)*, București, 1938, p. 119, 121.

²²⁸ C.D.M., v. II, nr. 1892 (un ughi era egal cu 1,66 taleri).

²²⁹ C.D.M., v. IV, nr. 81 (1676), nr. 917 (un leu era 3 3/4 potronici); v. III, nr. 2387 (1674: un ughi face un leu și jumătate).

²³⁰ C.D.M., v. IV, nr. 903 (1685); D.R.H., A, v. XXI, nr. 185 (un ughi = doi zloți jumătate).

²³¹ C.D.M., v. IV, nr. 1081 (1687) și nr. 1595 (1693).

²³² Ghibănescu, *op. cit.*, v. IV/1, nr. 66 (16 septembrie 1684).

²³³ *Idem*, *Surete*, v. VIII, nr. 145; C.D.M., v. III, nr. 530 (1660). Echivalențe, v. C.D.M., v. II, nr. 1982. La începutul domniei, zilnic, Vasile Lupu mânca „numai o mierță de pâine” (I. Neculce, *op. cit.*, p. 178).

târziu patru merțe la un leu sau o mierță la un ort²³⁴. Un pogon de vie costa 15 lei și două merțe de pâine²³⁵ adică o mierță costa 0,25 lei (15 lei pol, adică 15 lei jumătate, este suma pentru pogon).

O *mierță de grâu* cu mazăre costa un leu, iar pentru 10 pământuri și 20 pași se dădeau 20 merțe²³⁶. O merță de făină de grâu costa 200 bani în 1686, iar cu 10 lei, trei mierțe și un bezmăn de ceară se răscumpăra o ocină²³⁷. Patru merțe de secară costau un leu, iar două de secară cu mălai se vând cu doi orți, adică cu jumătate de leu²³⁸. Uneori, ocinile scoase la vânzare se achitau în pâine după o sumă fixată²³⁹, iar *sacul cu făină* (grâne), cu o capacitate de șase merțe, a costat un taler²⁴⁰. În 1639, o ocină se da pe 150 lei și o jireadă de grâu pe un ughi, deoarece „nu se găsea grâu în acea vreme”²⁴¹. Actele infirmă izvoarele narrative care indică pentru sacul de făină prețuri de 10 ughi sau 15 lei²⁴². *Sacul de hriscă* a costat doi lei sau doi saci la un taler²⁴³, iar o ocină se vindea pentru un bou și doi *saci de săcară*, pentru ca mai târziu un sac de secară de două merțe jumătate să coste cinci, șase lei²⁴⁴.

Pentru doi vecini se dădea un cal, 40 saci de grâu și două *sladuri* (slad – orz muiat spre a se face bere)²⁴⁵. Într-o danie domnească figurează două coloade de grâu și două de orz (coloada măsura cca 311,4 l în Polonia)²⁴⁶, iar obrocul de Râmnic (de grâu) costa un ort, pentru ca între dările strânse de la preoți să apară și trei pătrate de grăunțe²⁴⁷.

La prețurile alimentelor, actele privitoare la *polobocul de miere*, de dimensiuni variabile și fără capacitate fixă, indică sume constante de până la 15 lei²⁴⁸, cu excepția polobocului mare „ce se cheamă de cele mari de său” care costă 30 de lei²⁴⁹. O vie se vindea cu 20 lei și un poloboc, iar pentru răscumpărarea unei prizoniere se achitau 150 taleri și două poloboace²⁵⁰. Ocinele din două sate au valoarea unui poloboc de 20 zloți, iar pentru 50 zloți și un poloboc de miere de Camenița este zălogită o ocină²⁵¹. Cu o singură excepție²⁵², polobocul de miere valora până la 10 ughi, actele indicând și jumătăți de poloboace²⁵³. De capacități diverse, în jur de 12,8 l, *vadra de miere*

²³⁴ C.D.M., v. IV, nr. 1088 (1687).

²³⁵ C.A. Stoide, C. Solomon, *op. cit.*, v. I, nr. 80 (1686).

²³⁶ C.D.M., v. IV, nr. 1192 (1689) respective v. V, nr. 103 (1701-1701).

²³⁷ Ghibănescu, *Ispisoace*, v. IV/1, nr. 89 și C.D.M., v. III, nr. 1871 (1669).

²³⁸ Ghibănescu, *loc. cit.*, nr. 108 (1690); C.D.M., v. IV, nr. 1192 (1689).

²³⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 248. Pentru preț, v. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 249 (1604) și T. Bălan, *op. cit.*, v. III, nr. 121 (1710).

²⁴⁰ I.N., f. VIII, nr. 2 (1629: case pentru 40 matce stupi și câteva pâini); Ghibănescu, *op. cit.*, v. III/1, nr. 101 (1660: 11 potronici plătiți în pâine).

²⁴¹ C.D.M., v. II, nr. 1336 (foamete rea exista și în 1638, v. Document nr. 1307).

²⁴² N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, 1976, p. 345 (1711); I. Neculce, *op. cit.*, p. 624 (1711).

²⁴³ T. Bălan, *op. cit.*, v. III, nr. 156 (1719) respectiv nr. 121 (1710).

²⁴⁴ N. Iorga, *op. cit.*, v. XVI, nr. 12 (1650) respectiv C.A. Stoide, *Contribuțiuni la cunoașterea foametei celei mari din 1684-1685*, „Arhiva”, nr. 3-4, 1934, p. 155.

²⁴⁵ T. Codrescu, *op. cit.*, v. XVI, p. 166 (15 iunie 1653).

²⁴⁶ D.I.R., A, XVII, v. III, nr. 222 (1613); N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 198.

²⁴⁷ C.A. Stoide, C. Solomon, *op. cit.*, v. III, nr. 36; T. Bălan, *op. cit.*, v. I, nr. 68.

²⁴⁸ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 153; C.D.M., v. II, nr. 211 (13 lei), v. V, nr. 157 etc.

²⁴⁹ I.N., f. VIII, nr. 61 (22 februarie 1669).

²⁵⁰ C.D.M., v. II, nr. 1862 (1646) respectiv v. III, nr. 485 (1660).

²⁵¹ C.D.M., v. III, nr. 2119 (1671); Ghibănescu, *loc. cit.*, nr. 116 (1660).

²⁵² Ghibănescu, *Surte*, v. XVI, nr. 21 (1608: ocină pentru un poloboc de 12 ughi, 25 taleri) sau 27 ughi (D.I.R., A, XVIII, v. IV, nr. 247: un ughi este egal cu 1,66 taleri).

²⁵³ C.D.M., v. III, nr. 893 (1663), nr. 1845 (1669), prețul fiind de cinci ughi.

costa 22 de bani²⁵⁴, apoi 14 lei sau, altă sumă, cinci orți²⁵⁵. Unele vânzări de ocini²⁵⁶ se plăteau în *bezmene de ceară* (unități de măsură variabile iar un ciubăr de miere costa un zlot²⁵⁷.

O *vadră de vin* se vindea cu doi bani jumătate, două costande²⁵⁸ sau un ort²⁵⁹. Costa până la patru potronici, iar uneori unui taler îi reveneau 3,33 vedre²⁶⁰. *Jumătatea de vin*, de capacitate egală cu polobocul, costa 20 taleri iar o jumătate de sat costa un cal, doi boi, o vacă cu vițel, o jumătate de vin și un poloboc cu miere²⁶¹.

Un *poloboc de perjă* (prune) care s-a „mâncat în vreme de nevoie” costa patru lei (1674), iar o vie se vindea cu 17 lei, două vaci cu viței, 10 merțe de făină și o slănină²⁶². Pe pește, untură și alte bucate se dădeau doi ughi, iar sub Dumitrașco Cantacuzino (1684-1685) erau următoarele prețuri: „găina câte un leu, oul câte un potronic, oca de untu câte doi orți bătuți și un zlot, oca de brânză câte doi potronici”²⁶³. Atunci, ocaua de brânză valora cu o vadră de vin (v. nota 259) și o găină costa cât patru merțe de secară cu mălai (v. nota 238).

La prețul *obiectele de îmbrăcăminte și încălțăminte*, începem cu produsele simple, țărănești. Nu putem întocmi o clasificare riguroasă dată fiind diversitatea materiilor prime care stau la baza confecționării acestor produse. O haină nouă costa opt taleri²⁶⁴, un cojoc prețuia trei lei sau un galben²⁶⁵, iar suman se vindea până la trei lei²⁶⁶. O cămașă costa un leu sau un ughi (cămașă de fuior)²⁶⁷, iar o bucată de pământ se da pentru un galben și o cămașă muierească nouă, pentru ca un brâu să coste 200 florinți²⁶⁸. Un act arată următoarele prețuri: două perechi de cercei cu doi lei, două aplice cu 25 potronici, două rochii drept doi ughi și o pereche de cizme drept nouă potronici²⁶⁹.

Prin raportarea acestor prețuri la valoarea care se atribuie *obiectelor scumpe*, constatăm o diferență mare, situație caracteristică și Țării Românești²⁷⁰. Cinci coți de postav turcesc și o blană de vulpe prețuiau 52 zloți²⁷¹, o bucată de postav caragiu costa 16 florini (1600) iar 10 coți de postav subțire, 24 de ughi²⁷². Pentru o dulamă se dă un bou de șase ughi și 50 merțe de grâu, iar pentru 11 taleri, o vulpe sau un jder²⁷³. Jumătate de sat se vinde

²⁵⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 171, 185 (o vadră era de 10 ocale, iar ocaua avea 1,28 l); *C.D.M.*, v. IV, nr. 1253 (1690).

²⁵⁵ Ghibănescu, *Ispisoace*, v. V/2, nr. 1 (1695); *C.D.M.*, v. IV, nr. 1457 (1692).

²⁵⁶ *C.D.M.*, v. II, nr. 1955 (1647: ocină de două bălți drept 60 de merțe de grâu și trei bezmene) etc.

²⁵⁷ *Instituții. Dicționar*, p. 65, s.v. *Camăna*; Ghibănescu, *Surete*, v. IV, nr. 222.

²⁵⁸ *C.D.M.*, v. IV, nr. 1034 (1686) respectiv nr. 705 (1682). *Costanda* se numea piesa poloneză de argint, în Țara Românească iar în Moldova se numea *potronic*, aici fiind vorba probabil de emisii ardeleni care au ajuns în Moldova.

²⁵⁹ *C.D.M.*, v. IV, nr. 303, 1160 (1688); N. Iorga, *op. cit.*, v. VI, nr. 20 (1715).

²⁶⁰ *C.D.M.*, v. II, nr. 1286, 1449 respectiv *D.R.H.*, A, v. XIX, nr. 144, 235.

²⁶¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 154; *C.D.M.*, v. III, nr. 1095 (1664).

²⁶² C.A. Stoide, C. Solomon, *loc. cit.*; I. Neculce, *op. cit.*, p. 289; *D.R.H.*, v. XIX, nr. 144.

²⁶³ Damian P. Bogdan, *loc. cit.*; I. Neculce, *op. cit.*, p. 289.

²⁶⁴ T. Bălan, *op. cit.*, v. III, nr. 121 (5 aprilie 1710).

²⁶⁵ N. Iorga *op. cit.*, v. V, nr. 56 (1667); *D.L.R.*, A, XVII, v. III, nr. 114 (1612, un suman costa doi zloți).

²⁶⁶ *C.D.M.*, v. IV, nr. 303 (doi lei); nr. 561 (trei lei).

²⁶⁷ *C.D.M.*, v. II, nr. 773 (1632); v. IV, nr. 561 (1680-1685).

²⁶⁸ *C.D.M.*, v. II, nr. 773 (20 mai 1632).

²⁶⁹ *C.D.M.*, v. III, nr. 451, respectiv Ghibănescu, *op. cit.*, v. XX, nr. 53. Florinul era o monedă ungurească de aur.

²⁷⁰ D. Mioc, *op. cit.*, p. 324.

²⁷¹ *D.R.H.A.*, v. XIX, nr. 457 (31 decembrie 1628).

²⁷² Hurmuzaki, *Documente*, v. XII, p. 758 (5 martie) și I.N., f. V, nr. 155 (1664).

²⁷³ *C.D.M.*, v. II, nr. 2179 (1651) respectiv *C.D.M.*, v. V, nr. 425 (1705).

cu 300 taleri și un vig de postav, iar pentru o ocină se dă un cal, un cobuc poleit, un postav turcesc și un rând de haine²⁷⁴.

Un contăș costă 12 lei iar unul de postav, patru ughi²⁷⁵, pentru ca un brâu prețuit 30 de aspri „împreună cu inelul și hainele lui 1900 de bani turcești le-au prețuit”²⁷⁶. O cabaniță și un ișlic prețuiesc 18 ughi, la fel o șarvana blănită și cu ceprage, iar o cergă turcească prețuiește doi ughi, perechea de ciobote fiind de 13 potronici²⁷⁷. O cergă costa un ughi, iar actul din 1662 amintește de o cergă de Brașov și un bogasiu albastru²⁷⁸. Pentru „un nume de dajde țărănescu” se luau, printre altele, câte două pâsle late, două coase și două topoare²⁷⁹, fiind singura informație despre *uneltele și obiectele casnice*.

În categoria *podoabelor și produselor prețioase* ne propunem o enumerare semnificativă și nu exhaustivă. Un gherdan de aur valora o ocină iar unul de coral prețuia șapte ughi, ultimul izvor documentar oferindu-ne și alte prețuri: o teacă de aur cu 30 de lei, o pereche de brățări cu mărgăritar drept 115 lei, două inele bătute de 12 ughi ș.a.²⁸⁰. Pentru 90 de taleri se dau un brâu de argint și două cutii de argint, iar o ocină este zălogită pentru o cupă de argint prețuită la 12 ughi²⁸¹. Două jirebii de pământ valorează o țință de aur cu pietre scumpe, prețuită la 40 de ughi, iar de 174 de lei se prețuiesc: 25 mătcaluri de mărgăritare, 100 dramuri de sârmă, un inel de aur, un lăvicer, un păretar ș.a.²⁸².

De acord cu Ilie Corfus care aprecia evaluarea obiectelor din tezaurele Movileștilor, drept una exagerată²⁸³, vom cita numai câteva date. O cruciuliță de diamant prețuia 4 000 florini, trei perle mari drept 30 000, un șirag de perle din Indiile Răsăritene valora 36 000 de florini, o țeșătură de perle cu rubine drept 4 000 taleri, iar o lingură de sidef montată în aur cu pietre era evaluată la 150 de zloți roșii (identici cu florinii)²⁸⁴. Un cot de damasc alb prețuia patru zloți, un covor persan valora 15 zloți roșii, o carte ferecată în aur făcea 1 000 de zloți roșii, iar o broșă de diamante cu rubine era prețuită la 3 000 de florini²⁸⁵.

*

Calcululele comparative efectuate cu privire la prețurile unor categorii (sate, cai, boi ș.a.) ne-au permis întocmirea unei evoluții cronologice a prețurilor. Pe baza documentului, am surprins existența unei calamități mai puțin cunoscute (foametea din anii 1638 și 1639). Am făcut comparații și cu ajutorul izvoarelor narative care au dus la concluzia că în perioadele caracterizate prin foamete și secetă are loc o puternică ascensiune a prețurilor. Cuantumul haraciului a fost calculat prin transformarea valorii lui în sate, robi

²⁷⁴ Ghibănescu, *op. cit.*, v. IX, nr. 45 (1629); v. X, nr. 7 (1596).

²⁷⁵ C.D.M., v. IV, nr. 363 (1678); A.V. Sava, *Documente. Lăpușna*, nr. 146 (1679).

²⁷⁶ Hurmuzaki, *Documente*, v. XV/1, p. 705 (11 aprilie 1591).

²⁷⁷ Izvod de cheltuieli din 1618-1619 (N. Iorga, *op. cit.*, v. V, nr. 60).

²⁷⁸ N. Iorga, *loc. cit.*, nr. 56 (1667). Pentru Țara Românească nu avem date în această privință (D. Mioc, *op. cit.*, p. 324-325).

²⁷⁹ C.A. Stoide, C. Solomon, *op. cit.*, v. III, nr. 40 (1680) respectiv C.D.M., v. II, nr. 843 (pentru o ocină se dă șapte ughi, o iapă de șapte lei, un sac de grâu).

²⁸⁰ I.N., f. I, nr. 76 (1634), respectiv N. Iorga, *op. cit.*, v. VII, p. 175-179 (caiet de împărțire a unor moșii cu date între anii 1678 și 1723).

²⁸¹ C.D.M., S I, nr. 483 (1631), respectiv D.I.R., A, XVII, v. V, nr. 299 (1623).

²⁸² T. Codrescu, *op. cit.*, v. XXII, p. 68 (1643) și C.D.M., S I, nr. 976 (1687).

²⁸³ I. Cortus, *Odoarele Movileștilor ramase în Polonia. Contribuții la istoria artelor și prețurilor*, Rd I, nr. 1, 1972, p. 33.

²⁸⁴ *Ibidem*, p. 38-39, 49-50, 33.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 54-56.

țigani etc., iar în genere, prețurile au fost convenabile pentru cine dispunea de instrument monetar.

Cu toată fluctuația lor, constatăm că prețurile au fost ridicate pentru sate, unele animale (cai, boi) și pentru robii țigani. Au fost moderate și uneori la îndemâna a numeroși cumpărători prețurile care privesc casele, suprafețele viticole și cerealele (cu excepția calamităților dintre anii 1638 și 1639, 1660 și 1661 și dintre 1684 și 1685). Prețurile la obiectele de îmbrăcăminte și mai rar de încălțăminte au fost convenabile, iar cele privitoare la obiectele de lux au fost, cum era de așteptat, costisitoare.

Prețurile au avut fluctuații deoarece urcarea prețurilor corespundea cu scăderea puterii de cumpărare a monedelor. Fluctuația prețurilor a avut și cauze economice, care constau în schimbarea raportului cerere-marfă, provocat dintr-o mărire sau micșorare în producția unui bun (de exemplu, prezența cu totul redusă a ovi-caprinelor și a porcinelor în actele cu tranzacțiile comerciale).

Rămân suficiente documente de parcurs care să probeze sau să infirme o parte din calculele noastre privitoare la evoluția prețurilor, în timp, la diferite materii comerciale. Dar o lucrare reține atenția nu numai prin rezultatele la care ajunge ci și prin direcțiile de cercetare pe care le deschide.

Les Prix au Pays de la Moldavie entre 1572 et 1711

Résumé

L'auteur analyse et dresse le cours des prix de diverses matières commerciales, en utilisant de nombreuses et riches sources d'informations. Son bout déclaré est d'offrir de cette manière une étude, croyons-nous importante, qui sera très utile aux chercheurs intéressés aux phénomènes économiques et financiers du Pays de la Moldavie entre les années 1572 et 1711.

ȚINUTUL IAȘILOR ÎN EVUL MEDIU (II). INDICE DE LOCALITĂȚI.

Indicele de sate din ținutul Iașilor este o încercare de inventariere cât mai completă a așezărilor care s-au succedat pe acest teritoriu de la întemeierea statului moldovenesc și până la începutul secolului XVIII (1711)¹. Pentru cele peste 400 de localități consemnate în documente au fost înregistrate date privitoare la toponimia, vechimea, localizarea, evoluția teritorială a moșiilor (aparitia de sate prin divizarea proprietăților, sate „într-un hotar”, sate care aveau „cuturi” dependente de ele etc).

Nu sunt incluse aici așezările care s-au format pe hotarul târgului Iașilor (care vor face obiectul unui studiu viitor) și nici acele sate din ocolul orașului de reședință care erau amplasate în ținutul învecinat, al Cârligăturii.

Sub aspect toponimic au fost reținute și variante ale numelor unor sate, așa cum sunt acestea păstrate în documente. Unde documentele au permis, a fost reținută schimbarea denumirilor unor moșii, ceea ce contribuie la stabilirea unei continuități de locuire, acolo unde prima impresie este aceea a discontinuității. Nu ne-am permis o aventură pe tărâmul etimologiei însă, acolo unde am întâlnit informații, am consemnat personajul eponim, cel de la care un sat sau altul și-au luat numele. Așezările indicate în funcție de persoane cu nume dublu au fost indexte la numele pe baza căruia s-a format ulterior toponimul.

Detectarea vechimii așezărilor, în limitele oferite de izvoarele documentare, a fost principala problemă urmărită. Am refuzat datările timpurii, întâlnite în unele lucrări, pe care nu le-am putut verifica personal, pe actele epocii respective. În același timp, există motive suficiente pentru a nu face exces de pozitivism, prin acceptarea strictă a primei mențiuni scrise – foarte exactă (cu an, lună și zi), dar prea mecanică – aceasta nefiind pe deplin satisfăcătoare. Documentele conservă elemente care atestă, în mod indirect, dar sigur, o vechime mai mare a majorității așezărilor, decât data înscrisă pe cel mai vechi act păstrat. Adesea aceste indicii nu apar neapărat în cel mai vechi document referitor la așezarea respectivă, ci în următoarele, adesea târzii, ceea ce a necesitat o investigație mai cuprinzătoare decât pare la prima vedere.

Iată câteva asemenea elemente:

– Menționarea în document a hotarelor satului, „pe unde *din veac* au umblat”;

– Amintirea actelor de la domnii anteriori; este o recuperare a documentelor ce nu s-au păstrat în original, care permit constatarea că, sate a căror atestare scrisă se înșiruie pe două-trei secole, se dovedesc uneori a avea, de fapt, vechimi apropiate; mai ales pentru primele secole, dacă o moșie nu este vândută, împărțită, dacă nu este implicată în nici un litigiu care să ducă la judecata domnească (proprietatea curgând lin, în bună înțelegere de la o generație la alta), este firesc să nu fie menționată acea moșie în actele domnești, singurele păstrate pentru acea epocă. De aici aparența că ea nici nu ar exista.

¹ Preferăm această limită cronologică superioară, nu atât datorită faptului că ea ar marca începutul epocii fanariote ci mai ales pentru că până aici putem beneficia de o publicare cât de cât sistematică a documentelor moldovenești, fie și sub forma rezumatelor de catalog (C.D.M., V).

– Consemnarea câtorva generații care au stăpânit satul înainte de data primei mențiuni documentare. Trei generații acoperă, în mod obișnuit, un secol, după metoda de calcul a genealogilor. Chiar și în asemenea situații, certitudinea că satul a fost întemeiat în urmă cu două sau trei generații o putem avea doar dacă documentul menționează persoana eponimă, cea care dă (sau schimbă!) numele localității.

– Dacă în cele mai vechi acte păstrate satul apare deja divizat. Cel mai adesea, modul în care este menționată divizarea (pe fracții), permite reconstituirea etapelor acestui proces (fiecare etapă corespunzând unei generații), precum și stabilirea numărului membrilor unei generații de proprietari.

– Menționarea, încă din primul act, a faptului că satul este „mergător pe bătrâni” (un tip particular de diviziune) și chiar a numelor acestor „bătrâni”, deși nu se referă neapărat la momentul întemeierii satului, reprezentând uneori o etapă mai greu definibilă, este un alt element ce trebuie luat în calcul la stabilirea vechimii localităților.

– Dacă în primul document se menționează că satul este „dreaptă ocină”, el este moștenire de o generație, de la părinți (slv. *oteč*, tată, părinte); dacă se adaugă faptul că satul este nu doar ocină, ci și *dedină*, el este mai vechi cu două generații, fiind stăpânit și de bunicii proprietarului din act (slv. *dead*, bunic); dacă se folosește formula mai completă, „dreaptă ocină și dedină și moșie”, atunci înseamnă că satul se afla în stăpânirea familiei respective de cel puțin trei generații. Ceea ce complică puțin lucrurile este că, datorită dreptului de *protimisis*, în general vânzătorul și cumpărătorul *erau rude*, chiar dacă actul de vânzare nu specifică întotdeauna acest fapt. „Cumpărătura” moșiei este însă, de regulă, consemnată în formulele-tip ale actului.

– Dacă cel mai vechi document păstrat nu este unul de danie, ci doar de *întăritură*, arată că satul este mai vechi, dacă nu din altă generație, cel puțin din altă domnie. Adesea însă, stereotipa formulă „*am dat și am miluit*”, din privilegiile domnești, este înșelătoare, ea fiind întâlnită și în cazul confirmării unor acte mai vechi. Uneori contextul ne ajută să descifrăm care era realitatea, alteori însă nu.

În fapt, mai toate actele la care ne referim sunt de vânzare, confirmare, împărțire și fiecare presupune existența unor documente mai vechi. Sunt foarte rare cazurile în care cel mai vechi act păstrat se referă la o danie domnească de pământ, pe care beneficiarul urmează să întemeieze un sat, ceea ce ar echivala cu un *act de fundație*, cu actul de naștere al așezării respective.

Uneori întâlnim proprietăți ale căror rădăcini par să fie mai vechi decât momentul întemeierii statului și pentru care primii domni ai Moldovei emit doar acte de confirmare a posesiei. Este adevărat că ei făceau aceasta în virtutea lui *dominium eminens* și cu aparența unor acte de danie.

O problemă este aceea a topicelor care denumesc prisăci, mori, vaduri, odăi, metoace, care apar foarte frecvent în documente, dar care nu au devenit sale propriu-zise decât mai târziu, în veacurile XVII-XVIII (mai ales cele din Braniștea domnească de la Bohotin).

Ar merita urmărită, cu mai multă consecvență, limita superioară a datării satelor, dincolo de care multe dintre ele nu mai sunt menționate în documente. Dispariția acestora poate fi efectivă, prin risipirea sau mutarea așezărilor, precum poate fi și doar aparentă, atunci când avem de-a face cu o

alipire la un alt sat, sau cu o schimbare de nume. Satele considerate *dispărute* între timp, au fost însemnate cu asterisc (*).

*

Cealaltă direcție principală de interes este aceea a *localizării* satelor menționate documentar. Am lăsat actele să vorbească de la sine, preferând să le cităm. Când această metodă nu a dat rezultate suficient de revelatoare (și cazurile sunt foarte frecvente), am introdus detalii suplimentare, detașate de informația culeasă direct din documentele utilizate, prin folosirea parantezelor ascuțite < >.

Pentru localizări, am apelat în primul rând la *reperele naturale* (râuri, dealuri, sate învecinate), cele administrative dovedindu-se foarte instabile, mai ales în timpurile moderne, favorizând, prin aceasta, apariția confuziilor. Am dat, totuși, în paralel, și localizarea administrativă corespunzătoare situației din 1993, precizând satul, comuna și județul (respectiv raionul), în toate cazurile în care acest lucru a fost posibil.

O dificultate (dar și o atracție) deosebită la data efectuării acestei cercetări a constituit-o faptul că ținutul Iașilor se întindea, în cea mai mare parte, dincolo de Prut, în actuala Republică Moldova. Era, la acea dată, foarte dificilă procurarea unei hărți cât mai recente și mai detaliate, care să înfățișeze în mod unitar, la aceeași scară, întreg teritoriul investigat. Principalul instrument cartografic pe care am lucrat a fost *Harta României* (scara 1:300 000), în varianta *Ghidul turistului și automobilistului* (51 planșe), autor M.D. Moldoveanu. Harta a fost realizată după Unirea din 1918, ținând cont de toate modificările administrative intervenite, necesitând patru ani de muncă, după cum notează chiar autorul, adăugând că aceasta cuprinde în mod garantat, toate localitățile din țară, „până la cele mai mici cătune, cu noile lor numiri”. Un exemplar al acestei hărți se află și la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, la sectorul de Istorie Medievală. Regret că nu am avut răgazul de a folosi planurile de moșii din secolul trecut (păstrate, în parte, la Arhivele Naționale Iași), care sunt cele mai detaliate hărți locale, conservând stări de lucruri mult mai vechi și constituind, din aceste motive, cele mai bune surse pentru localizări cât mai exacte.

Pentru localizări, alături de indicii celor două colecții de documente, DRH² și DIR³, precum și *Repertoriul arheologic al județului Iași*⁴. Am consultat cu folos și cele două *Dicționare geografice ale județului Iași*, datorate lui C. Chiriță⁵ și Al. Obreja⁶. Pentru partea de la răsărit de Prut a ținutului Iașilor, din Republica Moldova de astăzi, am apelat la *Dicționarul geografic al Basarabiei*, întocmit de Zamfir Arbure⁷, precum și la o lucrare recentă, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*⁸, având drept autor pe Vladimir Nicu, de folos pentru încadrarea administrativă actuală a localităților, dar foarte deficitară în privința primelor

² *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol.: I, II, III, XIX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, București, 1969-1998.

³ Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României. A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri* (ediție îngrijită de I. Caproșu), București, 1990, 299 p.

⁴ Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I-II, Iași, 1984.

⁵ C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Iași*, Iași, 1888.

⁶ Al. Obreja, *Dicționar geografic al județului Iași*, Iași, 1979.

⁷ Zamfir Arbure, *Dicționar geografic al Basarabiei*.....

⁸ Vladimir Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, vol. I-II, Chișinău, 1991.

mențiuni documentare, pe care autorul are tendința de a le coborî cât mai mult. „*Revista de istorie a Moldovei*” a Academiei de la Chișinău a publicat sistematic în anii 1991-1994⁹, tabele cu cele mai vechi atestări și cu localizarea satelor basarabene, pe raioane, folosind, în general, aceleași surse documentare ca și indicele de față. Nu am reușit, încă, să realizez o confruntare a celor două liste. O altă contribuție, publicată în paginile aceleiași reviste, a fost adusă de Sergiu Tabuncic, prin studiul *Satele din răsăritul Țării Moldovei din secolele XIV-XV în lumina izvoarelor diplomatice interne*¹⁰. O ultimă confruntare a acestei cercetări a fost cea cu recenta teză de doctorat a lui Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVII-lea*, (Iași, 1999) deocamdată nepublicată¹¹.

⁹ Dan Haidarli, *Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova*, în „*Revista de istorie a Moldovei*” (RIM), Chișinău, 1991-1994. Autorul și-a stabilit ca limite cronologice anii 1384-1625 (corespunzător colecției DIR), dar a folosit doar colecția de documente MEF, tipărită la Chișinău.

¹⁰ RIM, 1998, nr. 3-4, p. 62-95 (cu liste de sate și o hartă).

¹¹ În prezent ea poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

Listă de abrevieri:

or. sl.	– document original, în slava veche;
or. r.	– document original, în limba română;
cop. sl.	– copie în limba slavă veche;
cop. rom.	– copie, în limba română;
cop. germ.	– copie, în limba germană;
tr. rom.	– traducere românească;
reg. rom.	– registru românesc;
rez. rom.	– rezumat românesc.

*

c.	– comuna;
j.	– județul;
r.	– raionul;
s.	– satul;
ț.	– ținutul;
v.	– vezi.

Alte convenții:

(preluate după indicele colecției DRH)

* - așezări dispărute;

< > - identificările și intervențiile preluate din indicii colecțiilor de documente, sau aparținând autorului;

() - variante ale denumirii localităților, preluate din documente;

~ - înlocuiește denumirea localității de referință.

Abrevieri bibliografice:

- AB** – “Arhivele Basarabiei”, Chișinău, 1929-1939 (Toma G. Bulat).
- AIIAI** – Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol”, Iași.
- ANI** – Arhivele Naționale ale României. Filiala Iași
- AȘUI** – Analele Științifice ale Universității “Al.I. Cuza”, Iași, secțiunea Istorie.
- Călători** – *Călători străini în Țările Române*, vol. I-IX, București.
- Bul.”I. Neculce”** – “Ioan Neculce” Buletinul Muzeului Municipal Iași, 9 vol., 1921- 1933 (Gh. Ghibănescu).
- CDM** – *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Generală a Arhivelor Statului București*, vol I-V, Supl.I. (documente 1384-1725).
- Cronica Bohotinului** – Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în “Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice” (AARMSI), s.II, tom XXVIII (1905-1906), p. 157-324.
- DIR** – *Documente privind istoria României*, 11 vol. (1384-1625), Ed. Academiei Române, București, 1954-1957.
- DIR.Ind.loc.** – Al. Gonța, *Documente privind la Istoria României. Indicele numelor de locuri*, ed. I. Caproșu, 1990.
- DRH** - *Documenta Romaniae Historica*, seria A., Moldova, Ed. Academiei Române, vol. I, II, III, (1384- 1504); XIX, XXI, XXII (1626- 1634).
- Doc. Bucov.** – Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I-VI, Cernăuți, 1933-1939.
- Doc. Orhei** – Aurel Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944.
- CI** – “Cercetări istorice”, Iași, 1925-1947, 17 vol., coord. Ilie Minea.
- Erbiceanu** – C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, București, 1888
- Ispisoace** – Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, 1906-1933, 13 vol., Iași-Huși,
- Marele Dict. Geogr.** – *Marele Dicționar Geografic al României*, coord. G. Lavovari, 4 vol.....
- MEF** - *Moldavia în Epoca Feudalismului*, vol. I – VIII, (1978-...), Chișinău, ed. D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, A.N. Svieticinaia, L.I. Sovietov.
- Mihail** - Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607-1802)*, Iași, 1948.
- Obreja, Dicționar** – Al. Obreja, *Dicționarul geografic al județului Iași*, Iași, Ed. Junimea, 1987.
- Repert. arheol.** – *Repertoriul arheologic al județului Iași*, Iași, 1984, vol. I-II, (coord. Vasile Chirica, Marcel Tanasachi).
- Repert. loc.** – N. Stoicescu, *Repertoriul localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Ed. Academiei, 1984.
- RI** – “Revista istorică”, București, 1915-1946 (N. Iorga).
- Samsonov** – Pavel Samsonov, *Holboca și Țutora. Proces din timpurile Regulamentare*, 1863, 90 p.
- Surete** – Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași-Huși, 25 vol., 1906-1933.
- Ureche, Letopisețiul** – Grigore Ureche, *Letopisețiul Țării Moldovei*, ed, P.P. Panaitescu, ed. II, 1958, București, ESPLA.
- Uricariul** – Th. Codrescu, *Uricariul*, Iași, 1852-1895, 25 vol.
- VI. Nicu** – Vladimir Nicu, *Repertoriul localităților din Moldova după documente și cărți vechi*, 2 vol. Chișinău, Ed. Universitas, 1991.

A

ALEXENII, 1604 april. 26, DIR, XVII-I, p. 141, nr. 204 (or. sl.), fiii vând satul cumpărat de părinți de la Pojog staroste; sat la Fântâna lui Pojog, pe Răut, ț. Iași <azi Frasini, r. Râșcani>.

ALBIENII, 1649 oct. 15, *Surete*, IX, p. 142-3, nr. 64 (cop.), seliște în pustie, din susul Sovățului, ț. Iași; Albienii a Cârpiților, pe lângă Funduri și Dușmani.

***ANDRIAȘ** ("unde este ~"), 1429 ian. 3, DRH, I, p. 134-6, nr. 90 (or.sl.), întărit fiilor lui Ion vornic; sat peste Prut, la Derenice, <probabil lângă Camenca, r. Râșcani>.

ANDRIEȘANII, 1587, *Doc. slavo-rom.*, p. 235-6 (tr.), întărit nepoților și strănepoților lui Mihai *Andrieșanul*; amintit uricul lui Manuil de la Ștefan cel Mare; sat pe amândouă părțile Jijiei, ț. Iași, <Andrieșeni, c. ~, j. Iași>.

***ARGIȘANII** (sec. XVI-XVII *Vlășineștii, *Ciocăneștii), 1495 mart. 15, DRH, III, p. 336, nr.185 (or. sl.); amintite hotarele satului; hotarnica începea de la niște morminte (cimitir ?); sat pe amândouă malurile Prutului, în hotar cu Sălăgianii <lângă Sălăgeni, c. Grozești, j. Iași>.

AVRĂMENII, 1618 mart. 28, DIR, XVII-IV, p. 253-4, nr. 312 (or. sl.), sat pe amândouă malurile Prutului, la *O sută de Movile*, în ț. Iași, <azi ~, r. Râșcani și ~, j. Botoșani>; amintit uricul de la Ieremia Movilă voievod.

B

BALAN ("unde este ~"), 1437 oct. 5, DRH, I, p. 244-5, nr. 174 (cop. rom.); în doc. din 1443 nov. 29, DRH, I, p. 345-7, nr. 243 (or. sl.) este amintit uricul de la Alexandru cel Bun; sat într-un hotar cu alte șapte: vezi **Bălăneștii**.

BALOTINA, 1662 ian. 2, MEF, V, p. 55-8, nr. 16 (cop.), copiii lui Gheorghe hatmanul își împart satele; < ~, r. Glodeni, pe pâraul Camenca, mai sus de Cohănești>.

BĂCINII (Băceni, Băiceni, Băicini), 1603 april. 5, DIR, XVII-I, p. 81, nr. 120 (tr. r); amintit ispisocul de la Iancu Sasu voievod (1579-1582); sat pe pâraul Cîrbica; vezi și **Băiceni**.

BĂCȘANII, 1629 sept., MEF, III, p. 235-8, sat "peste Prut, din capul ținutului Eșului", <s. ~, r. Nisporeni; lângă Măcărești>.

BĂCENII, 1681 ian. 17, CDM, IV, p. 141-2, nr. 571 (cop.rom.), sat pe Jijia, ț. Iași; vezi și **Băciii**.

BĂLĂNEȘTII (Balaneștii), 1448 april. 5, DRH, I, p. 394, nr. 278 (or.sl.), sat la Botne, pricut al s. Ripiceni, împreună cu alte șase sate <s. ~, c. ~, r. Ungheni>; vezi Bălan (unde este ~). Vezi și **Repciceanii**.

BĂLOȘENII (Băloșeanii), 1607 iun., DIR, XVII-II, p. 108-9, nr. 132 (or.rom.), sat pe Jijia, ț. Iași <lângă Borșa, c. Vlădeni, j. Iași>; în doc. din 1610 april. 20, *ibidem*, p. 290-1, se amintesc uricele de la Ilie și Ștefan voievozi (1436-1442); 1659 august 7, *Ispisoace*, III/1, nr. 89, p. 119-120, menționat "bătrânul lui Băloș, din ~".

BĂLTENII, 1604 mai 16, DIR, XVII-I, p. 149, 213 (or.sl.), nepoții și strănepoții lui *Bălțeanul* cel Bătrân vând ocina lor; sat pe Prut, ț. Iași, mai jus de Șocani <j. Iași, mai sus de Probota>.

BĂȘENII (Bășeanii, Bășanii), 1502 febr. 17, DRH, p. 470-1, nr. 262 (cop.rom.), sat pe Turie, unde a fost *Bașa*; întărit nepoților lui Mihail grămaticul ocina câștigată din slujba moșului lor; < numele satului schimbat recent în *Mihail Kogălniceanu*, c. Țigănași, j. Iași>; *Ispisoace*, IV/2, p. 172, "unde a fost Stețco *Bașa*".

BÂNDEȘTII (Băndeștii, Turbureștii), 1587 mart. 13, DIR, XVI-III, p. 343-44 (tr. rom.), "strănepoții lui *Bânde*a spătar vând ocina lor din dires de întăritură ce a avut moșul lor de la Ștefan voievod cel Bătrân <1457-1504>, un sat peste Prut, anume Băndeștii și cu două cuturi în sus de Băndești, care acum se numesc **Turbureștii**; < sat, probabil lângă Berești, r. Ungheni>.

BÂRNOVA, satul s-a format în jurul mănăstirii, după domnia lui Dabija vodă, care termină lucrările începute de Miron Barnovschi. N. Stoicescu, *Repert.loc.*, p. 438-39, era de părere că satul este anterior *Biscricii*.

BELAZERCO, sat pe Prut, < r. Glodeni>, vezi *Biscricanii*.

BELCEȘTII (Bolceștii), 1673 ian. 6, CDM, III, p. 475, nr. 2275 (or. rom.), fetele lui Tofan vând ocina moșului lor Simion; sat lângă Frasini, ț. Iași <s. ~, r. Dondușeni; aproape de obârșia Răutului>.

BELICIUL (v. Biliceni), 1586 april. 13, DIR, XVI-III, p. 316-7 (tr. rom.), Toader *Biliciul* vătăful; amintite ispisioanele de la Alexandru vodă < Lăpușneanu, 1552-61; 1563-68>, care erau pentru "un

loc pustiu, în Ciulucul Mare, la Fântâna Ciobanului, în gura Părăului Adânc, cu loc de prisacă în Frasăni, care acum se numesc *Beliciul*; < Biliceni și Ghliceni, r. Lazovsk (Sângerei); este la hotarul ț. Iași cu ț. Soroca, vecin cu satul Zăvadini, unde a fost Scutăria domnească a lui Alexandru Lăpușneanu >.

BEREHOEȘTII, vezi **Berivoeștii**.

BERENA, siliște pe Prut < r. Ungheni >; vezi **Bereștii**.

BERESTENII (Bereștenii, Berestanii), 1448 april. 5, DRH, I, p. 392-93, nr. 277 (or.sl.).

BEREȘTII (Bereștenii, Berestanii), 1443 nov. 28, DRH, I, nr. 243 (or.sl.), amintit uricul de la Alexandru cel Bun; < sat pe Jijia și Prut, înglobat în Bosia, c. Bosia, j. Iași >; vezi și Ulmi. "Mânzeștii Vechi sau Berești", pe o hartă din 1812-1833, IN, nr. 7, 1928, p. 325.

BEREVOEȘTII (Berivoeștii, Berihueștii), 1605 febr. 20, MEF, vol. III, p. 32-33, nr. 9 (o.sl.); amintit uricul de la Petru voievod cel Bătrân < Rareș >; < satul era "sub Cernohal", pe Prut și pârâul Corovia, la hotarul ț. Iași dinspre târgul Ștefănești; azi în j. Botoșani >.

BILICENII, vezi **Beliciul**.

BISERICA ALBĂ, sat, 1541 april. 27, DIR, XVI-I, p. 404-5, nr. 367 (cop.sl.); vezi **Bisericanii**.

BISERICANII (Belezarco, Biserica Albă), 1641 mai 25, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 41 (în comentariul de la doc. 10), nepoții și strănepoții lui Dumitrașco Tureatcă se judecă pentru satul moșului lor < s. ~, r. Glodeni >.

BLÂNDEȘTII, 1608 aug. 24, DIR, XVII-II, p. 172-73 (or.sl.), strănepoții lui Coste vând ocina moșului lor, din privilegiul de la "Petru voievod cel de mai înainte" < Rareș >, a patra parte din sat; pe Jijia, ț. Iași; < contopit cu Țigănești și Raiu-Blândești, j. Iași >.

BOBEIU, ("unde a fost cășla lui ~"), vezi **Pașcanii**.

BOBLETECII, 1598 iun. 7, DIR, XVI-IV, p. 308-9, nr. 3 (o.sl.), unde este trecut la documente false; este menționat un Lazăr **Bobletec** din Bobletești; < sat pe Ciulucul Mic, r. Sângerei (fost Lazovsk) >.

BOBOTEȘTII, v. Bumboteștii.

BOCANII, veleat 7129 < 1620-21 >, DIR, XVII-IV, p. 496-7, nr. 628 (tr. rom.); satul ~ "supt Măgură, ț. Iași; < Băcani (?), la obârșia Ciulucului Mic, r. Fălești >.

BODEȘTII (Bodiștii, Boteștii), 1617, *Ispisoace*, VI/2, p. 152-4, nr. 1 (menț.), sat sub Răzina, ț. Iași < r. Ungheni >.

BOGDĂNEȘTII, 1605 iun. 14, CDM. Supl. I, p. 97, nr. 225 bis (or.sl.), act de întăritură, seliște pe Sovât, ț. Iași < r. Ungheni >.

BOGHENII, < 1569-72 >, DIR, XVI-II, p. 240, nr. 2 (or.sl.), act fals !, menționat Toader **Boghiul** ? ("Beghiul"), mare logofăt, din ~ ; < sat la obârșia Culei, ț. Iași, azi ~ Vechi, r. Ungheni >.

BOHOTIN, la 1635 iul. 8, D. Buhuș vistier a primit drept de slobozie de la Vasile Lupul pentru a așeza coloniști străini și a descăleca sat "în Braniștea domniei mele, însă în capul Braniștei, din jos" (R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, p. 207-8, nr. 9, p. 166). Rosetti arată că acesta este viitorul sat Bohotin, chiar dacă Braniștea domnească apare sub acest nume încă din secolul XV. < azi satul ~, c. Răducăneni, j. Iași >.

BOLDUREȘTII, 1642 mai 28, Arh. Naț. Iași, *Documente*, 339/1, p. 251, "satul unde au fost casa lui **Boldur** vistierul", < la obârșia Nârnovei și Trăstinul, azi Boldurești, r. Nisporeni >.

BOLEȘTI, 1646 mai 4, CDM, II, p. 389, nr. 1873, sat, "partea Boldeștilor din ț. Iași, ce se cheamă **Epurenii**".

BOMBOTEȘTI, vezi **Bumbotești**.

***BORENII**, 1601 mart. 12, DIR, XVII-I, p. 5 (or.sl.), sat pe Prut, ț. Iași, < probabil lângă Ciornohal, la hotarul ț. Iași dinspre ț. Dorohoi; sat desființat și înglobat în s. Călărași, j. Botoșani >; satul e întărit nepoților lui Drăghici Romășcel.

BOROSENII (Boroseștii), 1632 iul. 4, DRH, XXI, nr. 142; doc. din 1669 iul. 5, MEF, vol. V, p. 260, nr. 111 (cop.), arată că satul este "la gura Corștii" (Corovii), < sat pe Prut, lângă Rânghilești, c. Santa Mare, j. Botoșani >.

BORȘUL (Borșa), 1671 mai 1, *Ispisoace*, III/2, p. 126-7, nr. 78, parte a satului **Vădeani**.

BOSĂNCEȘTII (Epurenii), 1549 (7657), DIR, XVI-I, p. 584-5, nr. 525 (or.sl.), amintit privilegiul de la "Alexandru vodă cel Mic", unchiul lui Iliș voievod < Rareș >; in doc. din 1610 dec. 10, DIR, XVII-II, p. 334-5, nr. 448, nepoții lui Condrea, Manea și popa Ion vând ocina pe care moșul lor o cumpărase de la strănepoata lui Ivul Pârveu, prin uric de la Alexandru voievod < "cel mic" >. Se poate, deci, coborî datarea cu 6-7 generații. Vezi **Epurenii**.

BOSIA, 1611 aug. 30, DIR, XVII-III, p. 31-2, nr. 49, sat pe Jijia și Prut, ț. Iași; este partea de la vest de Prut a satului **Dănășeni**, care ținea de ocolul târgului Țuțora, dar care, prin acest document, este făcut danie lui Toader **Bosici** ("Bosnici" stolnic, de unde și numele satului.

BOURENII, cca. 7170 <1661-2>; *Ispisoace*, III/2, nr. 22, sat, Ț. Iași, lângă Cotujeani, din jos <pe Prut, lângă Ostâpcani>.

BRANIȘTE, 1637 april. 4, sat pe Bohotin (doc. inedit, pregătit pentru DRH, Institutul de Istorie Iași). Vezi **Bohotin**.

BRANIȘTE, < sat, r. Râșcani>, vezi **Brăneștii**.

BRAT, 1500 mart. 30, DIR, XV-II, p. 311; în hotar cu satele **Ciulinești** și **Vereșani** <probabil în s. Probota, c. Probota, j. Iași>.

BRĂDENII, 1731 sept. 21, "Arhivele Basarabiei", 1930, nr. 3, p. 362-3 (or.), sat, Ț. Iași; datarea poate fi coborâtă cel puțin cu o generație.

BRĂNEȘTII (Vrăneștii), sat pe amândouă malurile Prutului, căci astăzi există un ~ pe Bașeu <lângă Vlăsinești, j. Botoșani> și un ~ la est de Prut <Braniște, r. Râșcani>. Denumirea poate conserva amintirea unei braniști ce a existat peste Prut, asemeni celor de la Bohotin sau Lozova (dar de mici dimensiuni).

BRĂNIȘTENII, vezi **Părucenii** și **Pabuzoaa**, ce s-au numit ~.

BRĂTĂȘENII, 1560 april. 13, DIR, XVI-II, p. 149 (or.sl.), a treia parte din satul **Cupcicea** este întărită lui **Bratăș** ș.a., sat pe Ciuhur <s. Brătășani, r. Edineț>.

BRĂTULENII, 1637 sept. 12, Academia Română, *Documente*, LXXXIX/72 (azi Arhivele Naționale București, *Documente Istoric*, LXXXIX/ 72); se poate coborâ 3-4 generații; sat, Ț. Iași, pe pârâul Brătuleni, afluent al Prutului; < s. ~, r. Nisporeni>.

BROȘTENII (Glodenii), 1643 ian. 5, CDM, II, p. 333, nr. 1651; "unde a fost Târgul Broaștei"; "sat pe pârâul Iepureni, ce se varsă în Jijia, la Iacobeni" < s. ~, c. Vlădeni, j. Iași>; în doc. din 1643 ian. 12, *Ibidem*, nr. 1652 (or.sl.), se amintesc "ispisoacele vechi ale Broștenilor".

BUCUMENII, 1664, CDM, III, p. 240, nr. 1080 (rez.), nepoții Chisănogului vând "un bătrân întreg" din satul ~, pe Gârla Mare, Ț. Iași, <s. ~, r. Ungheni>.

BUHĂENII (Bohăeni) 1649 oct. 14, *Surete*, IX, p. 142 - 4, nr. 64 (cop.), "seliște din pustie, pe Valea Seacă, ce-i zic **Sovățul de Sus**", alături de Funduri și Dușmani, Ț. Iași; nepoții și strănepoții lui Dragoș vornicul vând satul ~, într-un hotar cu **Măneștergurenii**, 1672 april. 29, *Surete*, IX, p. 159-61.

BULBUCANII, 1636 dec. 16, DRH, XXI, nr. 428 <la vest de satul Gropnița, c. Gropnița, j. Iași>.

BUMBOTA, 1437 oct. 5, DRH, I, p. 245, nr. 174 (cop.), < Bumbăta, c. ~, r. Ungheni>; în doc. este menționat un Petre **Bumbotă**.

***BUMBOTEȘTII** (Boboteștii), 1611 mart. 16, DIR, XVII-III, p. 13, nr. 20 (rez. rom.); vezi **Bumbota**.

BURDUJENII, 1672 april. 29, *Surete*, IX, p. 159-61, nr. 78, sat, Ț. Iași, în hotar cu Drăgoeștii.

***BUZENII** (Buzinii), 1586 mart. 11, DIR, XVI-III, p. 308-10, nr. 374 (or.sl.), sat, Ț. Iași, lângă Gura Covasnei, j. Iași; vezi și **Husova**; Valeria Popa, în *Monografia comunei Costuleni* (teză de grad), dactilo, p. 90, consideră, cu totul greșită această localizare a lui Al. Gonța; este menționat un **Buzea**, căruia îi aparține satul.

C

CAJVA (Cajba), 1609 aug. 16, MEF, p. 241, nr. 102; sat pe Dubovăț, Ț. Iași <s. Cajba, r. Glodeni>; amintit uricul de la Petru vodă <Șchiopul>.

CARAGHIUZEL (Caraghiuzeale), 1645 aug. 24, *Ispisoace*, II/2, p. 85, nr. 51 (cop.); <în hotar cu s. Cristești, c. Cristești, j. Iași>; un Ioan **Caraghiuzeal** apare în doc., în sfatul domnesc, începând cu 1569, ca sfetnic, părcălab de Hotin și părcălab de Roman.

CALINĂUȚII ("unde este Golovca"), 1429 febr. 10, DRH, I, p. 124-7, nr. 84 (or.sl.); <azi Călinești, c. Călinești, r. Fălești>; vezi și **Calineștii**.

CĂLDĂRUȘA, cca. 7170 <1661-2>, *Ispisoace*, III/2, p. 31, nr. 22, "satul **Cotiujanii**, ce se chiamă ~"; 1650 iul. 16, "Cercetări istorice", VIII-IX, 1932-33, p. 114-5, nr. 27 (cop.), apare un Toader **Căldăruș**, nepot lui Trifan postelnic.

CĂLIMAN ("unde au fost vatamani ~, Iachim și Lucaci"), 1517 ian. 17; vezi și **Derenii**, sat sub ~.

CĂLINEȘTII, 1598 oct. 23, MEF, II, p. 378-9, nr. 127, sat pe Prut, Ț. Iași <s. ~, r. Fălești>; menționate hotarele de demult ale satului; în doc. din 1601 mart. 12, DIR, XVII-I, p. 5 (or.sl.), satul e întărit nepoților lui Drăghici Romășcel; vezi și **Călinăuții** (1429).

CĂLUGĂRENII, 1669 april. 8, CDM. Supl. I, p. 289, nr. 885 (cop.), în hotarnica satului Cozmești.

CĂMĂNĂREȘTI, 1634 sept. 7, DRH, XXII, nr. 258 (or.sl.), sat, ț. Iași < s. Țigănești, c. Țigănești, j. Iași>.

CĂMĂRĂȘOAI, <1605> mart. 15, DIR, XVII-I, p. 206, nr. 298 (or.sl.); strănepoții lui Andrișan vând ocina lor din ~; sat pe Suhovăț < probabil lângă Limbenii Vechi, r. Glodeni>.

CĂNEȘTI, 1605 nov. 12, CDM. Supl. I, p. 99, nr. 229 (tr. germ.), fostă moșie domnească.

CÂRPCENII, 1661 iun. 21, MEF, vol. V, p. 37-9, nr. 7 (tr. rom.), sat pe Jijia, ț. Iași. Iani Prăjescu fost paharnic, ginerele lui Neniul fost logofăt, vinde marelui vameș Ursachi jumătate din Cârpiceni; satul făcuse parte din zestrea soției sale.

CĂUEȘTI, 1631 oct. 16, CDM, p. 157, nr. 711 (cop.), amintite ispisoacele de la Petru <Șchiopul> și Ieremia Movilă; sat, ț. Iași, pe Prut, în hotar cu Găurenii, 1661 aug. 22, CDM. Supl. I, p. 255, nr. 787 (tr. germ.), satul ~, într-un hotar cu **Costulenii**; în doc. din 1497 febr. 25, DRH, III, p. 371, nr. 206 (or.sl.), este vândut satul **Frățienestii**, care aparținuse fraților Oană și Toader **Căuia**.

CÂNDEȘTI, 1637 sept. 7, DRH, XXII, nr. 259 (or.sl.), sat <ț. Iași, contopit cu **Perienii**, c. Probota, j. Iași>.

CÂRNICENII (Fântărele), 1448, ante 13 oct., DRH, I, nr. 289 (or.sl.), sat pe Pobrata <s. ~, c. Țigănești, j. Iași>.

CÂRPCENII, vezi Cârpiceni.

CÂRPIȚII, 1649 oct. 14, CDM. Supl. I, p. 226-7, nr. 688 (menț.), sat, ț. Iași <la obârșia Sovățului Mic, la sud de Buhăeni și Măneștergureni, vecin cu Funduri și Dușmani>.

CÂRSTEȘTI, vezi **Cristeștii**.

CEREUCANII (Cioropcanii, Cioropcenii), 1443 nov. 28, DRH, I, p. 345-7, nr. 243 (or.sl.), sat la Botne < s. Cioropcanii Vechi, r. Ungheni>, Ștefan II voievod întărește dania părintelui său, Alexandru cel Bun. Vezi **Cioropcenii**.

CERNĂTEȘTI, 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (or.sl.), sat pe Prut, < r. Fălești>; întărită dania lui Alexandru cel Bun.

CETIRENII, 1522 ian. 21, DIR, XVI-I, p. 199-200, nr. 176 (cop.) <s. Cetireni, c. ~, r. Ungheni>; menționat Gurge **Cetireanul**; vezi și **Oeșenii**.

CHELTEZEU ("unde a fost Toader ~"), vezi **Lieștii**.

CHEPTINE, vezi **"Stâna lui ~"**.

CHICEREA, 1597, Al. Obreja, *Dicționar*, p. 92; < s. ~, c. Tomești, j. Iași>.

CHIPEREȘTI (Pipereștii), 1435 aug. 4, Ureche, *Letopisețul*, p. 81; 1635 april. 8, *Ispisoace*, II/1, p. 94-95, nr. 76 (cop.), sat aparținând de ocolul curții domnești din Iași; sat pe Jijia și Bahlui <s. ~, c. Țuțora, j. Iași>; vezi și **Osoi**, din locul Chipereștilor.

CHIRELENII, 1594 iunie 7, *Surete*, XXII, p. 108; sat pe râul Șoltoaia, la est de Buciumeni, ț. Iași <s. ~, r. Fălești>.

CHIȘĂRAI (Chișărău), 1655 mai 6, Arh. Naț. Iași, *Documente*, 875/ f. 2, sat la Jijia și Prut, la sud de Medeleni, ț. Iași <s. ~, c. Golăești, j. Iași>; numit și **Hânsăștii**.

CIOCĂNEȘTI, altă denumire a satului **Argișani**; satul și-a luat numele după **Ciocan**, nepotul lui Vlașin, în doc. din 1495 mart. 15, DRH, III, p. 335-7, nr. 185 (or.), cei doi cumpără satul Argișani. V. și **Vlășineștii**.

CIOHORENII, amintit la 1652 iul. 27, CDM, II ca făcând parte din ț. Iași; alte mențiuni îl situează la ț. Lăpușna.

CIORBEȘTI (Ciorbiști), vezi **Ciurbeștii**.

CIOREȘTI, vezi Ciureștii.

CIORNOHAL, 1537 mart. 28, MEF, vol. II, p. 271-3, nr. 86, domnul face danie o "seliște sub Ciornohalma, la capătul Ciornohalmei, ce-i din jos, dinspre Jijie, ca să-și întemeieze sat", totuși hotarele sunt "pe unde din veac au folosit"; în hotar cu Berehoieștii și Ringhileștii, la marginea ț. Iași dinspre ț. Dorohoiului <s. ~, j. Botoșani, la sud de tg. Ștefănești>.

CIOROPCENII (Cioropcanii, Cereucanii), sat atestat în 1443, sub forma **Cereucanii**; noua formă a toponimului, în doc. 1656 sept. 26, CDM, III, p. 65, nr. 206 (cop., rez.), sat pe gârla Scumpia, ț. Iași < s. ~, r. Ungheni >; Vlasie **Cioropcă**, feciorul lui Ionașco **Cioropcă**, dăruiește satul mănăstirii Aron Vodă, de lângă Iași.

CIULINEȘTI ("unde au fost Manoi"), 1429 iun. 19, DRH, I, p. 136-8 (or.sl.); sat pe Prut <numit și **Silinești**; s. ~, c. Probota, j. Iași>; vezi și **Verezenii**.

***CIUMĂLEȘTI**, 1632 mai 31, DRH, XXI, nr. 100 (or.sl.); menționat fiul lui Ștefan **Ciumală** și uricul de la Radu voievod < Mihnea; 1616-19; 1623-26>; sat < pe Băcovăț, ț. Iași; azi în r. Călărași>.

CIURBEȘTII (Ciorbiștii), 1642 april. 4, CDM, II, p. 322, nr. 1591 (cop.), act de întărire; 1654 ian. 12, CDM, III, p. 33, nr. 44 (or.); satul ~, aparținând ocolului curții domnești din Iași; “movila cea mare a **Ciurbeștilor**” este menționată în hotarnica moșiei Mănăstirii Dobrovăț, 1503 oct. 7, DRH, III, p. 529, nr. 259 (or.sl.); un **Ciurbea** apare în sfatul domnesc între 1420 și 1436 (vezi DRH, I, indice).

CIUREȘTII, 1634 mart. 26, AȘUI, 1988, p. 79-81 (or.); sat ț. Iași, pe Prut, la gura Delei; 1642 nov. 26, *Surete*, III, p. 220-21, nr. 132, “nepoții lui Mihăilă **Ciurei** vând a patra parte din satul ~.

CIURLIȚII, 1619 mai 8, MEF, III, p. 138-40, nr. 67 (or.), sat pe Prut, ț. Iași.

CIUTEȘTII, 1579 sept. 21, DIR, XVI-III, p. 122-3, nr. 153 (or.sl.), “sat sub bucovină, la obârșia Nârnovei, ț. Iași”.

COADA STÂNCII, 1546 iul. 26, DIR, XVI-I, p. 541-2, nr. 485 (cop.sl), sat pe Jijia, în hotar cu Lieștii <j. Iași>. V. și **Ionășenii**.

COARBA, 1700 mai 1, CDM, vol. IV, p. 472, nr. 2161 (cop.); bucată de loc, ț. Iași, în hotar cu satele Tătărani și Țipilești.

COHĂNEȘTII, 1617 april. 20, *Uricariul*, XXV, p. 30-31 (reg.), între Cernica și Dubovăț, într-un hotar cu Fedeștii și Giuleștii, ț. Iași <Cuhnești, r. Glodeni>; amintit ispisocul de la Alexandru voievod <Lăpușneanu; 1552-61; 1563-68> și hotarele din veac.

COICENII, 1628 iul. 15, DRH, XIX, nr. 378 (or.sl.), sat la vărsarea Sovățului în Prut, ț. Iași.

COJANCA, 1668 iun. 30, *Ispisoace*, III/2, p. 73-7, nr. 49, sat, ț. Iași.

COLȚUL CORNII, 1646 iun. 1, *Cronica Bohotinului*, p. 316, nr. 3 (or.), menționate dresese de la Ieremia Movilă <1595-1606>; sat pe Prut, în Braniștea domnească de la Bohotin. Numele satului vine de la **Cornea** brânișterul, 1569 mart. 11, DIR, XVI-II, p. 185-6, nr. 195 (or.sl.) <s. ~, c. Grozești, j. Iași>.

COMARNA, 1490 mart. 16, DRH, III, nr. 75 (cop. germ.) menționată **prisaca** de aici; **satul** apare în documente abia la 7175 (1666-7), *Marele Dicționar Geografic*, vol. I, p. 24 (rez.), fiind amplasat în Braniștea de la Bohotin, pe râul Comarna, afluent al Jijiei, mai jos de Osoi; <s. ~, c.~, j. Iași>.

CONDRĂTEȘTII, 1560 april. 2, DRH, XVI-II, p. 135-6, nr. 128 (cop.rom.), amintit uricul de la Ștefan cel Mare; sat în marginea ț. Iași, la obârșia Culei <s. ~, r. Ungheni>.

COPĂCEANCA, vezi **Fântâna Rece**, sat.

COPĂCENII (Cupcini, Cupcici ?), 1632 nov. 21, CDM, II, p. 178-9, nr. 829 (tr.), sat, ț. Iași, pe Ciuhur.

CORLĂTENII, două ispisoaice din 7118 <1610>, *Uricariul*, VI, p. 286, nr. 1 (menț.) în “ocolul Ciuhurului, ț. Iași”.

CORNEȘTII, 1629 sept., MEF, vol. III, p. 235-8, nr. 116, sat peste Prut, ț. Iași, “sub Codru” <azi orașelul ~, r. Ungheni>; o prisacă pe Botna, la ~, este menționată la 1520 iul., DIR, XVI-I, p. 149-50, nr. 149 (or.sl.).

CORNUL LUI SAS, 1617 febr. 1, DIR, XVII-IV, p. 92 (or.sl), sat pe Prut, lângă Vladomirna <lângă Cârniceni, c. Probota, j. Iași>.

COSTEȘTII, 1488 aug. 14, DRH, III, nr. 234 (or.sl.), sat “la gura Ciuhurului, unde cade în Prut”; hotarul din veac; sat ț. Iași, într-un hotar cu **Ploscărenii**, <s. ~, c. Duruitoarea, r. Râșcani>; satul a fost translat, împreună cu alte așezări din zonă, cu ocazia construirii barajului de pe Prut, de la Stânca-Costești.

COSTICI, 1431 iun. 15, DRH, I, p. 153, nr. 103 (or.sl.), este menționat “hotarul lui ~”, pe Racovăț și Ciuhur <lângă Vadul de Piatră, lângă Stolniceni, r. Edineț>; numele satului vine, probabil, de la Hodico **Costici**, stăpânul satului Vertiporoh, de pe Ciuhur.

COSTULENII, 1605 nov. 12, CDM.Supl. I, p. 99, nr. 222 (tr.germ.) sat în Braniștea domnească de la Bohotin, pe ambele maluri ale Prutului, ț. Iași <s. ~, c. ~, j. Iași; s. ~, r. Ungheni>. Vezi și **Rotarii, Căueștii**.

COSTIN, vezi “Stâna lui ~”.

COTIUGENII (Cotiujenii, Cutujăanii, Cotuzani), 1611 aug. 14, MEF, vol. III, p. 82-3, nr. 37 (trad.), sat pe Prut, ț. Iași, cca. 7170 <1661-2>, *Ispisoace*, III/2, p. 31, nr. 22, “Cotiujenii ce se cheamă **Căldărușe**, lângă Ostâpceni și Boureni”.

COȚMĂNEȘTII, <1608 iul. – 1609 febr.>, DIR, XVII-II, p. 164 (or. rom.); sat la Jijia și Prut, mai jos de Stânca, lângă Posadnici și Cârniceni <s. ~, Victoria, j. Iași>.

COVASNA, 1454 ian. 1, DRH, II, nr. 39, **prisacă** în Braniștea domnească de la Bohotin, pe pâraul ~, având un hotar întins și dreptul de a așcza oameni acolo “câți vor putea” <s. ~, c. Costuleni, j. Iași>.

COZIA, 1455 aug. 29, DRH, II, nr. 52, Duma Micaci primește un loc în pustie, în Braniștea de la Bohotin, pe pârâul Cozia, lângă prisaca mănăstirii <Bistrița>, ca să-și întemeieze sat, la Capătul Piscului.

COZMEȘTII, 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (or. sl.), amintit uricul de la Alexandru cel Bun; sat pe Jijia, lângă Procelnici <s. ~, c. Golăești, j. Iași>; 1612 april. 29, CDM.Supl., I, p. 129, nr. 294 (reg.), **“Săndreștii** care acum se numește Cozmești”, în posesia nepoților lui **Cozma Șandrovici**; **Procelnici** ce s-a numit Cozmești, CDM, III, p. 300, nr. 1379; 1669 iun. 22, CDM, III, p. 388, nr. 1827 (cop.), loc din hotarul **Procelnicilor**, numit înainte Cozmești.

COZMEȘTII, 1689 ian. 10, CDM, vol. IV, p. 264, nr. 1172 (or.), “ ~ , unde dă apa Jijiei în Prut” <la limita sudică a Braniștei domnești de la Bohotin>.

CRISTEȘTII (Cârsteștii), 1612 aug. 17, CDM, I, p. 361, nr. 1590 (rez.), sat “la podul cel mare” de peste Jijia, ț. Iași, în hotar cu Pipereștii și Tomeștii <s. ~, Holboca, j. Iași>.

CUCIAROV, 1659 mart. 10, P. Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol*, în AIIAI, X (1973) p. 412, Gh. Ghica vodă miluiește pe Stamate, mare postelnic cu satul “~, care se numește **Vertiporoh** (sl. “Vârful Sec”), pe Ciuhur”.

CUCORENII (Cucoreanii), 1633 dec. 16, DRH, XXI, nr. 428; sat, ț. Iași <s. ~, c. Vlădeni, j. Iași>; un **Cucoran** stolnic apare la 1584 <după 15 nov.>, CDM, I, p. 186, nr. 728.

CUCUIAȚII, 1624 mart. 25; DIR, XVII-V, p. 276, nr. 365 (cop.sl.), sat peste Prut, lângă Hăjdeiani, ț. Iași. <Cucuieștii Vechi, r. Râșcani>.

CUHNEȘTII, vezi **Cohăneștii**.

CUTUJĂNII, vezi **Cotiugenii**.

D

DAN UNCLEAT (“unde este casa lui ~”), 1429 iun. 19, DRH, I, p. 137-8, nr. 91 (or.sl.). Vezi **Verejani**; Dan Uncleat (Uncheat, Unchie) apare în sfatul domnesc între 1421 și 1436 (vezi DRH, I).

DAVIDĂUȚII (Davădăuți; “unde este **David** vătăman”), 1446 febr. 22, DRH, I, p. 372-5, nr. 264 (or.sl.); pricut al satului **Ripiceni**, la Botne ;<lângă Rădenii Vechi, c. ~ , r. Ungheni>. V. și **Repciceni**.

DĂENII (Dăianii), 1640 oct. 6, CDM, II, p. 300, nr. 1458, (rez.), sat la Prut, lângă Ursești, ț. Iași; amintit uricul de la Simion Movilă; 1671 aug. 9, CDM, III, p. 441, nr. 2102 (cop.), ~ s-a unit cu satul domnesc Moreni, cu care fusese mai înainte la un loc, ascultător de **morile din Iași**”.

DĂMĂȘCANII, 1586 mai 10, VI. Nicu, vol. I, p. 299 <s.~ , r. Râșcani >.

DĂNĂȘENII (Dănușenii), 1611 aug. 30, DIR, XVII-III, p. 31-2, nr. 49 (o.sl.), Constantin Movilă voievod miluiește pe Toader stolnic, pentru slujbă credincioasă, satul **Dănușenii**, ce a fost ascultător de **ocolul curții domnești de la Țuțora**. <s. Dănățeni, r. Ungheni >. V. și **Bosia**.

DĂNEȘTII (Nădeștii), 1590 oct. 5, DIR, XVI-III, p. 466, nr. 572 (rez. rom.), sat peste Prut < azi Sculeni, r. Fălești >.

DĂNUȚENII, 1599 oct. 28, CDM, I, p. 253, nr. 1059 (or.sl.), sat, ț. Iași, ce a fost a lui Băloș, este acum vândut de nepotul său de frate, Ihnat, fiul lui Ilea <s. ~ , r. Ungheni >. Vezi și **Deleștii**.

***DELEȘTII**, 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (or. sl.) sat peste Prut, la gura Delei <azi Dănuțeni, contopit cu or. Ungheni >.

***DEMIANĂUȚII**, 1429 <iun.> 19, DRH, I, p. 137-8, nr. 91 (or.sl.); sat peste Prut <lângă Bolotina, r. Fălești >. întărită vislujenia lui Dan Uncleat.

DIACII (Diiacii), 7095 < 1586-87 >, DIR, XVI-III, p. 331-3, nr. 403 (or.sl.), ț. Iași ? <probabil lângă Dumbrăvița, r. Sângerei (Lazovsk)>, la limita ținutului.

DINGANII (Dingenii, Dinjenii, Dângenii), 1636 mart. 8, MEF, III, p. 337-8, nr. 166, sat la obârșia Ciuhurului, în coada ț. Iași < s. ~ , r. Ocnița >; 1600 april. 20, “*T. Codrescu*”, rev. ist. , 1935, nr. 4, p. 97-99, se arată că fusese cumpărat de Vasile <Lupu> voievod, de la fiica **Dingăi** hatmanul (de unde și numele satului) și se amintesc “hotarele din veac”. în “*Arhivele Basarabiei*”, 1934, nr. 2, p. 190, este menționată o piatră de mormânt din satul ~ , purtând anul 1600.

DOBÂRCENII (Dobărăcina), 1606 mai 19, DIR, XVII-II, p. 43-4, nr. 47 (or.sl.), **seliște** “unde au șezut vătăman **Dobrocin**”, ț. Iași <probabil în Probota, j. Iași >; vezi și **Dobrul** (“seliștea lui ~”), “*Anuarul Școlii Reale Superioare Ortodoxe din Cernăuți*”, 1923-24, p. 24, publică un doc. din

1757 mai 22, unde se arată că moșia Bivolari, Ț. Dorohoi ar fi împresurată dinspre **Dobrăcine** dar, în zona de hotar a celor două ținuturi sunt atestate mai multe toponime cu asemenea rezonanță (vezi Al. Gonța, *Indice locuri DIR*). V. și **Repciceni**.

DOBRUL ("Seliștea lui ~"), 1552 april. 28, DIR, XVI-II, p. 24-26, nr. 24 (or.sl.), "la capătul de jos de Turie, pe pârâul iazului lui Dobrul, pe amândouă părțile pârâului <lângă Perieni, j. Iași >.

***DRAGOTĂ** ("unde este ~"), 1437 oct. 5, DRH, I, nr. 147 (cop.), sat la Botne <lângă Rădenii Vechi sau lângă Alexeevca, r. Ungheni >.

DRAGOVANII, 1603 mai 12, DIR, XVII-I, p. 100, nr. 141 (cop.), pe ambele maluri ale Prutului, Ț. Iași; jumătatea din jos a acestui sat de numea **Medelenii** <s. Medeleni, c. Golăești, j. Iași >.

DRAXINEȘTII, 1576 dec. 5, DIR, XVI-III, p. 78-80, nr. 96 (or.sl.), "satul ce se numește acum **Spinenii**"; se poate cobori datarea cu cinci generații <inclus în Spineni, c. Andrieșeni, j. Iași >.

DRĂGOEȘTII, 1649 oct. 14, CDM.Supl., I, p. 226-7, nr. 686 (cop.), satul de lângă Folinteni (Fălești), "din pustie", peste Prut, Ț. Iași, pe pârâul și valea Solovățului; nepoții și strănepoții lui **Dragoș** vornicul vând satul.

***DRĂGUȘANII**, 1522 iun. 21, DIR, XVI-I, p. 199-200, nr. 176 (cop.), în hotar cu satul Oeșani, pe Râzina <lângă or. Ungheni >.

DUMBRĂVIȚA, 7095 <1586-87>, DIR, XVI-III, p. 331-3, nr. 403 (o.sl.), sat pe Ciulucul Mic, la gura Găunoasei, în fața Dumbrăviței, r. Sângerei (Lazovsk); în doc. din 1629 sept., MEF, vol. 2, p. 235-238, nr. 116, satul ~ este localizat "în capul ținutului Iași".

DUMEȘTII (Dumenii), 1609 aug. 4, DIR, XVII-II, p. 239, nr. 311 (or.sl.), sat pe Prut, Ț. Iași <lângă Miclăușeni, r. Fălești >.

DUMICICA ("unde a fost ~"), vezi **Unghiul**.

DURNEȘTII, vezi **Sâneștii**.

DUȘMANII, 1508 febr. 1, DIR, XVI-I, p. 68-9, nr. 63 (or.sl.), numit așa după "**Dușman**, sluga lui Bogdan voievod"; **loc pustiu** pe Dubovăț <Glodeanca >, la Fântâna Puturoasă <Oktiabrskoe, r. Glodeni >; 1633 sept. 15, DRH, XXI, nr. 394 (or.), satele **Dușmanul Mare** și **Dușmanul Mic**.

E

EPURENII, 1610 sept. 2, DIR, XVII-II, p. 318, nr. 426; sat pe Jijia, Ț. Iași; <s. ~, c. Movileni, j. Iași >; doc. din 1610 dec. 10, *Surete*, vol. II, p. 206, jumătate de sat **Bosâncești**, partea de sus, ce se cheamă **Epureni**; 1646 mai 4, *Surete*, III, p. 97, "partea **Boleștilor**, ce se cheamă **Epureni**; *Surete*, II, p. 207-9, amintit "Vasco **Epure**, fiul lui **Epure cel Bătrân**". Ultimul a trăit în vremea lui Ștefan cel Mare și de la el vine numele acelei jumătăți de sat Bosâncești (vezi).

F

***FAURII** (Făureștii), 1520 april. 24, DIR, XVI-I, p. 161-3, nr. 146 (or.sl.), sat pe Jijia, Ț. Iași <probabil lângă Popricani>; nepoții lui Cozma Șandrovici și ai lui Iacuş vistier își împart ocinile lor. Vezi și **Făureștii**.

FĂLEȘTII (Foleștii), 1648 oct. 14, *Surete*, IX, p. 141-44; seliște, **într-un hotar cu seliștea Melenteni**; pe Sovățul Bugăi; se hotărâncea cu satele Scumpia Și Sărata; <azi or. Fălești, reșed. de raion>. Echivalența **Pânzăreni (Fălești)**, în AIIAI, VII, 1970, p. 56, nr. 3. Vezi **Folinteni** și **Hadâmbul**.

FĂTU ȘI ILIE ("unde este jude ~"), 1434 oct. 8, DRH, I, p. 187, nr. 134 (or.sl.), sat la obârșia Săratei <Sărata Veche, r. Fălești >.

FĂUREȘTII, 8 februarie 1610, sat, Ț. Iași, DIR, XVII-II, p. 279. Vezi și **Faurii**.

FĂLFOEȘTII, 1462 aug. 20, DRH, II, p. 149-51, nr. 160 (or.sl.), amplasarea satului Unghiul, "mai jos de **Fălfoe**", pe Prut și Jijia; 1583 sept. 15, DIR, XVI-III, p. 232, nr. 285 (tr.rom.), satul ~ "**fost domnesc, ascultător de Morile Iașilor**"; <s. Fălfoe, c. Bosia, j. Iași>.

FÂNTÂNA RECE, 1429 iun. 3, DRH, p. 134-6, nr. 90 (or.sl.), sat peste Prut la Drenice <probabil Copăceanca, lângă Rceca, r. Râșcani>, după DRH; Al. Gonța, *DIR. Indice localități*, localiza satul lângă Stâncăuți- Șapte Bani, r. Râșcani.

FÂNTÂNELELE (Fânărlelele), 1446 iul. 20, DRH, I, p. 380-81, nr. 269 (or.sl.), sat "pe Pobrata" (Probota) <Cărnicieni, c. Țigănași, j. Iași>. Vezi și **Mânzeștii**.

FEDEȘTII, 1600 dec. 12, CDM.Supl. I, p. 90, nr. 198, sat pe Prut, între Camenca și Dubovăț, ț. Iași, în hotar cu Cohănești (r. Glodeni). Actul se referă la mai multe sate, pentru care sunt amintite documentele mai vechi, de la Ștefan cel Mare până la Ioan Vodă cel Viteaz, "ce au perit toate" când a asediat Mihai viteazul Hotinul; se amintesc și 3-4 generații de proprietari; 1617 april. 20, DIR, XVII-IV, p. 147, nr. 185, este amintit satul ~ **într-un hotar** cu satul **Hăieștii**, și cu cătunul acestuia, **Giuleștii**.

FETIONEȘTII (Fetroneștii), 1633 ian. 15, DRH, XXI, nr. 269 (or.sl.), **seliște**, ț. Iași <lângă Victoria, j. Iași>; un **pan Fetion** apare în documentele lui Ștefan cel Mare, în sfatul domnesc (1458-60), vezi DRH, II, nr. 76-79; în *Surete*, XX, p. 45, Gh. Ghibănescu dă o notă genealogică privitoare la descendența lui **Fetion** Munteanul (trăitor pe la 1480), în legătură cu același sat; doc. din *Surete*, IV, p. 183-4, precizează că satul era amplasat în "**locul unde se împreună trei hotare**: al ț. Iași și al satelor Fetiunești și Coțmănești.

FETRONEȘTII, 1611 mai 10, DIR, XVII-III, p. 18, nr. 28 (or. rom.), **seliște** pe Jijia, "den amândouă părțile", ț. Iași <probabil lângă Aroneanu>. Vezi **Fetioneștii**.

FILEUȚII, vezi **Hluții**.

FOLEȘTII, vezi **Făleștii**.

FOLINTENII (Folintești), 1672 april. 29, *Surete*, IX, p. 159-61, nr. 78, sat **din pustie**, peste Prut, ț. Iași, lângă Drăgoești. Vezi și **Făleștii**.

FORĂȘTII (Foreștii), 1606 febr. 28, *Uricariul*, XXIII, p. 110-12, nr. 42 (or.sl.) "**seliște** la gura Miletinului, lângă Mălăești, ț. Iași"; 1581 april. 4, DIR, XVI-III, p. 154-5, nr. 203 (or.sl.), menționat un **Forea**, fiul lui Vlad, care vânduse, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, satul Vlădeni, de pe Jijia.

FRASINII, 1671 april. 13, CDM, III, p. 431, nr. 2049 (or.), sat, ț. Iași, la obârșia Răutului <lângă Belcești>; vezi și **Beliciul**.

FRĂSINEȘTII, vezi **Frățieneștii**.

FRĂSULENII (Frăsuienii), altă formă a denumirii satului **Frățieneștii** (*Repert. arheol. j. Iași*, vol. II, p. 447).

FRĂȚIENEȘTII (Frățieneștii), 1497 febr. 25, DRH, III, nr. 206 (or.sl.), sat pe Prut, la gura Obrejei, în fața Bohotinului, ț. Iași <Frăsinești, c. Măcărăști, j. Iași>; în doc. apare Dragotă **Frățilanul**, care cumpără satul de la gura Obrejei. Menționate două generații de proprietari, anterioare acestei vânzări. Faptul că satul se numea deja **Frățienești** sugerează o răscumpărare a ocinii sau o vânzare în familie.

FUNDURI, 1649 oct. 14, CDM.Supl. I, p. 226-7, nr. 686 "alături de Buhăeni și Meleșteni"; **seliște** pe valea Sovățului, ț. Iași <Fundurii Vechi, r. Glodeni>.

FURLĂDENII, 1698 aug. 1, CDM. Supl. I, p. 335 (cop.), sat, ț. Iași.

G

GĂRDEȘTII, vezi **Gârdeștii**.

GĂURENII, 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (or.sl.), sat peste Prut; <probabil Dănuțeni, contopit cu or. Ungheni>; amintit privilegiul de la Alexandru cel Bun, pierdut din cauza tătarilor.

GĂURENII, 1610 iun. 20, DIR, XVII-II, p. 303 (or.sl.), sat pe Turia și Jijia, ț. Iași <azi Vâlcele, c. Vlădeni, j. Iași>.

GÂNGUREȘTII, 1625, *Surete*, XXII, p. 148, nr. 162 (reg.), sat, ț. Iași, pe Prut, între Mânzătești și Șocani; surprinse cel puțin trei generații anterioare în documentele acestei moșii.

GĂRDEȘTII, 1629 mai 4, *Uricariul*, XV, p. 328 (reg.), sat pe Prut, ț. Iași, din sus de Șocani; <deci din sus de Zagarancea, j. Iași>.

GĂRLICENII, 1680 <ante 9 martie>, CDM, IV, nr. 468, 469, 470 (rez.), sat, ț. Iași; nepoatele popii Epure și ale lui Macica dăruieac m-rii Cetățuia a treia parte de sat, partea din mijloc.

GEAMINII (Geamirii, Jamirii; sec. XVI, Tătărăanii), 1472 ian. 25, DRH, vol. II, p. 269, nr. 187 (or.sl.), sat, mai sus de ț. Iași <se hotărâncea cu Iașii; azi Gemeni, c. Rediu, j. Iași>; hotarele din veac; 1619 iun. 14, DIR, XVII-V, p. 367, nr. 467, "**Gemenii** care acum se numesc **Tătărăanii**"; 1466 iun. 21, DRH, II, p. 195, nr. 137, apare un Ivan **Geamănul**, stăpân al satului Roșiori, ț. Cărligătura, din apropiere.

GHILICENII, vezi **Bilicenii**.

GHIROVA, vezi **Hirova**.

GIULEȘTII, 1617 april. 20, DIR, XVII-IV, p. 147, sat pe Prut, ț. Iași, cătun al satului **Cohăneștii**; **într-un hotar** cu satele **Cohănești** și **Fedești**; <inclus în Cuhnești, r. Glodeni>; vezi și *Uricariul*, XXV, p. 30-31, doc. din 1814 april. 7.

GLĂVĂNEȘTII, 1671 iul. 13, CDM, vol. III, p. 439, nr. 2092 (cop.), sat pe Jijia, ț. Iași, lângă Andrieșani și Berevoiești.

GLIGENII, 1634 mart. 12, DRH, XXII, nr. 78 (or.sl.), sat, ț. Iași, la obârșia Ciulucului Mic; <azi s. Hligeni, r. Fălești>.

GLODENII ("care s-a numit **Târgul Broaștei**"; vezi și **Broșteni**), 1598 iun. 4, DIR, XVI-IV, p. 225-6, nr. 276 (tr.rom.), sat, ț. Iași, pe Jijia; <la sud de Bivolari, azi inclus în s. Broșteni, c. Vlădeni, j. Iași>; amintit uricul de întăritură ce l-a avut Sâmcia (!), moșul cumpărătorilor de acum, de la bătrânul Petru voievod <Rareș>, deci este vorba de o răscumpărare, așa cum precuizează și documentul.

GOLĂEȘTII, 1642 ian. 16, MEF, vol. IV, p. 39-40, nr. 10 (or.sl.), amintite "diresele de la Radu <Mihnea> voievod și de la alți domni"; <posibil s. ~, c. ~, j. Iași, pentru care însă Al. Obreja, *Dicționar*, p. 90, dă anul 1583 ca prima mențiune documentară>.

GOLENII, 1575 mai 2, DIR, XVI-III, p. 50 (or.sl.); dat un **loc pentru sat**, pe Ciuhur, între Grumăzeni și Rujinți, în fața Rusului, ț. Iași <s. ~, r. Ocnița>. Întărit acest loc lui Ioan **Golia**, mare logofăt.

GOLOVCA ("unde este ~"), 1429 febr. 10, DRH, I, p. 124-7, nr. 84 (or.sl.); vezi **Calinăuții**.

GRABĂUȚII, 1443 nov. 29, DRH, I, nr. 243 (or.sl.), sat pe Prut și Probota <lângă Ciulinești, contopit cu s. Probota, j. Iași>; amintit uricul de la Alexandru cel Bun.

GROZEȘTII, 1650 mart. 6, CDM, II, p. 409, nr. 2105; <sat pe Prut, mai jos de Sălăgeni, în Braniște (?); s. ~, c. ~, j. Iași>.

GRUMEZENII, vezi Goleștii.

H

HADÂMBUL. O notă din 1732, de pe verso-ul unui document, arată că seliștile Melintia și Foleștii de peste Prut se numesc ~, după Iane **Hadâmbul** postelnicul, CDM, III, p. 393, nr. 1851 (or.).

HARBUZOVA, 1602 mai 20, AIIAI, XII, 1975, p. 289-9 (or.), "sat, ț. Iași, cu iaz și mori, pe valea Botnei"; amintit uricul de întărire de la bătrânul Ștefan voievod (1457-1504).

HĂJDIIENII (Hâjdienii), 1610 sept., DIR, XVII-II, p. 318, nr. 425 (or.sl.), sat pe Dubovăț, ț. Iași <pe cursul mijlociu al pârâului Căldărușa, între satele Cujba și Dan, azi în r. Glodeni>; nepotul lui Dinga se plânge că diresele vechi s-au pierdut în timpul campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova și aduce martori pentru a i se face noi acte.

HÂRCIEȘTII, vezi **Hârcieștii**.

HÂRMĂNEȘTII (Ghermăneștii), 1718, *Doc. Orhei*, p. 176, nr. 183 (or.), sat la Prut, ț. Iași, "lângă Țăfurleani"; <la Podul lui Gherman>.

HĂUGEȘTII, vezi **Vădenii**.

HÂROVA (Hirova), sat pe Cula, ț. Iași (?); <Ghirova, r. Călărași>; vezi și **Rosomac**.

HĂJDIIENII, vezi Hâjdienii.

HÂRCEȘTII (Hârceștii), 1629 sept., MEF, III, p. 235-8, nr. 116, sat, ț. Iași, peste Prut, pe Cula, sub codrii Botnii, cu vaduri de mori pe Ichil și Cula; vânzătorii "s-au tras din **Hârcie** vornicul, de și-au scos în **Hârceștilor** nume pe numele lui"; patru generații anterioare de stăpâni; <s. ~, c. Costuleni, j. Iași>.

HILIȚA, 1586 febr. 26, Petru Șchiopul dăruiește m-rii Sucevița moșia pe care va lua naștere satul ~, menționat însă ca atare abia în 1739 (vezi Al. Obreja, *Dicționar*, p. 101; <s. ~, c. Costuleni, j. Iași>).

HILIUȚII (Hilăuții, Fileuții), 1575 iul. 3, DIR, XVI-II, p. 55-6, nr. 76 (cop.); <s. ~, r. Râșcani; între sarele Pârjolta și Șapte-Bani>; fiicele lui Luca Arbure își împart satele acestuia.

HIROVA, vezi **Hârova**.

HLINCEA, 1608 aug. 27, DIR, XVII-II, p. 173 (or.sl.); în doc. din 1626 ian. 17, DRH, XIX, p. 14-15, nr. 9 (or.sl.), se arată că satul făcea parte din **ocolul curții domnești din Iași**. <s. ~, c. Ciurea, j. Iași; satul s-a format, se pare, chiar pe **hotarul** țg. Iași>.

HOREȘTII, 1617 april. 16, *Surete*, II, p. 168-71 (tr.rom.), **seliște**, în ț. Iași, pe Nârnova; <s. ~, r. Fălești>.

HORODIȘTE (Gorodiște), 1429 iun. 3, DRH, I, p. 134-6 (or.sl.), sat pe Ciuhur <azi s. ~, c. Pociumbeni, r. Edineț>, întărit fiilor lui Ioan vornic; vezi **Vârful Sec** (Suhoverul); 1605 sept. 4,

DIR, XVII-I, p. 257-8, nr. 344 (cop.sl.), “s.~, în ț. Hotin, pe amândouă Ciuhururile”; 1654 mart. 22, CDM, III, p. 36, nr. 60 (cop.sl. 1740); “pe Ciuhururi, ț. Iași”; <s.~, r. Dondușeni>.

HORODIȘTEA, 1605 sept. 4, DIR, XVII-I, p. 258 (c.sl.), **seliște**, ț. Iași; “sat ce se numește **Pârjolta**”; <s.~, r. Râșcani>.

HOTINEȘTII (Urecheștii), 1600 april. 8, DIR, XVI-IV, p. 286-8, nr. 349 (or.sl.), sat pe Răchita Nouă, ț. Iași; amintit uricul de la Ștefan cel Mare (“Bărtân”) și de la Pertu Rareș (“Petru voievodul Bătrân”); <probabil lângă s. Zaharna, c. Rediu, j. Iași>; 1617 april. 16, “o treime din Hotinești, partea din jos, ce se cheamă **Urecheștii**” (*Surete*, II, p. 168-71, nr. 62).

HREȚCANII (Hrițeanii, Hrișcanii), <1605> mart. 15, DIR, XVII-I, p. 206-7 (or.sl.), sat pe Jijia, ț. Iași; <probabil lângă Potângenii, c. Movileni, j. Iași>; “nepoții și strănepoții lui Ivan și strănepoții lui Iacoș”; amintit uricul de la Ilie voievod, din sec. XV.

***HRINEUȚII**, 1619 mai 13, DIR, XVII-IV, p. 352 (or.sl.), “ureadnici și vatamani din ~”, sat pe Ciuhur, pe amândouă malurile, ț. Iași; <azi Ugrinăuți, r. Ocnița>.

HUHULEȘTII, 1620 april. 12, DIR, XVII-IV, p. 448, nr. 576 (cop.rom.); vezi **Huhurezii**. Neamul **Huhulea** este printre cele mai vechi din Moldova.

HUHUREZII (Huhuleștii), 1617 mart. 15, DIR, XVII-IV, p. 119 (cop.rom.); “sat pe Suhovăț, ce s-a numit **Porosecinii**, ț. Iași; <lângă Limbenii Vechi, r. Glodeni>; către 7170 <1661-2>, “Huhureț, ce sunt lângă Bogdănești” *Ispisoace*, III /2, p. 31, nr. 22.

HULPEȘTII (Hulpiști), vezi **Vulpeștii**.

I

***IACHIM** (“unde a fost vataman ~”), 1517 ian. 27, DIR, XVI-I, p. 107-8; sat peste Prut, sub **Derenice**; <lângă Pașcăuți, r. Râșcani>.

IACOVENII, vezi **Icușenii**.

IACUȘENII, vezi **Icușenii**.

IGNAT (“prisaca lui ~”), 1552 mart. 31, *Surete*, XIX, p. 16, nr. 12 (reg.), seliște la Turia, mai sus de Rediul cel Lung, ~, <inclus în Țătrărenii (azi Stejari), j. Iași>; cel puțin trei generații de proprietari.

ILIE (“unde este jude Fătu și ~”) vezi **Fătu**.

ION A LUI FILEA (“unde este ~”), vezi **Ivan Falevici**.

IONĂȘENII (Ionășeștii), 1609, DIR, XVII-II, p. 260. nr. 323, sat pe Jijia, la Coada Stâncii, ț. Iași, “la capătul de sus al Stâncii”, <în Stânca, c. Comarna, j. Iași>; <1661-2>, *Ispisoace*, III /2, p. 31, nr. 22, satul ~, “**într-un hotar cu Popricanii, Pădurenii și Puricenii**”.

ICUȘENII (Icușenii, Icușăanii, Icușăanii), 1453 mai 1, DRH, II, nr. 30 (cop.), sat pe Jijia, ț. Iași <s.~, c. Victoria, j. Iași>, în hotar cu tg. Iași; Gh. Ghibănescu, în *Surete*, XIX, p. 94, considera că numele satului provine de la **Iacuș** vistiernicul și că Icușăanii însemna, de fapt, **Iacovenii** (vezi această notiță etimologică); 1481 oct. 14, DRH, II, nr. 241 (cop.), amintite hotarele din veac.

IUGANII, 1644 mai 3, AȘUI, 1988, p. 84-5 (orig. sl.), sat, ț. Iași, pe Prut, în hotar cu Găurenii, lângă Ciureștii.

IVAN (“unde a fost ~”), 1502 febr. 17, DRH, III, nr. 262 (cop.), <probabil r. Călărași>. Vezi **Murgocenii**.

IVAN FALEVICI (Suhoverhul, “unde este ~”), sat pe Ciuhur <r. Edineț>, 1429 iun. 3, DRH, I, p. 134-136, nr. 90; fiilor lui Ion vornic, pan Lazăr, pan Stanciul și pan Costea, le este întărită vîslujenia tatălui lor, mai multe sate peste Prut, între care și acesta.

IVIRENII (Iverenii), 1523 mart. 25, DIR, XVI-I, p. 220-1, nr. 194, sat peste Prut, la obârșia Săratei <r. Hâncești (fost Kotovsk)>; urmașii vînd ocinile moșului lor, Vlad Dolhici, din uricul ce l-a avut acesta de la Alexandru cel Bun. Vezi și **Fântâna Veprova**.

IZVOARELE (Pașcăuții), 1570 mart. 24, *Surete*, XIX, p. 74, nr. 52 (reg.), opisul zapiselor moșiei ~ din ț. Iași (18 doc.); amintit uricul de la Bogdan voievod. Vezi **Pașcăuții**, sat <r. Râșcani>.

J

JAMIRII, vezi **Gemenii (Geaminii)**.

L

LASLĂUANII, 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (orig. sl.), sat cu două cuturi, peste Prut, la gura Hlabnicului <în Zagarancea, c. Berești, r. Ungheni>; amintit privilegiul lui Stoian Procelnic cel Bătrân de la Alexandru cel Bun.

LAȚCO ("unde a fost ~"), sec. XVII, **Lățcanii**.

***LAZORENII**, ("unde a fost Rosneag"), 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (orig. sl.), sat pe Jijia <probabil lângă Stânca, c. Victoria, j. Iași>, amintit actul de la Alexandru cel Bun.

LĂLEȘTII (Leleștii), 1575 mai 17, DIR, XVI-III, p. 51-2, nr. 67 (orig.sl.), "sat pe Jijia, partea ce se cheamă **Posadnicii**"<inclus în Stânca, c. Victoria, j. Iași>.

LĂPUȘNA (Lupușna), 1605 april. 15, DIR, XVII-I, p. 234 (orig. sl.), sat lângă Cozmești <j. Iași>.

LĂSLĂOANII, vezi **Laslăoanii**.

LĂȚCANII ("unde a fost **Lațco**"), <1425-26> dec. 28, DRH, I, p. 90, nr. 62 (orig. sl.), sat pe Nârnova superioară, la est de Boldurești; <s. ~, r. Ungheni>; întărită vislujenia lui Ștefan Stravici, pentru fiii acestuia.

LĂZORENII, vezi **Lazoreonii**.

LĂPUȘNA (Lupușna), 1605 april. 15, DIR, XVII-I, p. 234 (orig. sl.), sat lângă Cozmești <j. Iași>.

LELEȘTII, vezi **Lăleștii**.

LIBENII, 1649 oct. 14, *Surete*, IX, p. 142-4; sat, ț. Iași, peste Prut, pe valea Sovățului. Vezi **Limbenii**.

LICIUL, 1601 mart. 12, DIR, XVII-I, p. 4-5, nr. 7 (orig. sl.), seliște pe Prut, ț. Iași; se întăresc satele nepoților lui Iliș **Liciul** postelnic. Vezi și Cornul **Lăciului**, sat peste Prut, (probabil Șapte Bani, r. Râșcani), DIR, XIV-XV, I, p. 83.

LIEȘTII ("unde a fost Toader Cheltezeu"), 1546 iunie 26, DIR, XVI- I, p. 541-2, nr. 485 (cop. sl.) sat la Coada de sus a Stâncii <s. ~, c. Victoria, j. Iași>; nepoții lui **Leu** vând ocina lor. Un **Leu** (Lev) este menționat în sfatul lui Alexandru cel Bun, către anii 1421-37 (vezi DRH, I, nr. 48, p.168).

LIMBENII (Libenii), 1652 martie 4, *Doc. bucovinene.*, I, p. 256-58, nr. 153, sat țin. Iași <Limbenii-Vechi, r. Glodeni>, fiii logofătului Gavriș ~ și împart cele 47 de sate. între care și ~. Vezi **Libenii**.

LIVENII, 1649 oct. 14, *Surete*, IX, p. 142-4, sat, ț. Iași, peste Prut, pe valea Sovăținului. Vezi **Limbenii**.

LOGOFETENII, 1633 sept. 15, DRH, XXI, nr. 394 (orig. sl.), sat ț. Iași, <la nord de c. Năvârneți, r. Fălești>; 1634 mart. 12, DRH, XXII, nr. 78 (orig. sl.) amintite hotarele din veac.

LUCĂCENII, 1657 mart. 18, MEF, vol. IV, p. 272-4, nr. 122, sat ț. Iași.

LUCENII, 1623 april. 12, DIR, XVII-V, p. 212, sat pe Jijia și Prut, ț. Iași <s.~, c. Victoria, j. Iași>.

LUPUȘNA, vezi **Lăpușna**

M

MALCOCI, 1697, C. Erbiceanu, *Ist. Mitropol. Mold.*, p. 294-5; vezi **Rangul**; un **Malcoci**, vânător domnesc, precum și "Dealul lui **Malcoci** " vezi în **RI.**, 1916, nr. 1, p. 10. nota 1.<lângă Costuleni, j. Iași>. A existat un Malcoci mare dregător, în domnia lui Al. Lăpușneanu.

MANOIL ("unde a fost ~"), 1500 mart. 30, DIR, XV-II, p. 310, sat pe Prut, ț. Iași <j. Iași>. Satul **Ciulineștii**, așezat pe hotarul ~.

MĂCĂREȘTII, 7165<1656-7>, *Uricariul*, vol. VI, p. 343-4, nr. 13 (menț.); moșia ~ cu săliștile ei, **Pițcanii** și **Tămățanii**, de la ț. Iași <s. ~, r. Ungheni>.

MĂCEȘTII, 7129 <1620-21>, DIR, XVII-IV, p. 496-7, nr. 628 (trad. rom.), sat, ț. Iași. Vezi și **Mătceștii**.

MĂCIUCĂȚENII, 1722 mai 28, **CI.**, 1934-36, nr. I, p. 111-12 (orig.), sat într-un hotar cu Iuganii și Durneștii <pe Prut, mai sus de Iugani>.

MĂGURA, 7129 <1620-21>, DIR, XVII-IV, p. 497 (trad. rom.), sat ț. Iași, între obârșile Ciulucului Mic și Delei; <s. ~, r. Fălești>.

MĂLĂEȘTII, 7117 <1609>, *Surete*, vol. XX, p. 172-3, nr. 146 (orig. sl.); 1633 nov. 4, DRH, XXI, nr. 409 (trad. rom.), sat pe Prut, ț. Iași într-un hotar cu **Terleștii**; <s. ~, c. Șapte-Bani, r. Râșcani>. S-a numit așa probabil după **Mălai** șetrar.

MĂLĂEȘTII, 1606 febr. 28, *Uricariul*, XXIII, nr. 42. p. 110-12 (orig. sl.), în hotar cu Forăștii, de la gura Miletinului, deci la marginea ț. Iași <s. ~, c. Gropnița, j. Iași>.

MĂNEȘTERGURENII, 1649 oct. 14, *Surete*, IX, p. 142-3, nr. 64 (cop.), sat într-un hotar cu **Buhăienii**, din sus, pe Sovățul <Bugăi>.

MĂRĂȘTII, 1629 sept., MEF, III, p. 235-8, nr. 116, sat ț. Iași, peste Prut, în hotar cu Brătulenii, <mai jos de Moreni>.

MĂTCIȘTII(Mâtcieștii, Mătiștii), 1610 oct. 8, MEF, I, p. 256, nr. 109 (orig. sl.), o treime din sat este vândută de nepoții lui Florea; sat de la (pe) Rezina, ț. Iași, amintit "uricul de la ...voievod"; 1659 iun. 13, MEF, IV, p. 290-1, nr. 130 (orig. rom.), amintiți feciorii lui **Mătco**, care au vândut mai demult ocina lor.

MĂLEȘTII, cca. 1608 (7116), *Surete*, II, p. 224 -6, nr. 88 (orig.sl.), pe Prut, ț. Iași, vânzare la a treia generație.

MĂNZĂTEȘTII(Mânzăteștii,Mânzeștii), 1596 ian. 18, DIR, XVI-IV, p. 135-6, nr. 176 (trad. rom.), sat pe Jijia, lângă Folfăești, ț. Iași, **ținea de ocolul curții domnești din Iași**, <s. ~, c. Bosia, j. Iași>.

Mânzeștii Vechi sau **Bereștii**, pe o hartă <1812-1833> în *Bul. "I. Neculce"*, nr. 7, 1928, p. 325.

MÂNZEȘTII (Mânzăteștii), 1583 sept. 15, DIR, XVI-III, p. 232-3, nr. 285 (orig. sl.) sat pe Jijia, fost domnesc, **ascultător către Morile Iașilor**.

MĂRZEȘTII (Mărzeștii), 1579 febr. 4, DIR, XVI-III, p. 104, nr. 133 (trad. rom.), "sat ce se numesc **Fântâneilie**, ț. Iași, <inclus în Tăutești, j. Iași>; **a făcut parte din ocolul curții domnești din Iași**; amintit uricul "de la bătrânul Pătru voievod" <Rareș>; 1624 iul. 9, DIR, XVII-V, p. 295, satul a fost de mult al lui Orăț hatman și după aceea "au căzut de au fost domnesc".

MEDELENII, 1603 mai 12, DIR, XVII-I, p. 11, nr. 141 (cop. rom.), "jumătate din **Dragovanii**, partea din jos, care se cheamă ~; sat lângă Petrești, pe ambele maluri ale Prutului, ț. Iași <s. ~, c. Golăeștii, j. Iași>, amintit uricul lui Iliăș vodă; 1622 april. 9. DIR, XVII-V, p. 120, nr. 165 (orig. sl.) "nepoții lui **Medelean**".

MELENTENII (Melintia, Meleștenii), 1649 oct. 14, CDM.Supl. I, p. 226-7, nr. 686 (cop.), ocină "în pustie", peste Prut, ț. Iași, pe Sovățul Bugăi; strănepoții lui Dragoș vornicul vând satul; 1666 mai 17, Paul Mihail, *Doc. și zapise mold.*, p. 64-65. nr. 48, două seliști în același hotar:

Melintie și **Foleștii**; vezi și **Hadâmbul**.

MERICENII, 1651 mart. 24 (orig.), Arh. Naț. Iași, Documente, 321/ 8, sat, ț. Iași; vezi și **Mircenii** (?).

MICEȘTII (Mirceștii), 1598 iun. 7, DIR, XVI-IV, p. 308, nr. 3 (orig. sl.), (dat la documente false !), sat pe(ste) Prut lângă Condrătești, ț. Iași <Mircești, r. Ungheni>.

MICEȘTII (Mirceștii), 1611 ian. 15, DIR, XVII-III, p. 5 (orig. sl.), sat ț. Iași <înglobat în Mălăești, c. Gropnița, j. Iași>; amintite ispisoacele de cumpărătură de la Moise Movilă voievod; satul este vândut de către strănepoții lui Luca.

MICLĂUȚANII, 1598 mart. 20, DIR, XVI-IV, p. 199, nr. 256 (orig. sl.), sat pe Prut, ț. Iași <mai jos de Toxăbeni și Dumetți; s.~, r. Fălești>, amintite trei generații anterioare de proprietari; *Surete*, XXII, p. 128, nr. 138, și p. 130-1, nr. 141, amintite "direse bătrâne", respectiv "diresele cele vechi, de la ... voievod".

MICOTĂ (seliștea lui ~; **Păulenii**), 1550 febr. 2, DIR, XVI-I, p. 587 (orig. sl.), sat pe Turiiia, ț. Iași <s. Păuleni, c. Trifești, j. Iași>. Amintit privilegiul de la Ștefan voievod cel Bătrân; 1575 dec. 14, *Surete*, XXII, p. 99, nr. 101 (cop.), strănepoatele lui Grozea **Micotici** comis vând satul Iușăanii (vezi nota lui Ghibănescu).

***MIHAIL** ("unde a fost ~"), 1436 aug. 11, DRH, I, p. 222-3, nr. 160 (orig. sl.) , sat la gura Săratei <probabil lângă Blândești, r. Ungheni>; hotarele din veac.

***MIHUL** (unde este Mihul și Ponici), vezi **Panici**.

MIRCEȘTII (Mircenii, Mirceanii, Mericenii), <1608 iun. 9 - 1609 febr.>, DIR, XVII-II, p. 165 (orig. rom.), sat, <probabil lângă Luceni, j. Iași>, vezi *Repert. arheol.*, II, p. 445, varta comunei Victoria. Vezi și **Micenii**.

***MISEȘTII** (Mișăști), 1611 ian. 15, DIR, XVII-III, p.5 (orig. sl.), sat. ț. Iași <înglobat în Mălăești, c. Gropnița, j. Iași>; amintite ispisoacele de cumpărătură de la Moise Movilă voievod; satul este vândut de către strănepoții lui Luca.

MOCRA, 1668 mart. 16, CDM, III, p. 342, nr. 1597, pe valea Comarnei, în Braniștea Domnească de la Bohotin.

MOIMEȘTII, 1472 ian. 25, DRH, II, p. 263, nr. 182 (orig. sl.), sat, mai sus de tg. Iași <în hotar cu acesta; s. ~, c. Popricani, j. Iași>, act de întăritură; hotarele din veac; sec. XVII amintite curțile lui Ștefan **Moimăscul**.

MORENII, 713<9> (1631) ian. 10. CDM, II, p. 140, nr. 630 (orig.), sat la Fântâna Buzoviei, lângă Chiperești, pe Prut, pe ambele maluri, în Braniște; <s. ~, c. Prisăcani, j. Iași>; 1636 april. 7, CDM, II, p. 242, nr. 1149 satul ~, în ocolul tg. Iași; 1671 aug. 9, CDM, III, p. 441, nr. 2102 (cop.), "satul **Dăianii** s-a unit cu satul domnesc **Morenii**, cu care fusese și mai înainte la un loc, **ascultător de Morile din Iași**".

MOVILENII, 1570 iul. 15, *Uricariul*, II, p. 253-4, sat pe Jijia, la gura Jijioarei <c. ~, j. Iași>; amintită dania lui Petru voievod Rareș și întăritura lui Alexandru voievod <Lăpușneanu>. 1557 iul. 18, *Călători străini*, II, p. 118-9, o solie poloneză este găzduită în "satul lui Moțoc", iar în CDM.Supl. I, p. 90, nr. 199, <cca. 1600>, apare ca martor "Toader, fiul lui Moțoc, din Movileni".

MURGUCENII, 1635 aprilie 29, sat, țin. Iași <în Republica Moldova, probabil în raionul Călărași>; întărit lui Ionașco Popăscul pârcaș de Ștefănești, în urma judecării cu urmașii lui Isac Balica hatmanul, DRH, XXII, p. 140, doc. 103.

N

NĂDEȘTII, 1590 oct. 5, DIR, XVI-III, p. 466, nr. 572, sat pe Prut, țin. Iași, vezi **Dăneștii**.

NĂPĂDENII, 1654 mart. 9 <s.~, r. Ungheni>, Vl. Nicu, vol. II, p. 67.

NĂVĂRNEȘTII (Năvârneștii), 1616 nov. 25, DIR, XVII-IV, p. 63-5, nr. 90, sat pe Sovăținul Sec ("Uscata"), țin. Iași, <s. ~, r. Fălești>; amintite privilegiile de la Bogdan voievod <1504 -17> și de la Ștefan cel Tânăr <1517 - 27>.

***NEGOEȘTII**, 1490 oct. 14, DRH, III, p. 155-8, nr. 80 (orig. sl.), sat pe(ste) Prut <mai sus de Zagarancea, r. Ungheni>; amintit privilegiul de la Alexandru cel Bun. Vezi și **Plopul lui Suvac**.

NICORENII, 1665 iun. 18, Arh. Naț. Iași, Documente, 333/1 (copie în condică) moșia ~, țin. Iași; <s. ~, r. Drochia; deci la marginea de est, dinapre Răut, a țin. Iași>.

NISPORENII, 1618 ian. 4, sat peste Prut, țin. Iași <r. Nisporeni>; menționat drept baștină a lui Văscan și a lui Ocinaț (?).

NOUREȘTII, 1454 ian. 1, DRH, II, p. 55, nr. 39 (orig. sl.), "drumul ce duce către Nourețu; 1467 sept. 11, DRH, II, p. 216, nr. 148, sat sub Bohotin, mai jos de câmpul de la Zlătăroaie <lângă Cozia, c. Costuleni, j. Iași>.

NOUREȘTII, 1618 ian. 4, MEF, p. 133-5, nr. 65 (orig. rom.), sat, țin. Iași, în hotar cu Vărzăreștii ; probabil același cu satul omonim de mai sus, situat pe ambele maluri ale Prutului.

O

OANȚA ("unde este ~ "), 1445 iul. 15, DRH, I, p. 361, nr. 255 (orig. sl.), pricut devenit sat, peste Prut, în dreptul Podolenilor <țin. Iași>.

OANȚĂ (Vanța; "unde a fost ~ "), 1429 iul. 19, DRH, I, p. 136-8, nr. 91 (orig.sl.) sat, probabil lângă Ciulinești, <contopit cu Probota, c. ~, j. Iași>.

OCENII, 1611 (7119), *Uricariul*, XV, p. 212 <în hotar cu Hlăboca și cu Valea Ruților, deci cu tg. Iași>, sat pe Jijia, la Stâncă; 1805 dec. 15, *ibidem*, p. 346, satul "ce-i zicu și Coadă Stâncii".

OESANII, 1522 iun. 21, DIR, XVI-I, p. 199-200, nr. 176 (cop.), sat <r. Ungheni>, pe Rezina, inclus în **Cetireni**, în hotar cu Drăgușanii; în doc. apare și Giurgea **Cetireanul**.

OIȘANII, 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (orig. sl.), sat pe Jijia <între s. Cilibiu, c. Golăești și s. Coadă Stâncii, c. Bosia, j. Iași>, amintit privilegiul de la Alexandru cel Bun și hotarele din veac; 1502 iun. 10, *ibidem*, p. 500, nr. 281, fiul lui Giurgea **Oeșanul**; 1617 april. 16, *Surete*, p. 168-71, nr. 62 (trad. rom.), "seliștea **Săuleștii** pe nume **Oișanii**".

ONĂȘCANII, vezi **Onișcanii**.

ONEȘTII, 1607 mai 26, DIR, XVII-II, p. 107 (orig. sl.), sat pe Sărata, lângă Berești <r. Ungheni>.

ONICENII (Onicianii), 1706 iul. *Surete*, XXII, p. 64-5, nr. 70, sat, țin. Iași, pe apa Jijiei și a Prutului.

ONIȘCANII (Onășcanii), 1642 nov. 26, *Surete*, III, p. 220-21, nr. 132, sat <ț. Iași, peste Prut, lângă Ciurești; între Ungheni și Țuțora>, amintit "uricul cel bătrân al satului", apoi alt uric, de la Petru vodă, probabil Șchiopul. Vezi și **Oneștii, Săuleștii**.

ONTENII, vezi **Untenii**.

ONȚEȘTII, 1624 mart. 25, DIR, XVII-V, p. 275-8, nr. 365 (cop. sl.), sat, ț. Iași, peste prut, lângă Ungheni; 1647 ian. 11, MEF, IV, p. 169-71, nr. 72 (orig. sl.), amintește uricul de la Ștefan voievod cel Bătrân <1457- 1504>.

ORICIANII, 1706 iul. 3; vezi **Uricenii**.

OSOIU, 1669 mai 26, P. Samsonov, # *op. cit.*, p. 13; 1706, CDM, V, p. 132, nr. 507 (cop.), "loc din Braniștea domnească din tg. Iați, numit Osoiu, din locul **Chipereștilor**".

OSTĂPCENII ("unde a fost **Ostapco** vătăman"; Ostăfenii), 1473 ian. 8, DRH, II, nr. 189 (orig. sl.), sat pe Turia, ț. Iași <Ostăfenii, inclus în Perieni, c. Probota, j. Iași>, act de întărire; amintește hotarele din veac.

***OTRIȚA**, 1598 iun. 4, DIR, XVI-IV, p. 225-6 (trad. rom.), sat pe Sovăț (Uscata), <lângă Limbenii Vechi, r. Fălești>; act de întăritură pentru a cincea parte din sat.

P

PABUZOAA, 1642 mai 29, Arh.Naț.Iași, Fond Documente, 339/1, p. 251, "Părăucenii și ~, ce se numesc **Branișterii**".

PANICI, vezi **Păniceștii**.

PARCOVA, 1614 iul. 15, DIR, XVII-III, p. 172, nr. 265 (orig. sl.), i se întărește un loc de odaie, pentru In cal, lui Gheanghea, vornic de gloată, în satul Parcova "ce este pe Ciuhur, de la ținutul Hotinului, unde sunt **Buteștii**". 1618 mart. 20, DIR, XVII-IV, p. 246, nr. 307, pe Ciuhur, ț. Iași <r. Edineț>, cătun al satului cu același nume din ț. Hotinului, peste apa Ciuhurului; pomenit **But** cel Bătrân, cu 2-3 generații în urmă.

***PAȘCANII** (Pățcanii, Pățcanii), 1599 nov. 20, DIR, XVI-IV, p. 273 (orig. sl.) seliște pe amândouă malurile Ciulucului, ț. Iași <r. Sângerei (fost Lozovsk)>, deci la hotarul de est al ț. Iași; cumpărat de **Pașco** nemeș; amintit uricul de la Petru vodă<Rareș>; faptul că în momentul cumpărării numele satului coincidea deja cu cel al noului proprietar sugerează o răscumpărare a unei proprietăți pierdute anterior.

PAȘCOUTII (Izvoarele), 1603 april. 22, DIR, XVII-I, p. 95, sat pe Prut, lângă Costești <s. ~, r. Râșcani>.

***PĂDURENII**, 1590 mart. 2, DIR, XVI-III, p. 451-2, nr. 547 (orig. sl.), sat pe Jijia ț. Iași <lângă Popricani, j. Iași>, amintit ca "ocină și dedină", este cumpărat de Anghelina Berheci; <1661-2>. *Ispisoace*, III/ I, p. 31, nr. 22, satul ~, **într-un hotar cu Popricanii, Purecianii și Ionășeștii**.

PĂNICEȘTII (Pâniceștii), <1425-26> dec. 28, DRH, I, p. 90, nr. 62 (orig. sl.) sat "unde este Mihul și **Panici**"; 1610 nov. 12, MEF, III, p. 71-73, nr. 30 (orig. sl.), sat, ț. Iași, pe Nârnova superioară, la nord de Nisporeni, lângă m-rea Vârzărești, deci satul este la marginea ț. Iași.

PĂRUCENII (Părăucenii), 1522 iul. 12; DIR, XVI-I, p. 221-2 (orig. sl.), sat pe Nârnova <ț. Iași, lângă Boldurești, r. Nisporeni>; 1642 mai 29, Arh.Naț.Iași, Fond Documente, 339 /1, p. 251 "Părucenii, **Pabuzoa**, ce se numesc **Brănișterii**.

PĂTRUȚENII, 1633 sept. 15, DRH, XXI, nr. 394 (orig. sl.), sat, ț. Iași, <c. ~, r. Râșcani>; fost al răposatului Isac Balica hatman.

PĂULENII, 1550 febr. 2, DIR, XVI-I, p. 587, nr. 529 (orig. sl.), sat pe Turia, care s-a numit **seliștea lui Micotă**, ș. Iași; se vinde a șasea parte din a treia parte de sat; amintit uricul de la Ștefan cel Mare. 1603 april. 1, DIR, XVII-I, p. 78, nr. 117 (cop.), enumerați toți nepoții și strănepoții lui **Paul** și Petrică, în a căror posesie este satul.

PĂRJOLTA (Părjoltanii), 1605 sept. 4, DIR, XVII-I, p. 258 (cop. sl.), seliște ce s-a numit **Horodiște**, ț. Iași, <s. ~, r. Râșcani, la obârșia Camencăi>; părți de sat vândute de copii lui Frăsican **Părjolta** (staroste?).

PĂRLIȚEI MOGHII, <1568-72>, DIR, XVI-II, p. 240 (doc. fals !), sat pe Delea, mai jos de Bumbota, <r. Ungheni>. Numele vine probabil de la un "Moga".

PĂRLIȚII, 1667 iunie, *Uricariul*, XVI, pp. 367 și 370 (reg.), sat pe râul Delea, ț. Iași, "care mai înainte s-au fost numit **Uricanii**".

PERIENII (Perenii), <1619 după april. 11- 1620 sept.>, DIR, XVII-IV, p. 315 (orig. rom.), sat pe Turia, ț. Iași <s. ~, c. Probota, j. Iași>. La 5 aprilie 1624, amintit ca "ocină și moșie". Vezi și **Ostăpcenii, Căndeștii**.

PETREȘTII, 1712 iun. 26, CDM, V, p. 293, nr. 1097 (orig.), este dăruită o parte de sat, din bătrânul lui Lebădă, de pe ambele maluri ale Prutului.

PETRIȚA <fostă Rusi-Novî>, 1669 aug. 7, CDM, III, p. 394-5, nr. 1185 (cop.), sat, ț. Iași, “**Rusinova**, numită acum ~, unde se împreună trei seliști”.

PIATRA (Petrușca, Chetroșica), 1641 ian. 26, CDM, II, p. 306, nr. 1495 (cop.), sat pe Ciuhur, la sud de Parcova.

PIETROASA (Pietroasa-Măgura), 7128 <1620-21>, DIR, XVII-IV, p. 497, sat sub Măgura, ț. Iași <la obârșia Delei; s. Pietrosu, r. Fălești>.

PIPEREȘTII, vezi **Chipereștii**.

PISCANII, 1617 mart. 12, DIR, XVII-IV, p. 109, amintit Gavril stolnic din ~; sat în hotar cu tg. Iași <inclus în Zahorna, c. Rediu, j. Iași>; numele satului vine de la Radu **Pisc**, boier din sfatul lui Ștefan cel Mare, amintit în doc. din 1529 mart. 23; satul va ajunge în posesia familiei cronicarului Grigore Ureche și își va schimba numele în **Urecheștii** (vezi Șt. S. Gorovei, în *Anuarul de lingvistică și teorie literară*, 1973, p. 116; 7141<1633> DRH, XXI, nr. 343 (orig. rom.), satul ~ ce a fost **ascultător de ocolul curții domnești din Iași**. Vezi și **Pițcanii**.

PISCANII, 1620 april. 12, DIR, XVII-IV, p. 445 (trad. rom.), sat pe Prut, <ț. Iași; s. ~, c. Prisăcani, j. Iași>;

PIȚCANII, 1638 mai 8, seliște “între Moimești și hotarul târgului Iașilor”, învecinat cu Posadnicii și Mârzeștii (se arată hotarnica) <în Moimești, c. Popricani, j. Iași>, părți cumpărate de Vasile Lupu voievod; 7165<1656-57>, *Uricariul*, VI, p. 343-4, nr. 13, “moșia **Măcăreștii**, cu seliștile ei **Pițcanii** și **Tămășanii**, de la ț. Iași”. Vezi și **Piscanii I**.

PLOPUL LUI SUVAC (Negoeștii), 1669 mai 27, *Uricariul*, XV, p. 340 (reg.); 1671 aug. 4, *ibidem*, p. 329 “moșia **Negoeștii**, care s-au numit ~”; *ibidem*, p. 341, Plopul lui Suvac era “a cincea parte din **Șocani** (partea dinspre Gârdești), răscumpărată de Zagarance”; sat pe Prut, mai sus de Zagarancea și mai jos de Medeleni.

PLOSCĂRENI (Plotcărenii, Proscurenii, Ploschirenii), 1603 april. 22, DIR, XVII-I, p. 94-5, nr. 134 (orig. sl.), sat pe Prut, mai jos de gura Ciuhurului, ț. Iași în hotar cu Pașcăuții, în Costești <Ploscureni, r. Râșcani>; amintit uricul de la Alexandru voievod <Lăpușneanu> și cel puțin trei generații anterioare de stăpâni. Vezi și **Costeștii**.

POBRATA (Probota), 1448 oct. 10, DIR, XIV-XV, p. 238-9, sat, ț. Iași <s. Probota, c. ~, j. Iași>; vezi **Brat** și **Dobrăcina**.

PODUL LUI TOPOR, 1655 mart. 31, CDM, III, p. 47, nr. 118 (orig.), sat ț. Iași. Localizarea din Indicele Gonța, adică <Toporeștii Vechi, pe Lăpușna, r. Kotovsk (azi Hincești)> nu este satisfăcătoare.

POGĂNEASA, 1629 iun. 27, CDM, II, p. 115, nr. 504 (orig. sl.) sat pe Prut, ț. Iași.

POIENILE LUI SCUMPU, 1429 iun. 19, DRH, I, p. 136-8, nr. 91 (orig. sl.), peste Prut, <lângă Clococenii Vechi, c. Bolotina, r. Fălești>.

***POJOGENII**, 1632 mart. 1, DRH, XXI, nr. 10 (orig. rom.), sat <ț. Iași, r. Edineț>.

POPENȚINENII, 1610 nov. 22, MEF, III, p. 74-5, nr. 32 (orig. sl.), sat peste Prut, pe Obrejie <afluent al Sovățului Mic, la Navârnet>, ț. Iași; a treia generație de proprietari.

POPRICANII, 1476 mai 22, DRH, II, nr. 206 (orig. sl.), seliște pe Jijia, între Posadnici și Cărnicești, la Tihova <c. ~, j. Iași>; în hotar cu tg. Iași; cu trei generații în urmă satul aparținuse lui Iacuș vistier; <1661-2>, *Ispisoace*, III /2, p. 31, nr. 22, “**într-un hotar**” cu **Pădurenii**, **Purecenii** și **Ionăseștii**.

POROSECI (Porosecini), 1617 april. 16, *Surete*, II, p. 168-71, nr. 62 (trad. rom.), “**Huhurezii**, sat pe Suhovăț, ce s-au numit ~”, ț. Iași <lângă Limbenii Vechi, r. Glodeni>. 1617 dec. 7, DIR, XVII-IV, p. 214, nr. 271, “**Poroseci** și frații săi”, vând alt sat.

POSADNICII (fost Lăleștii și Șendrenii), 1476 mai 22, DRH, II, nr. 206 (orig. sl.), sat pe Jijia, mai jos de Popricani, <inclus în s. Stâncă, c. Stâncă, j. Iași>; amintit uricul de la Alexandru cel Bun; numele satului vine de la neamul Posadnicilor, amintind de o veche dregătorie, dispărută cu ceva timp în urmă; primul menționat cu acest nume, în sfatul domnesc al lui Alexandru cel Bun, este Stan Posadnicul (vezi DRH, I).

POTĂNGENI, <1635> august 7, sat <ț. Iași; c. Movileni, j. Iași>, martor din ~ DRH, XXIII, p. 231, doc. 196.

PRISACA LUI IGNAT, 1552 mart. 31, *Surete*, XIX, p. 16, nr. 12 (reg.), nepoții lui Hodco de la Turie vând sclăștea numită ~, din sus de Rădiul Lung, la Turia, amintit și un uric de la Petru voievod <Rareș>; inclus în Țetrăreni, <azi Stejari, c. Țigănești, j. Iași>.

PROBOTA, vezi **Pobrata**.

PROCELNICII (Prosălnicii), 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (orig. sl.), sat, pe Jijia <lângă Medeleni, c. Golăești, j. Iași>; amintit uricul de la Alexandru cel Bun; numele satului vine de la cel al neamului Procelnicilor, care conservă denumirea unei vechi dregătorii, anterioară întemeierii Moldovei: procelnicul. Primul amintit în documente ca atare este "Stoian Procelnic cel Bătrân", care deținuse o întinsă proprietate în ținuturile Cârligătura și Iași.

***PURICENII**, 1584 mai 5, DIR, XVI-III, p. 253-5, nr. 307 (cop. rom.), sat pe Jijia, ț. Iași <lângă Stânca, c. Victoria, j. Iași>; vezi și **Popricanii**, **Posadnicii**; 1646 mart. 2, *Ispisoace*, II /2, p. 104-5, nr. 64 (orig. sl.), "strănepoții bătrânului **Purece**"; 1661-2, *Ispisoace*, III /2, p. 31, nr. 22 "într-un hotar" cu **Popricanii**, **Pădurenii** și **Ionășeștii**.

R

RANGUL (Malcoci), 1793 iun., loc în ocolul Braniște, pe Jijia, ț. Iași, "de pe strămoșul nostru **Rangul**", *Surete*, XXV, p. 106.

RĂDĂUȚII (Rădenii, sec. XVI), 1437 oct. 5, DRH, I, nr. 174 (trad. 1804), pricut al satului **Ripiceni**, cu prisaca de la Botne <Rădenii Vechi, c. ~, r. Ungheni>; 1443 nov. 29, DRH, I, p. 345-7, nr. 243, amintit uricul de la Alexandru cel Bun; 1446 febr. 22, DRH, I, p. 372-5, nr. 264 "unde au fost Rădăuții"; este **într-un hotar** cu mai multe sate (vezi **Repciceanii**, **Rădenii**).

RĂDENII (Rădeanii), 1602 oct. 15, DIR, XVII-I, p. 61, nr. 92 (orig. rom.), sat la Turia, ț. Iași, <s. ~, c. Trifești, j. Iași>, nepoții lui Ion **Rădeanul**<~> vând ocina moștenită de la acesta, a patra parte de sat.

RĂDENII (fost Rădăuți), pricut al satului **Ripiceni**; sat cu prisacă, la Botne <Rădenii Vechi, c. ~, r. Ungheni>.

***RĂDEȘTII**, 1620 april. 12, DIR, XVII-IV, p. 448, sat pe Prut, ț. Iași <probabil în Braniștea domnească de la Bohotin; j. Iași>; amintite ispicoacele de cumpărătură de la Ștefan Tomșa voievod (1616 - 1619).

RĂDUȚI ("unde este ~"), vezi **Rădăuții**.

RÂNGHILEȘTII (Rânghileștii), <1582 ian.-aug.>, DIR, XVI-III, p. 180-1, nr. 284 (orig. sl.), sat peste Prut, sub Ciornohal <s. ~, j. Botoșani>. în alte doc. satul aparținea ț. Dorohoi. 1623 april. 2, în *Cercet. ist.*, 1972, p. 318 (cop. în condică), sat. ț. Iași.

RĂSIPENII (Risipenii), 1598 iun. 25, DIR, XVI-IV, p. 232, nr. 284 (cop. sl.) sat peste Prut <Risipeni, r. Fălești>; vezi și **Răspopenii**.

RĂSPOPENII, 1699 sept., *Arh. Basarabiei*, 1930, nr. 4, p. 490-1, sat peste Prut, ț. Iași <r. Fălești>; nepoții lui Grigore **Răspop** vând părți din Răsipeni.

RĂSTIANII (Răstieni), 1603 april. 28, DIR, XVI-I, p. 97, nr. 136 (orig. sl.), sat, ț. Iași <j. Iași>, nepoții lui Andronic vând satul; este amintit "uricul de la Bogdan voievod, pierit de cazaci, când a venit cancelarul polon în țara noastră".

RĂZINA (Rezina), 1603 nov. 1, DIR, XVI-I, p. 119 (orig. sl.), sat <Rezina, r. Ungheni>; act scris la ~.

RÂNGHILEȘTII, vezi **Rânghilești**.

RÂPCINȚII, 1443 nov. 29, DRH, I, p. 345-7, nr. 243 (orig. sl.); amintit uricul de la Alexandru cel Bun; vezi **Repciceni** (Ripiceni).

RÂPCICANII (Ripiceni), 1448 april. 5, DRH, I, nr. 278 (orig. sl.), sat peste Prut, ț. Iași.

***REDIURE**, <1595 aug.- 1606 iun. 30>, DIR, XVI-IV, p. 128, nr. 162 (orig. sl.), sat pe Jijia, lângă s. Popricani, j. Iași; se vinde a patra parte din a treia parte de sat; amintit ispisocul de măturie de la Petru voievod.

REPCICEANII (Ripiceanii, Râpcinții, Răpcinții: sec. XVII, **Ripicenii**), 1446 febr. 22, DRH, I, p. 372-5, nr. 264 (orig. sl.), sat la Botne <lângă Rădenii Vechi sau lângă Alexeevca, r. Ungheni>; pentru pricuturile acestui sat vezi **Bălăneștii**, **Davidăuții**, **Dobracineștii**, **Rădăuții**, **Visoca**, **Rusnezăștii**, care erau **sate într-un hotar**.

REZINA, vezi **Răzina**.

RIPICENII, vezi **Rădăuții**, **Rădenii**, **Repcicicarii**.

RISIPENII, vezi **Răsipenii**.

RÔGȘOJENII, 1662, *Arh. Naț. Iași*, Documente, 173 /105 (ment.), sat, "pe deal, ț. Iași"; pentru o localizare mai exactă, în funcție de satele învecinate, vezi *Uncărtul*, XV, p. 343 (1795 dec. 15).

ROGOZ (Siliște), 1548 mart. 8, DIR, XVI-I, p. 563-4, nr. 504 (cop.), seliște, din jos de iaz, pe Prut <mai jos de Bivolari> ț. Iași <r. Fălești> “jumătatea din jos, ce se cheamă **Rogoz**”, a treia generație; amintit uricul de la Petru voievod <Rareș>. Vezi **Seliște**.

ROJINȚI, vezi **Rujinți**.

ROSNEAG (“unde a fost ~ ; **Lazorenii**), 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (orig. sl.), sat pe Jijia <probabil lângă Stânca, c. Victoria, j. Iași>; amintit uricul de la Alexandru cel Bun dat lui Stoian Procelnic cel Bătrân. Vezi și **Rusnăzăștii**.

ROSOMAC (Hirova), DRH, I, nr. 123 (menț.), “dvorîștea lui **Rosomacin**”; din sec. XVI **Hirova**, sat peste Prut, la Derenice <azi Ghirova, c.~, r. Călărași>.

ROȘCANII, <1610> sept. 24, DIR, XVII-II, p. 322 (trad. rom.), sat la Turia, ț. Iași, în hotar cu Căueștii și Găurenii <aproape de Prut, lângă Bivolari; s. ~, Trifești, j. Iași>; 1622 ian. 11, DIR, XVII-V, apare și un Gligorie **Roșca**, iar mai târziu (1659) este atestată **Valea Roșcăi**.

ROTARII, 1689, în Braniștea domnească de la Bohotin; vezi **Costulenii**.

RUJINȚII (Rojinți), 1575 mai 2, DIR, XVI-III, p. 50, nr. 65 (orig. sl.), Petru voievod întărește lui Ioan Golăi, mare logofăt, ocina și cumpărătura sa, un loc de pustie peste Prut, pe Ciuhur, între Grumezeni și **Rujinți**, în fața Rusului, însă pe această parte a Ciuhurului, dinspre ținutul Iași”. 1576 dec. 5, DIR, XVI-III, p. 76-7, nr. 95 (orig. sl.), loc “în pustie”, pe Ciuhur, **pe amândouă malurile**, în ț. Hotin; amintit uricul de la “Ștefan voievod cel Tânăr, fiul lui Petru voievod” <Rareș, 1551-2; azi Rujința, r. Ocnița> sat, fost domnesc; 1586 mart. 11, DIR, XVI-III, p. 308-10 (orig. sl.), Petru voievod <Șchiopul> întărea lui pan Andrei logofăt și pârcaľab de Neamț mai multe sate, între care și Rujinții, pe Ciuhur, în ț. Iașilor, care sat a fost confiscat pentru hiclenie, de la niște pani; 1741 nov. 3, *Condica Mavrocordat*, III, p. 15-17, nr. 1283, Hrinăuți și **Rujinți**, sate pe Ciuhur “**în ținutul Iașului și-ntr-al Hotinului**”.

RUSENII, 1671 iul. 17, CDM, III, p. 440, nr. 2095 (orig.), “moșie din ț. Iași” <pe Ciuhur, r. Edineț>.

RUSINEȘTII (Rusăneștii), 1601 mart. 12 DIR, XVII-I, p. 5, nr. 7 (orig. sl.), întărite tuturor nepoților lui Drăghici Romășcel dreptele lor ocine și dedine și cumpărături ale bunicilor lor, din privilegiile de la vechile domnii, între care și jumătate de sat din Rusănești. 1607 febr. 27, MEF, I, p. 202, nr. 86 (cop.), sat pe Prut, ț. Iași <probabil lângă Călinești, r. Fălești>, nepoții Magdalinii, cneaghina lui Drăghici Romășcel, își împart ocinele moștenite de la acesta.

RUSINOVA, 1669 aug. 7, CDM, III, p. 394-5, nr. 1857 (cop.), “satul ~, numit acum **Petrița**, ț. Iași, unde se împreună trei seliști”.

***RUSNEZEȘTI** (Rusnădzăștii; “unde este **Rusneag**”), 1446 febr. 22, DRH, I, p. 372-5, nr. 264 (orig. sl.), pricut al satului **Ripiceni**, la Botne <lângă Rădenii Vechi sau lângă Alexeevca, r. Ungheni>.

RUȘII (Rusova), 1624 april. 5, DIR, XVII-V, p. 284 (orig. rom.), sat peste Prut, ț. Iași <Valea Rusului, r. Fălești>; Calapod, aprod de Ruși.

S

SALGI TRĂISTIANII, Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, p. 221-2 (orig.sl.), bucată de loc ce se hotărânicește cu Berivoieștii, ț. Iași.

SĂBIANII, 1537 mart. 26, MEF, II, nr. 86, p. 271-3, făcută danie “o seliște sub Ciornohalma, la capătul Ciornohalmei, ce-i din jos, dinspre Jijia, să-ți întemeieze sat”... “această seliște a rămas de la Toader **Sabie**, fiindcă el n-a putut să-ți apere această seliște de alți megieși”; ~ fost sat, lângă s. Călărași, c. Rânghilești, j. Botoșani. 1605 febr. 20, MEF, III, p. 32-33 (orig. sl.), bucată de loc ce se hotărânicește cu Berivoieștii, ț. Iași; 1647 ian. 11, *ibidem*, p. 169-71 (orig. sl.), nepoții lui Ilie ușierul vând satul.

SĂLĂGENII, 1495 mart. 15, DRH, III, nr. 185 (orig. sl.), “hotarul Sălăjanilor, în hotar cu Arșișanii, pe Prut <ț. Iași, în Braniște (?); Sălăgeni, c. Grozești, jud. Iași>.

SĂLIȘTE, vezi **Seliște**.

SĂULEȘTII, 1617 april. 16, *Surete*, II, p. 168-71, nr. 62 (trad.), seliștea pe nume **Onișcanii**, ce sânt mai jos de Procelnici, pe Jijia”, ț. Iași.

SĂNEȘTII, 1529 mart. 9, DIR, XVI-I, p. 299, nr. 266 (rez.), “sat ce s-a numit **Durneștii**” <r. Ungheni, la obârșia Culei; în marginea de est a ț. Iași>.

SÂNGEREII (Singerei, Sângeri), sat pe Ciulucul Mare <r. Sângerei (fost Lazovsk)>, DIR, XVI-III, p. 322, 1586 mai 17 (trad. rom.), loc pustiu lângă ~ ; *ibidem*, p. 393, 1588 aug. 20 (cop. sl.), sat la marginea ț. Iași, în hotar cu ocolul Zăvadini (scutăria domnească înființată de Alexandru Lăpuțneanu), din ț. Soroca; 1635 sept. 2, CDM, II, p. 233, nr. 1106 (orig. sl.), "Sângerei, ț. Iași".

SÂNGURA, 1559 april. 5, DIR, XVI-II, p. 121 (trad. rom.), sat <probabil Singurei, unit cu Leadovenii (Strâmba), r. Râșcani>.

SÂRBII, 1472 ian. 25, DRH, II, p. 269, nr. 182 (orig. sl.), sat, "mai sus de târgul Iași", în hotar cu acesta; Zahorna, contopit cu Horleștii, c. Rediu, j. Iași. Arh. Naț. Iași, Fond M. Costăchescu, nr. 1344 (II), 1662 oct. 18, "satul ~ se numește mai târziu **Pășcanii**".

SCOCUL, 1617 april. 16, DIR, XVII-IV, p. 145 (trad. rom.), sat peste Prut, probabil lângă Ungheni.

SCUMPIA, , DIR, XVI-I, p. 5, sat, seliște și cătun care s-a numit **Vlățineasa**, pe Gârla Mare, la gura Săratei, ț. Iași <s. ~. r. Fălești>; 1551 april. 28, DIR, XVI-II, p. 5-6, nr. 2 (cop. sl.), seliște pe Gârla Mare, la gura Săratei, la **Viezuri**, care se cheamă acum Scumpia; amintit privilegiul de la Petru Rareș; vezi și **Poienile lui Scumpu**; 1635 mart. 27, CDM, II, p. 226-7, nr. 1073 (cop. sl.), ~, cătun al satului **Stolnicenii**.

SCUMPU, vezi **Poienile lui ~**.

SCUTURECENII (Scutureceanii), 1490 oct. 14, DRH, III, nr. 80 (orig. sl.), sat, peste Prut <probabil Bereștii, r. Ungheni>; amintit privilegiul de la Alexandru cel Bun.

SELIȘTE (Seleștioara), 1590 mart. 29, CDM.Supl., I, p. 79, nr. 157 bis (orig. sl.); 1604 mart. 1, *ibidem*, p. 94-5, nr. 217 bis, amintite actele vechi, "pierite de oști" și hotarele din veac. Vezi și **Rogoz**.

SELIȘTEA LICULUI, vezi **Liciul**.

SELIȘTEA DOBRULUI, vezi **Dobrul**.

SEMENII (Simenii; Seimenii ?), 1671 april. 18, CDM, III, p. 432, nr. 2052 (cop.), sat pe Prut, ț. Iași <între pâraul Șoltoaii și Prut; s. ~. r. Ungheni>; amintite două generații de proprietari.

SENCĂUȚII, 1610 ian. 24, DIR, XVII-II, p. 275, nr. 361, seliște pe Ciuhur, la Ostriței, ț. Iași <lângă Ruseni, r. Edineț>; amintit uricul de la Ștefan voievod cel Tânăr <1517-27>.

SILINEȘTII, vezi **Ciulineștii**.

SIMENII, vezi **Semenii**.

SINGURA, vezi **Sângura**.

***SOCII**, 7129 <1620-21>, DIR, XVII-IV, p. 497, sat, ț. Iași <s. Socii Vechi, r. Fălești>, peste Prut, în hotar cu Titenii, Melintia și Foleștii.

SOLTĂNEȘTII (Șoltăneștii), 1452, sept. 10, Alexandru cel Bun întărește lui Ignat postelnicul a lui drepte ocine și moșii, între care și satul ~ , DRH, II, p. 22-23, nr. 20. Sate mai vechi localizate lângă ~ , vezi DRH, I, p. 496 (Indice). 1617 dec. 9, DIR, XVII-IV, p. 216, nr. 274. <s.~ , c. Nisporeni, r. Călărași>, la marginea de est a ț. Iași; amintit uricul de la Ieremia voievod <Movilă>. Vezi și **Stancăuții**.

SPINENII, 1576 dec. 5, DIR, XVI-III, p. 78-80, nr. 96 (orig. sl.), sat pe Jijia, ț. Iași <s. ~, c. Andrieșeni, j. Iași>; amintit uricul de la Ștefan cel Tânăr voievod <1517-27>; 1576 dec. 5, *Surete*, V, p. 226-233 (orig. sl.), "**Draxineștii**, care acum se numește Spineni".

STANCĂUȚII, 1429 iun. 3, DRH, I, p. 134-6, nr. 90 (orig. sl.), "unde a așezat sat **Stanco**", peste Prut, la Derenice, la Cornul Licinului <azi Șapte-Bani, r. Râșcani>, sat întărit fiilor lui Ion vornicul. Vezi și **Soltăneștii**.

***STANCIUL** ("unde este ~"), <1425-26> dec. 28, DRH, I, p. 90, nr. 62 (orig. sl.), sat pe Nârnova superioară, azi la nord de Soltănești, c. Nisporeni, r. Călărași, la marginea de est a ț. Iași; se întărește fiilor lui Ștefan Stravici vislujenia tatălui lor.

STANCUȚ ("unde este ~"), vezi **Stanciul**.

***STÂLPENII** (Stâlpenii), <1610 sept. 24>, DIR, XVII-II, p. 322 (trad. rom.), sat pe Turia <lângă Găureni, azi Vâlcele, c. Vlădeni, j. Iași>.

STÂNA LUI CHEPTINE, <1606-1607> iul. 27, DIR, XVII-II, p. 54 (trad. rom.), sat pe Dubovăț <lângă Hăjdieni, r. Glodeni>.

STÂNA LUI COSTIN, <1606-07> iul. 27, DIR, XVII-II, p. 54 (trad. rom.) sat pe Dubovăț <lângă Hăjdieni, r. Glodeni>.

STÂNCA, vezi **Coadă Stâncii**.

STÂNGĂCENII, 1666 ian. 10, Arh. Naț. Iași, Documente, 459 /47, "sat pe Ciuhur, ț. Iași".

STEȚCANII, 1642 iun. 20, Arh. Naț. București, Fond Documente istorice (fost Bibl. Acad. Rom.), LXXXIX /32 (orig. rom.), sat, ț. Iași amintit uricul străbunicului, Bucium vornic, de la Iancu vodă<Sasul>; <1579-82>, pentru jumătate de sat, cumpărată de acesta.

STOICANII, 1701 iun. 22, CDM, V, p. 12, nr. 40 (cop. rom.), C. Duca vodă întărește m-rii Cetățuia sate din "Branîștea de până în Jijia, din țarina de pe cealaltă parte a Prutului, din satele Tulnicești și Stoicani".

STOLNICENII, 1598 mart. 20, DIR, XVI-IV, p. 199, nr. 256 (orig. sl.), sat pe Gârla <Mare>, ț. Iași <s. ~, r. Fălești>; 1609 oct. 20, *Surete*, XXIV, p. 101-2, nr. 94, menționată a treia generație de proprietari. 1635 mart. 27, CDM, II, p. 226-7, nr. 1073 (cop. sl.), Stolnicenii și cătunele sale **Stroiceni**, **Vlăținoasa**, **Scumpia**.

STRĂOANII, 1647 febr. 12, CDM, II, p. 382, nr. 1950 (orig. sl.), sat pe Jijia, ț. Iași <probabil lângă Luceni, c. Victoria, j. Iași>.

STROICENII, 1617 mart. 26, DIR, XVII-IV, p. 124-5 (orig. sl.), cătun al satului **Stolnicenii**, pe Gârla Mare, ț. Iași <r. Fălești>; după numele lui **Stroici** logofătul, amintit în document.

STURZENII (Sturzăștii), 1662 ian. 20, MEF, V, p. 55-58, nr. 16 (cop. rom.) <sat pe Copăceanca, c. Turdauca, r. Glodeni>; zapis de împărțeală.

SUCANII, 1618 mart. 26, DIR, XVII-IV, p. 253 (orig. sl.), sat pe Prut <r. Ungheni>; menționat Vasile spătarul, din satul Sucani. Vezi și **Șocanii**.

SUHOVERHUL (Vârful Sec), "unde este Ivan Falevici", 1413 iul. 6, DRH, I, p. 49-50, nr. 35 (cop. germ.), sat pe Ciuhur; cătun al satului Coțmanul Mare <azi R. Ucraina, Suhoverca, înglobat în Coțmani, reg. Cernăuți>; dăruit de Alexandru cel Bun soacrei sale, Anastasia.

Ș

ȘANDRU ("unde este ~"), 1443 nov. 29, DRH, I, p. 345-347 (orig. sl.), amintit uricul de la Alexandru cel Bun; <sat la Botne, lângă Rădenii Vechi, c. Rădeni sau lângă Alexeevca, r. Ungheni>. Vezi și 1437 oct. 5, *ibidem*, nr. 174 (cop. sl.).

ȘĂNDREȘTII, 1612 april. 29, CDM.Supl. I, p. 121, nr. 294 (reg.), "~ care acum se numește **Cozmeștii**"; nepoții lui **Cozma Șandrovici** (de la numele căruia provin ambele denumiri ale satului), își împart ocinile moșului lor. Vezi și **Șendreștii**, **Cozmeștii**, **Procelnicii**.

ȘĂRBANCA (Șerbanca), 149<8> mart. 8, Matei diac dă la schimb, unor rude ale sale, a lui dreaptă ocină și cumpărătură, jumătate de sat, peste Prut, anume Șărbanca, partea din jos, cumpărată de el de la Ana, fiica lui Mondira, nepoata Manciuului, ce au fost nepot de soră lui Cupciciu; amintite documentele ce au avut Manciuul de la Alexandru cel Bun. Sat, între Dumeni și Cucuești <s. ~, c. Văratice, r. Edinița>. 1540 mai 1, DIR, XVI-I, nr. 359, p. 396, Ivanco **Șerbanca** vinde dreapta sa ocină și moție, ce a avut danie de la Ștefan voievod <cel Mare>, satul **Șerbanca**, de pe Ciuluc, la Colac, nepotului săi nicoară sluger.

ȘCHEIA, 1617 april. 16, *Surete*, II, p. 168-71, nr. 62 (trad. rom.), sat pe Prut, ț. Iași.

ȘENDRENII (Șăndrenii), 1587 ian. 18, DIR, XVII-II, p. 165, amintit uricul de la Alexandru cel Bun; sat pe Jijia <s. Șendrești, c. Victoria, j. Iași>.

ȘENDREȘTII, 1575 mai 17, DIR, XVI-III, p. 52 (orig. sl.), ast pe Jijia <în Stâncă, c. Victoria, j. Iași>; parte a satului **Posadnicii**. Vezi și **Șendreșii**.

ȘERBANCA, vezi **Șerbanca**.

ȘETRĂRENII (Șătrărenii, Șotropenii), 1610 nov. 24, DIR, XVII-I, p. 24, nr. 36 (cop. sl.), sat pe Turia, <cu nume schimbat recent în Stejari, c. Țigănași, Iași>; satul s-a numit așa după fostul proprietar, Mihăilă **șetrar**, DIR, XVII-I, p. 141.

ȘOCANII (Sucanii, Șolcanii), <1619, după 11 april.- 1620 sept.>, DIR, XVII-IV, p. 316, sat pe Prut <în Zagarancea, r. Ungheni>. V. și **Zagarancea**.

ȘOLTĂNEȘTII, vezi **Soltăneștii**.

ȘOTROPENII, vezi **Șetrărenii**.

T

TABĂRA, 1595 sept. 2, *Călători străini*, III, p. 644, menționează în *Jurnalul campaniei lui Zamoyiski în Moldova*, vezi *Repert. arheol.*, I, p. 57.

TATOMIRA, 1649 mart. 12, *Uricariul*, X, p. 52, după numele lui **Tatomir** Șirăș, ai cărui strănepoți apar în document; vândută o parte de sat din jumătatea de sus, a patra parte, care acum se cheamă **Vladomira**, ț. Iași <pe Prut, mai sus de Toxobeni>; satul ar putea fi și mai vechi, luându-și numele de la **Tatomir**, fratele lui Dan Uncleata, amândoi membrii ai sfatului domnesc, între 1421 și 1436, care, după, DRH, I, (Indice), avea sate în aceeași zonă.

TAISENII, 1659 mai 8, CDM, III, p. 105, nr. 406 (rez.), două surori vând a patra parte dintr-o moșie din satul ~, pe Prut, ț. Iași.

TĂMĂȘENII, 1656 sept. 17, CDM, III, p. 65, nr. 205 (cop.), sat pe Prut <în Branițtea domnească (?), în capătul de jos al ț. Iași; s. ~, c. Gorban, j. Iași>; 7165 <1656-7>, *Uricariul*, VI, p. 343-4, nr. 13 (menț.) “moșia **Măcăreștii** cu seliștile ei, Pițcanii și **Tămășanii**, de la ț. Iași”.

TĂRIUȚA, 1629 sept., MEF, III, p. 235-8, sat pe Prut “în capul ț. Iași” <din jos>.

TĂRJOCA (Trăjoca), 1502 febr. 17, DRH., III, nr. 262 (cop. rom.), sat pe Jijia <lângă Bățeni (nume schimbat recent în “M. Kogălniceanu”), c. Țigănași, j. Iași>; se întărește satul nepoților lui Mihail grămaticul (viitor logofăt) vislujenia moșului lor.

TĂTĂRANII (fost Geamirii, sec. XV), 1472 ian. 25, DRH, II, p. 269, nr. 182 (orig. sl.), lui Șandro **Tătăreanul** i se întărește ocina dreaptă a soției lui, Magda, satele Moimești, Sârbi și **Geamiri**, mai su de tg. Iași; cu noul nume, satul este menționat în DIR, XVII-IV, p. 367 <sat lângă Zahorna, contopită cu Horlești, s.c. Rediu, or. Iași>; în hotar cu tg. Iași; 1619 iun. 14, *ibidem*, “satul **Gemenii**, care acum se numesc ~”.

TĂUTEȘTII, 1627 april. 20, DRH, XIX, nr. 186 (orig. rom.), sat, ț. Iași, <pe Valea Lupului, s. ~, c. Rediu, j. Iași>; amintite schimburi mai vechi; numele satului vine, probabil de la **Tăutul**, logofătul lui Ștefan cel Mare, care a avut proprietăți în zonă (aceasta este și părerea lui M. Costăchescu, Arh. Naț. Iași, Fond personal, nr. 1364 (II)).

TĂTENII, 1650 mart. 6, CDM, II, p. 409, nr. 2105 (orig.), sat. ț. Iași.

TÂNJELEȘTII, 1634 ian. 30, DRH, XXII, nr. 43 (orig. sl.), sat, în capătul de jos al ț. Iași <pe Nârnova, mai jos de Soltănești, c. Nisporeni, r. Călărași>; amintiți nepoții și strănepoții lui Hărbor postelnic.

TÂRGUL BROAȘTII, (1598), vezi, **Broștenii**, **Glodenii**.

TÂRLICENII, 1642 iun. 8, *Uricariul*, XVI, p. 372 (reg.), <sat peste Prut, ț. Iași> în hotar cu Titenii de pe Delea.

TELENEȘTII, 1598 mart. 20, DIR, XVI-IV, p. 199, nr. 256 (orig. sl.), sat pe Prut <lângă Miclăușani, r. Fălești>.

TERHĂUȚII, 1627 nov. 26, DRH, XIX, nr. 262 (orig. sl.), sat, ț. Iași, <probabil Lunca Prutului, c. Trifești, j. Iași>, a cincea parte din jumătate de sat ~, la a treia generație de proprietari.

***TERLEȘTII**, 1633 nov. 4, DRH, XXI, nr. 409 (trad. rom.), sat, ț. Iași, pe Prut, **intr-un hotar** cu **Mălăeștii** <azi s. Mălăești, c. Șapte-Bani, r. Râșcani> amintit zapisul de la Constantin Movilă voievod <1606-11>.

***TESCANII**, 1577 febr. 6, DIR, XVI-III, p. 81-2, nr. 98 (orig. sl.), sat pe Jijia, la gura Ursoaiei, ț. Iași <lângă Epurenii, c. Movilenii, j. Iași>; menționați nepoții **Tescanului** și uricul de mărturie de la Ștefan cel Mare <1457-1504>.

TILTENII, 1672 april. 29, *Surete*, IX, p. 159-61, nr. 78, sat, în hotar cu Drăgoieștii.

TITENII, 1642 iun. 8, *Uricariul*, XVI, p. 375 (reg.), sat, pe amândouă malurile Delei, în sus, până unde cade în matca Vladnicului, în gura Frăsineilor; amintiți nepoții și strănepoții lui Tudoran Gange.

TOADER CHELTEZEU (“unde a fost ~”), 1546 iun. 26, DIR, XVI-I, p. 541-2, nr. 485 (cop. sl.). Vezi și **Lieștii**.

TOCIAPI, vezi **Tuciapi**.

TOCSOBENII, vezi **Toxobenii**.

TODERENII, 7150 <1641-2>, *Arh. Basarabiei*, 1934, nr. 8, p. 382, sat peste Prut, pe Vladnic; sunt arătate satele cu care se hotărânicește; <Todirești, r. Ungheni>.

TOLOCICANII (Toloșcanii, Tolăcanii), 1617 april. 14, DIR, XVII IV, p. 142, nr. 180, sat pe Prut, ț. Iași <în Lunca Mare, lângă Trifești, j. Iași>, menționat uricul de la Ieremia Movilă voievod.

TOMEȘTII, 1584 mai 15, DIR, XVI-III, p. 256, sat pe Bahlui, țin. Iași <s. ~, c. ~, j. Iași>. 1611, *Uricariul*, XV, p. 212, “în hotar cu Hlăboca și Valea Rusii”, de pe moșia domnească a tg. Iași; 7132 <1624-5>, *Buletinul “Ioan Neculce”*, nr. 5, 1925, p. 34-5; satul ~ “ce-au fost drept domnesc și să află în ocolul târgului **Eșii**”.

TOXOBENII (Toxăbenii), 1598 iun. 16; DIR, XVI-IV, p. 228, nr. 280 (orig. sl.), sat pe Prut, lângă Dumești, <s. ~, c. Probota, j. Iași>.

TRĂBUJENII (Trebukenii), 1575 iul. 3, DIR, XVI-III, p. 55-6, nr. 73 (cop. sl.), <s. ~, lângă Terebna, r. Edineț>; proprietari fiicele și nepoții lui Luca Arbure. 1593 mart. 25, DIR, XVI-IV, p. 73, nr. 92 (cop. rom.), satul ~, „în Ț. Hotinului și într-al Eșilor”; aceeași localizare și în doc. din 1664 aug. 25, CDM.Supl. I, p. 263, nr. 815 (rez.).

TRĂISTENII, 1579 febr. 4, DIR, XVI-III, p. 104, nr. 133 (trad. rom.), o prisacă la Bohotin <în Braniștea domnească> ce se numește **Trestioara**. Ca sat este menționat în doc. din 1684 iul. 2, CDM, IV, p. 193, nr. 824 (c.).

TRIFEȘTII, 1624 april. 5, DIR, XVII-V, p. 284 (orig. rom.), sat pe Prut <s. ~, c. ~j. Iași>.

TUCEAPI (Tociapi), 1506 april. 14, DIR, XVI-I, p. 46-7, nr. 41 (cop. rom.), sat, Ț. Iași <j. Iași>; nepoții lui Vlad și Ilincăi, feciorii lui Bogdan, vând „satul ~, unde a fost curtea moșului lor, Vlad”.

TULCEȘTII, 1702 iun. 22, CDM, V, p. 12, nr. 40 (cop. prescurtată), C. Duca voievod întărește m-rii Cetățuia sate din „braniștea de până în Jijia, din țarina de pe cealaltă parte a Prutului, din satele Tulcești și Stoicani.

***TURBUREȘTII**, 1587 mart. 13, DIR, XVI-III, p. 343-4, nr. 419 (trad. rom.), sat peste Prut, lângă Bândești <lângă Ungheni>, strănepoții lui Bândea spătar vând satul **Bândești**, cu două cuturi, pe din sus de Bândești, care acum se numește **Turbureștii**, din dires de întăritură ce l-a avut moșul lor de la bătrânul Ștefan vodă.

***TURIA**, 1552 mart. 31, DIR, XVI-II, p. 13 (orig. sl.), sat <probabil lângă Ostăpceni-Perieni, c. Probota, j. Iași>, „nepoții lui Hodco din ~”.

T

ȚĂFURLENII (Țifurlenii), 1665 ian. 20, Arh.Naț. Iași, Documente, 339 /1, f. 297 (c.), sat, Ț. Iași, lângă Hărmănești (Ghermănești) <lângă Telenești, pe Prut>.

ȚUȚORA (Țoțora, Tuțora), 1470 april. 1, DIR, XVI-XV, p. 371, vamă internă la ~; 30 aug. 1611, DIR, XVI-III, p. 228, este primul document intern în care Țuțora este numită, în mod expres, „târg” și în care este menționat, pentru prima dată, ocolul târgului.

U

UNCLEAT („unde a fost Dan ~”), vezi **Verejanii**.

ULMII, vezi **Bereștii**.

UNGHENII („Unghiul”), 1462 april. 20, DRH, II, nr. 106, **Unghiul**, sat pe Prut și Jijia, mai jos de Fălfoe, „unde a fost jude Dumica”; cu numele de **Unghenii**, apare, pentru prima dată, la 1643 mart. 8, AȘUI, 1988, p. 80-81; <sat, pe ambele maluri ale Prutului, azi or. Ungheni; s. ~, c. Bosia, j. Iași>.

UNTENII (Ontenii, Unteanii), 1593 mai 18, CDM.Supl. I, p. 81, nr. 165 bis (orig. sl.), sat pe(te) Prut, Ț. Iași <între Vladomirna și Miclăușani>; amintit privilegiul de cumpărătură de la Alexandru voievod <Lăpușeanu>, precum și trei generații de stăpâni. 1603 mart. 1, MEF, p. 21-24, nr. 5, hotarul satului, pe unde au mers din veac.

UNȚEȘTII, vezi **Onțeștii**.

URECHEȘTII, 1600 april. 8, DIR, XVI-IV, p. 286-9, nr. 349 (orig. sl.), sat pe pârâul Răcăciunilor (Răchita Nouă), Ț. Iași <lângă Zahorna, c. Rediu, j. Iași>; o treime din **Hotinești** este întărită lui Nestor Ureche, fiind cumpărătura bunicului său, Danciu **Ureche**, cu uric de la Ștefan cel Bătrân <1457-1504>, această bucată din satul Hotinești, partea din jos, va lua numele de **Urechești**.

URICANII, 1667 iun., *Uricariul*, XVI, p. 370-1 (perilipsis 1805), **Pârliții**, pe Delea, Ț. Iași, care mai înainte s-au fost numit Uricani”; <sat peste Prut>. Vezi și următorul.

URICENII (Oricianii), 1652 mart. 4, *Doc. bucovinene*, I, p. 256-58, nr. 153; sat, Ț. Iași, pe Jijia și Prut <identice cu Uricanii (?)>.

URSEȘTII, 1644 mart. 29, CDM, II, p. 343, nr. 1712 (cop.), seliște pe Prut, care fusese domnească, **ascultătoare de ocolul Târgului Țuțora**; la sud de Oprișeni.

V

VALEA ROȘCĂI, v. Roșcanii.

VASILEUȚII, 1473 <sf. iul.- ante 13 sept>, DRH, II, nr. 191 (orig. sl.), sat pe Prut, lângă Cubani, r. Fălești; probabil act de întărire, dat la trei frați; hotarele din veac.

VĂDENII, 1629 (7137) mart. 28, *Ispisoace*, I / 1, nr. 123, p. 211-3, sat pe Jijia și Miletin, ț. Iași <la vadul Jijiei; s. ~, c. Vlădeni, j. Iași>; “parte din ~, care se cheamă **Borșul**” (Borșa); vezi și **Hăugeșii**, zis ~.

VĂDEȘAII, 1617 april. 16, *Surete*, II, p. 168-71 (trad. rom.), sat pe Vladnic, ț. Iași; vezi **Vărticenii**.

VĂRTICENII (Varticenii), 1627 febr., *Buletinul Ioan Neculce*, 1928, fasc. 7, p. 148, nr. 72; sat pe Hlabnic (Vladnic), țin. Iași. Vezi și **Verdicanii**.

VĂRZĂREȘTII, 1586 iun. 16, DIR, XVI-III, p. 326-7, nr. 395 (orig. sl.), sat pe Nărnova și Bucovăț <lângă Vulcănești, c. Pușkin, r. Călărași; la marginea țin. Iași>; 1533 mart. 28, DIR, XVI-I, p. 363, nepoții lui Stan **Vârzar**, de la Pituța Seacă.

VERDIȘANII (Verdeșanii), 1619 mai 8, MEF, III, p. 138-40, nr. 67 (orig.), sat pe Vladnic (Hlabnic), ț. Iași <lângă Todirești, r. Ungheni; identic cu **Varticenii**>.

VEREJANII (Verezenii), 1429 iun. 19, DRH, I, p. 137-8 (orig. sl.), sat pe Prut, lângă Ciulinești <înglobat în Probota, j. Iași>, “unde este casa lui **Dan Uncleat**”.

VERTIPOROH, vezi **Cuciarov**.

VEZIUNI, 1668 iun. 30, *Ispisoace*, III / II, pp. 73-76, nr. 49.

VIEZURII, 1551 april. 28, DIR, XVI-II, p. 5-6, nr. 2 (cop. sl.), siliște la Gârla <Mare>, mai sus de gura Sărutei, la **Viezuri**, “care acum se cheamă **Scumpia**” <r. Ungheni>; amintit uricul de la Petru Rareș voievod.

VISOCA (“Prisaca înaltă”), 1443 nov. 29, DRH, I, nr. 243 (orig. sl.) și 1466 iul. 9, DRH, II, nr. 138; prisacă la Botne <pe Dealul înalt>; <lângă Rădenii Vechi (?), r. Ungheni>; **Prisaca înaltă**, la marginea ț. Iași (?). Vezi și **Repciceni**.

VIZDITA, 1523 mart. 25, CDM.Supl. I, p. 57, nr. 78 (rez.), seliște peste Prut, pe Sărata; amintit uricul de la Alexandru cel Bun.

VLADOMIRA, 1649 mart. 12, *Uricariul*, X, p. 52, sat pe ambele maluri ale Prutului, ț. Iași, mai sus de Cornul lui Sas <c. Trifești, j. Iași>; strănepoții lui **Tatomir** Șiraș vând ocina lor, “jumătatea de sus a satului **Tatomira**, care se cheamă **Vladomira**”.

VLĂDENII, 1581 april. 4, DIR, XVI-III, p. 154-5, nr. 203 (orig. sl.), nepoții lui Ion Pribeagul și Mihul vând satul ~, din uricul de cumpărătură pe care îl aveau moții lor de la Ștefan voievod cel Bătrân <1457-1504>; hotarele din veac; 1611 ian. 15, DIR, XVII-III, p. 4-5 (orig. sl.), satul ~, pe Jijia și Miletin, “care este în ț. Iași”; 1613 mart. 26, *Surete*, XXIV, p. 200, satul ~, pe Jijia, la Turia, ț. Iași; 1627 ian. 16, DRH, XIX, nr. 143 (orig. sl.), satul ~, pe Turia, țin. Iașilor; un alt sat Vlădeni, lângă tg. Hârlău, țin. Hârlău.

VLĂDICENII (Poiana Vlădicăi), 1415, DRH, I, nr. 15 (rez. germ.); vezi și AIIAI, 1976, p. 390 (recenzie la DRH, I) <s. ~, c. Tomești, j. Iași>.

VLĂȘINEASA (Vlășinoasa, Vlășinicienii, Vlășineștii), 1633 mart. 6, DRH, XXI, nr. 306 (orig. sl.), cătun al satului **Stolnicenii**, pe Gârla Mare. V. și **Scumpia**.

VLĂȘINEȘTII, 1571 iun. 4, DIR, XVI-III, p. 2, a treia parte din **Argișanii** ce se cheamă ~ ; numele satului provine de la **Vlașin**, care cumpără această parte de sat, împreună cu nepotul său Ciocan, 1495 mai 15, DRH, III, p. 335-7, nr. 185 (orig. sl.); <lângă Sălăgeni, c. Grozești, j. Iași>; pe amândouă malurile Prutului.

VRĂNEȘTII (Brăneștii), 1429 febr. 10, DRH, I, p. 124-7, nr. 84 (o.sl.), sat la Botne, la obârșia Cunilei, lângă Pârjolteni <r. Călărași>, ț. Iași (?).

VULPEȘTII (Hulpiști), 1617 april. 16, DIR, XVII-IV, p. 145 (trad. rom.), sat peste Prut, ț. Iași <lângă or. Ungheni>.

Z

ZABOLOTENII (Zabolotina), 1623 nov. 6, DIR, XVII-V, p. 243, sat pe Prut, <s. ~, c. Trifești, j. Iași>.

ZADURENII (Zudurenii), 1650 iul. 16, CI, 1932-33, nr. 114-5 (cop.); seliște pe(ste) Prut, 1651 iul. 16, Arh. Naț. Iași, Documente, 102 / 29 (sec. XIX), “~ ce-i zic **Răzășenii**”.

ZAGARANCEA (Zagarcea), vezi **Lăslăoanii**; 1700 april. 14, *Uricariul*, XV, p. 343, **Zăgărance** cumpăra o cincime din satul **Șocanii**, ce se va numi **Plopul lui Suvac**.

ZAHORENII (Zăhoreni), 1617 mai 25, *DIR*, XVII-IV, p. 169, sat pe Prut, Iași <Caraiman-Zahoreni, j. Botoșani>; *ibidem*, p. 417, sat ce s-a numit **Ruși**.

ZAHORNA, 1662 oct. 16, *Arh. Naț. Iași*, Fond M. Costăchescu, nr. 1364 (II), printre vânzătorii satului Sârbi (Pațcani) este menționat și un Vasile **Zahorna**, cel care a dat numele satului.

ZĂHĂICANII, 1559 aug. 7, *Surete*, XIX, p. 44, nr. 27 (reg.), sat pe ambele maluri ale Ciuhurului, ț. Iași <Zăhăicani, r. Edineț>.

ZĂPODIE, 1661 april. 2, *MEF*, V, p. 25-29, nr. 2 (orig. sl.), sat, ț. Iași; cel puțin trei generații de proprietari; <fost sat mic lângă Chicirea, c. Tomești, j. Iași>, vezi *Repert. arheol.*, II, p. 407, **Zăpodenii**.

ZBEROAIA, 1639 iun. 15, *CDM*, II, p. 283, nr. 1363 (orig.), “ **Slobozenii Zbieroaiei**; nepoții Chireanii **Zberoaia**, vând două părți din jumătate de sat.

ZORILEȘTII (Zorilova), 1546 mart. 31, *DIR*, XVII-I, p. 436, nr. 397 (orig. sl.), sat pe Prut și Camenca <s. ~, r. Glodeni> “unde a fost seliștea bătrână”; amintit uricul de la Ștefan cel Mare.

ZUBREUȚII, 1429 iun. 19, *DRH*, I, p. 136-8, nr. 91 (orig. sl.) sat peste Prut <lângă Cubani, r. Fălești>, sat nou; se dă hotarnica.

ZUDUREANII (Zadurenii), 1651 iul. 16, *Buletinul Ioan Neculce*, fasc. 2, 1922, p. 301; seliște, ț. Iași, pe amândouă malurile Prutului, în fața gurii Corovii, anume ~, pe pârâul Camenca; trei generații de stăpâni.

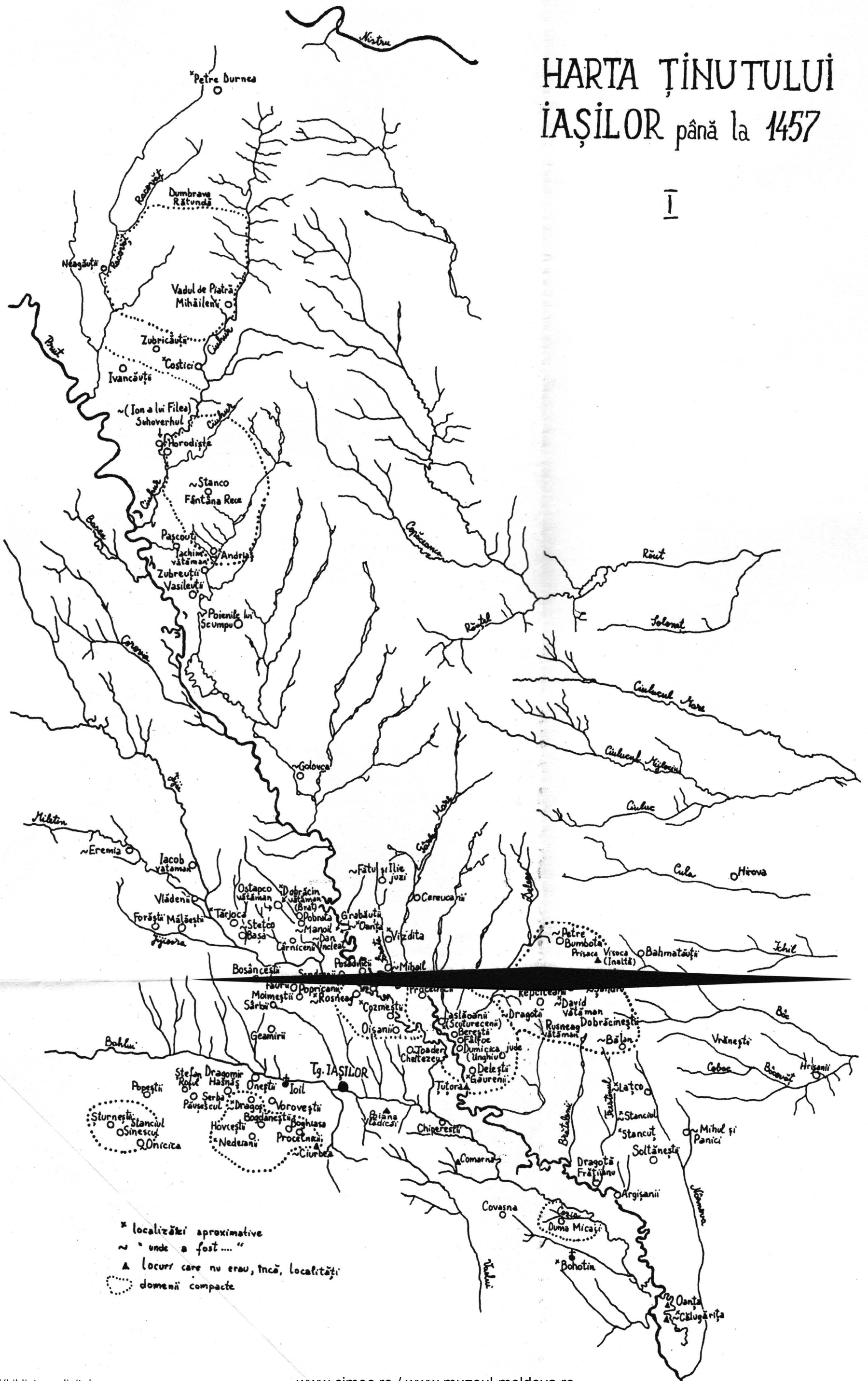
La Région de Iași pendant le Moyen-Age (II)

Résumé

La deuxième partie de cette étude est une annexe du texte publié dans le numéro précédent du *Bulletin Ioan Neculce*. On y enregistre plus de 400 localités, pour lesquels on précise la première attestation documentaire et les coordonnées géographiques. Ces localités sont aussi illustrées par trois cartes réalisées à la suite de cette étude. Dans la préface de cette liste, le long de plusieurs pages, on expose les principes en vertu desquels on a préparé cet instrument de travail, tout en signalant la relativité de certaines catégories d'informations documentaires, qui imposent une vision plus souple sur le sujet approché.

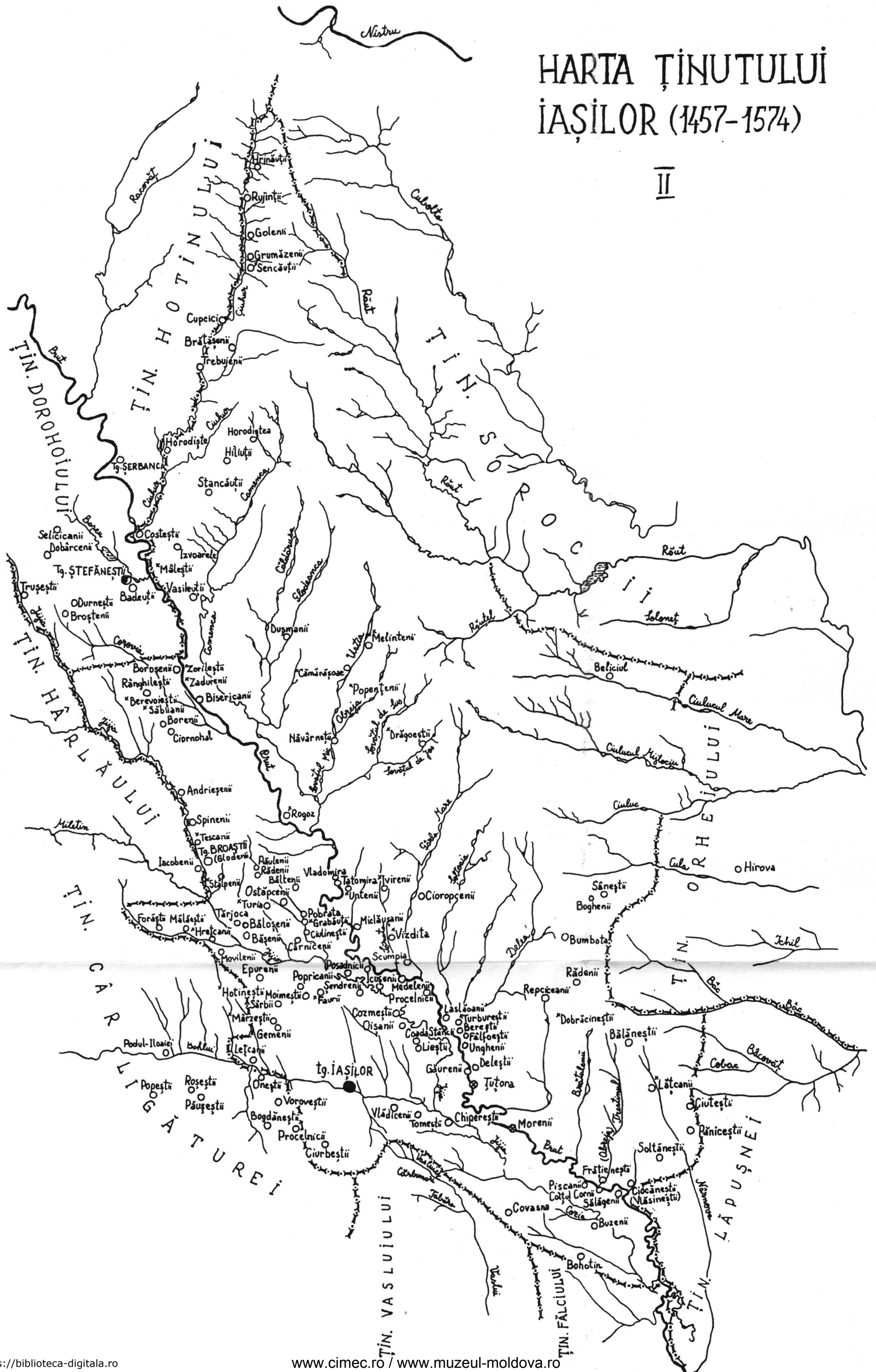
HARTA ȚINUTULUI IAȘILOR până la 1457

I

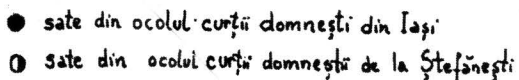

HARTA ȚINUTULUI IASILOR (1457-1574)

II

III

DESPRE TRATATUL LUI RADU MIHNEA CU ORAȘUL BRAȘOV DIN 12 SEPTEMBRIE 1611

În studiul de față ne propunem să analizăm problema datării corecte a tratatului încheiat între Radu Mihnea și orașul Brașov. De acest fapt depinde explicarea mai multor detalii care țin de contextul intern și extern al acelei perioade. O datare eronată duce în mod evident la emiterea unor ipoteze greșite. Indiciul principal în cazul datării tratatului îl reprezintă luna, ziua și anul în care el a fost emis. Toate aceste cifre, scrise în chirilică, se pot observa în act foarte ușor. Problema este, cum s-a ajuns la o perpetuare a erorii de aproape un secol în istoriografia românească? Acestea ar fi explicațiile: primul care a publicat integral textul tratatului a fost N. Iorga. Eroarea făcută de marele istoric fie n-a fost observată, fie a fost trecută cu vederea. Astfel, dacă au mai apărut culegeri de documente, care să conțină tratatul amintit, acestea au preluat automat datarea lui N. Iorga. Trebuie de făcut însă și altă precizare. Aspectele cronologice legate de începutul anului în diplomatica românească au fost clarificate definitiv abia după cel de-al doilea război mondial¹. În perioada postbelică tratatul a fost publicat pentru prima oară cu data corectă, dar din inerție și ignoranță în istoriografie s-a perpetuat datarea eronată. Unele culegeri de tratate apărute după al doilea război mondial pur și simplu au preluat datarea din perioada anterioară fără să o mai supună unei analize critice. Transpus pe un plan mai larg acest exemplu pune încă o dată problema modului în care la noi mai sunt editate documentele. Editarea lor ar trebui să se facă după formele arhivistice originale, fotocopii sau xerocopii și doar în cazul în care, din diferite motive, acestea nu s-au păstrat, să se apeleze la edițiile anterioare. În caz contrar, există pericolul ca o eroare să persiste chiar și un secol, așa cum s-a întâmplat cu tratatul încheiat între Radu Mihnea și orașul Brașov.

În anul 1899, N. Iorga a publicat *Socotelile Brașovului*, în care a fost editat și tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul. Iată ce spunea N. Iorga despre acest act: „Arhivele Brașov posedă încă intact splendidul pergament cu înflorituri colorate, care e cel dintâi tratat scris românește: „legătura” încheiată de Radu Mihnea cu vecinii săi brașoveni...”

Originalul e scris într-o scrisoare foarte îngrijită și artistică. Dedesupt e monograma domnului. Pecetea cu cei doi sfinți tutelari și legenda: **ІѠ РАДѦА ВОЕВОДЪ, СЪНЬ МИХНѦ ВОЕВОДЪ, БОЖІЕ МИЛОСТІЕ, ГОСПОДИНЪ ЗЕМЛЕ БЛАШКОЕ**, e atârnată cu un șnur roșu - alb - verde. Pe dos e însemnat „*Des Radul Wayda sein Confederation mitt der Stadt Cron Anno 1612, 12 septembris*”. N. Iorga subscrie acestei însemnări susținând că tratatul dintre Radu Mihnea și Brașov a fost încheiat la 12 septembrie 1612,² cu toate că vâleatul scris cu cifre slavonești (▲ZY<3) indică anul 7120.

În *Studii și documente*, vol. IV, N. Iorga a pus încheierea acestui tratat pe seama disputei pentru scaunul Transilvaniei dintre Gabriel Báthory și Andrei Géczy. Iată ce spunea marele istoric: „Potrivit cu tratatul, Radu trimise călări

¹ Vezi, în acest sens, I. Ionașcu, *Cronologia documentelor din Moldova și Țara Românească*, în *Documente privind Istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 416-419.

² N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, în „*Analcle Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*”, seria II, tomul XXI (1898-1899), p. 109-270, p. 131-132.

de ai săi lui Göczy pe un timp când marele vizir, care încercase întâiu să apere pe Báthory, fusese convins de caimacam că nimic nu trebuie făcut pentru a-l mântui. Dar purtarea oamenilor săi fu aceeași ca și în trecut. În septembrie ei împiedicaseră luarea Râșnovului ce fusese cuprins de principe, iar la 16 octombrie, fugind înaintea dușmanului la Feldioara, nu numai că zădărniceau planurile de instalare ale lui Göczy la Alba-Iulia, dar aduseseră o adevărată catastrofă, în care pieri Weis”³.

Textul tratatului a fost republicat de către N. Iorga în 1905 în volumul X din *Studii și documente. Brașovul și românii*. În paranteze pătrate au fost traduse părțile scrise în slavonă, printre care „Am scris eu, Ieremia logofăt, în luna septembrie, 12 zile, anul de la Adam 7120 â 1612” (sic!)⁴. Un rezumat al acestui act a fost publicat și în volumul XV, partea a II-a, din colecția *Hurmuzachi*. Actul este datat iarăși cu anul 1612⁵.

În anul 1938 a fost editată *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României*⁶, unde tratatul încheiat dintre Radu Mihnea și orașul Brașov apare la anul 1612.

În anul 1940, I. Lupaș a editat volumul *Documente istorice transilvane*, unde a inclus și tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul. Editorul volumului menționează că pe verso-ul documentului apare inscripția „Des Radul Wayda sein Confederation mitt der Stadt Cron, anno 1612, 12 septembris”, iar actul este emis „în luna septembrie 12 zile anul de la Adam 7120 â 1612”⁷.

În perioada postbelică, în urma unor preocupări de sistematizare a documentelor interne, a apărut colecția de *Documente privind istoria României (DIR)*⁸. În volumul II (1611-1615) al *Documentelor privind istoria României*, veacul XVII, Țara Românească, a fost editat și tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul⁹. De această dată actul a fost datat cu anul 1611, an cu care îl întâlnim și în *Catalogul documentelor românești de la Brașov*¹⁰.

Cu toate că aceste două volume au anul corect al emiterii actului, în istoriografia românească s-a încetățenit datarea eronată propusă pentru prima dată de N. Iorga la 1899. Cauzele acestei ignorări pot fi de altfel bănuite. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului Brașov este destinat mai mult pentru uz intern, iar colecției DIR i-a fost contestat profesionalismul și nivelul academic¹¹.

³ Idem, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1902, p. CVI.

⁴ *Ibidem*, vol. X, 1905, p. 284-286.

⁵ *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, volumul XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu), publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga, partea II (1601-1825), București, 1913 p.856, nr. MDCCVIII.

⁶ *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României. 1354 1937*, întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F.C. Nano, vol. I, Partea istorică (De la 1354 până la Unirea Principatelor), București, „Monitorul Oficial”, 1938, p.42, nr. 200.

⁷ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599-1699), Cluj, 1940, nr. 47, p.96-98

⁸ Despre activitatea colectivului de editare a documentelor interne a colecției *DIR*, în Violeta Barbu, *Istoria unei colecții: Documenta Romaniae Historica*, în SMIM, volumul XVII, 1999, p.39-43.

⁹ *DIR*, B, Țara Românească, veacul XVII, vol. II (1611 1615), București, 1951, p.13-14, nr. 16.

¹⁰ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I (1521-1799); la alcătuirea catalogului au colaborat C.A. Stoide, Melania Runceanu, Candid Mușlea, Dumitru Limona, Ion Danciu, Vera Vinițchi, Eugenia Barna și Violeta Stanciu, Studiu introductiv de C.A. Stoide, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1955, p. 2, nr. 6.

¹¹ Violeta Barbu, *op. cit.*, p.40-41.

În anul 1975 a apărut o culegere de tratate internaționale ale României¹², prezentate în rezumat. În această culegere tratatul încheiat între Radu Mihnea și Brașov este menționat la 12 septembrie 1612¹³. Constantin Rezachevici indică însă corect anul în care a fost încheiat tratatul dintre Radu Mihnea și Brașov; totuși, în locul zilei de 12 septembrie apare ziua de 14 septembrie¹⁴. *Dicționarul diplomatic*, publicat în anul 1979, menționează documentul la 12 septembrie 1612¹⁵. În *Dicționarul cronologic de politică externă a României*, tratatul apare menționat la anul 1612. Secțiunea, începând cu secolul al VII-lea și până în anul 1820, a fost elaborată de Nicolae Stoicescu¹⁶. În ediția a IV-a a *Istoriei românilor din Dacia Traiană*, vol. III, același Nicolae Stoicescu l-a corectat pe A.D. Xenopol atunci când autorul sintezei a pomenit despre tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul. El a pus între paranteze pătrate anul „21 septembrie 1611 <1612>”¹⁷. Dar asupra acestui aspect ne vom mai întoarce. În același an, 1988, Ion Toderașcu a publicat lucrarea *Unitatea românească medievală*, unde tratatul încheiat de Radu Mihnea cu orașul Brașov este menționat la anul 1612¹⁸.

În anul 1986, în „Revista Istorică”, Ștefan Andreescu a publicat un studiu amplu despre Radu Mihnea, lucrare care a fost inclusă în culegerea *Restitutio Daciae*, vol. II, apărută în 1989¹⁹. Autorul leagă încheierea acestui tratat de acțiunea lui Andrei Géczy împotriva lui Gabriel Báthory care a fost înfrânt la Feldioara la 16 octombrie 1612. „În acest context se înscrie tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul din 12 septembrie 1612, cu textul redactat în limba română”²⁰.

Problema datării corecte a tratatului voievodului muntean cu Brașovul are o importanță mare pentru explicarea evenimentelor petrecute la nordul Dunării în perioada anilor 1611-1612. Așa cum am văzut mai sus, în privința încheierii tratatului există două datări, din păcate însă în istoriografie s-a încetățenit datarea eronată a actului, cea de 1612.

În paleografia chirilică și slavonă cifrele sunt indicate prin litere; or, în cazul dat, actul este emis în anul #ZR<K, adică 7120. Acest an a fost indicat sub diferite forme în toate edițiile complete ale tratatului. Conform calendarului românesc medieval, anul începea la 1 septembrie. Pentru a afla anul de la Hristos, din văleat se scade 5508, dacă această dată este până la 1 septembrie,

¹² Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României. 1354-1920*, Texte rezumate, adnotări, bibliografie, București, 1975.

¹³ *Ibidem*, p. 98, nr. 244.

¹⁴ Constantin Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa*, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1978, p. 16. Idem, *Politica internă și externă a țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (I)*, în „Revista de Istorie”, XXXVIII (1985), nr. 1, p. 12..

¹⁵ *Dicționar diplomatic*, Colectiv de coordonare: Petre Bărbulescu, Ionel Cloșcă, Nicolae Ecobescu, Nicolae Forino, Dinu C. Giurescu, Edwin Glaser, George Macovescu, Romulus Neagu, Traian Silea, București, 1979, p. 861.

¹⁶ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, autori Mircea Babeș, Cristian Popișteanu, Valeriu Stan, Ion Calafeteanu, Șerban Rădulescu - Zoner, Nicolae Stoicescu, București, 1986, p. 70.

¹⁷ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediția a IV-a. *De la moartea lui Petru Rareș până la Matei Basarab și Vasile Lupu*, Text stabilit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, Note, comentarii, prefață, indice și ilustrația de Nicolae Stoicescu; Glosar de Maria Simionescu, București, 1988, p. 333.

¹⁸ Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 203; Capitolul, în care este vorba despre tratat, revăzut și inclus în lucrarea din 1988, a fost publicat anterior; Idem, *Alianța politico-militară dintre Țările Române în Evul Mediu. Idee și faptă*, Iași, 1984, p. 54-55.

¹⁹ Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin domn al Moldovei și Țării Românești*, în „Revista Istorică”, XXXIX (1986), nr. 1, p. 12-30; nr. 2, p. 119-136; Idem, în *Restitutio Daciae*, vol. II, București, 1989, p. 35-84.

²⁰ *Ibidem*, p. 66, nota 24.

și 5509, dacă aceasta este după 1 septembrie. În cazul dat din văleatul 7120 septembrie 12, scăzând 5509 vom avea anul 1611 septembrie 12, ceea ce schimbă datele problemei.

În cele ce urmează ne vom opri asupra contextului intern și extern al încheierii tratatului între Radu Mihnea și orașul Brașov din 12 septembrie 1611, a cărui cunoaștere se impune în cazul de față.

Acțiunea lui Gabriel Báthory de la sfârșitul anului 1610 avea să tulbure echilibrul de forțe stabilit în teritoriile de la nord de Dunăre. Preluând puterea în Țara Românească Gabriel Báthory a renunțat să se mai despartă de ea și imediat a întreprins măsuri pentru confirmarea stăpânirii sale la sud de Carpați²¹. În plus, odată instalat pe tronul Țării Românești, a început să facă demersuri pentru numirea în scaunul Moldovei a lui Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, în locul lui Constantin Movilă. Scrisoarea trimisă acestuia este plină de ambiții, principele transilvan situându-se în postura de stăpân al tuturor celor trei țări române²². Totodată, invazia în Țara Românească, scoaterea din domnie a lui Radu Șerban și dorința de a instala în scaunul Moldovei pe Ștefan Bogdan au însemnat deschiderea ostilităților în întreg spațiul românesc. Toate marile puteri ale vremii s-au văzut nevoite să intervină într-o asemenea dispută pentru înclinarea balanței în favoarea lor. La 11 ianuarie 1611, Costantin Movilă îi scrie lui Andrei Doczy despre atitudinea răuvoitoare a lui Gabriel Báthory care dorea să ocupe și Țara Românească și Moldova; el se declara gata să-l întâmpine pe Gabriel Báthory cu arma în mână²³. Din acel moment conflictul depășea practic cadrul strict al Țării Românești și se întindea și asupra Moldovei.

Acțiunea diplomatică a lui Gabriel Báthory la Poartă condusă de Paul Keresztesy urmărea numirea fratelui lui Gabriel Báthory domn în Țara Românească și a lui Ștefan Bogdan în Moldova. De partea cealaltă însă, dacă soluția cu Ștefan Bogdan pentru Moldova pe moment era salutăată la Poartă, atunci cea propusă pentru Țara Românească a trezit suspiciuni și a fost respinsă²⁴. Demnitarii otomani nu puteau accepta ca principele Transilvaniei să-și depășească atribuțiile sale de vasal și să devină *de facto* un suveran peste toate cele trei țări române. Asta i-ar fi sporit puterea, iar pe viitor ar fi putut aduce multe complicații atât pe plan intern cât și pe plan extern. De aceea, la 5 februarie 1611, domn al Țării Românești este numit Radu Mihnea, care după o audiență solemnă la Poartă, a pornit împreună cu Ibrahim pașa spre Țara Românească²⁵.

Cu toate acestea, sosirea noului domn în Țara Românească a întârziat. Și acest fapt nu poate fi considerat întâmplător. Pornind de la dreptul învingătorului, se pare că Gabriel Báthory a reușit să-i convingă, la un moment

²¹ La 7 ianuarie 1611 Gabriel Báthory trimite la sultanul Ahmed I pe Paul Keresztesy împreună cu ceaușul Ibrahim pașa prin care explică motivele campaniei sale la sud de Carpați și totodată cere confirmarea pentru stăpânirea Țării Românești (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII. Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, București, 1935, p. 114, nr. 93 (în continuare: Veress, *Documente*, VIII) despre copia acestei scrisori vezi *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea a II-a (1600-1650), București, 1884, p. 313-315, nr. CCCXXI. (în continuare: Hurmuzaki, *Documente*, IV/2).

²² În cadrul aceleiași misiuni, Paul Keresztesy primește porunca să meargă la Ștefan Bogdan și să-i comunice că Gabriel Báthory l-a numit domn al Moldovei în locul lui Constantin Movilă (Veress, *Documente*, p. 115, nr. 94).

²³ *Ibidem*, p. 116-121, nr. 96.

²⁴ *Ibidem*, p. 128-132, nr. 101.

²⁵ *Ibidem*, p. 128-132, nr. 101; Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, nr. CCCXX, p. 312.

dat, pe otomani să-l lase stăpân în Țara Românească. La 10 februarie 1611, adică la cinci zile de la știrea investirii lui Radu Mihnea, Ștefan Chethy i-a scris lui Andrei Doczy că sultanul a trimis steagul lui Gabriel Báthory, care s-ar fi împăcat cu moldovenii, iar o parte a curtenilor lui Radu Șerban ar fi trecut de partea lui²⁶. În același context, la 12 februarie, Francisc Nagymihalyi și Sigismund Pechy scriau de la Satu Mare palatinului Ungariei, George Thurzo, cum că Báthory a plecat din Târgoviște la București unde trebuia să i se înmâneze steagul de domnie²⁷. În aceeași perioadă Gabriel Báthory a întreprins măsuri în ceea ce privește neutralizarea reacției Poloniei la evenimentele petrecute în Țara Românească. El a răspuns scrisorii lui Stanislav Golski, palatinul voievodatului Rusiei, în care îl asigură de bunăvoința sa față de regele Poloniei, dar totodată se arată supărat pe aceia care l-au adăpostit pe Ștefan Kendi, adversarul său. Se declara gata să reînnoiască actul de confederație cu Republica Polonă. Actul din Țara Românească Gabriel Báthory l-a motivat prin contracararea acțiunii lui Radu Șerban care ar fi dorit, la rândul lui, să invadeze Transilvania. Cerea ca Polonia să se mențină neutră și să nu intervină în disputa din Țara Românească, ajutându-l pe Radu Șerban, care era la acea vreme adăpostit în Moldova²⁸. În acest fel se părea că planurile lui Gabriel Báthory erau îndeplinite. Totuși, evoluția ulterioară a evenimentelor a infirmat aceste așteptări.

A fost mult mai ușor să cucerească Țara Românească decât s-o mențină. Oștirile lui Gabriel Báthory au înțeles că a venit momentul recompensei pentru eforturile lor și îndată au trecut la jafuri cumplite²⁹.

Pomeniți într-o asemenea situație critică, cu țara aflată sub o ocupație cruntă, boierii munteni s-au văzut nevoiți să caute soluții care ar fi putut salva țara de un dezastru cumplit. Singura modalitate de a opri cumplita opresiune din partea armatelor lui Gabriel Báthory era să-l alunge pe acesta din țară.

²⁶Veress, *Documente*, VIII, p. 133-134, nr. 103.

²⁷*Ibidem*, p. 134-135, nr. 104.

²⁸ Scrisoarea a fost redactată la 15 februarie 1611 (*Ibidem*, p. 136-139, nr. 105).

²⁹ Există numeroase mențiuni despre dezastrul provocat de trupele lui Gabriel Báthory în Țara Românească: *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, introducere și ediție critică întocmite de Const. Grecescu, București, 1963, p.82: „Că în trei luni au șezut proclețul în țară, jefuind, prădând, arzând, care nevoie n-au fost, nici va mai fi pe pământul nostru”; *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 87: „Iar Batir Gabăr s-au tăbărât la scaunul Tirgoviștii, șăzind aicea în țară 3 luni, dînd voie oștilor de au prădat toată țara și toate mănăstirile, cît n-au mai rămas nimic în țară. Nici altă dată n-au mai fost aicea în țară răutate și jaf ca atuncea.”; Matei al Mirelor, *Povestirea pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban-vodă zis și Radu, și venirea în Țara Românească a lui Radu-voievod, fiul lui Mihnea*, în N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la Istoria Românilor*, în A.A.R.M.S.I., tom XXI, seria II, tomul XXI, 1899, p. 1-27, p. 19: „și câte ticăloșii și vărsări de sânge și profanări de biserici și jafuri de mănăstiri s-au făcut, nu se pot spune cu de-amănuntul și istorisi pe larg”; *Istoria celor petrecute în Țara Românească începând de la Șerban voievod până la Gavriil voievod compusă de presfințitul între arhieriei mitropolitul Mirelor, domnul Matei din Pogoniana*, în Al. Papiu - Larian, *Tesauru de monumente istorice*, I, București, 1862, p. 332: „Țara nu a mai suferit de la altul atâtea rele niciodată nu s-a mai văzut așa de înfricoșată măcelărire de vite și de oameni, trei luni rămase în țară, de o pradă și strică curți și mănăstiri” (în continuare: *Tesaur* I). Într-o scrisoare a lui Ioan Vetesi către căpitanul Andrei Doczy din 17 februarie 1611 se spune că oștirile lui Gabriel Báthory „făc prădăciuni mari mai ales în mănăstiri unde așează caii” (Veress, *Documente*, VIII, p. 139-143, nr. 106). Jafurile cumplite ale oștirilor maghiare sunt menționate și în actele interne, iată doar câteva dintre ele „când a venit craiul cu ungurii și a prădat toată țara”, (*DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 3, nr. 3); „când a trimis Domnul Dumnezeu răutățile aici cu unguri și haiduci, cu Bator Gabor” (*DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 272, nr. 245); „a venit Bator Gabor, craiul unguresc cu mare oaste aici în țară în zilele lui Șerban voievod și a robit toată Țara Românească”, (*DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 292, nr. 308).

Cum aceasta nu era posibil prin forța armelor, ei au recurs la măsurile diplomatice. Astfel, la inițiativa mitropolitului Luca, a fost formată o delegație din boierii munteni care a mers la Poartă și l-a cerut domn pe Radu Mihnea. Este greu de admis că într-o altfel de situație boierii munteni ar fi procedat astfel. Fiu de renegat, protejat al Porții, acesta nu putea fi agreat de țară, dar în condițiile fărădelegilor săvârșite de armatele lui Gabriel Báthory aceasta era singura soluție pentru salvarea țării de un dezastru și mai mare. Trebuie amintit că la acea vreme Radu Mihnea era singurul favorit al Porții pentru scaunul Țării Românești³⁰. Decizia Porții în acest sens nu s-a lăsat așteptată. Ea a decis în definitiv să-i ofere scaunul Țării Românești lui Radu Mihnea pentru a pune capăt jafului armatelor principelui transilvănean în Muntenia, dar și pentru a contracara eventualele reacții de din afară. În plus, prin cererile boierilor munteni se stabilea și legitimitatea înscăunării lui Radu Mihnea, iar prin aceasta și restabilirea influenței otomane în Țara Românească, diminuată de acțiunile lui Mihai Viteazul, iar mai târziu ale lui Radu Șerban. De aceea, din aventura principelui transilvănean Poarta ieșea cea mai câștigată. Lui Gabriel Báthory nu-i rămânea altceva decât să se conformeze și să părăsească țara³¹. Totuși, el n-a plecat fără a mai face un gest demonstrativ, prin care își manifesta încă odată ambițiile sale de stăpân al Țării Românești. Dintr-o scrisoare a cancelarului Ioan Imreffî către generalul Sigismund Forgach aflăm că Gabriel Báthory l-a așteptat pe Radu Mihnea la Târgoviște și i-a pretins o scrisoare de supunere în care se declara slugă a principelui. „După cum scrisese și domnia ta, cu turcii ne putem acum potrivi cum vrem, căci și pe voievodul pe care l-am lăsat acum în Țara Românească, <Radu Mihnea n.ns.>, l-au slobozit nu ca pe un prieten al său sau ca pe un vecin ci ca pe o slugă a sa și după cum vrea milostivul nostru domn așa să-l așeze în scaun și îndată ce nu îi place să fie slobod să-l arunce numaidecât: și ca voievodul însuși să se socotească numai sluga adevărată a milostivului meu domn, cu țara sa cu tot, scrisoarea sa despre aceasta am dat-o domnilor soli, să o ducă domniilor voastre”. De menționat că ambițiile demnitarilor unguri nu se opreau aici. Ei se vedeau stăpâni și pe Moldova, „Și pentru Moldova găsim om asemenea și numai

³⁰ Iată cum descriu cronicile muntene această solie: „Bieții români ca să scape de atâtea cruzimi trecură Dunărea în Turcia și scriseră sultanului să le trimită domn pe fiul lui Mihnea și să facă pace” (*Tesaur*, I, p.322); „Și începător al acestui cuget a fost Luca, preasfințitul mitropolit al Ungrovlahiei, om bun de credință,...și cu dânsul toți boierii de țară, care se zic și roșii, cu preoții și poporul, care se adăpostise acolo; care înduplecând pe unul Pană vistierul, albanez, ce știa bine limba turcească; alegându-l deci pentru această însușire, dându-i scrisori către sultan îl trimiseră. Printr-insul vor cere ca domn pe fiul lui Mihnea voievod, care și el se chema Radu, și prin acesta vor scăpa de tirania lui Báthory Gabor” (N. Iorga, *Manuscripte...*, p. 22); „Deci țara văzând atâta răutate, cerșură de la împărăție de le dede domn pre Radu vodă, fecior Mihnii vodă turcul. Și veni aici în țară cu steag împărătesc și goni pre Batir Gabâr, de să duse iar la țara lui” (*Istoria Țării Românești 1290-1690...*, p. 87-88); „Boiarii și altă țară, cîți au scăpat, au trecut peste Dunăre; și atîta cruzie a lui Batâr văzînd (din rea chiverniseală), a domnului au scris carte la împăratul turcesc, dînd știre de primejdia ce le-au venit cu Gabâr craiul, rugându-se să le dea și domn cu oști să gonească pre vrăjmaș și îndată le-au dat pe Radul vodă, fecior Mihnii vodă (cu oști turci și tătari), carci viinid în țară, l-au gonit pe Batâr Gabor și au rămas țara cu pacc, dar prăpădită de tot, însă tot mulțimea lui Dumnezeu că s-au mintuit de unguri” (*Istoriile domnilor Țării Românești...*, p. 82).

³¹ În scrisoarea adresată la 10 martie 1611 vizirului hasnalei împărătești el se arăta profund nemulțumit de decizia Porții și nu înțelegea de ce cândva lui Mihai Viteazul i-a fost confirmată domnia asupra Transilvaniei, iar lui i s-a refuzat acest lucru pentru Țara Românească: „Iată însă că acesta este rodul și răsplata slujbei mele, ca să fiu socotit mai prejos de Mihai ori alt valah”, în *Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române (1590-1630)*, Documente externe, publicate de Radu Constantinescu, București, 1981, p. 239-240, nr. 246.

supus și numai de am putea reocupa hotarul națiunei maghiare”.³² La 2 aprilie 1611, Simion Contarini i-a scris dogelui Veneției despre retragerea lui Gabriel Báthory și intrarea lui Radu Mihnea în Țara Românească³³, iar de la 5 aprilie 1611 este cunoscut primul act intern emis de acest domn³⁴.

Situația lui Radu Mihnea era în acel moment șubredă. A fost impus să presteze omagiul de credință față de principele Transilvaniei pe de o parte, iar pe de altă parte soluția aleasă de boierii munteni pentru aducerea lui în scaunul țării nu era una de durată ci, așa cum am arătat mai sus, una de moment - pentru a-l alunga pe „Deli - crai” din Valahia. După expresia lui N. Iorga, „în țară el nu găsi multe prietenii”³⁵, iar acest fapt avea să iasă în evidență de curând. Dintre membrii Sfatului Domnesc majoritatea au deținut dregătorii și în perioadele anterioare, iar unii erau partizani deschiși ai lui Radu Șerban³⁶.

În același timp când Radu Mihnea urca în scaunul Țării Românești, Radu Șerban și cu Constantin Movilă pregăteau un atac conjugat împotriva principelui Transilvaniei. În acest sens, la 2 aprilie 1611, Georgiu Thurzo a scris comisarilor împăratului de la Viena despre sosirea soliei din Moldova și Țara Românească cu scopul de a pune la punct o întreprindere împotriva lui Gabriel Báthory³⁷. Despre aceste mișcări a aflat de curând și Gabriel Báthory și a început să pregătească armatele pentru luptă³⁸.

Avalanșa era deja declanșată, iar confruntarea devenea inevitabilă. La Constantinopol se știa despre pregătirile belicoase ale domnului Moldovei împreună cu Radu Șerban. Desfășurarea evenimentelor nu era greu de prevăzut. Primul vizat în această privință era proaspătul domn instalat în scaunul de la Târgoviște. Turcii, neputând deocamdată interveni, l-au asigurat pe Constantin Movilă de sprijinul lor, dar totodată l-au avertizat să rămână neutru în disputa din Țara Românească și să nu-l ajute pe Radu Șerban, pentru că dacă avea să procedeze altfel atunci avea să-i înfrunte pe tătari³⁹. Aceste amenințări însă nu au avut rezultatul scontat. În tabăra de la Roman, pregătirile erau în toi, iar la 24 aprilie 1611 se zvonea deja că Radu Șerban l-ar fi alungat pe Radu Mihnea și că ar fi intrat în Transilvania pe la Brașov. În plus, Ștefan Kendi, adversarul lui Gabriel Báthory, stătea la pândă în Moldova cu oști poloneze⁴⁰. Aceste știri, chiar dacă nu corespundeau întru totul adevărului, aveau să anticipeze evenimentele din perioada imediat următoare. La 4 mai 1611, Radu Șerban i-a scris palatinului Ungariei Georgiu Thurzo și Staturilor Ungariei că a adunat armatele și că era gata de campanie⁴¹. Întreaga lună mai a fost dominată de pregătiri intense în vederea acțiunii împotriva principelui Transilvaniei. În acest sens, la 10 mai al aceluiași an, regele Matia

³² Scrisoarea a fost emisă la 19 aprilie 1611 (Veress, *Documente*, VIII, p. 155-157, nr. 119).

³³ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 317, nr. CCCXXIV.

³⁴ Act prin care Radu Mihnea întărește mănăstirii Golgota <Gorgota n.ns.> locul din jurul mănăstirii, iar vecinii sunt scutiți de toate dările, pentru ca să păzească mănăstirea. (*DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 2-4, nr. 3).

³⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, *Viteji*, volum îngrijit de Constanti Rezachevici, București, 1998, p. 383.

³⁶ În actul din 5 mai 1611 (*DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 6-7, nr. 8), în Sfatul domnesc apare și Bărcan stolnicul, conducătorul conspirației împotriva lui Radu Mihnea de la sfârșitul aceluiași an.

³⁷ Veress, *Documente*, VIII, p. 151, nr. 115.

³⁸ Vezi scrisorile lui Gabriel Báthory către ordinul comitatului Krasna și către căpitanul Ioan Szegedi din 14 aprilie 1611 prin care ordonă acestora să pregătească armatele (*Ibidem*, p. 153-155, nr. 117 și 118).

³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. XC.

⁴⁰ Veress, *Documente*, VIII, p. 157-158, nr. 120.

⁴¹ *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea I-a (1600-1649), București, 1882, p. 435-436, nr. CCCLXX, CCCLXXI (în continuare: Hurmuzaki, *Documente*, VI/1).

confirmă lui Constantin Movilă actul de confederație încheiat prin solul său Cezare Gallo prin care se întăreau vechile legături de amiciție între casa austriacă, pe de o parte, și principii Moldovei și Țării Românești pe de alta⁴². Aceste mișcări de forțe din partea adversarilor l-au determinat pe Gabriel Báthory să ceară insistent ajutor din partea Porții pentru a rezista alianței pornite împotriva lui. La 29 mai 1611, Gabriel Báthory trimite o scrisoare marelui vizir prin care îi cere să-i trimită armate împotriva lui Radu Șerban și să ridice în scaunul Moldovei pe Ștefan Bogdan, protejatul său⁴³. Apelurile principelui au rămas fără rezultat. În Țara Românească boierii de-abia așteptau revenirea favoritului lor. În viziunea lor, Radu Mihnea își îndeplinise misiunea și după ce Báthory a fost scos din țară el pur și simplu era de prisos. Fiul unui turcit era prea puțin dorit de țară spre deosebire de Radu Șerban. Armatele, avându-i în frunte pe Radu Șerban și Constantin Movilă au pornit spre Țara Românească. De partea cealaltă, Radu Mihnea s-a pomenit dintr-odată singur în fața adversarilor, fiind părăsit în totalitate de toată armata lui, iar singura soluție era a căta oară refugiul spre raialele turcești de la Dunăre, Giurgiu și Rusciuc⁴⁴. Ultimul act intern cunoscut de la Radu Mihnea din această perioadă datează din 10 mai 1611⁴⁵. La 5 iunie 1611 se știa că Radu Mihnea a fost alungat de Radu Șerban, iar oștirile lăsate cu el de Gabriel Báthory au fost distruse de Mârzești⁴⁶. Pentru fiul lui Mihnea Turcitul urma o nouă perioadă de așteptare în speranța unor vremuri mai bune.

Evenimentele din Țara Românească au dat mari bătăi de cap demnitarilor otomani, care se pare că au sperat până în ultimul moment ca somațiile lor adresate lui Constantin Movilă să-și facă efectul. N-a fost însă așa. La 11 iunie 1611, Simeon Contarini i-a scris dogelui o scrisoare în care descria ultimele evenimente din Țara Românească, precum și problemele care le-a generat această intervenție Porții Otomane⁴⁷. Reacția de la Constantinopol însă se lăsa așteptată. S-a recurs deocamdată la mijloacele diplomatice de soluționare a conflictului. În acest sens, la 17 iunie 1611, Hadji Hasan pașa de Buda a trimis către Ioan Mollart o scrisoare în care condamnă vehement intervenția lui Radu Șerban în Țara Românească, punând accent pe faptul că domnul român ar avea intenția de a sădi neînțelegerea între Poartă și Curtea de la Viena⁴⁸.

Recuperând scaunul Țării Românești, în fața lui Radu Șerban stătea o altă problemă stringentă - alungarea lui Gabriel Báthory din Transilvania. La 19 iunie 1611 el a trimis palatinului Georgiu Thurzo o scrisoare în care arăta că după ce și-a recuperat scaunul domnesc intenționează să-l învingă pe Gabriel Báthory, cel care a tulburat liniștea și pacea. Totodată ruga insistent să i se trimită cât mai degrabă oștile promise⁴⁹. Ni s-a păstrat scrisoarea lui

⁴² Veress, *Documente*, VIII, p. 160-162, nr. 122.

⁴³ *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. VIII (1376-1650), București, 1894, p. 337-339, nr. CCCCLXXXVI (în continuare Hurmuzaki, *Documente*, VIII).

⁴⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XC. Iată cum descrie Matci al Mirclor abandonarea totală a lui Radu Mihnea: „Aici mă minunez de bunătatea acestui om. Pe acesta toți, înțelegându-se între sine, l-au adus să domnească peste dâșzii, induplecând pe Pană vistierul și cerându-l în scris de la sultanul; și, întărind legătura cu jurământ, prin trădare l-au dat jos” (N. Iorga, *Manuscripte...*, p. 23).

⁴⁵ *DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 9-10, nr. 11.

⁴⁶ Veress, *Documente*, VIII, p. 168-169, nr. 128.

⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 320, nr. CCCXXIX.

⁴⁸ *Ibidem*, IV/1, p. 439-440, nr. CCCLXXIV.

⁴⁹ Veress, *Documente*, VIII, p. 171-172, nr. 131.

Georgiu Thurzo adresată lui Constantin Movilă din aceeași zi în care arată că fiind ocupat de potolirea răscoalei haiducilor, plecarea armatelor spre Transilvania se amână, dar în același timp îl roagă pe domnul Moldovei să-i fie și mai departe statornic în pornirea întreprinderii comune⁵⁰. Drept răspuns Constantin Movilă îi scrie că a pregătit oștirile și că este gata de campanie⁵¹. Evenimentele din Țările Române au degenerat într-un conflict de proporții, iar miza era deținerea supremației în această zonă. Poarta Otomană, la rândul ei, a mobilizat, după spusele lui Puysieulx, 20000 de tătari și 20000 de turci care se îndreptau din Rumelia spre Țara Românească sub conducerea lui Omer pașa⁵². Menirea acestei armate era să readucă întreg spațiul românesc sub ascultarea Porții. Era clar că, fie Poarta pierde cele trei țări române, fie le readuce sub obediența ei. Sugestivă în acest sens este scrisoarea lui Terjaki Hassan pașa vizir de Buda către consilierul imperial Ioan Molart. Răspunzând acuzelor aduse de către demnitarul austriac, Terjaki Hassan a spus că Gabriel Báthory a fost ajutat în campania sa din Valahia pentru că Radu Șerban a fost necredincios Porții. Poarta, la rândul ei, a pus în locul lui Radu Șerban pe Radu Mihnea, instalat de Gabriel Báthory. Funcționarul turc afirma că Transilvania, Moldova și Țara Românească aparțineau de multă vreme Porții, care e obligată a le veni în ajutor. Acest gest în viziunea pașei nu era deloc în contradicție cu „sfânta pace”, după cum a fost acuzat de către Ioan Molart⁵³. Între timp, spre sfârșitul lunii iunie, Radu Șerban cu forțe polone a intrat în Transilvania⁵⁴, începând punerea în practică a planului său privitor la Ardeal. La 5 iulie 1611 căpitanul Andrei Doczy scria palatinul Georgiu Thurzo că domnul Țării Românești se afla cu întreaga sa oaste la Rucăr nu departe de Brașov⁵⁵.

Alegerea lui Gabriel Báthory principe al Transilvaniei a generat un conflict între acesta și cetățile săsești din Ardeal. Gabriel Báthory, după cum se știe, nu agreea autonomia orașelor săsești⁵⁶. În conflictul lor cu principele Transilvaniei, brașovenii au căutat să încheie alianțe împotriva lui. În primăvara anului 1611, solii Brașovului au dus tratative cu Radu Șerban și cu nobilii aflați în opoziția lui Gabriel Báthory, Ștefan Kendi și Sigismund Kornis⁵⁷.

La 19 iunie 1611, Gabriel Báthory se afla în Țara Bârsei, așteptând atacul lui Radu Șerban. A pus să fie închise toate pasurile din curbură Carpaților: Pasul Oituz, Tabla Buții, Predeal (Valea Timișului) și Branul. În aceste condiții, un eventual atac din partea lui Radu Șerban putea veni doar dintr-o zonă lăaturalnică și numai dacă se încerca traversarea munților printr-o potecă nepăzită. Astfel colaborarea dintre brașoveni și Radu Șerban avea să dea roade atunci când dorobanții din acest oraș⁵⁸ i-au indicat un drum folosit

⁵⁰ *Ibidem*, p. 173, nr. 132.

⁵¹ *Ibidem*, p. 176-177, nr. 135.

⁵² *Documente privitoare la Istoria Românilor*, urmare la colecțiunea lui Eudoxiu Hurmuzaki, supliment I, vol. I (1518-1750), documente culese de Gr.G. Tocilescu și A.I. Odobescu, București, 1886, p. 136, nr. CCVIII (în continuare: *Hurmuzaki*, Supliment I, vol. I).

⁵³ Veress, *Documente*, VIII, p. 177-180, nr. 136.

⁵⁴ *Hurmuzaki*, Supliment I, vol. I, p. 135, nr. CCVII.

⁵⁵ Veress, *Documente*, VIII, p. 181-182, nr. 138.

⁵⁶ Binder Pavel, *Ostași din Țara Românească în solda magistratului din Brașov (1612)*, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, vol. IX (1976), p. 47.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 48.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 48.

de negustorii brașoveni în comerțul lor cu Țara Românească⁵⁹. Oștirea lui Radu Șerban a urmat indicațiile dorobanților brașoveni și la 9 iulie 1611 a traversat munții și a zdrobit stăjile lui Gabriel Báthory. În ziua următoare avea să fie dată lupta între cele două armate. Radu Șerban a repurtat o victorie importantă asupra oștilor conduse de Gabriel Báthory⁶⁰. Despre această izbândă Radu Șerban avea să scrie la 14 iulie din Brașov lui Georgiu Thurzo⁶¹. Coaliția îndreptată împotriva principelui Transilvaniei câștiga astfel o importantă bătălie. Iar în cuprinsul acestei coaliții un loc important îl ocupau brașovenii, care, așa cum am arătat mai sus, au adus o contribuție importantă victoriei lui Radu Șerban⁶². Între timp la Brașov s-au mai dat câteva lupte terminate și acestea cu victoria lui Radu Șerban⁶³. Succese lui Radu Șerban nu au avut însă rezultatul scontat. Având în memorie faptele și ambițiile lui Mihai Viteazul, imperialii au socotit de cuviință să-l tempereze pe domnul român. Curtea de la Viena se neliniștea ca nu cumva Radu Șerban să pornească pe urmele viteazului voievod de la sud de Carpați și să se declare principe al Transilvaniei. În acest sens, pentru a evita eventualele neplăceri, regele Matia II, socotind probabil că partida este jucată, ordonă lui Georgiu Thurzo să-l trimită fără răgaz în Transilvania pe Sigismund Forgach cu oștile sale, iar pe Cesar Gallo să-l păzească pe Radu Șerban să se conformeze în toate cuprinsului confederației încheiate între imperiali și Radu Șerban⁶⁴. Și dogele Venetiei era înștiințat în acest sens: Gabriel Báthory, bătut iarăși de către Radu Șerban, a fugit la Sibiu, iar pentru că Radu Șerban voia să ocupe Ardealul, regele a trimis acolo pe Forgach și pe Nagy pentru a-l opri⁶⁵.

Succesele lui Radu Șerban din Ardeal au neliniștit mult Poarta, care s-a văzut pusă în postura de a pierde toate cele trei țări române dacă nu lua măsuri urgente. Se pare că ea n-a fost gata să reacționeze prompt în față unei asemenea evoluții. O intervenție otomană în acest sens era însă de așteptat în timpul cel mai apropiat. Într-o scrisoare din 2 august 1611 palatinul Georgiu Thurzo îl felicită pe Radu Șerban cu ocazia succesului de la Brașov, dar totodată îi transmite că prin zvonurile lansate de Gabriel Báthory în

⁵⁹ Constantin Rezachevici, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în „Cumidava”, VIII (1974-1975), p. 119-131. Idem, *Radu Șerban și epoca sa...*, p. 15-16. Întreaga discuție asupra acestei probleme, în Idem, *Note și comentarii*, în N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, ediția a II-a, București, 1998, p. 393-394, nota 48.

⁶⁰ Iată cum redau cronicile muntene această bătălie: „Șerban ș...ț trecură între munți la Brașov și în luna lui iunie, în ziua sfinților apostoli Petru și Pavel dederă o bătălie atât de cruntă, încât uciseră multime nespūsă de inamici: douăzeci și cinci de mii fu numărul celor căzuți...Însuși Bator Gabor se puse pe fugă și până să treacă apa mai era să se înece” (*Tesaur*, I, p. 133-134); „Decii puindu-și zioa să se afle cu toții, s-au pornit oștile de aicea și Șerban-vodă cu ai lui de pe ceaea parte, au intrat de odată și au tăbărât în luncile Brașovului, mai înainte de S-ti Petru și numai de cit veni și Batăr Gabor cu oști. Cari lovindu-se în zioa de S-ti Petru, atît au bătut pe unguri, cât de abiea au scăpat craiul de au intrat în Sibii” (*Istoriile domnilor Țării Românești...*, p. 83); „Și numaidecit treacură muntele, tăbărându-se în luncile Brașovului. Și dederă război mare în zioa lui Sfetii Petru. Și aciiși dēde Dumnezeu de birui pre vrăjmașul lui, pre Batăr Gabār” (*Istoria Țării Românești...*, p. 88).

⁶¹ Veress, *Documente*, VIII, p. 185-186, nr. 143.

⁶² Pe lângă gestul dorobanților brașoveni, care i-au indicat lui Radu Șerban calca prin munți, mai menționăm și luarea de poziție a oficialităților brașovene care nu au permis după 20 iunie 1611 lui Gabriel Báthory să intre în cetate pentru achiziționa proviantă, praf de pușcă, plumb, sulite și alte arme (Pavel Binder, *op. cit.*, p.48, nota 7).

⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 154-156, nr. XVII.

⁶⁴ Scrisoarea datează din 28 iulie 1611 (Veress, *Documente*, VIII, p. 195-196, nr. 149).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 199, nr. 152.

Transilvania avea să vină un ajutor turcesc avându-l în frunte pe Omer pașa, care și trecuse Dunărea pe la Rusciuc⁶⁶.

Lipsa unei strategii comune i-a permis lui Gabriel Báthory să se închidă în cetatea Sibiului. Într-o scrisoare din 4 august 1611 generalul Sigismund Forgach scria palatinului Georgiu Thurzo că Gabriel Báthory s-a închis în Sibiu, Radu Șerban la acel moment nu era acolo cu toate că a convocat o întrunire a ardelenilor la Cincul Mare⁶⁷. Zvonurile lansate de Gabriel Báthory despre ajutorul turcesc ce trecuse deja Dunărea pe la Rusciuc s-au dovedit a fi simple invenții. Astfel, la 20 august 1611 Simeon Contarini scria din Constantinopol dogelui că solii trimiși de Radu Șerban la Poartă pentru a-i obține confirmarea de la Poartă pentru domnia în Țara Românească au fost arestați. Radu Mihnea în vremea ceea se retrăsese la Rusciuc, iar în capitala Imperiului Otoman domnea o confuzie profundă în legătură cu lucrurile care se petreceau la nord de Dunăre⁶⁸. În aceste condiții s-a întrunit Divanul pentru a lua în dezbatere situația de la nord de Dunăre. S-a luat hotărârea să-l trimită pe Ibrahim ceauș în ajutorul lui Gabriel Báthory. În aceeași perioadă s-a pus problema transformării Țării Românești în pašalâc turcesc prin așezarea acolo a unui sangeacbei, pentru că, după considerentele demnitarilor otomani, „altfel în acele părți nu va fi liniște”⁶⁹. Ambasadorul venețian de la Viena scria dogelui despre învoiala făcută de către Gabriel Báthory și turci, prin care principele Transilvaniei primea ajutor otoman în schimbul unor cetăți⁷⁰.

Așadar, situația se inversa în defavoarea coaliției îndreptate împotriva lui Gabriel Báthory. La mobilizarea turcească s-a adăugat cea tătărească. Și astfel pentru otomani a început campania de restabilire a influenței sale la nord de Dunăre, grav periclitată de evenimentele petrecute în vara anului 1611. Din 3 septembrie 1611 datează o scrisoare în care se vorbește că tătarii intrând în Țara Românească „au devastat-o cu foc și cu sabia, după ce mai înainte ea fusese cu totul ruinată de transilvani”⁷¹. La 7 septembrie 1611 oștirea turco-tătară a intrat prin pasul Buzăului în Țara Bârsei și a pus capăt campaniei lui Radu Șerban din Transilvania. Această armată probabil l-a reinstalat pe Radu Mihnea pe tronul Țării Românești.

Atunci în fața lui Radu Mihnea s-a pus în primul rând problema consolidării domniei. Cu toate că după numeroase eșecuri el acumulasă o anumită experiență, situația în care se afla atunci nu-i era deloc favorabilă. Puțini boierii munteni agreau domnia lui. În politica sa internă trebuia să se bazeze pe forțe care îi erau fidele. În primul document intern cunoscut din această perioadă, emis la 15 septembrie 1611 în Sfatul domnesc îi întâlnim, în ordine, pe Tudori mare ban, Vintilă mare vornic, Nica mare logofăt, Dediul mare vistiernic, Cârstea mare spătar, Panait mare stolnic, Bratul mare comis, Lupul mare paharnic, Fota mare postelnic⁷². Doar Nica mare logofăt a fost păstrat de Radu Mihnea în Sfat⁷³. În același timp, izvoarele remarcă un aflus

⁶⁶ *Ibidem*, p. 196-198, nr. 150.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 198-199, nr. 151.

⁶⁸ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 323, nr. CCCXXXIV.

⁶⁹ Veress, *Documente*, VIII, p. 199-200, nr. 153.

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 340-341, nr. CCCXC; Veress, VIII, p. 200-201, nr. 154.

⁷¹ *Ibidem*, Supliment I, vol. I, p. 137, nr. CCXII.

⁷² *DIR*, B, veac XVII, vol. II, p. 17-16, nr. 17.

⁷³ Componenta Sfatului domnesc al lui Radu Șerban ni s-a păstrat într-un singur act emis la 8 septembrie 1611, unde Nica este întâlnit ca mare vistiernic (*Ibidem*, p. 12-13, nr. 15). Cât privește pe

important de elemente sud-dunărene pe care noul domn le-a adus cu el în țară⁷⁴. Noile condiții impuneau stabilirea unor direcții proprii de politică internă și externă.

În situația creată, asigurarea liniștii din exterior devenea prioritară. Radu Șerban, cu toate că a fost învins, reprezenta un pericol permanent pentru domnia lui Radu Mihnea și putea reveni oricând cu noi forțe în țară. De aceea, se impunea luarea de măsuri care ar fi putut anihila eventualele complicații venite din partea rivalului său. După cum am văzut mai sus, în timpul campaniei din Transilvania între Brașov și Radu Șerban a existat o strânsă colaborare. Problema care stătea în fața lui Radu Mihnea era să anuleze această alianță și să-i atragă pe demnitarii brașoveni de partea sa. Importanța unei asemenea înțelegeri cu ei era mare. Prin poziția sa geografică, Brașovul reprezenta un loc perfect pentru refugiu, dar și o bază solidă pentru un eventual atac fulger la sud de Carpați. Astfel, la 12 septembrie 1611, la câteva zile de la revenirea în scaunul Țării Românești, Radu Mihnea trimitea o solie la Brașov care avea asupra ei un tratat de colaborare și ajutor reciproc. Din textul tratatului rezultă că acesta a fost încheiat „spre binele săracilor și spre folosul ci(n)stitului împărat”. Dintre clauzele lui reținem „prietenului domniilor lor să le fim prieten, iar neprietenului neprieten să le fim”. Domnul Țării Românești se declară gata a colabora și a-l ajuta pe oricine ar fi „domnu despuitori Țării Ardealului”. Principalele clauze însă îi privesc pe adversarii săi: polonezi, austrieci, dar mai ales Radu Șerban. În cazul că brașovenii aflau ceva despre aceștia trebuiau să-l anunțe și pe Radu Mihnea: „Alt ce vor înțelege domnia lor, ori pe furiș, ori pe fățiș, vare despre Țeara Leșească, vare despre Țara Nemțească, vare despre Șărbăn vodă, de vreo răutate a ci(n)stitului împărat și a noastră să aibă a ne da știre în toat(ă) vrém(ea)”. Înțelegerile dintre demnitarii brașoveni și Radu Șerban din acel moment trebuiau să fie abandonate: „iar despre Șărbăn vodă ce tocmeală și cuvinte și legătură vor fi avut până acmu de astăzi înainte să aibă acéli toate a se lăsa și a se puni jos.” Radu Mihnea cerea de la brașoveni muniții, praf de pușcă și plumb, conform vechilor înțelegeri, pe care probabil brașovenii le-au avut cu Radu Șerban: „Alta de rândul ierbii de pușcă și plumbu și ce va trebui de altele și cu bani și făr(ă) bani cum iaste scris în cartea domniilor lor cea de tocmeală să ne dea”. În cazul în care ar fi fost scos din scaun Radu Mihnea cerea ca să i se ofere refugiu în cetate pentru el și pentru efective sale militare, „iar domnia mea să aibă cetatea deschisă despre domnia lor să intrăm măcar cu 300 de oameni, iar alaltă oaste a noastră să aibă a se aciua supt cetate afară și să aibă apărământ despre cetate.”

În primăvara anului 1611, Radu Mihnea era chemat de boieri pentru a-l alunga din țară pe Gabriel Báthory. Această soluție aleasă de boierii munteni

Lupul marele logofăt din sfatul domnesc al lui Radu Șerban, acesta probabil este o altă persoană decât paharnicul Lupul Mehedințeanu, întâlnit în sfatul domnesc al lui Radu Mihnea. Într-o scrisoare a regelui Matei din 22 ianuarie 1612 apar două persoane cu acest nume: unul paharnic, iar celălalt logofăt (Hurmuzaki, *Documente*, IV/1, p. 465, nr. CCCXCII).

⁷⁴ „con muchos italianos que ha recibidos en su servicio...”, în A. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 233-234, nr. CDLXXXIII; Conspirația lui Bărcan stolnicul a avut și un pronunțat caracter antigrecesc (*Manuscripte...*, p. 23; *Tesaur*, I, p. 335-336; *Istoria Țării Românești...*, p. 89-90; *Istoriile domnilor Țării Românești...*, p. 84-85), deși principalul obiectiv al mișcării îl reprezenta înlăturarea lui Radu Mihnea din scaun (Constantin Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, în SMIM, IX (1978), p. 61-64).

era singura posibilă pentru a scăpa de „craiul nebun”. După retragerea lui Gabriel Báthory, boierii munteni au inițiat demersuri pentru readucerea lui Radu Șerban în tronul Țării Românești. De partea cealaltă, la urcarea în scaun Radu Mihnea a fost impus să presteze omagiu principelui Transilvaniei⁷⁵, devenindu-i vasal. Aceste exemple confirmă faptul că domnia lui Radu Mihnea din primăvara anului 1611 a fost șubredă atât pe plan extern cât și pe plan intern. Or, lucrurile se schimbă în toamnă, atunci când o puternică armată turcească l-a restabilit pe tronul Țării Românești. Acum el nu mai depindea de principele de peste munți și primea posibilitatea să-și urmărească propriile sale interese și să-și desfășoare propria sa politică⁷⁶. În acest sens tratatul de colaborare cu Brașovul reprezenta un bun început al unei cariere remarcabile, încununată cu numeroase realizări atât pe plan intern cât și pe plan extern. Acest tratat se pare că era în egală măsură avantajos și pentru brașoveni. Radu Mihnea s-a angajat să-l convingă pe conducătorul expediției turcești să nu invadeze Țara Bârsei⁷⁷.

Pentru prima oară facsimilul acestui document a fost publicat de Mika Sándor. Chiar dacă nu a indicat anul emiterii actului, textul din paginile respective se referea evenimentele petrecute în anul 1612⁷⁸. N. Iorga știa de această lucrare și probabil a fost influențat de ea.

În Transilvania, pentru documentele redactate în slavonă sau română, s-a folosit până în secolul al XVII-lea era bizantină cu începutul anului la 1 ianuarie, ca și în Moldova de până la domnia lui Petru Șchiopul. Introducerea stilului bizantin bisericesc de 1 septembrie a putut să se producă în perioada după septembrie 1602 și înainte de octombrie 1612⁷⁹. Așa putem explica rezumatul înregistrat pe verso documentului: *“Des Radul Wayda sein Confederation mitt der Stadt Cron Anno 1612, 12 septembris”*, pe care l-au menționat și N. Iorga și I. Lupaș. În perioada încheierii tratatului dintre Radu Mihnea și orașul Brașov în Transilvania se făcea trecerea de la stilul de 1 ianuarie la cel de 1 septembrie. Cel care a întocmit acest rezumat, probabil nu a ținut cont de realitățile cronologice din Țara Românească, diferite de cele din Transilvania, și astfel a trecut anul 1612, în loc de 1611. Am dori să mai insistăm asupra unui aspect. Încheierea acestui tratat, după cum am văzut mai sus, a fost pusă în istoriografia românească pe seama acțiunilor lui Andrei Géczy din anul 1612. Probabil că atunci, în luna septembrie, a fost reînnoit tratatul dintre orașul Brașov și Radu Mihnea. Inițiativa a venit de astă dată din partea brașovenilor aflați în conflict cu principele Gabriel Báthory⁸⁰. Cuprinsul

⁷⁵ În toate documentele interne și externe din perioada anilor 1611-1613, Gabriel Báthory a păstrat în titulatură formula „Valachiae Transalpinaeque princeps”.

⁷⁶ În acest sens ne alăturăm părerii expuse de N. Iorga: „El <Radu Mihnea n. ns.> începuse o politică proprie condusă cu dibăcie și demnitate” (N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 384).

⁷⁷ C. Rezachevici, *Politica internă și externă...*, p. 12; Idem, *Radu Șerban și epoca sa...*, p. 16.

⁷⁸ Mika Sándor, *Weiss Mihály, egy szász államférfi a XVII századból*, Budapest, 1893, p. 192-194 (am folosit traducerea din maghiară a lui Miklos Francisc).

⁷⁹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 419.

⁸⁰ În acest sens avem mențiuni despre un schimb intens de delegații în luna septembrie 1612 (*Ibidem*, p. 192-194). Autorul făcea precizarea că forma și conținutul tratatului au fost trecute în *Stadthannenrechnunghen* (Darea de seamă a orașului) la 21 septembrie 1612. Această datare a fost preluată și de A.D. Xenopol, numai că el a indicat greșit anul: 1611 în loc de 1612. Din descrierea actului aflăm că acesta era un pergament cu șnur de mătase, iar prețul lui era de 2 florini și 30 de dinari; documentul a fost dus și predat domnului la 27 septembrie 1612 de către Forgach Mihaly și Kristof Greissing. Tot atunci ei au depus jurământul în fața domnului în numele orașului (*Ibidem*, p. 194;

tratatului încheiat la 1612 repeta probabil prevederile celui din 1611. Textul lui însă nu ni s-a păstrat. Radu Mihnea a fost obligat să participe la conflictul din Transilvania de partea brașovenilor, dar după câte se pare a făcut-o fără mare tragere de inimă. Păstrarea *status-quo* - ului era pentru domnul Țării Românești mult mai importantă decât angajarea într-un conflict fără siguranța unei reușite⁸¹. De aceea, el s-a conformat cererii otomanilor de a trimite ajutoare brașovenilor, dar contingentele muntene nu s-au situat la nivelul așteptărilor. Bilanțul confruntării este cunoscut: Gabriel Báthory s-a menținut încă un an în scaun, iar judele Brașovului Feer Mihaly avea să cadă în lupta de la 16 octombrie 1612⁸².

În concluzie, încheierea tratatului între Radu Mihnea și orașul Brașov a avut loc la 12 septembrie 1611. Cea mai concludentă dovadă în acest sens este data care conține acest act. În plus, desfășurarea evenimentelor din această perioadă precum și prevederile tratatului corespund întru totul anului 1611. De aceea, datarea încetățenită de un secol în istoriografie trebuie abandonată. În luna septembrie 1612, acest tratat a fost reînnoit. Și cu toate că prevederile tratatului posibil le repetau pe cele de un an înainte, contextul încheierii lui este cu totul altul.

Eroarea în datarea actului din 12 septembrie 1611 a fost determinată de necunoașterea unor realități cronologice din diplomatica românească, dar și de faptul că niște evenimente de importanță majoră petrecute în Transilvania au avut loc la un an distanță: în luna septembrie 1611, Radu Șerban a fost forțat să părăsească Transilvania, iar în toamna anului 1612, Andrei Géczy a încercat să dobândească tronul Transilvaniei. De aceste două evenimente diferite se leagă încheierea tratatului între Radu Mihnea și orașul Brașov la 12 septembrie 1611 și reînnoirea lui în luna septembrie 1612. Primul tratat astfel a fost confundat cu al doilea, al cărui original nu s-a păstrat. Totodată, o datare corectă a documentului aflat în atenția noastră clarifică multe din aspectele legate de contextul intern și extern al evenimentelor petrecute la nord de Dunăre în anul 1611.

În continuare dăm o nouă ediție, pe care o socotim necesară, a textului tratatului încheiat între Radu Mihnea și orașul Brașov la 12 septembrie 1611. Actul a fost colaționat cu prof. univ. dr. Ioan Caproșu, care ne-a pus la dispoziție fotocopia actului. În editarea textului tratatului s-a ținut cont de regulile de transcriere adoptate de colectivul de editori al Bibliei din 1688⁸³.

† Въ Х(рист)Ѧ Б(о)га бл(а)говѣрнѣи православнои вѣра
хр(и)стіанства, аз, раб Г(оспод)Ѧ Б(ог)Ѧ моєг(о) И(Ѹ)с(Ѧ) Х(ри)с(т)Ѧ,
Іѡ РадѸл воевода, Б(о)жѣ м(н)л(о)стіє, Б(о)жѣм дарованієм
г(ос)п(о)д(Ѧ)рь въсое Земле Влашкоє, с(ы)нь великаг(о) Мнхнев(Ѧ)
воевода.

N. Iorga, *Socotelile Brașovului...*, p. 135-136); pentru desfășurarea evenimentelor din această perioadă vezi Maja Philipp, *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, Bukarest, 1982, p. 75-92.

⁸¹ Aflând despre posibilitatea ca însuși Radu Mihnea să participe la campania din Ardeal, boierii din țară i-au scris din nou lui Radu Șerban la 12 septembrie 1612, chemându-l cu ajutoare imperiale: "De aceea rugăm pe domnia voastră, dacă are vreun ajutor de la Curtea Domnească, ca să poată veni, să vină fără întârziere; fiindcă de acum e timpul, noi toți suntem pregătiți...Dacă nu rugăm de asemenea pe domnia voastră să ne înștiințeze, astfel încât noi să ne descurecăm totuși altfel" (Hurmuzaki, *Documente*, IV/1, p. 479-480, nr. CCCCIIX (traducere din latină de Roxana Onofrei). O scrisoare a oștirii muntene în același sens a fost scrisă la 15 septembrie 1612 (*Ibidem*, p. 480, nr. CCCCX).

⁸² N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CVI.

⁸³ *Notă asupra ediției*, la *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, pars V, *Deuteronomium*, îngrijirea editorială a volumului: Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, Iași, 1997, p. 98-99.

Cătră aceasta ce se cade a fi și a se ști întru domni și întru ȣer(i), spre binele săracilor și spre folosul ci(n)stitului împărat, făcut-am tocmeală, și leg(ă)tură, și jurământu cu preaci(n)stiții și buni prietenii noștri, vecini de aproape, jupan Feer Mihali județul i 12 pārgari cu 100 de bătrāni, svētnicii cet(ă)ții Brașovului, și cu toț(i) cet(ă)țēnii cum să fim întru o credință și într-un gând cu toat(ă) inima: însă priētenului domniilor lor să le fim priēteni, iar nepriētenului nepriēten să le fim. Și Domnul Dumnezeu să ferească de răutate să vā avea a căde cetate și domniile lor vre-ntru o nevoie sau răutate, noi să avem a fi cu ajutori în toat(ă) vrēm(ea). Însă și de ne va dāruī Domnul Dumnezeu carele va sta a fi domnu despuitori Ȣărāi Ardealului, iar domnia lor să aibā a nevoi și a face în acest chip, spre aceast(ă) tocmeal(ă) în cé legām cu domnia lor, așijderea și cu domnia lui să fim întru viața noastră.

Alt(a), ce vor înțelēge domnia lor, ori furiș, ori fāțiș, vare despre Ȣeara Leșască, vare despre Ȣeara Nemțescă, vare despre Șārban vodā, de vreo răutate a ci(n)stitului împărat și a noastră să aibā a ne da știre în toat(ă) vrēm(ea).

Așijderea și noi de vom înțelēge de vreo parte spre răutatea domniilor lor și a ȣerāi să avem a da în știre domniilor lor; iar despre Șārban vodā ce tocmēli, și cuvinte, și ce leg(ă)tur(ă) vor fi avut până acmu, de astāzi înainte să aibā acēli toate a se lāsa și a se puni jos.

Alta, de rāndul ierbii de pușcă și plumbu și ce va tribui de altele, și cu bani și fār(ă) bani, cum iaste scris în cartea domniilo(r) lor, cea de tocmeal(ă), să ne dea.

Alt(a), să mă voi afla domnia mea în slujba ci(n)stitului împărat și întru ajutoriul domniilor lor, și Dumnezeu nu dea să ni se va întâmpla de vrājmașii noștri și ai domniilor lor vreo înfrāngere, iar domnia mea să aib(ă) cetatea deșchisă despre domnia lor să întrām măcar și cu 300 de oameni, iar alalt(ă) oaste a noastră să aibā a se aciuā supt cetate, afar(ă), și să aibā apārāmānt despre cetate.

În acesta chip, de vor avea a țini domnia lor aceast(ă) credința, și leg(ă)tur(ă), și tocmeal(ă) neclintit(ă), și noi iar, așijderea, să avem a ținea. Juru-mā domnia me și cu toți boiarii domnii m(e)le pre Tatāl, și pre Fiiul, și pre D(u)hul Svānt, unul Dumnezeu, cum vom ținea acest jurāmānt în toat(ă) viața noastră cât(ă) ne va dāruī Dumnezeu. Și cine cum va ține acest jurāmānt așa să-i ajute și Dumnezeu.

Икож(е) и бѣдетъ въ вѣки.

Пис(ал) брēmіа лѣт(о)ф(ет), м(ѣ)с(а)ца септ(емвріа) въ д(ь)ни, в(ъ) лѣтѣхъ ѿ лѣтъ 398.

† М(илос)т(нѣи) Іѡ Радѣл в(о)в(о)да, м(н)л(о)ст(і)ю Б(о)ж(іе)ю,

г(о)с(по)д(и)н(ъ).

EDIȢII:

Facsimil: Mika Sándor, *Weiss Mihály, egy szász államférfiu a XVII századból*, Budapest, 1893, p. 195 (fārā a fi datat);

Text: N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, 131-132 (publicat cu anul 1612); Idem, *Brașovul și românii*, 284-286 (publicat cu anul 1612); I. Lupaș, *Documente istorice transilvāne*, vol. I, (1599-1699), Cluj, 1940, nr.47, p. 96-98 (publicat cu anul 1612, facsimil la p. 98); *DIR*, B, Ȣara Romāncască, veac XVII,

vol. II, (1611-1615), București, Editura Academiei, 1951, p. 13-14, nr. 16 (publicat cu anul 1611);

Rez: *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, volumul XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu), publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga, partea II (1601-1825), București, 1913 p. 856, nr. MDCCVIII (publicat cu anul 1612); *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României 1354-1937*, întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F.C. Nano, vol. I, Partea istorică (De la 1354 până la Unirea Principatelor), București, Monitorul Oficial, 1938, p. 42, nr. 200 (publicat cu anul 1612); *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I (1521-1799), la alcătuirea catalogului au colaborat C.A. Stoide, Melania Runceanu, Candid Mușlea, Dumitru Limona, Ion Danciu, Vera Vinițchi, Eugenia Barna și Violeta Stanciu, Studiu introductiv de C.A. Stoide, București, 1955, p. 2, nr. 6 (publicat cu anul 1611); Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1354-1920*, Texte rezumate, adnotări, bibliografie, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1975, p. 98, nr. 244 (publicat cu anul 1612); *Dicționar diplomatic*, Colectiv de coordonare: Petre Bărbulescu, Ionel Cloșcă, Nicolae Ecobescu, Nicolae Forino, Dinu C. Giurescu, Edwin Glaser, George Macovescu, Romulus Neagu, Traian Silea, București, Editura Politică, 1979, p.861 (publicat cu anul 1612); *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, autori Mircea Babeș, Cristian Popișteanu, Valeriu Stan, Ion Calafeteanu, Șerban Rădulescu - Zoner, Nicolae Stoicescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 70 (publicat cu anul 1612).

**Sur le traité de Radu Mihnea avec la ville de Braşov
du 12 septembre 1611**

Résumé

Le travail *A propos du traité de Radu Mihnea avec la ville de Brasov du 12 septembre 1611* aborde un problème non clarifié de l'historiographie roumaine. Réexaminant toute l'information historique sur la base de documents originaux nous amenons une contribution importante à la clarification d'un moment politique très important pour l'histoire médiévale des trois pays roumains médiévaux. La conclusion du traité entre la ville de Brasov et Radu Mihnea a eu lieu le 12 septembre 1611. La date qui contient cet acte, le déroulement des événements de cette période, de même que les prévisions du traité correspondent à toute l'année 1611. Partant de cela la datation acceptée depuis un siècle par l'historiographie roumaine doit être abandonnée. En septembre 1612 ce traité a été prorogé, mais le contexte de son parachèvement était tout autre. L'erreur a été déterminée par la non connaissance des réalités chronologiques de la diplomatie roumaine des premiers éditeurs de l'acte. Plus tard, l'erreur de datation a été reproduite automatiquement par la majorité des éditeurs et des spécialistes qui se sont occupés de cette période. De plus, deux événements d'importance majeure dans l'histoire de la Transylvanie se sont déroulés à un an de distance: au mois de septembre 1611, Radu Serban a été forcé d'abandonner la Transylvanie, et en automne de l'année 1612, Andrei Géczy a essayé de conquérir le trône de Transylvanie. A partir de ces deux événements différents se noue la conclusion du traité entre Radu Mihnea et la ville de Brasov le 12 septembre 1612 et sa prorogation au mois de septembre 1612. Par cette étude nous essayons d'éclaircir ce cas extrêmement important pour la connaissance des événements qui se sont déroulés dans les Pays roumains durant l'année 1611.

PROIECTE EDILITARE ÎN IAȘII PRIMEI JUMĂTĂȚI DE SECOL XIX. PIAȚA DE LA BISERICA SFÂNTA PARASCHIVA¹

Între prevederile referitoare la modernizarea urbanistică a Iașului, conținute de Regulamentul Organic al Moldovei se situează și măsurile de reorganizare a piețelor comerciale² și de înființare a piețelor publice în jurul unor biserici din zona centrală a orașului³. Deși „legea organică” a intrat în vigoare în ianuarie 1832, abia în 1841 edilii orașului au delegat pe „arhitectonul Statului” Alecu Costinescu și pe „cilenul Eforiei” Toma Bantăș să aleagă locurile potrivite, să le măsoare, să le schițeze și să le „prețaluiască”. Locurile desemnate de urbanisti se aflau în preajma bisericilor Banul, Sfântul Gheorghe („de lângă Curte”), Sfântul Ion (din târgul de Sus) și Talpalari⁴.

După cum reiese din articolul regulamentar, piețele trebuiau să aibă o destinație civică, „de paradă”. Deoarece principala funcție a pieței civice este cea de reprezentare socială, corespundeau cele patru locuri unei asemenea cerințe? Răspunsul care rezultă din analiza succintă a informațiilor cartografice este afirmativ. Astfel:

Locul de la biserica Banu:

- prezenta perspectivă asupra șesului Bahluiului;
- se afla în calea echipajelor care ieșeau la promenadă la Copou;

Locul de la biserica Talpalari:

- prezenta perspectivă asupra șesului Bahluiului;
- era lângă Academie;

Locul de la biserica Sfântul Gheorghe

- se afla în fața reședinței princiare a lui Mihail Sturdza;

Locul de la biserica Sfântul Ioan;

- se afla într-un cartier rezidențial, fiind înconjurat de proprietățile și casele unor mari boieri, demnitari în instituțiile superioare ale statului;
- era în apropierea Școlii de Artă și a Teatrului (vezi Anexa III).

Cum a decurs, însă, evoluția proiectului edilitar și care a fost finalitatea sa aflăm din sursele prezentate în continuare.

O notă istorică publicată recent reactualizează și completează episoadele unui proces desfășurat între Eforie și Epitropia bisericii Banu, în prima jumătate a veacului trecut⁵. Motivul litigiului îl constituia un loc al bisericii, aflat în imediata vecinătate a lăcașului de cult, expropriat de Eforie pentru a fi transformat în piață publică, conform stipulațiilor regulamentare. Lucrările începute în acest scop nu au mai fost finalizate, datorită înverșunării cu care epitropul bisericii, căminarul Filip Scorțăscu, s-a opus hotărârilor administrative. La 5 iulie 1853 proprietatea era restituită bisericii Banu, municipalitatea renunțând, deci, la una dintre cele patru piețe.

¹ Această comunicare a fost susținută la sesiunea anuală de comunicări științifice a A.N. Iași, din 3-4 iulie 1997.

² *Reglementul Organic al Principatului Moldovei*, Iași, 1846, Capitolul III, Secția II, Art. LXXI, p. 114 și Secția III, Art. LXXIII, p. 115.

³ *Ibidem*, Secția III, Art. LXXIII, p. 115.

⁴ „Analele Parlamentare ale Românilor”, X₂, (1840-1841), p. 115.

⁵ Mihai-Răzvan Ungureanu, *Notă la un proces care a durat o jumătate de secol. „Locul Bisericii Banu”, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei” (serie nouă), I, 1995, p. 77-89.*

Dacă în cazul pieței nefinalizate de lângă biserica Banu există documente publicate, nu deținem, însă, informații similare pentru evoluția celorlalte trei piețe. Putem avansa o ipoteză - cu șanse reale de a se transforma în certitudine prin investigațiile viitoare în Arhivele Statului Iași-coroaborând informațiile unor surse documentare și cartografice publicate.

Într-o anafora din 26 ianuarie 1850 a Departamentului Lucrărilor Publice se propunea, pentru sporirea securității orașului și menținerea în bună stare a pavelelor, înființarea a patru mari piețe periferice, situate lângă barierele Copou, Păcurari, Socola și Tătărași⁶. Orientarea comerțului cu materii prime și mărfuri voluminoase sau inflamabile spre periferii crea posibilitatea ca piețele de lângă bisericile Sfântul Spiridon, Sfânta Vineri, Golia, Sfântul Ilie și de lângă Cabinetul de Istorie Naturală, Beilic și Academie "să rămâie unele ca *piețe de paradă* (subl. D.D.I.), iar altele pentru zarzavate și alte obiecte obicinuite de hrană"⁷. Constatăm, astfel, că între piețele orașului din 1850 nu figurează cele patru piețe civice proiectate în 1841, după cum nu sunt trecute nici pe lista piețelor comerciale din anul 1853 (vezi Anexa II). De asemenea, și analiza hărților orașului din perioada respectivă⁸ demonstrează nefinalizarea proiectului: dughenele sau alte clădiri obturau, la 1857, fațadele bisericilor desemnate a avea piețe, iar locurile din jurul acestor biserici nu erau marcate ca piețe comerciale⁹. Din cele relatate mai înainte se conturează o concluzie: în ciuda eforturilor edililor, experimentul înființării primelor piețe civice în Iași a eșuat. Nu ne-am propus acum să analizăm cauzele eșecului, ci doar să expunem documentar, un alt episod din proiectul înființării piețelor civice.

Un dosar aflat în Arhivele Statului Iași¹⁰ conține în paginile sale o soluție de compromis în cazul înființării unei alte piețe, a cărei destinație - declarată oficial - trebuia să corespundă unei piețe civice. Este dosarul unui litigiu declanșat pentru o proprietate aflată în preajma unei biserici, care a antrenat proprietarul locului, mahalagii, evrei, autoritățile locale și reprezentanțe diplomatice. Deoarece urbanizarea corespunde unor necesități sociale, am urmărit și aspectele sociale ale procesului¹¹.

Motivul litigiului poate fi dedus din chiar prima pagină a dosarului, o jalbă din 3 iulie 1844 adresată Sfatului Administrativ al Principatului Moldovei de către „obștie mahalalei Muntenimei de Sus dimpreună și cu poporâni bisericii Preacuvioasei Paraschivii din această mahala”¹². Locuitorii își manifestau, în acest chip, nemulțumirea față de închirierea unui loc aflat lângă pomenita biserică, de către proprietarul de drept, unor evrei care intenționau să construiască acolo locuințe și dughene.

⁶ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. I, Iași, 1855, Document 139, p. 212.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Planul drumului apelor capitaliei redicat în anul 1843 și pus în aplicație de domnitorul Prinț Mihail Sturza*, autor Mihalik de Hodocin; *Planul Iașilor rădicatu și redusu de ingineriul Frederic Peytavin*; Litografia lui Partheni, 1857, (Reproduceri se găsesc la A.N. Iași și la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”).

⁹ Termenul *medean* constituie un reper utilizabil în acest caz (vezi Anexa III). De altfel, existența unor piețe comerciale în apropiere făcea inutilă înființarea altora cu același specific economic.

¹⁰ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 1276/1844-1848.

¹¹ Schițând căile de cercetare în problematica istoriei urbane, într-un studiu intitulat *De l'histoire sociale a l'histoire socio-culturelle*, Daniel Roche afirmă că, pe lângă „restaurarea formelor materiale ale urbanizării (...), la fel de important este de a regăsi actorii sociali ai procesului de organizare a spațiului și de a urmări înfruntările sau complicitățile lor, fie că sunt arhitecți, tehnicieni, ingineri, fie că sunt organe municipale sau de stat” (Daniel Roche, *op. cit.*, în „*Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen Age - Temps Modernes*”, Rome, tome 91, 1, 1979, p. 18).

¹² A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 1276/1844-1848, f. 2.

La prima vedere nimic deosebit în această situație: în Iași anulul 1844 evreii, având o pondere demografică însemnată, se afirmă în viața economică și dețineau, ca proprietari sau chiriași, majoritatea spațiilor comerciale de pe străzile centrale ale orașului¹³. Evident, modificarea structurii demografice a orașului, concurența economică și diferențele religioase generau și animozități între alogeni și autohtoni. Jalba locuitorilor din Muntenimea de Sus descrie, în termenii vremii, o situație inerentă conviețuirii interetnice: „Văzând dar noi că acest neam jădovesc din zî în zî într-o atîti să întind și se lățăsc cu lăcuințele lor în capitala patriei noastre, încât, în curîndă vremi, încungiurînd sfintele lăcașuri, mai pot să rămîie și fără poporîni creștini pinprejur, precum au rămas Sfînt(ul) Neculai cel Mare, Sfînt(ul) Lazăr, Bărnovschi și Sfîntul Lazăr, putem a zăci și sfînti(i) Mitropolii și cari nevînd poporîni vor rămîie deasă(mine) pustie”¹⁴.

Reconstituirea repartției proprietăților din fronturile stradale, așa cum rezultă din confruntarea informațiilor statistice cu informațiile cartografice din prima jumătate a secolului XIX, confirmă împrejmuirea unor biserici și mănăstiri cu șiruri de proprietăți închiriate sau cumpărate de către evrei¹⁵. Multe biserici și mănăstiri aveau zeci de dughene, unele în jurul lăcașelor de cult, pe care le închiriau evreilor în schimbul unui bezmen substanțial. Surprindem astfel o caracteristică a procesului de urbanizare, la generarea căreia au concurat interesele economice ale proprietarilor și chiriașilor, soldată cu interesante evoluții în plan social. Le semnalăm, dar nu le analizăm, ele depășind tematica acestei comunicări.

Iritarea enoriașilor din parohia bisericii Sfînta Paraschiva se datora unei distanțe de neconceput între clădirile plănuite a fi construite de evrei și altarul bisericii: numai trei stînjeni¹⁶. Mai mult decît atît, locuitorii erau deranjați de o asemenea vecinătate deoarece îi suspectau pe evrei de intenția construirii unei sinagogi în apropierea sfîntului lăcaș¹⁷.

Evreii au infirmat categoric proiectul de care erau acuzați, printr-o jalbă adresată la 12 iulie 1844 Sfatului Administrativ¹⁸, interesele lor fiind doar economice.

Înainte de a urmări confruntările părților implicate în litigiu se cuvine identificarea personajelor și localizarea exactă a spațiului disputat.

Majoritatea documentelor parcurse, referitoare la subiectul prezentat, conțin elemente clare care ne-au permis identificarea proprietății închiriate

¹³ Johan Ferdinand Neigeblaur, *Die Donau-Fürstenthümer, Gesammelte Skizzen geschichtlich-statistisch politischen Inhalts*, Breslau, Kern, 1854, p. 93-94 apud N. Iorga, *Istoria evreilor în Țările Române*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a II-a, tomul XXXVI, 1913-1914, p. 196 și Idem, *Istoria românilor prin călători*, București, (1981), p. 635-637; Vezi și catagrafia din 1853 *Lista caselor și dughenelor Capitaliei supuse la vremelnica dare a somelor pentru îmbunătățirea ulițelor Capitaliei*, Institutul Albinei, 1853, 210 p., cu un rezumat în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași”, fascicula 9, partea a II-a, 1933, p. 297-302.

¹⁴ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar1276/1844-1848, f. 2.

¹⁵ Repartitia proprietăților orașului Iași, din prima jumătate a secolului XIX, poate fi studiată, destul de ușor, asociind informațiile din următoarele hărți și documente statistice: *Plan ichonographic al orașului Iași, făcut în anul 1819*, elaborat de inginerul Iosif Bayardi; hărțile lui F. Peytavin și Mihalik de Hodocin; *Registrul „măsurării ulițelor orașului Iași*, în I. Caproșu, P. Cocărlă, *Iluminat public în Iași la 1811*, în „Analele Științifice ale Universității din Iași. Istorie”, XXXIX, 1993, p. 102-136 și *Tabla ulițelor ce au a se pardosi cu piatră...*, în N.A. Bogdan, *Cu prilejul pavării câtorva uliți din Iași în 1833*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului municipal din Iași”, I, 1921, p. 45-60.

¹⁶ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar1276/1844-1848, f. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 7.

întreprinzătorilor evrei. Un raport adresat domnului la 4 iulie 1844 de către Sfatul Administrativ ne furnizează câteva repere: „Lângă casele d(u)m(i)sale vist(iernicul) Alecu Sturdza, în răspintinea Uliței ce Mari, mergătoare spre Copou, și a Uliței Păcurarilor, să află un loc mare, a cărei proprietari, d(omnul) cami(na)r Costachi Cazimir, viețuiește în Basarabia”¹⁹. Locul se afla între biserica Sfânta Paraschiva și casele vistiernicului Alecu Sturdza, era „slobod” și „avea două feță”, corespunzând celor două străzi amintite²⁰.

Proprietara directă a locului era, de fapt, soția căminarului Costantin Cazimir, Pulheria, născută Calmuțchi, care-l primise de zestre, „între alte avere de clironimie”²¹, de la rudele sale. La 1811 proprietar era Manolache Calmuțchi, după cum ne indică *Registrul măsurării ulițelor orașului Iași*²².

Casa vistiernicului Alecu Sturdza era situată, după afirmațiile lui Vasile Panopol²³, imediat după Fundația Ferdinand de mai târziu. Casa a fost cumpărată de la vistiernic, în anul 1849, de Petrache Mavrogheni²⁴, și poate fi ușor localizată, fiind înregistrată sub acest nume pe harta Iașilor din 1857, realizată de Frederic Peytavin (vezi Anexa V).

Aceste repere sunt suficiente pentru identificarea proprietății căminarului Costache Cazimir exact în locul pe care astăzi este construită Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. În sfârșit, pentru a nu exista nici o umbră de îndoială, spațiul respectiv este delimitat pe harta din 1857, fără a fi, însă, înregistrat sub un nume oarecare (vezi Anexa V).

Motivele care l-au îndreptățit pe căminarul Cazimir să-și închirieze proprietatea sunt relatate de către acesta într-o jalbă adresată guvernatorului Basarabiei, jalbă care, prin intermediul Consulatului rusesc din Iași, a fost trimisă Secretariatului de Stat al Moldovei. Căminarul își afirma nemulțumirea pentru modul în care edilii orașului Iași înțelegeau să-și îndeplinească obligațiile administrative. Dughenele pe care le avea pe proprietatea de lângă Sfânta Paraschiva, fiind din lemn, „ocârmuirea de acolo, supt cuvânt că ele în o asăminea stare nu pot să aibă ființă, cu vro câțiva ani înainte le-au dărâmat, în priivire că toate zidirile trebuie să fie după plan, în vreme când, și până acum, multe alte fețe au încă dughene de lemn”²⁵.

Încă din anul 1834, Eforia și Agia au început să aplice prevederile articolului LII din *Regulamentul municipal pentru orașul Iași*, din *Regulamentul Organic al Principatului Moldovei*, prin care era fixat un termen de trei luni pentru distrugerea construcțiilor din lemn, și un termen de trei ani pentru cele din nuiele și vâlătuci²⁶. Într-o vidomostie din 1837²⁷, referitoare la desființarea construcțiilor interzise prin articolul regulamentar menționat, dughenele comisului (pe atunci) Costache Cazimir, localizate la capătul dinspre Copou al Uliței Mari, erau trecute ca fiind construite din vâlătuci, drept urmare supuse desființării. Fără a preciza numărul clădirilor, documentul ne oferă o informație

¹⁹ *Ibidem*, f. 4.

²⁰ *Ibidem*, f. 2 și f. 3.

²¹ *Ibidem*, f. 16.

²² I. Caproșu, P. Cocârlă, *op. cit.*, p. 131 și p. 134. Vezi Anexa IV cu schița proprietăților din zonă reconstituită după *Registrul*...

²³ Vasile Panopol, *Pe ulițele Eșului*, în „Contemporanul”, nr. 190-236, 1993-1994, p. 92 (Am folosit copia dactilografiată după manuscrisul de la Biblioteca Academiei Române, *Arhiva*, ms. 66).

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 1276/1844-1848, f. 16.

²⁶ *Regulamentul Organic*, Capitolul III, Secția I, Art. LII, p. 110-111.

²⁷ A.N. Iași, *Eforia Iași*, dosar 131/1836, vol. II.

suplimentară despre locația proprietății și o imagine despre mărimea acesteia: „a dum(isali) comisului Costachi Cazimir, trecuti di la d(umisali) Calmuțchi într-un șâr di la pireții zidiul(u)i d(umisali) vist(iernicului) Alecu Sturdza și la vali împregiur aproape drept poarta Sf(intei) Paraschivei Prapodoabna și pisti drum de casăle Creminalului, atât aceli din fața Ulițai cât și aceli de din dos”²⁸. După o păsuire de un an dughenele au fost desființate în 1837²⁹.

Pentru ca locul să nu rămână viran și nerentabil vechile clădiri trebuiau înlocuite cu altele noi, din piatră sau din cărămidă. Într-o perioadă în care proprietatea boierească urbană era tot mai mult integrată circuitului economic, iar boierimea se adapta economiei capitaliste, închirierea în anul 1844 a locului de lângă biserica Sfânta Paraschiva reprezenta pentru căminarul Cazimir o afacere profitabilă. Cel puțin două motive l-au determinat să facă acest pas: evreii se angajau să construiască dughene din piatră, după planuri arhitectonice aprobate de autorități³⁰, iar plata bezmenului era substanțială - 460 de galbeni anual³¹.

Costache Cazimir l-a delegat pe vărul său, căminarul Filip Scorțăscu, să-i vândă proprietatea. Căminarul a reușit să încheie contractul cu trei evrei asociați: Bercu Libling, Iozef Zinft și Herșcu Teitilbaum³², însă actele nu au fost aprobate de forurile administrative, ca urmare a intervenției enoriașilor bisericii Sfânta Paraschiva. Din motive necunoscute, Filip Scorțăscu nu a insistat în susținerea contractului cu evreii, după ce aceștia au întâmpinat opoziția categorică a locuitorilor. Poate că evlavia și intransigența cu care căminarul apăra drepturile bisericii Banu, printre ai cărei ctitori se număra și modelul său moral, logofătul Costache Conache, l-au determinat să susțină cauza enoriașilor bisericii Prapadoamna, de asemenea, beneficiară a daniilor logofătului Conache³³. Sau, cel puțin, n-a mai insistat în finalizarea afacerii.

Oricare ar fi fost atitudinea căminarului Filip Scorțăscu, locuitorii din Muntenimea de Sus l-au acuzat că tranzacția cu evreii a fost încheiată „tainic și fără să prindem de veste”³⁴, acuză neîntemeiată, deoarece cu patru ani înainte, la 12 martie 1840, dreptul de preemțiune a fost desființat³⁵. Merită semnalată, însă, dincolo de interesele aflate în joc, perpetuarea în mentalul colectiv a unui drept care, sute de ani, a îndeplinit funcția de apărare a unei solidarități locale. De altfel, acuzatorii cunoșteau faptul că dreptul de preemțiune nu mai era valabil, dar, chiar dacă „dritul protimisului de megieșii acum să vedi rădicat, din care pricină și năvala și întemeiere jădov(ilo)r urmează mai mult”³⁶, se considerau îndreptățiți să preia pe cont propriu terenul din preajma bisericii, substituindu-se contractanților evrei. Enoriașii își motivau intențiile prin necesitatea protejării lăcașului de cult, căruia doreau să-i dăruiască „vecinic o somă de stânjâni câț(i) vor veni în dreptul sfântului altar a bisăricii, neiertat fiind după legea noastră a să faci lăcuinți aproape de sfântul jărtfelnic”³⁷. În

²⁸ *Ibidem*, f. 282.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Vezi planuri de dughene în Gh. Cliveti, *Evoluția urbanistică a Iașilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Cercetări istorice”, (serie nouă), IX-X, 1978-1979, p. 387-401.

³¹ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar1276/1844-1848, f. 16.

³² A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar1276/1844-1848, f. 7.

³³ Mihai-Răzvan Ungurcanu, *op. cit.*, p. 80.

³⁴ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar1276/1844-1848, f. 2.

³⁵ *Istoria dreptului românesc*, vol. II, București, 1984, p. 269.

³⁶ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar1276/1844-1848, f. 2.

³⁷ *Ibidem*.

acest mod, regulile distanței simbolice dintre cele două confesiuni, ortodoxă și mozaică, își găseau reflexia materială în distanța teritorială³⁸.

Precizăm, cu această ocazie, că vecinătatea nemijlocită dintre proprietățile evreiești și biserici nu era specificată în codurile juridice ale Principatului. Existau, însă, hotărâri administrative care condiționau înființarea de sinagogi în toate orașele țării de obținerea aprobării autorității civile și de respectarea „perimetrului de protecție” a bisericilor ortodoxe. Astfel, anafora Sfatului din 5 august 1852 prevedea, în virtutea regulilor jurisprudenței, după documente emise în anii 1836, 1843, 1844 și 1848, ca distanța dintre biserici și sinagogi să fie de minim 150 de stânjeni³⁹.

După analizarea celor două jalbe, a locuitorilor din parohia bisericii Sfânta Paraschiva și a evreilor contractanți, Sfatul Administrativ a propus spre aprobare domnului, la 7 iulie 1844, următoarea soluție: „De vreme ce, pe deoparte, protimisul după pravila lucrătoare nu mai are loc, iar pi de alta, îngăduire jidovilor de a zidi lângă biserică nu este împacată cu duhul creștinătății, apoi Sfatul, fără a da prilej la întindere protimisului, și povățuindu-să mai cu dinadinsul de rostire Organicescului Reglementu la cap. al 3-le litera H, art(icolul) LXXIII, care cere ca bisericile să aibă deschisă a lor înfătoșare, este de socotință că acest loc să să iei in trebuința publicului și să să facă pi dânsul o piață”⁴⁰.

Deși articolul amintit constituia baza juridică pentru înființarea piețelor civice, funcționarii statului s-au prevalat de el pentru a înființa o piață comercială. Să fie această „subtilitate birocratică” o dovadă a deturnării intereselor publice în favoarea unor interese private, sau o simplă neglijență administrativă. Înclinăm să credem că funcționalitatea pieței civice nu era clar înțeleasă de toți factorii locali de decizie.

Sarcina achitării bezmenului anual către proprietar revenea Eforiei, care, la rândul ei, trebuia să-și amortizeze cheltuielile prin fixarea unor taxe de piață similare cu cele de la medeanul de lângă mănăstirea Sfântul Spiridon⁴¹. O zi mai târziu Mihail Sturdza aproba propunerea Sfatului Administrativ⁴².

Odată fixată noua destinație a locului de lângă biserică Sfânta Paraschiva, li s-a interzis evreilor să mai achiziționeze materialele necesare construcției dughenelor. Tergiversarea achitării de către Eforie a bezmenului și a recuperării și restituirii banilor investiți de evrei⁴³ a provocat nemulțumirea foștilor parteneri de afaceri față de administrația orașului. Jalbele trimise Secretariatului de Stat s-au înmulțit, iar prin recursul împričinaților la protecția Puterilor străine de care aparțineau, conflictul a luat amploare. Căminarul Costache Cazimir acționa prin intermediul Consulatului rusesc⁴⁴,

³⁸ Pentru cercetarea locațiilor urbane evreiești și a „frontierei confesionale” vezi Dana Ionescu Lefter și Mihai-Răzvan Ungureanu, *Locuțiile urbane ale evreilor: Iași, prima jumătate a secolului XIX. Un proiect de cercetare antropologică*, comunicare prezentată la Simpozionul Internațional de Istorie a Evreilor din România, București, septembrie 1996.

³⁹ *Manualul administrativ ...*, Document 395, p. 529-530; A.N. Iași. *Isprăvnicia finutului Iași*, tr. 1759, op. 2008, dosar 1274, f. 21 (nr. 16754/12.08. 1844), apud D. Ionescu Lefter, M.R. Ungureanu, op. cit., p. 2.

⁴⁰ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 1276/1844-1848, f. 4v.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Evreii investiseră peste 1000 de galbeni pentru construirea clădirilor de lângă biserică Sfânta Paraschiva: 200 de galbeni arvuna dată căminarului Scortescu, 50 de galbeni telalului, 300 de galbeni materialele de construcții și 460 de galbeni bezmenul; *Ibidem*, p. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 15-16, 19-20.

pe când cei trei evrei sudiți făceau presiuni prin Agenția austriacă⁴⁵. Chiar dacă s-au văzut siliți să renunțe la contract, evreii nu au încetat nici peste patru ani să-și revendice banii, nu numai cei investiți, dar și dobânzile care considerau că le revin⁴⁶. Iată, așadar, încă o dovadă a spiritului pragmatic și a îndârjirii cu care își protejau capitalurile.

Întârzierea înființării pieței de la Sfânta Paraschiva s-a datorat dificultăților financiare ale Eforiei și imposibilității acesteia de a găsi o persoană particulară care să preia arenda pieții. În noiembrie 1844, Departamentul Treburilor din Lăuntru propunea Sfatului ca Eforia și Agia să-și asume această obligație⁴⁷. În primăvara anului următor, 1845, piața recent înființată nu se dovedea a fi un bun vad comercial. Între 22 aprilie 1845 și 29 iunie, același an, veniturile pieței nu au înregistrat sume mai mari de trei-patru lei pe zi - cu o excepție de nouă lei într-o singură zi - fapt care prevestea un faliment sigur⁴⁸. Propunerea slugerului Iordache Caramfil de a prelua piața pe trei ani, pentru o arendă de 140 de galbeni, a fost respinsă de administrație⁴⁹.

Piața a funcționat în pierdere până la începutul anului 1846, an în care Sfatul Administrativ a poruncit Departamentului din Lăuntru ca, pentru a ușura paguba Eforiei, aceasta să dispună construirea unor dughene din lemn în fronturile stradale ale pieței⁵⁰. Dughenele erau oferite potențialilor chiriași, precum urmează și la alte ștaturi⁵¹, fapt semnificativ pentru felul în care modelul străin - de această dată urbanistic - și spiritul pragmatic câștigaseră teren în procesul de modernizare a societății românești.

De asemenea, a fost îmbunătățită organizarea și funcționarea internă a pieții precum și integrarea acesteia în circuitul economic ieșean. Astfel, s-a hotărât degrevarea medeanului de la Sfântul Spiridon de comerțul cu fân și cu cherestea, impropriu într-un loc strâmt, central, cu sporite riscuri de incendiu, și adunarea carelor cu asemenea mărfuri în piața de la Sfânta Paraschiva⁵².

Nici în urma noilor măsuri, piața nu a devenit rentabilă. În consecință, la 25 ianuarie 1848, domnul aproba retrocedarea drepturilor depline de proprietar căminarului Costache Cazimir, pentru „a dispoza de dânsul în mărginirea regulilor statornicite pe(nt)ru înfrumusețarea orașului”⁵³.

Oglindită în peste 50 de documente diverse⁵⁴, istoria pieței de lângă biserica Sfânta Paraschiva reprezintă un episod din evoluția urbanistică a orașului Iași în prima jumătate a secolului XIX. În contextul modernizării generale a societății românești s-a experimentat pentru prima dată un nou model urbanistic: piața civică. Chiar dacă prima materializare a proiectului a eșuat, el reprezintă o mărturie a căutărilor și preocupărilor autorităților pentru crearea unor noi spații de reprezentare socială, corespunzătoare înnoirilor survenite în ansamblul societății urbane. Aplicarea proiectului a permis surprinderea unor fenomene sociale, economice și juridice asociate

⁴⁵ *Ibidem*, f. 11, 28-29.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 23.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 21v.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 40v.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 43-43v.

⁵¹ *Ibidem*, f. 43v.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, f. 51v.

⁵⁴ O imagine sintetică privitoare la litigiul pentru locul de la biserica Sfânta Paraschiva ne este oferită și de un raport al Sfatului Administrativ, adresat domnului la 24 ianuarie 1848 (v. Anexa I).

transformărilor urbanistice prin care trecea capitala Moldovei în prima jumătate a secolului trecut. Le-am amintit în măsura în care serveau la înțelegerea evoluției proiectului edilitar și a inovației urbanistice. Astfel, simptomele modernizării se resimt și în eforturile locuitorilor pentru obținerea respectării drepturilor de proprietari, în extinderea sistemului economiei capitaliste, în sporirea tranzacțiilor imobiliare și în reconfigurarea geografiei urbane în raport cu necesitățile sociale și economice ale comunității.

Anexa I:

*Raportul Sfatului Administrativ, adresat Domnului, referitor la evoluția edilitar-urbanistică și juridică a locului de lângă biserica Sfânta Paraschiva, între anii 1844 și 1848.*⁵⁵

Preaînălțate Doamne!

Locul sterp din dreapta casălor dumi(sale) vist(iemicului) Alecu Stur(d)za, proprietate a viețuitorului în Basarabia, caminariu Costachi Cazimir, s-au făcut imbezmuț de către proprietariul lui, prin al său vechi, caminariu Filip Scorțescu, în anul 1844, la niște evrei, prin o zdelcă ci încă nu apucasă a se întări de inspecție compitentă. Și fiindcă atunci s-au rădicat o jaloabă către Sfat, din parte(a) unui nomer de boieri și neguțitori ci-ș au lăcuințili în acea parte a orașului, cu cerire de a nu le învoi ocupare de către evrei a acelui locu, care, fiind chiar în preajma bisericii Preacuvioasă Paraschiva, ar fi cu totul nesuferită înființare de locuinți jidovești acolo, și cu propunere că, spre ferire de asemenea necuviinți, să primescu a da d(umnea)lor acelaș prețu ce dau dar jidovi(i), adecă câte 6 1/2 galbeni pe un stânjin cu bezmen, ci alcătuiești sumă de 460 # pe anu.

Sfatul, în privire, pe deoparte, a rezoanelor cuprinse în jaloabă, iar pe de alta, că dritul de protimis este oborit de pravilă, au intrat cu anafora supt No. 1500 către Înălțimea Voastră, pretin(zân)d ca pomenitul loc să să ei în trebuința publică și să se facă pe dânsul o piață, plătindu-se pe tot anul de Eforie bezmenul de 460 # alcătuit cu proprietariul de către evrei, și, pentru despăgubire Eforiei, să să legiuească a se aduna de la vânzători, pe acea piață, plata ci este statornicită pentru medeanul de lângă m(ănăsti)re(a) Sf(ântul) Spiridon.

Asupra numeratei anaforale s-au primit înalta rezoluție, ce s-au împărțășit Depart(amentului) din Lăuntru în cuprindere: «în privire că jidovii nu pot fi îngăduiți a ave binale pe lângă biserici, apoi, ori să va da pomenitul locu iscăliților în jaloabă, fără paguba proprietariului, sau, singuripsindu-se pe Eforie de despăgubirea sa pentru bezmenul și celelalte cheltueli, se va înființa acolo piață publică».

Departamentul din Lăuntru, la 29 iuni(e) 1845, au referat Sfatului, supt No. 13.060, că, pe înțelesul domneștii rezoluții însemnate mai sus, luându-se locul zis în proprietatea Eforiei orășienești, s-au și regularisit adunare plății hotărâtă - la care s-ar fi rânduit înadins din partea dumis(ale) vel agă, supt de aproape privighere(a) comisariului cvart(alului) 1-iu -, dar că de la 22 april până la 29 iuni(e), venitul aceștii piețe nu s-au luat decât de la 2 până la 4 lei pe zi - afară de o zi în care s-au sporit până la 9 lei - și că în aceste s-au arătat muștereu slugeriu Iordache Caramfil, cu propunere de a i se da în antrepriză venitul acei piețe, împreună și pivnița aflătoare pe dânsul, pe vreme de trei ani, cu prețu de câte 140 # z pe anu.

Asupra acestora, cerându-se a Sfatului dizlegare, ci au supus o așa înpregiurare cunoștință Înălțimei Voastre prin anafora cu No. 1871, care s-au regularisit de Înălțime(a) Voastră că, «viderat este că lucrare nu au fostu potrivită cu rezoluție(a) noastră, pomenită în accastă anafora, <f. 51v.> și iarăș viderat este că, orânduții la adunare venitului acelui meidean, au întrebuițat-o

⁵⁵ A.N. Iași, *Secretariatul de Stat*, dosar 1276/1844-1848, f. 51.

di chivernisală, după care rămâne ca Eforie(a) să priimească celi mai nimerite măsuri spre nipăgubirea sa».

Aceste împărtaşindu-se Departamentului din Lăuntru, s-au priimit referatul seu cu No. 2110, din 29 ghenar 1846, cu cerire de dizlegare ci urmare se pezască pentru plata de cătră Eforie a 460 # pe anu, de vremi ci, la înfătoşare budgetului pe acel anu, ar fi priimit trainică dizlegare Înălţimei Voastre de a se scoate o așa plată împovărătoare pentru Eforie, iar că actul îmbezmăluirii pominitului loc rosteşti ca, la din împotrivă urmare, proprietariul lui să-şi aibă deplină putere a şi-l lua în stăpânire, şi dacă l-or treci la alţii cu bezmăn, şi nu ar găsi preţul de 460 #, atunce paguba să i sa plătească de Eforie.

În așa împregiurări, Sfatul au propus Înălţimei Voastre, prin anaforaua cu No. 1494, ca suma de 460 # să să păstrezi în buget şi să să plătească proprietariului locului, cari să socoteşte şi trebuitor de piaţă spre înlesnire opştiei, şi Înălţime(a) Voastră aţi binevoit a rezolvarisi că, «nevoind proprietariul a priimi locul pe suma sa, se va îngriji Dipart(amentul) din Lăuntru a-l da, cu bezmăn pe stânjăn, la doritori de a zidi pe acel locu, cu care închipuire să nedejduieşti şi folos pentru Eforie, care au avut îndestulă pagubă acum iar lucrare se va aduci la cunoştinţa Sfatului spre hotărare».

Acum, Dipart(amentul) din Lăuntru, căruie s-au împărtaşit domneasca rezoluţie după lucrare ci ar fi înaintat, au înfăşoşat Sfatului, pe lângă refiratul cu No. 1159 din 16 ghenar, răspunsul priimit prin Eforie orăşiene(ască) din partea d(u)m(nealui) căminar Costachi Cazimir, în cuprindire că, îndată ci Eforie îi va în[n]apoia actul încheiet cu vechilu seu, caminar Filip Scorţescu, şi îi va slobozi hârtie din parte ei, că îmbunătăţăşti sloboda dispoziţie di acel loc al seu pe viitoriu, ca proprietar, precum interesul său ar găsi, atunce va în[n]apoia şi d(umnea)lui actul dat din parte caminar(u)lui Scorţescu pentru alcătuire urmată.

Sfatul, după luare aminte asupra acestui obiect a disfacerii Eforiei de îndatorire(a) bezmănuului pomenitului locu, carile, după cercările urmate, esti de pagubă pentru dânsa, au venit în socotinţă că nu rămâni decât a se întoarce pomenitul loc în stăpânire proprietariului seu, potrivit cu însuş a sa cerire prin Depart(amentul) din Lăuntru, şi a se trage înapoi acturile încheiete întru aceasta, rămâind d(u)m(nealui) camin(a)r(ul) Cazimir în dreptate(a) sa de proprietar asupra locului zis, şi a dispoza de dânsul în mărginire regulilor pe(nt)ru înfrumuseţarea oraşului.

Aceasta este a Sfatului socotinţă, iar ce desăvârşită hotărâre rămâni la înalta încuviinţare.

Mădularile Sfatului Administrativ,
plecate slugi
(Trei semnături indescifrabile)

Sec(ţia) II din Sec(retariatul) de Stat
No. 164

1848 ghenar24

Şeful secsici spat(a)ru(l) K.Polizu

Anexa II:

Referatul Departamentului Lucrărilor Publice din 15 martie 1853, sub N. 1101, care cuprinde lista piețelor comerciale din orașul Iași⁵⁶.

Cu adresele Secretariatului de Stat supt N. 624 și 710, primindu-să mai multe reclamații, atât din partea proprietarilor de pieți și medeanurilor din capitalie, cât și de-a dreptul cerire a mahalagiilor a se învoi pe femeile cu zarzavaturi și fructe a-și vinde produsele la locurile obicinuite, spre a-și pute procura cu ușurință cele de nevoie, fără a fi nevoiți să alerge în distanții departe, Departamentul au intrat a cerceta driturile medeanurilor din capitalie, și s-au lămurit că pieți pe care se urmează vânzări, osebit de acele pentru paradă, și din care s-au statornicit acea din fațada Mitropoliei, sunt următoarele:

1-iu Piața de la Sfânta Vinere, statornicită prin dispoziția provizoriului guvern rosienesc de la 1832, pentru care s-au plătit mai înaintea anului 1843 proprietății 100 galbeni din veniturile Eforiei capitaliei; pe această piață au fost îngăduite vânzarea de verdețuri, zarzavaturi și fructe.

2-le Piața de la Beilic, proprieta a monastirei Sf(ântul) Ioan Gură de Aur, statornicită cu hrisovul domnesc N. 5 din 1847 ghenarie 28, supt condiție a face monastirea o cișme, un havuz, a pavelui piața și a o ține în stare de curățenie pentru totdeauna, trăgându-și legiuitul folos de pe dânsa, pe lângă care s-au dat voie monastirei a clădi și binale în pre(aj)ma acei pieți; pentru acesta au fost îngăduită adunarea de cară cu orice produse.

3-le Piața de lângă medeanul Beilicului a d(umnealui) caminar Iacovachi Buiuciu, statornicită cu hrisovul domnesc din 20 februarie 1852 pentru adunarea vânzătorilor pedestri cu zarzavaturi și fructe.

4-le Medeanul de lângă Golia, pe care se vând cară cu făină, verdețuri și fructe, nu se găsește că ar fi îndrituită cu vreun act.

5-le Adunarea de femei cu zarzavaturi și fructe de la Podul Lung, iarăși nu este statornicită cu vreun act.

6-le Vânzarea de zarzavaturi și fructe i pomării în Ulița Târgului Cucului, pe locul d(mni)s(ale) Ioan Negruți, este încuviințată, pe lângă un act a Domnului Scarlat Calimah, și cu hrisovul din 20 ghenarie 1851 supt N.147.

7-le Piața din fața monastirei Sf(ântul) Spiridon, pentru vânzare de zarzavaturi și fructe, este încuviințată la 9 noiembrie 1843, precum se vede din împărtășirea Secretariatului de Stat supt No.3268.

8-le Piața de la Cabinetul Natural este iarăși (încuviințată), prin întăritura Domnului Mihail G. Sturdza, precum s-au văzut din lucrări.

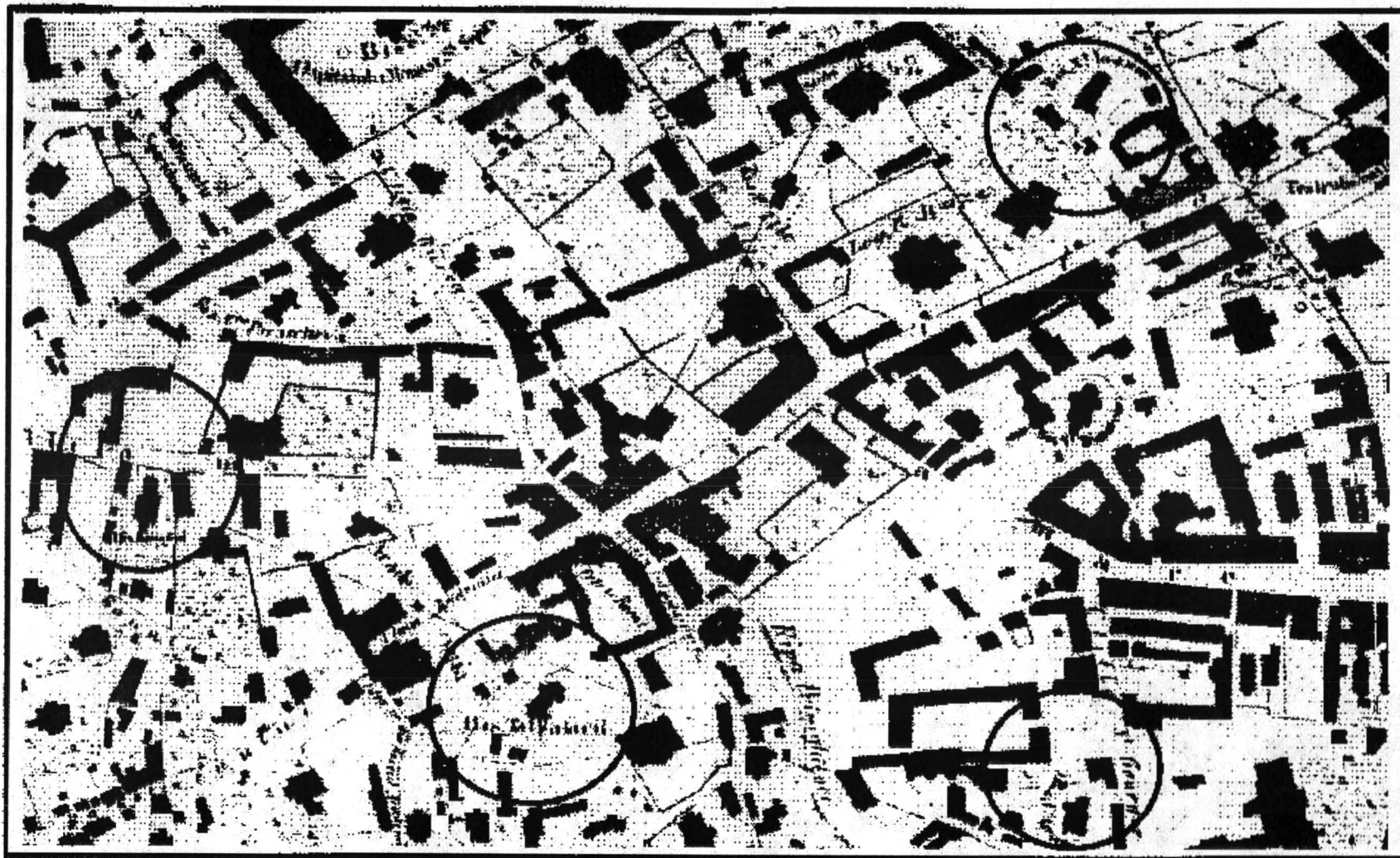
9-le Piața de lângă spitalul Sf(ântul) Spiridon a d(umisa)le vornicului Scarlat Miclescu, statornicită iarăși cu acturi.

10-le Medeanul statornicit de Departament pentru grele transporturi este a d(umisa)le K.K.⁵⁷ Elenco Sturdza, la Copou, cu hrisovul N.4036 din 1850, și

11-le Piața d(umi)sale Iancu Constantin, de pe șesul Bahluiului, cu hrisovul N. 5526 din 1850 [...].

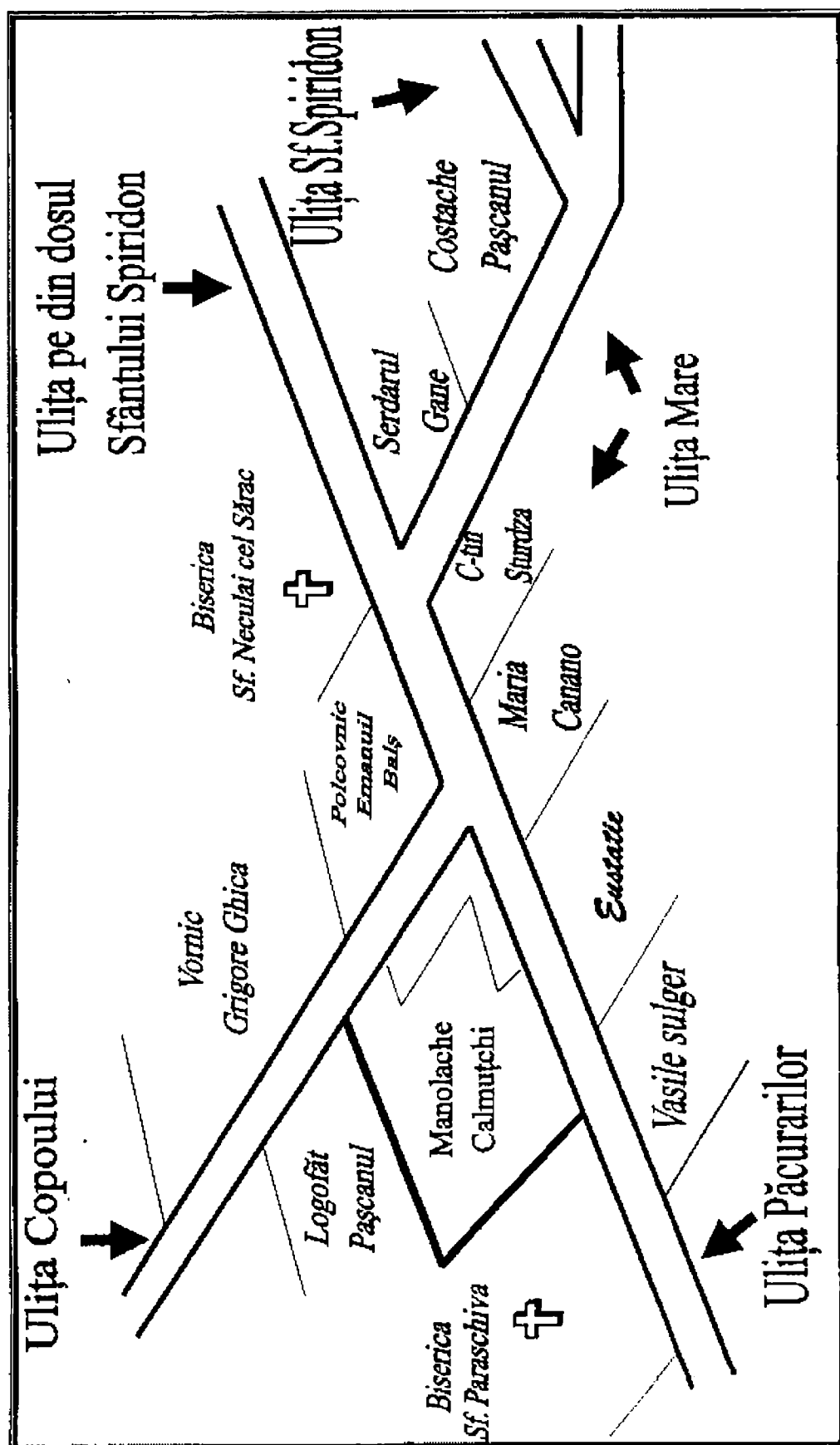
⁵⁶ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, I, Document 144, p. 221-222.

⁵⁷ K.K. abreviere de la *Kaiserliche und Königliche* (cezaro-crăiesc), denumire sub care erau recunoscuți supușii austrieci.

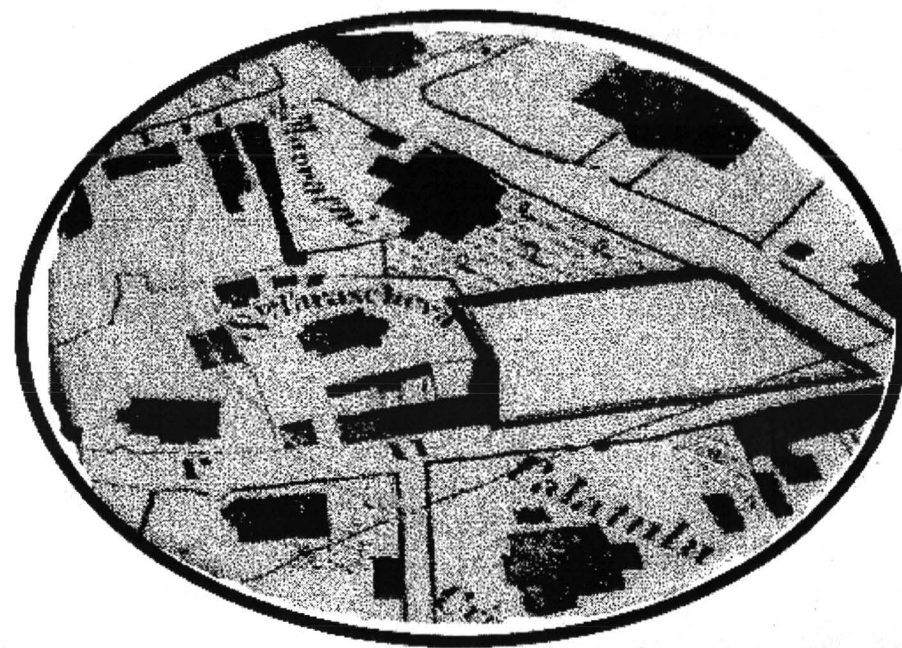
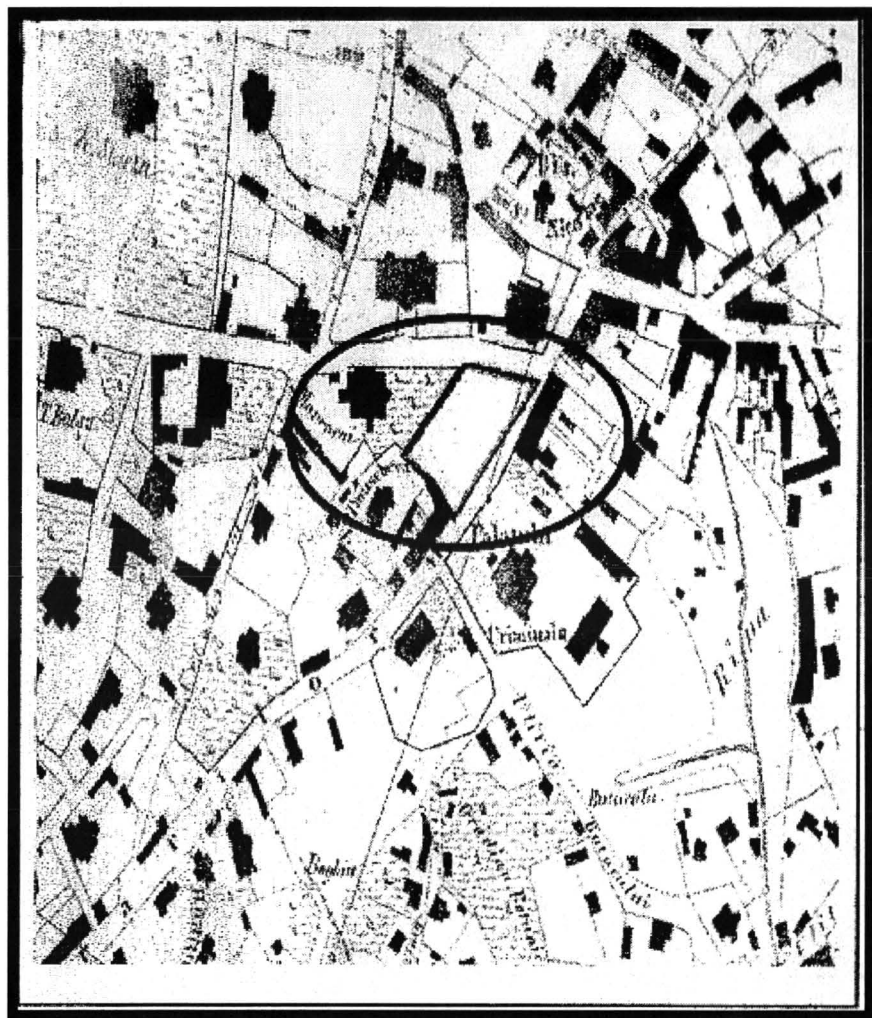

Cele patru biserici desemnate în 1841 a avea piețe civile conform prevederilor regulamentare. Am folosit harta lui Frederic Peytavin din anul 1857

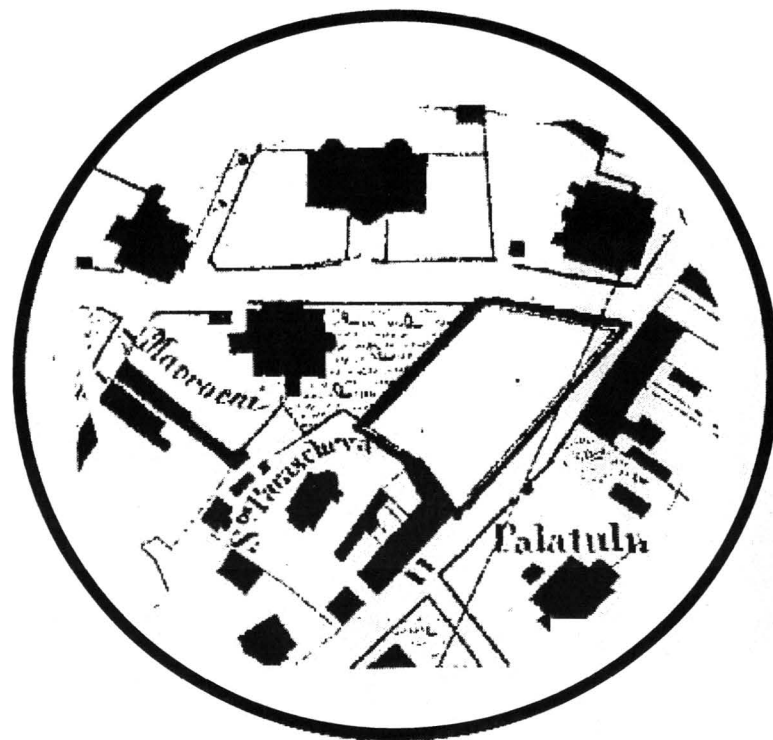
Anexa III

Schița proprietăților de la intersecția Uliței Mari cu ulițele Păcurarilor și Copoului, realizată după Registrul măsurării ulițelor orașului Iași din anul 1811
Anexa IV

**Proprietatea căminarului Constantin Cazimir marcată pe harta lui
Frederic Peytavin din anul 1857
Anexa V**

**Proprietatea căminarului Constantin Cazimir marcată pe harta lui
Frederic Peytavin din anul 1857
Anexa V (unghi ușor diferit – nota redacției)**

Projects Of Public Utility In Jassy In The First Half Of XIXth Century The Market Near Saint Paraschiva Church

Summary

The paperwork presents, after unpublished documents, an episode from the urban evolution of Jassy from the first half of XIXth century, about the short existence of a market near Saint Paraschiva church, between 1844-1848.

In the context of the materialization of an ample public utility project, through which was setting up four squares near some churches in Jassy, the authorities has been going to change a private property, near the parish church Saint Paraschiva, into a square. The economical and social situation has influenced the genesis of the square, this one getting a trade function. This case presents definitely the failure of the project through which was setting up squares in Jassy in the first half of XIXth century. The main reason of the failure was the resistance of the population to a new urbanistic model, of which utility couldn't be completely understandable. Even so the project failed, it represents a proof of the authorities' preoccupations in order to create new places of social-representations, suitable to modernization of all Romanian society.

The setting-up of the market near Saint Paraschiva church has admitted the observation of some social, economical and juridical aspects which has been associated to urbanistic challenges from the Moldovian capital in that time. These aspects has been reminded in the paperwork in order to facilitate the comprehension of the public utility project's evolution. Therefore, the proofs of urban modernization are revealed by the the increasing of the real estates' transactions and the capitalist economy's system, the efforts of the population for obtaining the respect of the private properties' rights and the reconfiguration of urban geography with the social and economical necessity of the population.

CONSECINȚELE SOCIAL-ECONOMICE ALE RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN 1806-1812 ASUPRA ȚĂRII MOLDOVEI

Necesitatea de a reconstrui imaginea deformată de miturile impuse istoriografiei de ideologia comunistă a făcut ca războiului ruso-turc din 1806-1812 să devină unul din subiectele constante ale investigațiilor științifice. Sunt abordate pe nou cauzele, motivele și conjunctura internațională în care s-au desfășurat preliminarile războiului, o atenție acordându-se implicațiilor tratatelor de la Tilsit (1807) și Erfurt (1808), negocierilor și parafării păcii de la București (1812)¹ Cu o insistență deosebită au fost reluate mult mai amănunțit investigațiile istoricilor A.D. Xenopol, I. Halipa, N. Iorga, Radu Rosetti, Const. N. Tomescu ș.a.², punându-se în valoare informația despre partea cantitativă a contribuției alimentare și financiare ale Principatelor, situația comerțului și multitudinea abuzurilor militare ruse³.

Ca o contribuție la definirea fenomenului poate fi considerat și studiul de față în care ne propunem să reflectăm asupra consecințelor social economice ale războiului, profilând un aspect puțin subliniat în istoriografie, dar de o importanță bine definită.

După cum este bine cunoscut intrarea trupelor ruse pe teritoriul Principatelor din 22 noiembrie 1806, precum și presiunile „avec fors” ale Franței asupra Porții, au consemnat declararea la 27 decembrie 1806, apoi confirmarea acestui act în 1807 la 5 ianuarie, a începutului unui nou război ruso-turc, reluându-se șirul de campanii militare îndreptate împotriva Imperiului otoman din secolul XVIII-lea. Pentru Țara Moldovei, ca și pentru Țara Românească în fond, aceasta a însemnat începutul ocupației militare ruse.

S-ar părea că formarea unui debușeu, prin creșterea cererii la produsele agricole din Țările române, va stimula producția fie pe calea intensivă, fie pe cea extensivă. Contribuțiile enorme în alimente și furaje la care au fost impuse Principatele, fiscalitatea excesivă, restricțiile comerciale, caracterul mai totdeauna urgent și de multe ori imprevizibil al slujbelor ca și abuzurile militare au determinat dezastrul lor economic.

Cererile pentru zahareaua din Moldova în vederea aprovizionării armatei ruse sunt semnalate de către delegații cabinetelor europene încă la finele lui 1805⁴, când au început să se pregătească depozite speciale în acest sens. La intrarea trupelor în Moldova, au fost sechestrate de către autoritățile ruse principalele magazine de la Galați și Iași, unde erau depozitate circa 25 000 chile de grâu destinate Constantinopolului, fiind poruncită și o colectare suplimentară. Pentru săvârșirea „madelii rânduite pentru ostașii Rosiei” la

¹ Armand Goșu, *Preliminările anexării Basarabiei de către Rusia (1806-1812)*, în „Revista istorică” Seria nouă, 1992, tom III, nr. 1-2, p. 97-121; V.I. Mischevca, V.I. Tcaci, *Rusko-tureckij mirnyj dogovor 1812 g*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1990, nr. 1, p. 36-59 etc.

² A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci*, București, 1997; I. Halipa, *O pisanie Arhiva Senatorov*, în „Trudy Bessarabskoj gubernii”, Chișinău, 1900 etc.

³ Alexei Agachi, *Contribuția impusă Moldovei și Țării Românești pentru aprovizionarea armatei ruse de ocupație în anii 1806 - 1810*, în „Destin românesc”, 1994, nr. 1, p. 66-75; Idem, *Comerțul Moldovei și Țării Românești sub ocupația militară rusă din anii 1806-1812*, în „Destin românesc”, 1994, nr. 4, p. 59-66; Idem, *Moldova și Țara Românească sub ocupația Rusiei (1806-1812)*, în „Destin românesc”, 1995, nr. 7, p. 37-45; Idem, *Situația financiară a Moldovei și Munteniei sub ocupația rusă (1806-1812)*, în „Destin românesc”, 1995, nr. 8, p. 3-15; Idem, *Abuzurile și fărâdelegile săvârșite de militarii ruși în Principatele române în anii ocupației 1806-1812*, în „Destine românești”, 1996, nr. 10, p. 58-72.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1896, p. 402 și 405.

22 noiembrie fuseseră trimiși de către Divan pe la ținuturi 25 de călărași hătmânești cu boieri și umbașir⁵. Din noiembrie 1806 până în ianuarie 1807 au fost predate 11.166 ocă de făină de la ținutul Iași, 1.322 ocă de la Cârligătura și 166.372 puduri de fân de la Hârlău⁶. Pentru pornitul zaherelii, la 7 decembrie erau trimiși zapcii în Tecuci și Bârlad⁷. În detrimentul veniturilor bugetare Vistieria cumpăraseră 23.000 chile⁸ de făină, 2.874 chile de orz⁹, 365 stoguri de fân, 1.145 lei au fost dați pentru carne, ieșind cu un deficit de 47.099 de lei rambursați din contul anului 1807¹⁰.

Odată cu creșterea numărului militarilor ruși, antrenați în operații militare, de la 33 mii de oameni¹¹ la 70 de mii, în 1807 cresc și cantitățile necesare pentru hrana lor. Moldova a livrat în acest an gratuit 40.000 cetverte de făină (8.396.000 Kg)¹² și 40.000 cetverte de orz, la care se mai adaugă și cantitățile de produse luate forțat de la populație precum și zaherea cumpărată de Vistierie. Practica rechiziționării produselor aflate pe piețele locale de la țărani fusese deseori aplicată de autoritățile ruse, remunerarea lor fiind parțială (doar 55%) din contul aceleiași Vistierii a Moldovei. Astfel, țăranilor din ținutul Orhei și Fălciu, veniți la Iași pentru a-și vinde carele cu făină, pentru produsele rechiziționate li se plătiseră câte 5 parale pe ocă¹³, atunci când prețul real era de 9 parale¹⁴. Pentru achizițiile oficiale prețul fiind și mai mic, plătindu-se 1 chilă de făină de la 10 la 16 lei, ea ajungea cel mult 3 parale. În felul acesta au fost cumpărate 16.666 chile de făină, 11.781 chile de mălai, 1.490 chile de făină de porumb, 17.288 chile de orz¹, în total plătindu-se 489.906 de lei.

Speranțele evacuării armatei ruse de pe teritoriile Țărilor române se spulberaseră odată cu refuzul împăratului Alexandru I de a ratifica armistițiul semnat la Slobozia (august 1807). Reînceperea operațiilor militare prevedea noi forțe armate, efectivul atingând cifra de 140.124 soldați și ofițeri¹⁶, generând și o nouă creștere a contribuției alimentare. Numai pentru perioada dintre 1 noiembrie 1808 până la 1 aprilie 1809 acest contingent avea nevoie de 178.838 cetverte de făină, 167.776 cetverte de crupe, 352.050 de ovăz și 5.669.721 puduri de fân, pentru tot anul fiind necesare mult mai mult proviant.

După calculele consilierului, însărcinat cu problemele de aprovizionare, Grabovski, din 14 august 1808, Moldova trebuia să predea 50.000 cetverte de făină și 50.000 cetverte de ovăz și orz, care, după părerea feldmareșalului Prozorovski, putea fi și mai mare „și pentru locuitori nu atât de împovăraător”, sugerând „de a aduna de la ei un anumit impozit pentru a cumpăra aparte pâine pentru aprovizionarea trupelor”¹⁷.

⁵ Arhivele Naționale Iași, *Vistieria Moldovei*, 4/806, f. 5v.

⁶ *Ibidem*, 1/806, f. 52v și 92r.

⁷ *Ibidem*, Documente, Pachetul 627/5, f. 1r.

⁸ Nicolaie Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 221, 1 chilă = 220 ocă (făină), 1 chilă orz = 200 ocă. În 1844 1 chilă = 306,576 Kg, deci 220 ocă = 282,023 Kg, iar 200 ocă = 255 Kg.

⁹ A.N. Iași, *Vistieria Moldovei*, 4/806, f. 8r-9v.

¹⁰ *Ibidem*, 3/806, f. 19r.

¹¹ A. Petrov, *Vojna Rossii s Turciej 1806-1812 gg*, S-Petersburg, 1885, p. 86.

¹² 1 cetvert = 209,91, după Nicolaie Stoicescu, *op. cit.*, p. 247.

¹³ A.N. Iași, *Vistieria Moldovei*, 3/806, f. 31r.

¹⁴ Arhivele Naționale din Republica Moldova, fond 1, inv. 1, d. 532, f. 7r.

¹⁵ A.N. Iași, *Vistieria Moldovei*, 3/806, f. 32r-35v.

¹⁶ A.N.R.M., fond 1, dosar 489, f. 60r.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 375, f. 1r și 1v.

Situația climaterică dificilă din iarna-primăvara lui 1808 precum și gradul scăzut de însămânțare au redus posibilitățile Moldovei de furnizare a cantității necesare de proviant. Raportul Divanului pentru acest an caracteriza starea semănăturilor drept „puține”. O astfel de situație este întâlnită în ținutul Suceava, Tutova – „mai mici de jumătate”, Soroca „mai puține decât anul trecut”, Hotărniceni – „grâul și orz puține, mălai și păpușoi frumoase”, Orhei, Putna – „foarte puțină sămânță, Greceni, Herța, Neamț, „lipsa pâinii la unii și la alții mai puțină”, în ținutul Cărligătura, Roman, Codru – „sămânță proastă din cauza secetei și cărăbușilor”, la Hârlău „sămânță aveau doar ocoalele Bahlui și Prut”, în Tecuci „grâul se scutura, popușoiul neprășit” etc¹⁸. În relatarea sa către senator din 3 august Divanul concretiza posibilitatea livrării doar a 70.000 de cetverte pâine: 30.000 cetverte de făină, 30.000 cetverte de orz și 10.000 cetverte de făină de porumb. Fapt ce, însă, fusese negat de către Kușnikov, care declara că deține informația privind 80.000 de cetverte¹⁹, mai târziu (la 9 septembrie) insistând pentru predarea a 100.000 cetverte fără plată și 50.000 cetverte de pâine cu plată. Atenționările Divanului, întrunit de urgență la Mitropolie, de un eventual reflux demografic și cererea de a permite livrarea doar a 80.000 de cerverte de pâine fără plată și 55.000 cu plată au fost acceptate parțial. Către 16 octombrie au fost predate 85.000 cetverte din roada anului 1808 și „celalt an trecut” și 60.000 cetverte²⁰. Pentru împlinirea banilor s-au încasat sumele de pe moșiile Hotinului, din economisirile Casei Răsurilor, din darea menzifului de la ruțași, ruțele Vistieriei, a negustorilor și jidovilor hrissovuliți și 30.000 lei birul, cifertul din octombrie. Se mai cere reținerea banilor pentru „porția de carne” pentru care, însă, oficialitățile ruse dăduseră cu împrumut 20 de mii cervonți ce trebuiau întorși în ianuarie 1809. Deficitul bugetar de 714.377 lei 101 bani²¹, cu care încheiase anul Vistieria Moldovei, a demonstrat incapacitatea de a rambursa banii sus numiți. Știrea despre începutul unei risipiri de sate din cauza asupririi și ridicarea impozitelor²² i-a silit pe boierii divaniți să intervină în câteva rânduri pe lângă senator pentru o amânare până în ianuarie 1810, cerând și micșorarea birului pentru locuitori până la 150.000 de lei pentru birnici și 30.000 pentru mazili și ruțași²³. Faptul nu a fost luat în seamă de autorități mai ales că orice fugă era persecutată, iar locuitorii erau întorși cu forța de detașamente speciale. Vistieria fusese obligată să restituie suma până în mai 1809, cu două luni întârziere²⁴.

Anul 1809 a fost marcat de o secetă de proporții, semănăturile fiind doar a zecea parte din anii trecuți. La 16 iulie, Divanul Moldovei roagă să se accepte: 1) contribuția egală cu o treime din cetvertele promise de Valahia (din 20.000 de cetverte); 2) scăderea impozitului de 30 de lei; 3) să se permită „datul proviantului până în noiembrie”; 4) să primească comisionarii orice fel de proviant; 5) „să nu se facă supărări”²⁵. În condițiile expuse mai sus, înlăturând orice obligație a Divanului, pentru acest an a fost impusă obligativitatea

¹⁸ T.G. Bulat, *Starea țărănimii moldovenești supt ocupația rusească (1808)*, în „Arhivele Basarabiei”, 1929, nr. 4, p. 34-35.

¹⁹ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 7, f. 738.

²⁰ A N Iași, Ms. 92, f. 12v.

²¹ A N R M , fond 1, inv. 1, d. 53, f. 2r.

²² *Ibidem*, dosar 468, f. 1r.

²³ *Ibidem*, dosar 375, f. 17r-18r.

²⁴ *Ibidem*, f. 39r.

²⁵ *Ibidem*, f. 40r.

furnizării a 51.600 de cetverte de pâine²⁶. Dacă în anii anteriori o parte din proviant trebuia să fie cumpărat datorită abuzurilor comisionarilor, e vorba de zahereaua înscrisă sub categoria „fără plată”, pentru care încă în toamna 1808 fuseseră stabilite prețurile²⁷. Acum toată contribuția, deși redusă cantitativ, trebuia să fie cumpărată de la acești comisionari pe prețul dictat de ei²⁸, căci lipsa semnăturilor nu permitea împlinirea prestației date. S-a mers pe principiul introducerii noilor impozite, pentru zahereaua anului 1809 fiind strânse de la contribuabili 425.000 de lei. Pentru asigurarea banilor ceruți se făcuse și un recensământ cu indicarea numărului populației ținuturilor și birul ce se ia de la fiecare birnic, mazil, ruptaș etc²⁹. Aceasta fusese aplicată și în anii următori 1810, 1811 și în 1812.

Calamitățile naturale, aceiași secetă care se simțise din nou în toată țara, invazia de lăcuste și, în sfârșit, bruma ce a căzut la 1 septembrie au fost cauze ale lipsei hranei în anul 1810. Analiza sumară a situației din ținuturi, efectuată în baza rapoartelor ispravnicilor, a scos la iveală șapte ținuturi mai afectate de ravagiile climaterice: Bacău, Suceava, Tecuci, Botoșani, Fălciu, Soroca și Tutova, unde deja la începutul lui octombrie apăreau primele simptome ale foametei³⁰, locuitorii fiind totuși obligați să livreze 51.600 cetverte de cereale³¹. La începutul lui noiembrie situația se înrăutățise. Divanul, având rolul de intermediar dintre locuitori și autoritățile ruse, intervine și în cazul acesta de nenumărate ori în vederea obținerii unui ajutor; răspunsul de fiecare dată fiind același: indicații de a folosi resursele proprii – „ajutorul să fie acordat de boierii care au pâine în abundență”³². Agravarea situației a demonstrat contrariul. Cerealele fiind o raritate, Krasno-miloșevici, senatorul rus din Țările române, desemnează, către sfârșitul lunii, pe căminarul Pruncul să procure proviantul necesar armatei, fapt ce a trezit indignarea guvernului de la Petersburg. Frica de o destabilizare a pieții cerealiere din sudul Imperiului, prin ridicarea prețurilor la produsele agricole, precum și cheltuielile suplimentare legate de transportarea cantității importate din Rusia a dictat luarea de poziție a ministrului Barklai de Toli, care ordona încetarea aprovizionării Moldovei din regiuni din sud-vestul Rusiei. Ca urmare a acestor restricții, armata nu primise până la 8 ianuarie 1811 cantitatea de pâine necesară. La 14 ianuarie Divanul descria deznădejdea ce cuprinse întreaga țară. Pâinea care s-a reușit să se aducă până la interdicție a fost rânduieată la ținuturile Hotin și Suceava, unde oamenii „cu coajă de copaci au început a-și înșăla viața”, următoarele convoaie fiind prevăzute pentru ținuturile Tecuci, la Bârlad și Focșani; aici se mânca „tescovina poamei”, - pentru 32.000 de suflete fiind prevăzute 90.000 cetverte. Abia în februarie 1811 Kamenski, comandantul suprem al forțelor armate rusești, a acceptat să dea, în contul recoltei viitoare, 6.000 de cetverte de făină din magazinele militare³³. La sfârșitul lunii a fost permisă cumpărarea pâinii din guberniile Herson și Podolsk³⁴.

²⁶ *Ibidem*, dosar 912, f. 20r.

²⁷ *Ibidem*, dosar 1245, f. 2r.

²⁸ A.N Iași, Documente, Pachetul 530/18, f. 1r.

²⁹ A.N.R.M, fond 1, inv. 1, d. 3639, f. 40v-68v.

³⁰ *Ibidem*, dosar 2046, f. 5r-6r.

³¹ *Ibidem*, dosar 1245, f. 11v.

³² *Ibidem*, dosar 2041, f. 25r.

³³ *Ibidem*, f. 57f.

³⁴ *Ibidem*, f. 70r.

S-a scris cândva despre practicarea, de către administrația rusă, a campaniilor de însămânțare³⁵. Materialul documentar de care dispunem ne arată contrariul: reducerea suprafețelor cultivate (Anexa I, A). Chiar și mentalitatea militarilor ruși nu admitea la acea vreme participarea la astfel de campanii. Unul din ofițerii ruși, referindu-se la ordinul comandantului suprem pentru strângerea carelor, spunea că „militarii sunt chemați pentru a apăra Patria, nu pentru a îndeplini capriciile aprovizionării”³⁶. Unicul caz când s-a insistat mai mult asupra cultivării pământului este semnalat în august 1810, nu mult înaintea căderii brumei, dar și acesta doar pentru populația băștinașă Divanului Moldovei în perioada dată scria ispravnicilor, pe la ținuturi, „să-i silească și pe cei mai lenoși de a ara, și pe cei cu puțința de a agiuta pe cei neputincioși”³⁷. Inițiativa probabil nu se soldase practic cu nimic, în 1811 pâinea fiind din nou cumpărată. Pentru cei 63.469 de cetverte, 51.600 – contribuția anuală, restul fiind datoria anului trecut³⁸, se plătise 990.064 lei³⁹.

Astfel de campanii fuseseră făcute numai pentru strângerea dării fânului, și acelea cu multe încălcări și eschivări din partea militarilor ruși. Dacă cerealele puteau fi aduse din regiunile învecinate, transportul furajului era foarte dificil. Pregătirea lui se făcea în totalitate pe contul Principatelor, în mod gratuit.

În perioada 1806-1812 Moldova a livrat:

Anii	Stoguri/stânjeni	Puduri
octombrie - decembrie		
1806	365 stoguri/1.943.625 stan ⁴⁰	2.737.500
1807		2.500.000
1808		6.506.400
1809		6.506.400
1810		6.850.000
1811		6.850.000
1812		6.850.000

Sprijinită pe moment, în ambițiile de anexare a teritoriilor la nord de Dunăre, de către Franța, și încălcând punctele armistițiului de la Slobozia (august 1807), Rusia a mărit contingentul armatei cerând de la Țările române o cantitate mult mai mare de alimente și respectiv furaj. De la 2.500.000 puduri, cât era prevăzută contribuția pentru anul 1807, se trece brusc la o cerere de 7.002.315 puduri, în condițiile secetei din principalele ținuturi furajere, ale prezenței stabile de trupe (a cărei instituție de aprovizionare făcea economii din contul asigurării cu alimente și furaj a unităților militare) și ale trecerii numeroaselor convoaie și a cirezilor de vite.

Unul din exemplele sugestive privind pagubele pricinuite de aceste cirezi de vite este cazul boilor, „magazii mișcătoare” de peste Nistru, veniți pentru hrană. Fără a face vreun serviciu armatei, cireada de boi a consumat fânul din ținuturile Hotin, Hârlău, Dorohoi și Botoșani, terminând și fânul locuitorilor acestor ținuturi. Îndreptându-se în ținuturile de munte, Suceava,

³⁵ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 628.

³⁶ A. Petrov, *op. cit.*, vol. II, p. 442.

³⁷ ANRM, fond 1, inv. 1, dosar 1907, f. 3r.

³⁸ *Ibidem*, dosar 2834, f. 2r.

³⁹ *Ibidem*, dosar 2596, f. 101r.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 24, f. 2r.

Neamț și Roman, unde, practic, lipseau cantitățile necesare de furaj, au început să ia de la locuitori porumbul, lipsindu-i de hrana lor, și obligându-i, în perioada aratului de primăvară, să organizeze tăiatul în cantități enorme al lăstarilor din păduri. Mulțimea jalbelor și grija pentru proviantul pregătit a obligat Divanul să ceară cu insistență la 28 martie 1808 întoarcerea acestor animale, pe același traseu, peste Nistru, unde furaj era mult mai mult și, deci, nu aduceau prejudicii⁴¹.

În iunie, în lipsa precipitațiilor, ținuturile Soroca, Iași, Hotin, Lăpușna, Fălciu, Greceni, Codru, Covurlui și Tecuci nu puteau să predea cantitatea necesară de fân⁴². Aceiași situație se semnală și din ținutul Putna, de unde staroștii cereau permisiunea împlinirii contribuției din regiunile furajere ale Basarabiei⁴³. Circa 30.000 de persoane pentru cosit și 200.000 de care pentru cărat au desemnat Divanul pentru campania de colectare a furajului în Țara Românească și Basarabia⁴⁴. Despre dezavantajul economic al unei astfel de măsuri ne putem da seama chiar din sustragerea de la muncile agricole a unui număr atât de mare de locuitori. Cositul, fiind necesară cantitatea enormă de fân, ocupa toate lunile iulie și august iar căratul se prelungea până-n aprilie anul următor. Fiind una din sursele de venit ale populației, fânul este cosit fără acceptul proprietarilor, orice protest fiind oprit cu forța armatei. În județul Râmnic (Țara Românească), unde cosașii moldoveni colectau furajul contribuțional, locuitorii cereau pentru daunele pricinuite măcar a zecea parte din produs; intervenția lui Kușnikov a pus în afara legii plângerile populației, iar acțiunile maiorului Dicescu au aplanat conflictul în defavoarea reclamantilor⁴⁵.

La recoltarea celor 6.506.400 puduri de fân, pregătite până în septembrie 1808 cu 300.000 de puduri au contribuit și ostașii ruși, remunerați de Divanul Moldovei, s-a plătit 37.000 lei. Deși solda era plătită în prealabil, militarii nu-și onorau obligațiile, sistând cositul fânului. O dovadă este cazul raportat de generalul Langeron despre întreruperea cosirii fânului datorită manevrelor de schimbare a pozițiilor de la Tatar-Bunar spre Tabac, anunțându-l pe Kușnikov că va restitui surplusul de bani. De multe ori, însă, sistarea cositului era urmată de refuzul categoric al unităților de a întoarce banii. Astfel, un regiment refuza să întoarcă 350 de lei, altul 1250 de lei etc⁴⁶.

În lipsa de furaj, Divanul este nevoit să cumpere, în iarna 1808-1809, de la armată cantitatea necesară, prețul lui variind de la 7 (rar) la 13 parale pe pud, atunci când pentru fânul rechiziționat de militarii ruși se plătea cel mult 5 parale⁴⁷. Numai de staroștii de Putna au fost procurate, dat fiind că fân nu se găsea pe piață, 29.139 puduri, plătindu-se 8.850 lei⁴⁸.

O cantitate la fel de mare de furaj pregătită și în 1809, în condiții mult mai grele decât în 1808. Seceta din acest an „a ars fânațul”, încât, după spusele mitropolitului „a ajuns să pună într-un stângen 10-12 fâlci, unde în alți ani ieu doi sau trei fâlci se implinea un stângen”, iar ploile din timpul cositului „au risipit o parte din fân”⁴⁹. S-au colectat, totuși, 5.420.000 de puduri care

⁴¹ *Ibidem*, dosar 77, f. 77r-v

⁴² *Ibidem*, f. 69r-70r.

⁴³ *Ibidem*, f. 104r.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 128r-129r.

⁴⁵ Vezi Alexei Agachi, *Moldova și Țara Românească...*, p. 38.

⁴⁶ A.N. Iași, Visticria Moldovei, 3/806, f. 67v-68r.

⁴⁷ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 903r.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 903, f. 55v-56r.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 1605, f. 13r.

împreună cu cele împărțite pe la stații adunau 7.420.000 de puduri. Recoltarea fânului s-a făcut în mod egal de pe fiecare moșie în ciuda protestelor stăpânilor. Ba mai mult, pentru intimidarea locuitorilor în fiecare ținut erau desemnați câțiva cazaci.

Cu orice preț trebuia să predea Moldova fânul din vara 1810. Intensificarea presiunii armatei ruse asupra turcilor în vederea obținerii celor două principate a cauzat o nouă mărire a forțelor militare. Pentru asigurarea hranei celor 71.099 de cai și 58.307 capete de boi, șeful comisiei de aprovizionare insista ca „Țara Moldovei să predea cel puțin o cantitate de fân numai mică decât cea din anul trecut, și aceasta în speranța aflării trupelor pe cealaltă parte a Dunării, unde necesitățile de fân vor fi completate de localitățile transdanubiene”⁵⁰. În prag de foamete locuitorii au contribuit cu 6.850.500 puduri, după părerea istoricului Alexei Agachi, care a studiat mai detaliat subiectul dat, chiar și mai mult, depășind cifra de 7.000.000⁵¹, cauzând o penurie furajeră și o creștere oficială a prețului pe un pud de fân la 30 parale⁵².

Cea mai împovăraătoare pentru populație a fost totuși contribuția din 1812. Deși, tratativele se încheiaseră cu semnarea păcii la 16/28 mai 1812, și, deci, se cunoștea faptul că urma să aibă loc evacuarea Principatelor, amiralul Cișagov ordona la 22 mai (7 iunie) să fie pregătită jumătate din porția de fân, iar cealaltă să fie plătită cu 10 parale fiecare pud. Până la sfârșitul lui iunie trebuia să fie împlinită toată contribuția de furaj a țării. Deci, prima parte a fost adunată din 2.115 stânjeni de fân calitativ de o vechime de doi ani și 8.960 stânjeni de fân din 1811 (după estimările lui Alexei Agachi aceasta echivala cu 4.540.750 puduri) și , respectiv, 3.080.000 puduri din anul 1812. Strângerea celeilalte părți treziseră un șir de proteste sociale. Suma de 770.000 de lei care trebuia să fie dată de Vistieria țării era extrem de mare. Din rândurile boierilor divaniți fusese organizată o delegație specială pentru negocierea cu autoritățile ruse privind micșorarea plății. Logofătul Constantin Ghica și Constantin Balș, însoțiți de Matei Crupinski obținuseră de la Cișagov o scutire doar de 180.000 și aceasta în contul datoriei armatei pentru 6.000 de boi luați în 1809 pentru completarea magaziei mobile. În realitate plecarea la București s-a soldat cu un eșec, delegații neobținând nimic. La retragerea trupelor, tot fânul fusese transportat în magazinele din stânga Prutului și în cele ce se aflau pe traseul evacuării. Banii strânși au fost folosiți în trebuințele armatei, neplătind suma datorată pentru boi.

Pe lângă faptul că darea de fân a dezorganizat piața internă, fânul fiind o raritate, comenzile mari și gratuite erau în detrimentul adevăraților posesori ai bunurilor; rechiziționările de fân în schimbul unei chitanțe devenise una din formele de spoliere a locuitorilor. Chitanțele trebuiau să fie garanția achitării echivalentului bănesc a cantității de fân luate de militari. Sunt nenumărate jalbele și cererile locuitorilor de diferite categorii sociale despre neachitarea banilor. Deși, la intrarea trupelor ruse, în primul manifest către populație se menționa asigurarea remunerării din partea armatei a celor rechiziționate⁵³, responsabilitatea pentru această procurare a proviziilor fusese lăsată pe umerii Vistieriei Moldovei. Carc, fiind supusă aprovizionării generale, în lipsa permanentă a banilor, amăna plata chitanțelor sub diferite pretexte. De exemplu,

⁵⁰ Vezi Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 41.

⁵¹ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 532, f. 8r.

⁵² Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 43-45.

⁵³ Mustafa Ali Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, București, 1984, p. 214.

rechizițiile anului 1807 nu erau plătite datorită faptului că Divanul se declara neresponsabil pentru cheltuielile din perioada guvernării lui C. Ipsilante⁵⁴. În luna iulie 1809, Divanul refuza să plătească fânul luat de la vornicul Costache Ghica din cauza lipsei banilor din Vistierie. Același răspuns fusese dat de Divan și locuitorilor din Bârlad, Huși și Iași⁵⁵. Aflând că în luna octombrie 1812 armata rusă va părăsi principatele, păgubașii cereau restituirea datoriilor, însă de fiecare dată când plângerile ajungeau la senator ele erau trimise pe adresa Divanului, pentru ca să fie plătite de Vistierie sau să le întoarcă fân rămas din anii trecuți⁵⁶, încât ar fi greu de evaluat câți bani au fost achitați și câți au rămas în pagubă.

Deseori fânul, ca și proviantul în genere, era luat fără a da această mărturie sau cu una ce indica o cantitate intenționat micșorată. În luna august 1808, pe drumul Râmnicul-Sărat-Galați, din localitățile moldovenești, două regimente ridicaseră 6.580 de puduri, chitanța fiind doar de 945. La Hotin se luaseră 5 care de fân, la Orhei – 529 puduri etc⁵⁷. La numeroase plângeri, senatorul sugera doar ridicarea vigilenței ispravnicilor, care trebuiau să urmărească luarea de chitanțe, sub amenințarea unei amenzi sau a restituirii banilor din veniturile proprii⁵⁸. Măsura nu dăduse rezultate, abuzurile de genul acesta fiind înregistrate și în 1812, când militarii ruși, refuzând să ia fân din magaziiile furajere, luau fân de la locuitori în schimbul unor chitanțe false.

Unul din factorii ce au dus la destabilizarea economiei a fost și căratul proviantului și furajului, a obiectelor armatei etc. O sursă de câștig auxiliar în timp de pace⁵⁹, cărăușia devenise în condițiile războiului o corvoadă pentru locuitorii Moldovei. Ei erau obligați să care la magazinele tot proviantul și furajul contribuțional, să asigure transportarea alimentelor din guberniile ruse de la Nistru spre principale depozite de pe Dunăre, să transporte lemne pentru spitale, muniții etc. În plus, carele locuitorilor erau folosite și la cerințele unor detașamente separate.

La transportarea fânului, în anul 1807, au fost antrenate 10.000 de care, în anii următori numărul lor ajungea la 200.000. Căratul fânului se făcea începând cu luna august și terminând cu ianuarie, uneori chiar aprilie anul următor, din cauza abuzurilor comisionarilor și inerției de care dădeau dovadă șefii magaziiilor. Astfel, datorită neînțelegerilor dintre furnizorii și recepționerii magaziiilor, staționau fără alimente și furaj special, de câteva zile 100 care trimise de către ispravnicii căminarului Gheorghe Șerban și starostele Iordache Alexandri⁶⁰, în septembrie 1808. În octombrie același an erau reținute carele de proviant la magazinele de la Frumoasa și Galați etc.⁶¹.

Aplanarea conflictului dintre Imperiul rus și Regatul suedez, prin anexarea în septembrie 1809 a Finlandei a deplasat veleitățile expansioniste ale Petersburgului spre sud-estul Europei, concentrând toate forțele spre a-și

⁵⁴ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 39, f. 4r.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 39, f. 36, 16r 17 v, 87r.

⁵⁶ Alexci Agachi, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁸ A.N. Iași, Documente, Pachetul 407/70, f. 1r.

⁵⁹ Vezi Ecaterina Negruți, *Despre migrațiile temporare în mediul urban din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” A.D. Xenopol Iași, XIV, 1977, p. 302.

⁶⁰ A.N. Iași, Documente, Pachetul 595/29, f. 1r.

⁶¹ *Ibidem*, Ms. 92, f. 4r.

atinge și în această direcție obiectivele propuse⁶². Criza alimentară prin care treceau Principatele dunărene nu a permis ridicarea contribuției mai sus de 51.600 de cetverte de pâine de la fiecare țară, cu mari dificultăți colectându-se furajul. Deci, o bună parte din pâine trebuia să fie adusă din regiunile apropiate ale Rusiei, transportul efectuându-se din contul locuitorilor Țărilor române în câteva etape. Circa 120.000 de cetverte la început au fost aduse din depozite de pe Nistru în cele din interiorul Țării Moldovei în septembrie 1809. Plata transportului, ca și în cazul chitanțelor pentru alimente și furaj, trebuia să fie achitată de Comisia de aprovizionare a armatei ruse, responsabilitatea, însă, fusese lăsată pe seama Vistieriei țării. După împlinirea prestației date calculele cheltuielilor au scos la iveală o diferență de 16.818 lei față de suma prevăzută în contract, fapt pentru care locuitorii cer o remunerare suplimentară. În lipsă de bani Divanul refuză să cerceteze cazul, plătind jălbașilor doar banii contractului⁶³.

Din magazinele Moldovei zahereaua trebuia să fie transportată în depozitele de la București, Ploiești și Buzău – mai aproape de câmpul bătăliei. Moldova trebuia să asigure transportul a 200.000 de cetverte⁶⁴ în timpul cel mai dezavantajos pentru cărăușie. Prevăzând consecințele nefaste ale unei astfel de operații, Divanul intervine pe lângă senator și comandantul suprem să fie admisă „punerea zaherelei în magazinele pe unde vor fi ajuns carele, rămânând să fie transportate în primăvară”⁶⁵ – rugăminte a Divanului la fel respinsă. Pentru strângerea numărului necesar de care a fost ordonată luarea carelor de la boieri, arendatori, negustori și mănăstiri, reținerea carelor venite cu mărfuri din Transilvania⁶⁶, ne mai vorbind de luarea carelor de la contribuabili care, în fond, trebuiau să însoțească proviantul. La 5 ianuarie este înregistrată pieirea a 30.000 de boi din convoiul aflat în drum spre București. Dispersarea și risipirea carelor pe întregul traseu trezise la fel îngrijorarea Divanului, căci pentru alimentele pierdute în timpul transportării răspunderea o purta conducerea locală. La 20 ianuarie fusese trimis cu scopul prezentării situației și luării de decizii la fața locului vornicului Crupenschi. Ajungând la Focșani, acesta semnală staționarea a 1302 de care, din care 4.000 stăteau între Bârlad și Focșani. Și la Soroca erau înregistrate 600 de care oprite în drum, la Bacău 400, la Neamț 288, la Roman 180 etc. Cărăușii ajunși la București începuseră să-și vândă vitele pe un preț de nimic. Pentru a preîntâmpina lipsa animalelor de tracțiune, senatorul se grăbi să emită ordinul de interdicere a vânzării animalelor din convoiul alimentar și cerea restituirea celor deja vândute. Din Dorohoi până la București se întindeau movile de schelete ale animalelor pierite. Conform evaluărilor efectuate de boierii moldoveni numărul lor se ridica la 100.000 de capete⁶⁷. Leșurile de animale fuseseră cauza epizootiei declanșate în primăvara lui 1810. La început afectând doar convoaiele militare ale armatei ruse⁶⁸, boala a cuprins mai apoi întreaga țară. La 22 iulie Divanul raporta micșorarea numărului animalelor în ținuturile din preajma drumurilor strategice⁶⁹, propunând măsuri de stăvilire a focarelor epidemiei. Izolarea animalelor bolnave și introducerea carantinei în regiunile de

⁶² Vezi Armand Goșu, *op. cit.*, p. 108.

⁶³ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 843, f. 68r.

⁶⁴ A. Petrov, *op. cit.*, p. 448.

⁶⁵ Vezi Alexci Agachi, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁶ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 1891, f. 1r.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 2v.

⁶⁸ *Ibidem*, dosar 843, f. 1r.

⁶⁹ *Ibidem*.

pericol maxim, precum și campania de îngropare a animalelor pierite au redus din pericolul ce amenința ramura creșterii animalelor, pierderile fiind totuși considerabile.

Aceste eforturi ale populației nu o scuteau de altele mai puțin importante, dar care erau mult mai dese și care teoretic nu intrau în obligația locuitorilor. Izvoarele din acest timp conțin informații despre abuzurile și neachitățile militarilor ruși a chiriei de care. În aprilie 1809, spre exemplu, un regiment de husari luase din ținutul Sorociei 200 de care, tot atunci alt regiment de dragoni închiriasse 110 care; ajungând la Pânzăreni ele erau trimise înapoi fără a li se plăti, luându-se alte 224 și 82 care, iarăși fără a se plăti⁷⁰. O lună mai târziu pe adresa Divanului au fost trimise 6 chitanțe care mărturisesc neachitarea sumelor pentru „progonul” carelor din ținuturile Tutova, Tecuci, Iași Vaslui și Hotin, fenomen ce s-a extins și pe celelalte luni ale anului⁷¹. În ianuarie 1810, un șir de locuitori din ținutul Hotin fuseseră supărați de rechizițiile de care a unui sublocotenent pe nume Evdokimov din regimentul Orel care însoțea șirul de care a spitalului de la Focșani, ispravnicii raportând neplata a 8 ceasuri de mers pe 81 care și luarea unor lucruri ale locuitorilor din satele aflate în calea transportului, amenințându-i și pe vornici cu bățai⁷². Un caz asemănător este semnalat în iulie în ținutul Iași, unde sublocotenentul Elisor din regimentul Oliviopol a luat 49 de care fără a plăti chiria⁷³. Calculând numărul „jalobilor” ce au venit la Divan Rosetti-Roznovanu atrăgea atenția senatorului că în luna martie la cancelarie erau 319 chitanțe care trebuiau plătite, 431 pentru luna iunie, precum și un număr foarte mare pentru celelalte luni ale anului⁷⁴. Plata lor rămase neachitată și în ianuarie 1811⁷⁵, lista completându-se cu noi constatări. Numai pe noiembrie 1811 armata rusă datora suma de 16.616 lei pentru transporturile cu carele locuitorilor, care în lipsa chitanțelor nici nu a fost plătită⁷⁶. Pagubele abia pot fi intuite, mai ales că numai trecerea convoaielor presupunea un șir de abuzuri din partea militarilor ruși, începând cu luări de fân, alimente, animale și terminând cu haine și chiar lumânări. Deși încă în iulie 1809, prin ordinul cu numărul 75, feldmareșalul Prozorovski interzicea jefuirea locuitorilor, măsurile luate nu erau eficiente, iar încercările organelor locale de a apăra populația erau declarate ilegale și pedepsite. Mihail Bobroviči, un cinovnic din gubernia Kievului, se plângea în iunie 1810 că i se ia un cal de către State Șendrea din satul Dănățeni. Cercetările efectuate de Divan au demonstrat că sus numitul reclamant, trecând cu transportul, luase din trei sate, Bobu, Săimeni și Dănățeni, trei animale. State Șendrea, fiind unul din funcționarii Ispravniciei și asaltat de jefuitorii acestor sate luase decizia să rețină calul pentru a afla numele jefuitorilor. Acționând pentru a obține măcar chitanța pentru pagubele pricinuite, dregătorul ispravnicesc primise un avertisment din partea Divanului, Krasno-Miloșevici cerând și condamnarea publică a actului săvârșit de ei⁷⁷.

Timp de șase ani Țara Moldovei și Muntenia trebuiau să plătească întreținerea spitalelor militare, porția de carne și vin, salariile militarilor ruși

⁷⁰ *Ibidem*, f. 8r.

⁷¹ *Ibidem*, f. 11r-22r.

⁷² *Ibidem*, dosar 1357, f. 1r.

⁷³ *Ibidem*, f. 93r.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 843, f. 229r.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 323r.

⁷⁶ Vezi Alexei Agchi, *Abuzurile...*, p. 58-62.

⁷⁷ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 1735, f. 2r-4r.

etc. Numai în 1807 Vistieria Moldovei cheltuia 227.339 lei pentru construirea spitalelor și lefile medicilor⁷⁸. La 1 ianuarie 1808 A. Prozorovski emitea un ordin despre ridicarea acestei sume la o contribuție de 1.136.375 ruble rusești pentru ambele Principate, sau câte 568.187 ruble de fiecare. Dacă luăm în considerație că o rublă era egală cu 2 lei și 25 parale, pentru spitalele militare trebuia să se dea o sumă de 1.491.491 lei – o sumă enormă, în condițiile în care locuitorii plăteau și alte prestații. Convingându-se de imposibilitatea practică de împlinire a sumei cerute, feldmareșalul revine la hotărârea luată reducând-o la jumătate (284.093 ruble) și impunând o contribuție de 745.760 lei. Creșterea numărului militarilor se răsfrânse și asupra cheltuielilor pentru spitale, generând, respectiv, mărirea contribuției. Ce-i drept, pentru a nu trezi proteste categorice ale populației au fost folosite metode indirecte a unei astfel de ridicări. În decursul lui 1808-1809 s-a încercat să se demonstreze dezavantajul exportului ilegal al unor mari cantități de lingouri de argint, de proveniență rusească, topite din ruble de argint. Pentru a stăvili exodul monetar rus din Țările române, feldmareșalul Prozorovski anunța la 18 iunie 1808 mărirea cursului oficial al rublei de argint până la 3 lei, a cervonțului de aur de la 8 lei 30 parale până la 10 în Moldova și de la 9 la 10 lei în Muntenia. Conform noului curs suma înjumătățită a întreținerii spitalelor se ridicase cu 106.535 lei. Protestele Divanului, ca și altă dată, fuseseră neglijate în consecință spre finele lui 1808 se acumulase o datorie de 18.981 de ruble care în lipsa banilor rusești era achitată în banii de circulație tradițională în valoare de 56.943 lei. Vistieria Moldovei suferise pierderi și la întoarcerea datoriei de 15.238 ruble împrumutate de la oficialitățile ruse pentru necesitățile armatei. Din cauza aceleiași absențe a valutei rusești Vistieria, în loc să restituie o sumă de 40.000 lei⁷⁹, fu nevoită să o cumpere după cursul nou, plătind 45.714 lei, un surplus ce echivala cu o dobândă de 14%. Rambursarea sumei în septembrie, însă, nu a însemnat achitarea deplină a datoriei; la 12 septembrie Kusnikov mai cere o sumă de 134 ruble și 27 copeici⁸⁰.

Adevăratul scop al măririi cursului fusese dezvăluit la a doua schimbare oficială a valorii rublei de argint. Un alt comandant-șef al armatei dunărene, Kamenski, anunța ridicarea la 3 lei și 24 parale a prețului rublei rusești, motivând prin necesitatea impunerii ei pe piața valutară românească, substituind banii turcești. În urma acestei măsuri, suma contribuției crescuse din nou, fiind de 1.022.737 lei în momentul când în Principate începuse foamea. Din septembrie 1810 până în ianuarie 1811, când s-a contramandat sus-menționatul ordin, a fost vărsată suma de 47.823 lei. La preluarea conducerii armatei, Kutuzov declara inoportunitatea revederii sumei de 1.022.737 lei pentru spitale din ianuarie 1811, când, în fond, se revenise la cursul anterior al rublei rusești și nu la suma contribuției pentru spitale. prin această declarație, de fapt se recunoaște metoda de mărire indirectă a contribuțiilor bănești folosită de stăpânirea rusă; faptul este argumentat și de ineficiența acestei măsuri în combaterea traficului ilegal de argint rusesc, fiind cunoscute cazuri atât până cât și după a doua schimbare valutară⁸¹. Până la sfârșitul războiului, cu toată insistențele lui Kutuzov, suma de 852.281 lei rămăscse plata stabilă a contribuției Moldovei pentru spitalele militare ruse; în

⁷⁸ A.N. Iași, Vistieria Moldovei, 3/806, f. 55r-65r.

⁷⁹ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 53, f. 1r 5r.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar 2518, f. 1r.

⁸¹ Vezi Alexei Agachi, *Situația...*, p. 3-5.

schimb ea crescuse din contul cheltuielilor suplimentare a Vistieriei, care erau mult mai frecvente. În 1810 Vistieria cheltuia suplimentar 41.286 de lei pentru spitalele din Focșani, în mai 1811 se ridicase la 100.000 de lei⁸².

Mărirea cheltuielilor fu resimțită și în plata „porției de carne” și vin. De la 120.028 lei și 81 de bani cât plătea Vistieria în 1807⁸³ se trecuse la 354.248 lei în 1811⁸⁴. În general dacă e să analizăm sămile de venituri și cheltuieli pe parcursul acestor 6 ani suma cheltuielilor a crescut de 2,5 ori (a cheltuielilor pentru necesitățile armatei) față de anul 1807. Dacă în 1807 ele erau de 1.399.758 lei; în 1811 Vistieria Moldovei plătea pentru nevoile militare 3.537.944 lei, o sumă mai mare decât venitul anului 1807. Pe lângă formele de impozitare indirectă autoritățile ruse au mers la mărirea numărului contribuabililor. La început au fost desființate detașamentele de voluntari, suspendându-se și privilegiile ce prevedea statutul acestei categorii sociale⁸⁵. În iulie 1808 în urma propunerilor senatorului a fost abrogată inviolabilitatea sudiților ruși. „Divanul sau ispravnicii – se scria în actul oficial – să aibă a trage, spre a fi răspunzători, la toate trebuințele întocma ca și pe ceilalți locuitori ce sunt chiar din Moldova”⁸⁶. În 1809 odată cu întreruperea relațiilor austro-ruse sunt suspendate și drepturile sudiților austrieci.

Pentru garantarea unor venituri stabile în decursul anilor 1808-1809 se făcuseră și câteva catagrafii ale birnicilor, jidovilor hrisoviți, ruptașilor, ruptelor vistieriei etc., ale scutelnicilor, ai boierilor și ai feților bisericești⁸⁷. Cu ajutorul acestor catagrafii se aflase numărul populației și veniturile fiecărui ținut.

Un document de la 19 mai 1809 ne vorbește că un oarecare sămeș din ținutul Bacău, Dimitrie Secară, în pofida poruncilor primite, elibera niște boieri de prestarea anumitor servicii și obligații, și chiar de contribuția de animale și care pentru armată. Pentru acest fapt Kușnikov îl avertiza pe vistiernicul Roznovanu, cerând pedepsirea vinovatului⁸⁸. În ianuarie, țara fiind impusă la darea de animale de tracțiune în număr de 4.500 de boi, fiecare contribuabil trebuia să plătească, în lipsa animalelor, câte 30 de lei. Grijă pentru numărul populației constant a dictat Divanului să ia hotărârea de a scădea impozitul pe seama atragerii la plata sumei a scutelnicilor boierești și mănăstirești⁸⁹, atrăgând și boierii și clerul.

În aprilie 1810 pentru cumpărarea zaherelii cerute prin Înaltul împărătescul ucaz au fost orânduiți preoții și diaconii de mir, mănăstirile și marii boieri⁹⁰. Clerul trebuia să plătească 76.640 lei: preoții de mir câte 2 lei de nume, iar mănăstirile după posibilități. Astfel, numai mănăstirile și schiturile au contribuit cu o sumă de 56.200 lei, cel mai mult au dat mănăstirile Galata, Pobrata, Bistrița, Frumoasa, Golia și Sf. Spiridon. Clerul de mir predând suma de 23.143 de lei⁹¹.

⁸² A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 53, f. 2v.

⁸³ *Ibidem*, dosar 3639, f. 72.

⁸⁴ M.I. Kutuzov, *Sbornik dokumentov*, tom III, Moskva, 1952, p. 66.

⁸⁵ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 1906, f. 2r.

⁸⁶ Vezi C. Istrati, *Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între 1808 și 1812*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol” – Iași, XXIV/2, 1987, p. 224-245.

⁸⁷ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, d. 792, f. 1r.

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 633, f. 8r-v.

⁸⁹ T.G. Bulat, *Contribuția hănească a Bisericii moldovene la cumpărarea zaherelii rusești în anul 1810*, în „Mitropolia Moldovci”, anul XVI, 1940, nr. 11, p. 589-594.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 591.

⁹¹ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 2834, f. 12r.

La strângerea contribuției de pâine pentru 1811 au participat mazilii, ruptașii și negustorii, cu 60.000 lei, mănăstirile cu 50.000 lei, 45.000 categoriile privilegiate din orașul Iași, iar 40.000 au dat marii boieri⁹². Spre finele războiului fusese emis, chiar și un regulament de percepere a impozitelor. „Rânduiala de la sate pentru preoți specifica: 1) la 50 de case de gospodari erau scutiți 1 preot și 1 diacon; dacă erau 2 sau 3 era scutit doar cel ce nu avea mai mult de 16 vite și 8 fălci de pământ cultivat; 2) preoții care aveau mai mult de 16 vite trebuiau să plătească 20 parale; 3) toți, însă, erau obligați să dea dijma din semănături și vin⁹³.

Conform documentului depistat de Alexei Agachi, 42.029 lei plăteau bir la 1811 birnicii de la orașe și evreii de la sate, 45.949 lei – birnicii care locuiau la sate; de la toți birnicii pentru aprovizionarea cu porția de carne se lua 351.740; 49.967 plăteau mazilii și ruptașii impozitul Vistieriei; 46.595 dughenile și cârciumile din orașe și orașele; răsura de la birnici din orașe și de la evrei care locuiesc la sate constituia 51.971 lei din venitul Vistieriei, de la „ruptele”, sârbii și negustorii hrisovuliți se luau 44.168 lei, 45.010 plăteau evreii hrisovuliți din orașe, 104.304 lei țișanii domnești, 85.483 lei locuitorii suburbiilor cetăților basarabene: Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, 4.630, locuitorii suburbiilor cetății Hotin, 14.443 costa arenda moșiiilor ținutului Hotin; 990.064 lei plăteau toate categoriile populației Moldovei pentru contribuția de pâine. Restul venitului țării se constituia din impozitele indirecte, la fel specificate: gostina de câte 4 parale pentru fiecare ovină, gostina pentru menzil, dijma de porci, vădrărit, ocnele, horilca, veniturile Basarabiei, rásurile gostinei, alte dijme etc. În condițiile unei crize agricole și ale lipsei unui comerț stabil care să aducă profit gostina se mărise în comparație cu anul 1805 de aproximativ 2,26 ori, dijma de 1,2 ori, vădrăritul de 2 ori, vama de 1,45 ori, iar prețul horilcei de 2,75 ori⁹⁴. Făcând o comparație între venitul Vistieriei din 1805 și cel din 1811, cercetătorul Alexei Agachi ajunge la concluzia că, practic, autoritățile ruse au mărit impozitele de 3 ori. Dar spre deosebire de cheltuielile pentru Poartă, armata rusă utiliza 88,8% din bugetul țării, astfel că în 1809 reprezenta 96%, iar în 1810 94,8%, suma fiind, respectiv mai mare⁹⁵. O statistică a unor astfel de cheltuieli, efectuate de oficialitățile militare ruse evalua suma la 47.788.000 lei pentru 1811, cifra generală ridicându-se la 8.326.544 lei⁹⁶.

Les Conséquences socio-économiques de la guerre russo-turque de 1806-1812 sur le Pays de la Moldavie

Résumé

L'auteur essaie d'écarter l'image, déformée par l'idéologie communiste, de la guerre russo-turque de 1806-1812.

L'article est censé être une réflexion sur les conséquences socio-économiques de la guerre, mettant en évidence un aspect peu souligné jusqu'à présent dans l'historiographie, mais d'une importance bien définie, visant la contribution économique du Pays de la Moldavie au déroulement de la guerre.

⁹² Teodor Codrescu, „Uricariul”, vol. IV, Iași, 1886, p. 109-111.

⁹³ Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 13.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 15.

⁹⁵ A.N.R.M., fond 1, inv. 1, dosar 3639, f. 72r.

⁹⁶ Vezi spre comparație A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. IX, Iași, 1893, p. 315.

MEȘTERII TIPOGRAFI DIN ȚARA MOLDOVEI PÂNĂ LA 1829

Meșteșugul tipografic a apărut în corelație cu îndeletnicirile culturale, tipografii numărându-se printre cărturarii epocii lor. Oameni instruiți, ei erau, de multe ori, înșiși traducători, iar câteodată, chiar și autorii cărților imprimate. Cunoscători ai limbilor de cultură ale vremii, meșterii tipografi aveau biblioteci proprii și făceau schimb de cărți cu învățații contemporani. În numeroase cazuri, dacă erau clerici, tipografii au urcat în ierarhia ecleziastică și au beneficiat de avantaje economice de pe urma activității desfășurate, dacă erau mireni. Datorită faptului că știința de carte constituia un apanaj al păturilor sociale avute, implicit, meșterii tipografi au provenit din rândul acestora și au avut o situație materială bună. Prin urmare, un studiu privitor la meșterii tipografi va conduce la descoperirea unei categorii de oameni culti și înstăriți, și nu a unor meșteșugari obișnuiți.

Marilor personalități ale tiparului românesc le-au fost consacrate studii monografice, dar categoria meșterilor tipografi nu a constituit subiectul unei cercetări sistematice¹. În cele ce urmează, vom schița trăsăturile caracteristice ale meșteșugului, nivelul cultural și situația economico-socială a meșterilor tipografi din Țara Moldovei. Deși tehnica și organizarea atelierelor tipografice a fost unitară în Țările Române și în spațiul medieval înconjurător, de care cel moldovean, și, în general cel românesc, nu poate fi despărțit, precizăm că vom limita cercetarea asupra Țării Moldovei în perioada cuprinsă între apariția tiparului și sfârșitul deceniului trei al secolului al XIX-lea. Menționăm, de asemenea, că cercetarea de față îi privește, în primul rând, pe conducătorii atelierelor și pe tipografii renumiți ai perioadei, și mai puțin pe lucrătorii obișnuiți. La sfârșitul materialului vom anexa lista cronologică a lucrătorilor din tipografiile Țării Moldovei înregistrați pe parcursul cercetării.

Studiul se bazează pe analiza izvoarelor narrative², a colecțiilor de documente³, a însemnărilor de pe cărți și a documentelor de arhivă. Au fost consultate lucrări de istorie economică, a cărții, a tiparului, a bisericii și a școlii și au fost sintetizate informații răspândite în numeroase studii privitoare la aspecte particulare ale acestora. Obligatoriu pentru întocmirea temei propuse a fost studiul cărților tipărite în Țara Moldovei, în prefete sau postfețe, de regulă, fiind numiți cei care au contribuit la realizarea lor. Având în vedere destinația lucrării, ne-am limitat la informațiile cuprinse în *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV (1904-1944), realizată de Ioan Bianu, Nerva Hodoș

¹ O încercare de sinteză asupra subiectului îi aparține lui N. Iorga, *Vechiul meșter de tipar*, în „Neamul românesc”, 1919, nr. 156-161. O bibliografie cuprinzătoare asupra unor personalități ecleziastice implicate în activitatea tipografică a întocmit Mircea Păcurariu, în *Dictionarul teologilor români*, București, 1996. Primul tipograf mircan proprietar de atelier din Țara Moldovei, Duca Sotiriovici, a fost studiat de C.A. Stoide, în AIIAI, 1984 și de către noi, în „Cercetări istorice” (Serie nouă), XVI, 1997. Un alt tipograf renumit, Mihail Strelbițchi, a fost analizat încă din 1905 de Émile Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strelbițchi*, Paris, informațiile sale fiind reluate de Dimitrie Dan, în *Protopopul Mihail Strelbițchi. (Schiță biografică și bibliografică)*, „Candela”, Cernăuți, 1912. Analiza vieții și activității lui Mihail Strelbițchi a fost reluată și de noi, (*Un tipograf moldovean din secolul al XVIII-lea: Mihail Strelbițchi*), în „Ion Neculce” (Serie nouă), II III, 1996-1997.

² *Cronica Ghiculeștilor*, Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965.

³ E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, Supl. 2; N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. I-II, VI, VII, vol. XIV, 3 (*Documente grecești*); Idem, *Scrisori și zapise de meșteri*, București, 1925; Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. X și XX.

și Dan Simonescu, după care se face identificarea tipăriturilor, dar, pentru a se evita supradimensionarea acesteia, am renunțat la trimiterile bibliografice.

În momentul apariției imprimeriei cu litere mobile, tipograful era un meșter care realiza singur (sau ajutat de un număr redus de ucenici) întregul proces de lucru: turnarea literelor, gravura, prepararea cernelii, tot el făcând imprimarea propriu-zisă și corectura. Fenomenul a existat și în Țara Moldovei, în secolul al XVII-lea, dar, pe măsură ce activitatea tipografică s-a dezvoltat, a apărut separarea operațiilor tehnice (zețarul culegea textul și, uneori, făcea corectura, era deci „diorthositor” sau „prubar”, drugarul mânua teascul, iar pilcarul ungea cu pelca, adică aplica cerneala pe textul cules de zețar și participa la unele operațiuni auxiliare). Deja, la mijlocul secolului al XVIII-lea, într-un document din 1747, se menționa imperativ: „Când va lucra un teasc să fie un zățar, un drugar și un pelcar, iar când vor lucra două teascuri, să fie aceștia îndoiți (adică șase)”⁴. Acestea sunt operațiunile de bază dintr-o tipografie, menținute până de curând, dar în atelierul medieval mai existau: turnătorul, pilitorul și curățitorul de slovă, pisătorul de chinovar și câțiva lucrători necalificați. Din punctul de vedere al numărului de lucrători și a organizării muncii, în secolul al XVIII-lea, tipografia făcea parte din categoria manufacturilor⁵. Tehnica tipografică și organizarea atelierelor au fost aceleași pe întreg teritoriul românesc, datorită legăturilor cultural-economice și a circulației permanente a tipografilor.

Deși meșteșugul tipografic a fost adoptat cu întârziere în Țara Moldovei în comparație cu celelalte Țări Române, desigur că unii meșteri l-au cunoscut înainte de a fi fost practicat efectiv aici. Este cunoscut cazul lui Filip Moldoveanul, care a activat în tipografia de la Sibiu, încă de la mijlocul secolului al XVI-lea. Nu știm unde a deprins Filip Moldoveanul meșteșugul tiparului, dar studiul comparativ al tipăriturilor cu caractere chirilice ale lui Macarie de la Țirgoviște și al celor imprimate de Filip Moldoveanul demonstrează că cel din urmă a turnat litere de rând noi și a săpat clișee de lemn noi pentru tipăriturile sale⁶. Deci, Filip Moldoveanul a cunoscut operațiunile tehnice principale presupuse de imprimarea unei cărți. De asemenea, datorită unității culturale ortodoxe, încă de la începutul activității tipografice, în atelierele de la Moscova, Liov și Kiev au lucrat meșteri din Țara Moldovei⁷. În plus, unii domni au patronat apariția cărților sau au sprijinit funcționarea unor ateliere tipografice din afara hotarelor țării. Amintim doar cazul lui Miron Barnovschi, care, la începutul secolului al XVII-lea, a susținut financiar tipografia Frăției Ortodoxe din Liov, și al lui Moise Moghilă, care s-a îngrijit de imprimarea unor cărți pentru Țara Moldovei. Se pare că Miron

⁴ Ioan Tanoviceanu, *Toamna tipografulor care s-au așezat să tipărească cărți acum la luna Mart 25 leat 7255 <1747>*, în „Arhiva”, anul VIII, nr. 11-12, 1897, p. 707-708; N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri*, p. 17.

⁵ Constantin Șerban, Ștefan Olteanu, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în anul mediu*, București, 1969, p. 286.

⁶ Demeny Lajos, Lidia A. Demeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 58-61.

⁷ Ioan Teodorov, primul tipograf de la Moscova (1564), care a imprimat și *Biblia* de la Ostrog (1581), a adunat manuscrise în Țara Moldovei și chiar a locuit o vreme la Suceava (T. Bodogae, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani. Considerații în legătură cu sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943, p. 124-125; Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainiene: Ioanichie Galcatovschi și literatura românească veche*, AAR, Măm. sęcț. lit., Seria III, Tom. VIII, mem. 8, 1938, p. 15). Frații tipografi Berândă din Ucraina (Pamvo, autorul unui dicționar slavo-ucrainian, autor de versuri, gravor și Ștefan), erau români originari din Bucovina (Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 15-16).

Barnovschi a încercat, chiar, cu ajutorul unui ucrainian, Andrei Skulski, să înființeze o tipografie la Iași⁸.

Meșteșugul tiparului a fost adus în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea de meșteri trimiși de mitropolitul Petru Movilă⁹, dar, alături de ei au lucrat și localnici. Ipoteza este susținută de practica vremii, orice meșteșug medieval învățându-se sub îndrumarea unui meșter¹⁰, tipăritul cărților neputând face excepție de la regulă, de schimbul permanent de tipografi între diverse centre culturale și de documente. Tocmai în calitate de fost conducător al atelierului din Lavra Pecerska, a fost adus la Iași Sofronie Pociatki și numit conducătorul tipografiei de la mănăstirea Trei Ierarhi¹¹.

Granițele politice ale vremii nu au constituit obstacole pentru legăturile economice și culturale românești și pan-ortodoxe. Circulația cărturarilor era intensă, atât în cele trei Țări Române, cât și în afara acestora. La mijlocul secolului al XVI-lea, primul tipograf român din Transilvania, Filip, care a lucrat la Sibiu, între anii 1544 și 1553, era originar din Țara Moldovei. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mitropolitul Dosoftei, pentru a tipări *Dumnezeiasca liturghie*, Iași, 1679, l-a adus la Iași pe Vasile Stavnițchi, rudă cu Simion Stavnischi, șeful tipografiei din Uniev. La sfârșitul secolului al XVII-lea, ieromonahul Mitrofan mărturisește că a fost și el nevoit să călătorească pentru a învăța meșteșugul tipografic¹², activitatea sa vastă desfășurându-se, apoi, succesiv la Iași, București și Buzău. La fel, un ucenic al său, Chiriac Moldoveanul, după ce a lucrat un timp în tipografia din București, unde este menționat în *Liturghia* din 1680 și în *Evangelhia* din 1682, a plecat la Alba-Iulia, unde a imprimat, împreună cu Ioan Zoba din Vinț, *Rînduiala diaconstvelor* în 1687 și *Molitvelnicul* în 1689. De acolo a plecat la Sibiu, unde a tipărit *Ceaslovul* din 1696. Un alt ucenic al lui Mitrofan, Gheorghe valahul, a lucrat la tipografia ortodoxă din Liov¹³. În secolul al XVIII-lea, Barbul Bucureșteanul a lucrat în atelierele de la Episcopia Rădăuților și de la Mitropoliile din Iași și din București. Tipograful ardelean Ioan Simionovici a lucrat la Iași, pentru mitropolitul Iacob Putneanul, iar *Evangelhia* de la Blaj, din anul 1765, a fost tipărită de „Sandul tipograful den Iași sin Ieremia tipograful i Petru Râmnicianul Popovici <i> cu Ioan Rîmnicianul”¹⁴. Pentru că nu avea imprimerie proprie, patriarhul Silvestru al Antiohiei a adus la Iași zețari arabi (diaconul Gheorghe din Alep și Mihail Dimitrie Bezi de lângă Tripoli) care au cules textul pentru *Cartea arbitrul adevărului*, Iași, 1746. La începutul secolului al XIX-lea, tipografii Ignatie și

⁸ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 16.

⁹ N. Iorga, *Tipografia la români*, în vol. *Scrieri despre artă*, București, 1968, p. 159; Idem, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 148; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX)*, București, 1962, p. 73; Petre P. Panaitescu, *Petru Movilă, Studii*, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szikely, București, 1996; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană. (Secolele XVII-XIX)*, București, 1985, p. 85-86.

¹⁰ S-au păstrat numeroase acte despre meșteri chemați în Țara Moldovei nu numai pentru efectuarea unor lucrări, ci și pentru a-i învăța meșteșugul lor pe cei de aici. Oferim doar un singur exemplu din timpul lui Vasile Lupu, domnul care a introdus tiparul în Țara Moldovei. Pentru a construi biserica Trei Ierarhi din Iași, acesta a cerut din Transilvania, de la Bistrița, „un meșter de țigle, numai să fie aici și să dea îndrumări la ai noștri”; (E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, Supl. 2, p. 1092; în continuare: Hurmuzachi, *Documente*).

¹¹ Vezi *supra*, nota 9.

¹² În prefața *Octoihului* tipărit la Buzău în anul 1700.

¹³ Petre P. Panaitescu, *Petru Movilă*, p. 44.

¹⁴ T.G. Bulat, „Tiparnițele” moldovenesti de carte bisericeasca de la Mitropolitul Varluam la Mitropolitul Veniamin Costiachi (1641-1803), în *MMS*, XLVII, 1971, nr. 5-6, p. 356.

Sofronie de la mănăstirea Neamț au deprins meșteșugul pe lângă Mihail Strelbițchi, iar Gherontie conducătorul tipografiei între anii 1807 și 1832, a învățat meseria la Iași. La 1832, el a plecat la Episcopia Buzăului iar de acolo, la Mitropolia Bucureștilor¹⁵.

Ipoteza cu privire la moldovenii care au lucrat sub îndrumarea lui Sofronie Pociatki este susținută și de un document din 9 februarie 1676, scris de Stratul „fost tiparnic”¹⁶, care a lucrat, probabil în tipografia de la Trei Ierarhi, între anii 1642 și 1646. Există o presupunere conform căreia, gravorul Ilie Anagoste care a lucrat și în tipografia de la Trei Ierarhi, ar fi fost român¹⁷. Este posibil, de asemenea, ca el să fi colaborat cu monahi de la mănăstirile Neamț și Secu, cunoscuți pentru bogata lor tradiție culturală¹⁸.

Creatorul școlii tipografice din Țara Moldovei a fost ieromonahul Mitrofan, primul meșter tipograf care a executat toate operațiile tehnice necesare imprimării unei cărți: a construit singur un teasc tipografic, a gravat matrițe și a fost corector¹⁹. Ca un adevărat meșter, Mitrofan a avut numeroși ucenici: la Iași, în tipografia mitropolitului Dosoftei, i-au fost ucenici Ursul, Nicolae, Andrei și Chiriac Moldoveanul, (care, ulterior, a fost și turnător de litere în tipografia de la Alba Iulia²⁰). Există o ipoteză (pe care nu o acceptăm), conform căreia, ucenicul Andrei ar fi Antim Ivireanul²¹. În orice caz, în următoarea etapă a vieții sale, în Țara Românească, Mitrofan a colaborat cu Antim Ivireanul și cu Ioanichie Bacov și i-a inițiat pe Mihail Ștefan (care a plecat să lucreze ca tipograf în Georgia) și pe viitorul episcop de Buzău, Damaschin²². La Iași, ieromonahul Mitrofan a înființat și tipografia patriarhală de la mănăstirea Cetățuia, unde a tipărit cărți în limba greacă destinate creștinilor ortodocși din Orient. Observăm că meșteșugul tipografic se transmitea din generație în generație²³. În secolul al XVIII-lea, meșteșugul tipografiei a căpătat,

¹⁵ Ioan Ivan, „Ascultări” călugărești în secolul al XIX-lea la mănăstirea Neamț, în MMS, XXXV, (1959), nr. 7-8, p. 435; (în continuare: Ioan Ivan, „Ascultări” călugărești).

¹⁶ A.N. București, A.N. MMD CXCI/93.

¹⁷ Dragoș Morărescu, *Ilie Anagoste the xylographer of Petru Movilă and Vasile Lupu*, în „România Today”, nr. 7, 1982.

¹⁸ Athanasie Popa, *Cazania lui Varlaam, 1643*, Timișoara, 1944, p. 26.

¹⁹ Elena Chiaburu, *Tehnică și organizare tipografică în Țara Moldovei*, „Cercetări istorice” (Serie nouă), 1998, p. 228 și 239. Informații referitoare la munca de corector a lui Mitrofan se găsesc la Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, vol. XIV, 3, p. 138-139, LXXXIX. Vezi și studiul lui Alexandru Andriescu, *Locul Bibliei de București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în *Monumenta linguae dacoromanorum: Biblia, 1688*, Paris: Genesis, Iași, 1995, p. 7-47.

²⁰ În *Rînduiala diaconstvelor* din 1687, este menționat ca „turnător și tipograf”.

²¹ Dragoș Morărescu, în *O nouă ipoteză cu privire la Antim Ivireanul*, în „Cîntarea României”, nr.2, 1983, p. 41-42, presupune, fără să ofere nici un argument verosimil, că acel Andrei menționat în vol. II din *Viețile Sfinților*, imprimate la Iași, între anii 1682 și 1686, trebuie identificat cu viitorul Antim Ivireanul. El ar fi fost trimisul patriarhului Dositei al Ierusalimului la Iași, între anii 1680 și 1682, cu manuscrisele unor cărți pe care ieromonahul Mitrofan le-a imprimat în tipografia greacă de la mănăstirea Cetățuia. Când Mitrofan a plecat la București, în 1686, Andrei l-ar fi însoțit, iar ulterior, devenit Antim, i-a succedat la conducerea tipografiei de acolo. Ipoteza a fost preluată și de G.H. Părmuță și Nicolae Andrei, în *Istoria cărții, presei și tiparului din Oltenia*, Craiova, 1994, p. 91, nota 1. Observăm, însă, că ucenicul Andrei este menționat ca lucrător în tipografia Mitropoliei Țării Moldovei, aflată în subordinea mitropolitului Dosoftei, și nu în cea de la Cetățuia, înființată de Mitrofan la cererea patriarhului Dositei. De asemenea, în nici una din cărțile imprimate de Mitrofan la Cetățuia nu există vreo menționare a lui Andrei, ceea ce subrezește serios ipoteza lui Dragoș Morărescu.

²² Anton I. Popescu, *Episcopul Mitrofan al Hușilor*, în MMS, XLV, (1969), p. 503-504; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, 1981, p. 174.

²³ O mențiune imperativă în acest sens îi aparține mitropolitului Antim Ivireanul, care „las<ă> cu blestem <...> să aibă datorie tipografii să învețe meșteșugul tipografiei unul după altul, ca să nu piară acest meșteșug din țară, nici să se părăscască lucrul cărților” (Antim Ivireanul, *Așezământul pentru tipografie*, în: *Opere*, București, 1972, p. 336; (în continuare: *Așezământul lui Antim*).

uneori, un caracter familial. Astfel, tipograful Ieremia Marcu din Iași a transmis meseria fiului său Sandu, un meșter apreciat în epocă și care, la rândul lui, a organizat tipografia de la Episcopia Rădăuților, împreună cu Grigore Stan Brașoveanul și a contribuit la refacerea tipografiei Mitropoliei din Iași și a celei de la Blaj. Mihail Strelbițchi a lucrat alături de fiul Policarp și de ginerele Simion Isoteschi²⁴. Dacă tipograful era cleric, deprinderea meseriei constituia una dintre „ascultările” specifice vieții monahale²⁵.

Ținând seama de cele expuse mai sus, considerăm necesară discutarea problemei referitoare la modul de învățare a meșteșugului de tipograf, deoarece, în numeroase lucrări consacrate istoriei învățământului românesc, există afirmații conform cărora, în perioada analizată, în Țările Române au existat școli în care se învăța meseria de tipograf. Din cauza necunoașterii structurilor medievale, conjugată cu lectura superficială a unor documente, cele mai multe dintre aceste afirmații pornesc de la coincidența că tipografi renumiți au fost și conducători de școli sau de la faptul că unele școli funcționau pe lângă mănăstirile în care existau și ateliere tipografice. Astfel, știind că, în Țara Românească, Meletie Macedoneanul a fost atât egumenul mănăstirii Govora, cât și conducătorul tipografiei și al școlii întemeiate acolo de către domnul Matei Basarab, Gh.T. Ionescu afirmă, în mod eronat, că la mănăstirea Govora a existat „o școală pentru învățătura copiilor și a tipografiei, pentru a pregăti astfel tipografi. E, poate, prima școală de acest fel la noi, și se înțelege că înființarea ei era în legătură cu reintroducerea tiparului <...>. Școala de care este vorba urma să asigure cu cadrele necesare lucrul tipograficesc și fără doar și poate că aici vor fi învățat meșteșugul tiparului vreunii dintre cei care au lucrat chiar cărțile ieșite din tipografia Govorei²⁶. Argumentul l-ar constitui un document din 9 august 1636, prin care patriarhul Theofan al Ierusalimului întărea un hrisov anterior al domnului Matei Basarab. Lectura atentă a actului respectiv arată, însă, doar că Matei Basarab îi oferea egumenului-tipograf Meletie 1000 de galbeni pentru a aduce dascăli și tipografi, care să tipărească și să copieze cărți și să înființeze o școală în care, cei care vin, să învețe scrierile sfinte și „din toată știința de până acum a oamenilor”²⁷, fără a spune nimic despre învățarea meseriei de tipograf. Interpretarea fantezistă dată de Gh.T. Ionescu acelui document a fost preluată fără verificare și repetată cu obstinație în destule lucrări²⁸. O afirmație nefondată se referă la o „o școală pentru învățarea meșteșugului tipografic <care> trebuie să fi fost la biserica Sf. Nicolae din Iași, mai ales în timpul mitropolitului Dosoftei²⁹. De asemenea, credem că atunci când se

²⁴ N. Iorga, *Tipografia la Români*, p. 216; Idem, *Vechiul meșter*, nr. 158. Mircea Tomescu, *Arta tiparului românesc în secolul al XVIII-lea*, în „Poligrafia”, 3(11), 1966, p. 29-32; Elena Chiaburu, *Un tipograf moldovean din secolul al XVIII-lea: Mihail Strelbițchi*, în „Ioan Neculce”, (Serie nouă), II III, 1996-1997, p. 82.

²⁵ În anul 1803, Gherontie de la mănăstirea Neamț a fost dat la „ascultare” la tipografia Mitropoliei din Iași ca să învețe meseria (Ioan Ivan, „Ascultări călugărești”).

²⁶ Gh.T. Ionescu, *Contribuții la cunoașterea așezământului cultural medieval Govora, județul Vâlcea, „Buridava”, 1972, p. 119-121.*

²⁷ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului București*, vol. IV (1633-1639), București, nr. 821, p. 379.

²⁸ Nicolae Andrei, Gheorghe Pârnuță, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. I, Craiova, 1977, p. 87 și 88; Idem, *Istoria cărții, presă și tiparului din Oltenia*, Craiova, 1994, p. 77; Costea Marinouiu, *Istoria cărții vâlcene, secolul XVII-XVIII*, Craiova, 1981, p. 130; Ștefan Pascu (red. resp.), *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, 1983, p. 146.

²⁹ Ștefan Pascu (red. resp.), *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, 1983, p. 146.

vorbește despre școala tipografică de la mănăstirea Neamț³⁰, trebuie avut în vedere, de fapt, curentul cultural din care face parte activitatea tipografică desfășurată acolo la începutul secolului al XIX-lea, și nicidecum acea instituție în care profesorii predau unor elevi noțiunile de bază ale meseriei de tipograf. Tributară lipsei de cunoaștere atât a epocii medievale, în general, cât și a subiectului abordat, este și aserțiunea conform căreia, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în unele școli din Țările Române se făceau lecții practice de cules litere³¹. Asemenea exerciții erau imposibil de făcut, deoarece litera de tipar era scumpă și se obținea destul de greu. Amintim doar că, în schimbul câtorva garnituri de litere primite de la Tipografia Frăției ortodoxe din Liov, domnului Țării Moldovei Vasile Lupu i s-a cerut să acopere biserica acesteia cu plumb³². Cunoașterea perioadei cuprinse între secolul al XVII-lea și primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, coroborată cu studiul evoluției meșteșugurilor și a istoriei învățământului, indică fără echivoc faptul că orice meșteșug, deci și cel tipografic, se însușea doar în atelier, sub îndrumarea unui meșter.

Datorită faptului că au activat pentru Biserică și Curtea domnească, tipografii au fost atât clerici cât și mireni. Deși unii cercetători mai vechi consideră că laicii încep să lucreze în tipografii abia în secolul al XVIII-lea³³, studiul cărților imprimate în Țara Moldovei și a documentelor, probează implicarea lor și în atelierele secolului al XVII-lea. Astfel, la Iași, îi cunoaștem pe Stratul tipograf, pe Stancu faurul, probabil un meșter țigan, gravor al matrițelor pentru *Liturghia* din 1680, și pe Ursul, ucenicul lui Mitrofan la imprimarea *Liturghiei* din 1680, a *Molitvenicului* din 1681, și a volumului 2 din *Viețile Sfinților*, în 1682. Așa cum sugerează numele, este posibil ca și Dimitrie Pădure, tipograf la mănăstirea Cetățuia, să fi fost tot mirean. În secolul al XVIII-lea, tipografii mireni devin doar mai numeroși în comparație cu secolul anterior. La mijlocul secolului, la Iași, apare și primul tipograf mirean din Țările Române cu atelier propriu, Duca Sotiriovi.

Deși meseria de tipograf a fost în primul rând masculină, în Țara Moldovei a existat o anume „Anna Doroficeovna Leatavova Marșalkova staro dubovsca” care a participat la imprimarea *Vieților Sfinților*, Iași, 1682, „și s-au răposatu în Țara Leșască în 7194 <1685>³⁴.

Meșteșugul tipografic s-a dezvoltat asemănător meșteșugurilor epocii, dar, spre deosebire de ceilalți meșteri, în perioada analizată, tipografii nu s-au asociat într-o breaslă. Deși s-a presupus că explicația ar consta în nivelul lor cultural ridicat³⁵, credem că asocierea a lipsit din alte motive, care decurg atât din specificul breslelor, cât și din cel al activității tipografice. Pe de o parte, breslele au fost asociații de patroni (meșteri sau negustori), producători sau distribuitori ai acelorași bunuri. Elc s-au constituit ca asociații cu caracter economic, pentru a elimina concurența neloială, dar au avut un caracter mult mai complex, îndeplinind atribuții administrative, fiscale sau sociale și având o

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Nicolae Andrei, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. I, Craiova, 1977, p. 99 și 114.

³² Petre P. Panaitescu, *Petru Movilă*, p. 70.

³³ N. Iorga, *Tipografia la români*, p. 216; idem, *Vechiul meșter*, p. 158.

³⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, 1904, p. 246; (în continuare: BRV).

³⁵ „Acei tipografi au disprețuit termenul de breaslă, neprimind în nici un chip să fie cuprinși într-una ca oricare alta. <...> Ei se considerau ca un fel de aristocrație; meșteșugul era înălțat așa de sus, încât stătea alături de cărturărie și se confunda chiar cărturăria cu arta tipografică. <...> Tipografii erau legați între sine nu ca breaslă, ci ca oameni, și nu ca oameni care întrebuințau vremea ca să facă un lucru material, ci ca suflete închinat unei misiuni” (N. Iorga, *Vechiul meșter de tipar*, nr. 150).

importantă latură religioasă. Pe de altă parte, în perioada analizată, în Țara Moldovei, meșterii tipografi au fost doar conducătorii atelierelor în care lucrau, fără a avea drept de stăpânire asupra lor. Ei nu puteau stabili ce anume să producă și nici nu au dispus de bunurile imprimate, astfel încât nu pot fi asimilați cu niște patroni. Patronajul asupra activității tipografice a aparținut Domniei și bisericii, noțiunea de patron al tipografiei suprapunându-se peste cea de producător de imprimate și se referă la Domnul și Mitropolitul țării. Aceștia determinau exercitarea meșteșugului, finanțau activitatea tipografică, stabileau modul de desfacere a tipăriturilor, dar nu se puteau asocia într-o breaslă.

Aspectul economic a fost secundar în activitatea imprimeriilor din Țara Moldovei, până spre mijlocul secolului al XVIII-lea, finalitatea producției tipografice fiind, în primul rând, culturală și politico-religioasă, iar tutela oficială excludea orice posibilitate de concurență³⁶, astfel încât nu era nevoie de măsuri de apărare. Primul tipograf cu atelier propriu din Țara Moldovei, Duca Sotiriovici, a apărut abia la mijlocul secolului al XVIII-lea. Cu toate că a acceptat comenzi particulare și s-a ocupat de desfacerea imprimatelor sale, Duca nu a putut concura monopolul autorității centrale asupra activității tipografice. La 1 ianuarie 1752, mitropolitul Iacob I. Pruteanul i-a convocat într-un sobor pe episcopii țării și pe egumenii mănăstirilor neînchinat, care au hotărât ca funcțiile eclesiastice importante să revină numai pământenilor, pentru a se înlătura, astfel, infiltrarea grecilor la conducerea Bisericii moldovene³⁷. Ținând cont de faptul că importanța atelierului tipografic se datora, în primul rând, raporturilor sale cu Biserica, trebuia, deci, ca tipografia să fie condusă de un ierarh, pământean în același timp. Hotărârea acelui sobor ar putea constitui o explicație pentru încetarea bruscă a activității tipografice a lui Sotiriovici în anul 1752, deși documentele indică prezența lui la Iași până în anul 1763³⁸. Probabil că lui Duca Sotiriovici, un grec din insula Thatos și un mirean, i-a fost luat privilegiul asupra activității tipografice, pentru a se restabili autoritatea eclesiastică și națională a Mitropoliei asupra tiparului.

³⁶ Unul din puținele cazuri de concurență neloială în domeniul tipografic s-a produs în Țara Românească, în deceniul patru al secolului al XVIII-lea. În 1740, tipograful Stoica Iacovici din București a furat din tipografia Mitropoliei două stampe cu care a tipărit niște antimise pe care a încercat să le vândă „pentru câștig”. Pentru greșeala sa, Stoica Iacovici a fost caterisit, iar pentru a evita în viitor asemenea fapte, precum și circulația în țară a unor obiecte de cult nesfințite, Mihail Racoviță a emis actele despre care s-a considerat greșit că au instituit cenzura în Țara Românească. Astfel, la 13 decembrie 1741, Domnul interzice tipărirea cărților bisericești fără știrea și aprobarea arhierului locului, cărțile imprimate până în acel moment urmând să fie mai întâi cercetate și apoi distribuite. În plus, Mitropolitul a fost însărcinat „să cerceteze cu amănuntul ca, unde va găsi vreo sculă, au slove sau verice ce au fost de mai înainte vreme la tipografia Sfintei Mitropolii, să le ia și să le ducă iar la urma lor, după cum au fost și mai-nainte” (Tit Simedrea, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în BOR, LXXXIII, (1965), nr. 9-10, p. 922-924 și 931). În anul următor, la 20 iulie 1742, s-a stabilit ca atelierul tipografic să funcționeze în incinta Mitropoliei sau a Episcopieiilor, sub supravegherea ierarhilor pentru ca „dreptul care-l aduce tipografia să fie dat Preasfinției Sale, care mai presus de toți ceilalți are a întâmpina și a îndrepta greutățile care vin asupra-i și se ivesc pentru el de fiecare dată, drept neînsușit întru nimic, de nici o persoană și supt nici un motiv, căci cel ce ar îndrăzni să smulgă Bisericii un drept strein lui este răspunzător în fața legii” (*Ibidem*, p. 930). Din analiza documentelor rezultă, de fapt, că Mihail Racoviță a urmărit doar să restabilească autoritatea Bisericii asupra tipografiei, încălcând de Stoica Iacovici și protejarea veniturilor furnizate de această activitate, fără să controleze conținutul tipăriturilor și fără să limiteze accesul la tipar. Excepția față de legislația vremii a constituit-o gestul lui Stoica Iacovici, nu măsura lui Mihail Racoviță. Cenzura domnească a fost înființată pentru o scurtă perioadă, abia de către Mihai Șuțu în 1784: Reaparitia cenzurii și instalarea ei definitivă, mai întâi pentru presă, apoi în producție și în comerțul cu cartea s-a produs în timpul ocupației ruse, în anul 1828 (Radu Rosetti, *Despre cenzură în Moldova*, I, în AAR, tom XXIX, (1907), mem. secț. ist., p. 1).

³⁷ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. 2, București, 1981, p. 356.

³⁸ Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763 (iunie decembrie)*, în „Ioan Neculce”, fascicula 5, 1925, p. 73.

Meșteșugul tipografic s-a dezvoltat simultan cu unele meșteșuguri înrudite, cum ar fi: legătura de carte, xilogravura, caligrafia. Prin urmare, în tipografii au lucrat și meșteri cu asemenea ocupații. Primul meșter tipograf din Țara Moldovei despre care știm sigur că a lucrat și în calitate de gravor, a fost Filip Moldoveanul, la mijlocul secolului al XVI-lea. În tipografia din Sibiu, a imprimat, în 1546, *Tetraevanghelul slavon* pentru care a executat și gravurile³⁹. Persoană cultă, Filip Moldoveanul, a fost, în același timp, gramatic și traducător pentru limba română la magistratului orașului Sibiu. În primul atelier tipografic înființat în Țara Moldovei, cel de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, gravorul cel mai cunoscut a fost Ilie Anagnoste, despre care Dragoș Morărescu presupune că era român de origine⁴⁰. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, un gravor renumit a fost Damaschin Gherbest. Dragoș Morărescu consideră că numele său derivă „de la măiestria cu care săpa „gherbul”; stema: Gherb-est: Damaschin, Gravorul de steme”⁴¹. A început să activeze la Iași, colaborând cu Mitrofan la *Dumnezeiasca Liturghie*, Iași, 1683. A plecat, apoi, în Țara Românească, unde a lucrat *Evanghelia* din 1682, *Apostolul* și *Evanghelia* din 1683 de la București. Mai târziu, în vremea lui Iacob Putneanul, diaconul Ioan Semionovici a gravat pentru *Penticostarul* din 1753 „unul din cele mai frumoase frontispicii cu emblema Moldovei”, lucrat în mod „absolut occidental, cu vagi reminescente ale tipografiei muntene”⁴². Un gravor rafinat a fost Mihail Strebițchi⁴³.

Un zugrav de icoane devenit tipograf cunoscut a fost Ursul, ucenicul și apoi colaboratorul lui Mitrofan, atât la Iași, în atelierul mitropolitului Dosoftei și în cel de la mănăstirea Cetățuia, cât și la București (lucrând probabil în echipa de pregătire a *Bibliei* din 1688) și la Buzău. După moartea lui Mitrofan, Ursul a lucrat și la Țirgoviste, fiind solicitat de mitropolitul Antim Ivireanul. Spre sfârșitul vieții s-a întors la Iași, ultima dintre gravurile sale fiind *Deisis*, în *Învățăture preoțești despre taine*, Iași, 1732, imprimate de către Ieremia tipograful⁴⁴. Dacă în aceste cazuri, meșteri cu diverse specializări au fost tipografi, au existat și câteva cazuri în care tipografii propriu-ziși au avut și alte preocupări, în primul rând, copierea cărților⁴⁵.

³⁹ Lidia Demy, *Xilogravurile lui Filip Moldoveanul*, în SCIA, Seria Artă Plastică, 16 (1969), nr. 2, p. 229-241.

⁴⁰ Dragoș Morărescu, *Ilie Anagnoste the xylographer of Petru Movilă and Vasile Lupu*, în „Romania Today”, nr. 7, 1982, p. 35-36. Ipoteza este respinsă, însă de Cornel Tatai-Baltă, din cauză că ilustrațiile *Cazaniei lui Varlaam*, tipărită în limba română, ar fi însoțite numai de inscripții în limba slavonă (Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj, 1995, p. 29).

⁴¹ Dragoș Morărescu, *Un xilograf moldo-vlah: Damaschin Gherbest stema*, în „Arta”, nr. 7-8, anul XXIX, 1982, p. 23-25.

⁴² N. Iorga, *Tipografia la români*, p. 215.

⁴³ N. Iorga îl considera „un spirit occidental, amator de cărți frumoase, elegant legate, de rafaelici îngerași grăsuți și dornici de a se juca până și cu insignele episcopale. Întreg secolul al XVIII-lea trăiește în gravurile acestuia menite mai degrabă lecturii distract a unei femei elegante decât a cuvioșilor călugări moldoveni... Alături de fiul său Policarp, el se amuză să ilustreze cu alegorii” cărțile (N. Iorga, *Tipografia la români*, p. 218-219).

⁴⁴ Dragoș Morărescu, *Xilografiile epocii brâncovenești: Ursul zugrav*, în „Arta”, XXX, 1983, nr. 2, p. 26; Marina Ileana Sabados, *Ursul – un zugrav moldovean de la începutul secolului al XVIII-lea*, în SCIA, seria Artă plastică, 1982, nr. 2, p. 16.

⁴⁵ Un *Apostol* a fost copiat la Iași, de „Constantin Dascălul tipograful și fiii miei Necolaie și Iordachie Vâlcat 7249 <1741> iul(ie) 8 dni” (Mircea Păcurariu, *Manuscrise de la Episcopia Romanului și Hușilor*, în MMS, XII, nr.1-2, 1966, p. 111). Miscelaneul *Istoria risipirii Ierusalimului și Istoria etiopicească a lui Iliodor* a fost copiat pentru „dum(î)s(a)le Constantin Paladie spăt(ar) mare în Țirgul Neamțului, de mine <...> Andriotaxitul, dascal ot Neamț, tipograf. Leat 1782, iun(ie) 24” (Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959, p. 5-6). Același „Andriotaxi(tul) dascăl și tipograf ot Neamț” a copiat și Miscelaneul teologic *Viața Sf. Alexe Omul și Dumnczeu și Minuni ale Maicii Domnului*, la 2 noiembrie 1784; (*Ibidem*, p. 6). În 1801, tipograful Gherasim de la mănăstirea Neamț traduce și copiază

Deși, în mod sigur, *salarizarea tipografilor de către stat* în Țara Moldovei este atestată documentar doar din cea de a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741-1743)⁴⁶, făcând o analogie cu practica din Țara Românească, credem că procedura s-a aplicat chiar de la început. În prefața *Molitvenicului* tipărit la Cîmpulung, în 1635, Matei Basarab spune că, la înființarea tipografiei, meșterilor tipografi „le-am poruncit acolo a viețui, a se îmbrăca și a se folosi de darea orașului și în alte cheltuieli de meșteșug a o întrebuința”⁴⁷. În Țara Moldovei, în secolul al XVII-lea, „dajdea târgului” a fost o dare temporară și excepțională⁴⁸, dar, în logic credem că tipografilor au fost plătiți tot din veniturile domnești, din fonduri create special în acest scop. Probabil că Nicolae Mavrocordat, în prima domnie (1711-1715), a procedat la fel. Conform *Cronici Ghiculeștilor*, în anul 1714, „clădind case la mănăstirea Sf. Sava, <el> a așezat acolo tipografia, unde în scurtă vreme s-a început tipărirea cărților. De asemenea, a adus și dascăli pentru limbile greaca veche și nouă, pentru slavonă și română și a orânduit cu plata cuvenită lor s-o primească în fiecare an din veniturile domnești <...>. Și le-a dat pe amândouă, atât școala cât și tipografia, în seama preafericitului patriarh ca să aibă grijă de chiverniseala lor”⁴⁹. Deși cronica nu menționează explicit dacă și tipografilor urmau să fie plătiți împreună cu dascălii din veniturile domnești, desigur că așa s-a procedat. Atelierul de la mănăstirea Sf. Sava a fost patriarhal, dar patriarhii orientali veneau în Țările Române în primul rând pentru a primi ajutoare materiale și financiare. Prin urmare, este exclus ca patriarhul Hrisant Notara al Ierusalimului, care a coordonat activitatea tipografiei în acea perioadă să-i fi plătit pe Ieremia Marcovici și pe chir Constantin. Oricum, în mod sigur, la mijlocul secolului al XVIII-lea, tipograful a devenit un slujbaș plătit pentru munca îndeplinită, asemenea tuturor slujbașilor, eventualele comenzi primite din partea statului urmând să fie plătite separat.

La fel ca toți meșteșugarii medievali, și tipografilor erau plătiți în bani și natură, bucurându-se totodată și de anumite privilegii fiscale. Plata în bani s-a făcut inițial în funcție de numărul de coli tipărite⁵⁰, dar, pe măsură ce activitatea tipografică s-a dezvoltat, ea s-a diferențiat⁵¹, ajungându-se ca, ulterior, să se facă un raport cu complexitatea operațiilor⁵². La începutul

un *Miscelaneu religios* (Olimpia Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, 1998, p. 88). *Învățăturile Sf. Eftim Sirul* (mănăstirea Neamț, 1818-1819) „s-au scris în sfîntul schit ot Vrancea în anul de la H(ristos) 1780, prin osteneala lui Ion tip(ograful), iară acum ieromanah Ilariia, care am scris” (Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, p. 109-110).

⁴⁶ A.N. Iași, Documente, Pachet 360/2, f. 107, copie din 1816 de Theodor Gașpar diac de Divan în *Condica Mitropoliei Moldovei*.

⁴⁷ BRV, vol. IV, p. 185.

⁴⁸ N. Grigoraș, *Dărilor personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dărilor în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)*, Extras din „Cercetări istorice” (Serie nouă), XI, 1980, p. 305; (În continuare: N. Grigoraș, *Dărilor personale*).

⁴⁹ *Cronica Ghiculeștilor*, Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1944, p. 158.

⁵⁰ *Așezămîntul lui Antim*, p. 335-336.

⁵¹ *Tocmala tipografilor* din București, în anul 1747 prevede: „Cite coale va avea o carte care să va da în tipar, de va fi fîr de chinavar să li se dee tipografilor pentru simbria lor cite un zlot de coală, iar de va fi un chinavar să li se dea cite un leu” (I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 707-708; N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri*, p. 17).

⁵² În anul 1749, în atelierul mănăstirii Colțea din București, pentru același număr de zile lucrate, doi meșteri tipografi și un corector au primit împreună „18 t(a)l(eri) bani 90” pentru fiecare coală imprimată, zețarul a primit 3 taleri, drugarul a primit 2 taleri, pilcarul a primit „un pol t(a)l(eri)” (un taler și jumătate), vîrsătorul literelor a primit 1 taler (Simedrea, *op. cit.*, p. 936-937). Muncitorii necalificați erau plătiți cu luna pentru operațiile simple (*Ibidem*, p. 938-939; N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri*, p. 22).

secolului al XIX-lea, activitatea tipografică devine stabilă astfel încât, în tipografia de la Chișinău lucrătorii erau plătiți anual⁵³. Cei mai bine plătiți erau meșterii, zețarii și turnătorul de litere. Plata în natură cuprindea alimente și materiale necesare lucrului: lumânări, clei, sfoară, lemne de încălzit⁵⁴. Un aspect important al modalităților de plată a fost acela că, alături de bani și alimente, tipograful avea dreptul să primească un număr de cărți⁵⁵.

În perioada analizată, mănăstirile au avut scutiri fiscale pentru un număr de meseriași, în schimbul serviciilor acestora. În timpul lui Vasile Lupu, mănăstirea Trei Ierarhi avea scutelnici, între care lucrătorii la feredeu⁵⁶, astfel încât, deși deocamdată nu avem informații documentare, putem presupune că și atelierul tipografic al mănăstirii avea scutelnici. Prima mențiune cunoscută în acest sens este din anul 1715 și se referă la tipografia de la mănăstirea Sf. Sava⁵⁷. Tipografului Duca Sotiriovici, adus la Iași în preajma anului 1740 de către Constantin Mavrocordat, i s-au oferit unele privilegii fiscale⁵⁸. La fel, la începutul secolului al XIX-lea, în anul 1804, mitropolitul Veniamin Costachi a adus la Iași 22 de oameni străini de peste hotar pentru a lucra la tipografie, care au avut facilități fiscale⁵⁹.

Tipograful au fost prețuiți de societatea în care trăiau. Mulți tipografi clerici au urcat în ierarhia ecleziastică. Ieromonahul Mitrofan a fost, mai întâi, starețul mănăstirii Bisericieni, apoi episcop de Huși și de Buzău, în Țara Românească. Ucenicul său, Damaschin, a devenit episcop de Buzău, iar Teodor Ianovici (*Evanghelia*, Iași, 1741), a fost înaintat protopop de mitropolitul Nichifor tocmai pentru activitatea sa tipografică⁶⁰. Cosma Valahul ieromonah, după ce a lucrat în tipografiile din Iași s-a întors în Țara Românească, unde a fost egumen la mănăstirea Dealu, episcop de Buzău și apoi Mitropolit⁶¹. Tipograful Grigore de la Neamț, la începutul secolului al XIX-lea a devenit mitropolitul Grigorie al IV-lea al Țării Românești⁶².

⁵³ Const. N. Tomescu, *Tipografia duhovnicească exarhală din Basarabia*, în „Arhivele Basarabiei”, anul III, (1931), nr. 4, p. 264; (În continuare: Const. N. Tomescu, *Tipografia duhovnicească*).

⁵⁴ Simedrea, *op. cit.*, p. 921; I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 17-18.

⁵⁵ Așezământul lui Antim, p. 335-336; I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 707-708; N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri*, p. 18; Const. N. Tomescu, *Tipografia duhovnicească*, p. 264.

⁵⁶ Nicolae Grigoraș, *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Extras din „Revista de istorie”, tom. 27, nr. 1, 1974, p. 63.

⁵⁷ Nicolae Mavrocordat poruncește „la boieri și la toți slujbașii care veți umbla ori cu ce felu de slujbă a Domniei mele aicea în tirgul leșilor <...> pentru Toader stolerul: iată că Domnia mea m-am milostivit și l-am iertat să fie în pace și în scuteală de ruptă, de bir și de alte de toate orînduilele cîte vor fi pe alții în țara Domniei mele, nime întru nimica să nu-l învăluiască, ce despre toți să aibă pace. Numai el va sluji ce va fi treabă lucrului la tipografie. Măcar de ar și da la vreun greu al țării alți stoleri, iar acesta tot nu va da. Că cine i-ar face val preste cartea Domniei mele, va fi la mare certare”; (Iorga-Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, supl. 2, p. 1072).

⁵⁸ „Să fie scutit el cu toată casa lui <...>; așijdere să scutească 110 stupi de desetină și 250 oi de goștină <...> și opt oameni scutiți de tot birul ce ar fi pe alții, ca să-i fie numai pentru lucrul tipografiei. Așijdere și pentru cit plumb, stiglos și hirtie va aduce pentru treaba tipografiei nici un ban vamă să nu dea” (A.N. Iași, *Documente*, Pachet 360/2, f. 107, copie din 1816 de Theodor Gașpar diac de Divan, în *Condica Mitropoliei Moldovei*).

⁵⁹ Acei lucrători urmau „să fie iertați și scutiți de tot birul visteriei și de alte dări și havalele ce vor fi pe alți locuitori. Ei, niciodată, cit vor fi la slujba tipografiei, să nu fie supărați întru nimic, ca să-și caute cu toată odihna numai de lucrul acesta” (Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 44-45).

⁶⁰ Ilie Minea, *O carte și două tipografii ieșene uitate*, în „Însemnări ieșene”, anul V, vol. XIII, nr. 3, 1940, p. 484-485.

⁶¹ Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986, p. 122.

⁶² Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Chișinău, 1927.

Provenind din rândurile categoriilor sociale înstărite, dar și mulțumită activității tipografice, meșterii tipografi mireni au avut uneori averi mari. Stratul „fost tiparnic” în atelierul de la Trei Ierarhi a cumpărat în 1676, o livadă contra „un bou de giug bun”⁶³, iar în 1678 o ocină „dreptu 28 lei”⁶⁴, ambele în satul Glodeni, ținutul Neamțului. La 15 februarie 1679, „Vasilie sãn Gãndea ot Glodeani și cu verii mei Istratie și Drăguna, feciorii mătușă-mea Nastasii”, vând partea lor „din moșe noastră Uliiana, pentru căci au cumpărat și Stratul întâi dintr-acest moș, partea Stratinii”⁶⁵. Dispunând de bani, Stratul i-a plătit lui Vasile Curea din Borăști „niști dăjdi curtinești” de „11 ughi i pol”. Vasile Curea nu a înapoiat banii, Stratul a făcut apel la judecata lui Duca vodă și datoria a fost preluată de „Pănteleiu ziat Crăciun Curia”, care s-a angajat „să întorcu nește bani Stratului de Glodeani de pe o parte de ocină ci-au dat Stratul bani pentru socru-mieu Vasile Cură, optu galbeni și șa<să>sprădzăci potronici, bani buni, la dajde curteniască”, punându-și moșia zălog. Se fixează termenul pentru restituire „și apoi au așteptat și patru dzile, și banii tot n-au dat”⁶⁶. Prin urmare, în epocă, fostul tipograf făcea parte din rândul celor cu oarecare posibilități financiare.

La 28 iulie 1721, Irimia tipograful cumpără în Iași, o casă și două locuri alăturate, cu 40 de lei, de la Ivan fost mare căpitan⁶⁷. Deși tipograful Duca Sotiriovici avea, deja, o avere bună atunci când a sosit în Iași⁶⁸, în timp, aceasta a sporit: în 1754, a cumpărat o vie la Copou⁶⁹, în 1755, a primit ca dar de nuntă niște țigani de la marele logofăt Iordache Cantacuzino⁷⁰, în Catastiful Iașilor apare cu casă în mahalaua Feredeilor⁷¹, iar în Sama visteriei Moldovei pe anul 1763 (iulie-decembrie) este menționat cu doi scutelnici⁷². Duca tipograful s-a ocupat și el cu împrumuturile bănești, în 1754, în urma unui împrumut nerestituit, devenind stăpânul unei moșii în Codrul Iașilor, pe apa Vasluiului⁷³. Din asemenea motive, Nicolae Iorga l-a considerat un „negustor de tipar”, „lipsit de orice simț artistic”⁷⁴, care a încălcat tradițiile artei grafice moldovenești. Cu toate acestea, astăzi știm că Duca Sotiriovici a fost o persoană cu o cultură prețuită în epocă⁷⁵, fiind numit

⁶³ A.N. București, A.N. MMDCXCI / 93.

⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 90.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁶⁶ *Ibidem* p. 90.

⁶⁷ A.N. București, A.N. MDCXIX / 4.

⁶⁸ Știm că a adus cu sine tipografia proprie, „cu cheltuiala lui făcută” (A.N. Iași, *Documente*, Pachet 360/2, f. 107, copie din 1816 de Theodor Gașpar diac de Divan în Condica Mitropoliei Moldovei), dar cheltuielile necesare construirii unei instalații tipografice erau mari și nu puteau fi suportate decât de persoane înstărite.

⁶⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I-II, p. 74.

⁷⁰ A.N. Iași, *Documente*, Pachet 360/4, f. 112.

⁷¹ I. Caproșu, M.R. Ungureanu, *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, Iași, 1997, p. 63.

⁷² Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763 (iulie-decembrie)*, în „Ion Neculce”, fasc. 5, (1925), p. 73.

⁷³ A.N. Iași, *Documente*, Pachet 360/3, F. 108; Th. Codrescu, *Uricariul*, XX, p. 282.

⁷⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII: *Reformatorii*, p. 144; (în continuare: *Reformatorii*); Idem, *Tipografia la români*, p. 214.

⁷⁵ La 15 iunie 1755, Iordache Cantacuzino fost mare logofăt scria: „adeverim <...> că, avîndu trebuință de citeva istorii de învățături și alte ce ne-au trebuit a le scoate di pre cărțile grecești pre limba moldovinească, am pohtit pre dumnealui Duca Sotiriovici tipograf, de le-au scris și le-au tălmăcit; și la alte scrisori ce ne-au trebuit, grecești, tot dumnealui ne-au scris” (A.N. Iași, *Documente*, Pachet 360/4, f. 112). Cozma Valahul, colaboratorul lui Duca Sotiriovici, îi apreciază erudiția în prefața *Vactiriei, adică Cîrja arhieruasca*, una din marile lucrări juridice ale vremii: „Înțeleptul și învățatul în această trei limbi: elinște, latinește și moldovenește, dascălul grec de la Thasos, Duca Sotiriovici <...> cu carele dimpreună, de zi și de noapte ostenind, am procitit, luînd scama lexurilor din cuvînt în cuvînt, pînă la sfîrșitul cărții; și pre rare locuri, unde s-ar fi întîmplat a se nimeri cite un lex rimlex sau elinesc, pre scurta limbă

în documentele interne, în mod alternativ, tipograf și dascăl⁷⁶. Duca însuși se considera „meșter și învățat”⁷⁷. Deși a avut însemnate avantaje de pe urma activității tipografice, Mihail Strelbițchi avea o oarecare avere încă înainte de a fi tipograf. Astfel, prin documentul din 20 mai 1757, el cumpăra un loc de casă cu ogradă de la Ioniță stolnicul cu 40 lei⁷⁸. Preot fiind, Mihail Strelbițchi a început să activeze mai întâi ca gravor și legător de cărți, pentru a ajunge în cele din urmă un tipograf renumit, urcând totodată în ierarhia ecleziastică pe treptele de protopop și apoi de exarh în Mitropolia Moldovei. Există opinii conform cărora Strelbițchi ar fi fost chiar locțiitorul mitropolitului Gavriil în timpul războiului ruso-austro-turc. Ceea ce știm sigur este doar că, în 1788, după moartea mitropolitului Leon Gheucă, rușii au numit ca „țitiitoriu de locul eparhiei Moldovlahiei” pe Ambrosie din Ecaterinoslav, care nu cunoștea limba și obiceiurile țării, astfel încât Strelbițchi a fost desemnat drept „informator și călăuz” al său. Din acel motiv, el s-a autointitulat „protopop al Moldovei, Țerii Românești și Basarabiei”⁷⁹. În plus, în anul 1792, împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei i-a dat pământ la Dubăsari și pensie pentru serviciile făcute⁸⁰. În timp, averea tipografului a sporit, incluzând și țigani, conform zapisului mitropolitului Iacov Stamati din 16 august 1798, prin care acesta se obliga să-i dea lui Mihail Strelbițchi o țigancă în schimbul alteia pe care a luat-o din „clironomia lui Mateiu, nepotul de fecior Protoierului Mihail, pe care au căsătorit-o după un țigan al Mitropoliei”⁸¹. Deci, la 1798 protoiereul era o persoană relativ în vârstă, cu familie și cu o oarecare stare materială. Fiind știutori de carte, atunci când erau implicați în tranzacții comerciale, tipografii își scriau singuri actele⁸².

Conducătorii atelierelor tipografice erau persoane instruite, unii dintre ei fiind chiar erudiți și se aflau în relații culturale permanente cu învățații contemporani. Sofronie Pociatki a învățat la școala Frăției Ortodoxe din Kiev, a fost profesor de retorică la Colegiul înființat de Petru Movilă, iar în Țara Moldovei a fost și egumenul mănăstirii și directorul Colegiului de la Trei Ierarhi⁸³. Tipograful Mitrofan era un mare cărturar⁸⁴, cunoscător al celor trei mari limbi de cultură ale timpului: slavona, greaca și latina. După moda

moldovenească l-am împregiurat mai cu multe cuvinte, după cum și dumisale cu dreptul i s-au socotit și din multe lexicoane dimpreună l-am îndreptat” (C. Turcu, *Cărți, tipografi și tipografii din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în vol. *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București, 1957, p. 160-161).

⁷⁶ A.N. Iași, Documente, Pachet 360/4, f. 109-111.

⁷⁷ BRV, II, p. 77-78.

⁷⁸ Dan, *op. cit.*, p. 15-16; Codrescu, *Uricariul*, tom X, p. 60.

⁷⁹ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, 1928, p. 183 și 186.

⁸⁰ „Protopopului moldovenesc Mihail Strilbițchi, pentru meritul serviciului lui făcut nouă în cursul trecutului război cu turcii, <...> să i se deie pământ în Dubăsari pentru domicilierea lui și să i se deie voie a face acolo o tipografie pentru tipărirea cărților, dându-i-se pensie anual câte 300 ruble din casieria Ecaterinoslavului” (I. Frățiman, *Studiu contributiv la istoricul mitropoliei Proilavia*, Chișinău, 1923, p. 45 și 342; Al. Ciurea, *Iacob Stamati*, Iași, 1946, p. 130).

⁸¹ *Creșterea colecțiilor Academiei*, no. XXXI-XLIII, 1920-1932, București, 1936, p. 157.

⁸² Vezi zăpisele de cumpărătură ale Strutului din Glodeni, din 8 februarie 1676 (A.N. București, A.N. MMDCXCI/9, despre care N. Iorga observă că a fost scris „foarte elegant”, în *Studii și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 80 și 23 martie 1679 (A.N. București, A.N. XLVII/184, m. 514). De la Mitrofan s-au păstrat două acte de cancelarie autografe, din 4 și 25 mai 1686, pe când era episcop de Huși (Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei Bihlii românești: Mitrofan, episcopul de Huși*, în MMS, LV, 1978, nr. 3-6, p. 322-323; Anton I. Popescu, *op. cit.*, p. 497).

⁸³ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, p. 148; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 73; Petru Movilă, p. 54-55.

⁸⁴ În manuscrisul *Albina*, din 1689, Mitrofan este numit de Nicola Gramaticul, „tipograful și sloveanul desăvârșit” (Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, p. 303, nr. 1357).

vremii, Mitrofan a fost și autor de versuri ocazionale, fie de închinare la stema țării și la domn (*Evhologhion*, Buzău, 1701), fie de elogiare a mitropolitului (*Învățătura preoților*, Buzău, 1702). Lui i se datorează prima ediție critică din istoria tipografiei românești, *Dialog contra ereziilor* de Simeon al Tesalonicului. Volumul se distinge și prin eleganță tipografică, prin sobrietate și o bună adecvare a tiparului la text, cu numerotarea marginală a rândurilor din 5 în 5, aparat critic de subsol și, în final, sub formă de indice⁸⁵. Pentru a avea un instrument de traducere, Mitrofan îl îndeamnă pe logofătul de cancelarie al lui Constantin Brîncoveanu, Teodor Corbea, să alcătuiască un dicționar latin-român, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Cuprinzând circa 34.000 de cuvinte, dicționarul lui Teodor Corbea este prima lucrare amplă de lexicografie alcătuită în Țările Române⁸⁶. De la Mitrofan se cunosc două traduceri efectuate din limba greacă: manuscrisul intitulat *Albina* și o colecție de *Sentințe religios-filosofice*⁸⁷. Conștient de importanța cărții în societate, în prefața *Psaltirii* tipărite la Buzău, în anul 1701, Mitrofan mărturisește că a realizat lucrarea deoarece lipsea din biserici, dar „și pe la școale pentru învățatura copiilor”⁸⁸. Mitrofan s-a aflat în relații permanente cu învățații epocii sale: mitropolitul Dosoftei al Țării Moldovei, mitropolitul Teodosie al Țării Românești, patriarhul Dositei al Ierusalimului, Antim Ivireanu, Nicolae Milescu spătarul, Șerban Cantacuzino, frații Șerban și Radu Greceanu ș.a. *Biblia de la București*, din 1688, imprimată și corectată de Mitrofan, este rezultatul unei asemenea colaborări culturale, sinteză a eforturilor intelectuale depuse de cărturari din cele trei Țări Române, timp de mulți ani. Prin cărțile imprimate în limba română, atât în Țara Moldovei (*Dumnezeiasca liturghie*, *Viețile sfinților*, *Molitvenicul de-nțeleș*), cât și în Țara Românească (*Pravoslavnica mărturisire* și *Mineiele* de la Buzău), Mitrofan a avut o contribuție importantă la introducerea limbii române în cult. De asemenea, prin cărțile de polemică religioasă în limba greacă, el a sprijinit ortodoxia, cu precădere cea sud-est europeană și orientală. Duca Sotiriovici cunoștea latina și greaca, făcea versuri⁸⁹, schimb de cărți cu străinătatea⁹⁰ și avea bibliotecă proprie⁹¹. Tipograful considera imprimarea cărților o datorie patriotică⁹².

⁸⁵ Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească* 3, Buzău, 1986, p. 96.

⁸⁶ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 216. De la episcopul Mitrofan, lexiconul va ajunge în posesia succesorului său, Damaschin, apoi în cea a fiului domnului Ștefan Cantacuzino, marele comis Radu, emigrat la Viena. Cumpărat de Inocențiu Micu-Klein, în 1847 manuscrisul se afla în proprietatea lui Timotei Cipariu (*Ibidem*).

⁸⁷ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, p. 303, nr. 1357; Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986, p. 293.

⁸⁸ BRV, I, p. 433.

⁸⁹ A scris versuri de închinare în câteva cărți imprimate de el: *Psaltirea* din 1743, *Triodul* din 1744, *Ceaslovul* din 1750 și *Slujba Sf. Timotei*, 1752, și versurile omagiale de la nunta fiicei domnului Constantin Mavrocordat cu Ioniță Racoviță, la 20 august 1749 (Ioan Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, p. 645-646).

⁹⁰ *Psaltirea* din 1748 s-a aflat în posesia papei Benedict al XIV-lea (1740-1758), ajungând în Italia imediat după apariție (BRV, IV, p. 69).

⁹¹ Un exemplar din *Historiae romana libri*, vol. I, de Titus Livius Patavinus, tipărit la Veneția, în 1739, conține însemnarea: „din cărțile lui Duca Sotiriovici tipograful” (N. Georgescu Tistu, *Bibliografia literară română*, București, 1932, pl. VII). După cum observăm, cartea a fost procurată imediat după apariție.

⁹² În prefața *Psaltirii* tipărite în 1743, el spune: „are datorie fieștecarele, veri cu ce mijloc ar pute să facă folos patriei lui <...>. Drept aceia dar, și eu <...>, măcar că nu-mi este patria Țara Moldovei, dar pentru că am ciștigat întru acest pământ <strein fiind> și cinstesc și priință, cunosc că am aceeași datorie ce au și lăcuitorii cei adevărați. Deci, pentru ca să dau cătră dînsa un sămăn de mulțămită, și neavînd cu altu ce, am pus nevoiță de am tipărit această *Psaltire* <... și> nu voi lipsi <nici> de acmu înainte după puțină-mi pe ai mici den Hristos frați, tipărind cărți folositoare și de sufletc mintuitoare” (BRV, II, p. 78-79).

Mihail Strelbițchi a imprimat cărți al căror autor a fost chiar de el: primul *Calendar* din Țările Române, în anul 1789. Probabil că, pentru aceasta din urmă, a existat un tiraj mai mare și o parte din exemplare au fost difuzate separat, iar o parte au fost anexate volumului lui Toader Școleriul, *Lectione* „adică arătare de gramatica rusească și moldovenească”, dar cu titlul *Adunarea cuvintelor*⁹³. Receptiv la noutăți și bine informat, Mihail Strelbițchi a editat și primul ziar din Țările Române, „*Courier de Moldovie*”, în 1790, pentru a informa societatea moldoveană despre evoluția celor două mari evenimente europene ale momentului: războiul ruso-austro-turc și revoluția franceză, dar și despre evenimentele mondene locale⁹⁴.

Tipografii Mihail Strelbițchi și Gherontie de la mănăstirea Neamț au fost donatori de cărți unor biserici⁹⁵. De fapt, tipografii făceau parte dintr-un grup mai mare de cărturari (boieri și clerici), având legături cu autorii, cu traducătorii, cu artiștii gravori și chiar cu copiiștii ulteriori ai operelor lor. Apartenența tipografilor la asemenea cercuri culturale este dovedită și de prefețele cărților apărute în Țara Moldovei în perioada analizată. Astfel, în anul 1697, *Țilcuirea liturghiei*, a fost tradusă în limba greacă de Ieremia Cacavela, iar prefața a fost scrisă de hatmanul Lupu Bogdan, cumnatul domnilor Țării Moldovei Antioh și Dimitrie Cantemir și rudă cu cronicarul Ioan Neculce, care a supravegheat și lucrul în tipografie. În 1698, tot Lupu Bogdan s-a îngrijit de tipărirea cărții lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gilceava înțeleptului cu lumea*. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea implicarea boierilor în activitatea tipografică se manifestă sub formă de comenzi susținute financiar. Duca Sotiriovici a imprimat, în 1750, *Canonul Sf. Spiridon*, la cererea și cu cheltuiala marelui vornic Constantin Razul, (*Slujba Sfintului Timotei* cu cei ai boierului gramatic Iliășcu. Mihail Strelbițchi a tipărit în 1777, *Ceaslovul*, la comanda paharnicesei Ianica, fiica lui Radu Racoviță, fost mare logofăt etc.

Funcționarea tipografiei în Țara Moldovei fiind legată de nevoia de cărți a Bisericii ortodoxe, conținutul tipăriturilor impunea participarea unor persoane cu înaltă pregătire teologică. De regulă, traducătorii cărților imprimate au fost clerici, unii dintre ei desfășurând o activitate de traducere intensă⁹⁶. Au existat, totodată, și traducători proveniți din rândul slujbașilor statului, în primul rând al logofetilor. Astfel. *Pravila* lui Vasile Lupu, (Iași, 1646), a fost tradusă de Eustratie fost logofăt al treilea. Theofilact fost logofăt de vistierie a tradus *Despre lemnul sfintei cruci*, (Iași, 1759), iar Thoma al doilea logofăt a tradus *Alcătuire înaurită*, (Iași, 1771) și *Învățătura Ecaterinei a doua*, (Iași, 1773).

Fără excepție, „diorthositorul” oricărei tipografii era o persoană cultă și avea un rol însemnat în editarea vechilor cărți. El făcea ultima revizie a manuscrisului, de cele mai multe ori îndrepta textul, nu doar greșelile de

⁹³ Zamfira Mihail, *Gramatica românească a lui Toader Școleriul (Lectione, Iași, 1789)*, în „Studii și cercetări științifice”, (Iași), Filologie, anul XIV, fasc. 2, 1963, p. 167-168.

⁹⁴ Elena Chiaburu, *Un tipograf moldovean din secolul al XVIII-lea: Mihail Strelbițchi*, p. 86.

⁹⁵ Gheorghe Ghibănescu a găsit, în anul 1931, în biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, *Mineie* slavone pe lunile mai, septembrie și noiembrie, tipărite la Kiev, în anul 1750. avind pecetea: „ierei Mihail Strelbițchi dat. 1761” (Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, Iași, 1934, p. 44). Gherontie a dăruit mănăstirii Secu, „spre a sa veșnică pomenire”, *Prologul pe lunile decembrie, ianuarie și februarie*, imprimat de el în 1829 (Gherasim cucușel, *M-reă Secu*, p. 28. nr. 6).

⁹⁶ Vezi în Anexă lista cărților traduse și tipărite de Gherontie și Grigorie de la mănăstirea Neamț, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea.

culegere și fixa ortografia⁹⁷. De regulă, corectorii erau și dascăli. Ioan Molibdos din Perint, corectorul tipografiei grecești de la mănăstirea Cetățuia, a fost notarul Marii Biserici din Constantinopol⁹⁸. Ieremia Cacavela, corectorul *Tomului dragostei*, (Iași, 1698), studiasse în Lipsca și Viena, se intitula „dascălul elin Bisericii răsăritene”, cunoștea elina veche, latina, ebraica și italiana. Bun cunoscător al Sfintei Scripturi și al filosofiei și maestru în predică, a fost și profesorul fiilor lui Constantin vodă Cantemir⁹⁹. La mijlocul secolului al XVIII-lea, un corector cu o activitate îndelungată a fost Evloghie, dascăl la școala slavonă din Iași, cel mai bun cunoscător al limbii slavone din Moldova vremii sale, autor al multor traduceri „frumoase și elegante” și unul dintre cei din urmă reprezentanți ai vechii culturi slavonești¹⁰⁰.

Trăind în legătură atât cu autorii de cărți cât și cu domnii, clericii înalți și boierii, meșterii tipografi erau întotdeauna la curent cu ideile epocii lor. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Mihail Strelbițchi a fost un adevărat spirit luminist, o persoană cu apetit intelectual și cu lecturi bogate, bun cunoscător al ideilor la modă în Europa vremii sale, astfel încât a imprimat niște „cărți ciudate, din cu totul altă direcție, hotărît apuseană”¹⁰¹ în raport cu ceea ce se tipărise până atunci în Țara Moldovei. În anul 1785, a tipărit primul *Calendar* din Țările Române, care conținea rețete de medicină umană și veterinară și diverse sfaturi practice. În *Curioznica și în scurt arătare* din același an, au apărut primele noțiuni de anatomie umană în limba română, în *Octoihul* imprimat în 1786 sunt cuprinse și sfaturi pentru cei care ar „vrea să se procopsească la Curtea Domnească”, iar în anul 1796 a tipărit tratatul lui Nicolae Mavrocordat *Contra nicotinei*. Asemenea publicații l-au determinat pe T.G. Bulat să vorbească despre „imixtiunea cam îndrăzneată a protoiereului Mihail Strelbițchi” și despre „buna tradiție românească ce se stricase pe timpul îndelungatei păstorii a mitropolitului Gavriil Callimachi”¹⁰². Legător de cărți, gravor rafinat și meșter tipograf cu o pasiune pentru tipar comparabilă cu aceea a mitropolitului Antim în altă vreme, dar și protopop, econom și exarh al Mitropoliei Moldovei, Strelbițchi avea pretenții de noblete și blazon¹⁰³. Din punctul de vedere care ne interesează aici, încoronarea întregii sale vieți se regăsește în actul de donare a propriei instalații tipografice la mănăstirea Neamț. Donația a constituit actul de naștere al unui puternic centru tipografic la începutul secolului al XIX-lea, care, la rândul său, a dat un nou impuls activității tipografice de la București, prin eforturile marilor tipografi nemțeni Ghervasie, Gherontie, Grigorie și Constantie care au lucrat acolo.

Având contacte permanente cu patronii activității tipografice, meșterii tipografi s-au integrat în societatea înaltă. Duca Sotiriovici a fost dascălul

⁹⁷ În prefețele unor cărți sunt menționați simultan „diorthositorul” și „prubarul”, ceea ce sugerează o distincție între cei doi meșteri. Este posibil ca „prubarul” să fie doar lucrătorul care citea „prubele”, adică textul cules de zețari.

⁹⁸ C. Erbiceanu, *Bărbați culti greci și români (1650-1821)*, Extras din AAR, seria II, tom XXVII, (1905), Mem. sect., ist., București, p. 17.

⁹⁹ Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*, Cernăuți, 1929, p. 35.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Tipografia la români*, p. 215; idem, *Istoria bisericii românești*, vol. II, 45.

¹⁰¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, p. 13.

¹⁰² T.G. Bulat, *Țipărițele moldovenesti*, p. 359.

¹⁰³ N. Iorga, *Revoluționarii*, p. 14. Stema cu armele lui Strelbițchi constând din două stele, legate prin două linii curbe ce formează o semilună, din care iese o săgeată, nu avea nici un fel de justificare heraldică (George Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, București, 1942, p. 123).

copiilor domnului Grigore Ghica al II-lea¹⁰⁴, a fost solicitat să facă versuri la o nuntă domnească și s-a înrudit cu marele logofăt Iordache Cantacuzino. Tipograful avea legături și cu reprezentanții altor culte religioase din Iași, între martorii care au fost de față când a cumpărat via de la Copou fiind și „frater Basilius Frenk, Ordinis Minorum Conventualium, missionarius apostolicus”¹⁰⁵. Relații strânse cu cărturarii epocii sale a avut și Mihail Strelbițchi, unele dintre ele materializate în lucrări artistice: în 1756 a gravat portretul lui Nicolae Mauroides, autorul *Mrejei apostolice* imprimate la Iași și a legat *Pomelnicul mănăstirii Putna*. În anul 1759 a legat *Lythiariul* schitului Doljești, iar câțiva ani mai târziu, *Ithica Ieropolitica* a lui Vartolomei Măzăreanu, apărută în 1764. Tot el a fost confientul politic al mitropolitului Leon Gheuca și apropiat al prințului Potemki¹⁰⁶. Tipograful Gherasim de la Neamț era colaborator apropiat al mitropolitului Veniamin Costache¹⁰⁷ etc.

Oameni informați, care călătoreau și aveau contacte diverse, tipografii s-au implicat în politică. Se pare că, pe ieromonahul Mitrofan, „păcatele sale politice îl siliră să părăsească țara după 1686”¹⁰⁸, fugind din Țara Moldovei odată cu mitropolitul Dosoftei. Filo-polon și filo-rus, partizan al războiului împotriva turcilor, a căzut în dizgrația domnului Constantin Cantemir și s-a refugiat în Țara Românească¹⁰⁹. Acolo, la un moment dat, domnul Constantin Brîncoveanu l-a trimis să poarte unele discuții politice, (împreună cu Cornea Brăiloiu mare ban și cu Mihai Cantacuzino mare spătar), la Focșani, cu trimișii lui Duca vodă domnul Țării Moldovei legate de problema extrădării unui grup de boieri moldoveni fugari din Țara Românească¹¹⁰. Cozma Valahul, în anul 1769, pe când era episcop de Buzău, s-a numărat printre semnatarii scrisorii adresate de boierii și unii clerici din Țara Românească prințului Repin, reprezentantul împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei, prin care se cerea atacarea Brăilei. Filo-rus, în anul 1770, când armatele țariste se retrag în Țara Moldovei, episcopul Cozma s-a refugiat la Iași odată cu trupele generalului Zametin. În vara anului 1774, fostul tipograf făcea parte din delegația Țării Românești condusă de mitropolitul Grigorie al II-lea, care mergea la împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei să o roage „să-i mîntuie din robia turcilor”¹¹¹.

Tipograful Mihail Strelbițchi a jucat în istoria Țării Moldovei un rol diplomatic important, implicându-se în raporturile politice ale Țării Moldovei cu Rusia, dirijate pe de o parte de contele Rumeanțev, iar pe de alta de mitropolitul Moldovei, Leon Gheucă. Unii cercetători îl consideră chiar „spion muscălesc”, dar Strelbițchi se prezintă doar ca „mijlocitorul binelui Moldovei”¹¹². Om de încredere al ambelor partide care pregăteau războiul, el

¹⁰⁴ N. Iorga, *Tipografia la români*, p. 214.

¹⁰⁵ Idem, *Studii și documente*, vol. I-II, p. 108.

¹⁰⁶ BRV, II, p. 137; Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 7; V.A. Urechia, *Documente dintre 1789-1800*, București, 1889, p. 20.

¹⁰⁷ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 228.

¹⁰⁸ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, București, 1901, p. 38.

¹⁰⁹ V.A. Urechia, în *Schife de istoria literaturii române*, I, București, 1885, p. 145, crede că a fost chiar obligat de domnul Constantin Cantemir să părăsească țara; Gabriel Ștrempel, *Relații româno-ruse în lumina tiparului*, București, 1956, p. 22; Antonie Plămădeală, *De la Gherman din Dacia Pontică la Inocențiu Micu*, Sibiu, 1997., p. 163.

¹¹⁰ Gabriel Cocora, *Episcopii Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986, p. 93.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 123.

¹¹² V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 13-20; Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 4-5; Al. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Leon Gheucă*, Extras din „Luminătorul”, 1942, nr. 1-2, p. 26-28.

era la curent cu evenimentele și a urmat armata rusă în campaniile războiului austro-ruso-turc început în august 1787, ca traducător al lui Rumeanțev.

Tipograful Sandu sin Ieremia din Iași, pe când lucra în atelierul de la Blaj, s-a aflat și el în atenția autorităților, dar din cu totul alt motiv. În toamna anului 1765, la vârsta de 36 de ani, a fost acuzat că „a tăiat forme să facă bani de aur cu pajură împărătească și cu zimți în toată legea”. Neplăcut surprins, episcopul Atanasie Rednic a dispus cercetarea faptei și a aflat că Sandu tocmai finisa „forma unui galben holand”, pe care, însă, „numai am ispitit să văz, putea-o face, n-am vrut nimănui să o dau, nici vorbă n-am făcut cu nime”. Martorii au arătat, însă, că Petru Papavici Rîmniceanul a fost cel care l-a îndemnat să realizeze ilicita lucrare, cu intenția de a-l compromite, deoarece între cei doi meșteri exista o anumită rivalitate profesională. Frauda nefiind dovedită, Atanasie Rednic a hotărât doar ca Sandu sin Ieremia și Petru Papavici Rîmniceanul „să se canonească în 7 zile seci, adecă cu pâine și apă, iară să se lege că n-or mai ispiti nimica <...> și să trăiască frățește, nepizmuind unul altuia”¹¹³.

*

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, când imprimeria capătă atributele activității industriale, tipografii nu au fost niște meseriași obișnuiți: specificul meșteșugului i-a determinat ca, în mod obligatoriu, să fie știutori de carte. De multe ori, ei erau erudiți, cunoscători ai limbilor de cultură ale epocii, avea biblioteci și întrețineau relații culturale cu învățați din întreaga arie ortodoxă a epocii lor.

Meșterii tipografi din Țara Moldovei erau atât clerici, cât și mireni. De multe ori, tipografii clerici au urcat în ierarhia eclesiastică până la rangul de mitropolit, iar tipografii mireani au provenit din rândul claselor înstărite și s-au integrat în societatea cultă a vremii. Unii dintre ei fost dascăli ai copiilor de domni și s-au înrudit cu marii boieri. Uneori, tipografii s-au implicat în politică.

Meșteșugul tipografic a fost practicat de unii meșteri din Țara Moldovei în diverse orașe din afara hotarelor acesteia, încă înainte de a fi fost introdus aici, astfel încât, chiar de la începutul funcționării tipografiei în Țara Moldovei, între meșterii tipografi s-au aflat și localnici. Meseria se însușea prin practică în atelier, sub îndrumarea unui meșter, și nu în școală, așa cum eronat se afirmă în unele lucrări consacrate istoriei învățământului. Transmis din generație în generație, uneori chiar în interiorul aceleiași familii, meșteșugul a fost preponderent masculin. În tipografie au lucrat și meșteri cu diverse ocupații artistice (legători de carte, xilografuri, copişti). Deoarece în activitatea tipografică din Țările Române exista monopolul Domniei și al Bisericii, care înlătura orice posibilitate de concurență, spre deosebire de ceilalți meșteri, în întreaga perioadă analizată, tipografii nu au fost asociați în bresle. Tipografii au fost plătiți din veniturile domnești dar au beneficiat și de scutiri fiscale.

Activitatea tipografică a constituit un aspect important al procesului de unitate culturală și religioasă, nu numai prin produsul ei, cartea, ci și prin circulația tipografiilor în întreaga arie ortodoxă. Unii meșteri tipografi au lucrat în mai multe centre culturale din toate cele trei Țări Române și din lumea ortodoxă a vremii, contribuind la consolidarea conștiinței de neam românești și a credinței ortodoxe.

¹¹³ Alexandru Lupeanu-Melin, *Evocări din viața Blajului*, Blaj, 1937, p. 69-79.

TIPOGRAFII DIN ȚARA MOLDOVEI ȘI CĂRȚILE IMPRIMATE

- Filip Moldoveanul: *Catehismul românesc*, 1544; *Tetraevanghelul slavon*, 1546; *Evangheliarul slavo-român*, 1551-1553, Sibiu (Demeny Lajos, Lidia A. Demeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 326);
- Sofronie Pociașki, conducătorul tipografiei de la Trei Ierarhi din Iași (N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, p. 148; C. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 73; Petre P. Panaitescu, Petru Movilă, p. 54-55);
- Stratul "fost tiparnic" (Arh. St. București, A.N. MMDCCXCI/9; vezi și XLVII/184, 1679 martie 23-m. 514);
- Simion tiparnicul: Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673 (BRV, I, p. 212);
- Stancu faurul: *Dumnezeiasca liturghie*, Iași, 1679 (BRV, I, p. 225);
- Vasile Stavnițchi: *Dumnezeiasca liturghie*, Iași, 1679 (BRV, I, p. 225);
- Mitrofan: *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680 (BRV, I, p. 230); *Molitvenic de-nțeles*, Iași, 1681 (BRV, I, p. 239); *Viața și petrecerea sfinților*, Iași, 1682 - 1686 (BRV, I, p. 245); *Contra primarului papei*, 1682 (BRV, I, p. 257); *Dialog contra ereziilor*, Iași, 1683 (BRV, I, p. 275); *Biblia*, București, 1688 (BRV, I, p. 291); *Mărgăritarele Sfântului Ioan Gură de Aur*, București, 1691 (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 274); *Pravoslavnică mărturisire*, Buzău, 1691 (*Ibidem*); *12 Mineie*, Buzău, 1697-1698 (BRV, IV, p. 209; BRV, I, p. 365); *Molitvenic*, Buzău, 1699 (BRV, I, p. 377 și IV, p. 210-211); *Triod*, Buzău, 1700 (BRV, I, p. 409); *Octoiul*, Buzău, 1700 (BRV, I, p. 400); *Molitvenic*, 1701 (BRV, I, p. 411); *Psaltire*, Buzău, 1701 (BRV, I, p. 414); *Penticostar*, Buzău, 1701 (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor*, p. 274); *Liturghie*, Buzău, 1702 (BRV, I, p. 440); *Învățătura de șapte taine*, Buzău, 1702, tipărită special cu o ediție pentru Moldova (BRV, I, p. 434);
- Nicolae: *Molitvenic*, Iași, 1681 (BRV, I, p. 239); *Liturghia*, Iași, 1683 (BRV, I, p. 262);
- Ursul: vol. 2 din *Viețile Sfinților*, Iași, 1682 (BRV, I, p. 245); *Liturghia*, Iași, 1680; *Molitvenic*, Iași, 1681 (BRV, I, p. 239); *Învățătura de șapte taine*, Buzău, 1702, tipărită special cu o ediție pentru Moldova.
- Andrei: vol. 2 din *Viețile Sfinților*, Iași, 1682 (BRV, I, p. 245); *Liturghia*, Iași, 1680;
- Pavel: vol. 2 din *Viețile Sfinților*, Iași, 1682 (BRV, I, p. 245);
- Chiriac Moldoveanul: *Liturghie*, București, 1680 (BRV, I, p. 237); *Evanghelia*, București, 1682 (BRV, I, p. 251); *Rânduiala diaconstvelor*, Alba-Iulia, 1687 (BRV, I, p. 280); *Molitvelnic*, Alba-Iulia, 1689 (BRV, I, p. 296); *Ceasloveț*, Sibiu, 1696 (BRV, I, p. 340);
- "Anna Doroficeovna Leatavova Marșalkova staro dubovsca": *Vieților sfinților*, Iași, 1682 (BRV, I, p. 246);
- Gheorghe Valahul, ucenicul lui Mitrofan, a lucrat la Liov (Petre P. Panaitescu, *Petru Movilă*, p. 44);
- Iosif Gorodețchi: *Liturghia*, 1697 (BRV, IV, p. 208-209);
- Dimitrie Pădure: *Tomul împăcării*, Iași, 1694 (BRV, I, p. 337-338); *Discurs contra hotărârii sinodului de la Florența*, Iași, 1694 (BRV, I, p. 338); *Volumul împăcării*, Iași, 1692-1694 (BRV, I, p. 338); *Manual contra lui Ioan Cariofil*, Iași, 1694;

- Atanasie ieromonahul: *Evanghelia*, București, 1693; *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*, Iași, 1698 (BRV, I, p. 355);
- Dionisie monahul: *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*, Iași, 1698 (BRV, I, p. 355); *Tomul dragostei*, Iași, 1698 (BRV, I, p. 369);
- Ieremia Marcovici: *Sinopsis*, Iași, 1714 (BRV, I, p. 494); *Liturghie*, 1715 (BRV, I, p. 498);
- Constantin Vizantie: Ioan Damaschin, *Expunerea credinței ortodoxe*, Iași, 1715.
- Iustin, egumenul mănăstirii Barnovschi, 1715 (Hurmuzachi, *Documente*, XIV / 2, p. 791-792);
- Chir Constantin de la Sf. Sava, 1715 (*Ibidem*);
- Ieremia Simion: *Antologhion și Octoih*, Iași, 1726 (BRV, II, p. 24 și 28); *Psaltire*, Iași, 1731 (BRV, II, p. 42);
- Ieremia: *Învățătura preoților pe scurt de șapte taine*, Iași, 1732 (BRV, IV, p. 236);
- Teodor Ianoviciș *Evanghelie*, Iași, 1741 (BRV, IV, p. 55);
- Constantin Dascăluș tipograful, 1741 (Mircea Păcurariu, *Manuscrise de la Episcopia Romanului și Hușilor*, în MMS, XLII, nr. 1-2, 1966, p. 110-111);
- Duca Sotiriovici: *Evanghelia, Evhologion*, Iași, 1741 (BRV, IV, p. 55); *Paraclitichi*, Iași, 1742 (Elena Chiaburu, *Duca Sotiriovici tipograful*, p. 149); *Hrisovul lui Constantin Mavrocordat*, Iași, 1742 (C. Turcu, *Cărți, tipografi, tipografii din Moldova în sec. al XVIII-lea*, MMS, 1960, nr. 1-2); *Psaltire*, Iași, 1743 (BRV, II, p. 76 și IV, p. 240); *Liturghia*, Iași, 1747 (BRV, II, p. 99); *Triodul*, Iași, 1747 (BRV, II, p. 102); *Psaltire*, Iași, 1748 (BRV, IV, p. 69); *Rânduiala osfeștaniei mici*, Iași, 1749 (BRV, IV, p. 69); *Octoih*, Iași, 1749 (BRV, II, p. 109-110); *Canonul Sf. Spiridon*, Iași, 1750 (BRV, II, p. 112); *Ceaslov*, Iași, 1750 (BRV, II, p. 112); *Adunare de rugăciuni*, Iași, 1751 (BRV, II, p. 119); *Adunarea celor șapte taine* (BRV, II, p. 119); *Slujba Sf. Timotei*, Iași, 1751 (BRV, IV, p. 71-72); *Psaltire* Iași, 1752 (BRV, II, p. 121); *Târnosania*, Iași, 1752 (BRV, II, p. 121); *Învățătura arhierească*, Iași, 1771 (BRV, IV, p. 254);
- Grigore Stan Brașoveanul: *Catavasier*, 1744, Rădăuți (BRV, IV, p. 241); *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85); *Antologhion*, Iași, 1755 (BRV, II, p. 126); Între 1745 și 1750 pleacă la București, apoi revine la Iași în 1755: *Antologhion*, Iași, 1755 (BRV, II, p. 126); *Alfavită suflătească*, Iași, 1755 (BRV, IV, p. 73); *Bucvarul*, în 1755 (BRV, II, p. 130-132); *Apostol*, 1756 (BRV, II, p. 133); *Adunare de multe învățături*, 1757 (BRV, II, p. 139); *Psaltire*, Iași, 1757 (BRV, II, p. 142); *Liturghie*, Iași, 1759 (BRV, II, p. 145); *Evanghelia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160); *Ceaslov*, Iași, 1763 (BRV, IV, p. 249); *Molitvenic*, 1764 (BRV, II, p. 162); *Îndreptarea păcătoșului*, Iași, 1765 (BRV, II, p. 166); *Psaltire*, Iași, 1766 (BRV, II, p. 171); *Evhologion*, Iași, 1774 (BRV, IV, p. 91);
- Irimia: *Liturghie*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 87);
- Barbul Bucureșteanul: *Catavasier*, Rădăuți, 1744 (BRV, IV, p. 241); *Liturghie*, București, 1747 (BRV, II, p. 98); *Psaltire*, București, 1748 (BRV, IV, p. 243); *Ceaslov*, București, 1748 (BRV, IV, p. 68); *Evanghelie*, București, 1750 (BRV, II, p. 113);
- Gheorghe din Alcp: *Arbitrul adevărului*, Iași, 1746 (BRV, IV, p. 63); *Manual contra infailibilității Papei*, Iași, 1746 (BRV, IV, p. 67);
- Mihail Dimitrie Bezi: *Arbitrul adevărului*, Iași, 1746 (BRV, IV, p. 63); *Manual contra infailibilității Papei*, Iași, 1746 (BRV, IV, p. 67);
- Ieremia Marco: *Molitvenic*, Iași, 1749; (BRV, II, p. 109);

- Sandu sin Ieremia: *Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur*, Rădăuți, 1745 (BRV, IV, p. 242); *Molitvenic*, Buzău, 1747 (Cornel-Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830)*, Blaj, 1995, p. 76; îl confundă pe Sandu copil zățariu menționat în *Molitvenic*, Iași, 1749, cu Sandu sin Ieremia); *Antologhion*, Iași, 1755 (BRV, II, p. 126); *Apostol*, Iași, 1756 (BRV, II, p. 132); Blaj: *Evanghelia*, 1765; (Cornel-Tatai-Baltă, *Gravorii de la Blaj*, p. 78);
- Ioan Simionovici "tipograful ardelean": *Penticostar*, 1753 (BRV, II, p. 126); *Molitvenic*, 1754 (BRV, II, p. 126);
- Sandul Bucureșteanul: *Evanghelie*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160);
- Damaschin diaconul: *Evanghelia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160); *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, 1768 (BRV, II, p. 179);
- Tudurachi: *Evanghelia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160);
- Ilie: *Evanghelia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160);
- Cozma Valahul ieromonah: *Catavasier*, 1762; *Penticostar*, 1764; *Psaltire*, 1767; *Dumnezeieștile și sfintele liturghii*, *Catavasierul*, 1769, Râmnicu Vâlcea (Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului*, p. 123).
- Mihai Brașoveanul: *Ceaslov*, Iași, 1777 (BRV, II, p. 222);
- Mihail Strelbițchi: *Catahisis*, *Ceaslov*, Iași, 1777 (BRV, II, p. 220-221); *Catavasier*, Iași, 1778; (BRV, II, p. 225); *Psaltire*, Iași, 1782 (BRV, II, p. 277); *Prăvilioară*, Iași, 1784 (BRV, II, p. 292); *Calendariul pe 112 ani*, Iași, 1785 (BRV, II, p. 301); *Curioznica și în scurt arătare*, Iași, 1785 (BRV, II, p. 305); *Hrisovul lui Alexandru Ioan Mavrocordat Iași*, 1785 (BRV, II, p. 306); *Evhologhion*, Iași, 1785 (BRV, II, p. 307); *Octoiul mic*, Iași, 1786 (BRV, II, p. 313); *Contra nicotinei*, Iași, 1786 (BRV, II, p. 316); *Psaltire*, Movilău, 1786; *Dialoguri ruso-românești*, Iași, 1789 (BRV, II, p. 327 și IV, p. 267); *În scurtă adunare a numelor*, Iași, 1789 (BRV, II, p. 328); Toader Sceleru, *Lecciones*, Iași, 1789 (BRV, II, p. 328); *Molevnic slavon*, Iași, 1789 (BRV, II, p. 329); *Orânduiala paraclisurilor împărătești*, Iași, 1789 (BRV, IV, p. 106); *De-ale casei vorbe rusești și moldovenești*, Iași, 1789 (BRV, IV, p. 107); *Psaltire*, Iași, 1790 (BRV, II, p. 339); *Învățătura creștină*, *Cercetarea creștinismului*, *Cuvântarea arhiereului Ambrozie*, *Courrier de Moldavie*, Iași, 1790; *Apostol*, *Datoria și stăpânirea blagocinilor*, *Trepetic*, *Cuvântarea funebră la înmormântarea cneazului Potemkin*, Iași, 1791; (Elena Chiaburu, *Un tipograf de altădată: Mihail Strelbițchi*, în "Ioan Neculce", (Serie nouă), II-III, 1996- 1997, p. 86); *Apostol*, *Ceaslov*, Iași, 1792 (BRV, II, p. 348); *Catavasier*, Iași, 1792 (BRV, II, p. 346); *Bucvar*, Dubăsari, 1792 (BRV, IV, p. 108); *Ceaslov*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 359); *Bucvar*, Dubăsari, 1794; *Psaltire*, Movilău, 1796 (BRV, II, p. 390); *Alexandria*, Movilău, 1796 (BRV, II, p. 387); *Bucvar*, Movilău, 1800 (BRV, IV, p. 115);
- Gheorghe Hagi Dimu din Trička: *Contra nicotinei*, Iași, 1786 (BRV, II, p. 316);
- ierei Mihai: *Întrebări și răspunsuri*, Iași, 1787 (BRV, IV, p. 101);
- popa Mihalache: *Hrisov de așezământ al lui M.C. Suțu*, Iași, 1793 (BRV, II, p. 353); *Psaltire*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 371); *Liturghie*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 365); *Critil și Andronius*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 359);
- Gherasim: *Hrisov de așezământ al lui M.C. Suțu*, Iași, 1793 (BRV, II, p. 353)
- Gherasim ierodiacon: *Psaltire*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 371); *Liturghie* (BRV, II, p. 365); *Critil și Andronius*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 359); *De obște Gheografie*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 378); *Elementi aritmetice*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 383); *Gramatica theologhiciască*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 377); *Ceaslov*, Iași,

1797 (BRV, II, p. 393); *Întrebări și răspunsuri bogoslovești*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 444); *Apologhia*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 445); *Înfruntarea jidovilor*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 446); *Octoih mic*, Iași, 1804 (BRV, II, p. 450); *Tâlcuire la cele 4 evanghelii*, 1805 (BRV, II, p. 466);

- Pavel Petrov clopotariul: *De obște Gheografie*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 378); *Elementi aritmetice*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 383); *Gramatica theologhiciască*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 377); *Ceaslov*, Iași, 1797 (BRV, II, p. 393); *Prăvilioară adică Molitvenic în scurt*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439); *Psaltire*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439);

- Macarie ieromonah: *Prăvilioară adică Molitvenic în scurt*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439); *Psaltire*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439); *Înfruntarea jidovilor*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 446);

- Costache Poniciu: *Tâlcuire la cele 4 evanghelii*, Iași, 1805 (BRV, II, p. 466); Ioan Damaschin, *Descoperire a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 485);

- Sylvestru monahul: *Antologhion*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 475); *Molitvenic*, Iași, 1807 (BRV, II, p. 505); *Panachida și litia mică*, Iași, 1807 (BRV, II, p. 505); *Tâlcuirea celor șapte taine*, Iași, 1807 (BRV, II, p. 505);

- Ignatie monahul: *Viețile Sfinților pe luna Septembrie*, mănăstirea Neamț, 1807 (BRV, II, p. 519); *Viețile Sfinților pe luna Octombrie*, mănăstirea Neamț, 1809 (BRV, III, p. 16);

- Gherontie monahul tipărește: *Întrebări și răspunsuri bogoslovești*, Iași, 1803; *Viețile Sfinților pe luna Septembrie*, mănăstirea Neamț, 1807 (BRV, II, p. 519); *Viețile Sfinților pe luna Octombrie*, mănăstirea Neamț, 1809 (BRV, III, p. 16); *Chiriadromion*, mănăstirea Neamț, 1811 (BRV, II, p. 31); *Arătare...pre scurt a Dumnezeieștilor dogme*, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 137); *Noul Testament*, mănăstirea Neamț, 1818 (BRV, III, p. 246); *Adunarea cuvintelor pentru ascultare și Viața starețului Paisie* de la Neamțu, Mănăstirea Neamț, 1817 (BRV, III, p. 179); Nichifor Callist Xantopulul, *Tâlcuire pre scurt...la antifoanele celor opt glasuri*, Neamț, 1817 (BRV, III, p. 190); *Apologia*, București, 1819 (BRV, III, p. 288); *Evanghelia*, mănăstirea Neamț, 1821 (BRV, III, p. 380); prefata la *Antologhion*, mănăstirea Neamț, 1825 (BRV, III, p. 453); prefata la Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, III, p. 457); *Apanthisma*, mănăstirea Neamț, 1827 (BRV, III, p. 526);

- Gherontie de la Neamț traduce: *Prăvilioară*, Iași, 1784 (BRV, II, p. 292); *Carte folosioare de suflet*, București, 1799 și 1800, Iași, 1818 (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 185); *Chiriadromion*, București, 1801 (*Ibidem*); *Întrebări și răspunsuri bogoslovești*, Iași, 1803 (*Ibidem*); *Tâlcuire la cele patru evanghelii*, Iași, 1805 (*Ibidem*); *Descoperire a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (*Ibidem*); *Viețile sfinților*, mănăstirea Neamț, 1808-1815 (BRV, II, p. 519; BRV, III, p. 15, 54, 71, 87, 92, 121, 131); *Octoih*, Buda și Râmnic, 1811 (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor*, p. 185); *Kecragarion*, mănăstirea Neamț, 1814 (BRV, III, p. 96); *Scara părintelui Ioan*, mănăstirea Neamț, 1814 (BRV, III, p. 106); *Apologhia*, Mănăstirea Neamț, 1816 și București, 1819 (BRV, III, p. 136 și 288); *Octoih de canoane pentru pavecerniță*, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 155); *Typicon*, Iași, 1816: (BRV, III, p. 157); *Tâlcuire pre scurt... la antifoanele celor opt glasuri*, mănăstirea Neamț, 1817, București, 1819 (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor*, p. 185); Athanasie cel Marc, *Întrebări și răspunsuri theologicești*, București, 1821 și 1829 (BRV, III, p. 369 și 630);

- Isaac schimonah: *Scara părintelui Ioan*, mănăstirea Neamț, 1814 (BRV, III, p. 107); *Octoih de canoane pentru pavecerniță*, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 181); *Typicon*, Iași, 1816 (BRV, III, p. 181); Efrem Syrul, *Cuvinte și învățături*, mănăstirea Neamț, 1818-1819, vol. I- III (BRV, III, p. 243- 244); prefața la *Cuvintele lui Isaac Syrul*, mănăstirea Neamț, 1819 (BRV, III, p. 297);

- Grigore dascălul traduce și tipărește împreună cu Gherontie de la Neamț: *Carte folositoare de suflet*, București, 1799 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 102); *Chiriadodromion*, București, 1801, Buzău, 1839 (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor*, p. 192); *Întrebări și răspunsuri bogoslovești*, Iași, 1803 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 102); Teofilact, *Tâlcuire la cele patru Evanghelii*, Iași, 1805 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 103); Ioan Damaschin, *Descoperire cu amănuntul a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 103); *Octoih*, Buda și Râmnic, 1811 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 103); *Kecragarion*, mănăstirea Neamț, 1814 (BRV, III, p. 96); *Apologhia*, Mănăstirea Neamț, 1816, București, 1819 (BRV, III, p. 136; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor*, p. 192); *Arătare sau adunare pre scurt a Dumnezeieștilor dogme ale credinții*, mănăstirea Neamț, 1816 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 103); *Apologhia*, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 136); Nichifor Callist Xantopulul, *Tâlcuire pre scurt... la antifoanele celor opt glasuri*, mănăstirea Neamț, 1817 (BRV, III, p. 193); *Viața cuviosului <...> Paisie*, mănăstirea Neamț, 1817 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 103); Nichifor Callist Xantopulul, *Tâlcuire pre scurt... la antifoanele celor opt glasuri*, mănăstirea Neamț, 1817 (BRV, III, p. 190); Ioan Gură de Aur, *Cuvinte șase pentru preoție*, București, 1820 (Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 140); *Cuvânt pentru preoție al Sf. Grigore de Nazianz*, București, 1821 (*Ibidem*, p. 141); *Dovedire împotriva eresului armenilor*, București, 1824 (*Ibidem*, p. 141); *Două cuvinte ale sfântului Kassian Râmleanul*, București, 1825 (*Ibidem*, p. 143); *Cuvinte... ale Sf. Vasile cel Mare și Grigorie cuvântătorul de Dumnezeu*, București, 1826 (*Ibidem*, p. 143); *Cuvinte... ale Sf. Ioan Gură de Aur*, București, 1827 (*Ibidem*, p. 145); *Cuvânt al Sf. Ioan Gură de Aur la Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*, București, 1827 (*Ibidem*, p. 146); *Cuvânt al Sf. Ioan Gură de Aur pentru muierile cele rele și cele bune*, București, 1827 (*Ibidem*, p. 146); *Învățătură pre scurt pentru nunți*, București, 1827 (*Ibidem*, p. 147); *Cuvinte zece pentru dumnezeiasca pronie ale lui Teodorit al Cinului*, București, 1828 (*Ibidem*, p. 148); *Pateric*, București, 1828; (*Ibidem*, p. 149);

- ieromonahul Stratonice: *Ceaslov*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 185); *Liturghie*, Iași, 1818 (BRV, III, p. 230); *Carte folositoare de suflet*, Iași, 1919 (BRV, III, p. 293); *Antolohion*, mănăstirea Neamț, 1825 (BRV III, p. 453);

- ierodiaconul Gheorghie: *Ceaslov*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 184);

- monahul Antonio: *Ceaslov*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 185); *Liturghie*, Iași, 1818 (BRV, III, p. 230); *Carte folositoare de suflet*, Iași, 1919 (BRV, III, p. 293);

- Gherasim tipograful: *Apologhia*, Iași, 1803; *Tâlcuire la cele patru Evanghelii*, Iași, 1805 (BRV, II, p. 466);

- shimonahul Mitrofan: *Isac Sirul, De suflet folositoare carte*, Mănăstirea Neamț, 1812 (BRV, III, p. 72);

- Rafail monah de la mănăstirea Neamț: *Ușa pocăinței*, Brașov, 1812 (BRV, III, p. 64- 70);

- Manuil Vernardos cretanul, *Sinopsă mare a slujbei*, Iași, 1813 (BRV, III, p. 93); *Higiена stomahului*, Iași, 1814 (BRV, III, p. 111);
- Iosif ieromonahul de la Neamț: Efrem Syrul: *Cuvinte și învățăături*, vol. I- III, mănăstirea Neamț, 1818-1819 (BRV, III, p. 246);
- Isaia monah de la Neamț: *Apologhia*, București, 1819 (BRV, III, p. 288); *Viața Sfântului Vasilie cel Nou*, București, 1819 (BRV, III, p. 314);
- Dionisie monahul, în 1823 este dat la ascultare la tipografia mănăstirii Neamț (viitorul Dionisie Romano, episcop de Râmnic între anii 1865 și 1873) (Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului*, p. 162 și urm.);
- ierodiacon Eftimi Andreu: *Istoria Vechiului și a Noului Testament*, vol. I-III, Iași, 1824 (BRV, III, p. 438);
- Nicolae de la Neamț: *Antologhion*, Iași, 1825, vol. II;
- Grigorie iconom: *Evangelistiar*, Iași, 1826 (BRV, III, p. 489); *Catihisis*, Iași, 1828 (BRV, III, p. 573);
- Grigorie Sachelarie: Simeon (Logothetul), *Graiurile Maicii lui Dumnezeu*, Iași, 1826 (BRV, III, p. 518);
- Stc.: *Typicon*, Iași, 1816 (BRV, III, p. 157);
- M.A.T.E: *Typicon*, Iași, 1816 (BRV, III, p. 157);
- Clementu, Iași, după 1749 (Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul curții vechi românești*, p. 65).
- Popa Ioniță tipograf, 1809 7 aprilie (N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 295).
- Andriotaxitul, "dascal ot Neamț, tipograf, 1782, iunie 24 și 2 noiembrie 1784 (Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959, p. 5-6);
- Ioan tipograful, 1780 (Ștrempel, *op. cit.*, p. 109-110).
- monahul Sofronie, mănăstirea Neamț, 1809 (Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, p. 195);
- Antonie, epistatul tipografiei mitropoliei din Iași, 1821 (Gabriel Cocora, *Tipar și cărțurari*, București, 1977, p. 123);
- tipografii din timpul lui Veniamin Costache: Sevor, George, ierodiaconul Iftimie, monahul Cleopa, ieromonahul Mitrofan de la mănăstirea Bisericiani, ierodiaconul Gheorghe, Ioan Gheorghe (Epifanie Norocel, *Mitropolitul Veniamin Costachi și tipografia din Iași*, MMS, XLIII, 1967, nr. 1-2, p. 77);

Lucrătorii tipografiei de la Chișinău cane au imprimat Tablele lancasteriene, în 1822 (BRV, IV, p. 152) și perioada cât au lucrat¹¹⁴:

- Ion Agapii - timp de nouă luni a fost turnător de litere, tâmplar și probar
- Teodor Cucerenco - 5 luni și 5 zile
- Chiril Berezovschi - 9 luni
- monah Martirii - 4 luni și 15 zile
- Teodor - Savițchi dascăl - 7 luni și 10 zile
- Nicolai poslușnic - o lună și 6 zile
- Miron Gherasim - 4 luni și 7 zile
- Timotoi Dudceac din ținutul Hotin, satul Ianovăț - 4 luni
- Iacov Covalschi țaran din ținutul Izmail - 4 luni
- Nestor Ploșniță dascăl al doilea din Bravicea, ținutul Orhei, poslușnic la m-rca Frumoasa - 4 luni
- Sava Arunchevici ponomar din ținutul IHotin, satul Căbalcic o lună

¹¹⁴ Paul Mihnail, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, II, Extras din AJIA, XXII/2m 1985, p. 764-766.

- Gheorghe Popovici poșlușnic, fiu de preot - o lună
- monah Damaschin - 3 luni
- preotul Nicolai - o lună și 10 zile
- monah Irinah - 5 luni
- monah Anastasii - 2 luni 15 zile
- monah Epifanii - 2 luni
- monahul Averchie tâmplar
- Gheorghie fierarul
- monahul Iosif gravor
- un bucătar - 4 luni
- monahul Ignatie tipograful - 9 luni
- arhimandrit Ioanichie, conducătorul tipografiei.

ZEȚARI

- diaconul Gheorghe din Alep: *Cartea arbitrul adevărului*, Iași, 1746 (BRV, IV, p. 63);
- Mihail Dimitrie de lângă Tripoli: *Cartea arbitrul adevărului*, Iași, 1746 (BRV, IV, p. 63);
- Necula: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);
- Sandu copil: *Molitvenic*, Iași, 1749 (BRV, II, p. 109); *Liturghie*, Iași, 1759 (BRV, II, p. 146);
- Gheorghie: *Liturghie*, 1759 (BRV, II, p. 146);
- Damaschin diacon: *Molitvenic*, Iași, 1764 (BRV, II, p. 162); *Îndreptarea păcătoșului*, Iași, 1765 (BRV, II, p. 166); *Psaltire*, Iași, 1766 (BRV, II, p. 171); *Evhologhion*, Iași, 1774, BRV, IV, p. 91);
- Sandu Nicoviciu: *Ceaslov*, Iași, 1763 (BRV, IV, p. 250);
- Ilie: *Îndreptarea păcătoșului*, Iași, 1765 (BRV, II, p. 166); *Psaltire*, Iași, 1766 (BRV, II, p. 171);
- Turdurache: *Molitvenic*, Iași, 1764 (BRV, II, p. 162); *Evhologhion*, Iași, 1774, (BRV, IV, p. 91);
- popa Ioanu Marcu: *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, 1768 (BRV, II, p. 182);
- Theodosie: *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, 1768 (BRV, II, p. 182);
- Gherasim monahul: *Psaltire*, 1782. Iași (BRV, II, p. 277);
- ierei Constantin: *Psaltire*, 1782, Iași (BRV, II, p. 277);
- Anton monahul: *Psaltire*, 1782, Iași (BRV, II, p. 277);
- diaconul Theodor: *De obște Gheografie*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 379); *Elemente aritmetice*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 384); *Gramatica theologhiciască*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 378); *Ceaslov*, Iași, 1797 (BRV, II, p. 393);
- Ioan: *De obște Gheografie*, Iași, 1795 (BRV, II, 379); *Elemente aritmetice*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 384); *Ceaslov*, Iași, 1797 (BRV, II, p. 393);
- Dimitrie Popovici: *Prăvilioară adică Molitvenic în scurt și Psaltire*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439);
- Mihail: *Prăvilioară adică Molitvenic în scurt*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439);
- preotul Vasilie: *Psaltireo*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439);
- Costache Poniți: *Teofilact, Tâlcuire la cele patru evanghelii*, Iași, 1805 (BRV, p. 466); Ioan Damaschin, *Descoperire a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 485);
- Sylvestru monahul: *Antologhion*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 475); *Tâlcuirea celor șapte taine*, Iași, 1807 (BRV, II, p. 505);

- Chiriăș Savinu: *Antologhion*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 475);
- Mihalache Purcescu: *Antologhion*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 475);
- Gherontie monahu: Ioan Damaschin, *Descoperire a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 485);
- Dumitru Ilievici Bucovineanul: *Molitvenic, Panachida și litia mică, Tâlcuirea celor șapte taine*, Iași, 1807 (BRV, II, p. 505);
- ierodiaconul Gheorghe: *Adoleshia Filotheos*, Iași, vol. I-IV, 1815-1819 (BRV, IV, p. 299); *Ceaslov*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 184); *Psaltire*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 189); Agatanchel Ieronim, *Hrismos adecă prorocie*, Iași, 1818 (BRV, III, p. 214); *Octoih*, Iași, 1818 (BRV, III, p. 238); *Urmare în Duminica Paștelui și săptămâna luminată*, Iași, 1821 (BRV III, p. 386); *Învățăături hristianicești*, Iași, 1823 (BRV, III, p. 413);
- Theodor Vâlcu: *Adoleshia Filotheos*, Iași, vol. I-IV, 1815-1819 (BRV, IV, p. 299);
- Teodor Popovici: *Ceaslov*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 184);
- Ioan: *Urmare în Duminica Paștelui și săptămâna luminată*, Iași, 1821 (BRV, III, p. 386); *Pannyhidă și litia mică*, Iași, 1821 (BRV, III, p. 382);
- Iordache: *Urmare în Duminica Paștelui și săptămâna luminată*, Iași, 1821 (BRV, III, p. 386)
- Ioan Pavlovici: *Învățăături hristianicești*, Iași, 1823 (BRV, III, p. 413);

CORECTORI

- Athanasie Moldoveanul: *Evanghelia*, București, 1693 (N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, p. 216);
- Ioan Molibdos din Perint: Simion din Tesalonic, *În contra ereziilor*, Iași, 1683 (BRV, I, p. 273);
- Mitrofan: *Biblia*, București, 1688 (BRV, I, p. 291); *Mărgăritarele Sf. Ioan Gură de Aur*, București, 1691; (Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 274);
- IeremiaCacavela: *Tomul dragostei*, Iași, 1698 (BRV, I, p. 369);
- Ioan din Efes: Ioan Damaschin, *Arătarea credinței ortodoxe*, Iași, 1715 (BRV, I, p. 501);
- ierodiaconul Iosif de la Neamț: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);
- Sandu sin Irimia: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);
- Cozma Valahul ieromonah: *Psaltirea*, Iași, 1748 (BRV, IV, p. 69); *Penticostar*, Iași, 1753 (BRV, II, p. 125); *Psaltire*: București, 1756 (BRV, II, p. 135-136).
- Evloghie monahul: *Alfavita suflotească*, Iași, 1755 (BRV, IV, p. 73); *Adunare de multe învățăături*, Iași, 1757 (BRV, II, p. 139); *Liturghie*, Iași, 1759 (BRV, II, p. 146); *Evanghelia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160); *Ceaslov*, Iași 1763 (BRV, IV, p. 250); *Molitvenic*, Iași, 1764 (BRV, II, p. 162); *Psaltire*, Iași, 1766 (BRV, II, p. 171); *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, 1768 (BRV, II, p. 182); *Evhologhion*, Iași, 1774 (BRV, IV, p. 91);
- Sandu Nicoviciu: *Ceaslov*, Iași, 1763 (BRV, IV, p. 250);
- Inochentie: *Psaltire*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 373); *Liturghie*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 366); *Critil și Andronius*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 361); *De obște Gheografie și Gramatica theologhiciască*, Iași, 1795 (BRV, II, p. 378); *Ceaslov*, Iași, 1797 (BRV, II, p. 393).
- chir Ghedeon proin eclesiarh: *Psaltire*, Iași, 1794 (BRV, II, p. 373);

- Macarie: *Prăvălioară adecă Molitvenic în scurt*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439);
- ierodiaconul Ștefan de la Neamț: *Apologhia* Iași, 1803 (BRV, II, p. 445)
- ierei Vasile prubariu: *Înfruntarea jidovilor*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 446);
- monahul Isaac: *Viețile Sfinților pe luna Octombrie*, mănăstirea Neamț, 1809 (BRV, III, p. 20); *Chiriadodromion*, mănăstirea Neamț, 1811 (BRV, III, p. 31);
- monahul Rafail, mănăstirea Neamț, 1809 (Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, p. 195);
- ieromonahul Stratonice: *Psaltire*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 189);
- monahul Antonio: *Psaltire*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 189);
- ierei Constantin Socevan: *Psaltire*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 189);
- Dimitrie Antonovici bucovinean: *Înfruntarea jidovilor*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 446); Agatanghel Ieronim, *Hrismos adecă prorocie*, Iași, 1818; (BRV, III, p. 214)
- Dimitrie Platenchi: *Adoleshia filotheos*, vol. I-IV, Iași, 1815-1819 (BRV, IV, p. 299); *Urmare în Duminica Paștelui și săptămâna luminată*, Iași, 1821 (BRV, III, p. 386);
- ierodiacon Eftimie Andrievici: *Învățăături hristianicești*, Iași, 1823 (BRV, III, p. 413);
- Vasile Ioanovici: *Învățăături hristianicești*, Iași, 1823 (BRV, III, p. 413);
- Gherontie ieromonahul: *Antologhion*, mănăstirea Neamț, 1825 (BRV, III, p. 453);
- Filotheu monah: *Irmologhion*, mănăstirea Neamț, 1827 (BRV, III, p. 538);
- *Psaltire*, București, 1827 (BRV, III, p. 554);

DRUGARI:

- Ion Buliandră: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);
- Ion: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);
- Athanasie drugariul: Ioan Damaschin, *Descoperire a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 485);

PILCARI:

- Lupul Marășu: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);
- Simion: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85);

GRAVORI¹¹⁵

- Filip Moldoveanu: *Tetraevanghelul slavon*, Sibiu, 1546 (Lidia Demeny, *Xilogravurile lui Filip Moldoveanu*, (Demeny Lajos, Lidia A. Demeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, p. 273-279);
- Ilia Anagnoste: *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1641-1643 (BRV, I, p. 188);
- Stancu faurul: *Liturghie* rul, 1680 (BRV, I, p. 188);
- Ursul zugrav: *Psaltire*, Buzău, 1701, *Învățătura de șapte taine*, Buzău, 1702 (BRV, I, p. 433); *Liturghia*, Buzău, 1702, *Triod*, 1700, *Psaltire*, 1703, *Apostol*, 1704; Târgoviște, *Ceaslovul*, 1714 (Dragoș Morărescu, *Xilografii epocii brâncovenești: Ursul zugrav*, în "Arta", XXX, 1983, nr. 2, p. 26; Marina Ileana Sabados, *Ursul - un zugrav moldovean de la începutul secolului al XVIII-lea*, în SCIA, seria Artă plastică, 1982, nr. 2, p. 16); *Învățăături preoțești despre taine*, Iași, 1732 (BRV, IV, p. 235);

¹¹⁵ Trebuie făcută precizarea că, în cazul unor gravuri, intervalele cronologice mari în care sunt menționați se explică prin durabilitatea, în timp, a clișeelelor xilografate. O placă gravată în lemn de păr, de exemplu, rezistă la aproximativ 35.000 de impresii, ceea ce înseamnă că putea fi utilizată mult timp după ce autorul ei nu mai era în viață.

- Mitrofan: a gravat matrițe pentru turnat litere (Elena Chiaburu, *Tehnică și organizare tipografică în Țara Moldovei*, "Cercetări istorice" (Serie Nouă), 1998, p. 228); Octoih, Buzău, 1700 (Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii de la Blaj* p. 33);

- Damaschin Gherbest: *Dumnezeiasca Liturghie*, Iași, 1680; *Psaltire slavo-română*; *Molitvenic*, Iași, 1681; *În contra ereziilor* Iași, 1683; *Apostol*, București, 1683; *Evangelhie*, București, 1682 și 1683 (Dragoș Morărescu, *Un xilograf moldo-vlah: Damaschin Gherbest stemarul*, în "Arta, nr. 7-8, anul XXIX, 1982, p. 23-25; BRV, I, p. 258);

- Ieremia Marcovici: *Antologhion*, Iași, 1726 (BRV, II, p. 24);

- Ieremia Simion: *Psaltirea*, Iași, 1731;

- Grigore Stan Brașoveanul: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85); *Antologhion*, Iași, 1755 (BRV, II, p. 126); *Apostol*, Iași, 1756 (BRV, II, p. 132); *Psaltire*, Iași, 1757 (BRV, II, p. 140) (*Liturghie*, II, p. 145);

- Sandu sin Ieremia: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85); Iași: *Antologhion*, Iași, 1755 (BRV, II, p. 126); *Apostol*, Iași, 1756 (BRV, II, p. 132); Blaj: *Evangelhie*, 1765, 1776 și 1817; *Apostol*, 1767, 1802 și 1814; *Penticostar*, 1768 și 1808; *Polustav*, 1773, 1793 și 1808; *Strastnic*, 1773, 1804 și 1817; *Arhieraticon*, 1777 (Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii de la Blaj*, p. 175-177). Unele gravuri ale lui Sandu rămase în tipografia de la Blaj au fost utilizate în mod ilicit, după 1780. Astfel o gravură a sa apare în *Apostolul* care are indicat drept loc de imprimare Râmnicul Vâlcea, în 1784. Cartea este, de fapt un fals realizat la Blaj, după 1780 (Ion B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 75).

- Mihail Strelbițchi: *Mreața apostolică*, Iași, 1756 (BRV, II, p. 137); *Evangelhia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160); *Catahisis*, Iași, 1777 (BRV, II, p. 221); *Ceaslov*, Iași, 1777 (BRV, II, p. 221); *Catavasier*, Iași, 1778 (BRV, II, p. 224); *Psaltire*, Iași, 1782 (BRV, II, p. 277); *Prăvălioara*, Iași, 1784 (BRV, II, p. 292); *Calendarul pe 112 ani*, Iași, 1785 (BRV, II, p. 301); *Molitvenic*, Iași, 1785; *Octoiul mic*, Iași, 1786 (BRV, II, p. 313); *Cuvânt contra nicotini*, Iași, 1786 (BRV, II, p. 316); *Molevnic*, Iași, 1789; *Orânduiala paraclisurilor împărătești*, Iași, 1789 (BRV, IV, p. 106, BRV, II, p. 329); *Psaltire*, Iași, 1790 (BRV, II, p. 399); *Catavasier*, Iași, 1792 (BRV, II, p. 346); *Ceaslov*, Iași, 1792 (BRV, II, p. 348); *Ceaslov*, Dubăsari, 1794 (BRV, II, p. 359); *Psaltire*, Movilău, 1796 (BRV, II, p. 390); Ioan Damaschin, *Descoperire a pravoslavniciei credințe*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 482); *Rânduiala cum se cuvine a cânta cei doisprezece psalmi deosebi*, mănăstirea Neamț, 1808 (BRV, II, p. 536); *Viețile sfinților din luna martie*, Mănăstirea Neamț, 1813 (BRV, III, p. 87); *Acatist și Paraclis*, mănăstirea Neamț, 1814 (BRV, III, p. 94); *Kecragarion*, mănăstirea Neamț, 1814 (BRV, III, p. 96); *Alegere din toată Psaltirea*, mănăstirea Neamț, 1815 (BRV, III, p. 115); *Cel mic și cel mare îngeresc chip*, mănăstirea Neamț, 1815 (BRV, III, p. 116); *Apologhia*, mănăstirea Neamț, 1816; (BRV, III, p. 136); *Arătare... pre scurt a Dumnezeștilor dogme*, Mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 138); *Întrebătoare răspunsuri... pentru depărtare de bucatele cele oprite făgăduinții călugărești*, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 147); *Octoih de canoane pentru pavecerniță*, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 155); *Adunarea cuvintelor pentru ascultare și Viața starețului Paisie de la Neamțu*, mănăstirea Neamț, 1817; (BRV, III, p. 179); *Psaltire*, mănăstirea Neamț, 1817 (BRV, III, p. 189); *Umilicioasă rugăciune*, Iași, 1818 (BRV, IV, p. 304); *Antologhion*, mănăstirea Neamț, 1825 (BRV, III, p. 447); Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, mănăstirea Neamț, 1825 (BRV, III, p. 454);

- Policarp Strelbițchi: *Calendarul pe 112 ani*, Iași, 1785 (BRV, II, p. 301); *Rânduiala cum se cuvine a cânta cei doisprezece psalmi deosebi*, mănăstirea Neamț, 1808 (BRV, II, p. 536); *Întrebătoare răspunsuri... pentru*

depărtare de bucatele cele oprite făgăduinții călugărești, mănăstirea Neamț, 1816 (BRV, III, p. 147); Umilicioasa rugăciune, Iași, 1818 (BRV, IV, p. 304);

- călugărul Teofan: *Evanghelia*, Iași, 1762 (BRV, II, p. 160);

- Simion Isoteschi (popa Simion, ierei Simion): *Ceaslov*, Iași, 1797 (BRV, II, p. 393); *Prăvilioară adecă Molitvenicu în scurt*, Iași, 1802 (BRV, II, p. 439); *Octoiul mic*, Iași, 1803 (BRV, II, p. 450); *Aghiazmatariu mic*, Iași, 1814 (BRV, III, p. 95); (BRV, III, p. 184); *Ceaslov mic*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 185);

- *Liturghie*, Iași, 1818 (BRV, III, 230); *Noul testament*, mănăstirea Neamț, 1818 (BRV, III, p. 246); *Adunare de rugăciuni din Molitvenic*, Iași, 1819 (BRV, III, p. 287); *Aghiazmatar*, Iași, 1823; (BRV, III, p. 406); *Carte de suflet sau nevăzut război*, mănăstirea Neamț, 1826; *Evanghelistar*, Iași, 1826 (BRV, III, p. 489); *Molebnic*, Iași, 1828 (BRV, III, p. 595);

- Rafail monah de la mănăstirea Neamț: *Ușa pocăinței*, Brașov, 1812 (BRV, III, p. 64-70);

- Ghervasie monahul: *Psaltirea*, mănăstirea Neamț, 1817 (BRV, III, p. 189); *Adunare a cuvintelor pentru ascultare și Viața starețului Paisie de la Neamțu*, mănăstirea Neamț, 1817 (BRV, III, 179); Efrem Syrul: *Cuvinte și învățături*, mănăstirea Neamț, 1818-1819 (BRV, III, p. 243); *Apologhia*, București, 1819 (BRV, III, p. 288); *Psaltire*, București, 1820 (BRV, III, p. 343); *Psaltirea... scurtată de Sfințitul Augustin*, București, 1820 (BRV, III, p. 339); *Întrebări și răspunsuri theologhicești*, București, 1821 (BRV, III, p. 369); *Evanghelia*, mănăstirea Neamț, 1821 (BRV, III, p. 380); *Acatist*, București, 1823 și 1828 (BRV, III, p. 405 și 568); *Bucoavna*, București, 1824 (Dragoș Morărescu, *Imaginea școlii în xilogravură*, în „Cântarea României”, 1983, nr. 6, p. 45); *Antologhion*, 1825; *Noul testament*, mănăstirea Neamț, 1818 (BRV, III, p. 246); *Psaltire*, mănăstirea Neamț, 1824 (BRV, III, p. 444); *Ceasoslov mare*, București, 1830 (BRV, III, p. 685); *Psaltire*, București, 1830 (BRV, III, p. 706);

- Grigorie: Ioan Gură de Aur, *Cuvinte*, București, 1827 (BRV, III, p. 536); *Cazanii*, București, 1828 (BRV, III, p. 573);

- D. Kontoleo: *Kiriadodromion*, Iași, vol. I-II 1816 (BRV, III, p. 163); *Codicele civil al Principatului Moldovei*, Iași, 1816-1817 (BRV, III, p. 165); *Slujba cuvioasei Paraschiva din Epivates*, Iași, 1817 (BRV, III, p. 207); Neofit, *Răsturnarea religiei Evreilor*, Iași, 1818 (BRV, III, p. 276); *Slujba Sf. Ioan din Trapezunt*, Iași, 1819 (BRV, III, p. 315-316);

- ieromonah Constantie: *Apostol*, București, 1820 (BRV, III, p. 326); *Penticostar*, București, 1820 (BRV, III, p. 336); *Psaltire*, București, 1820 (BRV, III, p. 343); *Întrebări și răspunsuri theologhicești*, București, 1821 (BRV, III, p. 369); *Urmare în Duminica Paștelui și săptămâna luminată*, Iași, 1821 (BRV, III, p. 386); Cassian Râmleanul, *Două cuvinte*, București, 1825 (BRV, III, p. 459); Dion Filosoful, *Cuvinte*, București, 1825 (BRV, III, p. 460); *Oștirea franțezilor în Rossia*, București, 1826 (BRV, III, p. 516); *Catihisis*, Iași, 1828 (BRV, III, p. 573); *Molebnic*, Iași, 1828 (BRV, III, p. 595); *Psaltire*, București, 1830 (BRV, III, p. 706);

- Theodosie (1821-1856): *Antologhion*, mănăstirea Neamț, 1825 (BRV, III, p. 493)

- „Aelxlore ? 1825” de la Neamț: *Antologhion*, 1825 (BRV, III, p. 493);

-P.S.: *Antologhion*, Iași, 1806 (BRV, II, p. 472);

POSLUȘNICI:

- Ștefan: *Ceaslov*, Rădăuți, 1745 (BRV, II, p. 85).

Maîtres typographes du Pays de la Moldavie avant 1829**Résumé**

Bien que l'art de la presse a été tardivement appris dans le Pays de la Moldavie, en comparaison avec les autres Pays Roumains, certains artisans l'ont connu avant qu'il soit effectivement pratiqué là-bas. Une fois apporté en Moldavie pendant le XVIIe siècle, par des imprimeurs venant d'Ukraine, envoyés par l'évêque métropolitain Petru Movilă, ce métier a été appris par les autochtones qui ont travaillé auprès de ces maîtres. Le fait est démontré par la pratique du temps, tout métier médiéval étant appris sous la direction d'un maître, par l'échange permanente d'imprimeurs entre les différents centres culturels et de documents. Dans cette étape de la recherche, la première attestation documentaire d'un Moldave ayant travaillé dans le premier atelier typographique du Pays de la Moldavie est daté le 9 février 1676 et se réfère à la couche « ex-imprimeur ».

Le créateur de l'école typographique du Pays de la Moldavie a été le saint moine Mitrofan, le premier artisan qui ait exécuté toutes les opérations techniques nécessaires à l'impression d'un livre. Comme un véritable artisan, Mitrofan a eu de nombreux disciples qui ont par la suite contribué au développement du métier typographique à travers tout l'espace roumain. On observe donc la transmission du métier typographique de génération en génération. Pendant le XVIIIe siècle, dans le Pays de la Moldavie, il y a eu même des familles d'imprimeurs.

Dans une série de travaux concernant l'histoire de l'enseignement roumain, il existe des affirmations selon lesquelles, pendant la période analysée, dans les Pays Roumains, il y a eu des écoles où l'on apprenait le métier de typographe. Pourtant, leur recherche critique mène à la conclusion qu'elles sont dues à la méconnaissance des structures médiévales, conjuguée à la lecture superficielle de certains documents. La majorité de ces affirmations est fondée sur la coïncidence que de renommés imprimeurs ont aussi été des chefs d'école ou que certaines écoles fonctionnaient auprès de monastères où il y avait aussi des ateliers typographiques. Selon nous, l'interprétation correcte des informations concernant les écoles typographiques auprès de certains monastères des Pays Roumains est celle visant l'existence d'un courant culturel incluant aussi l'activité typographique déroulée là-bas et en aucun cas celle d'une institution où les professeurs enseignaient aux élèves les notions de base du métier d'imprimeur. Tout aussi fantaisiste est l'affirmation selon laquelle dans de telles écoles on faisait des leçons pratiques pour la collection des lettres, parce que la lettre d'imprimerie était chère et assez difficile à obtenir.

Vu qu'ils ont activé aussi bien pour l'Eglise que pour la Cour princière, dès le début de l'activité typographique dans le Pays de la Moldavie, les imprimeurs ont été aussi bien des clercs que des laïques. Bien que le métier typographique se soit développé d'une manière similaire à celle des métiers de l'époque, à la différences des autres maîtres, les typographes ne se sont pas associés dans une corporation. Le phénomène a été dû aussi bien au spécifique des corporations, qu'à l'activité typographique. Les corporations ont été des associations de patrons, producteurs ou distributeurs des mêmes biens. Mais, dans le domaine typographique, le patronage appartenait au Prince et à l'Eglise, la notion de patron de la typographie se superposant à celle de producteur d'imprimés. Le Prince et l'évêque métropolitain du pays finançaient l'activité typographique, établissaient la manière de distribution des imprimés, sans pouvoir pourtant établir une corporation.

Le métier typographique s'est développé simultanément à certains métiers apparentés tels la reliure des livres, la xilogravure, la calligraphie. Par conséquent, des personnes ayant de tels métiers travaillaient aussi dans les typographies.

En ce qui concerne la rémunération du travail, les typographes ont été payés par l'Etat, en argent, biens ou privilèges fiscaux. Provenant des catégories sociales aisées, mais aussi grâce à l'activité typographique, les maîtres imprimeurs laïques ont parfois eu de grandes fortunes consistant en maisons, domaines, vignes, etc.

Grâce à leur culture, les imprimeurs ont été appréciés par la société où ils vivaient. Beaucoup de clercs typographes ont connu une ascension remarquable dans l'hierarchie ecclésiastique en achevant même à la position d'évêque métropolitain. Les chefs des ateliers typographiques étaient des personnes instruites, certains étant même des érudits : professeurs, auteurs de poésie, traducteurs, éditeurs des textes imprimés, ils avaient leurs propres bibliothèques, faisaient des échanges de livres à l'étranger et des donations de livres et se trouvaient en permanentes relations culturelles avec les instruits de l'époque. En fait, les typographes faisaient parti d'un groupe plus grand d'érudits, clercs et laïques, à courant avec les idées de leur époque. Informés, voyageurs et ayant établi divers contacts, les imprimeurs se sont aussi impliqués en politique. Par conséquent, pendant la période analysée, les maîtres typographes n'ont pas été de simples artisans, mais des personnes cultes, aisées et appréciées par leurs contemporains.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ISTORIC ÎN ȘCOLILE PARTICULARE DIN IAȘI (1864-1898)

Învățământul, particular sau public, a reprezentat un factor de progres în societățile în care factorii responsabili l-au susținut, ceea ce justifică și interesul pentru istoria sa.

În ceea ce ne privește, nu ne propunem o abordare globală a istoriei învățământului românesc, care a constituit obiectul unor sinteze sau a unor demersuri de amănunt, ce n-au epuizat toate problemele sau posibilitățile de documentare¹. Demersul nostru are în vedere un domeniu mai puțin „exploatat” în istoria învățământului românesc, și anume învățământul istoric în școlile particulare, în perioada cuprinsă între Legea Instrucțiunii Publice din 1864 și Legea Haret din 1898, deocamdată în orașul Iași. Baza învățământului epocii o constituie, evident, învățământul de stat. Nu putem face abstracție, însă, de învățământul particular, o prezență legată de numele unor profesori remarcabili, precum A.D. Xenopol, Petru Rășcanu și Constantin Meinssner, sau a unor eleve, precum surorile Tereza și Eleonora Strățilescu. Pentru a înțelege problemele învățământului particular am avut în vedere și perioada anterioară legii din 1864.

Cei care s-au preocupat de cercetarea învățământului românesc au acordat un spațiu mai restrâns învățământului particular, cu excepția lui Gh. Rășcanu². Alți autori l-au apreciat în mod diferit, în funcție de convingerile lor sau de poziția oficială pe care o ocupau în sistemul de învățământ în acel moment. În Raportul din 1884 Spiru Haret, atunci inspector general al școlilor, aprecia că unele școli particulare au fost lăsate să funcționeze neautorizate și că „privegherea” ce s-a exercitat asupra lor a fost aproape nulă³. Ca ministru, în 1898, în circulara numărul 76456 din 16 noiembrie, constata că: „profesorii de istorie universală se mulțumesc de cele mai multe ori, a urma un text francez, în care istoria țării nu ocupă nici un loc, fără să-și dea osteneala de a-l completa sau corija în această parte care este de un interes capital pentru buna înțelegere a istoriei noastre”⁴. În 1906, Petru Rășcanu, tot cu o funcție înaltă în Ministerul Instrucțiunii Publice, afirma că în școlile particulare „nici învățătura și nici privegherea nu erau mai bune pentru că de cele mai multe ori [...] propuneau tot profesorii din școlile publice”⁵. După autor, unii părinți optau pentru școlile particulare pentru că „aici copiii lor nu erau supuși la o disciplină severă, nu erau siliți să muncească și bacalaureatul se obținea cu

¹ În afară de documentele publicate de Theodor Codrescu și Gheorghe Ghibănescu, atrag atenția lucrările foarte diferite ca valoare și informație ale lui Gheorghe Misail, *Școalele și învățătura la români*, în „Buletinul Instrucțiunii Publice”, 1865–1866 (9 articole); V.A. Urechia, *Istoria Școalelor*, București, tom. I-IV, 1892–1901; A.D. Xenopol, *Memoriu asupra învățământului superior în Moldova*, Iași, 1895; Petru Rășcanu, *Istoria Învățământului secundar*, Iași, 1906; Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928.

² Gheorghe Rășcanu, *Istoria învățământului particular în România din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, București, 1906. Mai vechi decât învățământul public, învățământul particular ar fi parcurs, după Gh. Rășcanu, mai multe etape în dezvoltarea sa: epoca slavonismului, până la 1654, epoca greco-românismului, între 1654 și 1821, și epoca românismului, după 1864. Periodizarea ni se pare nepotrivită, inclusiv pentru învățământul particular. Începuturile acestuia sunt foarte greu de precizat. Ele sunt legate de activitatea dascălilor care au instruit copiii de boieri, cum probabil este cazul cu Grigore Ureche, sau copiii de domni, așa cum s-au petrecut lucrurile cu știutul caz al lui Dimitrie Cantemir.

³ *Operele lui Spiru Haret*, București, 1935, volumul I, p. 113.

⁴ *Ibidem*, p. 305.

⁵ Petru Rășcanu, *op. cit.*, p. 59.

multă înlesnire”⁶. Îndrăznim să ne disociem de acest punct de vedere, pornind de la studiul *Regulamentelor de ordine și disciplină* ale unor școli particulare din Iași: Liceul Nou⁷, devenit apoi Institutele Unite⁸ (prin fuziunea cu Institutul Academic), Pensionatul Varlam⁹ și Institutul Liceal de Domnișoare Emilia Humpel¹⁰. De asemenea, poate fi invocată calitatea excepțională pe care au dovedit-o în decursul timpului unii dintre absolvenții acestor școli.

Tot la 1906, Gh. Rășcanu, profesor de gimnaziu la Râmnicu Sărat, autorul unei monografii asupra învățământului particular din România, aprecia școlile particulare și mai ales pe cele conduse de profesorii români, după 1864, pentru că au asigurat „O instrucțiune serioasă și o educațiune națională”¹¹. Pe o poziție asemănătoare se plasa și N. Iorga, când considera că învățământul particular era „adesea superior aceluia al statului” și util pentru că „remedia crearea unor generații de oameni fără cunoștința țării lor, rezultatul învățaturii la școlile din străinătate”¹².

Pentru a cunoaște modul în care s-a derulat învățământul istoric în școlile particulare din Iași, în condițiile în care problema a fost tratată doar tangențial în istoriografia învățământului și puține informații specifice sunt în colecțiile de documente editate, am investigat fondurile *Comitetul de inspecțiune școlară Iași* (1849-1881) și *Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, Fond Rectorat* (1864-1898), existente la Arhivele Statului Iași (ANEXA 1). Mi-am propus identificarea unor școli particulare care au funcționat în Iași, statutul lor în cadrul legislației școlare a epocii, raportul cu învățământul public, dar mai ales calitatea învățământului istoric, din perspectiva programelor școlare, a pregătirii corpului profesoral și al absolvenților.

Conform datelor pe care le avem până acum, începuturile învățământului particular în Iași nu pot fi reconstituite suficient. Ne oprim, mai întâi, având în vedere și ceea ce ne propunem pentru perioada 1864-1898, la învățământul din pensioanele întemeiate de dascălii francezi¹³. Numărul acestor pensioane a crescut într-o vreme în care „învățământul public era în fașă”¹⁴, dar, pe măsură ce învățământul public se va dezvolta, prin eforturile neobositului Gh. Asachi¹⁵, multe școli particulare își vor închide porțile, iar numărul profesorilor particulari se va împușina. Spre aceste pensionate, care încercau să se detașeze de metodele „barbare și antipedagogice”¹⁶ ale școlilor particulare din epoca anterioară și care „s-au ridicat la același nivel cu cele mai bune școli din străinătate”¹⁷, își vor îndrepta copiii familiile înstărite din Moldova vremii.

⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁷ „Anuarul Liceului Nou”, 1871-1872, Iași, 1872, p. 9, 10.

⁸ „Anuarul Institutelor Unite”, 1884-1885, Iași, 1885, p. 8, 10.

⁹ „Anuarul Institutului Varlam”, Anul XII, 1898-1899, Iași, 1899, p. 33.

¹⁰ „Anuarul Institutului Liceal de Domnișoare”, Anul XIII, 1884-1885, Iași, p. 21.

¹¹ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 284.

¹² N. Iorga, *op. cit.*, p. 169.

¹³ N. Cartoian, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Omagiu lui Ramiro Ortiz, cu prilejul a douăzeci de ani de învățământ în România*, București, 1929, p. 67.

¹⁴ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 66.

¹⁵ N.C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, p. 49.

¹⁶ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁷ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu – istoric*, Iași, 1974, p. 6; Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 66.

Cel dintâi pension francez din Iași pare a fi cel al doamnei Gérmont¹⁸ (1812), în care, pentru 30 de ducați anual, urma să se învețe geografia, istoria, aritmetica, limbile străine (franceza, italiana, germana), desenul, pianul, harpa, canto și dansul.

Cu o programă asemănătoare probabil că funcționau și pensioanele de fete Chambonneau (de pe la 1835, până la 1848), cel al sorților Raymond (pe la 1828), Garét¹⁹ (1833), unde au învățat surorile lui Kogălniceanu, și cel al contesei Eugénie Grandpré (la 1839)²⁰.

În 1831, la Iași, apărea primul pension particular de fete, deschis de un român, vornicul Theodor Burada²¹, numit „Pensionat de nobile demoazele”, în care nu se învăța istoria.

Primele pensioane de băieți din Iași au fost cele conduse de Victor Cuénim (1826), al cărui elev a fost și V. Alecsandri; de Mouton, care a funcționat în aceeași perioadă²²; cel de la Miroslava (1831), condus de Victor Lincourt, al cărui elev a fost M. Kogălniceanu, și cel condus de Tissot (1834)²³. Acesta din urmă primea copii de la 8 la 14 ani să învețe mai întâi franțuzește, apoi în această limbă urmau să-și însușească cunoștințe de „istorie, geografie și matematică”. Pensionul a funcționat foarte puțin timp.

Programele de studii ale acestor școli erau alcătuite după aceleași norme ce caracterizează „reforma efectuată în învățământul secundar al Franței”²⁴. Accentul cădea pe învățarea limbii franceze, dar se învăța și istorie, geografie, religie, desen. Dovada cea mai convingătoare este conținutul caietului de istorie al lui Mihail Kogălniceanu, *Abrégée de l'histoire ancienne pour servir a l'instruction de Michel Kogălniceanu*, ce cuprindea cunoștințe de istorie universală și care a fost supus unei riguroase analize de Al. Zub²⁵.

Metoda de predare consta îndeosebi în „înfățișarea unei galerii de personalități reprezentative masculine” și se va păstra și în anii următori pentru educația băieților. Alecu Kogălniceanu, învăța, în 1838, *Notions de l'histoire des empereurs romains*²⁶. Pentru educația fetelor, personalitățile erau feminine; așa a învățat istoria Romei Elisa Kogălniceanu. Pentru fixarea datelor importante, se recurgea la sistemul cronologiilor selective.

În școlile publice care s-au deschis în Iași până în 1835 (Seminarul Socola, Gimnazia Vasiliană și Academia Mihăileană), istoria universală, cu denumiri diferite – istorie pragmatică, istorie rezonată sau rațională – și cronologia se studiau cu precădere, fiind mai „neutre”²⁷ pentru contextul politic. Ponderea cea mai mare revenea antichității, situație întâlnită de altfel și în Europa occidentală. Cum de acolo au venit oamenii și ideile, nu putea fi alta situația în școlile particulare din Iași.

Pensionul V. Cuénim și-a îmbunătățit, la 1840, programa. În cele șase clase, numerotate în ordine inversă (modelul francez), se învăța: în clasa a IV-a

¹⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 69.; N.A. Bogdan, *Orașul Iași, Monografia istorică și socială ilustrată*, Iași, 1913, p. 267; Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 50.

¹⁹ *Istoria învățământului din România*, coordonator Ștefan Pascu, București, 1983, p. 110.

²⁰ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 70.

²¹ „Albina Românească”, nr. 28, 10 august, 1831.

²² V.A. Urechia, *op. cit.*, tomul I, p. 283.; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 70-71.

²³ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 84.

²⁴ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 73.

²⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p. 48 – 49.

²⁶ *Ibidem*, p. 49.

²⁷ V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, p. 42.

„idées générales, leçons mnémotiques sur divers sujets moraux”; în clasa a III-a „abrégé de l’histoire générale eniqmes historiques”, iar în clasa I, „histoire générale, géographie historique et statistique”²⁸. Metodele de predare supralicitau memoria, iar valențele formative ale istoriei nu erau valorificate.

Aceste școli încercau să se adapteze și să reziste în noile condiții în care întreaga societate românească cunoștea primele semne ale aplicării Regulamentului Organic. În planul învățământului, pentru Moldova, în 1835, se legifera *Regulamentul Școlar*, care, în Capitolul III, Secția III, relativ la institutele și profesorii privați, prevedea că „Aceștia vor fi liberi a ține școle decă după prealabila cercetare de Epitropie, vor fi aflați vrednici. Epitropia le va însemna metodel după care vor avea a urma, datori fiind a face examenele lor sholastice în fața unui însărcinat din partea Epitropiei”²⁹. Secția VII, pentru examene, stabilea că „trecerea de la un clas la altul este subordonată la examenul de vară” și hotăra două examene pe an, la care se pun trei întrebări la fiecare materie³⁰.

Cu aprobarea Epitropiei învățăturilor publice, Ana Costinescu deschidea, în 1839³¹, un pension organizat tot după modelul celor franceze, și în care istoria nu putea lipsi. I-au urmat pensioanele de fete conduse de Charlotte Sachetti, cu o existență îndelungată, Smaranda Bacinschi, A. de Moranje și altele cu o existență aproape efemeră.

Datorită strădaniilor lui Gh. Asachi, care-și veghea cu strășnicie învățământul public, al cărui „părinte” este, în 1842, Epitropia adopta un nou regulament pentru învățământul particular, numit *Instrucție pentru pensionatele de educație*, cu 26 de articole³². În școlile particulare, de gradul I și II, „sunt obligatorii programul școlilor publice și materiile pot fi împărțite în oricâți ani”. Limba de predare, afară de religie și limba română, poate fi oricare. Rămâneau cele două examene publice. La încheierea unui curs, „elevul se va supune la un examen general în fața autorităților școlare și va dobândi, un atestat formal cu care va putea fi admis în școlile statului”³³.

Numărul școlilor particulare, în ciuda unor legiuri care încercau să reglementeze dezvoltarea învățământului, a crescut (deși unele au o existență de scurtă durată), dacă considerăm în această categorie și școlile armenesti (cum o face Gh. Rășcanu), care-și au începuturile în anii 1841-1842, deși hrisovul domnesc consemna „să fie împreunate cu ramul învățăturilor publice al Moldovei [...] iar limba de predare va fi cea română, afară de religie”³⁴. În școlile armenesti, s-a studiat istoria armenilor în limba armeană și mai târziu istoria românilor în limba română.

Din 1845, controlul asupra școlilor particulare a devenit mai sever. În Iași, băieții susțineau examen la Academie, iar fetele la Școala de fete, între 9 și 15 iulie³⁵. S-au înstituit comisii care să cerceteze starea pensioanelor

²⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 75.

²⁹ V.A. Urechia, *op. cit.*, tomul I, p. 283.

³⁰ *Ibidem*, p. 284.

³¹ „Albina Româncască”, nr. 31, 20 ianuarie, 1839.

³² Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 107.

³³ *Ibidem*, p. 108.

³⁴ V.A. Urechia, *op. cit.*, tomul I, p. 201.

³⁵ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 115.

particulare, în care, în 1845, erau 118 elevi băieți, 65 fete și 42 profesori³⁶. În anul următor 1846, în Iași funcționau numai șase pensioane³⁷.

Pentru a rezolva, măcar în parte, problemele învățământului (să nu uităm criza prin care a trecut Academia Mihăileană în 1847) și în spiritul timpului, domnitorul Grigore Alexandru Ghica legifera, la 1851, *Noul Așezământ Școlar*, care pune școlile particulare sub dependența Departamentului Învățământului Public. Învățământul particular nu putea merge mai sus de clasa a șasea gimnazială, după care elevii erau obligați să frecventeze la școlile statului. Pentru a uniformiza pregătirea școlarilor, legiuitorul hotăra că „învățătura trebuie să fie conformă și asemănătoare cu cea din școlile publice”, iar „cursul va fi împărțit după programul școlilor publice”³⁸.

La școlile publice secundare urma să se studieze cu precădere istoria universală, dar și a Principatelor, precum și Antichitățile romanilor și elenilor³⁹.

Pentru că nu reușeau, și de multe ori nici nu-și propuneau să se încadreze în noile reglementări și la noua situație existentă în lumea românească, pensioanele private franceze, care au făcut ca tinerii moldoveni să intre în „ritmul culturii moderne”⁴⁰ europene, au intrat în „agonie”. Cei care le-au frecventat și plecau la studiu în Apusul Europei se integrau firesc, pentru că între „Instrucțiunea din Principate și cea practică în Apus n-a existat o ruptură”⁴¹. La 1858, în Iași funcționau totuși 16 pensioane⁴².

În plină epocă de afirmare a spiritului național, la 12 iulie 1858, factorii responsabili reveneau cu o circulară către școlile particulare, în care se cerea respectarea articolelor 261 și 264 din așezământul în vigoare și se insista asupra obligativității cursului de limba română, sub pedeapsa de închidere a școlii⁴³.

În 15 iulie 1859, Ministrul Instrucțiunii Publice trimitea la pensioanele din Iași⁴⁴ programul public, lista cărților didactice și lista celor cu drept de a profesa. Circulara a provocat o reacție puternică din partea directorilor de pensioane particulare sancționată de V.A. Urechia în articolul *Răzvrătirea directorilor!* din „Steaua Dunării”⁴⁵.

Materii (discipline) din programa școlilor publice românești se învățau în limbile evreiască, română și germană la pensionatele Herescu Goldstein, Iosif Swartzfeld, Solomon Friedman, pensioane evreiești care-și deschid porțile după 1851; Liviu Rotman le enumeră între școlile care asigură „despărțirea lentă” de școlile hadarim (tradiționaliste), făcând trecerea la școala modernă evreiască⁴⁶.

În noul cadru legislativ, și-au desfășurat activitatea mai multe școli particulare din Iași. Școlile particulare deschise în epocă (unele pentru foarte puțin timp, altele cu existență îndelungată) veneau în întâmpinarea interesului

³⁶ *Ibidem*, p. 115.

³⁷ Gh. Ghibănescu și Traian Ifrim, *O pagină din istoria învățământului particular din Moldova 1839-1846*, în „Ioan Neculce”, VI, Iași, Institutul de Arte Grafice Viața Românească, 1927, p. 1.

³⁸ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 116.

³⁹ V.A. Urechia, *op. cit.*, tomul III, p. 170.

⁴⁰ Al. Zub, *op. cit.*, p. 60; N. Cartoian, *op. cit.* p. 74.

⁴¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 61.

⁴² V.A. Urechia, *op. cit.*, Tomul III, p. 141 - pensionatele de băieți: Cazu, Atanasiade, Frey, Jordan și Eivas; pensionatele de fete: Joje, Haidig, Petit, Meissner, Sachetti; pensionatele evreiești de băieți: Șor și Isaak Șvalb și de fete Sircus și Blumenthal.

⁴³ *Ibidem*, p. 170.

⁴⁴ *Ibidem*, pensionatele Frey, Jordan, Eivas, Joje, Haidig, Wroblewski, Petit, Meissner, Gall și Sachetti.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 171-172.

⁴⁶ Liviu Rotman, *Școala izraelito-romana (1851 - 1914)*, București, 1999, p. 104, 105.

pentru educația tineretului din familiile care-și puteau permite taxele pensiunelor particulare.

Până la Legea Instrucțiunii Publice din 1864, în aceste școli învățământul istoric pune accent pe Istoria universală, predată multă vreme numai în limba franceză, cu precădere după cărțile lui Lamé Fleury și Ste Ouen⁴⁷, cărți care nu pot fi încadrate în rândul celor didactice, ci mai mult în ceea ce numim carte de popularizare a istoriei. Uneori, se preda după manualele lui Victor Duruy și Goustave Ducoudray⁴⁸ (folosite și la școlile de stat în epocă), manuale utilizate și în învățământul franțuzesc. De altfel, obligativitatea studierii limbii române se pune numai după 1851 și asupra acestei prevederi se va reveni cu insistență în anii 1858/1859.

Unele școli vor introduce în planul lor de învățământ studierea istoriei universale și în limba română⁴⁹. Antichitatea avea cea mai mare pondere. Se învăța istoria romanilor, istoria grecilor și a popoarelor Orientului Antic⁵⁰ (numită frecvent *Istoria veche*). În aceeași clasă cu eleve de vârste diferite se studiau părți diferite din istoria antică, poate pentru a respecta ceea ce noi numim accesibilitatea cunoștințelor. Interesul pentru studiul evului mediu și a epocii moderne apare mai rar⁵¹.

Până la 1851, conform regulamentului din 1842, pensiunile erau obligate să aplice programa școlilor publice a cărei materie o puteau împărți în oricâți ani (identici sau diferiți de școlile publice). După 1851, în cele șase clase gimnaziale, învățătura trebuia să fie „conformă și asemănătoare cu a școlilor publice”, reglementare pe care pensionatele nu o respectau (dovadă circulara din 1858).

Cunoștințele de istorie universală se însușeau și la orele de limbi clasice, situație ce va fi menținută și după 1864⁵². De altfel, rapoartele delegaților la examenele publice ale unor școli particulare subliniază calitatea pregătirii elevilor la limbile clasice. La Pensionatul Frey, în anul școlar 1864-1865, se aprecia că „școlarii sunt mai înaintați în această materie decât toți elevii ce urmează în alte institute o instrucțiune atât privată, cât și publică”⁵³. Nu același lucru putem afirma despre cunoașterea limbii române.

Istoria biblică, sau sfântă, multă vreme socotită o parte de început a istoriei universale, era nelipsită din aceste școli și predată în limba franceză. Erau școli în care istoria biblică se preda și în limba română⁵⁴.

⁴⁷ A.N. Iași, *Fond Comitetul de Inspecțiune Școlară* (1849-1881) (în continuare C.I.Șc.) dosar 663/1852-53 f. 4 v. și dosar 664/1855-56 f. 1 Pensionatul Frey; dosar 657/1855-56 f. 16 și dosar 659/1860-61 f. 2 Pensionatul Atanasiade; dosar 716/1859-60 f. 9 Pensionatul Sachetti; dosar 682/1855-56 f. 1 și dosar 684/1860-61 f. 4 Pensionatul Jordan; dosar 699/1858-59 f. 1 și dosar 700/1859-60 f. 3 Pensionatul Katz; dosar 707/1862-63 f. 3 și dosar 708/1864-65 f. 4 Pensionatul Meissner (și alte dosare din același fond).

⁴⁸ La Pensionatul Louis Jordan, se preda *Histoire moderne d'après Duruy*, la clasa a II-a, și *Histoire Romaine de l'empire d'après Duruy* la clasa a IV-a (A.N. Iași, C.I.Șc., dosar 689/1852-53 f. 4).

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 665/1858-59 f. 7 Pensionatul Frey; dosar 701/1861-62 f. 1 Pensionatul Katz.

⁵⁰ La Pensionatul Frey, la clasa a II-a, elevele studiau *Histoire Romaine d'après Lamé Fleury* depuis des guerres punique jusqu'à August, iar celelalte eleve ale clasei Istoria egiptenilor și fenicienilor după Ste Ouen (*Ibidem*, dosar 664/1855-56, f. 10).

⁵¹ La Pensionatul Frey, la clasa a IV-a, o singură elevă, de 9 ani, învăța *Histoire du Moyen Age d'après Lamé Fleury, jusqu'à l'an 1016* (*Ibidem*, dosar 664/1855-56 f. 1); la Pensionatul Katz, în semestrul I, la clasa a IV-a, a se învăța *Istoria grecilor până la Periclu și Istoria veacului de mijloc* (*Ibidem*, dosar 701/1861-62, f. 1 v.).

⁵² La Pensionatul Frey la limba greacă se învăța din Herodot (1-35) traducere în franceză și germană (*Ibidem*, dosar 663/1858-59, f. 9) și Xenofon, Cartea I, *Expediția lui Cyrus* (*Ibidem*, dosar 668/1863-64, f. 7).

⁵³ *Ibidem*, dosar 669/1864-65, f. 12. Pensionatul Frey.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 725/1855-56, f. 9. La Pensionatul Maria Wroblewschi, în semestrul al II-lea, se preda, în limba română, „elemente de istoria biblică”, de către Nifon Bălășescu.

Mitologia, obiect de sine stătător în planurile de învățământ, completa cunoștințele de istorie. Se predă de cele mai multe ori tot după Lamé Fleury și St^e Ouen. La Pensionatul Katz, în anul școlar 1855-1856, se studiau „zeii de rândul doi”⁵⁵. La alte școli „de la mitologia grecilor și a latinilor până la Saturnarie și Câmpia Elisei”⁵⁶, sau „zeii de primul, al doilea și al treilea ordin până la războiul Troiei”⁵⁷. Se poate afirma că această componentă a istoriei culturii și civilizației, foarte greu integrată în structura manualelor de istorie universală din a doua jumătate a secolului a XIX-lea, n-a lipsit din formația intelectuală a celor care au frecventat pensionatele particulare.

Istoria patriei (până spre 1859, patrie însemna stat, deci Moldova) s-a studiat în limba română sau franceză, după cărțile lui I. Albinet și A.T. Laurian⁵⁸. În planul de învățământ al școlilor particulare, istoria patriei apare cu denumiri diferite⁵⁹. La aceste școli, în care corpul didactic era alcătuit mai ales din străini (până la 1864), profesorul de limbă română predă mai multe discipline⁶⁰. Mihai Ghiorguiu, profesor de limba română la Pensionatul Meissner, în semestrul II al anului școlar 1864 - 1865, predă istoria românilor pentru șase elevi, „de la înființarea statului românesc până la Alexandru cel Bun”, lectura, religia, gramatica, aritmetica, geografia și dictarea.

Îndrăznim să numim perioada dintre 1858 și 1864 din activitatea pensioanelor particulare o perioadă de „tranziție”, în care aceste școli se adaptau la noile realități politice și culturale din societatea românească.

După 1859, anul „Miciei Uniri”, la Pensionatul Frey, în clasa a IV-a se învăța *Din istoria Țării Munteneste după Iliade* (Heliade)⁶¹. În clasa a II-a (cu un elev) și clasa a III-a (cu șase elevi), se studia *Istoria Moldovei* după I. Albinet. Și în predarea istoriei românilor întâlnim învățarea unor părți diferite de istorie (și nu prea întinse) de către elevii de la aceeași clasă. La Pensionatul Frey, în 1863-1864, la clasa a III-a, cinci elevi învățau „materia Ștefan cel Mare și cu toate războaiele sale”, iar un elev „De la venirea la tron a lui Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, până la suirea pe tron a lui Ieremia Movilă”⁶². Acest mod de învățare a istoriei se întâlnește și la celelalte școli particulare și poate fi explicat prin faptul că elevii din clasă nu aveau aceeași vârstă. Se ajungea în situația că, până la absolvire, un elev nu apuca să învețe istoria patriei în totalitate, ci numai unele părți, pe care, uneori, le repeta. Dacă avem în vedere că la clasă intrau uneori mai mulți profesori, în cursul unui an școlar, și fiecare avea preferințe pentru o anumită perioadă istorică, neglijând altele, imaginea se întregește. Prin urmare, planificarea și parcurgerea materiei nu se făcea în întregime, situație întâlnită frecvent în epocă și la școlile publice, ceea ce justifică preocuparea pentru o legislație adecvată.

Timpul legiferării a venit la 1864, ca răspuns la transformările interne, precum și ca o încercare de „alinare” la legislația existentă în Occident, dacă

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 698/1855-56, f. 7, Pensionatul Katz.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 725/1855-56, f. 4, Pensionatul Wroblewski.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 683/1857-58, f. 4, Pensionatul L. Jordan.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 663/1852-53, f. 4, la Pensionatul Frey, după I. Albinet; dosar 664/1855-56, f. 14, la Pensionatul Frey, după A.T. Laurian și I. Albinet; dosar 663/1852-53, f. 1 la clasa a IV-a doi elevi (de 20 și 17 ani) învățau *Istoria Patriei*, după cărți în limba moldava - *L'histoire de Moldavie*, par J. Albinet.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 697/1851-52, f. 1, la Pensionatul Katz, *Istoria Moldovei*; dosar 684/1860-61, f. 4, la Pensionatul L. Jordan, *Histoire de Roumanie*; dosar 716/1859-60, f. 10, la Pensionatul Sachetti *Istoria Romanilor*.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 708/1864-65, f. 3, Pensionatul Meissner.

⁶¹ *Ibidem*, dosar 668/1863-64, f. 13 v, Pensionatul Frey.

⁶² *Ibidem*, dosar 668/1863-64, f. 2, Pensionatul Frey.

ținem seama de documentarea anterioară făcută în alte țări europene⁶³. Legea instrucțiunii, pusă de N. Iorga sub semnul eclectismului, iar de Ilie Popescu Teiușan sub cel al revoluției de la 1848, avea să rămână în vigoare, cu toate neajunsurile ei, timp de 34 de ani, în ciuda acuzațiilor ce i s-au adus de cei ce-i propuneau modificarea⁶⁴.

Articolele 406-417 din Legea Instrucțiunii Publice⁶⁵ se referă la învățământul particular. Școlile particulare puteau cuprinde orice învățătură primară, secundară și specială (articolul 406) și directorii aveau posibilitatea să adopte o programă diferită de cea a școlilor publice, atunci când în școlile respective se forma una sau mai multe clase de gimnaziu (articolul 409). În articolul 412, se prevedea ținerea în fiecare an a unui examen general la care vor asista delegați (în cazul orașului Iași, din partea Rectoratului Universității). Învățământul particular era pus sub „privegherea” Ministerului Instrucțiunii, care aproba programa și regulamentele acestor școli (articolul 408).

Din păcate, nu s-a alcătuit un regulament care să întregască legea, deși încercările n-au lipsit. În 1865, Consiliul General a elaborat un regulament pentru învățământul particular, dar, în condițiile sfârșitului domniei lui Alexandru Ioan Cuza, nu a fost adoptat. S-a mai încercat, la 1881, adoptarea unui proiect de lege asupra învățământului privat⁶⁶, dar fără succes. Un *Regulament pentru examenele de promoțiune ale școlarilor care nu au urmat școalele publice*⁶⁷, s-a adoptat în 1885 și după el au funcționat școlile particulare până în anul 1896, când, sub ministeriatul lui Petru Poni, s-a elaborat un regulament mai detaliat⁶⁸ (cu șapte capitole și 85 de articole). În 1904, s-a propus o lege a învățământului privat, dar nu s-a depășit acest stadiu⁶⁹.

În Iași, în perioada 1864-1898, au funcționat mai multe pensioane, unele înființate înainte de această dată, altele după 1864 (anexa 2).

Elevii școlilor particulare susțineau două examene semestriale și unul la finele anului școlar, în prezența delegaților desemnați de Rectorat (ANEXA 3), la cererea directorilor (conform articolului 412 din legea din 1864), ca și la școlile de stat. Cererile erau însoțite de programul examenelor pe zile, ore, uneori cu numele profesorilor care au predat în acel an și, în unele cazuri, și programa materiei parcurse la diferite discipline. Delegații aveau obligație de a întocmi rapoarte asupra acestor examene, rapoarte ce erau înaintate Rectorului Universității din Iași.

Structura rapoartelor existente în Arhiva Rectoratului Universității din Iași este asemănătoare, pentru că ele răspundeau unor cerințe oficiale, ce vizau parcurgerea materiei, metodele folosite de profesori și calitatea pregătirii școlarilor. Semnatarii rapoartelor consemnează că, în pensionatele particulare (și îndeosebi în cele evreiești), de cele mai multe ori, limba română era neglijată, se

⁶³ C.C. Costa Foru, *Studiu asupra instrucțiunii publice din statele cele mai înaintate*, București, 1860, p. 6, 38.

⁶⁴ Ilie Popescu Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești; Legea instrucțiunii publice din 1864*, București, 1963, p. 137-187; Titu Maiorescu, *Despre reforma învățământului public (1891)*, în Eugen Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, București, 1943, p. 62, 63, 66; Idem, *Discurs asupra reformei instrucțiunii publice rostit în Senat*, București, 1891; Idem, *Discursuri parlamentare*, București, 1897, volumul I, p. 4; Spiru Haret, *Cestiuni de învățământ, Extrase din ziarul „Liberalul”*, București, 1897, p. 11, 66; *Operele lui Spiru Haret*, București, 1935, p. 35-44 și 78-93.

⁶⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 272/1864, 5 decembrie.

⁶⁶ *Ibidem*, 28 octombrie/19 noiembrie 1881, p. 5549 și 5550.

⁶⁷ *Ibidem*, 24 septembrie 1885, p. 2777-80.

⁶⁸ *Ibidem*, 4 iulie 1896, p. 2651-53.

⁶⁹ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 201.

supralicita puterea de memorare și nu se dezvoltă inteligența elevilor⁷⁰. Studiarea acestor rapoarte, care uneori conțin aprecieri asupra felului în care s-au „propus” anumite discipline, și a programelor de istorie ale unor școli particulare (în măsura în care s-au păstrat) ne ajută să ne formăm o imagine despre învățământul istoric în școlile particulare din Iași, între 1864 și 1898.

Unele dintre institutele private au funcționat numai pe baza unei programe proprii, în timp ce altele și-au adaptat treptat programele după cele ale școlilor publice (programe adoptate la 1865, 1876, 1881 și în care predomina interesul pentru studiul istoriei universale), pornind de la scopul propus – pregătirea absolvenților pentru bacalaureat.

Din prima categorie, fac parte pensioanele Frey, Justine Joje (devenit mai târziu, Majewski), Olga Gafencu, L. Righetti, Ste Hélène, Gabrielle Petit, A. Grandjean, Notre Dame de Sion, Karacash, L. Leo, Fr. Parrét, Schenk, Institutul Sf. Maria (devenit, la 1875, Fayad)⁷¹. Dintre acestea, puține au ajuns sau depășit pragul anului 1898 (Notre Dame de Sion, Institutul Schenk). Numărul elevilor înscriși nu a fost prea mare, uneori funcționau și cu doi elevi (Institutul Schenk la 1886)⁷². Excepție făceau Notre Dame de Sion și Institutul Academic.

Structura organizatorică a școlilor particulare era foarte diversă pe clase, secții, secțiuni sau divizii, dar, în general, aveau șase clase, după care elevii se prezentau pentru examene la școlile publice. De altfel, și școlile publice au avut șapte clase (1864-1876), opt clase (1876-1881) și din nou șapte clase (1881-1898).

Aceste școli și-au desfășurat activitatea pe baza unor programe proprii, în care predomina interesul pentru istoria universală, îndeosebi antichitatea, predată cel mai frecvent în limba franceză, mai rar în limba germană⁷³ și limba română, după cărțile lui Lamé Fleury, Ste Ouen, Victor Duruy sau Goustave Ducoudray, ca și în perioada anterioară. De altfel, ultimele două manuale erau folosite și în școlile de stat. Manualul lui V. Duruy, cu traducerea și adausul lui P. Cernătescu, ediția a doua, s-a utilizat în anul școlar 1862 - 1863 și la Gimnaziul Național⁷⁴. Este posibil să se fi folosit și manualul lui I. Mandinescu sau cel prelucrat de I. Meșotă după W. Putz⁷⁵, ultimul apreciat de Titu Maiorescu pentru calitățile sale didactice, deși nu am întâlnit în sursele studiate trimiteri la ele.

Unele părți ale istoriei antice rămăneau neînvățate. La 1875, în raportul delegatului care participase la examene la Pensionatul A. Grandjean, se consemna: „Din istoria generală s-a făcut numai istoria Greciei”⁷⁶. Studiarea istoriei evului mediu și a istoriei moderne apare mai rar (situație asemănătoare cu cea de până la 1864)⁷⁷. Mitologia, ca obiect de sine stătător, dispărea treptat, ea fiind inclusă de obicei în studiul limbilor clasice⁷⁸.

⁷⁰ A.N. Iași, fond Universitatea „Al.I. Cuza” Iași - Rectorat, dosar 669/1864-65, f. 1, la Pensionatul Frey; dosar 129/1870, f. 59 la Pensionatul Blumenthal.

⁷¹ *Ibidem*, dosar 273/1874-75, f. 1.

⁷² *Ibidem*, dosar 561/1886, f. 8.

⁷³ *Ibidem*, dosar 221/1873, f. 6, la Pensionatul Petit se învăța în limba germană la clasa a III-a *De la crearea lumii până la perși*; dosar 129/ 1870, f. 84 la Pensionatul Olga Gafencu; dosar 206/1873, f. 2 v la Pensionatul Schenk, în clasa a II-a se învăța *De la crearea lumii până la reșbelul cu Troia*, după cartea lui Welter.

⁷⁴ T. Maiorescu, *Anuarul Gimnaziului și Internatului din Iași pe anul școlar 1862-1863*, p. 300, 315 în „Opere” II, București, 1984.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 377, 388.

⁷⁶ A.N. Iași, Rectorat, dosar 271/1875, f. 37.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar 442/1873, f. 12 Pensionatul Clara Majewski; dosar 222/1873, f. 6, Pensionatul Sf. Maria.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar 222/1873, f. 6 la Pensionatul Sf. Maria.

Unele pensioane din această categorie (cu programă proprie) au încercat să-și apropie programa de cea a statului. În 1875, P. Cujbă consemna, în raportul său, că, la Pensionul A. Grandjean, cele 20 de eleve în patru clase fac studii „parte în limba română, parte în cea franceză”, care „se apropie întrucâtva cu cele predate în școlile publice secundare”⁷⁹.

În epocă, istoria națională se studia mai puțin după cărțile lui A.T. Laurian și mai frecvent după cele ale lui V.A. Urechia, deși acestea erau obiectul unor confruntări de idei, care vizau spiritul naționalist în care au fost scrise⁸⁰. Cartea lui A.T. Laurian, *Istoria romanilor*, concepută în spiritul latinității, mergea până la anexarea istoriei romanilor la istoria romanilor, dar, în ciuda atacurilor la care a fost supusă avea „un caracter sistematic [...] ceea ce a făcut să se apeleze la ea cu destulă insistență aproape două decenii”⁸¹.

În demersul nostru, ne vom opri mai îndeaproape asupra învățământului istoric în câteva din școlile particulare cu programă proprie.

La Pensionul Frey, în anul școlar 1869-1870, cu un număr mic de elevi, se studia, în clasa a V-a, istoria universală până la căderea Constantinopolului și părți din istoria românilor, la clasele I-IV, după V.A. Urechia⁸². Metodele de predare erau apreciate de Samson Bodnărescu, delegat la examenul final în anul 1870⁸³. Situația s-a menținut și în anii următori. Pentru că elevii erau de vârste diferite, fiecare elev studia o altă parte din istoria românilor⁸⁴, ca și până la 1864. Istoria universală se învăța în limba franceză, după Lamé Freury și St^e Ouen⁸⁵; la clasa a III-a, „istoria romanilor de la fundarea orașului până la Adrian”; la clasa a II-a, „istoria grecilor de la timpurile legendare până la războaiele medice” și la clasa I-a „istoria veche – egiptenii”. La 1875, istoria universală se predă și în limba română⁸⁶. Astfel, elevul Savel Manu învăța istoria romanilor, în limba română, „de la fundarea Romei până la religiunea și arta la romani”, și, în limba franceză, *Histoire grèque depuis la fin de la guerre du Peloponese jusqu' à la conquête de la Grèce par des Romains* și *Histoire romain depuis la foundation de la ville jusqu'a la fin des guerres puniques d'après Lamé Fleury*. Elevul era remarcat de delegatul prezent la examen, pentru că, la cei 14 ani ai săi, posedă cunoștințe „de șapte clase de liceu”⁸⁷.

La Pensionul Justine Joje, istoria universală se predă în limba franceză și, mai târziu, în limba română⁸⁸. Situații asemănătoare se întâlnesc și la alte pensionate⁸⁹. La acest pensionat, profesorii pun „mult interes în dezvoltarea studiului pe metodele raționale”, iar elevele răspundeau, la examenul din iunie 1875, expunând obiectele învățate „numai prin sens – urmare”⁹⁰. Peste un

⁷⁹ *Ibidem*, dosar 273/875, f. 37.

⁸⁰ Gh. Panu, *Studiul istoriei la români*, în E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, București, 1943, p. 307, 308.

⁸¹ Al. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, p. 112.

⁸² A.N. Iași, *Fond Rectorat*, dosar 99/1869, f. 149, 154.

⁸³ *Ibidem*, dosar 99/1870, f. 128.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar 123/1875, f. 49 v.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 166/1871, f. 125.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 273/1875, f. 48 v și 49 v.

⁸⁷ *Ibidem*, dosar 273/1875, f. 49 v.

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 166/1871, f. 113.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 162/1871, f. 30 Pensionatul Parret; dosar 561/1886, f. 58 – Pensionatul Righetti; dosar 166/1871, f. 135 – Pensionatul G. Petliț; dosar 129/1870, f. 84 – Pensionatul Olga Gafencu; dosar 206/1873, f. 5 și dosar 254/1874, f. 34 v – Pensionatul Schenk; C.I.Șc., dosar 667/1869 – Pensionatul A. Grandjean.

⁹⁰ *Ibidem*, dosar 274/ 1875, f. 43.

număr de ani, când conducerea acestei instituții o avea Claire Majewski, în limba română se învăța, la clasa I și a II-a, istoria sfântă, la clasa a III-a, *Histoire nationale et moderne până la Mihai Bravu*, iar la clasa a IV-a, *Historire nationale et moderne de la Mihai Bravu până la fine*. În clasa a V-a, *Istoria popoarelor vechi, precum și a egiptenilor, perșilor și grecilor*⁹¹, la clasele VII-VIII, *Istoria românilor până la Vlad Țepeș*. Profesorii pentru limba română, care predau și istoria, erau C. Savescu și Z. Branza.

În limba franceză, se studia, la clasele I-III, istoria sfântă, la clasa a IV-a, *Histoire Ancienne Égyptiens, Assyriens, Babiloniens, Mèdes, Perses, jusqu'au règne de Darius*, la clasa a V-a, *Histoire Grèque*, la clasa a VI-a, *Historire Romaine*, la clasa a VII-a, *Histoire du Moyen Âge* și la clasa a VIII-a *Histoire Modernes depuis la règne de Louis XIII jusqu'à la Restauration*⁹². Studiul istoriei moderne și istoria Franței în limba franceză se făcea și la alte școli particulare (Institutul Sf. Maria, Pensionatul Ste Helene și altele)⁹³.

La una dintre școlile cele mai cunoscute, Notre Dame de Sion, din rapoartele delegaților la examene, aflăm că „programa și reglementele acestei școli” nu erau „conforme programului oficial”, iar elevele „memorizau foarte bine, poate chiar prea bine”, limba română era neglijată, iar religia se predă după cărțile catolice și în limba franceză⁹⁴. Predarea istoriei „nu a fost făcută într-un modu parțialu, chiar în unele locuri e denaturată de un papism exageratu cum ar zice englezii”. Toate materiile (deci și istoria) se învățau după „manuscripte făcute anume de profesori”⁹⁵. În iunie 1870, la unele obiecte (istoria nu apare dar situația nu putea fi cu mult diferită), „propunerile nu s-au făcut tocmai după principiile pedagogice cele mai nimerite și puțină tendință s-au pus pentru a dezvolta inteligența junelor eleve pentru ca apoi ele să poată judeca”. Cultivându-se memoria, răspunsurile elevelor erau „recitarea textului învățat”, aprecia delegatul Kukuli.

În limba franceză, se predă istoria universală și a Principatelor, în limba română, istoria țării și în limba germană⁹⁶ istoria universală. Având în vedere formația intelectuală și religioasă a celor ce conduceau școala, nu surprinde consemnarea din 1881: „Ar fi de dorit ca spiritul și elementul național să aibă mai mare parte în educațiunea și instrucțiunea aceloră de la care Patria speră și au dreptul a pretinde, nu numai oameni buni, dar și cetățeni virtuoși”. La clasele superioare, „studiul istoriei să nu fie numai un exercițiu mecanic al memoriei și mai cu seamă unul intelectualu care să dezvolte inteligența practică și dreapta judecată”⁹⁷, aprecia Valerian Ursanu.

O altă școală, Liceul Nou, își deschidea cursurile în 1871, cu o asociație de profesori fondatori între care și Andrei Vizanti. În cursul secundar, gimnaziul și liceul, se studia *Istoria cu geografia și statistica*, iar pentru școala comercială *Istoria și geografia comercială*⁹⁸. Școala își va prelungi durata studiilor la opt ani, în 1873 - 1874, și la nouă ani, în 1877-1878. Profesorii de istorie se conformau regulamentelor acestei școli, care cereau ca în fiecare luni să se dea câte o teză la fiecare obiect, deci și la istorie, trecută între obiectele

⁹¹ *Ibidem*, dosar 442/1881, f. 1-4.

⁹² *Ibidem*, dosar 442/1881, f. 1-4.

⁹³ *Ibidem*, dosar 222/1873, f. 6 la Institutul Sf. Maria; Document 273/ 1874-75, f. 33 la Pensionatul Ste Helene.

⁹⁴ *Ibidem*, dosar 99/ 1869, f. 173.

⁹⁵ *Ibidem*, dosar 93/1869, f. 1.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar 212/1873, f. 77.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar 442/1881, f. 74, 75.

⁹⁸ „Anuarul Liceului Nou din Iași”, 1871/1872, anul I, Iași, 1872, p. 11.

principale. Cu acest plan de învățământ, s-a mers până la fuziunea cu Institutul Academic (1879).

La Institutul Academic, fondat în 1866, de o asociație de profesori, între care se remarcă Titu Maiorescu, la 1875 se consemnau, de către Gh. Petrovanu, delegat desemnat la examen, unele neajunsuri în predarea istoriei: „Acest studiu se face fără ajutorul cartelor geografice respective așa încât pe lângă că unele amănunte istorice devin mai abstracte și mai dificile, mai ales pentru școlarii din diviziunea inferioară... am observat că studiul istoriei se mărginea în nararea mecanică a evenimentelor, fără să se oprească la însemnătatea lor politică și morală în măsură cu gradul de inteligență a școlarilor”⁹⁹. Peste ani, A.D. Xenopol, fost elev al școlii, mărturisea lui Gh. Rășcanu: „ne pune să învățăm pe de rost bucăți întregi”, iar „timpul cât am stat în acea școală a fost o adevărată tortură”¹⁰⁰. Impresii asemănătoare avea și C. Meissner, elev al acestei școli¹⁰¹.

Școlile particulare care și-au adaptat studiile la programa statului au fost: Pensionul Emilia Humpel, Institutul de copile E. Wagner, Institutul Academic, Liceul de domnișoare Varlam, Institutele Unite și Liceul de domnișoare Maria Doamna. Corpul profesoral al acestor școli, în mare parte, era format din profesori de la școlile publice și de la Universitate.

Programa școlilor publice s-a schimbat în decursul anilor (la 1865, 1876 și 1881), dar ponderea cea mai mare a avut-o, în continuare, istoria universală. Este și cazul școlilor particulare de care ne vom ocupa. La Institutul de copile condus de E. Wagner (1869), numit, în 1874, Institutul de Domnișoare și apoi Institutul Liceal de Domnișoare (1887), predarea istoriei se făcea, la 1869, în limba română, începând cu *Narațiuni de diverse istorioare*¹⁰², în clasa I, se continua cu *Istoria lui V.A. Urechia*, în clasele II-IV, și *Istoria universală - Istoria romanilor*, la clasa a V-a. În limba franceză, se studia *Istoria veche*, la clasele I, II, III¹⁰³.

La această școală, în anul 1873-1874, Petru Rășcanu predă, în limba română, istoria, la clasele III-IV: la clasa a III-a, *De la colonizarea Daciei până la moartea lui Ștefan cel Mare*, la clasa a IV-a, *De la Mihai Viteazul până în zilele noastre*. La clasa a V-a, divizia I și II, predă tot el, în limba română, istoria universală: *Istoria romanilor de la fundarea Romei până la fine*. În limba franceză, V.I. Castano predă, la clasa superioară, *Istoria contemporană după Ducoudray*, la clasa I-a, și *Istoria veche după Duruy*, la clasa a II-a (manuale a căror calitate nu poate fi pusă sub semnul îndoielii)¹⁰⁴. Istoria se predă și în limba germană *Din timpurile cele vechi ale Germaniei până la Reformă 1517 după J. Beck*.

Un alt pension, cu o existență îndelungată, a fost cel înființat de Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu, la 1872. Pensionul a purtat nume diferite în decursul timpului: Pensionatul de Domnișoare (1872-1882), Liceul de Domnișoare (1882-1883), Institutul Liceal de Domnișoare (1883-1884) și își va adapta în timp structura organizatorică și programa după învățământul de stat¹⁰⁵. Istoria patriei s-a predat în formă de biografii la diviziunea primară, iar

⁹⁹ A.N. Iași, *Fond Rectorat*, dosar 273/1875, f. 11.

¹⁰⁰ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 63; I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, București, 1933, vol. IV, p. 373.

¹⁰¹ N.C. Enescu, *Constantin Meissner, pedagog al școlii poporului*, București, 1971, p. 6.

¹⁰² A.N. Iași, *Fond Rectorat*, dosar 99/1869, f. 135.

¹⁰³ *Ibidem*, dosar 99/1869, f. 130.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar 222/1873, f. 28, 29, 30, 31.

¹⁰⁵ „Anuarul Pensionatului normal de Domnișoare”, pentru anii V, VI, VII, VIII, Iași.

în diviziunea secundară *Istoria universală cu privire specială la istoria culturii și Istoria patriei* începând cu 1881-1882¹⁰⁶.

La mitologie, se studia în clasa a II-a, diviziunea superioară, „religiile popoarelor însemnate ale antichității cu privire specială la spiritul manifestat de ele”. Se adăuga, la aceeași clasă, și istoria artei¹⁰⁷, la 1877-1878.

Pentru a răspunde unor cerințe ale epocii, în 1880-1881, s-a constituit diviziunea bacalaureat, în care cunoștințele de istorie erau aprofundate la limbile clasice (limba latină – Caesar, *De bello gallico*, limba greacă – Herodot, *Istori*) și la „Istoria popoarelor vechi – egiptenii, asiro-babilonienii, fenicienii, evreii, medo-perșii, grecii și romanii cu descrierea fenomenelor principale ale culturii lor” (subl. ns., V. I.). În anul școlar 1882-1883, s-au adăugat Tacitus, *Anale*, Cartea XIV, Titus Livius, *Ab urbe condita libri*, Cartea I, la limba latină, și Homer *Iliada* – Cartea I, și *Odiseea* – Cartea I, la limba greacă¹⁰⁸.

Treptat, mitologia, ca obiect de sine stătător, dispare, dar la limba greacă apare *Din mitologia grecilor cu privire la cântecele lui Homer* (an școlar 1886-1887 și în anii următori)¹⁰⁹. Profesorii de istorie ai acestei școli au fost, de-a lungul timpului, E. Humpel (care predă și limba germană), pentru scurt timp, Eminescu (preda istoriei patriei), Miron Pompiliu (istoria patriei – diviziunea primară – predă și limba română). A.D. Xenopol, începând cu 1874, a predat diverse obiecte: pedagogie, mitologie, estetică, istoria artei, apoi istorie, geografie, economie și drept administrativ. Din 1889, va predă istorie națională. La aceeași școală, istoria universală a predat-o A. Brandia (1881-1888), iar Petru Rășcanu istorie națională, între 1887 și 1889, apoi istorie universală, între 1889-1894. Surorile Tereza și Eleonora Strătilescu au activat în această școală ca profesoare de istorie¹¹⁰.

Experiența acumulată ca profesor de învățământ secundar l-a determinat pe A.D. Xenopol să publice, la 1871 *Cronologia raționată a istoriei universale cu privire la examenul de bacalaureat*, reeditată la 1882, precum și *Istoria Universală*, partea I, *Istoria veche de la timpurile preistorice până la căderea Imperiului Roman*, în 1881, sau *Istoria Românilor pentru gimnaziu și liceu*, în 1886¹¹¹. De aceea, A.D. Xenopol mărturisea că „De mult simțeam eu [...] în lecțiile mele la Institutele Unite nevoia unui asemenea manual”, dar l-a publicat după trei ani de profesorat la Universitate când a devenit „stăpân întrucâtva pe imensul material”¹¹². Încă din 1871, A.D. Xenopol socotea că, în predarea istoriei, „principalul este modul de predare al profesorului și cărțile de studiu”¹¹³ și de aceea critica manualele de istorie existente la noi; „manualele noastre de istorie, și trebuie s-o mărturisesc, chiar și cele străine, excepție cel al lui Mandinescu” păcătuiesc pentru că „tratează numai istorie politică”¹¹⁴. Și

¹⁰⁶ *Ibidem*, Anul IX, 1880-81, Iași, p. 12.

¹⁰⁷ *Ibidem*, Anul VI, 1878, p. 10.

¹⁰⁸ „Anuarul Liceului de Domnișoare, numit înainte Pensionatul normal de Domnișoare, Anul XI, Iași, 1893, p. 14.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Anul XV, 1887, p. 18.

¹¹⁰ „Anuarele Liceului de Domnișoare din Iași” pe anii 1876-77 până la anul 1898-99; A.N. Iași, *Fond Rectorat*, dosar 254/1874, f. 32; dosar 273/1875, f. 29 bis; dosar 458 1881-82, f. 32; dosar 499/1883-84, f. 53; dosar 592/1896, f. 233; dosar 626/1895-96, f. 253.

¹¹¹ A.D. Xenopol, *Cronologia rațională a istoriei universale cu privire la examenul de bacalaureat*, Iași, 1871, 47 p., reeditată la 1878, Iași, 226 p.; Idem, *Istoria universală*, partea I, *Istoria veche de la timpurile preistorice până la căderea Imperiului Roman*, Iași, 1881, 123 p.; Idem, *Istoria românilor pentru gimnaziu și liceu*, Iași, 1886, 198 p.

¹¹² Idem, *Istoria românilor pentru gimnaziu și liceu*, 1886, în prefață.

¹¹³ Idem, *Despre învățământul școlar în general și îndeosebi despre acela al istoriei*, Iași, 1872, p. 68

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 61.

Petru Rășcanu va edita, în 1890-1895, *Curs complet de istorie universală prelucrat pentru liceul superior*¹¹⁵. Probabil că, în anii în care au funcționat la această școală, cursurile lor au fost baza pentru manualele de mai târziu.

La acest pensionat au fost eleve Tereza și Eleonora Strățilescu, Ana Conta, Elena Bujoreanu, Elisa Densușianu, Elena Mârzescu precum și fiicele unor personalități ieșene ca Grigore Buțureanu, P. Cujbă și Gh. Racoviță¹¹⁶.

Liceul nou de Domnișoare, Varlam, înființat în 1881, funcționa în 1898, conform programei oficiale pentru cursul liceal, iar absolventele școlii se distingeau prin „seriozitate, stăruință și conștiinciozitate”¹¹⁷. Aici au predat istoria, la cursul inferior, S. Dragomir (care avea ore și la Liceul Internat și Gimnaziul Ștefan cel Mare), I. Tufescu (de la Școala Comercială), la cursul superior, și „domnișoara A. Ioan, studentă la Universitate”¹¹⁸.

La Liceul de Domnișoare Maria Doamna din Iași, istoria era predată de Oct. M. Stoianovici (la clasele I, II, III, IV) și de Alexandru Densușianu (clasele V-VI)¹¹⁹, după programele oficiale.

Una din cele mai renumite școli ale vremii a fost Institutele Unite. Planul de învățământ al acestei școli pe anul 1879-1880 avea la bază „programul oficial al liceelor statului”. Pentru că avea numai șapte clase (școlile secundare de stat aveau opt clase între 1876-1881), s-au introdus în programe „mici modificări pentru a le pune în armonie cu programele oficiale”¹²⁰ (diferea numai repartizarea materiei pe clase). Programa după care s-au desfășurat studiile în școală prevedea, la secția pregătitoare, *Istoria românilor cu geografia respectivă* – două ore pe săptămână, în lecții de o oră și zece minute¹²¹. În cursul inferior, la Secția I, se învăța *Istoria veche de la creațiune lumii până la căderea Imperiului de Apus 476* – două ore pe săptămână. La Secția II, *Istoria medie secolul V-XV. Istoria modernă de la descoperirea Americii până la 1848* – două ore pe săptămână. La Secția III, *Istoria Românilor din România liberă din timpurile vechi până la 1866*, tot două ore. În cursul superior, la Secția I, *Istoria și geografia antică: egiptenii, babilonienii, asirienii, fenicienii, mezii, persii, grecii și romanii până la 476 cu geografia respectivă*. Secția II învăța *Istoria și geografia istoriei veacului de mijloc de la 375 după Cristos până la jumătatea secolului al XV-lea. Istoria modernă a Apusului din perioada I până la 1648*. A.D. Xenopol era profesor al școlii din 1878. La secția de bacalaureat, se învăța istoria și geografia (*Sfârșitul istoriei moderne până la 1871 și repetiție generală*), după programa oficială, în trei ore pe săptămână, cu lecții de o oră și zece minute.

În această școală, ca și la școlile de stat, istoria se învăța în secțiunea inferioară și în liceu (atât în cursul inferior – pornind de la istoria antică și a evului mediu, cât și în cursul superior). La secțiunea bacalaureat, se repeta istoria universală¹²². Din anul 1884-1885, durata lecțiilor s-a redus¹²³.

¹¹⁵ Petru Rășcanu, *Curs complet de istoria universală: I. Istoria Orientului*, 288 p; *II. Istoria Grecilor*, 235 p; *III. Istoria Romanilor*, 393 p (Iași, 1890); *IV. Istoria Evului Mediu*, 366 p., Iași, 1894; *V. Istoria Modernă*, 373 p., Iași, 1895.

¹¹⁶ „Anuarul Pensionatului Humpell” pe anii 1876-77 până la anul 1898-1899.

¹¹⁷ „Anuarul Institutului Warlam”, Iași, 1899, p. 3.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 40.

¹¹⁹ A.N. Iași, Rectorat, dosar 598/1891, f. 222.

¹²⁰ *Ibidem*, dosar 407/1879, f. 78.

¹²¹ *Ibidem*, dosar 407/1879, f. 79-81.

¹²² „Anuarul Institutelor Unite”, Iași, 1884, p. 19

¹²³ *Ibidem*, 1885, p. 20.

Ca și la alte școli, cunoștințele de istorie se însușeau, sau consolidau, și la limbile clasice (așa cum se făcea și până la 1864). Astfel, la 1884-1885, se studia Herodot, *Istории*, I-IV, Xenofon, *Anabasis*, și Homer, *Iliada* și *Odiseea*¹²⁴.

Atunci când încercăm să ne apropiem de condiția învățământul istoric în școlile particulare, atât cele cu programă proprie, cât și cele cu programa statului, putem afirma că istoria nu lipsea din planurile de învățământ. După 1864, tot istoria universală era cea privilegiată, așa era și în școlile publice. Treptat mitologia, ca obiect de sine stătător, dispare și crește ponderea istoriei naționale. Limbile clasice ofereau la rândul lor cadrul pentru îmbogățirea cunoștințelor de istorie (prin accesul direct la unele surse istorice care erau traduse).

Conform regulamentelor în vigoare, elevii absolvenți ai institutelor particulare se puteau prezenta la Universitatea din Iași, pentru a susține bacalureatul în litere și științe, alături de cei ai școlilor publice, în sesiunile din iunie și septembrie. În componența comisiilor examinatoare, nu era permisă participarea profesorilor ce dau „lecțiuni de studii liceale în institutete private sau prepară de bacalaureat în particular”, precum nici directorii de învățământ secundar¹²⁵. Din cercetarea proceselor verbale încheiate la sfârșitul examenului se poate constata că numărul celor ce aspirau la bacalaureat, absolvenți ai școlilor particulare, a crescut treptat și că erau bine pregătiți (avem în vedere numărul de promovați și media obținută în comparație cu celelalte școli din Iași).

Istoria nu era obiect de examen ca probă scrisă, ci numai probă de examinare orală din istoria universală, uneori împreună cu geografia, alteori separat¹²⁶. Important ni se pare faptul că proba numită „compoziție limba română”, care viza deopotrivă claritatea expunerii, cantitatea de cunoștințe însușite și puterea de analiză și sinteză, cerea și cunoștințe de istorie dacă avem în vedere formulările subiectelor din unele sesiuni. În sesiunea din septembrie 1882, subiectul era *Campania din 1813. Bătălia de la Lipsca*¹²⁷; în iunie 1883, *Cauzele și rezultatele expedițiilor cruciate*¹²⁸. La 1887, subiectul a fost *Cauzele și efectele venirii fanarioților în țară*¹²⁹, iar în septembrie 1896, *Despre Unirea Principatelor și urmările ei în dezvoltarea Țărilor Române*¹³⁰. Proba scrisă avea o durată de trei ore și era „privegheată” de doi profesori.

În condițiile unei exigențe sporite, mediile obținute de candidați par astăzi modeste, predominând cele între șase și șapte. Uneori, elevele pensionatelor particulare reușeau să obțină medii cu mult peste șapte. Cel mai semnificativ exemplu ni se pare a fi cel al Terezei Strătilescu, care, la 1882-1883, obținea media 8,82, cu „Diplomă de la Universitate”¹³¹, și care a ales cariera didactică de profesor al școlii în care s-a format (pensionatul Humpel) iar apoi a condus Liceul Oltea Doamna. Peste ani, i se va alătura sora sa, Eleonora Strătilescu, cu 8,68, și aceeași opțiune pentru cariera didactică¹³².

După fiecare sesiune de bacalaureat, președintele juriului examinator prezenta un raport asupra nivelului pregătirii absolvenților la bacalaureat (din

¹²⁴ *Ibidem*, p. 23.

¹²⁵ A.N. Iași, Rectorat, dosar 481/1882-83, f. 107; „Monitorul Oficial”, 14 (26) decembrie 1882, p. 3146-3148.

¹²⁶ A.N. Iași, *Fond Rectorat*, dosar 463/1881-82, f. 45; dosar 502/1883, f. 161.

¹²⁷ *Ibidem*, dosar 481/1882, f. 204.

¹²⁸ *Ibidem*, dosar 481/1882-83, f. 4 v.

¹²⁹ *Ibidem*, dosar 571/1887, f. 49 v.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 630/1896, f. 112.

¹³¹ „Anuarul Liceului de Domnișoare E. Humpell” Anul XI, Iași, 1883, p. 25.

¹³² *Ibidem*, Anul XXI, Iași, 1893, p. 31.

școlile publice și particulare), raport înaintat Ministrului; uneori, dacă se cerea acest lucru, însoțit și de lucrările scrise. Scopul era acela de „a-și forma o idee cât mai exactă de starea cunoștințelor absolvenților de licee”¹³³. Se pare că, uneori, prestația absolvenților lăsa destul de mult de dorit și pentru că învățământul românesc în epocă pune accent pe memorarea informațiilor. Într-un raport semnat de I. Găvănescu, la 1892, în urma sesiunii de bacalaureat din iunie, apărea constatarea conform căreia „cultura generală a celor mai mulți absolvenți lasă mult de dorit” și „lucru care izbește este lipsa completă de discernământ între important și secundar”¹³⁴.

Aceasta era marea problemă a învățământului (public și particular) românesc și se impunea o reformare a sistemului de învățământ, care să pună accent pe formarea gândirii elevului. Timpul legiferării avea să vină la 1898 după ample documentări în străinătate¹³⁵ și prin eforturile neobositului Haret. Și în noul cadru legislativ, unele școli particulare, ca Institutul Humpel, Institutele Unite, Notre Dame de Sion, aveau să-și găsească drumul, ele prelungindu-și activitatea până după 1900.

Mai vechi decât învățământul de stat, învățământul particular a cunoscut în evoluția sa perioade de „flux”, atunci când învățământul public era la început, și de „reflux”, atunci când acesta se consolida. Dezvoltat apoi în paralel cu învățământul de stat, a răspuns unor cerințe ale celor care, din motive diferite, nu doreau sau nu puteau frecventa învățământul public, învățământ care, în pofida tuturor măsurilor luate, încă nu era suficient pus la punct. Învățământul particular a adus „unele servicii instrucțiunii și educațiunii tineretului, deoarece era un gol ce trebuia umplut”¹³⁶.

Având în vedere că evoluția învățământului particular a avut loc pe fondul unei legislații școlare care avea ca scop uniformizarea pregătirii elevului, planurile de învățământ ale școlilor particulare, fără a avea o corespondență strictă, conțineau discipline asemănătoare cu cele din învățământul de stat.

Istoria, îndeosebi cea universală, avea un rol important în educația celor ce frecventau aceste școli, situație întâlnită de altfel și în învățământul public. Profesorii, de multe ori dintre cei de la Universitate, reprezintă o garanție a calității procesului instructiv. De-a lungul timpului, aceste școli și-au îmbunătățit structura organizatorică (aveau clase de elevi mai puțin numeroase decât în învățământul de stat) și programele, în dorința de a forma tineri care să se remarcă în societatea românească a vremii.

De aceea, credem că învățământul particular din Iași (din perioada avută în vedere) nu era nici mai bun, dar nici mai rău decât cel de stat.

¹³³ A.N. Iași, *Fond Rectorat*, dosar 531/1884, f. 301.

¹³⁴ *Ibidem*, dosar 605/1892, f. 12.

¹³⁵ I. Bogdan, *Raport asupra școlilor secundare din Germania*, București, 1886, 257 p.

¹³⁶ Gh. Râșcanu, *op. cit.*, p. 138.

ANEXA 1

Pentru elaborarea acestui material, am utilizat informații din culegerile de documente, dar baza o constituie fondurile - *Comitetul de Inspecțiune Școlară Iași* și *Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, Rectorat (existente la Arhivele Statului Iași)*. În nici un fond nu exista o informație sistematică în legătură cu aceste școli, mai ales că unele au avut o existență efemeră. Am încercat, pe cât posibil, să suplinesc acest fapt printr-o prezentare fie cronologică, fie problematică.

În fondul arhivistic *Comitetul de Inspecțiune Școlară (1849-1881)* figurează pensionatele de băieți:

- Constantin Atanasiade
- I. Aywas
- B. Wexler
- Moritz Katz
- V. Cuenim
- Christi Karakasch
- A. Frey
- Louis Jordan
- Malgouverne

și pensioanele de fete:

- Blumenthal
- J.B. Chambonneau
- A. Frimu
- Fanny Gall
- Anne Grandjean
- E. Hadding
- Auguste Joje
- Justine Joje
- Adolf Kaltenberg
- Caroline Maeissner
- Louis Perey
- Gabrielle Petit
- Louisa Righetti
- Charlotte Sachette
- Leon Sircus
- Stefania Wexler
- Maria Wroblewski

Dintre acestea, conform informațiilor extrase de noi din fondul arhivistic *Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, Rectorat (1864-1898)*, se mențin pentru perioada de după 1864 pensioanele:

- A. Frey
- Justine Joje
- Gabrielle Pctit
- C. Meissner
- Leon Sircus
- Anne Grandjean
- Louisa Righetti
- Blumenthal

A N E X A 2

Între 1864-1898, în Iași au funcționat mai multe pensioane, din care unele înființate înainte de 1864:

- A. Frey - 1845
- Justine Joje – 1848
- Caroline Meissner – 1851
- Gabrielle Petit – 1853
- Anne Grandjean – 1861
- Louisa Righetti

Acestor școli particulare li s-au alăturat:

- Notre Dame de Sion – 1866
- Karakasch – 1866
- Institutul Academic – 1866
- Louisa Leo – 1868
- Francisca Parret – 1871
- Liceul Nou – 1871
- Institutul de Domnișoare E. Humpelle – 1872
- Schenk - 1873
- Fayard – 1875
- Institutul Pedagogic 1877
- Liceul Nou de Domnișoare – E. Warlam – 1881
- Institutul de copile – E. Wagner, devenit Institutul de domnișoare
- Pensionatul de băieți Weitzsecker
- Institutul secundar de domnișoare
- Liceul de Domnișoare Maria Doamna
- Pensionatele evreiești Solomon Friedman, Isaac Svalb, Iosif Schvarswald, H. Goldstein, M. Vogel.

A N E X A 3

Printre delegații desemnați de-a lungul timpului la examenele școlilor particulare din Iași enumerăm:

- Samson Bodnarescu – Arhivele Statului Iași, *Fond Rectorat*, D.129/ 1870, f. 128 la Pensionatul Frey.
- I. Meissner – *Ibidem*, D. 166/1871, f. 123 la Pensionatul Frey; D. 403/1879, f. 19 la Institutul Karakash.
- Gh. Petrovanu – *Ibidem*, D. 273/1873, f. 47 la Liceul Nou.
- Gr. Buțureanu – *Ibidem*, D. 222/1873, f. 2 la Notre Dame de Sion.
- Șt. Emilian – *Ibidem*, D. 222/1873, f. 5 la Institutul Sf. Maria.
- P. Rășcanu – *Ibidem*, D. 316/1876, f. 99 v la Institutul Academic și Institutul Karakash.
- A.D. Xenopol – *Ibidem*, D. 438/1880-1881, f. 5 la Institutele Unite și f. 10 la Institutul Fayard.

Se întâmpla ca directorii școlilor particulare să solicite altă perioadă, decât cea prevăzută de lege, pentru examenele de sfârșit de an școlar. De exemplu, la Notre Dame de Sion, directoarea solicita, în 1874, ca, „din cauza epidemiilor, examenul să se replanifice” și pe viitor să se susțină „înainte de Paști din cauza fierbințelelor” (Arhivele Statului Iași, *Fond Rectorat*, D. 254/1874, f. 73). Nu s-a aprobat.

Uneori directorul cerea un alt delegat, decât cel consemnat, pentru că „există interese personale între el și cel trimis” (*Ibidem*, D. 438/1880-1881, f. 25 la Pensionatul Goldstein).

A N E X A 4

Manualele folosite în școlile particulare

Istorie universală:

- Victor Duruy, *Elemente de istorie generale*, (traduse de Al.I. Cernătescu), Tom I-III, București, Tipografia Colegiului Național, 1856-1858, Tomul I *Istoria timpurilor vechi*, 1856, 599 p.; Tomul II *Istoria timpurilor medii*, 1856, 599 p.; Tomul III *Istoria timpurilor moderne*, 1858, 604 p.

- Lame Fleury, *L'Histoire du moyenne age, racontee a la jeunesse* (sixieme edition, tome second) Paris, Borrani, 1860, 405 p.;

- Idem, *L'Histoire moderne racontee a la jeunesse*, Tome premiere, nouvelle edition, Paris, Borrani, 1860, 35 p.;

- Victor Duruy, *L'Histoire des temps modernes depuis 1453 jusqu'a 1789*, Paris, Hachette, 1872, 690 p.;

- Idem, *Histoire des greques depuis les temps les plus recules jusqu'a la reduction de la Grece en province romaine*, Tom Seconde, Paris, Hachette, 1896;

- Goustave Ducodray, *Histoire contemporaine depuis 1789 jusqu'a nos jours*, Paris, Hachette, 1872, 690 p.;

Istoria românilor:

- A.T. Laurian, *Istoria românilor*, volumul I-III, Iași, 1853; Ediția a III-a Iași, 1867;

- V.A. Urechia, *Istoria românilor. Biografii românești după metoda catihetică*, Iași, Buciumul român, 1863, 144 p. (I ediție la 1859);

- Idem, *Istoria românilor*, București, Rassidescu, 1865, 121 p.;

L'Enseignement historique dans les écoles privées de Iaşi (1864-1898)**Résumé**

Plus ancien que l'enseignement d'État, l'enseignement privé a connu, dans son évolution, des époques de "marée montante", lorsque l'enseignement public était à ses débuts, et de "marée descendante", lorsque celui-ci est devenu plus stable.

L'enseignement privé s'est développé sur la base d'une législation scolaire qui avait comme but l'uniformisation de la préparation des écoliers. C'est pourquoi, les plans d'enseignement des écoles privées, sans avoir une correspondance stricte avec ceux d'État, contenaient des disciplines semblables à ceux-ci. L'histoire, et surtout l'histoire universelle, détenait un rôle important dans l'éducation de ceux qui fréquentaient ces écoles.

Jusqu'à l'apparition de la Loi de l'enseignement, en 1864, l'histoire universelle, notamment l'Antiquité, étudiée en tant qu'histoire événementielle, était enseignée en français, suivant les manuels de Lamé Fleury et St^e Ouen, dans une première étape, ensuite ceux de Victor Duny et Goustav Ducoudray, l'accent y étant mis sur la mémorisation des connaissances; quelques-unes des parties de l'histoire n'étaient même pas étudiées.

Des connaissances d'histoire universelle étaient acquises également pendant les classes de langues classiques, histoire biblique et mythologie.

L'histoire du pays - jusqu'en 1858 *pays* signifiant *État*, donc la Moldavie - a été étudiée d'après les manuels d'I. Albineţ et d'A. T. Laurian.

Après 1864, les écoles privées à classes de lycée pouvaient choisir des programmes propres ou bien pouvaient suivre le programme d'État.

Dans les écoles qui ont choisi le programme d'État (ce programme a changé en 1865, 1876, 1881, 1899), aussi bien que dans celles à programme propre, l'histoire universelle était privilégiée et on l'étudiait suivant les mêmes manuels que jusqu'en 1864.

L'histoire politique a été complétée avec celle de la culture et de la civilisation.

En même temps on a évolué de la mémorisation mécanique des données à leur compréhension.

La mythologie est disparue en tant que matière indépendante, tandis que le poids de l'histoire nationale s'est accru; on l'étudia plutôt d'après les manuels de V. A. Urechia que d'après celui de A. T. Laurian.

ÎNCEPUTURILE ȘI AFIRMAREA ȘCOLII ROMÂNEȘTI DE INGINERIE (1864-1914)

A doua jumătate a veacului trecut s-a caracterizat, între altele, și prin afirmarea elementului capitalist. Se înmulțiseră stabilimentele (întreprinderile) industriale, ajungând, către sfârșitul secolului, la 3.000, numai în Regat. Un avânt deosebit l-au avut ramurile prelucrării lemnului (fabrici de cherestea și hârtie); industria ușoară (textile, tăbăcărie, alimentară); construcțiile de locuințe și în domeniul rutier (poduri, șosele, căi ferate) etc.

Deși se mai mențineau întreprinderile ce foloseau energia hidraulică și eoliană, observăm că un număr de circa 170 unități economice industriale beneficiau de mașini cu aburi. În aceste condiții s-a pus firesc mai acut problema învățământului tehnic superior, care să asigure economia românească, industria și construcțiile cu ingineri specialiști autohtoni.

Se remarcă o seamă de cărturari-ideologi ce propagă ingineria. Sunt remarcate opțiunile unor personalități ca: Petru Poenaru, Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica, George Barițiu ș.a. pentru școli tehnice superioare, pentru înzestrarea țării cu specialiști de înaltă calificare, ceea ce astăzi numim inginerul. Între „zeloșii” industrializării și statuării unui învățământ ingineresc național îi menționăm pe George Barițiu (1812-1893), care nu pierdea nici un prilej să povățuiască tineretul în a îmbrățișa studiul științelor exacte și practice (aplicative). Îndemnul său se adresa tinerilor din întreg spațiul românesc.

George Barițiu, transilvănean de obârșie, dar pe care îl regăsim și în Principate „s-a interesat continuu - arată Horia Coriolan - de științele tehnice, de formarea de cadre în acest domeniu, care să stăpânească dezvoltarea industriei (devenită în a doua jumătate a veacului al XIX-lea problemă la ordinea zilei), minelor și construcțiilor și să le asigure progresul”. Numeroasele sale articole, studii, informații, conferințe cu caracter economic și științific sau tehnic apăreau aproape continuu în revistele și ziarele vremii pe care le-a înființat și condus timp de șase decenii. Această activitate a desfășurat-o și prin Societatea **Astra** sau prin **Academia Română**, al cărui membru era¹.

Amărăciunea lui G. Barițiu explică și atitudinea autorităților față de învățământul tehnic. El spunea la un moment dat cu indignare că românii nu se preocupau de științele practice. „Noi nu avem trebuință - se întreba George Barițiu retoric - de ingineri, de arhitecți, de tehnici și mecanici și nici de modeluri economice...”²

Firavele preocupări pentru statuarea unui învățământ tehnic superior la români nu s-au putut concretiza într-o școală de inginerie, de sine stătătoare. Acest fapt se va petrece într-o primă formă (nu cea mai fericită) în anul 1864, prin întemeierea Școlii de „Ponți și șosele, mine și arhitectură”, cu sediul în București.

În Legea Instrucțiunii, din decembrie 1864, privitoare la unificarea și organizarea învățământului românesc, a fost menționată și ingineria. Cu câteva luni mai devreme, Mihail Kogălniceanu, fidel și el ideii de întemeiere a unei „școli speciale de ingineri”, a dat o decizie în calitate de Ministru de interne,

¹ H. Coriolan, *Activitatea lui G. Barițiu*, în: „Academica”, 9/1993/22.

² *Ibidem*.

agricultură și lucrări publice³, prin care se arăta preocupat de „numeroasele lucrări ce se deschid din zi în zi în ramura de poduri și șosele și de mine...”⁴. El avea în vedere faptul că „mare parte din orașe au lipsă de arhitecți capabili de a supraveghea și dirija dezvoltarea acestor orașe”. În calitatea ce o avea, M. Kogălniceanu a alocat de la buget sumele necesare pentru înființarea pe lângă Ministerul de Interne, Agricultură și Lucrări Publice, a unei „școale menite a forma bărbați pentru lucrările aici menționate”⁵.

În prezumtiva școală urmau să fie admiși, prin concurs, absolvenți a patru clase secundare, iar absolvenților li se garanta „o carieră sigură și cu mare viitor în țară, care are nevoie de imense lucrări spre a exploata nesfârșitele ei bogății”⁶. Anul școlar era de la 1 octombrie, la 31 mai următor.

Primul an avea cifra de școlarizare de 16 candidați, de la vârsta de 16 ani, iar cetățenia trebuia să fie română. La concursul de admitere se cerea aritmetica rațională, geometria plană, fizica elementară, geografia fizică și politică, scrierea curată, elemente de desen, limba franceză.

Între condițiile puse viitorilor „studenți” se numărau și acelea că „materile predate în această școală erau calculate spre a ocupa tot timpul unui elev conștiincios despre datoria și viitorul său”⁷. La 1 octombrie 1864 Școala de Ponți și Șosele, Mine și Arhitectură era înființată, deși Legea de funcționare a ei va apare, câteva luni mai târziu, în decembrie același an. Între profesorii numiți atunci amintim pe M. Capuțianu, D. Dumitrescu, E. Bacaloglu, Căpitan Dona. Ca director a fost numit Al. Costinescu, care după ce fusese profesor la Facultatea de Științe din Iași și prefect de Roman, s-a stabilit în București, ulterior Unirii Principatelor.

Primii elevi admiși la această școală au fost I. Bacalu, Al. Bădulescu, A. Buchholzer, N. Caracalechi, Gr. Cair, C. Drăgoiescu, T. Feșliu, N. Gavrilesu, Z. Marinovici, M. Măldărescu, A. Misinescu, M. Sighet, Gr. Stoenescu, M. Stanian, C. Scorțeanu, L. Stănciulescu.

Cursurile aveau durata de doi ani, iar școala în discuție a funcționat tot atâta, ultimul fiind 1865/1866. Absolvenții (singura promoție, de altfel) din 1866 au primit diplome de *conducători, clasa a III-a*.

În urma abdicării domnitorului Al.I. Cuza (februarie 1866), noul ministru al Lucrărilor Publice, D. Sturdza, a desființat școala. Deși nu a fost academică, Școala de Ponți și Șosele, Mine și Arhitectură a însemnat un pas în direcția învățământului tehnic superior, a constituit o treaptă importantă a acestuia. Totodată, existența ei a evidențiat nevoia și preocuparea pentru cadre tehnice cu o pregătire adecvată, a demonstrat capacitatea românilor de a găsi soluții imediate și eficiente la cerințele stringente ale țării la acea dată.

Așadar, problema învățământului tehnic superior românesc rămânea deschisă. Ea va continua să preocupe în continuare cercurile universitare, politice și economice, căutând și experimentând soluții noi.

Societatea românească va acuza, în continuare, lipsa de ingineri autohtoni. Întreaga activitate tehnică și economică se afla încă sub controlul inginerilor străini, aduși în țară din lipsă de specialiști români. Însuși domnitorul României, Carol I, făcând observații asupra nevoii de căi ferate în

³ În atribuțiile acestui minister intrau și problemele de învățământ.

⁴ I. Ionescu, *Istoricul învățământului tehnic în România până în 1930, București, 1931*, p. 170.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

România, insista asupra unor acțiuni mai concrete în direcția creării unei școli adevărate de ingineri în țară.

Potrivit unor asemenea cerințe stringente, a fost constituită o comisie care să întocmească un regulament pentru o viitoare „Școală de Poduri, Șosele și Mine”. Regulamentul prevedea, între altele, destinația amintitei școli; aceea de a forma „*ingineri de poduri, șosele și mine*”⁸ De altfel, chiar în bugetul pe anul 1867 s-a prevăzut crearea unei asemenea școli, ceea ce s-a și realizat.

Preconizata școală urma să aibă o durată de cinci ani, cu următorul program: *Anul preparator* (suprimat după un an): aritmetica, algebra, geometria, trigonometria, fizica elementară, desenul; *Anul I*: geometria descriptivă, calculul diferențial și integral, fizica, geometria analitică, desenul; *Anul al II-lea*: aplicațiile geometriei descriptive, chimia, mecanica analitică, desen; *Anul al III-lea*: mecanica aplicată, curs de construcții, mineralogia și geologia, fizica industrială, geodezia, desenul; *Anul al IV-lea*, cuprindea doua secții: a) *Poduri și șosele*, având cursuri de șosele, poduri, căi ferate, arhitectură industrială, apoi proiecte și desen: b) *Secția minelor*, având cursuri de chimie aplicată, metalurgie.

Este locul să menționăm pe primii profesori de la Școala Superioară de Poduri, Șosele și Mine: D. Petrescu (aritmetica, algebra și geometrie analitică); E. Bacaloglu (fizică); M. Capuțineanu (geometrie descriptivă și aplicațiile ei); I. Lupulescu (desen); Elie Angelescu (geometrie, trigonometrie, calcul diferențial și integral)⁹.

Școala s-a deschis cu doar 15 elevi, pentru anul preparator, dar după cinci zile a fost închisă, deoarece ministrul în exercițiu, D. Brătianu, a demisionat, locul acestuia fiind luat de inginerul Panait Donici. A fost numit un nou director care și-a exprimat însă dorința de a studia mai întâi chestiunea înființării școlii tehnice superioare. În această situație, s-a procedat la noi înscrieri, cu termen până la 15 decembrie (anul 1867), concursul urmând a fi susținut la 20 decembrie în București, la minister. În comisia de admitere au fost numiți „profesorii școlii”.

În același timp, la Iași s-a organizat, de asemenea, admitere, comisia de triere fiind formată din profesorii: Culianu, Cobălcescu și inginerul Stamatopol. A fost organizat concurs de admitere și la Craiova, dar pentru gimnaziu, având în comisie pe cunoscuții profesori Grecescu, Caloianu și Constantinescu.

Pentru stimularea înscrierii tinerilor la amintitele școli, ministerul a dispus să se acorde zece burse, destinate studenților merituosi. Dintre acestea, patru rămâneau la București, trei la Iași și trei celor din Craiova¹⁰.

Așa arăta, în mare, derularea faptelor pregătitoare, dar cum calculul din București nu s-a potrivit cu realitățile din Moldova și Oltenia, la concursul de la Iași și Craiova nu s-au prezentat candidați, ceea ce făcea inutilă repartizarea de burse.

La București, în schimb, s-au înscris pentru examenul de admitere îndeosebi absolvenții fostei școli, desființată în 1866, și câțiva dintre absolvenții de liceu din acel an. Drept urmare, Școala din București s-a deschis în casele lui Rasti (pe strada Știrbei Vodă)¹¹.

Nu se cunosc prea multe date privitoare la activitatea amintitei școli. Se știe, în schimb, că în paralel cu aceasta, profesorii Școlii Superioare de Poduri, Șosele și Mine, împreună cu inginerii D. Fruză și Spiridon Yorceanu, la cererea

⁸ Constantin D. Bușilă, *Învățământul tehnic superior*, București, 1919, p. 172.

⁹ I. Ionescu, *op. cit.*, p. 172.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

ministerului, au conceput un proiect pentru o școală de conductori cu durată de trei ani. Totodată, s-a schițat și viitoarea școală de inginerie ce se va numi „Națională de poduri și șosele”. Se urmărea, prin aceasta, despărțirea de specializarea *mine*, așa cum era în capitala Franței, Paris. Adică, restrângerea specializărilor pe domenii unice sau apropiate. Desprindem, de aici, concluzia că noul ministru Donici urmărea o structurare eficientă a învățământului ingineresc.

Între altele, este de reținut și faptul că Regulamentul, emis în timpul ministeriatului lui Donici, prevedea următoarele: „În această școală se vor forma agenți speciali pentru studierea, conducerea și executarea lucrărilor publice, relative la construcțiunea căilor de comunicație, la construcția edificiilor civile și la exploatarea minelor”¹².

Nedumitor este faptul că în Regulamentul lui Donici (art.26) dispărea termenul de inginer, fiind înlocuit cu cel de conductor, clasa a III-a, „cu amputamentele fixate prin buget și Regulamentul Corpului Tehnic”. Adică, tot ingineri (!).

Școala a fost declarată „permanentă”, ceea ce echivala cu o statuare în timp a învățământului tehnic superior, chiar dacă acesta era doar de trei ani¹³. Această școală, se pare, a suplinit nevoia de specialiști până la intrarea în rol a Școlii Naționale de Poduri și Șosele.

Școala de conductori, cu denumirea de Școala de Poduri și Șosele, a funcționat în bune condiții până în anul 1875, având ca directori pe colonelul (probabil inginer) Begenău (octombrie 1868-aprilie 1873), urmat fiind de inginerul Al. Poenaru, până în octombrie 1875. În acest răstimp școala a beneficiat de ingineri de seamă, incluși în corpul profesoral, între care Leonida Pancu, M. Capușineanu, Const. Zenceanu, Const. Popescu, Spiridon Yorceanu, Edmond Beler, I.G. Cantacuzino, Const. Olănescu, Al. Duperrex ș.a.

Dintre absolvenții acestei școli menționăm pe doi dintre ei: N. Davidescu (fost șef de secție pe șantierul construcției podului de la Cernavodă) și pe celebrul arhitect Ion Mincu, întemeietorul Școlii de Arhitectură la români. La noua școală de semiinginerie, profesorii trebuiau să fie „oameni de specialitate, capabili” și „vor trata toate studiile mai mult din punct de vedere practic și util”¹⁴.

Un mare avânt a dat ingineriei românești în această perioadă, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, construirea de căi ferate în martie 1866 a fost promulgată Legea drumurilor, care deschidea un mare câmp de activitate inginerilor de poduri și șosele. Pentru a înlesni aplicarea ei, Spiridon Yorceanu a publicat *prima carte românească de inginerie*, în această specialitate: adică, un manual (tratat) pentru construcția drumurilor și a podurilor. Tot S. Yorceanu a elaborat primul regulament pentru organizarea Corpului tehnic român, pe grade și clase, după model francez¹⁵. În jurul problemei construirii de căi ferate în România s-a purtat o dispută amplă, nu lipsită de interes pentru tema de față. S-a pus la îndoială de către unii capacitatea românilor de a asigura cu elemente competente exploatarea căilor ferate, construite de străini¹⁶. A venit răspunsul ferm și competent din partea unor personalități ale culturii și științei românești, între care D. Ghica, Cezar Boliac, Constantin Bozianu ș.a. Acesta din urmă, susținându-l pe Cezar Boliac în aprecierea că românii sunt capabili de a rezolva treburi ingineresti complicate, s-a folosit de un anumc exemplu, potrivit căruia la acea vreme cei mai

¹² Apud. I. Ionescu, *op. cit.*, p. 174.

¹³ I. Ionescu, *op. cit.*, p. 175; vezi și Const. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 14.

¹⁴ *Ibidem*, p. 175-176.

¹⁵ *Ibidem*, p. 179.

¹⁶ *Ibidem*, p. 179.

buni cârmaci ai vapoarelor austriece pe Dunăre erau românii și că se „vor găsi cu siguranță ingineri și personal român care să conducă și trenurile”. Constantin Bozianu mai susținea cu temei că „tineretul român se va putea forma mult mai repede decât se poate bănuia...”¹⁷.

La inaugurarea liniei ferate București - Giurgiu (1869) primul-ministru, D. Ghica, spunea: „La apelul făcut junimei române, ea a răspuns cu grăbire și astfel mai tot personalul exploatației s-a putut compune dintre pământeni. Suntem încredințați domnilor - sublinia șeful guvernului român - că acești români vor ști să corespundă la așteptările publicului și să dovedească în acest nou fel de ocupațiune aceeași aptitudine cu care Dumnezeu a înzestrat poporul român”¹⁸.

Câmpul de activitate tehnică mărimdu-se foarte mult prin realizarea de linii ferate, și anume: liniile Vârciorova - București - Galați, Român - Ițcani, Tecuci - Bârlad, Verești - Botoșani, Pașcani - Iași - Ungheni, Ploiești - Predeal, construite în perioada de care ne ocupăm, numărul tinerilor care au făcut studii de inginerie în străinătate a crescut considerabil. Mulți au urmat Școala Națională de Poduri și Șosele de la Paris: C. Mănescu, M.M. Râmnicănu, C. Mironescu, D. Frunză, Petre Ene, P. Terrușanu, C. Sinescu, N. Herjeu, E. Balaban, M. Tzoni (viitorul profesor de mecanică de la Universitatea din Iași)¹⁹.

O manifestare sugestivă în susținerea propagandei proingineria a fost și editarea unor publicații cu titlaturi și problematică adecvate. Astfel, în anul 1865 a apărut publicația „Politehnicul”, datorată cunoscutului cărturar P.S. Aurelian, apoi revista „Inginerul”, scoasă în anul 1875 de către Petru Davideanu, precum și publicația „Buletinul”, tipărită de Asociația Arhitecților și Inginerilor din România.

Un punct de reper în afirmarea ingineriei românești l-a constituit și întemeierea, în anul 1881, la București a primei organizații tehnice, luând denumirea de „Societatea Politehnică din România”. Prilejul l-a constituit inaugurarea liniei ferate Buzău - Mărășești, proiectată și construită în premieră de ingineri români. La înființarea amintitei societăți existau în România 130 de ingineri titrați²⁰.

În evoluția sa firească învățământul ingineresc din România, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, se îndrepta spre performanțe reale. S-au impus forme de organizare superioare, au apărut noi personalități preocupate de afirmarea acestui important domeniu pentru societatea românească.

În anul proclamării României ca regat (10 mai 1881), eveniment semnificativ în istoria poporului român, învățământul tehnic românesc înregistra o nouă performanță și anume: înființarea *Școlii Naționale de Poduri și șosele*. De data aceasta era vorba despre o instituție națională, care, alături de cele două universități, trebuia să asigure societății românești, din a doua jumătate a veacului trecut, specialiști cu o înaltă pregătire, care să elimine titrații străini și să imprime un spirit autohton evoluat, comparabil cu creația europeană.

Încredințată lui Gh. Duca, Școala Națională de Poduri și Șosele, la care ne vom referi în continuare, a fost orientată spre crearea de ingineri la nivelul școlilor străine. El însuși (Gh. Duca), absolvent al Școlii Centrale de Arte și Manufacturi din Paris, s-a dovedit un bun și reputat specialist, în construcții de căi ferate. Ion C. Brătianu, distinsă personalitate politică și de stat, a

¹⁷Apud I. Ionescu, *op. cit.*, p. 180.

¹⁸*Ibidem*.

¹⁹*Ibidem*, p. 180-181.

²⁰*Ibidem*, p. 182.

apreciat capacitatea și activitatea lui Gh. Duca. Această apreciere s-a concretizat în încredințarea, cărturarului inginer, de a „forma și înălța corpul inginerilor români”, ingineri de care „avea mare nevoie Țara”²¹.

O descriere a stării precare a școlii, în momentul preluării de către Gh. Duca, scoate în evidență modul slab de organizare și competența îndoielnică de până atunci. Urmare a unei asemenea evoluții sub așteptări, a scos în evidență nevoia stringentă de a se găsi măsuri și metode noi, active și concepute științific.

Procesul de învățământ se anunță dificil și pentru noua școală. Aceasta urma să funcționeze cu 29 cursuri și trebuia să dea ingineri de poduri și șosele, dar care să fie în același timp și ingineri de căi ferate, de construcții, geniști, industriali, ingineri de mine și metalurgie; toate aceste specializări trebuiau să se regăsească la aceeași persoană, ceea ce era prea mult.

Pe de altă parte, disciplinele din planul de învățământ nu erau abordate rațional, potrivit importanței fiecăreia în formarea inginerului. Mai curând se aveau în vedere, în mod forțat, posibilitățile existente. Spre pildă, nu se acorda atenție desenului tehnic, și nici proiectelor sau practicii în domeniu. Mărturiile vremii, precum și lucrări referitoare la această problemă, reliefează faptul că „modul de învățământ și organizarea ingerioară lăsau de dorit”²². Totodată, s-a observat și faptul, nu lipsit de importanță, că înșiși candidații admitanți nu dispuneau de o pregătire corespunzătoare, și nici nu li se asigura un an pregătitor așa cum se practica în alte state.

Gheorghe Duca aduce și alte critici sistemului de învățământ de până atunci, între care și aspecte a căror consistență poate avea actualitate. Iată ce observă distinsul om de școală: „Din cauza prea numeroaselor cursuri, toate materiile erau predate în mod superficial. Profesorii erau puțini, astfel încât reveneau unuia câte 4-5 cursuri și nu se puteau face cu toată competența oricâtă pricepere și bunăvoință ar fi fost”²³.

Comparând cu alte țări, Gh. Duca făcea precizarea potrivit căreia în străinătate „fiecare curs are un profesor special...”²⁴

Chiar dacă Gh. Duca, din dorința de a combate răul, comitea și unele exagerări față de realitățile timpului, ele trebuiau luate în calcul pentru măsuri ulterioare. Gh. Duca nu era adeptul creării de „ingineri universali”. Trecuse vremea de așa ceva! Sosise momentul inițierii unei școli care să formeze ingineri pentru serviciile publice ale statului, cu o pregătire temeinică într-o specializare bine determinată.

Chiar în toamna anului 1881, din inițiativa aceluiași Gh. Duca, a fost creată o „divizie prepartoare” (an pregătitor) menită să consolideze cunoștințele candidaților căpătate în liceu, mai ales în domeniul matematicilor. Noua școală va fi subvenționată de la buget, începând cu anul școlar 1882/1883. Au fost numiți profesori de matematici distinse personalități românești, între care: Spiru Haret și D. Emanuel, ambii doctori în științe matematice la Paris. Ei au contribuit mult la cultura matematică a elevilor școlai și la creșterea prestigiului acesteia.

Noul regim școlar impus de Gh. Duca s-a dovedit a fi fost destul de sever, dacă avem în vedere gradul de promovabilitate. Astfel, din cei 32 de candidați înscriși în toamna anului 1881, la anul pregătitor, numai 8 au putut intra în anul

²¹ Const. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 15.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

I, ca „studenți” pentru Școala Națională de Poduri și Șosele din București. În anul școlar 1882/1883, din 122 candidați înscriși pentru examene de admitere, 67 au fost eliminați (respinși) înainte de finele anului, iar din cei rămași, numai 27 au avut curajul să se prezinte la examen. Dintre aceștia, doar 18 au întrunit condițiile promovării anului I. Faptul explică exigența impusă odată cu începutul noii școli, ce marca o orientare cu totul deosebită de ceea ce fusese până atunci. „O condițiune esențială de izbândă - spunea același Gh. Duca - era o severitate absolută atât pentru conduită cât și pentru studii”²⁵.

În privința programei de învățământ a Școlii Naționale de Poduri și Șosele am reținut structura anilor pe discipline, după cum urmează:

Anul I: calcul diferențial și integral, stereotomia, fizica, chimia, topografia, mineralogia, geologia, desenul.

Anul al II-lea: mecanică rațională (sic!), construcții civile, drumuri, metalurgie, fizică industrială, statica grafică, desenul.

Anul al III-lea: rezistența materialelor, poduri, construcții civile, drumuri de fier, mașini, statica grafică, hidraulica, proiecte.

Anul al IV-lea: drumuri de fier, rezistența materialelor, hidraulica, navigația, poduri, motoare cu aburi, economia politică, drept administrativ, proiecte²⁶.

Preocupați de pregătirea teoretică și aplicativă, conducătorii Școlii au inclus în programă și practică topografică (anul I), iar la ceilalți ani exista obligația de a efectua vara, în timpul vacanței, un număr de ore de practică „la lucrări de inginerie”²⁷. Începând din anul școlar 1886/1887 s-au introdus în Școală cursuri de instruire cu caracter militar: regulamente, artă militară, artilerie și fortificații, precum și exerciții militare (instrucție). În baza unei asemenea pregătiri li se acorda absolvenților gradul de ofițer (sublocotenent) arma genistică.

Între cadrele didactice ale Școlii, față de care s-a acordat o grijă deosebită, se numărau și personalități marcante ale culturii și științei românești. Astfel, consemnăm pe C. Marinescu, Gh. Duca, Anghel Saligny, C. Istrati, N. Cerchez, N. Herjeu, A. Mănescu, Const. Coandă ș.a.

Din partea profesorilor trebuiau asigurate cursuri îngrijite, cu figuri curat desenate. Săptămânal (duminica) se susțineau examene, apoi, la sfârșitul anului aveau loc examene generale, care durau o lună, după care urma vacanța, o lună, și trei luni de practică. Anul de învățământ începea la 1 octombrie și se încheia la 30 aprilie.

„Grație, mai ales, măsurilor disciplinare, rezultatele date de Școala lui Gh. Duca - cum i se mai spunea în epocă - au fost din cele mai strălucite. Din amintita Școală Națională au ieșit ingineri inspectori generali: Al. Antoniu, I. Papadopol, D. Danielescu, P. Peretz, G. Văleanu, G. Cara-Costea, I. Pâslă, I. Vernet, C. Georgescu, P. Zahariade, N. Ștefănescu, M. Otulescu ș.a.

Școala Națională de Poduri și Șosele a funcționat, la început, în str. Știrbei Vodă, clădirea în care avea să funcționeze mai târziu Conservatorul de muzică și artă dramatică. Apoi se va construi o clădire adecvată pentru Școala Națională”²⁸.

Noul local a fost inaugurat în octombrie 1886, în prezența Regelui Carol I și a unei numeroase și distinse asistențe, ceea ce dădea momentului și unicii școli de ingineri din România, de la sfârșitul secolului trecut, o importanță cu totul deosebită. Din cuvântul inaugural ținut de directorul școlii, Gh. Duca,

²⁵ Apud I. Ionescu, *op.cit.*, p. 185; vezi și Const. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 17, nota 2.

²⁶ I. Ionescu, *op. cit.*, p. 186.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 188.

răzbat eforturi și năzuințe pe linia Școlii românești de ingineri. „Fiecare an a fost însemnat prin o reformă, printr-un progres în această direcțiune și avem satisfacția de a putea zice că inginerii ieșiți din școala noastră sunt apreciați de toți aceia care îi văd la lucru... Școala se află dar în stare să meargă tot înainte... Cât pentru elevi, ei vor ști să dovedească recunoștința lor către țară, ca ingineri în luptele pașnice ale muncii”²⁹.

Un rol determinant în ascensiunea Școlii de ingineri, creată în 1881, l-a avut Gh. Duca, profesor inginer și director până la 1 aprilie 1888, când a fost numit director general al Căilor Ferate Române. I-a urmat la conducerea școlii un, la fel de înfocat adept al învățământului tehnic superior, anume Scarlat Vârnav. Acesta, ca și predecesorul său, a contribuit substanțial la consolidarea învățământului ingineresc. Mai mult decât atât, „pentru a ține lumea în curent cu progresele tehnice”, a organizat conferințe pentru ingineri și public, în amfiteatrul școlii. Văzând nevoia de ingineri pentru specialitatea mecanică, a introdus cursul de mașini, fără a mai consulta vreo comisie sau a pregăti legi ori regulamente³⁰.

Actul de căpetenie al lui Scarlat Vârnav, ca director al Școlii Naționale de Poduri și Șosele a fost punerea acesteia pe picior de *egalitate cu școli tehnice din străinătate*.

Începând cu anul 1890, prin Decret Regal (nr. 3124 din 15. XI) s-a acordat absolvenților cu diplomă dreptul de a fi admiși în Corpul Tehnic cu gradul de inginer ordinar, clasa a III-a. S-a instituit o comisie care avea misiunea de a „examina dacă absolvenții școlilor tehnice străine au diplome echivalente, ca grad de cultură, cu școala românească, declarată, deja, ca etalon pentru cultura tehnică superioară a viitorilor ingineri ai statului român”.

Școala condusă de Scarlat Vârnav a participat la expoziția universală de la Paris, unde a obținut „cele mai înalte distincțiuni”³¹.

Începând din ianuarie 1892 Scarlat Vârnav va părăsi Școala³², direcțiunea fiindu-i încredințată lui Constantin Sturza, absolvent al Școlii Centrale din Paris. Acesta a reușit să ducă mai departe concepția și rezultatele celor doi predecesori ai săi. Pe timpul directoratului lui C. Sturza a avut loc inaugurarea liniei ferate Fetești-Saligny, prilej cu care s-au făcut constatări pozitive la adresa ingineriei românești. Directorul Căilor Ferate Române, Gh. Duca, adresându-se regelui, prezent la festivitate, a spus următoarele: „Sire, Țara se poate fâli cu aceste lucrări care dovedesc progresele făcute de corpul ingineresc în anii binecuvântați ai domniei Majestății Voastre. Liniile noastre ferate, marile căi naționale care duc la granița Țării, lucrările hidraulice, docurile de la Brăila și de la Galați, sunt atâtea dovezi de muncă roditoare a acestui Corp. Și dacă ținem seama că două treimi din inginerii care au luat parte la executarea lucrărilor, al căror sfârșit îl sărbătorim astăzi, sunt ieșiți din Școala noastră de poduri și șosele, o legitimă mândrie trebuie să simțim”³³.

Școala a trecut și prin momente grele la începutul secolului al XX-lea, dar nu a abdicat de la rosturile ei. Oameni entuziaști, făcând sacrificii personale, s-au pus în slujba amintitei școli, ținând adesea cursuri gratuit,

²⁹ *Ibidem*, p. 189.

³⁰ I. Ionescu, *op. cit.*, p. 190.

³¹ *Ibidem*, p. 191.

³² Vârnav Scarlat a renunțat cu mari regrete la conducerea școlii și la școală, acceptând să fie ales deputat, a promis sprijin.

³³ I. Ionescu, *op. cit.*, p. 194.

numai să se mențină disciplinele supuse suprimării din lipsă de fonduri. Mai mult decât atât, pentru adaptarea la cerințele noii perioade, a fost creat cursul de edilitare (încredințat lui Elie Radu); cursuri industriale, electromecanică, petrol etc. Se urmărea, astfel, a asigura noile domenii, în ascensiune, cu specialiști de înaltă pregătire, iar pe de altă parte, orientarea studenților către noi specializări, spre a fi de folos societății și de a-și câștiga existența.

Datorită crizei socio-economice prin care trecea societatea românească la începutul secolului al XX-lea au apărut manifestări de nesiguranță și neîncredere în școala și în profesia de inginer. Faptul a dus la micșorarea numărului de candidați. Așa se explică de ce seria 1906 a dat doar 9 ingineri, seria 1907-9, iar seriile 1908 și 1909 au dat tot câte 9 absolvenți, după care interesul pentru inginerie a început să crească iarăși.

În asemenea condiții de criză și de instabilitate a apărut și necesitatea reorganizării Școlii Naționale de Poduri și Șosele. Între măsurile de „înnoire” propuse reținem: „Admiterea să nu se mai facă prin concurs, ci doar luându-se în calcul rezultatele obținute de candidați la sfârșitul anului preparator”. Se cerea restructurarea programei în sensul că, în primii doi ani, să se asigure cursuri comune, iar în ultimii doi ani să se facă trei specializări, și anume: a) ingineri constructori și arhitecți; b) ingineri mecanici și electricieni; c) ingineri de mine și industriali. S-a discutat chiar posibilitatea transformării Școlii Naționale de Poduri și Șosele în Politehnică, însă, în cele din urmă, a predominat ideea ca aceasta să rămână pentru mai târziu, „prin modificări progresive”³⁴.

În cadrul preocupărilor privind perfectarea învățământului ingineresc a fost trimisă o delegație a Ministerului Instrucțiunii în străinătate, cu scopul studierii învățământului tehnic de acolo. Delegația condusă de C. Mironescu a vizitat, în anul 1904, școli tehnice superioare din Italia, Elveția, Franța, Belgia, Germania și Austria. Raportul prezentat la întoarcere de către conducerea delegației pune în evidență deosebirile existente între școala noastră și învățământul tehnic superior european, mai ales în ceea ce privește mijloacele didactice din dotare. Autorii raportului au consemnat cu realism ceea ce se potriveaua pentru România, din ce constataseră în țările vizitate. Spre exemplu, sistemul de școli cu o specializare restrânsă nu se potriveau la noi din cauza costurilor prea mari, „lux” pe care românii nu și-l puteau permite. Totodată, comisia nu a agreat nici sistemul de facultăți tehnice atașate Universităților. Pe de altă parte, se considera că înființarea de politehnici cu specializări bine definite nu putea fi admisă la noi din motive mai puțin argumentate de către raportori. Ei își puneau problema subiectiv îngrijorătoare față de inginerii constructori, care nu-și găseau de lucru, și că acest fapt se putea întâmpla și cu alte specializări.

Atitudinea ministrului de resort față de raport a fost aceea de a nu da nici o urmare propunerilor făcute. În anul 1908, după patru ani, deci, ministrul puneă iar chestiunea „împărțirii Școlii pe secțiuni și numește o nouă comisie în acest sens, din care făceau parte: C. Mironescu, I. Mrazec, E. Radu, I. Ionescu, Anghel Saligny, N. Herjeu, T. Dragu, care să studieze problema învățământului tehnic superior din România. Respectiva comisie, printr-un raport, din 12 decembrie 1908, s-a pronunțat pentru formarea a două secțiuni și anume: una de căi de comunicație și edilitare, și o alta de mecanică și petrol,

³⁴ Const. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 19.

cu doi ani comuni și doi de specializare. Noua organizare presupunea cheltuieli în plus, și cum bani nu erau, lucrurile au rămas ca și până atunci³⁵.”

Reținem, însă, faptul că se accentua tendința spre perfectare a învățământului tehnic superior, precum și preocupările asidue în această direcție, căutările ce trebuiau să conducă, în final, la o școală diversificată de inginerie, care să fi asigurat o înaltă specializare a absolvenților. Nu au lipsit disputele contradictorii, confuziile, dar acestea vor fi depășite abia după războiul mondial din anii 1914-1918.

În vara anului 1914, o altă comisie a fost numită de ministrul Const. Angelescu, formată din personalități în domeniu: C. Mironescu, P. Zahariade, N. Vasilescu-Karpen, Gh. Țițeica, D. Emmanuel, L. Mrazec, N. Coculescu, Anghel Saligny, T. Dragu, E. Balaban și Tr. Lalescu. Misiunea comisiei, condusă de însuși ministrul instrucțiunii, era de a pregăti un proiect de reorganizare a școlii în discuție. Amintitul proiect, finalizat în iulie 1914, prevedea înființarea unei Școli Politehnice în locul Școlii Naționale de Poduri și Șosele. Elevii deveneau studenți; se lăsa o „oarecare elasticitate în terminarea studiilor” și se introducea o „oarecare elasticitate în organizarea Școalei”; se introduceau probe de diplomă; se instituia un consiliu de Direcție și se propuneau două secțiuni de specializare etc. Proiectul a fost pus în discuție publică, însă rezultatul nu a mai putut fi valorificat din cauza primului război mondial. Majoritatea elevilor au fost concediați, cadrele didactice dispersate; unele refugiate la Iași, altele rămânând pe loc, iar o parte a acestora s-au angajat pe front.

După terminarea primului război mondial, condițiile noi create prin întregirea României cu Basarabia, Bucovina și Transilvania (provincii românești aflate până în 1918 sub ocupație străină) au condus la restructurarea învățământului ingineresc prin transformarea (în 1920) Școlii Naționale de Poduri și Șosele în Școala Politehnică, cu sediul în București. Tot în acel an a fost creată o noua Școala Politehnică la Timișoara.

Prin cele două școli politehnice, cărora li se va adăuga, în 1937, o alta la Iași, învățământul ingineresc din România se înscrie pe linia modernizării lui, la nivelul cerințelor europene din perioada următoare.

Les Débuts et l'affirmation de l'école roumaine d'ingénierie (1864-1914)

Résumé

Cette recherche traite l'organisation selon le modèle européen de l'Ecole Nationale des ponts et chaussées pendant l'entre-deux-guerres. L'Ecole Nationale des Ponts et Chaussées de Roumanie a été le reflet de l'évolution industrielle roumaine pendant la seconde partie du XIXe siècle, qui avait besoin d'ingénieurs autochtones. Cette école, bien qu'elle n'ait pas entièrement satisfait l'industrie roumaine, a constitué une étape importante dans la direction de l'affirmation de l'enseignement d'ingénierie, et fonctionné à Bucarest jusqu'à la veille de la première guerre mondiale.

DIN ACTIVITATEA DIPLOMATICĂ A LUI P.P. CARP: ÎNTREVEDEREA CU OTTO VON BISMARCK, LA BERLIN, ÎN MAI 1871

Activitatea diplomatică a lui Petre P. Carp ar merita, să recunoaștem, mai multă atenție din partea cercetărilor de specialitate, „chemați” a pune într-o mai clară lumină „locul său în viața politică a țării”. Un atare „loc” a urmărit, e drept, a-l releva C. Gane, în binecunoscuta monografie consacrată „Sfinxului de la Țibănești”, lucrare orientată spre „detalii biografice”, însă, suferind, ca mai tot ce s-a plasat în raza panenericului, de un acut subiectivism, de carențe metodologice prea puțin mascate de incontestabila virtuozitate a autorului în „arta mânăirii condeiului”. O lucrare vădind din plin predispoziția aceluiași autor de a vedea în cel ce „se mândrea” cu descendența boierească, cu faptul că familia sa avea „origini înregistrate” de cantemiriana *Descriptio Moldaviae*, un „spiritus rector”, un „semizeu” pentru vremurile în care a trăit. Pentru cel atât de pasionat de „trecutele vieți”, P.P. Carp *a trebuit* să apară în „agora națională”, ca răspuns providențial la o stare de necesitate publică, „în haosul vieții sociale și politice din anii din urmă ai domniei lui Cuza Vodă”; atunci ar fi apărut (*deodată* !) și s-ar fi impus „un om de o inteligență impunătoare, de o comprehensiune atotcuprinzătoare, de o cultură vastă și adâncă, de o cinste materială și morală scoasă parcă din Evanghelie, de o fineță intelectuală împinsă până la paradox, de o ponderație liniștitoare, de o sinceritate deconcertantă, de un caracter inflexibil, de o consecvență unică, un om care părea cioplit cu dalta în marmură de Pentelic”¹. „Un portret” ce a putut fascina sălile de conferințe, dar care nu a putut rezista, ca reper interpretativ, pentru cei ce au avut a stăruii, fie și puțin, asupra activității și personalității lui P.P. Carp. Acestuia i-a fost relevat „locul” în „antologia oratorilor români”² sau în „antologia scriitorilor ocazionali”³, în „galeria” celor ce au dat expresie unui anume „ideal economic”⁴, transpus într-o practică politică ce a incitat opinii deosebit de controversate”⁵. Și poate că i-ar fi fost relevat și „locul” cuvenit între *diplomații iluștri* dacă seria de volume cu o asemenea intitulare ar fi continuat...⁶

Desigur, asupra activității diplomatice a lui P.P. Carp cartea lui C. Gane abundă în referințe, în aceeași encomiastică gamă interpretativă, care converg într-o concluzia că activitatea diplomatică a reprezentat domeniul de predilecție pentru „fruntașul politic conservator, de nuanță junimistă”. După urmarea, „la modă atunci pentru progeniturile elitei moldave”, studiilor în Germania („Französische Gymnasium” din Berlin și Facultatea de Drept și Științe Politice la Universitatea din Bonn) și după „un binecuvântat intermezzo ieșean” (1862-1864), când a contribuit la punerea bazelor societății „Junimea”, P.P. Carp a acces, de foarte tânăr, la funcții publice: auditor onorific al Consiliului de Stat (în 1865, se pare la „recomandarea” lui Theodor Rosetti), secretar intim al Locotenenței domnești (în 1866, ca „recompensă” pentru participarea la ‘coalitia’ ce a pregătit și înfăptuit „detronarea lui Cuza Vodă”). La puțin timp, în mai 1866, a fost numit secretar al Agenției diplomatice a României la Paris, prima din „ipostazele

¹ C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, 1936, p. 61.

² V.V. Honeș, *Antologia oratorilor români* (f. 1.), 1943.

³ E. Lovinescu, *Antologia scriitorilor ocazionali*, București, f. a.

⁴ C.I. Băileanu, *Idealul economic al României și glorificarea d-lui P.P. Carp*, București, 1912.

⁵ G. Tașcă, *Politica economică și socială a lui P.P. Carp*, București, 1938.

⁶ *Diplomații iluștri*, vol. I-V, București, 1969-1986.

diplomatice carpiene”. Activitatea parlamentară a început-o la 1867, ilustrându-se, cu timpul, prin talent oratoric și forța opiniilor în dezbaterile Camerei și, cu deosebire, ale Senatului. Ca ministru a avut în câteva rânduri (la Culte și Instrucțiune Publică, în 1876, la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii, în 1888 și 1895, la Finanțe, în 1900-1901 și 1910-1912) responsabilități mai puțin tangențiale cu diplomația. A avut însă, în privința acesteia, responsabilități exprese ca ministru al Afacerilor Străine (20 aprilie-14 decembrie 1870; 23 martie -11 noiembrie 1888; 12 noiembrie 1888-22 martie 1889), ca președinte al Consiliului de Miniștri (7 iulie 1900-13 februarie 1901; 29 decembrie 1910 -27 martie 1912), ca agent diplomatic la Viena și Berlin (martie 1871-aprilie 1873) sau la Roma (aprilie-octombrie 1873), ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Viena (noiembrie 1882- octombrie 1884)⁷. De reținut faptul că prestația diplomatică a lui Carp s-a regăsit, până la a imprima “marca sa personală”, în momente cu implicații excepționale pentru orientarea externă a statului român. După ce a fost ministru al Afacerilor Străine în anul în care coliziunea franco- germană “la Rhin” cunoscuse apogeul, în care italienii își adjudecaseră Roma drept capitală, iar rușii denunțaseră neutralizarea Mării Negre, “junimistului Carp” i se încredințase în primăvara lui 1871 Agenția diplomatică la Viena și Berlin, cu misiunea extrem de delicată de a dezamorsa “diferendul româno-german” pe tema “afacerii Strousberg” (misiune al cărui episod referențial face, de altfel, principalul obiect al lucrării de față); apoi, același Carp a fost, la solicitarea lui Carol I și a lui I.C. Brătianu, reprezentantul diplomatic al României la Viena în chiar perioada negocierii și încheierii tratatului cu Austro-Ungaria din 1883, act care a consacrat racordarea micului regat de la Dunărea de Jos “sistemului politic al Triplei Alianțe”; a condus Afacerile Străine ale României la 1888- 1889, când “în zona geografică a acesteia” se resimțeau din plin implicațiile reșezării raporturilor ruso-germano-austro-ungare; a fost prim-ministru în anii imediat premergători intervenției României “în conflictul balcanic”; în fine, a participat la Consiliile de Coroană ce au decis, la 1914, neutralitatea, iar la 1916 intrarea României în Marele Război.

O activitate care, deși nu în permanență “de oficiu”, a marcat o perioadă de mai bine de o jumătate de secol din istoria politicii externe a României moderne; o activitate ce nu a prins a incita, după atâta vreme, un studiu de profunzime, un demers istoriografic de sine stătător! Să fie oare o atare stare de lucruri urmarea reticențelor ce i-au încercat pe istorici, și nu numai pe aceștia, în a recunoaște (i.e. a valorifica istoriografic) o exemplară activitate din “epoca diplomației secrete”, activitate neaureolată de “autoritatea faptelor mari”, ca în cazul unor M. Kogălniceanu, Ion sau Ionel Brătianu? Să fie aceeași stare de lucruri consecința impresiilor neepuizate încă în mediul românesc de gândire și simțire și datorate “ieșirilor antinaționale” ale lui P. P. Carp la Consiliile de Coroană din 1914 și 1916, “ieșiri” pentru care a avut să suporte, în 1919, până și “înfățișarea la el acasă”, la Țibănești, a unui “comisar regal” spre a-l “ancheta” în legătură cu “vinovăția persoanelor... în chestiunea complotului antidinastic”⁸ din clipele de grea cumpănă ale Războiului Întregirii? Să fie respectiva stare de lucruri expresia taxării severe de postcritate a unui “filogermanism patetic”, perceput uneori până la limitele unei atitudini de desconsiderare dacă nu chiar de trădare a cauzei naționale, a unui “filogermanism” care a avut și “șansa” resuscitării sale, la nivelul discursului

⁷ Pentru detalii, vezi I. Mamina și I. Bulci, *Guverne și guvernanți. 1866-1916*, București, 1994, p. 178 și urm.

⁸ “Adevărul”, 20 mai 1919; cf. C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 576.

istorico-politic, în atmosfera Războiului din Răsărit (1941-1944)⁹ și, prin consecință, a (sub)înțelegerii sale, în anii regimului comunist, la semnificația ce însuși P. P. Carp ar fi ținut să i-o imprime: aceea de “rusofobism”?¹⁰

După cum și C. Gane avizase - prin forțarea unui silogism având drept “cheie elucidativă” raționalismul unui om politic ce nu ar fi excelat nicicând prin vreo dispoziție sentimentală -, “filogermanismul lui P.P. Carp a fost o legendă”¹¹. Fără îndoială, actele și atitudinile sale de politică externă se cuvin a fi evaluate în funcție de resorturi profunde ce au impus mai întotdeauna omului de stat decizii de maximă gravitate, corespunzând, fiecare, unui anumit *moment*. Nefiind cazul a insista asupra detaliilor, credem suficient a aminti aici, ca dovadă a realizării imperativului fiecărui moment decizional, că Petre Carp etalase, până și la nivelul declarațiilor la tribuna parlamentară, opțiuni “filofranceze”. La 1868, în atmosfera unor tensionate dezbateri parlamentare, el imputase guvernului liberal-radical (supranumit și “ministerul Brătianu”) orientarea pro-prusiană și pro-rusă¹². O glisare atitudinală a lui P.P. Carp, cu accente de “filogermanism”, pare să fi survenit sub impresia deznodământului războiului de la Rhin din 1870 - 1871. Posibil ca în sensul aceleiași “glisări” să fi cântărit mult și întrevederea pe care diplomatul român a avut-o cu Otto von Bismarck, la Berlin, în mai 1871.

Despre respectiva întrevedere, o bună bucată de vreme s-au știut foarte puține lucruri. Pe seama ei “a înflorit” însă anecdota, redată, între alții, de un Lupu Costachi, “citat”, la rândul-i, de C. Gane. În viziunea acestuia din urmă “întâlnirea... între (cele) două personalități turnate în același bronz, dar hărăzite de întâmplare pe două deosebite trepte ale mării omeniești, unul atotputernic cancelar al celui mai mare (sic!) Stat de pe atunci și celălalt numai cu stofa unui cancelar al unui stătuțel în formațiune..., a fost deosebit de interesantă”. Desfășurarea ei ne este redată într-o viziune tipică de “istorie orală”. “Se spune - *dicitur* - că printre multe alte chestiuni care au fost discutate între ei - evident că a Căilor Ferate în primul rând - Bismarck ar fi ridicat, cu oarecare violență, chestiunea evreiască în România. «Sunteți niște sălbatici» ar fi zis el. «Mi s-a spus că aruncați cu pietre în evrei și le spargeți capetele». Carp, care apăruse pe evrei în Cameră în 1868 și-i va mai apăra în 1879, simți atunci față de străini că i se turbură sângele de Român în vine, dar civilizat prin excelență și stăpân pe sine astfel cum a fost întotdeauna, întoarse foaia pe partea glumei... răspunzând lui Bismarck pe tonul cel mai liniștit din lume: «Excelența sa nu trebuie să uite că Românul a ieșit abia de curând din Epoca de Piatră». Se spune iarăși că Bismarck ar fi gustat foarte mult răspunsul acesta. Dar - conchide C. Gane - *ce sont des on dit*, care umblă din gură în gură fără ca să le putem găsi consemnate nicăieri”¹³.

După publicarea “corespondenței diplomatice a României sub regele Carol I”¹⁴, întrevederea Bismarck-Carp de la Berlin din mai 1871 a putut fi

⁹ G. Juvara, *Politica externă a lui Petre Carp* (conferință), București, 1943.

¹⁰ “În 1895, întâlnindu-se odată în tren cu Prințul Lwow, ministrul Rusiei, în cursul conversației acesta i-ar fi spus: „On dit monsieur, que vous êtes germanophile”. Iar Carp, liniștit, ironic și sincer până la necuviință, ar fi răspuns: „On se trompe. Je suis russophobe!” - narează C. Gane (*op. cit.*, vol. I, p. 301) „o auzită” de la Alexandru Pissoschi.

¹¹ C. Gane, *op. cit.*, vol. I, p. 301.

¹² Pentru detalii, Gh. Cliveti, *România și puterile garante 1856-1878*, Iași, 1988, p. 134 și urm.

¹³ C. Gane, *op. cit.*, vol. I, p. 147 și urm.

¹⁴ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, București, 1938.

cunoscută în temeiul surselor documentare. În literatura de specialitate, însă, de la lucrări semnate de N. Iorga¹⁵ și până la unele de dată foarte recentă¹⁶, evenimentul în discuție aici a fost redat foarte sumar, de fapt doar invocat pentru a se demonstra culminația presiunii cabinetului german asupra României în “afaerea Strousberg”. Detaliile despre cursul acestei “afaceri” au și ajuns, de altfel, să fie bine cunoscute. Numai că, focalizarea atenției specialiștilor asupra unor asemenea detalii a prejudiciat relevării unor implicații politico-diplomatice mai largi ale întrevederii Bismarck-Carp, interesante nu doar din perspectiva devenirii relațiilor româno-germane. Pentru a fi scoase în lumină asemenea implicații ar trebui ca însăși misiunea lui P.P. Carp la Viena și Berlin în 1871 să fie evaluată și dincolo de ocurențele “afacerii Strousberg”. Misiunea respectivă a fost inițiată în contextul resimțirii profunde în România a impactului coliziunii franco-germane, preocupările cercurilor politico-guvernamentale de la București accentuându-se și ca urmare a gestului Curții țariste de a denunța unilateral clauze ale tratatului de la Paris din 30 martie 1856 privitoare la neutralizarea Mării Negre. Preocupări cu atât mai susținute cu cât pe planul vieții politice interne se resimțeau implicațiile unei profunde crize, al cărei punct culminant l-a constituit intenția lui Carol I de a renunța al tronul României.

Situația deosebit de gravă cu care se confrunta România a impus, cu necesitate, tatonarea dispozițiilor “marilor cabinete”(să nu uităm că statul român se afla sub garanția colectivă a puterilor europene semnatare ale amintitului mai sus tratat de la Paris).. “Nodul gordian”, pentru România, se afla de data aceasta la Berlin. Era nevoie, înainte de toate, ca factorii politici de la București să cunoască “până la ce punct franchisea prințului cancelar (Bismarck-n.ns.) denota un pericol iminent și inevitabil sau... triste perspective” pentru România¹⁷. Cu misiunea de a descifra dispozițiile politicii germane față de România a fost însărcinat P. P. Carp, același om politic care în 1870, la o interpelare în Parlament pe tema atitudinii guvernului de la București față de “conflictul de la Rhin”, lansase faimoasa declarație că “acolo unde sunt gințile latine va fi și inima românilor”¹⁸, iar apoi inițiasse “subscripții pentru răniții francezi”¹⁹. Discuția pe care abia numitul agent diplomatic a avut-o cu prințul Bismarck s-a constituit într-un veritabil “bilanț” al “implicațiilor românești” în relațiile internaționale din anii 1870- 1871. Schimbul de opinii a vizat, se înțelege, în principal, “ponderea” unor astfel de implicații în jocul circumstanțelor recent încheiatului război franco-german. Pentru partea germană, opina *claire et net* Bismarck, România a însemnat un focar de complicații grave. Mai mult, manifestările românilor de simpatie pentru Franța au fost receptate la est de Rhin ca o ofensă adusă orgoliului național german. Prin urmare, Germania pretindea să uzeze în cazul României, ca și în cel al Franței învinse, “de juste represalii”²⁰. Diferența rezida, totuși, în privința preconizării manierei de aplicare a acestora. Dacă pentru Franța Reichul german ținea să recurgă direct, de unul singur, la “măsuri punitive”, pentru România el se limita, deocamdată, să amenințe că se va pune “

¹⁵ Idem, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 126 și urm.

¹⁶ Anastasie Iordache, *Sub sodia Strousberg. Viața politică din România între 1871-1878*, București, 1991, p. 51 și urm.

¹⁷ P.P. Carp c. Gh. Căstofoaru (ministrul Afacerilor Străine), Berlin, 2 mai 1871. Ministerul Afacerilor Externe ale României. *Fond Arhiva istorică. Germania*, vol. 241, f. 37.

¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, vol. X, p. 114.

¹⁹ *Ibidem*, p. 115.

²⁰ P.P. Carp c. Gh. Căstofoaru, Berlin, 2 mai 1871, în *loc. cit.*, f. 37.

de partea dușmanilor voștri” (ai românilor-n.n.s.). “Rusia și Turcia – plusa Bismarck - doreau separația și dacă ocazia se va prezenta, noi (Germania) le vom ajuta să ajungă la o schimbare care după toate ar putea să fie mai proprie favorizării dezvoltării voastre” (a României)²¹. Față de atare observații, ce reprezentau, după principalul exponent al “prusacizării Germaniei”²², *purul adevăr*, P.P. Carp a ținut, ca primă replică, să invoce faptul că România era stat constituțional în care manifestările opiniei publice nu implicau, mecanic, responsabilități guvernamentale. Agentul român admitea “că era imposibil de a nega simpatiile românilor pentru Franța, dar că această simpatie nu presupunea defel o ură contra Germaniei și că atacurile violente ale presei și manifestările ostile Prusiei (ce au culminat cu “incidentele de la sala Slătineanu”) erau mai curând manevre de politică internă”²³. Deși impecabilă din punct de vedere formal, explicația lui P.P. Carp a putut fi acceptată doar parțial de interlocutorul său. Acesta din urmă recunoștea că “nu are de ce să se plângă” în legătură cu linia politică a guvernului conservator (Lascăr Catargiu), recent constituit. “Cancelarul de fier” imputa însă existența unor mobiluri profunde, ce făceau ca poporul român să fie încă ostil germanilor. Concluzia vizată de cancelar era că România nu putea fi scutită să dea “socoteală”, el “sugerând” guvernului de la București, ca preț, să dea satisfacție acționarilor germani în concesiunea Strousberg și să se conformeze “intereselor generale” ale politicii Berlinului. Și pentru a fi “mai convingător”, prințul Bismarck - titlul i s-a atribuit în martie 1871 - a făcut apel, în încheiere, la mai vechiul adagiu politic: “noi suntem prietenii prietenilor noștri și dușmanii dușmanilor noștri” (“nous sommes les amis de nos amis et les ennemis de nos ennemis”)²⁴.

Întrevederea Bismarck-Carp ar putea fi privită ca deplin edificatoare în sensul resimțirii unui profund impas în raporturile româno-germane la 1871. Un impas pentru care “afacerea Strousberg” reprezenta doar una din componentele sale, fie ea și esențială. Discuția de la Berlin a vizat stadiul și perspectivele amintitelor raporturi, poziția ce putea reveni României într-un context internațional în care Germania avansase în postura de “campionă a marii politici.”

De l'Activité diplomatique de P.P. Carp: l'entrevue avec Otto von Bismarck, à Berlin, en mai 1871

Résumé

Petre P. Carp a été un bien connu leader du Parti Conservateur de la Roumanie moderne. Il a été le premier-ministre et a détenu des portefeuilles ministériels parmi lesquels il faut mentionner celui des Affaires Externes. Dans son activité diplomatique, un moment à part a été l'entrevue avec Otto von Bismarck à Berlin, en mai 1871. Le chancelier de l'Allemagne a accusé les sympathies pro-françaises des Roumains pendant « la guerre de Rhin » de 1870. Il a lancé des menaces visant, au fond, la satisfaction des intérêts des actionnaires allemands dans la concession des chemins de fer roumains et, en même temps, l'orientation politique du petit Etat du Bas Danube dans le contexte international dominé par l'Allemagne.

²¹ *Ibidem*.

²² A.J.P. Taylor, *The Course of German History*, London, 1978, p. 107-155.

²³ P.P. Carp c. Gh. Costaforu, Berlin, 2 mai 1871, în *loc. cit.*, f. 37 și urm.

²⁴ *Ibidem*.

**POLITICA EXTERNĂ ROMÂNEASCĂ DIN ANII 1912 - 1913
REFLECTATĂ ÎN TREI PUBLICAȚII IEȘENE:
„MIȘCAREA”, „OPINIA”, „UNIREA”**

Fără a fi țară balcanică, România s-a preocupat intens în anii 1912-1913 de evenimentele ce au avut loc în Balcani. Pe lângă faptul că era direct interesată, se bucura de un prestigiu considerabil pe plan internațional, devenind, urmare a politicii sale externe de până acum, factorul care deținea în zonă cuvântul precumpănitor¹.

Interesul era firesc și se impunea, iar el s-a manifestat atât din partea cercurilor politice (de la guvernare sau din opoziție), cât și din partea opiniei publice.

Presa a fost, este principalul mijloc de informare, dar și de formare a opiniei publice, precum și principalul mijloc de exprimare a unei anumite opțiuni politice (în cazul de față de politică externă). În aceste condiții, nu știm în ce măsură mai pot fi valabile sublinierile lui Constantin Bacalbașa făcute la începutul secolului: „ziarul, spunea acesta, a fost de la început nu un răspânditor de idei ci un împrăștiitor de știri”. În orice caz presa s-a vrut și de cele mai multe ori a reușit, a fi un instrument de manipulare, mai mult sau mai puțin benefică, în funcție de situație. Vintilă Brătianu, cunoscutul om politic liberal, era categoric în acest sens. Presa, în viziunea sa, „trebuie să aibă o unitate de simțăminte și de credință a opiniei publice”, trebuie să aibă un „rol de îndrumător în cadrul societății”².

Fiind vorba de presă, subiectivismul este inevitabil și își spune cuvântul. Primează interesele partinice, sau de grup, și aceasta cu atât mai mult când avem de-a face cu o presă oficioasă. Iar dacă ne referim la presa românească antebelică lucrurile sunt clare, credem, în condițiile în care, deși libertatea cuvântului exista și se manifesta, nu putem vorbi de o opinie publică în adevăratul sens al cuvântului. Oricum, păstrând proporțiile și făcând un discernământ riguros, putem lua în calcul anumite acte de presă, ca acte de politică externă sau internă, putem vedea cum anumite momente din istorie au fost receptate de opinia publică.

Cele două războaie balcanice se înscriu în seria evenimentelor externe ce s-au bucurat de o deosebită atenție din partea presei românești. Nu a făcut excepție nici presa ieșeană.

Din întregul eșicher al publicațiilor apărute în Iași la începutul secolului nostru, ne-am oprit asupra a trei ziare considerate de noi relevante pentru reflectarea modului în care au fost văzute războaiele balcanice aici.

Este vorba despre trei ziare ce reprezintă interese politice diferite și care sunt, de fapt, purtătoare de cuvânt ale unor partide politice diferite („Mișcarea”, ziar liberal, „Opinia”, ziar conservator și „Unirea”, ziar naționalist-democrat).

Toate trei prezintă puncte de vedere ale unor partide aflate în opoziție și din acest motiv, credem că este justificată alegerea noastră.

Ziarul „Opinia”, de exemplu, deși conservator, dar de nuanță democratică, își exprimă încă din 20 septembrie 1912 dezacordul față de Partidul Conservator aflat la guvernare: „...astăzi numai două puteri reale există în România, Partidul Conservator Democrat și Partidul Liberal. Țara în situația

¹ Dimitrie Djordjevic, *Revolution nationales des peuples balkaniques (1804-1914)*, f. c., Belgrad, 1965. p. 232.

² Vintilă Brătianu, *Rolul presei*, în „Mișcarea”, nr. 252, an IV, 14 noiembrie 1912, Iași.

externă de acum este guvernată de un al treilea partid care nu poate pretinde că este urmașul marelui Partid Conservator, fiindcă el nu reprezintă decât o infimă parte a acestuia, fiindcă nu este în stare să dea dovadă de vitalitate”³.

Totuși, nu se poate spune că ziarele amintite se situează pe poziții total diferite de cele ale guvernului conservator în problemele de politică externă ale anilor 1912 și 1913. Există, mai curând, anumite diferențe de nuanță, dar, în fond, se merge pe aceeași linie. Evident, criticile, suspiciunile față de oamenii politici aflați la guvernare, față de politica guvernului Titu Maiorescu există și sunt normale într-un stat cu libertatea presei și a cuvântului garantate.

Starea tensionată din Peninsula Balcanică, acutizată prin încheierea alianțelor bulgaro-sârbă (13 martie 1912) și bulgaro-greacă (29 mai 1912) s-a simțit și în mediile politice românești. Presa ieșeană de care ne ocupăm, ca purtător de cuvânt al acestor medii politice, a reflectat acest fapt. Toate cele trei publicații au acordat o deosebită atenție evenimentelor.

„Opinia” și „Mișcarea”, fiind cotidiene, publică frecvent articole de fond, editoriale în care, sub diferite semnături, sunt expuse, de fapt, pozițiile partidelor pe care le reprezintă. În plus, acordă spații speciale informării la zi despre mersul evenimentelor din Balcani și, mai ales, cu stadiul negocierilor româno-bulgare. Toate acestea în cadrul rubricilor speciale ce au titluri ca: „Ultima oră”, „Gravele evenimente din Balcani” etc.

Ziarul „Unirea”, însă, ca ziar săptămânal, își consacră spațiile în special articolelor de fond, cele mai multe semnate de către istoricul A.D. Xenopol și care au un scop preponderent propagandistic.

Acumularea tensiunilor în Sudul Dunării și posibilul deznodământ erau evidente pentru presa românească și pentru cea ieșeană în special în vara anului 1912. De altfel, încă din 13 August 1912, ziarul „Unirea” vorbea despre „evenimentele din Balcani care se precipită” și care vor duce la „descentralizarea Turciei”⁴.

Și tot înaintea izbucnirii primului război balcanic, în ziarele menționate se pune problema atitudinii pe care România urma s-o adopte. „Mișcarea”, bunăoară, comentează tendențios unele știri apărute în „Bukarester Tagblatt”, unde, punându-se această problemă (a atitudinii României în eventualitatea unui război în Balcani) se spunea că „ea (România n.n.) nu ar putea intra în Alianța Balcanică, întrucât acest lucru ar fi împotriva politicii sale tradiționale. În plus, fiind cel mai avansat stat de la Dunărea de Jos și cel mai tare din punct de vedere militar, România are lozinca <Noblese oblige>. România nu poate specula viitorul ca statele mici balcanice. De bună seamă, va sta în neîntreruptă înțelegere cu puterile mari către care gravitează. Așteptând, nu va pierde”⁵.

A.D. Xenopol, analizând situația statelor din Balcani supuse Turciei, era convins că „un lucru e sigur, nu putem opri fatalitatea istorică”⁶.

Izbucnirea conflictului la 17 octombrie 1912 nu a surprins ziarele ieșene în discuție, la curent, de altfel, cu evoluția situației și care au abordat cu intensitate problemele de politică externă a României care se impuneau spre rezolvare.

În cadrul Consiliului de Miniștri din 23 septembrie 1912, guvernul conservator hotărâse poziția țării noastre în cazul unor complicații în Balcani. Se vorbise atunci despre motive de <moralitate> care impuneau României o

³ „Opinia”, nr. 1692, an IX, 20 septembrie, Iași.

⁴ „Unirea”, nr. 33, an I, 13 August 1912, Iași.

⁵ „Mișcarea”, nr. 181, an IV, 17 August 1912, Iași.

⁶ A.D. Xenopol, *Sfârșitul Turciei și politica noastră balcanică*, în „Unirea”, nr. 30, an I, 23 iulie 1912, Iași.

politică de expectativă, nu fără pregătiri secrete. În final, s-a adoptat politica de neutralitate, până la o nouă modificare a echilibrului în Balcani. Regele a declarat că „în condițiile în care turcii sunt învinși, el va dori să ocupe în Bulgaria strategii conform vechilor sale dorințe”⁷. Opțiunea, așadar, era clară. Atât timp cât nu-i vor fi afectate prestigiul și interesele sale în Balcani, România nu se va implica în conflict.

Politica aceasta și-a găsit un ecou considerabil în presa ieșeană.

Deși exponent al ideilor liberale, „Mișcarea” a aprobat actul neutralității. Constantin Stere dedică în paginile ziarului un lung articol acestui subiect în care, analizând situația, este de acord cu punctul de vedere al guvernului, ca România „să stea cu arma la picior pentru ca nici o hotărâre să nu fie luată fără de noi și împotriva noastră”⁸.

La rândul ei, „Opinia” pledează și ea în favoarea aceleiași idei:

„... partizani sinceri ai păcii noi aducem prin atitudinea ce păstrăm cel mai prețios concurs pentru menținerea păcii generale și pentru localizarea războiului. Dar aceasta nu ne va împiedica să luăm și noi parte și să fim ascultați la reglarea soțotelilor”⁹.

Puncte de vedere, așadar, conforme cu ale guvernului: neutralitatea ca soluție de moment și numai dacă schimbarea statu quo-ului balcanic nu ne va afecta interesele.

De pe poziții oarecum diferite, „Unirea”, prin pana lui A.D. Xenopol, critică dur această opțiune de politică externă. Practic, în viziunea autorului editorialelor, această poziție neutră „a compromis demnitatea și siguranța României”¹⁰. De altfel, imediat după izbucnirea războiului, același ziar cerea o mai grabnică organizare a armatei, întrucât „... războiul balcanic a izbucnit și oricare ar fi soarta lui, la primăvară dacă nu mai curând la vară, poate fi vorba și de soarta noastră”¹¹.

Izbucnirea primului război balcanic, spectrul unei Bulgarii mărite pe seama Turciei în primul rând, ceea ce ar fi dus la o gravă modificarea a echilibrului balcanic, au pus pe tapet problema diferendului româno-bulgar. Nemulțumirile României față de hotărârile luate de marile puteri la Congresul de la Berlin (1878) au contribuit la nașterea acestui diferend. În 1912-1913 s-a manifestat intens ideea reluării Cadrilaterului, a cetății Silistra de la Bulgaria și a unei rectificări de frontieră „... schimbările ce se pregătesc în Balcani trebuie să aducă României o mărire de teritoriu și de prestigiu”¹² („Mișcarea”).

Ziarul „Opinia” formulează ideea într-un mod mult mai concret: „România să pretindă și să-și formeze de pe acum pretenția asupra Cadrilaterului, Silistra-Varna, în caz de mărire a statelor balcanice în detrimentul Turciei. Prin aceasta se va periclita echilibrul balcanic ceea ce este o chestiune de existență pentru noi”¹³.

Diferendul româno-bulgar a preocupat intens diplomația celor două state în perioada războaielor balcanice. Încercările de rezolvare a diferendului s-au făcut în cadrul discuțiilor bilaterale de la Sofia și București. Nu s-a ajuns

⁷ Nicolae Iorga, *Comment la Roumanie saest detachee de la Tripliere*, Bucharest, f. c., 1933, p. 5.

⁸ Constantin Stere, *Războiul balcanic și atitudinea României*, în „Mișcarea”, nr. 220, an IV, 5 octombrie 1912, Iași.

⁹ „Opinia”, nr. 1707, an IX, 7 octombrie 1912, Iași.

¹⁰ „Unirea”, nr. 20, an II, 20 mai 1913, Iași.

¹¹ Idem, nr. 41, an I, 8 octombrie 1912.

¹² „Mișcarea”, nr. 236, an IV, 24 octombrie 1912, Iași.

¹³ „Opinia”, nr. 246, an IX, 6 noiembrie 1912, Iași.

la un rezultat concret, însă, „situația devenind intolerabilă”¹⁴ România susținea cu tărie obținerea liniei Turtucaia-Ekrene, concentrându-se asupra Silistrei, Bulgaria obiecta la rândul său invocând „sentimentul național”¹⁵ ce ar fi fost rănit prin cedarea Silistrei.

Presă românească a făcut din Silistra principalul obiect al revendicărilor noastre. Treptat, Silistra a devenit și o armă în lupta internă existentă între partide. Ziarele ieșene ce constituie obiectul studiului nostru au dus o susținută campanie în sprijinul obținerii Cadrilaterului. Cotidianul liberal „Mișcarea” justifică acordarea Silistrei către România și ca urmare a unei datorii morale a Bulgariei „... pentru indirectul serviciu adus prin păstrarea neutralității”¹⁶ și chiar mai mult, atunci când se referă la intransigența ministrului bulgar Daneff. În negocierile de la București, „... diplomația bulgară e grea de cap. Nu înțelege ce rol, prin chiar neutralitatea ei, a avut România în Războiul actual”¹⁷.

Sudul Dunării deține un loc extrem de important în cadrul acestui proces. Există din nou o suprapunere perfectă cu poziția guvernului; aceeași teamă de o mărire a Bulgariei și, implicit de o modificare a statu quo-ului balcanic în detrimentul României. „Nu putem cu nici un preț admite, spune A.D. Xenopol, prea marea întindere a Bulgariei pe seama Turciei fără a lua și noi o compensație care să ne asigure cel puțin o linie de frontieră cu vecina noastră. Este indicat ca la o viitoare prefacere a posesiunilor peste Dunăre să cerem să ni se dea Cadrilaterul celor patru cetăți sau cel puțin Silistra cu îndreptarea granițelor către Marea Neagră”¹⁸.

Tot „Opinia” publică două articole aparținând lui Gheorghe Ghibănescu¹⁹ în care ridică problema Dobrogei la dimensiuni naționale, nu fără a exagera, însă. „Problema pusă neted și clar, spune acesta, la Sud nu comportă deocamdată același răspuns la N și E. Ne trebuie mai multă mare, mai multă ieșire la mare. Ni s-a dat în 1878 Dobrogea cu ale sale 100 km. ... Să luăm o Dobroge mai mare și clară cu 300 km de țărm și mare și cu două porturi mari: Constanța și Varna. Aici trebuie să bubuie tunul.” În aceeași notă de exagerare sunt privite și relațiile româno-bulgare: „pentru moment problema noastră de neam se pune față de bulgari, care, în urma succeselor lor militare par a lua pasul înainte ca putere balcanică”²⁰.

Diferendul româno-bulgar consumă o mare parte a energiilor ziarelor ieșene, „Opinia” și „Mișcarea” în special. În ambele se vorbește în termeni pretențioși despre acest subiect: „interese de neam”, datoria față de țară „conștiința mării misiuni (a României n. n.) ca element de pace și progres”²¹.

Există, de asemenea, numeroase apeluri la o solidaritate a forțelor politice interne în vederea realizării obiectivelor externe. „În fața intereselor generale nimeni nu trebuie să-și mai amintească nimic din ceea ce ne despărțea”. Iar „Opinia” observă că această solidaritate s-a și realizat: „Toate litigiile au fost amânate <sine die> ca și cum n-ar fi existat”²².

¹⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 27.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ „Mișcarea”, nr. 246, an IV, 6 noiembrie 1912, Iași.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Preocupările neamului*, în „Opinia”, nr. 1723, an IX, 26 octombrie 1912, Iași.

²⁰ *Idem*, *Preocupările din afară*, în „Opinia”, nr. 1756, an IX, 8 decembrie 1912, Iași.

²¹ „Opinia”, nr. 1735, an IX, 11 noiembrie 1912, Iași.

²² *Idem*, nr. 1733, an IX, 8 noiembrie 1912, Iași.

Așa cum s-a amintit, punctul central al revendicărilor românești în negocierile cu Bulgaria, de fapt, cheia rezolvării diferendului a fost Silistra. Replicile ce reprezentau, în fond, condiția <sine qua non> a rezolvării conflictului pentru fiecare delegație în parte pot fi relevante: <Silistra nu!> (Bulgaria), <Silistra da!> (România).

Evident, și ziarele ieșene susțin revendicarea Silistrei, numeroasele articole apărute se doresc a fi instrumentele convingerii opiniei publice de necesitatea acestui fapt. „Statul român are nevoie de frontiere naturale: munți, râuri, mare”²³, afirma Constantin Rădulescu-Motru în nr. 1737 al ziarului „Opinia” și prin aceasta se afirma o dată în plus necesitatea ca România să stăpânească Silistra. La fel, „Mișcarea” prezintă aceste revendicări ca pe “o necesitate”²⁴.

Nu s-a ajuns la rezolvarea problemei litigioase între cei doi vecini dunăreni, nici în cazul discuțiilor bilaterale, nici în cadrul celor purtate la Londra în contextul Conferinței marilor puteri (decembrie 1912). S-a acceptat punctul de vedere englez conform căruia problemele litigioase să fie discutate în cadrul unei conferințe a ambasadurilor celor șase mari puteri, conferință ce avea să se desfășoare la Petersburg.

Ziarele ieșene urmăresc cu interes mersul negocierilor din capitala britanică. În primul rând, atât „Opinia” cât și „Mișcarea” comentează această încercare a Europei de a hotărî în privința statelor balcanice. Momentul Londra (decembrie 1912) este considerat de către redacția ziarului liberal, „Mișcarea”, ca fiind „un moment de tranziție” în soarta statelor balcanice. În același timp, nu elimină ipoteza existenței unor interese ale marilor puteri în Balcani: „... e incontestabil că puterile au mari interese în Balcani, care dacă nu vor fi lăsate absolut numai la discreția beligeranților, cu siguranță vor fi păgubite și puse într-o stare de inferioritate”²⁵.

În ce o privește, „Opinia” consideră “un prim succes”²⁶ admiterea României la Conferință nerămânând decât ca aceasta să-și susțină drepturile și ca acestea să fie satisfăcute în întregime.

Venirea la conducerea Turciei a guvernului naționalist reprezentat de Junii Turci a dus la ruperea tratativelor de la Londra. Așadar, nici negocierile româno-bulgare nu s-au finalizat.

Ziarul „Mișcarea” conștientizând consecințele pentru România, se întreba retoric „Ce trebuie să facem?”. Noua situație impunea și României o nouă atitudine. “Lovitura de stat din Turcia a răsturnat toate combinațiile diplomatice... Țări până azi neutre vor trebui să iasă din rezerva lor. Printre aceste ne aflăm și noi”. Fără a aduce neapărat critici guvernului, ziarul liberal cere ca „... măcar de această dată guvernul să fie la înălțimea împrejurărilor”²⁷.

Apreciind negocierile de la Londra, același ziar nota că “dacă ne-au putut da câștigul recunoașterii în principiu a revendicărilor noastre, nu ne-au oferit nici o indicație precisă și mulțumitoare în privința măsurii în care Bulgaria înțelege să satisfacă aceste revendicări, și nici o garanție că acest diferend se va putea rezolva prin bună înțelegere”²⁸.

²³ Idem, nr. 1737, an IX, 24 noiembrie 1912, Iași.

²⁴ „Mișcarea”, nr. 2, an V, 3 ianuarie 1913, Iași.

²⁵ Idem, nr. 2666, an IV, 1 decembrie 1912, Iași.

²⁶ „Opinia”, nr. 1753, an IX, 4 decembrie 1912, Iași.

²⁷ „Mișcarea”, nr. 2, an V, 31 ianuarie 1913, Iași.

²⁸ Idem, nr. 7, an V, 7 ianuarie 1913, Iași.

În aceeași ordine de idei, a aprecierii negocierilor de la Londra, A.C. Cuza vorbește în ziarul „Unirea” despre “eșecul negocierilor de la Londra” și aceasta numai pentru că Bulgaria a refuzat să satisfacă revendicările României privind asigurarea Dobrogei printr-o graniță fixă²⁹.

Dar, atât „Unirea” cât și „Mișcarea” sunt convinse că lucrurile nu vor fi lăsate așa. În timp ce ziarul liberal ieșean spera că România va avea de ales mijloacele prin care înțelege să-și valorifice drepturile și să-și apere interesele³⁰, „Unirea” spera ca, prin cedarea Silistrei către România, să se evite un nou război³¹.

La rândul său, „Opinia”, prin articolele semnate de Ioan Peretz privește dintr-o perspectivă vădit exagerată diferendul româno-bulgar. Intenția de a influența opinia publică dacă nu de a o panica este relevată de însuși titlul unuia dintre articole: „Vin bulgarii!”. „Și nu vin pașnici cu coșurile îndesate de zarzavaturi ... vin furioși, năpraznici, cu cuțitul în dinți, vin să ne măcelărească și să ne ia Dobrogea”. Adăugarea încă a unui fragment aparținând aceluiași autor nu mai necesită nici un comentariu credem: „Cutremurați-vă cu toții români din toate unghiurile țării! Mame și soții române izbucniți în lacrimi de durere și de groază! Vin bulgarii! Plângeți moartea României condamnată la piere! Vin Bulgarii! Plângeți ruina patriei și robia neamului nostru”³².

Acest Ioan Peretz a semnat, de altfel, o serie lungă de articole apărute în „Opinia”, toate patetice, chiar nepermis de patetice cu privire la diferendul româno-bulgar pe care în mod evident l-a exagerat.

Revendicarea Silistrei a persistat și după eșecul tratativelor de la Londra. „Necesitatea Silistrei pentru noi este indiscutabilă” se spunea în foarte multe numere ale „Mișcării”. Iar într-un număr din februarie 1913³³ este criticat vehement articolul lui D. Cocea, din ziarul central „Adevărul”, cu titlul „Pretențiunea Silistrei: o nebunie!” în care autorul nu este de acord cu „politicienii lui Carol I”, care “pentru a restabili prestigiul statului grav compromis și mai cu seamă prestigiul lor, compromis cu desăvârșire, au inventat chestia complicată a compensațiilor și dureroasă a Silistrei”³⁴.

În fapt, „Mișcarea” și „Opinia” duc, în perioada imediat următoare tratativelor de la Londra, o adevărată campanie în sprijinul revendicărilor României în diferendul româno-bulgar.

Eșecul negocierilor în capitala britanică determină ziarele ieșene să-și revizuiască aprecierile față de poziția de neutralitate pe care, la începutul războiului, au aclamat-o.

Astfel, A.C. Cuza, analizând situația, vorbește despre unele <momente strategice> (trei în viziunea sa) pe care diplomația României ar fi trebuit să le fructifice în vederea rezolvării diferendului: „... ajunul izbucnirii războaielor balcanice, când guvernul român ar fi trebuit să pună problema clar, cerând de la bulgari rectificarea graniței pe linia Turtucaia-Balcic, ar fi fost primul moment favorabil, al doilea moment: sfârșitul primei faze a războiului balcanic, armistițiul și, în sfârșit, al treilea: luptele de la Ceatalgea”³⁵.

²⁹ A.C. Cuza, *Război nu va fi!*, în „Unirea”, nr. 6, an II, 11 februarie 1913, Iași.

³⁰ „Mișcarea”, nr. 10, an V, 13 ianuarie 1913, Iași.

³¹ „Unirea”, nr. 6, an II, 11 februarie 1913, Iași.

³² „Opinia”, nr. 1765, an IX, 27 decembrie 1913, Iași.

³³ „Mișcarea”, nr. 38, an V, 17 februarie 1913, Iași.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ A.C. Cuza, *O pagină glorioasă*, în „Unirea”, nr. 12, an II, 30 martie 1913, Iași.

Rezolvarea diferendului româno-bulgar s-a încercat a se realiza în cadrul Conferinței ambasadurilor de la Petersburg (martie 1913). Ziarele ieșene în discuție au fost foarte preocupate de ceea ce s-a discutat la Petersburg. Faptul reiese și din numeroasele articole apărute aproape zilnic în care se informa și se comenta pe marginea tratativelor. România, așa cum se știe, a cerut o rectificare de graniță cu Bulgaria în Dobrogea.

Ziarul „Mișcarea”, vorbind în numele întregii țări, precizează că „noi am susținut și acceptat medierea”, adăugând că „până la realizarea acestei mediațiuni am înțeles să păstrăm o atitudine liniștită și lipsită de orice provocațiuni” cu rezerva, însă, „că dacă rezultatul mediațiunii nu ne va conveni, să adoptăm o atitudine ce o vom socoti mai oportună și mai conformă cu interesele și demnitatea noastră”³⁶.

Ziarele ieșene sunt de acord asupra ideii de rectificare a graniței româno-bulgare în Dobrogea: „E vorba de o rectificare de frontieră, o rectificare ce ni se datorește și pe care o cerem acum, fiindcă acum se rezolvă controversele pentru a se stabili pe viitor relații definitive sau cel puțin durabile”³⁷ („Mișcarea”). „Opinia”, în cadrul mai multor numere, publică articolul „Dreptul” în care se aduc mai multe argumente istorice în sprijinul ideii de rectificare. Sunt invocate, astfel, momentele 1877/1878 (războiul de independență), Berlin 1878 („Rusia ne răpește Basarabia meridională și ne dă în schimb provincia Dobrogea luată de la Turci”), momentul 1885 (anexarea Rumeliei de către Bulgaria) și 1912 (ruperea statu quo-ului în Balcani), moment ce impune României „datoria de a-și stabili o frontieră stabilă”³⁸.

A.D. Xenopol, în articolul „Revendicările României” apărut în „Opinia” afirmă că. „... țara noastră are toate drepturile asupra Dobrogei, căci a plătit-o cu teritoriul lor rușilor în schimb și pentru sângele vărsat pentru binele bulgarilor”. În plus, România nu poate exista fără o ieșire la Marea Neagră. „A i se lua Dobrogea după ce Rusia i-a luat Basarabia, înseamnă a o lovi de moarte. România are nevoie de a se ști asigurată la frontiera dinspre Bulgaria. Aceasta nu se poate face fără Silistra. Cine stăpânește Silistra stăpânește Dobrogea”. Și istoricul la care ne referim exagerează, credem, atunci când face din problema dobândirii Silistrei „o problemă de viață și de moarte pentru România”.

Protocolul încheiat la 9 mai 1913 la Petersburg a acordat României cetatea Silistrei împreună cu 3 km în jur. Totuși, nemulțumirile au persistat atât din partea țării noastre, cât și a Bulgariei.

În timp ce guvernul Titu Maiorescu a sărbătorit acest rezultat prin numeroase serbări, opoziția a plasat hotărârile ambasadurilor marilor puteri sub semnul eșecului pentru România.

Ziarul liberal „Mișcarea”, făcându-se eco al opiniei liberale în Iași, apreciază că „... soluția de la Petersburg nu satisface nici cel puțin minimum de revendicări ale României”. În fond, se spune, „nu a fost vorba de obținerea Silistrei în mod izolat, ci de obținerea unei granițe strategice invizibile, în interiorul căreia trebuie să intre Silistra pentru a întări, împreună cu restul teritoriilor revendicate, granița necesară pentru viitor”³⁹. Făcându-se și purtătorul de cuvânt al opiniei publice, același ziar afirmă că „soluția nu

³⁶ „Mișcarea”, nr. 52, an V, 6 martie 1913, Iași.

³⁷ Idem, nr. 10, an V, 10 februarie 1913, Iași.

³⁸ „Opinia”, nr. 1808, an X, 10 februarie 1913, Iași.

³⁹ „Mișcarea”, nr. 83, an V, 12 aprilie 1913, Iași.

satisfacă opinia publică românească în a cărei dreaptă judecată, soluția de la Petersburg echivalează cu un eșec diplomatic”⁴⁰.

Comentariile nu se opresc aici. Evident, „Mișcarea” consideră vinovat de rezultatul obținut guvernul român. „Faptul că ne-am dus la Petersburg pentru a ne supune voinței puterilor arăta starea noastră de slăbiciune... Am stat cu un guvern șters tocmai la momentul oportun”, în plus, „conducătorii guvernului nu au știut nici ce să ceară, nici cum să ceară”⁴¹.

Mult mai incisiv în aprecieri este ziarul naționalist-democrat „Unirea” care publică mai multe articole, care poartă semnătura istoricului A.D. Xenopol și care sunt scrise în nota de exagerare cunoscută. Sub titlul „O Rușine!!!” autorul susține că opinia publică românească este îngrijorată de eșecul negocierilor de la Petersburg: „nu e român care să nu simtă că e vorba acum de ceva mai mult decât o simplă rectificare de graniță: onoarea, siguranța, viitorul României și pacea Europei sunt astăzi în joc”⁴².

Ca și ziarul liberal, „Unirea” critică și face vinovată de acest fapt diplomația guvernului prezidat de Titu Maiorescu. „S-a dat României Silistra pentru că atât s-a cerut”⁴³.

Ce s-ar fi vrut din partea opoziției și în special Partidul Liberal, era acordarea Silistrei cu un teritoriu înconjurător de 12 km către România.

Încheierea primului război balcanic prin Pacea de la Londra (30 mai 1913) nu a adus liniștea în Peninsulă. Animositățile se accentuează, iar spectrul unui nou conflict este tot mai evident. „Mișcarea” anunța încă de la 28 mai 1913 că „între Grecia, Serbia și Bulgaria neînțelegerile se accentuează pe zi ce trece iar pericolul unui război pare inevitabil”⁴⁴.

Ca și în fața primului conflict, și acum se impunea a se preciza atitudinea României. „Războiul din Balcani ne va impune și nouă ieșirea din expectativă și intrarea în acțiune. Este o acțiune în care trebuie să ne angajăm din nou tot rostul și viitorul nostru”⁴⁵ („Mișcarea”).

„Opinia”, la rândul său, apreciază că „România în caz de război nu va mai rămâne neutră ci va mobiliza imediat în acțiune”⁴⁶. Izbucnirea celui de-al doilea război balcanic a oferit României această posibilitate.

Practic, acum nu există nici cea mai mică urmă de neconcordanță între politica guvernului conservator și opinia partidelor politice din opoziție. Toată lumea este de acord că România trebuie să intervină nu pentru o extensiune teritorială mai mare sau mai mică, ci pentru menținerea echilibrului în Balcani.

Și de această dată „Mișcarea” face vinovat tot guvernul conservator: „Astăzi plătim greșelile lor (guvernului conservator n. n.) de atunci pentru că, certându-se nu au mobilizat și nu au știut să stabilească condițiile neutralității noastre. N-au știut, în aplauzele unanime ale Europei, să împiedice războiul balcanic și să mențină statu quo-ul atât de folositor României”⁴⁷.

Preocupările de a justifica atitudinea României, de intervenție împotriva Bulgariei sunt intense în cazul tuturor celor trei ziare ieșene.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Idem, nr. 117, an V, 30 mai 1913, Iași.

⁴² A.D. Xenopol, *O rușine*, în „Unirea”, nr. 8, an II, 25 februarie 1913, Iași.

⁴³ „Unirea”, nr. 19, an II, 13 mai 1913, Iași.

⁴⁴ „Mișcarea”, nr. 109, an V, 18 mai 1913, Iași.

⁴⁵ Idem, nr. 134, an V, 16 iunie 1913, Iași.

⁴⁶ „Opinia”, nr. 1908, an X, 20 iunie 1913, Iași.

⁴⁷ „Mișcarea”, nr. 142, an V, 28 iunie 1913, Iași.

Imperativul sub care armata noastră a trecut Dunărea este “porunca vremii și a Dreptății”⁴⁸. Acesta este momentul care impune o asemenea acțiune, iar cei care încearcă să nege acest act sunt aspru criticați. Este și cazul istoricului Nicolae Iorga, care într-un articol acordat ziarului vienez „Die Zeit” nu este de acord cu intrarea armatei române în Bulgaria și vorbește de o politică națională, o politică menită a cuprinde „întreaga națiune românească”, o politică dusă în vederea redobândirii Transilvaniei Bucovinei și Basarabiei”⁴⁹.

România nu mai putea sta în neutralitate. Pe lângă „revendicarea legitimă a unui teritoriu ce i-a fost disputat cu atâta nechibzuință de către Bulgaria, există și nevoia firească de a restabili pacea în Peninsula Balcanică. Nu Europa este chemată să întindă cordonul sanitar în jurul Balcanilor, ci statul român este singurul chemat să poarte steagul creștinesc al păcii”⁵⁰ („Mișcarea”).

„Opinia” salută, de asemenea, intrarea României în război. În ce privește scopul, afirmă că: „... ne-am dorit războiul. N-am provocat pe nimeni. România a intervenit pentru aplanarea drepturilor istorice, a drepturilor dobândite prin jertfe”⁵¹. Practic, acum, în vara anului 1913, România nu putea pierde poziția sa din Balcani, poziție amenințată mult, însă, de o Bulgarie pe cale de a se mari.

Alegerea unei atitudini ferme a fost și opțiunea guvernului conservator.

Al doilea război balcanic s-a încheiat prin Pacea de la București (10 August 1913) care a reprezentat, în mod incontestabil, un succes al diplomației românești. Acest fapt a fost recunoscut și de către ziarele ieșene. În mod oarecum surprinzător pentru un ziar de opoziție, „Mișcarea” recunoaște că „acest succes revine și guvernului de colaborare” care “are meritul de a fi înțeles în clipa din urmă marea misiune ce o are România, care avea să-și afirme tăria și cultura ca un stat european”⁵².

Convingerea că pacea stabilită la București va fi definitivă a existat și în presa ieșeană, ca și în cadrul guvernului.

La Politique externe roumaine des années 1912-1913 reflétée en trois publications de Iași : « Le Mouvement », « L'Opinion », « L'Union »

Résumé

Tenant compte du rôle de la presse dans l'information et la formation de l'opinion publique, l'auteur de l'étude présente trois options politiques différentes concernant la position de la Roumanie dans le contexte interne et international des années 1912 et 1913. De la sorte on analyse trois publications de Iași de l'époque, plus justement « Le Mouvement » (*Mișcarea*), « L'Opinion » (*Opinia*), « L'Union » (*Unirea*) dont les pages présentaient des débats concernant l'implication ou la non-implication de la Roumanie dans les guerres balkaniques. La position de chacun de ses journaux reflète la position de trois idéologies : libérale, conservatrice et nationaliste-démocrate.

⁴⁸ Idem, nr. 145, an V, 1 iulie 1913, Iași.

⁴⁹ Idem, nr. 162, an V, 28 iulie 1913, Iași.

⁵⁰ Idem, nr. 147, an V, 3 iulie 1913, Iași.

⁵¹ „Opinia”, nr. 1908, an X, 21 iunie 1913, Iași.

⁵² „Mișcarea”, nr. 172, an V, 28 iulie 1913, Iași.

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA INTRODUCERII RADIOFONIEI ÎN ROMÂNIA

Invenția radioului, ca de altfel toate marile descoperiri, este un cumul de cercetări și experiențe anterioare la care au contribuit mulți oameni de știință din toată lumea. După ce James Clerk Maxwell descoperă legile matematice ale undelor electromagnetice (1865), Heinrich Hertz demonstrează experimental existența acestora (1888) și Eduard Branly construiește detectorul de unde electromagnetice denumit "cohereur"¹ (1890), inventatorii se gândesc la folosirea undelor electromagnetice ca mijloc de comunicare.

Alexander Popov (1859-1906), un electrotehnician rus, a construit un aparat detector de descărcări electrice în atmosferă, căruia i-a mărit sensibilitatea cu un paratrăsnet, de fapt prima antenă de recepție². La 7 mai 1895, Popov prezenta o comunicare la Universitatea din Petersburg despre posibilitatea transmiterii la distanță a undelor electromagnetice, demonstrată practic în anul 1896 printr-o transmisie radiotelegrafică pe distanța de 250m.

Guglielmo Marconi (1874-1937), fizician italian, experimentează în iunie 1895 la Pontecchio, o transmisie radiotelegrafică pe distanța de 2400 m. Marconi pleacă în februarie 1896 în Anglia, unde își brevetează invenția numită "telegraful fără fir". În Anglia, a avut posibilități financiare pentru a-și duce mai departe cercetările, obținând rezultate deosebite. În anul 1898 face prima transmisie peste Canalul Mânecii, iar în anul 1901 cucerește distanțele reușind prima transmisie transatlantică. Inventarea diodei de către Sir John A. Fleming în anul 1905 și mai ales a triodei de către Lee de Forest în anul 1906, a făcut posibilă fabricarea în serie a aparatelor radiotelegrafice³.

Multă vreme după inventarea radioului s-a considerat drept o gravă deficiență faptul că nu se putea asigura secretul mesajelor transmise de la stația de emisie către un destinatar anume. Abia după primul război mondial această deficiență devine un avantaj, radioul fiind folosit ca mijloc de comunicare în masă. Iată ce declara Marconi, în ziarul „Corrieri della sera”, cu ocazia inaugurării unei stații de emisie din Italia, în anul 1937: „Vă mărturisesc că acum 42 de ani, când am reușit la Pontecchio să realizez prima legătură radiotelegrafică întrevăzusem posibilitatea propagării undelor electrice la distanțe mari, dar nu speram să obțin satisfacția mare care îmi este acordată astăzi”⁴.

În anul 1910, Dunwody și Pickard construiesc primul post de radio cu detector cu galenă (cristal de sulfură de plumb). Audiția se făcea în difuzoare de forma unui cornet acustic (haut - parleur) sau căști de telefonie. În anul 1917 Lucian Levy și Edwin H. Armstrong descoperă, fiecare separat, principiul heterodinării. Se construiesc receptoare radio superheterodină superioare calitativ, mult mai stabile și care nu necesitau multe reglaje⁵.

¹ Tub din sticlă prevăzut la capete cu două discuri metalice și în interior cu o pilitură metalică. Conectat la o pilă electrică este rău conductor, dar sub acțiunea undelor electromagnetice are loc coeziunea particulelor metalice și devine instantaneu bun conductor (*Encyclopedie pur l'images „La T.S.F.”*, Librairie Hachette, 1928).

² Michèle Gavet Imbert, coordination de la rédaction, *Le livre mondial des inventions*, Maury-Imprimeur S.A., 1994, p. 196.

³ Michel Rival, *Les grandes inventions*, Larousse, 1991, p. 228-229.

⁴ *Radio Universul*, nr. 147, 7 august 1937.

⁵ Michèle Gavet Imbert, coordination de la rédaction, *Le livre mondial des inventions*, Maury-Imprimeur S.A., 1994, p. 197.

La începutul deceniului trei iau ființă primele radiodifuziuni cu programe permanente: în anul 1922 în S.U.A., Anglia și Franța, în anul 1923 în Germania, Austria, Belgia, Olanda, Norvegia, Cehoslovacia, în anul 1924 în Australia, Spania, Italia, Suedia, Africa de Sud, iar în anul 1925 în Polonia, Ungaria, Japonia⁶.

În țara noastră, primele echipamente TFF (Telegraf Fără Fir), importate din Franța în anul 1903, au fost instalate pe navele maritime: *Regele Carol I*, *Principesa Maria*, *Împăratul Traian*, *Dacia*, *România* și la sediul Serviciului Maritim Român din Constanța. Stația de la S.M.R. avea o rază de acțiune de 600 km asigurând comunicarea cu navele aflate în larg⁷. Armata de uscat a fost dotată în anul 1908, cu stații mobile din Germania (trei posturi cu scântei tip *Telefunken*) și în anul 1913 cu stații de mică putere din Anglia (firma *Marconi*). Dotarea era necorespunzătoare, astfel că, la intrarea României în primul război mondial, armata nu dispunea de nici o stație de mare putere, care să permită comunicațiile pe distanțe de peste 1000 km⁸. În această situație, ing. Emil Giurgea pune la dispoziție propriul post construit cu piese aduse din străinătate (1914), iar prof. Nicolae Vasilescu-Karpen (1870-1964) realizează o stație TFF în parcul Băneasa (1915). Tot în anul 1915, prof. Nicolae Vasilescu-Karpen a instalat la București (Herăstrău), un post radiotelegrafic importat din Franța, cu o putere de 150 kW și lungimea de undă de 11000 m, înlocuit peste cinci ani cu un post de emisie cu arc electric⁹.

Radiofonia din țara noastră a avut de parcurs un drum anevoios, nu pentru că nu ar fi existat interes pentru această invenție, ci mai ales datorită ritmului lent cu care se lucra la nivel legislativ. Oamenii de știință și cultură au susținut, în diverse publicații și conferințe, necesitatea introducerii radiofoniei și în țara noastră, ținând cont că în multe țări europene și în S.U.A. existau emisiuni radio permanente încă din anii 1919-1920. Activitatea acestora s-a concretizat prin înființarea în anul 1925 a "Asociației Prietenilor Radiotelefoniei" sub conducerea prof. Dragomir Hurmuzescu (1865-1954). Asociația și-a propus să popularizeze radiofonia prin audiții publice, conferințe și cursuri de inițiere, care se desfășurau la sediul de pe strada Victor Emanuel din București¹⁰. Tot sub conducerea prof. Dragomir Hurmuzescu au avut loc emisiuni experimentale la Institutul politehnic al Universității din București.

Un rol important în popularizarea radiofoniei l-au avut și revistele de specialitate și popularizare *Radiofonia* și *Radio-Român* (Fig.1). Revista bilunară *Radiofonia* apărută la 15 octombrie 1925, sub auspiciile Asociației Prietenii Radiotelefoniei, a avut în colectivul de redacție profesori și ingineri de prestigiu ca: prof. Dragomir Hurmuzescu, ing. E. Petrașcu, ing. Mihai Konteschveller - inventator și autor de manuale de specialitate, ing. I. Constantinescu - autor de cursuri de telecomunicații pentru studenți și alții. În anul 1928 revista este reeditată ca organ de publicitate al Societății de Difuziune Radiotelefonice din România.

Revista săptămânală *Radio-Român* apărută la 13 septembrie 1925 sub conducerea ing. Nicolae Lupaș, s-a bucurat și ea succes în rândul amatorilor

⁶ Teodor Mucica, Minodora Perovici, *Universul mijloacelor audiovizuale*, București 1982, p. 139.

⁷ Andrei Ciontu, Laurențiu Moisin, Șerban Naicu, Vasile Ciobănița, *Pagini din istoria electronicii și radiocomunicațiilor*, 1998, p. 135.

⁸ Horia Nicolai Teodorescu, *Istoria electronicii și radiocomunicațiilor în România*, București, 1997, p. 32.

⁹ Ștefan Bălan, Nicolae Șt. Mihăilescu, *Istoria științei și tehnicii în România, date cronologice*, București, 1985, p. 264.

¹⁰ Teodor Mucica, Minodora Perovici, *op. cit.* p. 140.

de radio, datorită prezentării a numeroase scheme de construire a radioreceptoarelor ca și a multor sfaturi practice. În aprilie 1928 își încetează activitatea din motive financiare¹¹.

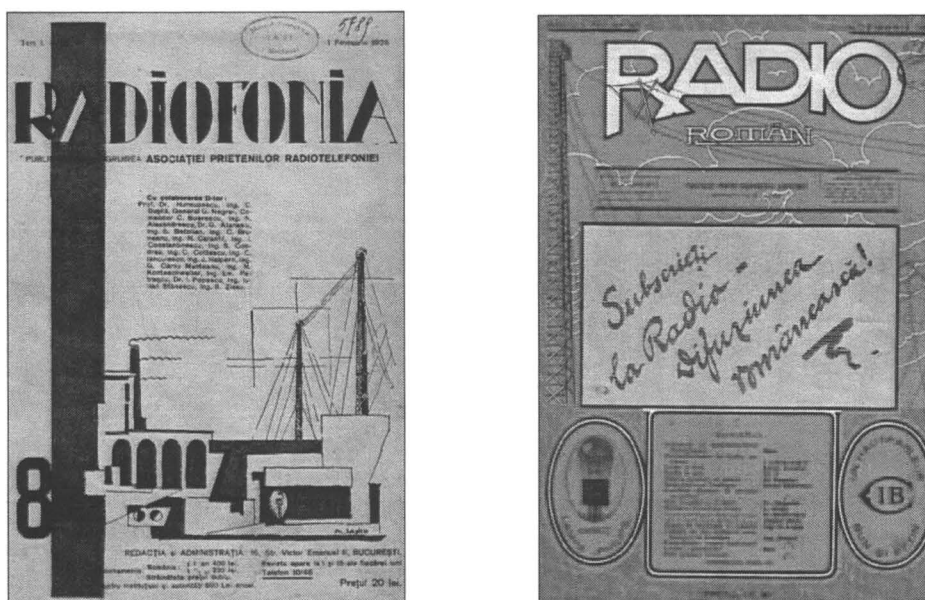

Fig. 1: Revista *Radiofonia* nr. 8, 1 februarie 1926
și revista *Radio Român* nr. 33-35, noiembrie 1926

Prin aceste reviste s-a dus o propagandă susținută pentru înființarea *Societății naționale de radiodifuziune*, care să asigure cadrul legislativ de funcționare a posturilor de radio naționale. În revista *Radio Român* din 20 decembrie 1925, inginerul Nicolae Lupaș era optimist în această privință: „Întârzieri prea mari sunt pe de-a ntregul excluse, căci miile de amatori încep să aibă cuvântul lor. Cu entuziasm ce nu dezmente frumusețea cauzei, amatorii au luat-o înaintea autorităților cu realizări care adesea întrec așteptările. Astfel, înainte ca o emisiune oficială să fi fost realizată în România, Societatea, sub conducerea d-lui profesor Hurmuzescu și a două reviste radio, fiecare grupând câteva mii de cititori sunt în ființă și plină dezvoltare”. Însă, în numărul din 1 februarie 1926 al revistei *Radio Welt* din Viena, într-un articol referitor la radiofonia din România, se arăta: mișcarea radiofonică nu a luat nici o dezvoltare în plus față de anul trecut. Statul nu vine cu nimic în ajutorul acestei mișcări, din contra pune din ce în ce mai multe piedici dezvoltării radiofoniei. Construirea aparatelor e inexistentă deoarece toate schemele de montaj trebuie trimise spre verificare și aprobare Direcției generale P.T.T.”. Într-adevăr prin "Legea pentru instalarea și folosința stațiunilor radio-electrice" (septembrie 1925), care reglementa dreptul de audiere și preconiza înființarea *Societății naționale de radiodifuziune* autorizațiile pentru posturile de recepție se luau cu greu, în urma unor formalități care trebuiau să cuprindă: obținerea unui certificat de bună purtare eliberat de poliție sau jandarmerie, act de cetățenie și o cerere tip prin care abonatul se angaja să respecte legile în vigoare¹².

¹¹ Andrei Ciontu, Laurențiu Moisin, Șerban Naicu, Vasile Ciobănița, *Pagini din istoria electronicii și radiocomunicațiilor*, 1998, p. 178.

¹² *Radio Român*, 27 septembrie 1925.

Până la înființarea societății s-au făcut deseori încercări de a transmite emisiuni de concerte cu muzică românească, în special de sărbători, fără a avea un program bine stabilit. Astfel, postul de teren S.F.R. din Herăstrău a încercat în decembrie 1926, timp de două săptămâni să transmită emisiuni românești despre care revista *Radio Român*¹³ aprecia că erau de proastă calitate datorită „zgomotului penibil al mașinilor și țiuitului oscilațiilor parazite a lămpilor”.

Înființarea *Societății naționale de radiodifuziune* a parcurs o procedură greoaie, care s-a întins de-a lungul a trei ani, datorită deselor modificări în statutul societății. Societatea trebuia să cuprindă o parte de 60 % capital de stat și restul evaluat la 20.000.000 lei, capital privat care trebuia acoperit prin subscripție publică. Cu toată propaganda făcută în presă și în revistele de specialitate subscripția nu a avut succes. Suma totală subscrisă a fost de 159.000 lei, care era însă cu mult sub așteptări. În final, suma necesară a fost acoperită de Banca Națională Română. Cauzele insuccesului sunt arătate cu obiectivitate în articolul "Cum stăm cu societatea română de radiodifuziune", din revista "Radio român", scris de Arian Dumitrescu¹⁴:

„1. Statul în virtutea dreptului regalian dictează în administrația societății, iar particularii deși aduc 20.000.000 lei în numerar nu au putere de decizie.

2. Regimul restrictiv și irațional în liberarea autorizațiilor pentru instalarea posturilor de recepție.”

Cu toate greutățile întâmpinate, *Societatea română de radiodifuziune* se înființează la 27 decembrie 1927 și începe construirea stației radio de la Băneasa, unde urmau să fie montate aparatele comandate în Anglia la firma "Marconi Wirelles". Până la sosirea aparatelor a fost montat provizoriu un post Marconi de 400 W, împrumutat de la firma constructoare și astfel, a fost posibil ca la 1 noiembrie 1928, ora 17, să se inaugureze primul post național de radio. Cu această ocazie prof. Dragomir Hurmuzescu sublinia menirea acestui mijloc de comunicare: " Să nu se creadă că radiofonia este o chestiune numai de distracție. Radiofonia are o mare importanță socială cu mult mai mare decât teatrul pentru răspândirea culturii și pentru unificarea sufletelor, căci se poate adresa la o lume întreagă pătrunzând în coliba cea mai răzleață a săteanului."¹⁵

În octombrie 1929 se termina instalarea postului *Radio București* de la Băneasa, prevăzut cu o antenă de 12 kW. Programele radiodifuzate se desfășurau în studiourile societății de pe strada General Berthelot nr. 60. Studioul era în legătură directă cu postul de emisie de la Băneasa printr-un cablu cu lungimea de 95.000 m prevăzut cu șapte circuite: patru pentru radiodifuziune și trei pentru telefonie. Postul de emisie avea șaisprezece tuburi electronice, dintre care șase redresoare de tip Kenotron "Marconi C.A.R.-2" răcite cu apă și cu un consum de 75-80 kW. Antena era de tip vertical cu lungimea de undă de 96 m și o putere nominală de 18 kW la 80 % modulație¹⁶. În același timp cu încercările de probă ale postului de la Băneasa se transmit și emisiuni experimentale pe unde scurte folosindu-se vechiul post de la Institutul de electrotehnică București pe lungimea de undă de 31-36 m montat de ing. D. Petrașcu și un post cu lungimea de undă de 49 m, pus în funcțiune la Școala politehnică de către prof. Tudor Tănăsescu.

¹³ *Radio Român*, decembrie 1926.

¹⁴ *Radio Român*, 33-35, noiembrie 1926.

¹⁵ Teodor Mucica, Minodora Perovici, *Universul mijloacelor audiovizuale*, București 1982, p. 140.

¹⁶ Mihai Konteschweller, *Radio pentru toți*, vol II, București, 1931, p. 366.

Deoarece „Radio București” nu acoperea decât un teritoriu relativ restrâns din jurul Bucureștiului, în anul 1935 s-a construit la Bod, lângă Brașov, postul de radioemisie „Radio România” cu lungimea de undă de 1875 m și puterea de 150 kW. Acest post de radio, cu toate imperfecțiunile lui, putea fi auzit pe aproape tot teritoriul țării.

În anul 1941 s-a construit la Iași primul post de radio teritorial din țara noastră. „Radio Moldova” era un post de emisie construit de firma italiană *Magnet Marelli* în licență americană R.C.A., cu tuburi electronice italiene răcite cu aer, ceea ce constituia un avantaj datorită siguranței în funcționare. Stația, în întregime automatizată, avea o putere de 5kW și emitea pe lungimea de undă de 550-160 kHz. „Radio Moldova” se auzea mai bine la București decât „Radio București” la Iași, cu toate că acesta avea o putere de 12 kW și o antenă de 96m, dar nu trebuie uitat faptul că din anul 1929 până în anul 1941 tehnica evoluase¹⁷.

În ceea ce privește emisia prin modulație în frecvență, cu toate că a fost experimentată de americanul Edwin Armstrong încă din anul 1933, în țara noastră a fost introdusă abia în anul 1956. Stația experimentală a fost concepută și realizată de un grup de ingineri de la Institutul politehnic din București, transmițându-se zilnic programul I. În anul 1957 a intrat în funcțiune și cea de-a doua stație construită de un colectiv al postului de radio București, care emitea zilnic programul II.

Până la votarea legii radiofoniei în anul 1925, comerțul cu radioreceptoare a fost sporadic, constând în piese și aparate introduse în țară de persoane particulare și mai rar, de unii comercianți. În toamna anului 1925, o dată cu înființarea firmei *Radionel* și a Întreprinderii *Radio-Elctrica*, destinate exclusiv radiofoniei, se poate vorbi de un comerț cu radioreceptoare în țara noastră. În anul 1927 se înființează societatea *SAR Philips* care comercializa produsele firmei *Philips* din Olanda.¹⁸

Fig. 2: Revista *Radio Român* nr. 42-44 decembrie 1927. Pagină de reclamă pentru firma „Radionel” București

¹⁷ Mihai Konteschweller, *Radiotelectricitatea*, Ediția a II-a Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 472.

¹⁸ Andrei Ciontu, Laurențiu Moisin, Șerban Naicu, Vasile Ciobănița, *Pagini din istoria electronicii și radiocomunicațiilor*, 1998, p. 154.

În România nu au existat firme constructoare de aparate radio până în anul 1949, când a luat ființă fabrica "Radio Popular", devenită în anul 1960 "Electronica". În anul 1974 s-a înființat la Iași fabrica "Tehnoton" care a început să producă o gamă diversificată de radioreceptoare portabile și staționare, în special pentru consumul intern.

Radiodifuziunea, ca peste tot în lume, a fost și în țara noastră un important mijloc de informare rapidă și culturalizare: "Luptăm pentru o cauză frumoasă, ne consumăm energiile pentru o invenție care merită orice sacrificiu, fiindcă contribuie la ridicarea nivelului moral și cultural al mulțimii", se arăta în numărul 300 al revistei "Radiofonia" din 17 iunie 1934.

În anul 1929 a luat ființă ciclul de emisiuni "Teatrul radiofonic" cu spectacole susținute de cei mai mari actori ai scenei românești, iar în anul 1930 ciclul de emisiuni „ Universitatea Radio”, la inițiativa sociologului Dimitrie Gusti. În perioada 1931-1940, Nicolae Iorga a dezbătut la microfonul „Universității radio”, cu talentul său oratoric, teme care frământau societatea în acea vreme cum ar fi: „Războiul și pacea în sufletul poporului român“, „Despre drept și dreptate“ ș.a.¹⁹.

Vocația cultural-educativă a radioului a fost înțeleasă și susținută de personalități de seamă ale științei și culturii românești ca: Nicolae Iorga, Dragomir Hurmuzescu, Dimitrie Gusti, Adrian Maniu, Mihail Jora, Vasile Voiculescu, Victor Ion Popa, George Enescu, Simion Mehedinți, Cezar Petrescu, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi și mulți alții.

Cu toate lipsurile inerente oricărui început, radiodifuziunea română, pătrunzând în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, integrându-se în viața cotidiană, a devenit nu numai un mijloc de informare rapidă, ci și un act de cultură.

Quelques Considérations sur l'introduction de la radiophonie en Roumanie

Résumé

L'introduction de la radiophonie en Roumanie a eu à parcourir un chemin difficile à cause des carences du plan législatif. En décembre 1927, on a fondé la Société Roumaine de Radiodiffusion et on a commencé la construction de la station radio de Băneasa, l'équipement étant produit par la firme Modern Wirelles. En 1928, on a commencé par des émissions expérimentales, l'installation du poste de Băneasa étant finie en septembre 1929. Par la suite, à l'Ecole Polytechnique et à l'Institut d'Electrotechnique de Bucarest, on a réalisé des émissions expérimentales en ondes courtes. En 1935, à Bod, on a bâti un poste de radio-émission à la longueur d'onde de 1875 m et la puissance de 150 w ayant pour objectif de couvrir tout le territoire du pays. Les programmes de la radiodiffusion ont été, dès le début, attractifs, avec la participation de grandes personnalités de la science et de la culture de Roumanie.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întineric*, 1996.

LĂRGIREA CADRULUI RELAȚIILOR DIPLOMATICE ALE ROMÂNIEI DUPĂ LOCARNO

Dacă „ideea unui Pact în genul celui de la Locarno” era ceva „cu totul nou în diplomația modernă”¹, iar „l’esprit de Locarno” a fost interpretat de mulți ca o promisiune pentru pacea universală, totuși nu a trecut neobservat faptul că „războiul devine aproape imposibil pe Rin, nu este (însă) tot astfel pe Vistula”².

Mai mult, Eduard Beneș credea, încă din octombrie 1925³, că „în curând se va ajunge la un al doilea Locarno, când Europa întreagă se va înțelege cu Rusia”⁴, deoarece „Pactul Rinului implică pacea și pentru Sudul Germaniei și pentru Europa Centrală”⁵.

Cert este faptul că „les accords de Locarno sont (...) une brèche dans les anciens principes du droit international”⁶, fiind apreciate “deciziunile îmbucurătoare obținute prin pact și mai ales limbajul nou adoptat”, „justificând cele mai bune speranțe și făcând să triumfe (...) pacificarea popoarelor”⁷. Cu toate acestea, Acordurile de la Locarno nu erau judecate ca fiind o operă perfectă căci, după cum conchidea *L'observatore Romano*⁸, „Sunt încă pe orizontul european unii nori care persistă cu privire la problemele orientale”. Cardinalul Gaspari, reprezentantul Vaticanului, deplin satisfăcut pentru încheierea Pactului, își exprima rezervele cu privire la modul în care erau garantate „fruntariile orientale”⁹.

Radu Djuvara, la rândul său, raporta la București că există o „diferență fundamentală” între „Convențiunile de arbitraj germano-belgo-franceze și Tratatul de arbitraj germano-polono-ceshoslovace”¹⁰ iar interesul și datoria obligă România să facă „bloc cu Polonia și Cehoslovacia”¹¹.

Chiar diplomația franceză, care găsisese la Locarno o garanție de securitate, părea conștientă de semi-eșecul suferit prin refuzul Germaniei de a recunoaște frontierele germano-polonă și germano-ceshoslovacă. În noul context politic, ea va continua să încheie alianțe cu o clientelă de mici state, prevăzând „asistență”, „prietenie”, „colaborare” sau „consultare” (Tratatul de alianță și prietenie franco-român, din 10 iunie 1926¹² și Tratatul de garanție și alianță franco-iugoslav din 11 noiembrie 1926), să susțină Mica Antantă¹³, în timp ce polonezii și cehii refuzau în mod obstinant toate acordurile directe.

În același timp, cercurile oamenilor de afaceri britanici, iritate de „imperialismul economic” al Franței în Europa Centrală și Răsăriteană (petrolul românesc, minele iugoslave, industria cehă și cea polonă), vor determina Anglia

¹ A.M.A.E., fond 71/1920-1944, *Dosare Speciale*, G1, vol. 113, f. 90, raportul lui Radu Djuvara, p. 10.

² *Ibidem*, f. 5, Raportul nr. 255/5 noiembrie 1925, *Aprecierile Vaticanului asupra Acordurilor de la Locarno, adresat d-lui I.G. Duca*.

³ *Ibidem*, f. 10, *Les Accords de Locarno, exposé fait par Edouard Beneș la 30 octobre 1925, devant la Commission parlementaire permanente, Praga, 1925*.

⁴ *Ibidem*, f. 11.

⁵ *Ibidem*, f. 25.

⁶ *Ibidem*, f. 6, Raportul 255.

⁷ *Ibidem*, Raport nr. 255/5 nov. 1925, f. 5.

⁸ *Ibidem*, Raportul lui Radu Djuvara, p. 143.

⁹ *Ibidem*, f. 149.

¹⁰ Mitropolia Olteniei, 20 ianuarie 1927.

¹¹ A.M.A.E., fond *Dosare Speciale*, vol. 120, 1.

¹² Mitropolia Olteniei, 20 ianuarie 1927.

¹³ A.M.A.E., *Dosare Speciale*, vol. 120, 1.

să considere Germania pivotul stabilității politice și economice a Europei. De altfel, în 1926, sub patronajul Franței, Germania era admisă în Societatea Națiunilor și, totodată, în schimbul de note dintre Stresemann și Krestinski la 24 aprilie 1926¹⁴, se specifica neobligativitatea pentru cea dintâi de a se supune unei hotărâri a respectivului for sau a Consiliului său privind aplicarea articolelor 16 și 17 ale Pactului¹⁵. Una dintre anexele secrete ale Tratatului prevedea chiar angajamentul Germaniei, ca membră a Societății Națiunilor și a Consiliului, să nu participe și să se opună cu veto oricărui act îndreptat împotriva U.R.S.S.-ului, pe care l-ar fi putut hotărî forul menționat¹⁶. Semnând acest tratat „Germania și-a asumat rolul de arbitru mai presus de Societatea Națiunilor (...). Ea voiește a decide asupra ideii de pace europeană”¹⁷.

În plus, războiul vama declanșat de Germania cu scopul sufocării Poloniei și Pactul de la Locarno „au făcut ca Polonia să se simtă din nou amenințată de Germania și chiar părăsită de aliați, ceea ce îi va influența în viitor politica externă”¹⁸. În fapt, în mai 1926, ministrul de externe Aleksander Skrzynski, susținător al Pactului de la Locarno, era înlocuit cu August Zaleski, care va acționa pentru asigurarea unui statut de mare putere europeană Poloniei¹⁹. Anterior acestei destituiri, se realizase o apropiere a acestei țări de Mica Înțelegere prin Acordul polono-româno-iugoslav destinat reglementării tranzitului pentru toate mijloacele de război²⁰.

În ceea ce privește Cehoslovacia, care în octombrie 1925 credea că relațiile ei cu Germania „intră într-o nouă fază de amicitie”²¹, aceasta încheie un Tratat de arbitraj cu Austria, pe care statele Miciei Înțelegeri l-au considerat „o dezvoltare a spiritului de la Locarno”²². Privit ca “o dezvoltare a spiritului și ca o nouă perspectivă pentru Europa Centrală”²³, acest tratat s-a constituit în singurul pas ce a putut fi făcut realmente pe drumul unui Locarno central-european²⁴, neinfluențat de Marile puteri.

În același spirit, România propunea încheierea „unui pact analog celui semnat de statele apusene cu Germania” între țările Miciei Înțelegeri și Ungaria²⁵, în timp ce Beneș îl informa pe Filodor (ministrul României la Praga) că delegația italiană îl sondase la Locarno asupra pactului de garanție dunărean²⁶. Beneș evitase o astfel de discuție deoarece, susținea el, nu voia ca „o mare putere și, mai cu, seamă Italia, să se amestece în această chestiune privitoare la Ungaria”²⁷.

¹⁴ *Ibidem*, *Tratatul germano-sovietic*, referat semnat de D.N. Ciotori, la 30 aprilie 1926.

¹⁵ Articolul 16 din *Pactul Societății Națiunilor* prevede: „Dacă un membru al Societății recurge la război, el este *ipso facto* considerat ca și cum ar fi comis un act de război contra tuturor membrilor Societății”.

¹⁶ A.M.A.E., *Tratatul germano-sovietic*, referat semnat de D.N. Ciotori.

¹⁷ V.G. Pordea, *Organisme de securitate internațională. De la Societatea Națiunilor la Națiunile Unite*, Cluj, 1946, p. 348-349.

¹⁸ Eliza Campus, *State mici și mijlocii în relații internaționale*, București, 1988, p. 294.

¹⁹ Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919-1940*, București, 1991, p. 207.

²⁰ A.M.A.E., dosar 23, p. 142, *Accord conclu entre le Royaume des Serbes, Croates et Slovenes la République de Pologne et le Royaume de Roumanie pour régler le transit de tous les moyens de guerre*, Bucarest, le 26 novembre, 1925.

²¹ *Idem*, fond 71/1920-1944, G1, *Les Accords de Locarno*, p. 26.

²² *Idem*, fond Mica Înțelegere, dosar 16, *Raportul 616/11 martie 1926 de la Legația din Praga*, semnat Filodor.

²³ V.G. Pordea, *op. cit.*, p. 352.

²⁴ A.M.A.E., dosar 16, *Raportul 1990/6 iunie 1925, De la Legația din Roma*, semnat Emil Lahovary.

²⁵ *Ibidem*, *Telegrama 2393/5 nov. 1925 De la Legația din Praga semnată Filodor către Externe*, București.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

Între timp, devenise evident faptul că „Locarno marquait un recul pour l'organisation de la paix qui avait cessé d'être universelle, depuis le refus de l'Amérique d'accepter la S.D.N.²⁸ et qui cessait maintenant d'être européenne, pour restreindre son système de garantie à la moitié occidentale du continent”²⁹.

În fața acestei situații, statele balcanice au constatat necesitatea încheierii unui acord care să contrabalanseze consecințele Pactului de la Locarno asupra Europei Orientale, însă s-au confruntat cu numeroase piedici, începând chiar cu contradicțiile care existau între aceste state și dorința unor țări occidentale de a tutela eventualele acorduri.

Astfel, Italia fascistă (1922) visa și ea la un rol dominant pe care ar trebui să-l joace în Mediterana și în Europa danubiană în detrimentul Franței. Ostilă Iugoslaviei (anexează Fiume și protejează Albania), Italia se va apropia de Ungaria revizionistă³⁰, va stabili relații cu România (26 ianuarie 1927 - un Tratat comercial, cu Grecia și Turcia în 1928) și-și va întări bazele din Dodecanez³¹. Ideea „spațiului vital” va deveni tema preferată a discursurilor și articolelor semnate de Mussolini.

Tot în ianuarie 1927³² era publicat conținutul Tratatului de alianță și amicitie dintre Franța, care afirmase prin Briand³³ că „Acordurile de la Locarno au avut și scopul politic de a zădărnici o apropiere între Germania și Rusia, prelungindu-se la Ungaria și Turcia, cu participarea Italiei”³⁴, și România³⁵. Scopul diplomației române era de a câștiga un plus de garanție pentru statutul teritorial al țării, astfel încât, cu toate carențele acestui tratat, el a reprezentat „un sprijin serios pentru cauza păcii”³⁶.

În același scop a fost apoi încheiat Pactul de amicitie și colaborare cordială cu Italia, care era inferior tratatului dintre Franța și România, în condițiile în care, în aprilie 1926 fusese prelungit Tratatul de la Rapallo între U.R.S.S și Germania, iar așteptata ameliorare a relațiilor italo-franceze nu s-a produs³⁷.

În aprilie 1927 Italia semna un tratat de amicitie cu Ungaria, ce fusese precedat de un Tratat comercial (5 septembrie 1926), dovedindu-se constantă în dorința de a-și extinde hegemonia asupra Europei centrale. În noiembrie 1927, Edmond Ciuntu anunța, prin intermediul unei telegrame³⁸, guvernul român, că guvernul italian a depus pactul româno-italian spre înregistrare la Secretariatul Națiunilor, odată cu tratatul italo-ungar³⁹.

În Ungaria, cercurile naționaliste considerau, după semnarea Tratatului de la Berlin că este necesară o apropiere maghiaro-rusă pentru motivul că această apropiere ar servi ulterior realizării năzuințelor ungurești de a anula Tratatul de la Trianon, redobândind teritoriile pierdute... Apropierea ruso-maghiară ar avea repercusiuni și asupra politicii Micii Înțelegeri. Ungaria

²⁸ Georges I. Brătianu, *L'Organisation de la Paix dans l'Histoire universelle*, București, 1997, p. 317.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Care susține provocările Italici în Tunisia.

³¹ A.M.A.E., dosar 16, Raportul 1931/1 iunie 1925.

³² M.O./20 ianuarie 1927.

³³ Ministrul de externe.

³⁴ A.M.A.E. fond *Primul razboi mondial*, telegrama nr. 7324, 4 martie 1926 de la Legația din Paris semnată C. Diamandi.

³⁵ În România, Regele Ferdinand a ratificat documentul la 30 septembrie 1926.

³⁶ M. O./20 ianuarie 1927.

³⁷ A.M.A.E., dosar nr. 12, telegrama nr. 1527/28 aprilie 1926 de la Legația din Roma, semnată Lahovary; telegrama 2583/5 iulie 1926 de la legația din Roma semnată Lahovary.

³⁸ *Ibidem*, telegrama nr. 316/2 nov. 1927 de la Legația română din Geneva semnată Edmond Ciuntu.

³⁹ Idem, dosar nr. 12, telegramă f. n. 18 iulie, 1927 de la Legația din Roma semnată E. M. Lahovary.

orientată spre Rusia, având aceleași tendințe ca și aceasta din urmă, ar putea ușor dezbinda Mica Înțelegere”⁴⁰.

Fără îndoială, spiritul politicii anglo-franceze de „appeasement”, poziția Statelor Unite, favorabile Germaniei, precum și slăbiciunea Societății Națiunilor (explicată prin lipsa unor forțe armate, absența Statelor Unite și retragerea succesivă a unor membri) și-au pus amprenta asupra statelor mici și mijlocii din Centrul și Răsăritul Europei. În aceste condiții, ele vor căuta să se adapteze împărțind îngrijorarea ce se manifesta și adoptând „atitudinea după atitudinea marilor aliați”⁴¹, în acord însă și cu proprii aliați.

Cum destinderea promisă de Acordurile de la Locarno a rămas doar o iluzie, la 20 noiembrie 1927, Comisia care urma să pregătească Conferința dezarmării, a constituit un Comitet de arbitraj și de securitate, ce a elaborat *Actul general de Arbitraj*, adoptat de Societatea Națiunilor în septembrie 1928⁴².

Franța, la rândul ei, va încerca și ea să găsească o soluție, prin Aristide Briand, care-o va propune ministrului de externe al Statelor Unite, Frank Kellogg, un pact de amicitie perpetuă între cele două state⁴³. În urma acestor demersuri, se va încheia Pactul Briand-Kellogg⁴⁴, ce-și propunea salvagardarea păcii universale, în timp ce România opta pentru o poziție alături de Franța întrucât „alianța cu Franța - sublinia N. Titulescu - are o valoare politică”⁴⁵.

Întrucât Pactul era considerat de ministrul României la Washington, G. Cretzianu, o discreditare a Societății Națiunilor⁴⁶, România și aliatele ei vor insista ca textul acestuia să completeze conținutul articolului 15 din Pactul Societății Națiunilor și nu să-l contrazică. În redactarea Tratatului multilateral de prohibire a războiului se va ține seama de observațiile acestor țări. Au aderat la Pactul Briand-Kellogg șaiszeci și două de state, inclusiv U.R.S.S și Statele Unite. România a fost apoi invitată, alături de Polonia, Letonia și Estonia, de către Uniunea Sovietică, să semneze un protocol prin care se urmărea punerea în vigoare a tratatului de prohibire a războiului și anume - Protocolul de la Moscova (1929)⁴⁷.

În același an izbucnea însă criza economică mondială, care se va repercuta negativ asupra relațiilor dintre state. O schimbare se produce în anul următor, când „l'esprit de Genève” face loc întăririi pozițiilor egoismului ascuns în spatele interesului național.

În 1931, Societatea Națiunilor își demonstrează neputința de a garanta securitatea colectivă în problema Manciurici, atacată de japonezi⁴⁸. Doi ani mai târziu, în martie, Societatea Națiunilor condamnă Japonia fără a vota însă vreo sancțiune. „Cette inefficacité devait être dans l'avenir un encouragement aux gouvernements belliqueux. Sans cette inertie à propos de la Mandchourie, sans doute M. Mussolini eût-il hésité à se lancer à la conquête de l'Éthiopie, et le chancelier Hitler à dénoncer successivement les clauses du traité de Versailles.

⁴⁰ Idem, *fond 71, U.R.S.S., vol. 75, Raportul 3885/13 august 1926 de la Legația din Budapesta, semnat G. Paraschivescu.*

⁴¹ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1997, p. 98.

⁴² Idem, *State în relații internaționale*, p. 149.

⁴³ A.M.A.E., *fond Convenții, dosar P4, scrisoarea 57/5 ianuarie 1928 de la Legația României din Washington, semnată G. Cretzianu, către Externe București.*

⁴⁴ *Ibidem*, referat semnat Vasile Stoica/2 iunie 1928.

⁴⁵ A.M.A.E., *fond Convenții, dosar P4, telegrama nr. 1487/13 mai 1928 semnată Nicolae Titulescu.*

⁴⁶ *Ibidem*, *Scrisoarea nr. 57/5 ianuarie 1928.*

⁴⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁸ Comisia trimisă de Societatea Națiunilor, condusă de englezul Lord Lytton, a putut conchide timid asupra responsabilității Japoniei abia după un an și jumătate de anchetă.

N'ayant plus confiance en la S.D.N. les Etats même pacifiques durent compter davantage sur leurs propres forces, et ce fut le début de la course aux armements..."⁴⁹

Eșecul final al securității colective va fi reprezentat de refuzul statelor de a accepta dezarmarea, în condițiile în care țările care nu erau membre ale Societății Națiunilor nu erau obligate să se dezarmeze. După ce solicitase Conferinței Dezarmării recunoașterea principiului egalității în drepturi (Gleichberechtigung, 1932), Germania părăsește Societatea Națiunilor și Conferința Dezarmării în octombrie 1933.

În același an, Anthony Eden, subsecretar de Stat la Foreign Office, vorbea despre faptul că „nici un guvern britanic nu este înlănțuit orbește de Tratatul de la Locarno, Anglia rămânând liberă să decidă singură dacă trebuie să intervină în conflict”⁵⁰.

Pe data de 3 octombrie 1935, italienii invadeau Etiopia, iar Societatea Națiunilor reacționa, votând sancțiuni contra Italiei⁵¹. În legătură cu obiectivele politice ale acestui stat, încă din 1933 ministrul României la Paris, Cesianu, informa că Italia urmărise în Europa, constituirea unui nou mare stat catolic, incluzând Austria, Ungaria, Croația și poate Bavaria⁵², unul din scopuri fiind distrugerea bolșevismului, astfel și că el vedea în Mica Înțelegere (reorganizată în 16 februarie 1933) o reală amenințare⁵³.

În ceea ce privește Abisinia, Italia fascistă primise mână liberă în ianuarie 1935⁵⁴, când se semnau acordurile franco-italiene la Roma, privind garantarea independenței și integrității Austriei. În plus, Anglia și Franța revizuiesc articolul 16, paragraful 2 al Pactului Societății Națiunilor⁵⁵, în timp ce primul ministru al Franței, Edouard Daladier, îi scria lui Mussolini (23 ianuarie 1936) că „Franța depune eforturi mari pentru a atenua rigorile articolului 16 din Pactul Societății Națiunilor”⁵⁶.

În aceste condiții, România, alături de aliatele ei în cadrul Înțelegerii Balcanice (1934), va promova o politică antirevizionistă, opunându-se agresivității Germaniei naziste și Italiei fasciste.

Germania, la 7 martie 1936, denunța Pactul de la Locarno⁵⁷, iar puterile locarniene s-au întrunit la Paris (14 martie), invitând Reichul să se adreseze Curții Permanente de la Haga pentru „constatarea incompatibilității Pactului Renan cu pactul sovietic” (franco-sovietic) și prevăd în același timp, crearea la frontiera franco-germană și belgo-germană a unei forțe internaționale provizorii⁵⁸. Anglia „pentru a nu nemulțumi Germania pare să se fi dezinteresat de răsăritul Europei, lăsând Germaniei mână liberă” încercând totodată să lărgască cadrul discuțiilor⁵⁹.

⁴⁹ Cahen-Ronze-Folain, *Histoire du monde, 1919-1937*, Aubier, 1937, p. 119.

⁵⁰ A.M.A.E., fond 71/1920-1944. *Dosare Speciale*, vol. 113 f. 289, *Buletin nr. 22/1 dec.1933 al Direcțiunii Afacerilor Politice. Diviziunea I, Secțiunea Occidentală*, nr. 59164/1933.

⁵¹ N.Z. Lupu, *Războiul italo-etioian, 1935-1936*, București, 1981.

⁵² E. Campus, *Mica Înțelegere*, p. 128.

⁵³ În condițiile în care aceasta devenise a cincea mare putere europeană și se manifesta ca un real obstacol împotriva expansionismului.

⁵⁴ A.M.A.E. fond Mica Înțelegere, dosar 21.

⁵⁵ G. Pordca, *op. cit.*, p. 676.

⁵⁶ E. Campus, *op. cit.*, p. 168;

⁵⁷ A.M.A.E. fond 71/1925, Germania, *Tratatul de la Locarno*, f. 3 *Denunțarea Pactului de la Locarno de către Germania*, referat din „Politica”/8 septembrie 1936.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 4.

⁵⁹ *Ibidem*.

În acest context, țările care alcătuiesc Antanta Balcanică anunță printr-un comunicat⁶⁰ că „ils désirent voir se terminer rapidement les discussions préparatoires entre les Puissances locarniennes pour la sécurité collective européenne, afin que la Petite Entente puisse apporter sa contribution à la consolidation de la paix générale aussi bien en Europe Occidentale qu'en Europe Centrale et Orientale”. Ele subliniază interesul lor pentru respectarea Tratatelor de la Saint Germain, de la Trianon și de la Neuilly⁶¹.

În iulie 1936, Cesianu îl informa pe N. Titulescu că „Întrunirea anglo-franco-belgiană de (...) la Londra este vădit că nu va putea da nimic care să contrabalanseze și efectul repetatelor succese diplomatice ale Germaniei și să dea de gândit Italiei, pornită pe un drum tot mai divergent de cel dorit de Paris, a decepționat totuși”⁶².

Germania se considera îndreptățită să recurgă la lovitura de forță de la 7 martie 1936 (când ocupase zona demilitarizată a Rhinului) pretextând vicierea Acordului inițial de la Locarno de către raporturile franco-sovietice și Pactul militar semnat între Paris și Moscova⁶³, „Reichul nu va admite la un viitor pact occidental (pe care era dispus să-l încheie în vederea securității desăvârșite a frontierelor reciproce) nici un fel de rezerve ale Franței nici chiar cele ce ar decurge din raporturile de alianță cu Polonia și cu Mica Înțelegere”⁶⁴. Acest pact “ar însemna cea mai hotărâtă încercare a Germaniei de a separa problemele occidentale de cele orientale și de a obține prin mijlocirea unui nou Locarno deplină libertatea de acțiune în restul Europei”⁶⁵.

În martie 1936, la Roma, Italia, Austria și Ungaria semnau un protocol adițional cu obiectivul declarat de a contracara orice acțiune a țărilor care alcătuiau Mica Înțelegere de a organiza bazinul dunărean în sprijinul securității colective⁶⁶.

Izbucnirea războiului civil în Spania a făcut ca tensiunile să crească, însă România a ales politica de „neintervenție”.

În noiembrie 1936, în convorbirea avută cu Eden, Beck afirma că Polonia dorește să păstreze o atitudine de strictă neutralitate față Germania și Rusia⁶⁷. În paralel, von Neurath, referindu-se la România, spunea că aceasta „va constata că este momentul a-și revizui politica externă dându-și seama de primejdia pe care bolșevismul o constituie la poarta sa”⁶⁸, insistând asupra dorinței Reichului de a intensifica relațiile comerciale cu România⁶⁹.

După întâlnirea de la Berchtesgaden, din 24 octombrie 1936, dintre Hitler și Ciano, cei doi au căzut de acord să aplice o nouă strategie diplomatică, având ca obiectiv ruperea solidarității din cadrul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, urmărind izolarea statelor care le compuneau. Contextul internațional era favorabil, constituindu-se Axa Roma-Berlin (25 octombrie 1936), cele două state împărțindu-și sferele de influență în

⁶⁰ *Ibidem*, *Comunicat Consiliu Permanent D 'Antanta*, I, 15.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, *Telegrama nr. 41328/25 iulie 1936 de la Legația din Paris adresată de Cesianu lui Nicolae Titulescu*.

⁶³ *Ibidem*, *Telegrama nr. 56653/15 octombrie 1936 de la Legația din Berlin*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Căca ce va întări pretențiile revizioniste ale acestor țări.

⁶⁷ A.M.A.E, fond 71/1925, Germania, Tratatul de la Locarno, Telegrama nr. 63974/19 noiembrie 1936 de la Legația din Berlin.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

Europa Centrală, iar Italia anunțând oficial retragerea din Societatea Națiunilor. La 10 noiembrie 1936, Mussolini ținea la Milano un discurs în favoarea Ungariei, unde declara că revizuirea teritorială constituie principala condiție pentru „o sistematizare definitivă a Bazinului dunărean”⁷⁰ De altfel, în 1936, „nici o altă țară nu a fost atât de entuziasmată de denunțarea Tratatelor de la Versailles și de la Locarno ca Ungaria, căci prin acest gest a căzut și ultimul sprijin al Tratatului de la Versailles”⁷¹.

În ceea ce privește țara noastră ea va încerca, alături de aliatele sale, să găsească formule viabile în vederea apărării *statuquo*-ului teritorial în cadrul Micii Antante și a eforturilor depuse pentru realizarea unui Locarno Oriental.

Lipsa de reacție a Occidentului în fața loviturii de forță germane din 7 martie 1936 și izolaționismul american vor face însă practic imposibilă menținerea păcii așa cum fusese ea organizată prin tratatele încheiate la sfârșitul primului război mondial.

L'Elargissement du cadre des relations diplomatiques de la Roumanie après Locarno

Résumé

L'article est censé apporter une contribution à l'analyse des implications de la paix de Locarno sur les relations diplomatiques de la Roumanie.

⁷⁰ Idem, fond Mica Înțelegere, dosar 11, Telegrama nr.1416/12 noiembrie 1936 de la Legația din Roma, semnată Lugoșianu.

⁷¹ *Ibidem*.

CERCURILE CONDUCĂTOARE ALE ROMÂNIEI ȘI AGRICULTURA ȚĂRII ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

La sfârșitul primului război mondial, România se confrunta cu șase probleme economice majore: 1) consolidarea monedei naționale; 2) dezechilibrul bugetar; 3) reconstrucția sistemului de transport; 4) refacerea și reorganizarea producției și a comerțului; 5) insuficiența resurselor de capital lichid; 6) raționalizarea agriculturii¹. Persistența și condiționarea reciprocă a acestora a îngreunat rezolvarea unora, deși guvernele au progresat marcant pe calea atenuării lor.

Dintre toate, cea dintâi și singura care și-a găsit imediat după încheierea păcii o soluționare completă a fost aceea a dezechilibrului bugetar. Începând cu exercițiul financiar 1921/1922, România a reușit să realizeze excedente bugetare până în 1929, cu excepția anului 1928, când bugetul general al statului a înregistrat un deficit de 2456 de milioane de lei. Au urmat cinci ani consecutivi cu bugete deficitare, după care, începând cu exercițiul financiar 1935/1936, ele devin din nou excedentare².

Capacitatea României de a asigura și de a menține o monedă stabilă a depins într-o însemnată măsură de poziția internațională a țării. Marea datorie a statului față de străinătate cerea o sporire a plăților anuale, atât a celor publice, cât și a celor private. La Conferința Păcii guvernul român a revendicat 31 miliarde lei-aur în contul reparațiilor, sumă ce reprezenta aproximativ 6,3 % din totalul de 494 miliarde franci-aur cât ceruseră țările învingătoare, dar cota alocată a fost de numai 10,0 % din pagubele suferite, ceea ce a obligat România să protesteze în repetate rânduri împotriva modului în care a fost tratată la Spa³.

Statul nu putea continua plata debitelor sale externe atât timp cât nu își asigura o balanță comercială activă. Deși economia țării era predominant agrară, România nu era prin excelență o exportatoare de bunuri agricole, căci resursele sale naturale dețineau un rol important în exportul ei. Pe de altă parte, nivelul scăzut de dezvoltare industrială impunea importul a mari cantități de bunuri esențiale prelucrate. Pe ansamblu, în perioada 1919 -1938, balanța comercială a țării i-a fost favorabilă, rămânând deficitară numai în șase ani⁴. După o serie de încercări nereușite de stabilizare a leului făcute de liberali, guvernul național-țărănist, condus de Iuliu Maniu, a reușit, în februarie 1929, să consolideze moneda națională dintr-un împrumut obținut de la un grup bancar internațional⁵. Progrese marcante s-au înregistrat și pe linia găsirii unor soluții pentru refacerea și reorganizarea producției și a comerțului. Cele mai mari obstacole au fost întâmpinate însă în asigurarea resurselor de capital lichid, a reconstrucției sistemului de transport și, în mod deosebit, în naționalizarea agriculturii. Insuficiența capitalului a stânjenit în

¹ Vezi Leo Pasvolksy, *Economic Nationalism of the Danubian States*, New York, 1972, p. 386-406.

² Cf. Vasile Feraru, *Politica financiară*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 418-419.

³ Vezi Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932)*, Iași, 1976, p. 25-29. În anii 1931-1932, de exemplu, România cheltuia 28% din exportul său pentru plata datoriei externe, Grecia 49%, Ungaria 48%, Iugoslavia 29%, Austria 22%, Bulgaria 16%, iar Cehoslovacia numai 5% (cf. Joseph S. Roucek, *Central Eastern Europe. Crucible of World Wars*, New York, 1946, p. 651).

⁴ C.C. Giurescu, M.Gr. Romașcanu și N. Georgescu - Roegen, *Comerțul exterior*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 477.

⁵ Costin C. Kirîțescu, *Sistemul bănesc al leului .și precursorii lui*, vol. 11, București, 1967, p. 320 și urm.

mare măsură soluționarea ultimelor două probleme. La rândul ei, absența unor bune căi și a mijloacelor de comunicații, care au cunoscut o ameliorare abia către sfârșitul deceniului al patrulea, frâna mersul normal al tuturor sectoarelor economiei naționale și contribuia prin excelență la menținerea agriculturii în stare de înapoiere. Ea l-a rupt pe țăran de piață, făcând ca întregul comerț să rămână local și creând deficite multor regiuni agricole⁶. În 1936, un observator străin scria că în România, după 1918, ca înainte de război, carul cu boi, având o viteză de circa trei km pe oră, continua să rămână principalul mijloc pentru transportul recoltei săteanului. „Imaginați-vă - scria el - un fermier din Wiltshire care posedă mult lapte, brânză, unt, păsări, ouă și grâne, dar nici un mijloc de a duce aceste bunuri la Londra și să le transforme în bani în afară de carul cu boi și să-i ia peste trei zile călătoria și alte trei zile înapoierea și una din rațiunile sărăciei țăranului devine evidentă”⁷.

Problema refacerii agriculturii rămânea cea mai dificilă, datorită complexității factorilor care mențineau o criză cronică în acest sector și dificultății de a găsi o cale satisfăcătoare pentru depășirea impasului. Dată fiind persistența și gravitatea chestiunii agrare, factorii politici și-au concentrat continuu atenția asupra ei. Cum reforma agrară din 1921 nu produsese o agricultură sănătoasă, întrebările legate de condițiile ei de realizare au fost numeroase, iar sugestiile și formulele pentru eradicarea răului ce veneau nu numai din partea conducătorilor oficiale ale partidelor, ci a multor persoane, cu sau fără pregătire în domeniul economiei agrare, de o și mai mare varietate. *Primatul agriculturii* a ocupat un loc principal în programele tuturor partidelor politice⁸. Cu trecerea anilor, numărul partidelor a sporit, adesea prin sciziuni și regroupări ce au determinat modificări mai mult sau mai puțin profunde în conținutul programelor, iar transferurile destul de frecvente ale unor grupuri de persoane influente dintr-un partid cu o anumită orientare economică în altul cu principii de politică economică uneori contrarii au făcut ca într-o astfel de viață politică soluții trainice asupra problemei agrare să fie greu de găsit⁹.

La această inconstanță trebuie adăugată atitudinea multor elemente din rândul cercurilor conducătoare ale României față de țărani. Istoricii occidentali care au cunoscut nemijlocit societatea românească interbelică au rămas șocați de oportunismul de care se făceau vinovate numeroase personalități de aici, de corupția lor și a oamenilor de afaceri, precum și de dezinteresul oficialității urbane, în rândul căreia activau nu puține elemente cu obârșie rurală, față de problemele dominante ale plugarilor. Mulți dintre orășeni - scria Robert Lee Wolff - sunt dispuși să perpetueze mitul fericirii țăranului, lipsit de griji, dansând îmbrăcat cu haine pitorești, salutând cu pălăria ridicată, mulțumit că nu are greutăți cu complicatele probleme ale lumii, fiind încrezător în înțelepciunea binevoitorului său guvern. Odată un om de afaceri român - continua el - mi-a declarat că țăranii reprezentau coloana vertebrală puternică a țării și că el putea fi mândru de puterea și de viața lor rurală. Câteva fraze după aceea i-a calificat „animate care pot vorbi”, ilustrând astfel disprețul extrem față de ei și chiar față de România¹⁰.

⁶ Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 167.

⁷ Hessel H. Tiltman, *Peasant Europe*, London, 1936, p. 115.

⁸ Vezi A.N. București, Fond Uniunea Centrală a sindicatelor Agricole din România, dosar 116/1941, f. 14-18.

⁹ Pot fi oferite drept exemple pentru asemenea cazuri de navetism politic Constantin Argheleanu, Octavian Goga și dr. N. Lupu.

¹⁰ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 188.

Trebuie făcută aici observația că o asemenea optică a fost dominantă în anumite cercuri politice din România, chiar și în rândurile celor care încercau să-și facă din problemele rurale o platformă în ascensiunea către putere. Dar, într-un stat cu o economie predominant agrară ca România, cu o țărănimie ce reprezenta 4/5 din populația țării, neglijarea, cel puțin în mod teoretic, a doleanțelor sătenilor nu era posibilă, ceea ce explică prezența constantă a unor prevederi referitoare la ei în toate programele partidelor politice ale epocii¹¹.

În preajma izbucnirii primului război mondial și spre sfârșitul marii conflagrații, în România disputele în materie de politică agrară s-au axat cu prioritate pe tema exproprierii marilor proprietăți și a împrumutării țăranilor. Ele vor continua și după promulgarea legilor de reformă agrară, fără a mai fi dominate însă de acum înainte de patosul cunoscut în perioada 1917-1921. În primii ani postbelici unele partide politice au menținut în programele lor o serie de promisiuni privitoare la extinderea cadrului exproprierii și împrumutării, în speranța că, în condițiile aplicării sufragiului universal ar fi putut capta pe această cale cât mai multe voturi de la populația rurală, care reprezenta o proporție covârșitoare a electoratului național. Cum aceste promisiuni și-au dovedit în cursul primelor alegeri postbelice o eficiență destul de modestă, după 1926, vreme de aproape un deceniu, nici un partid nu a mai revendicat însă în mod public exproprierea. Grupările politice și-au concentrat atenția spre găsirea unor soluții la alte probleme apreciate atunci ca dominante, acordând o atenție mai redusă chestiunii agrare. Cu scurgerea timpului, chiar persoanele care susțineau în mod dezinteresat asemenea revendicări au devenit tot mai puține în rândurile formațiunilor politice, în raport cu numărul celor tentați să vadă în reforma agrară din 1921 o frână în calea progresului agriculturii românești.

Ideea unei noi exproprieri și împrumutări a început să fie vehiculată cu oarecare insistență abia după 1936, când rezultatele provizorii ale recensământului din 1930 au devenit accesibile specialiștilor și când unele concluzii preliminare desprinse din cercetările echipelor sociologice studențești și din ancheta întreprinsă în toamna anului 1935 de Uniunea Camerelor de Agricultură din România pe tema raporturilor de muncă de la sate evidențiau pe ce baze șubrede se întemeia edificiul rural din țara noastră. De acum înainte, problema unei noi exproprieri și împrumutări este pusă din ce în ce mai stăruitor în anumite cercuri de specialiști și în unele grupări politice, ca o soluție menită să redreseze agricultura românească și să amelioreze starea precară a țărănimii¹².

Adesea, unii istorici săvârșesc o mare greșală când insistă în analiza programelor partidelor pentru a evidenția, prin dezideratele enunțate de ele, orientarea lor economică, nemaiacordând aceeași atenție și măsurii în care prevederile respective au fost puse în practică. O doză mai mică sau mai mare de oportunism politic se întâlnește la toate grupările epocii și tocmai de aceea programele lor nu pot fi luate în mod global în serios. Discrepanța dintre dezideratele propuse în opoziție ori pe parcursul campaniilor electorale și politica din perioada guvernării confirmă în bună măsură o asemenea realitate și ea apare cu deosebită pregnanță în evidență în domeniul politicii agrare. Așa cum am mai afirmat, interesul arătat de toate partidele politice față de un sector economic în care erau angajați aproximativ patru cincimi din locuitorii

¹¹ Dumitru Șandru, *Statul românesc între anii 1918 și 1944*, Iași, 1996, p. 241.

¹² Constantin Garoflid, *Structura proprietății rurale în România și influența ei asupra producției agricole, în „Agricultura nouă”, Cluj. VII, 1940, nr. 9-10, p. 340.*

țării era firesc. Dar o analiză, chiar sumară, a compoziției claselor și păturilor sociale care au dominat viața politică interbelică și a intereselor lor economice primare favorizează o mai bună înțelegere a cauzelor care au condus la neglijarea uneori deliberată a doleanțelor țărănimii și implicit la progresul lent al agriculturii românești de după reforma agrară din 1921.

Istoricii occidentali care au studiat evoluția țărilor din răsăritul Europei dintre cele două războaie mondiale au constatat, aproape fără excepție, că, deși proporția populației lor agricole ajungea în unele din ele la 80% din totalul locuitorilor, această structură profesională nu se reflecta printr-o reprezentare adecvată în forurile de decizie ale statelor respective, în pofida faptului că viața lor politică suferise profunde schimbări cu caracter democratic¹³.

În România de după Marea Unire grupul conducător al vieții politice era foarte mic în comparație cu țărănimea și el se compunea dintr-un amalgam de categorii sociale rezultat, în bună parte, din prefacerile economice și politice pe care le generaseră perioada de sfârșit a războiului din 1914-1918 și primii ani de pace. În partea de sus a scării sociale a României se afla oligarhia. Ea apărea ca o succesoare a vechii clase de boieri mari și mici. Descendenții lor, lăsați fără proprietăți funciare substanțiale după reforma agrară din 1921, s-au refugiat în alte sectoare cheie ale economiei, ca bănci, industrie și administrația centrală. Deși marii proprietari funciari rurali au fost reduși prin expropriere la nivelul unei mici nobilimi și deși ziua marelui boier trecuse, această boierime, împreună cu afaceriștii urbani și cu funcționarii urbani formau clasa dominantă în viața politică a țării. Oligarhia s-a arătat oricând dispusă să adopte persoane de origine umilă, dacă acestea îi acceptau țelurile și dacă erau capabile de a aduce o contribuție reală la consolidarea pozițiilor ei. O serie de ziariști, scriitori, profesori universitari și alți intelectuali au considerat că era în avantajul lor de a se alia cu grupul conducător, întrucât deveneau intelectualii plini de succes ai „zilei”. Animată, cum a fost, de o ideologie practică, oligarhia a atras, pe lângă mulți oameni de importanță, și o armată de persoane cu funcții mărunte care erau doar parțial răspândite pentru serviciile lor, dar care se simțeau mândre de distincția socială ce li se acorda, prin câteva vorbe măgulitoare sau o mână strânsă de către stăpân. Era - observa un contemporan - o copie directă a mașinării politice din țările avansate. În propaganda sa, oligarhia se prezenta totdeauna ca luptătoare pentru progresul țării, cu care revendica să fie identificată¹⁴.

Una din cauzele de bază ale carențelor din viața politică a României a fost - potrivit opiniilor celor mai mulți dintre observatorii occidentali ai societății românești interbelice - aceea că, deși burghezia s-a dezvoltat constant, țării i-a lipsit o adevărată clasă mijlocie¹⁵. Clasa mijlocie, care a apărut începând cu sfârșitul veacului trecut, nu era legată, prin organizare, de un sistem economic, ci de unul politic, nu de industrie, ci de stat. Deși majoritatea elementelor clasei mijlocii își petreceau viața la oraș, cea mai mare parte dintre acestea își trăgeau venitul din pământ, iar atavica atracție a

¹³ Vezi Joseph S. Roucek, *op.cit.*, p. 489; C.A. Macartney and A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe. A History*, London, 1962, p. 243. Pentru proporția populației agricole vezi „Conjunctura economiei românești, I, 1936, nr. 1-2, p. 30; I. Measnicov, *Aspectele statistice ale agriculturii românești*, în „Analele economice și statistice”, XXIII, 1940, nr. 10-12, p. 8.

¹⁴ Library of Congress, Washington, D. C., Microfilm Collections, Microfilm no. 2551, no. 366 (Nicholas Georgescu-Roegen, *Economic and Social Structure of the Romanian People*, Washington, 1956, D.R., p. 27-28).

¹⁵ Joseph S. Roucek, *Balkan Politics. International Relations in no Man's Land*, Westport, 1971, p. 220.

pământului a fost așa de puternică încât ambiția fiecărui român era de a posedea o „moșie”. Aceste „moșii”, mari sau mici, erau, invariabil, lucrate de țărani în sistemul contractelor de învoieli agricole și ele nu cereau nici investiții de capital, nici conducere proprie din partea proprietarului. De aici nu a apărut o distincție clară între proprietarul de pământ și juristul superior din clasa mijlocie. Se pot număra pe degete - observa David Mittany - acei care nu aparțin sau nu sunt înrudiți cu familii de proprietari funciari rurali. Interesele private ale celor două categorii sociale se întrepătrundeau direct ori indirect, astfel că interesele individului privat coincideau cu cele ale omului politic, iar sistemul de lucru din România depindea de modul în care birocrăția clasei mijlocii controla mașinăria politică a statului¹⁶.

În viața politică și mai cu seamă în administrația României interbelice, un rol nu lipsit de importanță l-a jucat birocrăția. Ea era recrutată pe scară largă din fii de țărani ce obțineau o educație mai înaltă și preferau să locuiască în orașe, pentru a intra în servicii publice, ca funcționari, ori în afaceri, decât să se întoarcă în gospodăria țărănească din care plecaseră. Unele profesii erau supraaglomerate, în special cea juridică, iar Bucureștii concentrau, la fel ca toate capitalele statelor balcanice, o puzderie de intelectuali sau așa-zii intelectuali fără slujbe, pervertiți de educația și de mândria lor și trăindu-și viața în limitele unei amare sărăcii. Cum această stare tindea să îi facă extremiști, căutând să schimbe prin mijloace violente o societate ce se dovedea injustă pentru ei¹⁷, statul a căutat sistematic să îi angajeze, pe cât posibil, în instituțiile sale. Absorbirea pe această cale a surplusului de populație era o soluție și în expedient având menirea de a preveni nemulțumirile din rândul acestui zgomotos și periculos grup social. Ca urmare, mulți dintre intelectuali deveneau atât complici, cât și servitori ai oligarhiei¹⁸.

Creșterea numărului persoanelor întrebuințate în instituțiile publice ale statului, adesea cu mult peste necesitățile firești, justificată de evitarea șomajului în rândurile intelectualilor și a funcționarilor, a condus la o scădere a salariului real. Întrucât venitul național al României era mic, statul nu și-a permis să asigure salarii reale la nivelul țărilor cu o productivitate a muncii mai ridicată. Insuficiența lor, în raport cu condițiile unui standard de viață decent, a determinat pe mulți dintre funcționarii administrativi ai statului ca, în schimbul unor avantaje materiale obținute de la persoanele ale căror interese le erau îngădite de normele cu caracter restrictiv ale măsurilor de politică economică - bani ori plocoane - să favorizeze eludarea dispozițiilor legilor în vigoare¹⁹. Astfel, modul în care administrația locală încerca să concretizeze multe din inițiativele guvernelor făcea ca țării să i se potrivească proverbul: „Statul sprijină, funcționarii stânjenesc”²⁰. Asemenea practici au fost, fără îndoială, dăunătoare atât progresului agricol, cât și producătorilor, iar perpetuarea lor a contribuit nu numai la propășirea destul de lentă a acestei ramuri de producție, ci și la complicarea în timp a unora din vechile ei probleme.

Din rândurile categoriilor sociale de mai sus se recrutau, ca o regulă generală, reprezentanții națiunii în corpurile legiuitoare, care decideau, între

¹⁶ Vezi David Mitrany, *The and and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-21)*, New York, 1968, p. 541-543.

¹⁷ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 102.

¹⁸ Nicholas Georgescu-Roegen, *op. cit.*, p. 29-30.

¹⁹ *Ibidem*, p. 34; Hassell H. Tiltman, *op. cit.*, p. 107; Bernard Newman, *The New Europe*, New York, 1972, p. 235.

²⁰ M. Ziormsen, *Studiu critic asupra cooperăției românești*, în „Independența economică”, XXIII, 1940, nr. 3-4, p. 47 și urm.

alte, și soarta agriculturii. Într-un studiu publicat de Gr. Manolescu în revista „Lumea nouă”, din 7 septembrie 1933, sub titlul *Profesiunile și Parlamentul actual*, autorul, referindu-se la compoziția Camerei și Senatului din 1932, arăta că agricultura trimisese în Parlament 87 de reprezentanți, adică 13,7% din total, deși de cultura pământului se ocupau 78,2% din locuitorii țării; în același timp, avocații aveau 243 aleși, sau 38,3%, față de ponderea lor în structura profesională a populației țării, care era de numai 0,07%; clerul avea 56, sau 8,9%, față de 0,2%, cât reprezenta el în structura populației, iar învățământul avea 119, sau 18,9%, față de 0,3%, câtă era ponderea membrilor acestei profesii²¹. Așadar, pentru problemele unui sector economic în care erau interesați 78,2% din locuitorii țării aveau sarcina să chibzuiască 86,3% din membrii Parlamentului ce posedau doar vagi cunoștințe despre economia agrară, iar restul de 13,7% implicați în ea erau moșieri care manifestau preocupări doar față de problemele și de doleanțele lor, nu și față de cele ale țărănimii.

În același timp, analiza stării economice și sociale a persoanelor care au deținut portofolii de miniștri ai agriculturii și domeniilor în perioada 1918-1944 poate explica și mai bine de ce o bună parte din legislația agrară și agricolă, chiar atunci când stânjenea global propășirea agriculturii, a favorizat, totuși, pe marii proprietari funciari rurali, în detrimentul țărănimii. În perioada 1918-1944, în funcția de ministru al agriculturii și domeniilor s-au perindat 23 de persoane. Dintre acestea, numai pentru una nu dispunem de informații certe care să ateste că nu ar fi fost moșier. O parte dintre acești miniștri, recunoscuți drept conservatori tipici pentru punctele de vedere exprimate față de problema agrară și la adresa țărănimii, precum Const. Garoflid, Constantin Argetoianu, Nicolae Mareș și alții, erau posesori ai mai multor moșii²². Observații similare se pot degaja și din analiza stării economice și sociale a persoanelor ce au ocupat funcția de subsecretar de stat la Agricultură și chiar pentru titularii altor ministere.

Din totalul marilor proprietari funciari rurali cu funcții în aparatul de stat ori în organizațiile monopoliste ale moșierimii s-a detașat un cerc relativ restrâns de moșieri care dominau aproape toate instituțiile ce aveau legături directe ori indirecte cu agricultura. La 9 februarie 1940, într-un articol publicat în „Economia rurală”, sub titlul *Organizarea agriculturii - organizarea proprietăților. Despre reprezentanții permanenți ai agricultorilor*, semnat cu pseudonimul C. Agraru, se evidențiază că sistemul de reprezentare a producătorilor rurali, prin numai 10-15 „<mari agricultori> pe care îi vom întâlni oriunde este vorba de o organizație de stat, semioficială, particulară, sub orice formă și... pe care îi întâlnim în mod permanent în Uniunea sindicatelor, în B.I.N.A.G., ori în creditele hipotecare, întreprinderile de stat sau particulare, în comisii și comitete, la valorificări și raționalizări, unde este vorba de orice legătură cu agricultura”, apăsarea nefirească și că el aducea prejudicii atât intereselor plugărimii, cât și economiei naționale²³.

La o lună după promulgarea legii din 13 martie 1925 privitoare la circulația bunurilor rurale, liberalii au creat camerele județene de agricultură,

²¹ Apud „Pagini agrare și sociale”, XI, 1934, nr. 1, p. 3-4.

²² Vezi D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 și acumulările de capitaluri ale moșierimii*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <A.D. Xenopol>”, Iași, 1984, p. 294.

²³ „Economia rurală”, București, 9. II. 1940; A.N. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 96/1940, f. 12.

prin legea din 14 aprilie 1925²⁴, după modelul camerelor de comerț și industrie, și Uniunea lor. La prima vedere, aceste instituții păreau să aibă funcții foarte importante nu numai pe linia îndrumării și sprijinirii agriculturii, ci și pe aceea a educației agricole a proprietarilor funciari rurali, în special a țăranilor, dar, din nefericire, ele au realizat foarte puține din sarcinile ce le reveneau²⁵. Bugetele lor au depins, în principal, de Ministerul Agriculturii și Domeniilor și, din lipsă de mijloace financiare, ele nu au fost dotate cu fonduri suficiente spre a le permite înfăptuirea programelor propuse. În plus, camerele agricole nu erau nici măcar organe reprezentative ale întregii țărănime. Fiecare cameră agricolă se compunea din 17 membri aleși și 11 numiți din rândul funcționarilor. Dar numai proprietarii cu minimum de 3 ha sau arendașii cu cel puțin 10 ha luate în arendă puteau să voteze ca membri, astfel că, de drept, 52,1%, adică mai mult de jumătate din țăranii nu erau deloc reprezentați²⁶.

Camerele agricole grupau în conducerea lor un mare număr de persoane care nu se îndeletniceau cu agricultura. În 1932, de pildă, 443, din totalul celor 1785 de membri aleși, sau 24,82 %, erau învățători (201), preoți (124), avocați (68), profesori (18), directori de bănci (12), funcționari (11) și medici umani (9), clienți, de fapt, ai cluburilor politice județene²⁷. Camerele agricole, având dreptul de a alege senatori, au devenit puternic implicate în politică. Prin legea de constituire, ele puteau fi dizolvate pentru nereguli serioase sau rea credință în îndeplinirea muncii lor legale ori pentru activități împotriva statului. Și ele au fost adesea dizolvate, în special pe motivul alegerii prin metode frauduloase a senatorilor²⁸.

Deși interesele agricultorilor erau reprezentate în multe instituții de resort de oameni care aveau puține legături nemijlocite cu această ramură a economiei naționale și deși atenția guvernanților, în special a liberalilor, a fost concentrată asupra susținerii programului de dezvoltare a industriei, prin neglijarea culpabilă și adeseori pe cheltuiala agriculturii, cei ce au avut de suferit de pe urma acestei politici au fost, cu precădere, țăranii. Lucrețiu Pătrășcanu observa că, după război, marea proprietate funciară rurală se afla într-o situație de inferioritate față de marea industrie în privința tratamentului, dar că între ele nu existau, totuși, conflicte de interese cu caracter acut, întrucât moșierimea a găsit posibilitatea unei compensații în felul și conținutul raporturilor ei cu masa țăranimii. Din exploatarea acesteia din urmă, favorizată de politica economică și socială a statului față de una și de cealaltă, marea proprietate și-a asigurat venituri suficient de bune și certe, astfel ca solidaritatea și nu dușmănia să domine în relațiile dintre burghezie și moșierime²⁹. Marii proprietari funciari rurali au avut în Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România un ferm apărător al intereselor lor. Uniunea și-a impus reprezentanți în toate comisiile și consiliile centrale ale guvernului care aveau legături directe ori indirecte cu agricultura. Prin intermediul lor, moșierii au obținut prețuri ridicate la o serie de produse agricole, precum la

²⁴ „Monitorul oficial”, nr. 84, din 14.IV.1925.

²⁵ Vezi I.P. Manolescu, *Organizarea de stat a vieții agricole*, în „Pagini agrare și sociale”, XIX, 1942, nr. 3-4, p. 64.

²⁶ Dacă s-ar fi luat în calcul și familiile prolețarilor agricoli, ponderea ar fi fost și mai mare. Pentru detalii vezi Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 30; Ion Vasiliu, *Agricultura*, în „Aspecte ale economiei românești”, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 57-58; Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918 și 1944*, p. 54-55.

²⁷ Apud „Pagini agrare și sociale”, XI, 1934, nr. 1, p. 3-4.

²⁸ Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 126.

²⁹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, 1970, p. 40-41.

sfecla de zahăr, la semințe de plante oleaginoase, la lână și la alte produse, precum și obligația fabricilor de a le achiziționa producția prin contracte ferme³⁰. În 1924, Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România a impus statului și fabricilor de stofe condițiile de cumpărare a lânii, astfel că lâna vândută de membrii sindicatelor agricole s-a făcut întotdeauna după aceea dată la prețuri remuneratorii, iar după 1928 la prețuri cu mult peste paritatea celor mondiale³¹. Zece ani mai târziu, Uniunea a determinat guvernul să oblige întreprinderile de postav să importe lână numai după ce achiziționau întreaga producție indigenă colectată prin syndicatele agricole³², iar privilegiile în această direcție au sporit în cursul anilor 1936-1937³³.

Astfel, dacă avem în vedere întreaga politică agrară și agricolă a guvernelor României din perioada interbelică, putem concluda că ea a fost într-o mică măsură favorabilă producătorilor rurali. Efectele ei au fost resimțite, în primul rând, de cultivatorii pământului, cu precădere de către țărani, dar ele au fost păgubitoare și pentru economia națională, prin faptul că agricultura românească nu s-a mai dovedit capabilă să concureze cu alte țări pe piețele mondiale la vânzarea cerealelor și a altor produse agricole.

Leading Parties In Romania and The Agriculture In The Between-War Period

Summary

After the Great Union of 1 December 1918, Romania continued to be a country whose economy was mainly agrarian, involving four fifths of the total population. By the agrarian land reform of 1921, the Romanian leading parties achieved a deep transformation in the structure of the rural land property. Moreover, in the between-war period, most of the cultivable land of the country was owned by peasants, especially families with properties of less than 5 hectares.

The land reform was not accompanied though by efficient agrarian political measures to support the new owners. On the contrary, the National Liberal Party, having the leadership of Romania for several years in the first decade of the between-war period and aiming at sustaining as a priority the industrial development with internal financial means, burdened agriculture with high customs taxes, diminished its profitability and stopped its progress which had been promised in the electoral programmes.

The economic recession of 1929-1933 resulted in the destruction of many agricultural investments due to the sudden fall of the vegetal and animal products and to the incapacity of the national-peasant governments of the period to take efficacious measures for ending the crisis. The impact of the crisis was higher in the field of agriculture than in other sectors of national economy and the recovering of this branch was much slower.

Under the above circumstances, the liberal government, led by Gheorghe Tătărescu who ascended to this position in 1934, was forced to adopt a system of legislative measures meant to effectively support the agrarian economy. Yet, their application was embarrassed by the international situation at the end of the fourth decade so that the results obtained by the initiators of the measures were much under the aimed levels.

³⁰ Vezi A.N. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosarele 14/1924-1925, f. 41-44; 12/1927-1928, f. 11; 16/1930, f. 83; 44/1936, f. 23.

³¹ Idem, dosarele 12/1927-1928, f. 10; 15/1928-1929, f. 16-47; 16/1930, f. 63.

³² Idem, dosar 89/1940, f. 24.

³³ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 122, din 22.V.1936; A.N. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 18/1936, f. 14.

COOPERAȚIA MINORITARILOR DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

După desăvârșirea unității statului român, în 1918, cooperația și-a păstrat în toate provinciile care s-au unit atunci cu Regatul României structura organizatorică din perioada antebelică, bazată pe principii naționale. În același timp, asociațiile cooperatiste ale românilor din noile teritorii ale țării au început să se afilieze, din 1919, la centralele de la București, deși o parte din Uniunile românești ce le coordonasera activitatea până la sfârșitul războiului au continuat să activeze și să reprezinte interesele lor atât față de organele centrale ale cooperației din Vechiului regat, cât și față de stat¹.

În momentul înfăptuirii unității naționale a României, asociațiile cooperatiste aparținând grupurilor minoritare nu aveau o dezvoltare uniformă. În Transilvania, de exemplu, cooperația de consum maghiară reprezenta ramura cea mai evoluată de pe cuprinsul provinciei. Sistarea bruscă a sprijinului financiar al guvernului ungar și întreruperea legăturilor cu centrala de la Budapesta au afectat însă puternic activitatea acestor asociații. Din cele 655 cooperative de consum maghiare încorporate în 1918 în granițele României întregite o parte au fost puse în lichidare, iar cele rămase în stare de funcționare și-au restrâns considerabil sfera de acțiune. În 1920, filiala din Aiud a centralei *Hangya* (Furnica), care exercitase până la Unire atribuțiile centralei de la Budapesta pentru Transilvania, s-a transformat în Centrala Cooperativelor *Hangya*, Societate Cooperativă pentru Producție, Valorificare și Consum, devenind, de fapt, o uniune a asociațiilor de consum, care poseda și magazinul lor *en gros*². Ea și-a afiliat majoritatea cooperativelor maghiare de consum și de producție de pe teritoriul provinciei. Un număr de 63 de asociații de consum și multe din cele de producție și de credit aparținând maghiarilor au preferat să rămână însă independente, neaderând la nici o centrală³.

„Furnica” păstra nealterate sarcinile Uniunii de la Budapesta, de care depinsese până în 1918, încercând să adapteze activitatea asociațiilor ei la noile condiții economice ale României de după Unire. Principalul său rol a constat în aprovizionarea cooperativelor cu mărfuri. Centrala își asuma, concomitent, misiunea de a controla, a îndruma și de a sprijini activitățile lor comerciale. În anul 1921, ea avea afiliate 521 de cooperative de consum, cu 135 028 membri și cu un capital vărsat de 34 297 000 lei, revenind o sumă medie de 254 lei pe asociat, superioară mediei cooperativelor de același tip din România⁴, această superioritate datorându-se faptului că unitățile respective deserveau, de regulă, locuitori ai mai multor comune.

În anii următori, numărul cooperativelor de consum maghiare, ca și acela al membrilor lor, a manifestat o tendință de scădere continuă. În 1922, când „Furnica” și-a început, de fapt, activitatea, mai ființau 450 de unități; în 1926 existau 446 cooperative de consum, cu 131 340 membri și cu o cifră de afaceri de 331 000 000 lei⁵; în 1929 mai activau 398 cooperative de consum, cu

¹ Vezi P. Cazacu, *Zece ani de la unirea Moldovei dintre Prut și Nistru cu România, 1918-1928*, s. I., s. a., p. 129-131; Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 472.

² Michel Mosandrei, *La coopération forestière en Roumanie*, Paris, 1926, p. 96.

³ Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *Reforma cooperației*, Cultura națională, I. I., I. a., p. 18.

⁴ Joseph Kamil, *La coopération en Roumanie*, Paris, 1932, p. 132.

⁵ *Ibidem*.

85 225 membri, cu 25 500 000 lei capital social și rezerve statutare și cu credite contractate în valoare de 40 000 000 lei⁶.

Criza economică din 1929–1933 a dat o lovitură violentă centralei și, indirect, cooperativelor dependente de ea. În primul deceniu postbelic, *Hangya* contractase toate creditele numai de la bănci comerciale, pe termen scurt și cu dobânzi ridicate. În 1930, nemaiputând recupera creanțele de la unitățile asociate, ea a încercat să ramburseze măcar o parte din ele, prin atacarea capitalului social și a rezervelor statutare, care au fost reduse la suma de 7 148 497 lei. Concomitent, centrala a pierdut, prin retragerea de către deponenți, și depunerile spre fructificare. Starea financiară precară a „Furnicii” s-a repercutat asupra unităților, ducând la lichidarea a 70 dintre ele, astfel că la bilanțul din 31 decembrie 1930 numărul acestora a scăzut la 328⁷. După criza economică din 1929–1933, cooperația de consum maghiară a înregistrat un regres continuu. La bilanțul din 31 decembrie 1937 mai existau doar 25 de asemenea asociații, cu 60 704 membri, cu o cifră de afaceri de 79 405 000 lei, toate cooperativele maghiare de consum fiind atunci afiliate centralei din Aiud⁸.

Cooperația de credit a maghiarilor din Transilvania era mai puțin dezvoltată, comparativ cu cea de consum. Cu toate acestea, în întreaga perioadă interbelică, ea a reușit să își adapteze mai ușor activitatea la condițiile economice ale României. La 9 august 1920 cooperativele de credit s-au asociat în Uniunea Cooperativelor de Credit și Economie Maghiară *Alianța*, din Cluj, care a fost recunoscută de stat în 1922 și a început să activeze din 1923. *Alianța* păstra funcțiile și sarcinile fostei *Asociații Regnicolare Ungare a Instituțiilor de Credit*, din Budapesta, care patronase, până la sfârșitul războiului, aceste asociații⁹, îndeplinind o dublă funcție: de bancă centrală și de uniune de control. După Unire, au rămas în Transilvania 702 cooperative maghiare de credit, dar, conform statisticii centralei cooperative din Budapesta, în 1918 activau numai 518 dintre ele, care aveau 163 639 membri¹⁰. La sfârșitul anului 1923, *Alianța* grupa 330 cooperative de credit, cu 98 218 membri, cu 5 728 085 lei capital social vărsat, 2 071 796 lei rezerve și 38 349 569 lei depuneri spre fructificare¹¹. În anii următori, multe asociații de credit au fost lichidate, astfel că în 1926 își mai desfășurau activitatea doar 280, cu 86 070 membri și cu 14 000 000 lei capital social, toate acestea fiind organizate pe principiile Schulze-Delitsch¹². În 1929, totalul lor sporise la 315, cu 97 027 membri¹³.

În primul deceniu interbelic organizarea tehnică și comercială a cooperativelor maghiare de credit a fost aproape ireproșabilă. Ele s-au călăuzit după următoarele principii: a) raza de activitate a unei cooperative se întindea la un cerc de mai multe comune; b) părțile sociale subscrise erau de 50 de lei, un

⁶ Constantin I. Oprescu, *Cooperația*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 513; A.N. București, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 74/1930, f. 10.

⁷ A.N. București, fond Centrocoup, Oficiul Național al Cooperăției, dosarele 2/1930–1934; 4/1930, f. 3–12.

⁸ Alexandre M. Chabert, *La coopération en Roumanie*, Paris, 1940, p. 123. Alte detalii la Gromoslav Mladenatz, *La coopération*, în *Société des Nations, Conférence européenne de la vie rurale, Roumanie, 1939*, Bucurest, p. 95.

⁹ A.N. București, fond Centrocoup, Oficiul Național al Cooperăției, dosarele 2/1930–1934; 4/1930, f. 3–12; Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 133; Gheorghe Dragoș, *Cooperația în Ardeal. Istoric Situația actuală - Perspective*, Oficiul Național al Cooperăției Române, 1933, p. 166–167.

¹⁰ Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în „Enciclopedia României”, vol. IV, p. 649.

¹¹ Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 19.

¹² Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 133.

¹³ A.N. București, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 74/1930, f. 10.

asociat având dreptul de a subscrie mai multe părți sociale; c) răspunderea socială era stabilită la de cinci ori valoarea părților sociale subscrise; d) dividendele părților sociale au fost limitate prin statute la maximum 5 %, iar mai târziu majorate la 10 %¹⁴. Cooperativele de credit aparținând maghiarilor posedau o autonomie completă și funcționau cu fonduri proprii, fără nici un ajutor de la stat¹⁵. Ele au primit în rândurile lor și asociați de alte naționalități. În 1932, de exemplu, cele 357 cooperative afiliate la *Alianța*, din Cluj, din care 287 de credit și 70 de producție, aveau 103 911 membri. Dintre aceștia, 73,6 % erau maghiari, 16,1 % români, 8,0 % germani și 2,3 % reprezentau alte naționalități¹⁶.

Cu toate că în anii crizei economice numărul unităților s-a diminuat, cel al membrilor a continuat să fie în creștere. Sporul a fost influențat, în mare măsură, de propaganda și de activitatea desfășurată de *Alianța*, care coordona și îndruma instituțiile maghiare de credit popular și care, pentru a capta cât mai multe capitaluri, a distribuit societărilor dividende la valori asemănătoare celor plătite de băncile comerciale. În 1930, *Alianța* avea afiliate 298 cooperative de credit și 90 economice, dar ea devenise acum, prin excelență, o uniune a cooperativelor de producție, prin faptul că 30 dintre unitățile economice situate în trei județe ale Transilvaniei erau cele mai active dintre asociatele ei, și o uniune de control, constituită în același an, care a preluat funcțiile de control ale centralei. *Alianța* poseda atunci un capital vărsat de 6 878 000 lei, 111 651 lei rezerve și 8 079 826 lei depuneri spre fructificare¹⁷. Un an mai târziu, în 1931, cooperativele maghiare de credit erau în număr de 283, cu 99 654 membri, - din care 16 erau urbane - cu 47 000 000 lei capital, 13 500 000 lei rezerve, 13 250 000 lei fonduri sociale, 287 500 000 lei depuneri spre fructificare și 79 500 000 lei credite¹⁸.

Fondurile mari de lucru deținute de cooperativele maghiare de credit le-au ajutat să acopere o bună parte din cererile de împrumuturi și să facă apel pe scară restrânsă la capitalurile băncilor comerciale. Împrumuturile acordate au sporit de la suma de 38 500 000 lei, în 1923, la 400 750 000 lei, în 1931, percepându-se la ele dobânzi cuprinse între 20 și 24 % până în 1923, între 30 și 32 % până în 1930 și de 19 % în 1931. În general, dobânzile cooperației de credit maghiare au fost echivalente cu cele încasate atunci de băncile comerciale din România și cu 4 % peste nivelul perceput de cooperația germană și românească. Dobânzile ridicate s-au datorat faptului că asociațiile maghiare de credit, nedorind să lucreze cu centralele cooperației românești, spre a nu le accepta controlul, au plătit, pe de o parte, dividende mai mari la capitaluri și la depunerile spre fructificare, iar pe de altă parte, au contractat credite de reescont mai scumpe de la diverse bănci comerciale. Astfel, după Unire, până în anul 1923, ele au răsplătit depunerile spre fructificare cu cote cuprinse între 9 și 10 % pe an, din 1923 până în 1928 cuantumul a fost de 20 %, iar cu începere din 1929 de 16 %¹⁹.

¹⁴ Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 649.

¹⁵ Alexandre M. Chabert, *op. cit.*, p. 123.

¹⁶ Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 649.

¹⁷ A.N. București., fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 2/1930-1934; 4/1930, f. 3-12. Alături *Alianța*, cât și *Furnica* au desfășurat o continuă muncă de culturalizare și de educație cooperatistă a maghiarilor asociați, prin conferințe, prin serbări organizate la sate și, mai cu seamă, prin publicații periodice: revista săptămânală „Cooperația” (Szövetkezés), difuzată de *Furnica*, și „Curierul cooperativ” (Szövetkezeti Ertesítő), publicația săptămânală a *Alianței* (cf. Victor Jinga, *op. cit.*, p. 483-484).

¹⁸ Constantin I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 506).

¹⁹ *Ibidem*; vezi și Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 651-652.

Asociațiile de producție reprezentau sectorul cel mai puțin dezvoltat al cooperăției maghiare, în privința unităților și a membrilor, în pofida faptului că o parte dintre ele s-au manifestat ca organizații economice deosebit de întreprinzătoare și de viabile. Lăptăriile au fost singurele care au cunoscut o oarecare extindere, mai cu seamă în anii premergători izbucnirii celui de-al doilea război mondial. La 31 decembrie 1939 numărul lor era de 124, al membrilor de 10 027, capitalul social vărsat se cifra la 4 814 760 lei, iar rezervele și fondurile de amortizare la 826 372 lei. Restul unităților incluse în categoria cooperativelor de producție diversă au fost de numai 20, cu un total de 2 561 membri, cu 2 247 321 lei capital social și 873 660 lei rezerve²⁰.

Pe ansamblu, cooperația maghiară din România, socotită în totalitatea ramurilor ei principale, nu a avut o evoluție unitară. În timp ce unele sectoare s-au dezvoltat fără întrerupere, altele au cunoscut un declin continuu. La rezultatele inegale obținute de asociațiile ungurești au contribuit o mulțime de factori generali și speciali, între ei mai importanți fiind refuzul de a accepta sprijinul statului român și lipsa de colaborare și de coordonare a activității societăților ce aparțineau diferitelor categorii de cooperative, care au acționat în exclusivitate, prin intermediul centralelor, numai pentru apărarea intereselor propriilor asociate.

Un proces similar îl cunoaște și cooperația germană din Transilvania. Unitățile ei de consum s-au situat pe ultimul loc, potrivit statisticilor care prezintă asociațiile organizate pe criteriul naționalității membrilor lor. Dacă în 1913 existaseră 47 de unități cu 3 540 membri, cu un capital de aproximativ 100 000 coroane și cu 388 000 coroane credite²¹, în 1919, imediat după Unire, numărul lor a sporit la 60, iar al membrilor la 6 560. Până la criza economică din 1929–1933 asociațiile de consum săsești au cunoscut o oarecare dezvoltare în privința unităților, a membrilor și a capitalului. De la 77 de asociații, în 1921, cu 7 642 membri și cu 756 556 lei capital, ele ajung, în 1925, la 81, cu 8 116 membri, 1 488 000 lei capital și rezerve și 13 497 000 lei credite²². În anii următori se observă o tendință de scădere pe toate planurile, care a continuat să se manifeste și după marea depresiune economică. În perioada interbelică situația lor a fost următoarea:²³

Anul	Număr de cooperative	Număr de membri	Media pe cooperativă
1919	60	6 360	109
1921	77	7 642	99
1923	81	8 116	100
1929	69	6 553	95
1937	46	5 888	85
1939	47	4 408	94

Cauzele regresului cooperăției de consum săsești s-au datorat atât crizei economice, cât și activității centralei lor. Lucrând, în special, cu fonduri împrumutate, ea a înregistrat pierderi mari, mai ales atunci când nu și-a putut desface mărfurile. Centrala cooperativelor germane de consum a încercat să asigure magazinului ce îl deschisese încă înainte de război un rol predominant

²⁰ Cf. Victor Jinga, *op. cit.*, p. 483.

²¹ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 512.

²² Michel Mosandrei, *op. cit.*, p. 96-97; Alexandre M. Chabert, *op. cit.*, p. 122. În 1927 erau înregistrate tot 81 cooperative (cf. Gustav Adolf Klein, *Viața economică germană din Ardeal, Banat și Satu Mare, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, vol. I, București, 1929, p. 575).

²³ Michel Mosandrei, *op. cit.*, p. 96-97; Alexandre M. Chabert, *op. cit.*, p. 122; Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 512; Victor Jinga, *op. cit.*, p. 488/

în viața economică a Transilvaniei, dar acesta nu a dat rezultatele scontate, din mai multe motive, în principal pentru faptul că Sibiuul, unde se afla plasat magazinul, nu era centrul economic al provinciei. Din cauza pierderilor înregistrate, în 1929 s-a decis închiderea lui, centrala continuând să își păstreze în anii următori numai rolul de organ de îndrumare și de control²⁴.

După Unire, toate cooperativele de credit ale germanilor din Transilvania erau organizate pe principiile Raiffeisen și grupate în federala *Raiffeisen*, din Sibiu, care poseda un organ propriu de publicitate, „Raiffeisenbote”²⁵. La sfârșitul primului război mondial, toate cele 32 cooperative Schulze-Delitsch au dispărut: 28 s-au transformat în societăți pe acțiuni, iar restul au adoptat sistemul Raiffeisen²⁶. Asociațiile germane de credit popular și-au păstrat vechile funcții de finanțare, inclusiv ajutorarea membrilor comunității săsești pentru sporirea proprietăților lor funciare. După Unire, numărul unităților germane de credit cooperatist din Transilvania a cunoscut mici fluctuații, însă cel al membrilor lor a fost în continuă creștere. De la un total de 184 de cooperative germane de tip Raiffeisen, în 1918, cu 17 214 membri, numărul lor a scăzut, în 1925, la 183, dar cel al societăților a sporit la 18 680. La bilanțul aceluiași an, aceste cooperative, intitulate acum economice și de credit, aveau o cifră de afaceri de 211 070 000 lei. Toate unitățile erau afiliate la uniunea de control Federala Cooperativelor Raiffeisen, din Sibiu, care patrona, concomitent, în colaborare cu Centrala Cooperativelor de Consum German, din Sibiu, activitatea celor 81 cooperative de consum și a celor de producție, între ele patru puternice cooperative viticole. În plus, centrala Raiffeisen poseda o moară sistematică și o societate bancară pe acțiuni, *Casa Generală de Economii*, prin intermediul căreia finanța toate asociațiile sale²⁷. În 1927 activau 185 de asociații de economie și împrumut²⁸; doi ani mai târziu, în 1929, numărul lor sporise la 187, iar al membrilor la 20 806.

Dacă avem în vedere că totalul comunelor din Transilvania cu concentrare de populație săsească era de 201, iar cel al familiilor de țărani sași de circa 32 000, putem aprecia că sașii dețineau o rețea de cooperative de credit foarte dezvoltată. Astfel, 92 % din comune și 65 % din numărul capilor de familie aparținând țăranilor sași erau angajați în acest sistem de asociere. O proporție atât de ridicată nu se întâlnea la nici un alt grup etnic din România și la nici un fel de cooperative²⁹. În 1929, cooperativele săsești dispuneau, pe lângă capitalul social, de un important fond statutar de rezervă, însumând 13 878 454 lei, și de 242 693 689 lei depuneri spre fructificare, care erau utilizați în operațiunile lor financiare. La bilanțul aceluiași an, 1929, ele aveau distribuite împrumuturi pe obligații în valoare de 273 524 981 lei și împrumuturi pe polițe de 37 372 175 lei³⁰.

Comparativ cu perioada antebelică, după Unire, cooperativele săsești de credit nu au mai putut asigura clienților lor capitaluri ieftine. Astfel, dacă până la

²⁴ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 513.

²⁵ A.N. București, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 74/1930, f. 6-7.

²⁶ Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 649.

²⁷ Gustav Adolf Klein, *op. cit.*, p. 576. La bilanțul din 1923, uniunea avea 102 bănci populare, cu 18 201 membri, 223 015 lei capital social vărsat, 1 501 862 rezerve și 46 047 062 lei depuneri spre fructificare (cf. Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 19). Pentru alte detalii vezi Victor Jinga, *op. cit.*, p. 487.

²⁸ Gustav Adolf Klein, *op. cit.*, p. 575.

²⁹ A.N. București, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 74/1930, f. 6-7; Idem, fond Centrocoup, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 2/1930-1934; 4/1930, f. 3-12; Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 505.

³⁰ A.N. București, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 74/1930, f. 6-7.

război dobânzile percepute de la debitori au fost cuprinse între 5 și 8 % pe an, după 1921 ele au oscilat între 20 și 24 % pentru societari, iar pentru nesocietari cotele au fost cu 1-2 % mai ridicate. În general, în perioada interbelică ele s-au menținut în limitele dobânzilor încasate de băncile populare românești, fiind similare cu acestea și cu 4 % mai mici decât cele percepute de cooperativele maghiare de credit. Creșterea s-a datorat faptului că în perioada postbelică asociațiile de credit ale sașilor au obținut fonduri de la *Casa Generală de Economii*, din Sibiu, pentru care plăteau dobânzi între 15 și 18 %, față de numai 5 %, cu cât le contractaseră înainte de război, iar la depunerile spre fructificare ele au plătit între 10 și 14 %, față de 4-5 %, cât acordaseră până în 1918³¹. Cooperația de credit săsescă a obținut după Unire credite de reescont de la Banca Națională a României, dar ele i-au revenit scump, întrucât i-au fost plasate printr-o societate bancară pe acțiuni, - aceeași *Casă Generală de Economii*, din Sibiu - sașii neposedând o federală cooperativă cu funcție de finanțare³².

Cooperative de producție ale sașilor din Transilvania aproape că nu au existat, acestea fiind limitate doar la câteva asociații viticole și de producție diversă. Din datele bilanțului încheiat la 31 decembrie 1939 rezultă că în Ardeal și în Banat activau opt cooperative viticole ale germanilor, cu 914 membri și cu 1 175 842 lei capital și rezerve statutare și șase de producție diversă, cu 1 301 membri și 3 128 088 lei capital social vărsat și rezerve, care depindeau de federala *Raiffeisen*, din Sibiu, și de „Agraria Bănățeană”, din Timișoara, fără a se putea ști câte aparțineau sașilor și câte șvabilor³³. Explicația pentru lipsa unor asemenea asociații trebuie căutată în sistemul de organizare a exploatărilor agricole ale germanilor din Transilvania, ca și a celor din Banat, coordonate de *Reuniunea Săsescă Ardeleană din Sibiu*, și de *Reuniunea Agricolă Șvăbească din Timișoara*, care nu au considerat necesară constituirea lor.

Cooperativele de credit ale șvabilor din Banat au avut o mai slabă dezvoltare decât cele ale sașilor din Transilvania. Activitatea lor a continuat să fie coordonată, ca și până la Unire, de *Centrala Raiffeisen*, din Timișoara, care a funcționat, cu începere din anul 1910, ca societate anonimă. După promulgarea legii cooperației din 28 martie 1929, organizațiile cooperatiste șvăbești și-au creat *Uniunea de Control a Cooperativelor Șvăbești*, din Timișoara. Aceasta a preluat funcția *Agrariei Bănățene*, constituită în 1927 ca organizație economică a Sindicatului Agricultorilor Germani din Banat, dar care, în lipsa unui organ cooperatist specializat, a îndeplinit și rolul de îndrumător al asociațiilor economice și de aprovizionare a șvabilor. Uniunea de Control din Timișoara a avut în subordine întreaga rețea de asociații germane din Banat, inclusiv cooperativele Raiffeisen, vechea centrală limitându-se în anii următori la coordonarea, în colaborare cu uniunea, a băncilor cu statute Raiffeisen. După promulgarea legii cooperației din 27 martie 1935, care a favorizat dispariția uniunilor de control cooperatiste din România, întreaga organizație a șvabilor din Banat a intrat în subordinea *Agrariei Bănățene*³⁴.

Datele referitoare la cooperația germanilor din Banat sunt puține, unitățile ei fiind incluse, în majoritatea anilor, în statisticile cooperației

³¹ Constantin I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 504; Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos, Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 651-652.

³² Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 651-652.

³³ Cf. Victor Jinga, *op. cit.*, p. 487.

³⁴ Vezi Constantin I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 505; A.N. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 229/1922-1944, f. 73, 125-134 și 232.

împreună cu cele ale sașilor din Transilvania, astfel că posibilitatea stabilirii exacte a locului lor în această provincie după Unire rămâne, practic, exclusă³⁵. Posedăm cifrele asupra situației înregistrate la bilanțul din 31 decembrie 1931, când în Banat au existat 28 cooperative de credit (21 Raiffeisen și 7 Schulze-Delitsch), cu 5 467 membri, 7 287 000 lei capital social, 4 432 000 lei rezerve, 57 865 000 lei depuneri spre fructificare, credite în valoare de 2 987 000 lei și 71 000 000 lei împrumuturi distribuite³⁶.

Din arhivele băncilor populare cercetate și din relatările unor economiști rezultă că organizația de credit cooperatist a șvabilor a fost slab dezvoltată, aceasta din cauză că aici funcționa o rețea densă de bănci comerciale accesibile țăranilor și meșteșugarilor. Cooperativele șvabești de credit, spre deosebire de cooperația săsescă de același profil din Transilvania, care, după criza economică din 1929–1933, a rămas, în general, staționară, și de cea maghiară, aflată în regres, au manifestat însă o tendință de dezvoltare pe toate planurile³⁷.

Cooperativele economice și de aprovizionare ale șvabilor din Banat au funcționat pe baza acelorași norme și au urmărit scopuri similare acelor avute de asociațiile săsesești din Transilvania. În 1930, totalul acestora era de 33, cu un capital vărsat de numai 260 000 lei, ele neposedând fonduri de rezervă ori alte mijloace proprii de lucru. Pentru a încuraja dezvoltarea lor, Uniunea Cooperativelor Svăbești din Timișoara, pe lângă activitatea de îndrumare și control, le-a înlesnit operațiile de valorificare a cerealelor și a animalelor pe piața internă și la export. Ca urmare a inițiativelor și sprijinului centralei, numărul asociațiilor de aprovizionare și de desfacere a sporit, ajungând în 1931 la 52. Concomitent, au fost create și șase cooperative de producție diversă³⁸.

După depresiunea economică din anii 1929–1933, în Banat s-au înmulțit în mod considerabil cooperativele de prelucrare a laptelui deținute de șvabi. La bilanțul din 31 decembrie 1939 aceștia posedau 106 unități, toate afiliate la *Agraria Bănățeană*, timp în care la sașii din Transilvania lăptăriile lipseau³⁹.

Anii primului război mondial și perioada refacerii au afectat puternic organizația de credit popular din Bucovina, ducând la o scădere a numărului băncilor, de la 374, în 1916, la 277, în 1923. După Unire, centralele cooperative ale diferitelor naționalități din Bucovina s-au reconstituit în forma în care activaseră până în 1914, când fuseseră puse în stare de lichidare⁴⁰. La bilanțul din 31 decembrie 1923 funcționau pe teritoriul provinciei 156 cooperative românești, neafiliate încă la Centrala Băncilor Populare din București, conduse și îndrumate de federala *Arboroasa*, din Cernăuți, cu 23 216 membri, 543 798 lei capital vărsat, 234 597 lei fonduri de rezervă, 10 680 248 lei depuneri spre fructificare și tot cu 10 680 248 lei împrumuturi acordate. Grupul asociațiilor germane, afiliate la Societatea Germană de Credit, din Cernăuți, era compus din 67 de cooperative, față de 5, câte fuseseră în 1914, cu 11 011 membri, 152 970 lei capital, 151 932 lei fonduri de rezervă, 15 156 811 lei depuneri spre fructificare și 14 460 551 lei împrumuturi acordate. Grupul ruteni cuprindea 41 cooperative de credit, afiliate Societății

³⁵ Vezi Victor Jinga, *op. cit.*, p. 487.

³⁶ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 505.

³⁷ Vezi G. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 651–652.

³⁸ *Ibidem*. Vezi și A.N. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 2/1930–1934; 4/1930, f. 3–12.

³⁹ Victor Jinga, *op. cit.*, p. 487.

⁴⁰ Vezi Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 507; A.N. Succava, fond Prefectura județului Câmpulung, dosar 19/1939, f. 16.

Centrale Rutene, cu 6 414 membri, 64 363 lei capital social vărsat, 104 153 lei fonduri de rezervă, 1 250 976 lei depuneri spre fructificare și 1 354 850 lei credite distribuite. Grupul polonez avea 12 societăți de tip Raiffeisen și una Schulze-Delitsch, afiliate la Centrala Societăților Poloneze, cu 2 576 membri, 89 443 lei capital, 1 352 335 lei depuneri spre fructificare și credite distribuite în valoare de 1 221 669 lei. Un număr mai mic sau mai mare de cooperative aparținând membrilor celor patru naționalități și neînserate în statisticile de mai sus nu lucrau cu centrala⁴¹.

Din informațiile furnizate de diferite surse, rezultă că societățile cooperative de credit din Bucovina erau unități cu putere financiară extrem de mică. Media de capital pe societar la cele 277 cooperative federate era de numai 19,89 lei, dar dacă o socotim pe naționalități, la ruteni ea se cifra la numai 10,04 lei. Cu o asemenea situație financiară precară, în condițiile circulației unei monede naționale devalorizate, multe din asociațiile de credit din Bucovina nu au putut dăinui în anii următori. Cooperația de credit a minoritarilor din Bucovina a avut de suferit și de pe urma ruperii legăturilor financiare cu centrele economice și bancare ale fostului Imperiu dualist, Viena și Lvov, de care depinsese până la război și a dificultăților de acomodare a ei la regimul bancar al României, deși multe asociații, unele chiar cu capital românesc, au păstrat statutele Raiffeisen⁴², iar rezultatul a fost o decădere a ei pe toate planurile.

Singura minoritate din Bucovina la care diminuările în numărul unităților și al membrilor au fost mai lente era cea germană, deoarece ea a avut la dispoziție un institut central de credit, *Banca Agrară a Bucovinei*, ca organ propriu de finanțare. La bilanțul din 31 decembrie 1928 funcționau în Bucovina 123 cooperative de credit ale minorităților, afiliate sau nu la diverse centrale, cu 13 985 membri, 13 333 226 lei capital social vărsat și 62 149 308 lei cifră de afaceri. Dintre acestea, 60 erau germane, cu 9 925 membri, circa 7 000 000 lei fonduri proprii, 23 000 000 lei depuneri spre fructificare și o cifră de afaceri de 44 500 000 lei. Centrala Însoțirilor Poloneze mai grupa doar nouă cooperative, cu 1 200 membri, iar la Centrala Cooperativelor Rutene, deși numărul băncilor a sporit la 54, numărul membrilor a scăzut la numai 2 860, ceea ce reprezenta o diminuare cu 55,42 % față de 1923. De altfel, în 1929, această centrală a fost lichidată, iar un an mai târziu aceeași soartă a avut-o și Centrala Poloneză⁴³.

Codul Cooperației române, din 12 iulie 1928, a recunoscut asociațiilor cooperatiste din teritoriile unite cu România dreptul de a funcționa încă zece ani în baza vechilor legi, adică până în vara lui 1938. După intrarea în vigoare a legii cooperației din 28 martie 1929, în condițiile unei situații economice pe care o genera criza în activitatea financiară, o parte din asociațiile de credit ale minoritarilor din toate provinciile țării au recunoscut regimul legal din România. Cooperativele rutene și poloneze, lipsite de organe centrale de îndrumare, control și finanțare capabile de a le rezolva acutele probleme cu

⁴¹ Vezi David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-21)*, New York, 1968, p. 405-406; Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 19-20.

⁴² Vezi A.N. Suceava, fond Prefectura județului Câmpulung, dosar 64/1934, f. 43-47.

⁴³ Constantin I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 507; A.N. București, fond Centrucoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 2/1930-1934; 4/1930, f. 3-12.

care se confruntau, s-au văzut nevoite să accepte tutela centralelor românești și colaborarea cu ele⁴⁴.

În anii de după criză, cooperația germană din Bucovina a continuat să sufere de pe urma reducerii continue a numărului de asociați. Astfel, dacă în 1932 activau tot atâtea unități de credit popular ca și în 1928, 60, numărul membrilor era de numai 8 221, deci cu 1 704 mai mic, aceste unități dispunând acum de mijloace financiare în valoare de 82 000 000 lei Toate asociațiile de credit popular aparținând germanilor funcționau pe baza legii austriece din 1873 și a statutelor Raiffeisen, fiind subordonate Centralei Cooperativelor Agricole din Bucovina. Băncile germane au plătit dividende la depuneri și dobânzi la creditele obținute mai mari decât se plăteau în vechea Românie, deoarece ele nu lucrau cu centrala din București și pentru că își procurau mijloacele financiare cu dobânzi mai ridicate decât băncile populare românești de la diverse bănci comerciale⁴⁵. În 1939, Centrala Cooperativelor Germane din Cernăuți unea 68 de cooperative de credit, toate din Bucovina, dispunând de 168 288 lei capital social și de 16 544 lei rezerve statutare, fără a mai fi posedat un fond de depuneri spre fructificare, care fusese lichidat prin retragerile făcute de deponenți cu începere din anii crizei economice⁴⁶.

Pentru cooperativele rutene și poloneze din Bucovina nu mai posedăm informații ulterioare anului 1928, căci ele au fost incluse în statisticile cooperației românești. În 1930 existau în Bucovina - în afara cooperativelor germane care au continuat să își păstreze autonomia și vechea centrală - 118 cooperative de credit aparținând românilor și minoritarilor, toate sub controlul centralei din București, cu 15 178 membri, cu 95 400 000 lei capital și rezerve, 29 500 000 lei depuneri spre fructificare, 24 400 000 lei credite primite, 73 000 000 lei împrumuturi acordate la 12 550 de persoane, majoritatea lor unor țărani cu mici proprietăți, cu dobânzi care se înscriau în limitele cotelor percepute de băncile populare românești⁴⁷. Din prezentarea acestor date disperate se poate observa, totuși, o decădere a cooperației de credit din Bucovina, atât a celei românești, cât și a celei ce aparținea minorităților naționale.

La 31 decembrie 1919 existau în Basarabia, în total, 446 de cooperative de credit, cu circa 300 000 de membri, din care 155 erau tovarășii de împrumut și păstrare și 291 tovarășii de credit, având, împreună, un capital de 29 000 000 de ruble (75 000 000 lei aur), dar, de fapt, valoarea acestei sume era redusă prin inflație și retrageri de părți sociale, la aproximativ 28 000 000 lei hârtie⁴⁸. Cele 339 cooperative românești de credit, pentru care s-au putut aduna date, aveau 228 781 membri, aceștia reprezentând 78% din totalul țăranilor asociați ai Basarabiei. La numai câteva luni de la unirea Basarabiei cu România, unitățile de credit ale românilor s-au federalizat în *Centrala Uniunilor Cooperativelor din Chișinău*, care a fost dizolvată prin legea pentru unificarea cooperației din 15 martie 1923 și care a dus ulterior la afilierea tuturor acestora la centrala de la București⁴⁹.

Uniunile de cooperative aparținând minoritarilor grupau cu precădere cooperativele din sudul provinciei și din Chișinău, unde și mișcarea era mai

⁴⁴ Gr. Mladenatz, *Politica cooperativă*, în „Enciclopedia Românică”, vol. IV, p. 629.

⁴⁵ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 507.

⁴⁶ A.N. București, fond Centrococp, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 2/1930-1934; 4/1930, f. 3-12.

⁴⁷ Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 507.

⁴⁸ *Ibidem*: C. Filipescu și Eugeniu N. Giurgen, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919, p. 302.

⁴⁹ Detalii la Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 136 și 139; Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 15; P. Cazacu, *op. cit.* p. 130.

dezvoltată, în special ramura cooperativelor de consum și de aprovizionare. Cea mai importantă era *Uniunea Cooperativelor Agricole Germane din Tarutino*, care îngloba 40 de cooperative, cu 21 170 de membri. Toate cooperativele dependente de această uniune erau temeinic organizate din punctul de vedere al tehnicii bancare. *Uniunea Cooperativelor Evreiești de Credit și Economie*, din Chișinău, era o bancă federală, concepută sub forma unei societăți anonime pe acțiuni, care dirija asociațiile de credit evreiești⁵⁰. În afară de această din urmă uniune, în Basarabia mai existau numeroase cooperative de consum aparținând evreilor care desfășurau o intensă activitate de aprovizionare a micilor meșteșugari și a agricultorilor evrei cooperativizați, ele fiind unite într-o altă federală, tot cu sediul la Chișinău⁵¹.

O comparație, chiar sumară, între cooperația românească și cea a minorităților relevă câteva caracteristici ale uneia, alteia sau ambelor mișcări ce se impun a fi evidențiate. În primul rând, două din formele de asociere și anume: obștile de cumpărare și obștile de arendare, născute în perioada antebelică în Vechiul regat, deși s-au extins după 1918 și în provinciile unite, au fost îmbrățișate numai de români, nu și de populația minoritară, cu toate că la procesele de achiziții ori de arendare a unor pământuri au luat parte și țărani de alte naționalități. În al doilea rând, minoritarii au atribuit o importanță mai mare cooperației de producție în raport cu românii. În afară de obștile de arendare și de cumpărare, toate celelalte tipuri de asociații se întâlnesc și la români și la minoritari, cu deosebirea că anumite ramuri au avut un rol precumpănitor la un grup sau la altul, așa cum se poate observa din statistici. La bilanțul din 31 decembrie 1934 existau în România 7 755 cooperative românești și minoritare de toate categoriile, din care 6 627 erau românești și 1 128 minoritare. Pe categorii de cooperative avem următoarea situație:⁵²

Categorია	Total unități	ROMÂNEȘTI			MINORITARE		
		Număr de unități	%	În lichidare	Număr de unități	%	În lichidare
TOTAL	7 755	6 627	85,45	154	1 128	14,55	18
Credit	3 207	4 632	88,96	66	575	11,04	1
Consum	1 724	1 274	73,90	51	450	26,10	13
Forestiere	239	238	99,96	16	1	0,04	-
Producție	294	192	65,31	8	102	34,69	5
Cumpărare	222	222	100,00	10	-	-	-
Arendare	69	69	100,00	3	-	-	-

La sfârșitul anului 1930, România avea, potrivit Recensământului general al populației din 29 decembrie 1930, un număr de 18 057 028 locuitori, din care populația de origine română, socotită după naționalitate, reprezenta 71,9 %, iar după limba maternă 73,0 %, astfel că minoritățile naționale dețineau o pondere de 28,1 %, în baza criteriului naționalității, și de

⁵⁰ Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 138-139. Băncile populare afiliate *Uniunii Cooperativele Evreiești de Credit și Economie* aveau o largă libertate de acțiune în operațiile, care le efectuau, ca o condiție pentru a obține creditele necesare de la banca „Jerisa” (Gromoslav Mladenatz, *La coopération*, în *Société des Nations*, p. 95).

⁵¹ Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 138,

⁵² Completăm aici informațiile din 1934 cu datele din 1933, deoarece acestea oferă mai multe detalii. În bilanțul din 31 decembrie 1933 existau 1 121 cooperative minoritare, din care 568 de credit, 476 de consum și 77 de producție, toate afiliate la centralele minorităților respective: *Alianța, Raiffeisen*, din Sibiu, *Cooperativa Federală Raiffeisen*, din Timișoara, *Cooperativa Raiffeisen*, din Cernăuți și altele. *Uniunea* din Cernăuți grupa 60 de cooperative germane, toate de credit, *Furrica*, din Aiud, 353 ale maghiarilor, toate de consum. Restul uniunilor fiind mixte. În 1933 se aflau în lichidare 37 de cooperative minoritare, din care una de credit, 32 de consum și patru de producție (A.N. București, fond Centrocoop, *Oficiul Național al Cooperației*, dosar 2/1934, f. 1-2).

27,0 % la calculul făcut după limba maternă⁵³. Din compararea datelor populației românești și minoritare cu cele ale cooperației rezultă că mișcarea de asociere a minorităților, calculată după numărul unităților, era, în ansamblul ei, subdezvoltată, ea deținând doar 14,55 %, față de 27,0 % cât reprezentau minoritățile în ansamblul populației țării. O poziție similară se înregistrează la cooperația de consum și la cea de credit. În schimb, la cooperația de producție minoritățile dovedeau o superioritate evidentă.

Socotită pe cele două grupe principale de unități, se poate observa că la români a precumpănit ramura cooperației de credit. La bilanțul din 31 decembrie 1934 ea deținea 69,90 % din total, pe când la minoritari ponderea era de numai 50,98 %. Era o situație care o continua pe cea din perioada antebelică și ea se va menține, cu mici diferențe, până la terminarea celui de-al doilea război mondial. La sfârșitul anului 1937, de exemplu, ponderea tuturor băncilor populare în structura cooperației din România era de 65,45 %. La asociațiile cu capital românesc cooperativele de credit dețineau 70,17 %, pe când la cele cu capital minoritar numărul unităților cu asemenea profil reprezentau doar 49,42 %⁵⁴.

În preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial, minoritarii continuau să dețină o pondere însemnată la cooperația de producție, prin numărul unităților și prin puterea lor economică, și să domine unele sectoare ale ei. În 1938, de pildă, ei posedau 216 cooperative de lăptărie, sau 84 % din totalul de 257 de asociații de acest fel, românii deținând doar 41 de unități; numărul membrilor lăptăriilor minoritare era de 26 057, procentual de 87,63 %, dar mijloacele lor financiare, 17 860 000 lei, reprezentau 78,51 %⁵⁵. În schimb, ei figurau cu numai două cooperative forestiere, care aveau 796 membri și 527 000 lei capital, față de 245 unități românești, cu 28 027 membri și cu 55 386 000 lei capital. În același an, 1938, la cooperația de producție diversă raportul era favorabil românilor, cu 226 de unități, sau cu 87 %, cu 31 392 membri, sau cu 88 %, și cu mijloace proprii de 181 250 000 lei, deci cu 93,06 %, pe când minoritarii aveau 34 unități, cu 4 284 membri și cu 13 506 000 lei mijloace proprii. O descreștere a ponderii cooperativelor minoritare se observă în timp și la ramura de aprovizionare, desfacere și consum, care scade în privința numărului de unități de la 26,10 %, în 1934, la 20,93 %, în 1938. Cooperația minoritară de aprovizionare și desfacere era reprezentată prin numai 11 unități, în vreme ce asociațiile de consum erau în număr de 370, din care 322 maghiare, dependente de *Furnica*, 44 săsești afiliate federației *Raiffeisen* din Sibiu, și 4 șvăbești din Banat⁵⁶. Cooperația de aprovizionare, desfacere și consum a minorităților din celelalte provincii aproape că dispăruse, fie prin lichidarea unităților, fie prin trecerea lor în categoria firmelor comerciale pe acțiuni. Ca și cooperația românească, cea minoritară se afla, după 1936, în progres, dar numai din punct de vedere financiar⁵⁷.

Deosebiri se constată și în poziția deținută în diferite tipuri de asociații, când le urmărim pe naționalități. Cooperația forestieră, de exemplu, nu a pătruns niciodată și nicăieri în rândurile comunității germane din România, iar maghiarii și-au organizat în întreaga perioadă interbelică puține asociații cu un

⁵³ Vezi D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 50.

⁵⁴ Mihiță Constantin, *Politică economică aplicată*, vol. 2, Agricultură, economie rurală, cooperație, București, 1943, p. 42.

⁵⁵ Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 663.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 662, 664, 666-667.

⁵⁷ Institutul Național al Cooperației, *Raportul anual asupra situației generale a mișcării cooperative*, București, 1940, p. 9.

asemenea profil. Lăptăriile cooperative aveau o largă răspândire în satele șvabilor din Banat și în cele ale germanilor din sudul Basarabiei, fiind necunoscute de către sașii din Transilvania. Ca și germanii, maghiarii dețineau un număr mult mai mare de cooperative de lăptărie, comparativ cu românii, dar mai puține decât germanii, dacă ele erau raportate la proporția locuitorilor după originea etnică⁵⁸. Grupurile minoritare din România nu și-au creat pescării cooperative, pentru motivul că în regiunile locuite de ele nu existau ape bogate în pește. În sudul Basarabiei și în Delta Dunării, deși populația asociată era destul de eterogenă din punct de vedere etnic, cooperativele de pescuit s-au înregistrat ca organizații ale românilor, dependente de centralele din București și au funcționat în permanență sub îndrumarea lor⁵⁹.

Cooperația minoritară era, în general, concentrată în unități mai mari decât cele cu capital românesc, în special cea maghiară, la care o unitate avea ca rază de acțiune mai multe comune. La sfârșitul anului 1937, media de asociați pe toate unitățile cooperației, de orice natură sau grup etnic, era de 180. La băncile populare românești ea era de circa 200, timp în care la cele minoritare aceasta ajungea la 235; pentru unitățile economice românești media numărului de membri asociați era de 115, iar la cele minoritare de 150⁶⁰. Spre deosebire de cooperația românească, la care valoarea capitalului social depășea cu mult plafonul deținut de depunerile spre fructificare, la cea minoritară depunerile erau de patru ori mai mari decât capitalul social. Raportul le favoriza pe cele din urmă, căci unitățile minoritare puteau folosi economiile populației în activitatea de finanțare, nemaifăcând apel pe scară largă la credite de la alte bănci, pentru care ar fi trebuit să plătească dobânzi mai ridicate⁶¹.

În același timp, rezultatele de ansamblu ale unităților cooperative ale minoritarilor au fost superioare, comparativ cu cele ale românilor. La inspecțiile făcute în toamna anului 1937 de către controlorii Băncii Naționale a României s-a constatat că 23,07 % din numărul unităților românești de toate categoriile erau bune, pe când la cele minoritare ponderea atingea 40,88 %, iar la grupa asociațiilor economice proporția unităților socotite bune era de 28,94 % la cele ale românilor și, respectiv, de 54,13 % la cele ale minoritarilor⁶².

Informațiile privitoare la anul 1939 furnizate de economistul Victor Jinga atestă un progres al cooperației minoritare, mai cu seamă în privința numărului de membri și a valorii fondurilor proprii de lucru⁶³, timp în care cele oferite de Mladenatz, Galan, Tatos și Pienescu, care dețineau funcții de conducere în instituțiile centrale ale cooperației, indică un declin brusc din toate punctele de vedere, în special la cooperativele de aprovizionare, desfacere și consum, la care unitățile au scăzut, comparativ cu 1938, cu 67,98 %, membrii cu 63,75 %, iar capitalul social cu 61,22 %⁶⁴. Și cel dintâi și ceilalți autori au utilizat aceleași informații oficiale ale Institutului Național al Cooperației. Deosebirea pornește, probabil, de la faptul că Victor Jinga a avut în vedere numai unitățile cu bilanțuri încheiate, pe când Gr. Mladenatz, A.G. Galan,

⁵⁸ *Ibidem*, p. 10. Pentru detalii vezi A.N. București, fond Casa Regală Mihai I, dosar 1/1942, f. 4; Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 122; I.I. Tatos, *Rolul federațiilor de cooperative din România în valorificarea produselor agricole*, în „Independența economică”, an. XXII, nr. 6, 1939, p. 52 - 53.

⁵⁹ Vezi Victor Jinga, *op. cit.*, p. 474-488.

⁶⁰ Milită Constantinescu, *op. cit.*, p. 51.

⁶¹ *Ibidem*, p. 55.

⁶² *Ibidem*, p. 22, 39, 65-66.

⁶³ Vezi Victor Jinga, *op. cit.*, p. 473, 485 și 487.

⁶⁴ Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 666.

I. Tatos și Mircea V. Pienescu au luat în calcul unitățile cu bilanțuri încheiate și depuse la centrale, acestea din urmă reprezentând, de fapt, cooperativele active din acel an care trebuie luate în considerație. Nu ne sunt cunoscute cauzele exacte ale regresului de mai sus, care au șubrezit, de altfel, atât de profund, deși nu la aceleași proporții, și cooperația românească, mai ales ramura de aprovizionare, desfacere și consum. Cauzele ar putea fi căutate, credem noi, în conjunctura internațională a acelui an, care a diminuat în mod substanțial schimburile comerciale ale României cu alte state și care și-a manifestat, direct ori indirect, influența asupra vieții economice interne.

The Cooperation Of Minorities In The Between-War Period

Summary

After the unity of the Romanian state was achieved in 1918, cooperation maintained in all provinces united in the Kingdom Of Romania their organisational structure of the period preceding the war. At the same time, cooperative associations of Romanians on the new territories of the State started getting affiliated to the headquarters of Bucharest from 1919, although part of the Romanian unions which had controlled their activity until the end of the war continued their existence and represented their interests to both central bodies of the cooperation in the Ancient Kingdom and to the State.

When the national unity of Romania was accomplished, the cooperative associations belonging to minority groups showed a heterogeneous development. Besides, some forms of association such as the leasing community or the purchase community which had functioned before the war in the Ancient Kingdom could find no adherence to any ethnic group of Romania. Other structures, such as forest and dairy associations, enjoyed a certain development, but with only some minorities.

In the between-war period, the cooperation of minorities in Romania generally had a evolution similar to the one of the majority population of the country. Yet, it maintained a large autonomy to the central bodies of the movement, refusing the subordination. This position considerably embarrassed its activity, especially the one of the Hungarians' associations of popular credit as they could not obtain any more loans from the headquarters of Budapest so that their autonomy sometimes directly contributed to the decline of certain types of associations.

Many of the cooperatives of the minorities received as members persons of various ethnic origins in a specific area. Besides, there were quite a few cooperatives with subscribed capitals deposited by the members of some ethnic groups who frequently collaborated with those of the Romanians, especially when the economic circumstances made it compulsory in order to assure a real progress of the respective societies and of their members as well.

TRATATUL ROMÂNNO-GERMAN DIN 23 MARTIE 1939 ECOURI INTERNAȚIONALE

Istoria în general, dar mai ales istoria contemporană, abundă în evenimente extrem de controversate care rețin permanent atenția cercetătorilor. Pentru evenimentele ultimului secol, reanalizarea unor probleme este foarte frecventă deoarece bogăția izvoarelor permite găsirea permanentă a unor noi unghiuri de abordare. În plus, influențele ideologice, mai mult sau mai puțin vizibile, au deformat de multe ori discursul istoric astfel că revenirea asupra unor subiecte este cât se poate de binevenită.

Un astfel de subiect considerăm că este reprezentat de tratatul încheiat între România și Germania la 23 martie 1939. Intrat în atenția contemporanilor¹ datorită semnificației sale în plan european, tratatul s-a bucurat de o analiză minuțioasă în perioada comunistă prin posibilitatea de “a demonstra” trădarea intereselor naționale de către vechea clasă politică a României². Concluziile celor care s-au aplecat în această epocă asupra conținutului tratatului și au analizat contextul politic în care a fost semnat sunt, în general, unanime. Pot fi identificate însă și destule nuanțe în discursul istoriografic: de la cele foarte asemănătoare cu verdictele date în discursurile reprezentanților puterii comuniste³, până la analize profunde, obiective, cu concluzii pertinente⁴, dacă nu în totalitate relevante cititorului, măcar sugerate⁵.

Informațiile provenite din cercetarea unor fonduri de arhivă coroborate cu date din lucrări publicate după 1990 ne-au permis să ne formăm o opinie mai nuanțată în privința tratatului din 23 martie 1939 și demersul de față urmărește tocmai sublinierea unor aspecte oarecum neglijate de cercetările anterioare, în special ecoul extern al tratatului.

Asaltul economic al Germaniei asupra României a început imediat după preluarea puterii de către Hitler⁶ dar presiunile germane la București pentru sporirea exporturilor de petrol, grâne și alte materii prime către Germania s-au intensificat cu adevărat doar din primăvara lui 1938. Speculând cu abilitate creșterea popularității Gărzii de Fier, reflectată în alegerile din 1937, precum și atașamentul declarat al lui Corneliu Zelea Codreanu față de Axă, Germania reușește să obțină de la Carol al II-lea, în august 1938, promisiunea unor livrări suplimentare de petrol. Totuși, România continua politica sa tradițională căci “una e amicitie și afaceri economice cu Germania și alta e politica față de expansiunea ei agresivă”⁷.

¹ Graham Hutton, *Danubian destiny. A survey after Munich*, London, 1939, p. 159; Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 371-376.

² Gheorghiu-Dej considera că în această perioadă s-a mers “pe linia müncheneză, a capitulării în fața agresorului și a transformării României într-un avanpost în vederea războiului antisovietic”, Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, 1956, p. 20.

³ Vezi în acest sens A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, București, 1965; Al. Gh. Savu scrie în 1970 despre textul tratatului nevizitând să sublinieze “caracterul lui tâlhăresc și înrobitor” cf. Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938-1940)*, București, 1970, p. 295.

⁴ David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1938-1940)*, București, 1983, p. 103-111.

⁵ Viorica Moisuc, *Acțiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre SE Europei*, în “Studii”, nr. 4/1966, p. 66-78; Idem, *Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939 și semnificația sa*, în “Anale de istorie”, nr. 4/1967, p. 130-147.

Viorica Moisuc, Gh. Zaharia, *Politica Germaniei naziste de hegemonie în SE Europei și independența economică a României în anii 1938-1939*, în “Anale de istorie”, nr. 6/1975, p. 26-45.

⁶ Cf. Ioan Chiper, *România și Germania nazistă*, București, 2001, passim.

⁷ Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București, 1990, p. 392.

Încrederea României în democrațiile occidentale a suferit o gravă lovitură odată cu semnarea la 29 septembrie 1938 a Acordului de la Munchen. Istoricul britanic Hugh Seton Watson considera că "Munchen-ul a fost cea mai mare înfrângere și cea mai mare lovitură sub raportul prestigiului pe care le-a suferit Anglia de la pierderea coloniilor americane"⁸. Indiscutabil, Munchen-ul a dat o lovitură decisivă Micii Înțelegeri, a dus la instaurarea solidă a hegemoniei germane în centrul Europei și a arătat statelor din sud estul Europei că, în caz de război, un ajutor englez era mai curând improbabil. Se declanșa astfel o nouă etapă în istoria dominării economice a României de către Germania ⁹.

Regele Carol al II-lea a întreprins la jumătatea lui noiembrie 1938 o vizită la Londra în scopul de "a stabili în ce măsură Marea Britanie este pregătită să sprijine independența și în special independența economică a României"¹⁰. Rezultatele au fost descurajatoare și nici escalele la Paris și Bruxelles n-au dus la obținerea unor speranțe¹¹. Acest lucru, cumulat cu rezultatele destul de promițătoare cu care se soldaseră discuțiile purtate în aceeași perioadă de Gh. Brătianu, Atta Constantinescu și Constantin Argetoianu cu factori de decizie ai Reichului, l-a determinat pe Carol să facă o vizită neoficială în Germania și să aibă o întrevedere cu Hitler. Întâlnirea dintre Carol și Hitler a fost însă destul de furtunoasă, iar germanii n-au șovăit să arunce în joc "argumente" noi în sprijinul cererilor formulate: susținerea Gărzii de fier și a revizionismului maghiar¹².

Îngrijorat, Carol a decis lichidarea frunțașilor legionari, dar reacția Germaniei a fost atât de vehementă încât, în mod paradoxal, această acțiune a folosit, în cele din urmă, Germaniei, care, la reluarea tratatelor comerciale la începutul lui decembrie 1938, are de-a face cu un guvern român mult mai docil. Ca urmare, la 10 decembrie se semnează o convenție comercială româno-germană. Aceasta prevedea creșterea schimburilor comerciale pe anul 1939 de 1,5 ori, o sporire a exportului de petrol cu 20-25% precum și o creștere substanțială a livrărilor de produse agricole pentru Reich.¹³

România continua încă să spere în sprijinul aliaților tradiționali și întreprinde o serie de acțiuni diplomatice menite să asigure o coordonare mai bună cu acțiunile amicilor externi. La 9 decembrie Legația română de la Paris este ridicată la rang de ambasadă și Gh. Tătărescu este numit ambasador¹⁴. În 21 decembrie Grigore Gafencu, om politic pro-occidental¹⁵, este numit ministru de externe¹⁶. Relațiile cu statele Înțelegerii Balcanice sunt consolidate la 1 ianuarie 1939, prin ridicarea legațiilor din Ankara, Atena și Belgrad la rang de ambasadă¹⁷. Totodată, guvernul român a considerat prudent să continue

⁸ H. Seton-Watson, *Eastern Europe between the wars. 1918-1941*, New York, 1967, p. 396.

⁹ Constantin Kirițescu, *Călător prin secolul XX. Memoriile unui bancher fără bani*, București, 1992, p. 222.

¹⁰ David Britton Funderburk, *op.cit.* p. 82.

¹¹ Al. Gh. Savu, *op.cit.*, p. 220.

¹² Joachim von Ribbentrop nota în 24 noiembrie 1938: "Ideea fundamentală a politicii noastre față de Ungaria și România trebuie să fie actualmente de a menține aceste două țări încinse și de a le modela în folosul Germaniei"- apud A. Simion, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938-1939*, București, 1983, p. 212.

¹³ A. Niri, *op.cit.*, p. 150.

¹⁴ "Monitorul oficial", nr. 288, 10 decembrie 1938, p. 5850.

¹⁵ Paradoxal, presa germană a salutat numirea lui Gafencu la Departamentul Externelor. "Berliner Börsenzeitung" și "Frankfurter Zeitung" au publicat o declarație mai veche a lui Gafencu în care acesta arăta: "Nu există nici un stat dunărean sau sud-est european care să nu fie hotărât de a înlătura toate rezervele și bănuielele ce ar sta în calea unei colaborări rodnice cu Germania"- A.M.A.E., fond Germania (1920-1944), vol. 76, f. 215-216.

¹⁶ M.O., nr. 298, 22 decembrie 1938, p. 6116.

¹⁷ Idem, nr. 295, 19 decembrie 1938, p. 6011-6012.

politica de destindere a relațiilor cu Reichul prin concesii economice. Principiul de bază al politicii externe românești la acea dată era sintetizat astfel de Carol la II-lea: "Anglia și Franța vor sfârși prin a triumfa asupra lui Hitler dar între timp noi trebuie să evităm distrugerea țării noastre"¹⁸.

În ianuarie 1939, au loc în Germania și la București contacte între oameni politici români și reprezentanți ai Reich-ului în cursul cărora partea română se arăta dispusă la încheierea unui nou acord economic "mai cuprinzător", cerând în schimb garantarea granițelor vestice și încetarea sprijinului acordat pretențiilor revizioniste ale Ungariei.¹⁹

În februarie 1939 Germania este de acord cu venirea la București a unei delegații economice conduse de Wohlthat,²⁰ delegație care și-a făcut apariția în 13 februarie. Pretențiile ridicate de Wohlthat i-au șocat pe români: reevaluarea cursului leu-marcă, mărirea cotei schimbului comercial, sporirea livrărilor de petrol, participarea Reichului la modernizarea agriculturii românești, crearea de societăți mixte româno-germane pentru exploatarea minelor de cupru din Dobrogea, a celor de crom din Banat și a celor de mangan de la Vatra Dornei - Broșteni, acordarea unor zone libere.²¹

Negocierile au demarat într-o atmosferă de tensiune, partea română încercând să diminueze cererile germane în vreme ce delegația germană se arăta inflexibilă, conștientă fiind de atuurile pe care le deținea. Sarcina delegației române era cu atât mai dificilă cu cât se urmărea legarea tratativelor economice de obținerea unor garanții politice. În 22 februarie, Gafencu îi sugerează lui Wohlthat semnarea unei declarații care să specifice că raporturile între cele două state urmează să se dezvolte în "temeiul situației politice și teritoriale, adică în cuprinsul hotarelor recunoscute"²². Problema negocierilor este sintetizată în același sens și de Armand Călinescu. Acesta nota la 14 martie: "Se pune o problemă între noi și Germania.(...) Chestia are un aspect dublu: politic și economic. Economicul e important și decisiv, iar politicul este accesoriu și element de șantaj. Aceasta pentru germani. Pentru noi, invers. Noi vrem să asigurăm fruntariile și plătim.(...) Să avem aerul că le cedăm pe ce ne interesează. Întrucât urmărim politicul, să-l obținem."²³.

Tratativele dificile purtate de Gafencu, ministrul Afacerilor Străine, I. Bujoiu, ministrul Economiei Naționale, Mitiță Constantinescu, ministrul Finanțelor și Victor Slăvescu, ministrul Înzestrării Armatei, capătă o nouă turnură odată cu ocuparea Cehoslovaciei la 15 martie 1939. La București se insinuează teama că următoarea țintă este România. Poziția delegației germane devine și mai dură și pe acest fond de tensiune intervine mult controversata²⁴ acțiune a ministrului României la Londra, V.V. Tilea,.

¹⁸ Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Iași, 1998, p. 49.

¹⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Germania (1920-1944), vol. 76 bis, telegrama cifrată nr. 39 068 din 2 februarie 1939 a Legației române din Berlin, f. 125.

²⁰ *Ibidem*, telegrama cifrată nr. 39 067 din 1 februarie 1939, f. 120

²¹ Al.Gh. Savu, *op.cit.*, p. 283.

²² A.M.A.E., fond Germania (1920-1944), vol.97, notă asupra convorbirii Wohlthat-Gafencu din 22 februarie 1939, f. 124.

²³ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 408-409.

²⁴ Asupra acțiunii lui Tilea s-au aplecat numeroși istorici români și străini: A. Niri, *op. cit.*, p. 188-199; Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 290-292; Paul D. Quinlan, *Ciocrirea deasupra României*, Iași, 1995, p. 37-41; V. Moisuc – Gh. Zaharia, *Politica Germaniei naziste de hegemonie în sud-estul Europei și independența economică a României în anii 1938-1939*, în "Anale de istorie", nr. 6/1975, p. 26-45; David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 95-103; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile româno-germane. 1938-1944*, București, 1994, p. 69-71.

Tilea l-a contactat pe Orme Sargent, subsecretar de stat adjunct la Foreign Office, și apoi pe ministrul de externe britanic, lordul Halifax, în 16 și 17 martie și i-a informat că guvernul român a primit din partea guvernului german o cerere privind garantarea unui monopol al exportului românesc și adoptarea unor măsuri de restrângere a producției industriale românești în interesul german. A adăugat că aceste cereri apar guvernului român ca un ultimatum și dorea să știe cât de departe se poate conta pe un sprijin al Marii Britanii în eventualitatea că guvernul german va întreprinde o acțiune împotriva României.

Acțiunea lui Tilea a avut un dublu efect²⁵. În primul rând, a sensibilizat atât Anglia cât și Franța. Șeful Marelui Stat Major britanic informa guvernul că, dacă Berlinul controlează petrolul românesc, efectele unei blocade britanice pe timp de război vor fi în mare măsură nule, iar Daladier avertiza Cabinetul francez că atunci când germanii vor controla petrolul românesc, vor fi capabili să ducă război împotriva întregii Europe²⁶. Astfel, planurile anglo-franceze de "îndiguire" a expansiunii Germaniei spre răsărit intră într-o etapă nouă, caracterizată de ceva mai multă coerență și fermitate. Al doilea efect benefic al demersului de la Londra a fost reprezentat de diminuarea unora din pretențiile germane și de urgentarea semnării tratatului economic²⁷ de către delegația germană.

Acordul dintre Germania și România, supranumit "Acordul Wohlthat-Bujoiu", a fost semnat în 23 martie 1939 și reprezenta în bună măsură o atingere a țelurilor lui Wohlthat de a asigura Germaniei o poziție dominantă în sud-estul Europei. Tratatul urma să fie în vigoare până la 31 martie 1944 și prevedea dezvoltarea agriculturii, a industriei de armament, a exploatărilor forestiere și miniere cu ajutorul Reichului. Se preconiza "fundarea de societăți mixte româno-germane pentru deschiderea și valorificarea calco-piritei din Dobrogea, minereurilor de crom din Banat, minereurilor de mangan din regiunea Vatra Dornei-Broșteni"²⁸, precum și examinarea valorificării zăcămintelor de bauxită și eventual crearea unei industrii de aluminiu. La art. I, paragraful 4, era prevăzută "fundarea unei societăți româno-germană care se va ocupa cu exploatarea petrolului și cu executarea unui program de foraj și prelucrare a țițeiului"²⁹. Înființarea de zone libere în care Germania urma să construiască întreprinderi industriale și comerciale³⁰, precum și antrepozite și instalații pentru navigația germană era, de asemenea, cuprinsă în tratat.

Semnarea tratatului s-a bucurat de un larg ecou în plan european. Vom reproduce, spre exemplificare, câteva reacții internaționale din ziua de 24 martie 1939.

Observatorii politici din Anglia, citați de *British United Press*, considerau că România s-a legat, în cele din urmă, de puterile Axei și că nu mai putea fi vorba de cooperare cu democrațiile vestice. *Daily Sketch* sub titlul "România vândutu-s-a lui Hitler?" publica o telegramă din București, semnată Aubrey Hammond, în care se preciza: "România a pus toate resursele ei în mâinile

²⁵ Asupra ecoului acțiunii lui Tilea în marile capitale vezi telegramele expediate la București de reprezentanții diplomației ai României din Paris, Berlin, Moscova, Ankara, Atena, Varșovia, Bruxelles în 18 și 19 martie - A.M.A.E., fond Germania (1920-1944), volumul 76 bis, f. 212-221.

²⁶ Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 39-41.

²⁷ David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 103-104.

²⁸ M.O., nr. 125, 2 iunie 1939, p. 3460-3462.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Tipul întreprinderilor și companiilor ce urmau a fi înființate este asemănat de istoricul american Larry L. Watts cu viitoarele companii mixte româno-sovietice (sovromuri) - cf. Larry L. Watts, *O Casandă a României-Ion Antonescu*, București, 1994, p. 377-378.

Germaniei cu excepția acelor întreprinderi petrolifere care au capital străin". Deși declarațiile oficiale ofereau acorduri similare și altor țări, Hammond spunea: "nu a mai fost lăsat loc liber pentru nici o altă activitate economică nici unei alte puteri afară de Germania" și încheia subliniind că "este păcat că reprezentanții industriilor engleze care au vizitat România vara trecută și anul acesta, nu au profitat imediat de ocaziune pentru a satisface aspirațiile românești, cooperare care li se oferise."³¹ *Daily Mirror*, sub titlul "Hitler ia petrolul românesc; Carol cedează", considera că, din punct de vedere industrial, România devine anexa Germaniei și conchidea că semnarea pactului este "o mare victorie a lui Hitler". *Daily Express* sublinia că numai acțiunea viguroasă a misiunii economice britanice care urma să sosească la București ar putea împiedica atașarea și mai mult a României la Germania.³²

Presa franceză era mai optimistă. În *Le Journal*, Saint Brice era de părere că "România nu a înstrăinat independența sa industrială. Ea nu a acordat Germaniei nici un monopol de cumpărare sau de furnituri". *Le Petit Bleu* considera că Franța trebuie să-și facă *mea culpa* și nota: "Unii găsesc că e de mirare că România a acceptat să furnizeze petrol Germaniei. Dar noi înșine am refuzat totdeauna să-i cumpărăm petrolul în cantități suficiente.(...) Noi n-am făcut nimic. Noi am părăsit România soartei sale. S-a întâmplat ceea ce nu se putea să nu se întâmple. Să fim necăjiți numai pe noi înșine. Am căutat-o!"³³

Presa germană acorda spații largi semnării acordului și tonul era triumfalist. *Frankfurter Zeitung*, sub titlul "Acordul cu România- o măreață dezvoltare a relațiilor economice", scria că prin acest acord "se inaugurează o nouă formă a colaborării economice, care nu-și găsește echivalent în trecut. În acest acord se prevede pentru întâia oară că principiul de îndrumare a pieții economice interne se transpune și asupra comerțului extern." Caracterul inedit al acordului este subliniat și de *Hamburger Fremdenblatt* care nota: "acordul exprimă o formă nouă, care apare prima dată în istoria economică mondială modernă"³⁴.

În emisiunea de prânz din 24 martie, postul de radio Roma, comenta: "România rămâne perfect independentă și liberă în mișcările ei. Nu poate fi vorba de vreo capitulare, ci de o redresare a economiei României prin punerea în valoare a imenselor rezerve de materii prime ce abundă în subsolul ei". *Giornale d'Italia* considera că semnarea acordului româno-german reprezintă falimentul proiectului democrațiilor de încercuire a puterilor totalitare și demonstrează intenția României de a colabora cu puterile Axei.³⁵

Cele mai radicale aprecieri au venit din partea URSS. Comentariul Agenției Tass scotea în relief avantajele obținute de Germania, în termeni ce vor deveni familiari și românilor³⁶ după 1944: "...cedând presiunii fascismului german, Guvernul român dă România în robia Germaniei și subjugă economia națională planurilor hrăpărețe ale fascismului german"³⁷. În conformitate cu

³¹ Arhivele Istoriei Centrale București (A.I.C.B.), fond Ministerul Propagandei Naționale. Studii și Documentare, dosarul nr. 74, f. 54.

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*, f. 49.

³⁴ *Ibidem*, f. 40.

³⁵ *Ibidem*, f. 42.

³⁶ Gh. Gheorghiu Dej considera, în 1949, că "prin pactul economic încheiat cu Germania, în martie 1939, dictatura regală a vândut Germaniei naziste bogățiile țării, prim pas hotărâtor spre pierderea independenței noastre naționale"-Gheorghe Gheorghiu Dej, *Articole și cuvântări*, București, 1955, p. 21.

³⁷ A.M.A.E., fond Germania (1920-1944), vol. 76 bis, f. 260.

linia oficială, "Pravda" revenea în 26 martie cu articolul "Amănunte asupra înrobirii României"³⁸, scris în același registru dur.

În schimb, partea română era destul de optimistă. Ministrul de externe al României, Grigore Gafencu, declara presei: "...acordul ne înlesnește în sfârșit să întărim țara. E țelul cel mai înalt pe care îl urmărim. O vom întări prin înarmări, prin înzestrare tehnică, prin însănătoșirea și ridicarea păturii țărănești. Departe de a slăbi, Acordul ne va da puțința de a ne apăra și de a întări neatârănarea noastră"³⁹. În ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale din 27 martie 1939, Armand Călinescu, președintele Consiliului, ministru de Interne și ad-interim la Apărarea Națională, declara: "Noi am făcut un acord economic leal. Și l-am făcut fiindcă am găsit noi înșine un interes. Am discutat (...) pe picior de egalitate și am asigurat nevoile economiei noastre.(...) Libertatea noastră de acțiune este complet asigurată și oferim o convențiune pe aceleași baze oricărei țări."⁴⁰

Considerăm că o analiză obiectivă a Acordului din 23 martie conduce la concluzia că acesta avea într-adevăr un caracter de "inovație în raporturile economice dintre state"⁴¹, deoarece colaborarea economică, financiară și tehnică tindea mai degrabă la crearea unor unități economice transfrontaliere și părea să prevestească "complexul economic interstatat" imaginat de academicianul sovietic Valev în anii '60. În același timp, nu trebuie uitat că "românii sunt mehenghi", cum avertiza Keiserling. Armand Călinescu menționează într-o discuție privată cu Carol al II-lea: "Țin să spun că dacă am făcut acordul economic cu Germania a fost pentru a câștiga timp și unele avantagii economice, nu pentru a ne apropia politicește de Germania."⁴² Avantajele obținute de Germania erau relative⁴³, cadrul trasat prin acord era doar unul general și România își lăsase destule porțițe în cazul când democrațiile occidentale ar fi dorit cu adevărat să o sprijine. Cel mai bun exemplu este încheierea unui acord aproape similar cu Marea Britanie în 11 mai 1939⁴⁴.

Acordul, în sine, era departe de a semnifica o înlănțuire economică a României la Germania. Dacă acest lucru s-a produs ulterior, faptul se datorează evoluției contextului general european⁴⁵. România a rezistat presiunilor germane cât de mult a putut și cedarea sa se va datora doar incapacității Angliei și Franței de a contrapune Germaniei un sprijin economic efectiv. Importanța Acordului Wohlthat-Bujoiu pentru Germania credem că a fost mai mare în plan politic decât în plan economic. Semnarea lui a arătat în mod clar că pentru statele est europene ajutorul occidental mai putea fi doar unul moral. Garanția britanică și franceză acordată Greciei și României în 13 aprilie ca și semnarea acordului economic româno-britanic din 11 mai 1939 n-au fost decât tentative disperate ale Occidentului de a-și reface prestigiul și de a încuraja rezistența tacită a României împotriva expansiunii Germaniei.

³⁸ Idem, vol. 97, f. 185.

³⁹ A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă., dosar nr. 435, f. 65.

⁴⁰ Ibidem, f. 55-57.

⁴¹ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 453.

⁴² Armand Călinescu, *op.cit.*, p. 413.

⁴³ Horia Brestoiu, *Impact la paralela 45*, Iași, 1986, p. 81-82.

⁴⁴ David Britton Funderburk, *op.cit.*, p. 128-135; textul acordului în M.O., nr. 125, 2 iunie 1939, p. 3462-3466.

⁴⁵ W.N. Medlicott, *Contemporary England. 1914-1964*, London, 1964, p. 480-481.

**The Romanian-German Treaty Of 23rd March 1939
- International Outcome -****Summary**

Being one of the most discussed treaties in Romanian contemporary history, the Romanian-German treaty of 23rd March 1939 continues seizing historians' attention. The author relied on information provided by international newspapers printed in the epoch, and memoirs of some important political leaders of the moment.

As a result of this research – both in archives and in the papers dealing with these problems- the following conclusions were achieved:

- the treaty signed on 23rd March 1939 was not a doublecrossing of the national interests but an attempt to preserve them;
- the treaty was a result of the “realpolitik” view of the Romanian part;
- the treaty's negative effects on Romanian economy were few;
- the effects which appeared after this act had nothing to do with the political will of the leaders from Bucharest but with the development of European context as a frame and with the weakness of England and France in facing Germany.

The research was meant as a step in the process of explaining some controversial aspects regarding Romania's status on the European political stage at the beginning of World War II. The author hopes that the hypotheses of this text to be accepted by future explorations on the period.

ARESTĂRILE OPERATE ÎN 1945 ÎN ROMÂNIA DUPĂ INSTAURAREA GUVERNULUI PETRU GROZA

Privarea de libertate personală a opozanților a reprezentat o dominantă a politicii guvernului Petru Groza, o măsură menită a timora pe oricine ar fi manifestat împotrivire față de măsurile adoptate de el. După 23 august 1944, arestările pentru învinuiri de natură politică, în principal, au constituit unul din cele mai odioase mijloace de terorizare a populației, prin efectele determinate de ele nu numai asupra celor internați, ci și asupra persoanelor rămase în libertate. Procesul a fost declanșat în prima decadă a lunii septembrie 1944, în timpul guvernării generalului Constantin Sănătescu, care a fost obligat la început de autoritățile militare ruse, apoi, după constituirea ei, de către Comisia Aliată (Sovietică) de Control să recurgă la asemenea măsuri, și el s-a perpetuat în anii următori. Fără îndoială că, uneori, pentru o parte din cei arestați existau motive suficient de întemeiate de a fi izolați de lumea liberă. Avem în vedere aici pe adepții fanatici ai hitlerismului sau pe cei ai mareșalului Ion Antonescu, care, după conjunctura de la 23 august 1944, ar fi putut acționa împotriva statului român. De altfel, arestarea persoanelor din aceste categorii s-a produs imediat după ce România a ieșit din războiul antisovietic.

În noaptea de 23/24 august 1944 a fost adoptat decretul-lege de amnistie generală, politică, militară și agrară a tuturor infracțiunilor săvârșite după 1 decembrie 1918¹ și decretul de desființare pe întreg teritoriul țării a lagărelor de concentrare², care a dispus eliberarea imediată, fără nici o formalitate, a celor condamnați pentru activitate antifascistă, revoluționară, democratică. Cu toate că lagărele de concentrare au fost oficial desființate, iar persoanele întemnițate pentru învinuirile prevăzute în decret eliberate de drept și fără nici o formalitate, în fapt, unele dintre ele au continuat să fie ținute în stare de detenție, așa cum rezultă din discuțiile purtate în ședința Consiliului de Miniștri din 24 martie 1945. Din lagăre și penitenciare au fost eliberați o parte dintre deținuții de drept comun, în timp ce unii dintre cei politici au fost menținuți încă multe luni în ele. Premierul Petru Groza, ridicând aici problema lagărelor, declara că, la acea dată, se mai aflau deținuți politici, între ei numeroși democrați, "care trăiau în mizerie". La rândul său, ministrul de război, C. Vasiliu-Rășcanu, preciza că nu se făcuse nici o revizuire a celor internați, cerând să se ia măsuri, întrucât existau mulți arestați fără nici o vină³. În aceeași ședință, primul ministru român, reluând discuțiile asupra lagărelor și coloniilor de muncă, repeta că în ele se mai aflau deținuți politici: "Sunt oameni arestați de regimul dictatorial care stau și acum acolo - oameni care sunt democrați, luptători etc. - într-un hal extraordinar"⁴.

În noua conjunctură creată de ieșirea României din războiul antisovietic și angajarea ei în conflictul armat cu foștii aliați, desființarea lagărelor a constituit o măsură efemeră a cărui inițiator, Lucrățiu Pătrășcanu, urmărea, de fapt, să obțină capital politic pentru partidul comunist, al cărui membru era. Or, după numai două săptămâni, la 6 septembrie 1944, în lagărul de la Târgu Jiu au

¹ Arhivele Naționale București, fond Casa regală Mihai I, dosar 40/1944, f. 1; „România liberă” din 24.VIII.1944.

² A. N. București, fond Casa regală Mihai I, dosar 41/1944, f. 1; „România liberă” din 24.VIII.1944.

³ A.N. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenogramele ședințelor, dosar 3/1945, f. 309.

⁴ *Ibidem*, f. 311.

început să fie aduse persoane considerate că ar fi reprezentat un pericol pentru siguranța statului⁵. Organele ordinii publice au început să interneze în vechile centre de detenție, odată cu angajarea țării în război alături de statele din coaliția Națiunilor Unite, pe cetățenii germani și maghiari cu reședința în România, pe cetățenii români de naționalitate germană ori maghiară care colaboraseră cu hitleriștii, iar din octombrie 1944 și pe foștii conducători ai mișcării legionare și pe românii care sprijiniseră guvernul mareșalului Ion Antonescu.

De fapt, după numai trei zile de la desființarea legală, instituția lagărelor de concentrare era repusă în stare de funcționare, nu în temeiul unui decret-lege, ci în baza unui ordin al Ministerului Afacerilor Interne. În noua conjunctură politico-militară de după 23 august 1944, supravegherea și izolarea supușilor statelor devenite inamice și a cetățenilor români de origine etnică germană ori maghiară ce manifestaseră ostilitate față de țara în care trăiau erau pe deplin justificate din punctul de vedere al organelor de siguranță ale statului. Dar, ulterior, măsura a fost extinsă asupra multor grupuri de persoane, învinuite, pe drept sau pe nedrept, de colaborare cu guvernul Ion Antonescu, cu Germania hitleristă ori de crime de război.

Dispozițiile câtorva articole din Convenția de armistițiu, din 12 septembrie 1944, impuneau autorităților de la București sarcina de a priva de libertate anumite categorii de cetățeni. Dintre acestea - art. 2, 14 și 15 - singurul care nu lăsa loc de interpretări diferite era art. 2, care statua: „Guvernul și Înaltul Comandament al României se obligă să ia măsurile pentru dezarmarea și internarea forțelor armate ale Germaniei și Ungariei, aflate pe teritoriul României, ca și pentru internarea cetățenilor celor două state menționate care își aveau reședința acolo”⁶.

După 12 septembrie 1944, internările și eliberările din centrele de detenție au fost în permanență și în mod riguros supravegheate de organele sovietice din România împuternicite să urmărească execuția clauzelor Convenției de armistițiu. Comisia Aliată de Control, care, potrivit normelor de constituire și denumirii primite în mod oficial, includea și reprezentanți ai Statelor Unite ale Americii și ai Marii Britanii, a funcționat, de fapt, ca un organism pur sovietic, iar toate dispozițiile care au venit de la ea au fost emenate de reprezentanții acestui stat. La scurtă vreme după constituire, Comisia a solicitat primului ministru să îi prezinte, până la data de 10 octombrie 1944, tabele cu toți deținuții politici aflați în acel timp în închisori, lagăre de concentrare și locuri de detenție preventivă, cu date personale întocmite pentru fiecare centru de detenție.

Întrucât până la data respectivă guvernul român nu prezentase tabele complete cu persoanele eliberate ce fuseseră arestate pentru învinuirea de ajutorare și colaborare pentru cauza Națiunilor Unite sau din motive rasiale decât pentru lagărul Târgu Jiu, închisorile Brașov, Brăila, Vlașca, Văcărești și închisoarea centrală pentru femei din județul Ilfov, la 16 octombrie, Comisia Aliată (Sovietică) de Control din România „ruga” pe primul ministru, prin adresa nr. 55, să dea dispoziții ca, în termen de trei zile, să îi depună tabelele cu toți deținuții politici aflați atunci în închisori, lagăre de concentrare și locuri de detenție. Comisia mai „ruga” pe premierul român să îi prezinte, până la

⁵ Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 24/1944, f. 7-10. Vezi și A.N. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 215; Karl M. Reinert, Fritz Cloos, *Zur Geschichte der Deutschen in Rumänien. Beiträge und Berichte*, München, 1988, p. 232.

⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 219 din 22.IX.1944.

21 octombrie, și tabelele cu toate organizațiile politice și sociale, cu cluburile, societățile culturale, sportive etc.⁷. Pe de altă parte, primul ministru era anunțat că, în scopul executării art. 6 din Convenția de armistițiu, Comisia Aliată (Sovietică) de Control trimisese reprezentanți de-ai ei în închisorile și lagărele Jilava, Văcărești, Brăila, Târgu Ocna, Iași, Târgu Jiu, Caransebeș, Lugoj, Deva, Pitești, Ocnele Mari, Mislea, Mărgineni, Doftana, Brașov și Aiud, solicitând organelor românești de ordine publică să le dea concursul pentru a verifica situația existentă în ele⁸.

Convenția de armistițiu nu numai că a deschis larg porțile imixtiunii rușilor în atribuțiile organelor de drept autohtone, ci a și netezit calea comuniștilor către putere, prin faptul că i-a favorizat în acțiunile inițiate împotriva opozanților lor politici. Sub presiunile conjugate ale celor doi factori, au fost instituite, prin decrete-legi, o serie de măsuri punitive împotriva colaboratorilor cu regimul înlăturat de la conducerea țării. Întrucât Constituția din 29 martie 1923, repusă în vigoare la 2 septembrie 1944, prevedea, la art. 16 că „nici o lege nu poate înființa pedeapsa confiscării averilor”⁹, la 11 octombrie 1944 decretul din 2 septembrie a fost completat cu un articol care dădea dreptul Consiliului de Miniștri să ia măsuri pentru sancționarea celor vinovați de instaurarea dictaturii din 1940 și de participarea României la război alături de Germania prin legi speciale care să permită și depozarea persoanelor respective de bunurile lor¹⁰. Actul reprezenta un prim atac asupra dreptului de proprietate privată garantat de Constituție prin care puterea executivă anula o prevedere din legea organică a statului.

Disputele în legătură cu stabilirea celor vinovați de declanșarea războiului și de colaborarea cu Reich-ul au reliefat două tendințe. Conducerea partidului comunist insista să fie considerați criminali de război „toți cei ce au pregătit politicește România pe fâgașul politicii alături de Germania”. Concomitent cu autorii materiali ai războiului și ai politicii de subjugare a țării de către Reich trebuiau pedepsiți și autorii morali: ziariști și magistrați, care - așa cum scria, la 12 octombrie 1944, ziarul „Scânteia” - „prin cuvântul și prin sfatul lor, au constituit un suport moral al regimurilor dictatoriale trecute”¹¹. Potrivit concepțiilor liderilor organizațiilor politice de extremă stângă, cei epurați nu trebuiau lăsați în libertate, „deoarece puteau deveni elemente periculoase care să conspire împotriva democrației și a statului. Era necesar - se arăta în ședința consiliului Frontului Național Democrat din 21 decembrie 1944 - să fie supravegheați și trimiși în lagăre, unde să fie întrebuințați la lucrări publice, să producă ceva folositor societății”. Conducătorii partidelor de stânga considerau că, în situația dată, erau necesare „măsuri drastice și mai puțin ortodoxe din punct de vedere constituțional”¹².

Partidul Comunist din România s-a dovedit, de altfel, purtătorul de cuvânt fidel al Moscovei în această problemă. A doua zi după ce guvernul Petru

⁷ A.N. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 70/1944, f. 5-6.

⁸ *Ibidem*, f. 6; A.N. Galați, fond Prefectura județului Covurlui, dosar 210/1944, f. 80.

⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 262 din 29.III.1923; nr. 202 din 2.IX.1944.

¹⁰ *Idem*, 235 din 11.X.1944.

¹¹ „Scânteia” din 12.XI.1944. Această optică nu a împiedicat însă pe comuniști să colaboreze cu unii dintre miniștrii regimurilor dictatoriale, precum Gheorghe Tătărescu sau Mihail Ralea, care, nu numai că nu au fost pedepsiți, ci, dimpotrivă, s-au bucurat de anumite favoruri (Gheorghe Zanc, *Memorii, 1939-1974*, București, f. a, p. 122).

¹² Apud *6 martie 1945. Masele populare - forța conducătoare în instaurarea puterii revoluționar-democratice a muncitorilor și țăranilor*, București, 1982, p. 73-74.

Groza a fost impus la conducerea statului, oficiosul partidului, ziarul „Scânteia”, reproducea articolul apărut în „Pravda” la 5 martie, sub titlul *Problema pedepsirii criminalilor de război*. Autorul, după ce expune și comentează pedepsele administrate criminalilor de război din alte țări, scrie, referindu-se apoi la România, sfidând faptele reale, că Antoneștii și alte persoane din anturajul lor ar fi fost arestate de către Comandamentul Sovietic. Tot atunci, „Pravda” acuza Consiliul de Miniștri al guvernului Nicolae Rădescu că publicase, la 29 ianuarie 1945, o listă cu numai 65 de criminali de război și vinovați de dezastrul țării și că nu luase măsuri concrete pentru internarea lor, deoarece politicienii români vroiau „să îi scape”¹³. „Scânteia” își însușea afirmațiile ziarului „Pravda”, nefăcând nici un comentariu asupra lor, în pofida faptului că arestările operate în rândurile „criminalilor de război” încă din octombrie 1944 fuseseră ordonate de Moscova și aduse la cunoștința opiniei publice prin intermediul presei.

Partidele Național-Liberal (Brătianu) și Național-Țărănesc (Maniu) au fost de acord cu epurarea din administrația statului și cu pedepsirea celor care favorizaseră instaurarea dictaturii, a colaboraționiștilor, a criminalilor de război și a trădătorilor de țară, dar solicitau stabilirea unor norme de drept în această privință și examinarea atentă și fără părtinire a celor acuzați. *Manifestul-Program* al Partidului Național-Țărănesc, din 16 octombrie 1944, de pildă, accepta sancțiuni severe împotriva acelor care contribuiseră la dizolvarea Parlamentului ales în 1937 și care, până la 23 august 1944, fuseseră factorii principali ai înlăturării regimului democratic și instaurării dictaturilor, contribuind la declanșarea războiului. „Se va proceda la confiscarea totală a averilor vinovaților pentru acest război și afectarea lor la plata despăgubirilor de război. Un regim special se va institui asupra averilor marilor profitori ai regimurilor de dictatură”¹⁴. Dar Partidul Național-Țărănesc - obiectau autorii unei lucrări publicate în 1982 – „dădea dovadă de exces de legalism sau legalitate în sancționarea acestora”¹⁵.

În timp ce partidele politice din România se străduiau să își impună punctele de vedere asupra învinuirilor ce puteau determina privarea de libertate a colaboraționiștilor și a criminalilor de război, mulți dintre cei bănuți a se fi încadrat în asemenea categorii se găseau deja întemnițați. În lipsa unei definiții precise date de guvern noțiunilor de criminal de război și de colaboraționist, a devenit posibilă arestarea abuzivă a numeroase persoane a căror vinovăție era greu de dovedit.

La 21 martie 1945, proaspătul premier român, Petru Groza, a dat un interviu unor corespondenți americani de presă pe tema definirii termenului de criminal de război. Potrivit declarațiilor lui, noțiunea de criminal de război avea un conținut extrem de cuprinzător, iar categoriile expuse de el s-au reflectat de fapt în legea din 24 aprilie 1945, pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război¹⁶. Apoi, la 30 martie 1945, cabinctul

¹³ „Scânteia” din 7.III.1945. Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 188 din 29 ianuarie 1945 însera 89 de persoane considerate a fi criminali de război și alte 65 vinovate de dezastrul țării, unele din primul tabel figurând și în cel de-al doilea („Monitorul Oficial”, nr. 38 din 15.II.1945). Vezi și în A.N. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 66/1945, f. 253, lista publicată.

¹⁴ Partidul Național-Țărănesc, *Manifestul-Program*. Octombrie 1944, București, f. a., p. 8.

¹⁵ Cf. 6 martie 1945, p. 74-77. Membrii partidelor democratice erau de acord cu pedepsirea persoanelor care sprijiniseră regimurile dictatoriale de după 1938, sperând ca pe această cale să discrediteze pe unii dintre inamicii lor politici.

¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 94 din 24.IV.1945.

prezidat de Groza a luat în discuție problema reglementării printr-o nouă lege a regimului vinovaților de război și pentru dezastrul țării. Ministrul justiției, care a unit într-un singur proiect cele două legi din 21 ianuarie, evidenția că guvernul trebuia să „facă o justiție rapidă și eficace. Este o datorie care ne-o pune înaintea urmărea să satisfacă pretențiile Moscovei o justiție „rapidă și eficace” era posibilă, dar era greu de conceput că ea ar fi fost și nepărtinitoare.

Ministrul finanțelor, D. Alimănișteanu, și cel de război, C. Vasiliu-Rășcanu, s-au pronunțat împotriva aprobării imediate a proiectului, solicitând un răgaz de 24 de ore, pentru a-l putea examina mai îndeaproape. Discutarea și votarea lui în chiar ziua în care Pătrășcanu l-a prezentat a fost susținută în mod stăruitor de ministrul cultelor, fostul legionar Constantin Burducea. Riposta lui la propunerile celor doi miniștri a fost imediată: „Eu sunt de altă părere. Legea criminalilor de război a fost discutată înainte în toate consiliile și e bine cunoscută. Responsabilitatea trebuie să cadă cât mai urgent asupra criminalilor de război. Orice tergiversare înseamnă o scădere a guvernului în opinia publică. De aceea, - să mă ierte domnii miniștri - dar eu sunt de cu totul altă părere: întrucât este vorba de un lucru cunoscut, legea poate fi luată în discuție și aprobată chiar în această ședință. Legea nu este chiar așa de drastică, dar răspunderile trebuie fixate pentru fiecare vinovat în parte”¹⁸. Punctul de vedere exprimat de preotul Burducea a fost susținut de ministrul de stat al asistenței sociale, ing. Gh. Nicolau, un personaj legat de regimul dictatorial al regelui Carol al II-lea, timp în care ministrul comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a dovedit, cel puțin în legătură cu această problemă, mai tolerant, acceptând amânarea discuției¹⁹, astfel că proiectul legii pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării și de crime de război a fost dezbătut și aprobat în ședința din 31 martie 1945²⁰.

Decretul-lege pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război a intrat în vigoare la 24 aprilie 1945 și el abroga dispozițiile decretelor-legi nr. 50 și 51, din 21 ianuarie 1945²¹. Articolul 1 stabilea două învinuiri pentru cei acuzați de dezastrul țării: cei ce au militat pentru hitlerism sau fascism și care au avut răspunderea politică efectivă, permițând intrarea trupelor germane pe teritoriul țării și cei care după 6 septembrie 1940 militaseră pentru pregătirea sau săvârșirea faptelor de mai sus, prin grai, prin scris sau prin alte mijloace. Articolul 2 declara vinovați de dezastrul țării prin săvârșirea de crime de război nu mai puțin de 15 categorii de persoane.

În dispozițiile articolului 2, destul de cuprinzătoare, puteau fi incluse, pe lângă persoanele vinovate de fapt de declanșarea războiului și de colaborarea cu Germania hitleristă, și cele ce avuseseră un rol secundar ori de pură execuție în asemenea acțiuni. Aproape totul a depins de fapt, de hotărârile Consiliului de Miniștri, deoarece puțini din cei incluși în listele întocmite de el și avizate de Moscova au mai putut evita condamnarea. Florin Boițeanu găsea că decretul nr. 312, din 24 aprilie 1945, permitea, teoretic, ca orice persoană dovedită că făcuse parte dintr-o unitate militară care luptase pe teritoriul sovietic sau care subscrisesse la împrumutul obligatoriu din timpul războiului,

¹⁷ A.N. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenogramele ședințelor, dosar 3/1945, f. 393 și 395.

¹⁸ *Ibidem*, f. 395.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 427-440.

²¹ „Monitorul Oficial”, nr. 94 din 24.IV.1945.

din ale cărui fonduri se fabricaseră arme care au fost trimise pe Frontul de Răsărit, să fie acuzată de crimele prevăzute în el²².

Nu vom analiza aici procesele judecate în baza decretului nr. 312, dar considerăm necesar să menționăm subiectivismul excesiv care a caracterizat aplicarea lui și faptul că el a dat naștere la comentarii dintre cele mai diverse în presa vremii, în măsura în care aceasta a avut puțința de a-și expune punctele de vedere. Tribunalul Poporului, creat în baza articolului 10 al decretului-lege din 24 aprilie 1945, care a judecat pe cei învinuiți de crime de război, de colaborare cu Germania hitleristă ori pentru contribuția lor la dezastrul țării, și-a început activitatea la 14 mai 1945, cu o instanță la București și cu alta la Cluj²³, funcționând până la 22 iunie 1946, când, printr-un alt decret-lege, s-a dispus desființarea lui. Aducerea în fața Tribunalului Poporului a avut însă la bază, în multe cazuri, o substanțială doză de subiectivism. Astfel, în timp ce unele persoane au plătit cu ani grei de temniță colaborarea lor cu Germania, altele, la fel sau poate mult mai vinovate, de îndată ce și-au manifestat dispoziția de a sprijini programul comuniștilor, s-au bucurat de favorurile acestora. Subiectivismul a fost accentuat și de componența completelor de judecată, în care reprezentanții formațiunilor politice de stânga erau în majoritate²⁴.

Cei acuzați pentru actele inserate în decretul nr. 312 au fost supuși unei „justiții rapide”, așa cum solicitase Lucrețiu Pătrășcanu. La scurtă vreme după intrarea în vigoare a decretului-lege din 24 aprilie 1945 au fost pronunțate și cele dintâi sentințe de condamnare, prin care, în afara privării de libertate pe un număr de ani, s-au declarat confiscate și bunurile întregii familii și a descendenților ei dobândite după 6 septembrie 1940²⁵. Astfel, la 22 mai 1945, un număr de 29 de persoane, printre care generalii Nicolae Macici, Constantin Trestioreanu și Cornel Calotescu, au fost condamnate la moarte pentru crime de război, iar alte opt la închisoare pe diferite termene, însă sentințele de condamnare la moarte au fost comutate, la 5 iunie, în închisoare pe viață²⁶. În august același an, organele de ordine publică au descoperit două comploturi „teroriste”, în care fuseseră implicate aproape 40 de persoane, între ele și membri ai Partidului Național-Țărănesc, care au fost condamnate tot pe temeiul decretului din 24 aprilie 1945 pentru că acționaseră „împotriva națiunii române”²⁷.

Într-o perioadă în care presa opoziției mai putea să exprime încă unele puncte de vedere ale partidelor pe care le reprezentau, o mare agitație s-a făcut în jurul procesului lui Pamfil Șeicaru. Reputatul ziarist a fost condamnat printr-o sentință a Tribunalului Poporului București din 4 iunie 1945. Averele osânditului, compusă dintr-o fermă model de 25 ha, cu plantații de pomi fructiferi, din comuna Ciorogârla, județul Ilfov, împreună cu locuința și cu inventarul de pe ea, și vila de la Păltiniș, județul Sibiu, a intrat în patrimoniul statului. Bunurile confiscate de la Ciorogârla au fost atribuite în chiar ziua în

²² Florin Boițeanu, *Implicații interne, în 6 iunie 1945. Așezirea*, München, 1983, p. 32.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Tribunalul Poporului din București, de exemplu, era compus din următoarele persoane: Ilie Tabrea, consilier la Curtea de Apel București, Alex. Voitinovici, procuror delegat la Parchetul Tribunalului Ilfov, Niță Vasile, muncitor, membru al Partidului Comunist Român, Gheorghe Ionescu, constructor, membru al Partidului Național-Liberal, Petre Pruteanu, industriaș, membru al Partidului Național-Țărănesc, Ion Păun, muncitor, membru al Partidului Social-Democrat, Dumbravă Joviță, plugar, membru al Frontului plugarilor, Constantin Tiulescu, muncitor, din partea Confederației Generale a Muncii, Stelian Nițulescu, avocat, reprezentant al Uniunii patriotice („Monitorul Oficial”, nr. 106 din 14.V.1945).

²⁵ Vezi A.N. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Bihor, dosar 198/1947-1949, f. 19 și urm.

²⁶ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, 1997, p. 54-55.

²⁷ *Ibidem*, p. 55.

care a fost promulgat decretul-lege pentru lichidarea și administrarea averilor confiscate de la criminalii de război, printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri, din 14 august 1945, scriitorului Mihail Sadoveanu, care începuse să se bucure de o anumită considerație în rândurile conducătorilor comuniști. Măsura a provocat însă comentarii dintre cele mai nefavorabile în presa național-țărănistă și național-liberală la adresa beneficiarului, poreclit din această cauză de oficioasele celor două partide istorice "contele de la Ciorogârla"²⁸.

În general, instrucția administrată persoanelor ce au intrat sub incidența decretului-lege nr. 312/1945 a fost rezultatul unor cercetări pătimașe, ale căror probe nici cei mai reputați avocați ai timpului nu le-ar fi putut contesta, de teamă că ar fi putut fi învinuiți pe motiv că sprijineau un dușman înveredat al țării și al poporului român. De altfel, orice persoană, de îndată ce era inclusă în una din cele două liste publicate de Consiliul de Miniștri, era amenințată să devină în mod virtual și condamnată de Tribunalul Poporului.

Din această cauză, comuniștii au avut grijă ca o serie de colaboratori de-ai lor, cu trecut mai dubios decât mulți dintre cei ce au fost înaintați instanțelor să nu figureze pe aceste tabele. Cazul cel mai tipic l-a reprezentat Gheorghe Tătărescu, care a dat naștere unor atacuri virulente la adresa guvernului din partea liderilor Partidului Național-Liberal și Partidului Național-Țărănesc. În memoriul adresat de Constantin I.C. Brătianu, la 25 iunie 1945, conducătorilor Puterilor Aliate, în care era expusă situația României din perioada guvernării lui Petru Groza și se sugerau măsurile ce ar fi trebuit decise de șefii statelor respective, un spațiu larg este rezervat lui Tătărescu, a cărui dizidență era menită să înlocuiască prin manifestații zgomotoase Partidul Național-Liberal. Tătărescu - preciza Dinu Brătianu - a fost factorul determinant pentru instaurarea dictaturilor succesive în România. În politica internă și-a pus semnătura pe decretul care a interzis partidele politice democrate, el a fost promotorul și semnatarul unui al doilea decret, care instituia un partid unic și totalitar în România, „Partidul Națiunii”, după exemplul Partidului Național Socialist din Germania, având un scop dictatorial și profesând o ideologie rasială. În politica externă l-a înlăturat pe Nicolae Titulescu de la conducerea Ministerului Afacerilor Externe, opunându-se unei politici de înțelegere franco-engleze oferite României pentru a o apăra în cazul unui eventual atac din partea puterilor Axei; a fost omul politic care a condus România, în interior, spre dictatură, iar în exterior, spre aservirea față de Germania hitleristă²⁹. O parte din acuzațiile aduse de Constantin I.C. Brătianu conțin o anumită doză de exagerare, care avea drept scop de a i se crea rivalului său o imagine cât mai nefavorabilă. Cu toate acestea, unele dintre ele erau reale și, prin comparația făcută cu activitatea celor judecați și condamnați pentru crime de război ori pentru participarea la dezastrul țării, el putea figura, de asemenea, în rândurile acestora.

Ar mai trebui menționată aici implicarea unor lideri comuniști în eliberarea anumitor prieteni care se făcuseră vinovați de învinuirile inserate în decretul din 24 aprilie 1924. Astfel, într-o perioadă în care noile autorități ale statului organizau o adevărată vânătoare a persoanelor considerate de ele a fi fost criminali de război, Vasile Luca a intervenit, în mod direct sau prin fratele său, Toth Gheza, sau prin alți interpuși, pentru scoaterea de sub anchetă ori

²⁸ A.N. București, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 148/1944-1945, f. 7 și 18; „Monitorul Oficial”, nr. 200 din 4.IX.1945. Sadoveanu și-a manifestat deschis sprijinul pentru F.N.D. pe parcursul crizei politice din februarie - martie 1945, atunci când a ținut celebra prelegere „Lumina vine de la răsărit”.

²⁹ România. Viața politică în documente, 1945, București, 1994, p. 296-297.

pentru achitarea de către Tribunalul Militar din Cluj și de către Tribunalul Militar din Sibiu a unor maghiari acuzați de crime săvârșite împotriva românilor din nord-vestul Transilvaniei în perioada ocupării horthyste ori pentru că se făcuseră vinovați de deschiderea focului împotriva armatei române care eliberase Transilvania și de împușcarea mai multor ostași ai acesteia³⁰.

Dacă avem în vedere chiar și numai o parte din categoriile pe care le indicase premierul român în interviul din 21 martie 1945 și dacă luăm în considerație politica represivă a regimului instaurat la 6 martie 1945, care a perpetuat munca forțată și după terminarea celui de-al doilea război mondial și care a patronat acțiuni de represiune colectivă, de deportare a populației, de privare de libertate a multora dintre opozanții lui politici și alte asemenea măsuri am putea să considerăm și echipa condusă de Petru Groza nu mai puțin vinovată de acțiuni criminale decât dictatura înlăturată de la conducerea României la 23 august 1944.

La fel ca și cabinetele conduse de generalii Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, nici guvernul procomunist prezidat de Petru Groza nu a avut posibilități de acțiune independentă în problemele privitoare la libertatea individuală a cetățeanului. Dar, spre deosebire de cei doi generali, care s-au străduit să limiteze, pe cât posibil, numărul persoanelor internate, guvernul Petru Groza a luat măsuri pentru sporirea lui, urmărind de fapt ca pe această cale să înfrângă orice încercare de opoziție a populației României³¹.

Unul dintre primele acte ale noului cabinet a fost demiterea de către ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, în aprilie 1945, la cererea expresă a comisarului adjunct al poporului pentru afacerile externe din U.R.S.S., A.I. Vâșinski, a peste o mie de magistrați și înlocuirea lor cu persoane loiale comuniștilor, în ideea că aceștia din urmă vor acționa în instanțele de judecată cu severitatea necesară³². Cu concursul nemijlocit al noilor magistrați, organele justiției au procedat la o instrucție sumară și rapidă a celor acuzați și la sporirea numărului de condamnați. Groza avea să îi declare, la 23 mai 1945, ziaristului britanic Archie Gibson că, în cele peste două luni de după preluarea funcției de premier, fuseseră arestați 90 000 de români³³, însă cifra oferită de el pare exagerată și ea nu este confirmată de alte surse documentare. Oricum, arestările efectuate pe parcursul anului 1945 de organele de ordine publică, după instaurarea guvernului Petru Groza, au afectat în general persoane ori grupuri de persoane care și-au manifestat în mod deschis ostilitatea față de noul regim³⁴, spre deosebire de cele

³⁰ Pentru detalii vezi Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40005/168, f. 58–62.

³¹ Onisifor Ghibu, *Pagini de jurnal (1935–1963)*, București, 1996, p. 114–115, ne informează că, la 2 martie 1945, a fost arestat, în miez de noapte, de către „poliția poporului” din Sibiu și, după patru săptămâni, cât a fost ținut în arestul acelei instituții, a fost transferat în lagăr la Caracal, unde a fost reținut până la 30 octombrie. În același timp, el a fost epurat de la catedra avută la universitatea din Cluj și de la direcția Seminarului pedagogic, fără drept de pensie, fiind eliberat din detenție și cu sănătatea zdruncinată.

³² Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 53–54.

³³ *Ibidem*, p. 54. Numărul persoanelor internate în cursul anului 1945, după instalarea guvernului Petru Groza la conducerea țării, ca, de altfel, în întreaga perioadă în care România s-a aflat sub dominație comunistă, este greu de precizat, iar calculele făcute de unii autori după evenimentele din decembrie 1989 (Gheorghe Boldur-Lătescu, *Gulagul românesc în cifre*, în *Memoria ca formă de justiție*, Sighet, 1994, p. 15 și urm.) nu au nici o bază reală. Sunt cunoscute lagărele de internare care au funcționat în acel an și capacitatea fiecăruia dintre ele, dar o bună parte dintre cei arestați se aflau internați la sediile poliției și jandarmeriei. În plus, în lagăre au fost ținuți atunci și cetățenii statelor inamice cu domiciliul în România, precum și prizonierii de război capturați de armatele română și sovietică.

³⁴ Avem în vedere aici, între altele, arestările efectuate în rândurile membrilor Partidului Național-Țărănesc și Partidului Național-Liberal și a elementelor neangajate politic care luaseră parte la marea manifestație din 8 noiembrie 1945 din București și din alte orașe ale țării, despre care vom vorbi în alt capitol.

din anii următori care au privat de libertate pe mulți cetățeni români numai pentru simplu fapt că erau membri ai partidelor din opoziție.

Curând după venirea la putere, comuniștii au procedat la arestări masive de persoane și la internarea lor în lagăre, care au afectat rândurile tuturor categoriilor socio-profesionale din România, multe dintre ele nefiind judecate și neputând să afle, nici în momentul ridicării, nici în timpul detenției, nici măcar după eliberare învinuirile ce le fuseseră aduse pentru privarea lor de libertatea personală. În asemenea condiții, partidele democrate aveau să întrețină o continuă agitație în jurul acestei teme, evidențiind în permanență caracterul ilegal al măsurii. La 21 septembrie 1945, de exemplu, președintele Partidului Național-Țărănesc, Iuliu Maniu declara corespondenților de presă străini acreditați în România, în legătură cu aprecierile lui Viaceslav M. Molotov asupra situației interne, că se vedea pus în situația de a-l contrazice pe șeful diplomației sovietice, căci un guvern care suprimase întreaga presă opoziționistă, îndeosebi a partidelor care realizaseră actul de le 23 august 1944, un guvern care desființase libertatea scrisului, care lichidase pur și simplu libertățile publice, care guverna prin lagăre și aresta pe capete pe frunzașii opoziției și tineretul nu putea fi numit democrat³⁵. „Închisorile - continua Iuliu Maniu - sunt pline de adepți ai Partidelor Național-Țărănesc și Liberal. În închisori, agenții noi în poliția ironic denumită <democratică>, maltratează și schingiuesc pe arestații politici. Printre sistemele de guvernare consfințite de actualul guvern, un loc însemnat îl ocupă înscenările menite să justifice arestări și persecuții politice. În același timp, infractorii de drept comun sunt lăsați să opereze în mod frecvent”³⁶.

Confruntându-se cu asemenea critici și având în vedere reacția reprezentanților Marii Britanii și ai Statelor Unite ale Americii din România, la 30 septembrie 1945, guvernul român a emis un ordin circular al Direcției Generale a Poliției, din Ministerul Afacerilor Interne, nr. 24 800 S, semnat de titularul departamentului, Teohari Georgescu, care anunța organele regionale și județene ale poliției și jandarmeriei că luase măsura desființării lagărelor de internare, dar că ulterior se văzuse pus în situația de a le menține și că la șase luni după ce a venit la conducerea țării a hotărât să le lichideze³⁷. Câteva luni mai târziu, la consfătuirea de la București, din 8 - 10 decembrie 1945, de la Ministerul Afacerilor Interne, cu șefii Inspectoratelor Regionale de Poliție, același ministru declara că ele fuseseră de fapt desființate. Iată cum prezenta șeful Inspectoratului Regional de Poliție din Galați, I. Cuptor, afirmația lui Teohari Georgescu: „De asemenea, Dl. Ministru a mai atras atenția asupra faptului că reacționarii, înainte de a desființa lagărele, își făcuseră un punct important pentru propaganda lor de dezbatere națională, spunând că în lagăre sunt un număr de 37 000 de arestați, în realitate nefiind decât 2 000 de persoane. Astăzi reacțiunea nu mai poate comenta în privința celor internați în lagăre, deoarece s-au desființat toate lagărele”³⁸.

Într-adevăr, la 27 septembrie 1945, un Jurnal al Consiliului de Miniștri anunța desființarea lagărelor de concentrare, iar vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Gheorghe Tătărescu, și ministrul propagandei, Petre Constantinescu - Iași, declarau public că hotărârea fusese adoptată de întregul consiliu, care

³⁵ *Istoria Partidului Național-Țărănesc. Documente*, București, 1994, p. 248.

³⁶ *Ibidem*, p. 249.

³⁷ A.N. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 338/1945, f. 64.

³⁸ A.N. Galați, fond Inspectoratul Regional de Poliție Galați (Biroul Administrativ), dosar 148/1945, f. 11.

apreciasse că instituția lagărului într-un regim democratic reprezenta un anacronism³⁹. De fapt, din lagărele de concentrare au fost puși în libertate o bună parte din deținuții arestați pentru acuzații imaginare, în urma aprobării date de Comisia Aliată (Sovietică) de Control și a trierii fiecărei persoane în parte. Ceilalți au fost transferați însă în penitenciare, unde condițiile de detenție erau mai dure, ori în detașamente de muncă forțată, unde deținuții erau obligați să execute diferite lucrări de interes public. Din unele lagăre, precum cel de la Turnu Măgurele, s-a permis de către Comisia Aliată supușilor fostelor state inamice ale României - în special germanilor care avuseseră, până la anexarea Austriei de către Reich, supușenie austriacă și cetățenilor maghiari - să părăsească țara, astfel că o parte din lagărele care îi adăpostiseră au fost desființate, dar izvoarele documentare atestă existența câtorva dintre acestea și în anul 1947, cu singura deosebire că în ele se aflau acum deținuți politici cu cetățenie română⁴⁰. În privința cifrei de 2 000 a persoanelor rămase în detenție enunțată de Teohari Georgescu, trebuie spus că ea nu corespunde adevărului, căci, din contabilizarea numărului de persoane aflate atunci în închisori și lagăre pentru învinuiri de natură politică, rezultă că cifra acestora era de cel puțin câteva zeci de mii.

Nu încapă nici o îndoială că hotărârea guvernului din septembrie 1945 urmărea să tempereze virulentele acuzații ale opoziției și să producă modificări în opiniile reprezentanților Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii din Comisia Aliată de Control asupra politicii cabinetului instalat de ruși la cârma țării. Într-un memoriu, din august 1945, adresat Marilor Puteri de către guvernul Petru Groza, în care erau criticate intervențiile adresate acestora de către Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal, se susținea că în România libertatea individuală era respectată, dar că aceste partide duceau o politică permanentă de agitație, provocând complicații și dificultăți în politica internă și externă a țării. Groza acuza opoziția pe motiv că declara neconstituțională legea pentru sancționarea criminalilor de război și a vinovaților de dezastrul țării, întrucât o mare parte dintre aceștia ar fi fost fie membri, fie simpatizanți ai partidelor respective⁴¹. La acuzația ce i se aducea guvernului în legătură cu comprimarea libertăților individuale, cu arestările și cu internările în lagăre, premierul argumenta că opoziția încerca să submineze autoritatea Tribunalului Poporului, prin lansarea de știri false și zvonuri răuvoitoare. În timpul în care se judecau procesele criminalilor de război - informa premierul - partidele respective au organizat diferite manifestații de stradă pentru a produce impresia că poporul era împotriva verdictelor ce se dădeau de către această instanță. În legătură cu legionarii, memoriul lui Groza găsea că peste 90 % dintre cei aflați în lagăre de concentrare fuseseră ridicați și internați înainte de 6 martie 1945, ca urmare a decretului-lege publicat în timpul guvernării Rădescu, care cerea ca toți legionarii ce suferiseră vreo condamnare să fie privați de libertate, omițând să precizeze că măsura fusese dictată de către ruși și sprijinită neabătut de către comuniștii autohtoni. Cercetând însă cu atenție, prin comisiile de triere, pe acești deținuți, s-a constatat de către organele guvernului că marea majoritate erau muncitori și intelectuali care nu avuseseră funcții de conducere în mișcarea legionară, ci

³⁹ Apud Onisifor Ghiбу, *Zile de lagăr. Caracul - 1945*, București, 1991, p. 214-215.

⁴⁰ Vezi A.N. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 24/1946, f. 88; A.N. Oradea, fond Legiunea de jandarmi Bihor, dosar 27/1947, f. 9-95.

⁴¹ *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 341.

fuseseră târați în acest partid, prin diferite promisiuni demagogice. În schimb, ca urmare a acestui decret - insinua primul ministru - nu a fost arestat și internat nici unul dintre fruntașii mișcării legionare care se găseau în țară⁴².

Este adevărat că cele dintâi arestări în rândurile membrilor și simpatizanților fostei mișcări legionare au fost operate înainte de instalarea guvernului Petru Groza la cârma României, începând din octombrie 1944, și că la reținerea sau eliberarea multora dintre ei organele de anchetă au procedat nu rareori după criterii subiective. Dar, în comisiile de triere, partidele de stânga și-au trimis delegații lor, cu drept de vot egal, deținând în unele din ele chiar majoritatea numerică, prin faptul că au acordat mandate și unor reprezentanți ai organizațiilor de masă din anturajul lor, fără a fi avut dreptul⁴³, astfel că o asemenea acuzație le putea fi adusă acestora. Or, legionarii care s-au înregimentat în formațiunile politice de extremă stângă sau în organizațiile tutelate de ele au fost salvați de la internare de membrii comisiilor de triere care reprezentau organizațiile respective. În plus, nu trebuie omis faptul că întreaga operație de internare s-a desfășurat sub supravegherea permanentă a împuterniciților Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din județe, care au avut pretutindeni, în cele din urmă, cuvântul hotărâtor.

Măsura anunțată cu privire la desființarea lagărelor nu a însemnat însă și stoparea arestărilor și internarea opozanților guvernului în ele ori în penitenciarele destinate special deținuților politici. Într-o telegramă din 26 noiembrie 1945 a reprezentantului politic american din România, Burton Y. Berry, adresată secretarului de stat al S.U.A., care conține concluzii ale emisarului american venit atunci în România, ziaristul Mark Ethridge, se arată că trimisul lui Truman constatase, între altele, că Maniu, în mod special, reprezenta simbolul necontestat al democrației românești și al sentimentului național democratic românesc, iar în cazul unor alegeri libere partidul lui ar câștiga cu siguranță cel mai mare număr de voturi. Totuși, 27 dintre liderii regionali ai partidului lui Maniu au fost închiși. Doi dintre liderii regionali ai partidului lui Brătianu erau în închisori și alți doi se ascunseseră. Securitatea personală a liderilor importanți nu era încă amenințată, dar în țară domnea un regim de teroare și de reprimare a opozanților politici, prin arestări la miezul nopții, bătăi în arestul poliției secrete, dispariții și orice alte mijloace menite să îi facă pe oameni să se supună⁴⁴.

Privarea de libertate personală de după instaurarea guvernului Petru Groza a avut drept scop intimidarea nu numai a membrilor partidelor din opoziție, ci și a cetățenilor neangajați în vreo formațiune politică, dar care manifestau ostilitate vădită fața de noul regim. Efectul principal al acestui act a fost acela că unii dintre locuitori, temându-se să nu împărtășească soarta celor arestați, s-au abținut de la orice acțiune căreia i s-ar fi putut da o tentă politică.

⁴² *Ibidem*, p. 345-346.

⁴³ Vezi în legătură cu componența comisiilor de triere A.N. Galați, fond Prefectura județului Covurlui, dosar 99/1944, f. 3-15.

⁴⁴ *România. Viața politică în documente. 1945*, p. 443.

Arrests In Romania After The Establishment Of Petru Groza Government (1945)

Summary

Soon after March 6th, 1945, when Petru Groza was appointed the head of the new Romanian Government, one of his principal tasks was to purge the ranks of the old administration and to place its supporters in important positions in the civil service. Unlike other East European states - Bulgaria and Yugoslavia, for instance - postwar Romania did not have a strong Communist Party able to influence directly internal political life and to attract the peoples in its ranks. This was the reason why its leaders accepted the Soviet interference in the Romanian administration in order to undermine the traditional parties.

Since the strongest opponents of Communist control of the Government were the National Peasant Part and the National Liberal Party, the Groza Government, supported by the Communists, accused them of "fascist collaboration" from the very beginning. The result was that the regime started soon after March 6th, 1945 to undertake a terrorist policy against them in an effort to eliminate by force any possible opposition.

The new "people's militia" was formed, and it proceeded making mass arrests and the suspect were tried in "people's court" or many of them were imprisoned without any kind of judgment. Prime Minister Petru Groza admitted on May 23rd, 1945 during an interview with a British reporter - Archie Gibson - that since he came to power 90 000 people had been arrested in Romania.

The illegality and brutality of these proceedings had an initial effect of terrorizing the population and encouraging an attitude of passive obedience. On the other hand, the Soviet interference in internal affairs of the Romanian administration, including also a permanent and rigorous control of the Romanian prisons and of their prisoners, helped the Communist Party to dominate the political life of the country and to repress the opposition.

1948. LICHIDAREA SERVICIILOR SECRETE ROMÂNEȘTI

Demersul de față se referă la cazul Siguranței Generale a Statului, privit în contextul evenimentelor ce au marcat sfârșitul celui de-al doilea război mondial și începutul războiului rece între învingători. Precizarea, dintru început, a câtorva realități ce puneau sub semnul întrebării continuarea democrației tradiționale și care anunțau, prin ofensiva Armatei Roșii și ascensiunea P.C.R., sovietizarea și transformarea țării în satelit al Kremlinului este menită să scoată în evidență noul context în care trebuia să acționeze Siguranța, alături de S.S.I., Secția a II-a a Marelui Stat Major și Jandarmeriei.

Date fiind situațiile de excepție în care se găseau taberele politice după 23 august 1944, era evident că apărarea țării și culegerea informațiilor secrete (ca atribute ale serviciilor speciale) au fost integrate unui sistem mai cuprinzător de scenarii și acțiuni, ceea ce a motivat trecerea spre o formă de conflict ocult, necunoscut până atunci, practicat pe timp de pace, „mai precis, spre o noțiune ce desemnează intervenția unui stat în politica altui stat, potrivit definiției devenită de atunci prea generală, a operațiunilor politice <acoperite>, complementar acțiunilor <deschise>”¹. În acest sens, obiectivele strategice ale U.R.S.S. în România - instaurarea unui regim de ocupație militară, convenții prin care Moscova putea interveni în viața politică internă, precum și aducerea la putere a partidului comunist, „ca instrument politic și ideologic”² -, nu puteau să câștige substanță fără contribuția serviciilor speciale. Sovieticii aveau experiență și erau conștienți asupra faptului că structurarea spațiului politic depinde de aportul forței care deține secretele, controlează populația, supraveghează spiritul public și-l direcționează prin manipulare sau represiune. Din acest punct de vedere, Siguranța Statului oferea condiții prielnice scopurilor urmărite de aliatul bolșevic (bază umană și materială, experiență și forța imaginii de poliție politică), motiv pentru care i s-a și acordat „atenția” cuvenită.

Schimbarea naturii regimului politic în România prin instalarea, la 6 martie 1945, a guvernului de orientare comunistă prezidat de dr. Petru Groza, a determinat - implicit - deturnarea misiunilor ce reveneau Siguranței Statului, în sprijinul comunizării României prin anihilarea „reacțiunii” și „transformarea revoluționară” a aparatului de stat. Garanția „succesului” acestor operațiuni impunea transformarea serviciilor secrete românești după tipicul și metodologia structurilor informative similare din spațiul sovietic, metamorfoză ce va culmina cu Decretul nr. 221/30 august 1948, prin care se înființa și organiza Direcțiunea Generală a Securității Poporului³.

Locul, rolul și dimensiunea activității aparatului de siguranță în noile condiții social-politice, pot fi înțelese, pentru creionarea unei imagini de ansamblu, prin analiza și coroborarea reglementărilor legale sau a instrucțiunilor

¹ Alain Dewerpe, *Spionul*, 1998, p. 72.

² Victor Frunză, *Istoria Stalinismului în România*, București, 1990, p. 155.

³ Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare vom folosi prescurtarea A.S.R.I.), fond D., dosar nr. 9036, vol. I, f. 666.

tehnice elaborate de cadre ale Ministerului Afacerilor Interne (M.A.I.), condus de „tovarășul” Teohari Georgescu, instruit în 1940 la Moscova de NKVD și retrimis în țară cu sarcini trasate de către Comintern ⁴.

Măsurile întreprinse de comuniști au vizat reorganizarea instituțiilor de siguranță, prin infiltrarea cu trimiși speciali ai NKVD-ului (consilieri sovietici), epurarea elementelor tributare fostului regim și politizarea muncii informativ-operative, a căror finalitate să fie de natură a „frânge în țăndări uneltirile dușmane”⁵.

Însumând realitățile momentului, poate și informat asupra faptului că „interesele S.U.A. în zonă sunt de importanță relativ minoră”⁶, Teohari Georgescu stabilea, fără echivoc, că „sarcina principală este să arătăm rolul venirii sovieticilor în eliberarea țării noastre(...), să arătăm tuturor oamenilor cinstiți că, fără ajutorul politic, militar și economic al marelui nostru prieten, Uniunea Sovietică, nu era posibilă eliberarea de sub jugul hitlerist, dar nici înaintarea victorioasă pe drumul democrației populare...”⁷ Fără îndoială, „oamenii cinstiți” invocați de ministrul de interne trebuiau să fie pe măsura cunoștințelor sale, așa cum dovediseră Emil Bodnăraș, Piotr Gonciaruk, Pantelimon Bodnarenko, Gh. Pintilie, Alexandru Nicolschi, Vladimir Mazuru, Ana Toma sau Nina Nikonovna, toți deopotrivă agenți ai Moscovei și numiți ca responsabili în cadrul unor structuri informative românești⁸.

Mai târziu, judecându-și munca în raport cu acuzele primite din partea „tovarășilor de drum”, Teohari Georgescu realiza o radiografie precisă a devenirii Securității, constatând că din 1945 „... Securitatea s-a reorganizat de 4 ori, Miliția de 3 ori, la fel și celelalte sectoare. Ultima formă de organizare a Securității, Miliției, Trupele de Securitate, Grănicerii și Apărarea Locală, a fost realizată în 1951, *cu ajutorul tovarășilor sovietici...*” (subl. I.C.) ⁹.

Privitor la Siguranța Statului și procesul aferent „reorganizării” ei pe filiera arătată anterior, trebuie menționat că, după 23 august 1944, își desfășura activitatea în cadrul Direcțiunii Generale a Poliției ca *Direcțiune a Poliției de Siguranță*, postură în care se regăsește și la începutul anului 1946. Astfel, conform Instrucțiunilor Generale nr. 30.000-S/1946, Poliției de Siguranță îi revenea - ca principal mijloc de acțiune - informația, capitolul competențe fiind completat cu sarcini privind supravegherea cetățenilor repatriați, urmând să se apeleze la mijloace de represiune „*numai atunci când toate măsurile de prevenire nu au putut stăvili acțiunile contrare ordinii publice și siguranței Statului*”¹⁰.

Totuși, diriguitorii fluxului informațional - ca rezultat al practicii secrete - apreciau că „materia” vastă ce formează administrația și problemele de poliție judiciară, absoarbe o mare parte din preocupările inspectorilor generali de poliție

⁴ Marius Oprea, *Comuniștii români sub control sovietic*, în vol. *Analele Sighet-5*, Fundația Academia Civică, 1997, p. 125.

⁵ Vezi articolele semnate de S. Brucan în oficiosul „Scânțtea”, a căror temă predilectă se rezumă la demascarea „împletirii organice” între cadrele „istorice” și reacțiunea imperialistă (ex., „Scânțtea”, nr. 756, 1947).

⁶ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo americane*, București, 1993, p. 80.

⁷ „Adevărul”, nr. 17203/1948.

⁸ Dennis Deletant, *Influența sovietică asupra Securității române. 1944-1953*, în vol. *Memoria ca formă de justiție*, București, 1994, p. 35-42.

⁹ A.S.R.I., fond D, dosar 40009, vol. 32, f. 251.

¹⁰ *Cartea albă a Securității*, vol. I, București, 1997, p. 12.

și jandarmi, iar atribuțiile organelor de siguranță sunt executate greoi, „cu multe deficiențe, lipsite de coordonare atât în acțiunea informativă, cât și în aplicarea măsurilor preventive și represive”.

În concluzie, pentru a organiza, îndruma și conduce efectiv operațiunile de siguranță pe întreg teritoriul urban și rural „al circumscriptiilor polițienești și jandarmerești”, M.A.I. stabilea, conform Ord. nr. 12100-S din 20.06.1947, înființarea *Direcțiunii Siguranței Statului*¹¹ prin: includerea organelor centrale de teren care formau înainte Corpul Detectivilor, organizarea Inspectoratelor Regionale de Siguranță pentru fiecare regiune, Servicii de Siguranță pentru fiecare reședință de județ și transformarea *Direcțiunii Siguranței Capitalei* într-un inspectorat care avea rolul de a „înviora coordonarea acțiunii siguranței ce trebuie dusă simultan pe tot teritoriul”¹². Sub raport informativ și organizatoric, unităților de jandarmi și poliție li se puna în vedere că trebuie să predea arhiva completă a serviciilor de siguranță și tot materialul documentar, să acorde concursul necesar, „din toate punctele de vedere”, realizării misiunilor prin care „noua siguranță” avea să asigure însușirea puterii de către actorii politici ce înaintau, repede și sigur, pe drumul „democrației populare”. Categorie, noul corp informativ-represiv era clădit și destinat pentru „a cunoaște în orice moment situația reală din teritoriu spre a aplica măsurile corespunzătoare”¹³. Eficacitatea acestora era analizată și evaluată de o echipă operativă ce constituia conducerea Siguranței compusă din: N. Popescu - dir. general, Al. Neacșu - secretar, Al. Nicolschi - subdirector general, L. Zamfir - subdirector general, M. Lepătädescu - consilier, Jianu Marin, Vladimir Mazuru și Mișu Dulgheru - inspectori generali, Tudor Sepeanu și N. Cârje - inspectori etc.

Acest transfer de atribuțiuni de la organele jandarmeriei la cele de siguranță a fost reglementat în baza Ord. telefonic nr. 34713/26.06.1947 și Ord. circular nr. 36201/31.07.1947 ale Inspectoratului General al Jandarmeriei, care prevedeau următoarele:

- inspectorii și comandanții de legiuni să întocmească studii asupra fiecărei probleme de siguranță și să prezinte propuneri în legătură cu modul în care inspectorul de siguranță urmează să-și organizeze, îndrumeze și conducă efectiv operațiunile specifice;

- toate informațiile din domeniile poliției de siguranță, interceptate prin organele din subordine, să fie comunicate urgent siguranței, astfel încât colaborarea cu noul aparat să se realizeze fără „nici un prejudiciu pentru interesele ordinii și securității în Stat”¹⁴

¹¹ A.S.R.I., fond D, dosar 9049, vol. 1, f. 4-5.

¹² *Ibidem*, p. 25.

¹³ *Idem*, dosar 9051, vol. 1, f. 111.

¹⁴ *Idem*, dosar 9049, vol. 1, f. 372.

„Cu fața la producție”, „ascuțirea luptei de clasă”, „conspiratorii” și „reacțiunea internă” ce se „împletea organic” cu „imperialismul capitalist”, sunt teme predilecte ale propagandei comuniste ce încerca să justifice necesitatea rezolvării intereselor „securității de stat” de către un organ separat, unic și atotputernic. „Efectul acestui mit vindicativ îl reprezintă construirea statului polițienesc, bazat pe teroare, fanatism și delațiune”¹⁵.

Omnipotența și omniprezența Direcțiunii Generale a Siguranței Statului (D.G.S.S.), atribute care se regăsesc în documentele ce reflectă condiționarea înființării ei, anunțau din vreme dorința Partidului comunist de a cunoaște, preveni și contracara orice acțiune subsumată garantării exercițiului democrației. *De facto*, temuta Securitate, după cum se va încerca să se motiveze în cele ce urmează, își începuse activitatea odată cu D.G.S.S., la rândul ei situată, prin intermediul agenților sovietici infiltrați în cercul de comandă, în tovărășesc tandem cu organele represive aflate în slujba Kremlinului¹⁶. Înaintarea în socialism obliga partidul să-și ia măsuri de precauție pentru a fi singur stăpânitor. Între Siguranța Statului (1947) și Securitatea Poporului (1948), diferențele rezidă doar în titulatură. Asemănarea în fapte e aproape perfectă.

Epurație și politizare. Sovietizarea D.G.S.S.

La scurt timp după apariția Ord. 12100-S, D.G.S.S. elabora și transmitea directive pentru organizarea, încadrarea și funcționarea Siguranței în teritoriu, dublate de instrucțiuni de colaborare cu organele de Siguranță ale Inspectoratului General al Jandarmeriei (I.G.J.).

Colaborarea în noua conjunctură nu presupunea o subordonare a unităților de jandarmi în raport cu organele de siguranță, „ci numai obligațiunea de a le da ceea ce li s-ar cere pentru menținerea siguranței și ordinei publice”¹⁷. Totodată, instrucțiunile prevedeau modalități concrete de organizare a birourilor de siguranță din zona rurală, organizarea agenturilor (recrutarea informatorilor și păstrarea conspirativității), supraveghere și filaj etc., interzicându-se, „cu desăvârșire, ca organele de Siguranță să activeze în domeniul judiciar sau de poliție administrativă, decât în cazuri speciale, ordonate de D.G.S.S., cum au fost colectările de cereale, stabilizarea etc.”¹⁸

„Cazurile speciale” la care face trimitere paragraful menționat, dar neprecizate, sunt tot atâtea obsesii pentru liderii comuniști (Teohari Georgescu, Al. Nicolschi, Emil Bodnăraș, AL. Drăghici), preocupați să respecte întocmai linia sovietică de transformare a României. Practic, toate segmentele vieții sociale, politice, economice și cultural-religioase au cunoscut asemenea „cazuri speciale”, între care arestarea, anchetarea, compromiterea sau încarcerarea foștilor ofițeri ai armatei române și serviciilor speciale, fostelor cadre ale „Mișcării Legionare”, liderilor și activiștilor „partidelor istorice” și, mai târziu, metodele și mijloacele aferente naționalizării și colectivizării.

¹⁵ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, 1995, p. 110.

¹⁶ Cf. Dennis Deletant. *op. cit.*, p. 42.

¹⁷ A.S.R.I., fond D, dosar 905, vol. 1, f. 112.

¹⁸ *Ibidem*, p. 116.

Arbitrariul și imixtiunea străină au determinat ca, începând cu 1947, activitatea Siguranței Generale și a Jandarmeriei să fie orientată „exclusiv spre combaterea și anihilarea adversarilor politici ai comunismului”¹⁹. Ordinul circular nr. 36794/2.08.1947 arată că organele Siguranței Generale și Jandarmeriei au acționat „împotriva organizațiilor subversive, conduse de legionari și finanțate de partidele istorice, care urmăreau răsturnarea prin violență a regimului democratic și asasinarea guvernului...”²⁰ Lupta pentru puterea politică a vizat și epurarea aparatului de stat de elementele care au servit fostului regim²¹, Siguranța devenind automat „instrument al revoluției”, capabil să elimine cadrele ostile regimului popular-democrat sau cele „compromise printr-o activitate dușmănoasă față de mișcarea muncitorească”²².

Conform *Legii pentru purificarea aparatului de Stat*, publicată în Monitorul Oficial nr. 216/19.09.1944, imediat după numirea sa în funcție, Teohari Georgescu a decis că M.A.I. trebuie să se bazeze pe un aparat polițienesc puternic și epurat de toate elementele fasciste, colaboraționiste sau compromise. Procesul a fost treptat și selectiv, astfel încât, organizarea activității de siguranță se înscria într-un cadru instituționalizat și reglementat exclusiv de interesele comuniștilor.

Mărturisindu-și păcatele „deviaționiste” și „împăciunitoriste”, prin 1952, Teohari Georgescu se adresa lui Gheorghiu-Dej și Biroului Politic, readucându-le aminte că „nu șapte ani, dar nici un an nu m-ar fi lăsat partidul în fruntea ministerelor de interne, dacă nu așa fi avut ură de clasă și aș fi capitulat în fața dușmanului”. Devotat clasei muncitoare, Teohari arăta că „întreg aparatul de represiune al burgheziei, Siguranța, S.S.I., și Serviciul de Contra-Informații al Armatei a fost arestat”²³. Chestionat cu privire la motivația pentru care elemente „din clasa exploatatoare” au fost menținute în funcții de conducere și dacă această prezență era „în conformitate cu linia partidului”, într-o misivă către „tovarășul Ghiță”, Teohari se explică: „Schimbarea aparatului vechi al Ministerului de Interne cu altul nou a început în seara de 6 martie 1945. Primele sute de foști funcționari din aparatul vechi al Ministerului au fost înlăturați și arestați. Urmând consecvent linia Partidului de a crea un aparat capabil să lupte cu hotărâre împotriva dușmanului de clasă (subl. I.C.), lună cu lună, an cu an au fost pregătite noi contingente de elemente devotate clasei muncitoare (...). De la început, atenție deosebită s-a dat organizării unei securități alcătuită din elemente devotate. Astfel, din 1947, întregul efectiv al Securității a fost alcătuit numai din elemente noi”²⁴.

Elementele constitutive ale acestei radiografii ce probează, înainte de înființare, „conștiința” necesității unei Securități satrapice pentru nevoile partidului, sunt întărite de o serie de statistici întocmite de *Serviciul Personalului* din cadrul D.G.S.S. în aprilie 1948. Astfel, privitor la funcționarii din Serviciile Centrale și Exterioare ale D.G.S.S., numiți înainte și după anul 1945, se observă

¹⁹ *Cartea albă a Securității*, ed. cit., p. 16.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ În cazul armatei române a se vedea Constantin Hilihor, *Generali români în rezistența anticomunistă*, în vol. *Analele Sighet-2*, Fundația Academia Civică. 1995, p. 185-188.

²² *Cartea albă a Securității*, ed. cit., p. 29.

²³ A S R I, fond D, dosar 40009, vol. 32, f. 124-125.

²⁴ *Ibidem*, f. 217.

că dintr-un total de 2.816 - cât figura în 1948 - 2.359 fuseseră numiți după 1945, în raport cu numai 457 care existau înainte de anul menționat²⁵.

Ca organ al „dictaturii proletariului”, D.G.S.S. respecta întocmai încadrarea conform originii lor sociale, muncitorilor revenindu-le poziția de lider, cu 1.456 locuri, urmați îndeaproape de 1287 de funcționari și numai 73 de intelectuali²⁶. Evident, același registru, cu accent pe latura proletară, îl regăsim și în cazul apartenenței politice a funcționarilor D.G.S.S., întrucât 2.515 erau înscrși în Partidul Muncitoresc Român, 267 neîncadrați, 10 în Frontul Plugarilor etc.²⁷.

În contextul evenimentelor prezentate anterior, cifrele invocate sunt elocvente și dau măsura valorii profesionale a celor ce reprezentau sau întregeau comunitatea informativă a României. Proporția covârșitoare a muncitorilor, parte dintre ei semianalfabeți, în detrimentul ofițerilor de carieră sau a specialiștilor din sectoarele neoperative, relevă gradul sporit de subordonare a serviciilor speciale față de Partidul comunist, coordonat la rândul-i de consilieri și agenți I.N.U., M.G.B. sau N.K.V.D.

În continuare, se vor supune spre analiză câteva fișe de caracterizare ale unor responsabili D.G.S.S., elaborate de Secția Cadre, unde se va vedea că un capitol distinct îl reprezintă atitudinea și comportamentul față de Partidul Muncitoresc Român.

Bunăoară, Mazuru Vladimir, devenit membru de partid după 23 august 1944, încadrat în M.A.I. - din 1947 - la Direcția Cadre, „este devotat partidului și clasei muncitoare, (...), are purtări tovarășești, spirit critic dezvoltat și nivel politic ridicat”²⁸. Același lucru se constată în cazul comisarului-șef Gherhan Frederick, de naționalitate evreu, membru de partid din 1945, dar cu legături încă din ilegalitate, devotat P.M.R.-ului și instituției²⁹. Comisarul-ajutor Goldenberg Bernard se înscrie în aceeași categorie, însă „este inteligent și are spirit revoluționar (...), se orientează bine profesional și politic, are cunoștințe marxiste. ...”, nefiind, probabil, de condamnat dacă „este glumeț, ironic, și puțin superficial...”³⁰ În ceea ce-l privește pe Nicolschi Alexandru, membru de partid din 1937, fișa personală nu poate ascunde faptul că „uneori, în trecut, a avut ieșiri nesănătoase față de tovarăși”, dar, din punct de vedere profesional, „adâncește problemele și caută să le dea un conținut”³¹, motive suficiente pentru a deține funcția de subdirector general în D.G.S.S. În sfârșit, pentru Nicolae Munteanu, faptul că a făcut parte din Divizia „Tudor Vladimirescu” în timp ce a fost prizonier în U.R.S.S., „îl recomandă în postura de comisar-ajutor”³².

Frecvența și relativa similaritate ale unor asemenea cazuri sunt relevante pentru procesul de deprofesionalizare caracteristic Siguranței și activității sale postbelice. Ruși, evrei, maghiari, sau români cu origine socială țărănească au fost preferați și propulsați în posturi de control și coordonare. De cealaltă parte,

²⁵ Idem, dosar 10985, f. 9.

²⁶ Ibidem, f. 6.

²⁷ Ibidem, f. 7.

²⁸ Ibidem, f. 24.

²⁹ Ibidem, f. 28.

³⁰ Ibidem, f. 30.

³¹ Ibidem, f. 70.

³² Ibidem, f. 292.

adevărații profesioniști ai muncii de informații și magiștrii lor (Eugen Cristescu, Constantin Maimuca, Eugen Negulescu, Ioan Stângaciu, Eugen Bianu, Ștefan Bungețeanu etc.) erau arestați, anchetați și condamnați de noile autorități, chemate să facă dreptate „clasei muncitoare” și „poporului sovietic prieten”³³.

Potrivit Ord. circular 12100-S/20.06.1947, noua concepție de lucru a D.G.S.S. avea la bază instrucțiunile tehnice și *Planul General de Căutare a Informațiilor* în care se făcea o scurtă prezentare a problemelor urmărite, cu indicarea obiectivelor și caracteristicilor mai importante. Se aveau în vedere starea de spirit a populației, curentele politice și sociale legale, acțiunile subversive, organizațiile ilegale, sabotajul, problematica sectelor, controlul străinilor și presa.

Prin urmare, la data de 4.07.1947, Directorul General al Siguranței Statului, col. N. Popescu, semna nota de serviciu nr. 1478-S, solicitând să i se prezinte, până la 1 iulie 1947, misiunile și planul de căutare a informațiilor pentru fiecare serviciu din D.G.S.S.³⁴.

Analiza, evaluarea și coroborarea planurilor de căutare a informațiilor au stat la baza elaborării *Planului General de Acțiune pe 1947*, ce avea în vedere: curentul reacționar-fascist, instigări contra guvernului și regimului democratic, manifestări șovine și rasiste, propaganda subversivă, actele de sabotaj și trădare. „În ansamblul lui, *Planul General de Acțiune* trata orice problemă de siguranță sub raportul scopului urmărit, al metodelor de acțiune și al motivelor pentru care acestea constituiau o problemă de siguranță”³⁵.

Unul dintre documentele cele mai semnificative din epocă, din care se poate înțelege că activitatea D.G.S.S. era orientată precis spre influențarea vieții politice a țării este *Darea de seamă asupra activității Direcțiunii Generale a Siguranței Statului de la 10 iunie până în prezent* (1 sept. 1947). Cu obiectivitate, documentul inserează aprecierea că, din primul moment, „am fost preocupați de a da organizării, dotării și încadrării cu personal, forme echivalente activității operative, care trebuie să-și continue ritmul de muncă în cadrul sarcinilor politice”³⁶.

Desigur, „sarcinile politice” erau departe de a fi puține, deoarece controlul „actului politic” în România - satelizată de Moscova - asigura permanentizarea pozițiilor hegemonice ale Partidului comunist, care nu-și putea permite „opțiuni politice” distincte de cele cominterniste. Semnificativ, în acest sens, este rezultatul întâlnirii dintre Stalin și Gheorghiu-Dej, din februarie 1947, care a postulat că lovitura principală trebuie orientată pentru zdrobirea lui Maniu și apoi pentru îndepărtarea lui Tătărescu³⁷.

³³ După 1945, Siguranța a întocmit tabele nominale cu toți angajații serviciilor speciale, trecând ulterior la identificarea și arestarea acestora, majoritatea decedând în închisorile din Făgăraș, Aiud și Gherla (cf. Idem, dosar 9058, vol. 3, f. 2-28; 170-179). De aceea, „nu ar trebui să ne mire faptul că multe persoane recrutate pentru funcțiile de conducere în Securitate erau din două categorii: evrei și unguri și muncitori români necalificați” (cf. Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 43).

³⁴ A.S.R.I., fond D, dosar 9049, vol. 1, f. 65.

³⁵ *Cartea albă a Securității*, vol. I, p. 38.

³⁶ A.S.R.I., fond D, dosar 9051, vol. 1, f. 87. Într-un alt document-sinteză elaborat de D.G.S.S. în această perioadă, se precizează că „organele de Siguranță, care sunt organe de informare a Guvernului, trebuie să cunoască, să adâncească și să ducă o intensă muncă informativă asupra întregii activități politice ce se desfășoară pe teritoriul țării, problemele politice formând obiectul unuia dintre cele mai importante probleme de siguranță a Statului” (Idem, dosar 9049, vol. 2, f. 59).

³⁷ Tatiana Polkivaiova, *Întâlnirea dintre Stalin și Gheorghiu-Dej din februarie 1947. (Lupta pentru monopolul puterii în eșaloanele superioare ale P.C.R.)*, în vol. „Analele Sighet-5”, *ed. cit.*, p. 152.

Lectura „dării de seamă” reamintește că în cadrul acestor idei directoare, din punct de vedere operativ, Siguranța urmărise:

- acțiunea politică sub toate aspectele, concentrându-se vigilența asupra P.N.Ț., „în jurul căruia am apreciat că s-a polarizat acțiunea subversivă”;
- acțiunea de spionaj și de imixtiune a reacțiunii internaționale, „care a constituit o sarcină nouă pe care și-a luat-o pentru prima oară Siguranța Statului” (subl. I.C.);
- acțiunea de combatere a sabotajului și a actelor de diversiune „care de asemenea constituie sarcină nouă pentru Siguranța Statului”³⁸.

Datorită eforturilor sporite pentru asigurarea nestingherită a „ritmului muncii operative” și menținerii activității după „necesitățile evoluției situației”, la capitolul realizării Siguranța marca o situație ce – ulterior – a putut fi interpretată ca „pasiunea stalinistă a demascării inamicului”³⁹, raportând că „în ceea ce privește prima sarcină, munca noastră a fost încununată de succes, prin descoperirea unor serii de organizații subversive, în diferite puncte ale țării, culminând cu <Tămădăul>, care a dat posibilitatea dizolvării Partidului Național Țărănesc” (subl.I.C.)⁴⁰; un exemplu perfect de „responsabilitate” și „conduită profesională”? „Morala proletară” începea să jaloneze munca secretă, ocupând, în scurt timp, primul punct de referință în rapoartele Siguranței.

„Succesul” răscolitor de mândrii profesionale pentru strategii implementării noului sistem era anticipat de partidele concurente care întrevădeau instaurarea experimentului totalitar feroce, produs și exportat de U.R.S.S. „Tămădăul” fusese anunțat din timp, prin schimbările produse în sistemul informativ. Inspectoratul Regional de Siguranță Cluj raporta, într-o sinteză adresată centralei, că despărțirea Siguranței de restul Poliției a prilejuit lansarea de zvonuri și diverse comentarii conform cărora, se urmărește „a se da puteri discreționare Siguranței și a o transforma într-un NKVD, după sistemul rusesc”, fapt ce a stârnit panică și agitație în rândul opoziției⁴¹. Astfel debuta tehnologia puterii discreționare a Siguranței-Securitate, ca parte componentă și obligatorie în construcția ordinii totalitare.

Sistemul bolșevic al planificării și stahanovismul în munca de informații apar odată cu *Planul de Muncă* pentru perioada 1 sept. - 7 nov. 1947, în care sunt prevăzute sarcini de natură a pregăti transformarea Siguranței Statului în Securitatea Poporului. „Vom înființa serviciul școlilor profesionale”, „vom întocmi foile calitative anuale pentru întreg personalul”, „prin conferințele de serviciu, vom imprima funcționarilor din subordonare spiritul de economie a materialelor și diverselor cheltuieli”⁴²etc. - sunt imperativele momentului.

Grija partidului pentru creșterea nomenclaturii în Siguranță era o preocupare la fel de asiduă. „Principial, încadrarea personalului cu membrii de partid și nemembri, simpatizanți apropiați politic, sau cu perspective de a deveni membrii de partid, (se va face) cu verificarea și avizul partidului”. Pentru a evita riscurile de natură contrainformativă, „civili primim numai de la partid sau

³⁸ A.S.R.I., fond D, dosar 9051, vol. 1, f. 87.

³⁹ Cf. Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁰ A.S.R.I., fond D, dosar 9051, vol. 1, f. 87-88.

⁴¹ *Curtea albă a Securității*, vol. I, doc. 301, p. 377.

⁴² A.S.R.I., fond D, dosar 9051, vol. 1, f. 98.

propuși de noi și verificați de partid”, pe când militarii erau dați “numai de partid, fără a se face propuneri nominale”. Măsuri asiguratorii se luau și în sensul completării cu personal necesar și verificării celui existent din posturile de conducere, motiv pentru care „s-a format o comisiune care va hotărî pe teren și se va compune din N. Popescu, Jianu Marin, Vladimir Mazuru (conducerea Siguranței - n.n. I.C.) și doi tovarăși de la C.C.” (subl.I.C.)⁴³.

Dogme staniliste precum „întrecerea în muncă” și “realizarea planului cu 100%” sunt insinuate treptat și devin familiare muncii în Siguranță prin aparatul de partid, „emoția” împlinirilor crescând pe măsura apropierii de „mărețul 23 August”. Un document uluitor ce zugrăvește ipocrizia, falsitatea și obediența lucrătorilor din Siguranță (dar și penetrabilitatea propagandei), ne stă la îndemână; în preajma lui 23 august 1948, numitul Cârje Nicolae, responsabil al Serviciului I Informații din D.G.S.S., chema la întrecere în muncă pe tovarășul Morțun de la Serviciul Secretariat, privitor la următoarele puncte:

- lichidarea întârzierilor la serviciu;
- reducerea lipsurilor nemotivate cu 100%;
- economie de materiale și rechizite;
- realizarea cu 100% a planului sindical;
- lichidarea actelor de necinste și descoperirea elementelor dușmănoase pătrunse în aparatul de stat;
- punctualitatea la ședințele sindicale;
- vizionarea filmelor de la cinematograful „Excelsior”;
- ridicarea nivelului cultural și politic, prin cititul cărților din bibliotecă și a ziarului “Scânteia”⁴⁴.

Evident, de respectarea unor astfel de ritualuri și atitudini stahanoviste depindea supraviețuirea individului în sistem. Programul partidului, „citirea ziarului <Scânteia> în colectiv, pentru ridicarea nivelului politic și cultural în fiecare dimineață de la 7 la 8”⁴⁵, „curățirea aparatului Siguranței de elemente necorespunzătoare”⁴⁶, „adâncirea și întărirea spiritului tovarășesc în scopul creșterii calității muncii de siguranță”⁴⁷, sunt elemente care confirmă, cel puțin în spiritul ei, prezența Securității (ca exponent fidel al regimului) înaintea avansul consfințirii legislative. Acest fenomen iese și mai mult în evidență odată cu începutul anului 1948 (10-14 febr., *Conferința inspectorilor de Siguranță*), când spectacolul oferit de interminabile rapoarte-îmnuri triumfalist-patriotarde ia dimensiuni aberante. Bunăoară, Inspectoratul Regional de Siguranță Cluj, analizându-și munca din perioada 1 mai - 23 august 1948, raporta cu mândrie că „s-a continuat cu ținerea ședințelor politice pentru ridicarea nivelului politic și moral” și „jumătate din personal a urmat cursurile unei școli de cadre, ridicându-se nivelul politic al acestora”⁴⁸. Inspectoratul Regional de Siguranță Iași este însă mult mai precis, apreciind că, în urma ședințelor cu funcționarii, nivelul politic al acestora este de

⁴³ *Ibidem*, f. 92.

⁴⁴ *Idem*, dosar 9049, vol. 3, f. 237.

⁴⁵ *Idem*, dosar 9051, vol. 1, f. 67.

⁴⁶ *Idem*, dosar 9049, vol. 3, f. 260.

⁴⁷ *Idem*, dosar 9049, vol. 2, f. 238.

⁴⁸ *Idem*, dosar 9051, vol. 1, f. 4.

30%, dar „în curs de creștere”⁴⁹, fapt similar și în cazul Inspectoratului Pitești, unde se constata că, „din punct de vedere al nivelului politic, personalul este suficient ridicat, iar 20% și-au însușit temeinic cunoștințele marxiste”⁵⁰.

Rezultatul acestor „plenare informative” va consolida credința partidului că Siguranța putea fi transformată într-un instrument al propriei glorificări.

Deprins cu metodele aparatului stalinist, directorul general al Siguranței, N. Popescu, transmitea (prin Ord. Circular nr.3660/15.04.1948) noile directive pentru întocmirea planurilor de muncă până la 7 noiembrie 1948, cu o primă etapă de analiză la 23 august. „Indicațiile prețioase” își au și ele începutul în munca secretă, structurile informative fiind atenționate să țină seama de conjunctura internă și internațională și - mai cu seamă - de împărțirea forțelor în cele două lagăre, anume unul imperialist și antidemocratic și „*altul democratic și antiimperialist care înregistrează succese notabile*” (subl.I.C.). În acest sens, „având în vedere că reacțiunea internă va căuta să polarizeze în jurul său chiaburimea și prin ea masele tovarășești, este imperios necesar ca extinderea agenturilor la sate să se facă neîntârziat, astfel încât, până cel târziu 1.05.ac., teritoriul rural al țării să fie integral acoperit”⁵¹.

Partidul trebuia să știe tot pentru a putea declanșa preparativele „revoluției agrare” cu o primă undă de șoc, colectivizarea. Din acest punct de vedere, Siguranța, ca reminiscență a „împilării burghezo-moșierești” și palidă expresie a democrației interbelice, era sortită desființării.

La data de 14 mai 1948, un material elaborat de Cabinetul D.G.S.S. se anunța că, „sprijiniți de prevederile și spiritul noii legi de organizare și funcționare a Siguranței Statului (în fapt, proiectul Direcțiunii Generale a Securității Poporului - n.n.) se va crea un aparat cu caracter dialectic (s.I.C.), adică specializat și suplu, în măsură să facă față situațiilor de viitor”. Pentru a nu exista dubii și a se crea confuzii, imediat se preciza că „*vor trebui luate măsuri din vreme astfel ca, la momentul apariției legii noastre organice, lucrările de încadrare și dotare să fie deja gata, pentru a ne da putință să intrăm automat în aplicare*”⁵².

Răsfoind documentele caracteristice epocii, aflăm că în numele „viitorului luminos” măsurile din vreme fuseseră și executate. Un exemplu perfect al acestor ritualuri „purificatoare” îl selectăm dintr-un raport al Inspectoratului Sibiu, din 10 februarie 1948:

„În urma acțiunilor Guvernului democrat prin diverse măsuri cu caracter economic și politic, cercurile reacționare interesate au lansat o serie de zvonuri cu caracter tendențios și alarmist, căutând prin aceasta să submineze încrederea maselor largi populare în reușita acțiunilor Guvernului”, dar, „în urma executării Ord. nr. 50.000, 18.000 și 52.763 ale Direcțiunii Generale ale Siguranței Statului, ridicându-se și internându-se vârfurile reacționare, au încetat în mare măsură circulația acestor zvonuri și critici antiguvernamentale”⁵³.

⁴⁹ Idem, dosar 9049, vol. 2, f. 231.

⁵⁰ Ibidem, f. 550.

⁵¹ Idem, vol. 3, f. 287-294.

⁵² Idem, dosar 9051, vol. 1, f. 36.

⁵³ Idem, dosar 9049, vol. 3, f. 55-56.

Mai târziu, sublocotenentul de Securitate Aramă Ion va arăta că executarea ordinelor menționate s-a derulat într-o stare de haos și degringoladă totală, caracterizată prin abuzuri, brutalități, imperfecțiunii în comunicare, lipsa colaborării între anchetatori etc.⁵⁴ Practic, se instaurase domnia celor ce acționau pentru distrugerea planificată a demnității umane. Într-o misivă adresată de Teohari Georgescu lui Gheorghe Pintilie, privitor la bandele din munți, se menționează că „este nevoie ca organizația de partid să lucreze mai intens, iar organele noastre să descopere și să ridice elementele dușmănoase. De altfel, *„vei proceda cum crezi că este mai bine”*”⁵⁵ (subl. I.C.)

Recursul la importanța și rolul partidului, dar și la puterea liberei inițiative, sunt trăsături fundamentale pentru activitatea Siguranței în noua conjunctură, supravegheată îndeaproape de Armata Roșie „eliberatoare”. Securitatea Poporului prelua din experiența defunctei Siguranțe supralicitarea sentimentului de nesiguranță al persoanei, nevoită să apeleze la stat pentru a fi apărată de virtuale amenințări. De la sovietici învățase politica clandestinității și rolul epidemiei denunțurilor, devenind în scurt timp organ al contrainsurecției, elaborând și propagând ideologia „securității de stat”.

Așa cum s-a arătat, prin consiliere politică, finanțare individuală sau colectivă, sprijinirea organizațiilor sindicale, propagandă, antrenare și formare de cadre, operațiuni politice și paramilitare derulate sub tutela Armatei Roșii sau a NKVD-ului, taberele politice din România postbelică deveniseră violent conflictuale. Bilanțul confruntărilor din acei ani, zbaterea ideologică și lichidarea politică a potrivnicilor „clasei muncitoare”, produsul direct și consecința unei malade sete de putere sunt prezentate chiar de protagoniștii învingători, fiecare în felul său. Imaginea e aceeași. Fără aceste mărturii, este dificil să se pretindă demersului critic valoare și consistență.

TEOHARI GEORGESCU:

*„De la 6 martie 1945 până la 25 mai 1952, dușmanul dinăuntru și dinafară a primit nenumărate lovituri... Au fost arestate toate elementele legionare identificate care au avut funcții de răspundere, fostele conduceri centrale și locale ale partidelor burgheze, fostele state majore ale secțiilor militare național-țărăniște, foștii miniștri, senatori și deputați din 1920-1944, elemente legate în trecut de serviciile de spionaj ale țărilor imperialiste[...]. S-a aplicat pedeapsa cu moartea celor care au încercat să lovească în interesele poporului muncitor. S-a curățat țara de elementele înarmate din munți. Toate acestea s-au realizat cu un aparat, la început tânăr, care a crescut, devenind astăzi un instrument puternic în mâna Partidului, plin de ură împotriva dușmanului.”*⁵⁶

⁵⁴ Slt. Aramă Ion, membru al Echipei Speciale de Cercetări de pe lângă Inspectoratul Regional de Siguranță Suceava, prezintă în detaliu abuzurile săvârșite de comuniști, cum ar fi trimiterea în judecată a unor persoane fără dosar (date minime de anchetă) sau pe baza mărturiilor altora: „Cine poate să știe ce este studentul Kalinovski Alexe, dacă el nu vrea să spuie ceva să se acuze singur, dacă nimeni dintre elementele prezente nu-l arată ca infractor?” *Ibidem*, f. 521.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 631.

⁵⁶ *Idem*, dosar 40009, vol. 32, f. 125.

SILVIU BRUCAN:

„Democratizarea aparatului de stat este o muncă energică și stăruitoare, care merge în profunzime, până la funcționarii mărunți, mereu în căutarea cadrelor corespunzătoare[...] Acest lucru l-au înțeles și-l practică miniștrii comuniști[...] Așa a devenit Ministerul de Interne condus de tovarășul Teohari Georgescu o mare și puternică realitate administrativă în care birocrațismul, corupția și delăsarea sunt combătute necruțător. Cât despre opera de epurare a elementelor dușmănoase democrației și poporului, ea a mers cutezător în profunzime. Și astăzi regimul democrat are un reazem sigur în aparatul de stat”⁵⁷.

Lt. col. de Securitate C. CAMPEANU

(telegrama adresată tovarășului General Locotenent Gh. Pintilie, 30.XII.1948):

“Personalul Direcțiunii Regionale a Securității Poporului Constanța și al unităților din subordine, cu ocazia aniversării unui an de viață rodnică a Republicii Populare Române m-a însărcinat să aduc Direcțiunii Generale calde felicitări și vii mulțumiri pentru felul cum am fost îndrumați și sprijiniți în munca noastră de garantare a progresului social și sprijinirea luptei clasei muncitoare. Ne luăm angajamentul și vă asigurăm că nu vom precupeți nici un efort pentru a apăra și sprijini drepturile cucerite de clasa muncitoare și popor călăuziți în muncă de Partidul nostru, Partidul Muncitoresc Român, forță conducătoare în Republica Populară Română, împrejurul căreia vom face zid împotriva uneltirilor din afara și din lăuntru ei...”⁵⁸.

La Suppression des services secrets roumains

Résumé

L'auteur de l'étude essaie de démontrer la modalité dont les services secrets roumains ont été mis, dans une première étape, au service du nouveau pouvoir de Bucarest, dicté par Moscou, après le 23 août 1944. Par la suite, on présente la deuxième étape, lorsque la Direction Générale de la Sécurité de l'Etat a été épurée et politisée dans le contexte du processus de soviétisation générale des structures du pouvoir roumain – ce qui a pratiquement marqué, malgré les apparences de transformation, la suppression de la structure principale des services informatifs de Roumanie (DGSS).

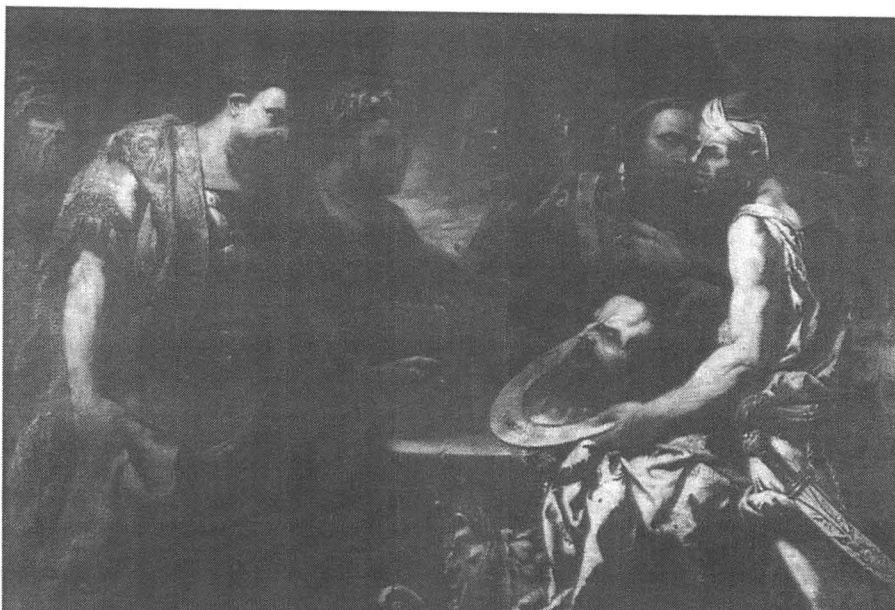
A partir d'une base documentaire, on présente toutes les étapes – plus ou moins législatives – par lesquelles les services secrets roumains, à la structure citée ci-dessus, ont été subordonnés aux intérêts russes. On met en évidence les méthodes informatives mises en pratique, les infiltrations du personnel, le manque de professionnalisme des nouveaux membres et la vraie face – méchante et absurde – de la propagande imposée par les communistes.

La conclusion qu'on peut tirer de cette étude est celle énoncée dans le titre: on a assisté à la suppression des services secrets roumains.

⁵⁷ „Scântia”, nr. 802, 1947.

⁵⁸ A.S.R.I., fond D, dosar 9049, vol. 3, f. 514.

CONTROVERSATA PATERNITATE A UNUI TABLOU RUBENS SAU CARAVAGGIO

Tabloul istoric *Cezar primind capul lui Pompei*¹, a cărui paternitate - controversată - ne preocupă de multă vreme, se înscrie ca o lucrare de maximă valoare în patrimoniul Pinacotecii din Iași. Trebuie să subliniem însă de la început că cercetarea, deși întreprinsă cu destulă perseverență, nu s-a soldat până în prezent decât cu rezultate parțiale și nu se poate considera deci încheiată.

Opera ne provine (împreună și cu alte picturi) din renumita colecție a marchizului spaniol Aguado de Las Marismas, fiind cumpărată la Paris în anul 1845, la una din licitațiile faimoasei galerii, de către tânărul patriot moldovean Scarlat Vârnav. Acesta o va hărăzi chiar dintru început, ca dar, pentru Pinacoteca din Iași - instituție ce se constituie însă abia 15 ani mai târziu². În catalogul respectivei licitații, piesa figurează ca **atribuită lui Rubens**.

Deși intrată în dota muzeului - în anul 1860 - cu această prestigioasă mențiune de paternitate, foarte curând lucrarea va fi expusă sub numele, de asemenea ilustru, al pictorului italian **Michelangelo Merisi da Caravaggio**, etichetare rămasă până azi nemodificată³. În inventarul muzeului, întocmit în 1865

¹ Înfrânt de Cezar la Pharsalos (în vara anului 48 î.H.), Pompei se refugiază la egipteni unde, din dispoziția tânărului rege Ptolemeu al XIV-lea, este asasinat, prin înjunghiere pe la spate, chiar de către un centurion al său. Ajuns în Egipt, Cezar se cutremură când o solie îl întâmpină, aducându-i în față capul tăiat al lui Pompei. Tema „Cezar primind capul lui Pompei” (Plutarh, XXXII, 80; XXXIV, 48) a fost redată deseori, mai ales de pictori italieni din sec. XVI și XVII.

² Claudiu Paradais, *Un cititor uitat - Scarlat Vârnav*, Iași, 1984, expune detaliat istoricul colecției de tablouri donată de S. Vârnav (p. 55-59); discută paternitatea controversată a lucrării *Cezar primind capul lui Pompei* admitând deocamdată ca autor ipotetic pe Caravaggio (p. 62-67).

³ E de presupus că însemnarea de pe pânză a fost semnalată cu ocazia primei restaurări, efectuate de către pictorul restaurator Gh. Șiller, angajat la muzeu din august 1861. V. Alexandrescu Urechia, în „Anuarul general al Instrucțiunii publice din România” pe anul școlar 1863-1864, București, 1866, partea VI, p. 83-85, unde enumeră lucrările existente, în 1863, la Muzeul Național de tablouri din Iași, începe lista cu: „*Cezar primind capul lui Pompei* - tablou mare cu semnătura lui Caravaggio”. În publicațiile vremii piesa va fi menționată de la început ca operă a lui Caravaggio (I.M., *Musée de Iassy*, ziar „La voix de Roumanie”, 3 august 1865, p. 3; Iacob Negruzzi, *Galeria de tablouri din Iași*, rev. „Convorbiri literare”, An I, nr. 1 Iași, 1 martie 1867, p. 10).

la cererea ministerului, primul director, Gheorghe Panaiteanu, precizează că pe tablou s-a aflat semnătura⁴. Notația „R aggio”, sesizată în partea de jos, spre dreapta pânzei, a fost interpretată, neșovăielnic, ca fragment din iscălitura acestui pictor⁵.

La o etapă în care creația lui Caravaggio nu era încă bine studiată, și desigur nici cea a lui Rubens, o astfel de supoziție, până la un punct, apărea plauzibilă. Pictura, deși plină de grandoare și de forță, nu prezintă trăsături specifice conforme cu stilul marelui artist flamand (stil care s-a definit tardiv), în schimb coloritul pe bază de brunuri și clar obscurul contrastant o apropie de unele creații ale lui Caravaggio.

În orice caz tabloul, de dimensiuni mari (ulei pe pânză, 1,540 x 2,240 m), face proba unei deosebite măiestrii prin compunerea clară, bine ordonată, prin fermitatea desenului, prin tehnica savantă a eclerajului și, apoi, prin dinamism, printr-o frenetică mișcare interioară.

Suntem frapați de vigoarea și plasticitatea tangibilă cu care este redată musculatura brațelor la personajele atletice din prim plan - Cezar și călăul. Ne impresionează chipul lui Cezar, ale cărui trăsături fizice și morale sunt cu multă finețe conturate; gestul retractil al mâinii susține expresia patetică a feței; și vestimentația e uimitoare. Ne tulbură, nu mai puțin, chipul lui Pompei, a cărui personalitate puternică persistă și dincolo de moarte. Urmărind figurile bine rostuite spre a încheia compoziția, poposim îndelung asupra bătrânului călugăr capucin care, abandonat în culisele din stânga, înregistrează cu imperturbabilă vigilență desfășurarea acțiunii. Ochiul lui îl tot studiem și mereu ni se pare că l-am mai întâlnit undeva! Cu o admirație constantă reținem suplețea, siguranța tușei, fluiditatea coloritului, tratarea spontană, ușoară, parcă fără staze.

„Țesătura aceasta somptuoasă de brocart, ce cade grea de pe umărul lui Cezar, este magistral tratată” - observa cu fascinație mult veneratul nostru profesor, pictorul Corneliu Baba, și în toamna anului 1976 când a poposit ultima oară la Muzeul din Iași și când a dorit în mod deosebit să mai revadă lucrarea, care-i era cea preferată din toată galeria.

Prin întreaga serie de calități, tabloul se face vrednic de penelul unui mare maestru care, la un examen sumar, ar putea fi și Caravaggio. O bună bucată de timp piesa nu a stârnit semne de suspiciune sub raportul paternității. Numele artistului, instalat de ani și ani de zile pe eticheta picturii, s-a sudat cu aceasta și, transmis mecanic dar și cu un fel de pioșenie de la o generație la alta, și-a dobândit statutul de mit, încât încercările de a-l clinti echivalează cu o adevărată revoluție în viața muzeului. S-ar părea că este nevoie de probe cu totul speciale spre a-l demonta.

Colecția de pictură europeană a Pinacotecii, neprezentând amploarea și nici voga celei brukenthaleze, n-a avut în trecut șansa să fie parcursă de experți străini care, examinând atent operele, să emită niște opinii cu valoare reperială asupra autorilor. Oameni destoinici, care s-au succedat la conducerea instituției muzeale, s-au ocupat prioritar de organizarea galeriei și de sporirea colecțiilor iar nu de studiul paternității lucrărilor. Acesta n-ar fi fost posibil pe vremuri. Numeroși artiști străini, între care și Caravaggio, nici în țara lor de origine n-au

⁴ A.N. Iași, fond 183, dosar 4/1865, Inventariul Muzeului Național de Tablouri din Iași, efectuat în 27 august anul 1865 de Gh. Panaiteanu, f. 1: „Inv. 1 - Cezar primind capul lui Pompei, fără privaz, s-a găsit scrisu de Caravaggio”.

⁵ Între majuscula **R** (cu picior prelungit) și cuvântul **aggio** (scris cu caractere mici de tipar) se află o distanță de cca. două litere. Notația este făcută cu pastă alb-gălbui, acoperită de laviu brun.

ajuns să fie atent cercetați decât doar pe la mijlocul veacului trecut, iar unii nici până azi îndeajuns. Custozii, deși recrutați dintre pictori, nu aveau mandatul să întocmească fișe analitice ale obiectelor, reținându-le strict proveniența și căutând să surprindă cu lupa semnături și inscripții.

Totuși e demn de amintit că, în anul 1912, exigentul director Gheorghe Popovici solicită ministerului aprobarea și suma necesară pentru a se deplasa în străinătate, urmând să cerceteze „cu acte de proveniență cât și după reproduceri fotografice” originalitatea unor lucrări, pusă la îndoială de criticii noștri de artă. Nu se menționează în adresă numele acestor critici dar sunt enumerate ca având o paternitate îndoielnică „opere de Carlo Dolci, Andrea da Bassano, Pietro Liberi, Murillo, Eustache Lesueur, Michelangelo Caravaggio, Philippoteaux și de alții”⁶. Diligentul demers rămase fără ecou. Pictorul Ștefan Dimitrescu, urmașul lui Gh. Popovici la direcția muzeului, într-un articol din anul 1932, consideră că această lucrare „este cea mai frumoasă din Pinacotecă și poate una din cele mai bune ale acestui pictor”⁷.

Mai aproape de zilele noastre, prin anii 1955, 1957 și 1958, criticii de artă români Eugen Schileru și Petru Comarnescu, publicând articole despre Muzeul de artă din Iași, cu buna intenție de a-i populariza valorile, reliefează deosebit acest tablou istoric, fără a pune însă vreun moment în dubiu autenticitatea autorului⁸.

Abia în anul 1958, prin specialistă Eleonora Costescu, care pregătea o monografie a lui Caravaggio, fotografia tabloului a ajuns la istoricul de artă italian Lionello Venturi; acesta analizând-o a răspuns sec, fără alte comentarii, că autorul este nu Caravaggio dar un caravaggist. Așa se face că în publicația editată, tabloul de la Iași n-a mai ajuns să fie amintit.

Prin anul 1959, sosește întâia oară la Pinacotecă Teodor Ionescu, șeful Galeriei de artă Brukenthal din Sibiu, care avea mandat, din partea forului tutelar, să pregătească o expoziție cu lucrări de pictură europeană din muzeele țării. Vizitează atent galeria și afirmă în final că unele exponate, printre care și tabloul *Cezar primind capul lui Pompei*, au înscrisă pe etichetă o paternitate eronată, ba chiar fantezistă. Aceste considerații le va publica ulterior în revista **Tribuna**, într-un articol în care analizează pedant pictura străină din muzeele țării, cu excepția celor din București⁹. Teodor Ionescu este, așadar, primul cercetător român care contestă ferm paternitatea lui Caravaggio, optând pentru „un venețian post-caravaggist (Zanchi, Celesti?)”.

Cam din acea etapă, treptat și numai cu mare greutate, a început eliberarea de niște fixisme. Până atunci nu cutezăm a pune la îndoială aserțiunile făcute de corifeii noștri din domeniu; le consideram „tabu”.

La insistența și prin intermediul lui Th. Ionescu, în anul 1963 am expediat fotografii ale picturii pe adresa lui Roberto Longhi, alt autoritar expert italian caravaggist alături de Lionello Venturi. Acesta a considerat foarte bine încadrată lucrarea în școala venețiană din secolul al XVII-lea. A respins însă ipoteza unui Zanchi sau Celesti, declarând deschis că nu știe ce alt nume de

⁶ A.N. Iași, fond 183, dosar 7/1911, vol. II (Eșire), f. 85: Adresa cu nr. 148/12 martie 1912, trimisă Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, de către directorul muzeului, pictorul Gh. Popovici.

⁷ Ștefan Dimitrescu, *Pinacoteca națională din Iași*, în „Boabe de grâu”, an III, nr. 3-4, martie-aprilie 1932, București, p. 69.

⁸ Eugen Schileru, *Le Musée d'art de Jassy*, în „L'art dans la République Populaire Roumaine”, nr. 9, 1955, p. 5, 28 și repr. p. 22; Petru Comarnescu, *Comorile muzeului ieșean*, în „Contemporanul”, 21.VI.1957, p. 4; Petru Comarnescu, *Artă și adevăr uman*, în „Contemporanul”, 21.III.1958, p. 6.

⁹ Teodor Ionescu, *Pictura europeană veche din muzeele noastre*, în „Tribuna”, Cluj, 11.II.1960, p. 10.

artist ar putea să pronunțe („il nome da dargli resta per me incerto”).

Atribuirea actuală a lucrării, după cum reiese din cele de mai sus, a fost categoric infirmată de doi reductibili istorici de artă italieni, dar fără a ni se oferi mențiuni explicative. În explorările pe care le-am întreprins, de la această dată înainte, ne-a interesat să detectăm și să corelăm între ele argumente pro sau contra paternității lui Caravaggio.

După investigațiile efectuate se pot consemna următoarele:

- Nici un consultant străin din cei care au cunoscut tabloul, direct sau din reproduceri, nu l-a acceptat ca operă a lui Caravaggio. Diferențe de ordin stilistic și tehnic au fost relevate, de altfel, și cu ocazia ultimei restaurări¹⁰.

- Notăția „R aggio”, descifrată pe pânză, nu prezintă legătură cu numele lui Caravaggio. Aceasta s-ar fi putut interpreta ca rest din semnătura pictorului milanezian numai dacă toate literele ar fi fost mici sau toate mari. Dar Caravaggio nu obișnuia să-și iscălească producțiile. Pe o singură compoziție, *Decapitarea Sf. Ioan*, s-a aflat încrustată în pastă și, paradoxal, cu caractere numai minuscule, prenumele „michelangelo”, precedat de litera „f” (fecit). Majuscula „R” poate fi sigla unui nume propriu - de ce nu chiar Rubens? - iar cuvântul „aggio” din italiana veche, este sinonimul latinului „aetas”, însemnând vârstă, etapă, epocă¹¹. Pictorii din trecut își însoțeau uneori semnătura cu vocabula „aetatis”, referindu-se la o anumită perioadă în care își concepuseră respectiva operă. Muzeul Regal de Artă din Anvers ne-a împărtășit opinia, înțelegând că „aggio” este sinonim cu francezul „âge” și cu latinul „aetas”, pe care îl utilizau pictorii vechi.

- Episodul dramatic *Cezar primind capul lui Pompei*, înfățișat în tabloul de la Iași cu un discret lirism, emoționează fără a trezi groază. Prin **conținutul afectiv** acesta diferă net de martirajele și decapitățile caravaggești, inspirate nu din istorie ci din biblie sau mitologie, transpuse fiind în pictură cu un realism naturalist împins spre macabru care, potențat și prin violente contraste de clar-obscur, are menirea să zguduie, să șocheze (sfruntând astfel anchiloza tiparelor manieriste).

- Dar este de observat, și nu în ultimul rând, că subiectul redat în tablou **nu face parte din repertoriul tematic al lui Caravaggio**. Urmărind, din aproape în aproape, creațiile artistului, cunoscute fie și numai din reproduceri, vom constata că Merisi n-a tratat deloc compoziții istorice iar din biografia sa reținem că nu l-a interesat chipul lui Cezar, nici istoria antică romană, și n-a manifestat atracție pentru studiul vestigiilor antice (un asemenea cult îl avea într-o supremă măsură Rubens).

Se spune de artiști că fac „istorie” atunci când assemblează într-o operă grupuri de oameni. Numai în acest sens s-ar putea afirma despre pictorul lombard că a realizat bine „istorie”.

Caravaggio nu se complăce în postura de epigon al unor mari înaintași. Este socotit anticlasic tocmai fiindcă antichitatea, idcala sursă de inspirație a maeștrilor din Renaștere, o omite constant, luându-și ca model, fără

¹⁰ Alice Moagăr Poladian, *Noi considerente asupra lucrării: „Cezar primind capul lui Pompei” de Caravaggio, obținute în urma operațiunilor de restaurare*, vol. „Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de artă”, București, febr. 1968, p. 528: „La Caravaggio umbra este despărțită mai net de lumină” în timp ce la lucrarea cercetată „treccerile către umbră se fac cu destulă reținere și învăluire. Alături tipologia cât și materialele folosite în vesimentatie diferă de cele existente în picturile lui Caravaggio...”

¹¹ P. Petrocchi, „Nôvo dizionario universale della lingua italiana”, volume primo, Milano (1931-XI), p. 55 jos, unde se dă forma veche în afara uzului: **agglo**, s.m. = età, anno, tempo.

preselecție, lumea din preajmă¹². El va introduce în lucrări nu eroi antici și nu exemplare perfecte ci oameni obișnuiți, așa cum ei se întâlnesc în viața cea de toate zilele. De altfel în scurtă, mereu agitata sa existență de artist ambulant, cu o cultură rămasă deficitară (precum singur recunoștea), Caravaggio nici n-ar fi avut posibilitatea să abordeze compoziția istorică. Aceasta reclamă o documentație incomparabil mai pretențioasă decât pictura religioasă sau cea mitologică, obligându-l pe artist la respectarea strictă a unor canoane. Ori Caravaggio, recalcitrant din naștere, nu chiar suporta constrângeri.

Fără intenția de a epuiza șirul probelor, vom încheia subliniind că pedestalul care se remarcă în avanplanul picturii, decorat cu mască și cornul abundenței, o piesă barocă de sorginte evident antică, **este străin de recuzita lui Caravaggio** și nu-și află loc în modestul său bagaj de accesorii. Ocolind în mod decis arhitecturile pompoase, acest artist n-a redat în lucrări decât coloane, mese și socluri simple, lipsite de orice fel de ornamente.

Bine gândind, ajungem la concluzia că pledoaria anti-Caravaggio, ca părinte al tabloului cercetat, se poate susține convingător și numai cu acest unic dar relevant argument: **postamentul cu mascaron**.

Prima parte a demersului și cea mai facil de atins se poate considera încheiată. Numele lui Caravaggio se elimină din competiția cu oricare alți ipotetici autori ai tabloului.

Așadar, muzeografil ieșeni vor trebui să opereze cuvenita modificare pe eticheta din Galeria Pinacotecii. Mai ales în urma expoziției care i s-a dedicat lui Caravaggio, în anul 1951 la Milano, activitatea sa cifrată la mai puțin de 100 picturi (lucrări de grafică nu se cunosc), a fost profund, amănunțit investigată. Orgolios din fire, deplin conștient de talentul său, artistul nu admitea să fie confundat cu alți creatori. Și-a conceput opera după niște neclintite principii înnoitoare, pe care era oricând dispus să le apere și cu spada, înfruntând poncifele confrăților manierști.

Deși incertitudini există și vor mai dăinui cu privire la adevăratul autor al lucrării, se cuvine ca pe eticheta și în fișa acesteia să reapară, numele lui **Peter Paul Rubens**, făcându-se precizarea că este vorba de atribuirea tradițională. Pictura s-ar înscrie în etapa de tinerețe, în care artistul își manifestă cu plenitudine capacitatea creatoare, dar când stilul său nu este încă cristalizat.

Printr-o precipitată interpretare a însemnării aflate pe tablou, acesta s-a cantonat mai bine de un secol în aria de creație a lui Caravaggio, iar numele marelui artist flamand, ce figura inițial în scripte, a ieșit total din circulație ca prescris.

Atât de tare ne-am îndepărtat de prima atribuire a lucrării, încât abordarea ei acum se dovedește extrem de anevoioasă. Rubens, acest „Homer al picturii” cum îl definea admiratorul său Delacroix, prin dimensiunea creației este greu de cuprins. Prolifica sa activitate prezintă și inconvenientul de a fi inegală. Evoluția pictorului n-a urmat o linie continuă. Producțiile din anii tinereții nu prea seamănă cu cele din perioada matură, majoritatea nu sunt semnate, nici datate, încât clasarea lor diferă de la un istoric la altul¹³.

Cu privire la tabloul avut în studiu, diverși specialiști, consultați direct sau prin corespondență, ne-au oferit răspunsuri rezervate, prudente, gândind

¹² Giovanni Pietro Bellori, *Viața pictorilor, sculptorilor și arhitecților moderni*, București, 1975, p. 249: Când, ajuns la Roma, i s-a propus să facă studii după statui antice, Caravaggio a exclamat ferm că natura din jur îi oferă destule modele; Eleonora Costescu, *Caravaggio*, București, 1958, p. 10: reproduce, după Bellori, aceeași replică manifestă.

¹³ Robert Génaille, *Dictionnaire des peintres flamands et hollandais*, Larousse, Paris, 1967, p. 166.

că lucrarea nu poate să aparțină decât unui maestru italian - fie el venețian, napolitan sau ligurian genovez din secolul al XVII-lea. S-au pomenit nume ca: Langetti, Zanchi, Celesti; Giordano, Preti; Assereto. Englezul Philip Pouncey, expert al picturii italiene, examinând tabloul prin 1976, a admis, nu fără oscilații, că s-ar putea atribui unui genovez dar, mai curând, lui Luca Giordano sau ... poate lui Van Dyck, a adăugat în cele din urmă cercetătorul. Este de remarcat și e simptomatic că pictorii spre care se fac trimerite sunt aproape toți influențați în creația lor de venețieni, de Caravaggio și, mai ales, de Rubens. De fapt atari înrăuriri le prezintă lucrarea.

Spre deosebire de opiniile evazive, neargumentate, ale consultanților care au avut în vedere doar aspectul vizual al pânzei (și acela dezavantajat, adesea, de calitatea fotocopiilor), ni s-au conturat, ca pertinente, observațiile oferite de către Atelierul de restaurări din cadrul Muzeului Național de Artă al României, unde lucrarea a staționat mai multe luni în anul 1967.

După studii de laborator, artista restauratoare Alice Moagăr Poladian, în comunicarea susținută în anul 1968, dezmințind paternitatea, din prezent, a lui Caravaggio arată pe bază de probe că tabloul, atribuit inițial lui Rubens, s-ar putea încadra în etapa petrecută de artist în Italia¹⁴. Evidențiază „interesante analogii” între acest tablou și tripticul executat de Rubens la Roma, în anii 1601-1602, pentru altarul bisericii Sfânta-Cruce din Ierusalim: tipologia unor personaje, construcția lor anatomică, unele defecte de proporție între ele, apoi o aceeași predominantă a umbrei¹⁵. Apreciază compoziția lucrării frumos gândită și echilibrată, canalizând atenția, cu ajutorul luminii, asupra elementelor principale - Cezar, Pompei și călăul. Remarcă foarte bine redat, prin desen și culoare, brațul călăului; de asemeni brațul lui Cezar, capul și brocarturile. Pe lângă certe calități, discerne și o serie de curențe și anomalii (întâlnite și în alte picturi ale lui Rubens), precum defecte în construcția ochiului (pleoapa văzută din față în timp ce privirea e redată de profil sau trei sferturi), disproporții între figuri (personajul din spatele lui Cezar este mai mare decât acesta). Mai precizează că pictura a fost confecționată pe o pânză cu țesătură puțin densă și cu materialele de pictură ce se utilizau în Italia secolului al XVII-lea (pe care le folosea, se știe, și Rubens)¹⁶.

Tot prin anul 1967, Carmen Răchițeanu, specialistă care redacta catalogul picturii flamande din cadrul Muzeului Național, afirmă repetat, către unii dintre noi ieșenii, că „tabloul de la Iași este un Rubens”.

Lucrarea a făcut parte din magnifica galerie a marchizului Aguado de Las Marismas. Foarte înstărit, rafinat în gusturi, bancherul Aguado nu și-a acumulat la întâmplare valorile de artă. Încă din timpul vieții, prin anii 1837 și 1839, el editează cataloage cu picturile colecției, care era cunoscută de elita pariziană și mult admirată de artiștii francezi, în frunte cu Delacroix și Ingres. Deținem un extras din catalogul publicat în anul 1839, în care tabloul de la Iași figurează la nr. 350 drept **un Rubens**.

¹⁴ Alice Moagăr Poladian, *op. cit.*, p. 529.

¹⁵ Picturile pline de forță și măreție de la Sfânta-Cruce (aflate azi la capela ospiciului din Grasse) și totodată primele care marchează stagiatura lui Rubens în Italia, au servit prin comparație să se precizeze paternitatea artistului la lucrarea *Punerea în mormânt*, atribuită multă vreme lui Van Dyck (Dan Grigorescu, *Rubens și misterioasele lui călătorii*, București, 1995, p. 56).

¹⁶ Alice Moagăr Poladian, *op. cit.*, p. 523, 527 se dau relații de tehnică: compoziția grundului, a unor pigmenți de culoare; analiza gamci cromatice; felul desenului, al împastărilor, al tușelor; felul pensoanelor. La p. 529 se dau detalii de efecte des întâlnite în operele rubensiene: lacrima de pe obrazul lui Cezar, luminițele din ochi, blicurile de pe unghii etc.

După moartea marchizului, survenită în aprilie 1842, familia recurge la desfacerea colecției în cadrul unor licitații succesive, însoțite de cataloage, din anii 1843, 1845 și 1883¹⁷. Scarlat Vărnăv cumpără lucrarea în anul 1845. În catalogul vânzării, piesa este inserată cu un plus de date: „Cat. 54 - **Rubens** (attribuée à Pierre Paul) - *César recevant la tête de Pompée* - Cette composition à l'imitation du peintre génois Strozzi”¹⁸. Referirea din catalog se susține desigur pe niște acte. Ar urma fireasca deducție că undeva, în trecut, au fost semnalate două lucrări cu acest subiect, una de Strozzi și alta de Rubens, una fiind o imitare după cealaltă.

Bernardo Strozzi (1581-1644), important exponent al picturii genoveze din secolul al XVII-lea, a fost influențat de venețieni, de Caravaggio și foarte puternic de Rubens¹⁹. Din primul moment ne vine greu să admitem că o lucrare a lui Strozzi a fost dat s-o imite Rubens. Formularea din catalog, care ni se pare nouă ambiguă, se cere însă atent filtrată, căci ea s-ar putea să conțină un dram de adevăr. Mai toți biografi pomenesc despre marea atracție ce o avea Rubens de a efectua imitații după picturi și desene.

Pe vremea lui Rubens, dar și mai înainte, cei mai pretențioși colecționari își doreau reproduceri după diverse opere și cei mai mari artiști erau angajați să le execute. Astfel o copie de Michelangelo, Rafael, Tițian sau mai apoi una de Rubens, ajungea să fie mai prețioasă decât exemplarul original. Se impune să ne amintim că regimul copiilor nu cunoștea restricții ca astăzi. Copierea nu numai că era admisă dar chiar admirată și această concepție a supraviețuit multă vreme ²⁰.

Între anii 1600-1608, Rubens aflat la studii în Italia, a realizat un mare număr de **coppie perfecte**, în primul rând pentru galeria celebră a ducelui Vincenzo Gonzaga de Mantova, în serviciul căruia chiar de la început fusese angajat. Alte imitații obișnuia însă să le execute pentru el însuși, în mod absolut liber, dintr-o plăcere mai veche și-apoi cu interesul de „a-și forma mâna pentru pictura mare”²¹. Dar aceste exerciții, la care recurgea ordonat tânărul Rubens, când ajunsese în Italia, au constituit și „sursa unei științe imense” permițându-i să rețină, din aproape, maniera de lucru a fiecăruia dintre maeștrii pe care îi copia²². Tentația lui era să adauge mereu ceva în plus, să creeze, necum să redea mecanic. Uneori parcă ar fi voit „să le arate maeștrilor din trecut cum ar fi trebuit să facă”²³ căci nimeni nu l-a egalat în bogăția și diversitatea invenției și în ușurința execuției - ne spune un important biograf²⁴.

În periplul său italian, Rubens obișnuia să staționeze frecvent la Genova, păstrând și pe mai departe strânse legături cu nobile familii care-i

¹⁷ La prima vânzare n-au fost prezenți doar amatori parizieni ci și din Viena, Florența, Napoli și Sankt Petersburg; guvernele din Nord și din Sud se spune că și-au avut reprezentanți în marele salon al muzeului Aguado, fapt ce denotă importanța în epocă a acestei colecții.

¹⁸ Claudiu Paradis - *op. cit.* p. 62 - comentează datele privitoare la tabloul atribuit lui Rubens, înscrise în acest Catalog din 1845 pe care **l-a aflat și parcurs la Viena în 1980**.

¹⁹ Giulio Carlo Argan, *Storia dell'arte italiana*, volume 3, Sansoni, Firenze, 1971, p. 357 - Genova.

²⁰ Frank Arnau, *Arte falsificatorilor, falsificatorii artei*, București, 1970, p. 31.

²¹ A executat copii după vechii maeștrii Michelangelo, Mantegna, Correggio, Rafael, Veronese, multe după Tițian ș. a. iar dintre contemporani după Caravaggio și Adam Elsheimer (Wilhelm von Bode, *Maeștrii picturii olandeze și flamande*, București, 1964, vol. II, p.15). În adolescență începuse prin a copia multe lucrări de Holbein și Dürer (Dan Grigorescu, *op. cit.*, p. 43).

²² Delacroix, *Pagini din jurnal*, București, 1965, p. 197.

²³ Jakob Burckhardt, *Universul lui Rubens*, București, 1978, p.17.

²⁴ Wilhelm von Bode, *op. cit.*, vol. II, p. 7.

solicitau lucrări (chiar și cu teme istorice). Spre sfârșitul anului 1608 a urmat plecarea sa intempestivă la Anvers, mama fiindu-i bolnavă. N-ar fi decât plauzibil ca o eboșă concepută detaliat de Rubens pentru un important tablou, abandonată tocmai prin întoarcerea sa definitivă în Flandra, să fi ajuns s-o finalizeze un alt creator, dar nu genovezul Strozzi. La respectiva dată Strozzi, îl prete genoveze, nu părăsise încă tagma ecleziastică, spre a se dedica cu totul picturii. Nu era, credem, în măsură să înfăptuiască un asemenea tablou, care reprezintă o performanță chiar pentru artiști experimentați. Să-l fi pictat oare la o dată ulterioară și prin însemnarea înscrisă pe pânză a ținut să ateste că aportul primar îi revine lui Rubens?

Apare mai verosimilă în acord și cu specificarea din catalog a doua variantă. Răspunzând dorinței unui comanditar, posibil genovez, Rubens lipsit de prejudecăți, dată fiind și marea lui atracție de a face interpretări după diverse opere, a acceptat să compună tabloul având la dispoziție un studiu, o încercare a mai tânărului Strozzi, ferventul său admirator. A putut să rețină din schița preliminară o serie de date (trăsăturile fizionomice ale unor personaje, prezentarea lor pe trei sferturi și chiar gruparea lor densă către primul plan) dar, cu nestăvilita putere a talentului său, a trecut la o interpretare largă, impetuoasă, imprimând lucrării propria-i personalitate. Subiectul cu adevărat îl captiva, fiindu-i știut din scrierile lui Plutarh și Suetonius. Iar dacă până la urmă artistul și-a însemnat pânza cu acel „cifru”, ar reieși că, în mod cinstit, a ținut să sublinieze că tabloul îi aparține. După transfigurarea operată cu harul său inconfundabil, etichetarea operei drept imitație devine improprie. Despre valoarea unei imitații făcute de Rubens, ne spune același Delacroix: „Avea acest dar, alături de altele, /.../ *Rubens nu imita; el era totdeauna Rubens*”²⁵. Ar fi vorba deci de o lucrare făcută în Italia după Strozzi. Dar aceasta nu-i decât o ipoteză care s'ar cere întărită prin documente. Nu știm exact ce elemente au putut să fie strămutate de la Strozzi în tabloul pe care-l cercetăm. Nu suntem prea familiarizați cu pictura acestui artist și nici cu stilul școlii genoveze, înfloritoare în acel secol²⁶. E interesant însă că și unii experți străini au sesizat tangențe între tabloul de la Iași și pictura genoveză.

Din corespondența purtată în anul 1996 cu muzeul genovez - Galleria di Palazzo Bianco, am dedus că Genova nu are evidența unei lucrări de Strozzi cu acest subiect și pare să nu dețină referințe despre o posibilă colaborare dintre Rubens și Strozzi. Pe de altă parte, Muzeul Regal de Artă din Anvers ne-a răspuns că în Repertoriul operelor lui Rubens nu figurează titlul unei asemenea piese. Știm însă că Repertoriul nu cuprinde întreaga sa creație. Destule lucrări, chiar din etapa italiană, s-au distrus iar altele și-au pierdut urma, câteodată și cu voia artistului. Ori de câte ori se deplasa mai mult timp în diferite centre din Italia, sau și în Spania, Rubens care-și câștigase repede faimă, dacă ajungea să execute diverse comenzi nu avea interesul să le dea totdeauna în vileag, spre a nu-l indispuce pe orgoliosul său protector, care ar fi dorit să polarizeze doar în jurul galeriei proprii activitatea pictorului²⁷.

În general creația sa desfășurată în Italia nu este deplin și nici corect știută²⁸. O serie de picturi, atipice, n-au fost decât mai târziu recunoscute ca

²⁵ Delacroix, *op. cit.*, p. 94.

²⁶ Din păcate nu a ajuns până la noi măcar studiul monografic *Bernardo Strozzi* de Luiza Mortari, apărut la Roma în 1966.

²⁷ Dan Grigorescu, *op. cit.*, p. 56, 58.

²⁸ Pierre Cubanne, *Rubens*, Paris, 1966, p. 50: „Sederea lui Rubens la Genova este puțin și prost cunoscută”.

aparținând artistului flamand. Lucrarea *Închinarea păstorilor*, compusă pentru biserica San Filippo Neri din Fermo, abia spre anul 1930 s-a impus ca operă a lui Rubens și numai după studii aprofundate ale unor experți de prestigiu ca Roberto Longhi și Ludwig Burchard. Această pictură prin coloritul tern, întunecat și prin duritatea expresiei diferă de ceea ce executase anterior artistul²⁹.

În stabilirea autenticității unor lucrări, apar discordanțe între istorici căci unii dintre aceștia nu țin cont de niște perioade distincte ale creației rubensiene. Tendința este de a raporta o piesă la epoca matură, în care stilul artistului este deplin conturat și când tipologia devine flamandă.

Cu dorința de a mai înscrie un salt în demersul nostru, în anul 1977 ne-am propus o corespondență cu Muzeul Regal de Arte Frumoase din Anvers care sărbătorea, printr-o amplă expoziție, al patrulea centenar al nașterii lui Rubens. Urmărind cu extremă atenție datele trimise de noi, dr. G. Gepts, conservator șef al muzeului, ne-a onorat cu un răspuns substanțial, cuprinzând considerații interesante dar nu chiar în totalitate rezistente. Circumspecția specialiștilor din Anvers este determinată tocmai de prea pronunțatele trăsături italiene, decelate în această lucrare.

Invocând dificultatea expertizei pe bază de fotocopii, ne spune dr. Gepts:

- „... este foarte puțin probabil ca tabloul să fie de Rubens”. Pare opera unui pictor italian din a doua jumătate a secolul al XVII-lea, care „a suferit în parte influența lui Caravaggio. Totuși influența lui Rubens este predominantă”. Reținem de aici că dr. Gepts nu exclude, categoric, ideea că tabloul ar putea fi totuși un Rubens.

- Cuvântul „aggio”, descifrat pe pânză, dr. Gepts îl înțelege ca fiind sinonim cu „âge” și „età” dar declară că o atare inscripție n-a mai fost semnalată, până în prezent, pe un tablou de Rubens. Știm că artistul își semna și data rar și în mod foarte diferit operele din care, așa cum am arătat, nu toate au ajuns să fie cunoscute.

- „Rubens pictează personajele sale în picioare și nu doar pe trei sferturi”. Observația este justă. Urmărind însă reproduceri după lucrări de Rubens am aflat, chiar dacă rar, și figuri pe trei sferturi sau semi-figuri (*Crist și pescarul pocăit* - Pinacoteca München; *Vânătoarea Diane* - Galeria Dresda; *Sfânta familie* - Muzeul Köln; *Dinarul* - col. Koppel Berlin etc.).

Mai departe, dr. Gepts face următoarele remarci: 1. Atmosfera tabloului pare mai curând italiană decât rubensiană. 2. Profilurile așa zise „grecques” erau la modă. 3. Urechea repliată a lui Cezar este destul de curioasă și n-a mai fost remarcată în tablourile lui Rubens. 4. Capul de faun, prezentat ca mascaron pe soclu, este de-așemenea curios și tot de inspirație pur italiană.

1. După cum accentuează biografia, Rubens nu și-a definit decât lent stilul său autentic flamand. Mai ales în cei opt ani de stagiul în Italia, acest artist ultra receptiv, cu o memorie prodigioasă, infuzează în creația sa multiple elemente de la pictorii pe care-i admiră, după care execută mereu și copii. Influența acestora n-a avut nicicând tendința s-o renege (chiar dacă tot ce primea reușea să transpună într-o sinteză personală). În respectiva perioadă, atât de profund se aclimatizase în peninsula încât devenise cumva italian³⁰. Atmosfera tabloului, dacă se recunoaște a fi italiană, această caracteristică poate să-l excludă din etapa mai târzie dar nu și din cea de tinerețe (în care

²⁹ Dan Grigorescu, *op. cit.*, p. 69.

³⁰ Jakob Burckhardt, *op. cit.*, p. 12.

tocmai s-ar plasa tabloul). Așa se explică și faptul că decantarea stilului propriu - **barocul rubensian** - se va produce abia după întoarcerea în patrie. Dar, dacă admitem că tabloul este o interpretare după Strozzi atunci, cu atât mai mult, apare justificată în lucrare atmosfera italiană, sesizată, de altfel, și de către toți experții la care s-a apelat.

2. Personajele din tablou nu s-ar putea spune că au profil grec (nasul drept în continuarea frunții) cum este apreciat din fotocopia picturii. Am aflat însă „profilul grec” la destule chipuri redată de Rubens, probând nu doar moda italiană ci atracția ce o avea artistul pentru figuri antice din sculptura greacă, după care n-a conținut să facă studii și să le și colecționeze în sejurul său italian.

3. Urechea lui Cezar este repliată de coroana de lauri care o compresează și care fiind de un verde închis se confundă aproape cu nuanța întunecată a părului. Așadar nu-i vorba aici de construcția anatomică a organului auditiv.

4. Efigia de pe soclu nu pare deloc întâmplătoare ci aluzivă și credem deci că nu mai poate să fie întâlnită în alte picturi. Este una din enigmele tabloului - și nu singura - ce-și reclamă tălmăcire. Ea pare să reia, într-o formă șarjată, profilul lui Pompei. Dispusă în compoziție ca element subsidiar, această mască sardonică își are tocmai temeiul să sporească distanța dintre cele două forțe opuse, reliefând mai pregnant noblețea, eleganța și lirismul eroului Cezar. Autorul se dovedește aici un abil și foarte documentat regizor. Astfel de accesorii ingenioase, pline de tâlc, nu lipsesc, se pare, și din alte lucrări ale lui Rubens. În tabloul, tot din faza italiană, *Hercule și Omfala* (col. Muzeului Luvru), pe un mic soclu, dreapta jos, un relief în grisai, redă sintetic epilogul legendarei idile pictate.

Dr. Gepts, voind parcă să ajute soluționarea problemei, ne informează că pictorul italian Antonio Zanchi (1631-1722) a tratat o compoziție „plus ou moins semblable” într-un tablou reprodus de A. Pigler în studiul său despre teme barocului³¹. Avem în față reproducerea acestui tablou tenebros, din care ne întâmpină un Cezar anemic, imberb, cu o gestică teatrală de fantoșă. Comparația nu ne servește decât să apreciem nivelul superior la care se situează tabloul de la Iași sub raportul documentării, al concepției și al realizării artistice. Judecarea unei opere după fotografii, mai ales incolore, se dovedește deseori anevoioasă și irelevantă.

Fără pretenția de a fi epuizat mijloacele de investigare ajungem la incredibila constatare că este mai ușor de susținut decât de infirmat paternitatea lui Rubens pentru tabloul în cauză.

Calitățile deosebite ale acestei picturi, dintru început enumerate (măreție, forță, dinamism precum și acea indicibilă cursivitate a tușei), pun în evidență temperamentul artistic și mâna unui mare maestru. Lucrarea vădește o bună documentare; neîntrecut cunoscător al istoriei antice greco-romane, Rubens se declara singur „înebbunit de antichitate”. Tema este interpretată firesc, fără accente declamatorii, cu acea vibrație afectivă prezentă în operele rubensiene și care captează atenția privitorului; autorul trăiește până la identificare ipostaza eroului principal - Cezar. Personajele supradimensionate, robuste, pline de vigoare, grupate unele binar în atitudini așa zise „conspirative”, le descoperim aici ca și în alte compoziții ale lui Rubens. Mai sesizăm în acest tablou predilecția artistului de a reda situații antitetice, binele

³¹ A. Pigler, *Barockthemen*, Akademici Kiado, Budapest 1974, Band II, p. 360.

și frumosul triumfând până la urmă asupra răului și urâtului. Dar un rol probant în argumentarea paternității îl dețin și defectele sau și unele mărunte detalii, căci ele fac parte integrantă din scriitura particulară a fiecărui creator; la data ultimei restaurări s-au reliefat curențe de desen, de perspectivă, întâlnite așisderea și în alte producții ale artistului (cu veleitatea de a surprinde alert mișcarea, viața, Rubens trecea uneori, cu bună știință, mai superficial peste elemente considerate ne semnificative).

Se spune că lucrările lui Rubens cuprind semne misterioase și aluzii greu descifrabile³². În controversatul tablou detectăm „bizarerii” care, vrând-nevrând, ne duc gândul la marele flamand. În primul rând acea „însemnare criptică” deslușită pe pânză pare a nu fi străină de mâna lui Rubens, căci este făcută în limba italiană, îndrăgită și mult folosită de artist în scrieri, chiar și după ce părăsise Italia. Ne suscită atenția ca un fel de „stranie apariție” și acel monah capucin, dispus pe post de martor într-un colț ferit al picturii; mai ales ochiul lui îl tot examinăm de parcă l-am mai fi întâlnit asemenea în alte lucrări. Considerăm „element ciudat”, cu valoare deosebită în susținerea paternității și efigia conturată proeminent pe masa din centrul compoziției, care pare să fie o interpretare cu adevărat insolită a profilului lui Pompei. Cine știe dacă această mască barocă, repudiată din recuzita lui Caravaggio, nu va deveni, până la urmă, „fir al Ariadnei” conducându-i pe cercetători spre adevăratul autor al tabloului?

În discuția paternității nu se poate ocoli proveniența. Lucrarea a aparținut unei colecții de reputație europeană, fiind preluată cu „atribuirea de Rubens”, consemnată exigent în catalogul vânzării.

Pictura dezvăluie, asemeni altor opere rubensiene de tinerețe, unele reminiscențe venețiene, mai ales tițianești (ne gândim la chipul lui Cezar, la cerul crepuscular din fundal, la coloritul cald etc.). Dar dacă un savant expert ca Roberto Longhi, intuind în acest tablou trăsături ale școlii venețiene din secolul al XVII-lea, declară sincer că nu știe ce artist venețian ar putea fi autorul, atitudinea sa dilematică nu devine oare și ea un argument în susținerea paternității lui Rubens?

I-am făcut cunoscute pictoriței restauratoare Alice Poladian datele cu care tabloul de la Iași este înscris în catalogul colecției Las Marismas din 1845. În răspunsul său Alice Poladian, subliniază că-și menține întocmai afirmațiile prezentate în comunicarea din 1968. Consideră că trăsăturile deosebite ale tabloului îl situează între operele unui artist de mare calitate. Înclină să creadă că este vorba de o copie liberă, în care Rubens și-a imprimat o parte din vigoarea talentului său. O asemenea lucrare din perioada mai puțin știută, apreciază specialistul, este mai importantă decât unele creații din anii deplinei maturități, pe care artistul le realiza adesea cu ajutorul a diverși colaboratori. Tot acum ne face următoarea confesiune: cercetătoarea Carmen Răchițeanu, urmărind cu interes fazele restaurării, a emis prezumția că tabloul de la Iași ar fi una din copiile pe care le interpreta Rubens, la comandă, în etapa uceniciei sale din Italia.

Până când investigațiile vor aduce la lumină alte relații, deocamdată nu putem decât să ne raliem la competentă opinie a specialistelor de la București, singurele care au avut ocazia să analizeze în profunzime pictura. Susținem, deci, că tabloul, cu autor mult disputat, trebuie să-și primească pe eticheta sa „tradiționala atribuire” de paternitate.

³² Dan Grigorescu, *op. cit.*, p. 7 și p. 255.

**La Paternité controversée d'un tableau
Rubens ou Caravage**

Le tableau, ici débattu, fait partie de la donation Scarlat Vârnăv, acquis à Paris, en 1845, de la renommée collection du marquis de Las Marismas. Dans le catalogue de la vente ce tableau, attribué à Rubens, est mentionné „... composition à l'imitation du peintre génois Strozzi”. Malgré cette attribution, il sera exposé dans la Pinacothèque de Jassy sous la paternité de Caravage. L'inscription „R aggio”, découverte sur la toile, a été interprétée comme partie du nom Caravaggio.

En 1960, T. Ionescu infirme la paternité et apprécie que l'auteur est un post-caravagiste vénitien (Zanchi, Celesti?). L'anglais Ph. Pouncey propose comme auteur un peintre génois ou plutôt Luca Giordano (expertise, 1976). Autres attributions: R. Longhi (Florence, 1963)-école vénitienne du XVIIe-ème siècle, auteur incertain; E. Zocca (Rome, 1963)-ni Zanchi ni Celesti, plutôt Langetti; A. Smith et M. Levey (Londres, 1971)-école de Ligurie, style génois vers 1700; G. Gepts (Anvers, 1977)-très peu probable Rubens... mais un artiste italien de la fin du XVIIe siècle qui a subi l'influence prédominante de Rubens; P. Rossi (Venise, 1978)-un ouvrage giordanesque.

À l'occasion d'une restauration à Bucarest, en 1968, la spécialiste Alice Poladian montre (communication publiée) qu'il est possible que l'œuvre fut réalisée par le jeune Rubens en Italie. Elle discerne des analogies entre ce tableau et le triptyque peint par l'artiste à Rome (1601-1602) pour l'autel de l'église la Sainte Croix. En même temps, Carmen Răchițeanu avance la présomption que celui-ci soit une copie de Rubens exécutée, sous commande, en Italie. L'œuvre, d'une grande valeur artistique, a pu être conçue - on suppose - pendant le séjour de Rubens en Italie, quand son style n'était pas encore précisé et quand il réalisait de différentes copies.

Ainsi donc l'auteur peut être Rubens ou un artiste qui a eu comme prototype une composition de Rubens.

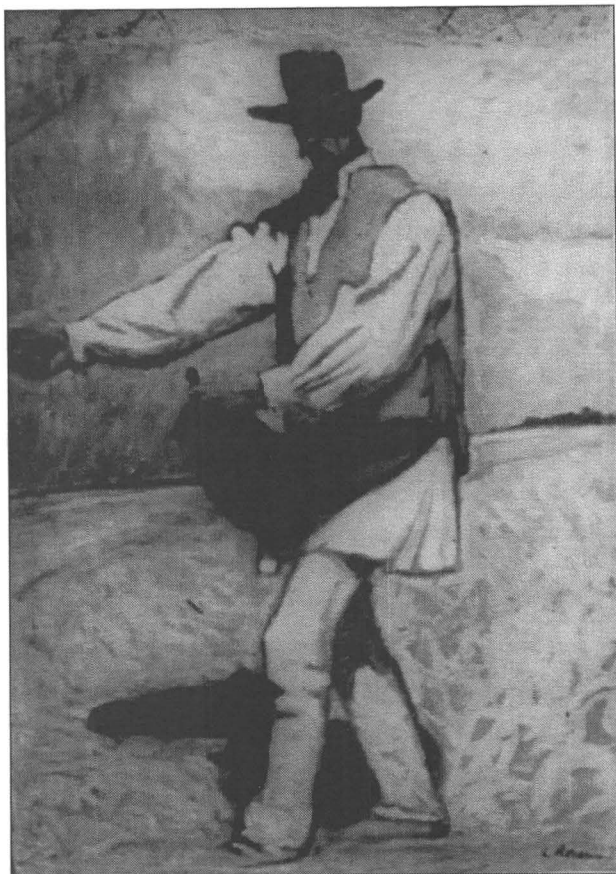
Pour l'instant, en nous ralliant aux opinions des spécialistes bucarestoises, nous considérons que le tableau doit figurer avec l'attribution traditionnelle.

O LUCRARE INEDITĂ, SEMNATĂ DE CAMIL RESSU, ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ARTĂ DIN IAȘI

*Nu mă emoționează decât realitatea
și contactul direct cu natura¹*

Camil Ressu

În plină bătaie a soarelui, crescând parcă el însuși din câmpul argilos, se înalță spre cerul de un albastru-gri silueta „singuratică”, albă și aspră, a semănătorului. Surprins în mers, călcând „pe pământul greu, muncit cu dușmănie și cu nădejde”, cu mâna dreaptă întinsă, cu cealaltă ținând căuș șorțul cu semințe, el pare încremenit într-un gest ritualic, ancestral. Sentimentul acesta îl trăim imediat ce ne pătrundem de geometria severă a liniei. Tăioasă, mai curând incizată decât pictată cu penelul, ea concentrează tensiunea trăirilor artistului, devenind, prin ea însăși, capabilă să ne comunice dimensiunea dramatică a existenței, acceptată din veac cu demnitate și dârzenie de țăranul român. Cromatica, marcată contrapunctic prin dialogul expresiv angajat între complementarele orange-albastru, pe de o parte, și tonurile de închis-deschis, pe de altă parte, întregeste semnificația dorită de autor. Concentrarea maximă, până la disonanță, a luminii în materia albă a cămășii, face ca efigia de argilă arsă a țăranului să intre în „conflict” cu aceasta, sporind, astfel, dramatismul imaginii. Norii grei, gri-albicioși, ce vin de undeva din dreapta tabloului, înscriși vizibil pe o traiectorie ascendentă aflată în opoziție cu linia „căzută” (descendentă) a orizontului, întăresc semnificația dramatică a ansamblului. La întregirea aceluiasi efect concură și umbra aruncată de borurile largi ale pălăriei pe chipul deja întunecat al personajului, ai cărui ochi ne privesc mirați parcă, dar a cărui privire pare, paradoxal, întoarsă spre sine. Dinamica tensionată, de manieră vizibil expresionistă, este susținută și prin alternarea expresivă a tușelor vibrante, mai liber exprimate, cu cele compacte, dense. Tabloul se constituie, astfel, într-o imagine realist-expresivă cu valoare de simbol.

Țăran semănând,

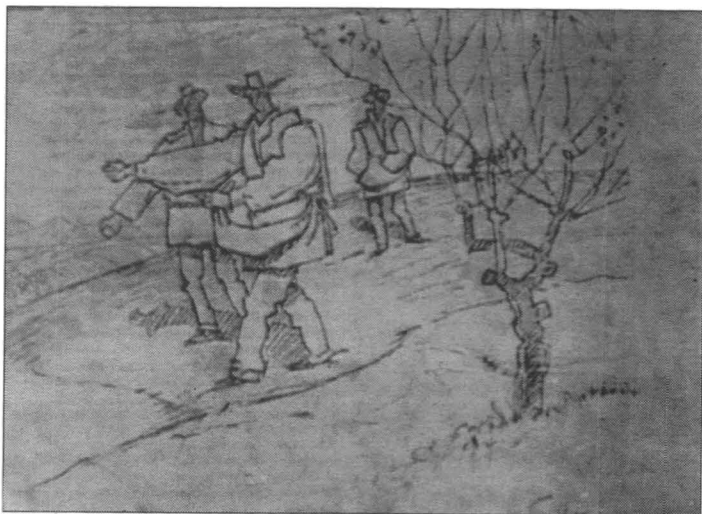
ulei pe carton, 0,640x0,510, Vlaici, 1909 (?),
col. Muzeului de Artă Iași

¹ Ressu Camil, „Însemnări”, București, 1967, p. 118. După Gh. Ghițescu, Ressu aparținea tipului de artist realist „care privește cu atenție modelul și-l zugrăvește cu atât mai veridic, cu cât influența imaginației și impresiei lui subiective intervin mai puțin”. Înțelegând astfel realismul, Ressu se apropie, prin arta sa, mai curând de Manet sau Courbet, care „pictau ce vedeau” și mai puțin de un Watteau sau un Delacroix, angajați artisticeste în evocarea unei linii imaginare a realității vizibile. Vezi „Cuvânt înainte” de Gh. Ghițescu, în Ressu Camil, „Însemnări”, *op. cit.*, p. 6.

Lucrarea „*Țăran semănând*”², a cărei lectură am dorit-o cât mai aproape de realitatea spirituală a operei însăși, provine dintr-o colecție particulară bucureșteană, de unde a fost preluată, mai apoi (în 1978), prin achiziție, și integrată patrimoniului Muzeului de Artă Iași. Realizată în ulei, pe un carton de 640 x 510 mm, ea este semnată în cadru, dr. jos, cu negru: C. Ressu, dar nedatată.

În cele ce urmează, uzând firește de documentele și argumentele avute la îndemână, se încearcă să se demonstreze că opera amintită, nevalorificată până în prezent în publicațiile de specialitate, rămasă așadar încă necunoscută, aparține Perioadei „Vlaici”³ din creația artistului, că este în fapt un studiu premergător realizării a două tablouri cunoscute, intitulate „*Semănători*” (Muzeul județean Baia Mare) și, respectiv, „*Semănător*” (Muzeul de arte vizuale, Galați) și că, în sfârșit, ea poate fi datată 1909.

Argumentația se sprijină, în principal, pe confruntarea lucrării în discuție cu schița „*Semănători*” (Vlaici, 1909), precum și cu tablourile deja amintite: „*Semănători*” (Vlaici, 1909) și „*Semănător*” (Vlaici, 1910-1911)⁴.

Semănători,
creion pe hârtie, 0,130x0,167, Vlaici, 1909,
col. Bibliotecii Academiei Române

Semănătorii,
ulei pe carton, 0,492x0,642, Vlaici, 1909,
col. Muzeului Județean Baia Mare

² Lucrarea „*Țăran semănând*”, inventariată la poziția 2332, a fost achiziționată prin Comisia Centrală București, cu contractul de vânzare-cumpărare nr. 922/1408, de la Popescu Vanna din București, în anul 1978. Cf. Pascal Geta, fișa analitică de evidență nr. 9670, Muzeul de Artă, uz intern.

³ O întâmplare fericită face ca, pe la sfârșitul anului 1908, Ressu să-i fie prezentat lui Al. Bogdan-Pitești, un generos și original mecena al literaților și artiștilor aceluși timp, căruia artistul îi lasă o bună impresie, urmarea constituind-o invitația pe care i-o adresa de a picta la Vlaici, unde-i oferea condiții optime de găzduire și de lucru. Aici, alături de Poitevin-Scheletti și Nicolae Dărăscu, artistul va lucra câțiva ani la rând pânze pe care le va expune la „Tinerimea artistică”, în 1910, și la Salonul Oficial, în 1912. Creația sa, zămislită în vatra țărâncască de la Vlaici, între anii 1909-1912, va impune o nouă viziune a țăranului în pictura modernă românească. Cf. Enescu Theodor, „C. Ressu”, 1984, p. 31-35.

⁴ Schița „*Semănători*” (Vlaici, 1909), creion pe hârtie, 0,130 x 0,167 se află în patrimoniul Secției de grafică a Bibliotecii Academiei Române - cabinetul de stampe. Ea constituie imaginea-reper a demonstrației noastre, fiind proiectul care a stat la baza concepției celor două lucrări tematice cunoscute: „*Semănători*” (Vlaici, 1909), ulei pe carton, 0,492 x 0,642, Baia Mare, Muzeul județean și „*Semănător*” (Vlaici, 1910-1911), ulei pe carton, 0,502 x 0,580, Galați, Muzeul de Artă Contemporană Românească.

Investigația va impune constatarea că, în toate cele trei lucrări finite, imaginea semănătorului este o transpunere fidelă, firește la altă scară, a aceleia din schița datată 1909, micile abateri cerute de organizarea compoziției tabloului nefiind semnificative. Acest lucru stă mărturie faptului că, artistul, a cărui creație, după cum el însuși ne-o declară, era dependentă de lumea realului, își pregătea laborios, prin efectuarea de schițe și studii, compozițiile viitoare. În toate lucrările menționate, imaginea semănătorului e frustă, el pare absorbit de ritualul aspru și tainic al

Semănător,

ulei pe carton, 0,502x0,580, Vlaici, 1910-1911,
col. Muzeului de Artă Contemporană Românească Galați

însămânțării pământului, în toate se regăsește aceeași atmosferă de solemnitate gravă a gestului.

Existența unui punct de plecare comun: schița „*Semănător*” (Vlaici, 1909), ca și similitudinile stilistice evidente, impun circumscrierea lucrării de la Iași, „*Țăran semănând*”, perioadei „Vlaici”. Acest lucru ar rezulta, cu evidență, chiar dacă, pentru a face o privire comparativă, n-am dispune decât de reproduceri în alb-negru. Explicația: interesul acut manifestat de artist pentru expresia formală⁵.

Consecvent cu sine însuși, cu o declarată opțiune pentru monumental, renunțând la modelul descriptiv în favoarea sugerării volumului prin exploatarea resurselor expresive ale liniei, Camil Ressu confirmă marile sale virtuți de desenator. „Desenul pregătitor picturii, afirma Gh. Ghițescu, servea nu numai organizării compoziționale, ci preciza și delimita suprafețele care aveau să primească

Liniște pioasă (fragment)

ulei pe carton, 0,775 x 0,700, Vlaici, 1910,
col. Zambaccian, (fosta colecție Bogdan – Pitești)

Vezi Enescu Theodor, *op. cit.*, repr. 27, 113 și lista operelor și documentelor reproduse - p. 209-210. În acest ciclu se integrează, după opinia noastră, și lucrarea „*Țăran semănând*” aflată în patrimoniul Muzeului de Artă din Iași. Vezi repr. asociată Fișei analitice semnată de Pascal Gela, Muzeul de Artă Iași, uz intern.

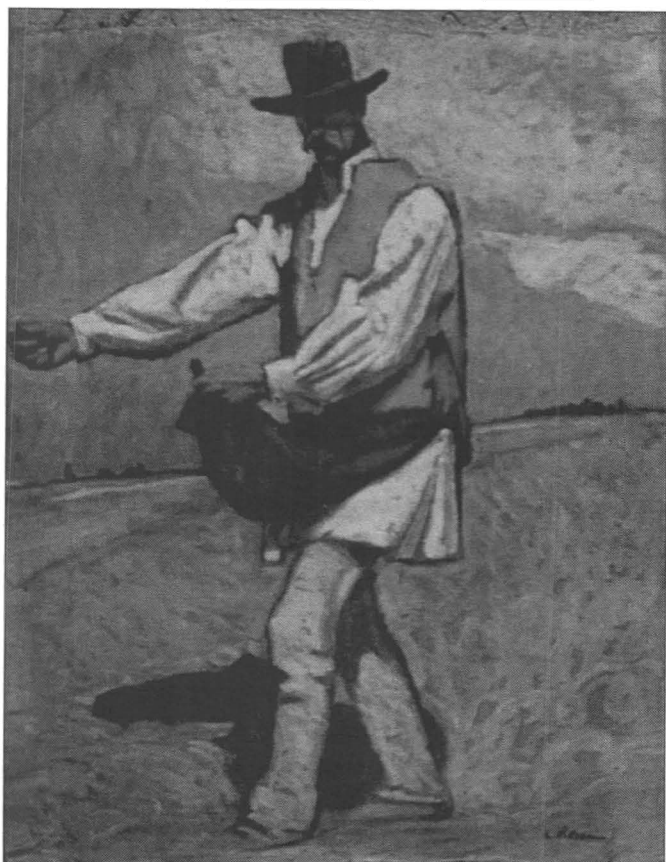
⁵ Punctul nostru de vedere cu privire la grafismul determinant al creației sale picturale își află confirmarea în comentariul pertinent al lui Enescu Theodor: „Unitatea sintetică în plasticul lui Ressu presupune [...] totdeauna o dualitate de contur și de masă. Linia e înzestrată cu puterea de a crea volum, iar volumul nu se realizează în afara valorilor liniare”. Cf. Enescu Theodor, „Definiția dialecticii interioare a artei lui Ressu” în *op. cit.*, p. 101-102.

culoarea. Reluat cu o culoare brună, diluată în terebentină, cu care umplea părțile de umbră, desenul premergător picturii se înfățișa ca o arhitectură de volume geometrice, simple, clare, tăiate în muchii drepte". Culoarea nu făcea decât să „slăbească” pe alocuri asprimea liniei, lăsând-o însă să se străvadă, să marcheze viguros planurile, de unde și efectul de "construite" pe care îl au formele în pictura sa.⁶

Principiul identității stilistice, invocat de noi mai sus, în vederea asimilării lucrării în discuție perioadei amintite, își vădește utilitatea și în cazul comparării acesteia cu lucrarea „*Liniște Pioasă*”, realizată tot la Vlaici și datată 1910.⁷ Întâlnim aici aceleași achiziții de o certă modernitate, cu o trimitere

vizibilă la creația lui Gauguin. Ele se fac remarcate, mai întâi de toate, în modul specific de abordare a relației formă-spațiu. Ressu optează, și de această dată, pentru exprimarea realității transfigurate în a plat, elementele limbajului său evoluând „în suprafață”. Cromatica fovă, ca și linia tăioasă, frustă, configurează un univers uman aspru, primitiv, golit de sărbătoreșcul reconfortant, cultivat adeseori, până la ostentație, în creația contemporanilor săi, de către neinspiratii imitatori ai viziunii grigoresciene.

Asistăm, deci, la un act creator de sinteză în care principiile clasice, realiste, coexistă cu deformările voit naive, ca și cu decorativismul investit cu valențe simbolice, sugerat de pictura populară. Ressu considera, la acea vreme, și mai târziu chiar, că, pentru a dobândi un contur estetic propriu, arta românească trebuie să se întoarcă la „izvoare”, la tradiție, arta populară fiind pentru el reperul-cheie în aflarea formulelor estetice „neisvtovite”, capabile să producă o autentică înnoire.⁸

Țăran semănând,

ulei pe carton, 0,640x0,510, Vlaici, 1909 (?),
col. Muzeului de Artă Iași

⁶ Cf. Ghițescu Gheorghe, „Cuvânt înainte” la „Însemnările” lui Ressu, *op. cit.*, p. 12.

⁷ Lucrarea provine din fosta colecție Al. Bogdan-Pitești, astăzi aflată în Colecția Zambaccian din Muzeul Colecțiilor. Două variante tematice ale acesteia, întâlnite sub titlul „Prietenii din Vlaici” și, respectiv, „Femei la troiță” se află în patrimoniul Muzeului de Artă din Iași. Vezi Enescu Theodor, *op. cit.*, repr. 112.

⁸ Între anii 1902-1907, după ce mai întâi frecventase cursurile Școlilor superioare de artă din București și Iași, iar mai apoi pe cele ale Academiei din capitala Bavariei, Ressu studia, în sfârșit, în mult râvnitul Paris. Școala franceză, prin profesorul său, maestrul Paul Laurens, avea să-i însușească și să-i cultive interesul pentru studiul formei și al compoziției. Pentru artist, pentru evoluția sa viitoare, definitoriu rămân, însă, faptul de a se fi aflat pe tărâmul Franței la vremea marilor schimbări ce aveau să vină în planul artei, schimbări pe care, încă la 1900, fauvismul și expresionismul le anunțaseră deja. Odată ajuns în țară, Ressu avea să fructifice experiența căpătată în marea capitală culturală a lumii moderne. În creația sa, pentru a se defini stilistic, el s-a străduit să fie cât mai aproape de viziunea picturală populară, întregind-o prin influențe venite dinspre arta europeană, dintre care, cele mai vizibile pentru această perioadă, sunt cele ale operei lui Paul Gauguin. Cf. Enescu Theodor, „Manifestul program al lui

Datele de până acum sunt suficient de revelatoare, credem noi, pentru a susține ideea integrării lucrării de la Iași, „*Țăran semănând*”, în perioada „Vlaici” din creația artistului. Ba mai mult decât atât, după cum vom vedea, ea se va dovedi a fi, în fapt, un studiu pregătitor al celorlalte două lucrări tematice amintite deja. Această ipoteză ne-o sugerează o privire de ansamblu asupra operei sale inspirate din lumea țărănească. Astfel, vom observa că Ressu ne-a obișnuit cu evocarea țăranului român mai ales în grupuri, realizând prin aceasta adevărate portrete colective, prezența singulară a acestuia constituind o ipostază rară, necaracteristică creației sale. Lumea satului, în viziunea sa, ni se dezvăluie a fi depozitară a unor mari valori morale, ce ne comunică sentimentul permanenței. Atunci când ne este evocată imaginea singulară a țăranului – „*La arat*”, Vlaici, 1910; „*Semănător*”, Vlaici, 1910-1911; „*Nori de furtună*”, 1914 – personajul este integrat unui spațiu natural vast, bogat în forme de relief, spațiu cu care acesta intră într-o adâncă comuniune spirituală.⁹

Un alt argument în favoarea afirmației de mai sus, ni-l oferă lucrarea însăși. Astfel, chiar la o lectură superficială, se remarcă atenția pe care artistul a acordat-o îndeosebi siluetei semănătorului, în dauna elementelor spațiale ale cadrului, schițate sumar. De asemenea, mâna dreaptă care împrăștie semințele, precum și pălăria țăranului aproape că ating marginea din stânga, și, respectiv, pe cea de sus a formatului originalului. Or, un artist de talia lui Ressu, laborios cum îl știm, nu ar fi lăsat, cu siguranță, să-i scape „neglijențele” semnalate de noi, dacă în intenția sa s-ar fi aflat cu adevărat realizarea unei lucrări finite, definitive.

Acestea au fost argumentele care pledează în favoarea integrării tabloului „*Țăran semănând*” perioadei „Vlaici”, datării acestuia 1909 și stabilirii statutului său estetic de studiu pregătitor, statut care însă nu prejudiciază, în vreun fel sau altul, valoarea sa artistică autonomă.

Operele aflate în patrimoniul ieșean confirmă importanța acestei perioade în contextul creației lui Ressu, al artei românești în general. Artistul pune aici temelia unei noi imagini-tip a țăranului, delimitată net de idilismul semănătorist, imagine viguroasă și durabilă, capabilă să impună și să perpetueze în noi ipostaze, prin Ștefan Dimitrescu și Dimitrie Ghiață, dimensiunea arhetipală a țăranului român.¹⁰

*Sesiunea Națională a Muzeelor de Artă
Sibiu, noiembrie, 1998*

Ressu din 1910”, *op. cit.*, p. 27-30 și comentariile făcute pe marginea viziunii sale artistice de la p. 32-35.

⁹ Vezi Enescu Theodor, *op. cit.*, repr. 121, 116, 157.

¹⁰ Despre importanța apariției lui Ressu în pictura noastră consultă Enescu Theodor, *op. cit.*, p. 33.

Bibliografie

1. Brezianu, Barbu, *Camil Ressu Inedit*, în „Arta”, nr.1-2, 1981, p. 29;
2. Cosma, Gh., *Camil Ressu*, Editura Meridiane, București, 1967;
3. Deac, Mircea, *50 de ani de pictură: 1890-1940*. Dicționarul pictorilor din România”, O.I.D.I.C.M., București, 1986, p. 134-135;
4. Deac, Mircea, *Camil Ressu*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956;
5. Drăguț, Vasile, *Camil Ressu – „Un artist al duratei”*, în „Arta”, nr. 1-2, 1981, p. 30-32;
6. Eftimiu, Victor, *Camil Ressu*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 1, 1960, p. 47;
7. Enescu, Theodor, *Camil Ressu*, Editura Meridiane, București, 1984.
8. Grigorescu, Dan, *Pictura românească în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în „Pictura românească în imagini, 1111 reproduceri”, Editura Meridiane, București, 1970, p. 204-208;
9. Istrati, Alexandru, *Omagiu*, în „Arta”, nr.1-2, 1981, p. 28;
10. Ressu, Camil, *Însemnări cu un Cuvânt înainte semnat de prof. dr. Gh. Ghițescu*, Editura Meridiane, București, 1967.
11. Ressu, Camil, *Despre artă și artiști*, în „Viața socială”, nr. 9, 1910, pp. 153-161;
12. Teodoru, Rada, *Camil Ressu*, Editura Meridiane, București, 1961;
13. Tonitza, Nicolae, *Camil Ressu*, în N. Tonitza. *Scieri despre artă*. Editura Meridiane, București, 1964, p. 152-154.

Une Œuvre inédite signée par Camil Ressu dans le patrimoine du Musée d'Art de Iași

Résumé

Dans cette recherche, faisant appel aux documents et arguments à notre portée, nous essayons de démontrer que l'œuvre *Paysan ensemençant* - qui n'a pas été jusqu'à présent mise en valeur dans les publications de spécialité et restée, par conséquent, inconnue - fait partie de la période « Vlaici » de la création de Camil Ressu, qu'elle constitue en fait une étude préparatoire à la réalisation de deux tableaux fameux intitulés *Les Semeurs* (Le Musée Départemental de Baia Mare) et, respectivement, *Semeur* (Le Musée d'Arts Visuels de Galați), et enfin, que le tableau en question peut être daté en 1909.

Notre argumentation s'appuie surtout sur la confrontation de l'œuvre analysée à l'esquisse *Semeurs* (Vlaici, 1909, collection de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine), tout comme aux tableaux déjà mentionnés ci-dessus. L'existence d'un point de départ commun - justement l'esquisse *Semeurs*, les similitudes stylistiques évidentes, qui se font remarquer aussi bien dans l'identité d'attitude du personnage, que dans l'expression créée par l'agressivité de la ligne et des couleurs, traits spécifiques de la période « Vlaici », constituent les repères-clé de l'argumentation.

Si, à tout ceci, on ajoute encore que, dans son œuvre, la présence singulière du paysan est une hypostase rare, non-spécifique, que dans le tableau analysé, l'attention de l'artiste est visiblement dirigée vers le personnage lui-même, en défaveur des éléments spatiaux, intentionnellement négligés, alors nous pouvons considérer qu'on se trouve en présence d'épreuves suffisantes pour formuler une conclusion. Toutes les arguments énoncés plaident en faveur de l'intégration du tableau *Paysan ensemençant* à la période « Vlaici », de sa datation en 1909 et de la fixation de son statut esthétique d'étude préparatoire, sans pourtant préjudicier d'aucune manière sa valeur artistique autonome.

Les œuvres du patrimoine du Musée d'Art de Iași confirment l'importance de cette période dans le contexte de la création de Ressu, de l'art roumain dans son ensemble. L'artiste met ainsi la pierre de fondation d'une nouvelle image-type du paysan, nettement délimité de l'esprit idyllique semeur-iste, image vigoureuse et durable, à même d'imposer et de perpétuer, en nouvelles hypostases, par Ștefan Dimitrescu et Dimitrie Gheață, la dimension archétypale du paysan roumain.

Barocul târziu moldovenesc în arhitectura ieșeană

Arhitectura secolului al XVIII-lea din Țările Române se dovedește, din punct de vedere formal, receptivă gramaticii decorative a barocului, al cărui repertoriu este preluat și interpretat pe fondul tradițional în variante zonale. Încă de la începutul secolului al XVII-lea în Moldova se constată o tendință de barochizare a stilului moldovenesc, exprimată la bisericile mănăstirilor Galata, Aroneanu, Dragomirna și finalizată în timpul domniei lui Vasile Lupu prin cele două monumente baroce - unul, ca spirit de influență orientală, biserica mănăstirii Sf. Trei Ierarhi și celălalt, de factură occidentală, biserica mănăstirii Golia¹. Cele două monumente ce se ridică la Iași la mijlocul secolului al XVII-lea, ambele ctitorii ale voievodului Vasile Lupu, ocupă un loc special în contextul arhitecturii medievale moldovenești.

Dacă planimetric și structural biserica mănăstirii Sf. Trei Ierarhi (1636-1639) păstrează formele tradiționale moldovenești cu elementele noi introduse de Galata și de Dragomirna, prin bogăția și exuberanța fațadelor cioplite în piatră decorate în spirit oriental, acest monument se constituie ca un prim baroc moldovenesc de influență orientală.

Ordonanța pilaștrilor fațadelor din piatră ale Goliei (1650-1660) încununați cu capitele corintice, cu ferestre mari în arc în plin cintru încadrate de pilaștri sprijiniți pe console și frontoane triunghiulare, aparține unei arhitecturi de expresie occidentală filtrată prin Polonia. Biserica mănăstirii Golia constituie o sinteză între formele planimetrice ale arhitecturii moldovenești și formele de exprimare stilistică ale barocului occidental, reprezentând primul monument care aliniază arta Moldovei la arta Europei. Importanța Goliei în dezvoltarea arhitecturii moldovenești constă și în faptul că noile elemente de decorație barocă introduse de Golia, vor contribui peste un secol la constituirea noului stil barocul târziu moldovenesc.

Pătrunderea barocului în arhitectura Moldovei este indirectă, fiind mediată fie prin filiera transilvăneană, fie munteană, fie constantinopolitană, unde barocul este adaptat concepției decorative oriental - islamice.

Dacă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea înnoirile în plan și în decorația exterioară aduse în arhitectura religioasă se datorează unor influențe orientale, dar mai ales influenței stilului brâncovenesc, începând cu anul 1760 se constată o nouă deschidere către formele arhitecturale baroce.

Barocul târziu moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea constituie ca o sinteză de plastică monumentală între elemente ale barocului occidental preluate de la fațadele Goliei și de decorație brâncovenească, asimilate deja de arhitectura moldovenească, și a unor elemente noi ale barocului constantinopolitan, venite fie direct, fie prin filiera Țării Românești, grefate pe structuri tradiționale. Noul stil de expresie barocă va cunoaște o largă răspândire în arhitectura religioasă a Moldovei. În anul 1760 se ridică la Iași biserica Sf. Gheorghe a Vechii Mitropolii, biserica Sf. Teodori și se refac conform noului stil două biserici mai vechi: bisericile Tălpălari și Curelari.

* Considerațiile din acest articol se regăsesc în lucrarea noastră de licență cu titlul *Barocul în arhitectura ieșeană*, coordonator științific Tereza Sinigalia, susținută la Institutul de Artă „N. Grigorescu”, București, 1981.

¹ Dan Ionescu, *Le baroque en Moldavie au XVII-eme siècle*, „Synthesis”, nr.4/1997, p.85.

Începând cu anul următor, noul repertoriu decorativ va fi extins la un mare număr de biserici din Moldova, prin constituirea, probabil, a mai multor echipe de meșteri locali, care, însușindu-și modelul creat la Iași, îl vor utiliza cu mici variații în decorarea noilor edificii baroce: bisericile din Răducanu (1762), din Horecea, lângă Cernăuți (1766), din Bălănești (1678-1770), Berzunți (1774), Doljești (1774), biserica Sf. Nicolae din Tg. Ocna (1772-1774) și Sf. Nicolae din Cilibiu- Golăești (1776).

Noua expresie arhitectonică caracteristică bisericilor din Iași și din Moldova acestei jumătăți de secol prezintă pe o structură planimetrică unitară, doar cu mici variații, următoarele trăsături comune:

- o accentuare a masivității monumentului cu o divizare verticală a maselor arhitectonice prin utilizarea pilaștrilor care ritmează fațadele;

- o tendință de unificare și monumentalizare a spațiului interior prin separarea naosului de pronaos prin arcade pe stâlpi sau coloane. Coloanele impresionează prin masivitatea și bogăția decorației; motivele decorative, vegetale în general, dar și figurative sunt sculptate în piatră în volume puternic profilate; aceleași motive decorează consolele sau sunt dispuse la baza coloanelor (la Sf. Teodori), la nașterea bolților (la Curelari și Sf. Teodori) și chiar pe suprafețele arcelor (la Curelari). Această abundență decorativă interioară realizată în piatră și mai rar în ipsos, uneori poleită, se dovedește ca interpretare a motivelor de influență barocă occidentală venită prin mijlocirea Țării Românești unde, grefată pe fondul local, cunoaște forme de dezvoltare specifice;

- sistemul de acoperire al încăperilor este nou: pridvorul și pronaosul este realizat în boltă mănăstirească cu penetrații, în timp ce boltirea naosului rămâne cea tradițională moldovenească. Contrastul dintre cele două sisteme diferite de boltire împreună cu gradarea spațială a interiorului, plecând de la volumul scund al pridvorului până la verticala dominantă a turlei naosului, conferă interiorului o dinamică specifică;

- în fine, caracteristica esențială a stilului o constituie plastica decorativă a fațadelor; ele sunt divizate printr-o ordonanță ritmică de pilaștri colosali cu baze simple și capitele care, plecând de la modelul Goliei, prezintă fie o ornamentație bogată din frunze de acant dispusă în volute (biserica Sf. Gheorghe), fie o profilatură de câteva muluri simple (Sf. Teodori), fie, trecând prin simplificări succesive, să ajungă la o totală suprimare (Tâlpălari). Limita superioară a edificiilor este decorată printr-o friză de firide mici mărginite de arcuri în acoladă frântă, adâncite față de planul zidului. Forme decorative aproximativ similare, dar mai mari, sunt dispuse între pilaștri: panouri cu limita superioară în acoladă frântă, adâncite în planul zidului, iar cea inferioară cu câte un triunghi în relief sprijinit pe câte o consolă. Aceste forme decorative - panouri - sugerând niște arcaturi oarbe, având acolada ca motiv de bază, pot fi cu curburi multiple pe verticală sau pe orizontală, cu arcuri trilobate sau arcuri frânte. Adâncirea lor în planul zidului este fie directă, fie treptată. Această ornamentație de suprafață asemănătoare cartușelor decorative orientale demonstrează vizibil influența Constantinopolului unde, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea este cunoscut și adoptat barocul francez. Utilizat mai mult în arhitectura laică, noul stil european va duce la o îndepărtare de stilul otoman prin înlocuirea unor elemente decorative specifice ca motivul stalactitei, cu elemente din repertoriul

decorativ baroc interpretate în spiritul locului². Astfel, va rezulta un baroc orientalizat care se va difuza dinspre capitală spre provincii. Decorația panourilor ca și modul de interpretare al frunzelor din compoziția capitelor ne indică sursa de inspirație barocă constantinopolitană datorată, citându-l pe Gh. Balș³ "deformărilor specific otomane ale acestui baroc". Influența muntenească o putem urmări la ornamentica portalelor și ancadramentelor ferestrelor: primele în formă de acoladă simplă sau frântă, dar și în arc în plin cintru sunt încadrate de chenare din piatră cu motive vegetal - florale sculptate; ferestrele cu console după modelul Goliei prezintă ancadramente din piatră decorate cu volute vegetale, variate de la o fereastră la alta; atât motivele cât și factura lor demonstrează înrudirea cu sculptura brâncovenească.

O semnificație importantă în acest context o are pridvorul deschis prezent la Curelari, însă zidit în decursul secolului al XIX-lea și cel de curând recuperat al bisericii Sf. Gheorghe. Prezența pridvorului deschis în arcuri trilobate cu baze și capitele neocorintice puternic profilate din piatră sculptată, asemănător foișorului palatului Mogoșoaia, demonstrează influența barocului italian filtrat prin Țara Românească. Aceste influențe muntene și constantinopolitane în morfologia ornamenticii se îmbină armonios, exprimând o unitate de concepție decorativă de expresie barocă. Repertoriul ei este utilizat la bisericile din Iași, structurate tradițional, cu mici variații planimetrice și spațiale.

Biserica Sf. Gheorghe a primit denumirea de Mitropolia Veche prin construirea între anii 1830-1861 a actualei catedrale Mitropolitane a Moldovei. Această biserică, ca și biserica Sf. Teodori, este construită în timpul domniei lui Ioan Teodor Calimah⁴ care aduce în scaunul Mitropoliei Moldovei pe fratele său Gavriil Tesalonicul, arhiereu în Constantinopol. Ctitorul noii biserici este mitropolitul Gavriil Calimah,

după precizarea făcută într-un Ceaslov tipărit la Neamț la 1894⁵, care reproduce textul de pe lespedea de mormânt a mitropolitului⁶.

De plan triconc, cu absidele laterale mascate prin rezalite, această biserică are în interior aspectul unei nave unice, datorat transformărilor suferite în decursul secolului al XIX-lea, (ultima intervenție datează din perioada 1902-1906), ca urmare a incendiilor din anii 1788, 1791 și a marelui incendiu din anul 1827, când turlele și vechile boltiri s-au prăbușit⁷.

Biserica păstrează însă, în forma sa originală, plastica arhitectonică a fațadelor care prezintă cea mai bogată decorație din acest grup de biserici; în întregime tencuite, fațadele sunt divizate printr-o ordonanță de pilaștri cu

² A. Springer, C. Ricci, *Manuale di storia dell'arte*, Bergamo, 1938, vol. VI, p. 536-538.

³ Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p.450.

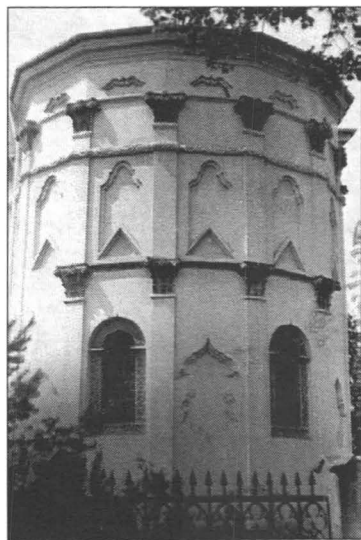
⁴ N.A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1913, p.143. I.Theodor Calimach este moldovean de origine, din familia Calmăș. Ajuns mare dragoman la Poartă, sub numele greccizat de Calimaki, este trimis de sultan în 1758, ca domn al Moldovei.

⁵ N. Vornicescu, *Biserica Sf. Gheorghe, Mitropolia veche*, rev. Mitropolia Moldovei nr.7-8/1964, p. 398.Gavriil Calimah, care a fost înălăi mitropolit la Tessałonic și după paretiscria Preasfințitului Iacov s-a uns aici, a zidit biserica Marelui Mucenic Gheorghe, în mitropolie la anul 1761.

⁶ Text tradus de N.D. Dossios, în *Înscricțiuni grecești*, p.59-60.

⁷ N. Iorga, *Înscricțiuni și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907, vol. II, p.76.

capitele neocorintice din piatră, dar care spre deosebire de Golia recurg la o interpretare orientalizată a frunzelor de acant. Intervalul dintre pilaștri este decorat prin panouri mari, dublu adâncite în planul zidului terminate în acoladă în partea superioară, iar în cea inferioară printr-un triunghi în relief. Ferestrele mari în arc în plin cintru, câte două pe corpul bisericii, două pe absida principală și câte una pe cele laterale, sunt încadrate ca și la Golia de pilaștri cu capitele corintice sprijiniți pe console; în partea superioară pilaștrii susțin o cornișă din piatră decorată cu frunze de acant, pe care se așează triunghiurile în relief ale panourilor. Ancadramentele din piatră cuprind o decorație compusă din volute vegetale și elemente florale ca laleaua și margareta. Un brâu în torsadă tot din piatră taie partea superioară a fațadelor, intersectând pilaștrii imediat sub capitele.

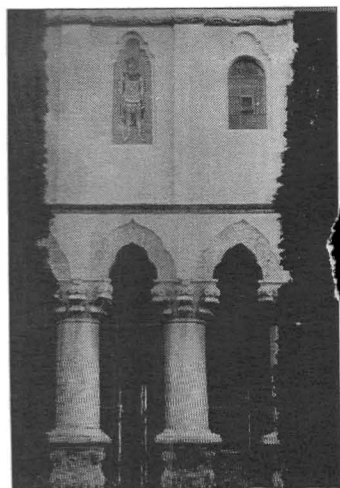

Altarul de formă pentagonală este tăiat încă odată pe cele trei laturi de un brâu - cornișă median din piatră decorat cu frunze de acant, pe care sunt așezate panourile în acoladă dublu adâncite în planul zidului. În registrul inferior pilaștrii care încadrează cele două ferestre, pornesc de la soclu, se opresc la brâul - cornișă unde primesc un prim capitel corintic, apoi, se continuă în registrul superior unde, după ce sunt intersectate de brâul-torsadă, sunt încununați de un al doilea capitel corintic. Cele trei laturi ale altarului care nu au ferestre sunt decorate cu câte un panou triplu adâncit față de planul zidului. Formele acestor panouri dând impresia unui blazon sau scut, aparțin barocului constantinopolitan⁸. Aceleași panouri sunt dispuse câte unul pe laturile naosului.

Sub streșină și imediat deasupra pilaștrilor fațadele sunt decorate cu o friză de firide mici în acolade frânte dublu adâncite în planul zidului. Gh. Balș⁹ consideră că "suntem în fața unui sistem de decorație în care se disting elemente moldovenești, înrâuriri baroce turcești - directe sau indirecte - și numeroase detalii muntene".

Prototipuri ale acestei decorații ca și spiritul care animă întreaga fațadă a bisericii le regăsim pe fațadele chioșcurilor, pavilioanelor și fântânilor din Constantinopol. De asemenea, forma plată a pilaștrilor și interpretarea frunzelor de acant la capitele sunt asemănătoare celor ce decorează fațadele moscheii Nūr- I Osmaniyyeh (1748-1755)¹⁰ prototip al arhitecturii baroce din Constantinopol și Laleli Djami (1763)¹¹ din aceeași localitate.

Pridvorul deschis plasat pe latura vestică a edificiului este de plan pătrat cu coloane masive din piatră pe care se sprijină arcele trilobate. Baza lor înaltă decorată în volute aplatizate și mascheroni, forma lor cât și capitelele din frunze de acant puternic profilate sunt asemănătoare coloanelor din interiorul bisericii Sf. Teodori.

⁸ A. Springer, C. Ricci, *op. cit.*, p. 537.

⁹ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 241.

¹⁰ A. Springer, C. Ricci, *op. cit.*, p. 538.

¹¹ V. Drăguț, *Arta românească*, București, 1982, p.447.

Biserica Sf. Teodori, cea mai puțin afectată de intervențiile ulterioare, ridicată după cum rezultă din actul de danie de la Catrina Tudori călugărită Sofia monahia 1761 (7269), fiica marelui jîtnicer Iordache Vârnav¹² și prin contribuția enoriașilor, este tot de plan triconc cu turn - clopotniță deasupra pridvorului, acoperit ca și pronaosul prin boltă mănăstirească cu penetrații.

Naosul este supraetajat de o turlă al cărei sistem de boltire folosește arcele diagonale etajate specific moldovenești și o corolă de opt arce în consolă asemănătoare Goliei. Separarea naosului de pronaos este realizată prin arcade în acolade frânte susținute de doi stâlpi liberi și doi angajați din piatră de secțiune octogonală cu baze și capitele compozite pătrate în plan și cu o bogată ornamentație barocă: motive vegetal-florale puternic profilate la capitele, motive vegetale și mascheroni mai puțin pronunțate ca profil la bazele stâlpilor și motive vegetale derivate din frunza de acant, vulturul bicefal, mascheroni, la consolele ce susțin arcele bolților. Această decorație interioară realizată în piatră sculptată, a fost inițial poleită.

Plastica decorativă a exteriorului păstrată cea originală, cu excepția turelor restaurate în anul 1952, prezintă unele mici deosebiri față de biserica Sf. Gheorghe: pilaștrii ce divizează fațadele, mai plați prezintă capitele dorice; friza de firide este direct adâncită față de planul zidului; cornișa este formată dintr-o succesiune de console din piatră profilată; brâul ce intersectează pilaștrii în registrul superior este un tor simplu din tencuială; arcele panourilor dublu adâncite față de planul zidului sunt în acoladă frântă, iar consolele pe care se așează triunghiurile în relief sunt cu profil simplu din tencuială; când primesc dedesubt o fereastră (la naos și abside), aceste console sunt din piatră, bogat decorate cu motive vegetale sculptate; ferestrele cu ancadrame din piatră și linteluri în acoladă prezintă o ornamentație mai variată: volute vegetale printre care apar flori și animale fantastice; ferestrele sunt susținute de console din piatră cu motive ce repetă pe cel al consolelor de deasupra; portalul principal păstrat fragmentar în biserică este decorat cu motive vegetal - florale, predominantă fiind laleaua.

În anul construirii la Iași a celor două biserici baroce moldovenești, Biserica Pogorârea Sf. Duh Curelari, ctitorie a breslei curelarilor datând din secolul al XVII-lea¹³ devine obiectul unei reconstrucții. Acest edificiu își justifică locul în studiul nostru datorită intervențiilor din anul 1761, specifice barocului târziu moldovenesc.

¹² N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 230.

¹³ D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașul vechilor zidiri*, Iași, 1974, p. 402. O diată a lui Ștefan Zugravu atestă existența ei la 1682.

coloane cu capitele corintice și baze decorate cu motive fitomorfe din piatră susțin arcele în acoladă turtită. Sistemul de acoperire păstrat cel original prin boltă mănăstirească cu penetrații prezintă la intersecții ornamente florale din ipsos, iar consolele arcelor sunt decorate cu capete umane încoronate cu frunze de acant. Din studiul fragmentelor de decorație interioară rămase în pronaos și în naos: console din piatră, o colonetă angajată cu capitel neocorintic, un fragment de capitel, reiese că sistemul de boltire și de decorație era asemănător cu cel de la Sf. Teodori și, tot după modelul ei, separarea dintre aceste două încăperi se face prin patru coloane - câte două coloane angajate situate pe pereții laterali ai corpului bisericii, cu baze simple și capitele bogat decorate printr-o împletire de motive vegetale, zoomorfe (pești, dragoni) și antropomorfe.

Tot intervenției din anul 1761 îi aparține și decorația exterioară a turnului-clopotniță, corpul bisericii oglindind o etapă anterioară acesteia, începutul secolului al XVIII-lea. Panourile în acoladă dublu adâncite în planul zidului, sprijinite pe semicolonete angajate, friza de firide retrase în planul zidului sunt elemente ce aparțin repertoriului baroc târziu moldovenesc.

Grupului de biserici baroce ieșene li se adaugă biserica Adormirea Maicii Domnului Tâlpăleri, o ctitorie din secolul al XVII-lea a Cantacuzinilor¹⁵ căreia în anul 1761 i se refac prin contribuția breslei tâlpălarilor fațadele în întregime. Interiorul cu sistemul de boltire chiar dacă a aparținut aceleiași intervenții, a fost distrus ca și la Mitropolia veche de incendiul din anul 1827 și va fi refăcut în decursul secolului al XIX-lea de către marele vornic Dimitrie Cantacuzino. Tot atunci s-au adăugat și cele două pridvoare mici pe latura vestică, unul la altar și celălalt la pridvorul inițial.

Decorația barocă a fațadelor, păstrată intactă, prezintă o mare simplitate față de celelalte: pilaștrii sunt mai plați, fără capitele, oprindu-se la nivelul

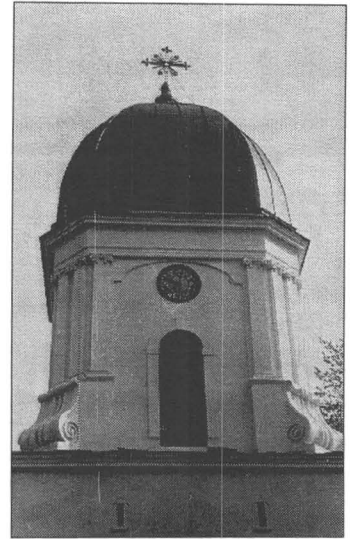
¹⁴ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 244.

¹⁵ N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 223. Este reprodus un document din 20 mai 1710, fără indicarea sursei, care atestă existența acestei biserici pe la mijlocul secolului al XVII-lea, ca și ctitorie a Cantacuzinilor: "Silion sin Neculai, nepot Petrii, ce au fost căpitan, vinde lui popa Ion, de la biserica răposatului Iordache ce au fost vistiernic, un loc de casă". D. Bădărău și I. Caproșu, *op. cit.*, p. 403, arată că "răposatul Iordache" nu poate fi decât marele vistiernic Iordache Cantacuzino, cumnatul lui Vasile Lupu, mort în anul 1665, iar biserica "răposatului Iordache" nu poate fi decât biserica Tâlpăleri, zidită în timpul vieții vistiernicului.

unui tor simplu din tencuială; panourile ce decorează spațiile dintre pilaștri sunt dispuse în două șiruri: primul șir în acoladă triplă dublu adâncite în planul zidului, nu mai primesc la bază triunghiul în relief; al doilea șir este constituit din firide în formă de romb sau scut multiplu adâncite, asemănătoare celor de la Sf. Gheorghe și sunt dispuse la nivelul ferestrelor. Nu lipsește nici friza de firide mici de sub streșină.

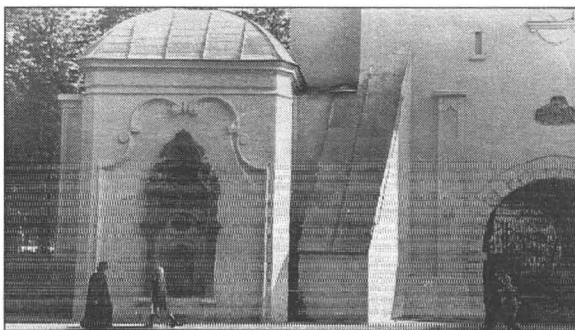
Turnul - clopotniță, înalt, cu baza octogonală și muchiile teșite este decorat în armonie cu fațadele, demonstrând că aparține aceleiași perioade, spre deosebire de turlele de la Sf. Teodori. Paramentul divizat de pilaștri dubli este împărțit pe orizontală în trei registre prin două toruri ce intersectează pilaștrii. Firidele în acolade frânte dublu adâncite în zid, ce decorează registrele marginale, încadrează ferestrele mici cuprinse în registrul median. Ferestrele edificiului în arc în plin cintru nu prezintă nici un fel de decorație.

Din rândul monumentelor care își datorează aspectul actual unor adăogiri sau transformări din secolul al XVIII-lea face parte și turnul- clopotniță al bisericii Sf. Spiridon. Dacă biserica Sf. Spiridon este una dintre cele mai reprezentative biserici neoclasice din Iași, turnul- clopotniță situat la intrarea în curtea spitalului este de cu totul o altă concepție stilistică. Privit în ansamblu, Turnul Spiridoniei cuprinde două registre total diferite ca arhitectură: registrul superior prezintă o decorație barocă datorată refacerii care a avut loc în jurul anului 1800; registrul inferior, datorită similitudinilor cu turnurile Dragomirnei și Goliei, poate fi datat ca aparținând primei jumătăți a secolului al XVII-lea.

Decorația registrului superior al turnului este specific barocă: cele patru muchii ale pătratului bazei sunt teșite pe toată lungimea lor și cuprind fiecare câte un grup de pilaștri plați încununați de capitele ionice ce susțin o cornișă simplă. Partea lor inferioară este deosebită: cei doi pilaștri din mijloc sunt sprijiniți pe câte o consolă înaltă cu volute în formă de S; pilaștrii marginali din fiecare grup se opresc la înălțimea mulurii superioare a consolelor pilaștrilor din mijloc, sprijinindu-se de la acest nivel pe un soclu simplu. Pe fiecare dintre fețele turnului, între grupurile de pilaștri se găsesc deschideri în arc în plin cintru încadrate de pilaștri puțin reliefați ce susțin un ancadrament simplu.

O decorație barocă prezenta și turnul- clopotniță al bisericii Sf. Trei Ierarhi datorat refacerii dintre anii 1804-1806. Din nefericire, acest turn a fost dărâmat cu prilejul restaurării efectuate de Lecomte du Nouy.

Este greu de precizat dacă s-au înălțat în Iași și construcții civile în stilul barocului moldovenesc, întrucât puținele informații existente nu pot fi concludente.

În contextul analizei influenței barocului constantinopolitan asupra arhitecturii Moldovei secolului al XVIII-lea merită semnalată la Iași prezența celor trei fântâni ornamentale contemporane cu cele patru monumente: cele două fântâni

gemene ale Spiridoniei, și cea de la Golia. Acestea constituie trei reușite exemple de baroc de expresie otomană. Primele două absolut identice situate de o parte și de cealaltă a turnului - clopotniță al bisericii Sf. Spiridon, au fost construite, după cum precizează inscripțiile în limba turcă în anul 1765. Cea de a doua adosată zidului exterior al mănăstirii bisericii Golia în stânga turnului - clopotniță, datează din anul 1766. Compuse sub forma unor portaluri oarbe din piatră, ele prezintă o decorație asemănătoare: un panou polilobat compus din ciubuce decorative fasonate sub formă de vrejuri și flori având în centru gura de apă, este încadrat de doi pilaștri cu capitele compozite ce susțin un coronament încheiat cu un fronton cuprinzând o decorație realizată din vrejuri dispuse în curbe și contracurbe ascendente. Frontonul cuprinde în centru într-un oval stema Moldovei. Acest panou este la rândul său, încadrat de un altul, care repetă forma și motivul ornamental al frontonului.

Fântânile gemene ale Spiridoniei se individualizează de cea a Goliei prin decorația mai sobră, profilul mai plat al mulurilor și prin prezența inscripțiilor în limba turcă cu litere aurite. Fântânile ieșene prezintă similitudini cu unele fântâni ornamentale contemporane cu acestea din Constantinopol¹⁶.

Influența barocului târziu moldovenesc o vom întâlni până la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, prin utilizarea unor elemente de plastică monumentală, la bisericile din Bisericieni (1786), Scoposeni (1790 ?), Herța (1804) și în unele restaurări (la biserica Precista din Roman). Simultan, în arhitectura religioasă și laică a Moldovei vor apare primele monumente în stil neoclasic, stil ce se va generaliza în decursul secolului al XIX-lea pe întreg teritoriul Țărilor Române.

The late moldavian baroque in the architecture from the town of Iasi

Summary

In the second half of the 18th century, a new style appears in the religious architecture of the town of Iasi; this style is a synthesis of some elements of western baroque and Brancoveanu decoration already assimilated by the Moldavian architecture and some new baroque elements „came” from Constantinople and adapted to the traditional structures. This style named “the late Moldavian baroque” noticed especially in the field of the architectonic plasticity is illustrated in the religious architecture of Iasi by the St. Gheorghe church of the old Metropolitan Church, by St. Teodori church and by two older churches, Talpalari and Curelari, built and rebuilt in 1761.

The new architectonic expression presents on a traditional planimetric structure, an interior and mainly an exterior decoration of baroque origin. The western influence consists in the huge pilasters with Corinthian capitals, framings with acanthus leaves adornment. The Constantinople influence consists in the existence of a niches and of the broken acolade panels, recessed in the plane of the wall.

Beginning with 1761 this style was propagated from the capital towards the provinces and it was used in the building of the Moldavian churches till the beginning of the 19th century.

¹⁶ E. Panait, *Elemente otomane în arhitectura din Moldova din secolele XVII și XVIII*, Lucrare de Diplomă, București, 1979. Indrumător științific Vasile Drăguț.

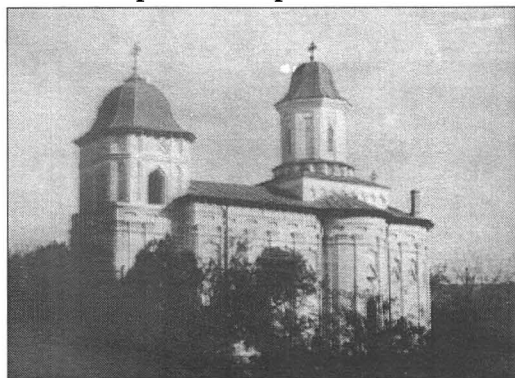
ICONOSTASUL BISERICII SFÎNȚILOR TEODORI DIN IAȘI. DATĂRI ȘI ÎNCADRĂRI STILISTICE.

Din grupul bisericilor construite în Iași ca și pe o întinsă arie a Moldovei în decursul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea cu plastica fațadelor sub puternica influență a barocului constantinopolitan, face parte și biserica cu hramul Sfinților Teodori Tiron și Stratilat.

Ea a fost ridicată din piatră, pe locul unei vechi biserici din lemn din secolul al XVII-lea care avea drept ctitori, în conformitate cu N.A. Bogdan¹, pe Istrate Dabija voievod și Dafina Doamna, deși autorul, în cunoscutul său volum despre orașul Iași, nu exclude posibilitatea altor ctitori și anume, pe Solomon Bârlădeanu, mare vornic al Țării de Sus și soția sa Maria. Afirmația sa se bazează pe conținutul inscripțiilor în limba slavonă, existente la cele două icoane împărătești, a lui Iisus Christos și a Maicii Domnului cu Pruncul, ce fac parte din iconostasul vechii biserici. Textul inscripțiilor plasat la baza imaginii, sub chenar, sculptat cu majuscule în tehnica méplat-ului, precizează numele donatorilor, data și numele zugravului. Primul text cuprinde: „Această icoană a făcut-o Solomon Bârlădeanu, Mare Vornic în Țara de Sus și jupâneasa lui, Ana; anul 7173” (1664-1665) și continuă pe a doua icoană: „În zilele domnului nostru, Io Istratie Dabija, 7173. Nedestoinicul zugrav Grigorie din Bierilești.”

Biserica din lemn a fost distrusă de un incendiu care a devastat Iașul în decursul anului 1735, după cum reiese dintr-o hotărâre domnească dată de Ioan Teodor voievod, pentru alegerea unui loc de casă oferit prin danie bisericii Sf. Teodori de către Maria Brașovenița „de când s-au prefăcut sfânta biserică de s-au făcut de piatră după ce au arsu de foc, leat 7268 (1759-1760), iunie 16.”

Noua biserică din zid s-a construit, deci, în decursul anului 1760, dată furnizată și de actul de danie către biserică, întocmit la Iași, la leat 7269 (1761), dechembrie⁴, care menționează și numele noului ctitor „Adică Eu Sofia Monahie, soțul reposatului Constantin Tudori... (prin fiul său Ioniță) dă danie 500 lei, adică cinci sute să facă biserică aici în Iași, pe locul dumisale... ce au avut lângă casă... și în anii trecuți întâmplându-s(ă) de au ars târgul, au arsu și biserica Sfinților Teodori, fiindu de lemn...că prin mila și altor creștini s-au făcut de piatră...”

Așadar, ctitorul noii biserici este Catrina Tudori, fiica lui Ioan Vârnav jitnicer, călugărită sub numele de monahia Sofia și contribuția enoriașilor.

¹ N.A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a II-a, 1913, p. 230.

² N. Iorga *Inscripții din bisericile României*, București, 1908, p. 128.

³ Gh. Ghibănescu *Documente*, „Ioan Neculce”, 1921, fasc. 1, p. 115.

⁴ *Ibidem*, p. 116; N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 230.

Existența vechii biserici din lemn și implicit a icoanelor împărătești ce-i aparțineau este atestată de mai multe documente și însemnări de pe cărți de cult făcute de-a lungul anilor: un act de vânzare-cumpărare, din anul 7203 (1695) iunii 9⁵, însemnările de pe un Triod de Râmnic, la 1731⁶, un Strastnic de Iași, la 1747⁷ din care reiese și dublul hram al bisericii, și un Molitvenic din 7256 (1747-1748)⁸.

Noua ctitorie a Catrinei Tudori va mai fi afectată în decursul secolului XX: de cutremurul din anul 1940 și de explozia unei bombe în anul 1944, fiind complet restaurată între anii 1952 și 1957⁹, fără a i se aduce modificări esențiale. S-a păstrat întreaga decorație exterioară originală cu excepția turelor, care au fost refăcute. Dispoziția și decorația interioară s-au păstrat intacte, cu excepția picturii murale din care au mai rămas doar cei patru Sfinți Evangheliști din pandantive și Pantocratorul din bolta naosului și din conca altarului.

Din categoria mobilierului de cult aparținând bisericii de la 1760, iconostasul, păstrat într-o relativ bună stare de conservare, este piesa cea mai reprezentativă și mai valoroasă. Lucrat în lemn de tei, acesta prezintă o decorație specifică artei medievale moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care apar, pe lângă motivele tradiționale și elemente noi, de sorginte barocă, în deplină armonie cu fațadele bisericii. Arhitectura iconostasului preluând organizarea compozițională a unei fațade de edificiu, impresionează prin dispoziția frizelor decorative alternate cu șirurile de icoane, solid susținute de o bază puternic profilată, pe care se sprijină coloanele ce ritmează compoziția pe verticală. Organizarea sa generală rămâne cea tradițională, dictată de schema iconografică și materializată prin dispoziția icoanelor. Ceea ce aduce nou însă această piesă, este o modernizare formală, sub influența barocului, cunoscut în Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, în special în varianta constantinopolitană, evidentă și în plastica arhitectonică a fațadelor. Repertoriul decorativ îmbogățit cu noi elemente de sorginte orientală – fitomorfe (variante ale frunzei și florii de acant), animaliere (pasărea ciugulind struguri, balaurii afrontați, variante ale scoicii), în care stilizarea excesivă dispăre, motive heraldice și colonete în torsadă, este executat într-o tehnică diferită de tradiționalul méplat moldovenesc, motivul decorativ fiind tratat într-un relief variat, dominant fiind relieful înalt, ajurat și aurit. Paramentul cu baza în volute, este ritmat pe verticală de coloane în trafor, compuse din vreji cu frunze de acant împletite cu ciorchini de struguri și încununate cu câte două capiteli compozite

⁵ Idem, „Ioan Neculce”, 1924, p. 154 „Iet 7203, iunii 9, Dumitrașco s(î)nu popa Vasilia ce-au fostu preot la hramul svzintului Teodor în Eș...vinde preotului Toader, drept 5 lei, bani de argint, un loc de casă în Muntenime...”.

⁶ Gh. Ilie și Gh. Agapie, în „Note și însemnări culese de pe cărțile de cult de la biserica Sf. Teodori din Iași”, în MMS, 1968, nr. 5-6, p. 315-316; „Eu preut Gavril Gheorghiu ot Sfintul Theodor. In v(ă)let 1756”, *Ibidem*, p. 317.

⁷ *Ibidem*, p. 317.

⁸ G.T. Kirileanu, *Despre satul Pipirig*, în BOR, 1945, p. 669. Însemnare scrisă în limba greacă de Popa Anastasie de la Sf. Teodor din Eș. 7256 (1748).

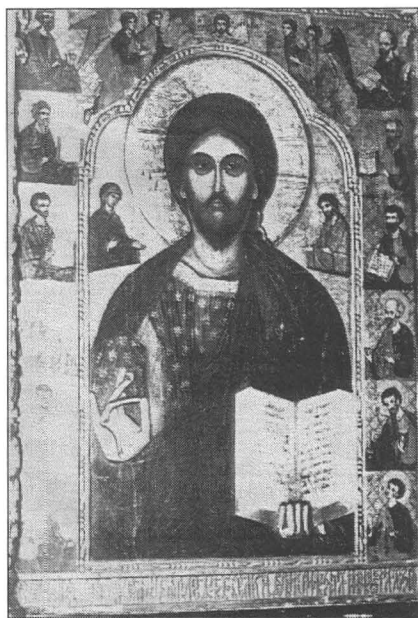
⁹ I. Crăciunaș, *Acțiunile de reparare și restaurare a monumentelor istorice bisericesti*, în MMS, 1964, nr. 7-8, p. 363.

suprapuse ce încadrează ușile împărătești și pe cele diaconești, cu deschidere în arcuri polilobate, precum și pe cele patru mari icoane împărătești.

Șirul icoanelor prăznicare alternează pe orizontală cu frize alcătuite din vreji de acant al căror traseu sinuos prind în cercul lor păsări ciugulind struguri și flori. Pe verticală icoanele sunt ritmate printr-o dispoziție de frunze de acant sugerând floarea de crin, iar friza Sfinților Apostoli prin colonete torsate cu câte două capiteluri suprapuse, în timp ce medalioanele Sfinților Prooroci sunt încadrate de frunze de acant dispuse radiar. Coronamentul cuprinde doi balauri afrontați într-un decor vegetal-floral; cozile lor întoarse spre spate susțin Sf. Cruce a Răstignirii, iar capetele cele două molenii cuprinzând reprezentările Maicii Domnului și a Sfântului Ioan Evanghelistul.

Iconostasul cuprinde icoane din trei epoci diferite: cele împărătești și icoana de hram sunt din secolul al XVII-lea, provenind de la vechea biserică din lemn, fosta ctitorie a lui Solomon Bârlădeanu, fiind opera lui Grigorie din Bierilești, de la anul 1665. Poalele de icoană, cele patru medalioane de pe ușile împărătești și micile medalioane pictate prinse în decorația coloanelor paramentului aparțin secolului al XIX-lea. Contemporane cu piesa de mobilier sunt șirurile doi, trei și patru de icoane, respectiv prăznicarele, având în centru Sfânta Mahramă, deasupra căreia, pe verticală, se suprapune impunătoarea scenă a Deisis-ului, spre care se îndreaptă cei doisprezece Sfinți Apostoli și medalioanele cuprinzând reprezentările celor doisprezece Sfinți Prooroci, încadrând-o pe Maica Domnului Oranta cu Iisus Christos Emanuel pe piept, pe care este surmontată Sfânta Cruce a Răstignirii cu cele două molenii.

Cele trei icoane împărătești¹⁰, ale Mântuitorului, Maicii Domnului cu Pruncul și Sf. Ierarh Nicolae, împreună cu icoana de hram a Sfinților Teodori Tiron și Stratilat sunt cele mai valoroase piese din întreg ansamblul iconostasului. Pe lângă unitatea stilistică determinată de apartenența lor aceluiași zugrav, icoanele prezintă și o unitate tipologică: imaginea centrală

este încadrată într-un chenar din frânghie torsată cu latura superioară în arc trilobat, având înșiruite pe verticală, într-o succesiune bilaterală, medalioane cu portretele bust sau figură întreagă ale celor doisprezece Sf. Apostoli sau Sf. Prooroci. Unitară este și tehnica de execuție specifică picturii de icoane a secolului al XVI-lea și începutului secolului al XVII-lea, perioadă în care concepția estetică pune accentul pe aspectul ornamental, fondurile din stuc cu motive vegetale reliefate și aurite fiind foarte răspândite.

Zugravului Grigorie îi sunt atribuite de către Vasile Drăguț¹¹ și icoanele împărătești de la biserica mănăstirii Humor, similitudinile dintre ele fiind evidente. Fondurile icoanelor sunt realizate dintr-un strat de preparație din stuc aurit în relief, pe care sunt incizate motive vegetal-florale și geometrice în armonie cu structura iconostasului ce le încadrează; în același mod sunt executate și aureolele, dar cu un volum mult mai pronunțat.

¹⁰ V. Drăguț, *Arta românească*, București, 1982, p. 384.

¹¹ *Ibidem*, p. 384.

Icoana împărătească a lui Iisus Christos este realizată în varianta tipologică a Deisis-ului - având reprezentați bust, de o parte și de cealaltă a portretului Mântuitorului pe cei doi intercesori, Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul. Pe arcul ce învâluie nimbul lui Iisus sunt așezate imaginile figură întreagă a câte doi îngeri făcând proskinesis spre Iisus Mandylion dispus în centru, sub chenar. Medalioanele laterale cuprinzând imaginile bust ale Sfinților Apostoli, conduc ca orientare, atitudine și gestică spre imaginea centrală.

Reprezentarea Maicii Domnului cu Pruncul, tipul Hodighitria, este încadrată de cei doi Sfinți Arhangheli, iar medalioanele laterale cuprind imaginile bust ale Sfinților Prooroci. Ei apar și în medalioanele laterale ale icoanei împărătești a Sf. Ierarh Nicolae, dar, de data aceasta figură întreagă. Tot figură întreagă este reprezentat și Sfântul, văzut frontal, cu brațele ridicate în semn de rugă, în veșminte arhieresti, al cărui chip este încadrat de Maica Domnului și Iisus Christos redați bust.

Icoana de hram reprezentându-i pe cei doi Sfinți militari Teodor Tiron și Teodor Stratilat, redați tot figură întreagă, din semiprofil, în costume de oșteni cerești, cu lăncii cu flamură, având mâinile împreunate în semn de rugă și capetele întoarse spre privitor. Sub chenar, deasupra arcului, Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, redați bust, se înclină imaginii lui Iisus în Slavă, ce binecuvântează cu ambele mâini, iar lateral se succed cei doisprezece Sfinți Apostoli, văzuți figură întreagă.

Tipologia personajelor este puțin diversificată: figuri alungite, modelate în tonuri de brunuri, cu trăsături caligrafiat delicate prin linii subțiri negre, expresii solemne, interiorizate, gestică reținută; veșminte tratate liniar, decorate cu motive vegetal-florale aurite, așezate uniform, fără a urmări contururile sau cutele, rezolvate grafic prin accente puternice închise. Cromatica sobră este susținută în acorduri subtile de roșuri, brunuri și verde pe fondul din stuc aurit. Eleganța personajelor, siguranța scriiturii, sensibilitatea liniei, completată de rafinamentul cromatic al brunurilor vibrante pe fondul de aur, îl situează pe zugravul Grigorie, printre maeștrii picturii de icoane din Moldova secolului al XVII-lea. Numele său este menționat într-un document provenind de la biserica Sf. Teodori, din anul 7164 (1656), publicat de Gh. Ghibănescu¹², cu precizarea „Grigorie, fiu de zugrav”, document la care recurge și C.A. Stoide¹³ în studiul său despre zugravii moldoveni, iar St. Meteș¹⁴ îl include în lista zugravilor bisericilor române din secolul al XVII-lea.

Dacă icoanele împărătești concretizează una dintre marile realizări artistice din veacul al XVII-lea a picturii moldovenești, icoanele din secolul al XVIII-lea ilustrează un alt moment evolutiv al acesteia. O privire de ansamblu asupra întregului iconostas cuprinzând icoane din epoci diferite (și ne referim aici numai la cele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea), sesizează diferențele dintre cele două secole, evidente în mijloacele de expresie plastică diferite în condițiile unui program iconografic constant și a unei concepții stilistice

¹² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, Iași, 1910, p. 78-79.

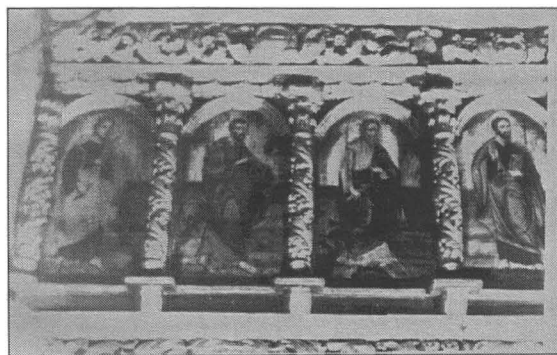
¹³ C.A. Stoide, *Știri despre câțiva zugravii moldoveni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în MMS, 1959, nr. 7-8, p. 431.

¹⁴ St. Meteș, *Zugravii bisericilor române*, în ACMI, Secția pentru Transilvania, 1926-1928, p. 60.

unitare. Modificările intervenite în rezolvarea plastică, determinată de schimbarea viziunii artistice, este manifestată prin: diminuarea înălțimii personajelor ale căror proporții nu mai respectă vechiul canon; redarea chipurilor divine, animate acum de sentimente umane, exprimate printr-o anume mobilitate a trăsăturilor, a căror contururi puternice le accentuează trăirile intense; tratarea veșmintelor ca simple forme pe care cutele devenite trasee liniare marcate printr-un raport tonal de închis- deschis pe culoarea locală. Hașuri aurii sunt dispuse numai în scenele iconografice reprezentând praznicele împărătești. Elementul decorativ este aproape inexistent. Sobrietatea în tratarea veșmintelor lipsite aproape total de orice decorație, face excepție numai în icoana Deisis-ului, unde autorul utilizează o bogată ornamentație grafică în realizarea tronului, coroanei și veșmintelor lui Iisus ca Împărat și Mare Arhiereu. Fundalurile de arhitecturi și de peisaj tratate convențional, sunt redade simplificat fără multe detalii de decor.

Culoarea este așternută în tente plate. Dominanta cromatică este diferită: la cele douăsprezece icoane praznicare ilustrând Marile Sărbători, culorile predominante sunt cele calde: roșu cinabru, ocrurile și brunurile, utilizate într-o gamă largă de tonuri deschise, pastelate. Nu lipsește nici aurul, dar este utilizat doar la aureole și în redarea hașurilor veșmintelor.

O caracteristică distinctivă o constituie renunțarea la fondul aurit tradițional, frecvent încă, în pictura de icoane a secolului al XVIII-lea. Compozițiile praznicarelor se desfășoară pe un fond de albastru ceruleum vibrat.

Friza de icoane reprezentându-i pe Sf. Apostoli este diferită cromatic. Juxtapunerea de ocru-galben-verde închis, delimitează cele două spații ale fundalului cer-pământ, pe care Apostolii pășesc în procesiune spre imaginea lui Iisus Judecător, tronând între cei doi intercesori, Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul din icoana Deisis-ului. Acestei impunătoare scene zugravul îi acordă o atenție deosebită,

vizibilă în utilizarea unui limbaj plastic îmbogățit în scopul punerii în valoare a temei fundamentale a Marii Rugăciuni, ce constituie nucleul iconografic al iconostasului.

Tonurile de ocru-siena utilizate în compozițiile icoanelor praznicare, în redarea carnației și câteodată la unele accesorii vestimentare, devin dominante în friza Sf. Apostoli reprezentați figură întreagă, din semiprofil, în mișcare, cu trăsături expresive și veșminte cu falduri multiple accentuate puternic.

În medalioanele Sf. Prooroci reprezentați bust, cu rotuli în mâini, se revine la același fond de albastru deschis și de acorduri tonale calde de ocru-brun-roșu în tratarea personajelor. Întreg ansamblul este încununat de scena Răstignirii Domnului, cuprinsă în Crucea coronamentului și pe cele două molenii, realizată în aceleași tonalități de culoare.

Iconostasul ridică probleme de conservare: prin prăbușirea sa în perioada 1944-1945, când biserica nu a avut acoperiș, s-a fracturat în două pe orizontală. Fractura s-a produs la nivelul icoanelor praznicare, pe mijlocul lor, de la un capăt la celălalt. Tot atunci s-a rupt și coronamentul de două ori, la bază și la legătura dintre brațele crucii și molenii. Icoanele împărătești din

secolul al XVII-lea sunt destul de bine conservate, având în vedere vechimea lor; nu putem exclude totuși, inevitabilele fisuri, exfolieri, înnegriri, mai grave sunt însă, repictările intervenite la portretul Fecioarei din icoana Maicii Domnului cu Pruncul. Sunt necesare în regim de urgență, operațiuni de curățire și consolidare pentru a păstra generațiilor viitoare un ansamblu reprezentativ pentru arta moldovenească a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea.

The Iconostassis of ohe Saints Teodori Church from Iasi. dates dnd stylistic caracteres.

Summary

From the group of churches built in Iasi in the style named „the Moldavian baroque” makes part St. Teodori church.

Initially, this church was built in the wood material in the second half of 17th century by Istrate Dabija Voivode and his wife or master Solomon Barladeanu and his wife. The real founder is certanely the second name, accordind to the inscriptions from the empresses icons of Iisus Christos and Maica Domnului with the Child, dated 1665.

In the 1760 year was built in stone material the acctually church from Catrina Tudori.

The most important furniture piece of the church is the iconostassis, dated 1760, shaped in lime three, which contained icons from two periods: the empresses icons of Iisus Christos, Maica Domnului with the child, St. Nicolae and the Patrons of the church Saints Teodor Tiron and Stratilat belong to the first church and were painted by Grigorie house painter from Bierilesti in 1665, accordind the inscriptions; the rest of the icons containing three files of representations above the 12 annual Christian celebrations, the St. Apostles and St. Prophets belong to 18th century, in 1760 year.

The high quality of the whole of the iconostassis concerning in the masterliness of drawing, the splendour and the armony of the colours, the interesting compositions reflected an artistic vision expressed in two differents manner proper Moldovian art's from the 17th and 18th century.

MĂNĂSTIREA BÂRNOVA

CONSIDERAȚII ASUPRA STĂRII DE CONSERVARE

Primele rânduri se doresc a constitui un semnal privitor la starea de conservare a unui monument aflat în imediata apropiere a orașului Iași.

Așezat într-o splendidă poziție geografică, **ansamblul Mănăstirii Bârnova** este compus din:

- **Biserica Sfântul Gheorghe**, începută în 1629 de Miron Barnovschi și terminată de Eustație Dabija vodă între 1664 și 1667;
- **Turnul clopotnița** (1667);
- **Casele mănăstirești** (1728);
- **Zidul de incintă** (1728);
- **Ruinele din incintă** (sec. XVII-XIX)

Biserica mănăstirii având hramul **Sfântul Gheorghe** a fost construită din temelii de evlaviosul voievod Miron Barnovschi a cărui strădanie în marea operă de înălțare de noi lăcașuri bisericești a fost lăudată de cronicarul Miron Costin.¹

G. Balș, în urma unei examinări atente a bisericii, constata că aceasta a fost „*deja pe de-a-ntregul boltită*” încă din vremea lui Miron Barnovschi, continuatorului său Eustație Dabija rămânându-i să termine lucrările, după cum o dovedesc elemente de alt stil existente tocmai la paramentul turlei. În sprijinul acestei ipoteze vine și textul scrisorii adresată de către ctitor bistrițenilor în anul 1629 februarie 20, în care se menționează că: „*mănăstirea ni-i aproape gata, țiglele sunt arse*”, dar că nu se găsea „*om pentru așezarea țiglelor înainte*”, cerând un asemenea om din Transilvania.

Biserica este asemănătoare din punct de vedere al structurii și al formei în plan cu mănăstirea Dragomirna, însă ca elansare și sveltețe a formelor sale nu se ridică la nivelul acesteia. Compusă din pridvor, pronaos, naos și altar, din compartimentarea bisericii lipsește ca și în cazul Dragomirnei compartimentul mormintelor. „*Peretele de apus al naosului, care e înlocuit prin arcade (în acoladă) susținute de stâlpi octogonali.*”², constituie una din caracteristicile arhitecturii bisericești din veacul al XVII-lea din Moldova. Pereții sunt executați din piatră fâlțuită, zidurile având grosimea de 1,5 m. Mănăstirea Bârnova păstrează „*masivitatea prototipului dar pierde elansarea și grația acestuia. Edificiul participă la funcția de apărare a ansamblului prin turnul fortificat, ridicat deasupra pridvorului.*”³

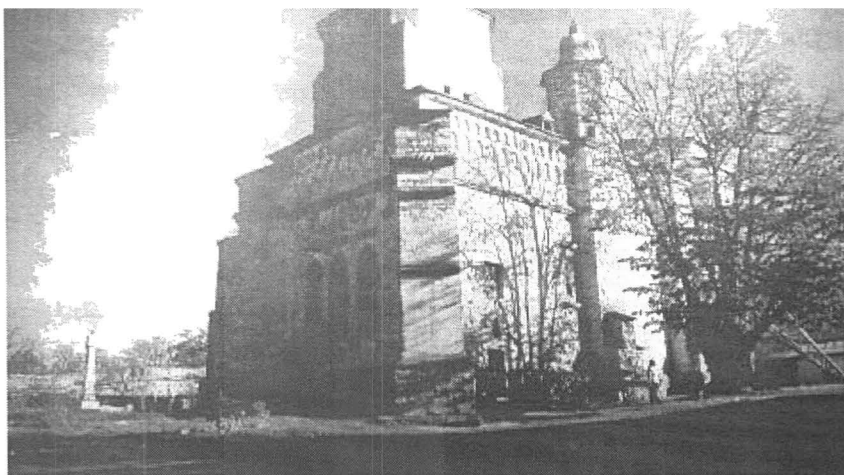
„*Prezența turnului de deasupra pridvorului (turn poate neprevăzut în planul primitiv) schimbă într'adevăr înfățișarea și o îngreunează.*”⁴

¹ M. Costin, *Opere*, București, 1958, (testamentul lui Barnovschi).

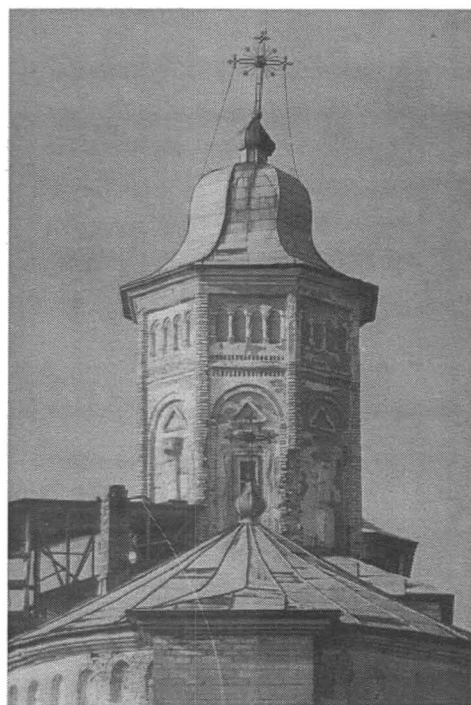
² G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, 1933, p. 96.

³ Gh. Curinschi, *Istoria arhitecturii în România*, 1981, p. 208.

⁴ G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 96.

Cealaltă turlă contrastează prin zveltețea și elansarea sa cu restul elementelor componente ale bisericii. Construită din cărămidă și decorată ulterior cu arcaturi simple susținute de stâlpișori, prezintă „*deasupra ferestrelor niște triunghiuri care apar la biserici abia în a 2-a jumătate a secolului al XVIII-lea*”.⁵

La partea superioară biserica este bordată de două rânduri de ocnite. Un brâu puternic în torsadă înconjoară toată clădirea.

Parapetul bisericii, din piatră cioplită, este foarte simplu prezentând doar o simplă rotunjire la partea superioară, fără nici o profilatură.

Din nefericire însă măreața ctitorie a lui Miron Barnovschi se găsește în prezent într-o stare de degradare care se accentuează pe zi ce trece, fapt ce

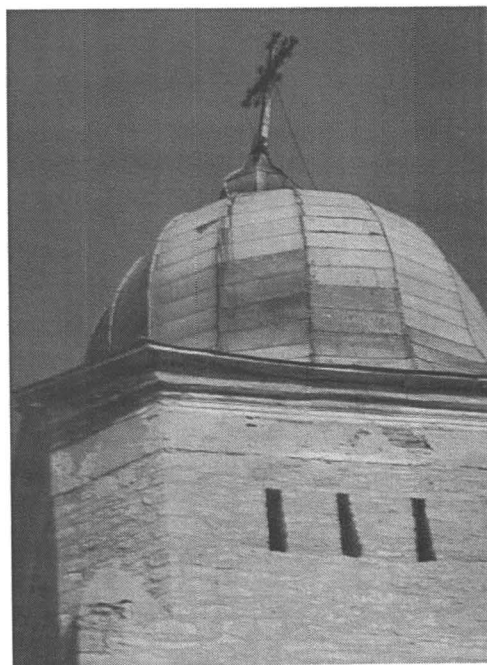
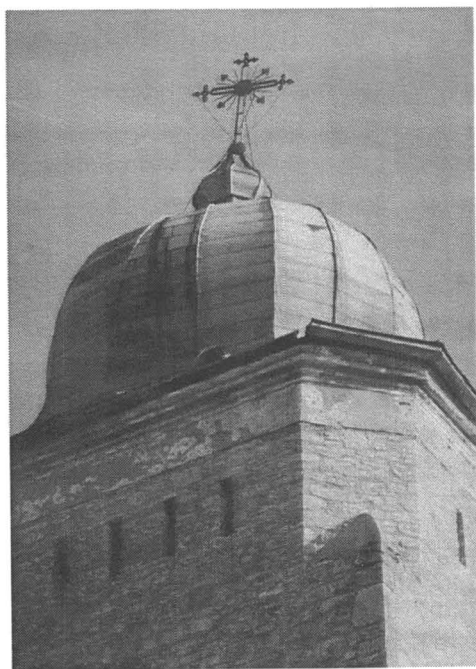
⁵*Ibidem*, p. 102.

poate fi pus pe baza lipsei de fonduri sau pe baza lipsei de preocupare și de acordare a importanței ce s-ar cuveni unui asemenea obiectiv din partea celor care au putere de decizie.

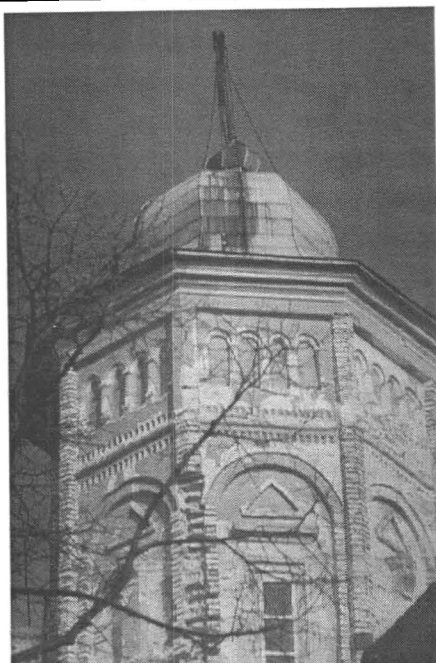
Blocurile de piatră ale soclului sunt dislocate, pe alocuri fiind prezent atacul de mușchi, licheni și alge.

Pereții prezintă și ei tencuială căzută pe anumite suprafețe, materialele de construcții (piatră și cărămida) fiind supuse degradării permanente datorate contactului direct cu apa pluvială și infiltrării ei în elementele de construcție.

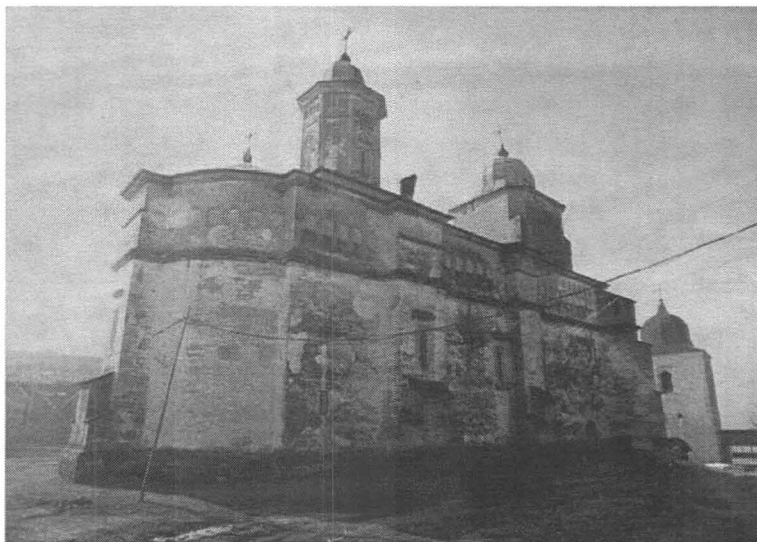
Cele mai importante degradări apar la partea superioară a edificiului. Astfel, acoperișul turlei masive ridicată peste pridvor este degradat în proporție de aproximativ 70%. Învelitoarea din tablă este ruginită și spartă, jgheaburile nu mai sunt continui pe contur, prezentând discontinuități. Acest fapt permite pătrunderea apei și a umezelii din atmosferă la partea lemnoasă a șarpantei care s-a degradat făcând posibilă prăbușirea acoperișului turlei la prima rafală de vânt mai puternică sau cu prilejul celei mai mici mișcări seismice ce ar avea loc. Același fenomen a cuprins și partea superioară a turlei, fiind afectate materialele de construcție. Nici cornișa nu se prezintă într-o stare satisfăcătoare, fiind distrusă pe porțiuni întregi. Putem remarca poziția înclinată a crucii, fapt care atestă starea precară a acoperișului turlei.

În ceea ce privește turla de peste naos, situația este mult mai gravă. Nemaifiind protejată în nici un fel tencuiala, fiind înlăturată prin decopertare cu prilejul lucrărilor de restaurare, se petrece un proces de măcinare al cărămizii, aceasta fiind supusă acțiunii distructive a apei pluviale. Lucrările de restaurare odată sistate, deteriorările se accentuează vizibil odată cu trecerea timpului, fiind pusă în pericol însăși existența turlei. În aceeași stare de degradare se află și acoperișul acestuia.

Partea cea mai degradată a bisericii este însă cea dinspre nord unde apa pătrunde prin fisuri spre interior degradând zidul de cărămidă și piatră al bisericii. Întreaga fațadă nordică este înnegrită prezentând un puternic atac biologic. Se poate observa o fisură verticală în apropiere de contrafortul dinspre vest care și el la rândul său este fisurat și pe care sunt prezenți mușchi și licheni.

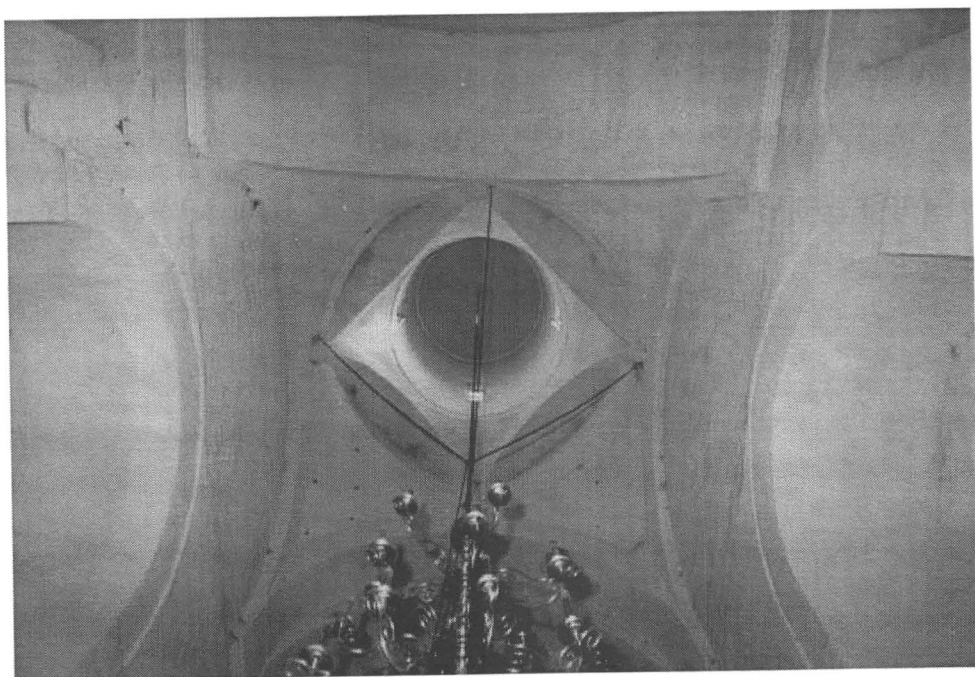
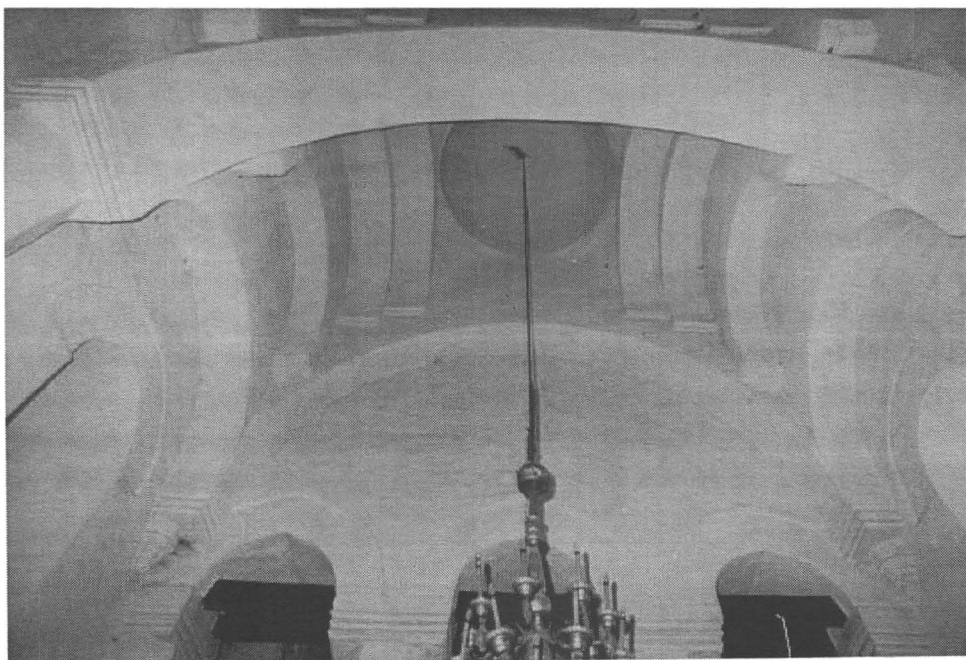

La interior, biserica nu a fost pictată. De aceea se pot remarca splendidele boltiri de la partea superioară a edificiului. *„Pridvorul dreptunghiular sprijinit de contraforturi are o boltă cu două calote cu frumoase torsade în jurul lor, timbrate cu mici scuturi.”*⁶

Pronaosul are aceeași alcătuire ca și cel de la Dragomirna fiind însă mai simplu ca ornamentație și ca boltiri. *„Bolțile naosului se racordează cu cele ale altarului prin patru arcuri în scară descrescândă.”*⁷ O eventuală pictură aplicată la interior, așa cum de fapt se intenționează, nu ar face decât să estompeze frumusețea și acuratețea structurii.

⁶ Gh. Bals, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, 1933, p. 97.

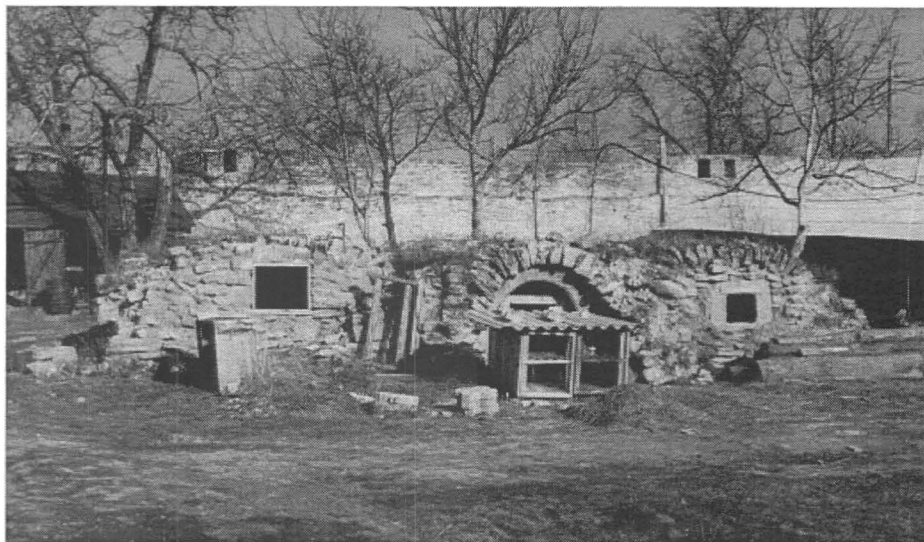
⁷ G. Bals, *Bisericile și manastirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, 1933, p. 101.

Din ansamblu fac parte și **casele mănăstirești**, ridicate de Grigore Ghica al II-lea în 1728, cu refaceri în 1875. Acestea sunt în prezent parțial în stare de ruină, mai degradată fiind aripa stângă a acestora. Ele au fost protejate acum trei ani cu prilejul lucrărilor de restaurare, printr-o șarpantă din lemn peste care s-a pozat o învelitoare din pânză bitumată. Acesta însă s-a deteriorat permițând apei să pătrundă la interior, punând astfel în pericol existența structurilor boltite de dedesubt.

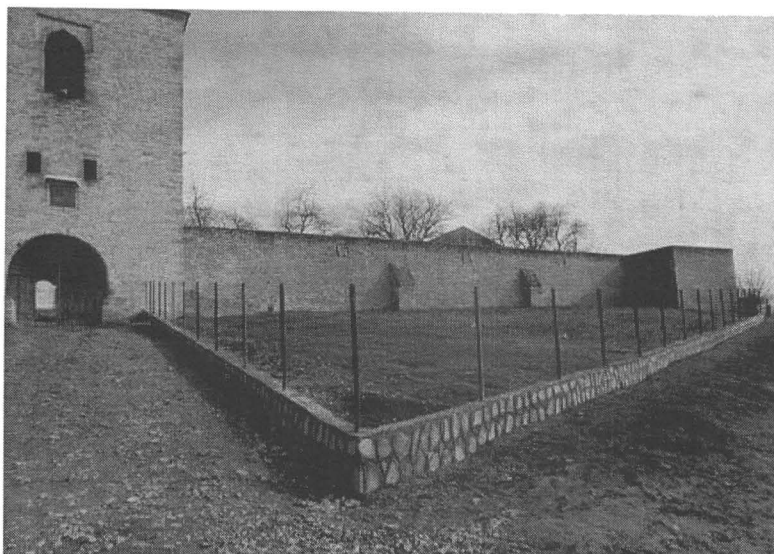
Într-o stare și mai gravă se găsesc **ruinele din incintă**. Acestea sunt rămășițe ale beciurilor de odinioară ce ar fi putut constitui o cale de evacuare ascunsă pentru vremuri de primejdie. Cu ocazia lucrărilor de restaurare s-a îndepărtat stratul de pământ ce le acoperea. În momentul de față ele sunt complet neprotejate și astfel supuse pericolului de surpare. Se poate observa structura lor boltită din piatră, accesul făcându-se printr-un gol bordat de un ancadrament realizat dintr-o singură piatră.

Zidul de incintă, ridicat în anul 1728, se degradează și el pe zi ce trece. Și ca și cum timpul precum și lipsa fondurilor materiale n-ar contribui suficient la agravarea stării de conservare a acestora, în interiorul incintei adosat zidului pe latura de est, s-a ridicat o construcție așa-zisă „provizorie” a cărei funcțiune nu poate fi intuită din exterior, construcție ce folosește zidul de incintă ca latură a sa.

Spre exterior, pe latura de vest ce cuprinde turnul de intrare, zidul de incintă se intenționează a fi dublat de un gard cu temelie de piatră și stâlpi

metalici pentru ridicarea căruia este greu de presupus că cineva a eliberat vreo autorizație.

De remarcat faptul că în incintă, la mică distanță de biserică, cu prilejul ultimelor lucrări de restaurare s-a ridicat o construcție făcând parte din organizarea de șantier care deși are statut de provizorat, a fost ridicată pe fundație de beton și finisată.

Clopotnița construită în 1667 și restaurată între anii 1968 și 1970 se află în stare mai bună de conservare decât restul componentelor ansamblului.

Însă și de această dată intervențiile asupra turnului conduc la întrebarea dacă mai există preocuparea de a păstra nealterate valorile arhitecturale, nemaipunând în discuție respectarea legislației în vigoare.

În acest sens icoana de hram încadrată de o ramă metalică și protejată cu sticlă este pozată într-o nișă săpată în zidul turnului, la aproximativ jumătatea înălțimii acestuia (chiar puțin înclinat atât față de orizontală cât și de verticală). Iluminarea acesteia se face cu ajutorul unei lămpi fluorescente care este protejată de un hidos acoperiș de tablă.

Deoarece distanța la care este situat obiectivul față de orașul Iași este mică, de aproximativ 15 km, mănăstirea devine neîncăpătoare la slujba de duminică.

Situația precară în care se găsește întregul ansamblu impune luarea de măsuri urgente pentru ca acest obiectiv impunător, simbol al forței și inteligenței societății vremii respective, să fie păstrat spre a fi redat urmașilor în formă cât mai apropiată de cea originală.

Bibliografie:

- Miron Costin, *Opere*, Ediția P.P. Panaitescu, București, 1958.
- I. Neculce, *Letopisețul*
- Gh. Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, Ed. Tehnică, 1981.
- Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Ed. Academiei, București, 1982.
- N.A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1913.
- G. Balș, *Bisericele moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, 1933.
- *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.

LA MONASTÈRE DE BÂRNOVA

Résumé

Le matériel présenté constitue un signal d'alarme concernant l'état de conservation de l'ensemble du monastère Bârnova.

Après une présentation sommaire de l'ensemble on étudie les dégradations de chaque partie composante: l'Eglise St. Georges, la Tour clocher, les maisons monastiques, les ruines de l'enceinte.

Aussi bien le manque des travaux courants d'entretien que les interventions non-avisées ont mené à la dégradation progressive du monument.

L'interruption il y a 3 années de restauration en phase initiale a provoqué l'amplification des inconvénients antérieurement constatés.

Piese de plumb: procese de coroziune și modalități de conservare

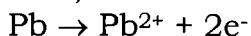
De-a lungul istoriei, plumbul a fost utilizat ca element în sine sau ca element de aliaj. Este important să se cunoască forma sub care a fost utilizat, în stare pură sau aliat, deoarece aceasta este determinantă în comportarea pieselor respective într-un mediu agresiv, fie al solului de zacere, fie al mediului de depozitare impropriu într-un muzeu.

Solubilitatea metalelor în plumbul în stare solidă este în general foarte redusă. Se disting totuși elemente relativ solubile (staniu, 19,2% la 183°C, antimoniu, 3,5% la 251°C) și cele care sunt puțin sau deloc solubile (cupru, argint). Aceste metale diferite sunt de obicei prezente în metalul pur ca impurități, dar se găsesc de asemenea introduse intenționat, precum sunt staniul și antimoniul, care ameliorează proprietățile mecanice, sau arseniul, care crește proprietățile de curgere.

Coroziunea plumbului și a aliajelor sale

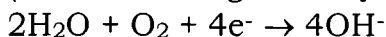
Coroziunea plumbului este un proces electrochimic constând în două reacții:

- *reacția anodică* (disoluția metalului)

Producții de coroziune sunt formați pe bază de ioni Pb^{2+} .

- în mediu aerob și acid concentrat este predominantă *reacția catodică* (reducerea oxigenului și apei)

Starea de coroziune a plumburilor vechi

În prezența O_2 plumbul se acoperă cu o peliculă protectoare constituită dintr-un amestec de oxizi. Acest film de 3-6 nm conține majoritar monoxid de Pb – αPbO (litargă) – stabilă la temperaturi $< 433^\circ\text{C}$. În atmosferă bogată de CO_2 oxidul inițial se transformă rapid în carbonat bazic de plumb ($\text{Pb}_3(\text{CO}_3)_2(\text{OH})_2$ – hidroceruzită) sau în carbonat de plumb (PbCO_3 – ceruzită). Formarea unuia sau altuia depinde de echilibrul:

deplasat spre dreapta în condiții atmosferice obișnuite ($p_{\text{CO}_2} = 10^{-3,5}$ atm).

Aportul altor gaze poluante ca SO_2 , SO_3 , H_2S determină apariția unui amestec de sulfat, sulfat și sulfură de Pb. În sol sau în apă de mare, unde $p_{\text{CO}_2} = 10^{-2}$ atm, ceruzita PbCO_3 se formează preferențial.

PbCO_3 este stabil în funcție de condițiile de mediu: la $\text{pH} < 7$, carbonații sunt solubili conducând la o coroziune rapidă a metalului.

În mediu anaerob, PbCO_3 nu se poate dezvolta, metalul nu este atacat. În mediu marin metalul este acoperit cu un strat protector, indiferent de pH-ul mediului.

Plumbul vechi în atmosferă organică corozivă

Emanările acide ale lemnului (hidroliza hemicelulozei), la o $\text{RH} > 50\%$ conduc la fenomene de degradare ireversibile.

Vaporii acizi sunt formați în majoritatea cazurilor din acid acetic, formic, tanic, propionic (unii provin din oxidarea formaldehidei).

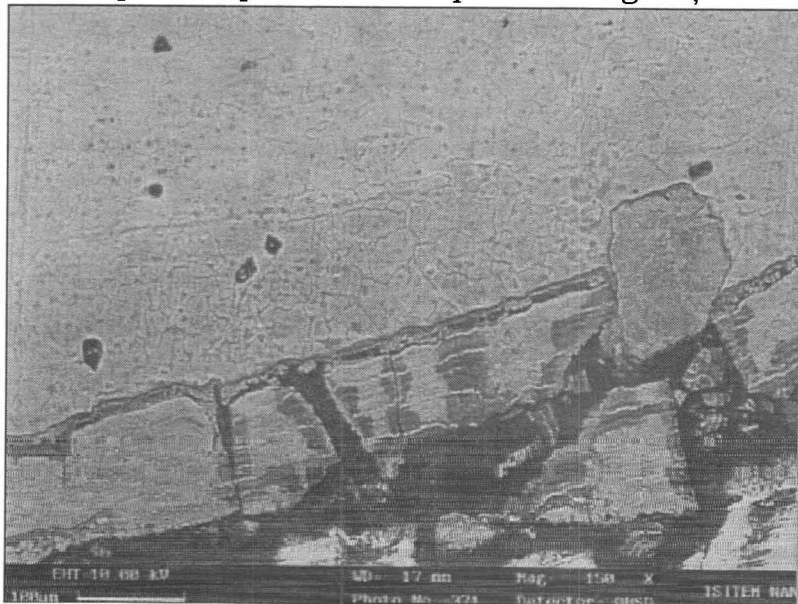
Datorită caracterului voluminos al produșilor de coroziune (carbonatul bazic de plumb are un volum de 3,5 ori mai mare decât Pb metallic) stratul superficial este supus la tensiuni puternice pe măsură ce crusta crește în grosime. Apar fisuri locale, ridicări de material ce favorizează condensarea emanațiilor de acizi organici.

Acidul acetic (poluantul cel mai frecvent) este rapid neutralizat după reacția:

Acetatul de plumb format joacă rol de electrolit în coroziunea galvanică dintre plumbul metallic (anod) și produșii de coroziune (catod). Starea de coroziune depinde de puritatea materialelor și natura mediului. Coroziunea este cu atât mai pronunțată cu cât piesele sunt depozitate într-o atmosferă organică corozivă – spațiu închis (vitrină de stejar) și cu cât densitatea incluziunilor este mai mare și pilele locale formate sunt mai active (de exemplu prezența Cu).

Modul de avansare a coroziunii sub stratul de carbonat este exemplificat prin figura 1, reprezentând o secțiune metalografică într-o piesă de plumb. Se poate remarca din figură că această coroziune, denumită coroziune „pitting”, nu se dezvoltă sistematic la punctele de fisură în stratul carbonatat de suprafață. Se observă un singur punct de coroziune profundă - cca 100 μ adâncime față de suprafață, probabil legat de o densitate locală mai mare de incluziuni active, pe când restul metalului suferă o coroziune omogenă. În fundul fisurilor plumbul este corodat prin reacția anodică, iar ionii de Pb^{2+} se combină cu anionii din apropiere: OH^- , produs prin reacția catodică, și CO_3^{2-} , produs prin reacția carbonaților. Se formează compuși carbonatați complecși sub stratul superficial, creând tensiuni ce conduc la fisurarea și pierderea aderenței stratului de carbonat. Obiectul apare ca fiind acoperit de cruste de carbonat de Pb cenușii amestecate cu eflorescențe albe de carbonat de Pb nou format. În acest mod coroziunea avansează în interiorul metalului, conducând la o alterare profundă uneori până la pierderea completă a integrității obiectului.

a

b

c

d

Fig. 1. Secțiune metalografică într-o piesă de plumb
a (plumb); b (limita stratului de coroziune);
c (hidroceruzită); d (rășină)

Influența elementelor de adiție

Elementele de adiție pot juca un rol mai mult sau mai puțin important în funcție de concentrația lor. Astfel, Zn și Bi accelerează coroziunea. Incluziunile nemetalice – Cl, S, Si sunt periculoase deoarece combinațiile lor cu impuritățile metalice (Cu) formează săruri solubile.

Staniul are efect benefic asupra rezistenței la coroziune în atmosferă organică.

Antimoniul, în procente importante (10-60%) conduce la o coroziune foarte activă cu pierderea aderenței stratului de produși de coroziune formați.

Cuprul poate conduce la o coroziune foarte importantă inițiată prin pile galvanice – fazele, bogate în Pb se corodează preferențial față de cele bogate în Cu, conducând la formarea unei rețele lacunare. Pb favorizează formarea de carbonați pe suprafață și Cu se oxidează progresiv, formând oxizi, carbonați, sulfați.

Procedee de restaurare – conservare

În literatură sunt menționate pentru plumbul corodat o serie de tratamente chimice, urmărind eliminarea carbonatului, iar pentru consolidarea plumbului foarte alterat și pulverulent se indică procedee electrolitice de reducere consolidantă.

Partea experimentală a constatat în testarea unor tratamente mai puțin folosite la noi:

- tratament chimic cu EDTA;
- tratament cu ultrasunete;
- tratament în plasmă.

Eficacitatea tratamentelor s-a verificat prin observații microscopice și teste chimice pe eșantioane de plumb prezentând depuneri de carbonați și eșantioane corodate artificial în atmosferă organică corozivă (vapori de acid acetic).

Aspectul microscopic al produșilor de coroziune se poate vedea în figurile 2-4. Tratamentul chimic s-a făcut în soluție de 10% EDTA, timp de 24 de ore, pentru eșantioanele cu carbonat, și 5 minute, pentru cele cu acetat.

Fig. 2. Carbonat

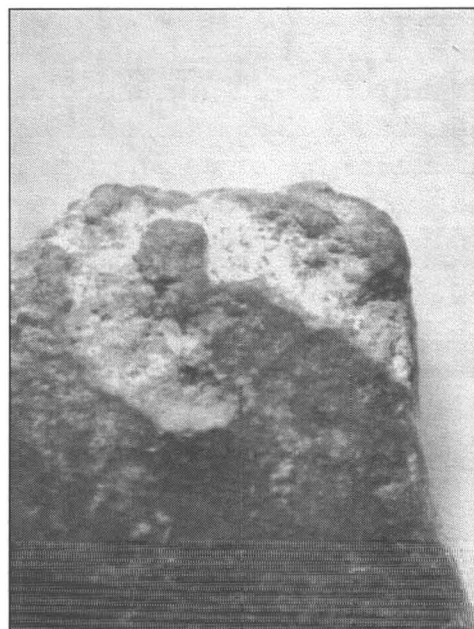

Fig. 3. Carbonat

Fig. 4. *Acetat obținut artificial pe plumb*

În urma tratamentului, așa cum se poate observa din figura 5, se constată curățirea completă atât a carbonatului cât și a acetatului, suprafața eșantionului redobândind un aspect metalic caracteristic plumbului.

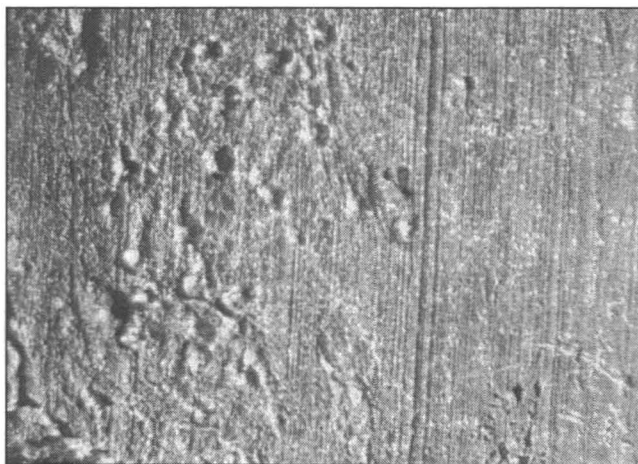

Fig. 5. *Țeavă de Pb curățată în EDTA – 24 de ore*

Tratamentul cu ultrasunete s-a făcut într-o baie de apă distilată la frecvența de 50 KHz timp de 10 minute. Rezultatul tratamentului se poate vedea în figura 6, constatându-se o curățire totală a produșilor de coroziune, dar și un ușor atac al suprafețelor eșantionului.

Fig. 6. *Plumb (tablă) tratat 10 minute cu ultrasunete*

În cazul tratamentului cu ultrasunete se constată că datorită fenomenului de cavitație la interfața lichid – eșantion, pentru metalele moi se produc minicratere, generând un aspect microscopic specific.

Tratamentul în plasmă s-a făcut într-o instalație formată dintr-un vas Pyrex cu electrozi interiori, un electrod fiind din aluminiu, iar obiectul constituind celălalt electrod. Puterea generatorului de radiofrecvență a fost de 250 W (presiunea în incintă de 2-3 torri), iar frecvența de lucru a fost de 1,3 MHz și 27 MHz (figura 7).

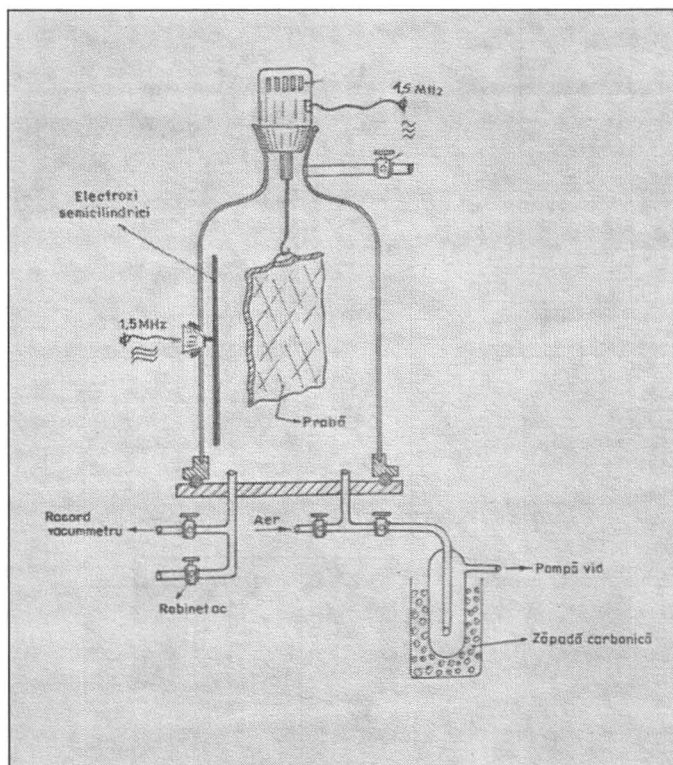

Fig. 7. Instalația folosită pentru tratamentul în plasmă

S-a constatat că eșantionul cu acetat a fost complet curățat după două tratamente de câte 30 de minute fiecare la frecvența de 1,3 MHz. Din figura 8 se poate observa că starea suprafeței este neafectată, iar eșantionul își păstrează luciul metalic.

Fig. 8. Pb (tablă), curățire în plasmă 30 de minute – 1,3 MHz

Piesa din aliaj Pb + Sn, piesă decorativă din secolul al XIX-lea, ce prezenta carbonați ca produși de coroziune, nu a fost curățită complet prin expunere timp de 90 de minute la frecvența de 1,3 MHz condițiile fiind prea „menajante”.

De aceea piesa a fost supusă din nou unei plasmă de 27 MHz, timp de 60 de minute. Obiectul a fost degazat în prealabil timp de 30 de minute.

Prin studiul microscopic (figura 9) s-a putut constata un ușor efect de curățire a stratului de carbonați fără afectarea suprafeței, dar curățirea nu a fost completă datorită și grosimii mari a stratului de produși de coroziune (figura 10).

Fig. 9. Piesă Sn + Pb, sec. XIX-XX, curățire în plasmă o oră – 27 MHz

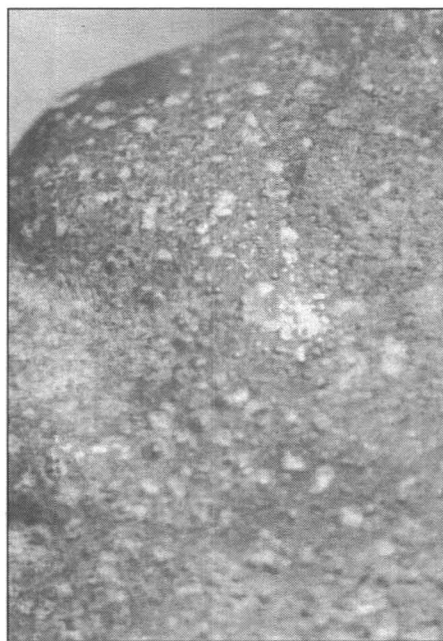

Fig. 10. Piesă Sn + Pb, sec. XIX-XX, curățire incompletă în plasmă datorită grosimii stratului de produși de coroziune

Datorită profilului complex al obiectului, plasma nu a fost uniform distribuită, existând zone de densitate diferită. Aceasta ne sugerează necesitatea rotirii piesei în timpul tratamentului.

De asemenea, în zonele cu coroziune „pitting” accesul plasmăi în profunzime este ecranat, de aceea produșii de coroziune din aceste zone nu au fost îndepărtați.

Ne propunem să continuăm testele de curățire a carbonatului într-o plasmă reducătoare de hidrogen în condiții de frecvență înaltă.

În concluzie considerăm că dintre experimentările făcute pentru piese din plumb nealiat sunt încurajatoare rezultatele obținute prin utilizarea EDTA-lui și a plasmei de înaltă frecvență, în timp ce metoda curățirii cu ultrasunete poate fi aplicată doar pentru piese din aliaj mai dur, neafectate de fragilitate și alterare profundă.

De asemenea, considerăm necesară extinderea cercetării asupra pieselor de plumb cu coroziune profundă, în stare de fragilitate ridicată.

Bibliografie:

1. Degrigny, C., Le Gall, R., Guilminot, R., *Faciès de corrosion développés sur des poids en plomb du Musée du CNAM de Paris*, 11th Triennial ICOM-Meeting Edinburgh, 2, (1996), 865-869.
2. Mourey, W., *Conservarea antichităților metalice de la săpătură la muzeu*, Editura Tehnică, București, 1998, p. 72-73.
3. Daniels, V.D., Holland, L., Pascoe, M.W., *Gas plasma reactions for the conservation of antiquities*, „Studies in Conservation”, 24, (1979), p. 85-92.
4. Daniels, V.D., *Plasma reduction of silver varnish on daguerreotypes*, „Studies in Conservation” 26, (1981), p. 45-49.

Lead Items – Processes Of Corrosion and Methods Of Conservation

Summary

This paper describes the phenomenon of corrosion of lead and its alloys, and the influence of additive elements as well.

The experimental part consists in testing some treatments less frequently used in Romania, such as the EDTA chemical treatment, ultrasonic wave treatment and plasma treatment.

The efficiency of these treatments has been tested by means of microscopic observation and chemical tests of carbonates made on lead samples, showing deposits of carbonates, and on samples artificially corroded in an organic corrosive atmosphere (vapours of acetic acid).

To conclude, we consider that out of all experiments on unalloyed lead objects, the ones with encouraging results are the EDTA and high frequency plasma treatments; the cleaning method using ultrasonic waves can be applied only on objects of harder alloy, unaffected by brittleness and profound deterioration.

On the other hand, we consider that an extended research on lead objects with deep corrosion would be necessary, especially on objects showing an advanced state of brittleness.

PALATUL CUZA – VODĂ DIN IAȘI PROPRIETARIII ȘI RESTAURĂRILE SALE ÎN PERIOADA 1827-1959

Sunt orașe în lume strâns legate de soarta unui neam. Ele sunt cetăți sfinte care însumează toate aducerile aminte și toate speranțele de viitor ale unui popor. Unul din aceste orașe sunt Iași, cu mănăstirile, bisericile, străzile, casele și statuile sale.

În plin centrul Iașilor, pe una din vechile străzi ale orașului, Ulița Sârbească, azi Strada Alexandru Lăpușneanu, se înalță o casă numită în mod obișnuit "Palatul Cuza" care constituie unul din monumentele sale arhitectonice¹.

Casa a fost construită în stil neoclasic în primii arii ai secolului al XIX-lea și apare în planul orașului, a inginerului Bayardi, dar, din păcate, nu se cunoaște arhitectul și nici primul proprietar. Aceștia se cunosc începând cu anul 1827: logofătul Costache Catargiu, hatmanul Constantinică Paladi și spătarul Mihalache Cantacuzino - Pașcanu. Din 1859 până în 1862 casa va servi de reședință domnească lui Alexandru Ioan Cuza, fiind închiriată de Ocârmuirea Moldovei în acest scop, până când aceasta se va muta la București, Principatele având o singura capitală și un singur guvern. După această dată proprietară devine Caterina Ghica, iar moștenitorii acesteia o vând Societății de Credit din Iași la 1 mai 1886.

În perioada 1886-1937 Creditul Urban, care își avea sediul aici, va închiria casa la diferite instituții, și chiar unor persoane particulare.

În perioada primului război mondial, atâta timp cât Bucureștii au fost ocupați și capitala s-a mutat la Iași, casa din strada Lăpușneanu a devenit sediu al cartierului regal și locuință regală de la 26 decembrie 1916 - 23 aprilie 1919².

Iată de ce, pe drept cuvânt, casa a binemeritat a fi Muzeu al Unirii.

Primul care va propune, înființarea la Iași a unui Muzeu al Unirii a fost Nicolae Iorga³. Istoricul Ion Nistor, printr-o scrisoare din decembrie 1918, îi scria marelui istoric: „în chestiunea Muzeului Unirii, am vorbit cu mai mulți miniștri care par să intereseze de această chestiune. Voi urmări chestia aceasta care mă pasionează”.

Arhitectul Gh. Balș, la 22 decembrie 1918, îi scrie și el lui Iorga: “Preastimate Domnule Iorga, am vorbit cu toate persoanele care era vorba să facă parte din comitetul de inițiativă a Muzeului ieșean, și s-a fixat ziua de joi, ora 5 p.m., la Domnul Zotta, la Arhive, prima noastră întâlnire. Vă rog faceți mult să luați parte”⁴. Această dorință a lui Nicolae Iorga se va realiza abia în anul 1959, cu prilejul sărbătoririi a 100 de ani de la Unirea Principatelor.

Revenind la proprietarii casei, din 12 martie 1937 aceasta, prin Legea nr. 56/1937⁵ este luată de stat pentru o datorie a Creditului Funciar Urban de 50 milioane lei.

În baza jurnalului Consiliului de Miniștri nr. 479 din 9 martie 1938, imobilul, compus din 3 corpuri de clădire pe un teren în suprafață de 2476 mp

¹ Cf. Dan Berindei, *Palatul Cuza Vodă din Iași și proprietarii săi din secolul al XIX-lea*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 1/1971, p. 49, din care am preluat și alte informații privind casa până la 1886.

² Din hotărârea tribunalului Iași, s. II, din 5 iulie 1920 (Arhivelor Naționale Iași privind Creditul Funciar Urban).

³ *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. V (1916-1918), ediție îngrijită de Petre Țurlea, București, 1996, p. 276.

⁴ *Ibidem*, în nota autorului la scrisoarea de mai sus.

⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 2/1937.

trecea în seama Ministerului Cultelor și Artelor (ministru ad-interim Victor Iamandi) care îl va ceda spre folosință Comisiei Monumentelor Istorice și Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor⁶.

Comisia care urma să participe la predarea-primirea imobilului era formată din: Victor Brătulescu și Horia Teodoru din partea Comisiei Monumentelor Istorice și arhitect Gh. Ionescu de la Serviciul Tehnic al Ministerului Cultelor și Artelor.

Liga Culturală va prelua imobilul pentru o perioadă de 10 ani "spre al întrebuința pentru Muzeul Național, Bibliotecă, Librărie, și orice altă întrebuințare de propagandă culturală". Ea va organiza în catul de jos o librărie și o tipografie, iar Comisia Monumentelor Istorice, un muzeu în rândul de sus, numit Muzeul „Cuza-Vodă”.

Tot în anul 1938 a existat și un ordin circular numărul 163 din 30 martie, prin care se solicita ca în Casa "Cuza-Vodă" să se facă un *Muzeu al Războiului*, în care să. se expună documente, fotografii, scrisori și hărți. Ordinul este semnat de subsecretarul de stat al Ministerului Apărării Naționale, gen. P. Teodorescu și de șeful de Cabinet, colonel Mardari⁷. De reținut și faptul că în aripa stângă a casei își avea sediul și Straja Țării.

La 31 decembrie 1940 Rudolf Șuțu, în calitate de director al Muzeului Cuza-Vodă, aduce la cunoștință președintelui Comisiei Monumentelor Istorice din București, că întreg imobilul a fost ocupat de Corpul de Legionari, secția Iași⁸.

Liga Culturală, împreună cu Muzeul Cuza-Vodă, își va desfășura activitatea în această casă până în anul 1943.

În iulie 1943, primarul municipiului Iași, solicită președintelui Comisiei Monumentelor Istorice, prof. Alexandru Lepădatu, organizarea unui Muzeu al Municipiului în Palatul Cuza-Vodă, proprietatea Comisiei - Monumentelor - Istorice, iar în septembrie același an, primarul ruga ca Palatul să fie trecut în patrimoniul municipiului Iași, și pentru că, prin decret-lege se autoriza Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor să doneze Primăriei Casa Cuza-Vodă (decretul - lege a fost - semnat de mareșalul Ion Antonescu). Primarul arată că a primit de la Președinția Consiliului de Miniștri 2 milioane lei și propunea ca director pe directorul Arhivelor Statului din Iași, Gheorghe Ungureanu⁹.

Tot în 1945, în septembrie, Victor Brătulescu cerea spații în muzeu pentru ca aici să se organizeze un muzeu etnografic¹⁰.

Primăria va prelua imobilul în baza unui contract de închiriere din 10 noiembrie 1943¹¹.

Urmează anii grei ai războiului, când și această casă a avut mult de suferit. Dar după război, printr-un decret regal din 11 noiembrie 1946 (semnat de Mihai I) în baza Legii pentru. conservarea și restaurarea monumentelor istorice din 29 iulie 1919, Casa Cuza-Vodă, împreună cu dependințele ei și curtea înconjurătoare se clasează monument istoric¹², iar prin Decretul Consiliului de Miniștri din 1955, Palatul își capătă destinația sa firească, aceea de Muzeu al Unirii.

⁶ Arhiva Comisiei Monumentelor Istorice, dosar 2048, p. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁸ Comisia Monumentelor Istorice, București, dosar 2048, p. 158.

⁹ *Ibidem*, p. 40 și următoarele.

¹⁰ *Ibidem*, filele 48-50.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, filele 62-63.

Am făcut o prezentare a proprietarilor casei, a instituțiilor care au ființat în ea, pentru a putea arăta întreaga istorie a ei.

De ce Iorga, pe bună dreptate o numea templu, de ce astăzi, când din nou se află în restaurare, fiecare piatră, ușă sau fereastră are o istorie a ei ?

De ce, acei ce astăzi se ocupă de această restaurare, trebuie să se plece cu sfințenie, să trateze zidurile ca pe niște lucruri ce poartă în ele amintiri ?

Privite sub acest aspect, dar și ca opere de artă, monumentele istorice, în general, reprezintă nu numai documente valoroase privind trecutul ci și podoaba cea mai de preț cu care omul, de-a lungul veacurilor, a înfrumusețat pământul.

Mărturie stă și casa din strada Lăpușneanu care, cu toate modificările suferite, este și astăzi, o amintire vie a vremurilor trecute.

În ceea ce privește reparațiile și chiar unele modificări, au fost făcute încă din timpul lui Mihalache Cantacuzino, aceasta reieșind din compararea planului Bayardi cu cel al lui Raschek și Paytavin¹³.

În timpul cât a fost în proprietatea Caterinei Ghica, prin 1872, casa va suferi o altă renovare, de data aceasta se aduc modificări la „ciudatul său stil austriac, care a bântuit pe la 1870 prin Moldova și care se întemeia pe motive pseudo - gotice și pe îmbogățiri ornamentale”¹⁴.

După ce casa trece în proprietatea Creditului Urban, se fac schimbări importante, mai ales la parter, dar schimbări se fac și în ceea ce privește spațiul din jur.

În aprilie 1903, se înregistrează o primă cerere de către primarul Iașului, prin care se solicită autorizație pentru a amenaja „poarta ce se va deschide de către strada Lăpușneanu, alături de actualul stâlp al felinarului electric, amenajându-se scările necesare din piatră”¹⁵.

O altă modificare a survenit în decembrie 1904 - firma Bourne & Co. comercanți de mașini de cusut cu domiciliul comercial în imobilul Palatului Creditului Urban, cerea Serviciului Tehnic al Primăriei Iași și va obține autorizație pentru mărirea vitrinelor. Prin aceasta, stilul ferestrelor dinspre strada Lăpușneanu este schimbat, înlocuind bolțile cu „traverse din fier T, bine prinse și ancorate în zidărie”¹⁶. Ușile se vor deschide înlăuntru, atât fereastra cât și ușa vor avea ruletă de fier. Tocurile ușii și ferestrei vor fi de lemn, lucrate conform planului și vopsite. Va repara și reface tencuielile fațadei, văpsind-o cu lapte de var în culoare sau oloi”¹⁷. Acestea ar fi primele informații care arată transformările arhitecturii geamurilor de la parter, care erau în stil neoclasic după planurile originale datate 1842.

În iulie 1920, un incendiu care a izbucnit la cinematograful Mircea, proprietate al corpului IV de armată va afecta și Casa Cuza-Vodă. După incendiu, comisarul - șef de la Circa III Poliție și Subcomisarul de Sector sesizau următoarele: Direcția Consiliului Funciar Urban, fără autorizație a început a restaura Palatul său din strada Lăpușneanu în părțile atinse de incendiu, înlocuind tabla de pe acoperiș, vopsind în culoare trei încăperi și schimbând cercevelele¹⁸.

¹³ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 51.

¹⁴ *Idem.*

¹⁵ A. N. Iași, fondul Primăria Municipiului Iași, dosarul 337.

¹⁶ *Idem.*

¹⁷ *Idem.*

¹⁸ *Idem.*

Alte modificări aduse casei rezultă din autorizația primăriei nr. 12480/2.04.1931 prin care Societatea Creditul Funciar Urban este autorizată a face următoarele lucrări:

- va reconstrui fațada conform planului anexat pe noua linie de aliniere care s-a fixat la fața locului de serviciul Plan;
- va construi în interior pereți despărțitori de cărămidă presată pe fundație de beton;
- va reface tencuielile interioare cu mortar de var cu nisip aspru¹⁹.

Începând cu anul 1937, imobilul intră în atenția Ministerului Cultelor și Artelor. Președinte al Comisiei Monumentelor Istorice era Nicolae Iorga și se cunosc eforturile depuse de acesta pentru păstrarea și punerea în valoare a monumentelor istorice.

În august 1937 se va înregistra prima cerere adresată Primăriei Municipiului Iași, prin care se solicita dăruirea atenanselor din jurul Palatului.

În aprilie 1938, după ce Primarul Municipiului Iași i se aduce la cunoștință că imobilul Creditului Urban a fost declarat *monument istoric*, urmând a fi transformat în Muzeu Național, se solicită întocmirea unor devize pentru împrejmuirea curții. Odată cu dăruirea atenanselor s-a dăruit și fosta pivniță domnească, fapt sesizat de Victor Brătulescu într-un referat adresat lui Nicolae Iorga și în care solicita ca cei vinovați să fie trimiși în judecată conform Legii de restaurare și conservare²⁰.

Pentru înființarea muzeului, Comisia Monumentelor Istorice, prin persoana lui Victor Brătulescu, hotărăște amenajarea sălilor de la etaj prin executarea următoarelor lucrări:

- reparații vestibul, scară și holul central;
- reparații camera mică din stânga, salonul rotund din stânga, salonul colț din stânga, salonul central din față;
- executarea plafonului în ulei în loc de culoare de apă;
- scafa, reparat crăpăturile, redat culoarea și bronzul;
- pereții, reparat crăpăturile, spălat și revopsit în ulei de două ori;
- salonul din colț - dreapta, salonul lateral - dreapta, camera mică din dreapta²¹.

În timpul războiului, prin adresele trimise de Rudolf Șuțu lui Victor Brătulescu, acesta îi prezintă deteriorările survenite din cauza schijelor căzute²². Există și un deviz care prezintă lucrările la plafoane și pereți, astupate cu mortar de var și cu adaos de ciment, restul răzăluit, șlefuit, apoi vărut în culoare humă - alb (plafon), iar pereții în culoare deschisă, reparat balustrada de la scările principale, cu mozaic și cărămidă presată.

După terminarea războiului, ediliile locale, întocmesc planurile de sistematizare a orașului. În acesta era cuprins și demolarea casei care a servit de reședință lui Alexandru Ioan Cuza. Împotriva acestei decizii sa ridicat Gh. Ungureanu, directorul Arhivelor Statului Iași și prof. univ. Dan Bădărău din partea Institutului de Istorie, Filosofie și Filologie. Primăria orașului estimând cheltuielile de restaurare, prefera demolarea imobilului și anunța Comisia

¹⁹ Idem.

²⁰ Comisia Monumentelor Istorice, dosar 1229/1938.

²¹ Comisia Monumentelor Istorice, dosar 2048, p. 19-20.

²² *Ibidem*, p. 199-200.

Monumentelor Istorice că „refacerea acestui palat ar costa miliarde”²³. Această decizie de demolare, implica nemijlocit și mutarea muzeului Cuza-Vodă.

Oficiul local de turism - prin Dan Bădărău, intrând în legătură cu Comisiunea Monumentelor Istorice, preciza „suntem în situația de a ne exprima regretul de a nu putea stabili o legătură normală cu dumneavoastră. Scopul Oficiului nostru fiind de a face Iașul accesibil vizitatorilor și de a menține valoarea turistică, este de la sine înțeles că suntem gata de a ne da tot concursul pentru conservarea locurilor istorice și că am fi prea fericiți să colaborăm în acest sens cu Comisia Monumentelor Istorice. Palatul Cuza din Iași, strada Lăpușneanu, fiind într-o stare de ruină, ce se accentuează din zi în zi, v-am alertat cu adresa noastră din februarie 1948, la care n-am primit nici un răspuns. Credem că în această situație este nimerit ca fiecare să procedeze după cum va fi bine, fără să aștepte avizul Monumentelor Istorice, care riscă să nu mai fie niciodată”²⁴.

Totuși Comisia Monumentelor Istorice se va adresa Comisiunii Superioare a planurilor de sistematizare, înfrumusețare și dezvoltare (de pe lângă Ministerul de Interne), care pe baza proiectelor ing. T. Rădulescu și J. Bedeus, autorii planului de urbanism al Iașului - hotărăște păstrarea casei Cuza-Vodă. Mai mult, organismul central exprima „mulțumirile sale Comisiei Monumentelor Istorice pentru această sesizare (...). Cunoscând că în general, și în cazuri bine cunoscute Comisiunea Superioară a planurilor de sistematizare în exprimarea chestiunilor de urbanism ce i se prezintă, la rândul ei are toată atențiunea pentru conservarea monumentelor istorice”. În urma acestei intervenții, planul de sistematizare a fost refăcut în întregime, astfel fiind salvate monumente ca Palatul Cuza-Vodă²⁵. Din acest moment încep demersurile pentru restaurarea monumentului din strada Lăpușneanu.

A restaura un monument înseamnă ai reda starea sa inițială și al face propriu pentru destinația ce trebuia să i se dea.

Proiectul de restaurare nr. 772/1954 cuprinde:

- istoricul casei întocmit de Dan Berindei;
- memoriul pentru lucrările de restaurare și reparații semnat de:
 - * director ISPROR - arh. G. Gusti;
 - * arhitect-șef - I. Silvan;
 - * arhitect-șef pentru monumente istorice - arh. Ștefan Balș;
 - * arhitect-șef proiect - I. Bodnărescu²⁶.

Și în acest memoriu sunt cuprinse principalele modificări ale casei în mod cronologic:

1. În perioada cât a locuit Alexandru Ioan Cuza, a fost amenajat spațiul pentru un corp de gardă la stradă, mărturie fiind o fotografie ce se găsește la Academia Română datată 1860.

2. În 1872, ferestrele de la parter, care erau în stil neoclasic, după un plan din 1842, au fost modificate.

3. În 1875, este construită o nouă aripă a palatului.

4. În 1904, la parter, fațada dinspre strada Lăpușneanu, sunt modificate ferestrele.

5. În 1910, sunt coborâte pardoselile la nivelul trotuarului.

²³ Ioan Opriș, *Comisia Monumentelor Istorice*, București, 1994, p. 25.

²⁴ *Ibidem*, p. 26.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Comisia Monumentelor Istorice, dosar 5772, p. 195.

6. În 1931, Creditul Urban reface fațada de pe linia de aliniere.

7. În 1954, când la parter se afla librăria „Cartea Rusă”, sobele de la etaj vor fi dărâmate, reconstruite la parter și refăcut acoperișul.

În memoriu se propunea:

- restaurarea casei după forma pe care o avea în 1860;
- în sălile dinspre curte, pardoseala coborâtă la nivelul terenului, iar în altele ridicată, întrucât nivelul pardoselei nu era același peste tot;
- intrarea principală să fie pe axul balconului;
- refacerea ferestrelor de la parter în stilul neoclasic;
- dărâmarea corpului anexă și refăcută latura dinspre nord-est după planul din 1842 edificatoare fiind și fundațiile.

În memoriul justificativ se prevedea și:

- refacerea învelitorii, refacerea planșeelor la etaj, a podului și șarpantei, cât și completările la zidărie;
- refacerea scării de la intrarea principală;
- în încăperile 1 și 2 de la parter, să se facă dușumele brute din lemn de brad;
- planșeele de la parter să fie refăcute;
- în sălile VIII și XII să se refacă sobele;
- ușile și ferestrele să fie reparate.

Din studiul devizelor de lucrări prevăzute în proiect, reiese că acum s-au demontat dușumelele din scândură și s-au înlocuit cu parchet, au fost demontate planșeele din lemn și turnate altele din beton și tot acum au fost demolate sobele din teracotă. Devizele au fost întocmite de Similovici Leon și aprobate de arh. Costinescu, în valoare de 1.377.000 lei și prevedeau:

- zidăria cu cărămidă presată și din piatră brută, în elevație de mortar și piatră de carieră;
- la planșee s-au pus boiandrugi din lemn de brad și grinzi ecarisate tot din lemn de brad;
- șarpanta și-a modificat deschiderea de la 8 la 14 m, iar acoperișul sa făcut cu tablă galvanizată;
- ferestrele s-au făcut din lemn de stejar;
- ușile la camere, făcute din tăblii din lemn de molift pe toc;
- pereții tencuiți prin drișuire cu mortar din var gras și adaos ciment;
- tavanele realizate pe șipci și trestie, apoi tencuite cu mortar din var și adaos ipsos;
- s-au realizat scafe din ipsos.

Studiind în continuare dosarele cu documentația privind restaurarea monumentului pentru anul 1953, am constatat că dărâmarea aripii din nord-est și a etajului s-a făcut fără avizul Comisiei Monumentelor Istorice.

Planșeul de la hol-etaj s-a consolidat prin executarea unei grinzi din beton-armat de care s-a ancorat grinzile de lemn, înlocuite și acestea în procent de 50 %.

Din planșe rezultă că la exterior s-au păstrat ornamentațiile, dar pentru aripa dărâmată nu există nici un relevu sau schiță pentru o eventuală reconstrucție. În urma verificărilor făcute de controlul de stat pentru arhitectură și construcții, în persoană arh. Gh. Niculescu și a arh. pentru zona Iași - Emil Costescu, rezultă că în opoziție cu formele vechi arhitecturale, lucrările de restaurare în interior au aspect modern prin executarea de sobe drepte, obișnuite, scafe luminoase pe pereți cu profilatură simplă, aplice de ghips pe tavane. Nu s-a făcut nici un studiu pe baza ornamentației de stuc a

pereților și tavanelor din sala mare și hol, care puteau servi de model în stabilirea arhitecturii originale, a armonizării aspectului între diferite încăperi sau a acestora cu arhitectura exterioară. Lucrările executate erau neconforme cu ceea ce însemna restaurarea unui monument istoric și, de aceea, Comisia propunea să fie suportate de beneficiar cheltuielile făcute întrucât a început șantierul fără avizele Comisiei Monumentelor Istorice²⁷.

Pentru anul 1954, din studiul planșelor și al devizelor de lucrări reies următoarele:

- cu toate că se dorea revenirea la stilul original al ferestrelor de la parter, stilul neoclasic, aceasta nu s-a realizat;
- s-au refăcut pereții de pe latură de nord-est după fundația existentă;
- scara exterioară a fost înlocuită cu o scară centrală pe trei rame;
- s-a dărâmat apartamentul intendentului;
- chiar dacă există schița ușii cu marchiză datată 1913, aceasta a fost înlocuită cu un zid, iar în locul ferestrei rotunde de deasupra ei s-a prevăzut una dreaptă, identică cu celelalte.

Într-o anexă a referatului tehnic, nr. 5572/1954 se prevedea ridicarea dușumelelor la nivel unic, decorarea plafoanelor, a pereților dintre coloanele de pe scări, detaliul pentru decorarea plafonului din sala II și VI precum și restaurarea stemei de pe fronton, proiectată de arhitecții G. Gusti, Ștefan Balș și M. Dumitrescu la 3.06.1955. Această stemă cuprindea elemente din stema Principatelor Unite.

Monumentul din strada Lăpușneanu a mai fost restaurat după 1977, iar din luna mai 1997, se află într-o nouă restaurare.

Le Palais „Cuza-Vodă” de Iași Les propriétaires et les restaurations entre 1860 et 1959

Résumé

L'auteur présente pour la première fois les restaurations du palais „Cuza-Vodă”, considérée dans sa totalité pour la période 1860-1959.

L'immeuble, situé 14, rue Alexandru Lăpușneanu, déclaré monument historique, a eu plusieurs propriétaires et dans les années 1859-1862 a été la résidence du Prince Al.I. Cuza. Depuis 1916 jusqu'en 1919 pendant la guerre, le gouvernement de la Roumanie a eu son siège, et la famille royale y a habité. Depuis 1959 le palais est devenu *Le Musée de l'Union*.

Dès le début du XIX-e siècle date l'édification, jusqu'en 1955 le palais a été restauré plusieurs fois. Malheureusement, le style, l'architecture ont été souvent modifiés. A présent, on restaure le palais tout en le consolidant et on essaie de revenir à la forme originale selon les plans conservés dans les Archives de la Commission des Monuments Historiques.

²⁷ *Ibidem*, dosar 5767/1953.

OSCAR PAUL LOCHMANN
MĂRTURII ALE ISTORIEI MECANISMELOR MUZICALE LA
MUZEUL ȘTIINȚEI ȘI TEHNICII "ȘTEFAN PROCOPIU" - IAȘI

Muzeul Științei și Tehnicii "Ștefan Procopiu" din Iași prezintă, în cadrul expoziției permanente a Secției "Înregistrarea și redarea sunetului", o importantă colecție de automate muzicale, al cărei prim exponat, un simfonion, a fost achiziționat în 1958, ulterior alăturându-i-se cutii muzicale, polifoane, pian mecanic și pianole, orchestroane ș.a.

În anul 1990 a fost inițiat un program de cercetare vizând modernizarea expoziției și eficientizarea actului cultural muzeal.

În acest context, colaborarea cu domnul Siegfried Wendel, director al Muzeului particular de muzică mecanică din Rudesheim (Germania), a facilitat obținerea unor date referitoare la istoria simfonionului și la biografia inventatorului Oscar Paul Lochmann.

Paul Lochmann este considerat a fi părintele simfonionului, automat muzical ce funcționează cu ajutorul discurilor metalice perforate.

Născut la 25 decembrie 1848, în regiunea Gohlis (Leipzig), Oscar Paul își face ucenicia în atelierul mecanic al tatălui său, Johann Gottfried, până în 1874, când se căsătorește și își întemeiază propriul atelier.

În anul 1879 participă la o expoziție universală organizată la Sydney (Australia) și obține medalia de aur pentru modelele sale expuse acolo ¹.

În 1885 depune, la Biroul de patente și invenții din Anglia, un brevet prin care este recunoscut ca inventator al cutiilor muzicale cu disc de metal. În același an fondează, împreună cu fratele său Georg Ernst, fabrica de automate muzicale "Lochmann & Company", pe care în 1886, o numește "Symphonion".

La sfârșitul anului 1889, tehnicienii Gustav Brachhansen și Paul Riessner părăsesc firma "Symphonion" și fondează un atelier mecanic în Eutrisch, lângă Leipzig. Primul automat cu discuri construit de către cei doi a fost expus în 1890, la Târgul de toamnă de la Leipzig, sub denumirea de "Polifon" ².

În paralel, producția de simfonioane este în continuă creștere, astfel că în anul 1892 este vândut, în Germania, exemplarul cu nr. 150.000.

În 1898, Paul și fratele său Max fondează, la Leipzig, în strada Äußere Hallesche 135, o nouă firmă, care lansează pe piața germană în anul 1899, automatul "Original" (patent nr.114997). Cu acest prilej, producția de automate muzicale este amplasată în regiunea Zeulenroda -Leipzig.

În anii următori apar într-o serie rapidă diferite modele cu pieptene de oțel, dintre care se remarcă: "Original" nr.172 și „Concert-Original" nr. 300, precum și diferite pian de concert și orchestră prezentate în carcase tip dulap, toate funcționând cu discuri din tablă de oțel ³.

La 15 aprilie 1900, firma adoptă titulatura de "Original". În toamna aceluiași an, cu prilejul expoziției de ceasuri de la Leipzig, Paul Lochmann prezintă publicului noul său model de automat denumit "Pianino", aparat echipat cu două discuri automate, care funcționau cu ajutorul impulsurilor

¹ Luuk Goldhoorn, H.W.Schmitz- Oscar Paul Lochmann und die "Original" - Musikwerke Paul Lochmann GmbH, *Das Mechanische Musikinstrument*, nr. 52, 1991, p. 31.

² *Ibidem*, p. 35.

³ *Ibidem*, p. 36.

electrice. Spațiile comerciale și de mostre s-au mutat din Gohlis în Leipzig, în strada Thomas, iar producția s-a concentrat în Zeulenroda.

În anul 1902, Paul Lochmann îmbunătățește automatul "Original", dotându-l cu 320 de acordeare și 24 de tuburi sonore, toate dispuse într-o carcasă din lemn de nuc stil Jungen, cu dimensiunile 195 x185, întreg ansamblul realizând efectul unei orchestre.

În anul 1903, firma "Original" prezintă un "Original-Concert-Piano", model 350. La acest pian mecanic cu tonalități piano și forte se asociază 10 tuburi sonore, tobă, cinel și baterie, instrumente care funcționează cu discuri metalice și cu un sistem de greutate.

După 1903, preocupările lui Lochmann se îndreaptă către perfecționarea fonografelor și megafoanelor, iar ulterior a pâlniilor de gramofon. Astfel, în 1904, firma de automate "Original" prezintă, la Târgul de primăvară, un fonograf cu pâlnii rotitoare și întrerupător automat.

Începând din 1905, la Târgul de Paști, sunt prezentate cele mai noi modele de "Concert-Piano" nr.200 și 250, cu sau fără instrumente de percuție, gramofone și cutii muzicale cu discuri din metal, aparate gen dulap, cum ar fi automatul nr.172, prevăzut cu piepteni, clopote și deschidere pentru monede.

Cu acest prilej apare un nou model de orchestron cu pian și mandolină, fără instrumente auxiliare.

În anul 1906, firma "Original" prezintă un pian orchestră nr.400, care se caracterizează prin simplitate în construcție și manipulare, nu are nici un instrument auxiliar și realizează estompări de sunet de tipul celor de coardă până la sunete medii de orchestre de suflători.

Începând din 1907, fabrica "Original" produce instrumente cu coarde, în special plane de concert cu discuri de note care nu posedă dinți. Astfel, se evită ruperea sau îndoirea dinților și se realizează o execuție mai precisă cu rezonanță reglabilă ⁴.

În același an va fi prezentat Orchestronul cu cilindri nr.1, care unește avantajele discului de metal cu cele ale cilindrului cu știfturi.

Automatul este construit dintr-un cilindru de oțel, gol în interior, unde sunt stanțate orificii ca și la discul metalic.

Avantajul acestor automate rezidă din faptul că, prețul de producție este mult mai scăzut, comparativ cu cel al cilindrului cu știfturi.

Este interesant de semnalat faptul că, în anul 1909, firma "Original" expune o mașină automată de vorbit (fonograf), care în exterior este asemănătoare orchestronului cu cilindru, iar la partea superioară prezintă o mare deschidere în formă de pâlnie.

În anul 1911, aceeași firmă aduce ca noutate realizarea unui pian mecanic cu opt trepte de nuanțare.

Până în 1914 nu s-au mai semnalat alte noutăți, cu excepția unor variațiuni și transformări ale automatelor deja existente la firma "Original".

Perioada dintre 1912 și 1914 este una de decădere pentru fabrica "Symphonion". Concurată de așa-zisele "aparate vorbitoare"(fonograf și gramofon), fabrica lui Lochmann suferă importante pierderi, care scad substanțial dividendele. În 1914, societatea "Symphonion" este declarată în faliment. Astfel, are loc o brutală cădere de cortină peste epoca automatelor muzicale (1880-1914).

⁴ Siegfried Wendel, *Das Mechanische Musikkabinett*, Dortmund, Germania, 1983, p. 11.

După primul război mondial, o urmașă a firmei lui Lochmann, "Symphonion G.m.b." se specializează în restaurarea și vânzarea automatelor și instrumentelor muzicale.

Simfonioanele s-au răspândit mult spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Melodia se înregistra prin perforare pe un disc de metal, iar materialul rezultat în urma acestei operații era întors pe spatele discului sub forma unor proeminențe. În timpul rotirii discului, cu ajutorul unui mecanism cu arc, proeminențele, prin intermediul unor roțițe dințate, pun în vibrație lamelele metalice corespunzătoare perforațiilor care reprezintă programarea bucății muzicale.

Ele s-au construit în numeroase variante: cu disc vertical sau orizontal, cu sau fără discotecă, cu mai multe discuri redade simultan sau portabile.

Dintre simfonioanele prezentate la Muzeul Științei și Tehnicii "Ștefan Procopiu", toate datând de la sfârșitul secolului al XIX-lea, se disting: simfonionul cu disc vertical și discotecă; simfonionul cu ceasornic și trei discuri verticale redade simultan "Eroica"; simfonionul cu disc orizontal, amplasat într-o carcasă din lemn de trandafir care prezintă bogate ornamentații sculpturale ⁵.

Importanța istoriei inventării și dezvoltării automatelor muzicale de tipul simfonionului reiese din faptul că, ingenieșii constructori de altă dată, printre care se numără și Oscar Paul Lochmann, au inventat și realizat practic diverse automate muzicale, făcând o muncă de pionierat pentru automatizarea modernă; înregistrarea și redarea sunetului constituind unul dintre primele domenii ale tehnicii în care s-a aplicat comanda automată după program.

Oscar Paul Lochmann

Témoignages de l'histoire des mécanismes musicaux du Musée de la Science et de la Technique « Ștefan Procopiu »

Résumé

Le patrimoine du Musée de la Science et de la Technique "Ștefan Procopiu" de Iași inclut une importante collection d'automates musicaux dont le premier exposé, un symphonion, a été acquis en 1958.

Cette étude présente l'évolution des boîtes musicales à enregistrement sur disques métalliques perforés, tout comme des données concernant la biographie de l'inventeur du symphonion, l'allemand Oscar Paul Lochmann.

On décrit et on commente aussi le rôle de l'automate musical dans le cadre de l'époque.

⁵ Eugenia Ursescu, Maria Nica, *Muzeul Politehnic Iași, Secția Înregistrarea și redarea sunetului*, ghid, 1985.

CONSERVAREA PREVENTIVĂ ÎN MUZEELE DE ARHEOLOGIE ALE GRECIEI

Marea varietate a peisajului Greciei continentale, care se întinde de la munții încoronați de zăpadă până la plajele idilice inundate de soare, este egalată, uneori chiar depășită, de panorama minunată a celor aproape 1500 de insule împrăștiate în apa limpede a Mării Egee și a Mării Ioniene. Aproape 9 milioane de locuitori trăiesc pe 133.000 km², profitând de un climat temperat, sub cerul albastru al Mediteranei.

Cinci mii de ani de istorie tragică au lăsat urme de neșters - palatele minoniene, templele clasice, mormintele elenistice, orașele romane, bisericile bizantine, palatele venețiene, moscheile turcești și orașele pitorești din insule, cu arhitectura lor caracteristică - care rivalizează cu principalele orașe moderne și stațiunile termale și balneare de azi.

Fiecare regiune oferă o imagine tipică, cu curiozități naturale și artistice, care nu fac decât să pună în valoare unitatea celei mai vechi culturi europene, leagănul civilizației occidentale.

Profitând de aceste splendori ale țării lor, grecii, cu o ospitalitate deosebită, primesc în fiecare an milioane de turiști (cam aproape 1,5 ori mai mulți ca populația țării), având dezvoltată o bază turistică foarte bine pusă la punct, dar și grijă pentru imensa moștenire arheologică.

Știind că vestigiile arheologice (situri și patrimoniu mobil provenit din acestea) trebuie păstrate și pentru generațiile viitoare, toate, absolut toate muzeele Greciei dovedesc o admirabilă preocupare pentru conservarea preventivă, metode foarte noi fiind aplicate în muzeele cele mai îndepărtate, pentru aceasta fiind cheltuite fonduri substanțiale (UNESCO, etc.).

Excursia de studii organizată pentru studenții - arheologi ai Facultății de Istorie a Universității Alexandru Ioan Cuza (2-12 aprilie 2002) a avut un itinerar bogat, reușind în zece zile să cuprindă aproape cele mai importante situri și muzee arheologice ale Greciei. Acestea au fost: Tessaloniki (Katerini), Delphi, Teba, Athena, Elheusis, Corint (Lutrachi), Micene, Tirint, Epidauros, Pella.

În apropierea principalelor situri se află muzee care găzduiesc un patrimoniu incalculabil, care atestă trecutul ilustru al Greciei. Se află acolo sculpturi, basoreliefuri din temple, fresce, ceramică, giuvaiere, din diferite perioade, care merg de la ornamentele unghiulare și cvasi - abstracte ale reprezentărilor de pe vasele perioadei geometrice, până la curbe savant împletite și la realismul sugestiv al statuilor elenistice și greco - romane.

Primul oraș vizitat a fost Tessaloniki, capitala Macedoniei, așezat în frumosul golf Thermaikos, azi al doilea oraș al Greciei. Sfântul Paul a predicat aici și bogăția bisericilor bizantine din sec. al XV-lea atestă gloria pe care atins-o credința în acest loc. Emblema Tessalonikului este reprezentată de Turnul Alb, ultima relicvă a fortificațiilor din sec. XV.

Orașul Tessaloniki, aflat în apropierea Muntelui Athos și al Olimpului, având un cartier deosebit de pitoresc de case cățarate pe înălțime, unele săpate în stâncă, la care se ajunge pe străzi foarte înguste, sau scări care-ți taie răsufărca (fostul cartier turcesc), este și purtătorul unor relicve arheologice deosebite, cele mai importante fiind siturile din apropierea orașului, de la Vergina și Derveni.

Cel mai mult impresionează Muzeul de Arheologie al Tessalonikului și Muzeul Culturii Bizantine, înființat în 1994.

Dacă, conform reglementărilor din secolul trecut, cele mai importante opere găsite pe teritoriul Greciei, cu excepția celor de la Delphi, Olympia și Creta, erau grupate în Muzeul Național, azi, aceste reglementări au fost abolite și tot ce se descoperă în prezent, rămâne la locul de descoperire.

Un exemplu, în acest sens, îl constituie tezaurul de la Vergina (fig.4,5), care dacă în 1995 era etalat în Muzeul de Arheologie al Tessalonikului, în 2001 era deja în Muzeul organizat la situl unde a fost descoperit.

Din punctul de vedere al iluminării, Muzeul de Arheologie are două secțiuni distincte:

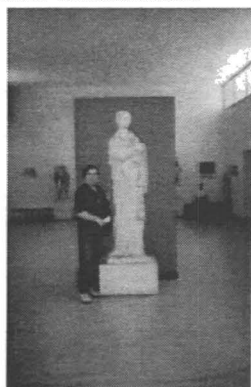

Fig. 1

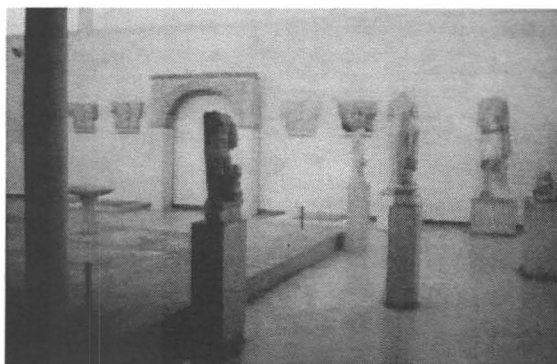

Fig. 2

- Sălile ce cuprind statui din marmură, piatră care sunt iluminate combinat cu lumină naturală ce vine prin geamuri situate la înălțime și corpuri de iluminat cu lumină albă, fluorescentă (fig. 1,2). Se remarcă panoul gri, central (fig.1) pus în spatele exponatului, pentru a-l scoate în evidență.

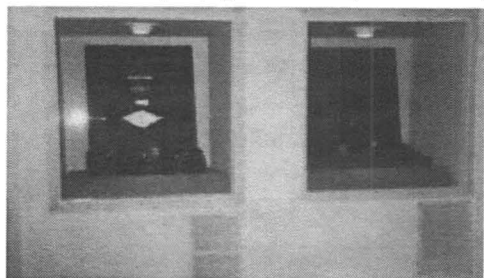

Fig. 3

- Sălile ce cuprind vase pictate, podoabe, vase din bronz, bogat ornamentate sunt organizate pe principiul „boîte fermée”, în care fiecare exponat este etalat în vitrine încastate în perete, iluminate cu spoturi cu lumină incandescentă, situate în tavanul acestora (fig. 3). Alt tip de vitrine sunt cele din sticlă, la care spoturile sunt fixate în tavanul dublu (fig. 4, 5).

Fig. 4

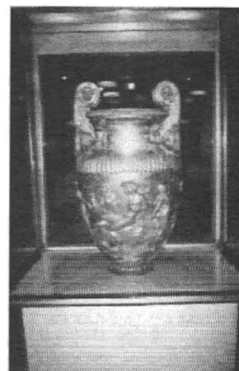

Fig. 5

Muzeul Culturii Bizantine, care cuprinde fresce foarte sensibile – provenite din lăcașuri de cult și morminte, morminte propriu-zise și obiecte foarte delicate, este bine iluminat, fiecare obiect având sursa sa. Sursele sunt reprezentate de diverse tipuri de spoturi cu lumină incandescentă și chiar de surse cu fibră optică, după cum se vede din fig. 6.

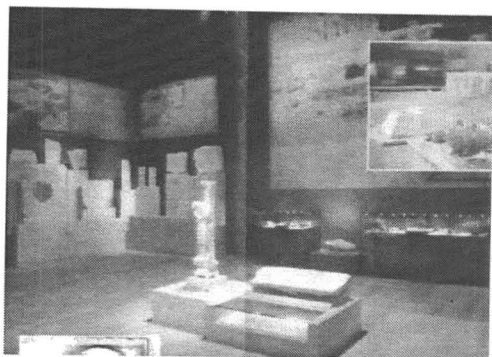

Fig. 6

Atmosfera din ambele muzee este de semiobscuritate, dar fiecare exponat este perfect vizibil, fiind iluminat conform cu tipul de obiect, de la surse adecvate.

Sursele sunt plasate pe plafonul dublu, toate cordoanele electrice, transformatoarele fiind ascunse vizitatorului de plafonul fals, fapt remarcat în momentul vizitării, deoarece se făceau unele intervenții, iar plafonul era pe o mică porțiune desfăcut.

Muzeele Athenei, capitala Greciei, impresionează prin multitudinea lor, însuși orașul fiind un muzeu.

Athina, care împreună cu împrejurimile și portul Pireu, numără aproximativ 3 milioane de locuitori, este dominată de Acropole, colină ce constituie o fortăreață naturală din piatră, situată la 156 m față de nivelul mării.

Din cele mai vechi timpuri, Acropole a fost citadela și centrul religios al orașului, Ea a fost închinată cultului zeiței Athena și în onoarea acesteia au fost ridicate templele ale cărei splendori au făcut celebritatea acestui oraș.

Monumentele cele mai remarcabile de pe Piatra Sfântă – Parthenonul, Erechtheionul, Propyleele și Templul lui Niké, au fost construite în a doua jumătate a secolului al V-lea a.H., la ideea lui Pericle și chiar în ruine, ele atestă gloria vechii Grecii.

Muzeul de pe Acropole, ca orice muzeu de sculptură, nu comportă mari probleme în ceea ce privește etalarea, obiectele foarte mari, din marmură, cu vagi urme din pictura ce le-a împodobit, sunt expuse liber, pe diverse pedestale, cu iluminare cu proiectoare .

La ieșirea din muzeu se remarcă două statui aflate sub geam de sticlă bine etanșat, în atmosferă de gaz inert, pentru a fi exclusă influența agenților distructivi din aer, cunoscând faptul că atmosfera Atenei este una din cele mai poluate din lume (acest lucru fiind semnalat pe etichetă).

În momentul vizitării, Parthenonul (fig. 7 a, b) avea schele în interior, probabil pentru restaurare, prea multe detalii neputând da, deoarece atunci nu se lucra, iar monumentul nu poate fi escaladat în interior, aceasta fiind una din cerințele conservării preventive.

Cel mai important muzeu al Athenei și al Greciei, bineînțeles, este "Muzeul Național al Greciei", care cuprinde capodopere celebre cum ar fi piesele în aur myceniene, printre care se remarcă masca mortuară a lui Agamemnom, straniile figurine arhaice din Insulele Cyclade, care amintesc

Fig. 7 a, b

surprinzător tehnica sculpturii moderne, statuile preclasice de Kouri (adolescenți) – în special tânărul din Volomandra – și sculpturile "epocii de aur" celebre prin atitudinea lor nobilă și perfecțiunea inegalabilă a conturilor – cum ar fi Efebul din Ancythera sau statuia din bronz a lui Zeus.

Muzeul Național de Arheologie a fost construit între 1860 și 1889, iar expoziția actuală a fost realizată după cel de-al II-lea război mondial, bazându-se în cea mai mare parte pe opera marelui arheolog grec Christor Karouzos, a soției sale Semni Karouzos și a colaboratorilor.

Clădirea fiind veche, în prezent etajul - care cuprinde colecțiile de ceramică – este nevizitabil.

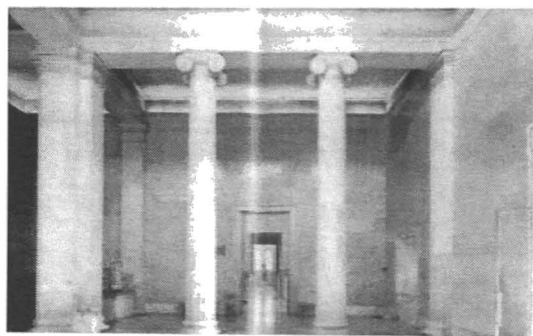

Fig. 8

Muzeul este organizat pe culturi, expunerea este făcută în săli mari, în vitrine de sticlă cu posibilitate de vizualizare din toate părțile, unele săli având lumină naturală, altele lumină provenind de la surse fluorescente situate pe tavan (fig. 8), singurele organizate pe principiul "boîte fermée" fiind cele ce adăpostesc colecția de bijuterii grecești și bizantine a Helenei Statos și cele de artă egipteană.

Un alt muzeu important al Atenei este "Muzeul Artei Cycladice" (fig. 9 a, b), fondat în 1986 de către Nikolaos P. Gonlandis, care are ca scop cunoașterea, difuzarea și studiul civilizației egeene, în special a Cycladelor preistorice. Muzeul cuprinde două clădiri, una veche, care adăpostește expoziții temporare, care se încadrează în decorul baroc al clădirii, iar a doua, legată de prima printr-un elegant coridor de sticlă, încadrat de verdeață mediteiraneană, este o construcție cu patru etaje (cu ieșirea în altă stradă, astfel această parte modernă nu strică ansamblul clădirilor de la intrarea principală).

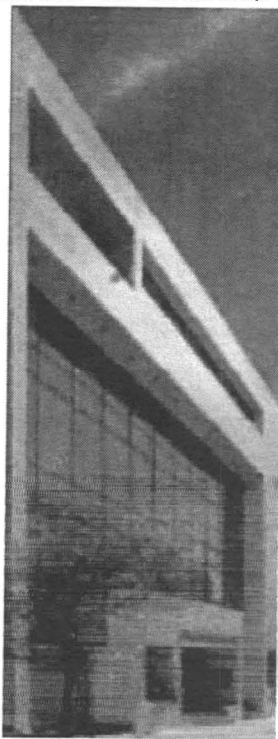
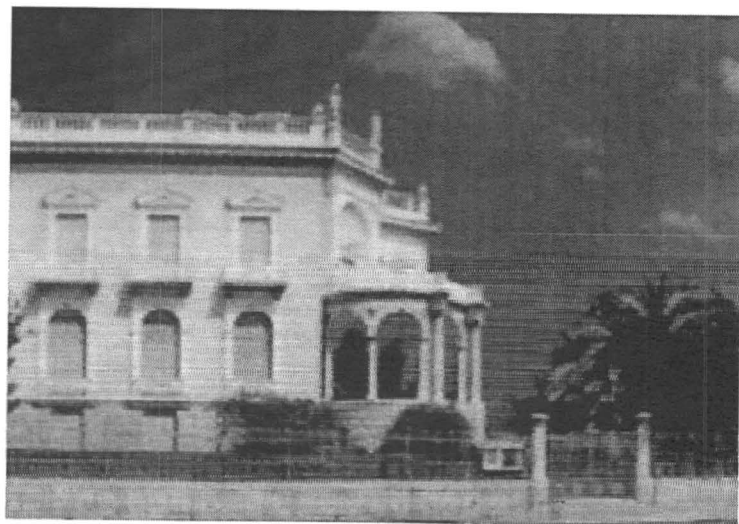

Fig. 9 a, b

Clădirea modernă adăpostește colecția de artă cycladică (primul etaj), colecția de artă grecească antică (etajul II), săli de conferințe și seminarii, expoziții temporare și noile achiziții ale muzeului – etajul III, etajul IV cuprinde colecția Karolos Politis, iar subsolul servește programelor educative pentru copii, ateliere, expoziții de fotografie, etc. Parterul cuprinde texte explicative privitoare la arta cycladică din mileniul III a. H., fotografii, crochiuri care pregătesc vizitatorul pentru o bună înțelegere a artei cycladice, încă necunoscută marelui public.

Tot de aici, vizitatorul poate cumpăra replici fidele, sau executate liber, ale operelor originale. Magazinul mai vinde catalogul colecțiilor muzeului, ale expozițiilor temporare, lucrări asupra artei grecești antice, fotografii, diapozitive. Curtea interioară, foarte armonioasă, cuprinde o cafenea, unde vizitatorii se pot odihni.

Este un muzeu modern, unde fiecare amănunt este foarte bine gândit, expunerea, în baza aceluiași principiu al "cutiei închise", cuprinde vitrine încastrate în pereți falși, iluminate cu spoturi cu lumină incandescentă, situate în plafonul vitrinelor, orientate spre un obiect sau grup de obiecte, iluminarea de gardă fiind asigurată de spoturi situate pe tavan. Tot pe tavan sunt montate spoturi cu scopul iluminării unor exponate așezate liber, pe diverse module.

Din punct de vedere muzeografic a fost cel mai impresionant muzeu, totul fiind, așa cum cere literatura de specialitate, rezultatul conlucrând la o stare deosebită creată vizitatorului.

Situl arheologic de la Pella, situat la 40 Km de Tessaloniki, în afara căilor principale de trafic, unde există ruine impresionante prin amploarea și rigoarea planului, cât și prin starea lor de conservare se remarcă în special prin foarte frumoase mozaicuri din pietre policrome, din epoca elenistică.

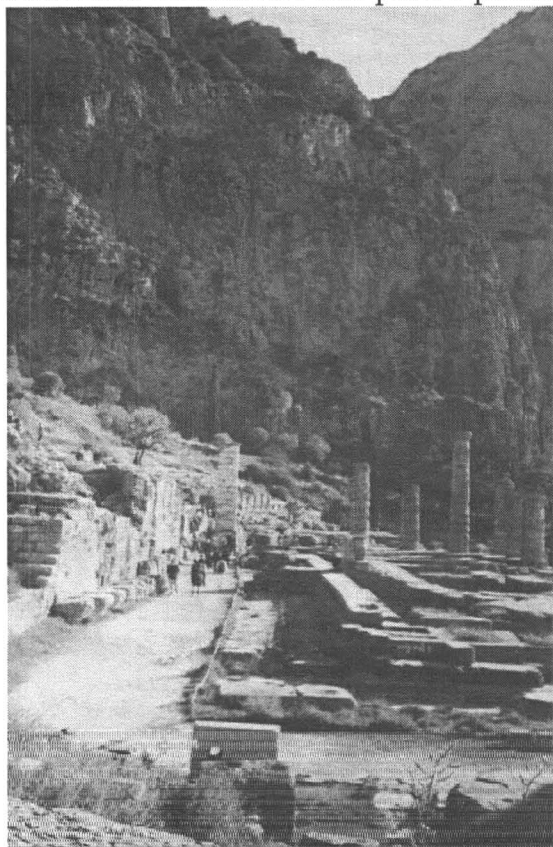

Fig. 10

Muzeul, situat vizavi de situl arheologic (sit cercetat din 1958), este un alt exemplu de muzeu foarte bine organizat, unde principiile conservării sunt respectate. Fără a fi etalate pe un spațiu expozițional foarte mare, obiectele cele mai importante sunt reprezentate de mozaicuri prelevate din situl arheologic și statuete din teracotă arsă.

Principiul este același de "cutie închisă", vitrinele sunt dispuse încastrat în pereți falși, iar obiectele sunt plasate pe diverse cuburi, sau în fața unor mici panouri, pentru crearea unui aspect artistic prezentării. Culoarea dominantă a materialelor folosite este griul, bejul, materialele au textură mare, din fibră naturală.

Iluminarea constă în folosirea unor becuri fluorescente compacte, cu temperatură de culoare diferită (radiație galbenă cu temperatură de culoare care le situează spre zona infraroșului și alb, 5000–6000 K, situate în zona de mijloc a spectrului vizibil), dispuse alternativ, în

mici casete, aflate pe tavanul vitrinelor. Mozaicurile, refăcute, etalate pe pereți sunt iluminate cu spoturi.

Trebuie să menționez că acest muzeu este situat, după cum am mai spus, în afara căilor principale, la fel ca Muzeul de la Teba, Elheusis(fig. 12).

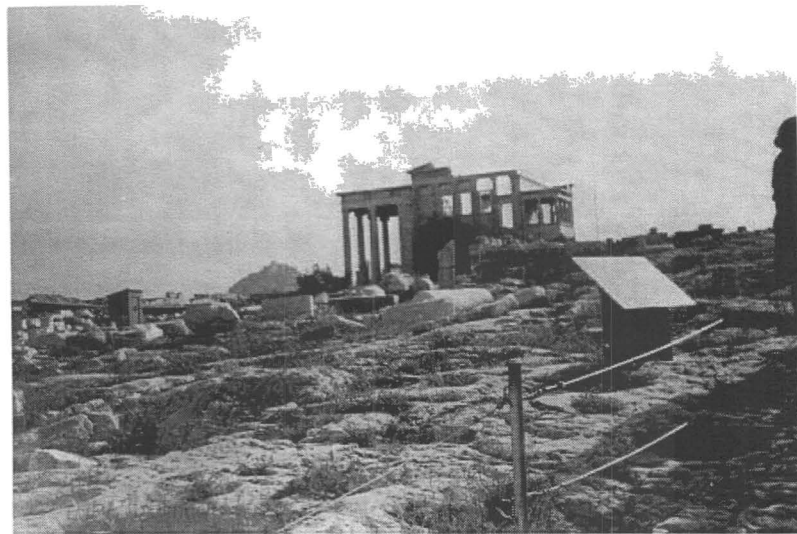

Fig. 11

Pe lângă cele arătate mai sus, excursia a avut și alte obiective: Dephi, Corint, Micene, Tirint, Epidaurus, toate situri arheologice importante, unele ametoare ca frumusețe (Delphi, fig. 10).

Remarcabil este faptul că toate siturile arheologice sunt extrem de bine îngrijite, piatra este curățată, locurile sunt marcate cu plăci de piatră sau metal, pe care sunt notate informații, vizitatorii au căi de acces speciale, monumentele fiind demarcate

cu gradene (fig. 11), iar personalul muzeelor este în permanență prezent, nepermițând nici o abatere. Absolut toate siturile și muzeele au pliante gratuite, în limba greacă și în limbi de circulație din care se pot lua informații riguros științifice.

Remarcabilă este și activitatea de restaurare, obiectele de patrimoniu mobil având o prezentare artistică și științifică modernă, uneori fiind notate și metodele deosebite de restaurare.

Impresionează în mod deosebit curățenia ce domnește peste tot, începând cu cazarea, sălile muzeelor, siturile arheologice, până la grupurile sanitare care nu lipsesc din nici un loc vizitabil.

Scopul lucrării de față nu este o prezentare a întregii excursii, ci o prezentare a modului deosebit prin care Ministerul Culturii al Greciei știe să conserve inestimabila bogăție istorică pe care o posedă, bogăție din care trăiește o bună parte a populației țării.

Fig. 12

În încheiere, nu pot să nu vorbesc de extraordinarul peisaj al acestei țări, de cele două stațiuni în care am fost cazați, Katerini și Lutraki, de Canalul Corint, de ospitalitatea deosebită întâlnită (deschiderca mănăstirii Sf. Patapic, situată deasupra stațiunii Lutraki, noaptea târziu, tratarea cu cafea și rahat) de pitorescul insulei Aegina, a cârciumioarelor din Athena, sau de nenumăratele pisici pe care grecii, ca orice popor mediteranian le au la mare preț.

Bibliografie

1. *Enciclopedia civilizației grecești*, Editura Meridiane, București, 1970.
2. J.Vokopoulou, *Short Guide to the arhkaeological Museum of Tessalonike*, Kapon Edition, 1997, Tessaloniki.
3. B. Petrakopos, *Musée National*, Editions Clio, 1993, Athena.
4. L. Cojocaru, *Asigurarea condițiilor de iluminare a spațiilor muzeale conform normelor conservării preventive*, Simpozionul Internațional Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural, ed. a V-a, 28-30 septembrie 2001, Durău.
5. I. Oprea, *Transmuzeografia*, Ededitura Oscar Print, București.

La Conservation préventive dans les musées d'archéologie de la Grèce

Résumé

On présente quelques-uns des principaux musées d'archéologie de la Grèce tels que perçus par le conservateur de musée, l'approche visant surtout les solutions adoptées pour leur illumination.

CORELAȚIA MUZEU – ȘCOALĂ STUDIU SOCIOLOGIC

Influența valorilor culturale asupra oamenilor este hotărâtoare. În primul rând, pentru că *favorizează informarea, modelează aptitudinile de comunicare, dezvoltă ansamblul personalității prin rafinarea spiritului și cultivarea năzuințelor creatoare, constructive*. Apoi, pentru că valorile culturale permit “descifrarea” societății, o pot face *mai inteligibilă*. Aici înscriem rostul sistemului de bunuri culturale și al *sistemului de instituții muzeale și activități de promovare*.

Considerăm că este deosebit de important să aflăm *nevoile oamenilor* pentru a ieși eficient și oportun în întâmpinarea *cererilor* lor pe piața bunurilor culturale. Spre deosebire de piața bunurilor materiale, “*pieța culturală*” este dependentă în primul rând de *intensitatea motivațiilor superioare a consumatorilor de cultură*. Calitatea serviciilor oferite pe această “pieță” nu este apreciată doar de “consumatori”, dar noi insistăm asupra lor, după ce ne-am realizat prestațiile, pentru a constata cum se leagă de scopurile noastre, de așteptările consumatorilor (ca și de politica oficială în domeniul cultural).

Înscriem muzeul în categoria sistemelor *instituționalizate de promovare a culturii la nivelul colectivității umane* (fără a uita importanța bibliotecii, teatrului, operei, filarmonicii, casei de cultură etc.).

Muzeul de istorie satisface nevoile de cunoaștere, de informare, de participare, de relevare a identității locale și naționale, dar și de evadare din mediul bulversat cotidian etc.

Fiind un serviciu care prezintă produse culturale, gradul de participare a consumatorilor este capital; de aici preocuparea de a *dezvolta cererea* prin armonizarea ofertei cu nevoile publicului, prin diversificarea tipurilor de servicii etc.

Departamentul *Relații publice-marketing* din cadrul Complexului Muzeal Național “Moldova” Iași a urmărit să cunoască *comportamentul consumatorilor* (70 profesori de istorie din Iași) și să *previzioneze unele fenomene ale pieții culturale muzeale* (cu aportul tehnicii chestionarului). Rațiunile acestei opțiuni au fost în primul rând de *promovare* (având în vedere calitatea de “*experți*” ai domeniului a *persoanelor chestionate*, dar și de “*dascăli*” ce acționează ca *lideri* de opinie asupra tinerilor). Am considerat că ne va fi mai ușor să determinăm consumul pentru întreaga populație a Iașului, dacă vom avea concluzii clare la acest nivel, privind: *tendențele* pe perioade determinate de timp, percepția asupra potențialului educațional al muzeului ca și: preferințele, gusturile, așteptările, exigențele calitative (ale tuturor categoriilor de consumatori). Ulterior ne vom concentra atenția și asupra altor *categorii de public-țintă* (prin studii de documentare și cercetări proprii), vizând opțiunile, atitudinile, comportamentele, așteptările lor în funcție de numeroase categorii sociologice și psihologice: sex, vârstă, venit, domiciliu, ocupație, nivel de instruire, ritmul vizitării etc.

La nivelul țării, Comisia Națională de Statistică estimează că 371 persoane (vizitatori) la 1000 locuitori au frecventat muzeele în 1995. Noi am constatat că 58 din cei 70 profesori chestionați (86,5%) au vizitat Muzeul de Istorie (am spune că este îngrijorător faptul că 9 dintre ei nu au trecut încă pragul acestei instituții).

Este interesantă *distribuția intensității vizitării* – criteriu important al segmentării acestei pieți culturale: 14 (21%) din cei chestionați au vizitat muzeul în ultimele trei luni; 22 (32%) în ultimele șase luni; 17 (25%) în ultimul an; 4 au vizitat cel mai devreme acum cinci ani. Cei mai mulți au venit cu *grupurile de elevi* (43, adică 64%), dar nu toți (24 profesori nu au venit la muzeu cu elevii, ci

singuri, cu membri ai familiei, sau cu o cunoștință); cei ce au venit singuri se află la început de carieră. Doar 29 profesori (din cei 70 chestionați) au venit cu elevii la muzeu în 1998, deși marea majoritate 60 (80%) apreciază la superlativ *potențialul educativ* al muzeului de istorie. Nu putem omite faptul că oferta informațională (și în acest domeniu), după 1989, a crescut enorm și s-a diversificat; ne referim în special la zecile de canale TV, posturi de radio, reviste, ziare, neuitând de biblioteci, centre culturale străine etc.

Credem însă că profesorii de istorie și lucrătorii din serviciul muzeal au menirea de a crea și forma *cererea de valori culturale autentice*. Mai ales tinerii au nevoie să compare contribuția înaintașilor pentru a ști ce preț are contribuția lor. Este importantă și influența climatului psiho-social dar ni se pare mai directă și benefică *influența educatorului-model, ca și a muzeografului*, ei fiind în măsură să ofere un sistem de valori constituit din ceea ce e mai relevant pentru istoria oamenilor acestor locuri. Clarificarea propriilor orientări valorice, *intransigența față de nonvalori* poate contribui la *ameliorarea comportamentelor acționale ale tinerilor* după o scală generală de valori, alcătuită cu mai mult discernământ.

Valorizarea presupune comparație între valori. *Muzeul nostru poate oferi elevilor repere valorice autentice* pentru ca ei să-și formeze un spirit critic în raport cu propria experiență, poate și o *etică mai optimistă* (în măsura în care iau contact cu capodopere realizate în epoci și mai puțin favorabile culturii, creației).

Am întrebat persoanele eșantionului care ar fi *elementele care ar facilita contactul mai des și mai eficient* al elevilor cu muzeul. Pe lângă cerințe ce țin de școală, de Inspectoratul Școlar Județean și de asigurarea transportului, am reținut că cele mai multe privesc muzeul:

- să se facă mult mai cunoscut prin reclamă, mesaje publicitare în presa locală, radio-TV, afișe, broșuri, pliante, etc.
- să existe ghizi bine pregătiți și mult mai deschiși, sociabili, disponibili;
- materialele să fie grupate pe teme pentru a se putea ține lecții în muzeu;
- să existe mijloace audio-vizuale adecvate unor teme (pe baza exponatelor și materialelor existente);
- să se realizeze și cu aportul profesorilor expoziții tematice utile recapitulărilor (70% din cei chestionați doresc acest lucru);
- să existe expoziții tematice pentru marile evenimente ale istoriei naționale etc.

Datele culese de la persoanele investigate ne-au permis să inventariem și alte modalități de colaborare, pe care le propunem (altele decât vizita și lecția în muzeu):

- lecții în școală, ținute de specialiștii muzeului;
- expoziții itinerante în școlile orașului;
- sesiuni de comunicări și referate ale elevilor organizate în muzeu;
- alcătuirea și editarea unor pliante, broșuri, cu prezentarea exponatelor pe teme de istorie veche, istorie medie, istorie modernă etc.;
- mese rotunde interdisciplinare, organizate în muzeu etc.;

Aprecierile asupra *orarului de funcționare* al muzeului, asupra *tarifului* etc. sunt, în general, favorabile.

Merită insistența noastră și a educatorilor de a-i face pe elevi, pe tineri (pe toți oamenii, de altfel), să înțeleagă că toate elementele culturii se află în mediul social în care trăiesc. *Cultura se învață, nu se moștenește*, ca și *elementele civilizației*. Traiul în ele ne poate da măsura ca oameni care contează fiindcă aleg, gândesc, creează și acționează constructiv.

Complexul Muzeal Național "Moldova"

Chestionar

Departamentul Relații publice - Marketing din cadrul Complexului Muzeal Național "Moldova" Iași realizează un studiu în rândul profesorilor de istorie din învățământul preuniversitar, cu scopul de a cunoaște și de a răspunde mai bine așteptărilor dumneavoastră, de a identifica cele mai adecvate forme de colaborare în formarea și educarea elevilor. Pentru realizarea acestui obiectiv avem nevoie de sprijinul dumneavoastră. Vă mulțumim anticipat pentru răspunsurile la următoarele întrebări:

1. Obișnuiți să vizitați muzeele din cadrul C.M.N. "Moldova"?

☐ Da

☐ Nu

2. Când ați vizitat ultima oară expozițiile permanente?

☐ < 3 luni

☐ 3-6 luni

☐ 1 an

☐ 1-2 ani

☐ 5-10 ani

3. Cum obișnuiți să vizitați aceste expoziții?

☐ Singur(ă)

☐ cu familia

☐ cu prietenii

☐ cu un grup

4. Când ați însoțit un grup de elevi ultima oară la unul din muzee ?

5. În ce măsură apreciați potențialul educativ al acestor muzee ?

☐ foarte mare

☐ mare

☐ mediu

☐ scăzut

☐ foarte scăzut

6. Cum preferați să vizitați muzeul ?

☐ folosind materialul informativ din muzee;

☐ utilizând informațiile oferite de pliante;

☐ apelând la cunoștințele specialiștilor;

☐ alte modalități.

7. Ce instrumente credeți că ar putea fi folosite pentru o mai bună desfășurare a vizitei în muzee?

8. Cum apreciați utilitatea unor expoziții didactice realizate în colaborare cu școala, expoziții ce pot fi folosite la lecțiile de recapitulare?

9. Identificați alte modalități de colaborare

10. Care credeți că sunt impedimentele în colaborarea cu instituția noastră?

11. Faceți câteva aprecieri asupra:

- orarului

- tarifului

- facilităților acordate elevilor

- materialelor informative puse la dispoziția vizitatorilor

12. Vă rugăm să ne oferiți câteva informații generale cu privire la:

- vârstă

- sex

- gradul didactic

- zona în care se află școala

Data

Bibliografie:

Moldoveanu, Maria și Ioan-Franc, Valeriu, *Marketing și Cultură*, Editura Expert, 1997.
Nicola, Ioan, *Pedagogie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1994.

La corrélation musée – école. Etude sociologique**Résumé**

L'auteur réalise une recherche parmi les professeurs d'histoire de la ville de Iasi, par l'apport de la technique du questionnaire.

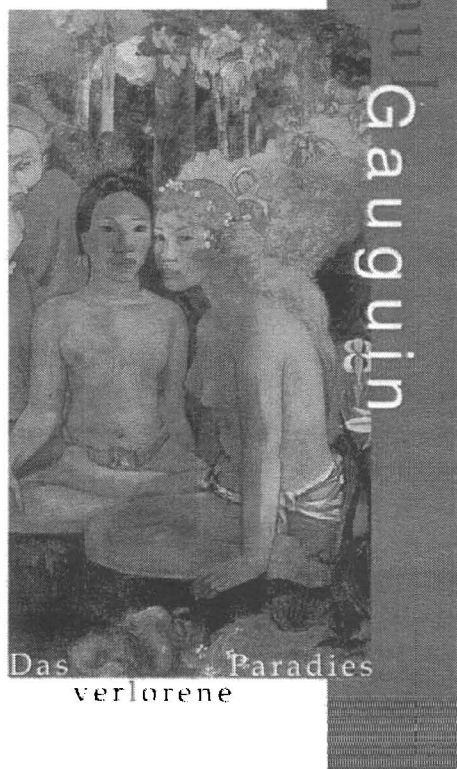
Le but de la recherche est de constater les perceptions sur le potentiel éducationnel du musée tout comme les préférences, attentes, exigences qualitatives de ceux-ci afin d'identifier les plus adéquates méthodes de collaboration pour la formation et éducation des élèves.

ITINERARIILE ARTISTICE EUROPENE 1998

Cunoscuta Agendă culturală aparținând postului informativ de televiziune EuroNews ne prezenta anul trecut, pe fondul muzical al unui vechi ragtime, marile expoziții oferite de principalele muzee ale Europei occidentale. Ne-au reținut atenția expoziții retrospective sau tematice prestigioase, deschise în marile muzee ale Parisului și ale Madridului, ele constituind obiectivele principale ale unui nou periplu european.

Înainte de a străbate câteva dintre celebrele muzee ale Parisului, această capitală a artelor, stimulative și promotoare a tot ce înseamnă fenomen artistic, pregătită continuu pentru avalanșa permanentă de turiști ce-i străbat străzile și sălile de muzeu, ale căror colecții valoroase sunt îmbogățite cu expoziții de anvergură, ne vom opri puțin în Germania pentru a semna un eveniment artistic de prestigiu. Ne referim aici, la o retrospectivă de referință, ce înglobează mare parte a operei unuia dintre maeștrii picturii moderne, Paul Gauguin (1848-1903), intitulată "Das verlorene Paradies", deschisă în perioada iunie-octombrie 1998 la Museum Folkwang din Essen. Panotată cronologic în funcție de etapele de creație ale artistului, expoziția bucurându-se de un generos spațiu de expunere, situat într-o clădire cu o arhitectură modernă, se remarcă în special prin etalarea celor mai celebre pânze ale artistului din perioada tahitiană, dar și a unor lucrări de sculptură în lemn, ceramică și câteva bronzuri. Primele două săli erau consacrate imaginilor documentare: fotografii, scrisori, documente oficiale ale vremii, ce ilustrau momente din viața și activitatea de creație a pictorului. Cele mai numeroase imagini proveneau din Insulele Marchize dar mai ales din Tahiti.

Museum Folkwang Essen
17.6. bis 13.10.1998

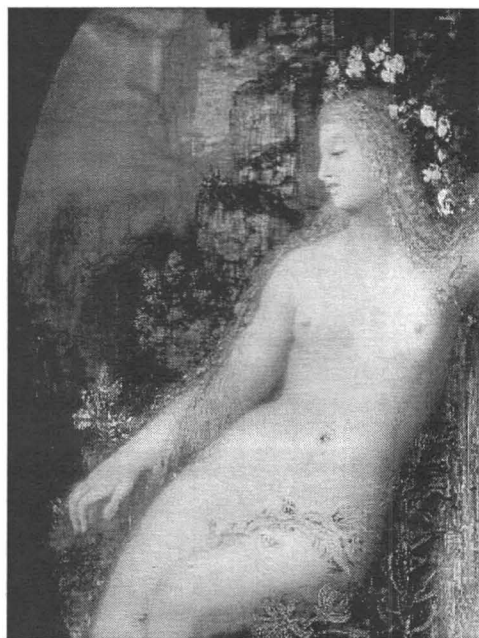

Pe panourile imense erau prezente: Paradisul pierdut ce dădea și titlul expoziției, lucrare aflată în colecția muzeului gazdă, Otahi (Solitudine), *Femei pe plajă*, *Ce, ești geloasă?* *Visul*, *Sub palmieri*, *Sâni cu flori roșii*, *Calul alb*, *Pastorală tahitiană*, *Și aurul corpului lor*, *Luna și Pământul*, *Regina din Areois*, *Povești barbare*, etc., lucrări provenind atât din muzeele și colecțiile private europene cât și din cele de peste ocean. Un catalog consistent editat de Folkwang Museum și Kunst Museum din Berlin însoțea această valoroasă expoziție.

În același timp, celebrul Musée d'Orsay din Paris care posedă cea mai frumoasă și mai bogată colecție de pictură impresionistă din lume și ansamblul creației artistice dintre anii 1848-1914, găzduia o nu mai puțin valoroasă retrospectivă Millet-Van Gogh. Retrospectiva concepută în urmă cu peste zece ani de către Van Gogh Museum din Amsterdam, face obiectul ultimelor cercetări consacrate influenței exercitate de opera lui Millet asupra lui Van Gogh, care îl considera pe autorul

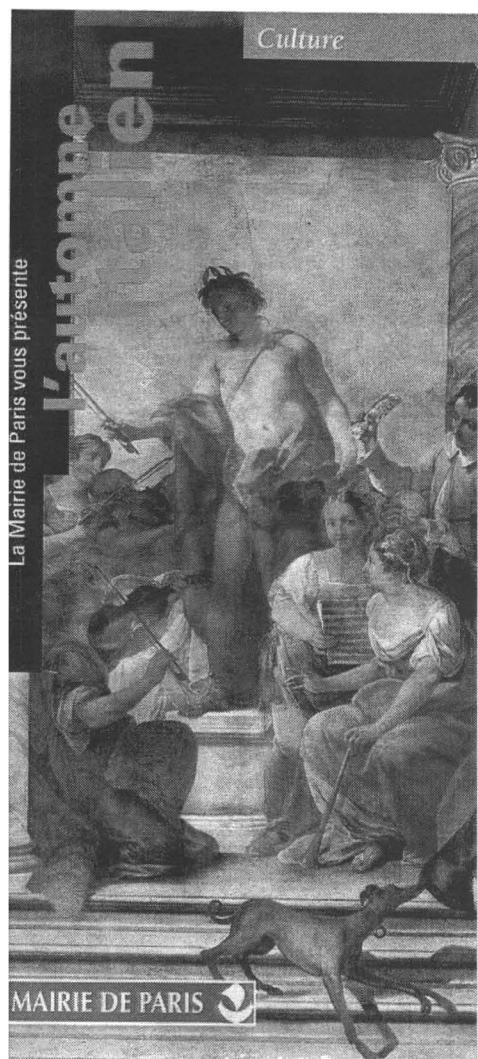
lucrării „L'Angélus” ca părintele său spiritual. Prin expunerea simultană a creației celor doi maeștri, expoziția și-a propus o confruntare între operele lui Millet și interpretările date de Van Gogh. Erau expuse: *Semănătorul*, *Siesta*, *Cioplitorii în piatră* de Millet și interpretările lui Van Gogh, dar și opere de o inspirație liberă a maestrului olandez, însă, tratate într-o manieră artistică proprie spiritului lui Millet.

Parisul mai oferea și alte retrospectivă în toamna lui '98. Galeriile Naționale Grand Palais găzduiau expoziția organizată cu prilejul centenarului morții pictorului Gustave Moreau (1826-1898), reprezentant major al simbolismului. Expoziția cuprinzând 250 de picturi, desene și acuarele, a permis urmărirea evoluției stilului artistului și a înlesnit înțelegerea originalității operei sale. De o prezentare specială s-au bucurat trei dintre capodoperele sale: Orfeu și Sfinxul (1864), Hercule și vidra din Lerna (1876) și Semela (1895) care erau însoțite și de studiile preparatorii, lucrări ce s-au constituit ca centru de interes al expoziției. Manifestarea a fost organizată de Uniunea Națională a Muzeelor din Paris, Art's Institut Chicago și Metropolitan Museum of Art New York.

Sălile de la Grand Palais ofereau în același timp în generoasele sale spații și o expoziție de capodopere a unui mare maestru venețian al secolului al XVI-lea Lorenzo Lotto (1480-1557), supranumit geniul neliniștit al Renașterii. Expoziția consacrată acestui artist, organizată pentru prima dată în Franța de către Uniunea Națională a Muzeelor, Musée du Louvre, National Gallery of Art Washington și l'Accademia Carrara di Belli Arti Bergamo, reunea 50 dintre cele mai cunoscute lucrări, la care se adăuga un montaj de fotografii documentare de mari dimensiuni, după 26 de panouri de marchetărie executate după cartoanele lui Lotto, destinate decorării bisericii Santa Maria Maggiore din Bergamo.

În perioada octombrie '98 - ianuarie '99, Musée du Petit Palais Paris adăpostea prima retrospectivă a operei lui Gianbattista Tiepolo (1696-1770) în Franța. Aproximativ 70 de lucrări provenind din colecțiile unor mari muzee ale lumii și colecții private, 40 de desene și 33 de gravuri au permis publicului vizitator redescoperirea acestui artist major al Veneției secolului al XVII-lea. Erau ilustrate ambele aspecte ale operei sale, opera sacră și cea profană cu numeroase teme istorice, mitologice sau de inspirație literară precum și o serie de portrete. Pânzele, de mari dimensiuni, ce puneau în valoare grandezza concepției, verva incomparabilă și suflul puternic, influent al artistului s-au bucurat de spații largi de expunere; printre ele se numărau cele două celebre compoziții istorice „Cleopatra”, provenind din colecția prințului Iusupov, care nu au fost expuse niciodată în afara Rusiei. Întrucât fresca prin tehnica ei este intransportabilă, organizatorii au recurs la expunerea a numeroase schițe preparatorii (bozzetti), pentru a le evoca.

Rămânând în sfera măestrilor italieni, nu putem să nu amintim retrospectiva operei pictorului venețian Tintoretto (1518-1594), deschisă în Salles des Fêtes, Musée Mairie du Ve de Paris, expoziție ce se încadra marilor manifestări culturale pariziene intitulate "Toamnă italiană", care a întrunit și 13 lucrări împrumutate pentru prima dată de la Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Patriciatul Latin al Veneției și opere provenind din colecții private și de stat aparținând unor instituții franceze. Calitățile operei lui Tintoretto care poate fi considerată ca rezumând un secol de pictură renescentistă italiană, anunțând prin compozițiile sale baroce și spontaneitatea tușei artiști ca El Greco sau curente artistice majore, au oferit vizitatorilor o adevărată lecție de pictură.

Celebrul Musée du Louvre găzduia în perioada octombrie 1998 - ianuarie 1999 o impresionantă expoziție pe care o vizitasem cu un an în urmă la Londra (martie-iulie 1997), organizată de către British Museum în colaborare cu Fondazione Memmo din Roma, intitulată "Chipuri antice. Portrete ale mumiiilor din Egiptul roman". Expoziția care a fost itinerată mai întâi la Roma, în Palazzo Ruspoli (octombrie 1997- ianuarie 1998), s-a deschis în toamna anului trecut la Paris și își propunea

prezentarea artei funerare practică de civilizația pe care a cunoscut-o Egiptul între 30 î.H. și sec. V, când aflându-se sub dominație romană, a intrat în contact cu cultura greco-romană. Ea cuprindea în jur de 200 dintre cele mai reprezentative portrete de mumii, pictate pe panouri din lemn, lințolii din pânză, lână, carton și gips din colecția British Museum și din alte mari muzee din Europa și America. Un mare număr dintre portretele expuse în vitrine proveneau din Hawara și Er Rubayat, Fayum, Cairo sud-vest, valea Nilului (Saqqara, Oxyrhynchus), El Hibeh, Antinopolis și Teba.

Pentru prezentarea portretelor în contextul descoperirii lor arheologice, expoziția includea, de asemenea, obiecte găsite în morminte: piese de îmbrăcăminte, bijuterii romane, sculptură mică, papirusuri cu inscripții cuprinzând informații asupra vieții sociale a persoanelor reprezentate. Aceste portrete mumii sunt unicele mărturii ale tradiției grecești și romane în pictura în encaustica și tempera. Exponatele erau grupate în vitrine în funcție de mijloacele de limbaj și expresie plastică dar și de locul descoperirii, perioadă, astfel:

1 - tradiția mumificării;

2 - impactul cu Elenismul;

3 - portrete de mumii realizate în cele două tehnici, tempera cu pigmenți micști și ou alb și encaustica cu pigmenți micști și ceară de albine;

4 - măștile poleite din Hawara, sec. II;

5 - portretele din Er- Rubayat (săpăturile de la Fayum);

6 - portretele din Antinopoolis;

7 - portrete din alte regiuni: comunități din nordul și sudul Egiptului, coasta Mediterană, Teba;

8 - portrete tridimensionale modelate în gips, pictate și încrustate cu sticlă sau piatră;

9 - stele funerare provenind din nordul și sudul Egiptului;

10 - mormântul familiei Soter din Teba, sec. II;

11 - portretele de la Deir-El-Bahri;

12 - mumiile pictate în întregime care marchează apariția

primelor forme ale iconografiei creștine;

Revenind la arta modernă, semnalăm retrospectiva pictorului Pierre Alechinsky (1927), organizată de muzeul parizian Jeu de Paume. Expoziția prezenta principalele faze ale evoluției sale picturale, ilustrate prin lucrările realizate între anii 1948-1997 provenind din muzee internaționale și colecții private, care nu au fost niciodată expuse până acum. Forma nervoasă, plină de tensiune a imaginilor calme sau eruptive, impactul gestual, constituie modalitatea proprie de exprimare a artistului. Erau expuse: lucrările în aquaforte din anul 1948, uleiurile realizate între anii 1951-1965, cele realizate în acrylic și cerneală de China pe hârtie maruflată pe pânză, începând cu anul 1965, picturi cu "comentarii" marginale, predele, borduri, hărți, stampe sau documente, opere ce demonstau interesul constant al artistului pentru inovație în materialele de lucru, suporturi, mijloacele de exprimare plastică și tehnici de execuție.

Muzeul Național Picasso își îmbogățește colecția permanentă prin expunerea unor capodopere împrumutate în perioada octombrie 1998 - ianuarie 1999, numărând zece picturi și 15 desene din perioada albastră și cubistă a maestrului, de la Metropolitan Museum of Art New York. Printre ele figurau cele trei mari capodopere: Arlechin (1901), Orb odihnindu-se (1903) și Coafura (1906).

Muzeul de Artă Modernă al orașului Paris, amenajat în Palais de Tokyo, construit în anul 1937 pentru Expoziția Universală, având în expunerea permanentă celebrele decorații murale ale Soniei și Robert Delaunay, Dansurile lui Matisse și Sărbătoarea electricității de Dufy, prezintă pe o perioadă de un an (până la 19 septembrie

'99), o selecție în jur de 200 de lucrări provenind de la Centre Pompidou, grupate în trei mari categorii: prima ilustrează evoluția cercetării în domeniul culorii în decursul secolului XX (Kandinsky, Delaunay, Matisse, Miró) și abstracționismul (Arp, Hartung, Klein, Dubuffet, Fontana); a doua cuprinde pictura anilor 1920 (Braque, Lèger, Masson, Picasso), primii suprarealiști (Miró, Magritte, Ernst, Tanguy) și operele lui Derain și Fautrier relevând imagini ale Pământului, Materiei și Noptii; a treia este consacrată Noului Realism și artei video.

Părăsim Parisul pentru a ne opri la cel mai cunoscut și fascinant castel regal de pe valea Loirei, Chambord-ul, cu dimensiunile sale copleșitoare: fațade de 156 m lungime, 56 m înălțime, 440 de camere, înălțat la dorința regelui Francois I-e, începând cu anul 1519. Considerat ca cel mai mare castel al Renașterii franceze, arhitectura sa al cărui autor se presupune că ar fi fost Leonardo da Vinci sau Domenico del Cortone, îmbină elemente ale goticului târziu și ale Renașterii italiene: turnuri de colț, ziduri crenelate, lucarne, trepte în spirală, galerii și terase.

În sălile primului etaj era amenajată o expoziție de excepție, organizată de către Caisse Nationale des Monuments cu concursul l'Association des Amis de Chambord, le Conceil régional du Centre și La Route de la Vallée des Rois. Intitulată "Portretele regale ale Chambord-ului", expoziția oglindea patru secole de istorie și viață de la Francois I-e la Contele de Chambord din această celebră reședință regală. Ea reunea 47 dintre cele mai frumoase portrete oficiale ale monarhilor francezi din colecția permanentă a castelului și încă 14, printre care magnificul portret al lui Phillippe d'Orléans de Mignard sau Portretul în armură a lui Louis XV de Carl Van Loo, provenind de la alte muzee franceze. Tot acum, au fost expuse pentru prima dată ultimele achiziții ale muzeului castelului, dintre care, cele mai importante fiind Portretul lui Francois I-e, atribuit atelierului lui Clouet și Portretul cu flori de crin al Contelui de Chambord de Podesti. În fine, expoziția prezenta și colecția de artă decorativă constituită de către Ducesa du Barry special pentru castel.

Catalogul expoziției preciza că cercetările științifice premergătoare deschiderii expoziției au permis identificarea unora dintre personajele reprezentate, dar, mai mult decât atât, s-au descoperit semnăturile unor artiști prestigioși ca Largillière, De Troy, Juste d'Egmont.

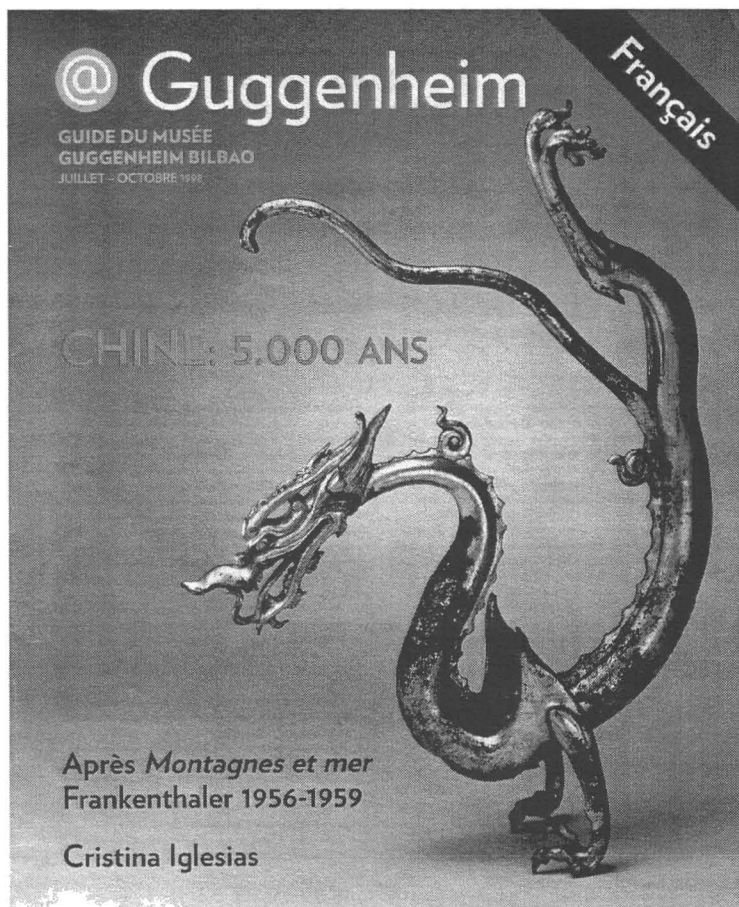
Anul 1997 a fost marcat în Spania de un important eveniment cultural: inaugurarea Muzeului Guggenheim din Bilbao. Prezența internațională a acestei celebre instituții s-a îmbogățit prin deschiderea, după Solomon R. Guggenheim, a Guggenheim Museum Soho din New York și a unor muzee europene: după Peggy Guggenheim Collection din Veneția, alte două muzee, în Bilbao și Deutsche Guggenheim în Berlin. Pe lângă preocuparea pentru extinderea instituțiilor muzicale, Guggenheim procedează în egală măsură la îmbogățirea programelor sale. În timp ce în marile colecții muzeale continuă să predomine, în genere arta modernă și contemporană occidentală, Guggenheim

organizează expoziții de artă africană, orientală și extrem-orientală, veche și modernă, recunoscându-le și punându-le în valoare forța artistică.

Spațiul de la primul nivel al Guggenheim Museum din Bilbao construit într-un stil arhitectural ultramodern din metal și sticlă, este consacrat colecției sale permanente. Trei săli sunt ocupate cu imense lucrări de artă contemporană realizate de reprezentanți ai ultimelor curente artistice dintre anii 1981-1997 ca: Richard Long (Linia pietrelor de râu, 1983), Enzo Cucchi (Mad painter și Marele desen al pământului, '83), Mario Mertz (Crocodilul din Niger), Jannis Kounellis, Gilbert & George Waking, Christian Boltanski (Oameni, 1994), Jenny Holzer (Instalații pentru Bilbao, 1997). A patra sală, lungă de 300 de metri, este destinată expunerii operei lui Robert Rauschenberg, intitulată "1/4 mile or 200 furlong pieces" (200 metri de piese), care a fost concepută de autor special pentru acest spațiu. Imensele lucrări realizate de artist între anii 1981-1997, prezintă într-o succesiune ordonată ideatic teme și mijloace de expresie specifice artei sale: colaje din materiale textile de naturi diferite, fotografii cu intervenții grafice sau picturale, serigrafii, alăturate unor obiecte pop art și unor structuri spațiale ce combinau metalul cu lumina și culoarea.

Cincisprezece săli ale etajelor II și III ale muzeului erau dedicate în perioada iulie - octombrie 1998 unei expoziții fără precedent "China: 5000 de ani", organizată cu colaborarea Ministerului Culturii al R.P. Chineze, Biroului Național al Patrimoniului Cultural al Chinei și a Agenției Chineze de Expoziții Internaționale de Artă. Sherman Lee, director la Cleveland Museum of Art, o autoritate mondială în arta chineză, a fost comisarul expoziției în domeniul artei tradiționale. Operele selectate ilustrau evoluția și inovațiile intervenite în 7 domenii ale creației artistice chineze: piese din jad, bronz, ceramică funerară, faianță și porțelan, sculptură, pictură și grafică, în care se distingeau două tendințe clare: inovații

conceptuale care plasează interesul artistului de la supranatural la uman și la natură și inovații tehnice exprimând căutările artiștilor în noi mijloace de transpunere a ideilor lor. Expoziția "China: 5000 de ani", cuprindea în jur de 500 de opere de artă începând cu perioada neolitică până în prezent. Este prima manifestare de mare amploare care a reunit opere de artă tradițională și modernă chineză urmărind evoluția ei de-a lungul secolelor cu marea sa diversitate stilistică și a tehnicilor de lucru. Lucrările proveneau de la mai mult

de 50 de instituții publice și private din 17 provincii chineze, multe dintre ele nefiind niciodată expuse în afara Chinei până acum.

Piesele cele mai vechi erau jadurile neolitice (3600-1700 î.H.), bronzurile rituale ornamentate redând credințele și practicile religioase din perioada Shang (1600-1100 î.H.) și Zhou (1100-256 î.H.). Ceramica funerară din timpul dinastiilor Qin, Han și Tang (221 î.H.-907), cuprindea machete arhitectonice complexe, mari efigii ale unor personalități, creaturi supranaturale și animale. Această perioadă includea de asemenea, exemplare de excepție din sculptura budhistă în piatră și o selecție importantă de pictură și grafică: peisaje din dinastia Song (960-1279) și pictura din dinastia Yuan (1279-1368), realizate în stilul tradițional conservat de artiștii profesioniști ce activau în timpul dinastiilor Ming și Qing.

Secția modernă al cărei comisar de expoziție era Julia F. Andrews, specialist în arta chineză a secolului XX, profesor la Ohio University și Kuiyi Shen de la aceeași universitate, ilustra diversele forme de exprimare ale artei chineze începând cu anul 1850. Panotată cronologic, în 4 secțiuni, secția modernă cuprindea pictură în ulei, grafică alb-negru și colorată, xilografuri, guașe, cerneală, astfel:

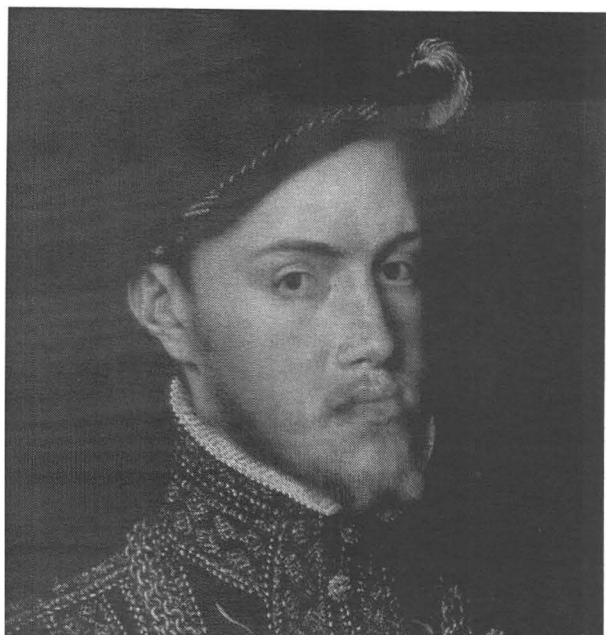
Secțiunea I - Inovații în pictura chineză 1850-1950, punându-se accentul pe Școala de la Shanghai;

Secțiunea II - Generația modernă 1920-1950, ilustrând apariția vocabularului modern însușit în Europa și Japonia;

Secțiunea III - Arta în noua Chină 1950-1980, consacrată realismului socialist;

Secțiunea IV - Transformările suferite de tradiție din 1950 până în zilele noastre, caracterizate prin pluralitatea exprimărilor în cadrul picturii tradiționale chineze.

Părăsim Bilbao coborând spre Madrid, traversând un peisaj stâncos cu întinderi nesfârșite sub lumina clară a unui cer albastru intens, ce devine roșu în asfințit, colorând pământul străjuit de imaginile bidimensionale ale unor tauri imenși, negri, dispuși de-a lungul autoviei. Parcurgând cei 16 km. ai principalei artere madrilene Via del Castellana, ajungi în celebrul Paseo del Arte, unde, pe o circumferință de câteva sute de metri se află cele trei mari muzee ale Spaniei: Musco del Prado, Musco Thyssen - Bornemitza și Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia.

Ministero de Educación y Cultura organiza, în cadrul manifestărilor prilejuite de Sociedad Estatal Para la Commemoration de Los Centenarios de Felipe II y Carlos V (1998-2000) o expoziție gigant intitulată "Felipe II Un principe del Renacimiento", în perioada octombrie 1998 - ianuarie 1999. Această manifestare impresionantă s-a realizat prin colaborarea unor instituții internaționale de prestigiu: Museo Nacional del Prado, Patrimonio Nacional, Biblioteca Nacional del Madrid, Kunsthistorisches Museum Viena, The Metropolitan Museum of Art New York, Musée du Louvre Paris, The National Gallery Londra, Museo Nazionale di

Capodimonte Napoli, Galleria Borghese Roma, Galleria Nazionale di Parma, Galleria degli Uffizi Firenze, Musées Royaux des Beaux-Arts Bruxelles și numeroase colecții private spaniole și internaționale.

Panotată în sălile Muzeului Prado, intrarea Puerta del Velasquez, expoziția își propunea prezentarea unor remarcabile opere de artă care să ilustreze aspectele esențiale ale Renașterii, în primul rând relevanța mecenatului artistic a lui Felipe II în contextul Europei secolului al XVI-lea și nu în ultimul rând, viața artistică existentă la curtea regelui în circumstanțele majore care au marcat societatea statului modern spaniol în timpul Contrareformei.

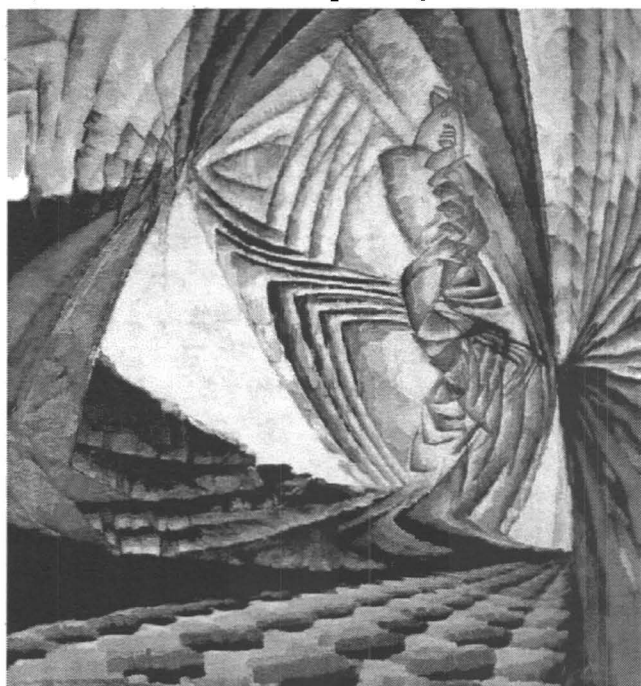
Expoziția era grupată în 7 mari secțiuni: Întemeietorul unui regat (1); Formația intelectuală a unui principe renașcentist (2); Antichitatea clasică ca model estetic (3); Galeria portretelor (4); Credința epocii și pietatea regelui (5); Difuzarea imaginii regale. Propaganda și antipropaganda (6); O epocă a colecționarilor (7); Marile portrete expuse demonstrau mesajul suprem al artistului: cum se construiește o imagine a majestății regale în epoca Renașterii. Erau prezenți toți marii maeștri care au lucrat pentru Felipe II: Antonio Moro pictorul de curte al regelui, Alonzo Sánchez Coello, Tizian, Aniballe Caracci, Juan Fernández de Navarette, alături de artiști mai puțin cunoscuți atunci dar ale căror lucrări figurau deja în colecția regală: maeștrii olandezi Bosch, Patimir, Memling, Wan der Weyden, dar și cele mai cunoscute opere ale lui Arcimboldo, Morales el Divino, El Greco.

Pe lângă lucrările de pictură erau expuse tapiserii, broderie, piese de orfevrerie, argintărie și bijuterii, medalii, stampe, miniaturi, cărți și codice miniate, porțelanuri, fcrncrie și sculptură. Catalogul expoziției, foarte

consistent, pliantul și chiar biletele de intrare reproduc pe un fond albastru intens celebrul portret al monarhului aparținând lui Antonio Moro.

Al doilea mare muzeu al Madridului, situat în Paseo del Arte, Thyssen - Bornemitz, deschis în anul 1993, prin achiziționarea celebrei colecții a Baronului de Thyssen-Bornemitz, este amenajat într-un elegant palat neoclasic madrilean, Villahermosa. Această importantă colecție realizată în decursul a două generații aparținând familiei ce dă numele muzeului, cuprinde în jur de 800 lucrări, incluzând opere reprezentative ale primitivilor italieni, olandezi, germani, artă medievală europeană, Renaștere italiană, pictura europeană din secolul al XVI-lea, Barocul, pictura europeană a secolului al XVII-lea, Rococo-ul, Neoclasicismul, Romantismul, pictura modernă începând cu Impresionismul, fauve-ii, expresioniștii, arta experimentală cuprinzând sinteze ale artei europene și americane, Noul figurativ și Pop art.

Într-una dintre sălile muzeului era organizată expoziția pictorului František Kupka (1871-1954), unul dintre pionierii picturii abstracte alături de Kandinsky și Delaunay. Expoziția cuprindea seria de lucrări ale celor două versiuni ale "Localisation des mobiles graphiques", realizată de artist între anii 1912-1913. Considerate ca parte dintre operele majore ale lui Kupka, pânzele sale demonstau un limbaj artistic nou, bazat pe ritm și armonie, în care formele se desfășoară într-un spațiu structurat geometric, în funcție de principiul melodicității cadrului.

Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, unul dintre cele mai mari muzee de artă contemporană

din lume, impresionează prin bogăția și diversitatea colecției sale permanente, distribuită pe 4 nivele ale clădirii în următoarea ordine:

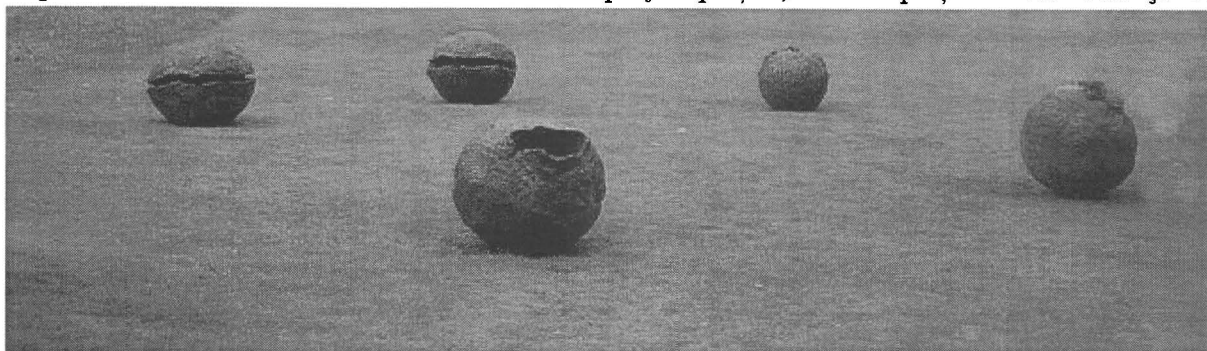
- Cotitura dintre secole în arta spaniolă, ilustrată de José Clará, Julio Antonio, Ramón Casas, José Gutierrez Solana;
- Inceputurile avangardei, cuprinzând lucrări ale soților Delaunay, Lipchitz, Picabia, Laurens;
- Săli consacrate operelor lui Juan Gris, Gargallo, Picasso cu celebra sa Guernica, Miró, Gonzáles-Smith;
- Suprarealismul poetic, suprarealismul lui Buñuel, pictura spaniolă a deceniilor 2 și 3: Luis Fernández, Palencia/Sánchez;
- Sculptura spaniolă; Figurativul și primul grup de avangardiști: Lozano, Zabaleta, Ortega Muñoz, Masson, Poliacoff, Lagunas, Tapiès căruia îi sunt dedicate mai multe săli;
- Inceputurile artei abstracte în Spania; Avangarda spaniolă în contextul avangardei europene: Alechinsky, Bacon, Moorc, Klcin, Fontana, Dubuffet, Marc Tobey, Lopez Garcia, Hernández;
- Abstracționismul și arta figurativă: Arroyo, Fraile, Villalba;

- Arta minimală și contextul său precum și cele mai recente manifestări artistice ilustrate de Dan Flavin, Kelly, Newman, Palazuelo, Grupo Zah.

În același timp, sălile parterului și ale etajului 5 rezervate expozițiilor temporare, prezentau o mare manifestare artistică „50 de artiști spanioli, 1947-1998”, manifestare ce se desfășura de-a lungul întregului an.

În perioada octombrie-decembrie '98, erau organizate aici două mari retrospecive: Lucio Fontana și Alfonso Fraile. O superbă expoziție de tapiserie „Espaciono” a Elenei del Rivero, artistă spaniolă stabilită la New York, întrunea lucrări realizate în mătase, fir metalic, dantelă, fibre sintetice, provenind din colecțiile mai multor galerii din Madrid, New York, San Francisco, Roma.

Organizată de Fundación la Caisca Barcelona și Fondazione Lucio Fontana, expoziția retrospectivă intitulată „Între materie și spațiu”, comemora un secol de la nașterea lui Lucio Fontana (1899-1998). Erau expuse lucrări de pictură, sculptură, forme spațiale și ecleraje în lumină neagră, ilustrând deopotrivă, preocupările artistului pentru problemele spațiale. O temă centrală a operei sale o constituie omul în timp și spațiu, atât spațiul real cât și cel

spiritual. Însușindu-și o formulă estetică de simbolizare a neliniștilor omului modern cu eternele sale întrebări asupra dragostei, a fascinației femeii, a naturii și a intervenției omului asupra ei, a polarității dintre materie și spirit, a credinței în Dumnezeu, Fontana copleșește în această expoziție prin celebrele sale Concepte spațiale, realizate bi și tridimensional, în materiale și tehnici diverse.

A doua mare retrospectivă era consacrată pictorului spaniol Alfonso Fraile, reprezentant al Grupului Nuevo especialismo español. Majoritatea lucrărilor proveneau din colecția permanentă a muzeului Reina Sofia, alte colecții muzeale din Spania și colecții private incluzând și colecția familiei artistului. Expoziția cuprindea lucrări de pictură și grafică în tehnică mixtă, reprezentând creația artistică a pictorului dintre anii 1960-1986. Panotarea era făcută cronologic, ilustrând etapele devenirii sale artistice: prima etapă, cuprinzând opere de influență cubistă și ale noului figurativ, situată în perioada anilor '60. Lucrările din anii '70, reprezentative pentru definirea stilului său artistic, concretizat în compoziții cu numeroase personaje, singularizate în atitudini și expresii, într-o înșiruire serigrafică: Noche habitada, Gente muy verde, Adolescentes y bychos, constituie o altă etapă de creație. Fraile utilizează orizontale și verticale pe fondurile închise, pe care sunt proiectate personajele, într-o mișcare constantă, pe întreaga suprafață a pânzei, într-un spațiu suspendat.

Ultima perioadă de creație, cuprinsă între 1977 și până la moartea sa, survenită în ianuarie 1988, este concretizată prin elaborarea portretelor supradimensionate ale unor personaje caricaturizate, diforme, chinuite, expresioniste în linie și culoare: De negro, Olimpia Jones, Veintitrés.

Retrospectiva consacrată marelui artist spaniol, dispărut prematur, organizată de Ministerio de Educación y Cultura, mai puțin cunoscut la noi, dar foarte apreciat de către critica națională și internațională de specialitate, dovadă numeroasele premii pentru pictură și grafică obținute de-a lungul activității sale de creație, ne-a oferit posibilitatea cunoașterii operei sale de maturitate, impresionantă și singulară ca și concepție și limbaj artistic în contextul artelor plastice contemporane.

Artistic european itineraries 1998

Summary

This essay presents oneself the most important exhibitions from the great towns of west Europe in autumn season 1998.

In the beginning we propose a Paul Gauguin exhibition opened in the Folkvang Museum from Essen in Germany, intitled "Lost paradise" which contained the pictures from Tahiti period.

In France, specially in Paris there were a lot of exhibitions offered to the tourists:

- in the „Musée d'Orsay”, the most important museum of modern art from Europe, it was opened "Millet – Van Gogh" exhibition containing the Van Gogh's interpretations about Millet's painters;

- National Galerie „Grand Palais” celebrates the centenary of painter Gustave Moreau and in the same time, in another spaces was opened an exhibition of the Venetian master Lorenzo Lotto;

- in the spaces of „Musée du Petit Palais” there was organized the first exhibition of G. Tiepolo in France, including above 70 paintings belonging to this Italian master;

- in the „Salles des Fêtes, Musée Marie du V-e” it was exhibited paintings of Venetian artist Tintoretto, according by the great Parisian cultural expresses "Italian autumn";

- The very known museum in Paris, „Musée du Louvre” entertained an interesting exhibitions organized by British Museum and Fondazione Memmo from Roma, intitled "Ancient faces. Mummy portraits from Roman – Egypt"; it contained 200 portraits of mummies painted on different supports arising from Egypt and north – Africa area.

- in „Jeu de Paume” Galerie it was exhibited Alechinsky's paintings containing works from museums and private international collections never exposed;

Living Paris, along the Loire's valley, in the Chambord castle there was a specially exhibition intitled "The royal portraits of Chambord", which presented the most beautiful portraits of French monarchs.

In Spain, it makes reported same important cultural events:

- in the new building of Guggenheim Museum from Bilbao it was opened "China 5000 years" containing 500 pieces of decorative and plastic art.

- In Madrid, in Paseo del Arte there are three very important Spanish museums: Museo del Prado where was opened a vast exhibition "Felipe IIth a Renaissance prince", thanks to the great museums from all the world.

- Thyssen – Bornemisza Museum, with a F. Kupka's exhibition and, finally, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia, one of the great museum of contemporary art in the world, where were celebrated two important contemporary artists, Lucio Fontana and Alfonso Fraile.

LA CRONOLOGIA DOCUMENTELOR MOLDOVENEȘTI DIN SEC. XIV-XVII*

Supunând unei atente examinări ediția de Documente moldovenești din sec. XIV-XVII¹, ne-am amintit de observația, atât de judicioasă, a lui A. Giry, că nu există document al cărui studiu critic să nu înceapă cu soluționarea unei mici chestiuni de cronologie². Problema autenticității documentelor interne românești, sau numai a celor cu privire la istoria românilor, ca și problema datării unor documente din ambele categorii, fără a fi cu totul neglijată de vechea istoriografie – și când spunem acest lucru ne gândim în primul rând la unele studii ale lui I. Bogdan³, N. Iorga⁴ și P.P. Panaitescu⁵ – nu a fost totuși privită în ansamblul ei, într-o lucrare care să îmbrățișeze o epocă anumită, cum se prezintă în alte istoriografii⁶ și aici, mai aproape de noi, în istoriografia maghiară, în care s-a publicat acel studiu al lui Karacsony, *Documente false, rău datate sau nedatate*, mic ca număr de pagini, dar atât de cuprinzător prin conținut⁷.

Totuși, problema greșitei datări a documentelor de limbă românească interesează în aceeași măsură studiul istoriei, ca și studiul limbei române. De aproape o sută de ani s-au folosit documente rău datate în studiul limbii și se vor mai putea folosi și de acum înainte, dacă nu se provoacă o discuție la timp în această problemă.

Pentru a putea preîntâmpina mai devreme încă alte concluzii eronate, în care ar putea cădea atât istoriografia cât și filologia românească, ne-am propus să atragem atenția asupra unei serii de documente care, după convingerea noastră bazată pe un studiu adâncit al lor, intră în categoriile enunțate. Evident, în urmărirea problemei, fără a neglija publicațiile mai vechi, vom avea în vedere în

* Lucrarea de față, scrisă încă din 1957, a fost citită în una din ședințele Societății de Științe Istorice și Filologice, filiala Brașov. Din motive independente de voința autorului, ea n-a putut fi publicată până în timpul de față, deși între 1957 și 1959 a circulat prin câteva din redacțiile revistelor de specialitate.

¹ *Documente privind Istoria României*, veacul XIV-XV, A. Moldova, vol. I (1384-1475), București, 1954; vol. II (1476-1500), București, 1954; veacul XVI, vol. I (1501-1550), București, 1953; vol. II (1551-1570); vol. III (1571-1590) București, 1951; vol. IV (1591-1600), București, 1952; veacul XVII, vol. V (sic! I), (1601-1605), București, 1952; vol. II (1606-1610), București, 1953; vol. III (1611-1615), București, 1954; vol. IV (1616-1620), București, 1966.

² „Il n'est donc, pour ainsi dire pas des chartes dont l'étude critique ne doive commencer par la solution d'un petit problème chronologique“, A. Giry, *Chronologie technique*, în *Manuel de Diplomatie*, Paris, 1894, p. 80.

³ I. Bogdan, *Diploma birlădeană din 1134 și principatul Birladului*, în Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XI, 1889; I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în „Bulet. Comis. Ist. A României“, vol. I, București 1915, p. 103-161: „Am avut ocazia să atrag pînă acum atențiunea, prin publicitate și la cursurile mele de Diplomatică slavo-română, asupra a trei documente cari privesc istoria noastră mai veche și pe care le socot false:

a) asupra unui document al țarului bulgăresc Ioan Căliman Assan de la 1192, b) asupra așa zisei diplome birlădene a lui Ivanco Rostislavovici de la 1131 și c) asupra diplomei de la 1374 a lui Iurg Koriatovici... Cunosc cîteva documente false și de la 1374 încoace. Mă voi ocupa de ele și cu cel de la 1374, cînd voi publica documentele moldovenești atribuite acestui domn, publicate de Comisia noastră istorică“, p. 103-104, *Introd.*, notă.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, V, București 1903. „Note explicative la documente“ (despre Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul dat de Iurg Koriatovici la 1374), p. 596-601; Iorga, *Studii și documente*, VI, București, 1904, „Excurs <la>“, *Culegere de inscripții moldovenești din Bucovina etc.*, p. 605-660.

⁵ P.P. Panaitescu, *Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*, în „Rev. Ist. Română“, an II (1932), p. 46-58.

⁶ A. Giry, *Manuel de Diplomatie*. *Des dates d'années*, p. 83-88 și *Actes Fausés*, p. 871/887. Se specifică mobilurile diferitelor falsuri din diplomatica feudală, citîndu-se și bibliografia cea mai autorizată.

⁷ Dr. Karacsony János, *A hamis, hibás-keltu és keltezett oklevelek jegyzéke 1400 i G.*, Budapest, 1902, p. XI + 143.

primul rând mai ales recenta publicație de largi proporții inițiată și realizată sub auspiciile Academiei R.S.R. Se înțelege că în nota de față nu vom căuta să epuizăm problema. Lucrarea, dat fiind numărul mare de documente în cauză, ca și aparatul necesitată în argumentare, comportă o muncă de proporții mai largi și un spațiu de editare la dimensiunile unui volum; în lucrarea de față noi nu ne propunem să facem altceva decât să atragem atenția forurilor competente, prin câteva exemple date, asupra necesității acestei lucrări.

Dar ar însemna să punem problema injust, dacă am trece cu vederea și eforturile făcute de colectivele care au lucrat la editarea documentelor, pentru a atrage atenția asupra documentelor a căror autenticitate e îndoielnică, separându-le de cele socotite ca perfect autentice și în același timp datând sau redatând o lungă serie de alte acte a căror dată lipsea sau era socotită ca nevalabilă, fie că lipsa se datora unui accident pe care-l suferise un document original, fie că era datorată unei erori de transcriere, când documentul se prezenta numai în rezumat, în copie sau traducere. Totuși, s-au strecurat în bogata colecție un număr destul de mare de documente false sau rău date; câteva documente evident autentice au fost socotite ca îndoielnice, încât e cazul să ne întrebăm cum s-a putut petrece acest lucru. După cunoștințele noastre, lucrul a fost cu puțință pentru Moldova, unde greșelile par a fi mai numeroase, datorită faptului că, după moartea profesorului M. Costăchescu, din colectivul însărcinat cu redactarea volumelor, nu făcea parte nici un cercetător deplin cunoscător al istoriei moldovenești, în ce are ea ca amănunte. Dacă un astfel de cercetător ar fi fost cooptat în colectiv, cercetător care să aibă numai sarcina de a revizui materialul, s-ar fi putut evita această situație mai mult decât supărătoare, situație care, în unele cazuri, poate merge până la a pune sub semnul întrebării – cum s-a și făcut – și din acest punct de vedere, oportunitatea unei astfel de ediții⁸. După cum se știe, colecția cuprinde, pe lângă actele socotite autentice, și un număr din acele a căror autenticitate a părut editorilor îndoielnică, grupate cele din urmă la sfârșitul fiecărui volum sub titlul „Documente îndoielnice”. Motivele pentru care au fost socotite ca atare nu ne par în toate cazurile suficiente. O serie dintre aceste acte au fost socotite ca atare pentru contradicția dintre data scrisă pe acte și elemente din cuprinsul lor, ca de exemplu indicația „în zilele lui Aron Vodă” etc. (vol. V, Moldova, 1597-1600). Dar unele dintre aceste acte s-au păstrat în copii, și chiar pentru originale am avut doar atâtea cazuri în care data documentelor s-a transcris alterat. În zădar am căutat și aceste acte în reproducerile facsimilate, care într-o anumită măsură ne-ar fi ajutat să ne lămurim asupra autenticității lor.

Credem că ar fi fost necesar ca, mai ales actele a căror autenticitate a fost socotită îndoielnică de editori, să fi fost facsimilate, pentru discuția care putea fi urmată în privința lor. Asupra lipsurilor corpusului s-au spus câteva cuvinte de către unii dintre istorici numai în cadrul unor ședințe de lucru și recent într-o luare de poziție asupra aspectului negativ al activității conducerii mai vechi a Institutului de Istorie⁹, condamnându-se lucrarea în bloc, fără însă o analiză documentată. Evident, lipsa primară a colecției e aceea de a fi prezentat *traduceri* din limba slavă, fără a se da și textul în original. Ediția deci făcea cu totul abstracție de interesul filologic pe care îl prezentau documentele. Dar și din punctul de vedere al documentării istorice lucrarea este insuficientă. Încercarea de a suplini lipsa textului în transcriere, prin fotocopiarea unor

⁸ „Studii. Revistă de Istorie”, an IX, nr. 5 București, 1956, p. 131-133, *Din viața Institutului de Istorie al Academiei din București*, comunicarea acad. A. Oțetca, în ședința plenară a colaboratorilor institutului.

⁹ „Studii”..., loc. cit.

documente, ale căror criterii de prezentare nu au fost date, nu o credem nici noi fericită. Istoricii vor fi ținuti în genere să se adreseze – cel puțin pentru o parte din materialul pe care-l vor folosi – altor publicații, sau originalelor, corpusul fiind redus, uneori, numai la rolul unui „inventar”.

O altă lipsă a ediției e aceea de a fi omis indicațiile bibliografice asupra actelor. Pentru istorici, indicația vagă din prefețele volumelor asupra numărului actelor inedite și a celor publicate este cu totul insuficientă. Dar mai ales se resimte, în ediția corpusului, lipsa de indicații asupra discuțiilor la care au dat loc unele acte editate. Aceasta e cerută nu numai de probitatea științifică, care impune să cităm ce folosim, dar și de necesitatea de a se cunoaște argumentele care au făcut pe unii editori mai vechi ai documentelor să exprime îndoieli asupra autenticității actelor în cauză, cum e cazul cu I. Bogdan, M. Costăchescu și Damian P. Bogdan și în același timp să se vadă în ce măsură îndoiala asupra autenticității a fost exprimată de aceștia. Anumite norme în munca științifică sunt consfințite de uz și nu e recomandabil să treacă cineva peste ele, atunci când își propune să facă o muncă științifică, cu atât mai mult, când lucrează în numele și într-o instituție cu caracter public de înalt prestigiu științific¹⁰.

Pentru jumătatea a doua a secolului al XVI-lea, ceea ce pare a caracteriza publicația de documente moldovenești e prezentarea unui număr relativ mare de documente scrise în limba română. Documentele în cauză, editate în colecția citată, sunt scrisori intervenite între particulari, cele mai multe datorate unor oameni de origine obscură, sau cu un rol mai modest în viața publică moldovenească a secolului în care s-a presupus că au trăit. Prin aceasta, firește, e greu de controlat data emiterii actului, atunci când unele situații nefirești ar fi putut atrage atenția editorilor. Cu documentele emise de cancelaria domnească sau de marii boieri ai epocii, date fiind criteriile externe și interne mai evidente de datare, nu s-au putut strecura erori de natura aceasta. Cel mult, cum am mai observat, o serie de documente apocrife au putut trece între documentele autentice și viceversa.

Între documentele a căror dată a fost citită greșit, probabil datorită unui accident suferit, e documentul „orig. rom. Filigran, 2 peceti aplicate și 5 degete” datat în colecție „1572 (7080) ianuarie 31”¹¹. În document se vorbește de un Tanasă, fiul lui Cociaga, care vinde părți din Țăpeni în „ținutul Fălciului pe apa Sărății” „vătafului Golăe”; între martori semnează și „Bărcan din Nicorești de Gios” și „Todirașco pîrcălab”. Am redat în rezumatul pe care-l prezentăm trei elemente, singurele posibile să ne ajute la datarea actului, presupunând că acesta n-ar avea consemnată data emiterii: „Golăi vătaful” cumpărătorul, mărturia lui Bărcan din Nicoreștii de Gios și mărturia lui Todirașco pîrcălabul. Toate aceste date ne duc la a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Golăe vătaful trăiește încă prin 1680¹²; satul Nicorești de la Tecuci – de acesta este vorba în act – apare numai în prima jumătate a secolului al XVII-lea¹³ și bifurcarea lui în Nicoreștii de Sus și de Jos se face în a doua jumătate a secolului¹⁴. Toderașco pîrcălabul din act nu poate fi decât

¹⁰ „Studii”, *Din viața Institutului*, etc. comunicarea A. Oțetea.

¹¹ *Documente privind istoria României*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 5, doc. nr. 9.

¹² Doc. Din 5 august 1677 (7165) cumpărătură a vătafului Golăe în Folești (Iulian Marinescu, *Documente Vasluiene*, în „Buletinul Comisiei Istorice”, București 1925, p. 205); doc. Din 2 iulie 1680 (7188): cumpărături ale aceluiași log. Golăe în același loc (*Ibidem*). Acolo și alte acte de cumpărături ale lui Golăe vătaful, care a fost un mare acapărător de pământuri.

¹³ O știre din cele mai vechi asupra Nicoreștilor, în 29 iunie 1656 (7164) (Const. Solomon și C.A. Stoide, *Documente tecucene*, vol. III, sec. XVII-XIX, Birlad, 1942, p. 15, doc. XIV).

¹⁴ Act din ianuarie 1677 (7185): Dumitrașcu Frumosul și cu fiu meu Gligorie de sat de Nicorești de Sus” (Solomon-Stoide, *Documente tecucene*, I. Birlad, p. 32, doc. LXIV; act din 5 aprilie 1687 (7195): Const. Vodă Cantemir pentru un vier al Mănăstirii Florești „acolo la Nicorești de Gios” (Solomon-Stoide,

Toderașco Ungureanul, un fost partizan al lui Gheorghe Ștefan, pîrcălab de Troțuș și de Covurlui, pribeag cu dânsul câțva timp¹⁵ și apoi întors în țară pentru a ocupa dregătoria de pîrcălab de Bacău și de Covurlui, sub domniile de după Gheorghe Ștefan¹⁶. Concluzie: actul a fost emis în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – probabil în 1672. În împrejurări pe care nu le cunoaștem, s-a șters din original cifra sutelor, devenind din ϣπ numai ϣ.

În aceeași situație se găsește și actul „rezumat, rom.” datat 1 martie 1587, prin care niște locuitori din Știoborâni vînd părți de moșie de acolo aceluiași vîtaf Golăe¹⁷. Celelalte personaje amintite sunt mai obscure, însă Golăe datează actul. Și aici actul trebuie să fie din 1687.

Un act „orig. rom., hîrtie, șapte degete”, cu data din 1587 (7095) martie 25¹⁸, trebuie pus de asemenea în discuție. Este vorba aici de o vânzare pe care o face Ignat Șușcală „den sat de Nicorești” a părții sale de ocină din „Cilepotești” (sic, Clipotești), către „jupîneasa Todosica Joroae”. Am observat mai înainte că Nicoreștii apar în carte abia din secolul al XVII-lea înainte. Todosica Joroae e cunoscuta boieroaică trăitoare în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, născută Costache, soră cu boierii Gavrilă și Antohi Costache și căsătorită cu Jora¹⁹. Și acest act nu poate fi decât din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după toate probabilitățile din 1687.

Actul datat 1593 (7101) martie 25, aflat în „copie, rom. din secolul XVI”. Este vorba aici despre o vânzare de pămînt din satul Trebujăni făcută de „Ionașco și Gligorie și Vasile, ficiorii lui Nicolai Isăcescu, în folosul lui Toderașco Jora sulgerul²⁰. De față între alții, era Vasile Talpă vornicul de Botoșani. Actul este datat prin Toderașco Jora sulgerul, trăitor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea²¹ și prin frații Isăcești, trăitori la sfîrșitul secolului al XVII-lea și în primul deceniu al secolului al XVIII-lea²². Și aici, după toate probabilitățile, data a fost greșită cu o sută de ani, prin același accident al actului, și trebuie să fie 1693.

Actul datat „1600 (7108) iulie 25, Cucuteni”, păstrat în „orig. rom. hîrtie, foarte rupt, putrezit, rău păstrat”²³ se vede a i se fi citit greșit de asemenea data. Actul este dat de „Todirașco fost spătar” în Cucuteni. Fostul spătar, prin acest act recunoaște că i s-au întors banii pentru o cumpărătură de pămînt, făcută în satul Vîrtopile din ținutul Neamțului, de la preuteasa popii Isac. Actul s-a făcut în Cucuteni. Satul a avut din cele mai vechi timpuri un singur stăpîn cu numele de Todirașcu spătarul: pe Todirașcu Cantacuzino, fiul lui Iordache Cantacuzino. Todirașcu Cantacuzino a fost spătar în domnia întîi a lui Gheorghe Duca, prin 1665 - 1666²⁴. La data scrierii actului el era „fost spătar”. Lucrul acesta s-a petrecut, după toate probabilitățile, în 1718, adică în 1670. Prin cine știe ce accident și aici s-a șters din original cifra zecilor pentru ca actul să rămîna numai

Documente tecucene, I, p. 40, doc. nr. LXXXI).

¹⁵ Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 50-51, doc. nr. XLIX, cu data de 4 octombrie 1656; și p. 111-112, doc. fără dată de prin 1661-1662.

¹⁶ C.I. Andreescu și C.A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei*, București, 1938, p. 80.

¹⁷ *Documente*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 339, doc. nr. 413.

¹⁸ *Ibidem*, p. 344-345, doc. nr. 421.

¹⁹ Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 33-34.

²⁰ *Documente*, veacul XVI, vol. IV, p. 73, doc. 92.

²¹ Doc. pentru Toader Jora sulgerul, din 20 august 1664 (7172), v.T. Bălan, *Documente bucovinene*, III, Cernăuți, 1937, p. 15, doc. nr. 9; fost sulger, doc. din 1 mai 1666 (7174), (*Ibidem*, p. 26-27, doc. nr. 18).

²² Pentru Isăceștii a se vedea „Arhiva Genealogică”, I, p. 173.

²³ *Documente*, veacul XVI, Moldova, vol. IV, p. 297-298, doc. nr. 362.

²⁴ Const. A. Stoide, *Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca volă*. Extras din „Rev. Ist. Rom.”, vol. XV, fasc. I, p. 50-51.

cu anul 708 (7108). Actul din 1601 (7109) iulie 5, prin care Nastasia cneaghina <lui> Procop Caraiman²⁵ „fost dvornic” atestă suma de bani care a fost întoarsă soțului ei „în dzilele lui Irimie vodă”, de către un „Soltan” pentru o ocină din Hănești, trebuie discutat în privința datei și chiar a cuprinsului. Despre Caraiman, pe numele de botez Procop, cunoscut partizan al domniei lui Ieremia Movilă, știm că a fost comis în domnia acestuia cu începere de prin 1597 până prin aprilie 1600²⁶. Un document din 31 oct. 1600 (7109) îl arată ca vistier²⁷, pentru ca de la 5 iunie înainte (?) (după documentele cu divanuri ce avem), să-l întâlnim încontinuu ca mare ceașnic, atât în domnia lui Ieremia vodă²⁸, cât și a lui Simion și Constantin Movilă²⁹, până la 25 ianuarie 1608³⁰. Caraiman ceașnicul a murit, căci numai astfel ne explicăm actul pe care îl face Nastasia, soția lui Caraiman, cu fiul Dumitru Buhuș, pentru cumpărarea unei ocine³¹.

Numai de după 1608, mai precis din iulie 1611 (7119), ar putea fi actul amintit, prin care Nastasia atestă lui Soltan sumele întoarse pentru părți de sat din Hănești³². Arătarea de „fost dvornic” din act pentru Procop Caraiman ar putea fi numai o lectură greșită pentru „fost comis”, sau greșeală de tipar.

Actul datat în ediția Academiei „1600 (7109) oct. 31”, prin care „Procop Caraiman vistier” și alții dau mărturie pentru o cumpărătură a lui „Patrașco mare logofăt”³³, cuprinde unele inadvertențe, între altele și aceea între data actului și dregătoria pe care ar fi avut-o Procop Caraiman. Presupunând că una dintre aceste inadvertențe ar putea fi datorată unei lecturi greșite, urmează să se facă controlul prin data „marei logofeții” a lui Patrașco, care a deținut funcțiile de mare vornic al țării de sus și mare logofăt numai în domnia lui Constantin Movilă. Ultimele date ce le avem în legătură cu *vornicia* lui sunt din 27 și 31 iulie 1610 (7118)³⁴. Ca mare

²⁵ *Documente privind istoria României*, veacul XVII, A, Moldova, vol. V (1601-1605), București, 1952, p. 15, doc. nr. 21.

²⁶ *Documente*, sec. XVI, vol. IV, p. 165-166, doc. 222; în acest act dregătoria de comis a lui Caraiman e trecută de editori în paranteze, semn că actul era defect în acest loc și a fost completat; chiar data de lună a actului se vede a fi fost completată; doc. din 6 iunie 1597 (7105) în care întâlnim din nou atestarea lui Caraiman comis, e un original slav „pecete atîrnată, legat prin pecete de hrisovul lui Petru Șchiopul din 28 ianuarie 1590”. (*Documente*, sec. XVI, vol. IV, p. 167-168, doc. nr. 225). După această dată actele cu divane atestă consecvent pe „Caraiman comis” (*op. cit.*, p. 169-171 și urm.). Nu poate fi decât îndoielnic, cel puțin ca lectură a datei, actul dat de Ieremia Movilă la 22 decembrie 1597 (7106) din Suceava, în care apare „Oprea comis” (*op. cit.*, p. 183-184, doc. 242). Menționăm că ultima știre despre „Oprea comis” o avem din 3 martie 1597 (7105) (*op. cit.*, p. 157-159, doc. nr. 211). În documentul din 19 sept. 1597 (7106), Suceava, apare „credința panului Bogza logofăt”, între Gligorie stolnic și Caraiman comis. E o mențiune contrară diplomatiei moldovenești. Actul „orig. slav” trebuie reexaminat, căci dacă nu e la mijloc o lectură greșită sau o eroare tipografică, actul e apocrif (*op. cit.*, p. 179-181, doc. 239); într-un document din 8 aprilie 1600 (7108), Suceava, întâlnim între divaniști și „credința panului Caraiman comis” (*Documente Moldova*, sec. XVI, vol. IV, p. 286-288, doc. nr. 349).

²⁷ *Documente*, veacul XVI, Moldova, vol. IV, p. 301, doc. nr. 368.

²⁸ *Documente*, veacul XVII, Moldova, vol. V, p. 11-13, doc. nr. 17. În act însă apare și un „Ghiurma comis”, inexistent în divanurile moldovenești. În actul cu data de 9 iunie 1602 (7110), păstrat în copie, apare „Apostolachi comisul” (*op. cit.*, p. 48, doc. nr. 72; cu începere din...). Cel puțin lectura acestui „Ghiurma comis” urmează să fie controlată. În original s-ar fi putut găsi „Gherman comis”.

²⁹ Doc. din 22 sept. 1606 (7115), Iași, (*Documente*, veacul XVII, Moldova, vol. II, p. 66-67, doc. nr. 73); *Ibidem*, doc. din 17 iulie 1607 (7115), (*op. cit.*, p. 120-122, doc. nr. 148). Trebuie examinate cu atenție și doc. cu data de 18 noiembrie 1606 (7115), (*op. cit.*, p. 72-72, doc. nr. 81) și 10 martie 1607 (7115) (*op. cit.*, p. 92-93, doc. nr. 110, unde se dă mărturie lui „Catargiu comis”, sau „Catarsi comis”).

³⁰ Doc. din 15 iunie 1608 (7116), Constantin Movilă întărește ocine lui „Caraiman mare ceașnic” „trad. românească”, *op. cit.*, p. 144, doc. nr. 182. La 15 iulie același an, mare ceașnic a Coste Bucioc (*op. cit.* II, p. 167, doc. nr. 218).

³¹ Act din 1608 (7116) iulie 15, Coste Bucioc, mare ceașnic, pentru Nastasia Caraimăncasă și fiul ei Dumitru. (*Document* veacul XVII, Moldova, II, p. 169, doc. nr. 218) și cu aceeași dată întărirea lui Constantin Movilă (*loc. cit.*, p. 167-168, doc. nr. 217).

³² *Documente* veacul XVII, Moldova, vol. V, p. 15, doc. nr. 21.

³³ *Documente* veacul XVI, Moldova, vol. IV, p. 301, doc. nr. 368.

³⁴ Doc. din 27 iulie 1610 (7118) Iași, Constantin vodă Movilă, pentru cumpărătură a lui Ștefan Blendea aprod:

logofăt se întâlnește (în actele ce ne stau la îndemână), cu începere de la 6-7 august 1610 (7118)³⁵. Moartea lui Caraiman se constată însă înainte de iulie 1608. El n-a fost niciodată „mare vistier”. Concluzia care se impune e că actul datat 31 oct. 1600 (7109) nu poate fi decât *un falsificat*. El trebuie să fie pus în legătură cu falsul, fără dată, prin care Constantin Movilă ar fi întărit aceluiși Patrașco mare logofăt, stăpânirea asupra satelor Dămileni și Vîrful Bașeului³⁶.

Ținând seama că atât în actul de la 31 oct. 1600, cât și în cel din 5 iulie 1601, apare același personaj „Soltan din Hănești”, o dată ca martor și apoi în calitate de cumpărător și că și în acesta, lectura datei și a dregătoriei lui Caraiman sunt imposibile, trebuie să presupunem că și acest act e tot *un falsificat*.

Îndoielnic prin cuprins e actul datat în publicația de documente a Academiei cu <1601-1605> iulie 19, Suceava³⁷. Actul e o „scrisoare” târzie, făcută probabil pe la începutul secolului al XIX-lea, în care au fost rezumate sau s-a pretins că s-au rezumat, două acte mai vechi: unul de la Ieremia Movilă și un altul de la Vasile Lupul. Încheierea actului conține o exprimare confuză, ceea ce denotă că de fapt ne aflăm în fața unei plăsmuiți; „Și noi toți(i) am fost sorociți(i) să venim să ne întrebăm pentru moșie și să ne *noim* dresese; noi toți n-am venit, iar cine va avea, care direasi și le va tăgădui, apoi de să vor afla, acela om va fi de rușini, numai cum nu le va aduci”³⁸. Din aceste observații se poate constata că actul, așa cum a fost prezentat în ediția de față, este o imposibilitate diplomatică. Cu data de 1601-1605, iulie 19, poate fi editat *numai* suretul de la Ieremia vodă, în caz că se socotește autentic.

Greșit s-a transmis cu data de la 1606 (7114) mai 5³⁹, fără ca editorii s-o poată rectifica, și actul prin care Hrăbor cel Bătrîn face danii în Dumbrăvița nepotului său Gheorghită, fiul lui Ștefan, căpitanul de acolo. În afară de data greșită, actul a suferit și unele omisiuni de editare. După „și o am dat dinaintea popii lui Isaia”, urmează „și dinaintea finu mieu lui Dumitru vătaful din Dumbrăvița”⁴⁰. Cu data pe care au reprodus-o editorii, se găsește transcris și într-o condică a Mitropoliei Moldovei, aflată la Arhivele Statului Iași. Datarea actului a suferit un accident pe original, fiind, cum spun și editorii „greșită și adăugată ulterior cu altă cerneală”⁴¹. Actul a fost emis cam cu jumătate de secol mai târziu și nu poate fi, probabil, decât *din mai 1656 (7164)*. În adevăr, în ianuarie 1659, pe baza zapisului acestuia și a altora, Gheorghe Ghica întărește lui Gheorghită, feciorul lui Ștefan căpitanul, între alte danii și pe cea primită de la bunicul său Hrăbor⁴². Ștefan căpitanul, părintele lui Gheorghită, mai trăia încă prin 1663, ca mirean, dată la care face cumpărături de ocine de la diferiți megieși⁴³. Între cei care întăresc actul e și „Dumitru vătaful” de Dumbrăvița, care apare și în actul de cumpărătură a lui Gheorghită⁴⁴. La o dată ceva mai târziu, Ștefan căpitanul s-a călugărit, sub numele de Teofan „starețul

„Patrașco mare vornic a învățat și a iscălit”. (Doc., veacul XVII, Moldova, vol. II, p. 312, doc. nr. 415); doc. din 31 iulie 1610 (7118) Iași, Constantin vodă Movilă, pentru Vorontar comis (*Ibidem*, p. 312-313, doc. nr. 416).

³⁵ Doc. din 6 august 1610 (7118), Iași, Constantin vodă Movilă pentru un schimb între Nastasia Moțocoe și hatmanul Isac Balica (*Ibidem*, p. 313-314, doc. nr. 417); și doc. din 7 august 1610 (7118), Iași, (*Ibidem*, p. 314, doc. nr. 418).

³⁶ Gh. Ghibănescu, *Surse și izvoade*, XXI, Iași, 1929, p. 181-185, doc. nr. 112.

³⁷ Doc. din <1601-1605> iulie 19, Suceava (*Document* veacul XVII, Moldova, vol. V, p. 25-26, doc. nr. 26).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Documente privind istoria României*, veac XVII, vol. II (1606-1610), doc. nr. 39, p. 35.

⁴⁰ C.A. Stoide, *Căpitanul Ștefan, neamul său și M-rea Dumbrăvița*, în „Arhiva”, an 43, 1936, nr. 1-2, p. 211-212.

⁴¹ *Documente privind istoria României*, p. 35, nota 3.

⁴² C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 214-215.

⁴³ *Ibidem*, p. 215.

⁴⁴ *Ibidem*.

și cu mila lui Dumnezeu ostenitor și ziditor"... mănăstirii Dumbrăvița; la această dată el ia „cu toată inima fiu sufletesc” pe nepotul său Mihai și-i dă pe „sama lui Mănăstirea”⁴⁵. Mai trăia încă prin 1676 (7184) august 17, dată la care cumpără de la niște răzeși din Sinești pământuri, cu care avea să înzestreze mănăstirea⁴⁶.

Actul datat „1605 (7113) aprilie 15 Iași”, „orig. rom.” de la Academie are de asemenea data citită greșit. În original nu poate fi decât 7123, adică 1615 aprilie 15⁴⁷. Actul este dat în același timp cu cel din 12 martie 1615, acesta cu data citită corect și editat în aceeași colecție⁴⁸.

Trebuie pusă în discuție și datarea actelor care apar în ediția Academiei, sub data de 10 sept. 1606 (7115)⁴⁹ și 12 mai 1607 (7115)⁵⁰. Prin actul din 10 sept. 1605, Gheorghe Borș vinde ocina din Homița lui Maxim de acolo. Mărturisesc vânzarea Vasile Corpaci din Lăscani, Ionașco Stejărean de acolo și Gavril Capșa din Stroiești⁵¹. Prin actul din 12 mai, Solomia cu bărbatul ei Sava mărturisesc că ginerile lor popa Grigore, cu „fata noastră” Iftica au răscumpărat o ocină⁵². Personajele citate se găsesc amintite în diverse acte dintre 1624-1626 și anume Gavril Capșa, Ionașco, Stejărean și Vasile Corpaci într-un act din 27 ian. 1624 (7132)⁵³ și din 10 ianuarie 1626 (7134)⁵⁴, iar popa Gligore în actul din 27 ianuar 1624 (7132)⁵⁵. În concluzie, actele au fost date cam cu 20 de ani mai înainte, prin 1624-1626.

Data citită greșit o are și actul din „1612 (7120) august 4 Iași”, „orig. rom.”⁵⁶. Este vorba în acest act de vânzarea pe care o face „Zangul, feciorul Petrei din Liești” a unei părți de ocină din Bunești în folosul unui „Neniță” de acolo⁵⁷. Dar acest Neniuță sau Neniță din Liești e cunoscut și din alte acte. El e prin 1685-1686 numai „cocon” și îl întâlnim la o vânzare făcută de tatăl său „Patrichi din Liești”⁵⁸. La 20 decembrie 1685 (7194) „Neniță feciorul lui Patrichi” vinde ocină în Liești, din bătrânul Negoită lui Toderășco Iordachi vistierul⁵⁹. Actul nu poate fi decât de prin 1712. Deci s-a citi 7120 în loc de 7220.

Actul dat de Ștefan Tomșa la „1614 (7122) iunie 20, Iași” cunoscut în „orig. slav”⁶⁰, care se păstrează la Academie are de asemenea data citită greșit. El este datat prin marea logofeție a lui Ionașco Ghenghea, care a avut această dregătorie sub Tomșa, în prima domnie, numai scurt timp, după august 1615 și până la sfârșitul anului, când, din cauza tulburărilor pricinuite de lupte, cea de la Fîntîna lui Păcurar și de la Tătărani, ca și din cauză că din noiembrie 1615 țara a fost ocupată de Alexandru Movilă, Tomșa n-a putut face acte de guvernare⁶¹. Cum reiese de altfel și din publicația de față a Academiei, mari logofeți a lui Ștefan

⁴⁵ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 214-215.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 215.

⁴⁷ *Documente*, veacul XVII, A. Moldova V, p. 235, doc. nr. 318. Facsimilul actului n-a fost reprodus. A fost publicat cu data corectă în Solomon - Stoide, *Documente tecucene*, III, p. 8, nr. IV.

⁴⁸ *Documente*, veacul XVII, A. Moldova, vol. III, p. 195, nr. 295; anterior, în Solom-Stoide, *Documente tecucene*, III, p. 7, doc. nr. III.

⁴⁹ *Documente*, veacul XVII, vol. II, p. 64.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 105.

⁵¹ *Ibidem*, p. 64.

⁵² *Ibidem*, p. 105.

⁵³ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, Iași, 1929, p. 19-20, doc. nr. 14.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 21-22, doc. nr. 16.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 19-20, doc. nr. 14.

⁵⁶ *Documente*, veac. XVII, A. Moldova III, p. 96, doc. 155.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Solomon-Stoide, *Documente tecucene*, II, p. 33, doc. nr. XXXIV.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 32, doc. nr. XXXII.

⁶⁰ *Documente*, veacul XVII, A. Moldova III, p. 170-171, doc. nr. 262.

⁶¹ C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, I, București, 1942, p. 16-18.

Tomșa în perioada aceasta au fost Voicu în 1612 și 1613⁶² și Nechifor Beldiman de prin decembrie 1613 până în august 1615⁶³. Singura atestare certă a unei logofeții a lui Ionașco Ghenghea sub Tomșa a numai de la 25 oct. 1615 (7124).

La fel se prezintă lucrurile și cu actul datat „1614 (7123) oct. 18, Iași”, prin care Tomșa dăruiește mănăstirii Solca satul Lozna și în care act de asemenea găsim semnătura lui Ionașco Ghenghea mare logofăt, a căror dată atribuită e „ante” octombrie 1615, au fost greșit date de editori. Ele nu pot fi decât din a doua domnie a acestuia (1621-1622).

Actul datat din „1614 (7122) iulie 2”, „rezumat românesc” prin care Solomia Mărățeaneasa și alte rude ale ei vând lui Ivașcu Cîrjău părți de ocină din Cîmpeni⁶⁴, de asemenea a fost transmis greșit. Cîrjău este un personaj relativ cunoscut și a trăit în a doua jumătate, spre sfârșit, a secolului al XVII-lea. O cumpărătură a lui poartă data de 25 iulie 1684 (7192)⁶⁵.

Data greșită o are și actul din colecția ce o analizăm, pus la „1614 septembrie-octombrie 7123!”. Actul e o mărturie a boierilor „Ursul vornic de Țara de Gios și Mîrza vornic de Țara de Sus și Gligore Ciolpan postelnic” etc. prin care se atestă că Mănăstirea Golia a vândut „lui Nechifor ce-au fost logofăt mare” satul Ruginții, pe care îl avea danie de la Ana Golăeasa logofeteasa. Prețul vânzării fusese de 500 galbeni ungurești. În încheiere, marii boieri arată că vânzătorii călugări „au luat bani gata din mîna lui Nechifor Beldiman, ce-au fost logofăt și ispisioace <le> ce au avut călugării pe acel sat, toate le-au dat în mîna lui”⁶⁶. Din informația ce o avem, se vede că Nechifor Beldiman a fost mare logofăt al domniei lui Tomșa până după august 1615 (7123)⁶⁷.

De altfel, după felul cum se vorbește despre Nechifor Beldiman, se vede că el nu participă la redactarea actului care s-a făcut la cererea călugărilor de la Golia. Se știe că în cursul anului 1615, după luna septembrie sau în cursul acestei luni, Nechifor Beldiman, împreună cu alți boieri s-au ridicat contra lui Tomșa. În bătălia de la Fîntîna lui Păcurar oastea lui Tomșa, formată din buni dărbani și din oaste de strânsură de târgoveți, a zdrobit gloatele boierești. Atunci a căzut, printre alți boieri, Bărboiul vornicul, iar Beldiman logofătul și cu Sturza hatmanul au fugit la Radu vodă Mihnea. Trimiși de domnul Țării Românești la Poartă să părăscă pe Tomșa, au fost predați de vizir acestuia, care a pus să le taie capetele și să le arunce trupurile în Siret⁶⁸. Actul nu poate fi datat decât după august⁶⁹ și înainte de 25 oct. 1615 (7124)⁶⁹. În adevăr, la data din urmă întâlnim întâiași dată pe Ghenghea mare logofăt și pe Mîrza mare vornic de Țara de Jos în locul lui Ursul <Bărboi>⁷⁰.

⁶² Doc. din 15 ianuar 1612 (7120) (*Documente*, veacul XVII, vol. III, p. 46, doc. nr. 74); doc. din 18 aprilie 1613 (7121), (*Ibidem*, p. 136, doc. nr. 214).

⁶³ Doc. din 3 dec. 1613 (7122), în *Documente*, veac XVII, vol. III, p. 147, doc. nr. 232; doc. din 1 noiembrie 1614 (7123), în *Documente*, veacul XVII, vol. III, p. 182-183, doc. nr. 278; Doc. din 17 dec. 1614 (7123) (*Ibidem*, p. 185-186, nr. 282); doc. din 30 ianuar 1615 (7123) (*Ibidem*, p. 189-190, nr. 288); doc. din 1 august 1615 (7123), în T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuți 1933, p. 158-163, doc. nr. 74).

⁶⁴ *Documente*, III, p. 171, doc. 263.

⁶⁵ Solomon-Stoide, *Doc. tecucene*, I, p. 38-39, doc. nr. LXXVI.

⁶⁶ *Documente*, III, p. 175-176, doc. nr. 271.

⁶⁷ Document din 1 august 1615 (7123), în T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 158-163.

⁶⁸ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III; partea I, București, 1942, p. 17, și N.C. Bejenaru, *Ștefan Tomșa II*, Iași, 1926, p. 41-43.

⁶⁹ Doc. din 1 august 1615 (7123), în T. Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 158-163.

⁷⁰ *Documente*, veacul XVII, A. Moldova, III, p. 227-228, doc. nr. 334.

⁷¹ *Ibidem*.

SAMA VISTIERIEI ȚĂRII MOLDOVEI PE ANUL 1764
<SAMA A II-A>*

F. 1r.

*Veniturile ce s-au luat la Visterie cari s-au încărcat la sama
 aceasta și s-au arătat anume și la ce trebuințe s-au cheltuit
 L(ea)t 1764*

Lei bani

17 528 14 p(o)l Rămășița ce-au rămas de la sama dintăiu de veniturile
 ce s-au luat în Căimăcănie

*Scăderi ce s-au făcut din rămășița aceasta
 cu pecetluituri g(o)spod*

6 224	8	Leafa și emiclicu slujitorilor din curte g(o)spodu și altor rufeturi pe 6 luni: iuli, av(gus)t, săpt(embrie), oct(ombrie), nov(embrie), dec(hembrie), însă <i>lei bani</i> 632 48 leafa și emiclicu slujitorilor i altor rufeturi 191 80 leafa și emiclicu la 2 trâmbaci leș(i) hătmănești pe 10 luni: martu, ap(rilie), mai, iunie, iulie, av(gust), săpt(embrie), oct(ombrie), nov(embrie), dec(hembrie), câte 9 lei și 70 bani de om pi lună
		1764

F. 1v.

lei bani

15	-	lui Alixandru Pilat mazil ot Hârlău mil(ă) de la g(os)podu fiindu dat în lefile slujitorilor	1764 iuli 3
85	38	stol(nicului) Leonardu din banii agiutorinții din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefi au făcut g(os)podu mil(ă) și i s-au rădicat	
5	32	lui Chiriac Porotschii biv vornic din banii mucareriului din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefe au făcut g(os)podu mil(ă) și s-au rădicat	1764 iulie 9
8	117	lui Costachi Ciorii păh(arnic) ot Orhei din banii agiuturiniții ot ghen(arie) din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefile slugitorilor și dovidindu-să că dăjdile pentru agiutorințe le-au plătit la ținut(ul) Sucevii și la Lăpușna au fost mersu numai pentru ca să-ș(i) dejmuiască moșie au făcut g(o)spodu milă și i s-au rădicat	1764 iuni 29

* Petru Sama I, v. „Ioan Neculce”, II-III (1996-1997), p. 273 și urm.

- 5 32 Neculai capichihai din banii mucareriului din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefe au făcut g(o)spodu milă și s-au rădicat
- 7 60 lui Vasile sân Ion de aice din târgul Ieșii fiind răm(ă)șiță și dat în lefi au făcut gospodu milă și i s-au rădicat 1764 iuli 6
- 3 76 Zaharii ce-au fost diiac de divan mazil ot Roman fiindu rămășiță și dat în lefe din dajde îndoită ce s-au scos la maiu la l(ea)t 7271 <1763> au făcut g(o)spod milă și s-au rădicat 1764 oct(ombrie) 19
- 1 99 tij lui din dajde lui iuni, iuli din let 7271 <1763> 1764 oct(ombrie) 19
- 1 99 tij lui din dajde lui av(gus)t, săpt(embrie) din let 7271 1764 oct(ombrie) 19
- 7 50 tij lui din dajde agiuturînții ce s-au scos la let 7272 1764 oct(ombrie) 19

F. 2r.

Lei Bani

- 5 32 lui Neculai slugă la beciu g(o)spodu, din banii mucareriului din l(ea)t 7271, fiindu răm(ă)șiți și dat în lefi au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat... 1764 oct(ombrie) 18
- 5 33 lui Costandin Turcul ot Draga ot Cârligătură, din banii mucareriului din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefi au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat 1764 av(gus)t 6
- 5 32 lui Pavel ușerel ot Strîmba, din banii mucareriului din l(ea)t 7271, fiindu dat în lefi au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au ridicat
- 12 45 lui bașe Coste Țigara, fiindu răm(ă)șiți din agiutorința di astă iarnă pentru o dughean(ă) ot Pod(ul) Vechiu ce au dat-o cu chirie unui turcu și fiindu dat în lefe au făcut g(ospo)d(stvo) mil(ă) și i s-au rădicat 1764 av(gus)t 24
- 5 33 lui Peatcol lăcătuș ot Sârbască din banii mucareriului din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefile sluj(i)torilor au făcut g(os)podu mil(ă) și i s-au rădicat 1764 iuli 9
- 12 48 agiutorința pe o cas(ă) a lui Mihaiu slug(ă) a dum(nealui) vel gramatic din Muntenime de Sus carele avându pecet(luit) gospodu de rădicatur(ă) de la Mărie Sa Grigorie Ioan vodă și neîntrîndu pecet(luitul) la samă au rămas rămășiți și dîndu-s(e) în lefe au făcut g(os)podu mil(ă) și s-au rădicat 1764 săpt(embrie) 3
- 20 - băranilor ot Cernăuți din agiutorința de astă iarnă carii fiindu răm(ă)șiță și dîndu-s(e) în lefile slujitorilor au făcut g(os)podu mil(ă) și li s-au rădicat 1764 oct(ombrie) 20

F. 2v.

Lei bani

- 12 45 dum(nealui) vist(iernicul) Filip Catargiu din agiuturința di astă iarnă pentru o moară de la Piatră ot Orheiu fiindu dat în lefi i s-au rădicat
1764 oct(ombrie) 1
- 9 34 lui Iordache nepot lui Manoli Potlog mazil ot Hârlău din dajde agitorinții din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefile slujitorilor cu acești bani și fiindu călugăr au făcut g(o)spodu milă și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 11
- 2 36 tij lui din dajde lui iuni - iuli din l(ea)t 7271
1764 av(dus)t 11
- 2 33 tij lui din dajde lui av(gus)t - săpt(embrie) din l(ea)t 7271
1764 av(gus)t 11
- 5 22 p(o)l lui Ioniță țigan pit(ar) ot Podu Vechiu din agiuturința di astă iarnă fiindu răm(ă)șiți și dându-să în lefe au făcut g(o)spodu milă și i s-au rădicat
1764 săpt(embrie) 7
- 2 32 Cârstii blănar ce-au șezutu cu tret(i) gram(a)ticu ot Bărboiu din banii mucareriului din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefi au făcut g(ospo)d mil(ă) și i s-au rădicat
1764 iuni 24
- 8 117 lui Gheorghiți Șişman blănar ot Bărboiu din banii agiutorinții din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefe au făcut g(o)spodu milă și i s-au rădicat
1764 iuli 3
- 12 45 banii agiutorinții pe o cas(ă) a iezoviților fiindu dat în lefile levenților au făcut g(o)spodu milă și li s-au rădicat
1764 av(gus)t 11
- 12 45 mehter-bașii ce au șezut în casăle lui Gheorghiți căp(i)t(an) ot târgul Ieșii ot mah(alaua) Făinii din agiutorința de astă iarnă fiindu rămășiță și dându-s(e) în lefe, au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 23

F. 3r.

Lei bani

- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Grigorii ficior Agopșii, arman ot târgul Ieșii, fiindu dat în lefile mehterilor au făcut g(o)spod mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 1
- 12 40 agiutorința de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Gheorghii păh(arnic) ce s-au scris în doaă locuri: și Gheorghii păh(arnic) și Gheorghii aprodu, au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 oct(ovrie) 16
- 12 - din agiutorința de astă iarnă pentru o dugheană ce șede Mustafa ciubucciu, și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 17

- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Anastas(ie) levintul, fiindu dat în lefile levenților au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gust) 1
- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Iosif carătaș g(o)spod, fiindu dat în lefile levenților au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 11
- 12 45 Hristii leventu fiindu răm(ă)șiță din agiutorința de astă iarnă și fiindu dat în lefile levenților au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gust) 20
- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o dughean(ă) a lui Costandin abăgir ce șede Husein turcul, carile fiindu răm(ă)șiț(ă) dat în lefile levenților și fiindu om sărac au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 săpt(evrie) 13
- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Vasile teslariul, fiindu dat în lefile levenților au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 12
- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Ion Tesoci ce-au fost carătaș g(o)spodu și murindu au făcut g(ospo)d mil(ă) și i s-au rădicat
1764 săpt(evrie) 6
- 12 45 lui Miron mesărciu din (I)leș(i), fiindu răm(ă)șiți dat(ă) în lefi din agiutorința de astă iarnă au făcut g(o)spodu milă și s-au rădicat
1764 av(gus)t 17

*F. 3v.**Lei bani*

- 12 45 lui Toader Groapă pietrar din agiutorința de astă iarnă, fiindu dat în lefi au făcut g(ospo)d mil(ă) și i s-au rădicat
1764 av(gus)t 17
- 12 45 banii agiutorinții de astă iarnă pe o cas(ă) a lui Andoni și Necola, fiindu dat în lefile levenților și fiindu oameni săraci au făcut g(o)spodu mil(ă) și li s-au rădicat
1764 av(gus)t 11
- 188 27 răm(ă)șiță ce au fost asupra muncitorilor Curții g(o)spodu din agiutorința de anțărțu din 202 lei 33 bani ce au rămas rămășiță și s-au dat în lefile sluj(i)torilor afar(ă) de 83 lei 24 bani ce au împlinit sluj(i)torii de la dâșșii și alți bani ce au mai fost răm(ă)șiță cari au făcut g(o)spodu mil(ă) și li s-au rădicat, însă
<i>lei</i>	<i>bani</i>	
4	-	Vasile ot Ferede
3	-	Filipu ot tam
1	60	Ion zăt Talpă ot Frecău
2	-	Costandin ot Muntenime(a) de Sus
6	117	Pavăl pietrar ot Hagioaie
17	57	

tăitorii de lemni

5	117	Dima ot Broșten(i)
5	117	Ilie ot tam
6	117	Panaite ot tam
4	117	Paladi ot tam
6	117	Sandul ot Feredeii
6	117	Toader ot Sârbasca
1	60	Andrieu ot Tăt(ă)raș(i)

F. 4r.

Lei bani

lei	bani	
5	117	Vasile ot Bivolărie
45	39	fac

i pitarii

6	117	Gavril ot Broșteni
3	117	Ion ot tam
1	117	Gheorghii ot tam
6	117	Vasile ot Hagioaie
4	117	Ianache ot Broșteni
5	117	Arteni ot tam
30	102	fac

i joldunarii

2	117	Ion ot Broșteni
5	117	Costandin ot tam
8	114	fac

i aparii

5	-	Ion Focșa ot Muntinime de Sus
3	60	Toma ot tam
2	-	Iftimi ot tam
5	117	Dumitru ot Broșteni
16	57	iar peste tot fac

119 lei 9 bani

i altă râm(ă)șiță ce s-au mai aflat la alți oameni
ai Curții

F. 4v.

Lei bani

lei	bani	olarii
6	117	Vasile olar g(os)podu din agiutorința de anțărtu
10	15	tij el din agiutorința de astă iarnă
10	15	Neculai olar g(os)podu râm(ă)șiță tij
10	15	Ioniță Bârlădean olar g(os)podu râm(ă)șiț(ă) tij
37	42	fac

masalagii

5	69	Vasile sin Cacăoală țigan din agiutorința de anțărtu
1	103	tij el din mucarer de anțărtu
1	103	Gheorghii Mânza țigan tij din mucarer de anțărtu
1	103	Radul Cealac țigan tij din mucarer de anțărtu
11	18	fac

la alții

3	63	Gheorghii bucătar g(os)podu din mucarer de anțărtu
7	-	Ion Spânul chiulhangiu feredeuș g(os)podu din agiutorința de anțărtu
10	15	Sandul Bantaș podar, din agiutorința de astă iarnă
20	78	iar peste tot fac 188 lei 27 bani

1764 săpt(emvrie) 18

*F. 5r.**Lei bani*

461 92 la o samă de oameni ce-au fost răm(ă)șiță dați în lefe și închinându-i lefașii au făcut g(os)podu mil(ă) și li s-au rădicat, însă

lei bani

12	32	Gavril biv pit(ar) g(os)podu din agiutorințe i din mucarer de anțărtu
12	45	Ilie biv saiman agesc din agiutorința de astă iarnă
15	-	Toader Țigan biv săiman agesc din agiutorință i din mucarer de anțărtu
2	-	Costandin Cocioban săiman hăt(mănesc) din agiutorința de astă iarnă
15	-	Trifan biv săiman agesc, însă 6 lei din agiutorinți de anțărtu i 9 lei din agiutorinți de astă iarnă
10	90	Ioniță Ghișor căl(ă)raș hăt(mănesc) din agiutorinți de astă iarnă
7	-	Ion Focșe apar g(o)spodu din agiutorința de astă iarnă
7	-	Iftimi apar g(o)spodu din agiutorinți de astă iarnă
6	-	Marie țigancă din agiutorința de astă iarnă
18	-	Nistor și Vasile ce-au fost vez(i)tei din agiutorinți di astă iarnă
9	-	Ioniță aprodu din agiutorinți de astă iarnă

F. 5v.

Lei bani

lei	bani	
9	-	Costandin căp(i)t(an), din agiutorința de astă iarnă i Toader Cante dărăban din agiutorinți de astă iarnă
6	60	Vasile Pancul ȋigan, din agiutorința de astă iarnă
1	30	Andrii holt(ei), din cifert
4	60	Gheorghii sârbul, din agiutorința de astă iarnă
5	-	Toma apar g(os)podu, din agiutorința de astă iarnă
2	30	Paraschiv fuștaș, din agiutorința de astă iarnă
5	-	Chiriac săiman hăt(mănesc), din agiutorința de astă iarnă
11	-	Strat, din agiutorința de astă iarnă
6	22	Marie lui Cacule zlătar, din agiutorința de astă iarnă
5	-	Vasile Cacăoal(ă) masalagi, de agiutorința de astă iarnă
12	45	Ștefan biv săiman agesc, din agiutorința de astă iarnă
12	45	Ion Muntean ce-au fost pârclăbu la Lăpușna, din agiutorința de astă iarnă
12	45	Marie babă oarbă, din agiutorința de astă iarnă i pentru poclon steagului
4	30	Mușat săiman agescu, din agiutorința de astă iarnă

F. 6r.

Lei bani

lei	bani	
9	-	Ion săiman, biv săiman agesc, mort, din agiutorința de astă iarnă
9	-	Ursul săiman agesc, din agiutorința de astă iarnă
12	45	Avram dărăban, din agiutorința de astă iarnă
22	90	Gligor biv dărăban, din agiutorința de anțărț, din mucarer de an i din cifert trecut
2	90	Mih(a)lache vătăjel mort, din agiutorința de astă iarnă
6	26	Neculai sin Penteleiu săiman hat(mănesc), din agiutorința de astă iarnă
6	26	Toader dărăban, mort, din agiutorința de astă iarnă
8	105	Dumitru coj(o)car săiman hăt(mănesc), din agiutorința de astă iarnă
4	15	Ion Ciolan săiman hăt(mănesc), din agiutorința de astă iarnă
12	45	Toader pietrar, din agiutorința de astă iarnă
10	-	Ispir podar mort, din agiutorința de astă iarnă
14	106	Lupul Popăscul ruptaș ot Orheiu, din dajde lui april, mai i din dajde lui av(gus)t - săpt(embrie), din dajde îndoită ce s-au scos la maiu i pentru poclon baieramlăcului din dajde lui fev(ruarie),

- mart(ie) din dajde lui oc(tombrie), no(iem)v(rie) din dajde lui dec(hembrie), ghenarie
- 9 - Davidu săiman agescu, din agiutorința de astă iarnă

F. 6v.

Lei bani

lei bani

- 9 - Sandul săiman hăt(mănesc), din agiutorința de astă iarnă
- 10 15 Enachi Caramanlău podar g(o)spodu, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Leonardu biv cahfegiu, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Pali blănar, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Năstas(ă) coj(o)car, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Costandin bărbieriul, din agiutorința de astă iarnă
- 9 - Postolachi apar, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Eni precupătu, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Ioniță Tecuți, din agiutorința de astă iarnă
- 12 45 Gheorghie Belibou, din agiutorința de astă iarnă
-
- 461 92 fac

1764 săpt(embrie) 17

- 32 97 Răm(ă)șiță ce au fost dat în lefe Ion Stavăr ruptaș ot ținut(ul) Ieșii ot Ciuhur din dăjdi și fiindu om foarte sărac au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat, însă
- 5 27 din 2 dăjde ce s-au scos la mai, iuni(e), însă o dajde obicinuită și o dajde pentru poclonul baieramlăcului la l(ea)t 7271, și

F. 7r.

Lei bani

lei bani

- 2 75 din dajde lui oct(ombrie) - no(iem)v(rie) din l(ea)t 7271
- 2 74 din dajde lui fev(ruarie) - mart(ie) din l(ea)t 7271
- 2 74 din dajde lui iuni(e) - iuli(e) din l(ea)t 7271
- 3 30 din mucarer ot iuni(e) - iuli(e)
- 5 27 din 2 dăjdi ce s-au scos la oct(ombrie) - no(iem)v(rie), însă o dajde obicinuită și o dajde pentru mezil la l(ea)t 7272
- 2 90 din dajde lui fev(ruarie) - mart(ie) din l(ea)t 7272
- 5 60 din 2 dăjdi ot iuni(e) - iuli(e) i pentru poclon baieralăcului din l(ea)t 7272
-
- 32 67 fac

1764 oct(ombrie) 22

- 12 45 lui Ion ungur vez(i)tiu a lui Mihălachi becer ot Broșteni din agiutorința de astă iarnă fiindu dat în lefe sluj(i)torilor au făcut g(o)spodu și i s-au rădicat

5	33	lui Neculai căm(ă)raș de izvoade ot Sârbasca din mucarer din l(ea)t 7271 fiindu dat în lefile slujitorilor au făcut g(o)spodu mil(ă) și s-au rădicat	săpt(embrie) 18
12	45	banii agiutorinții pe o cas(ă) a Rujii jidovcii, care cu greșeală puiundu-să în 2 locuri la vist(e)rie și fiindu dată în lefile leventilor, au făcut g(o)spod mil(ă) și i s-au răd(i)cat	1764 av(gust) 9

*F. 7v.**Lei bani*

12	45	banii agiutorinții pe o cas(ă) a lui Radi biv cioh(o)dar carile fiindu om sărac și fiindu dat în lefe au făcut g(o)spodu mil(ă) și i s-au rădicat	1764 no(iem)v(rie) 6
----	----	---	----------------------

*F. 8r.**Slujba poclonului steagului după tablile ce-au dat zlotașii de pre la ținuturi**Lei bani vechi*

10 365	60	Suceava, însă	
		<i>lei</i>	<i>bani vechi</i>
		8 944	- birnicii cu jidovii
		309	- morile i crâcimile
		440	- preoții i diiaconii
		672	60 Țiganii
9 755	-	Neamțul, însă	
		8 040	- birnicii
		465	- morile i crâcimile i mitoace
		600	- preuți i diiaconii
		650	- Țiganii
4 320	60	Romanul, însă	
		3 785	- birnicii
		60	60 dughenile i bacăliile
		160	- morile i crâcimile
		182	60 preuții i diiaconii
		132	60 Țiganii
7 480	-	Bacăul, însă	
		6 632	- birnicii
		235	- morile i crâcimile

*F. 8v.**Lei bani vechi*

		<i>lei</i>	<i>bani vechi</i>	
		315	-	preuții i diaconii
		295	60	Țiganii
13 799	-	Putna, însă		
		1 291	60	birnicii
		91	60	dughenile
		743	60	morile i crâcimile
		630	-	preuții i diiaconii
		242	60	Țiganii

6 697	60	Tecuciul, însă	
		6 015	- birnicii
		195	- morile i crâcimile
		355	- preuții i diiaconii
		132	60 țigani
7 070	-	Covurluiul, însă	
		6 743	60 birnicii
		16	60 2 dugheni bogasierii
		125	- morile i crâcimile
		125	- preuții i diiaconii
		60	- țigani
4 368	-	Tutova, însă	
		3 862	60 birnicii
		63	- dughenile i crâcimi marii
		105	- morile i crâcimile
		247	60 preuții i diiaconii
		90	- țigani

F.9r.

Lei bani vechi

3 849 60

lei bani vechi

Vasluiul, însă

		3 397	- birnicii
		70	- morile i crâcimile
		225	- preuții i diiaconii
		157	60 țigani
4 045	-	Fălciul, însă	
		3 705	- birnicii
		96	- morile i crâcimile
		180	- preuții i diiaconii
		65	- țigani
2 204	90	Lăpușna - Orheiul, însă	
		19 345	- birnicii
		39	90 dughenile
		222	60 morile i crâcimile
		382	60 preuții i diiaconii
		215	- țigani
5 019	90	Soroca, însă	
		4 525	- birnicii
		8	30 dughenile
		126	60 morile i crâcimile
		257	60 morile i crâcimile
		102	60 țigani

F. 9v.

Lei bani vechi

7 440 -

lei bani vechi

Cernăuții, însă

6 340 - birnicii

		35	-	dughenile
		710	-	morile i crâcimile
		322	60	preuții i diiaconii
		32	60	țigarii
8 504	6	Hirlău i Dor(o)hoi, însă		
		7 832	-	birnicii
		300	-	morile i crâcimile
		252	60	preuții i diaconii
		120	-	țigarii
2 121	-	Cîrlig(ă)tura, însă		
		1 791	-	birnicii
		100	-	morile i crâcimile
		95	-	preuții i diiaconii
		135	-	țigarii
10 089	-	Ținutul Iașii, însă		
		9 304	-	birnicii
		270	-	morile i crâcimile
		185	60	preuții i diaconii
		325	60	țigarii
11 115	30	Târgul Iașii, însă		
		8 931	-	birnicii i rufeturile

F. 10r.

Lei bani vechi

		<i>lei</i>	<i>bani vechi</i>	
		1 223	30	dughenile
		576	-	crâcimile
		230	-	preoții i diiaconii
		155	-	țigarii
136 244	30	Vechi fac, însă		
		121 284	-	birnicii i rufeturile
		1 537	90	dughenile
		4 807	60	morile i crâcimile
		5 027	60	preuții i diiaconii
		3 587	60	țigarii
		136 244	30	fac
2 405	60	mazilii i neguțitorii de Iași după tablă cu pecete g(os)podu		
110	-	sporiul ce s-au făcut de dumnealor boiarii zlataș(i) la mazilii ot Cernăuți		
3	-	tij spor la mazili ot Vaslui		
2	-	tij spor la mazili ot Fălciu		
138 762	90	vechi, iar lei noi fac		
		152 639 lei, 3 bani		

F. 10v.

Lei bani noi

22 895	102	rășurile cite 6 parale noi de leu nou ce s-au luat la slujba accasta a poclon(ului) steagului pe suma arătată mai sus		
--------	-----	---	--	--

113	42	fămeile sărace ot târgu Ieșii
23 009	24	iar piste tot slujba poclonu(lui) steagului fac 175 648 lei 27 bani 5 lei 60 bani noi pentru 3 liudi ot ținut(ul) Vasluiului preț ot Orhei din Suceava 175 653 lei 87 bani noi fac piste tot

F. 11r.

Scăderi ce s-au făcut din slujba aceasta a poclon(ului) steagului cu pec(e)t(e) g(o)spodu

Lei bani

3 648 - s-au rădicat la 1216 liudi rufeturi a Curții câte 3 lei noi de
om, înșă
liudi

- 53 steagu lui baș-bul(uc)-baș din Curte
- 53 steagu bulu(c)bașii al doile den Curte
- 53 steagu drăganilor
- 53 steagu căzacilor
- 53 steagu lui baș bulu(c)baș hăt(mănesc)
- 53 steagu al doile hăt(mănesc)
- 53 steagu al triile hăt(mănesc)
- 53 steagu lui baș-bul(uc)baș agescu
- 53 steagu al doile agescu
- 53 steagu al triile agescu
- 53 steagu al patrile agescu
- 53 steagu al cincile agescu
- 53 steagu al șesăle agescu
- 53 roșii agești
- 53 căpitani agești
- 53 steagu căp(i)t(anului) de dărăbani
- 60 bulucbașii agești
- 1 buciucaș agescu
- 34 podari de paza focului
- 6 trâmbacii i surmacii i doboșari g(o)spodu
- 6 trâmbacii i surmaciu, doboșari hăt(mănești)

F. 11v.

Lei bani

liudi

- 5 trâmbacii i surmaciu i dobăș(ar) agesc
- 25 vânători
- 15 aparii de foc
- 92 copii din cas(ă) cu isprav(nic) i stegar
- 40 aprozii
- 9 bucătarii g(o)spodu
- 12 diccii de divan
- 6 peveții i psalții de la bisericile g(o)spodu
- 2 pisarii leșești
- 24 mehterii creștini
- 21 cornișei

- 25 vez(i)tei
 39 armășei
 1 046 - s-au rădicat la 523 liudi rufeturi câte 2 lei de om, însă
 12 dărăbani a temniții
 15 păharnicei
 3 a pivniții, însă 2 olari i un butnar
 25 ai Vămii
 3 apari grajdiului
 3 cărbunari
 6 săhăi de carii i bulgaragii i teslari
 2 topcii
 6 șetrărei
 6 pitarii
 6 ai beciului
 1 chiulhangiu ot ferideul g(o)spodu

F. 12r.

Lei bani

liudi

- 2 măturătoare moldovene
 28 muncitorii ai curții, adecă

liudi

- 4 joldunari
 6 apari
 8 tăietori de lemne
 10 pietrari i teslari
 12 fuștașii de Vartă
 12 fuștașii de divan
 12 fuștașii ot g(o)spojda
 24 dârvari
 4 podvodari
 1 odagiu de Scânteii
 116 slujitorii ot Focșani
 90 3 steaguri săimeni ot Galați
 15 vozarii ot Galați
 20 panțirii ot Iubănești
 16 umblitoriu ot Cernăuți
 5 surugii ot Tîrgul Frumos
 70 mezilgii ot tîrgul Fălciului
 547 - s-au rădicat la 547 liudi rufeturi cîte 1 leu de om, însă
 20 căl(ă)rașii ot Tecuci
 150 căl(ă)rașii sărdărești
 51 călărașii de Heciu
 25 panțirii ot Neamțu

F. 12v.

Lei bani

liudi

- 12 umblătorii ot Soroca

	17	băranii ot Cernăuți
	13	panțirii ot Ropce
	20	surugii ot Soroca
	70	căl(ă)rașii ot Boldurești
	50	călărașii biv vel căpitan
	12	călărașii ot Răsipeni
	30	căl(ă)rașii ot Măciură
	31	călărașii ot Bălănești
	30	călărașii ot Căldărușan(i)
2 251	84	s-au răd(i)cat la 356 liudi câte 5 lei vechi de om, adecă toți banii, însă
	31	căl(ă)rașii de Țarigrad din Iași
	30	călărașii de Țarigrad gălățeni
	38	lipcani
	45	ușerei
	11	cioh(o)darii gospodu i satirii
	59	leventii
	2	trâmbacii leș(i) g(o)spodu
	6	vornicii de poartă
	4	țimirașii
	28	surugii ot Bârladu
	28	surugii ot Vaslui
	53	surugii ot menzil(ul) Ieșilui
	29	surugii ot Ștefănești i ot Crasnaleuca
	1	ispravnic de armaș(i)
	11	beșlii creștini

*F. 13r.**Lei bani*

200	-	călărași de Puțeni
40	-	menzil Tabăra
40	-	menzil Răzina
287	95	la 91 liudi preuții diaconi ot târgul Ieșii câte 2 p(o)l lei vechi, adecă toți banii
8 060	59	fac piste tot
Ce să scade dintr-această somă, carii unii nu l-au aflat pin table puși de zloțași cum și altora nu li s-au scăzut ridicătura pre la ținuturi		
<i>liudi</i>		
27	9	seimeni din curte g(os)pod câte 3 lei de liudi
63	21	seimeni de la tot rufetul hătm(ănesc) câte 3 lei de liudi
252	84	seimeni de la tot rufet(ul) agescu câte 3 lei de liudi
27	9	armășei câte 3 lei de liudi
30	10	capii din casă câte 3 lei de liudi
9	3	apari de foc câte 3 lei de liudi
9	3	bucătari g(os)pod câte 3 lei de liudi
50	25	vânători câte 2 lei de liudi
10	5	păhărniciei câte 2 lei de liudi
8	4	ai beciului câte 2 lei de liudi
4	2	măturătoare moldovence câte 2 lei de liudi

2	1	odagiului de Scânteii câte 2 lei de liudi
4	2	pietrari i teslari câte 2 lei de liudi

F. 13v.

<i>Lei</i>	<i>bani</i>	<i>liudi</i>	
30	-	15	vozarii ot Galați câte 2 lei de liudi
40	-	20	panțiri ot Iubănești câte 2 lei de liudi
10	-	5	surugiu ot Dorohoi câte 2 lei de liudi
16	-	8	surugiu ot Târgul Frumos câte 2 lei de liudi
140	-	70	mezalgii ot Târgul Frumos câte 2 lei de liudi
20	-	20	căl(ă)rași(i) ot Tecuci câte 1 leu de liudi
150	-	150	căl(ă)rași sârdărești câte 1 leu de liudi
51	-	51	căl(ă)rașii de Heciu câte 1 leu de liudi
25	-	25	panțiri ot Neamțu câte 1 leu de liudi
12	-	12	umblători ot Sorooca câte 1 leu de liudi
17	-	17	bărani ot Cernăuți câte 1 leu de liudi
13	-	13	panțiri ot Ropce câte 1 leu de liudi
20	-	20	surugii ot Sorooca câte 1 leu de liudi
33	-	6	cioh(o)dari g(o)spodu câte 5 p(o)l lei de liudi
93	60	17	levenți câte 5 p(o)l lei de liudi
1 165	60		fac piste tot, carii scăzându-să din 8 060 lei 59 bani, suma izvodului de rădicături ce arată mai sus, rămâne sumă bună ce s-au ținut în samă 6 794 lei 119 bani

F. 14r.

*Răsuri ce s-au dat dumilorsale boierilor zlotași ce-au fost orânduiți cu slujba
poclonului steagului*

<i>Lei</i>	<i>bani</i>	
450	-	Suceava, însă lei
		150 dum(nealui) Dinul Cantacuzino biv vel ban, is(pravnic)
		100 dum(nealui) Alexandru Neculce biv vel pah(arnic)
		150 Manolachi pit(ar) ispravnic
		50 Tudorachi
280	-	Neamțul, însă
		150 dum(nealui) Toader Cantacuzino biv vel ban, is(pravnic)
		80 Iordachi biv vt(orii) vist(iernic)
		50 Costandin postelnice
250	-	Romanul, însă
		100 dum(nealui) Enacachi Mamana biv vel ag(ă), is(pravnic)
		100 dum(nealui) Grigorie Crupenschi biv vel pah(arnic)
		50 Gheorghe pivnicer
340	-	Bacăul, însă
		100 dum(nealui) Necolai Ruset biv vel pah(arnic)
		100 Leon Imbo med(elnicer), ispravnic
		60 Dumitrachi Ramadam is(pravnic)
		40 Păun ciubucciu
		40 căp(i)t(anul) de Trotuș
370	-	Putna, însă
		150 dum(nealui) Ioan Cantacozino biv vel spat(ar)

*F. 14v.**Lei bani**lei*

- 150 dum(nealui) Grigoraș Leon biv vel sulger, staroste
 40 Costandin sofragiu
 30 Ianachi vtorii armaș
- 350 Tecuciul, însă
 150 dum(nealui) spat(arului) Enachi Costandachi
 100 Dediul Codreanu sardariu, is(pravnic)
 60 Anastas(ă) vtorii armaș, isprav(nic)
 40 Mih(a)lachi post(elnic)
- 160 Covurluiul, însă
 100 dum(nealui) căm(ă)raș(ului) Neculachi Vintura pârălab
 60 Chirica pit(ar)
- 160 Tutova, însă
 120 Enachi biv vel sulger is(pravnic)
 40 Necola post(elnic)
- 200 Vasluiul, însă
 100 Iamandachi sârdar is(pravnic)
 60 Arghirii med(elnicer)
 70 Necolai med(elnicer), căp(i)t(an) de Greceni
 20 vel căp(i)t(an) de Codru
- 250 Fălciul, însă
 100 Iamandachi sârdar, is(pravnic)
 60 Arghirii med(elnicer)
 70 Necolai med(elnicer), căp(i)t(an) de Greceni
 20 vel cap(i)t(an) de Codru
- 315 Lăpușna - Orheiul, însă
 100 dum(nealui) Arghirie biv bel ban
 150 dum(nealui) Stavăr biv vel sulger
 80 stol(nic) Enachi Buzil(ă)
 60 Andrii biv vtorî vi(s)t(iernic)
 40 căp(i)t(an) de Ciuhur
 30 Anastasă căp(i)t(an)

*F. 15v.**Lei bani*

- 640 Tîrgul Iașii, însă
 150 dum(nealui) Vasile Razul
 100 dum(nealui) ban(ul) Vasile
 150 dum(nealui) vel agă
 60 căpitan de dărăbani
 40 polcovnicul
 30 Anastase vtorî armaș
 50 Mihalache Cheșcu jignicer
 60 pitar Necolai Cog(ălniceanu)

5 155 fac

I alte scăderi ce s-au mai făcut din slujba aceasta a poclon(ului) steagului
 cu pecet(e) g(o)spod

- 100 - dum(nealui) sulgeriului Stavăr pentru osteneala ce-au făcut la slujba aceasta a poclon steagului la ținutul Iașii fiindu toată greutate slujbii asupra dum(nealui)
- 1764 av(gus)t 11
- 25 36 Banii poclonului steagului pe patru case ce s-au scris aici în târgul Iașii, însă o casă Dima suiulgiul ot mahala Feredeilor și o casă Gheorghie și o casă Iani tij ot majalaua Feredeii și o cas(ă) Tănas(e) ot Muntenime de Sus, care aceștie fiind la slujba haznelii au făcut g(o)spod mil(ă) și li s-au rădicat
- 1764 săpt(embrie) 25

F. 16r.

Lei bani

- 12 78 banii poclonului steagului pe 2 mori a Schitului celui Mare din Țara Leșască au făcut g(o)spodu milă și li s-au rădicat
- 1764
- 31 75 banii poclonului steagului pe 5 odăi a armenilor de Țara Leșască, care cu greșală s-au pus în tabla visteriei la ținut(ul) Cernăuțului
- 1764 săpt(embrie) 11
- 58 24 2 dăjdi a căpitanilor ce slujescu pe la menziluri ce s-au scos pentru poclon(ul) steagului, însă
lei	bani	
5	60	Enachi căp(i)t(an) ot Crasnaleuca
5	60	Bran căp(i)t(an) ot Ștefănești
3	102	Palade căp(i)t(an) ot Tabăr(a)
3	102	Malcociu căp(i)tan ot Măgură
2	90	Ioniță sâns Ursul căp(i)t(an) ot Răsipeni
5	60	Pârțac căp(i)tan ot Răzina
3	102	Ion Horceagu căp(i)t(an) ot Căldărușa
6	72	Agapie căp(i)t(an) ot Bârâiac
3	36	Ioniță nepot Dan căp(i)t(an) ot Băl(i)nești
4	114	Gheorghii Ciudin căp(i)tan ot Puțeni
3	102	Toader Bou căp(i)t(an) ot Bârladu
2	90	Vasile Dorobățu căp(i)t(an) ot Vaslui
4	114	Andoni căp(i)t(an) ot Iubănești
58	24	
- 1764

F. 16v.

Lei bani

- 5 4 dajde lui Gheorghii banul la poclon(ul) steagului, carile ești purtător de grij(i) la spitalu ce să face la Svete Spiridon, au făcut g(o)spodu milă și i s-au rădicat
- 1764 iuli(e) 24
- 12 78 dajde lui Ștefan Tabăr(ă) vornic de poartă la poclon(ul) steagului, carele făcându-să vornic de poartă i s-au rădicat dajde

1764

30 s-au rădicat maz(i)lilor ot Cernăuț(i) din banii dăjdii poclonului steagului carii încercându-să de cătră dum(isale) boierii zloțași mai mult piste cât s-au scos de la visterie și dându jalobă la g(o)spodu au poruncit dumisale pah(arnicului) Paun staroste de Cernăuți ca să le scază acești 30 lei și dum(i)sale după cum au socotit că sintu îngreuieti au scăzut pe fieșticare, însă

lei bani

1	-	Ion Fleondor
4	-	Sandul Moțoc, fiindu fugit
-	110	Costandin Volcenschii să brat ego Gheorghii
1	-	Ioniță Strășca
2	-	Ilie Holban
2	60	Mih(a)lachi Calmățschii să brat ego
1	60	Dumitrașco Potlog
-	100	Neculai Potlogu să nepot(ul) său Costandin
1	-	Grigoraș Cracalie

F. 17r.

Lei bani

	<i>lei</i>	<i>bani</i>	
1	60	Mih(a)lachi Giurgiuban	
-	110	Dumitrașcu Brăiescul	
-	110	Sandul Brah	
-	110	Gheorghii Vârgoliciu	
1	-	Toader Păunel	
-	110	Grigoraș Tăutul să brat ego Tănas(e)	
-	110	Ion i Vasile sânovi lui Samson	
-	60	Iordachi Perjul	
1	-	Velicico Onciul	
1	-	Neculai Gafenco	
3	-	Vasile Tăutul, fiindu fugit	
1	-	Ioniță Brah	
-	70	Toader Tabăr(ă) să brat ego Dumitrașco	
30	-	fac	

1764 săpt(embrie) 20

18 43 rădicătur(i) ce s-au făcut la o sam(ă) de mazili săraci din bani poclonului steagului(i)

3	21	Ion Bogza mazil ot Neamțu
4	-	Iordachi Șendre mazil ot Tecuciu
1	60	Vasile Sârghii mazil ot Orheiu
1	60	Ștefan sân popa Lupu ot Soroca
1	30	Costandin Samson mazil ot Cernăuți
2	64	Ștefan mazil ot Căvurlui
4	48	Dumitrașcu Potlogu mazil ot Cernăuți

1764 oc(tombrie) 8

2 odagiului de Scânteii din banii poclon(ului) steagului

1764 săpt(embrie) 9

F. 17v.

Lei bani

25	36	bani poclon(u)lui steagului pe 4 cas(ă) a 4 levenți ce sint șez(ă)tori în Cernăuți au făcut g(o)spod mil(ă) și li s-au ridicat 1764 oct(ombrie) 23
2	64	dajde lui Ștefan căp(i)t(an) mazil carele fiindu bolnav și trecut cu vârsta bătrâneților a făcut g(o)spod mil(ă) și i s-au rădicat dajde ce-au fost să de pentru poclon(ul) steagului 1764 av(gust) 15
150	-	carii bani s-au dat din răsurile slujbii poclonului steagului ce s-au luat la visterie pentru avaet(ul) lui vtorii vist(ernic) i 3 vist(ernic) 1764 săpt(embrie) 28
150	-	osteneala diiacului de visterie ce-au strânsu slujba poclonului steagului 1764 săpt(embrie) 28
1 000	-	avaetul dum(isali) vel vist(iernicului) din slujba poclonului steagului 1764 săpt(embrie) 28
1 623	78	iar piste tot scâderile ce s-au făcut din slujba aceasta a poclonului steagului fac 13 673 lei 75 bani cari scăzându-să din suma slujbii poclonului steagului ce sa încarcă la visterie rămâne samă curată 161 980 lei 10 bani ¹

F. 18r.

Slujba desétinii după cum s-au vândut de l Cochii Vechi într-acest anu

Ug(hi):

3 500	-	Suceava
2 410	-	Neamțul
1 610	-	Roman
1 750	-	Bacău
1 800	-	Putna
1 650	-	Tecuciul
400	-	Covurluiul
1 680	-	Tutova
1 680	-	Vasluiul
200	-	Fălciul
7 800	-	Lăpușna-Orheiul-Soroca
2 520	-	Cernăuții
2 960	-	Hârlăul i Dor(o)hoiul
1 430	-	Cârligătura
3 630	-	Ținutul Ieșii
50	-	Grecenii
37 870	-	fac bez 11 000 ug(hi) Bot(o)șanii
1 898	p(o)l	bani mierii câte 10 bani de galbăn
39 763	p(o)l	fac, iar lei noi fac 72 899 lei 90 bani

*F. 18v.**Scăderi ce s-au făcut din slujba deseatinii cu pecetluituri g(o)spod**Lei bani*

40	40	deseatina țărănești pe 200 stupi a șaugăilor de ocnă după hrisov g(o)spodu ce au făcut g(o)spodu mil(ă) s-au răd(i)cat 1764 oct(ombrie) 19
500	-	avaetul dum(nealui) vel vist(iernic) din slujba desétinii 1764
100	-	osteneala diiacului de visterie ce-au strinsu slujba desétinii 1764
640	-	fac scăderile și rămâne somă curată 72 259 lei 50 bani ¹

*F. 19r.**Lei bani*

9 127	60	bani ce i-au luat pentru cai de menzil de pre la mănăstiri i boieri i alții după tabla cu pecete g(o)spodu pe 608 p(o)l cai câte 15 lei noi de cal o dajde obicinuită ce s-au scos pe mazili pe 2 luni av(gu)st - s(e)pt(embrie)
1 235	102	o dajde a mazililor i a negustorilor de Iași pe 2 luni av(gu)st - sept(embrie)
25	36	mazili ot ținutul Sucevii ce s-au sporit la această dajde
8	63	mazili ot ținutul Romanului tij
9	9	mazili ot ținutul Tutuvii tij
23	78	mazilii ot ținutul Fălciului tij
1 302	48	fac piste tot

*F. 19v.**Scăderi ce s-au făcut dintr-această dajde cu pecete g(o)spod**Lei bani*

27	103	o dajde a căpitanilor ce slujesc pe la menziluri, însă lei bani
2	90	Enache căp(i)tan ot Crasnaleuca
2	90	Bran căp(i)tan ot Ștefănești
1	111	Palade căp(i)tan ot Tabără
1	111	Malcociu căp(i)tan ot Măgur(ă)
1	45	Ioniță sîn Ursul căp(i)tan ot Răsipeni
2	24	Părțac căp(i)tan ot Răzina
1	111	Ioniță Horceag căp(i)tan ot Căldărușani
3	36	Agapie căp(i)tan ot Bărbăciac
1	78	Ioniță nepot Dan căp(i)tan ot Bal(ă)nești
2	57	Gheorghii Ciudin căp(i)tan ot Puțeni
1	111	Toader Boul căp(i)tan ot Bârlad
1	45	Vasile Dorbăciu căp(i)tan ot Vaslui
2	24	Andoni căp(i)tan ot Ibăncști
27	103	fac
27	103	fac scăderile și rămîne suma curată 1 284 lei 65 bani ¹

1764

F. 20r.

*Un cifert ce s-au scos la lunile a(vgus)t după tablile ce-au dat zlotași**Ug(hi) p(o)l(ronici)*

720	-	Suceava
442	5	Neamțul
286	4	Roman
488	13	Bacăul
1 152	10	Putna
530	-	Tecuciul
386	-	Covurluiul
247	-	Tutova
241	15	Vasluiul
280	-	Fălciul
1 405	8	Lăpușna, Orheiul, Soroca
575	-	Cernăuții
554	10	Hârlăul, Dor(o)hoiu
115	80 p(o)l(i)	Cârlig(ă)tura
517	10	Ținutul Ieșii
43	7	Târgul Ieșii
7 985	p(o)l	iar banii câte 2 lei 90 bani noi galbănu fac 21 958 lei 98 p(o)l bani 1 097 lei 113 bani giudecătorie câte 2 parale noi de leu 1 097 lei 13 bani câte 2 parale noi de leu ce s-au luat la acest cifert pentru chelt(uiala) zahierelii 24 154 lei 84 p(o)l(i) bani

F. 20v.

*Scăderi ce s-au făcut din cifertul acesta a lui av(gus)t dumilorsale boierilor celor mari și giupâneselor sărace și altora**Liudi*

30	Svinție Sa părintele mitropolit
30	dum(nealui) logof(ă)t(ul) Manolache Costachi
30	dum(nealui) Ion Bogdan log(o)f(ăt)
30	dum(nealui) Ștefan Ruset vel log(o)f(ăt)
30	dum(nealui) Mih(a)lache Sturze vor(nic)
30	dum(nealui) Andronache vor(nic)
30	dum(nealui) Lup(ul) Balșe vel vor(nic)
30	dum(nealui) Dumitrașco Sturze ban
30	dum(nealui) Ion Palade vor(nic)
30	dum(nealui) Ion Sturze vel vor(nic)
30	dum(nealui) Vasile Ruset hat(man)
30	dum(nealui) Vasile Razul hat(man)
30	dum(nealui) Ioan Cantacuzino vel vist(iernic)
30	dum(ncalui) Filipu Catargiu biv vel vist(iernic)
20	dum(nealui) Costandin Sturza spat(ar)
20	dum(nealui) Iordache Cant(a) spat(ar)
20	dum(nealui) Ilie Costache spat(ar)

- 20 dum(nealui) Enăcachi Mile spat(ar)
 20 dum(nealui) Ioan Cant(a) spat(ar)
 20 dum(nealui) Enachi Costandachi spat(ar)
 20 dum(nealui) Costache Conachi vel ban

*F. 21r.**Liudi*

- 15 dum(nealui) Toader Canta ban
 15 dum(nealui) Lupul Costachi ban
 15 dum(nealui) Arghirii ban
 15 dum(nealui) Iordachi Costachi ban
 15 dum(nealui) Vasile Costachi ban
 15 dum(nealui) Dinul Canta ban
 15 dum(nealui) Ștefan Sturze ban
 10 dum(nealui) Iordachi Costachi pah(arnic)
 10 dum(nealui) Grigori Crupenschi pah(arnic)
 10 Costandin Rășcan pah(arnic)
 10 Costandin Canano pah(arnic)
 10 Petrachi Vidale pah(arnic)
 10 Costandin Cant(a) pah(arnic)
 10 Alexandru Neculce pah(arnic)
 10 Neculai Ruset pah(arnic)
 10 Darie Donici pah(arnic)
 10 Iordache Balșe com(is)
 10 Iordache Hrisoscoleo agă
 10 Manolachi Bogdan agă
 5 Ioniță Cant(a) agă
 6 Ion Stratulat com(is)
 6 Costandin Sturze stol(nic)
 6 Lupul Crupenschii stol(nic)
 6 Costandin Păladi stol(nic)

*F. 21v.**Liudi*

- 6 Gheorghie Sturze stol(nic)
 6 Costandin Ruset stol(nic)
 6 Enachi Hrisoverghii stol(nic)
 6 Costandin Grecean(u) stol(nic)
 6 Costân Darie stol(nic)
 6 Ion Cuze stol(nic)
 6 Ion Miclescul stol(nic)
 6 Sandul Sturze stol(nic)
 6 Vasile Ruset stol(nic)
 6 Ștefan Ruset stol(nic)
 6 Gheorghie Beldiman stol(nic)
 6 Toma Luca stol(nic)
 6 Ștefan Catargiu stol(nic)
 6 Ion Catargiu stol(nic)
 6 Costandin Cog(ălniceanu) stol(nic)
 6 Enachi Buzil(ă) stol(nic)

- 6 Doftor Drăcachi
- 6 Ștefan Buhăescu com(is)
- 6 Costandin Adam stol(nic)
- 3 Enachi Cant(a) vel med(elnicer)
- 3 Dumitrachi med(elnicer)
- 3 Iordachi Canano med(elnicer)
- 3 Manolachi Hrisoverghi med(elnicer)
- 3 Vasile Balșe med(elnicer)

*F. 22r.**Liudi*

- 3 Costandin Costachi med(enicer)
- 3 Costandin Bașot(ă) med(elnicer)
- 3 Arghirii med(elnicer)
- 3 Toader Sâlion med(elnicer)
- 3 Constantin Vârnav med(elnicer)
- 3 Mih(a)lachi Cehan med(elnicer)
- 3 Gavril Caracaș med(elnicer)
- 3 Pascal med(elnicer)
- 3 Neculai med(elnicer) căp(i)t(an) de Greceni
- 3 Vasilachi med(elnicer)
- 3 Sandul Sturze cluce(r)
- 3 Manolachi Costachi cluce(r)
- 3 Grigoraș Costachi vel cluce(r)
- 3 Gavril Adam cluce(r))
- 3 Grigoraș Adam cluce(r)
- 3 Costân Catargiu cluce(r)
- 3 Iamandachi sârdariu
- 3 Neculai armaș
- 3 Grigorii Balșe armaș
- 3 Gavrilaș ușer
- 3 Toader Buhuș sulger
- 3 Ștefan Doniciu sulger
- 3 Ion Zosin sulger
- 3 Costandin Jora sulger
- 3 Solomon Sturz(e) sulger

*F. 22v.**Liudi*

- 3 Ilie Sturze sulger
- 2 Gheorghii sulger
- 2 Dumitrachi sulger
- 1 Ion sulger
- 2 Ion Iamandii jic(nicer)
- 2 Costandin Macrii jic(nicer)
- 2 Sandul Miclescul jic(nicer)
- 2 Mih(a)lache Cheșcu jic(nicer)
- 2 Mihai Iamandii jic(niccr)
- 2 Sandul Ilie jic(nicer)
- 2 Neculai Vârnav jic(nicer)

- 2 Apostol Șendre jic(nicer)
- 2 Vasile Adam jic(nicer)
- 2 Dediul Codrean(ul) sãrdar
- 2 Ion Donici pit(ar)
- 2 Neculai Cog(ãlniceanul) pit(ar)
- 2 Ion Chirica pit(ar)
- 2 Gheorghii pit(ar)
- 2 Costandin Doniciu șet(rar)
- 2 Gheorghie Aslan șet(rar)
- 2 Ilie Iani șat(rar)
- 2 Sandul Miclescul șat(rar)
- 2 Costandin Gãndul șat(rar)
- 2 Costandin Coce șat(rar)
- 2 Vasile Abãza șat(rar)

F. 23r.

Liudi

- 2 Iordachi Iliescul șat(rar)
- 2 Neculai Aslan șat(rar)
- 1 Eni șat(rar) ot Orheiu
- 1 Alexandru șat(rar) ot Tecuciu
- 2 Costandin Stãmati șat(rar)
- 4 Iorga biv vt(orîi) vist(iernic)
- 4 Ștefan Hurmuzaki vt(orîi) vist(iernic)
- 4 Iordachi vt(orîi) log(o)f(ãt)
- 4 Lãscãrachi Ruset treti log(o)f(ãt)
- 3 Alexandru Rãșcan biv vt(orîi) log(o)f(ãt)
- 2 Costandin Bosie biv vt(orîi) log(o)f(ãt)
- 2 Lãscãrachi Ruset com(is)
- 3 Andrei biv vt(orîi) vist(iernic)
- 2 Sandul i Costandin sînovi lui Balși
- 2 Costandin Donici biv treti vist(iernic)
- 2 Gavril Miclescul
- 2 Ioniță Bașot(ã) pah(arnic)
- 1 Ștefan Sãlion post(elnic)
- 1 Antohi Jora post(elnic)
- 1 Vasile Sãlion post(elnic)
- 2 Andrei brat Razii Donici
- 1 Vasile Scãrlet
- 1 Gheorghii Carpu polcovnic
- 1 Ioniță Gheuca spãt(ar)

F. 23.v.

Liudi

- 2 Papa ispravnic
- 1 Radu Botean post(elnic)
- 4 Tãnas(e) Ciocan log(o)f(ã)t ot vist(ernic)
- 3 Toader Vãrnav 3 vist(ernic)
- 20 diccii de visterie
- 1 Anastas(ã) 2 armaș

2	cam(ă)raș(i) de izvoade
1	Teodor Cihan 2 med(elnicer)
1	sân Neculai Ruset
2	școala elinească
2	școala al doile grecească
2	școala slovenească
1	Iordachi Iamandi 2 pah(arnic)
1	Ioniță Botez 2 pah(arnic)
1	Iordachi Lambrino sân Gavril pit(ar)
2	sânove Negrii jic(nicer)
1	Iordachi brat stol(nicesei) Lăzoaie
1	Toader Iamandi pah(arnic)
1	Ștefan Buhuș post(elnic)
1	Ion Burghеле post(elnic)
1	Grigori ceauș
1	Toader Scărlet
1	Neculai Eni
1	Angheluți Tăbârți

*F. 24r.**Liudi*

1	Neculai Tăbârță
1	Toader Nacu
1	Andrei Beldiman com(is)
1	Ioniță Cărăcaș
1	Toader Buhăiescul cluce(r)
2	Andrii Diniciu zăt Costân Darii
3	Toma spițer
1	Costandin zăt Andoni

Boierii greci

30	dum(nealui) spat(ar) Dumitrachi
30	dum(nealui) Iordachi Bălăsachi vel post(elnic)
20	dum(nealui) Costachi Ciuliiano vel spat(ar)
10	doftorul
15	dum(nealui) Manolachi vel pah(arnic)
15	dum(nealui) vel caminar
10	Grigoraș Raz(u) vel ușer
5	ispravnic de curte
4	Iordachi Vintura vt(orii) vist(iernic)
4	chiurci-baș
5	vt(orii) portar
2	Halipliu ici-cioh(o)dar
<hr/>	
150	

*F. 24v.**Turcii**Liudi*

10	dum(nealui) divan-efendi
4	beșliagă
2	lipcan-agas(i)
2	sîngeactar
<hr/>	
18	

Giupânésile

- 20 domnița Anița
 10 Marie jic(niciereasa)
 10 spăt(ăreasa) Pășcănița
 10 vorniceasa Rusetoaia
 10 vorniceasa lui Dumitrașcu Păladi
 10 post(elniceasa) Zmāranda
 60 casa răpousatului Scărlătachi ban
 8 Marie băneas(ă)
 3 Marie lui Vasile Buhăiescul pah(arnic)
 4 med(elnicereasa) Lupului Donici
 5 Vintureas(a)
 6 stol(niceasa) lui Costachi Laz
 6 stol(niceasa) lui Vasile Balșe
 6 stol(niceasa) <lui> Petru
 6 stol(niceasa) lui Toader Jora
 6 stol(niceasa) lui Vasile Bașot(ă)
 6 Zoița, fiica domniții
 6 med(elniceasa) lui Neculai Racoviță

*F. 25r.**Liudi*

- 3 Ilinca fiica Rășcăniții
 3 Marie jic(nicereasa), fiica log(o)f(ă)t(ului) Bogdan
 3 med(elniceresei) lui Macri
 2 Ilinca Racovițoaie călugăriți
 3 Zmaranda Lupului Costache jic(nicer)
 2 med(elniceasa) lui Vasile Stămate
 2 med(elnicereasa) lui Gavril Neculce
 2 Catrina lui Mih(a)lache Luca sor(a) log(o)făt(ului) Sturzii
 5 Casandra a răpoosat(u)lui Alexandru Iamateo
 3 Nastasie jic(nicereasa) lui Neulai Costân
 3 jic(nicereasa) lui Ștefan Bosie
 3 vist(iernicereasa) Dinului Balșe, fiica Pășcanului
 2 pit(ăreasa) Marie Cucoranița
 2 Paraschiva Sturzoaie
 2 jic(nicereasa) lui Ioniță Adam
 2 jic(nicereasa) lui Vasile Tănas(ă)
 2 jic(nicereasa) Marie Catargioaie
 2 log(o)f(e)t(easa) Hurmuzăchioaie
 1 jicn(icereasa) lui Buzil(ă)
 1 armășoaie Tufasca
 3 Zoița, fiica spat(arului) Dracu
 1 Marie, fata lui Ion Bujoran
 1 jic(nicereasa) Caraonfil
 1 fiica Miclescului, călugăriță
 1 Nastasie Hurmezioaie

F. 25v.

Liudi

- 1 pit(ăreasa) lui Lambrino ot Fălciu
- 2 med(elnicereasa) lui Lascar ot Vaslui
- 2 șet(răresei) lui Botez ot Suceav(a)
- 2 Catrina Dii logo(fă)t(ul) al doile
- 1 șat(răreasa)lui Alexandru, fiica lui Dumitrașco Buhuș
- 1 șat(răreasa) lui Goroveiu
- 1 Catrina sor(a) lui Crupenschii
- 4 stol(niceasa) lui Carpu
- 4 stol(nicereasa) lui Neculai Jora
- 2 jic(nicereasa) Negrii
- 2 jic(nicereasa) lui Neculai Cucoran
- 3 logo(fe)teasa lui Toader Gheuca
- 2 Ilinca lui Antohi vel căp(i)t(an) di Ieș(i)
- 1 Nastasie lui Canano
- 3 Ancuța Sturzoaie cluce(reasa)
- 1 Ilinca lui Apostol pit(ar)
- 2 Marie lui Enachi Sava
- 2 sora lui Poșta maestru
- 2 spăt(ăreasa) lui Dumitru Carp
- 1 Catrina, fata Pancului pit(ar)
- 2 Marie Cerchezoaie, mama credinceriului
- 1 fiica lui Ion Scărlet, a maz(i)liță săracă
- 1 Ilinca, fiica lui Pavăl Bujoran
- 1 Marie, nepoat(a) Lupului vist(ier)
- 1 Marie lui Petre Bantăș

F. 26r.

Liudi

- 1 Bălașe Buzdugăneas(a), săracă
- 1 Nastasie lui Toader Mălai
- 1 Safta lui Oprișan sulger
- 1 Tudosca Pronculeas(a)
- 1 Anușca Dinului Roșcăi
- 1 Safta Vârnăvoaie, călugăriță
- 1 Căsandra lui Durac
- 1 Nastasie Ciobăneas(a), călugăriță
- 1 Nastasie Sclipanca
- 1 Sarafima călugăriță
- 1 Marie Cerceloaie lui Dmitrașcu post(elnic), săracă
- 1 Marie, fiica lui Mihai sârdariul
- 1 Ilinca lui Neculai ot vist(iernic)
- 1 Elisafte, călugăriță
- 1 Ruxanda, călugăriță
- 1 Marie Ștefăneas(a)
- 1 Ruxanda Răhtivănița
- 1 Anița Dinuleas(a)
- 1 Zmărănda Ducăi tipograf

1 608 liudi, iar bani câte 22 lei noi de liudi fac
3 216 lei

F. 26v.

Alte scăderi ce s-au făcut din cifertu acesta a lui av(gus)t cu pecet(e) g(o)spodu

Lei bani

8	-	birul țimirașilor de pe la țimiruri din cifertu lui av(gus)t, însă lei	
		2 țimiraș(i) ot Cernăuți	
		2 țimiraș(i) ot Iubănești	
		2 țimiraș(i) ot Bot(o)șani	
		2 țimiraș(i) ot Șipote	
			1764 oct(ombrie) 5
2	-	birul odagiului de la Scânteii din cifertu lui av(gus)t	1764
5	-	pentru 5 liudi scutelnici la 2 vătăj(i) de căl(ă)raș(i) i odobașii de lipcani din cifertul lui av(gus)t, după cărțile g(o)spodu ce au, câte 2 lei de liudi	
			1764 săpt(embrie) 20
30	-	pentru 30 liudi scutelnici a căl(ă)rașilor de Țarigradu din cifertul lui av(gus)t după cărțile g(o)spodu ce au câte 1 leu de liudi	
			1764 săpt(embrie)
120	-	osteniala diiacului de visterie ce-au strânsu cifertu lui avgost	1764
500	-	avaetul dum(isale) vel vist(iernic) din cifertul lui av(gus)t	1764
665	-	iar piste tot scăderile ce s-au făcut din cifertul acesta fac 3 881 lei, carii scăzându-s(ă) din suma cifertului ce să încarcă la Visterie rămâne somă curată 20 273 lei 80 p(o)l bani	

F. 27r.

Un ci(f)ertu ce s-au scos iarăș la av(gus)t pentru cheltuiala spahiilor după tablile ce-au dat zlotașii

Ug(hi) p(o)t(onici)

720	-	Suceava
442	5	Neamțul
286	4	Roman
489	10	Bacăul
1 152	10	Putna
530	-	Tecuciul
386	-	Covurluiul
247	-	Tutova
241	15	Vasluiul
280	-	Fălciul
1 405	8	Lăpușna, Orheiul, Soroca
565	5	Cernăuții
554	10	Hîrlău i Dor(o)hoiu
114	p(o)l	Cîrlig(ă)tura

515	10	Ținutul Ieșii
40	8 p(o)l	Țirgul Ieșii
7 972	6	iar bani cîte 2 lei 90 bani noi galbănul fac 21 923 lei 99 bani 1 096 lei, 23 bani, giudecătorie, cîte 2 parale noi de leu 1 096 lei 23 bani, cîte 2 parale noi de leu ce s-au luat la acest cifert pentru cheltuiala zahierili
		24 116 lei 25 bani

F. 28r.

Ecstractu de sama veniturilor visteriei ce s-au încărcat la această samă afar(ă) din scăderi

<i>Lei</i>	<i>bani</i>	
10 151	88	rămășița ce au rămas de la sama ce s-au încăs(a)t de veniturile a 3 luni:
161 980	10	slujba poclonului steagului
72 259	50	slujba desétinii
9 127	60	bani ce s-au luat pentru cai de menzil de pre la mănăstiri i boierii i alții
1 274	65	o dajde obicinuită a mazililor pre 2 luni: av(gus)t - săpt(emvrie)
20 273	84 pol	cifertul lui av(gus)t
24 160	20	un cifert ce s-au scos iar la luna lui av(gus)t pentru cheltuiala spahiilor
299 173	22 pol	fac ¹

Ștefan Ros(e)t vel log(o)f(ă)t <m.p.>²; Ion Paladi vel vor(nic) <m.p.>; Lupul Balș vel vor(nic) <m.p.>; Vasile Ros(e)t hatman <m.p.>; Vasile Razul hatman <m.p.>; Ion Cant(acuzino) vist(iernic) <m.p.>...³.

F. 28v.

Bani ce s-au cheltuit din veniturile acestii sămi cu pecetluituri g(o)spodu

<i>Lei</i>	<i>bani</i>	<i>Bani trimiși la Țarigradu i polițe ce s-au plătit</i>
5 650	-	cari bani s-au trimis la Țarigradu, însă lei 4 450 5 polițe turcești 1 200 polițe de la Gălați ce-au dat dum(nealui) căm(a)raș Nec(u)lache Vintura cari s-au trimis cu căl(ă)raș(i)
10 000	-	1764 mai 6 pentru o poliță ce s-au plătit a dum(nealui) post(elnic) Neculachi Suțu, bani i-au luat dum(nealui) la Țarigradu de la Ghenciu Ahmet ceauș la l(ea)t 1764 iuli(e) 16 și aice s- au dat banii în mîna lui Mehmet cioh(o)dar
10 000	-	1764 iuli(e) 27 cari bani s-au dat la Huscin aga vechil dumisale casap bașii de la Țarigradu pentru o poliță ce-au vinit de la Țarigradu de la dum(nealui) casap bașe

1764

- 10 000 - cari bani s-au dat aice pe o poliță a dumisale spat(ar(ul) Iordachi Stav(a)rachi în mâna lui Dumitru, om(ul) dumisale
1764 iuli(e) 20
- 4 300 - cari bani i-au luat dum(nealui) post(elnicul) Neculachi la Țarigradu de la Ali iazagi la l(ea)t 1764 iuni(e) 7 și făcându polițe s-au plătit aice prin mâna dum(nealui) vel vist(iernic) la Mărza Zade Husein aga. Însă 4 lei capitile și 300 lei dobânda pe 4 luni
- 2 580 - cari bani i-au luat dum(nealui) post(elnicul) Neculai la Țarigradu de la Sarî Husein aga la l(ea)t 1764 iunie 4 și făcându polițe s-au plătit aice cu mâna dum(nealui) cam(a)r(a)șului Neculachi Vintura pârcălab de Gălați
1764

F. 29r.

Lei bani

- 1 000 - carii bani i-au luat dum(nealui) post(elnicul), Neculachi la Țarigradu de la Hagi Manole la l(ea)t 1764 iuni(e) 14 și făcându polițe s-au plătit aice cu mâna dum(isali) cam(a)raș lui Nec(u)lachi Vintura pârcălab de Gălați
1764
- 750 - carii bani i-au luat dum(nealui) post(elnicul) Neculachi la Țarigradu de la Mola Mustafa la l(ea)t 1764 iuni(e) 23 și făcându polițe s-au plătit aice prin mâna dum(nealui) cam(a)rașului Necolachi Vintura pârcălabu de Gălați iar la Mola Mustafa
1764
- 3 270 - s-au dat pentru o poliță a dum(nealui) spat(arului) Ștefani Mișolu, carii bani s-au dat în mâna lui Husein aga casap-baș(i) vechil la l(ea)t 1764 săpt(embrie) 22 și s-au trimiis poliți la Țarigradu ca să s(ă) scoat(ă) zapisul g(o)spodu însă 3 000 lei capitile și 270 lei dobânda
1764 oct(ombrie) 1
- 3 180 - dumisali biulbiul Zade Hasan aga, cari bani au împrumutat la Țarigradu pe dum(nealui) post(elnicul) Necolachi capichihaie la l(ea)t 1764 iuli(e) 16 însă 3 000 lei capitile și 180 lei dobânda pe acești bani
1764 iuli(e) 24
- 4 230 - cari bani s-au dat în datorie dumisale Hasein aga casap-baș(i) vechil și au făcut polițe la casap-baș(a) ca să dea banii la dum(nealui) capichihaielile
1764 săpt(embrie) 22
- 4 160 - cari bani s-au dat pe o polițe a dum(isale) post(elnicului) Necolachi ce i-au luat în datorie la Țarigradu la l(ea)t 1764 iuni(e) 27 zile de la dumnului ciorbagi Orlu și s-au plătit mâna dum(isali) cam(a)rașului Neculachi Vintura, însă 4 000 lei capitile și 160 lei dobânda pe 2 luni de la zi întâiu a lui iuli(e) și pâr-la sfârșitu lui av(gus)t
1764 săpt(embrie) 25

F. 29v.

Lei bani

1 500 - carii bani s-au dat pe o poliță a dum(nealui) Lucachi capichihae de la Țarigradu și s-au plătit aice la bazi Coste Gheorghi

1764 no(iem)v(rie) 12

60 620

Datorii ce s-au plătit

1 545 carii bani s-au dat dumisale biulbiul Zade Hasan aga pentru 1 500 lei ce au împrumutat pe g(o)spod la Țarigrad Huzun Muhmet aga la let 1764 ap(rilie), 1 însă 1 500 lei capitile și 45 lei dobânda pe acești bani

1764 iuli(e) 24

2 000 carii bani s-au luat la Țarigradu de la Suliman aga Mataragi Orlu și de la Ali iazagi la trebuința domnii la let 1764 ap(rilie) și banii s-au plătit aice la Teofan gramaticul lui Mehmed Răizu cu grâu ce-au cumpărat la Neamțu după carte g(o)spod ce-au adus acest răiz cătră pârcălabul

1764 av(gust) 16

60 000 carii bani s-au dat la Chirco gealepu pentru trebuința dumisale spăt(arul) Iordachi Stavrachi, însă lei

2 500 l(ea)t 1764 mai 14

5 000 l(ea)t 1764 mai 17

2 000 l(ea)t 1764 maiu 29

2 000 l(ea)t 1764 maiu 31

1 000 l(ea)t 1764 iuni(e) 3

F. 30r.

Lei bani

lei

1 000 anul 1764 iunie 7

1 500 anul 1764 iunie 9

2 000 anul 1764 iunie 12

1 000 anul 1764 iunie 13

1 000 anul 1764 iunie 15

750 anul 1764 iunie 23

300 anul 1764 iulie 4

1 000 l(ea)t 1764 iulie 5

2 500 l(ea)t 1764 iulie 13

2 000 l(ea)t 1764 iulie 15

2 500 l(ea)t 1764 iulie 16

1 400 l(ea)t 1764 iulic 20

2 000 l(ea)t 1764 iulic 22

3 500 l(ea)t 1764 iulie 24

2 000 l(ea)t 1764 iulie 25

1 050 l(ea)t 1764 iulie 26

1 700 l(ea)t 1764 av(gus)t 6
 1 000 l(ea)t 1764 av(gus)t 8
 1 000 l(ea)t 1764 av(gus)t 9
 6 000 l(ea)t 1764 av(gus)t 13
 4 500 l(ea)t 1764 av(gus)t 19
 1 500 l(ea)t 1764 av(gus)t 22
 1 000 l(ea)t 1764 sept(embrie) 12

F. 30v.

Lei bani

lei

5 240 l(ea)t 1764 sept(embrie) 17

63 545¹

Dobânzile

136 80 Dobânda pe 5 000 lei, o poliță a lui Cearșambalăollu pe 41 zile de la iuni(e) 19 zile pân(ă) la sfârși(ul) lui iulie
 1764 av(gu)t 17
 40 - Dobânda pe 2 000 lei ce s-au orânduit la Putna dum(nealui) Husein aga casap baș vechili Alel Hesapu pentru Lahâm Pahasi
 1764 av(gus)t 25

F. 31r.

Lei bani

1 174 20 dobânda pe 13 750 lei ce-au împrumutat dum(nealui) sulger(ul) Grigoraș Leon și s-au trimis la Țarigradu hazne cu alți bani ce-au mai dat și dum(nealui) vel visternic, însă 980 lei 100 bani pe 13 750 lei în 3 luni 17 zile din 19 a lui april pâr-în 17 a lui av(gus)t luându 6 500 lei și 193 lei 40 bani pe 7 250 lei în 40 zile din 6 500 a lui av(gus)t pâr-în 15 a lui săpt(embrie)
 1764 av(gus)t 25
 90 - dobânda pe 4 723 lei 63 bani ce i-au trecut dați mai mult la Visterie la cifert(ul) lui av(gus)t i la cifert(ul) chelt(u)ielii spahiilor dum(isale) Manolache vel sârdariu
 1764
 111 - dobânzile banilor ce s-au dat prin mâna dum(nealui) vel sârdariu
 300 - dobândă ce s-au dat dum(isali) banului Arghirie pe banii ce-au luat cu datorie și au dat la trebuințele g(o)spod fiindu sârdariu, însă
lei
 30 pe 3 000 lei ce-au dat la Săit aga omul Mării Sale hanului pe pol lună
 45 pe 4 500 lei ce-au dat la dum(nealui) casap baș(a) pe pol lun(ă)
 140 pe 3 499 lei pentru cheresteoa călburului pe 2 luni
 25 pe 2 500 lei ce-au dat Prodosie la cifert(ul) lui iuni și nu s-au scăzut la suma cifertu lui iuni pe pol lun(ă)
 60 bașul la 8 pungi beșlici cât(e) 7 pol le(i) de pungă
 1764 săpt(embrie)

1 851 100

F. 31v.

Săbeptahririle

Lei bani

- 5 000 - cari bani s-au dat cu săbeptahriri la Orbina emini 1764 ap(rilie) 20
- 50 - carii bani s-au dat prin mâna dum(nealor) boierilor caimacani chihaieli lui Ozu bina emini dintr-un sēbeptahrir de 2 500 lei ce ave să ia la ap(rilie) 6 1764 iuni(e) 8
- 2 500 - cari bani s-au dat săbeptahrir la mevațipul de la chefe 1764 av(gus)t 29
- 8 000 - s-au dat la Chiureiade Abdula pașe Iacov pașa carii bani s-au făcut havale de la Țarigrad den geaize 1764 săpt(embrie) 17
- 25 000 - carii bani s-au dat la dum(nealui) Smail Mutevelișical rahasini Halil aga după poroncă fermamelui înparătesc din giaizeoa înpărătească pe cari s-au luat și tahvil 1764 săpt(embrie) 19
- 10 000 - havale cu săbeptahrir din haraciul țării din séne 1177 la cetate Hotinului pentru cheltuială la meremet(ul) cetății 1764 oct(ombrie) 17
- 7 166 - 80 bani ce s-au dat pentru zahierea Hotinului ce s-au orânduit cu ferman înpărătescu cari zahierea s-au dat prin mâna stol(nicului) Leonardu, însă lei bani
- 4 000 - pe 10 stambol chilasi grâu, câte 16 parale chil(a)
- 2 000 - pe 10 stambol chilasi mălai, câte 8 parale chila
- 166 80 s-au mai sat dizdaniului pe 20000 de chile, câte un ban pentru lipsa scăderii 1764 oct(ombrie) 14

F. 32r.

Lei bani

- 279 - la dum(nealui) tefterdariul de Hotin havale cu sēbeptahrir din haraciul țării den séne 1187 din taccetul al triile pentru ugițretul capului pâinii ienicerilor, gebegiilor, topciilor și topu arabagiilor ce păzescu cetate(a) Hotinului, adecă ugiret pe un anu începându-să den séne 1188 muharem 1 pâr-la sfârșit(ul) luminii zâlhige 1764 no(em)v(rie) 13

57 995 80¹

Lahămpahasi

- 8 195 - carii bani s-au dat lui Husein aga casap-bașe vechil pentru lahămpahasi din l(ca)t 1187 din 27 a lui ramazan pâr-la l(ea)t 1188 în 26 a lui oct(ombrie), câte 200 ocă carne pe zi 1764 săpt(embrie) 29

F. 33v.

*Zaheriaoa**Lei bani*

- 1 350 - zahereaoa Hotinului pe luna lui săfer cari bani s-au dat prin mâna dum(isali) spăt(arul) Costandin Sturze 1764
- 1 200 - zahereaoa Hotinului pe luna lui răbeul eveli, carii bani s-au dat prin mâna starostilui Elieș 1764
- 1 200 - carii bani s-au dat pentru mumbaeoa Hotinului pe o lumin răpeul ahăr prin mâna dum(isali) pah(arnicul) Păun, starost(e) de Cernăuți 1764

 3 750¹
Chereste i salahori

- 3 000 - leafa la 200 salahori ce-au mersu la Or pe 3 luni câte 5 lei de om pe lună prin mâna dum(isali) boerilor caimacami 1764
- 150 - leafa sârdariului de salahori ce-au mersu la Or pe 3 luni prin mâna dum(isali) boierilor caimacami 1764
- 125 - s-au dat pe 5 ocă cărbuni ce s-au triimis la dum(nealui) bina-
emini 1764 iuli(e) 1

F. 33r.

Lei bani

- 3 797 30 cheltuial(a) ce s-au făcut cu cherestea ce s-au triimis la Călbur
- lei bani*
- 726 30 hacul plutarilor ce-au mersu cu 22 plute la Accherman care s-au făcut din cherestea Călburului, adecă
- lei bani*
- 242 - la 22 plutari câte 11 de om i
- 190 - la 19 liudi tij plutari câte 10 lei de om i
- 100 - la 4 liudi vătăji care sânt arătați anume la izvodu Mazilului ce este tocmit câte 25 lei de om
- 35 - un liudi baș-vătav cari este purtător de grijă tuturor plutilor
- 81 30 cheltuiala ce-au făcut 4 zăpcii ce-au fost rânduți de au luat cherestea pe samă și au zapciit păr(ă) s-au gătit plutele și le-au pornit
- 99 - plata meșterilor de au legat 22 plute câte 4 lei de plut(ă)
- 110 - la 11 caice ce-au dus plutele Călburului de la Boaz la Accherman

- 75 - cheltuiala la 3 liudi ce s-au trimis la Accherman de au încărcat cherestea la caice
- 55 - s-au dat mumbașirilor ce-au fost rânduiți de la Mărie Sa han să rădici șarampoi Călburului
- 12 - mâncare la 4 zapcii în 4 luni ce-au șezut la Accherman pâr-au încărcat cherestea să o ducă la Călbur câte 1 leu pe zi

F.33v.

Lei bani

lei bani

- 60 - mâncare zapciului ce-au șezut la Călbur pâr-a vini toată cherestea să o facă teslim la mâna lui bina-
emini câte 60 bani pe zi
- 15 - la un turcu ce-au fost rânduit de naipul ca s(ă)
încarce caieci șarampoi unul cu altul, să nu-i
aleag(ă)
- 62 - daruri ce s-au triimis la bina-emini de la
Accherman, adecă
lei bani
- 25 - 2 blani sângeapu
- 5 60 o tabacheră
- 4 - vutcă
- 17 60 un rădvan
- 2 574 - navlon de la Accherman pâr-la Călbur pe 4290
șarampoi i cu șaclăcuri, câte 24 parale de unul
1764 săpt(embrie) 30
- 1 994 - cheltuial(a) ce s-au făcut cu cherestea ce s-au triimis la Vozie,
însă
- 643 - cheltuiala plutilor i a plutarilor pentru cherestea
ce s-au triimis la Voziia, adecă 548 criș lungul 7
coți grosul 3 parmacuri în muche bez 252 criș ce-
au rădicat muntenii 1902 stâlpi lungul, 5 coți
grosul, 4 parmacuri în muche, bez 92 stâlpi ce-au
rădicat muntenii și 62 babale lungul 6 coți grosul
8 parmacuri în muche bez 14 ce au încărcat
muntenii i 750 șarampoi ce-au venit de la Soroca,
lungul 9 coți, 10 berbeci, adecă tahmendanurii,
400 scânduri stejar cauș tahtas 8 coți latul,

F. 34.

Lei bani

lei bani

2 palme grosul, 4 palme parmacuri, însă

lei

170 la 4 palme ce s-au dat plata plutarilor, adică

lei

25 unui vatav

91 la 7 plutari, câte 13 lei de om

24 legatul plutilor, câte 6 lei de plută

20 cheltuiala mazilului cari au fost zapciu pâr(ă)
 s-au legat și s-au pornit și
 483 cheltuiala la 8 plute, adecă
 60 la 2 vătăji ce-au mersu cu 4 plute de
 scânduri
 60 la 2 vătăji ce-au mersu cu 4 plute ce s-au
 făcut de șarampoi
 195 la 15 liudi plutari câte 13 lei de om, însă 2
 liudi ce s-au pus la 2 plute câte 3 oameni
 48 pentru 8 plute de legat câte 6 lei de plută
 15 la oamenii ce-au prefăcut plutile celi de la
 Soroca și le-au legat de al doile fiind afundate
 20 osteneala și cheltuiala Mazilului ce-au fost
 mumbașir pâr(ă) le-au legat și le-au pornit
 30 zapciului ce-au mersu cu plutile din
 cherestea ce dintăiu care iaste să s(ă) de la
 cadiu de Accherman

F. 34v.

Lei bani

lei bani

lei

45 la alt zapciu ce s-au triimis cu cherestea cea de
 pe urmă cu 8 plute adecă șarampoi i scânduri
 382 60 pentru 400 scânduri de stejar cauș tahtasi câte 15
 parale tăietul i cărat pâr-la Nistru i 750 șarampoi
 tăietul i cărat(u)l pâr-la Nistru câte 12 parale unul
 i 10 berbeci, câte 90 bani ce s-au trimis la Vozie
 70 - la 7 caice ce au dus plutile la Vozile de la Boaz la
 Accherman
 80 - chelt(uiala) med(elnicierului) Vasile
 80 - ce-au arătat zapciu că au cheltuit cându s-au
 răsipit plutile la Boaz cum și plutile crij(i)lor pâr-
 le-au strânsu și le-au legat la Boaz
 43 60 hacul ce s-au dat prin mâna dum(isali) agăi
 Manolachi Bogdan la 4 plutari și la 4 vătăji ce au
 dus cherestea de la Rașco pâr-la Vadu lui Vodă
 695 - navlon de la Accherman pâr-la Vozie pe 750,
 șarampoi pe 200 cauș tahtasi pe 10 berbeci câte
 24 parale una
 1764 săpt(embrie) 30
 3 235 - leafa salahorilor i a sârdariului lor i alt(e) cheltuieli di la Or
 calesi ce s-au dat pe 3 luni, de la iuli(e) 26 zile pâr-la
 oct(ombrie) 26, însă
 3 150 - leafa salahorilor i a sardariului lor pe 3 luni de la
 iuli în 26 pâr la oct(ombrie) 26 bez pe 3 luni ce li
 s-au dat mai înainte, adecă
 3 000 lei leafa salahorilor
 i 150 lei leafa sârdariului

F. 35r.

Lei bani

lei bani

65 - cheltuiala la 6 liudi ce-au mersu cu 3 150 lei leafa
salahorilor la Or calesi, adecă

lei

25 la un mazil

40 la 5 căl(ă)raș(i) câte 8 lei

20 - la un cioh(o)dar a dum(isale) bina-eminu de la Or ce-
au vinit pentru banii salahorilor

1764 săpt(embrie) 30

5 746 - cheltuial(a) ce s-au făcut cu cherestea i cu salahorii ce s-au
triimis la Cogeai beiu, însă

300 - pe 8 bolovani stejar, 7 coți, adecă arșini, lungul,
grosul 3 palme 8 degite împregiur câte 12 parale

90 - 300 cușaclăcu criș stejar în 4 muchii, 10 arșini
lungul 7 degite grosul, câte 12 parale

25 - 200 scânduri teiu pentru ușe la gemii, 3 coți lungul și
p(o)l cot lat, câte 5 parale

1 000 - 20 000 scânduri stejar amba dușamesi 2 coți lungul
10 degite latul 2 degite grosul, câte 2 parale cu chirie

225 - hacul la 15 liudi plutari, câte 15 lei di om

90 - la trii vătăji, câte 30 lei de om la 9 plute

54 - hacul meșteriilor ce-au legat 9 plute câte 6 lei

30 - la 3 mazili ce au fost la malul Nistrului zapcii pân(ă)
s-au legat plutele și au luat cherestea pe samă

28 - cheltuiala triimișilor la Cogeabeiu

F. 35v.

Lei bani

lei bani

3 000 - leafa la 300 liudi salahori pe 2 luni, câte 5 lei de
om pe lună

800 - la 40 car(ă) câte cu 4 boi pe 2 luni, câte 10 lei de
car pe lună

24 - la 2 părechi foi cu țigani pe 2 luni, câte 6 lei de
foaie pe lun(ă)

80 - leafa sârdariului pe 2 luni, câte 40 lei pe lună

18 047

30¹

1764

Balgibașlăcul

6 457 48 carii bani s-au dat, însă

5 957 72 balgibașlăcul Mării Sale hanului cu a
celoralanți după condica Vist(eriei)

499 96 nafacaa balgibașii pe 56 zile câte, 8 lei 111
bani pe zi din săpt(embrie) 1 pân-în 26 a lui
oct(ombrie) bez 3 250 lei 60 bani balgi-bașlăcul
lui Galga sultan ce s-au făcut deosăbit
pecet(luit) g(o)spodu

1764 oct(ombrie) 18

F. 36r.

La porți

Lei bani

90	-	pe o blan(ă) sângeapu ce s-au triimis la Mărie Sa han prin mâna dum(isali) boierilor caimacami	1764
1 150	-	cari bani s-au dat la Binder valesi dar, însă lei 1 000 Mării Sale pașii 150 la ecpaepoa Mării Sale	1764 av(gus)t 9
500	-	cari bani s-au dat avaetul obicinuit Mării Sale serascher sultan făcându-să acum	1764 av(gust) 30
1 000	-	carii bani s-au triimis Mării Sale hanului cestui nou cu dum(nealui) post(elnicul) Antioh Carage	1764 săpt(embrie) 25
174	-	chereste și var ce s-au triimis la Mărie Sa sarascher sultan, însă 100 pentru 250 cantarii var, câte 16 parale cantar(ul) 40 pentru 200 scânduri stejar, câte 10 parale una 12 pentru 60 cușaclăcuri, câte 8 parale una 22 pentru 26 stâlpuri, câte 25 parale un(ul)	1764 săpt(embrie) 30
30	-	pentru 2 cucii ce s-au triimis la Mărie Sa Salem Gerei han prin mâna dum(nealui) vel sârdariu	1764
40	-	pentru 2 cocii ferecate cu fier Mării Sale sarascher sultan	
22	60	pentru 60 cantarii de var ce s-au triimis la Bindir	
20	-	la 15 croitori ce s-au triimis la Mărie Sa Crâm Ghereiu	

F. 36v.

Lei bani

80	-	o cocie ferecat(ă) și 4 hamuri ce s-au triimis la Galga sultan
3 086	60 ¹	

Daruri la agi mari

103	-	dum(isali) Ismail mutevelis(i) dar, însă lei 80 o blan(ă) caconi 23 .13 coți șali	1764 iuni 22
200	-	dum(isali) Osmin ceauș dar de la g(o)spodu	
60	60	22 ughi zării de la g(o)spodu dum(isali) cadiului de Brâila pentru scoatere ilamului oracciilor prin mâna dum(isali) pârcălabului lui Gălați	1764 av(gus)t 15

F. 37r.

Lei bani

- 150 - carii bani s-au dat dum(isali) sultan-agasi obicinuitul avacet
făcându-să alt sărascher sultan
1764 av(gust) 30
- 200 - dumisale capigilar bulucbaș a Mării Sale Ozu-vales(i) ce-au
vinit pentru spahăluri, însă
lei
250 dumisale
150 oamenii dumisale
1764 săpt(embrie) 7
- 80 - pentru o sanie cari au pierdut dum(nealui) capigilar bulucbaș
la Buzău înblându după spahăluri
1764 săpt(embrie) 7
- 4 60 pentru o cutie cu 1 ocă tabac ce s-au triimis la dum(nealui)
spat(arul) Iordachi Cantacuz(i)no de s-au dat la dum(nealui)
bina-emini de la Hotin
1764 săpt(embrie) 27
- 1 150 - dum(isale) zaimului cari au vinit pentru trecire pașilor, însă
1000 dum(isali) zaim-aga
150 la oamenii dum(nealui)
1764 săpt(embrie) 28
- 250 - dum(isali) silihtariului al Mării Sale Bender pașa, însă
200 silihtariului
50 la oamenii dumisale
1764 săpt(embrie) 28
- 50 - dum(isale) silihtariului afar(ă) din 250 lei ce i s-au mai dat cu
alt pecet(luit) g(o)spod, dar
1764 săpt(embrie) 28
- 200 - pentru prețul blănii care s-au îmbrăcat pe dum(nealui) cadi efendi
1764 oct(ombrie) 1
- 71 - pentru un ceasornic de argint carii s-au dat dum(isale)
taimului cari au fost pentru trecire pașilor
1764 oct(ombrie) 2

F. 37v.

Lei bani

- 500 - carii bani s-au triimis la dumnealui ban agas(i) dar de la
g(o)spod
1764 act(ombrie) 5
- 250 - dum(isali) muhundariului a Mării Sale pașii de la Hotin dar, însă
lei
200 muhurdariului
50 la oamenii dum(isali)
1764 oct(ombrie) 13
- 500 - carii bani s-au triimis dumisali Husein aga zaimului dar de la
g(o)spod
1764 nov(embrie) 8
- 100 - dar de la g(o)spod dum(isali) muhurdariului lui Bazărglian baș
a Mării sale Hotin pașa
1764 av(gus)t 2

*F. 38r.**La obrază de cinste**Lei bani*

- 500 - Mării sale domniții Ruxandii dar de la g(o)spod
1764 săpt(embrie) 12
- 500 - cheltuiala cuhni dum(isali) spat(arului) Dumitrachi Ghica pe 2
luni: iuli i nov(embrie), câte 250 lei pe lună
1764
- 500 - cheltuiala drumului a dum(isali) spataresăi Marii, cumnatei
g(o)spod
1764 av(gust) 1

1 500¹*Daruri la turci*

- 20 - s-au dat la un cioh(o)dar a Mării Sale Chiuprulu zade ce-au
vinit cu mehtupu, prin mâna dum(nealor) boierilor caimacami
1764
- 8 30 s-au dat la sluga lui buburdar agas(i) a Mării Sale Chiuprulu
zade, prin mâna dum(nealor) boierilor caimacami
1764
- 10 - la Umer ga făcându-să beșleagă la Cernăuți dar de la g(o)spod
1764 iuni(e) 8

*F. 38v.**Lei bani*

- 50 - la un cioh(o)dar a Mării Sale hanului cari au vinit pentru bani
Mării Sale Galga sultan
1764 iuli 3
- 120 - la un cih(o)dar a dum(isali) ciurmuciului de la Țarigrad, însă
lei
100 cioh(o)dariului
20 la om(ul) lui
1764 iuli(e) 6
- 8 - la un mârzac a Mării sale serascher sultan ce-au vinit pentru
șoimi, adecă 4 coți postav
1764 iuli 7
- 30 - la un cioh(o)dar a dum(nealui) Ibrail nazări, carile au vinit
pentru oraccii
1764 iuli(e) 9
- 530 - dumisali vizir cioh(o)dar ce-au vinit cu ferman pentru opriul
zahicrêlii
500 la vizir cioh(o)dar
30 la oameni ce-au vinit împreună
1764 iuli(e) 10
- 30 - la un cioh(o)dar a dum(isali) Ibrail nazâr, carii au vinit pentru
oraccii
1764 iuli 13
- 80 - s-au dat la doi șahângii a Mării Sale hanului, însă
60 la șahângii, câte 30 lei
20 la oamenii lor

- 10 - la un mârzac carile au vinit pentru pricina unui robu de la Mărie Sa sultan
1764 iuli(e) 15
- 40 - la un mârzac a Mării Sale nohaiu sultan carile au vinit pentru șoimi
1764 iuli(e) 18
- 40 - la un cioh(o)dar a dum(isali) capegilar chihaiesi
1764 iuli 20
- 20 - la nepotu lui Musa aga carile au vinit cu mehtupu di la Țarigradu
1764 iuli(e) 23
- 10 - la un cioh(o)dar al dum(isale) Ibrail cadisi
1764 iuli(e) 26

F. 39r.

Lei bani

- 30 - la un cioh(o)dar al Mării Sale pașii Ozu valeș(i) care merge la Focșani
1764 iuli(e) 28
- 30 - pentru un cal ce s-au cumpărat și s-au dat la un alai-beiu ce-au mersu la Vozie
1764 iuli(e) 29
- 10 - la un ciohodar a dum(isali) bina-emini de la Hotin
1764 av(gus)t 3
- 10 - la un dirviciu dar de la g(o)spod
1764 av(gus)t 4
- 50 - la un ciohodar a dum(isale) bina-emini de la Cogea beiu dar de la g(o)spodu
1764 av(gus)t 5
- 5 - la niște dervici dar de la g(o)spodu
1764 av(gus)t 5
- 50 - la un cioh(o)dar a dum(isali) Zaim aga
1764 av(gus)t 6
- 100 - la un vizir tătar carile au vinit pentru oraccii
1764 av(gus)t 9
- 100 - la un cioh(o)dar a Mării Sale Ozu valesi cari au vinit pentru cherește
1764 av(gus)t 10
- 150 - la un vizir tătar carile au vinit cu mehtupu de la Țarigradu
1764 av(gus)t 10
- 10 - la un ciohodar al dum(isale) capigilar bulucbaș
1764 av(gus)t 11
- 50 - dum(isale) capigilar bluc-baș al Mării Sale Ozu valesi, carii au vinit pentru spahii
1764 av(gus)t 14
- 60 - la un cioh(o)dar al Mării Sale Bender pașasi, însă
lei
50 cioh(o)dariului
10 la doi cioh(o)dari a lui
1764 av(gus) 14

- 10 - la un cioh(o)dar al dum(isale) Hotin bina-emini, carile au vinit cu havale 1764 av(gus)t 15
- 150 - la un vizir tătar carile au vinit cu ferman pentru zahiereoa Hotinului 1764 av(gus)t 17
- 100 - la un vizir tătar carii au vinit cu ferman din Țarigrad pentru zahiereaoa Hotinului 1764 av(gus)t 17

*F. 39v.**Lei bani*

- 30 - la un cioh(o)dar a dum(isali) zaimului carii au vinit de la Hotin 1764 av(gus)t 19
- 5 - la doi dirvici dar de la g(o)spod 1764 av(gus)t 20
- 2 - la doi dirvici dar de la g(o)spod 1764 av(gus)t 22
- 137 - pentru 50 ugh(i) zării ce s-au dat la un vizir cioh(o)dar ce-au vinit la Gălați mumbașir pentru zahierea, carii bani s-au dat prin mâna dum(isali) pârcălabului de la Gălați 1764 av(gus)t 22
- 50 - la un cioh(o)dar a dum(isali) bina-emini de la Cogeabeiu 1764 av(gus)t 24
- 10 - la un om al Mării Sale sirascher soltan 1764 av(gus)t 25
- 250 - dum(isali) vizir agas(i) ce-au mersu la Hotin 1764 av(gus)t 26
- 10 - la un cioh(o)dar a dum(isale) havalegiului de la Crâm 1764 av(gus)t 29
- 10 - lui Hagi Mustafa dar de la g(o)spodu 1764 av(gus)t 30
- 10 - la un vizir tătar carii au vinit pentru oraccii 1764
- 550 - la un vizir cioh(o)dar ce-au vinit pentru esnai zahierea, însă lei
500 la vizir cioh(o)dar
50 la doi cioh(o)dari
- 100 - la un cioh(o)dar a dum(isali) zaimului ce-au mersu la Țarigradu dar de la g(o)spod 1764 săpt(embrie) 4
- 100 - la un vizir cioh(o)dar afar(ă) de 550 lei ce i s-au dat, pe carii s-au făcut osăbit pecet(luit) g(o)spodu 1764 săpt(embrie) 5
- 5 - pentru un ciubuc ce s-au dat lui Bolat mârza 1764 săpt(embrie) 6
- 100 - la haznatar aga al dum(isali) Ibrail nazâri cari au vinit pentru zahierea 1764 săpt(embrie) 7

50	-	la un ciohodar a dum(isale) capigilar chihaiesi ce au vinit de la Crâm	1764 săpt(embrie) 8
25	-	beșleagăi la Bârladu dar de la g(o)spod	1764 săpt(embrie) 8
<i>F. 40r.</i>			
<i>Lei bani</i>			
5	-	la un Mola mil(ă)	1764 săpt(embrie) 9
5	-	la Silimu de la Crâm mil(ă)	1764 săpt(embrie) 12
20	-	dum(isali) hogii dar de la g(o)spod	1764 săpt(embrie) 12
100	-	lui Osman geambaș carii au jucat dar	1764 săpt(embrie) 13
3	-	la un Hotin emac mil(ă)	1764 săpt(embrie) 13
10	-	la odobaș a săimenilor a Mării Sale hanului cari au vinit împreună cu geambazului	1764 săpt(embrie) 15
50	-	la un mârzac ce-au vinit de la Mărie Sa soltan cu un cal la g(o)spodu	1764 săpt(embrie) 15
50	-	la mârzacu cari a dus calul, afar(ă) din 50 lei ce i s-au mai dat cu alt pecet(luit) g(o)spodu	1764 săpt(embrie) 15
15	-	la oamenii mârzacului carii au adus calul	1764 săpt(embrie) 15
10	-	la un mârzac al dum(isali) tefterdariului	1764 săpt(embrie) 16
100	-	la un cioh(o)dar al dum(isali) Hotin bina-emin(i)	1764 săpt(embrie) 18
100	-	la un cioh(o)dar a dum(isali) capigilar-chihaiesi cari au vinit pentru cocii	1764 săpt(embrie) 18
15	-	beșleagăi ce-au fost la Bârladu dar de la g(o)spod	1764 săpt(embrie) 20
20	-	la un om al Mării sale Abdula pașa carile au vinit pentru havale	
60	-	la un ciohodar a dum(isale) capigilar chihaiesi carile au vinit cu mehtupu la g(o)spodu	1764 săpt(embrie) 20
200	-	la un omu al Mării Sale hanului carii au vinit cu vestire hanlăcului Mării Sale	1764 săpt(embrie) 22
50	-	la un cioh(o)dar a dum(isali) bina emini de la Cogeia beiu	1764 săpt(embrie) 25
100	-	la un ciohodar a dum(isali) casap-bași de la Țarigrad	1764 săpt(embrie) 28

- 30 - la un ciohodar ala dum(isale) ienicer agas(i) di la Țarigradu
carii au vinit cu peicimal

1764 săpt(embrie) 29

F. 40v.

Lei bani

- 70 - pentru o blană ce s-au dat la un vizir cioh(o)dar
1764 oct(ombrie) 1
- 50 - la un divan-ceauș dar de la g(o)spodu
1764 oct(ombrie) 7
- 20 - la un cioh(o)dar a dum(isale) Hotin bina-emini cari au vinit
pentru zahierea
1764 oct(ombrie) 11
- 10 - la un Mola cari au vinit cu cărți de la capichihaie dar de la
g(o)spodu
1764 oct(ombrie) 11
- 15 - la doi cioh(o)dari a ceaușului dar di la g(o)sp(o)d
1764 oct(ombrie) 11
- 20 - la un cioh(o)dar a dum(isale) Vidin tefterdariu
1764 oct(ombrie) 14

4 504 30¹

Conacile

- 40 - carii bani s-au cheltuit prin mâna dum(isali) med(elnicerului)
Arghirie cu Mărie Sa pașe carile au trecut la Bender de n-au
vinit pe la Greceni

1764 iuni(e) 25

F. 41r.

Lei bani

- 100 - cheltuial(a) ce s-au făcut cu conacile prințipului Racivil
mergând în Țara Ungurească, însă

lei bani

27	111	conacu de la Târgu Frumos
18	87	conacu ot târgul Romanului
6	25	conacu ot Șchei
6	25	emiclicu ot Dumbrava Roșie
10	51	conacu din târgul Bacăului
14	75	conacu ot Tescani
13	72	conacu ot Comănești
30	-	30 mierță orzu la 3 conaci ce i s-au făcut pe ținut(ul) Bacăului, câte 1 leu mierță
128	15	facu, din carii s-au scăzut 28 lei 15 bani și au rămas 100 lei

1764 săpt(embrie) 26

- 6 027 102 cheltuial(a) ce s-au făcut cu conacile spahiilor ce-au trecut la
Vozie, după cum pre largu arată în catastih ci iaste în visterie
cu pecete g(o)spodu, însă

555	96	conacile ot Putna
500	-	conacile ot Tecuci

875	-	conacile ot Covurluii
1 037	6	conacile ot Tutova
1 500	-	conacile ot Fălciu
1 200	-	conacile ot Lăpușna i Orheiu

F. 41v.

Lei bani

lei	bani	
40	-	conacile ot ținutu(l) Ieșilui
350	-	conacile ot olat(ul) Grecenilor
6 027	102	facu

1764

6 167 102¹*Casile de oaspeți*

100¹ - pentru dresul conacilor de beilic, afar(ă) de 600 lei ce s-au mai dat
cu alt pecet(luit) g(o)spod

1764 av(gus)t 21

F. 42r.

Cheltuiala musafirilor

Lei bani

630	66	cheltuiala musafirilor trecători pin Iași de la 4 zile a lui iuni pân-la sfârșit după cum arată foaia cu pecete g(o)spod	1764 iuni(e) 30
15	-	cheltuiala ce s-au făcut cu musafirii trecători pe la mezil(ul) Ștefănești i Crasnaleuca după foaie cu pecete g(o)spod	1764 av(gus)t 17
10	-	cheltuial(a) ce au făcut târgoveții de Bârladu cu Zaim aga mergându în gios după foaie cu pecete g(o)spod	1764 iuli 8
30	-	cheltuial(a) ce au făcut târgoveții de Chișinău cu musafirii trecători i cu capigi-bași ce-au petrecut solul moschicescu	ap(rilie) 2
10	-	cheltuial(a) ce-au făcut târgoveții ot Vasluii cu zaim-aga trecându în gios	1764 ap(rilie) 12
10	-	oamenilor de la Scânteii pentru cheltuiala ce au făcut cu musafirii trecători în domnie Mării Sale Grigorie Ioan vodă, avându și izvodu g(o)spodu, au făcut g(o)spodu mil(ă) și li s-a dat acești bani	1764 iuli(e) 3
111	-	carii bani s-au cheltuit cu dum(nealui) doftorul Carolu, însă cu chirie cailor și alte cheltuieli a drumului de la Țarigrad și pân(ă) aici, afar(ă) de 250 lei ce i s-au dat de la dum(nealor) boierii capichihaieli	1764 iuli(e) 9
40	45	cheltuiala musafirilor trecători pen Focșeni pe luna lui iuli	1764
23	-	cheltuiala musafirilor trecători pen Gălați pe luna lui iuli	1764 iuli(e) 31

*F. 42v.**Lei bani*

- 10 - chelt(uiala) musafirilor trecători pe la menzil(ul) Bârladu(lui) pe luna lui iulie
1764 iuli 30
- 20 - chelt(uiala) musafirilor trecători pe la menzilul Ștefănești i Crasnaleuca pe luna lui iulie
1764 iuli(e) 31
- 41 - ce s-au cheltuit prin mâna lui biv vt(orii) ușier cu dum(nealui) capigilar buluc-baş(a) al Mării Sale Ozu valesi pentru mâncare i pentru cahve
1764 av(gust) 11
- 15 - chelt(uiala) unui vizir cioh(o)dar ce-au șezut în 9 zile la Gălați
1764 av(gus)t 15
- 10 - chelt(uiala) la 2 cioh(o)dari a tefterdariului de la Hotin ce-au mersu în 2 rânduri zapcii la Cernăuți pentru banii zahierealii Hotinului
1764 av(gust)
- 10 - cheltuiala musafirilor trecători pe la menzil(ul) Bârladului pe luna lui av(gus)t
1764 av(gus)t 30
- 20 - chelt(uiala) musafirilor trecători pe la menzil(ul) Vasluiului pe 2 luni, iuli - av(gus)t câte 10 lei pe lună
1764 av(gus)t 30
- 20 - chelt(uiala) musafirilor ce au trecut pe la 2 menziluri: Ștefănești i Crasnaleuca, pe luna lui av(gus)t
1764 av(gus)t 30
- 15 - chelt(uiala) musafirilor trecători pen Focșani pe luna lui av(gus)t
1764
- 15 15 chelt(uiala) ce s-au făcut la Gălați în 3 zile cu dum(nealui) Ibrail nazir
1764 av(gus)t 31
- 16 105 chelt(uiala) musafirilor trecători pen Gălați pe luna lui av(gus)t după foaie cu pecete g(o)spodu
1764
- 450 - chelt(uiala) musafirilor trecători pen Iași pe luna lui av(gus)t după foaie cu pecete g(o)spodu
1764 av(gus)t 31
- 5 - pentru 1 ocă cafe un ibric cu 2 felegeni ce s-au dat la un cioh(o)dar a dum(isali) capigilor chihaics(i)
1764 săpt(embrie) 12

*F. 43r.**Lei bani*

- 5 - pentru o litră ceaiu ce s-au dat dum(isali) zaimului
1764 săpt(embrie) 12
- 2 60 pentru 1 ocă cahve ce s-au dat la un vizir cioh(o)dar trecându la Hotin

1 571 51¹

Pentru nizamu

- 44 - cheltuial(a) ce s-au făcut cu ceașii de la Hotin ce-au înblat pe
margini pentru mizam, însă
Lei bani
20 60 ceașului ce-au înblat la ținut(ul) Ieșii pe 41 zile,
câte 60 bani pe zi
13 60 ceașului ce-au înblat la Cernăuți pe 27 zile
10 - ceașului ce-au înblat la Hârlău i Dor(o)hoi pe 20
zile
1764 av(gus)t 30
- 25 - la un ceaș de la Hotin carii au înblat la margini pentru teftici,
dar de la g(o)spodu
1764 săpt(embrie) 21
- 25 - la un ceaș de la Hotin carii au înblat pin ținut(ul)
Dorohoiului pentru tefticiu, dar de la g(o)spodu
- 30 - la un ceaș i un cioh(o)dar i 2 nobeccii ce-au vinit pentru fânul
turcilor carii bani s-au dat prin mâna dum(isali) Arghirii
1764 săpt(embrie) 30
- 15 - lui Halil ceașul ce-au înblat tefticiu la ținutul Sorocăi

*F. 43v.**Lei bani*

- 3 - la 2 oameni ce-au înblat împreună cu Halil ceaș la ținut(ul)
Sorocăi
-
- 142 -¹

Daruri la creștini

- 275 - pentru 100 ughi zări ce s-au dat comisului Alexi la
cuciulchioiu dar de la g(o)spod
1764
- 50 - pitariului pentru capichiaie de Hotin dar de la g(o)spodu
1764 av(gus)t 1
- 20 - carii bani s-au dat dum(isale) banului Vasile Costachi prin
mâna dum(isale) spat(arului) Dumitrachi Ghica
- 30 - lui baș-cioh(o)dar a Mării Sale Ștefan vodă dar di la g(o)spodu
1764 săpt(embrie) 20
- 3 - la un lipcan ce au vinit de la București dar de la g(o)spodu
1764 oct(ombrie) 9
-
- 378¹ -

*F. 44r.**Celor triimiși cu haznele**Lei bani*

- 40 - cheltuială ce s-au făcut cu haznea ce au mersu la Smil, însă
lei bani
8 - la 4 beșlei
6 - la 4 leventi
4 - la 4 căl(ă)rași
2 - la vatav de călăraș(i)
10 - navlonul caicului

- 6 - tij navlonu la întorsu oamenilor ce au mersu
 5 - hogeretul pe 5 cai ce au venit log(o)f(ă)t(ul) Costandin
 de la Smil și până în Greceni
 2 - mahalelor ce-au dus bani de la Schele și pâr-la gazda
 capichihaié
 1 60 mahalilor ce i-au adus de la capichihaié
 5 - beșliilor la Smil ce au fostu de paza haznelii pâr-au
 venit dum(nealui) capigi-bașe
 15 - cheltuiala diiacului de visterie ce s-au triimis cu hazne la Smil
 1764 av(gus)t 30
 240 - cheltuiala drumului la ici ciohodar i la 3 levenți mergându cu
 hazne la Țarigrad, câte 60 lei de omu
 1764 nov(embrie) 10
 270 - cheltuiala ce s-au dat celor ce au mersu cu hazne la Țarigrad,
 însă
 30 - Sandului cupeț
 120 - la 2 levinți
 60 - la un cioh(o)dar

F.44v.

Lei bani

lei bani

60 - la un căl(ă)raș

1764 nov(embrie) 16

565 -¹

Celor trimiș(i) pré la sarhaturi

- 2 - cheltuiala la un vezăteu mergându vezir cioh(o)dar la Benderu
 1764 iuni(e) 2
 2 - cheltuiala drumului la un viz(i)tiu mergându până la Hotin cu
 tefterdarul de Hotin
 1764 iuni 25
 2 - cheltuiala la un viz(i)teu care au mers cu tefte(r)dar Hotin la
 Focșani
 1764 iuni(e) 25
 70 - med(elnicerului) Vasălachi pentru cheltuiala ce-au făcut
 triimețându-să înainte Mării Sali Mehmed pașe Hotin muhafizi
 1764 iuli(e) 3
 28 - cheltuiala drumului la 14 siimeni ce au mersu cu hazne 10 la
 Bender și 4 la Hotin
 1764 iuli(e) 14

F. 45r.

Lei bani

- 10 - cheltuiala drumului la 2 ușeri de leafa ce au mers unul la
 Hotin și altul la Benderu dinpreună cu hazneaoa
 1764 iuli(e) 14
 40 - cheltuiala drumului pentru biv ușer al doilea carii au mersu la
 Măria sa pașe Uzu valesi
 1764 iuli(e) 18

- 22 - 10 la un ușărel de leaf(ă) și 12 lei la doi levenți carii au mersu cu hazneoa hrăiama(?) a agiBă la Ismail
1764 iuli(e) 22
- 10 - cheltuiala drumului la 2 beșlei mergându la Brăila
1764 iuli(e) 26
- 2 - la un vez(i)teu g(o)spod ce au mersu cu rădvan dinpreună cu dum(nealu) Zaim aga
1764 av(gust) 8
- 5 - la un ușeirel ce au mersu cu dum(nealui)zaim aga la Hotin
1764 av(gust) 8
- 50 - la un ușerel de leafă cari au mers cu vezir agasi la Hotin
1764 av(gust) 26
- 2 - la un vez(i)teu g(o)spodu cari au mersu cu rădvanul dinpreună cu vezir agasi
1764 av(gust) 26
- 50 - cheltuiala drumului la Andonachi capichihaie mergându la Căușani
1764 av(gust) 30
- 500 - cari bani s-au dat dum(isali) postelnicului Antiohii Carage pentru cheltuiala ce-au făcut la Măria Sa hanu cu Ispir căp(i)tan afar(ă)

F. 45v.

Lei bani

- 95 - de 500 lei ce s-au mai dat de aice cu alt pecetluit g(o)spod cheltuiala celor ce s-au triimis la Măria Sa hanul cu o cocie, însă
lei
40 lui Ispir
20 la 2 lipcani
20 la 2 vezătei
15 cheltuiala cailor
1764 av(gus)t 31
- 2 - la un cărătaș g(o)spod cari au mersu dinpreună cu Zaim aga la Hotin
7272 săpt(embrie) 10
- 5 - la un ușerel de leafă cari au mersu dinpreună cu Zaim aga la Hotin
săpt(embrie) 10
- 4 - cheltuiala la 2 ciprăgari cari au mersu la Căușani la Măria Sa hanul
1764 săpt(embrie) 15
- 5 - cheltuiala la un ușerel de leafă ce au mersu la Hotin cu Zaimul
1764 săpt(embrie) 17
- 2 - la un carătaș g(o)spod ce au mersu cu rădvan dinpreună cu Zaimul la Hotin
1764 săpt(cmbrie) 17
- 15 - cheltuiala drumului lui Dumitru ce au fostu cu dum(nealui) post(elnicul) Carage la Crâmu
1764 săpt(embrie) 20

- 200 - cheltuiala drumului dum(nealui) post(elnicului) Antiohie
Carage mergându înainte Mării Sale hanului
1764 săpt(embrie) 25
- 4 - cheltuiala la 2 vezitei mergând la Căușani
1764 săpt(embrie) 25

*F. 46r.**Lei bani*

- 100 - cheltuiala drumului dum(nealui) post(elnicului) Antiohi
Caragea mergându înainte Mării Sali hanului
1764 săpt(embrie) 26
- 40 - cheltuiala uș(er)ului Gavrilăș mergându la Hotin
1764 oc(tombrie) 7
- 5 - la un uș(er)el de leafă carii au mersu cu dum(nealui) măhurdar
la Hotin
1764 oc(tombrie) 13
- 60 - cheltuiala lui vtori uș(er) Grigori ce au mersu la Crâmu
1764 nov(embrie) 5
- 50 - cheltuiala lui Gavrilăș uș(er) mergându la Hotin
1764 no(e)m(brie) 10

1 387 -¹

*F. 46v.**Celor trimiș(i) în părți streini**Lei bani*

- 50 - cheltuiala împlătorilor ce mergu cu poșta la Liov din 30 zile a
lui iuni până la 3 zile a lui avgost, adecă cinci săptămâni
1764 iuli(e) 13
- 500 - pentru cheltuiala ce s-au făcut cu gazăturile
1764
- 250 - care bani s-au dat lui State căp(i)t(an) triimețindu-să cu trebi
1764 av(gust) 6
- 733 40 200 galbini ungurești ce s-au triimis înnontru la Varșov, care
bani s-au dat prin mâna starostelui de Cernăuți(i)
1764 av(gust) 18
- 20 - s-au dat la 2 umblători ce au mersu cu 200 ughi la Liov
1764 av(gust) 18
- 40 - s-au dat la 3 umblători ce au mers cu State bulucbaș în-
nontru
1764 av(gust) 18
- 80 - cheltuiala la 8 înblători ot Cernăuți ce-au umblat înnontru cu
poștă în 8 săptămâni din 3 zile a lui avgust până la 28 zile a lui
săpt(embrie)
1764 av(gust) 30
- 10 - cheltuiala la un înblător ce au mersu osăbit din porouca
g(o)spod pînă la Stănislav
1764 av(gust) 30
- 10 - cheltuiala la un umblător de la Cernăuți ce s-au triimis cu
niște cărți de la ghinărariul prin prințipului Răgevel la Liov
1764 av(gust) 30

F. 47r.

Lei bani

20 - căp(i)t(anu)lui Cârstii cheltuiala lui trimețându-să înnontru cu trebi

1764 săpt(embrie)12

31 - pe 3 luni câte 2 ughi ungurești pe lună ce s(e) dă la Caminiță pentru corespondiție și câte 3 lei pe lună coroiului ce aduce cărțile la Hotin

1764 săpt(embrie) 15

35 - cheltuiala la 2 umblători ot Soroca ce s-au triimis cu trebi g(o)spod, cari bani s-au dat prin mâna dum(nealui) Medleon Imbo isprav(nic) de Soroca

1764 oct(ombrie)

1 778 40¹

F. 47v.

Celor trimiși cu trebi

Lei bani

3 90 la un armășel ce au mersu de au adus niște păcură la grajdul g(o)spod

1764 iuni(e) 24

12 - cheltuiala copiilor din casă ce au mersu cu cărți legate pe la isprav(nici) pentru banii cifert(ului) lui iuni

1764 iuni(e) 25

5 - la un copil din casă ce-au mers la țin(u)t(ul) Neamțului zapciu pentru strânsul carălor să încarce zahere să o ducă la schele(le) Gălaților

1764 iuli(e) 9

5 - pentru un ușerel de leafă ce-au mersu împreună cu vizir cioh(o)dar

1764 iuli(e) 10

15 - lui Marin vtori pah(arnic) cheltuiala drumului mergându cu dum(nealui) doctor

1764 iuli(e) 17

8 - la 2 lipcani i un viz(i)teu i un buc(ă)tar cheltuiala drumului mergându cu dum(nealui)doftorul înpărătescu la Hotin

1764 iuli(e) 18

30 - lui Suliiman biv beșleagas de Cernăuți cu trii neferi ce s-au triimis la Tecuci cheltuială

1764 iuli(e) 22

10 - cheltuiala drumului la doi levenți cari au mersu cu haznea la Focșani

1764 iuli(e) 22

5 - la un ușerel cari au mersu cu dum(nealui) Spah Laiber

1764 iuli(e) 26

10 - la un ușerel carii au mersu la Focșani

1764 iuli(e) 28

*F. 48r.**Lei bani*

- 15 - cheltuiala drumului păh(arnicului) al doilea mergându până la Hotin
1764 iuli(e) 30
- 5 - cheltuiala drumului unui căp(i)t(an) ce s-au trimis cu trebi la Movilău
1764 av(gust) 10
- 5 - la un ușerel de leafă cari au mersu împreună cu ciohodar a dum(isali) zaimului înainte spahiilor
1764 av(gust) 26
- 10 - la un cioh(o)dar a dum(isali) Zain-aga carele au mersu înainte spahiilor dar de la g(o)spod
1764 av(gust) 25
- 8 - cheltuiala la 4 săimeni g(o)spodu cu hazne pârla Gălați
1764 săpt(embrie) 1
- 5 - la un ușerel de leafă caii au mersu împreună cu dum(nealui) vezir ciohodar la Focșeni
1764 săpt(embrie) 4
- 2 - la un vez(i)teu g(o)spod carii au mersu cu un rădvan cu dum(nealui) vezir cioh(o)dar
1764 săpt(embrie) 4
- 20 - milă de la g(o)spod lui Suliiman aga ce-au fostu trimis la Tecuci pentru pricina spahiilor
1764 săpt(embrie) 5
- 100 - cheltuiala dum(nealui) Costache Conachi vel banu mergându la Gălați pentru încărcatul mehimaturilor ce s(ă) ducu la Hotin
1764 săpt(embrie) 5
- 20 - cheltuiala lui Costin Negrea vtori pah(arnic) triimețându-să la Gălați cu dum(nealui) Costache Conachi vel banu pentru încărcatul muhimaturilor
1764 săpt(embrie) 6

*F. 48v.**Lei bani*

- 40 - lui Husein baierăctariu cheltuiala drumului mergându la Gălați orânduindu-să pentru meimat însă 20 lei lui și 20 Ianbuiuc-olu Iumer aga
1764 săpt(embrie) 8
- 30 - cheltuiala lui Suliman aga triimițându-s(e) la Huși
1764 săpt(embrie) 25
- 15 - cheltuiala la 4 beșlei cu odabașc lor i la 4 levenți cu ceașul lor mergându la Greceni
1764 săpt(embrie) 25
- 15 - cheltuiala drumului lui Lipca agasî mergându înainte spahiilor
1764 săpt(embrie) 26
- 5 - la un ușerel de leafă carii au mersu cu dum(nealui) zaimul la Gălați
1764 oc(tombrie) 1

- 2 - la un vez(i)teu g(o)spod cari au mersu la un rădvan dinpreună cu dum(nealui) zaimul la Gălați
1764 oc(tombrie) 1
- 40 - cheltuiala drumului la 3 comișei mergându la Țarigrad cu 3 podvodnici, câte 13 lei 40 bani de om
1764 oc(tombrie) 6
- 348 40 cheltuiala celor ce au mersu cu dum(nealui) spat(arul) Mateiu la Țarigrad, însă
lei
165 la un căp(i)t(an) cu 7 leventi, adecă 60 lei căp(i)t(anului) i
105 lei la 7 leventi, câte 15 lei de omu

F. 49r.

Lei bani

lei bani

- 134 - la un car mocănesc
16 - la 2 vez(i)tei, câte 8 lei de om
13 40 la un comișel
20 - la un căl(ă)raș
1764 oc(tombrie) 8
- 40 - la 4 siimeni ce-au mersu cu dum(nealui) spat(arul) Mateiu la Țarigrad, câte 13 lei 40 bani de omu
1764 oct(ombrie) 8
- 30 - cari bani s-au dat lui Marin 2 pah(arnic) fiindu rânduít conacciu la conacile Mării Sali Mehmet pașa ce-au mers de la Hotin în gios
1764 oct(ombrie) 14
- 50 - cari bani s-au dat dum(isale) pah(arnicului) Costandin Rășcanu fiindu rânduít conagiu la conacile Mării Sali Mehmet pașa ce-au mersu de la Hotin în gios
1764 oct(ombrie) 14
- 14 - s-au dat med(elnicieru)lui Arghirie fiindu rânduít pentru cercetare câșlii musaipului
1764 oct(ombrie) 26
- 5 - cheltuiala unui leventu mergându până la Mecin
1764 no(ie)m(brie) 9
- 5 60 cheltuiala unui copil din casă ce au mersu la Bacău de au luat 12 cară mocănești și le-au dus la Gălați pentru încărcatul muhimatului ce au mersu la Hotin
1764 no(ie)m(brie) 26
- 5 - cheltuiala la un copil din casă ce au mersu la Cernăuți cu calfă de la Hotin pentru cherește ce s-au trimis la Hotin
1764

F. 49v.

Lei bani

- 50 - dum(isali) banului Costache Conache osteneala dum(nealui) ce au făcut la muhamaturi, bez 100 lei ce i s-au mai dat cu deosăbit pecetluit g(o)spod
1764 no(ie)m(brie) 3

340	-	cheltuiala triimeșilor prin mâna dum(nealui) vel sârdar pâr-la av(gust) 15
170	-	tij cheltuiala triimeșilor prin mâna dum(isali) vel sârdar de la av(gust) 15 pâr-la săpt(embrie) 20
<hr/>		
1 498	70	

Menzilurile

95	-	cheltuială ce s-au făcut cu grajdul de l(a) menzilul Iași, însă <i>lei bani</i>
65	-	pe 130 cară de rogoz, câte 60 bani carul
5	-	pe 400 prăștii, câte p(o)l para
18	-	pe 60 cară nuieli, câte 36 bani
1	30	pe 50 de propele, câte 3 bani
1	60	pe 4 furci mari, câte 3 p(o)l stânjini, câte 45 bani
1	30	pe 5 cară de schini câte 30 bani
3	40	pe 200 pari, câte 2 bani
1764 av(gust) 20		

*F. 50 r.**Lei bani*

1 513	-	cheltuiala menzilului de la Focșani pe 60 cai începându-să anul de la zi întâi a lui av(gust), însă <i>lei</i>
750		cumpărătura la 50 cai câte 15 lei de cal, bez 25 cai vechi ce s-au socotit drept 10 cai
24		pe 12 șele, câte 2 lei șaoa
144		simbrie la 12 surugii, câte 1 leu pe lună
150		cheltuiala la 60 cai pentru potcovit, i traiste, i căpestre, i rogojâni, i funi și lumânări, câte 2 p(o)l lei de cal
120		pe 60 stoguri de fân câte 2 lei stogul, adecă 1leu de cărat
300		pe 30 merță orzu, câte 5 merță de cal, și merța câte 1 leu
25		pe 10 căruță câte 2 p(o)l lei căruța
1764 av(gust) 1		
1 858	-	cheltuiala menzilului Gălații pe un anu 80 cai după cum s-a așezat cu dum(nealui) cam(ă)raș(ul) Neculachi Vintura pârcălabul de Gălaț(i), însă
900		cumpărătura la 60 cai, câte 15 lei de cal, bez

*F. 50v.**Lei bani*

	<i>lei bani</i>	
20	-	cai ce s--au rânduit să ia de la căpitanu ce-au fostu la menzil în anul trecut ca să îplinească 80 cai
24	-	pe 12 șeli câte 2 lei șaoa
144	-	simbrie la 12 surugii, câte 1 leu de om pe lună
200	-	cheltuiala la 80 cai pentru potcoave, i traiste, i căpestre, i rogojini, i funi i lumânări, câte 2 p(o)l lei de calu
160	-	pe 80 stoguri de fânu, câte 2 lei pe stog, adecă 1 leu de făcut și 1 leu de cărat

- 400 - pe 400 merță orzu, câte 5 merță de calu, și merță
câte un leu
30 - pe 12 căruță, câte 2 p(o)l lei căruța

1764 av(gust) 1

- 13 964 20 tocma la menzilorilor cu care au priimit dum(nealui)
hat(manul) Vasăli Razul asupra dum(isale), adecă menzilul
lașii, i Vasluiu, i Bârladu, i Ștefănești i Crasnaleuca, de la
let 1764 av(gust) 1 pâr-la anul l(ea)t 1765, însă 1 800 pe
120 cai la menzilurile Ștefănești și

F.51r.

Lei bani

lei bani

Crasnaleuca

- 2 250 - pe 150 cai la menzil(ul) Iași
1 800 - pe 120 cai la menzilul Vasluiului
1 950 - pe 130 cai la menzilul Bârladului
7 800 - pe 520 cai, câte 15 lei calul
3 250 - pe 2600 merță orzu, câte 1 leu 30 bani merța,
socotindu-să câte 5 merță de cal
1 300 - cheltuiala: căpestre, traiste, de potcovit,
socotindu-să câte 2 p(o)l lei de cal
275 - pentru 110 căruțe câte 2 p(o)l lei căruța, adecă 25
căruți Ștefăneștii i Crasnaleuca
30 căruți Iași
25 căruți Vasluiul
30 căruți Bârladu
158 80 pe 119 șeli, câte 1 leu 40 bani șaua
1 428 - simbrie la 119 surugii, câte 2 p(o)l lei de om

F. 51v.

Lei bani

lei bani

650 - pe 520 stoguri fin, câte 1 leu 30 bani stogul
14 861 80

Ce să scade dintr-această somă

- 960 - pentru 64 cai vechi de la menzil(ul) Ștefăneștii i
Crasnaleuca socotindu toț(i) cai ce s-au dat în
anul trecut și scăzându-să 10 cai, doi rămân, cari
s-au socotit trii cai drept doi
960 - pentru 64 cai vechi de la menzil(ul) Vasluiului
scăzându-să din 10 cai doi rămân 96 cai și s-au
socotit trii dreptu doi
1 035 - pentru 69 cai vechi de la menzilul Bârladului
scăzându-să din 10 cai doi rămân 104 cai, cari
iarăș(i) s-au socotit trii drept 2
2 955 - fac daț(i) și mai rămănu să s(e) mai dca la
menziluri 11 906 lei 80 bani

F. 52r.

Lei bani

lei bani

1 500 - pentru caii ce s-au cumpărat pentru trebuința
menzilor pist(e) tocmla ce s-au făcut cu
dum(nealui) hat(manul) după cum arată mai sus
37 60 pentru 150 stoguri fână ce s-au făcut la menzil(ul)
Iașii fiindu că nu s-au putut face câte 50 par(ale)
stogul prețul ce s-au dat de la visterie și s-au făcut
câte 60 parale stogul
520 - chirie caratului a 500 stoguri fână
2 507 60 iar piste tot fac 13 964 lei 20 bani

1764

30 - pentru 120 stoguri fână de la menzile Ștefănești i
Crasnaleuca fiindu că nu s-au putut face câte 50 par(ale)
prețul ce s-au dat de la Visterie și s-au plătit câte 60 parale
de stog de s-au făcut

1764 av(gust) 17

17 460 20¹

F. 52v.

Țimirurile

Lei bani

96 - banii ce s-au dat pe fân și orzu ce s-au cumpărat pentru caii
de țimiruri de la Iubănești i de la Botoșani i de la Șipote, însă
lei
24 pentru caii de țimiru ot Iubănești, adecă
lei
20 pentru 20 merță orzu
4 pentru 4 stoguri fână și
24 pentru caii de țimir ot Botoșani, adecă
20 pentru 20 merță orzu
4 pentru 4 stopuri fână și
24 pentru caii de țimir ot Șipote, adecă
20 pentru 20 merță orzu
4 pentru 4 stoguri fână și
24 pentru cai de țimir ot Cernăuți, adecă
20 pentru 20 merță orzu
4 pentru 4 stoguri fână

96 -¹

1764 iuli(e) 31

F. 53r.

Chiriile

Lei bani

20 - chirie la 4 căruță ce-au mersu la Hotin cu tefterdar efendi
1764 iuni(c) 12
5 - chirie la o căruță ce au mersu până la Chișinău cu dum(nealui)
post(elnicul) Antiohie Carage mergându la Măria Sa hanul
1764 iuni 18

- 5 - lui Năstasi mesărciu din Ieș(i) chirie casăi lui în care au șăzut un ceauș
1764 iuni(e) 20
- 5 - chirie la o căruță ce au mersu cu dum(nealui) Osman aga păr-la Focșani
1764 iuli(e) 8
- 60 - la 3 cară mocănești ce au dat dum(nealui) Iancul Anastasie vel agă
1764 iuli(e) 15
- 80 - care bani i-au dat tij dum(nealui) Iancul Anastasie vel agă la 10 căruță pentru trebuința haznelii
1764 iuli(e) 15
- 66 - hogeretul pe 40 cai pe 20 ceasuri câte 10 bani de cal pe ceas din Ieș(i) și pân-în Bârlad ce-au mersu cu dum(nealui) Schimni agasi
1765 iuli(e) 15
- 6 - chirie la 3 căruță ce s-au dus cu dum(nealui) doftorul Carolu până la tabără
1764 iuli(e) 22
- 23 - la un caru mocănescu ce au mersu cu hazne la Ismail
1764 iuli(e) 25
- 15 - chirie unii casă ce șade dascălul Ev<lo>ghe pe 3 luni: iuni, iuli, avgust
1764 av(gust) 10
- 45 - chirie la 3 cară ce-au mersu cu hazneoa Hotinului, câte 15 lei de car, carii bani s-au dat prin mâna dumisale sulgirului Leon staroste de Putna
1764 av(gust) 23

*F. 53v.**Lei bani*

- 30 - chirie la 6 căruță câte 5 lei de căruță ce au mersu cu hazneoa Hotinului, cari bani s-au dat prin mâna dum(nealui) sulger(u)lui Leon staroste de Putna
1764 av(gust) 23

362 -¹*Călărașii de Țarigrad*

- 130 - cheltuiala căl(ă)rașilor ce au mersu la Țarigrad în luna lui iunie 1764, însă
lei
70 lui baș-cioh(o)dar iuli 5
60 la un călăraș iuli 16

*F. 54r.**Lei bani*

- 210 - cheltuiala călărașilor ce-au mersu la Țarigrad în luna lui august 1764, însă
20 lui baș-cioh(o)dar mergându împreună cu călărași av(gust)4
7 laun călăraș av(gust) 13

- 70 la vătavu de călărași av(gust) 16
 60 la un călăraș av(gust) 20
 390 - călărașilor ce-au mersu la Țarigrad în menzil la luna lui
 săptembrie 1764, însă
 lei
 150 la omul dum(isale) post(elnicului) Neculachi
 săptembrie 2
 120 la un călăraș i la omul dumisali Husăin aga
 săpt(embrie) 2
 60 la un călăraș săpt(embrie) 15
 60 la un călăraș săpt(embrie) 19
 100 - cheltuiala căl(ă)rașilor gălățeni ce au mersu la Țarigrad în
 menzil 1764, însă
 50 la un călăraș iulie 17
 50 la un călăraș av(gust) 13
 160 - cheltuiala călărașilor ce au mersu în menzil la Țarigrad la luna
 lui octombrie 1764, însă
 60 la un călăraș octombrie 5
 100 la amul dumnealui, capichiaie Neculachi
 oc(tombrie) 13
 60 - cheltuiala la un căl(ă)raș ce au mersu la Țarigrad
 1764 noiem(brie) 14

F. 54v.

Lei bani

- 50 - cheltuiala la un căl(ă)raș gălățan mergându la Țarigrad în
 menzil, cari bani s-au dat prin mâna dum(nealui) pârcălabului
 de Gălați
 1764 săpt(embrie) 15

1 100 -¹

Lipcanii

- 88 - lipcanilor cre s-au triimis cu trebuință în luna lui iulie 1764,
 însă
 lei
 2 la un lipcan la Cernăuți iuli(e) 2
 2 la un lipcan la Hotin iuli(e) 5
 2 la un lipcan la Hotin iuli(e) 7

F. 55r.

Lei bani

- lei
 2 un lipcan la Putna iuli(e) 8
 2 un lipcan la Focșani iuli(e) 9
 2 un lipcanu la Focșani iuli(e) 10
 25 un lipcanu mergându la Crâmu iuli(e) 20
 2 un lipcan la Bender iuli(e) 20
 2 un lipcan la Hotin iuli(e) 22
 6 un lipcan la Țara Muntenească iuli(c) 26
 25 un lipcan la Vozie iuli(c) 26

	6 un lipcan la București	iuli(e) 26
	4 la 2 lipcani unul la Focșeni și unul la Gălați	iuli(e) 28
	2 un lipcan la Hotin	iuli(e) 2
	4 la 2 lipcani: unul la Gălați, unul la Focșeni	iuli(e) 30
93	- lipcanilor ce s-au trimis cu trebi în luna lui avgust 1764, însă	
	2 un lipcan la Hotin	august 1
	4 la 2 lipcani la Hotin	av(gust) 2
	2 un lipcanu la Bacău	avgust 3
	2 un lipcanu la Hotin	avgust 4
	2 un lipcanu la Hotin	av(gust) 4
	2 un lipcanu la Focșeni	avgust 8
	6 un lipcanu la Ismail	av(gust) 10

F. 55v.

Lei bani

Lei

	2 un lipcanu la Hotin	avgust 10
	6 un lipcanu la București	avgust 10
	2 un lipcanu la Hotin cu cuie de șind(ri)lă	av(gust) 15
	2 un lipcanu care au venit de la București	av(gust) 16
	2 un lipcanu la Hotin	av(gust) 16
	4 la 2 lipcani la Hotin	av(gust) 17
	6 un lipcanu mergându cu Necola capichiahaie la Ismail	avgust 17
	6 un lipcanu la București	av(gust) 19
	6 un lipcanu la București	av(gust) 22
	2 un lipcanu la Hotin cu cuie de șindilă	av(gust) 22
	2 un lipcan la Bender	avgust 24
	2 un lipcan la Hotin	av(gust) 24
	2 un lipcan la Hotin	av(gust) 26
	2 un lipcan la Bender	av(gust) 28
	2 un lipcan la Hotin	av(gust) 28
	5 la 6 lipcani ce au mersu dinpreună cu dum(nealui) Lipca agasi pe caii lor înainte spahiilor	av(gust) 29
	20 un lipcan la Crâmu	av(gust) 30
139	- lipcanilor ce s-au triimis cu trebi în luna lui săptembrie	
	15 un lipcan la Crâmu	săpt(embrie) 3

F. 56r.

Lei bani

Lei

	2 un lipcanu la Hotinu	săpt(embrie) 4
	6 la un lipcanu la Ismail	săpt(embrie) 4
	2 la un lipcanu la Hotinu	săpt(embrie) 5
	2 la un lipcanu la Hotin	săpt(embrie) 9
	2 la un lipcanu la Hotin	săpt(embrie) 11
	3 la un lipcanu de București	săpt(cmbrie) 12
	2 la 2 lipcani la Hotinu	săpt(embrie) 15
	62 la un lipcanu la Hotinu	săpt(cmbrie) 16
	2 la un lipcanu la Hotinu	săpt(embrie) 18

15	la un lipcanu la Chișinău săpt(embrie)	18	i lui Ispir căp(i)t(an)
3	la un lipcanu la Căușani	săpt(embrie)	18
2	la un lipcanu la Chișinău	săpt(embrie)	18
2	la un lipcanu la Benderu	săpt(embrie)	18
6	la un lipcanu la Smil	săpt(embrie)	18
3	la odobașe de lipcani mergându la Focșani împreună cu beșleu	săpt(embrie)	20
2	la un lipcanu la Hotin	săpt(embrie)	20
5	la un lipcanu carii au fostu cu post(elnicul) Carage la Bace săraci	săpt(embrie)	20
2	la un lipcanu la Bender	săpt(embrie)	21
2	la un lipcanu la Tighine	săpt(embrie)	24
24	la 4 lipcani mergându împreună cu dum(nealui) postelnicul Carage înainte Mării Sali hanului	săpt(embrie)	25

F. 56v.

Lei bani

lei

	10	la un lipcanu la Vozie	săpt(embrie)	25
	15	la un lipcanu ce au mersu cu dum(nealui) post(elnicul) Antiohie Carage la Crâm	săpt(embrie)	27
	2	la un lipcanu la Hotinu	săpt(embrie)	27
	2	la un lipcanu la Focșeni	săpt(embrie)	27
	3	la un lipcanu de la București		
	3	la un lipcanu la Benderiu	săpt(embrie)	30
26	-	lipcanilor ce s-au trimis cu trebi în luna lui octomvrie 1764, însă		
	2	la un lipcanu la Bender	oct(ombrie)	1
	6	la un lipcanu la Ismail	oct(ombrie)	1
	2	la un lipcanu la Hotinu	oct(ombrie)	4
	3	la un lipcanu la Căușeni	oct(ombrie)	5
	3	la un lipcanu la Căușeni	oct(ombrie)	11
	2	la un lipcanu la Hotin	oct(ombrie)	11
	2	la un lipcanu la Hotin	oct(ombrie)	13
	3	la un lipcanu la Căușeni	oct(ombrie)	14
	3	la un lipcanu carii au mersu a dum(nealui) Zaim efendi de la Brăila	oct(ombrie)	26
54	-	lipcanilor ce s-au triimis cu trebi în luna lui noiembrie 1764, însă		
	3	la un lipcanu la Căușeni	noiem(brie)	3

F. 57r.

Lei bani

Lei

	2	la un lipcanu la Hotinu	noem(brie)	3
	30	odobașii de lipcani la Crâmu	noemv(rie)	3
	3	la un lipcanu la București	noem(brie)	7
	2	la un lipcanu la Hotinu	noem(brie)	8
	2	la un lipcanu la Gălaț(i)	noem(brie)	11
	2	la un lipcanu la Hotin	noem(brie)	12

	6 la un lipcanu la București	noem(brie) 13
	2 la un lipcanu la Hotin	noem(brie) 13
	2 la un lipcanu la Hotinu	noem(brie) 15
400	-1	

F. 57v.

Caftanile

Lei bani

10	-	un caft(an) ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Grigoraș Razul făcându-se vel ușar	1764 iuni(e) 6
30	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Vasile Raz făcându-se hatman	1764 iuni(e) 6
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Ienache Canta făcându-se vel med(elnicer)	1764 iuni(e) 9
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Grigoraș Costachi făcându-se vel cluce(r)	1764 iuni(e) 9
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Gusăin aga făcându-se lipca(n)-agasi	1764 iuni(e) 11
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Ienache făcându-se vătah de copii	1764 iuni(e) 16
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Ienache făcându-se vtori log(o)f(ă)t	1764 iuni(e) 16
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Ienache Darie făcându-se vt(ori) spat(ar)	1764 iuni(e) 16
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Alixandru Isăcescul făcându-se vel vameș	1764 iuni(e) 26
20	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Iancul Anastasie făcându-se vel agă	1764 iuni(e) 26
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Antohii Jora făcându-se vel șat(rar)	1764 iuni(e) 26

F. 58r.

Lei bani

20	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Iancul Anastasie făcându-s(e) vel com(is)	1764 iuli(e) 21
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Constandin Donici făcându-s(e) șat(rar)	1764 iuli(e) 21

20	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe dum(nealui) Manolachi făcându-s(e) vel sârdar	1764 iuli(e) 25
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Andoni făcându-s(e) becer	1764 săpt(embrie) 1
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Coste Anastasie făcându-s(e) vel com(is)	1764 oct(ombrie) 4
10	-	pentru un caftan ce s-au înbrăcat pe Petrachi făcându-s(e) căp(i)t(an) de dărăbani	1764 oc(tombrie) 4
220	- ¹		

Mehtupuri i divectărie

25	30	pentru hârtie turcească ce s-au cumpărat de la Benderu	1764 iuli(e) 23
5	-	pentru hârtie turcească ce s-au cumpărat de scris	1764 iuli(e) 238

F. 58v.

Lei bani

20	-	cheltuiala chinăvarului ce s-au pecetluit pecetluităile de lefile sluj(i)torilor ce li s-au rânduie pe 9 luni: ap(rilie), mai, iuni(e), iuli(e), av(gust), sept(embrie), oc(tombrie), noiem(brie) și dec(hembrie)	1764 av(gust) 18
26	60	cheltuiala ce au făcut capichihaie de Bender pentru hârtie turcească ce au trimis aice	1764 săpt(embrie) 1
12	60	pe 2 topuri de hârtie pe 2 luni: iuli(e), av(gust) și 60 bani pe cerneală	1764
13	105	s-au dat, însă	
		<i>lei bani</i>	
	6	- pe un top hârtie cadirna 30	
	6	- pe 2 topur(i) hârtie	
	1	60 o ladă brașovinească pentru hârtie	
	-	45 cerneală turcească	
			1764 iuni(e) 8
103	5 ¹		

Curte g(o)spod

30	-	pentru 30 ocă iarbă de pușcă ce s-au făcut un șinic cu toate tunurile ce s-au slobozit cându au întrat g(o)spod în Ieș(i)	
----	---	---	--

F. 58 bis r.

Lei bani

1	132	109	cheltuiala Curții g(o)spod pe luna lui iunie ce s-au cheltuit prin mâna Tomii ispravnicului Curții	1764 iun(ie) 30
---	-----	-----	--	-----------------

- 18 - pe 508 topuri de masalali ce s-au arsu în 16 zile la Curte g(o)spod și dum(nealui) capigibașe de la vinirea domnii în Iaș(i) și până s-au făcut vel armaș pe dum(nealui) Manolachi iuni 10
1764 au(gust) 4
- 72 - la 6 apari g(o)spod pentru cai și căruțele lor, de om câte 12 lei pe an
1764 săpt(embrie) 10
- 46 60 pentru 31 oc(ă) iarbă de pușcă ce s-au triimis la Prut pentru încărcarea tunurilor ce au trecut la Hotin câte 1p(o)l lei oca
1764 oc(tombrie) 30
- 20 - pentru 20 de poloboace ce s-au adus de la Bacău pentru trebuința g(o)spod
1764 oc(tombrie)30

1319 9¹

Cupărie i ciohodărie

- 33 - pentru 12 părechi cibot(e) la 12 fuștași, câte 2 lei 3 bani păreche(a)
1764 iuni(e) 3
- 101 60 s-au dat la ici-ciohodar, însă 43 lei 90 bani pentru 25 părechi papuci și 57 lei 90 bani pentru ciobote la ciohodar(i) i paici
1764 av(gust)

F. 58 bis v.

Lei bani

- 2 60 pentru 4 perechi papuci Mărilor Sale beizadeli câte 25 par(ale) păreche(a)
1764 av(gust) 30
- 40 - pentru 18 oc(ă) vutcă, câte 2 lei oca, 4 lei pe 10 ploșce, câte 16 par(ale) una, ce s-au cumpărat prin mâna dum(nealui) vel cupariu și s-au trimis pe dum(nealui) post(elnicul) Carage
1764 iuni(e) 17
- 26 - pentru stecle i caramfine ce s-au luat pentru trebuința g(ospo)d prin mâna lui vel cupar
1764 av(gust) 2
- 150 - pentru 150 ved(re) vin ce s-au luat pin mâna lui vel cupar pentru treaba g(o)spod
1764 av(gust) 4
- 5 - pentru vinu cu pelinu i barelca ce s-au trimis Mării Sale hanului
1764 sept(embrie) 1
- 29 90 pentru 13 ocă vutcă, cât(e) 2 lei oca, pentru 6 ploșce, câte 25 par(a)le ce s-au triimis la Măriia Sa han(ul)
1764 săpt(embrie) 1
- 10 - pentru stecle și caramfine pentru trebuința g(ospo)d
1764 săpt(embrie) 17
- 12 - pentru 6 ocă vutcă, cât(e) 2 lei oca ce s-au dat innontru la g(os)pojda
- 13 - pentru 13 vedre vin ce s-au cumpărat de vel cupar mergându g(os)pod la trecătoare muhumaturilor de la Prut
1764 oct(ombrie) 7

14	-	pentru 7 ocă vutcă ce s-au cumpărat de vel cupar mergându g(o)spod la trecătoare muhumaturilor de la Prut	1764 oc(tombrie) 7
436	90 ¹		
<i>F. 59r.</i>			

Cafigerie i șerbeccirie

<i>Lei</i>	<i>bani</i>		
44	-	pentru 16 ocă cafe ce s-au cumpărat, câte 2 lei 90 bani oca	1764 iuni(e) 10
15	-	pentru dulciț(i), șărbet, anthoniro i odagaci ce s-au cheltuit la șerbicirie g(o)spod pe luna lui iul(i)e	1764 iuli(e) 13
59	- ¹		

Cuhne și beciul g(o)spod

350	-	cari bani s-au cheltuit prin mâna becer(u)lui pe drum la venire domnii, după catastih ce-au arătat	1764 iuni(e)
18	87	s-au dat pentru 107 vasă de la cuhne g(o)spod ce s-au spoit di Sfeti Petre	1764 iuni 30
368	87 ¹		

F. 59v.

<i>Lei</i>	<i>bani</i>		
433	-	pentru o butcă tij cu hamurile ei și cu alti cheltuiele a ei	1764 no(ie)m(brie) 2

Înbrăcăminte

579	74	celi ce s-au cheltuit cu straili copiilor din cas(ă) cu saieli, i anterei, i papuci, i ciobote, și cintieni la satări i puzluci i filari, însă	
		<i>lei</i>	<i>bani</i>
		100	45 35 bogasăie, câte 2 lei 105 bani
		42	- 21 astari, câte 2 lei
		148	90 42 p(o)l coț(i) postav pentru 18 părăchi ceacșiri
		4	60 pe un bogasău pentru sofragiu
		10	60 6 bogasăie pentru sângif la saieli
		12	- o bucată pânză pentru filari și

F. 60r.

<i>Lei</i>	<i>bani</i>		
		<i>lei</i>	<i>bani</i>
		13	90 11 părechi ciobote
		25	60 20 părechi papuci la copii din cas(ă)
		20	- 10 părechi ciobote tij
		2	105 un bogasău di saie i antiriu la un copil micu a lui misă Gheorghi
		5	30 un pol cot postav di ceacșir tij
		2	- pe un astar tij la acesta

82	60	16 coți atlas pentru cintiene, câte 50 parale cot(u)
28	-	280 dramuri ibrișin pentru tuzluchi la filari, câte 4 parale dramul
79	69	de cusut i alte cheltuieli a strailor di mai sus arătati

579 74¹

F. 60v.

*Milile**Lei bani*

4	-	ce s-au dat milă la săraci mergând g(o)spod la Cetățuie în ziua de Sfinți Apostoli	1764 iuni 29
5	-	Savii monah milă	1764 iuli(e) 3
10	-	oaminilor din satul Ciritienii ot Neamțu milă de la g(o)spod la bisărica ce s-au făcut la satul acila ca să-ș(i) cumperi celi de trebuinți	1764 iuli(e) 3
5	-	lui Tănas(ă) Botezatu milă	1764 iuli(e) 3
5	-	milă de la g(o)spod la un om `strein, anume Ion din Țara Turcească	1764 iuli(e) 4
6	39	Nicoli căp(i)t(an) mila de la g(o)spod	1764 iuli(e) 6
6	39	lui Dimitri ce-au fost baș-ciohodar la Mărie Sa răposatul întru firiciri Mărie Sa Grigori vodă Ghica, unchiul Măriei Sale lui vod(ă)	1764 iuli(e) 6
5	-	la trii călugări străini ruș(i) ce mergu la Sfânta Gură milă de la g(o)spod	1764 iuli(e) 9
10	-	milă de la g(o)spod fimei lui Vevele-oglu	1764 iuli(e) 29
50	-	jâcnicroaie Nastasăi ot Brănișteni milă de la g(o)spod	1764 av(gust) 2
3	-	cari bani s-au dat parale milă la călici mergând g(o)spod la bis(ă)rică la Sfânta Vineri	1764 av(gust) 3
5	-	s-au dat Ursului Bivolar săman g(o)spod cari au murit, milă di la g(o)spod	1764 av(gust) 10
5	-	unui imiriu milă de la g(o)spod	1764 av(gust) 18
5	-	la o mătuși sărac(ă) milă	1764 av(gust) 14
11	-	la 2 săraci milă de la g(o)spod	1764 av(gust) 14
7	-	mila ce s-au dat la săraci mergându g(o)spod la mănăstiri unde să prăznuieșt(i) Adormire Precistii	1764 av(gust) 15

*F. 61r.**Lei bani*

- 5 - milă de la g(o)spod lui Andrii orbul biv cantaragiu 1764 av(gust) 17
- 12 - Sandului copil, fiindu bolnav, milă de la g(o)spod 1764 av(gust) 20
- 10 - milă de la g(o)spod la dou(o) fimii săraci ce au scăpat di la Binder 1764 av(gust) 21
- 10 - la Toader biv vt(orii) portar fiind bolnav, milă 1764 av(gust) 25
- 20 - milă de la g(o)spod la un loc scăpătat 1764 av(gust) 26
- 20 - milă de la g(o)spod Schitului din Țara Leșască 1764 av(gust) 26
- 11 - milă de la g(o)spod lui Anastas(ie) vt(ori) armaș 1764 av(gust) 27
- 50 - milă de la g(o)spod svinții sali Sănalu (?) mitropolit 1764 av(gust) 28
- 4 60 au făcut g(o)spod milă și au dat la casa lui Locman gerah 1764 av(gust) 29
- 3 - milă de la g(o)spod lui Iacob ce-au fost jidov și s-au botezat, pe luna avgust 1764 av(gust) 30
- 5 - milă de la g(o)spod Neculii arnăut fiind bolnav 1764 săpt(embrie) 8
- 2 - milă ce s-au dat la săraci ieșind g(o)spod la primblari 1764 săpt(embrie) 10
- 3 - Ianii, fetii comisului Ivan, milă 1764 săpt(embrie) 14
- 5 - lui Ghiorghi om sărac milă de la g(o)spod 1764 săpt(embrie) 6
- 3 - milă de la g(o)spod pentru îngroparea lui Bejan săman g(o)spod, după obicei 1764 săpt(embrie) 21
- 10 - milă de la g(o)spod la un obraz știut 1764 săpt(embrie) 26
- 500 - s-au dat milă de la g(o)spod la un obraz știut prin mâna dumisali vel post(elnic) 1764 oc(tombrie) 7
- 160 - milă s-au dat cu mâna dum(isali) Thomii is(pravnic) di Curti 1764 oc(tombrie) 15

*F. 61v.**Lei bani*

- 20 - la Toader turnavet milă de la g(o)spod 1764 oc(tombrie) 21
- 150 - rânduita milă la mănăstiri Sfântului Ilie de la Cuciuc Chioi 1764 oct(ombrie) 21
- 10 - pentru un ușărel di leaf(ă) cari au murit, mil(ă) 1764 no(ie)m(brie) 6

1 157 15

44 38 făclii de ceară ce s-au făcut la Biserica g(o)spod di pi Poartă pe
luna lui săpt(embrie), însă
oc(ă) dram(uri) făclii
15 - 5 în cinci sfeșnici mari câte 3 oc(ă) una
2 - 2 în doo sfeșnici di argint și

Lei bani

ocă	dram(uri)	făclii	
9	-	18	în patru șfeșnici mari pin colțuri cu 2
			sfeșnici di argint mici câte p(o)l ocă
3 p(o)l	-	28	în policandrii în oltar câte 50 dram(uri)
2	-		făclii mici de citit

27 - pentru 2 făclii câte di 5 oc(ă) una cu zugrăvitul lor i cu 10 lei pomazanie ce s-au dat la sfântă

44 15 făclii di ceară ce s-au făcut la Bisărica g(o)spod di pi Poartă pe
luna lui av(gust), însă

15		5	mari în sfeșnicile celi mari, cât(e) 3 oc(ă)
9		18	câte pol oc(ă) pin colțuri la sfeșnicile celi mari
2		2	câte 1 oc(ă) în sfeșnicili celi mari din argintu
3	200	28	câte 50 dramuri di policandri
3	200		tij la policandri
2	-		lumini mici di citit

10 - preotilor de Biserică g(0)spojdi pentru masle ce-au făcut

4 45 pentru trii pol oc(ă) ceară ce s-au făcut făclii la policandriile de la
bisărica g(o)spod la zioa Sfîntilor apostoli Petru și Pavel

44 38 făclii di ceară ce s-au făcut la Biserica g(o)spod di pi Poartă pe
luna lui iulie, însă

Lei bani

<i>oc(ă)</i>	<i>făclii</i>	
15	5	în cinci sfeșnici mari câte 3 oc(ă)
2	2	în două sfeșnici di argint
9	18	câte pol oc(ă) în patru sfeșnici mari pi colțuri cu doăo sfeșnici di argint
3 p(o)l	28	în policandrii în oltar câte 50 dram(uri)
2	-	făclii mici de cetit.

10 - călugăriților de la mănăstirea Socola pentru hramul mănăstirii
Preobrajenii

1'64 av(gust) 5

20 - milă de la g(o)spod agiutor la făcut(ul) bisăricii de la satul
Pojorâta ot Câmpul Lungu ot Suceava

1764 no(ie)m(brie) 13

206 6¹

Botezuri și cununii

50 - cheltuiala ce s-au făcut cu botezul fiului lui Teofan vtori ușer

1764 av(gust) 6

111 60 celi ci s-au cheltuit cu botezul fiului dumisale vel agă

lei bani

4 60 1 făclie di 3 oc(ă) și

F. 63r.

Lei bani

lei bani

12 - 16 coț(i) pânză tripizănească

8 - 80 dramuri mătas(ă)

55 - 20 ug(hi)zeri

15 - un brâu mătasă

2 90 un ug preuților

2 90 un ug maicii

2 90 un ug părinților i țircovnicilor

2 90 un ug moașii

6 - slugilor

1764 noem(brie) 22

161 60¹

Pomazaniile

10 - cari bani s-au dat pomazanie la mănăstire Bărboiul mergându
g(o)spod acolo

1764 iuni 28

5 - preuților da le Bisărica Sfântului proroc Ilie de aice di Ieș(i)
pentru hram

1764 iul(i)e 22

F. 63v.

Lei bani

10 - cari bani s-au dat pomazanie la zioa Sfintei muciniți Paraschivii
mergând g(o)spod la Sfânta Vineri

1764 iul(i)e 27

10 - pomazanie ce s-au dat în zioa di Sântă Mărie Mară mergându
g(o)spod la Barnovschi

1764 av(gust) 15

10 - pomazanie ce s-au dat la hramul Svinților Arhangheli mergându
g(o)spod la biserică

1764 no(ie)m(brie) 9

45 -¹

Viile g(o)spod

56	107	cheltuiala ce s-au făcut la cules(ul) viilor g(o)spod de la Groapă, însă,
		<i>lei bani</i>
	1	60 3 saci di vie
	8	- 4 căzi
	1	60 6 ciuberă

*F. 64r.**Lei bani**lei bani*

-	20	pâlnie
-	12	4 căuși
-	75	pol oc(ă) lumânări cear(ă)
-	30	una oc(ă) lumânări său
1	-	la doa cară lemni
5	-	celor ce au cărat cu ciuberăle și acelor ce au călcat vinul
-	60	3 cofi mari
5	60	pentru făcutul șopronului
20	-	10 poloboace
3	90	un teasc de vie
3	-	2 jgheaburi
6	-	cheltuiala celor ce au fost mumbașiri pentru cules

1764 săpt(embrie) 30

56 105¹*Cheltuiala vist(e)rii*

58	-	cheltuiala vist(e)rii pe luna lui iulie, însă
		40 hârtie
		7 ceară tari neagră

*F. 64v.**Lei bani**lei bani*

9	60	pânzi de pungi i șfară
1	-	cerneală
-	6	de cusut pungile

1764 iuli(e) 31

58	-	tij cheltuiala vist(e)rii pe luna lui avgust asemini
----	---	--

1764 av(gust) 31

58	-	tij cheltuiala vist(e)rii pe săpt(embrie), asemini
----	---	--

1764 săpt(embrie) 30

58	-	tij cheltuiala vist(e)rii pi no(ie)m(brie)
----	---	--

1764 no(ie)m(brie) 31

232 -¹*Pentru mucaeseoa zaherelii*

20	-	s-au dat Necolii capichihai de la Smil, cari bani i-au cheltuit înblând pe la șcheli pentru zahere
----	---	--

1764

- 40 - s-au dat Necolii capichihaie de la Smil, cari bani i-au cheltuit cu scoatirea sâneturilor pentru mucaesăoa zaharelii

1764

*F. 65r.**Lei bani*

- 20 - cheltuiala dumnealui Necolii capichihaie mergându la Smil pentru zahare

1764 av(gust) 17

- 82 - cari bani s-au trimis la Nicola capichihaie de la Smil pentru cheltuiala ce-au făcut cu scoatire sânetului pentru zahireoa anului acestu

1764 no(ie)m(brie) 15

- 10 - la un om ce s-au triimis la Ismail de la Orhei pentru zahare

172 -¹*Alte cheltuieli*

- 35 - cheltuiala ce s-au făcut în luna lui maiu cu călărașii i ci caicele ot Gălaț(i) dup(ă) cum arată izvod(ul)

1764 mai 31

- 23 - pe 368 oc(ă) carne vac(ă), câte 60 bani oca, și pi 368 căpățini de oaie, câte 1 p(o)l bani ce s-au dat starostelui Dimesărcii la zăvozii g(o)spod cu poronca dumilorsale boierilor caimacami pe 3 luni: mart(ie), ap(rilie), mai, câte 4 ocă de carni i 4 căpățini pe zi

1764 iuni(e) 15

*F. 65 Vv.**Lei bani*

- 30 - pentru 2 steaguri ce s-au făcut la dum(nealui) vel ag(a)

1764 iuni(e) 22

- 10 - Ursului vornicel din sat(ul) Stolniceni ot Lăpușna pentru cheltuiala ce-au făcut cu pricina unui tătar ce-au murit la satul acela

7272 iuni 23

- 5 - la dum(isale) vel armaș cheltuiala pentru condica ce-au făcut în cari să scriu pricinile vinovaților de la temniță

7272 iuni(e) 23

- 10 - pentru steag ce s-au făcut la polcovnicu

1764 iuni(e) 24

- 11 60 9 lei pentru 6 cai și la 2 vez(i)tei ce au grijit cai telegari la Hriisova viind păr-aice; 2 p(o)l lei celui ce au dres șelteoa d(u)m(isale) doflorului

1764 iuli(e) 12

- 10 - dum(isale) lipca-agasi pentru steag nou ce-au făcut la steag(ul) lipcanilor la vinire(a) domnii

1764 iul(i)c 13

- 5 - lui Vasăli gelatul pentru slujba lui

1764 iul(i)e 18

- 80 - osteneala samișului ce-au făcut 2 sămi, însă o samă di viniturile ce s-au luat la vist(ie)rie de la domnii și pâr-la slujba poclonului steagului și o samă di viniturile cămării g(o)spod asémine
1764
- 4 - pentru hârtie ce s-au cumpărat i di legat 2 sămi ce s-au făcut, însă o samă di viniturile vist(e)riei ce s-au luat în 3 luni: ap(rilie) maiu, iuni(e) și o samă de vinituri cămării
1764
- 6 - pentru traiste, frânghii i șfară și altile ce s-au legat hazneoa pentru mivagia Crâmului
1764 iul(i)e 22
- 6 - cari bani s-au cheltuit pentru un cal telegariu ce au rămas la drum la Cozlogi la venire g(o)spod cari cal s-au adus di Panaite căp(i)t(anul) di levinți, însă 3 p(o)l lei plata celui ce l-au grijit, 2 p(o)l lei

F. 66r.

Lei bani

- cheltuiala calului și cu potcovit(ul) lui de la Cozloge și pâr-aice în Ieș(i)
1764 iul(i)e 27
- 50 - s-au dat parali la vtori cam(a)raș
1764 iuli(e) 29
- 5 - pentru lumini său din treaba fânarilor di pri la uliță pe luna lui iuni
1764 iuni(e) 30
- 5 - la un beșliu care mergi cu vinovați la Galați
1764 iul(i)e 30
- 20 - milă de la g(o)spod la 4 levinți ce au fost împreună cu hazneoa la Țarigrad
1764 iul(i)e 30
- 7 - cheltuiala ce au făcut capichiaie di Bender pentru niști firmanuri
1764 av(gust) 14
- 35 - cheltuiala dum(isale) căm(ă)rașului Nicolachi Vintură mergându în 5 rânduri la Brăila
1764 av(gust) 15
- 5 - s-au dat la un lipcan ce-au mersu la Crâm cu trebi și-au cheltuit mai mult piste obicei
1764 av(gust) 21
- 5 - pentru cheltuiala lumânărilor ce s-au pus pin fânarile celi mari de la uliț(ă) pe luna lui iul(i)e
1764 av(gust) 30
- 5 - pentru lumini de său ce s-au dat la fânarile celi di la uliți pe luna lui avgust
1764 săpt(embrie) 6
- 73 60 paguba din hazncoa ce s-au trimis la Smil, însă 38 lei pentru lipsa galbenilor ce s-au luat fără lipsă prin știre dum(nealui) vel comis i 35 p(o)l lei ce-au stat lipsă din toată suma banilor
1764 săpt(cimbrie) 20

- 22 - s-au dat la oamenii cei ciumaș(i) pentru mâncare lor, cari bani s-au dat prin mâna dum(isali) banului Arghiri

1764 săpt(embrie) 30

F. 66v.

Lei bani

- 8 - ce s-au dat pe 4 roate cu ferecatul lor cari s-au dat doftorului Mării Sale Hanului prin mâna dum(isale) banului Arghiri

1764 săpt(embrie) 30

- 6 - la 2 bucătari ce-au slujit 15 zile la dum(nealui) capigibașe

1764

- 5 - dar de la domnie [mie] la un căzac ce-au adus 2 capite a doi tâlhari ce-au fost ieșit la Soroca

1764 oct(ombrie) 2

- 20 - pentru un cal g(o)spod ce au rămas la A(?)eto și au șăzut 5 luni, câte 5 parale pe zi mâncare lui

1764 oc(tombrie) 8

- 15 - cheltuiala a 3 podvodnici ce s-au trimis la Țarigrad, câte 5 lei di podvodnic

1764 oc(tombrie) 15

- 24 - cari bani s-au dat lui Sămion ți(g)an ot Mășcăuț(i) cu pecet(luit) g(o)spod și prăpădindu-s(ă) de dum(nealui) ban(ul) Arghiri s-au făcut alt pecet(luit) iară găsându-să și pecet(luitul) ce s-au prăpădit să nu să ție în sam(ă)

1764 oc(tombrie) 11

- 5 - cheltuiala unui beșliu mergându la Galați cu un turcu

1764 no(ie)mbrie 2

554 -1

F. 67r.

Lei bani

- 560 - dum(isale) divan-efendisî i a chiatâpului dumisale pe 4 luni: maiu, iuni, iule, av(gust), săp(tembrie), 140 lei pe lună

1764

- 110 - tij dum(isale) pe luna lui săpt(embrie)

1764

- 90 - lui Mola Hasan chiatâpul pe 3 luni av(gust), săpt(embrie), oc(tombrie), câte 30 lei pe lună

1764

- 60 - lui Mola Ahmet chiatâp pe 2 luni: săpt(embrie), oc(tombrie)

1764

- 182 - beșleagăi i beșliilor di Ieș(i) pe luna lui iuni(e), însă
lei

50 beșleagăi

24 odobași i baierăctar

80 la 16 neferi turci câte 5 lei

4 odobașii di beșlii creștini

24 12 beșlii creștini, câte 2 lei

1764 iuni(e) 30

- 372 - tij beșleagăi i beșliilor di Ieș(i) pe 2 luni: iuli, av(gust), însă câte
186 lei pe lună, adică
50 beșleagăi
24 odobași i baieractar
84 14 neferi turci, câți 6 lei
4 odobași di Ieșii creștini
24 12 beșlii creștini, câte 2 lei 1764
- 80 - lui lipca-agasî, pe 4 luni: iuni(e), iuli(e), av(gust), săpt(embrie),
câte 20 lei pe lună 1764
- 20 - lui Hasan baierăctar pe luna lui săpt(embrie)
1764 săpt(embrie) 1
- 20 - dum(isale) Umer aga pe luna lui av(gust)
1764 av(gust) 9
- 400 - mehterilor turci pe 4 luni: iuni, iuli, av(gust)
1764

F. 67v.

Lei bani

- 30 - lui hagi Alisă izbaș(a) din leafa lui i bacșiș mergând la Țarigrad
1764 oct(ombrie) 8
- 150 - beșliagăi i beșleilor de Focșani pe 3 luni: iule, av(gust),
săpt(embrie), câte 50 lei pe lună, adică pe o lună
lei
20 bișleaga
30 la 6 neferi 1764
- 561 - sârdariului i a neferilor di Galați pe 3 luni: iuli, avgust,
săpt(embrie), câte 187 lei pe lună, însă pe lună:
50 sârdar
12 odobași
125 25 neferi 1764
- 20 - iazagiului di Galaț(i) pe 2 luni: av(gust), săpt(embrie), câte 10
lei pe lună 1764
- 70 - beșliagăi i beșliilor de la Bârlad pe 2 luni: iuli i săpt(embrie),
câte 35 lei pe lună însă pe o lună
15 beșliaga
20 la 4 neferi 1764
- 320 - beșliagăi di Orhei i di Chișinău pe 4 luni: iuni, iuli, av(gust),
săpt(embrie), câte 80 lei pe lună, însă pe o lună
30 beșliagăi
40 la 10 neferi 1764
- 40 - iazagiului ot Chișinău pi 4 luni: iuni, iuli, av(gust), săpt(embrie)
1764

*F. 68r.**Lei bani*

- 180 - beșliagăi de Soroca pe 3 luni: iuli, av(gust), săpt(embrie), câte 60 lei pe lună, însă pe o lună
lei
20 beșliagăi
40 la 8 neferi
1764
- 240 - beșleagăi di Movilău pe 3 luni: iule, av(gust), săpt(embrie), câte 80 lei pe lună, însă pe o lună
30 beșliagăi
50 la 10 neferi
1764
- 200 - beșliagăi de Cernăuți pe 2 luni: av(gust), săpt(embrie), câte 50 lei pe lună, însă pe av(gust) 15 lei beșlieag(ă), 35 la 7 neferi i pe săpt(embrie) 25 lei beșliag(ă), 25 lei la 5 neferi
1764
- 105 - beșliagăi de la Botoșani pe 3 luni: iuli, av(gust), săpt(embrie), câte 35 lei pe lună, însă pe o lună
15 lei beșliagăi
20 lei la 4 neferi
1764
- 6 30 leafa pe 8 zile a lui oc(tombrie) la un beșliu ce s-au lăsat vichil în locul beșliagăi de la Cernăuți cu 2 neferi
1764 oc(tombrie) 24
- 12 - cari bani s-au dat mai mult în leafa beșliagăi de la Movilău la luna lui iuni
1764 av(gust) 15
- 25 - cari bani s-au dat lui hagi Umir aga ce-au fost beșliagă la Cernăuți pe 15 zile a lui iuni ce-au slujit și fiindcă leafa obiciunită pe iuni au apucat di a lua aga beșliaga ce-au fost acolo mai înainte i s-au dat aceștia osăbit
1764 săpt(embrie) 9

3 858 30¹

*F. 68v.**Lefile creștinilor**Lei bani*

- 1 327 60 lefile boicrilor greci și a boierinașilor Curții g(o)spod pe 3 luni: maiu, iuni, iuli, însă pe o lună
lei
50 dum(isale) Manolache vel pah(arnic)
60 dum(isale) vel ușcriu
60 dum(isale) doftorul cel mari
30 vtori post(elnic)
30 vornicul ot g(os)pojda
20 vtori comis
15 vtori cam(a)raș
10 spătărachi
30 vtori ușer

20 vtori gram(atic)
 20 treti poste(lnic)
 10 rahtivanul
 10 divictariul
 20 gerah Fotachi
 30 pesariul Iozep
 10 stolnicului
 7 p(o)l pivniceriuului
 10 lui chiurciu-baş Nica

1764 iul(i)e 15

150 - leafa lui vt(ori) post(elnic) pe 5 luni: av(gust), săpt(embrie),
 oc(tombrie), no(iembrie), dec(hembrie), câte 30 lei pe lună

1764

15 - leafa lui treti uşer pe luna lui săpt(embrie)

1764

50 - leafa lui Ştial săcritar pe 5 luni: iuni, iuli, av(gust),
 săpt(embrie), oct(ombrie), câte 10 lei pe lună

1764 no(ie)m(brie) 8

F. 69r.

Lei bani

501 - leafa copiilor din cas(ă) i a ciohodarilor i a sătărălor pe 3 luni,
 câte 167 lei pe lună, adică pe o lună

lei

10 Vasăle log(o)f(ă)t leah
 4 Enachi cridincer
 4 Mihalachi cridincer
 4 Paun ciubucciu cel mari
 4 Alexandru şerbicciu cel mari
 4 Constandin sofragiu cel mari
 4 Ilie bărbieriu
 3 Petrachi iamac ciubucciului
 3 Sandul şamdagiu
 3 Enachi emac şandagiului
 3 Ioniţi emac sofragiului
 3 Vasăle ibrictar
 3 Săniferihemac ibric(tarului)
 3 Mati vt(ori) cafigi
 3 Dumitrachi emac şirbicciu
 3 Enachi a lui Tanas(e)
 3 Costandin Moldovanu
 3 Panaioti
 3 Thoma
 3 Costandin Nesăoti
 3 Dimitri Moldovan
 3 Iordachi sân vornicul(ui)
 3 Zaharie şân Andoni bulu(c)başi
 2 Costandin sân Ghiorghi stolnicul
 2 Aftănas(e) sân Ghiorghi sotnicul
 10 baş ciohodariu

F. 69v.

Lei bani

lei

5 chihaihoa di ciohodari

4 sāraci-bașe

4 mataragiu

3 saraci-emas

24 la 8 ciohodari, câte 3 lei

5 șatâr-bașe

4 șatâr-cuh

12 la 4 șatâri, câte 3 lei

10 la 2 alai-ceauș

1764 iul(ie) 15

60 - lui Iordachi vt(ori) log(o)f(e)t pe 3 luni iuni(e), iuli(e) av(gust)

1764 săpt(embrie) 1

210 - log(o)fătului di vist(e)rie i la 2 condicari pe 6 luni: iuni, iuli, av(gust), săpt(embrie), oct(ombrie), no(ie)m(brie), câte 20 lei pe lună log(o)f(ă)tului și câte 15 lei condicarilor

1764

30 - lui vel căp(i)t(an) pe 3 luni: iuni, iuli, av(gust), câte 10 lei pe lună

1764

10 - cămărașului de izvoadi pe luna lui săpt(embrie)

1764 săpt(embrie) 22

30 - 6 vornici de poartă pe luna lui săpt(embrie)

1764 săpt(embrie) 30

80 - leafa ușerilor pe luna lui iuni, însă

15 ușeriului al triile

50 la 10 ușări

10 adagiului di la casăle di beilic

5 bucătariului de la casăle di beilic

1764 iuni(e) 30

40 - lui Săveliolu Ananie ce este protopsalti la Biserică g(o)spod pe 4 luni: iuni, iuli, av(gust), săpt(embrie), câte 10 lei pe lună

1764

10 - lui Gheorghe cântăriț di la biserică g(o)spod pe 2 luni iulie, avgust, câte 5 lei pe lună

1764 av(gust) 30

F. 70r.

Lei bani

15 - diaconului de la Biserica g(o)spod pe 3 luni: iuni, iuli, av(gust), câte 5 lei pe lună

16 - canonarșilor de la Biserica g(o)spod pe 4 luni: iuni, iule, av(gust), săpt(embrie), câte 4 lei pe lună la 2 canonarși

1764 oc(tombrie) 28

30 60 ceasornicariului g(o)spod pe luna lui iuni(e), iuli(e), av(gust), câte 10 lei pe lună cu bani undelemnului

1764

2 - izbașii de divan pe luna lui oct(ombrie)

1764 oc(tombrie) 30

- 10 - căpitanului de la menzil(ul) Iaș(i) pe luna lui iuni(e)
1764 iul(ie) 30
- 180 - lefile celor ce slujesc la grajdul g(o)spod pe 3 luni: maiu, iuni, iuli, însă
lei bani
30 - salahoriului, câte 10 lei pe lună
22 60 la un săiz, câte 7 p(o)l lei pe lună
22 60 la celălalt săiz, câte 7 p(o)l lei pe lună
15 - la un nălbă, câte 5 lei
15 - la celălalt nălbă, câte 5 lei
15 - la iuruc bainăctariu
30 - la 2 carătaș(i)
30 - la 2 sacale
1764 av(gust) 23
- 63 - emiclicul comișăilor g(o)spod pe 4 luni: maiu, iuni, iuli, av(gust), câți 15 lei 90 bani pe lună la 21 liudi
1764 av(gust) 30
- 75 - emiclicul vizăteilor g(o)spod pe 4 luni: maiu, iuni(e), iuli(e), av(gust), câte 18 lei 90 bani pe lună la 25 liudi
1764 av(gust) 30
- 20 - Hristei stol(nicului) pe 2 luni: av(gust), săpt(embrie), câte 10 lei
1764 săpt(embrie) 30
- 20 - lui Franțâscul bucătar pe 2 luni: iuli(e), av(gust)
1764 săpt(embrie) 12
- 10 - Ianole buc(ă)tar g(o)spod din sâmbrie lui
1764 săpt(embrie) 20
- 20 - Necolei așcibaș di la cuhne g(o)spod din sâmbrie lui
1764 săpt(embrie) 20
- 12 - lui Andoni bucătar g(o)spod
1764 av(gust) 31
- 25 - la 6 bucătari di la cuhne g(o)spod pe luna lui iunie
1764 iuni 30

F. 70v.

Lei bani

- 36 - la 6 pitari g(o)spod pe 3 luni: iuni, iuli, av(gust), câte 12 lei pe lună
1764
- 40 - trâmbacilor leși pe 4 luni: iuni, iuli, av(gust), săpt(embrie), câte 5 lei de om pe lună
- 1042 - leafa levinților pe 2 luni: maiu, iuni(e), câte 546 lei pe lună, adică pe o lună
lei steagu lui Gheorghî căp(i)tan
10 Gheorghî căp(i)tan
8 odobaşii
8 ccaușul
6 bairactariu
150 30 liudi levinți, câte 5 lei de om
182 făc
182 steagul lui Leondari căp(i)tan, asămine

- 182 steagul lui Necolai căp(i)tan, asămine
546 fac
1764 maiu 30
- 15 - căp(i)t(anului) di vânători pe luna lui iunie
1764
- 1486 - leafa levinților pe 2 luni: iul(i)e, av(gust), câte 743 lei pe lună,
adică pe o lună
steag(ul) lui Panait căp(i)t(an)
10 Panaite căp(i)tan
8 odobașe
8 ceaușul
6 baierăctariul
150 30 liudi levinți
182 fac
182 *steagu lui Leondari căp(i)t(an)*, asemini și
- F. 71r.*
Lei bani
lei
182 *steag(ul) lui Gheorghii căp(i)t(an)*, asămine
182 *steag(ul) Necolii căp(i)t(anul)*, asămine
15 căp(i)t(anului) de vânători leaf(a) i emiclic(ul)
1764
- 4 - surorii lui poșta-maestru pe luna lui iuli(e)
1764 iul(ie) 30
- 15 - fimei lui Locman gerah din leafa pe lunile trecut(e)
1764 av(gust) 30
- 200 - capichihai de la Mărie Sa sultan pe 4 luni: iune, iuli, av(gust),
săpt(embrie), cât(e) 50 lei pe lună
1764
- 280 - capichihai de la Bender pe 4 luni: iuni(e), iuli(e), av(gust),
săpt(embrie), câte 70 lei pe lună
1764
- 100 - capichihai de la Hotin pe 2 luni: av(gust), săpt(embrie)
1764
- 90 - capichihai de la Smil pe 3 luni: iuni, săpt(embrie), oct(ombrie),
câte 30 lei pe lună
1764
- 15 - lui Ivan Branovici cpăp(i)tan ot Trotuș pe 3 luni: iuli, av(gust),
săpt(embrie), 5 lei pe lună
1764
- 21 - leafa pisariului de Soroca pe 3 luni: iule, av(gust), săpt(embrie),
însă pe iule, av(gust) câte 8 lei și pe săpt(embrie) 5 lei
10 - leafa pisariului de Cernăuți pe 2 luni: av(gust), săpt(embrie)
1764=1764
- 30 - căp(i)t(anului) de la menzil(ul) Focșanilor pe 3 luni: iuli,
av(gust), săpt(embrie), câte 10 lei pe lună
1764
- 40 - căp(i)tan di la menzilul Galaților pe 4 luni iul(i)e, av(gust),
săpt(embrie), oct(ombrie) câte 10 lei pe lună
1764

30	-	trâmbaciului i surmaciului i toboșariului de la Focșani pe 3 luni: iul(i)e, av(gust), săpt(embrie), câte 10 lei pe lună	1764
60	-	trâmbacilor de la Orhei pe 4 luni: iuni, iuli, av(gust), săpt(embrie), câte 15 lei pe lună	1764

6 575 60¹

F. 71v.

Exstractu de adunare somilor de bani ce s-au cheltuit cu pecet(luit) g(o)spod

Lei bani

60 620	-	bani trimiș(i) la Țarigradu i polițe ce s-au plătit aice
63 545	-	datorii ce s-au plătit
1 856	100	dobânzile
56 995	80	sébeptahriruri
8 195	-	lahâm-pahas(i)
3 750	-	zahiereaoa
18 047	30	chereste i salahori
6 457	48	balgi-bașlâcul
3 097	60	la porți
4 270	-	daruri la agi mari
1 500	-	la obraze de cinste
4 503	30	daruri la turci
6 167	102	conacile
100	-	casile de oaspeți
1 571	51	cheltuiala musafirilor
152	-	pentru nizaru
378	-	daruri la creștini
565	-	celor trimiș(i) cu hazneli
1 387	-	celor trimiș(i) pre la sarhaturi
1 779	40	celor trimiș(i) în părți streine
<1 498> ²	70	celor trimiș(i) cu trebi

F. 72r.

Lei bani

17 460	20	menzilurile
96	-	țimirurile
362	-	chiriile
1 100	-	căl(ă)rași de Țarigrad
400	-	lipcanii
220	-	caftenile
103	15	mehtupurile i divictărie
1 319	49	Curte g(o)spod
436	90	cupărie i cioh(o)dărie
59	-	cahvegirie i șcrbeccirie
368	87	cuhne i beciul g(o)spodu
433	-	grajdiul g(o)spodu
579	74	înbrăcăminte

1 156	18	milile
206	16	bisericile
161	60	botezuri i cununii
45	-	pomazaniile
56	107	viile g(o)spodu
232	-	cheltuiala visteriei
172	-	pentru mucaeseaoa zahierélii
554	-	alte cheltuieli

F. 72v.

Lei bani

3 858 30 lefile turcilor

6 575 60 lefile creștinilor

282 381 35 fac piste tot bani cheltuiți, cari scăzându-să din 299 173 lei 22 p(o)l bani, suma veniturilor aceștii sămi, mai rămâni rămășiță 16 791 lei 105 p(o)l bani

299 173 22¹

282 381 37¹

016 791 105¹

Ștefan Ros(e)t vel log(o)f(ă)t <m.p.>³; Ion Paladi vel vor(nic) <m.p.>; Lupul Balș vel vor(nic) <m.p.>; Vasile Ros(e)t hatman <m.p.>; Vasile Razul hatman <m.p.>; Ion Cantacuzino vist(iernic) <m.p.>.....⁴ <m.p.>⁵.

Arh. St. București, Fond Bibl. Acad. Rom., Doc. istorice, CMXIX/6. Condică originală (29,5 x 20,5 cm.) cu 73 de file scrise de mai multe mâini, cu semnăturile autografe a șapte boieri și sigiliul domnesc inelar, octogonal, în cerneală roșie (condică achiziționată de B.A.R. în 1961).

¹ Suma, repetată cu litere grecești.

² Rupt; întregit după f. 49 v.

³ Deasupra primei semnături, sigiliul domnesc inelar, octogonal, în cerneală roșie.

⁴ O semnătură indescifrabilă.

⁵ Urmează, de altă mână, o socoteală ce dă un total de 4 282 lei și 90 bani, repetat cu litere grecești.

DORU BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998.

Istoria cărții și a tiparului este unul dintre cele mai bogate capitole ale culturii românești, invitând în permanență la cercetare. Rezultatul unei asemenea tentații îl constituie cartea de față, care a fost, inițial, o teză de doctorat. Doru Bădără și-a limitat cercetarea la perioada cuprinsă între anii 1678 și 1716, adică de la mitropolitul Dosoftei, în Țara Moldovei, până la Antim Ivireanul, în Țara Românească. Din păcate, constatăm cu neplăcută surprindere că lucrarea este rodul unei lecturi superficiale a izvoarelor și a bibliografiei, ceea ce a condus la construcții ipotetice sau fanteziste, și care, fapt regretabil, au fost avizate de către conducătorul științific, profesorul Ștefan Ștefănescu.

Critica principală care i se poate aduce acestei cărți constă în faptul că este construită pe baza unor premise false. Probabil din nevoia de originalitate, autorul respinge toate dobândirile istoriografice, înlocuindu-le cu aserțiuni bazate pe interpretări proprii ale izvoarelor documentare. În cele ce urmează, nu vom analiza decât afirmațiile referitoare la problemele semnificative ale subiectului în discuție, trecând peste numeroasele aspecte minore ce ar necesita corecturi. Astfel, este respinsă ideea că „numai domnitorii (sic!) și structurile superioare ale Bisericii erau proprietari de tipografii” (p. 36). Pentru a-și justifica teoria, Doru Bădără afirmă că „în structura cheltuielilor legate de producția de carte, înființarea unei tipografii nu pare a fi atins valori foarte ridicate” (p. 57). Argumentele oferite sunt: corespondența mitropolitului Țării Moldovei cu patriarhul Moldovei conținând inventarul tipografiei primite de mitropolitul Dosoftei de la Moscova, în decembrie 1679 și cunoscutul text al patriarhului Dositei Notara, în care spune că i-a dat icromonahului Mitrofan 60 de lei pentru construcția tipografiei de la mănăstirea Cetățuia. În primul caz, după ce, printr-o metodă proprie însumează monede diferite, Doru Bădără face echivalențe monetare imaginare, pe baza datelor din dicționarul *Instituțiilor feudale din Țările Române* (coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988). În cel de-al doilea caz, constatăm că a fost foarte grăbit la lectura bibliografiei subiectului, neobservând faptul că suma a fost redată în mod diferit de mai mulți cercetători, discutată și stabilită la 600 de lei, mult mai veridică. Lăsând la o parte sumele enunțate, echivalarea unor monede din 1679 din Rusia, cu altele din 1711 din Țara Românească, cu o aproximare de 199-240 (p. 55), este inacceptabilă într-o carte de nivel științific. Ignorând metoda de calcul, admitem împreună cu autorul că „aceste sume <necesare pentru instalarea unei tipografii> erau perfect accesibile lui Constantin Brâncoveanu” (p. 56), dar, categoric, nu mai putem accepta și că erau la îndemâna oricărui tipograf. Așa s-ar explica faptul că la mănăstirea Snagov au funcționat succesiv o tipografie domnească și una particulară (a lui Antim Ivireanul, care a fost proprietar de tipografie; p. 58). Într-o altă parte a lucrării, se opinează chiar că tipografia condusă de Antim Ivireanul la Snagov ar fi fost „prima tipografie înființată din inițiativă privată” în Țările Române, „proprietatea particulară” asupra acesteia fiind certă (p. 115). Mai mult, se afirmă că lui Antim Ivireanul „nu îi erau deloc străine aspectele referitoare la profiturile realizate din activitatea tipografică” (p. 115) și că tipografiile, în general, nu erau „străine de noțiunile de eficiență și câștig” (?) (140). Analizând pe rând aceste afirmații, credem că Antim Ivireanul nu a putut fi proprietar de tipografie

stricto sensu, deoarece, cleric fiind, se supunea unor reguli diferite de cele laice, condiția sa de cleric nepermițându-i să dețină avere personală și cu atât mai puțin să practice un meșteșug în mod similar unui laic. Așadar, el nu a făcut investiții în nume propriu, ci în calitate de reprezentant al instituției eclesiastice. Dan Bădără nesocotește constatarea cercetătorilor cărții și tiparului românesc că, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, aspectul economic a lipsit din activitatea tipografică, predominant fiind programul politico-religios de apărare a ortodoxiei. Chiar și după această dată, activitatea tipografică a păstrat o semnificație spirituală importantă. La începutul secolului al XIX-lea, la mănăstirea Neamț, meșterii tipografi-monahi considerau că fac „ascultări călugărești” prin exercitarea meșteșugului tipografic. Prin urmare, tipografia din Țările Române, în perioada cercetată în lucrarea de față, nu avea atributele unui meșteșug laic. Așa se explică, în bună măsură, lipsa organizării profesionale a tipografilor în bresle, precum și a cenzurii civile. Ținând seama de aceste considerente, credem că interpretarea corectă este că Antim Ivireanul a înființat și a dispus de ateliere aparținând așezămintelor eclesiastice în care a trăit, fiind absurdă afirmația că tipografia de la mănăstirea Snagov „devenise, din domnească, proprietate a tipografului, fie el chiar egumen” (p. 59). Admițând că unele ateliere tipografice au fost înființate prin contribuția financiară a Domnilor sau a Mitropoliților, Doru Bădără dovedind necunoașterea mecanismelor social-economice ale epocii, spune că „o investiție semnificativă în vechea tipografie” putea „să-i confere investitorului drepturi depline de proprietate” (p. 63). Simplul fapt că Antim Ivireanul a reparat o instalație tipografică, nu i-a conferit și titlul de proprietar asupra ei. Presupunerea unui „proces invers <care> se va produce în cazul tipografiei fondate de mitropolitul Varlaam, care, după 9 ani de existență, în 1687, va deveni tipografie domnească” (p. 59), este, de asemenea, ruptă de realitate (uzura materialului ar fi determinat intervenția demnului Șerban Cantacuzino, care devine astfel proprietar!). În întreaga perioadă cercetată și până târziu, în secolul al XIX-lea, în Țările Române proprietatea a avut un regim bine reglementat, pe care Doru Bădără nu îl cunoaște. O altă plâsmuire este afirmația referitoare la *închirierea* atelierului tipografic (p. 196) de oricare doritor cu dare de mână. Faptul că meșterii tipografi preluau atelierul pe bază de inventar și că la acoperirea cheltuielilor necesare imprimării unor cărți participau și alte persoane în afara Domnului și a Mitropolitului, nu înseamnă că atelierul tipografic era închiriat. În Țările Române nu au existat meșteșuguri de închiriat (arenda este o practică mult mai târzie, specifică perioadei capitaliste).

Valorificându-și propriile ipoteze, Doru Bădără ajunge la concluzia că în activitatea tipografică din Țările Române *nu a existat nici un fel de monopol*. „Inițiativa înființării unei tipografii putea aparține unui tipograf, fie chiar și deținător al unei mici demnități (sic!) monahale, cum, în aceeași ordine de idei, trebuie să reținem și posibilitatea ca și un străin, Dositei patriarhul Ierusalimului, să înființeze o tipografie în Moldova, tipografie care să rămână în continuare proprietatea unei instituții străine, Patriarhia Ierusalimului” (p. 59-60). Repetând cu obstinație acest lucru în cuprinsul a diverse pagini (68 - pentru tipografia de la mănăstirea Antim din București, 89 - cazul tipografiei de la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, 160 și 194), autorul demonstrează că nu cunoaște aspectul esențial al problemei propuse spre cercetare, și anume că, încă din momentul apariției *sale* în Țările Române, tipografia s-a aflat sub controlul instituțiilor centrale, Domnia și Biserica. De fapt, tiparul a funcționat în Țările Române în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a celui de-al XVIII-lea pentru a susține rezistența în

fața atacurilor ideologice ale Reformei și a catolicismului. Nu întâmplător, toate atelierele tipografice au funcționat pe lângă centrele mitropolitane, episcopale sau în mănăstiri cu puternică viață culturală, sub directa supraveghere fie a Domnului, fie a unui înalt ierarh, iar tipografii au fost, în marea lor majoritate, clerici. Dubla subordonare a tipografiei atât față de Domnie, cât și față de Biserică, explică titulatura atelierelor, care, deși funcționează în incinta așezămintelor eclesiastice, se numesc uneori „a Mitropoliei” sau „a Episcopiei...”, dar alteori „domnească”, în funcție de predominarea temporară a unuia sau altuia dintre cei doi factori. Monopolul autorităților asupra activității tipografice a fost evident și în Transilvania. Din cauză că religia ortodoxă era doar tolerată, activitatea tipografică în limba română s-a desfășurat cu numeroase piedici, iar de la impunerea unirii religioase cu Biserica Romei, la începutul secolului al XVII-lea și până la înființarea tipografiei de la Blaj activitatea tipografică a încetat. De la mijlocul secolului al XIII-lea, monopolul autorităților habsburgice asupra tipografiei din Transilvania s-a manifestat prin emiterea unor edicte imperiale (în 1746, 1768 și 1770) care interziceau pătrunderea cărților tipărite în Țările Române. De altfel, având în vedere caracterul predominant religios al culturii în epocă, aspectul a fost caracteristic întregii zone sud-est europene și orientale. Deși sultanii nu s-au amestecat în viața religioasă a popoarelor aflate sub stăpânire otomană, totuși, activitatea tipografică a nu fost permisă pe teritoriul Imperiului Otoman, la originea interzicerii activității tipografice aflându-se preceptele Coranului. Din acest motiv, creștinii ortodocși din Imperiul Otoman nu au avut tipar propriu până în secolul al XIX-lea, popoarele grec, bulgar și arab fiind nevoite să-și procure cărțile necesare cultului din centre tipografice exterioare Imperiului (Veneția, Viena, și nu în ultimul rând, Țările Române).

Din cauza necunoașterii subiectului abordat și a structurilor medievale, Doru Bădără cade în capcana unor contradicții. Astfel, în ciuda susținerii tezei lipsei monopolului, el admite că „tiparul din Țările Române nu servește niște comenzi culturale obișnuite ci niște comandamente de maximă importanță”, care „vizau apărarea identității și unității spirituale, care, în cazul românilor, se identifică cu cea a neamului”, „după un adevărat program elaborat și susținut atât de puterea politică, cât și de ierarhia celeziastică” (p. 30). Lăsând la o parte limbajul bombastic (caracteristic întregii cărți), subliniem doar contradicția, deoarece, abia în cazul în care ar fi răspuns unor „comenzi culturale obișnuite”, tiparul s-ar fi aflat în afara oricărui monopol. De asemenea, se afirmă că „tipografiile erau fie proprietate domnească, fie proprietate bisericească” (p. 108), fără să se explice cum era posibilă existența unei proprietăți exclusive în lipsa monopolului. Deși, după cum am arătat, autorul susține că investiția într-o tipografie era perfect accesibilă oricărei persoane, laic sau cleric, dispunând de un anumit venit, la p. 140 el spune însă că tipografia era „foarte costisitoare”. La fel, într-un loc afirmă că tipografia era un „meșteșug bisericesc” (p. 133), iar în altul că era un „meșteșug prin excelență orășenesc” (p. 195). Fără a adânci subiectul, menționăm doar că simplul fapt că funcționa în biserici și mănăstiri *din orașe*, nu îi conferă tipografiei caracterul de meșteșug orășenesc, și că, în epoca în discuție, era un meșteșug bisericesc. De fapt, cheltuielile bănești mari presupuse de funcționarea tipografiilor au făcut ca acestea să nu poată fi înființate decât de cele două instituții bogate și puternice ale țării, Domnia și Biserica. În mărimea investițiilor necesare funcționării unei tipografii se află și una din explicațiile prețurilor mari ale cărților tipărite în întreaga perioadă cercetată.

Dincolo de aceste erori majore, lucrării lui Doru Bădără i se mai pot face

și alte reproșuri de mai mică importanță. În primul rând, deși, la prima vedere, structura lucrării pare a fi logică, pe măsură ce lectura avansează, se constată o tratare haotică a subiectului. Astfel, activitatea lui Antim Ivireanul este analizată din nu mai puțin de șapte puncte de vedere, în tot atâtea locuri din carte. Lipsei de stăpânire a domeniului i se datorează subcapitolele referitoare la „ispravnicii de carte” și la „purtătorii de grijă ai tipografiei”, care aveau una și aceeași atribuție, precum și încadrarea domnilor Țărilor Române (Gh. Duca, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu) în aceste categorii, ori la „alți truditori ai tiparului”. Oricât de frumos ar părea, domnii Țărilor Române nu au fost tipografi. Abordarea problemei tipografice așa-zise de la Roman se dovedește a fi inutilă. Pentru etalarea erudiției și a spiritului critic este formulată ipoteza existenței unei tipografii la Roman după anul 1700, care, pe bună dreptate, a fost respinsă. De altfel, în carte mai există câteva construcții ipotetice rezultate din neînțelegerea izvoarelor. Cea mai elocventă se referă la plata tipografilor. Pornind de la textul *Tocmelii tipografilor bucureșteni* din 1747, conform căreia tipograful era plătit cu 3 taleri pe zi pentru lucrul unei coale, Dan Bădără face câteva calcule curioase, în urma cărora obține o sumă de bani neverosimilă (p. 56). Realizând, totuși, lipsa de logică a ipotezei o va respinge, dar, credem noi, interpretarea propusă este tot eronată. Tipograful primea 3 taleri pe zi, nu pentru culegerea textului unei coli tipografice, ci pentru imprimarea acestora în numărul de exemplare presupus de tirajul ediției.

Ultima corecție privește afirmația referitoare la valoarea istoricului T.G. Bulat. Atunci când prezintă bibliografia subiectului, Dan Bădără mărturisește că a beneficiat de cercetările asupra tiparului românesc întreprinse de T.G. Bulat, aflate într-o „lucrare cu unele informații surprinzătoare în raport cu valoarea autorului” (p. 6). Considerăm că este o datorie de onoare să reamintim că Toma G. Bulat a fost un cercetător competent, de mare probitate științifică, dovadă fiind cercetările sale care și-au păstrat valabilitatea până astăzi, astfel încât uimirea lui Doru Bădără este fără obiect și probează mai degrabă superficialitatea acestuia sau chiar absența posibilității lui de înțelegere a unui demers științific.

Istoria constituie un domeniu generos de cercetare și oferă posibilități de afirmare numeroase, dar nu este obligatoriu ca fiecare lucrare nou apărută să conțină neapărat informații sau ipoteze originale. Credem că este foarte bine și atunci când se reușește doar confirmarea sau consolidarea celor deja cunoscute. În concluzie, apreciind efortul depus de Doru Bădără drept lăudabil, constatăm că, din păcate, cartea domniei sale îl arată pe autor ca fiind un amator și este regretabil că ca a ajuns să vadă lumina tiparului în această formă, ce nu servește în nici un fel cercetarea științifică, ci sporește doar balastul istoriografie.

Elena Chiaburu

VICTOR SPINEI, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, Institutul European, 1999, 516 pag.

Migrațiile reprezintă fenomene de mare amploare în istoria umanității, ce au implicat mișcări extraordinare de populații și au determinat numeroase transformări la nivel antropologic, lingvistic și cultural. Cercetarea acestor fenomene angajează pe specialiști într-un efort deosebit de complex, datorită diversității materialului informativ, precum și a studiilor scrise pe o astfel de temă. Din această cauză, nu putem decât să salutăm apariția unui nou volum despre migrațiile târzii, aparținând reputatului istoric Victor Spinei. Cercetătorul ieșean nu se află la prima încercare de acest gen. În 1995, a apărut, în urma unor tentative mai vechi, cursul multiplicat la Editura Universității „Al.I. Cuza”, din Iași, purtând titlul: *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*. Ulterior, a văzut lumina tiparului, tot la Iași, volumul *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*. Revalorificarea dintr-o nouă perspectivă a izvoarelor destul de dense privind migrațiile târzii l-a determinat pe cercetătorul ieșean să reia această temă, aducând îmbunătățiri considerabile lucrărilor anterioare. Noua formă conține adăugiri foarte importante în toate părțile componente ale volumului: text, note, repere bibliografice, ilustrații, indice.

Lucrarea are în atenție migrațiile târzii ce au afectate răsăritul și centrul Europei în perioada secolelor IX-XIII, fenomen ce a inclus următoarele populații: ungurii, pecenegii, uzii, cumanii și mongolii. Autorul a realizat o analiză a fiecărei populații, în baza unei scheme ce cuprinde: numele și structura etnică; modul de trai și viața economică; organizarea social-politică, credințele și practicile religioase; evoluția politică. Lucrarea surprinde nivelul de civilizație al fiecărei populații, transformările pe care le-au suferit acestea în timp, precum și impactul pe care l-a avut venirea lor în spațiul european. Pentru populații precum pecenegii, uzii sau cumanii ne sunt oferite date noi, în condițiile în care în istoriografia românească nu întâlnim cercetători prea interesați de astfel de chestiuni. Astfel, ca un element de noutate față de alte lucrări, autorul a identificat în izvoare aproape toate denumirile sub care apar aceste populații, indiferent de originea izvoarelor (rusești, germane, arabe, chineze). Nu sunt neglijate raporturile dintre aceste neamuri nomade și populația românească din zona de la est și sud de Carpați, precum și urmele pe care migratorii le-au lăsat aici, în antroponime, toponime sau hidronime. Deși lucrarea este de istorie universală, se face legătura cu spațiul românesc, mai ales în condițiile în care perioada secolelor IX-XIII reprezintă o parte destul de nebuloasă a istoriei noastre.

Fiecare capitol este însoțit de repere bibliografice selective, volumul conținând și bibliografia generală și o bogată ilustrație, ce ne ajută să ne facem o imagine asupra specificului acestor populații, mai ales în ceea ce privește civilizația materială. În final, întâlnim lista abrevierilor, un rezumat în limba franceză, precum și un indice de nume și de materii foarte bine realizat.

Lucrarea se prezintă la un înalt nivel științific, autorul folosind în interpretările sale toată gama existentă de surse istorice. Pentru numeroase izvoare narative, au fost consultate ediții rare, fiind introduse și valorificate noi informații. Toate acestea confirmă faptul că Victor Spinei, reprezintă o autoritate în problema migrațiilor târzii, iar noua sa carte se impune ca una de referință.

Laurențiu Rădvan

ION EREMIA, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653)*, Chișinău, Editura Cartdidact, 1999, 295 pag.

„Hire înaltă mai mult împărătească decât domnească” astfel este caracterizat Vasile Lupu de către Miron Costin. Domnia lui a însemnat pentru Țara Moldovei o efervescență politică, economică și nu în ultimul rând culturală, iar efectele acestei domnii vor supraviețui încă multă vreme după încetarea ei. Este normal ca spre perioada amintită din istoria românească să se fi îndreptat atenția mai multor specialiști din domeniu. Una dintre ultimele realizări aparține lui Ion Eremia și vizează politica externă a lui Vasile Lupu.

După cum prea bine se știe, acest domn a venit la putere ca reprezentant al boierimii locale în disputa ei cu elementele străine, reușind într-un timp scurt să-și consolideze domnia și anihileze eforturile altor pretendenți la tronul Țării Moldovei. În condițiile în care situația internațională era instabilă a trebuit să facă față exigențelor venite din afară, dând dovada de clarviziune și flexibilitate în raporturile diplomatice cu vecinii săi. Cele din urmă necesitau, însă, metode care de multe ori nu erau compatibile cu morala, dar care erau indispensabile imperativelor vremii, în care intrigile țineau capul de afiș. Ele n-au fost străine nici lui Vasile Lupu care le-a folosit în realizarea propriului program politic. După cum se știe, o bună parte din acest program era îndreptată împotriva vecinului său muntean, Matei Basarab, al cărui tron l-a râvnit atât de mult. Rivalitatea celor doi va sta în primplanul relațiilor moldo-muntene, iar principii Transilvaniei Gheorghe Rákoczi I și Gheorghe Rákoczi II vor media aceste stări conflictuale. Este adevărat că la un moment dat Vasile Lupu s-a văzut și principe al Transilvaniei confirmând într-un fel spusele lui Miron Costin, care ni-l prezintă ca pe un domn pe care „nu-l încăpea Moldova”.

„Turcofilia” lui Vasile Lupu n-a depășit motivațiile propriului program politic și vine în concordanță cu statutul politico-juridic al Moldovei în acea perioadă, când nu se putea face abstracție de poziția Porții în problemele spinoase din această zonă a Europei. Pe de altă parte, Vasile Lupu a desfășurat o importantă activitate diplomatică. Iar aria acestei activități a fost destul de largă – Polonia, Rusia, Hanatul Crimeii și a avut ca principal scop consolidarea statutului politico - juridic al Moldovei.

Din păcate, odată cu insurecția ucraineană, poziția Moldovei pe plan extern suferă schimbări importante. Izolat atât în exterior cât și în interiorul țării, Vasile Lupu pierde scaunul Țării Moldovei.

În concluzie, acest studiu este un instrument util care ajută la cunoașterea evenimentelor petrecute între anii 1634 și 1653.

Valentin Alexei Constantinov

LARISA SVETLICINĂI, DEMIR DRAGNEV, EUGENIA BOCIAROV, *Moldova în epoca feudalismului Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750)*, volumul VIII, Chișinău, 1998, 256 pag.

Paralel cu editarea colecției fundamentale de izvoare diplomatice medievale românești, *Documenta Romaniae Historica*, se continua și la Chișinău publicarea actelor interne moldovenești aflate în arhivele și bibliotecile din fosta Uniune Sovietică. Seria diplomatică basarabeană se intitulează *Moldova în epoca feudalismului* și a ajuns la al VIII-lea volum, alcătuit de reputații cercetători basarabeni și coordonat de academicianul Demir Dragnev. El înmănunchează, în ordine cronologică, un număr de 181 de documente din anii 1711-1750, dintre care 136 sunt aduse în circuitul științific pentru prima dată. Cercetarea erorilor apărute în cazul celorlalte documente a impus, cum susțin alcătuitoarii volumului, reeditarea lor după originalele păstrate în diferite fonduri arhivistice, și nu după publicațiile anterioare.

Majoritatea actelor incluse în prezentul volum sunt păstrate în arhivele basarabene, celelalte provenind din depozite arhivistice rusești și ucrainene. Dintre acestea prevalează documentele particulare, simple zapise de vânzare-cumpărare scrise în limba română și mai puțin înscrisurile oficiale domnești, realitate istorică ce se explică prin răspândirea științei de carte și statornicirea limbii române în cancelaria domnească și întrebuintarea ei de diverse categorii sociale. Volumul reține atenția, ca și tomurile anterioare, prin diversitatea informațiilor documentare privitoare la istoria socială, economică, politică și culturală din această perioadă, mai cu seama pentru spațiul dintre Prut și Nistru (dar nu exclusiv). Astfel, materialul documentar bogat redă aspecte referitoare la proprietatea funciară în spațiul moldav, bisericească, urbană, ce înlesnesc refacerea istoriei așezărilor rurale și urbane din Moldova istorică.

Editorii au întocmit volumul după normele de editare ale întregii coterii, transcriind însă textele de astă dată, în grafia latină (fiind redată în chirilică numai pasajele slavone de la început și sfârșit, precum și cuvintele slave introduse dezorganizat în text); fiecare act este însoțit de un rezumat și de o succintă descriere arheografică.

Volumul prezentat constituie, fără îndoială, o ediție reușită, un instrument de lucru absolut necesar pentru începutul perioadei fanariote. Întocmit cu rigurozitate științifică și competență profesională, valoarea volumului sporește prin includerea anexelor științifice corespunzătoare întregii culegeri: indici de nume, locuri și de materii, o listă ce cuprinde abrevierile folosite în text, rezumatele documentelor, precum și opt fotocopii după originale slavone, ce ilustrează dificultățile de întocmire a unui asemenea volum.

Cătălina - Elena Iliescu

SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Editura Museum, 1998, 168 pag. + 4pag. planșe

Recunoscută fiind importanța fenomenului heraldic în istoria românească și dificultatea abordării lui, lucrarea cercetătorului Silviu Andrieș-Tabac este, neîndoiește, o contribuție fundamentală la cercetarea aspectului heraldic moldovenesc pentru teritoriul dintre Prut și Nistru, o investigație serioasă asupra aportului acestei științe auxiliare a istoriei, pe care autorul a reușit pe deplin să-l stăpânească. Întemeiată pe o cercetare riguroasă, bazată pe valorificarea unui material foarte bogat, lucrarea lui Silviu Tabac poate ocupa un loc binemeritat pe tărâmul cercetării științifice. Convins de faptul că transformările de ordin politic atrag după sine și înlocuirea unor însemne heraldice care să reflecte noile realități, autorul și-a propus să recompună „tabloul bisecular al heraldicii basarabene, completându-l organic cu cel transnistrean, pentru a întregi imaginea fenomenului heraldic teritorial românesc” (p. 157). Legătura ce se stabilește între reprezentările heraldice și prefacerile de ordin juridic survenite în istoria Basarabiei în ultimele două secole, surprinsă de autor, este enunțată de Dan Berindei în *Cuvântul înainte* al lucrării, pe care o califică „o contribuție importantă în domeniul heraldicii românești și în special a heraldicii moldovenești. Lucrarea sa se conjugă cu cele privitoare la heraldica Moldovei în întregime ei și teritoriile românești în ansamblul lor, dezvăluind evoluții paralele, dar și evoluții specifice unei provincii sau alteia” (p. 3).

Introducerea lucrării cuprinde un scurt istoric al Basarabiei, cu punctarea momentelor semnificative privitoare la modificarea statutului său politic, din 1812 încoace, urmat de o trecere în revistă a preocupărilor istorio-grafice românești în domeniul asupra căruia s-a oprit autorul. În primul capitol (*Heraldica medievală a Moldovei dintre Prut și Nistru*) ne sunt înfățișate însemnele heraldice ale ținuturilor și târgurilor basarabene medievale, întocmite pe baza a două izvoare importante în cercetarea fenomenului heraldic, anume vestigiile sigilare și cele numismatice. Pentru aceasta, sunt aduse la cunoștința publicului rezultatele investigațiilor științifice a numeroși heraldiști români. După anexarea Basarabiei la Imperiul rus, cum se face cunoscut într-un alt capitol, aceasta capătă însemn heraldic, ceea ce constituie o noutate, întrucât până atunci fusese parte integrantă a Principatului Moldovei. Tot acum, ținuturile moldovene capătă noi însemne ce relevă aspecte din istoria Rusiei, și nu din cea a pământului românesc. Silviu Tabac observă că s-a păstrat, totuși, vechiul simbol moldovenesc, e drept, deteriorat, capul de bour. Singura excepție o reprezintă ținutul Soroca, a cărui emblemă a fost întocmită de boierii moldoveni, fapt datorat heraldistului basarabean Paul Gore, a cărui activitate pe tărâmul științei heraldice este relatată în capitolul următor.

Remarcând continuitatea elaborării însemnelor heraldice pentru Basarabia și ținuturile ei de către românii din dreapta Prutului, autorul sesizează pentru anii 1856-1878 însemnate eforturi pentru alcătuirea emblemelor satelor basarabene. Concluzia acestuia este că „putem considera realizat fenomenul heraldic de «stemă satească într-o zonă foarte îndepărtată de influența europeană și într-o perioadă foarte îndepărtată de evul mediu” (p. 89). Pentru perioada în care provincia românească a cunoscut regimul sovietic, se constată declinul heraldicii, precum și absența studiilor din domeniul acesteia. Ultimul capitol (*Heraldica Republicii Moldova*) cuprinde

etapele întocmirii actualei steme de stat a Basarabiei din 1990 încoace. Autorul încheie lucrarea cu propuneri pentru viitoare cercetări, precum și cu anexele științifice corespunzătoare unei lucrări de factura celei prezentate: două hărți, una cuprinzând Basarabia dinainte de 1812, alta datând din 1938, lista fondurilor arhivistice și muzeografice consultate de autor, una ce conține câteva abrevieri utilizate, un indice de localități basarabene și transnistrene, precum și un comentariu al Mariei Dogaru și Gheorghe Vrabie, intitulat *Cu privire la stema de stat a R. S. S. Moldova*.

Valoarea științifică a lucrării este sporită de numeroasele reprezentări heraldice ce însoțesc textul pe tot parcursul ei, precum și de cele trei rezumate în limbi de circulație (franceză, engleză și rusă), care vor ușura accesul specialiștilor străini la cunoașterea corespunzătoare a heraldicii românești. Semnalăm, însă, absența reperelor bibliografice reclamate de tema propusă.

Lucrarea, bine structurată și riguros întocmită, beneficiind de o prezentare grafică excelentă, dovadă cele opt planșe din final ce cuprind simbolurile heraldice ale Basarabiei, ținuturilor și localităților acesteia din ultimele două secole, este o contribuție esențială la lărgirea ariei cercetării heraldice românești și care dovedește, totodată, seriozitatea demersului cercetătorului basarabean.

Cătălina - Elena Iliescu

Bucovina în primele descrieri geografice și istorice, economice și demografice, ediție îngrijită de Radu Grigorovici, București, Editura Academiei Române, 1998, 463p.

În seria lucrărilor anunțate de Centrul de studii „Bucovina” al Academiei Române, cu sediul la Rădăuți, fundat în 1992, cu scopul de a alcătui „studii cu privire la geografia, istoria, viața materială și culturală a provinciei, și întocmirea *Enciclopediei Bucovinei*” (p. 5), potrivit istoricului D. Vatamaniuc, autorul prefetei acestui volum, *Bucovina în primele descrieri geografice și istorice, economice și demografice* este a doua contribuție esențială la cunoașterea istoriei provinciei anexate Imperiului habsburgic în 1775, după publicarea *Toponimiei minore a Bucovinei* a lui Nicolae Gramadă. Meritul de a înzestra istoriografia română cu a astfel de lucrare revine lui Radu Grigorovici, care s-a îngrijit de editarea, în bune condiții, a prezentei lucrări, precum și de traducerea, împreună cu Rodica Marchidan, a textelor originale, redactate în limbile germană și franceză. De asemenea, ample note editoriale, comentarii și observații, precum și postfețele studiilor prezentate poartă semnătura reputatului specialist.

Volumul întrunește un număr de șase lucrări privitoare la situația Bucovinei după instituirea administrației militare austriece în ținuturile Cernăuți și Suceava și elaborate de reprezentanți ai noii stăpâniri, precum și de doi români, unul, reprezentant al boierimii moldovene din Bucovina, cel de-al doilea, un reprezentant de seamă al școlii Ardelene, binecunoscut prin opera sa istorică și filologică.

Prima lucrare cuprinsă în volum, intitulată *Descrierea districtului*

bucovinean, este redactată de șeful administrației militare habsburgice în noua provincie, generalul Gabriel Spleny von Mihaldy, de fapt un raport militar oficial adresat Curții imperiale vieneze, întocmit cu scopul de a înfățișa realitățile bucovinene privitoare la starea economică, socială, militară și la aspectele culturale românești înainte de anexare, toate acestea înmănunchate într-o primă parte. Textul raportului este redat în volum în forma primei lui editări, în 1893, la Cernăuți, de către Johann Polek, traducerea românească însoțind versiunea în limba germană. Autorul lucrării caracterizează pământul moldovean ce intrase în administrația sa drept „o țară sănătoasă și care are un aer curat, ceea ce se poate dovedi prin faptul că aici poți întâlni în mod repetat oameni de la 70, 80 până la 90 ba chiar 100 de ani, care mai arată vioi” (p. 45). Spleny este, totuși, un împuternicit al imperiului, iar provincia românească este văzută ca un teritoriu integrat în granițele imperiale. În a doua parte (*Propunerea unei forme de guvernare care se potrivește cel mai bine cu starea prezentă a districtului*) generalul Spleny enunță soluții pentru îmbunătățirea țării, începând cu forma de guvernare, cea mai potrivită fiind, după părerea lui, guvernarea militară, și continuând cu reformele ce ar trebui să cuprindă domeniul militar, juridic, economic etc. În încheiere, autorul precizează, de altfel: „...intenția mea a fost să formulez o mare idee generală despre aceasta provincie, dar să și arăt cum s-ar putea transforma guvernarea despotică de mai înainte, fără a devia cu desăvârșire de la obișnuința anterioară, într-una monarhică” (p. 187).

Tot lui i se datorează întocmirea *Tabelului localităților din Bucovina*, în 1775, publicat în ediție bilingvă, pe baza recensământului din 1774, în urma căruia au fost identificate 277 de localități ale căror denumiri sunt păstrate de noua stăpânire, în cea mai mare parte, și 14.654 de familii (p. 221-278). De asemenea, tabelul cuprinde și categoriile sociale, naționalitățile bucovinene, precum și personalul administrativ-juridic al provinciei. Acesta este însoțit de doi indici de localități bilingvi.

Al treilea studiu, în limba franceză, însoțit de traducerea românească aferentă, este găsit de J. Polek pe o copie a manuscrisului generalului Spleny, pe care l-a considerat aparținând secretarului aulic von Jenisch (p. 279-324). Acesta evidențiază, aidoma autorului întregului memoriu, „...anumite informații sociale, economice și psihologice care l-au intrigat atât pe autorul memoriului, cât și pe cel al extrasului” (p. 322). *Descrierea Bucovinei și a stării ei launtrice* este o altă contribuție la reliefarea stării de fapt a provinciei românești, întocmită la cinci ani după cuprinderea ei în imperiu, redactată de Vasile Balș. Boierul moldovean, adept al principiilor iluministe austriece privitoare la reformarea regiunii, și-a redactat memoriul „... pentru binele în curs de încolțire al patriei mele... și să dezvălui condițiile ei adevărate pentru luarea unor măsuri juridice de îndreptare” (p. 359).

Karl Freiherr von Enzenberg, al doilea guvernator al Bucovinei, întreține, în 1782, un dialog diplomatic cu Divanul Moldovei, în discuție aflându-se memoriul întocmit de el, în 1781, adresat Curții imperiale, privitor la stabilirea regimului proprietății în Bucovina. Discuțiile sunt purtate pe marginea acțiunii acestuia de secularizare a averilor mănăstirilor bucovinene, excepție făcând Putna, Sucevița și Dragomirna (p. 361-372).

Informații despre Bucovina anilor 1775-1813 sunt întregite de Ion Budai-Deleanu, pe atunci, consilier gubernial la Lemberg, autor al unor *Scurte observații asupra Bucovinei*, lucrare considerată de George Bogdan - Duică, în

1894, „... o critică, adeseori foarte aspră, a stărilor din Bucovina”. Astfel, studiile reunite în acest volum și revizuite de alcătuitoarea lui, a căror competență profesională este binecunoscută, abordează teme de istorie economică, socială, culturală, politică, instituțională etc. privind Bucovina, după încorporarea ei la Imperiul habsburgic. Lucrarea se încheie cu publicarea a 24 de fotocopii ce conțin titluri ale lucrărilor incluse în volumul prezentat, pagini de manuscris etc. Textele bilingve, tipărirea lor împreună cu observațiile primilor editori ai lucrărilor, structurarea riguroasă și excelențele condiții grafice fac din volum o lucrare de certă valoare științifică și un pas înainte pe tărâmul cercetării istorice a trecutului provinciilor românești.

Cătălina - Elena Iliescu

BOGDAN ANTONIU, ALEXANDRU BARNEA, ECATERINA LUNG, BOGDAN MURGESCU (COORDONATOR), MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU, GHEORGHE VLAD NISTOR, CRISTIAN OLARIU, LUCIA POPA, *Istoria lumii în texte. De la începuturi până în zilele noastre*, București, Editura Universitas, 1999, 1356 pag.

Culegerea de texte coordonată de Bogdan Murgescu reprezintă o apariție foarte necesară pentru studenții de la istorie și profesorii din învățământul secundar, din același domeniu, fiind un instrument de lucru deosebit de util pentru studiul epocilor istorice și pentru înțelegerea specificului acestora. Lucrarea vine după o serie de alte apariții de acest gen, dar care au văzut lumina tiparului în anii 70: *Crestomație de istorie universală medie*, Partea I, *Evul mediu timpuriu*, sub red. lui Francisc Pall, București, 1970; *Orașul medieval. Culegere de texte*, coordonator Radu Manolescu, București, 1976; *Culegere de documente privind trecerea de la Antichitate la Evul Mediu în Europa Occidentală (sec. III-VIII)*, coordonator Florentina Căzan, București, 1979. Această culegere reprezintă un pas înainte, fiind realizată de un grup de profesori de la Facultatea de Istorie, din cadrul Universității București. Astfel, partea cuprinzând istoria antică aparține în special lui Cristian Olariu, Alexandru Barnea și Gheorghe Vlad Nistor, cea de medievală (inclusiv Renașterea și Reforma) lui Bogdan Murgescu și Ecaterina Lung, epoca modernă Luciei Popa și Mirelei-Luminița Murgescu, iar partea de istorie contemporană (inclusiv primul război mondial) lui Bogdan Antoniu.

În condițiile dificultăților pe care le întâmpină profesorii de istorie în procurarea și selectarea izvoarelor, în special pentru istoria universală, autorii și-au propus alegerea unor texte relevante pentru temele din cadrul programelor școlare aflate în uz. S-au selectat pe lângă texte foarte cunoscute profesorilor, precum *Portretul lui Carol cel Mare*, realizat de Eginhard, sau *Magna Charta Libertum (1215)*, și texte mai puțin accesibile precum *Critica la adresa guvernării absolute* a lui Fenebon (1693). Volumul se vrea un instrument de lucru abordabil și ușor de folosit, având scop didactic. Tocmai, pentru facilitarea folosirii lucrării, textele au fost grupate pe mari teme, primind și un titlu cât mai deslușit, în unele locuri acestea fiind însoțite de scurte note explicative și chiar sugestii de ordin metodic. Fragmentele prea lungi au fost pe alocuri, scurtate, fără însă a fi afectat înțelesul textului. În

mare parte, traduceri au fost verificate, ori s-au efectuat traduceri complete noi. Fiecare fragment are o trimitere bibliografică, din acest punct de vedere majoritatea textelor provenind din ediții recente de izvoare, dar și din creștomatiile românești amintite mai sus. Au fost preluate fragmente și de pe Internet, care a devenit astăzi o sursă inepuizabilă de informații, chiar și din punct de vedere al surselor istorice.

În total există 20 de părți cuprinzând circa 400 de texte, începând cu un fragment din *Geneza*, din *Vechiul Testament* și încheindu-se cu un text despre societatea post-industrială și tendințele contemporane. Mai numeroase sunt fragmentele de izvoare referitoare la istoria modernă și contemporană, mai săracă fiind partea de istorie antică.

În ceea ce privește puținele părți deficitare ale culegerii, amintim faptul că toate textele ar fi trebuit să conțină note introductive sau explicative, pentru ca cititorul să poată face legătura cu contextul istoric, în condițiile în care lucrarea poate folosi și unui public ce depășește orizontul pe care și l-au propus autorii. În ceea ce privește textele preluate din culegerile românești anterioare, pentru acestea ar fi trebuit să se prezinte și trimiterea la o ediție originală de izvoare. De asemenea, nu se oferă nici un fragment de text original, în limba greacă sau latină, pentru a ne edifica asupra traducerilor efectuate și asupra specificului limbii folosite în izvor.

Culegerea se prezintă în condiții grafice și de tipărire excelente, fiind ușor de folosit. Ca apreciere finală, considerăm că lucrarea reprezintă un instrument util studenților și profesorilor de istorie, care, astfel, nu mai sunt nevoiți să piardă timp prețios cu căutarea surselor, selectarea și traducerea acestora.

Laurențiu Rădvan

DEMIR DRAGNEV, *Țara Moldovei în epoca luminilor*, Chișinău, Editura Civitas, 1999, 190 pag.

Dintre numeroasele teme controversate ale istoriei noastre, aceea a secolului al XVIII-lea rămâne încă în atenția cercetătorilor, discuții aprinse purtându-se, îndeosebi, în jurul unei probleme majore: locul și rolul potențailor Fanarului constantinopolitan în realitatea istorică românească a acestui veac. În lucrările lor, mai vechi nu mai noi, istoricii au surprins această perioadă în structura sa economică, socială, politică a Principatelor Române, acordându-se atenție, în egală măsură, aspectelor culturale corespunzătoare așa-numitului secol fanariot. Au fost supuse cercetării istorice chestiuni privitoare la începutul perioadei fanariote și la instituirea oficială a acesteia, definirea fanariotismului ca fenomen istoric; în același timp, raportul dintre boierimea românească, națională și cea reprezentată de elementul levantin prezent în spațiul românesc în acest secol, mai cu seamă, a constituit subiect de dezbatere între istorici. Nu mai puțin controversat s-a dovedit a fi și chestiunea privitoare la natura reformelor inițiate de către unii domni ai secolului al XVIII-lea și consecințele lor în societatea românească, toate acestea guvernate de spiritul iluminist european, încununat de ideile Revoluției Franceze cu larg ecou în Țările române.

O înfățișare a unora dintre aspectele problematicei veacului XVIII enunțată mai înainte ne oferă istoricul Demir Dragnev în lucrarea aflată în atenția noastră, ce constituie, de fapt după cum mărturisește autorul în *Introducere*, o parte a cursului universitar pe care îl susține la Universitatea din Chișinău. Înaintea parcurgerii celor patru capitole ale cărții, cititorului îi sunt aduse la cunoștință intențiile acesteia, precum și câteva dintre opiniile de autoritate expuse în lucrări istorice de aceeași factură, ce au ca tematică perioada domniilor fanariote în Moldova și Țara Românească.

Din capul locului, autorul face cunoscută convingerea sa privitoare la contribuția hotărâtoare a spiritului luminilor în veacul următor, ignorând, oarecum, politica fanarioților. „Faptul că secolul al XVIII-lea se încheie în principate cu anumite manifestări ale elementelor modernizatoare în diverse domenii ale vieții sociale – remarcă autorul – ne face să considerăm fără echivoc că până la urmă luminile și nu fanarioții au determinat perspectiva evoluției istorice” (p. 6). Acesta este, credem, și motivul pentru care Demir Dragnev și-a intitulat cartea *Țara Moldovei în epoca luminilor*, fanarioții însemnând, pentru autor, doar un regim politic, cu efecte în suprastructură; drept urmare, fondul tradițional medieval românesc suferă doar modificări de circumstanță, fără a fi afectat în structurile sale, dar peste care se vor revărsa elemente noi, caracteristice modernității.

Realitatea istorică românească este surprinsă de către autor în plină criză ce își găsește începuturile în a doua jumătate a veacului XVIII; între cauzele acestui fenomen sunt identificate, între altele: agravarea dependenței față de Poartă, războaiele turco-polone ce au avut drept scenă de desfășurare spațiul moldovenesc, fiscalitatea, orientarea comerțului spre piața otomană. Pe de altă parte, sunt remarcate aspectele culturale ale epocii; autorul trece în revistă operele cronicarilor moldoveni trăitori în „Secolul de Aur”, al XVII-lea, după care însă, în vremea fanarioților, nu se vor mai ridica nume de notorietate în cultura românească, suplinită, pentru un timp, de cea grecească, al cărei rost este, de asemenea, evidențiat de istoricul basarabean; aportul său la modernizarea societății.

Un întreg capitol, cel de-al doilea, este rezervat activității reformatoare înfăptuită la mijlocul secolului al XVIII-lea. Autorul relevă atât aspectele pozitive, cât și neajunsurile proiectelor de reformă, începând cu hrisovul din 7 februarie 1741 ce prevedea reglementări în domeniile fiscal, agrar, administrativ și juridic, continuând cu Așezământ din 1749 și alte încercări de reformare a societății, continuate după domnia lui Constantin Mavrocordat. Ultimele două capitole ale lucrării sunt destinate reliefării mutațiilor petrecute în spațiul moldovenesc ca urmare a reformelor și a închegării mișcării iluministe în Moldova.

Lucrarea este întregită de cele șase anexe ce cuprind statistici privitoare la averile mănăstirilor din Moldova în veacul al XVIII-lea, starea economică a ținuturilor, precum și structura proprietății funciare din Moldova, conform recensământului din 1782; acestora li se adaugă o listă cu abrevierile folosite de către autor, un indice de nume și de locuri, precum și rezumatele în limbile engleză și rusă de la final. Fără îndoială, cartea prezentată constituie o nouă contribuție la cunoașterea epocii fanariote; nădăjduim, totodată, că aceasta va rămâne în atenția cercetării istorice pentru a-i fi dezvăluite profunzimile neexplorate, până în prezent, pe deplin.

ISSN 1454-0754